

EDİTÖR: DR. OSMAN YILMAZCAN

GENÇ TESAM III. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER ÖĞRENCİ KONGRESİ TAM METİN BİLDİRİ KİTABI

İSTANBUL GEDİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İstanbul
GEDİK
Üniversitesi

GENÇ TESAM III.
ULUSLARARASI SOSYAL
BİLİMLER ÖĞRENCİ
KONGRESİ TAM METİN
BİLDİRİ KİTABI

Editör: Dr. Osman YILMAZCAN

Birinci Baskı

Genç TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı

Ed: Dr. Osman YILMAZCAN

İstanbul Gedik Üniversitesi Yayınları No: 15. Sosyal Bilimler: 4

E-ISBN: 978-625-97407-8-2

DOI: <https://doi.org/10.61150/gedikyay.2601>

1. Baskı, Ocak 2026

Yayıncı Sertifika No: 44794

Lider Sancak Akademi Kitaplığı

Copyright © 2025 İSTANBUL GEDİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı kanun hükümleri gereğince İSTANBUL GEDİK ÜNİVERSİTESİ YAYINCILIK'ın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi veya başka bir sistemle basılamaz, çoğaltılamaz, bilgisayar ortamında depolanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Bu çalışmada yer alan tüm yazıların etik, dilbilimsel, bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Genel Yayın Yönetmeni: Muhammet Aydoğan

Yayın Koordinatörü: Neslihan Türkkkan

Sayfa Tasarımı: Ahmet Muhammed Taşpınar

Kapak Tasarımı: Neslihan Türkkkan

Kütüphane Bilgi Kartı

Yılmazcan, Osman

Genç TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı / Osman Yılmazcan

1. Baskı, 1007 s., 16x24 cm.

E-ISBN: 978-625-97407-8-2

DOI: <https://doi.org/10.61150/gedikyay.2601>

Tasnif Kodu: H 22/.G46

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
<i>Osman YILMAZCAN</i>	
KUR'ÂNÎ TAKVÂ ANLAYIŞI: TEORİDEN PRATİĞE BİR DEĞERLENDİRME ...	13
<i>Abulıkemu SALAMU</i>	
TAZMİNATIN BELİRLENMESİ BAKIMINDAN DEPREM ZARARLARINDA KUSURUN TESPİTİ.....	26
<i>Ali ATEŞ</i>	
<i>Osman YILMAZCAN</i>	
DEMOKRASİNİN TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ.....	39
<i>Ali MOSUNOV</i>	
AHLAKİ KAPİTALİZM MÜMKÜN MÜ? ARİSTOTELES'TEN GÜNÜMÜZE TİCARETİN ETİK TEMELLERİ ÜZERİNE FELSEFİ VE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME	58
<i>Ayşe Nur ODABAŞI</i>	
21. YÜZYILDA Z KUŞAĞI VE DİJİTAL SOSYALLEŞME ("BRAİN ROT" PERSPEKTİFİNDEN BİR İNCELEME)	76
<i>Ayşegül BAYRAKTAR</i>	
RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI SÜRECİNDE BAZI BALKAN ÜLKELERİNİN RUSYA, UKRAYNA VE BATI BLOKU'NA BAKIŞ AÇILARININ ANALİZİ.....	94
<i>Belkıs NEZİROĞLU</i>	
DÜRTÜSELLİK İLE KIRILGAN NARSİSİZM ARASINDAKİ İLİŞKİDE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞININ ARACI ROLÜ.....	112
<i>Berrak İZCİ</i>	
<i>Hakan DUMAN</i>	
DİN FELSEFESİNDE KÖTÜLÜK PROBLEMİ	134
<i>Cansu Sezen KARAHAN</i>	
TİCARETTE DİJİTAL DÖNÜŞÜM: E-TİCARET VE MESAFELİ SÖZLEŞMELER.....	146
<i>Ceyda Secem PAKALIN</i>	
UYMA DAVRANIŞININ DEĞİŞEN DOĞASI	161
<i>Doğukan ŞENEL</i>	

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN TÜRK HUKUKUNA YANSIMASI	179
<i>Ebru ÇAKIR</i>	
SAVUNMA SANAYİNDE İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ STRATEJİK ROLÜ: TÜRKİYE	195
<i>Ensar KARACA</i>	
HİNT, ÇİN İLE İSLAM FELSEFELERİNDE HÜMANİZMİN BENZERLİKLERİ VE FARKLILIKLARI	214
<i>Farid RAKHIMOV</i>	
MODERN DEMOKRASİ TEORİSİNİN GELİŞİMİ.....	238
<i>Fatma Burçin ARSLAN</i>	
YENİ KAMU YÖNETİMİ ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE KAMU HİZMETLERİNİN SUNUMUNDA MÜLKİ İDARE AMİRLERİNİN ROLÜ.....	264
<i>Furkan KEKLİK</i>	
İDARE HUKUKU KAPSAMINDA SOSYAL BELEDİYECİLİK VE REFAH DEVLETİ ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	284
<i>Gülçin GÜRLÜK BAŞYİĞİT</i>	
YAPAY ZEKANIN İŞLETME YÖNETİMİNDE ÖNEMİ VE ETKİSİ.....	297
<i>Hamed NOORIZADA</i>	
<i>Mehmet ERKAN</i>	
ÜLKELERİN EKONOMİK DÜZEYLERİNİN HUKUK SİSTEMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	311
<i>Hatice ŞİMDİ</i>	
İSTANBUL İLİ ANADOLU YAKASI YÜZME EĞİTİMİ VEREN SPOR MERKEZLERİNDEKİ HİZMET KALİTESİNİN İNCELENMESİ	340
<i>Hüseyin KIVRAK</i>	
<i>Nilay UTLU</i>	
ÖZ-BİLİNÇ DÜZEYİNİN, VAROLUŞSAL PİŞMANLIĞA ETKİSİ VE YAŞAM ANLAMININ MODERATÖR ROLÜNÜN İNCELENMESİ.....	364
<i>İlgaz YILMAZ</i>	
ESTETİK TIBBİ MÜDAHALELERDE HEKİMİN HUKUKİ SORUMLULUĞU ...	386
<i>İrem KIRASLAN</i>	
ROMANTİK İLİŞKİLERDE PSİKOLOJİK İHTİYAÇLARIN DOYUMU VE OTANTİKLİK ARASINDAKİ İLİŞKİDE ANNEDEN ALGILANAN NARSİSİSTİK ÖZELLİKLERİN MODERATÖR ROLÜ.....	401
<i>İrem ÖZDEN</i>	

VLADİMİR PUTİN DÖNEMİNDE AB-RUSYA İLİŞKİLERİNİN ASİMETRİK KARŞILIKLI BAĞIMLILIK ÇERÇEVESİNDE ENERJİ GÜVENLİĞİ TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ	421

İrem TABİRLİOĞLU

FİLİSTİN MESELESİNDE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK VE İHLAL EDİLEN HUKUKİ DEĞERLER.....	435

Kemal KALAFAT

HASET VE SALDIRGANLIK ARASINDAKİ İLİŞKİDE OTANTİKLİĞİN MODERATÖR ROLÜNÜN İNCELENMESİ.....	454

Kürşat KEŞAN

BLOCKCHAIN TABANLI AKILLI SÖZLEŞMELERİN HUKUKİ GEÇERLİLİĞİ: TÜRK HUKUKU VE ULUSLARARASI YAKLAŞIMLAR.....	470

Leyla AMİROVA

HEKİMİN MALPRAKTİSTEN DOĞAN CEZAİ SORUMLULUĞU	488

Mehmet Nabi TATLIGÜN

NEW HOMELAND OF THE TIMURIDS: EMERGENCE OF THE MUGHAL EMPIRE UNDER HUMAYUN SHAH.....	507

Melik Yahya AFŞARİ

HATALI TIBBİ UYGULAMALARDA HEKİMİN CEZA SORUMLULUĞU.....	524

Melis KARACA OĞUZ

SANAYİ MAKİNELERİNDE KULLANICI GÜVENLİĞİNİ ARTIRMAYA YÖNELİK QR KOD DESTEKLİ KULLANIM İZLEME VE BİLGİLENDİRME SİSTEMİ GELİŞTİRİLMESİ: ÜRETİM SİSTEMİ ÖRNEĞİ	541

Menevşe Ebrar UZUN

Serap TEPE

KUSUR İLKESİNİN BOŞANMANIN MALİ SONUÇLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	557

Merve İPEK YARAT

FOMO VE TELEFON BAĞIMLILIĞI ARASINDAKİ DİNAMİKLERİN ORTAYA ÇIKARDIĞI İLİŞKİ BİÇİMİNİN POZİTİF OLARAK İNCELENMESİ.....	572

Nazlıcan KARA

NARSİZİZM İLE DUYGU DÜZENLEME GÜÇLÜĞÜ ARASINDAKİ İLİŞKİDE YALNIZLIĞIN ARACI ROLÜNÜN İNCELENMESİ.....	588

Nezrin Deniz ÖZ

TÜRKİYE’DE SAVUNMA VE KAMU HARCAMALARININ İŞSİZLİK DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ: BİR ARDL YAKLAŞIMI.....	607
<i>Nurgül KARTAL</i>	
TEK YOL TEK KUŞAK PROJESİ’NİN TÜRKİYE’YE SİYASİ VE EKONOMİK ETKİSİ.....	627
<i>Nuri Kerim ŞALVA</i>	
KÜRESEL ISINMA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA İKLİM GÖÇÜ VE İKLİM MÜLTECİLİĞİ.....	642
<i>Oğuzhan BULGAN</i>	
TÜRKİYE’DEKİ YABANCI ÇALIŞANLAR ARASINDA İŞ TATMİNİ VE İŞTEN AYRILMA NİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	659
<i>Oreoluwa Elizabeth ENISAN</i>	
<i>Mehmet ERKAN</i>	
TAŞIMA SÖZLEŞMELERİNDE TAŞIYICI TÜRLERİ İLE TAŞIYICININ HAK VE BORÇLARI	668
<i>Ömer ÇEBİ</i>	
İŞ YERİ NEZAKETSİZLİĞİNİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÖZEL GÜVENLİK GÖREVLİLERİ VE OFİS ÇALIŞANLARI ARASINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ	694
<i>Ömer ÇOBAN</i>	
<i>İsmail ÖZDEMİR</i>	
ORMAN YANGINLARINDAKİ DAVRANIŞ ŞEKİLLERİNİN İNCELENMESİ (MARMARİS ÖRNEĞİ)	707
<i>Ramazan SÜZGEÇ</i>	
<i>H. Uğur ÖNCEL</i>	
AKILLI ŞEHİRLERİN KARANLIK YÜZÜ	727
<i>Samet YÜKSEL</i>	
<i>Özgür SAYIN</i>	
<i>Yunus DÜGER</i>	
TÜRKİYE’DE SÜRDÜRLEBİLİR KALKINMA VE YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARININ DESTEKLENME YAKLAŞIMI.....	739
<i>Seda ŞİMŞEK</i>	
İSRAİL-FİLİSTİN ÇATIŞMALARININ TARİHİ VE TÜRKİYE’NİN MESELEYE YAKLAŞIMI.....	751
<i>Seher AKÇA</i>	

KİŞİSEL KORUYUCU DONANIMLARIN ELEKTRİK SEKTÖRÜNDE İŞ GÜVENLİĞİNİ ARTIRMAYA YÖNELİK ENTEGRASYONU	768

Serhat SARI

KYKYURDUNDA KALAN KADIN ÖĞRENCİLERİN SOSYAL İLİŞKİLER BAĞLAMINDA YURT DENEYİMLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK İNCELEME ...	785

Sezin DEREKAYA

FİTNESS YAPAN BİREYLERDE EGZERSİZ BAĞIMLILIĞI, SEZGİSEL YEME VE YEME TUTUMU ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	792

Sinan SANAL

Ayla TAŞKIRAN

Murat BAŞ

İPOTEK AKİT TABLOSUNDA KAYITSIZ ŞARTSIZ BİR PARA BORCU İKRARI BULUNMASI.....	813

Sude TAY

TÜRKİYE’DE LİDER ODAKLI SİYASİ PARTİ YAPILARI VE SONUÇLARI (1983-2002)	826

Tevfik YILMAZ

ÇEVRESEL DEĞER, ÇEVRE YANLISI TUTUM VE ÇEVREYE DUYARLI OTOMOBİL SATIN ALMA NİYETİ: DEĞER, TUTUM VE DAVRANIŞ MODELİ KAPSAMINDA BİR ARAŞTIRMA	841

Tolga ANDAÇ

Mehmet Ali PAYLAN

SOYUT KAVRAMLARIN SOMUTLAŞTIRILMASI: LİNOL BASKI İLE DEYİM ÖĞRETİMİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA	860

Tuğba UZUN

Güzin ALTAN AYRANCIOĞLU

DİSİPLİN ALANINDA GÜNCEL ANAYASA MAHKEMESİ YAKLAŞIMI	882

Yakup Ozan ÖZSOY

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ İLE İLİŞKİ DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİDE BİLİŞSEL ESNEKLİĞİN ARACI ROLÜ	897

Yaren MENŞUR

Barkan ESKİİLİ

FARKLI RİSK ANALİZ TÜRLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI “ANTREPO YAPIM ÖRNEĞİ”	919

Yusuf İshak ERPEK

Serap TEPE

ULUSLARARASI HUKUKTA MEŞRU MÜDAFAA VE ÖNLEYİCİ MEŞRU MÜDAFAA.....	937
<i>Yusuf MENGÜÇ</i>	
ÖĞRETMEN ADAYLARININ “YAPAY ZEKÂ” ALGILARI.....	961
<i>Zehra İŞİYOK</i>	
<i>Rabia KAV</i>	
<i>Muhammet Emin MISIR</i>	
RİYAD’DA MODERNLEŞME VE GENÇLİK: KİMLİK KRİZİ Mİ KÜLTÜREL DEVRİM Mİ?	982
<i>Zehra SAVSAL</i>	
BİST100’DE YER ALAN ŞİRKETLERİN İK SÖYLEMLERİ ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ.....	999
<i>Zeynep ÖZDEMİR</i>	
<i>Melisa YILDIRIM</i>	
<i>Senem GÜNDOĞDU</i>	

ÖNSÖZ

Elinizdeki bu kitap, İstanbul Gedik Üniversitesi ile TESAM (Türkiye Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi) koordinasyonunda düzenlenen ve **ön lisans, lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin aktif katılımıyla** gerçekleştirilen kongrede sunulan bildirilerden oluşmaktadır. Kongrenin temel amacı; öğrencilerimize **bilimsel araştırma yapma, akademik rapor yazma ve bildiri sunma** süreçlerinde doğrudan deneyim kazandırmak, onları bilimsel üretime teşvik etmek ve akademik çalışma konusunda cesaretlendirmektir.

Bu çerçevede kongre, yalnızca bir sunum ortamı olmanın ötesinde; öğrenciler için **ilk akademik metinlerini üretme, tartışma ve paylaşma** imkânı sunan önemli bir öğrenme alanı oluşturmuştur. Özellikle lisans ve ön lisans düzeyindeki öğrenciler açısından, akademik disiplinle erken dönemde tanışmak; eleştirel düşünme, sistematik analiz ve yazılı ifade becerilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Yüksek lisans öğrencileri için ise bu süreç, **yayın sorumluluklarının yerine getirilmesine** ve akademik üretimlerinin somut bir çıktıya dönüşmesine önemli bir fırsat sunmuştur.

Kongrede sunulan bildiriler, **TESAM Bilim Kurulu** tarafından bilimsel ölçütler doğrultusunda titizlikle değerlendirilmiş; özgünlük, yöntemsel yeterlilik ve akademik etik ilkeleri çerçevesinde incelenerek bu kitapta yer almaya hak kazanmıştır. Farklı disiplinlerden gelen çalışmaların bir araya gelmesi, eserin çok boyutlu ve disiplinler arası bir niteliğe sahip olmasını sağlamıştır.

Bu kitapta yer alan çalışmaların; öğrenciler için **ilham verici bir başlangıç**, akademisyenler için **eğitim odaklı iyi bir uygulama örneği** ve ilgili alanlarda çalışan araştırmacılar için **yararlı bir başvuru kaynağı** olacağına inanıyorum.

Bu vesileyle; bildirileri bilimsel titizlikle değerlendiren **TESAM Bilim Kurulu üyelerine**, cesaretle akademik üretime adım atan **tüm öğrenci yazarlarımıza**, danışmanlık ve rehberlikleriyle katkı sunan **akademisyenlerimize** ve organizasyon sürecinde emeği geçen **İstanbul Gedik Üniversitesi akademik ve idari kadrosu ile TESAM Kongre koordinasyon ekibinden Dr. Muhammet Aydoğan ve Dr. Barış Eşmeli** 'ye teşekkürlerimi sunarım.

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZCAN
İstanbul Gedik Üniversitesi

KUR'ÂNÎ TAKVÂ ANLAYIŞI: TEORİDEN PRATİĞE BİR DEĞERLENDİRME

Abulıkemu SALAMU¹

Özet

Bu çalışma, İslâm düşüncesinin temel kavramlarından biri olan takvâ olgusunu çok boyutlu bir perspektifle ele almaktadır. Literatürde çoğunlukla “Allah korkusu” veya “cezadan kaçınma” gibi dar anlamlara indirgenen takvâ kavramı, bu makalede daha kapsamlı ve derinlikli bir bilinç ve sorumluluk hâli olarak incelenmektedir. Çalışma, takvânın etimolojik kökeninden hareketle, Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımlarını, klasik tefsir geleneğindeki yorumlarını ve tasavvufî yaklaşımlarda kazandığı anlam katmanlarını ayrıntılı biçimde analiz etmektedir.

Bu bağlamda, takvânın yalnızca bireysel bir erdem değil; aynı zamanda toplumsal adaletin tesisi, sosyal sorumluluk bilincinin inşası ve ahlâkî bir duruşun şekillenmesinde etkili bir ilke olduğu vurgulanmaktadır. Kur’ân’da geçen *ittikâ*, *muttakî* gibi kavramlar üzerinden yapılan semantik çözümlemeler, takvânın iman, ibadet, ahlâk ve toplumsal düzen ile olan organik ilişkisini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, takvâ kavramının hem geleneğin ilmî mirası bağlamında hem de modern dünyada karşı karşıya olunan etik ve sosyal krizler bağlamında yeniden değerlendirilmesi gereken, köklü ve dönüştürücü bir değerler sistemi olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kur’ân, Takvâ, İttikâ, Muttakî, Ahlâk, Tefsir, Tasavvuf, İslâm Düşüncesi, Bireysel ve Toplumsal Değerler.*

THE QUR’ANIC UNDERSTANDING OF TAQWÂ: AN EVALUATION FROM THEORY TO PRACTICE

Abstract

This study examines the concept of taqwâ, one of the fundamental pillars of Islamic thought, through a multidimensional perspective.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, abdusselam.caharbagli@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2514-5081

ve. Although taqwā is often narrowly defined in the literature as “fear of God” or “avoidance of punishment,” this article approaches it as a deeper and more comprehensive state of consciousness and moral responsibility. Starting with its etymological roots, the study analyzes the occurrences of taqwā in the Qur’ān, its interpretations in the classical tafsīr tradition, and the various layers of meaning attributed to it in Sufi thought.

In this context, the article argues that taqwā is not only a personal virtue but also a principle that contributes to the establishment of social justice, the construction of communal responsibility, and the formation of ethical conduct. Through semantic analysis of related Qur’ānic terms such as ittiqā’ and muttaqī, the study reveals the organic relationship between taqwā and key domains such as faith, worship, morality, and social order.

Ultimately, the study contends that taqwā should be re-evaluated not only in light of the Islamic intellectual heritage but also as a comprehensive and transformative value system that addresses the ethical and societal crises of the modern world.

Keywords: *Qur’ān, Taqwā, Ittiqā, Muttaqī, Ethics, Tafsir, Sufism, Islamic Thought, Individual and Social Values.*

Giriş

Kur’ân-ı Kerîm, insan hayatının tüm yönlerine hitap eden çok katmanlı bir hitap diline sahiptir. Bu ilâhî hitabın merkezinde yer alan bazı kavramlar, bireysel ve toplumsal anlam dünyasının inşasında temel bir rol üstlenmektedir. Bu kavramlardan biri olan **takvâ**, İslâm düşüncesinin merkezî öğeleri arasında yer almakta; sadece bir dinî terim olarak değil, aynı zamanda bireyin hayatına yön veren bilinçli bir duruşun, ahlâkî bir ilkenin ve sorumluluk bilincinin ifadesi olarak da öne çıkmaktadır².

Kur’ânî bağlamda takvâ; ontolojik bir korunma, sakınma ve duyarlılık hâli ile, metafizik bir yönelişi de içermektedir. Bireyin Rabbine karşı bilinçli bir tavır takınması ve hayatını Allah’ın emir ve yasakları doğrultusunda tanzim etmesi, Kur’ân’da **takvâ** kavramı çerçevesinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda takvâ, bireyin sadece içsel bir duygu hâli

2 Akseki, Ahmet Hamdi. İslam Dini. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1975.

değil, aynı zamanda pratik yaşantıya yansıyan bir bilinç durumudur³.

Bu çalışmada, **takvâ** kavramı etimolojik kökeninden hareketle Kur'ân'daki kullanımları ve anlam boyutları çerçevesinde ele alınacak; ayrıca klasik İslâm ilimlerinde, özellikle **tefsir** ve **tasavvuf** literatüründe nasıl yorumlandığına dair analizler sunulacaktır. Bunun yanı sıra, takvâ kavramının bireysel ahlâk ve toplumsal düzen üzerindeki yansımaları da değerlendirilecektir. Çalışmanın amacı, takvânın yalnızca teorik bir bilgi konusu olmadığını; aksine, bireyin dünya ve ahiret hayatına yön veren temel bir yaşam ilkesi olduğunu ortaya koymaktır.

Takva Kavramı

Takvâ kelimesi, Arapça ي-ق-و (v-k-y) kökünden türemektedir. Bu kökten gelen "takvâ" ve "ittikâ" kelimeleri, "vikâye" (korunma) masdarına dayanmaktadır. Aynı kökten türeyen "vakyen", "vâkiyeten", "vikâen" ve "tevkiiyeten" gibi çeşitli masdarlar da mevcuttur⁴. Bu kelimelerin ortak anlamı; bir şeyi korumak, zararlı unsurlardan sakınmak, himaye etmek ve bir tehlikeye karşı tedbir almak şeklinde özetlenebilir. Klasik sözlüklerde bu anlam, "عِي ش ل ا د ت ي ق و" (onu bir şeyden korudum) ifadesiyle açıklanmıştır⁵.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu kökten türeyen fiil ve isim formları, altmış üç sûrede toplam iki yüz elli sekiz defa geçmektedir. Aynı kökten gelen "ittikâ" kelimesi de tehlikeye karşı bilinçli bir şekilde korunma anlamında kullanılmaktadır. Bu çerçevede takvâ, yalnızca bir "korku" duygusunu değil, aynı zamanda korkulan şeye karşı bilinçli bir korunma iradesini ifade eder⁶. Hz. Peygamber'in şu hadisleri bu anlamı pekiştirir: *"Yarım hurmayla da olsa, kendinizi ateşten koruyun."* ve *"Sizden biri, yüzünü ateşten sakındırsın."*⁷ Bu hadislerde, cehennemden korunma bilinciyle yapılan ibadet, sadaka ve benzeri salih amellerin, takvânın pratiği olduğu vurgulanmaktadır.⁸

Terimsel anlamda takvâ, kişinin Allah'a itaat ederek O'nun aza-

3 Ateş, Süleyman. Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri. C. 1. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.

4 Özübek, Yakup. "Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Takvâ Kavramı." İdrak Dini Araştırmalar Dergisi 2/1 (2022): 121-135.

5 Bor, Adil. "Kur'an'da Takvânın Bireysel ve Toplumsal Boyutu." Diyanet İlmi Dergi 56/3 (2020): 85-101.

6 Tan, Bilal. Kur'an'da Hikmet Kavramı. İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.

7 El-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. El-Câmi 'u's-Sahîh. Nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.

8 Çanga, Mahmut. Kur'an-ı Kerim Lügati: İlavelerle Mu'cemü'l-Müfehres. İstanbul: Timaş Yayınları, 2005.

bından sakınması; günah ve cezaya sebebiyet verecek davranışlardan nefsinin uzak tutmasıyla oluşan bilinç hâlidir. Bu bağlamda takvâ, hem içsel bir yöneliş hem de dışsal bir sorumluluk olarak bireyin hayatını kuşatan temel bir ilke konumundadır⁹.

Kur'ân'da Takvânın Kullanımı ve Anlam Boyutları:

Takvâ, Kur'ân-ı Kerîm'de en çok vurgulanan kavramlardan biridir ve Kur'ân'ın temel ahlâkî ve imânî mesajlarının merkezinde yer alır. Öyle ki, bazı araştırmacılar takvâyı "Kur'ân'daki en merkezi kavram" olarak tanımlamaktadır. Kur'ânî bağlamda takvâ, Allah'ın peygamberler ve ilâhî kitaplar aracılığıyla sakındırdığı şeylerden uzak durmak ve teşvik ettiği davranışlara yönelmek suretiyle Allah'a karşı bilinçli bir yaşam sürdürme halidir.

Takvâ, Kur'ân-ı Kerîm'de en çok vurgulanan kavramlardan biridir ve Kur'ân'ın temel ahlâkî ve imânî mesajlarının merkezinde yer alır. Öyle ki, bazı araştırmacılar takvâyı "Kur'ân'daki en merkezi kavram" olarak tanımlamaktadır. Kur'ânî bağlamda takvâ, Allah'ın peygamberler ve ilâhî kitaplar aracılığıyla sakındırdığı şeylerden uzak durmak ve teşvik ettiği davranışlara yönelmek suretiyle Allah'a karşı bilinçli bir yaşam sürdürme halidir. Kur'ân'da takvâya yapılan vurgu, daha ilk sûre olan Bakara Sûresi'nin ikinci âyetinde başlar:

*"Bu, kendisinde şüphe olmayan bir kitaptır; takvâ sahipleri için bir rehberdir"*¹⁰.

Bu âyette Kur'ân'ın rehberlik fonksiyonu, doğrudan takvâ sahibi bireylere yönelik olarak tanımlanmıştır. Bu vurgu, Kur'ân'ın son âyetlerine kadar çeşitli bağlamlarda sürer. İslâm öncesi Cahiliye döneminde "takvâ" daha çok fiziksel tehditlerden korunmak anlamında kullanılırken, Kur'ân vahyiyle birlikte bu kavram manevî, ahlâkî ve sorumluluk temelli bir içeriğe bürünmüştür. Böylelikle takvâ, sadece bireysel bir davranış biçimi değil, Kur'ân'ın diğer tüm ahlâkî, itikadî ve sosyal ilkeleriyle bağlantılı şemsiye bir kavram hâline gelmiştir.

Kur'ân, insanları genel olarak iki ana kategoriye ayırır: iman edenler (mü'minler) ve inkâr edenler (kâfirler). Ancak bu iki kategori içinde farklı karakter ve davranış kalıpları tarif edilir: *kâfir*, *müşrik*, *münafık* gibi kavramlar inkârcı grupları, *mü'min*, *müslim*, *muttakî*, *muhsin* gibi kavramlarsa inananları temsil eder. Bu sınıflandırmada "muttakî" tipi,

9 Süleyman Uludağ, "Takva", Diyanet İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/484-486.

10 Bakara 2/2.

inananlar arasında en yüksek ahlâkî ve imânî mertebeyi simgeler.

Kur'ân'da peygamberlerin gönderiliş amacı da bu muttakî insan tipini inşa etmeye yöneliktir:

“Biz her ümmete: ‘Allah’a kulluk edin ve tâğuttan sakının’ (itteku’t-tâğût) diye bir peygamber gönderdik”¹¹.

Yine, ilâhî kitaplar takvâ sahibi bireyler için birer rehber ve müjde, diğerleri için ise uyarı vasfı taşır. Nitekim Hz. Muhammed’in (s.a.s.) görevi de bu çerçevede tanımlanır:

“Biz seni ancak bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik”¹².

Takvânın içeriği Kur'ân'da somut örneklerle de açıklanır. Özellikle En'âm Sûresi 151–153. âyetlerde, takvâyâ ulaştıran yolun ilkeleri sıralanır: Allah'a şirk koşmamak, ana-babaya iyilikte bulunmak, cana kıymamak, yetim malına el uzatmamak, ölçü ve tartıda adaleti gözetmek gibi. Bu bağlamda takvâ, yalnızca niyet düzeyinde kalan bir korku ya da çekinme hali değil; ahlâkî davranışlarla şekillenen aktif bir hayat tarzıdır.

Kur'ân ayrıca takvâyı insanlık onurunun belirleyici ölçütü olarak sunar:

“Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir kadından yarattık... Allah katında en değerliniz, takvâ bakımından en ileri olanınızdır”¹³

Bu âyet, soy, ırk, servet gibi dünyevî üstünlük kriterlerini reddeder; takvâyı evrensel ve ahlâkî bir değer olarak öne çıkarır.

Kur'ân'da takvâ, insanın manevî gelişim sürecinin doğal bir parçası olarak da değerlendirilir. Şems Sûresi'nde geçen şu âyet bu hususa işaret eder:

“Nefse ve ona ‘fücur’ ile ‘takvâ’sını ilham edene andolsun”¹⁴.

Burada takvâ, insanın fıtratına yerleştirilmiş bir yöneliş, iyilik ve kötülük arasında tercih yapma kabiliyeti olarak tanımlanır. Ayrıca takvâ, bireye furkân (iyi ile kötüyü ayırt etme yetisi) kazandırır:

“Ey iman edenler! Eğer Allah’tan sakınırsanız, O size furkân verir”¹⁵.

11 Nahl 16/36.

12 Fâtır 35/24.

13 Hucurât 49/13.

14 Şems 91/8.

15 Enfâl 8/29.

Ancak bu yetinin gelişmesi, yalnızca sakınma değil, aynı zamanda adaletli davranışlarla mümkündür:

*“Adaletli olun. Çünkü adalet, takvâya en yakın olan davranıştır”*¹⁶

Bu yönüyle takvâ, Kur’ân’da sadece bir içe kapanma veya korku hali değil; adaleti, merhameti, hakkaniyeti ve sorumluluğu önceleyen bütüncül bir ahlâk anlayışı olarak tanımlanır. Muttakî birey hem bireysel arınma hem de toplumsal barış ve denge açısından ideal insan tipidir¹⁷.

Takvânın Bireysel Boyutu

Kur’ân-ı Kerîm, insanın psikolojik ve ahlâkî boyutuna dair derinlikli analizler sunar. İnsanoğlu hem hayra hem de şerre meyledebilecek bir yaratılışa sahiptir¹⁸. Kur’ân’da geçen *“ona hem günahı hem de takvâyı ilham edene andolsun”*¹⁹ ifadesi, insanın bu çift yönlü eğilimini açıkça ortaya koyar. Bu bağlamda, bireyin kendisini kötülükten koruyarak iyiliğe yönelmesi takvâ ile doğrudan ilişkilendirilmiştir.

Takvâ, Kur’ân’da bireyin hayat yolculuğunda ihtiyaç duyduğu en kıymetli azık olarak tanımlanır. Bakara Sûresi 197. âyette şöyle buyrulmuştur:

*“Ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. Azık edinin; şüphesiz azığın en hayırlısı takvâdır”*²⁰.

Bu âyet, takvâyı yalnızca dinî bir bilinç hâli olarak değil, aynı zamanda bireyin dünya ve ahiret yolculuğunda temel ihtiyaç duyduğu manevî donanım olarak tanımlar.

Kur’ân, takvâyı sadece soyut bir bilinç düzeyiyle değil, aynı zamanda sembolik anlatımlarla da somutlaştırır. A’râf Sûresi 26. âyette şu benzetmeye yer verilir:

*“Ey Âdemoğulları! Size edep yerlerinizi örtecek bir elbise ve süs elbisesi indirdik. Takvâ elbisesi ise en hayırlısıdır”*²¹.

Bu sembolik ifade, takvânın bireyi günah ve kötülüklerden kuru-

16 Mâide 5/8.

17 Elmalılı, Muhammed Hamdi. Hak Dini Kur’an Dili. C. 1. İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği, 1936.

18 Gazali, İmam. El-Munkizü Mine’d-Dalal ve Tasavvufi İncelemeler. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2012

19 Şems 91/8.

20 Bakara 2/197.

21 A’râf 7/26.

yan manevî bir zırh işlevi gördüğünü göstermektedir. Nasıl ki fiziksel elbise insan bedenini örter ve dış etkenlerden korursa, takvâ elbisesi de kalbi ve akli zararlı eğilimlerden muhafaza eden bir koruyucu bilinçtir.

Kur'ân kıssaları da takvânın bireysel tezahürlerini ortaya koyar. Özellikle Hz. Yusuf'un (a.s) hayatında takvânın bireysel dirençle nasıl birleştiği dikkat çekicidir. Yusuf sûresinde geçen olayda Hz. Yusuf, if-fetini tehdit eden bir ortamda, Rabbine sığınarak şu şekilde dua eder:

“Ey Rabbim! Zindan, onların beni davet ettikleri şeyden benim için daha hayırlıdır. Eğer onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan, onlara meyle-derim ve cahillerden olurum”²².

Bu ayet, takvânın bireyi nefsanî arzular karşısında nasıl bir irade gücü ve sorumluluk bilinci ile donattığını açıkça gösterir. Takvâ, bura-da yalnızca bir sakınma değil, aynı zamanda özgürlüğünü koruyan bir iç disiplin hâline gelmektedir.

Ayrıca, Kur'ân'da bireyin dünyevî nimetlerden meşru ölçüde fayda-lanmasının helal olduğu vurgulanırken, aşırılığın ve israfın kalbi dün-yevî arzulara esir edebileceği ifade edilir. Takvâ sahibi birey, nimetleri nimetin sahibini unutmadan kullanır ve bu kullanımı bir sorumluluk bilinci içinde gerçekleştirir. Bu da takvânın yalnızca haramlardan sa-kınmak değil, aynı zamanda helal sınırlar içinde ölçülü ve bilinçli ya-şamak anlamına geldiğini ortaya koyar.

Takvânın Toplumsal Yönü

Takvâ, sadece bireysel bir bilinç ve sorumluluk hâli olmakla kal-maz; aynı zamanda toplumsal bir değerdir. Kur'ân-ı Kerîm, bireyleri yalnızca kişisel arınmaya değil, toplumsal ilişkilerde de takvâ temelli bir dayanışma ve iş birliğine davet eder. Bu çağrı, Maide Sûresi 2. âyet-te açıkça dile getirilmiştir:

“İyilik ve takvâ üzere yardımlaşın; günah ve düşmanlık üzerine yardım-laşmayın”²³.

Bu âyet, İslâm toplumunun temel değerlerinin takvâ zemininde şe-killenmesi gerektiğini ortaya koyar. Bireyler, takvâ bilinciyle hareket ettiklerinde, toplumda adalet, merhamet, güven ve hakkaniyet esaslı bir yapı oluşur. Kur'ân, toplumsal üstünlük ölçütü olarak da yalnızca takvâyı geçerli kabul eder:

22 Yûsuf 12/33.

23 Maide 5/2.

“Allah katında en üstün olanınız, takvâ bakımından en ileride olanınızdır”²⁴.

Bu âyet, soy, ırk, servet, makam gibi dünyevî üstünlük kıstaslarını reddeder; toplumsal düzenin, bireylerin ahlâkî derinliği ve sorumluluk bilinci üzerine inşa edilmesi gerektiğini vurgular.

Kur’ân’da muttakî bireyin tanımı, sadece bireysel ibadetlerle sınırlı değildir; aksine sosyal sorumlulukları da kapsayan çok boyutlu bir ahlâkî profil çizilir. Nitekim Kur’ân’da şu şekilde tanımlanır:

“O müttakîler ki, gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar”²⁵.

Bu ve benzeri âyetler, muttakî bireyin infak, sabır, emanete riayet, adalet, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma gibi toplumsal boyutları da içeren bir sorumluluk bilinci taşıdığını ortaya koyar. Bu çerçevede takvâ, sadece bireyin kendisini Allah’a karşı sorumlu hissettiği bir bilinç hâli değil; aynı zamanda diğer insanlara, topluma ve hatta çevreye karşı da yükümlülük taşıyan kapsamlı bir ahlâkî sistemdir.

Klasik ve modern müfessirler de takvâyı bu çok katmanlı yapısıyla ele almışlardır:

- Ebussuûd Efendi, takvâyı İslâm’ın bütün emir ve yasaklarını kuşatan şümüllü bir ahlâkî disiplin olarak değerlendirir. Ona göre takvâ, sadece bir sakınma değil, aynı zamanda itaatin kemâlidir.

- Ömer Nasuhi Bilmen, takvâyı, “haramdan sakınmak” ve “nefsin korunması” olarak tarif eder. Bu, bireysel anlamda bir içsel denge kurma çabasını ifade eder.

- Süleyman Ateş, takvâyı üç boyutlu bir bilinç hâli olarak açıklar: (1) *Şirkten uzak durmak*, (2) *büyük günahlardan kaçınmak*, (3) *kalbi masivadan (Allah dışı her şey) arındırmak*. Bu tasnif, takvânın hem teolojik hem ahlâkî hem de tasavvufî boyutlarına işaret eder.

- Elmalılı Hamdi Yazır ise takvâyı, “ahirette zarar verecek şeylerden sakınmak ve Allah’a yönelmek” şeklinde tanımlar. Elmalılı’ya göre gerçek takvâ, haşyet (saygı temelli korku) ile muhabbet (Allah sevgisi) arasında kurulan dengeyle oluşur.

Bütün bu yorumlar dikkate alındığında, takvâ kavramının anlam alanı zaman içinde gelişmiş ve genişlemiştir. Başlangıçta şirkten ko-

24 Hucurât 49/13.

25 Bakara 2/3.

runma anlamıyla sınırlı olan bu kavram, Kur'ân'ın bütüncül anlatımı içerisinde günahlardan sakınma, ahlâkî sorumluluk bilinci geliştirme, sosyal adaletin tesisi ve nihayetinde kalbin Allah'a yönelmesi gibi çok katmanlı ve derin bir semantik yapıya ulaşmıştır.

Takvânın Dönüştürücü Gücü: Ahlâkî ve Manevî İnşa

Takvâ, Kur'ân merkezli bir hayat anlayışında bireyin hem kendisini hem de toplumunu dönüştürme potansiyeline sahip temel bir ilke olarak öne çıkar. Bu yönüyle takvâ, bireysel bir sakınma hali olmanın ötesinde, insanın ahlâkî inşasını sağlayan, davranışlarını istikamet üzere tutan ve kalbini manevî anlamda terbiye eden dinamik bir bilinçtir.

Kur'ân, takvâ sahibi bireylerin içsel anlamda arınma sürecini çok boyutlu olarak ele alır. Bu süreç, nefsin arzularından uzak durma, sabır, tevekkül, infak, şükür ve haşyet gibi kavramlarla şekillenir. Örneğin: *"Allah, takvâ sahipleriyle beraberdir"*²⁶. *"Eğer takvâ sahibi olursanız, Allah size bir furkân verir"*²⁷.

Bu âyetler, takvânın insana içsel rehberlik sağladığını, doğruyu yanlıştan ayırma yeteneği kazandırdığını ve Allah'ın yardımını celbeden bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Aynı şekilde takvâ, bireyin ahlâkî tutarlılık içinde yaşamasını sağlar. Sadece Allah için yapılan bir iyilik, gösteriştan uzak bir infak, sabırla tahammül edilen bir musibet, affedilen bir haksızlık, takvânın ahlâkî tezahürlerine örnek teşkil eder. Özellikle Kur'ân'da şöyle buyrulur:

*"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel şekilde sav. O zaman aranızda düşmanlık bulunan kişi, sanki sıcak bir dost oluverir. Bu olgunluğa ancak sabredenler ulaşır; buna ancak takvâ sahibi olanlar erişebilir"*²⁸.

Burada takvâ, bireyin duygusal tepkilerini kontrol altına almasını sağlayan bir içsel disiplin olarak sunulmaktadır. Bu disiplin, öfke yerine sabrı, intikam yerine affı, kibir yerine tevazuyu tercih ettiren bir bilinç düzeyidir. Dolayısıyla takvâ, bireyi sadece dıştan gelen günahlardan değil, aynı zamanda içsel hastalıklardan da koruyan bir manevî arınma mekanizmasıdır.

İslâmî düşüncede, özellikle tasavvuf geleneği, takvâyı bu içsel arınmanın merkez kavramı olarak değerlendirmiştir. Tasavvufî metinlerde takvâ, kalbin Allah dışı her şeyden temizlenmesi ve sadece Allah'a

26 Tevbe 9/36.

27 Enfâl 8/29.

28 Fussilet 41/34-35.

yönelmesi olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, takvâ kalbin kemale ulaşması, nefsi tezkiye etmesi ve ruhun itminana ermesi için zorunlu bir süreçtir.

“O gün ne mal ne evlât fayda verir. Ancak Allah’a temiz bir kalp ile gelenler müstesna”²⁹.

Bu âyet, takvâ bilinciyle inşa edilmiş bir kalbin ne derece kıymetli olduğunu göstermektedir. Zira takvâ, sadece dış eylemlerle değil, kalpte kurulan samimi niyet, ihlâs ve muhabbetle anlam kazanır.

Takvâya Götüren Ruhî Denge ve İlâhî Denge

Takvâ, sadece haram olan fiillerden sakınmakla sınırlı olmayan; aynı zamanda Allah sevgisi ile Allah korkusu arasında kurulması gereken bir içsel dengeyi ifade eden kapsamlı bir kavramdır. Kur’ân-ı Kerîm, bu dengenin oluşumuna katkı sağlamak amacıyla hem tebşîr hem de inzâr üslubunu birlikte kullanır. Bu üslubun özlü bir örneği şu âyette görülür:

“Kullarımı haberdar et: Ben gerçekten çok bağışlayıcıyım, çok merhametliyim. Azabım ise gerçekten elem verici bir azaptır”³⁰.

Bu âyet, mü’minin sadece Allah’ın azabından korkarak değil, aynı zamanda O’nun sınırsız rahmetine güvenerek bir ruhanî denge içinde yaşaması gerektiğini ortaya koyar. Söz konusu denge, bireyin takvâ yolunda istikrar kazanmasını ne ifrata ne de tefrite düşmeden kulluk bilinciyle hareket etmesini sağlar.

Takvâ, bu yönüyle insanın fıtratında var olan iyilik duygularını besler, içsel melekelerini geliştirir ve vicdanını canlı tutar. Kur’ân, takvâ sahiplerini sadece sürekli iyilik yapan bireyler olarak değil, yanlış yaptıklarında hemen Allah’ı hatırlayan, pişmanlık duyan ve tevbeye yönelen kimseler olarak tanımlar:

“Onlar, bir kötülük yaptıklarında ya da nefislerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler”³¹.

Takvâ ehli bireyler yalnızca bireysel arınmaya değil, aynı zamanda toplumsal erdeme de katkı sunarlar. Kur’ân bu nitelikleri şöyle sıralar:

“Onlar bollukta da darlıkta da infak ederler, öfkelerini yutarlar ve insanla-

29 Şuarâ 26/88–89.

30 Hicr 15/49–50.

31 Âl-i İmrân 3/135.

rı affederler. Allah, iyilik yapanları sever”³².

Bu özellikler, takvânın sadece bireyde oluşan bir içsel bilinç değil; aynı zamanda davranışlara ve ilişkilere yön veren ahlâkî bir ilke olduğunu gösterir.

Takvânın amel üzerindeki belirleyici rolü, Hz. Âdem’in iki oğlunun (Hâbil ve Kâbil) kıssasında da açıkça ortaya konur. Her ikisi de Allah’a kurban sunmuş; ancak sadece birinin kurbanı kabul edilmiştir. Kur’ân bu durumu şöyle açıklar:

“Allah, ancak takvâ sahiplerinden kabul eder”³³.

Bu kıssa, takvânın yalnızca bir niyet hâli değil, amelin kabulünde etkili olan temel bir nitelik olduğunu ortaya koyar. Sadece dışsal davranış değil, niyet, ihlâs ve içsel hazırlık da Allah katında değeri belirleyen unsurlar arasındadır.

Sonuç olarak takvâ, yalnızca ahiret hayatına hazırlık amacı taşıyan bir dinî disiplin değil; aynı zamanda bu dünyada bilinçli, dengeli ve sorumluluk sahibi bir hayat sürmenin temelidir. Allah korkusu ile Allah sevgisi arasındaki bu ince denge, mü’minin hem bireysel hem toplumsal düzlemde huzur, istikamet ve içsel bütünlük içerisinde yaşamasına imkân tanır.

Sonuç

Takvâ kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de sıklıkla yer alan ve birçok âyetin merkezî temasını oluşturan en önemli kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Etimolojik olarak “korunma”, “sakınma” ve “dik-katli davranma” anlamlarını taşıyan bu kavram, Kur’ânî bağlamda hem bireysel ahlâkın hem de toplumsal düzenin inşasında belirleyici bir ilke olarak kullanılmaktadır. Takvâ, bu yönüyle İslâm düşüncesi-nin temel yapı taşlarından biri hâline gelmiştir.

Bu çalışma, takvânın semantik kökenini, tarihsel anlam evrimini ve Kur’ân’daki kullanım örneklerini ele alarak, kavramın iman, ibadet, ahlâk ve sosyal sorumluluk alanlarındaki çok boyutlu konumunu ortaya koymuştur. Kur’ân’da takvâ, sadece “Allah korkusu” olarak değil; aynı zamanda bireyin hayatını Allah’ın rızasına uygun şekilde düzenlemesi, yüksek bir bilinç ve duyarlılık içinde yaşaması olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, takvânın hem içsel arınma hem de dışsal sorumluluk ile ilişkili kapsamlı bir ahlâkî çerçeve sunduğunu göstermektedir.

32 Âl-i İmrân 3/134.

33 Mâide 5/27.

Bireysel düzlemde takvâ, nefis terbiyesi, sabır, ihlâs, tevbe ve irade eğitimi gibi değerleri besleyen bir bilinç hâlidir. Toplumsal düzeyde ise adalet, affedicilik, dayanışma, infak ve sosyal denge gibi ilkelerle takvâ arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Özellikle takvânın “Allah katında üstünlüğün yegâne ölçütü” olarak sunulması (Hucurât 49/13), bu kavramın sadece bireysel bir içsel tutum değil; aynı zamanda sosyal yapıyı yeniden inşa eden ahlâkî ve medenî bir devrim ilkesi olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Kur’ân’da takvâ, bireyin iç dünyasını arındıran, davranışlarını istikamet üzere yönlendiren ve toplumsal hayatı adalet, sorumluluk ve merhamet temellerinde şekillendiren bütüncül bir ilke olarak değerlendirilmiştir. Bu yönüyle takvâ, yalnızca tarihsel bir kavram değil; çağdaş bireyin ve toplumların karşı karşıya olduğu manevî ve ahlâkî krizlere karşı evrensel ve dönüştürücü bir değer sistemi olarak yeniden düşünülmei hak etmektedir.

Kaynakça

- Akseki, Ahmet Hamdi. *İslam Dini*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1975.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*. C. 1. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur’an’ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. C. 1. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- Bor, Adil. “Kur’an’da Takvânın Bireysel ve Toplumsal Boyutu.” *Diyanet İlmi Dergi* 56/3 (2020): 85-101.
- Cebeci, Lutfullah. *Kur’an’a Göre Takvâ*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1991.
- Çanga, Mahmut. *Kur’an-ı Kerim Lügati: İlavelerle Mu’cemü’l-Müfrehes*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2005.
- Ebussuûd. *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*. Beyrut: Dâru’l-Kutub el-İlmiyye, 2010.
- El-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi’u’s-Sahîh*. Nşr. Muhammed Zühêyr b. Nasr. Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 2001.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. C. 1. İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği, 1936.

- Gazali, İmam. *El-Munkizü Mine'd-Dalal ve Tasavvufi İncelemeler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2012.
- Kâşânî, Kemalüddîn Abdürrezzâk. *İstılâhâtü's-Sûfiyye*. Çev. Ekrem Demirci. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Molla Câmî. *Nefehatü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*. Çev. Lâmi'î Çelebi. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Nedvî, Seyyid Süleyman. *Asr-ı Saadet: Peygamberimizin Tebligat ve Talimatı*. Çev. Ali Genceli. İstanbul: Çelikkilt Matbaası, 1970.
- Özübek, Yakup. "Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Takvâ Kavramı." *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2022): 121-135.
- Serrâc et-Tûsî, Ebû Nasr. *El-Lüma'*. Çev. H. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Soysaldı, Mehmet. "Kur'an Semantiği Açısından Takvâ." *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996): 113-127.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb. *İslam Büyüklerinin Örnek Ahlakı ve Hikmetli Sözleri*. 2. bs. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1971.
- Tan, Bilal. *Kur'an'da Hikmet Kavramı*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.
- Uludağ, Süleyman. "Takvâ." *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul: TDVYayınları, 2010.

TAZMİNATIN BELİRLENMESİ BAKIMINDAN DEPREM ZARARLARINDA KUSURUN TESPİTİ

Ali ATEŞ¹

Osman YILMAZCAN²

Özet

Türkiye bir deprem ülkesidir. Depremlerde ciddi boyutta can ve mal kayıpları yaşanmaktadır. İnsanlarımız evlerini kaybetmekte, yaralanmakta ve yaşamlarını kaybetmektedir. Kamu kurumu olan AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi) tarafından geliştirilen bir algoritma marifeti ile üretilen deprem ivmesi (deprem dalgalarının hızındaki değişim), ülke sınırları içinde herhangi bir imar alanında inşa edilen binaların sağlamlığında ana belirleyici olarak inşaat projesi için temel faktörlerden biridir. 2018 yılında son yönetmelik “Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği” yayınlanmıştır. Bu yönetmelik 01.01.2019 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu durumda başta AFAD ve Projeyi yapan inşaat mühendisleri, yapı denetim şirketinde çalışan inşaat mühendisleri, yükleniciler, inşaat ruhsatı ve diğer izinleri veren Belediye İmar işlerinde görev yapan mühendisler müteselsilen sorumluluk taşımaktadırlar. Bu çalışmada tazminat hukuku, kusur ve ayıba ilişkin sorumluluklar araştırılmıştır. Ayrıca borçlar hukuku kapsamında tazminat sorumluluğu ve ayıba bağlı eser sözleşmeleri ışığında; 6 Şubat Kahramanmaraş depreminde evi yıkılan, zarar gören şahısların can ve mal zararlarının tazmini araştırılmıştır. Çalışmada arazi çalışmaları, yayınlanmış eserler, mahkeme kararları ve tutanaklar değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonunda yüklenici ve inşaat mühendislerinin yanında; AFAD ile yerel yönetimlerin de sorumlu tutulmalarının gerektiği ve tazminat yükümlülüğü taşıdıkları kanaatine varılmıştır. Bunun yanında Anayasa, AİHS ve AİHM kararları doğrultusunda idarelerin sorumlu olacağı yönünde içtihatların olduğu görülmüş ve depremin mücbir sebep teşkil etmeyeceği ve kamu yönetimlerinin de sorumluluklarının olduğu değerlendirmesi yapılmıştır.

1 BAİBÜ Mühendislik Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü, Geoteknik Anabilim Dalı, Prof.Dr. Öğr. Üyesi, aliates@ib.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-6297-85-71

2 İstanbul Gedik Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi, osman.yilmazcan@gedik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0079-7334

Anahtar Kelimeler: Deprem, Ayıplı Eser, Yüklenici Tazminat Sorumluluğu, Kamu Yönetimlerinin Sorumluluğu

DETERMINATION OF FAULT IN EARTHQUAKE DAMAGES IN TERMS OF DETERMINING COMPENSATION

Abstract

Türkiye is an earthquake country. Earthquakes cause serious loss of life and property. Our people lost their homes, got injured and died. The earthquake acceleration (the measure of the amplitude of seismic ground motion) generated by the public institution AFAD (Disaster and Emergency Management) plays a major role. The “Türkiye Building Earthquake Regulation” was last published in 2018. This regulation entered into force on 01.01.2019. In this case, it is clear that AFAD and the civil engineers who carried out the Project, the civil engineers working in the building inspection company, the contractors, and those working in the Municipality Zoning Affairs that issues the construction permits and other permissions have direct or indirect responsibilities.

In this study, compensation law and responsibilities related to defects have been investigated. In addition, compensation liability within the scope of obligations law and in the light of work contracts related to defects; compensation for life and property damages of the persons whose houses were destroyed and damaged in the February 6 Maraş earthquake has been investigated. In the study, field studies, published works, court decisions and minutes were evaluated. At the end of the study, it was concluded that AFAD and local administrations, as well as the contractor and civil engineers, should be held accountable and have a liability for compensation. In addition, it has been seen that there are precedents stating that administrations will be responsible in line with the Constitution, ECHR and ECHR decisions, and it has been concluded that the earthquake will not be a force majeure and that public administrations are also responsible..

Key Words: Earthquake, Defective Work, Contractor Compensation Liability, Responsibility of Public Administrations

1. GİRİŞ

6 Şubat 2023 tarihinde 11 ilimizi kapsayan, bölgede nerede ise yüz yılın felaketi diyebileceğimiz bir deprem felaketi yaşanmıştır. Büyük boyutlu can ve mal kayıplarına, yaralanmalara ve sakatlanmalara neden olmuştur. Ortaya çıkan yıkımın değerlendirmesi çok can yakıcı olmuştur. Ülkemiz Alp Himalaya deprem kuşağı üzerinde yer almaktadır. Ülkemiz jeolojik olarak plaka tektoniği açısından Güneyden Arap plakası ile Ölü Deniz Fay Zonu ve Afrika kıtalarının kuzey ve kuzey doğu yönlü hareketi ile Avrasya plakası arasında sıkışması sonucu bu tür depremlere maruz kalmaktadır. Geçmiş zamanlarda hem aletsel hem de tarihsel olarak bu bölgede çok ciddi depremlerin olduğu kayıtlara girmiştir. Devletimizin, vatandaşlarımıza yaşam hakkını sağlamada can ve mal kayıplarını önleme noktasında sorumlulukları vardır. Bu çalışmada idarelerin ve yapı üretiminde sorumluluğu olan inşaat mühendislerinin ve yüklenicilerin özel ve kamu hukuku kapsamında depremlerde halkımızın can ve mal kayıplarının önlemesi konusunda sorumlulukları araştırılmıştır. Konunun anayasal boyutu üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda devletin pozitif yükümlüğü kapsamında kamu görevlilerinin sorumluluğunun doğup doğmayacağı araştırılmıştır. Kahramanmaraş depreminden sonra bu konuda deprem sorumluluğu alanında sempozyumlar düzenlenmiş ve makaleler yazılmıştır (Altunkaya, 2023).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışma ile deprem hasarlarına bağlı gelişen hasarların sorumluluğunun nerden kaynaklandığı ve sorumluluk bağlamında kusur kaynakları araştırılmıştır. Bunun sonunda kusur ya da kusursuz sorumluluk hallerine bağlı olarak yargılama faaliyetleri daha düzgün bir yolda ilerleyecektir. Yargılama faaliyetleri sonunda kimlerin sorumlu tutulacağına ilişkin hüküm ve sonuçlar ortaya çıkacak ve kamu düzenin işleyişi sağlanacaktır. Böylece hem maddi hem de manevi ve cezai sorumlulara gidilerek adalet tesisi ile kayıpların telafi edilmesi mümkün olabilecektir. Vatandaşın devletine ve adalete olan bağlılığı ve inancı sağlanmış olacaktır. Konu orijinal denebilecek bir çalışma alanıdır. Bu alanda bir boşluğu doldurması amaçlanmaktadır. Akademik bir yaklaşım ile bu çalışma hem hukuki hem de mühendislik bakış açısı ile konu geniş kapsamlı irdelenmektedir.

2.2.Çalışmanın Kapsamı

Bu çalışmada; Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş depreminde AFAD tarafından üretilen deprem ivmesi (deprem dalgalarının hızındaki değişim) ile gerçekte sahada meydana gelen depremin kayıtlarından elde edilen ivme değerlerinin spektrumu araştırılmaktadır. Depremde evi zarar gören veya yıkılan yapı maliklerinin zararlarının tazminine yönelik olarak özel hukuk bağlamında çözüm yöntemleri irdelenmektedir. Deprem hasarların oluşmasında gözlemlenen kusurların kaynakları ve dağılımları ve zararların tazmininde kimlerin sorumluluğu olduğu araştırılmaktadır. Daha çok kusurları oranında kimlerin tazminat yükümlülüğüne tabi olduğu ve sorumluluğu olanlar ortaya konacaktır.

2.3. Yöntem

Bu çalışmada teknik ve hukuki analiz kullanılmaktadır. Teknik analiz kapsamında, 475 yıllık dönüşüm periyodunun seçildiği, bu periyoda ait ivme değerlerinin nasıl hesaplandığı ve hangi yük kombinasyonlarıyla dikkate alındığı incelenmektedir. Hukuki analiz kapsamında; TBDY'ye (Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği) uygun yapılmamış bir yapı hasarına yönelik olarak yüklenicinin sorumlulukları ele alınmaktadır. Bu amaçla daha etkili bir analiz için gerçek olaylardan veya dava örneklerinden faydalanılmıştır.

Bu amaçla, TBDY m.18 ve hukuki metinleri dikkatlice değerlendirilmektedir. Hukuki ve teknik veri tabanları, örneğin, İnşaat Mühendisleri Odası, Müteahhitler Birliği veri tabanından ve ilgili yargı kararları ve bu konuda akademisyenlerin yazdığı makalelerden yararlanılmıştır. Depremlerde oluşan hasar kayıpları ve devletin tahsil edemediği vergi kayıpları, yapısal hasarların ekonomik değerlendirilmeleri irdelenmekte ve milli ve ekonomik kayıpların değerlendirilmesi yapılmaktadır.

3.LİTERATÜR TARAMASI

Avrupa insan hakları sözleşmesinin (AİHS) 2.maddesinde devletin vatandaşlarının can ve mal güvenliğini koruma sorumluluğu vardır. Bu sorumluluk devletin pozitif ve negatif sorumluluğu kapsamında değerlendirilmektedir (Dalkılıç ve Yılmaz,2023). Kişilerin can ve mal kayıplarının önlenmesi devletin görevidir. Bugünün dünyasında devletlerin elinde muhtemel olabilecek deprem gibi afet risklerini önleyebilecek gücü ve birikimi vardır (Dalkılıç ve Yılmaz,2023). 18 Mayıs 2018 tarihinde Resmî Gazetede 7143 sayılı “vergi ve diğer bazı alacak-

ların yeniden yapılandırılması” ile bazı kanunlarda değişiklik yapılması yoluna gidilmiş ve halkın “imar barışı” uygulamasına gidilmiştir (Atay,2022). Bu kanunda geçici madde ile eklenen ve 16. maddesi ile “yapıların depremsellik yönünden güvenliği ve dayanımı” mal sahiplerinin sorumluluğuna bırakılmıştır. Diğer yandan ülkemiz, vatandaşının can ve mal güvenliği sorumluluğunu devlete yükleyen uluslararası sözleşmelere taraf olmuş bir ülkedir. Bu konuda devletimiz T.C Anayasası 90. madde ile kendini bağlamış ve uluslararası anlaşmanın tarafı olmuştur (Bayra,2021). Anayasa maddesi hükmü ile yasal hüviyet kazandırılmıştır. Anayasa maddesi hükmünde olan *bu sözleşme ile vatandaşlara devrettiği deprem dayanımının sorumluluğundan kurtulamayacağı açıktır* (Günaydın, 2023).

4.DEPREM ZARARLARINDA HAKSIZ FİİLDEN KAYNAKLANAN SORUMLULUK

4.1. Kusur Sorumluluğu

Bir kimsenin haksız fiil veya kusura bağlı olarak vermiş olduğu zarar ve bu zararın tazmin edilmesi kusur sorumluluğu ile açıklanmaktadır. Kusura dayanan sorumluluk, TBK (Türk Borçlar Kanunu) 49 madde ile kanunda yer bulmaktadır. TBK’nin 49. maddesi “Kusurlu ve hukuka aykırı bir fiille başkasına zarar veren bu zararı gidermekle yükümlüdür” şeklinde düzenlenmiştir. Buna göre sorumluluğun şartları: (1) Hukuka aykırı fiil, (2). Zarar, (3). Kusur, (4). Uygun illiyet bağı olarak sayılabilir. Sorumluluk doğması için sadece hukuka aykırı bir fiilin olması yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda bir zararın oluşması gerekmektedir. Zarar ise bir kimsenin mal varlığında rızası olmadan haksız fiil kusuruna bağlı oluşan azalma şeklinde tanımlanabilir. Ayrıca kişiliğe saldırı sonucu duyulan elem ve kedere bağlı olarak oluşan manevi zararda düşünülebilir. Depremlerde oluşan hasarlarda yapı zarar görmüşse onarılması talep edilebilir veya yıkılmışsa oluşan gerçek zarar talep edilebilir.

Kusura bağlı yüklenicinin sorumlu tutulması için zararın hukuka aykırı bir fiil kapsamında, diğer bir ifade ile zarar ile fiil arasında nedensellik bağının bulunması gerekir. Uygun illiyet bağının olması zarar gören bakımından öngörülebilir risklerle sınırlı tutulmaktadır. Hayatın olağan akışı içerisinde öngörülemez riskler uygun illiyet bağı kapsamında sorumluluk getirmez. Makul illiyet bağı, zorunlu sebep, zarar görenin kusuru veya üçüncü kişilerin kusurları nedeniyle kesilebilmektedir. Burada bahsedilen üç sebep sadece kusur sorumluluğu halinde değil aynı zamanda kusursuz sorumluluk kapsamında

da geçerlidir. Türk Borçlar Hukuku kapsamında yüklenici aleyhine sorumluluğun doğması için nedensellik bağının kesilmemesi lazımdır (Altunkaya, 2023). Mücbir (zorunlu) sebebe bağlı yüklenici aleyhine sorumluluğun doğmaması için sonuçları önceden tahmin edilemeyen, ön görülemeyen ve hiçbir insan gücü tarafından engellenmeyen, kaçılması ve karşı konulması mümkün olmayan bir harici bir olay sonucu zararın oluşması gerekmektedir. Depremlerde haricilik olayı mevcuttur. Bunun yanında deprem ön görülse bile sonuçlarının ön görülmesi mümkün olmamaktadır. Ancak depreme dayanıklı yapı tasarımı ilkelere bağlı kalarak deprem zararları azaltılabilir ve önlenir. Şayet depreme dayanıklı, fen, sanat kurallarına ve imar mevzuatına uygun yapı inşa edilirse yapı hasar görmez ve deprem mücbir sebep olmaktan çıkar. Yapının projeye uygun yapılıp yapılmadığı, deprem tasarım büyüklüğünün ne olduğu ve sahada gerçekleşen deprem büyüklüğünün ne olduğu araştırılmalıdır. Bunun yanında yapı sahibi ve üçüncü kişiler de yapılarda değişiklik yapmış olabilir (yer genişletmek için kolon kesme ve duvar yıkma gibi.). Bu tür durumlar bilirkişi raporları ile detaylı araştırılmalıdır. Son ve en önemli şart ise fiilin işlenmesi halinde yüklenicinin kusurlu davranışının olması gerekmektedir.

Kusur kavramı mevzuatta tanımlanmamış olmamakla beraber, doktrinde hukuka aykırı sonucu istemek veya bu sonucu istememekle beraber hukuka aykırı davranıştan kaçınmak iradesini yeterince göstermekten kaçınmak olarak tanımlanabilir. Kusur, hukuka aykırı bir davranıştır. Yüklenicinin kusurlu davranışı aynı zamanda hukuka aykırı bir davranıştır. Burada haksız fiil sorumluluğu açısından bakılırsa TBK'nin 49. maddesinin ikinci fıkrası "*Zarar verici fiili yasaklayan bir hukuk kuralı bulunmasa bile, ahlaka aykırı bir fiil ile başkasına zarar veren verdiği zararı gidermekle yükümlüdür*" şeklinde düzenlenmiştir. Bu durumda yüklenici sorumludur. Ancak bu bakış açısına göre yüklenicinin kusurlu olduğunu ispat etmek zarar görenin sorumluluğuna düşmektedir. *Kusur sorumluluğunda; normalde zarar görenin, yüklenicinin verdiği zararı ispat etme yükümlülüğü altındadır. Fakat bazı durumlarda zarar veren yüklenici hakkında kusur karinesi yükümlülüğü altında olabilir. Bu durumda "kusura bağlı ispat yükümlülüğü yer değiştirir fail kusursuz olduğunu ispat etmek yükümlülüğü altında olur". Bu durumda yüklenici ile yapı sahibi arasında olan anlaşma gereği TBK m. 112 uyarınca yüklenici kusursuz olduğunu ispat etmekle yükümlüdür. Zira yüklenici ile yapı sahibi arasında bir sözleşme ilişkisi mevcuttur. Bu kapsamda haksız fiil nedeniyle talep edilecek tazminata ilişkin zaman aşımı ve hak düşürücü süre TBK. M. 72'de düzenlenmiştir. Bu kapsamda "haksız*

fiil nedeniyle tazminat isteme hakkı, yapı sahibinin zararı öğrendiği tarihten itibaren başlayarak iki yılın ve herhalde fiilin işlendiği tarihten başlayarak on yılın geçmesi ile zaman aşımına uğrar” denilmektedir. Ancak Yargıtay içtihatlarına göre bu on yıllık sürenin inşaatın yapıldığı tarih değil deprem ve hasarın oluştuğu tarih kabul edilmektedir.

4.2.Deprem Zararlarında Sözleşmeden Doğan Sorumluluk

4.2.1.Satış Sözleşmesinden Kaynaklanan Sorumluluk

Yapısı zarar gören veya yıkılan malikler yüklenici ile arasında sözleşme olduğu için yapının ayıba bağlı olarak hasar görmesi üzerine yüklenici aleyhine dava açabilir. Burada TBK m.112 kapsamında sözleşmenin gereği gibi ifa edilmemesinden dolayı yükleniciyi sorumlu tutabilir. *Yıkılan veya hasar gören yapıdaki ayıplar yüklenici veya başka kişilerden kaynaklı olsa bile yüklenici satın alan kişiye karşı satış sözleşmesinden dolayı sorumlu olacaktır.* Ayıp başka kişilerden dolayı olmuşsa yüklenici ödediği tazminatı ve giderleri sebep olan kişilere rücu ettirebilecektir.

4.2.2.Satının Ayıptan Doğan Sorumluluğunun Şartları Nelerdir

Satıcının sattığı malda taahhüt ettiği malda bulunması gereken özelliklerin olmaması veya alanda beklediği özellikleri ve faydayı bulamaması, beklenen faydayı azaltan veya yahut bozukluktan dolayı alıcıya karşı olması gereken sorumluluğa ayıptan doğan sorumluluk denir.

TBK m.219’e göre “*Satıcı, alıcıya karşı herhangi bir surette bildirdiği niteliklerin satılarda bulunmaması sebebiyle sorumlu olduğu gibi, nitelik veya niteliği etkileyen niceliğine aykırı olan, kullanım amacı bakımından değerini ve alıcının ondan beklediği faydaları ortadan kaldıran veya önemli ölçüde azaltan maddi, hukuki ya da ekonomik ayıpların bulunmasından da sorumlu olur*”. Bu hükme göre satıcı, sattığı malda bildirdiği veya vaat ettiği özelliklerin bulunmamasından sorumlu olacağı gibi, böyle bir taahhüdü olmasa da sattığı malda özelliği gereği kullanma açısından normal olarak bulunması gerekli olan veya ortadan kaldıran ya da önemli derecede azaltan ayıptan sorumludur. Ayıptan sorumlu olabilmesi için satılan malın ayıplı olması gerekmektedir. Satılan malda taahhüt edilen özelliklerin veya olması gereken özelliklerin bulunmaması ayıp olarak bilinmektedir. Ayıp, malın satıldığı ve teslim edildiği zamanki durumu ile sözleşmedeki karşılaştırılan durumu arasındaki farktır. Ayıptan söz edilince, maddi ayıp, hukuki ayıp veya ekonomik ayıp olarak sınıflandırılmaktadır. Maddi ayıp, eşyanın fiziksel, kimyasal ve teknik özelliklerini etkileyen veya bozan ayıp olarak ifade edilir. Depremlerde, eksik malzeme veya bozuk malzeme kullanılma-

sı sonucu yapı hasar almışsa veya yıkılmışsa maddi ayıptan bahsedilir. Hukuki ayıp satılmış olan malın yasal niteliğinde olan eksikliklerdir. Örneğin imara kapalı veya yapılaşmaya uygun olmayan bir alana yapı yapılmışsa veya imara uygun yapılmamışsa, fay hattı çekme mesafesi, elverişsiz zemin ve elverişsiz alanlara inşaat yapılması hukuki ayıp olarak nitelendirilir. Depremde hasar gören veya yıkılan yapı imara ve yapılaşmaya uygun olmayan alanlara yapılmışsa hukuki ayıptan söz edilir. Ekonomik ayıp ise, satılan malın normal özellik ve beklenen faydayı, verimi sağlamaması durumuna ekonomik ayıp denir. Ayıptan doğan sorumluluğun söz konusu olabilmesi için alıcın veya tüketicinin ayıptan haberi olmaması gerekir. Alıcı satış sözleşmesinin kurulduğu anda satılan eşyada bulunan ayıbı biliyorsa ya da dikkat ve gerekli özen ve çabayı gösterseydi bilebilecek durumda olması hâlinde satıcı bu ayıpta sorumlu tutulmayacaktır. Normal bir gözden geçirme ile bile anlaşılabilen ayıplarla ilgili satıcı güvence vermişse satıcı bu ayıptan sorumlu olacaktır. Gizli ayıp ise satılan eşyanın gözden geçirilme aşamasında dahi anlaşılmayan eşyanın kullanım aşamasında ortaya çıkabilen uzmanların ilk etapta anlamadığı bir ayıp türüdür. Depremlerde yıkılan veya hasar gören yapılarda mevcut bulunan ayıplar depremden sonra ortaya çıktığı için gizli ayıp niteliğindedir. Gizli ayıptan satıcının sorumlu tutulabilmesi için alıcının ayıbı kabul etmemiş olması ve ayıbın satıştan önce bulunması gerekir. Satıcının ayıptan sorumluluğuna gidilebilmesi için alıcın ya da tüketicinin gözden geçirme ve ihbar yükümlülüğü bulunmaktadır. *Ayıpla ilgili hakların kullanılması için bahse konu bildirim ve ihbar yükümlülüğünün yerine getirilmiş olması gerekmektedir.* TBK 223/1 uyarınca tüketici eşyayı zimmetine geçirdikten sonra en elverişli zamanda muayene ve gözden geçirme ve ayıp olması halinde satıcıya uygun süre içinde ihbar etmesi gerekmektedir. TBK m.223'e göre ise normal bir gözden geçirme ile bir ayıbın olması halinde, özellikle ayıbın sonradan ortaya çıkması halinde tüketicinin muayene ve gözden geçirme külfeti olmasa dahi ayıp ortaya çıkması halinde satıcıya veya yükleniciye ihbar külfeti bulunmaktadır. Depremlerde yıkılan veya zarar gören yapılarda bulunan gizli ayıp, gizli ayıp olarak nitelendirildiği için alıcıların veya tüketicilerin bilemeyecekleri bir durum olduğu için ayıbı ihbar ve bildirim yükümlülüğü bulunmamaktadır. Kanuna göre hasarın ortaya çıkması halinde süresinde ihbar etmesi yeterli görülmektedir. TBK m.225'e göre *"ağır kusurlu olan satıcı, satılardaki ayıbın kendisine süresinde bildirilmemiş olduğunu ileri sürerek sorumluluktan kısmen de olsa kurtulamaz. Satıcılığı meslek edinmiş kişilerin bilmesi gereken ayıplar bakımından da aynı hüküm geçerlidir"* denilmektedir.

4.3. Depremde Yapısı Yıkılan veya Zarar Gören Hangi Haklara Sahiptir

Satılan bir malın ayıplı olması halinde tüketicinin veya alıcının dört farklı seçimlik hakkı bulunmaktadır. Bu haklar ise şöyledir: (1). Satılanı geri vermeye hazır olduğunu bildirerek sözleşmeden dönme. (2). Satılanı alıyoyup ayıp oranında satış bedelinde indirim isteme. (3). Aşırı bir masrafı gerektirmediği takdirde, bütün masrafları satıcıya ait olmak üzere satılanın ücretsiz onarılmasını isteme. (4.) İmkân varsa, satılanın ayıpsız bir benzeri ile değiştirilmesini isteme. **İmkân** varsa şartlar uygunsa satılan eşyanın ayıpsız bir benzer ile değiştirilmesini talep etme hakkı vardır. Ayrıca alıcının genel hükümlere göre tazminat isteme hakkı saklıdır.

1). Sözleşmeden Dönme Hakkı

Satılan bir eşyanın ayıplı olması halinde, tüketicinin ayıplı malı uhdesinde tutmasında, beklenen faydayı sağlamayacağı anlaşıyorsa tüketici sözleşmeden dönebilir. Ayıba bağlı olarak sözleşmede belirtilen amaç doğrultusunda tüketici ayıplı eşyadan beklenen faydayı alamayacaksa ve bir yarar elde edemeyecekse sözleşmeden dönme hakkını kullanabilir. TBK m. 227/IV'e göre; *"Alıcının sözleşmeden dönme hakkını kullanması halinde, durum bunu haklı göstermiyorsa hâkim, satılan eşyanın onarılmasını veya satış bedelinin indirilmesine karar verebilir"*, denilmektedir. Ancak ayıp küçükse önemsiz ayıplar kapsamında ise sözleşmeden dönme yerine başka bir alternatif olarak satıcıya büyük zararlar verecekse, dönme yerine satılan eşyanın onarılmasını veya bedelde indirim yapılmasına karar verebilir. Kısaca depremde yapı yıkılmışsa veya ağır hasar oluşmuşsa tüketici sözleşmeden dönebilir, küçük önemsiz hasarlar varsa onarılmasına karar verilebilir. TBK m. 228/1, alıcıya ayıplı olarak devredilmiş olan satılanın ayıptan, beklenmedik hâlden veya mücbir sebepten dolayı yok olması veya ağır biçimde zarara uğraması, alıcının sözleşmeden dönme hakkını kullanmasını engellemez. Bu durumda alıcı, satılandan elinde ne kalmışsa onu geri vermekle yükümlüdür. Bahse konu düzenlemeye göre deprem olmuş ve yapı yıkılmışsa ya da zarar görmüşse tüketici sözleşmeden dönebilir. Bu durumda yapı sahibinin elinde yapı ile ilgili bir **şey kalmışsa veya DASK** sigortası kapsamında tazminat almışsa bunları iade etmekle yükümlüdür. *Alıcının sözleşmeden dönme hakkı geriye etkili bir tasarruf olması nedeni ile sona ereceğinden, TBK m.229/1'e göre alıcı veya tüketici satılanı, ondan elde ettiği faydaları ile satıcıya iade etmekle yükümlüdür.* Yüklenici ise satıştan elde ettiği bedeli, faizi ile birlikte geri vermekle yükümlüdür. Ayrıca

yargılama giderleri satıştan doğan diğer masrafları ödemek ve ayıptan doğan diğer zararları ödemekle yükümlüdür.

2). Bedelde İndirim İsteme Hakkı

Alıcı malın ayıplı olması halinde, satış bedelinden ayıp oranında bir indirim yapılmasını isteyebilir. TBK 227/V. maddesine göre *“satılanın değerindeki eksiklik satış bedeline çok yakın ise alıcı, ancak sözleşmeden dönme veya satılanın ayıpsız bir benzeriyle değiştirilmesini isteme haklarından birini kullanabilir”*. Kanunun bu hükmüne göre ayıp dolayısı ile tespit edilen eksiklik malın bedeline çok yakınsa tüketici indirim istemeyecektir. *Sözleşmeden dönme veya ayıpsız bir benzeri ile değiştirilmesini isteyebilir*. Aslında depremde yıkılan ya da hasar gören yapılar için indirim istenmesi mümkün değildir. Zira ortada bir eşya veya yapı kalmamıştır, yıkılmıştır. Az hasarlı ya da orta hasarlı yapılardan indirim ise bilirkişi raporlarına göre inceleme sonucunda karar verilebilecektir. *Burada önemli olan nokta yapıda mevcut olan eksiklik ise yapının bedeline yakın olarak tespit edilirse bedelden indirim istenmeyecektir*.

3). Satılanın Ayıpsız Benzeri ile Değiştirilmesini İsteme Hakkı

Satılan malda ayıp veya kusur mevcut olması halinde kanunda belirtilen hükme göre sağlam ve ayıplı olmayan bir mal ile değiştirilmesi talep edilebilir. Böyle bir hak misli eşyaların satışında ve cins borcunun hâkim olduğu durumlarda söz konusu olur. Parça borcu olan durumlarda bahse konu olmaz. Depremde zarar gören yıkılan yapılar gayri misli eşya niteliği taşıdığı için ayıpsız benzeri ile ikame edilmesi mümkün olmayacağından bu hakkın kullanılması mümkün olmayacaktır.

4). Satılan Eşyanın Ücretsiz Onarılmasını İsteme Hakkı

Ayıplı yapının olması halinde alıcının, ayıplı malı ücretsiz onarılmasını talep etme hakkı vardır. Ancak ayıplı yapının onarımı aşırı masraflı olmaması gerekir. Aksi halde alıcı diğer alternatif seçimlik haklarını kullanabilir. Deprem olması nedeni ile yıkılan ve hasar gören yapının onarımı mümkün olmayacağından dolayı ücretsiz onarım hakkını kullanması mümkün değildir. Orta ve az hasarlı binaların onarım işinde onarımla ilgili masrafların araştırılması ve dikkate alınması gerekmektedir. Ancak bu durumda onarım işinin aşırı masraflı olması halinde ücretsiz onarım hakkı kullanılamayacaktır.

4.4. Depremde Evi Yıkılan Şahısların Ayıptan Doğan Haklar Dışında Tazminat Hakkı

Depremde evi yıkılan ve hasar gören şahıslar ayıba bağlı haklarının kullanmanın yanında TBK m.49 uyarınca genel hükümlere göre tazminat hakkını kullanabilir. Bu durumda ev sahibi TBK m. 112'e göre sözleşmenin gereği gibi ifa edilmemesi veya kötü ifa edilmesi durumunda maruz kaldığı zararın tazminini talep edebileceği gibi bunun yanında TBK m.49 ve devamı maddeleri kapsamında haksız fiile bağlı oluşan maddi ve manevi zararlarını da talep etme hakkı olacaktır. Bununla beraber yapı sahibi sözleşmeden dönme hakkını kullanması halinde TBK uyarınca oluşan zararlarını talep etme hakkı vardır. *Doğrudan zararların tazmini söz konusu olması durumunda satıcının kusuru aranmayacaktır.* Başka bir ifade ile yüklenici kusursuz olsa bile evi yıkılan ev sahiplerinin doğrudan zararlarını tazmin edebilecektir. Ancak yüklenicinin doğrudan oluşan zararların dışında kalan zararlardan sorumlu olabilmesi için kusursuzluğunu ispat etmesi halinde kurtulabilecektir.

4.5. Depremden Doğan Zararlardan Dolayı Mali Etkilerin ve İktisadi Etkilerin Değerlendirilmesi

Ülkemiz bir deprem ülkesi ve önemli bir deprem kuşağı üzerinde yer almaktadır. Depremlerde ciddi anlamda mal ve can kayıpları oluşmaktadır. Yaralanmalar, travmalar, alt yapı üst yapı zararları oluşmaktadır. Deprem öncesi deprem riskini azaltmak ya da ortadan kaldırmak için yapılması gerekenler kurallara yönetmeliğe, fen ve sanat kurallarına uygun yapılırsa oluşacak muhtemel maddi zararların önüne geçilmiş olur. Ayrıca devletin vergi kayıpları azaltılmış olur. Oluşan bütün zararlar düşünüldüğünde ciddi bir milli kayıp ortaya çıkar. Depremlerin iktisadi ve etkilerinden biri de genel anlamda kamu gelirlerinin, özelde ise vergi gelirlerinin azalmasıdır (Boz ve Demirbozan, 2024).

5.SONUÇ

Deprem ve sel gibi doğa olaylarına ilişkin konularda devletlerin negatif, pozitif ve usulü sorumluluğu olduğu kanaati hakimdir. Bu sorumluluklar doktrininde devletin devredemeyeceği ödevi ve sorumluluğu kapsamında değerlendirilmektedir. Bilim ve teknolojinin geldiği bu çağda devletin olabilecek her türlü doğa felaketleri karşısında önleyici ve kurtarıcı tedbirleri alma ve planlama imkanına sahip olduğu konusunda bütün bilim insanlarında görüş birliği vardır. Depremlerde evleri zarar gören en sahiplerine karşı yükleniciler TBK (Borçlar Kanunu) kapsamında özel ve genel hükümlere göre sorumludurlar. Ancak

inşaat işi karmaşık bir iş olduğu için hem kamu hukuku hem de özel hukuku ilgilendiren tarafı vardır. 6 Şubat Kahramanmaraş depreminin büyüklüğünü dikkate alınacak olursa inşaatın projesini yapan ve bu konuda sorumluluğu olan mühendisler çok iyi hatasız proje yapsa ve yüklenici de bunu en iyi şekilde uygulayarak iyi bir bina yapsa bile bu denli depreme dayanması teorik olarak mümkün görülmemektedir. Zira olasılıksal bir zaman aralığında büyük depremlerin olacağı varsayılarak deprem ivmesi hesaplanmaktadır. Şimdiye kadar istatistiksel olarak orta derece depremlerin olacağı tahmin edilmiş, oysa büyük depremlerin de olabileceği olasılıksal zaman aralığı veya deterministik kestirimlerin de dahil olduğu daha doğru öngörülerin hesaba dahil edilmesi gerekmektedir. Deprem bölgesinde orta düzeyde diğer, bir ifade ile 475 yılda olabilecek bir deprem düşünülmüş ancak 1474 yılda olacak depremlerin olabileceği düşünülememiştir. Kanımızca yanılğı veya öngörülemezlik bu noktada olmuştur. Dolayısı ile deprem hasarlarında kusurun nitelendirilmesi ve dağıtılması bizce daha doğru bir yaklaşımdır. Sadece yüklenici, mühendis ve Belediye çalışanları değil, yapının projesinden başlayarak üretimine kadar iyi analiz edilmeli ve mevcut kusur tespit edilmeli bu aşamadan sonra da kusur oranlarına göre dağıtılmalıdır. Zira yükleniciler Borçlar Kanunu genel ve özel hükümlerine göre her halde tazminat açısından sorumlu olacaklardır. Ancak depremin yapıya yansımaları ifade eden parametre ise deprem ivmesidir. İvmenin hesaplanması baştan beri ulusal kurumların yetki, koordinatörlüğü ve yönlendirilmesi ile olmuştur. Bu noktanın, sorumluların tespiti açısından ve tazminat yükümlülüğü kapsamında değerlendirilmesi gerekir.

KAYNAKLAR

- Altunkaya, M. (2023). *Deprem Zararlarında Haksız Fiilden Kaynaklanan Sorumluluk*, Medenî Hukukçular Derneği, Deprem Zararlarından Doğan Hukukî Sorumluluk Rehberi, Mart 2023.
- Atay, Y.Ş. (2022). *Afetler ve İdarenin Hukuki Sorumluluğu. Haklar ve Araştırmalar Derneği*, Mart 2022, Antalya.
- Bayra A.E. (2021). *Anayasa Mahkemesi Ve AİHM Kararları Işığında Yaşam Hakkı Ve Deprem, Ulusal ve Uluslararası Yargı Kararları Işığında Deprem Hukuku Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 15-25 Mayıs, 2021. İstanbul.
- Boz, A. ve Demirbozan, A. (2024). *Türkiye’de Meydana Gelen 6*

Şubat Kahramanmaraş Depremlerinin Vergi Gelirlerine Etkisi: Kahramanmaraş ve Hatay Üzerine Bir Değerlendirme. International Journal of Public Finance. Vol.9.No.2, pp.307-326.

Dalkılıç, E ve Yılmaz, Z. (2023). *10 İlde Deprem Nedeniyle Gündeme Gelen Hak İhlallerinin Giderilmesi İçin Anayasa ve İdare Hukuku Kapsamında Sorumluluk*. İ.D. Bilkent Üniversitesi İnsan Hakları Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi. Ankara.

Günaydın, F. (2023). AİHM Kararları Bağlamında Kişilerin Depremlere Karşı Korunmasında Devletin Pozitif Yükümlülüğü ve İmar Barışı Uygulamasının Değerlendirilmesi. *Ankara Barosu Dergisi Deprem Özel Sayısı •. Cilt • Özel Hukuk*.

DEMOKRASİNİN TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ

Ali MOSUNOV¹

Özet

Demokrasi, yalnızca bir yönetim biçimi olmanın ötesinde; birey hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı, halkın yönetime katılımının esas alındığı, hukuk devleti ilkeleri çerçevesinde şekillenen bir siyasal sistemdir. Bu bağlamda, Türkiye'nin demokrasi serüveni, modernleşme çabalarıyla başlayan ve çeşitli siyasal, toplumsal ve hukuki dönüşümlerle devam eden çok katmanlı ve dinamik bir süreçtir. Türkiye'nin demokrasi deneyimi; askeri darbeler, anayasal düzenlemeler, siyasal partilerin gelişimi ve sivil toplumun güçlenmesi gibi önemli kırılma noktalarıyla şekillenmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de demokrasinin tarihsel gelişim sürecini sistematik biçimde incelemek ve bu süreçte yaşanan siyasal dönüşümlerin kapsamlı bir analizini sunmaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlayan Meşrutiyet hareketlerinden itibaren, Cumhuriyet'in ilanı, tek parti yönetimi, çok partili hayata geçiş, askeri müdahaleler, anayasa değişiklikleri ve günümüzdeki demokratikleşme çabaları bütüncül bir yaklaşımla ele alınacaktır. Bu kapsamda, Türkiye'de demokrasinin gelişimine katkı sağlayan dinamikler kadar, sürecin sekteye uğramasına neden olan yapısal ve dışsal faktörler de detaylı şekilde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Türkiye, Demokratikleşme Süreci, Cumhuriyet, Askeri Darbeler, Çok Partili Sistem, İnsan Hakları

THE DEVELOPMENT OF DEMOCRACY IN TURKEY

Abstract

Democracy is more than just a form of governance; it is a political system shaped within the framework of the rule of law, where individual rights and freedoms are guaranteed, and public participation in governance is essential. In this context, Turkey's journey toward

¹ Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, mosumovli@gmail.com

democracy is a multi-layered and dynamic process that began with modernization efforts and has continued through various political, social, and legal transformations. Turkey's democratic experience has been shaped by significant turning points such as military coups, constitutional amendments, the development of political parties, and the strengthening of civil society. The main objective of this study is to systematically examine the historical development of democracy in Turkey and to present a comprehensive analysis of the political transformations that have occurred during this process. From the constitutional movements in the late Ottoman Empire to the proclamation of the Republic, the single-party regime, the transition to a multi-party system, military interventions, constitutional changes, and recent democratization efforts, the entire process will be addressed through a holistic approach. In this regard, the study will evaluate not only the dynamics contributing to the development of democracy in Turkey but also the structural and external factors that have hindered its progress.

Keywords: Democracy, Turkey, Democratization Process, Republic, Military Coups, Multi-Party System, Human Rights

GİRİŞ

Demokrasi, halkın egemenliğini esas alan bir yönetim biçimi olup tarihsel süreçte farklı toplumlarda farklı şekillerde gelişmiştir. Modern anlamda demokrasi; birey hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı, yönetimin halk iradesiyle belirlendiği ve hukukun üstünlüğünün esas alındığı bir sistemdir. Ancak her ülkenin demokratikleşme süreci kendi tarihsel, kültürel ve toplumsal dinamikleri çerçevesinde şekillenmektedir.

Türkiye'de demokratikleşme süreci, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren başlayarak Cumhuriyet'in ilanıyla önemli bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tek parti yönetimi egemen olmuş, çok partili sisteme geçişle birlikte demokratikleşme yönünde adımlar atılmıştır. Ancak bu süreç, askeri darbeler, siyasi krizler ve toplumsal gerilimlerle kesintiye uğramıştır. 1960, 1971, 1980 ve 1997 müdahaleleri, demokrasiyi sekteye uğratmış; buna rağmen halkın iradesiyle yeniden demokrasiye dönmüştür.

2000'li yıllarda gerçekleştirilen reformlarla birlikte insan hakları, özgürlükler ve yargı bağımsızlığı gibi alanlarda ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak 2016'daki darbe girişimi ve OHAL süreci, demokrasiye

dair bazı endişeleri de beraberinde getirmiştir. 2017'deki anayasa değişikliğiyle başkanlık sistemine geçilmesi, Türkiye'nin siyasal yapısında köklü bir dönüşüm yaratmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'de demokrasinin tarihsel gelişimi, karşılaşılan engeller ve elde edilen kazanımlar ele alınarak, demokratikleşme sürecinin evrimi kapsamlı biçimde analiz edilecektir. Böylece Türkiye'nin demokrasi anlayışı ve küresel demokratik yapılar içindeki yeri daha iyi anlaşılabilecektir.

1. DEMOKRASİ ANLAMI

İnsan, toplumsal bir varlık olarak yalnızca toplum içinde varlık kazanabilir ve düşünceleri, ancak toplumsal bir boyut kazandığında anlam bulmaktadır. Bireysel düşünceler, söze döküldüğünde anlam kazanır, çünkü kelimeler aracılığıyla düşünceler arasında bağlar kurulur ve toplumsal bir anlam üretmektedir. Bu süreç, kavramların toplum içinde yerleşmesini sağlar, böylece insanlar arasındaki iletişim ve kültür süreklilik kazanmaktadır. Bu kavramlardan biri de demokrasidir; demokrasi, yalnızca bir siyasi sistem değil, aynı zamanda toplumsal eşitlik, özgürlük ve katılımı savunan bir ideolojidir. Demokrasi sayesinde, bireylerin düşünceleri toplumsal anlamda şekillenir ve toplumda farklı görüşlerin var olabilmesi sağlanır, bu da özgür ve adil bir toplumsal düzenin temelini oluşturmaktadır (Sartori, 1999: 8).

Demokrasi, günümüzde en çok kullanılan ve tartışılan kavramlardan biri olmuştur, ancak çoğu zaman içeriği ve derin anlamı hakkında tam bilgi sahibi olunmadan kullanılır. Bu durum, demokrasinin yalnızca bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda bir yaşam tarzı, bir değerler bütünlüğü ve toplumsal bir ideoloji olarak algılanmasından kaynaklanır. Toplumlar, demokratik bir sistemin sadece seçimlerle sınırlı olduğunu düşünürken, aslında demokrasi; özgürlük, eşitlik, katılım ve insan hakları gibi temel ilkelerle şekillenen bir süreçtir. Bu karmaşıklık, demokrasinin her birey ve toplum için farklı anlamlar taşımasına yol açmakta, kavramın anlaşılmasını zorlaştırmaktadır (Tunç, 2008: 1114).

19. yüzyıla kadar demokrasi kavramı genel olarak “kalabalık tarafından yönetim” olarak tanımlanıyordu ve bu açıdan olumsuz çağrışımlara sahipti. O dönemde demokratik yönetim biçimleri, halkın yönetim üzerinde doğrudan bir etkisi olması ve toplumsal düzenin ve kaosu bozulmasıyla ilişkilendirilmeleri nedeniyle seçkinlerin gözünde değer kaybetti. Ancak zamanla, özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren demokrasi, tüm dünyada halk egemenliği, özgürlük ve eşitlik

gibi evrensel değerlerle ilişkilendirilmeye başlandı ve hemen hemen herkes bu erdemlerden bahsetmeye ve kendini demokrat olarak tanımlamaya istekliydi (Heywood, 2015: 115). 1940'lardan sonra, özellikle Batı siyasi sistemlerinde demokrasi, diğer tüm yönetim biçimlerine karşı övülen bir model haline gelirken, karşıtları sıklıkla başkalarına karşı eylemlerle karşılandı. Bu dönüşüm, demokrasinin evriminde ve uluslararası arenada artan etkisinde önemli bir aşamayı (Sartori, 1999: 8).

Demokrasi, yaklaşık 2500 yıl boyunca her yönüyle tartışılan bir kavram olmuştur. Çünkü farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda demokrasi, insanlar için farklı anlamlar taşımıştır. Bu tarihsel ve kültürel farklılıklar, demokrasinin tanımını karmaşıkleştirmiş ve genellikle her toplum kendi sistemini demokrasi olarak nitelendirirken, karşı tarafı "anti-demokratik" olarak etiketleme eğiliminde olmuştur (Erdoğan, 1996: 172). Bu durumun temelinde, demokrasinin genellikle iyi bir şey olarak görülmesi yatmaktadır. İnsanlar, herhangi bir yönetim sistemine "demokratik" diyebilmek için sadece onu onaylama eğilimindedirler. Ancak bu yaklaşım, demokrasinin gerçek anlamı ve özellikleri hakkındaki derinlemesine bilgiye sahip olmadan yapılan bir değerlendirme olmaktadır. Sonuç olarak, kişisel tercihler ve görüşler, demokrasinin kendisiyle ilgili bilgi ve anlayışımızı gölgelemiş olmaktadır. Bu da demokrasinin daha doğru bir şekilde anlaşılmasının önünde bir engel teşkil etmektedir (Robert ve Dahl, 2017: 9).

Dolayısıyla, demokrasiyi tanımlama sürecinde bu iki unsur birlikte ele almak gerekir. Bir yandan, mevcut demokrasi, toplumun farklı kesimlerinin hak ve özgürlüklerinin teminatı olarak varlık gösterirken, diğer yandan ideal demokrasi, bu hakların daha da güçlendirileceği ve eşitlik, özgürlük gibi değerlerin tam anlamıyla hayata geçeceği bir sistem olarak düşünülmelidir. Gerçek ve ideal demokrasi birbirinden farklı olmakla birlikte, biri diğerini besler ve geliştirir (Acaravcı & Erdoğan, 2015: 359). Yani, demokrasi ideali, var olan demokratik sistemin nasıl olması gerektiğine dair bir vizyon sunarken, mevcut demokrasi de bu ideali gerçekleştirme yolunda atılacak somut adımları belirler. Bu nedenle, demokrasi tanımlanırken, idealler ile gerçeğin birbirine nasıl etki ettiğine dikkat edilmesi gerekir (İnan, 2014: 3). Demokrasi, sadece teorik bir kavram ya da ideal bir vizyon olmaktan çok, sosyal ve politik bağlamda insanların yaşamlarını doğrudan etkileyen bir güçtür. Bu bağlamda, demokrasinin tanımı, toplumsal yapıya ve o toplumun tarihsel, kültürel, ekonomik şartlarına göre değişkenlik gösterebilir. Bu değişkenlik, demokrasiyi sürekli evrilen,

gelişen bir kavram yapar. Sonuç olarak, demokrasiyi anlamak için hem ideal hem de gerçek olanı göz önünde bulundurarak, bu iki boyutun etkileşimiyle şekillenen bir perspektife sahip olunması gerekir. (Yayla, 2016: 144).

Emile Durkheim, modern sosyolojinin temel taşlarından biri olarak, toplumsal yapıları ve bireysel davranışları anlamada önemli bir rol oynamıştır. Durkheim'a göre, toplumun işleyişini sağlayan temel dinamikler, bireylerin sahip oldukları ahlaki değerlerdir. Ancak bu değerler, toplumun özgül koşullarına ve tarihsel bağlamına göre farklılıklar gösterebilir; yani toplumların inşa ettiği değerler, zaman içinde değişebilir ve evrimleşebilir (Özbey, 2023: 4). Durkheim, bireylerin toplumsal davranışlarının yalnızca kişisel eğilimlerinden değil, aynı zamanda toplumun belirlediği dışsal zorlamalar, normlar ve kolektif bilinç tarafından şekillendirildiğini savunmaktadır.. Bu dışsal zorlamalar, toplumsal yapının oluşturduğu normlar, kültürel kodlar, gelenekler ve kurallar aracılığıyla bireylerin davranışlarını yönlendirmektedir. Toplumun düzeni, bu değerlerin ve kuralların bir uyum içinde işleyerek, bireylerin ortak bir hedef doğrultusunda hareket etmelerini sağlamaktadır. Durkheim'ın bu anlayışı, sadece sosyolojik alanda değil, aynı zamanda siyaset bilimi ve demokrasi anlayışlarında da etkili olmuştur. Demokrasi, bireylerin özgürlüklerini ifade etme biçiminden çok, toplumun ortak değerler etrafında birleşmesi ve bu değerlerin toplumsal yapıyı düzenleyen birer unsur haline gelmesi olarak yorumlanabilir. Durkheim'ın toplumsal ahlak anlayışı, demokrasiye dair görüşlerin şekillenmesinde önemli bir temel sunmaktadır. Çünkü bireylerin toplumla uyumlu bir şekilde yaşaması, ahlaki değerlerin toplumsal bir mutabakata varmasıyla mümkün olmaktadır. Bu kapsamda, Durkheim'ın teorileri, demokratik sistemlerin nasıl işlediği ve toplumsal düzenin nasıl sürdürüldüğüne dair derinlemesine bir anlayış sunmaktadır (Cevvt, 2007: 96).

2. DEMOKRASİYE GEÇİŞ

Demokrasiye geçiş, bir ülkenin siyasi yapısının otoriter bir rejimden demokratik bir düzene evrilmesi sürecini ifade etmektedir. Bu süreç, toplumsal, ekonomik ve siyasal faktörlerin etkisiyle şekillenir ve genellikle zorlu bir dönüşüm gerektirmektedir. O'Donnell ve Schmitter (1986), demokrasiye geçişi, otoriter bir rejimin tasfiyesi ve demokratik bir yönetimin kurulması arasındaki süre olarak tanımlamaktadır. Geçiş süreci, bu iki rejim arasında yaşanan dönüşümün başlangıcı ve sonu olarak görülür. Burada, demokrasinin kurulması

kadar, otoriter rejimin başka bir formuna dönüşmesi veya ihtilalci bir seçeneğin ortaya çıkması da mümkündür. Bu bakış açısına göre, demokrasiye geçişin başarısı, hangi yolun ve hangi araçların kullanılacağına bağlıdır; bu araçlar, halkın kabul ettiği reformlar, siyasi kararlar ve toplumsal uzlaşıyla şekillenmektedir (Albayrak, 2014: 298).

Rustow (1999), demokrasiye geçişi üç aşamada ele alır. İlk aşama, "Hazırlık" safhasıdır ve bu evre, farklı toplumsal gruplar arasında güç mücadelesi ve çatışma dönemi olarak tanımlanır. Bu aşamada, taraflar arasında demokrasi kurma amacı ön planda değildir; daha çok, mevcut rejimden kaynaklanan sorunlar ve adaletsizlikler üzerine odaklanılır. Bu süreç, çeşitli sosyal ve politik güçlerin bir araya gelerek, demokratikleşme sürecinin temellerini atmaya başlamalarına yol açmaktadır. Rustow'a göre, bu aşamanın başarılı olabilmesi için toplumun geniş bir kesiminin mevcut siyasi yapıyı değiştirme konusunda kararlı olması gereklidir (Rustow, 1996).

İkinci aşama, karar alma sürecini içerir. Bu safhada, siyasi liderler ve toplumun farklı kesimleri, demokrasiye geçişin gerekliliği konusunda bir konsensüse varırlar. Bu dönemde, liderler, demokratik prosedürlerin bazı temel unsurlarını kabul etmeye ve bu unsurları kurumsallaştırmaya yönelik adımlar atarlar. Bu, demokrasiye geçişin yasal ve kurumsal temellerinin atılmasına olanak tanır. Üçüncü aşama ise, kuralları hayata geçirme aşamasıdır. Bu safhada, politikacılar ve vatandaşlar, yeni demokratik yapıya uyum sağlarlar ve demokrasi, günlük siyasi yaşamda işler hale gelir. Demokrasiye geçiş sürecinde, her üç aşama arasındaki geçişler belirli bir süreyi kapsar ve süreçlerin nasıl yönetildiği, demokrasinin sağlıklı bir şekilde kurulu olup olamayacağını belirleyen önemli faktörlerdir (Rustow, 1996: 45).

Demokrasiye geçiş sürecini tetikleyen faktörler, siyasi, sosyal ve kültürel dinamiklere bağlı olarak çeşitlenmiş ve karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Schmidt (2002), otoriter rejimden demokratik bir yönetime geçişlerin farklı şekillerde gerçekleşebileceğini belirtmiş ve altı farklı geçiş yolundan bahsetmiştir. Bu geçiş yolları, demokrasiye geçişin hangi koşullar altında ve hangi araçlarla mümkün olabileceğini anlamaya yönelik önemli bir çerçeve sunmaktadır (Schmidt, 2002: 122).

İlk olarak, Schmidt (2002) dışarıdan itme ile geçişi ele alır. Bu, bir işgal gücünün, otoriter bir rejimi devirmesi ve ardından demokratik bir sistemi kurması anlamına gelir. Genellikle savaşlar veya dış müdahaleler sonucunda gerçekleşen bu tür geçişlerde, egemenlik güçlerinin müdahalesi önemli bir rol oynamaktadır. İkinci yol ise, bir işgal

gücünün, askeri zafer elde ettikten sonra, otoriter veya totaliter rejime karşı demokratik kuralları yeniden uygulamaya koymasındır. Burada da dış etmenler devreye girerken, genellikle zafer kazanan güçlerin yeni bir siyasi düzen kurmaları söz konusu olmaktadır (Schmidt, 2002: 122).

Üçüncü yol, eski rejimin sivil ve askeri grupları arasında ya da eski rejimin destekçileriyle muhalefet arasında sağlanan bir uzlaşma ile demokrasiye geçiştir. Bu geçiş şekli, belirli bir pakt veya anlaşma ile demokratik kuralların kabul edilmesiyle gerçekleşir. Eski rejimin figürleri ve muhalefet, demokratik bir yapı kurma amacıyla anlaşmaya varırlar ve bu sayede dönüşüm gerçekleşir. Dördüncü yol ise, eski rejimin reformcuları tarafından yapılan, daha sınırlı ve dar kapsamlı reformlarla gerçekleştirilen geçiştir. Bu tür geçişlerde, eski düzenin reformcuları, muhalefetle birlikte daha kapsamlı bir siyasi değişim sağlamayı hedefler.

Beşinci yol, “ruptura” olarak adlandırılan bir geçiş şeklidir. Bu, muhalefet gruplarının öncülüğünde gerçekleşen bir çöküş veya yıkım anlamına gelir. Burada, eski rejimin tamamen çökmüş olması ve muhalefetin, demokratikleşme sürecinde liderlik rolünü üstlenmesi söz konusudur. Son olarak, altıncı yol, devrimci bir değişimle demokrasiye geçiştir. Bu, toplumsal ve siyasal yapının köklü bir şekilde değiştiği, radikal dönüşümlerin yaşandığı bir süreçtir ve genellikle halk hareketlerinin güçlü bir şekilde etkili olduğu durumlarda görülür. Bu tür geçişler, çoğu zaman sistemin tamamen yeniden yapılandırılmasını gerektirir (Schmidt, 2002: 124).

Schmidt’in bu altı geçiş yolu, demokrasiye geçişin çok farklı dinamiklerle şekillendiğini ve her bir ülkenin geçiş sürecinde kendine özgü bir yol izlediğini ortaya koymaktadır. Bu farklı yollar, ülkelerin tarihi, kültürel ve siyasi yapılarıyla paralel bir şekilde gelişir ve her bir geçiş, çeşitli faktörlerin etkileşimiyle mümkün olur.

Demokrasiye geçiş süreci, her toplumun tarihsel, kültürel ve sosyo-ekonomik yapısına göre farklılıklar gösterebilir. Ancak, Carothers (2002) Sovyet sonrası ülkeleri örneğinde, bu süreçle ilgili yaklaşımların beş temel varsayıma dayandığını öne sürer. İlk varsayım, otoriter rejimden demokratik bir rejime geçişin her toplum için mümkün olduğudur. Yani, bir toplumun demokratikleşmesi teorik olarak mümkündür, fakat bu süreç, toplumun koşullarına göre şekillenecektir. İkinci olarak, geçiş süreci sıralı ve önceden tahmin edilebilir aşamalardan oluşur. Bu aşamalar, birbirini takip eden adımlar olup, her bir aşama

bir öncekine dayanarak ilerler. Ancak, her toplumun bu aşamaları kendi koşullarına göre farklı bir hızda ve biçimde yaşayabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır Üçüncü varsayımına göre, seçimler sadece demokratikleşmenin aracı değil, aynı zamanda sürecin yönünü belirleyen kritik bir unsurdur; adil ve özgür seçimler halkın katılımını artırarak geçişi hızlandırır. Dördüncü olarak, demokratikleşmenin başarısı, kültürel ya da ekonomik yapıdan çok, yönetici elitlerin kararlılığına bağlıdır. Son olarak, yeni kurumsal düzenlemeler ve eski yapıların yeniden şekillendirilmesi, demokratikleşmenin kalıcılığını belirleyen önemli göstergelerdir (Carothers, 2002: 75).

2.1. Türkiye’de Demokrasinin Kısır Döngüsü

Osmanlı-Türk siyasi tarihi, büyük ölçüde “yenileşme” çabalarının izlediği bir seyri yansıtmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında başlayan bu değişim süreci, devletin yeniden yapılandırılması ve siyasal meşruluk anlayışının dönüşmesiyle, “devlet-toplum” ilişkisinin demokratik ilkelere dayandırılması çabalarını içermektedir. Ancak, devletçi-bürokratik yapının hâkim olduğu statükocu anlayış, demokratikleşme yönünde atılan adımların zaman zaman geriye gitmesine neden olmuştur. Bu süreç, askeri müdahalelerle pekiştirilen vesayet düzeninin statükoyu güçlendiren işleviyle daha da karmaşık bir hâl almıştır. Bu durum, demokratik yönelimlerin ilerlemesini engelleyen bir kısır döngüye yol açmış ve toplumsal ve siyasal yapıyı dönüştürme çabalarını sürekli olarak zorlaştırmıştır (Duman, 2007: 34).

2.1.1. Osmanlı Son Dönemi

Osmanlı’daki modernleşme çabaları, Batı’daki sanayileşmeden farklı olarak askeri yenilgiler, toprak kayıpları ve ekonomik krizler sonrası gündeme gelmiştir. Devletin zayıflayan yapısı, iç ve dış tehditler karşısında yetersiz kalmasına neden olmuş; bu durum yöneticileri reformlara yönlendirmiştir. Mali önlemler, askeri modernizasyon ve batılılaşma fikirleri bu çabaların temelini oluşturmuştur (Kalaycıoğlu, 2009: 152). III. Selim döneminde başlayan Nizam-ı Cedid hareketi, askeri reformlarla Batı’yı örnek alarak ilk ciddi modernleşme adımı olmuştur. Bu süreç zamanla idari ve siyasi yapıya da yayılmış; merkezileşme, bürokratik düzenin kurulması ve toplumsal bütünlüğün güçlendirilmesi hedeflenmiştir (Tuncel ve Bakan, 2013: 5359).

Kalaycıoğlu ve Sarıbay’a (2009) göre, Tanzimat dönemiyle birlikte Babialı bürokrasisi, padişahın hışmından kaçınma kaygısıyla hareket ederken, aynı zamanda hukuk temelli bir görev anlayışı geliştirme imkânı bulmuştur. Bu süreç, Osmanlı’da egemenliğin dini ve örfi temel-

lerden, hukuka dayalı ussal bir otoriteye yönelmesini sağlamıştır. Ancak Tanzimat reformları, Batı'yı model alsa da, monarşik yapıda köklü bir değişim yerine sınırlı bir ıslah anlayışını benimsemiş; bu da yapısal dönüşümü geciktirerek reformlarla mevcut otoritenin güçlendirilmesini amaçlayan bir yaklaşımın önünü açmıştır. Bu nedenle Tanzimat, Batı'ya yönelişi başlatan ancak sınırlı kalan bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmiştir (Kalaycıoğlu & Sarıbay, 2009: 14-15).

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktasıdır. Ferman, devletin iç güvenliğini sağlama ve dış güçler karşısında otoritesini güçlendirme amacı taşımıştır. Toplumsal uyumu artırmak, farklı gruplar arasındaki çatışmaları azaltmak ve mal-can güvenliğini teminat altına almak gibi hedeflerle, Osmanlı toplumunda düzen ve barışı tesis etmeye yönelik adımlar atılmıştır. Bu süreç, Osmanlı'nın Batı'ya yakın ekonomik ve sosyal yapıyı benimsemesinin ilk ciddi adımı olarak değerlendirilmektedir (Tanör, 2011: 120).

Osmanlı'da meşrutiyet süreçleri, Tanzimat dönemi birikimleriyle ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunların yanı sıra iç karışıklıklar ve dış müdahalelerle baskıcı bir rejime karşı çözüm arayışının ifadesiydi (Tanör, 2011: 121). Yeni Osmanlılar'ın önde gelen isimleri olan Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal, padişahın yetkilerini sınırlayan, seçimle oluşturulmuş bir meclis ve bu meclise karşı sorumlu bir hükümete dayalı meşrutî monarşi özlemiyle hareket ettiler. 1876'da Kanun-i Esasî'nin kabulüyle, meşrutî monarşiye geçiş sağlanarak siyasal sistemin temeli atıldı; ancak bu anayasa, padişahın egemenliğini sınırlamadığı gibi, "monarşik-teokratik" bir rejimin sürdürülmesini sağladı. II. Abdülhamit, meclis oturumlarını 1878'de erteleyerek meşrutiyetin uygulanmasını engelledi. Bunun üzerine "Jön Türkler" ve "İttihat ve Terakki" gibi örgütlü hareketler, meşrutî monarşi ve padişahın yetkilerinin sınırlandırılması için mücadele ettiler (Aydemir, 2006: 118). 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve anayasa değişikliği ile yasama ve yürütme padişahıdan bağımsız hale gelirken, demokratik bir parlamenter sistem kuruldu. Ancak, İttihat ve Terakki, 1912 seçimlerinde muhalefetin üstünlük kurmasından endişe ederek baskı ve tehdit politikaları uygulamış ve sonunda "Bab-ı Âli Baskını" ile yönetimi ele geçirmiştir (Karpata, 2014: 83).

Sonuç olarak, Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı tebaası, yurttaşlık hakları elde etmeye başlarken, İkinci Meşrutiyet ile kısa bir süre için siyasal haklara da kavuşmuştu. Ancak, İttihat ve Terakki'nin bas-

kıcı politikaları, toplumsal dinamikler ve formel nitelikler açısından Osmanlı'nın mevcut sistemini değiştiremediği gibi Tanzimat ve meşrutiyetin kazandırdığı haklar da büyük ölçüde kaybedilmiştir (Keyder, 1995: 63). Kocabaş (2016) tarafından "taçlı demokrasi" olarak tanımlanan bu meşrutiyet anlayışı, Osmanlı toplumunun kültürel ve coğrafi yapısıyla uyumsuzdu, çünkü tabandan gelen bir talep sonucu oluşmamıştı. Bu durum, hareketin halk tarafından benimsenmemesi ve demokratik deneyimin eksikliği nedeniyle Osmanlı'daki anayasal gelişmeleri, Batı'daki gibi iktidarın paylaşımını sağlayan bir "sosyal sözleşme" anlayışından uzaklaştırmış, gerek padişah gerekse onun yerine geçen İttihatçılar tarafından kolayca ortadan kaldırılabilmektedir (Kocabaş, 2016: 68).

2.1.2. Cumhuriyet Dönemi

Türkiye'de demokrasiye geçiş süreci, Cumhuriyet'in ilk yıllarında çok partili siyasal hayata geçiş denemeleriyle başlatılmak istenmişse de, bu girişimler sınırlı kalmıştır. Ancak, gerçek anlamda demokrasiye geçiş 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'nin, 1946 yılında ise Demokrat Parti'nin kurulmasıyla başlamıştır. Bu dönemde Türkiye, dünyada İkinci Dünya Savaşı sonrasında görülen ikinci demokrasi dalgasının etkisi altına girmiştir. Savaş sonrası yeni dünya düzeni, demokrasiyi uluslararası bir norm haline getirirken, Türkiye de bu değişimden etkilenmiştir. Ülkenin ekonomik ve güvenlik sorunlarını çözme çabaları, çok partili sisteme geçiş için uygun bir zemin hazırlamış ve devlet seçkinlerini bu yönde bir karar almaya yönlendirmiştir (Karadağ, & Akbaş, 2009: 165).

Demokrasiye geçiş sürecinin temel nedenleri, sadece iç dinamiklere değil, aynı zamanda uluslararası gelişmelere de dayanmaktadır. Türkiye, savaş sonrası dönemde ekonomik kalkınma ve siyasi istikrar sağlama ihtiyacını karşılamak için demokrasiyi bir araç olarak görmüştür. Ayrıca, Batı ile daha yakın ilişkiler kurma ve uluslararası alanda daha fazla kabul görme arayışı, çok partili sisteme geçişi hızlandıran unsurlardan biri olmuştur. Bu süreç, Türkiye'nin sadece siyasal bir tercih değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik istikrarı güçlendirecek bir dönüşüm olarak demokratikleşmeye yönelmesine neden olmuştur (Özçelik, 2010: 171).

Demokrasiye geçiş sürecinin devlet seçkinleri tarafından yönlendirilmesi, demokratikleşmede ciddi sorunlara yol açmıştır. Seçkinler, demokrasiyi halkın taleplerini yansıtmaya aracı olarak değil, ülke çıkarlarını belirleme aracı olarak görmüş; bu anlayış, halk iradesine dayalı değil,

seçkin çıkarlarını koruyan bir vesayet sistemi yaratmıştır. Askeri müdahaleler ve demokratik kesintiler de çoğunlukla siyasetçilerin tutumları üzerinden meşrulaştırılmıştır (Özçelik, 2010: 172). Devlet seçkinlerinin siyaseti denetleme çabası, vesayetçi bir geleneğin oluşmasına neden olmuştur. Askeri müdahaleler ve bürokratik yapılar, siyaset üzerinde baskı aracı olarak kullanılmış; 1961 Anayasası ile bu sistem kurumsallaşmıştır. Anayasayla oluşturulan mekanizmalar, seçilmiş hükümetlerin yetkilerini sınırlayarak demokratik işleyişi aksatmıştır. Bu durum, demokrasinin sadece seçimle sınırlı olmadığını, halkın iradesinin karar alma süreçlerine yansımalarının da gerekli olduğunu ortaya koymaktadır (Albayrak, 2014: 301).

Türkiye’de demokratikleşme sürecinin önündeki başlıca engeller arasında güçlü devlet geleneği, tepeden inme reformlar, vesayet sistemi ve resmi ideoloji yer almaktadır. Merkezîyetçi yönetim anlayışı halkın siyasal katılımını sınırlandırmış, reformlar ise toplumsal tabandan destek almadan uygulanmıştır. Vesayet sistemi demokratik işleyişe sürekli müdahale ederken, resmi ideoloji farklı görüşlerin ifade edilmesini engellemiştir (Özbudun, 2011: 126).

Etkin bir muhalefetin yokluğu, demokratik denetim mekanizmalarının zayıf kalmasına ve siyasal rekabetin yeterince sağlanamamasına yol açmıştır. Muhalefetin etkisizliği, hem iktidarın hesap verebilirliğini sınırlamış hem de farklı görüşlerin siyasal süreçlere katkıda bulunmasını engellemiştir. Bu sorunlar bir araya geldiğinde, Türkiye’de demokratikleşme sürecinin sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasının önündeki temel engelleri oluşturmaktadır (Ayata, 1995: 83).

Demokratikleşme önündeki diğer önemli sorunlar arasında, siyasal kültürden kaynaklanan problemler, siyasetin ikincil bir alan olarak görülmesi ya da olumsuz bir şekilde yansıtılması ve etkin bir muhalefetin eksikliği bulunmaktadır. Özellikle Osmanlı-Türk siyasal düşüncesinde ve halkın genel algısında, devlet her zaman üstün ve kutsal bir konumda yer almıştır. Devletin, halkın hizmetinde olması yerine, halkın devletin hizmetinde olduğu düşüncesi toplumda derin bir şekilde kökleşmiştir (Albayrak, 2014: 302).

Devrimlerin genellikle halkın geniş katılımı olmadan, yukarıdan aşağıya doğru ve devlet seçkinleri eliyle gerçekleştirilmesi, bu seçkinlerin kendilerini sistemin asıl koruyucuları olarak görmelerine yol açmıştır. Bu yaklaşım, halkın siyasal süreçlere katılımını sınırlamış ve tabandan gelen demokratik taleplerin yeterince karşılanmasını engellemiştir. Her iki durum da Türk siyasetinde güçlü bir askeri-

bürokratik vesayet sisteminin oluşmasına olanak tanımıştır (Özbudun, 2011: 129).

1982 Anayasası'nın başlangıcında yer alan resmi ideoloji, Türkiye'de demokratikleşme sürecinin önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Devleti kutsal bir yapı olarak konumlandıran bu ideoloji, yönetici seçkinlere demokratik talepleri bastırmak için meşru bir zemin sunmuş, toplumsal farklılıkları ise tehdit olarak görmüştür. Bu durum, bireysel özgürlükler ve çoğulculuğun göz ardı edilmesine yol açmıştır. Resmi ideoloji, özellikle İslami söylemlere sahip gruplar ile Kürt meselesi bağlamında katı ve dışlayıcı politikaları meşrulaştırmış, demokratik çözüm yolları yerine güvenlikçi yaklaşımlar tercih edilmiştir. Bu tutum, Türkiye'nin demokratikleşme sürecini ciddi şekilde yavaşlatmıştır (Köker, 2008: 235-236).

1945'te başlayan demokrasiye geçiş süreci, Türkiye'de kalıcı bir demokratik düzenin kurulmasını sağlayamamış, askeri müdahalelerle sık sık kesintiye uğramıştır. 1960 ve 1980 darbeleri, 1971 ve 1997 müdahaleleri, 2007 e-muhtırası ve 2016'daki darbe girişimi, demokrasinin kök salmasını engellemiş; halk iradesine dayalı yönetimi zayıflatmıştır. Bu müdahaleler, vesayetçi anlayışı pekiştirerek siyasal istikrarı ve toplumsal güveni sarsmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi, her ne kadar başarısız olsa da, demokrasinin hâlâ tehdit altında olduğunu göstermiştir (Gölcü, 2014: 28-29).

1961 ve 1982 anayasaları, askeri müdahaleler sonucunda, sivil ve siyasal katılımdan büyük ölçüde yoksun biçimde hazırlanmıştır. 1961 Anayasası, temel haklar açısından ilerici olsa da, vesayetçi kurumları sisteme dahil ederek askeri etkinliği kurumsallaştırmıştır. 1971 değişiklikleriyle bu yapı daha da otoriterleşmiştir. 1982 Anayasası ise tamamen atanmış kurucu meclis tarafından hazırlanmış, otoriter ve devletçi bir anlayışla şekillenmiştir. Her iki anayasa da askeri müdahalelerin demokrasi üzerindeki kalıcı etkilerini yansıtmakta ve demokratikleşme sürecini sekteye uğratmaktadır (Özbudun, 2010: 195).

Türkiye'de demokratikleşme sürecinin önündeki en büyük engellerden biri, çoğulcu bir perspektifi yansıtan, sivil-siyasal güçlerin öncülüğünde hazırlanmış bir anayasanın bulunmayışıdır. Vesayetçi yapılar, yüksek yargı organları aracılığıyla siyasal muhalefeti baskılamış ve halk iradesinin etkisini sınırlamıştır. 1982 Anayasası ile kurulan Cumhurbaşkanlığı, MGK, YÖK ve HSYK gibi kurumlar, hükümetlerin yetkilerini kısıtlamış ve askeri-bürokratik elitlerin kontrolünü artırarak demokratikleşmeyi ciddi biçimde engellemiştir (Özbudun, 2010: 196).

2000'li yıllarda Avrupa Birliği süreciyle yapılan anayasa değişiklikleri ve reformlar, Türkiye'deki vesayet sistemini zayıflatmıştır. MGK'nın sivilleştirilmesi, olağanüstü halin kaldırılması, EMASYA'nın sonlandırılması gibi adımlar bu sürecin parçasıdır. Anayasa Mahkemesi ve HSYK'nın yapısının değiştirilmesi, bireysel başvuru hakkı ve Kamu Denetçiliği Kurumu gibi düzenlemeler, demokratikleşmeyi ilerletmiş ve halkın yönetime katılımını artırmıştır. Bu reformlar, vesayetçi yapının gerilemesine ve demokratik sistemin güçlenmesine katkı sağlamıştır (Karadağ & Akbaş, 2009: 28).

Türkiye'de demokratikleşme süreci, modernleşme ile demokrasi arasındaki gerilimle şekillenmiştir. Yukarıdan aşağıya, devlet merkezli bir modernleşme anlayışı, anayasa, yargı ve parlamento gibi kurumların inşasında başarılı olsa da, bireysel hak ve özgürlüklerin toplumsal düzeyde yerleşmesini sağlayamamıştır. Bu süreçte devletin egemenliği güçlenmiş, ancak demokratik değerler ve kültür zayıf kalmıştır. Demokrasi, anayasal ve kurumsal düzeyde varlık gösterse de, siyasal kültür ve toplumsal ilişkiler içinde derinleşememiştir. Bu çelişki, Türkiye'de demokrasinin tam anlamıyla kökleşmesini engelleyen temel etkenlerden biri olmuştur (Toygar, 2013: 63). Bu çerçevede, Türkiye'de demokratik kurumlar teorik olarak var olsa da, siyasal kültürdeki eksiklikler bu kurumların etkin işlemlerini engellemektedir. Hoşgörü yoksunluğu, güvensizlik, temsili kurumlara olan inançsızlık ve özgürlüklere yeterince değer verilmemesi gibi kültürel sorunlar, demokratikleşme sürecini sekteye uğratmaktadır. Bu durum, toplumsal uzlaşma ve işbirliğini zorlaştırarak demokratik sistemin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Sonuç olarak, kültürel ve yapısal sorunlar, demokratik kurumların işleyişini zayıflatmakta ve sürecin derinleşmesini engellemektedir (Toygar, 2013: 69).

Bir diğer önemli etken ise, antidemokratik zihniyetin dönüştürülememesi ve demokratikleşmenin içselleştirilememesidir. Antidemokratik zihniyetin köklü bir şekilde değiştirilememesi durumunda, mevcut demokratik kurumlar sadece yüzeysel bir anlam taşımakta, gerçek anlamda bir işlevsellik kazanmamaktadır. Demokratikleşmenin içselleştirilememesi ise, her dönemde demokratikleşmeye duyulan ihtiyaç doğrultusunda siyasal ve toplumsal krizlerin ortaya çıkmasına, devletle toplum arasında ciddi bir güven bunalımının doğmasına neden olmaktadır. Bu durum, toplumsal ve siyasal ilişkilerdeki istikrarsızlıkları pekiştirerek, demokratikleşme sürecinin sağlıklı bir şekilde işlemlerini engellemektedir. Özetle, demokratikleşme sadece kurumsal yapılarla değil, aynı zamanda toplumun gene-

linde bir kültürel dönüşüm ve zihinsel değişimle mümkün olabilir (Karadağ, 2009: 55).

Türkiye’de demokratikleşme sürecini olumsuz etkileyen sorunlardan biri, siyasetin itibarsızlaştırılmasıdır. Vesayetçi sistem, siyaseti olumsuz bir olgu olarak görmüş; parlamentoyu etkisiz ve karar alma yetisinden yoksun saymıştır. Halkın temsilcilerinin ülkenin kaderini belirleyemeyeceği düşünülmüş, bu yetki ordu, yargı ve bürokrasi gibi kurumlara bırakılmıştır. Parlamantonun rolü ise yalnızca ekonomik ve sosyal konularla sınırlı tutulmuştur (Karadağ & Akbaş, 2009: 29).

3. TÜRKİYE’DE DEMOKRASİ UYGULAMALARININ ENGELLERİ

3.1. Laiklik Anlayışı

Laiklik, din ve devlet işlerinin ayrılmasını öngörse de, demokrasiyle doğrudan özdeş değildir. Bazı görüşler laikliği demokrasinin ön koşulu olarak görse de, tarihsel ve coğrafi örnekler bu ilişkiyi sorgulatmaktadır. Suriye, Mısır, Cezayir gibi ülkelerde laiklik olmasına rağmen demokrasi yoktur. Sovyetler Birliği ve Bulgaristan gibi sosyalist rejimler de laik ama otoriterdir. Bu durum, laikliğin tek başına demokrasiyi garanti etmediğini, her iki kavramın farklı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, demokrasinin varlığı için laiklik yeterli değildir; özgürlük, hukuk ve katılım gibi başka unsurlar da gereklidir (Yayla, 2016: 123).

Laiklik, devletin din ve inançlar konusunda tarafsız kalmasını ve hiçbir din veya inanç grubunun devleti kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak diğer inançlara sahip bireyler üzerinde baskı yapmasına izin vermemesini sağlamaktadır. Devlet, dinin etkisinden bağımsız olarak işlevini sürdürmeli ve dinle ilişkisini belirli sınırlar içinde tutmalıdır. Laiklik, devletin dini ne desteklemesi ne de ona karşı bir tutum alması gerektiğini savunmakta; bunun yerine, dinin devlet yönetiminde yer almasına veya devletin dinle ilgilenmesine karşı durmaktadır. Bu anlayış, toplumdaki farklı inanç gruplarının eşit haklar ve özgürlükler içinde bir arada yaşayabilmesini temin etmeyi amaçlamakta ve aynı zamanda dinin, devletin kararlarını etkilememesi için gerekli ortamı yaratmaktadır (Uslu, 2004: 239).

İstikrarlı demokrasilerde laiklik, genellikle dini özgürlük olarak kabul edilir. Dini özgürlük, negatif özgürlüğün önemli bir parçası olarak, bireylerin yaşamlarını inandıkları din veya dini olmayan değerler etrafında şekillendirmelerinin, demokratik devletin güvencesi altında olması anlamına gelir. Bu yaklaşımın amacı, halkın değerlerine ve ter-

cihleri ile ilgisiz, kendi varlık ve meşruiyetini yalnızca halktan alan bir egemen devletin, dini baskılardan ve siyasi istismarlardan korunmasını sağlamaktır (Toygar, 2013: 141).

Laiklik, din ile devlet işlerinin ayrılmasını öngören bir ilke olmakla birlikte, bu ayrım yalnızca laikliğin bir sonucudur. Esas olarak, bireylerin din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına almayı amaçlamaktadır. Ancak pratikte bu ayrımı tam anlamıyla sağlamak güçtür; çünkü adalet gibi bazı değerler hem dini hem toplumsal boyut taşımaktadır. Türkiye ve bazı İslam ülkelerinde, laikliğin yanlış yorumlanması din özgürlüklerinin kısıtlanmasına yol açmıştır. Bu nedenle laiklik, farklı inançlara hoşgörüyle yaklaşan, hak ve özgürlükleri koruyan kapsayıcı bir anlayışla ele alınmalıdır. (Yıldırım, 2020: 567).

3.2. Terör

Demokratik yönetimlerin temelini özgürlükler oluştururken, bu özgürlüklerin en büyük tehditlerinden biri terör ve şiddet olaylarıdır. Bireylerin özgür iradesi, otoriter yapıların çıkarlarına tehdit oluşturduğunda, bu yapılar özgürlükleri kısıtlama yoluna gidebilir. Terör ve şiddet, bu kısıtlamaların en sık başvurulmuş ve meşrulaştırılan gerekçesidir. Bu nedenle, terör ve şiddet, yalnızca güvenliğe değil, aynı zamanda özgürlük ve demokrasinin işleyişine de ciddi zararlar veren başlıca tehditlerdir. (Göymen, 2000: 10).

Türkçede “dehşet” olarak karşılık bulan terör, adam kaçırma ve cinayet gibi şiddet eylemleriyle toplumda korku yaratmayı amaçlayan bir yöntemdir. Şiddet, sadece fiziksel değil, zihinsel ve duygusal tahribata da yol açar; bireyde panik ve korku oluşturarak sağlıklı düşünmeyi engeller. Terör, bir kişiye yönelik eylemle geniş kitleleri sindirme amacı taşır. Bu nedenle, korku ve panik, şiddeti körükleyebilir ve tarafların birbirini terörün kaynağı olarak görmesine neden olabilir. Terör tanımı ise kişiye, gruba veya devlete göre değişkenlik gösterir; bir kesim tarafından terörist ilan edilen bir hareket, başka bir kesimce direnişçi ya da kahraman olarak görülebilir (Cirinlioğlu, 2004: 125-126).

1980 darbesi sonrası Millî Güvenlik Konseyi, anayasa ve parlamento askıya alarak siyasi partileri kapatmış, meslek kuruluşlarının faaliyetlerini durdurmuş ve grevleri yasaklamıştır. PKK'nın eylemleri ise hem iç huzuru bozmuş hem de demokratikleşmeyi engelleyen bir gerekçe olmuştur. Terör, halkı korkutarak pasifleştirmeyi amaçlayan siyasi bir araçtır. Küresel ölçekte de terör, sömürgeci güçlerin müdahalelerine meşruiyet kazandırmış; Irak ve Afganistan örneklerinde

olduğu gibi insan hakları, güçlü aktörlerce bastırılmıştır. Bu ortamda bazı gruplar, şiddeti meşru bir mücadele aracı olarak görmeye başlamıştır.(Özerkmen, 2004: 250).

SONUÇ

Türkiye’de demokrasinin gelişimi, tarihsel süreç ve toplumsal değişimler bağlamında önemli bir evrim geçirmiştir. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden başlayarak, Cumhuriyet’in ilanı ve günümüze kadar olan dönemde çeşitli sosyal, kültürel ve politik faktörlerin etkisiyle şekillenmiştir. Türkiye’nin demokratikleşme yolculuğu, zaman zaman kesintiye uğramış, ancak her aşamada halkın katılımı ve toplumsal talepler doğrultusunda ilerlemeler kaydedilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda, modernleşme ve demokratikleşme çabaları, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlamıştır. 19. yüzyılda yapılan bu reformlar, Batı’dan etkilenen yeniliklerle padişahın mutlak yetkilerinin sınırlandırılması ve halkın temsilinin artırılması hedeflenmiştir. Ancak, bu dönemde tam anlamıyla bir demokrasi kurulması mümkün olmamıştır. Sonuçta, Osmanlı’da demokrasi, daha çok merkezî bir yönetim anlayışına dayanan reformlar olarak kalmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, halk iradesine dayalı bir devlet yapısının temellerini atmış, ancak bu süreçte demokrasi, başlangıçta genellikle tek parti yönetimi altında gelişmiştir. Atatürk, halkın özgür iradesini esas almış olsa da, devletin güçlü bir şekilde şekillendirilmesi amacıyla çoğulculuk ve çok partili sistem konusunda dikkatli olmuştur. 1924 Anayasası ile laiklik ve egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu prensipleri benimsenmiş, ancak demokrasinin tam anlamıyla işler hale gelmesi için zaman almıştır.

Türkiye’de çok partili hayata geçiş, 1946’da başlayarak, 1950 seçimleriyle belirginleşmiştir. 1950 seçimleri, demokrasi açısından tarihi bir dönüm noktası olmuş ve ilk kez halk iradesiyle iktidar değişimi sağlanmıştır. Ancak bu dönemde, ekonomik krizler ve içsel istikrarsızlıklar, demokrasiye yönelik tehditleri beraberinde getirmiştir. 1960’ta gerçekleşen askeri darbe, demokrasiyi kesintiye uğratmış ve ülkede bir askeri yönetim dönemi başlamıştır. Ardından 1971 ve 1980 darbeleeri, Türkiye’nin demokratikleşme sürecini zorlaştırmış ve toplumsal güveni sarsmıştır.

Türkiye’de demokratikleşme sürecini en fazla sekteye uğratan

faktörlerden biri, 1960, 1971, 1980 ve 1997’de gerçekleşen askeri müdahalelerdir. Bu darbeler, siyasi hakları, ifade özgürlüğünü ve demokratik kurumları ciddi şekilde sınırlamış, özellikle 1980 darbesiyle toplum militarize edilmiştir. Ancak bu baskılar, halkın özgürlük taleplerini artırmış ve zamanla demokratik dönüşümleri tetiklemiştir. 1990’lı yıllarda ise hem küresel gelişmelerin hem de iç taleplerin etkisiyle insan hakları, kadın hakları ve özgürlükler alanında ilerlemeler yaşanmış; 1999 Helsinki Zirvesi ile AB üyelik sürecinin başlaması, anayasa ve hukuk reformlarını hızlandırarak demokratikleşme sürecine ivme kazandırmıştır.

2000’li yıllarda, AKP’nin iktidara gelmesiyle Türkiye’de demokratikleşme süreci ivme kazanmış; 2004 ve 2007 anayasa değişiklikleriyle temel haklar, ifade özgürlüğü ve halkın cumhurbaşkanını doğrudan seçmesi gibi alanlarda ilerlemeler sağlanmıştır. AB ile uyum süreci kapsamında önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Ancak 2010’ların sonlarından itibaren, özellikle 2016 darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL dönemiyle birlikte temel hak ve özgürlükler kısıtlanmış, muhalefetin alanı daralmıştır. 2017 anayasa değişiklikleriyle başkanlık sistemine geçilmiş, güçler ayrılığı zayıflamış ve demokratik denge-denetim mekanizmaları ciddi ölçüde sarsılmıştır. Bununla birlikte, Türkiye’de demokrasiye olan talepler, toplumsal hareketlerle kendini göstermeye devam etmektedir. Genç kuşaklar ve sivil toplum kuruluşları, özgürlükler ve demokrasi adına çeşitli hareketler başlatmış, bu hareketler toplumsal ve siyasi alanda seslerini duyurmaya başlamıştır. Sosyal medya ve dijital platformlar, halkın ifade özgürlüğünü ve demokratik katılımını güçlendiren araçlar haline gelmiştir.

Türkiye’de demokrasinin gelişimi, tarihsel olarak inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Tek parti dönemi, askeri darbelerle kesintiye uğrayan demokratikleşme süreci ve 2000’li yıllardaki AB ile entegrasyon çabaları, bu sürecin önemli dönüm noktalarıdır. Son yıllarda yaşanan siyasi gerilimler ve hukukun üstünlüğüne dair sorunlar demokrasiyi tehdit etse de, toplumdaki demokratik talepler ve sivil toplumun güçlenmesi umut verici gelişmelerdir. Demokrasi yalnızca yasal düzenlemelere değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dönüşümlere de dayanır. Bu nedenle Türkiye’de demokrasi, sürekli çaba ve toplumsal uzlaş gerektiren dinamik bir süreçtir.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, A., & Erdoğan, S. (2015). Türkiye’de Demokrasi, Reel Gelir ve Dış Açıklık Arasındaki Uzun Dönemli ve Nedensel İlişkiler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 358-370.
- Albayrak, M. (2014). Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı. *Ankara Barosu Dergisi*, (1), 295-312.
- Heywood, A. (2015). *Siyaset* (B. Kalkan, Ed.; B. Şahin, A. Yayla, & M. Yıldız, Trans.). Adres Yayınları. (Original work published 2015)
- Arothers, T. (2002). *Geçiş Paradigmasının Sonu*. In Y. Bingöl (Ed.), 21. *yüzyılda demokrasi tartışmaları*, Umuttepe Yayınları.
- Ayata, A. G. (1995). Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(03), 81-88.
- Carothers, T. (2002). *Geçiş Paradigmasının Sonu*. In Y. Bingöl (Ed.), 21. *yüzyılda demokrasi tartışmaları*, Umuttepe Yayınları.
- Cirhinlioğlu, Z. (2004). *Terör ve Toplum* (Vol. 5). Gündoğan Yayınları.
- Duman, M. Z. (2007). Türkiye’de Burjuva Sınıfının Sosyal Profili. *Sosyoekonomi*, 5(5), 34-47.
- Erdoğan, M. (1996). *Anayasal Demokrasi*. Siyasal Kitabevi.
- Göymen, K. (2000). Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yönetişim: Gereksinimler, Önergeler, yönelimler. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 9(2), 3-13.
- Heywood, A. (2015). *Siyaset* (B. Kalkan, Ed.; B. Şahin, A. Yayla, & M. Yıldız, Trans.). Adres Yayınları. (Original work published 2015).
- Karadağ, A., & Akbaş, Z. (2009). Kurumsal Güvencelerin İşlevsizlik Kavşağındaki Demokrasi: Türkiye. *M.K.Ü. S.B.E Dergisi*, 6(11), 162-188.
- Karpat, H. K. (2014). *Kısa Türkiye tarihi: 1800-2012* (4th ed.). Timaş Yayınları.
- Köker, L. (2008). *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye*. Dipnot Yayınları.
- Özbey, K. (2023). Sosyolojik Teorilerde Sınırlar: Sınır Sosyolojisinin İmkânı ve İnşası. *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (11), 1-18.

- Özbudun, E. (2010). *Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*. Doğan Egmont Yayıncılık.
- Özyurt, C. (2007). Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5(13), 95-121.
- Rustow, D. A. (1999). Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. In *Transitions to democracy* (pp. 14-41). Columbia University Press.
- Sartori, G. (1999). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş* (T. Karamustafaoğlu & M. Turhan, Trans.). Yetkin Yayınları. (Original work published 1999).
- Schmidt, M. G. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş* (M. E. Köktaş, Trans.). Vadi Yayınları.
- Seçkin İ. (2014). Türkiye’de Demokrasinin Yapılanmasında Önemli Bir Unsur: Parti içi Demokrasi (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tanör, B. (2011). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* (20th ed.). Yapı Kredi Y.
- Tuncel, G., & Bakan, S. (2013). Türkiye’de Demokrasinin Aksak Ayağı: Muhalefet. *Journal Of Yaşar University*, 8(3), 5343-5365.
- Tunç, H. (2008). Demokrasi Türleri Ve Müzakereci Demokrasi Kavramı. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1113-1132.
- Tunç, H. (2008). Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1114.
- Uslu, Ş. (2004). Laiklik–din ilişkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(16), 235-250.
- Yayla, A. (2016). *Siyaset Bilimi*. Adres Yayınları.
- Yıldırım, U. T. (2020). Laiklik ve Din-Devlet İlişkisi Bağlamında Türkiye, Fransa ve Mısır: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 564-579.

AHLAKİ KAPİTALİZM MÜMKÜN MÜ? ARİSTOTELES'TEN GÜNÜMÜZE TİCARETİN ETİK TEMELLERİ ÜZERİNE FELSEFİ VE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME

Ayşe Nur ODABAŞI¹

Özet

Bu çalışma, ticaretin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda felsefi ve sosyolojik bir olgu olarak nasıl değerlendirilmesi gerektiğini incelemektedir. Aristoteles'in "oikonomia" ve "ktématistiké" ayrımı üzerinden başlayan teorik analiz, Adam Smith'in "görünmez el" kavramı ile devam etmekte, günümüzde ise sosyal girişimcilik, sürdürülebilirlik ve adil ticaret gibi uygulamalarla bağ kurmaktadır. Araştırma kapsamında, ekonomik faaliyetlerin sadece kâr güdüsüyle değil, aynı zamanda ahlaki sorumlulukla nasıl şekillendirilmesi gerektiği sorusu temel alınmaktadır. Durkheim'ın toplum düzeniyle ilgili görüşleri ve Karl Polanyi'nin piyasa karşısında toplumu koruma yaklaşımı, ticaretin toplumsal yapılar üzerindeki etkisini açıklamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Felsefi açıdan ise insanın mutluluğu, erdemli yaşam ve özgürlük gibi değerlerle ekonomik düzenin nasıl bağdaşabileceği sorgulanmaktadır. Çalışmada hem klasik düşünürlerin hem de çağdaş yaklaşımların sentezi yapılarak, ahlaki temellere dayalı bir kapitalizm modelinin mümkün olup olmadığı yapıcı bir dille tartışılmaktadır. Bu yönüyle çalışma, çağdaş dünyada etik ile ekonomi arasında yeni köprüler kurmayı amaçlamakta, aynı zamanda birey-toplum ilişkisini ekonomik ahlak temelinde yeniden değerlendirmeyi önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Kapitalizm, Sosyoloji, Felsefe, Ticaret

1 Gedik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
ORCID: 0009-0000-4328-032X / Email: anodabasi34@gmail.com

IS MORAL CAPITALISM POSSIBLE? A PHILOSOPHICAL AND SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE ETHICAL FOUNDATIONS OF TRADE FROM ARISTOTLE TO THE PRESENT

Abstract

This paper explores how trade should be understood not merely as an economic activity, but also as a philosophical and sociological phenomenon. The analysis begins with Aristotle's distinction between "*oikonomia*" and "*ktématistiké*," continues through Adam Smith's concept of the "invisible hand," and extends to contemporary ethical trade approaches. Throughout the study, the moral foundations of trade, the position of the individual within society, and the social implications of economic actions are examined. From a sociological standpoint, the views of Durkheim and Karl Polanyi are used to analyze the role of trade in maintaining social order. Philosophically, the paper discusses how economic activity can relate to the pursuit of virtue and happiness. Ultimately, this study questions whether "moral capitalism" is possible through current examples such as social entrepreneurship and fair trade and aims to make a constructive contribution to the search for an ethically grounded economic order.

Keywords: Morality, Capitalism, Sociology, Philosophy, Trade

1. GİRİŞ

Kapitalizm, modern dünyanın hem ekonomik hem de toplumsal yapısını şekillendiren en etkili sistemlerden biri olmasına rağmen, ahlaki temelleri konusunda hâlâ ciddi bir tartışma konusudur. Bir yanda bireysel özgürlük, girişimcilik ve refah vadeden bir model olarak övülürken; öte yanda eşitsizlik, yabancılaşma ve doğaya verilen zarar gibi eleştirilerle yüzleşmektedir. Bu bağlamda akla şu temel soru gelir: Kapitalizm yalnızca kârı önceleyen bir sistem mi olmalıdır, yoksa etik ilkelere göre yeniden kurgulanabilir mi? Başka bir ifadeyle, "ahlaki kapitalizm" mümkün mü? Bu çalışma, tam da bu sorunun izini, hem tarihsel hem düşünsel olarak sürmeyi amaçlamaktadır.

Bu araştırmada, ticaretin sadece ekonomik değil, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal bir faaliyet olarak nasıl değerlendirilebileceği felsefi ve sosyolojik bir bakışla ele alınacaktır. İlk olarak Aristoteles'in *oikonomia* ve *ktématistiké* ayrımı üzerinden, ekonomik eylemin doğasının nasıl temellendirildiği incelenecek; ardından Adam Smith'in "görün-

mez el” kavramı ışığında modern kapitalizmin etik açımları tartışılacaktır (Aristotle, trans. 2009; Smith, 2002). Felsefi temelin ardından, Durkheim’in “anomi” kavramı ve Polanyi’nin piyasaya karşı toplum kavrayışı üzerinden kapitalizmin toplumsal yapılar üzerindeki etkileri irdelenecektir (Durkheim, 2005; Polanyi, 2001). Son olarak günümüz etik ekonomi pratikleri –örneğin adil ticaret, sosyal girişimcilik ve etik tüketim– ışığında, mevcut sistemin ne ölçüde dönüştürülebileceği değerlendirilecektir.

Bu bağlamda temel hedef, ekonomik düzenin yalnızca rasyonel kâr maksimizasyonu değil, aynı zamanda erdem, sorumluluk ve toplumsal denge gibi kavramlarla da uyumlu hale gelip gelemeyeceğini araştırmaktır. Ahlaki kapitalizm, belki de doğası gereği bir çelişki gibi görünebilir; ancak bu çalışma, etikle ekonomi arasında yeni bağlar kurmanın mümkün olup olmadığını tartışarak hem teorik bir analiz hem de yapıcı bir arayış sunmayı hedeflemektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Ticaretin Felsefi Temelleri: Aristoteles ve Klasik Düşünce

Aristoteles, ekonomik yaşamı yalnızca pratik bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal bir düzenin parçası olarak ele almıştır. Onun bu yaklaşımı, ticaretin niteliğini anlamak açısından büyük önem taşır. Aristoteles’in *Politika* adlı eserinde yaptığı en temel ayırım, “oikonomia” ve “ktématistiké” arasında kurulur. Oikonomia, ev içi düzen ve ihtiyaçların karşılanmasına yönelik doğal ve ölçülü bir ekonomik faaliyeti ifade ederken; ktématistiké, sınırsız zenginlik biriktirme amacına dayalı ve doğallıktan uzak bir kazanç arzusunu temsil eder (Aristoteles, 2009).

Bu ayırmada Aristoteles’in temel motivasyonu, ahlaki yaşam ile ekonomik etkinliğin çatışmaması gerektiği inancıdır. Ona göre iyi bir yurttaş ve iyi bir insan olmak, aynı zamanda ölçülü ve erdemli bir ekonomik davranışı da içerir. Ticaret, ihtiyaçların giderilmesi için bir araç olduğu sürece ahlaki olabilir; fakat para kazanma hırsı sınırları aştığında, bireyin erdemli yaşam arayışıyla çelişir. Bu noktada Aristoteles’in ahlak felsefesi ile ekonomi anlayışı birleşir: Her eylem gibi ekonomik eylemler de *mesotes* (orta yol) ilkesine dayanmalı, aşırılıklardan uzak durmalıdır (Kraut, 2018).

Klasik düşüncede ekonomi yalnızca bireyin değil, toplumun da uyum içinde yaşamasını sağlamakla yükümlüdür. Cicero da, adaletin ekonomik ilişkilerde temel alınması gerektiğini savunarak, erdem ile

kazanç arasında bir denge kurulması gerektiğini belirtmiştir (Cicero, trans. 1991). Benzer şekilde Stoacılar da ekonomik faaliyeti doğal düzenin bir parçası olarak görmüş, bireyin doğaya uygun hareket etmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu yaklaşımda temel olan, bireyin ahlaki özerkliğini koruyarak toplumsal bütünlük içinde hareket etmesidir.

Sonuç olarak, klasik düşünürler için ekonomik yaşam ahlaki yaşamdan ayrı düşünülemez. Kapitalist üretim biçiminin henüz ortaya çıkmadığı bu dönemlerde bile, ticaretin sınırsız değil, sınırlı ve ihtiyaç odaklı olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, günümüz kapitalizminin eleştirisinde önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Zira modern sistemde kâr maksimizasyonu adına gerçekleştirilen faaliyetler, çoğu zaman bireyin ahlaki gelişimi ve toplumsal dengeyle çelişmektedir. Aristoteles'in çizdiği sınırlar, bu çelişkiyi aşmak adına önemli bir teorik arka plan sunar.

2.2. Modern Kapitalizmin Etik Temelleri: Adam Smith ve Sonrası

Modern kapitalizmin etik temellerini incelemek, yalnızca ekonomik sistemin işleyişini değil, aynı zamanda insan doğasına ve toplumun yapısına dair temel varsayımları da sorgulamayı gerektirir. Bu bağlamda Adam Smith, hem klasik liberalizmin hem de modern iktisat düşüncesinin kurucu figürü olarak özel bir öneme sahiptir. Smith'in en bilinen eseri olan *The Wealth of Nations*, onun serbest piyasa ekonomisini savunduğu bir metin olarak öne çıksa da, ahlaki düşüncesinin asıl temelleri daha önce kaleme aldığı *The Theory of Moral Sentiments* adlı eserinde yatmaktadır (Smith, 2002).

Smith'e göre insanlar yalnızca kendi çıkarlarını gözeten varlıklar değildir; aynı zamanda başkalarının acılarına karşı duyarlılık gösteren, sempati yetisine sahip ahlaki varlıklardır. Bu anlayış, piyasa mekanizmalarının kendiliğinden bir denge ve düzen yaratabileceği fikrinin temelini oluşturur. Ünlü "görünmez el" metaforu da buradan hareketle şekillenir: Bireyler kendi çıkarlarını gözetirken aslında toplumun genel refahına da katkı sağlarlar. Ancak bu katkı, yalnızca hukukun, ahlaki sınırların ve toplumsal kurumların varlığıyla mümkündür (Smith, 2002).

Smith'in ekonomik özgürlük vurgusu, etik sınırlardan bağımsız değildir. Ona göre serbest piyasa ancak ahlaki bir toplum içinde, bireylerin sorumluluk ve adalet duygusuyla hareket ettiği bir ortamda işlerlik kazanabilir. Bu nedenle Smith'in düşüncesi, günümüzde çoğu zaman yanlış yorumlanarak sadece "bırakınız yapsınlar" anlayışına

indirgenmektedir. Oysa Smith, hem ahlaki bir toplum düzenine hem de ekonomik özgürlüğün bu düzen içindeki rolüne dikkat çeker (Sen, 2010).

Modern kapitalizmin gelişimi Smith'in bu ahlaki temellerini zamanla göz ardı etmiş, ekonomik rasyonalite ve kâr maksimizasyonunu merkeze almıştır. Bu dönüşüm, ekonomik faaliyetlerin bireylerin erdemli yaşam pratiklerinden kopmasına, piyasa ilişkilerinin toplumsal değerlerin önüne geçmesine neden olmuştur. Özellikle 19. yüzyıl sonrasında hız kazanan sanayileşme ve 20. yüzyılın neoliberal politikaları, kapitalizmi teknik ve matematiksel bir sistem haline getirmiştir. Bu bağlamda Smith'in etik yaklaşımı, günümüz tartışmaları açısından yeniden yorumlanmayı beklemektedir.

2.3. Kapitalizmin Sosyolojik Eleştirisi: Durkheim, Weber, Polanyi

Kapitalizmin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal bir yapı olduğunu kabul eden sosyolojik perspektif, bu sistemin birey-toplum ilişkisi üzerindeki etkilerini anlamada önemli bir katkı sunar. Bu çerçevede Émile Durkheim, Max Weber ve Karl Polanyi gibi düşünürlerin çalışmaları, modern kapitalizmin ahlaki temellerden nasıl koptuğunu ve toplumda yarattığı dönüşümleri eleştirel bir bakışla ortaya koymaktadır.

Durkheim'a göre, modernleşmeyle birlikte gelen işbölümü, bireylerin toplumla olan bağlarını zayıflatmış ve bu durum "anomi" adı verilen bir normsuzluk hali yaratmıştır. Özellikle kapitalist üretim biçimi, bireyleri yalnızlaştırarak ortak değerlerden kopmalarına neden olmuştur. Durkheim, ekonomik hayatın toplumsal normlardan ayrışmasının, bireylerin hem kendilerine hem de topluma yabancılaşmasına yol açtığını savunur (Durkheim, 2005). Bu bağlamda, kapitalizmin ahlaki bir çerçeveden yoksun olması, toplumsal düzenin sürdürülebilirliğini tehdit eden bir unsur olarak değerlendirilir.

Max Weber ise kapitalizmin doğuşunu ve gelişimini, dinî ve kültürel etkenlerle ilişkilendirmiştir. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde, özellikle Kalvinist değerlerin çalışma disiplini, rasyonellik ve dünyevi başarıyı meşrulaştırmasıyla kapitalizmin ruhunu şekillendirdiğini belirtmiştir (Weber, 2002). Ancak zamanla bu "ahlaki" kapitalist ruh, yerini araçsal akla ve teknik rasyonalizme bırakmış; Weber'in ifadesiyle "demir kafes"e dönüşmüştür. Bu metafor, bireyin sistemin kurallarına hapsediği ve özgürlüğünü kaybettiği bir durumu anlatır. Weber'e göre modern kapitalizm, başlangıçtaki etik boyutunu yitirmiş, yalnızca araçsal bir sistem halini almıştır.

Karl Polanyi ise kapitalizmi tarihsel ve toplumsal bağlamda ele alarak, piyasaların toplumdan ayrışmasının tehlikelerine dikkat çekmiştir. *The Great Transformation* adlı eserinde, piyasanın “yerleşikliğinin çözülmesi” sürecini tarif eder. Bu süreçte ekonomi, toplumsal denetimden çıkarak kendi kurallarını dayatmaya başlamıştır. Polanyi’ye göre bu durum, bireylerin ve toplumların sosyal dokusunu çözmüş, ekonomik kararların insan hayatı üzerindeki etkilerini görmezden gelmiştir (Polanyi, 2001). Ona göre piyasaların yeniden toplumsal denetime alınması, ahlaki ve insani bir düzenin kurulması açısından zorunludur.

Bu üç düşünürün ortak noktası, kapitalizmin sosyal ve ahlaki bağlamdan kopmasının toplumun bütünlüğünü tehdit ettiğini savunmalarıdır. Durkheim, normların zayıflamasıyla oluşan bireysel bunalımı; Weber, rasyonellik uğruna kaybedilen anlamı; Polanyi ise piyasanın toplumu yutma tehlikesini vurgular. Her biri, kapitalizmin yalnızca teknik bir sistem değil, aynı zamanda ahlaki bir mesele olduğunu ortaya koyar. Bu eleştiriler, günümüz etik kapitalizm arayışları için hem teorik bir temel hem de uyarı niteliğindedir.

3. Çağdaş Uygulamalar: Etik Tüketim, Sosyal Girişimcilik ve Ahlaki Dönüşüm

Kapitalizmin ahlaki bir temele dayanıp dayanamayacağına ilişkin tartışmalar, yalnızca teorik düzeyde kalmamakta; günümüzdeki bazı uygulamalar üzerinden pratik zeminlerde de şekillenmektedir. Bu bağlamda, sosyal girişimcilik, adil ticaret (fair trade), etik tüketim ve sürdürülebilirlik gibi kavramlar, kapitalist düzen içerisinde ahlaki duyarlılıkların yer bulabileceği alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu tür pratikler, hem mevcut sistemin eleştirisini içinde barındırmakta hem de dönüşüm potansiyeli taşımaktadır.

Etik tüketim, bireyin sadece fiyata ya da markaya değil, ürünün üretim koşullarına, çevresel etkisine ve toplumsal sorumluluğuna göre tercih yapması anlamına gelir. Bu yaklaşım, tüketicuyu yalnızca bir piyasa aktörü değil, aynı zamanda ahlaki bir fail olarak konumlandırır. Organik ürünlerin tercih edilmesi, hayvan haklarına duyarlı üretim süreçlerinin desteklenmesi veya çevreye duyarlı ambalaj kullanımının talep edilmesi, bu tür bir tüketim ahlakının göstergeleridir (Carrington et al., 2010).

Sosyal girişimcilik ise, klasik girişimcilikten farklı olarak, kâr amacıyla birlikte toplumsal bir amacı da temel alan bir anlayışı ifade eder. Bu modelde girişimciler, çözüm üretmeye çalıştıkları sosyal sorunla-

rı merkeze alır. Örneğin yoksullukla mücadele, kadınların ekonomik hayata katılımı veya eğitime erişim gibi konular, sosyal girişimcilerin öncelikleri arasındadır. TOMS, Patagonia, Ashoka gibi markalar, bu anlayışı somutlaştıran örnekler arasında yer alır. Bu örnekler, kapitalizmin içinde ama ona karşı bir etik zemin oluşturma çabasının ürünüdür (Bornstein, 2004).

Adil ticaret uygulamaları da, özellikle küresel Güney'deki üreticilerin sömürülmesine karşı geliştirilen alternatif bir ekonomik ilişki biçimi olarak değerlendirilebilir. Bu sistem, emeğin karşılığının adil biçimde ödenmesini, çevresel sürdürülebilirliği ve üreticilerin örgütlenme hakkını savunur. Etik tüketiciyle doğrudan bağ kurmayı hedefleyen bu model, piyasa mekanizmaları içinde ahlaki değerleri öncelemeye çalışan bir pratik sunar (Raynolds, 2000).

Bu çağdaş yaklaşımlar, kapitalizmin içinden yükselen ve onu dönüştürmeye çalışan yapılar olarak değerlendirilebilir. Ancak burada önemli bir soru ortaya çıkar: Bu girişimler gerçekten sistemsal bir değişim yaratmakta mıdır, yoksa kapitalizmin kendisini sürdürebilmek için geliştirdiği birer meşruiyet aracı mıdır? Bu sorunun yanıtı, etik kapitalizm fikrinin olanaklarını ve sınırlarını tartışmak açısından önemlidir.

4. Tartışma: Ahlaki Kapitalizm Mümkün mü?

Makalenin önceki bölümlerinde ortaya konan teorik yaklaşımlar ve pratik örnekler, “ahlaki kapitalizm” kavramının hem bir çelişkiyi hem de bir imkânı aynı anda içerdiğini göstermektedir. Bir yandan kapitalizmin yapısal dinamikleri –kâr maksimizasyonu, rekabetçilik, piyasa özgürlüğü– ahlaki değerlere yer bırakmayacak şekilde işleyebilmektedir. Diğer yandan, bireylerin ve kurumların etik sorumluluklar üstlenerek bu sistemi dönüştürme çabaları da göz ardı edilemeyecek kadar somuttur. Bu noktada temel tartışma, kapitalizmin doğasında mı sorun olduğu, yoksa uygulama biçimlerinin mi dönüştürülmesi gerektiği sorusuna odaklanır.

Aristoteles'in sınırlı ihtiyaç ve erdem temelli ekonomi anlayışı ile Smith'in ahlaki sempatiye dayalı piyasa teorisi karşılaştırıldığında, kapitalizmin özünde ahlaki temellere dayalı olarak da yorumlanabileceği görülmektedir. Fakat bu ahlaki çerçeve, modern dönemde Weber'in “demir kafes” metaforuyla vurguladığı gibi, rasyonel hesaplama ve araçsal akıl tarafından gölgelenmiştir. Durkheim'in anomi kavramı ve Polanyi'nin piyasanın yerleşikliğini kaybetmesi eleştirileri, bu ahlaki boşluğun toplum üzerindeki yıkıcı etkilerini ortaya koymaktadır.

Ancak çağdaş dünyada etik tüketim, sosyal girişimcilik ve adil ticaret gibi uygulamalar, bu boşluğu doldurmaya yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. Bu örnekler, sistemin tamamen dışında değil, içinde dönüşüm yaratabilecek potansiyele sahiptir. Fakat bu dönüşümün sistemsel mi, yoksa yüzeysel mi olduğu sorusu, hâlâ açık ve tartışmalıdır. Kapitalizmin kendi doğasına aykırı düşmeden ahlaki değerlerle bütünleşip bütünleşemeyeceği, bu tartışmanın merkezini oluşturmaktadır.

Bazı düşünürlere göre, kapitalizm ancak sınırlandırıldığı ve ahlaki kurumlarla çevrelendiği ölçüde insanileştirilebilir. Bu çerçevede etik bir kapitalizm fikri, köklü bir sistem değişikliği değil, sistemin iç mantığını daha adil, sorumlu ve sürdürülebilir kılacak müdahalelerle mümkündür. Diğer bir görüş ise, kapitalizmin doğası gereği eşitsizlik ve sömürü ürettiğini savunur ve dolayısıyla “ahlaki kapitalizm” kavramını bir oksimoron olarak görür.

Bu çalışma, her iki yaklaşımı da göz önünde bulundurarak, etik kapitalizmin mutlak bir ütopya değilse bile, toplumsal bilinç, kurumların sorumluluğu ve siyasal iradenin birleşimiyle sınırlı da olsa gerçekleştirilebilir bir hedef olabileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda, etik ekonomi, yalnızca bireysel bir tercih değil; kurumsal düzenlemeler, kültürel dönüşüm ve siyasal irade gerektiren kolektif bir sorumluluk alanıdır.

5. Sonuç

Bu çalışma, kapitalizmin tarihsel, felsefi ve sosyolojik temellerini analiz ederek, ahlaki değerlerle bağdaştırılabilir olup olmadığını sorgulamayı amaçlamıştır. Aristoteles’in ihtiyaç temelli ekonomi anlayışıyla başlayan tartışma, Adam Smith’in ahlaki sempatiye dayalı piyasa teorisiyle derinleşmiş, Weber, Durkheim ve Polanyi gibi sosyologların eleştirileriyle sistemin toplumsal boyutları değerlendirilmiştir. Günümüzde ise etik tüketim, sosyal girişimcilik ve adil ticaret gibi pratikler, ahlaki kapitalizmin yalnızca teorik bir arayış değil, aynı zamanda somut uygulamalarla desteklenen bir olasılık olduğunu ortaya koymaktadır.

Ancak bu olasılığın ne ölçüde gerçekçi olduğu sorusu, hâlâ net bir yanıt bulamamıştır. Kapitalizmin doğasında yer alan kâr maksimizasyonu, araçsal akıl ve rekabetçilik gibi öğeler, ahlaki değerlerle sürekli bir gerilim içerisindedir. Bu bağlamda ahlaki kapitalizm, bir sistem değişikliği değil, sistemin sınırlarının yeniden çizilmesiyle mümkün olabilir. Etik kapitalizmin başarısı, bireylerin tüketim terci-

hlerinden ziyade, siyasal irade, kurumsal sorumluluk ve toplumsal bilinç gibi çok katmanlı etkenlere bağlıdır.

Sonuç olarak, ahlaki kapitalizm mutlak bir ütopya olmasa da, mevcut sistemin dönüştürülebilirliğine dair güçlü ipuçları sunmaktadır. Bu dönüşüm, yalnızca bireylerin değil, toplumun tüm aktörlerinin ortak çabasıyla mümkündür. Bu nedenle etik ekonomi arayışı, çağımızın yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda insani ve ahlaki bir sorundur.

6. Alternatif Ekonomik Modeller ve Etik Ekonomiye Doğru Yönelişler

Ahlaki kapitalizm tartışması, yalnızca mevcut sistemin sınırları içinde iyileştirmeler yapmayı değil, aynı zamanda sistemin ötesinde düşünülebilecek alternatif ekonomik modelleri de gündeme taşımaktadır. Bu bölümde, kapitalizmin ahlaki açmazlarını aşmak için geliştirilen ya da teorize edilen etik ekonomi yaklaşımlarını değerlendirmek amaçlanmaktadır. Özellikle dayanışma ekonomisi, katılımcı ekonomi ve degrowth (büyümeme) gibi modeller, kapitalizmin yapıtaşlarını sorgulayan ve alternatif bir ekonomik düzen tahayyülü sunan yaklaşımlar olarak öne çıkmaktadır.

Dayanışma ekonomisi, ekonomik ilişkileri rekabetten ziyade iş birliği, topluluk dayanışması ve karşılıklılık ilkeleri üzerine kurmayı amaçlar. Bu modelde üretim, dağıtım ve tüketim süreçleri, piyasa kurallarından ziyade toplumsal ihtiyaçlara göre şekillenir. Kooperatifler, topluluk destekli tarım sistemleri ve yerel para birimleri gibi uygulamalar, dayanışma ekonomisinin pratik örnekleri arasında yer alır. Bu sistem, bireysel kârı değil kolektif refahı öncelediği için ahlaki ekonomi arayışına güçlü bir alternatif sunmaktadır (Mance, 2013).

Katılımcı ekonomi modeli ise, ekonomik karar alma süreçlerine halkın doğrudan katılımını savunur. Bu modelde merkezi planlama ya da serbest piyasa yerine, bireylerin üretim ve tüketim tercihlerini belirlemede aktif rol alması hedeflenir. Michael Albert ve Robin Hahnel'in geliştirdiği bu sistem, etik değerlerle uyumlu bir ekonomik düzen yaratma amacı taşımaktadır (Albert, 2003).

Degrowth yani büyümemme hareketi ise kapitalizmin sürekli büyüme zorunluluğuna karşı radikal bir eleştiridir. Bu yaklaşım, ekolojik sınırların aşılmasını ve kaynakların tükenmesini engellemek adına ekonomik küçülmenin hem etik hem de sürdürülebilir bir yol olduğunu savunur. Bu bağlamda degrowth, yalnızca çevresel değil, aynı zamanda ahlaki bir öneri olarak değerlendirilir (Latouche, 2009).

Tüketim odaklı yaşam tarzını sorgulayan bu hareket, mutluluğun daha fazla üretim ve tüketime değil; toplumsal bağlara, anlamlı işe ve adil ilişkilere dayandığını vurgular.

Bu üç modelin yanı sıra, İslami ekonomi ve Marksist etik ekonomi gibi düşünce sistemleri de, kapitalist çerçevenin dışında kalan alternatifler olarak incelenmeye değerdir. İslami ekonomi, faiz yasağı, zekât ve toplumsal adalet ilkeleri çerçevesinde ekonomik faaliyetin hem bireysel hem toplumsal sorumlulukla yürütülmesini savunur. Bu sistemde ekonomi yalnızca rasyonel çıkar değil, aynı zamanda ahlaki yükümlülük ve dini etik tarafından yönlendirilir (Chapra, 2000). Marksist gelenek ise kapitalist üretim ilişkilerinin eşitsizlik ve sömürü yarattığını vurgulayarak, üretim araçlarının toplumsallaştırılması ve emek gücünün sömürülmediği bir ekonomik düzen talep eder. Etik açısından değerlendirildiğinde, bu sistemler birey-merkezli değil, toplumsal adalet-merkezli bir etik anlayışı benimser.

Ayrıca feminist ekonomi, görünmeyen emek ve bakım emeği gibi konuları ön plana çıkararak etik ekonomiye önemli katkılar sunar. Kapitalist sistemin cinsiyet körü yapısını eleştiren bu yaklaşım, özellikle kadın emeğinin piyasa dışında bırakılmasının etik ve yapısal sonuçlarına dikkat çeker (Folbre, 2001). Böylece, etik kapitalizm arayışında yalnızca yapısal değil, aynı zamanda cinsiyet temelli adaletsizliklerin de sorgulanması gerektiği anlaşılır.

Bu alternatif modeller, ahlaki kapitalizm arayışının ötesine geçerek, daha köklü bir etik dönüşümün mümkün olup olmadığını gündeme taşır. Her biri, ekonomik düzenin yalnızca teknik bir organizasyon değil, aynı zamanda normatif bir yapı olduğunu kabul eder. Dolayısıyla etik ekonomi, yalnızca sistemin yumuşatılması değil, yeniden inşası anlamına da gelebilir.

Sonuç olarak, etik kapitalizmin sınırlarını zorlayan bu alternatifler, ahlaki duyarlılıkların ekonomik hayata nasıl yön verebileceğine dair hem eleştirel hem de yapıcı bir zemin sunmaktadır. Bu yaklaşımlar, bireyin değil topluluğun çıkarlarını önceleyen; doğayı bir kaynak değil yaşamın parçası olarak gören ve ekonomiyi yalnızca mal üretimi değil, değer üretimi olarak anlayan bir paradigma değişiminin mümkün olabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda “ahlaki kapitalizm” kavramı, ya mevcut sistemin iç reformuyla yetinecek ya da bu tür alternatifler ışığında yeni bir etik-ekonomik tahayyüle dönüşecektir.

7. Eleştirel Değerlendirme: İmkânlar, Sınırlar ve Çelişkiler

Bu noktada, ahlaki kapitalizm kavramının hem taşıdığı umut hem de barındırdığı çelişkiler birlikte ele alınmalıdır. Önceki bölümlerde etik temelli kapitalizm için tarihsel ve düşünsel dayanaklar sunulmuş, ardından çağdaş alternatifler ve uygulama örnekleri değerlendirilmiştir. Ancak bu teorik ve pratik açılımların hayata geçirilmesinde karşılaşılan zorluklar, ahlaki kapitalizmin hangi sınırlar içinde mümkün olduğunu ortaya koyar. Öncelikle, kapitalizmin yapısal mantığı ile ahlaki sorumluluk arasında kuramsal bir gerilim mevcuttur (Sandel, 2012; Harvey, 2014). Kâr maksimizasyonunu hedefleyen bir sistemde erdem, toplumsal sorumluluk ya da çevresel duyarlılık gibi kavramların yer bulması, ancak sistem içi düzenlemeler ve aktörlerin etik inisiyatifi ile mümkündür (Freeman et al., 2007).

Buradaki temel sorun, bireysel ahlakın kurumsal yapılara ne ölçüde nüfuz edebileceğidir. Bir şirketin çevreye duyarlı politikalar izlemesi ya da sosyal fayda üretmesi, çoğu zaman kârla doğrudan ilişkili olmadığı sürece sürdürülemez hale gelir (Raworth, 2017). Bu noktada etik kapitalizm, ancak kâr ve değer üretimi arasında yeni bir denge kurulabildiğinde gerçek anlamda işlerlik kazanabilir. Bu dengeyi kurmak için gereken dönüşüm ise yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve siyasal bir dönüşümdür (Polanyi, 2001). Eğitim sistemlerinden hukuk normlarına kadar pek çok alanda etik duyarlılığın yerleşmesi gerekir.

Bununla birlikte, etik kapitalizm eleştirmenleri bu kavramın bir tür “ideolojik rahatlatma aracı” olduğuna işaret eder. Özellikle Marksist kuramcılar, etik kapitalizm söylemini mevcut düzenin sürdürülebilirliğini sağlamak için kullanılan sembolik bir strateji olarak görürler (Zizek, 2009; Harvey, 2014). Bu eleştiriye göre, adil ticaret ya da sosyal girişimcilik gibi uygulamalar, sistemsel sömürüyü maskeleyen makyajlar olmaktan öteye geçemez. Dolayısıyla, etik kapitalizm çabalarının sistemin kendisini dönüştürmek yerine, onu daha kabul edilebilir göstermekle sınırlı kalabileceği riski her zaman vardır.

Öte yandan, etik duyarlılıkla yapılan bazı pratiklerin sistemin işleyişini gerçekten dönüştürebileceğine dair örnekler de vardır. Özellikle kamu politikalarının etik ilkelerle şekillendirilmesi, kurumsal sorumlulukların yasal güvence altına alınması ve tüketicilerin bilinçli tercihleri, bu dönüşümün mümkün olduğuna dair umutları diri tutar (Yunus, 2007; UNDP, 2015). Ancak bu dönüşümün başarıya ulaşması için yalnızca bireysel tercihlerin değil, kolektif siyasi iradenin de devr-

eye girmesi gerekir.

Sonuç olarak, ahlaki kapitalizm mümkün müdür sorusu, yalnızca bir ekonomik sistemin işleyişine değil, bir toplumun etik hassasiyetine, kültürel yapısına ve siyasal kapasitesine de bağlıdır (Freeman et al., 2007). Bu bağlamda yapılacak her değerlendirme, ideal ile mevcut olan arasındaki mesafeyi gözeterek, hem eleştirel hem de yapıcı olmalıdır.

8. Sonuçların Derinleştirilmesi ve Gelecek Perspektifleri

Bu çalışma boyunca, kapitalizmin tarihsel ve teorik temellerinden başlayarak, onun ahlaki ilkelerle nasıl bağdaştırılabileceği sorusu çok boyutlu bir şekilde ele alınmıştır. Aristoteles'ten Smith'e, Durkheim'dan Polanyi'ye uzanan düşünsel çerçeve, kapitalizmin yalnızca bir ekonomik sistem olmadığını, aynı zamanda derin bir etik problematik içerdiğini ortaya koymuştur (Aristotle, 2009; Smith, 2005; Durkheim, 2013; Polanyi, 2001). Günümüzde ise sosyal girişimcilik, adil ticaret ve etik tüketim gibi yaklaşımlar bu etik sorunsalı yeniden tartışmaya açmakta ve yeni çözüm yolları önermektedir (Yunus, 2007).

Alternatif modeller, kapitalist sistemin dışında ya da kenarında değil, çoğu zaman onun içinde gelişen mikro dönüşüm alanları olarak varlık göstermektedir (Raworth, 2017). Bu durum, ahlaki kapitalizmin mutlak bir sistem değişimi değil; sistemin içindeki yapısal yarıkları onarmaya dönük çabalarla mümkün olabileceğini göstermektedir. Ancak burada önemli olan, bu çabaların yalnızca sembolik kalmayıp, kurumsal ve kültürel düzeyde kalıcı dönüşümler yaratabilmesidir (Freeman et al., 2007).

Gelecek açısından bakıldığında, etik ekonomiye geçişin kolay olmayacağı açıktır. Ancak bu geçiş imkânsız da değildir. Yeni nesil tüketicilerin etik duyarlılığı, şirketlerin çevresel ve sosyal sorumluluk alanında gösterdiği artan çaba ve akademik dünyada yükselen etik ekonomi literatürü, bu dönüşümün işaret fişekleri olarak görülebilir (Stiglitz, 2019). Bununla birlikte, bu sürecin gerçek anlamda başarılı olabilmesi için devletlerin aktif rol üstlenmesi, sosyal adaletin kurumsal güvencelere kavuşması ve küresel ölçekte dayanışmacı ekonomi ağlarının kurulması gerekmektedir (UNDP, 2015).

Son tahlilde, bu çalışma kapitalizmin etikle barışabileceği ölçülü ve uygulanabilir yolların mümkün olduğunu, ancak bunun yalnızca bireysel değil, toplumsal ve siyasal çabalarla sağlanabileceğini ortaya koymuştur (Sandel, 2012). Etik kapitalizm bir ütopya değil, fakat ancak

çok aktörlü, uzun soluklu ve bilinçli bir dönüşüm süreciyle mümkün olabilecek bir projedir. Bu proje, yalnızca ekonomiyle değil; insanla, toplumla ve doğayla kurduğumuz ilişkiyi yeniden düşünmeyi gerektirir (Raworth, 2017).

9. Son Söz: Ahlaki Bir Ekonomi İçin Felsefi ve Sosyolojik Sorumluluk

Ahlaki kapitalizm tartışması, sadece ekonomik modellerin sınırlarında dolaşan teknik bir mesele değildir. Bu tartışma aynı zamanda insanın doğasına, toplumun yapısına ve etik karar alma yetisinin ne ölçüde sosyal sistemlere nüfuz edebileceğine dair temel bir felsefi ve sosyolojik sorudur (Aristotle, 2009; Durkheim, 2013). Kapitalizmi yalnızca bir üretim ve dağıtım biçimi olarak değil, aynı zamanda bir yaşam tarzı, bir kültür ve hatta bir varoluş rejimi olarak ele aldığımızda, ahlaki kapitalizm tartışması da yalnızca iktisatçılara değil; sosyologlara, filozoflara, siyaset bilimcilere ve tüm yurttaşlara ait bir mesele haline gelir.

Bu bağlamda, felsefi olarak etik kapitalizm anlayışı, insanın anlam arayışı ile çıkar arayışını bir arada düşünebilmeyi gerektirir (Sandel, 2012). Aristoteles'in *eudaimonia* (iyi yaşam) anlayışı ile modern bireyin ekonomik hedefleri arasında nasıl bir uyum kurulabileceği sorusu, bu tartışmanın merkezindedir (Aristotle, 2009). Eylemlerimizi belirleyen değerler ile tüketim tercihleri arasındaki bağ, yalnızca ahlaki bir bilinçle değil; aynı zamanda düşünsel bir bütünlükle de kurulmalıdır. Kapitalizm, insanın yalnızca nesnelere değil; anlamlara, aidiyetlere ve başkalarının varlığına da yatırım yaptığı bir sistem haline getirilebilirse, belki o zaman "ahlaki kapitalizm" ifadesi bir çelişki olmaktan çıkar (Freeman et al., 2007).

Sosyolojik açıdan ise, etik kapitalizm bir toplumsal yapı sorunudur. Ekonomik aktörlerin birbirleriyle kurdukları ilişki biçimleri, yalnızca bireysel stratejilerle değil; normlar, değer sistemleri ve kurumsal düzenlemelerle belirlenir (Durkheim, 2013; Polanyi, 2001). Bu nedenle etik kapitalizm, yalnızca mikro düzeyde tüketici bilinciyle sınırlı kalmamalı; aynı zamanda makro düzeyde kamu politikalarının, eğitim sistemlerinin ve kültürel üretim pratiklerinin konusu olmalıdır (Raworth, 2017). Örneğin etik ekonomi ilkeleri eğitim müfredatına entegre edilmeli; medya, etik dışı ticari pratikleri ifşa eden bir denetim alanı oluşturmalıdır. Ancak bu şekilde, bireysel çabalar yapısal dönüşüme evrilebilir.

Etik kapitalizm, aynı zamanda bir zaman ve sabır meselesidir.

Sistemsal dönüşümler bir gecede gerçekleşmez. Bu noktada, “ahlaki kapitalizm mümkün mü?” sorusu yerine, “ahlaki kapitalizm için hangi yollar denenebilir, hangi aktörler harekete geçebilir, hangi kültürel unsurlar yeniden yorumlanabilir?” gibi daha süreç-odaklı sorular sormak daha anlamlı hale gelir (Zizek, 2009). Bu çerçevede kamu kurumları, üniversiteler, sivil toplum örgütleri ve medya kuruluşları kilit rol oynar. Sosyal girişimcilik ağları, adil ticaret kooperatifleri, yerel yönetimlerin sosyal politikaları, etik tüketim kampanyaları ve üniversitelerdeki değer eğitimi uygulamaları, bu dönüşümün somut araçları olabilir (Yunus, 2007; UNDP, 2015).

Diğer yandan, kapitalizmin küresel bir sistem olması, etik dönüşümün de ulusal sınırları aşması gerektiği anlamına gelir. Etik üretim ve tüketim normlarının küresel ölçekte yaygınlaştırılması, hem uluslararası ticaret anlaşmalarının hem de çok uluslu şirketlerin politikalarının yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılar (Stiglitz, 2019). Bu noktada Birleşmiş Milletler’in sürdürülebilir kalkınma hedefleri, etik kapitalizmin uluslararası düzeyde inşa edilebilmesi için önemli bir dayanak sunmaktadır (UNDP, 2015). Ancak bu hedeflerin hayata geçebilmesi, sadece devletlerin değil; şirketlerin, tüketicilerin ve ulusötesi örgütlerin birlikte hareket etmesini gerektirir.

Felsefi ve sosyolojik düzeyde yapılacak her etik tartışma, sonunda pratik bir karşılık bulmalıdır. Bu nedenle etik kapitalizm, yalnızca bir ideal ya da retorik değil; yönü, yöntemi ve amacı olan bir pratik yol haritasına dönüşmelidir (Sandel, 2012). Ahlaki kapitalizmin hayata geçirilebilmesi için önce ekonomik karar alma süreçlerinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımcılık gibi değerlerin kurumsal yapılarca benimsenmesi gerekir. Ardından bu değerler, hukuki çerçevelerle güvence altına alınmalı ve toplumsal davranış normlarına dönüşecek şekilde kültürel olarak içselleştirilmelidir (Freeman et al., 2007).

Sonuç olarak, bu ek değerlendirme etik kapitalizmi hem bir düşünce hem de bir hareket alanı olarak kavramsallaştırmayı amaçlamaktadır. Ahlaki kapitalizm, sabit bir formül değil; değişken aktörlerin, kırılan dengelerin ve çok boyutlu değerlerin kesişiminde gelişen bir etik mücadeledir. Bu mücadele, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda varoluşsal bir tercihtir: Nasıl bir dünyada yaşamak istiyoruz? Hangi değerleri ödüllendirmek, hangilerini dönüştürmek istiyoruz? Bu sorulara verilecek yanıtlar, ahlaki kapitalizmin mümkün olup olmadığını değil; onun nasıl mümkün kılınabileceğini belirleyecektir (Sandel, 2012; Raworth, 2017).

10. Etik Kapitalizmin Eğitim, Teknoloji ve Yeni Nesil Yorumları

Etik kapitalizmin geleceği yalnızca iktisadi sistemler ve politik yapılarla sınırlı değildir. Giderek dijitalleşen dünyada, teknolojinin ve bilgiye erişimin artması, ekonomik etik açısından hem fırsatlar hem de yeni riskler doğurmaktadır. Bu noktada, kapitalizmin ahlaki sınırlarının yeniden tanımlanması, sadece geleneksel üretim-tüketim ilişkileri bağlamında değil, aynı zamanda dijital ekonomi, yapay zekâ, algoritmik kararlar ve büyük veri gibi yeni olgular çerçevesinde de değerlendirilmelidir (Zuboff, 2019).

Örneğin, algoritmalar tarafından yönlendirilen tüketim alışkanlıkları, bireyin etik reflekslerini güçlendirecek şekilde mi yoksa onları bastırarak biçimde mi tasarlanmaktadır? Dijital kapitalizmde birey, yalnızca bir veri kaynağı ve hedef müşteri profili olarak mı değerlendirilecektir, yoksa aynı zamanda dijital alanda da etik haklara sahip bir özne olarak mı tanımlanacaktır? Bu sorular, günümüzün en kritik etik meseleleri arasında yer almaktadır. Etik kapitalizmin dijital boyutta sürdürülebilmesi için teknoloji şirketlerinin algoritmalarını toplumsal fayda, şeffaflık ve eşitlik ilkelerine göre düzenlemesi gerekmektedir (O'Neil, 2016).

Bu çerçevede teknoloji etiği, ekonomik etikle kesişen ve gelecekte çok daha önem kazanacak bir alandır. Teknoloji devlerinin karar alma süreçlerinde insan hakları, veri güvenliği, eşit erişim ve toplumsal denge gibi etik kavramların nasıl ele alındığı, kapitalizmin geleceği üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Büyük veri analizleri üzerinden oluşturulan piyasa stratejileri, yalnızca kâr amacıyla değil, toplumsal etkiler ve etik sorumluluklar göz önünde bulundurularak tasarlanmalıdır. Bu noktada, etik yazılım geliştirme ilkeleri, algoritma hesap verebilirliği ve dijital özneliğin tanınması gibi kavramlar, ahlaki kapitalizmin dijital dünyadaki karşılıkları olarak değerlendirilmelidir (Mittelstadt et al., 2016).

Diğer yandan, etik kapitalizmin geleceği için en büyük umutlardan biri, genç kuşakların değer sistemlerindeki değişimdir. Özellikle Z kuşağı ve ardından gelen Alfa kuşağı, çevresel sürdürülebilirlik, sosyal adalet ve şeffaflık gibi değerlere önceki nesillere kıyasla daha fazla önem vermektedir (Francis & Hoefel, 2018). Bu kuşakların tüketim tercihleri, sadece ürünün kalitesi ve fiyatı değil; üretim koşulları, şirket politikaları ve toplumsal etkiler gibi kriterleri de içermektedir. Bu bilinçli tüketim eğilimi, piyasa aktörlerini etik standartlara uyum sağlamaya zorlamakta ve zamanla sistemsal bir dönüşümün yolunu

açmaktadır.

Eğitim kurumlarının da bu dönüşümde oynayacağı rol kritiktir. Etik kapitalizmin kalıcı hale gelmesi için etik değerlerin sadece bireysel tercihlere değil, kurumsal reflekslere de dönüştürülmesi gerekir. Bu dönüşüm ise ancak genç bireylerin erken yaşta ekonomik etik, toplumsal sorumluluk ve eleştirel düşünme becerileriyle donatılmasıyla mümkün olur. Üniversitelerde işletme, iktisat ve mühendislik bölümlerinde etik eğitimin zorunlu hale getirilmesi, mezun bireylerin yalnızca piyasa başarılarını değil, toplumsal katkılarını da ön plana almasını sağlayacaktır (Hosmer, 1995). Böylece etik kapitalizm, sadece tüketicilerin değil, aynı zamanda üreticilerin ve karar alıcıların da bilinçli aktörler olarak hareket ettiği bir sistem haline gelebilir.

Sonuç olarak, etik kapitalizmin geleceği teknoloji, eğitim ve yeni nesil değerler üçgeninde şekillenecektir. Bu süreçte hem kurumların hem de bireylerin üzerine önemli sorumluluklar düşmektedir. Etik ekonomi anlayışı, yalnızca mevcut sistemin “insanileştirilmesi” değil; insanın, teknolojinin ve toplumun birlikte etik bir zeminde yeniden tanımlanması sürecidir. Bu yönüyle etik kapitalizm, geçmişin sınırlarını geleceğin olanaklarıyla aşmaya çalışan bir dönüşüm projesi olarak değerlendirilmeli; yalnızca eleştirel değil, aynı zamanda yapıcı ve umut vadeden bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Albert, M. (2003). *Parecon: Life after capitalism*. Verso.
- Aristoteles. (2009). *Politika* (M. Tunçay, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Bornstein, D. (2004). *How to change the world: Social entrepreneurs and the power of new ideas*. Oxford University Press.
- Carrington, M. J., Neville, B. A., & Whitwell, G. J. (2010). Why ethical consumers don't walk their talk: Towards a framework for understanding the gap between the ethical purchase intentions and actual buying behaviour of ethically minded consumers. *Journal of Business Ethics*, 97(1), 139–158. <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0501-6>
- Chapra, M. U. (2000). *The future of economics: An Islamic perspective*. The Islamic Foundation.
- Cicero. (1991). *On duties* (M. Griffin, Trans.). Cambridge University

Press.

- Durkheim, E. (2005). *The division of labour in society* (W. D. Halls, Trans.). Free Press. (Original work published 1893)
- Folbre, N. (2001). *The invisible heart: Economics and family values*. New Press.
- Francis, T., & Hoefel, F. (2018). *True Gen: Generation Z and its implications for companies*. McKinsey & Company. <https://www.mckinsey.com>
- Harvey, D. (2014). *Seventeen contradictions and the end of capitalism*. Oxford University Press.
- Hosmer, L. T. (1995). Trust: The connecting link between organizational theory and philosophical ethics. *Academy of Management Review*, 20(2), 379–403. <https://doi.org/10.5465/amr.1995.9507312923>
- Kraut, R. (2018). *Aristotle on the human good*. Princeton University Press.
- Latouche, S. (2009). *Farewell to growth*. Polity Press.
- Mance, E. A. (2013). *Solidarity economy: A new mode of production*. Humanity Press.
- Mittelstadt, B. D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S., & Floridi, L. (2016). The ethics of algorithms: Mapping the debate. *Big Data & Society*, 3 (2), 1–21. <https://doi.org/10.1177/2053951716679679>
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown Publishing Group.
- Polanyi, K. (2001). *The great transformation: The political and economic origins of our time*. Beacon Press. (Original work published 1944)
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press.
- Raynolds, L. T. (2000). Re-embedding global agriculture: The international organic and fair trade movements. *Agriculture and Human Values*, 17(3), 297–309. <https://doi.org/10.1023/A:1007688216321>
- Raworth, K. (2017). *Doughnut economics: Seven ways to think like a 21st-century economist*. Chelsea Green Publishing.
- Sandel, M. J. (2012). *What money can't buy: The moral limits of markets*. Farrar, Straus and Giroux.
- Sen, A. (2010). *The idea of justice*. Harvard University Press.

- Smith, A. (2002). *The theory of moral sentiments*. Cambridge University Press. (Original work published 1759)
- Smith, A. (2005). *The wealth of nations*. Bantam Classics. (Original work published 1776)
- Stiglitz, J. E. (2019). *People, power, and profits: Progressive capitalism for an age of discontent*. W. W. Norton & Company.
- UNDP. (2015). *Sustainable Development Goals (SDGs)*. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>
- Weber, M. (2002). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism* (S. Kalberg, Trans.). Routledge. (Original work published 1905)
- Yunus, M. (2007). *Creating a world without poverty: Social business and the future of capitalism*. PublicAffairs.
- Zizek, S. (2009). *First as tragedy, then as farce*. Verso.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

21. YÜZYILDA Z KUŞAĞI VE DİJİTAL SOSYALLEŞME ("BRAIN ROT" PERSPEKTİFİNDEN BİR İNCELEME)

Ayşegül BAYRAKTAR¹

Özet

Dijital teknolojiler, medya ve internet, modern toplumların günlük yaşamlarına, deneyimlerine, alışkanlıklarına nüfuz ederek, neredeyse her alanı etkisi altına almıştır. Bu çalışma 21. yüzyılda dijitalleşmenin hızla arttığı bir dönemde, Z kuşağının dijital sosyalleşme dinamiklerini "biran rot" perspektifinden incelemektedir. Teknolojiye entegre yaşayan Z kuşağının, dijital cihazları aşırı kullanmaları ve kalitesiz içeriklere maruz kalmalarından dolayı, ortaya çıkan zihinsel yorgunluk, dikkat dağınıklığı, odaklanamama, analiz becerisini kullanamama gibi olumsuz etkiler ele alınmıştır. Çalışmada, dijital sosyalleşmenin Z kuşağının sosyal ilişkileri, iletişim biçimleri ve zihinsel yetenekleri üzerindeki etkileri, psikoloji, psikoterapi, nöroloji, nöropsikoloji ve eğitim bilimleri gibi farklı alanlarla ilgili nitel ve nicel yöntemler kullanılarak oluşturulan dokümanların incelenmesi ve sentezlenmesiyle elde edilmiştir. Bulgular, dijital ortamların Z kuşağında, kişinin zihinsel veya entelektüel durumunun bozulması anlamına gelen 'brain rot'a neden olduğunu ortaya koymaktadır. Z kuşağının çevrelerindeki dünyayı dijital cihazlar aracılığıyla keşfetmeye başlamalarının, kimliklerini ve sosyalleşme süreçlerini sosyal medya platformlarında sürdürmelerinin, yüz yüze iletişim becerilerinde gerileme yaşamalarına neden olduğu tespit edilmiş, bu durumun da duygusal anlamda eksikliklere ve yalnızlık hissine yol açtığı saptanmıştır. Bununla birlikte dijital sosyalleşmenin, Z kuşağının global bağlantılar kurma ve hızlı adaptasyon gibi olumlu yeteneklerini de güçlendirdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Brain Rot, Dijitalleşme, Z Kuşağı, E-sosyalleşme, Zihinsel Yorgunluk.

¹ Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, aysegul_bayraktar24@trabzon.edu.tr

GEN Z AND DIGITAL SOCIALIZATION IN THE 21st CENTURY: AN ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF "BRAIN ROT"

Abstract

Digital technologies, media, and the internet have permeated the daily lives, experiences, and habits of modern societies, influencing nearly every aspect of life. This study examines the dynamics of digital socialization among Generation Z in the 21st century-an era of rapid digitalization-through the lens of the "brain rot" phenomenon. The research focuses on the negative effects of excessive use of digital devices and exposure to low-quality content, such as mental fatigue, distraction, lack of focus, and impaired analytical skills. Using both qualitative and quantitative methods, the study synthesizes documents from various disciplines including psychology, psychotherapy, neurology, neuropsychology, and educational sciences to assess the impact of digital socialization on Generation Z's social relationships, communication patterns, and cognitive abilities. Findings reveal that digital environments lead to a condition referred to as "brain rot," characterized by the deterioration of one's mental or intellectual state. It has been observed that Generation Z's discovery of the world through digital devices and their socialization via social media platforms contribute to a decline in face-to-face communication skills, resulting in emotional deficiencies and a sense of loneliness. However, the study also highlights the positive aspects of digital socialization, such as enhanced global connectivity and adaptability among Generation Z.

Key Words: Brain rot, Digitalization, Generation Z, E-socialization, Mental fatigue.

1. GİRİŞ

Günümüzde, teknoloji ve dijitalleşme yaşamın her alanında etkisini göstermektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin kullanımı (araçların doğru seçimi, erişilebilir ve kullanılabilir olması, gizliliği ve güvenliği koruyacak şekilde kullanılması), içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda Z kuşağının (2000-2020 arası doğanlar) vazgeçilmez bir unsuru olmuş, modern toplumların ise belirgin bir özelliği haline gelmiştir. Özellikle 90'lı yılların sonundan itibaren iletişim teknolojileri alanında çarpıcı bir büyüme yaşanmış, bilgi ve iletişim alanındaki bu hızlı ilerlemeler yeni üretilen bilginin sistemle bütünleştirilmesi, ilet-

mesi, erişilmesi ve saklanması gibi durumlar için önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu durum, sosyal yaşam, ekonomi ve politika gibi hayatın pek çok alanında yer bulmuş, bireylerin yaşam kalitesini artıracak yeni imkanların da ortaya çıkmasını sağlamıştır (Erişen, Yavuz, Gürültü, & Bildik, 2018). Dijital çağın bu hızla gelişen özellikleri, toplumsal yapıların ve bireysel alışkanlıkların kökten değişmesine de zemin hazırlamıştır. Son yıllarda hızla gelişen dijital teknolojilerle birlikte, Tv, radyo, gazete gibi geleneksel medya araçları büyük bir dönüşüm geçirmiş ve yaşamımızın genelinde dijital dünya egemen olmaya başlamıştır. Artık insanlar bilgiye erişmek, haberleri takip etmek ve eğlenmek için geleneksel medya araçları yerine çevrimiçi platformları tercih etmektedirler (Boyacı Yıldırım & Özgen, 2024a). Teknolojinin, Dünya'nın yönünü belirlediği günümüzde, teknolojinin içine doğan ve teknolojiden en çok etkilenen Z kuşağı mensupları sosyal medyanın önünde özsaygılarını ve kişiliklerini koruyup geliştirmek için çok fazla zaman ve çaba harcar hale gelmişlerdir (Akduman & Hatipoğlu, 2021). Dijital cihazları aşırı kullanmaları ve stres gibi faktörler nedeniyle bu kuşağın üyelerinde zihinsel yorgunluk, zihnin işlevlerinde bozulma, dikkat dağınıklığı ve zihinsel verimliliğin düşmesi gibi olumsuz belirtiler gözlemlenmektedir (Heaton, 2024). Bu olumsuz belirtiler, Z kuşağının hem bireysel hem de toplumsal hayatlarında ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Dijital teknolojilere aşırı maruz kalmanın insanlar üzerindeki olumsuz etkileri ifade etmek için kullanılan "Brain Rot" (zihin çürümesi) kavramının dijital çağda, özellikle son bir yılda yeni bir anlam ve önem kazandığı görülmektedir. Brain rot kavramının kullanım sıklığında 2023 ile 2024 yılları arasında %230 artış görülmüştür (Heaton, 2024). Bu dikkate değer artış, dijital dünyanın bireyler üzerindeki olumsuz etkilerinin giderek daha fazla farkına varıldığı anlamına gelmektedir.

Brain rot kavramıyla ilgili çalışmaların büyük ölçüde psikoloji, psikoterapi, nöroloji, nöropsikoloji ve eğitim bilimleri gibi alanlarda yoğunlaştığı gözlemlenmekle birlikte, bu kavramın sosyolojik açıdan henüz yeterince ele alınmadığı da dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı, 21. yüzyılda Z kuşağı üyeleri arasındaki dijital sosyalleşme süreçlerini, Brain rot perspektifinden incelemektir. Bu bağlamda, dijital cihazların aşırı kullanımı, yoğun iş temposu ve stresin bu kuşağın zihinsel sağlığı üzerindeki etkileri ve bu etkilerin sosyolojik anlamda tepkileri araştırılacaktır. Z kuşağının dijital dünyadaki davranışlarını inceleyerek, bu davranışların odaklanma ve derinlemesine düşünme becerilerinde zayıflama, zihinsel yorgunluk

ve dikkat dağınıklığı gibi olumsuz belirtilerle nasıl ilişkilendiğini ortaya koymak hedeflenmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda, kavramsal çerçeve kapsamında Z kuşağı hakkında ilgili alanda yapılan araştırmalar dokümantasyon yöntemi ve meta-sentez desenine uygun olarak incelenecektir. Buradaki amaç, farklı araştırmaların sonuçlarını karşılaştırarak ve sentezleyerek, incelenen konuyla ilgili daha genel ve kapsamlı bir tablo oluşturmak, farklı nicel ve nitel araştırmaların verilerini bir araya getirerek genel bir değerlendirme yapmaktır. Bu şekilde, hedef kitlenin genel eğilimleri ve bu eğilimlerin sosyolojik yansımaları daha net bir şekilde anlaşılacaktır.

2. DİJİTALLEŞME, E-SOSYALLEŞME VE Z KUŞAĞI

Dijital çağın hızla değişip dönüştüğü bir dünyada, toplumlar da bu değişime ve dönüşüme ayak uydurmak zorunda kalmışlardır. Dijitalleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın kullanımını ifade ederken, dijital dönüşüm bu teknolojilerin kurumlar ve toplumlar tarafından benimsenerek dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda, dijitalleşme ve dijital dönüşüm yalnızca iş dünyasını etkilemekle kalmamış; aynı zamanda toplumsal yapıları, alışkanlıkları ve ilişkileri de değiştirmiştir. İnternet üzerinden alışveriş yapmak, arkadaşlarımızla çevrimiçi iletişim kurmak ve işimizi uzaktan yapmak gibi günlük aktivitelerimizi evimizden çıkmadan, koltuğumuzdan kalkmadan yapmak dijitalleşmenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Bozkurt, Hamutoğlu, LiMan Kaban, Taşçi & Aykul, 2021, ss. 39-46).

Günümüzde pek çok şeyin dijital ortama taşınmasıyla birlikte, bireylerin bu ortamda karşılaşılabilecekleri risklere karşı kendi güvenliklerini sağlayabilmeleri ve teknolojiyi etkin bir şekilde kullanabilmeleri için dijital bilgi okuryazarlığına sahip olmaları kaçınılmaz bir gereklilik haline gelmiştir (Erişen, Yavuz, Gürültü, Ercan, Bildik & Cüneyt, 2018, s. 15). Dijital teknolojilerin kullanımına yönelik, bilgi ve iletişim teknolojileri becerileri, bilgi okuryazarlığı, dijital okuryazarlık ve dijital beceriler gibi birçok yetkinlik alanı ortaya çıkmıştır. Dijital okuryazarlık, bir kişinin dijital ortamda görevleri etkin bir şekilde yerine getirme yeteneğini ifade ederken; medyayı okuma ve yorumlama, dijital manipülasyon yoluyla veri ve görüntüleri yeniden üretme, dijital ortamlardan edinilen yeni bilgileri değerlendirme ve uygulama becerilerini de kapsamaktadır (Ilomäki, Kantosalo & Lakkala, 2011, s. 1).

Dijitalleşmenin toplumsal kuşakların üzerindeki etkileri incelendiğinde, teknolojiye entegre yaşayan ve Z kuşağı, “Net kuşağı” (Oblinger

& Oblinger, 2005), “Dijital yerliler” (Prensky, 2001, s. 1) gibi farklı ifadelerle isimlendirilen, 2000-2020 yılları arasında dünyaya gelen kuşağın dijital çağda yaşarken, aynı zamanda dijital çağın birçok teknoloji ve uygulamalarına da uyum sağladığı görülmektedir. Bu nesil, bilgiye hızlı erişim yetenekleri, dijital araçları kullanma becerileri ve teknolojiye olan yüksek adaptasyonları ile ön plana çıkmaktadır (Erten, 2019, s. 191). Z kuşağının dijital teknolojiye yönelik tutumlarını belirlemek için farklı liselerde eğitim gören öğrenciler arasında yapılan araştırmada elde edilen, “*Dijital teknolojiyi kullanma konusunda öğrenciler, yetenekli olduklarını, hemen uyum sağlayabildiklerini, kullanım amaçları doğrultusunda gerektiği şekilde ve sıklıkta kullandıklarını belirtmişlerdir*” (Erten, 2019, s. 198) şeklindeki bulguya göre Z kuşağı da kendisini teknolojiye uyumlu ve gerekli yetkinliğe sahip görmektedir.

Sahip olduğu bu dijital yetkinlik Z kuşağına, en iyi bildiği yerde yani dijital platformlarda sosyal etkileşim kurabilme becerisi kazandırmıştır. E-sosyalleşme, yani dijital platformlar üzerinden gerçekleşen sosyal etkileşimler, Z kuşağı için doğal bir iletişim biçimi haline gelmiştir. Çünkü arzu ettikleri şekilde kimlikler oluşturup, çevrimdışı yaşamdaki toplumsal beklenti ve sınırlamalara karşı stratejik bir meydan okuma ile hareket ederek kendilerine dijital ortamlarda özgür bir alan açma fırsatı bulmuşlardır (Çankal, 2024, ss. 327-328). Zygmunt Bauman, Akışkan Modern Dünyada Kültür (2015) adlı eserinde ‘moda’ kavramını tanımlarken bireylerin kitlelere dahil olma isteğini; zıt tutku ve arzular, bir gruba ya da topluluğa ait olma gereksinimi ve kazanma arzusu bağlamında ele almıştır. Bireyin orijinallik ve bireysellik kazanma isteği, aidiyet duygusu, toplumsal destek ihtiyacı ve genel olarak başkalarıyla benzer olma isteği gündelik yaşam pratiklerini şekillendiren temel unsurlar arasındadır. Bu bağlamda, Z kuşağının e-sosyalleşme eğilimlerinin altında yatan motivasyonlar, bireysel kimlik arayışı ile toplumsal aidiyet arasında kurulan denge üzerinden değerlendirilebilir.

Kristal kuşak olarak da bilinen Z kuşağı, aynı zamanda maddiyata önem veren, bilgiye hızlıca erişebilen, hırslı, haz ve hız nesli diyebileceğimiz bir nesil olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, bu neslin daha dikkatsiz, özgürlüğüne düşkün, içe dönük, sabırsız, tatminsiz, güven arayışında olan, internette çok vakit geçiren ve geleneklere bağlı olmayan bir profil sergilediği de görülmektedir (Beyaz, 2020, s. 56). Z kuşağının bu özelliklerine hitap eden dijital dünya, kullanıcılara hızlı ve anında erişim imkânı sunarak insanlara istedikleri içeriği istedikleri zaman ve yerde tüketme özgürlüğü vermektedir. Bloglar, pod-

castler, YouTube kanalları ve diğer çevrimiçi platformlar, bireylerin kendi fikirlerini, hikâyelerini ve yeteneklerini paylaşmalarına olanak tanıyarak dijital etkileşimin dinamiklerini şekillendirmektedir (Boyacı Yıldırım & Özgen, 2024, s. 501). Bu bağlamda dijital dünya, Z kuşağı için hem özgür bir ifade alanı oluşturmakta hem de onların zamanlarının büyük bir bölümünü dijital platformlarda geçirmelerine zemin hazırlamaktadır. Dijital ortamların sağladığı esneklik ve erişilebilirlik, Z kuşağının yaşam biçimini belirgin şekilde dönüştürmekte ve günlük rutinlerinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmektedir.

Sosyal medya, yüz yüze iletişimin aksine, bireylerin gerçek kimlikleriyle etkileşim kurmasını zorlaştıran unsurları ortadan kaldırarak, dijital ortamın doğası gereği sanal kimlik oluşturmaya teşvik eden bir yapı sunmaktadır. Kullanıcılar ne kadar gerçekçi olmaya çalışsalar da internetin dinamikleri, kimliklerin yeniden şekillendirilmesine ve farklı sanal persona²lar oluşturulmasına uygun bir zemin hazırlamaktadır. Oluşturulan bu sanal personalar ile, semantik Web olarak adlandırılan, yapay zekanın aktif olarak rol almaya başladığı ve kullanıcı bireyle bütünsel bir etkileşim yapısı kuran Web 3.0 ile sosyal yaşamın simüle edilebildiği sanal ortamlarda bireyin saatlerce zaman geçirmesi mümkün hale gelmektedir. Böylece bireyler içinde bulundukları Twitter, Facebook, Instagram, TikTok gibi sosyal medya ortamlarını ve çevrimiçi oyunları sosyalleşme aracına dönüştürebilmektedir (Köksal, 2021, s. 1256). Dijital platformların meydana getirmiş olduğu bu yeni sosyalleşme biçimleri, Z kuşağı bireylerinin farklı kimlik ve ilgi alanlarına sahip diğer kullanıcılarla etkileşime geçmesine ve benzer düşünen topluluklarla bağ kurmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, çevrimdışı kimliklerin sınırlarını aşarak, sanal personaların daha esnek ve çeşitlilik gösteren bir yapıya evrilmesini sağlamıştır (Çankal, 2024, s. 327).

Dijital platformlara aşırı maruz kalmanın, Z kuşağının ruh sağlığı ve düşünsel yetileri üzerinde olumsuz sonuçlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Dünya genelinde, anında iletişim kurmayı sağlayan sosyal medya platformları, çevrimiçi mesajlaşma uygulamaları ve oyunlar gibi birçok araç, insanların coğrafi mesafeleri aşarak iletişime geçmelerini kolaylaştırırken; yüz yüze iletişimin de azalmasına neden olmuştur. Sanal ortamda gerçekleştirilen etkileşimlerin, yüz yüze iletişimin

2 Carl Jung'un psikoloji teorisinde, persona bireyin dış dünyaya gösterdiği sosyal maskeyi ifade eder; yani kişinin toplum içinde sergilediği kimlik olarak ifade edilmektedir.

sağladığı duygusal derinliği ve bağlantıyı tam anlamıyla yerine getirememesi Z kuşağında sosyal etkileşimlerin niteliğini değiştirmiştir. Z kuşağı, dijital ortamda hızlı ve anlık iletişim kurabilme becerisi kazanmış olsa da yüz yüze iletişimde gerekli olan duygusal bağlantıyı tam olarak kuramadığından, bu durum sosyal ilişkilerinin sıkışmasına neden olmuştur (Bayramoğlu & Gültekin, 2023, ss. 28-34). Çünkü birçok farklı türü bulunan sosyalleşmenin uzun soluklu olması, bireye yeni roller benimsetmesi, çift yönlü olması ve somut toplumsal ilişkiler içinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Aile ve sosyal çevre, eğitim, iletişim, kültür ve kitle iletişim araçları sosyalleşmeyi gerçekleştiren temel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital mecralarda ise gerekli sosyalleşme unsurları bulunmamakta ve buradaki sosyalleşme, aslında sosyalleşme simülasyonu olarak dönüşüm geçirmektedir (Soncu & Altıkardeş, 2023, s. 1647).

Dijital platformlara aşırı maruz kalmanın yol açtığı önemli sorunlardan biri yalnızlaşmadır. Yalnızlık, bireyin boşluk duygusuyla karışık kendini dünyadan kopmuş hissetmesi olarak tanımlanabilir. Duygusal yalnızlık, yakınlığın veya yakın ilişkilerin yokluğu ile ifade edilirken sosyal yalnızlık, sosyal ağların eksikliği diğer bir deyişle kişinin çevresinde ihtiyaç duyduğu bir arkadaşlığın olmaması şeklinde tanımlanmaktadır. Sosyal yalnızlık hisseden bireyler kendilerini toplumdan ayrılmış olarak görmektedirler (Kurt & Bayrakçı, 2021, ss. 324-329). Z kuşağı mensupları, içerisinde bulundukları toplum ile yeterli düzeyde sosyal etkileşim kuramayıp yalnız kaldıkları için dijital platformlara yönelmektedirler. İlgili araştırmalar dijital platformların ve oyunların kişinin gerçek hayattan uzaklaşmasına, içe kapanmasına ve yalnız hissetmesine sebep olduğunu göstermiştir (Çankal, 2024, s. 339).

Dijital bağımlılık ile yalnızlık arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan araştırmalarda, sosyal medya bağımlılığı ile yalnızlık arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki görülmüştür. Gerçek hayatta karşılanamayan sosyal etkileşim ihtiyaçlarını sosyal medya aracılığıyla sanal ilişkiler kurarak gidermeye yönelik eğilim, bireylerin yalnızlaşma sürecinde etkili bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Seki & Kurnaz, 2022, s. 9) which examines the relationship between loneliness and various types of digital addiction increasingly frequent due to the impact of technology on our lives today, is to reach a general conclusion based on the literature. The relationships between internet addiction, smartphone addiction, social media addiction, digital game addiction, and loneliness, which are the most common types of digital addiction, were examined in this study. The study comprised studies conduc-

ted in a sample of Turkey, written in Turkish or English, and providing numerical data that might be used to calculate the effect size. One hundred four correlation values from 101 studies were examined, and publication bias, heterogeneity, and effect size (r). Dijital platformların uzun süreli kullanımı, bireylerde bağımlılık yaratmakta ve sürekli kullanımda kalma isteğine neden olmaktadır. 2000 yılından sonra toplumun büyük bir kısmı özellikle de Z kuşağı, internet bağlantılı bir hayat yaşamakta ve bu bağlantılılık bireylere zamandan tasarruf sunarken; bir taraftan da insanların zamanının büyük bir bölümünü bu araçlara bağlı halde geçirmesine neden olmaktadır. Bu durum ise nihayetinde davranışsal bağımlılık olarak tanımlanan dijital bağımlılığın ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır. Dijital araçlar ve bu araçlarla bağlantıda olmanın aşırı hale gelmesi ve bilinçsiz kullanımı günümüzde birçok bireyin dijital bağımlı olmasına neden olmuştur (Biricik, 2022, s. 898)

Dijital bağımlılığın etkileri yalnızca davranışlarımızı şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda beynin yapısını ve işlevlerini de derinlemesine etkiler. Sürekli dijital maruziyet, bilişsel yüklenmeye neden olarak dikkat sürelerini kısaltır, öğrenme süreçlerini zorlaştırır ve beynin bilgi işleme mekanizmalarını değiştirebilir (Ruder, 2019). İnsan beyni, gri madde ve ak madde olmak üzere iki temel yapıdan oluşmaktadır. Gri madde işitme, duyguların işlenmesi, öz-denetim, karar verme ve yeni bilgilerin öğrenilmesi gibi yüksek düzey bilişsel işlevlerin merkezidir. Ak madde ise, nöronlar arası iletişimi sağlayan miyelinli sinir liflerinden oluşur ve bilgi iletim hızını optimize eden merkezdir. 2024 yılında *Journal of Neuroscience*'ta yayımlanan geniş ölçekli bir çalışmada (Michel, McCormick & Kievit, 2024), 11.876 çocuk üzerinde yapılan yapısal beyin görüntülemeleriyle, gri ve ak madde ölçütlerinin bilişsel performansı öngörmede birbirini tamamlayıcı roller oynadığı gösterilmiştir. Araştırma ayrıca, gri madde hacminde azalma olduğunda, ak maddenin bu işlevleri telafi etmeye çalıştığını; ancak bu telafi mekanizmasının sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Dijital bağımlılık, beynin gri madde hacmi ve işlevleri üzerinde önemli nörobiyolojik değişikliklere yol açabilmektedir. Yapılan araştırmalar, internet ve oyun bağımlılığı gibi dijital bağımlılık türlerinin kortikal gri madde hacminde azalmaya neden olduğunu ortaya koymaktadır (Pan vd. 2018). Bu azalma, bilişsel işlevlerin zayıflaması, dikkat süresinin kısalması ve yürütücü işlevlerde bozulmalar gibi sonuçlarla ilişkilendirilmiştir.

Günümüz dijital çağında, sürekli gelen bildirimler, sosyal medya güncellemeleri ve e-posta akışı gibi uyarıcılardan dolayı bilişsel aşırı

yüklenme ortaya çıkar ve kişinin çalışma belleğini zorlayarak anlamlı görevlere odaklanmayı, bilgileri akılda tutmayı ve hatta tutarlı bir düşünceye sahip olmayı zorlaştırır. Dijital dikkat dağıtıcı unsurların dikkati nasıl bozduğunu açıklamak için çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bunlardan biri olan sınırlı kapasite modeli, insanın bilişsel kaynaklarının sınırlı olduğunu ve dijital cihazlarla çoklu görevlerin bu kaynaklara aşırı yüklem yaparak bilişsel kaynaklarda performansın düşmesine yol açtığını savunmaktadır. Nörogörüntüleme çalışmaları, dijital medya ile çoklu görevin aynı anda birden fazla sinir ağını aktive ettiğini ve bunun da bilişsel darboğazlara ve düşük verimliliğe neden olabileceğini göstererek bu modeli doğrulamaktadır. Bilginin kodlandığı, depolandığı ve alındığı süreç olan bellek de dijital dikkat dağıtıcı unsurlardan olumsuz etkilenmektedir. Araştırmalar, öğrenme görevleri sırasındaki kesintilerin bilgilerin daha zayıf akılda tutulmasına ve hatırlanmasına yol açabileceğini göstermiştir (Oberoi & Thami, 2019, ss. 2-3).

Sürekli dijital dikkat dağıtıcılarla karşı karşıya kalan bireylerin bilişsel işlevlerinde brain rot denilen bozulmalar gözlemlenmektedir. Dijital dikkat dağıtıcıların yarattığı bilişsel aşırı yüklenme, beynin sürekli bölünmesine ve odaklanmasının zorlaşmasına neden olarak, bilgi işleme, öğrenme ve hafıza süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Bu durum, bireylerin uzun süreli bilgi tutma ve hatırlama yeteneklerinin zayıflamasına yol açarak, genel bilişsel performanslarının düşmesine neden olabilmektedir (Yousef vd., 2025, ss. 6-14). Bireylerin sürekli olarak kısa ve hızlı içerik tüketimine yönelmesi dikkat sürelerinin giderek kılmasına neden olmaktadır. Özellikle TikTok gibi sosyal medya platformlarında, genellikle yüzeysel ve birkaç saniyelik videolarla bilgiye hızlıca ulaşmak mümkün olsa da bu durum kullanıcıların derinlemesine düşünme becerilerini geliştirmesini ve bir konuya uzun süre odaklanmasını engellemektedir (Çelik, 2023a). Kesintisiz olarak dikkat dağıtıcı içeriklerle meşgul olmak kişinin zihinsel sağlığını ve konsantrasyonunu olumsuz etkilemekte; sosyal medyada geçirilen uzun süreler ve sürekli kaydırma gibi otomatikleşen davranışlar brain rot'a sebep olabilmektedir.

Uyku, beynin kendini yenilediği ve bilişsel işlevleri düzenlediği temel süreçlerden biridir. Yetersiz uyku, bilişsel işlevleri olumsuz etkileyerek konsantrasyon eksikliği, hafıza sorunları ve zihinsel yorgunluk gibi problemlere yol açmaktadır. Uzun vadede uyku eksikliği, nörolojik işlevlerin bozulmasına neden olarak beynin verimli çalışmasını engellemektedir. Ayrıca, uyku yetersizliği kortizol seviyelerini artırarak

rak stres mekanizmasını tetiklemektedir. Sürekli stres ise uyku kalitesini düşürerek sağlıklı uyku döngüsünü bozmakta ve bu olumsuz döngüyü pekiştirmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar, kortizol hormonunun stresle doğrudan ilişkili olduğunu ve kronik stresin beyin bölgelerinde olumsuz değişimlere yol açabileceğini göstermektedir. Örneğin, Çukurova Tıp Öğrenci Dergisi'nde yayımlanan bir çalışmada, kortizol seviyelerinin yükselmesinin *hipokampus*³, *amigdala*⁴ ve *prefrontal korteks*⁵ gibi beynin bölgelerinde bilişsel işlevleri zayıflatabileceği belirtilmektedir (Dal & Demirkol, 2024, ss. 46-49). Stres, beyin kimyasını değiştirerek, kronik stres, depresyon ve anksiyete gibi durumların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Brain rot, bireyin zihinsel ya da entelektüel durumunun bozulmasını tanımlamak için kullanılan bir ifadedir. Bu durum, özellikle dijital platformlara aşırı maruz kalma sonucunda ortaya çıkar ve önemsiz, yüzeysel ya da bilişsel olarak zorlayıcı bulunan çevrimiçi içeriklerin sürekli ve yoğun biçimde tüketilmesiyle tetiklenir. Bu tür içeriklerin fazlalığı, zihinsel uyarımın niteliğini düşürerek bilişsel donukluk, dikkat eksikliği ve anlamlı düşünce üretiminde azalma gibi belirtilerle kendini gösterebilmektedir (Heaton, 2024).

Kavram ilk kez, 19. yüzyılda Henry David Thoreau'nun *Walden* adlı eserinde kullanılmıştır. Thoreau, kitabında lüks yaşamı eleştirirken, insanların aşırı maddi bağılıklarına ve sürekli çalışma döngüsüne dikkat çekmekte, doğayla uyumun önemini vurgulayarak ruhsal gelişimi metaforlarla anlatmaktadır. Brain rot terimini şu şekilde kullanır: "...İngiltere patates çürümesini tedavi etmeye çalışırken, beynin çok daha yaygın ve ölümcül olan çürümesini tedavi etmek için kimse bir çaba sarf etmeyecek mi?"(Thoreau, 2017, s. 254). Thoreau eserinde brain rot kavramını, toplumun karmaşık fikirleri değersizleştirme eğilimini eleştirmek için kullanmış, insanların derin düşünme yerine yüzeysel ve basit düşünceleri tercih etmelerini eleştirerek, bu durumu beyin çürümesi olarak tanımlamıştır. Thoreau, entelektüel çöküşün eşiğine gelmiş bir toplum yapısını eleştirerek, yüzeysel düşünmenin yaygınlaşmasını sorgulamıştır. Günümüzde ise brain rot kavramı, tıpkı Thoreau'nun eleştirilerinde olduğu gibi, aşırı dijital maruziyetin ve ekran başında geçirilen

3 Hipokampus: Beynin temporal lobunda bulunan ve hafıza, öğrenme ve mekânsal yön bulma süreçlerinde önemli rol oynayan bir bölgedir.

4 Amigdala: Temporal lobun derinliklerinde yer alan duygusal işleme merkezi olarak bilinir. Korku, öfke, stres ve ödül mekanizmaları gibi duygusal tepkileri düzenler.

5 Prefrontal Korteks: Beynin ön bölgesinde yer alır ve karar verme, problem çözme, dikkat yönetimi ve sosyal davranışları düzenleme gibi yüksek bilişsel işlevlerden sorumludur.

uzun sürelerin zihinsel yorgunluk üzerindeki etkisini tanımlamak için kullanılmaktadır (İdikut Özpençe, 2024, s. 50). Hızlı tüketim kültürü ve derinlemesine düşünme becerilerinin zayıflaması, geçmişten günümüze benzer kaygıları da beraberinde getirmiştir.

2024 yılında bu terimin daha fazla popülerlik kazanması, bireylerin internet ve sosyal medyanın olumsuz etkilerine yönelik şikayetlerinin arttığını göstermektedir. Ayrıca kavramın yaygınlaşması, zihinsel ve entelektüel çabadaki genel bir düşüşün de işareti olarak değerlendirilebilir (Heaton, 2024). Bu bağlamda, bireylerin daha yüzeysel ve hızlı tüketilebilen içeriklere yönelmesi, derin düşünme, eleştirel okuma ve analitik değerlendirme gibi zihinsel yetkinliklerin zamanla zayıflamasına zemin hazırlamaktadır.

3. DİJİTAL YORGUNLUK, BİLİŞSEL ÇÖKÜŞ VE SOSYAL KOPUŞ

Facebook, Twitter (X), Instagram, YouTube, WeChat ve TikTok gibi sosyal medya platformları, özellikle mobil cihazların yaygınlaşmasıyla birlikte milyarlarca insanın ve özellikle Z kuşağının günlük yaşamının vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir. Ancak bu sürekli ve zorlayıcı bağlantılılık hâli, bireylerin yalnızca dikkat ve hafıza kapasitelerinde değil, aynı zamanda yaratıcı düşünme yeteneklerinde de belirgin bir erozyona yol açmaktadır. Bu olgu, literatürde sıklıkla “sosyal medya yorgunluğu” veya “zihinsel yorgunluk” terimleriyle tanımlanmakta ve bilgiye erişimin kolaylaştığı bir çağda, bireylerin anlam inşa etme ve derinlemesine düşünme kapasitelerinde yaşanan zihinsel erozyonun göstergesi olarak öne çıkmaktadır (Çelik, 2023a, s. 141).

Sosyal medya yorgunluğu; sıkıntı, öfke, hayal kırıklığı, dikkat dağınıklığı ve ilgi kaybı gibi bilişsel işleme kapasitesini sınırlayan etkilerle ilişkilendirilmekte; sosyal medya platformlarından kaynaklanan aşırı bilgi yükü ve iletişim zorunluluğuyla baş edememe hâline kaynaklanmaktadır. Bu yorgunluğun psikolojik kökenleri arasında gelişmeleri kaçırma korkusu, gizlilik ve izlenim yönetimi endişeleri gibi duygusal baskılar öne çıkmaktadır. Bireysel düzeyde düşük öz saygı, öz denetim eksikliği ve öz yeterlilik inancının zayıflığı; davranışsal düzeyde sosyal medya bağımlılığı ve aşırı kullanım alışkanlıkları; ilişkisel boyutta sosyal karşılaştırma ve dijital yüklenme gibi faktörler öne çıkmaktadır (Çelik & Özkara, 2022). Tüm bu etkenlerin şekillendirdiği dijital çağda anlam üretimi, bireysel yaratıcılıktan çok, viral içeriklere ve algoritmaların belirlediği popülerlik mekanizmalarına bağımlı hâle gelmiştir. Brain rot bu süreci hızlandırarak bilgisel derinliği ikinci

plana iterken, dikkat ekonomisinin merkezde olduğu kısa ve yüzeysel etkileşimleri; eleştirel düşünmenin yerine ise çoğu zaman mekanikleşmiş ve yapay duygusal tepkileri teşvik etmektedir (Carr, 2010, ss. 115-136). Dijital ekosistem, aşırı bilgi yüklenmesi, manipülasyon teknikleri ve sansasyonel içerik yoluyla bireylerin kendi düşüncelerini sorgulama kapasitesini de aşındırmıştır (Yousef vd., 2025, ss. 8-10).

Baudrillard, simülasyon kuramında modern toplumda gerçekliğin yerini temsillerin aldığı bir hipergerçeklik evrenine işaret etmektedir. Bu bağlamda, dijital ortamda bilginin sürekli dolaşım hâlinde olması, göstergelerin artık bir gerçekliğe değil, birbirlerine referans verdiği bir simülatör düzeni yaratmaktadır. Böylece gerçeklik, birbirini tekrar eden göstergelerin iç içe geçmiş döngüsünde silikleşmekte, anlam ise bu yapay dolaşımın içinde çözülmektedir. Bu durum, kolektif hafızanın parçalanmasına ve tarihsel bilincin zayıflamasına neden olmaktadır. Çünkü geçmiş, bağlamından kopuk imgeler aracılığıyla yeniden üretilmekte ve tüketilmektedir. Toplumsal olaylar da bu simülasyon evreninde, kısa süreli içerik döngülerine sıkışarak anlamdan çok görünürlüğe indirgenmektedir. Baudrillard'ın ifadesiyle, olayların kendisi değil, onların medya aracılığıyla dolaşıma sokulan temsilleri kamusal algıyı şekillendirmektedir. Böylece kamuoyu, uzun vadeli analizler yerine yüzeysel ve hızlı tepkilere dayalı bir yapıya evrilmektedir. Dijital platformların bireyleri sürekli bilişsel uyarım durumunda tutması, zihinsel duraksama alanlarını ortadan kaldırmakta; bu da yaratıcı düşüncenin yeniden inşası için gerekli olan içsel sessizliği imkânsız hâle getirmektedir. Bu hiper uyarılmışlık durumu, bireyin gerçeklikle kurduğu bağın zayıflamasına, dikkat dağınıklığına ve üretici düşünme becerilerinin körelmesine yol açmaktadır (Baudrillard, 1994, ss. 39-74).

Nicholas Carr, *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains* (2010) adlı eserinde, internetin bireylerin bilişsel süreçleri üzerindeki dönüştürücü etkilerini analiz etmektedir. Ona göre, beynin deneyim yoluyla şekillenme kapasitesi olan nöroplastisite, dijital ortamın sunduğu hızlı ve kesintisiz bilgi akışıyla yeniden yapılanmakta; bu durum zihinsel işleyiş kalıplarında belirgin bir dönüşüme neden olmaktadır (ss. 27-44). Özellikle hiper bağlantılı dijital ortamlar, bireylerin dikkat sürelerini kısaltarak zihinsel odaklanmayı zayıflatmakta; seçici dikkat, uzun vadeli hafıza ve üretici düşünme gibi bilişsel işlevleri köreltmektedir (ss. 115-136). Carr'a göre, bilgi akışının yoğunluğu ve süreksizliği, çalışma belleği ile uzun süreli bellek arasında köprü kurma yetisini zayıflatmakta ve bu durum öğrenme sürecini yüzeyselleştirmektedir (ss. 124-136).

Nicholas Carr, *Superbloom: How Technologies of Connection Tear Us Apart* adlı eserinde ise bilişsel süreçlerdeki dönüşümün yalnızca bireysel düzeyde kalmadığını, kimlik oluşumu ve sosyal bağların dijitalleşme ile değiştiğini savunmaktadır. Carr, dijital ortamların bireyleri sürekli performans sergilemeye zorladığını, bunun da kimlik bulanıklığına yol açtığını öne sürer. Sosyal medya ve dijital platformlar, bireylerin kendilerini belirli bir imaj çerçevesinde sunmalarını teşvik ederken, gerçek kimlik ile dijital kimlik arasındaki fark giderek açılmaktadır. Carr'a göre, internetin sunduğu hiper bağlantılı ve kesintili bilgi akışı yalnızca bireyin bilişsel işleyişini değil, aynı zamanda toplumsal bağları ve empati kurma becerisini de değiştirmektedir. Dijital etkileşimler, geleneksel yüz yüze iletişimin yerini alarak sosyal bağların sıklaşmasına ve bireyler arası ilişkilerin geçicileşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda zihinsel süreçlerde oluşan yüzeyselleşme, bireysel kimliklerin erozyona uğramasına ve sosyal bağların zayıflamasına yol açmaktadır. Dijital dünya, insanın düşünme, kendini ifade etme ve ilişkilerini sürdürme biçimini köklü şekilde değiştirmiştir (2025, ss. 177-194).

Sosyal Bilimlerde Bilim ve Teknoloji Profesörü olarak görev yapan Amerikalı bir sosyolog ve psikolog olan Sherry Turkle, dijital dünyaya aşırı maruz kalan gençlerin iletişim alışkanlıklarında meydana gelen değişimleri kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Turkle'a göre, gençler sürekli çevrim içi olmanın yaygınlaştığı bir dönemde telefon görüşmelerinden kaçınma eğilimindedirler, çünkü bir görüşme daha fazla zaman ve duygusal bağlılık gerektirmektedir. Bunun yerine, anlık ve kısa mesajlar aracılığıyla iletişim kurmayı tercih etmeleri, dijital etkileşimlerin insan ilişkilerini yüzeyselleştirdiğini ve bireylerin empati kurma becerisini zayıflattığını göstermektedir. Turkle, dijital ortamda gençlerin karşılarındaki kişinin duygularını göz ardı etmeye daha eğilimli olduklarını, yüz yüze iletişimde zorlandıklarını ve özellikle göz teması kurmakta güçlük çektiklerini ifade etmektedir. Dijital platformlar üzerinden yürütülen yüzeysel iletişim biçimleri, bireylerin derinlikli ve anlamlı sosyal etkileşimler kurmalarını güçleştirmekte; bu durum, özellikle Z kuşağında empati yetisinin dijitalleşen iletişim pratikleri nedeniyle ciddi biçimde aşınmasına yol açmaktadır. Çünkü geleneksel yüz yüze etkileşimin azalması, bireylerin karşılarındaki kişinin beden dilini ve duygusal ifadelerini yorumlama kapasitesini sınırlandırmaktadır. Bunun sonucunda, sosyal bağlar daha yüzeysel hâle gelmekte, insan ilişkilerinde geçicilik ve bağlanma sorunları yaygınlaşmaktadır. Sherry Turkle'in empatik gerilemeye ilişkin saptamaları,

dijital çağ bireyinin sosyal etkileşim biçimlerinin yüzeyselleşerek duygusal derinlik kaybına uğradığını ortaya koymaktadır (Turkle, 2011, ss. 171-265).

Dijital çağın hiper bağlantılı yapısı, bireyin dikkat, hafıza ve düşünsel üretkenliğini aşındırarak brain rot olarak tanımlanan zihinsel tükenişi beslemektedir. Bu olgu, yalnızca bilişsel yetilerin zayıflamasıyla sınırlı kalmayıp, bireysel kimliğin bulanıklaşmasına ve toplumsal ilişkilerin sığlaşmasına da zemin hazırlamaktadır. Sosyal medya yorgunluğu ve bilişsel aşırı yüklenme, anlam üretiminin yerini görünürlüğe bıraktığı, yüzeysel ve geçici etkileşimlerin norm hâline geldiği bir kültürel iklim yaratmaktadır. Baudrillard'ın simülasyon kuramı bu dönüşümü, gerçekliğin yerini temsillerin aldığı bir zihinsel yapı bozulması olarak kavramsallaştırırken; Carr ve Turkle, dijitalleşmenin zihinsel derinliği ve empatiyi nasıl erozyona uğrattığını göstermektedir. Buradan hareketle brain rot, dijital çağın birey üzerindeki etkilerini yalnızca bilişsel düzeyde değil, aynı zamanda duygusal ve sosyal alanlarda da gösteren, karmaşık bir zihinsel çözülme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

İnternetin daha doğrusu dijital dünyanın evrensel bir ortam haline gelmesi ve bu kadar zengin bir bilgi deposuna anında erişimin avantajları elbette saymakla bitmez. Ancak bilginin anında erişilebilir olmasının avantajları kadar, dikkat edilmesi gereken dezavantajları da bulunmaktadır. Özellikle, internetin hayatımızdaki yerini ve bu kadar geniş bilgiye sınırsız erişimin yaratabileceği etkileri görmezden gelmek mümkün değildir. Zihin çürümesi kavramı, internet ve dijital dünyanın bilgiye anında erişim avantajının bedelini vurgulamaktadır. Dijital dünyanın sunduğu sürekli dikkat dağıtıcı unsurlar ve anlık bilgi akışı, Z kuşağının odaklanma, derin düşünme, analiz etme, problem çözme, yordama gibi zihinsel yeteneklerini zayıflatmıştır. Sosyal medya ile fazla haşır neşir olan bireylere baktığımızda bu olumsuz etkiler gözle görülür hale gelmiş bulunmaktadır. Okuduğunu tek seferde anlayamama, bir metni ana fikirlere ve alt fikirlere ayıramama, metni akışına uygun devam ettiremem, sonuç çıkaramama, konuşurken az kelime kullanma veya olaylar arasında mantık ilişkisi kuramama bu etkilerden bazılarını oluşturmaktadır. Konuyla alakalı farklı alanlarda yapılan araştırmaların sonuçları da dijital dünyanın beynimizin yapısını ve işlevlerini nasıl yeniden şekillendirdiğini ve bu değişimlerin olumsuz etkilerini vurgulamaktadır. Araştırmamız, dijitalleşmenin ve

e-sosyalleşmenin Z kuşağının zihinsel ve duygusal sağlığı üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olmuştur.

Brain rot kavramının son bir yılda popüler olmasının aslında çift yönü bulunmaktadır. Bir yönüyle, Z kuşağının dijital içeriklerin aşırı tüketiminden dolayı zihinsel işlevlerindeki paslanma kastedilirken diğer yönüyle de insanların dijital yaşamlarının zihinsel sağlıklarına olumsuz etkilerinden dolayı oluşan farkındalığı ifade etmektedir. Her ne kadar brain rot genellikle olumsuz sonuçlarla ilişkilendirilse de brain rot'un tanınması ve tartışılması, bireylerde ve toplumlarda dijital bağımlılığın olumsuz etkilerine dair farkındalık yaratabilir. Bu farkındalık, daha sağlıklı dijital alışkanlıkların geliştirilmesini sağlayabilir. Ayrıca brain rot'un bir problem olarak kabul edilmesi, teknoloji geliştiricilerini daha kullanıcı dostu ve zihinsel sağlığı destekleyen teknolojiler üretmeye teşvik edebilir, eğitimcileri ve ebeveynleri, çocuklara ve gençlere dijital dünyada sağlıklı alışkanlıklar kazandırmak için programlar geliştirmeye itebilir. Bu bağlamda, Z kuşağının dijital cihazlarla etkileşimlerini daha bilinçli ve kontrollü bir şekilde yönetmeleri önemlidir. Teknolojinin ve dijitalleşmenin hızla ilerlediği günümüzde, bu gelişmelere uzak kalmak bizler ve gelecek nesiller için pek mümkün görünmemektedir. Gelecekte dijitalleşmenin ve dijital dönüşümün toplumsal hayata etkileri daha da derinleşecek ve yapay zekâ ile diğer yeni teknolojiler toplumları daha fazla değişime sürükleyecektir. Bu nedenle genç nesillerimizin bu değişimlere uyum sağlamak, olumlu sonuçlar elde etmek ve olumsuz yönlerine maruz kalmamak için hazırlıklı olmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press.
- Bauman, Z. (2015). *Akışkan Modern Dünyada Kültür* (Tarcan Matbaacılık). Atıf Yayınları.
- Bayramoğlu, G., & Gültekin, F. (2023). *Z Kuşağının Sosyal Medya Bağımliliğinin Yaşam Doyumu Üzerine Etkisi*. 5(1).
- Beyaz, R. (2020). Z Kuşağı Tüketicilerin Kişilik Özellikleri ve Bilinçli Tüketim Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 8(22), Article 22.
- Biricik, Z. (2022). Digital Addictions and Digital Minimalism as a

- Road to Escape from Digital Addictions. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 12(3), 897-912. <https://doi.org/10.7456/11203100/022>
- Boyacı Yıldırım, M., & Özgen, E. (2024). Dijitalleşme Ekseninde İnfodemi Ve Bilgi Düzensizlikleri. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), Article 25. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1435823>
- Bozkurt, A., Hamutoğlu, N. B., LiMan Kaban, A., Taşçı, G., & Aykul, M. (2021). Dijital Bilgi Çağı: Dijital Toplum, Dijital Dönüşüm, Dijital Eğitim Ve Dijital Yeterlilikler. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 35-63. <https://doi.org/10.51948/auad.911584>
- Carr, N. G. (2010). *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains* (1. ed). Norton.
- Carr, N. G. (2025). *Superbloom: How Technologies of Connection Tear Us Apart* (1st ed). W. W. Norton & Company, Incorporated.
- Çankal, S. (2024). Dijital Platformlarda Kimlik İnşası Ve Sunumu: Z Kuşağı Üyeleri Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1430273>
- Çelik, F. (2023, Eylül 8). *Sosyal Medya Yorgunluğu-Social Media Fatigue*. İletişim Ansiklopedisi. <https://iletisimansiklopedisi.com/2023/09/08/sosyal-medya-yorgunlugu-social-media-fatigue/>
- Çelik, F., & Özkara, B. (2022). Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMO) Ölçeği: Sosyal Medya Bağlamına Uyarlanması ve Psikometrik Özelliklerinin Sınanması. *Psikoloji Çalışmaları / Studies in Psychology*, 0(0), 0-0. <https://doi.org/10.26650/SP2021-838539>
- Dal, Ö., & Demirkol, M. E. (2024). *Stres Ve Beyin: Psikiyatrik Hastalıklarda Kortizolün Yeri*. 4.
- Erişen, Yavuz, Gürültü, Ercan, & Bildik, Cüneyt. (2018). 21. Yüzyıl Becerileri ve Milli Eğitim Kalite Çerçevesi Bağlamında Türkiye'deki Dijital Yetkinliğin Bilişim Teknolojileri Öğretmenleri Tarafından Değerlendirilmesi. 25.
- Erten, P. (2019). Z Kuşağının Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), Article 1.
- Heaton, B. (2024, Aralık 2). "Brain rot" named Oxford Word of the Year

2024. Oxford University Press. <https://corp.oup.com/news/brain-rot-named-oxford-word-of-the-year-2024/>
- İdikut Özpençe, A. (2024). Brain Rot: Overconsumption of Online Content (an Essay on the Publicness Social Media). *Journal of Business Innovation and Governance*, 7(2), 48-60. <https://doi.org/10.54472/jobig.1605072>
- Ilomäki, L., Kantosalo, A., & Lakkala, M. (2011). *What is digital competence?*
- Köksal, T. (2021). Dijital Dünya’da ‘Suretsiz Toplum’. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), Article 3. <https://doi.org/10.53487/ataunisobil.951045>
- Kurt, P., & Bayrakçı, O. (2021). *Sosyal Medya Bağımlılığı ve Yalnızlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*. 322-331. https://www.researchgate.net/publication/352732227_Sosyal_Medya_Bagimliliği_ve_Yalnizlik_Universite_Oğrencileri_Uzerine_Bir_Arastirma
- Michel, L. C., McCormick, E. M., & Kievit, R. A. (2024). Grey and White Matter Metrics Demonstrate Distinct and Complementary Prediction of Differences in Cognitive Performance in Children: Findings from Abcd (n= 11 876). *The Journal of Neuroscience*, e0465232023. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.0465-23.2023>
- Oberoi, G., & Thami, P. (2019). The Influence of Digital Distraction on Cognitive Function and Performance: An in-Depth Analysis of Attention, Memory, and Executive Functioning. *Akademik Gelişim Gazetesi*, 3. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.13680.26884>
- Oblinger, D. G., & Oblinger, J. L. (2005). *Educating the Net Generation*. <http://www.educause.edu/educatingthenetgen>
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants Part 1. *On the Horizon*, 9(5), Article 5. <https://doi.org/10.1108/107481201110424816>
- Ruder, D. B. (2019, Haziran 19). *Harvard Medical School*. Screen Time and the Brain Harvard Medical School. <https://hms.harvard.edu/news/screen-time-brain>
- Seki, T., & Kurnaz, M. F. (2022). Bireylerin Dijital Bağımlılıkları ile Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Meta-Analiz Çalışması. *Educational Academic Research*, 1(45), Article 45. <https://doi.org/10.54614/AUJKKEF.2022.991723>
- Thoreau, H. D. (2017). *Walden*. CreateSpace.

Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. Basic Books.

Yousef, A. M. F., Alshamy, A., Tlili, A., & Metwally, A. H. S. (2025). Demystifying the New Dilemma of Brain Rot in the Digital Era: A Review. *Brain Sciences*, 15(3), 283. <https://doi.org/10.3390/brainsci15030283>

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI SÜRECİNDE BAZI BALKAN ÜLKELERİNİN RUSYA, UKRAYNA VE BATI BLOKU'NA BAKIŞ AÇILARININ ANALİZİ

Belkıs NEZİROĞLU¹

Özet

2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı, yalnızca savaşın taraflarını değil, aynı zamanda farklı ülkeleri de derinden etkilemiştir. Bu kapsamda Balkanlar, tarihsel ve jeopolitik nedenlerden dolayı savaşın etkilerini oldukça yoğun bir şekilde hisseden bir bölge olmuştur. Bu makalede, savaş sürecinde Sırbistan, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'un Rusya, Ukrayna ve Batı Bloku'na yönelik tutumları kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Bahsi geçen ülkelerin dış politika yaklaşımları, tarihsel bağları, etnik siyasi yapıları ve uluslararası ittifakları değerlendirilmiştir. Rusya ile tarihsel ve siyasi bağları kuvvetli olan Sırbistan, daha temkinli ve tarafsız bir politika benimsemiş, Batı'nın yaptırımlarına katılım göstermemiştir. Bosna-Hersek'teki yönetim yapısında gözlemlenen siyasi bölünmüşlük, ülkenin dış politika tutumunun netleşmesini zorlaştırmıştır. NATO ve AB üyeliği bulunan Arnavutluk ise net bir biçimde Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunmuş ve Batı Bloku ile uyumlu hareket etmiştir. Makalede, bu başlıklar **ışığında, Balkan ülkelerinin farklı tutumlarının** sebepleri ortaya konmakta ve bu durumun **bölgedeki güvenlik meselesine** ve Avrupa-Atlantik entegrasyon süreçlerine etkileri tartışılmaktadır. Bu çalışma, Balkanlar'daki mevcut dengelerin anlaşılması ve gelecekteki olası gelişmelerin öngörülmesi açısından önemli katkılar sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya-Ukrayna Savaşı; Sırbistan; Bosna-Hersek; Arnavutluk; Batı Bloku

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, belkisgulsuyu@gmail.com

ANALYSIS OF THE PERSPECTIVES OF CERTAIN BALKAN COUNTRIES ON RUSSIA, UKRAINE, AND THE WESTERN BLOC DURING THE RUSSIA-UKRAINE WAR

Abstract

The Russia-Ukraine War, which began in 2022, has deeply impacted not only the warring parties but also various other countries. The Balkans, due to its historical and geopolitical context, has been particularly affected. This article analyzes the positions of Serbia, Bosnia and Herzegovina, and Albania toward Russia, Ukraine, and the Western Bloc during the war. It examines their foreign policy approaches, historical ties, ethno-political structures, and international alliances. Serbia, with strong historical and political connections to Russia, has adopted a cautious and neutral stance, avoiding participation in Western sanctions. Political divisions within Bosnia and Herzegovina have complicated the formation of a unified foreign policy. Albania, as a NATO and EU member, has clearly supported Ukraine's territorial integrity and aligned itself with the Western Bloc. The article explores the reasons behind these differing stances and discusses their implications for regional security and Euro-Atlantic integration. This study seeks to contribute to understanding the current dynamics in the Balkans and to anticipating potential future developments.

Key Words: Russia-Ukraine War; Serbia; Bosnia and Herzegovina; Albania; Western Bloc

1. GİRİŞ

Tarih boyunca Doğu Avrupa'nın jeopolitik yapısı, bölgedeki toplumlar arasında karmaşık ve derin ilişkilerin oluşmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, Rusya ve Ukrayna, tarihsel süreç içerisinde uzun yıllar boyunca aynı topraklarda yaşamış, birbirleriyle siyasi, sosyal ve kültürel ilişkiler geliştirmiş iki toplumdur. Rusya ve Ukrayna, tarih boyunca uzun süre aynı toprakları paylaşan ve birbirini yakından tanıyan iki toplumdur. Kültürel ve toplumsal açıdan kurdukları yakın ilişkilere rağmen, aralarında süregelen anlaşmazlıklar gün geçtikçe derinleşmiştir. 18 Mart 2014 tarihine gelindiğinde Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve akabinde Ukrayna topraklarının doğusundaki Lugansk ve Donetsk gibi bölgelerde faaliyet gösteren karşıt görüşlü grupları cesaletlendirmesi sonucu ortaya çıkan çatışmalar iki ülke arasındaki gerilimi tırmandırmakla kalmamış, uzun süreli bir krizin başlangıcına

sebeplere olmuştur.

Doğu ve Batı dünyası arasındaki medeni ilişkinin köklerini sorgulayan ve küresel sistemin belki de en net kırılma sahnelerinden bir tanesini gözler önüne seren Rusya-Ukrayna Savaşı, sadece Doğu Avrupa topraklarında yer alan iki ülke arasındaki bir çatışma olarak kalmamış, küresel düzlemde askeri, siyasi, ekonomik ve güvenlik boyutlarıyla kendisini hissettiren çok yönlü bir krize dönüşmüştür. Bu çerçevede, Rusya'nın güvenliğine yönelik endişeleri ile NATO ve Avrupa Birliği gibi aktörlerin genişleme stratejileri arasındaki çelişki mevcut gerilimi derinleştirmiştir.

Son dönemde uluslararası ilişkiler literatürünün odak noktalarından biri haline gelen bu savaş ile NATO ve AB açısından mühim yapısal dönüşümlere zemin hazırlamıştır. Diğer yandan Avrupa ülkeleri arasındaki iş birliğini kuvvetlendirerek, NATO'nun kolektif güvenlik sistemlerini daha etkili kılmak ve AB içindeki bazı kurumsal yapıların daha işlevsel hale gelmesine olanak sağlaması beklenmektedir. (Kusa, 2022:10) Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırgan tavrı, hali hazırda bölgedeki kutuplaşmayı artırma eğilimindedir. Bu durum savaşın NATO ve AB üyesi ülkeler açısından çok boyutlu sonuçlar doğuracağını göstermektedir. Bu kapsamda, Amerika Birleşik Devletleri'nin savaş karşısında Ukrayna devletine sağladığı ekonomik, askeri ve diplomatik destek, hem Rusya'nın yayılmacılığını durdurmayı hem de NATO'nun birlikteliğini kuvvetlendirmeyi hedeflemiştir. Öte yandan, Latin Amerika ve Karayip ülkeleri gibi bölgelerde pek çok farklı alanda imzalanan işbirliği anlaşmaları savaşla doğrudan ilişkili olmasa da Rusya ile ortaklığın altını çizmek ve karşılıklı ekonomik faydalar sağlamak açısından stratejik araçlar olarak kullanılmaktadır. (Sezer, 2024:171)

Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'ya yönelik yürüttüğü kapsamlı işgal hareketi, Avrupa ile Avrasya kıtaları arasında stratejik bir geçiş güzergahı olarak konumlanan Batı Balkanlar'ın dış politika önceliklerini yeniden şekillendirmelerini zorunlu kılmıştır. Zira Balkanlar, tarihsel süreçte pek çok küresel güç konumundaki ülkenin rekabetine şahitlik etmiş, stratejik önemi dolayısıyla da gerek Batılı devletlerin gerekse de Rusya'nın ilgisini çekmiştir. Batılı devletler Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte bu bölgede etkinliklerini arttırmaya çabalarırken, Rusya da özellikle Ortodoks Sırplar üzerinden tarihsel bağlarını ve enerji politikalarını kullanarak bölgedeki etkinliğini sürdürmeye çalışmıştır. 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı, Balkan topraklarında ya-

şayan insanların pek çoğunda, 1990'lı yıllarda yaşanan çatışmaların yol açtığı travmaları yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. Savaş kapsamında Ukrayna'yı destekleyen toplulukların sayısı azımsanmayacak boyut-
tayken, özellikle Sırp nüfusun önemli bir kısmı, işgale karşı kolektif bir tepki gösterilmesini doğru bulmayarak, Moskova ile ilişkilerin sürdü-
rülmesini desteklemektedir. Bu durum, kutuplaşmanın derinleştiğine ve bölge ülkelerinin dış politikadaki stratejilerini yeniden gözden ge-
çirmek durumunda kaldıklarına işaret etmektedir.

Bu makale, Balkan ülkeleri arasından seçilen Sırbistan, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'un Rusya-Ukrayna Savaşı boyunca Rusya, Ukrayna ve Batı Bloku'na yönelik dış politika yaklaşımlarını incele-meyi hedeflemektedir. Çalışmanın nihai amacı, Balkan devletlerinin mevcut jeostratejik kırılma anındaki duruşlarını anlamlı kılmak; böl-
gesel unsurların uluslararası düzlemdeki yönelimlerini oluşturan di-
namikleri ortaya koymak ve uzun vadedeki etkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Rusya-Ukrayna Geriliminin Arka Planı

Rusya ile Ukrayna arasında son zamanlarda gittikçe derinleşen kriz ortamı, 2022 senesinde topyekün bir savaşa dönüşmüş olsa da, kökeni daha eski döneme dayanmaktadır. Söz konusu çatışma, tarihsel anlam-
da imparatorluk mirasının yansıması şeklinde değerlendirilebileceği gibi modern zamandaki egemenlik ve bölgesel güç mücadelesinin bir nişanesi şeklinde okunmalıdır. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılma-
sı süreci birlikte bağımsızlığına kavuşan Ukrayna, bu tarihten itiba-
ren Batı ile entegrasyon sürecine girmeye çalışmış; diğer taraftan da Rusya devleti ile olan tarihsel, ekonomik ve kültürel bağları arasında denge kurma arayışını sürdürmüştür. Fakat 2004 senesinde yaşanan Turuncu Devrim ve 2014'teki Euromaidan Protestoları, Batı ile olan entegrasyon sürecini büyük ölçüde ivmelendirmiş; Ukrayna'nın Batı ile bütünleşmesi yolunda attığı adımlar, Moskova tarafından tehdit unsuru olarak değerlendirilmiştir. Yaşananların ardından Rusya dev-
letinin 2014'te Kırım'ı ilhakı ve Doğu Ukrayna'da ayrılıkçı hareketlere destek vermesi, ikili ilişkilerde ciddi bir kırılma noktası oluşturmuş-
tur. Arka planda NATO'nun genişleme politikalarının da etkili olduğu söylenebilir. İlgili bağlamda, Rusya mevcut politikayı revizyonist bir tehdit olarak görmüş ve işgalci tavrılı stratejiler geliştirmiştir. (Tutar & Mert, 2025:279)

Ukrayna devletinin bağımsızlığını kazanmasının ardından,

Rusya'nın bu ülkeye olan ilgisini hiçbir zaman tam anlamıyla kaybetmemesinin birden çok sebebi bulunmaktadır. Bu sebepler arasında, Ukrayna'nın NATO'ya üye olan ülkeler ile arasında tampon bölge durumunda bulunması, Ukrayna devletinin zengin doğal kaynaklara haiz olması, Türkiye ile benzer biçimde Ukrayna'nın da Asya ile Avrupa arasında köprü pozisyonunda bulunması yer almaktadır. Ayrıca, Rusya'dan ithal edilen gazı Avrupa coğrafyasına götüren güzergahta olması, ülkenin enerji güvenliği ve transit geçiş açısından önemli bir aktör olmasını sağlamaktadır. Öte yandan, Ukrayna'nın tarımsal faaliyetleri açısından gerek Rusya gerekse de Avrupa için stratejik bir tedarik kaynağına dönüşmesini sağlamıştır. 50 milyonu aşan dinamik bir nüfusa sahip olması ve de Ukrayna'nın kritik önemdeki liman şehirleri ile Karadeniz'e kıyısının bulunması nedeniyle tarih boyunca küresel güçlerin rekabetine sahne olmuş, konumunun getirdiği avantajlar kadar çeşitli riskleri de içinde barındırmıştır. (Çalışkan, 2022:37)

1991 yılından bu yana Ukrayna, ülkede yer alan siyasi aktörler, toplumsal kurumlar ve halkın, Rusya ile Batı dünyası arasında bir gelecek inşa etme hususunda yaşadığı belirsizlikler nedeniyle ciddi krizler ve istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu belirsizlik ortamı, ekonomik yapının istikrara kavuşmasının önünde bir engel teşkil etmektedir. Özellikle 2004 senesindeki Turuncu Devrim ve Yevromaydan Protestolarının istikrarsızlığı çok daha fazla arttırdığı ve siyasi kırılganlıkları derinleştirdiği görülmüştür. (Buyar & Şener, 2023:287)

Ukrayna topraklarında süregelen bu savaş, yalnızca iki ülke arasında yaşanmakla kalmamış, Avrupa'daki ve bölgesel düzeydeki güvenlik dengelerini, uluslararası hukuk normlarını ve de NATO ve AB ilişkilerini ciddi biçimde etkilemiştir. Ukrayna'da yaşanan yıkıcı savaş, Avrupa Birliği'nin ortak güvenlik stratejisinde belirleyici olmuş ve uluslararası ilişkilerde önemli bir dönüm noktasını temsil etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa liderleri açısından bakıldığında, Ukrayna'yı Batı yanlısı bir savunma merkezi olması yolunda desteklemenin büyük bir stratejik hata olduğunu muhakeme etmişlerdir. Şimdilerde büyük resim açık bir şekilde ortaya çıkmışken, yanlış olan politikayı devam ettirmenin çok daha ciddi problemlere yol açabileceği düşünülmektedir. (Mearsheimer, 2022:78) Ukrayna'ya yönelik işgali gerçekleştiren Vladimir Putin'in ise temelde üç dış politika hedefi olduğu görülmektedir. Bu savaş ile birlikte ise üç hedef tek seferde gerçekleşmektedir: NATO'nun kolektif bağlamda kendi savunmasını geçersiz bırakmak, Avrupa Birliği'ni zayıflatmak ve Batı'yı mümkün

olduğunca Ukrayna'daki savaştan uzak tutmaktır. (Stradner, 2022:3)

Küresel güç dengeleri açısından bakıldığında, Rusya'nın hem konumu hem de doğal kaynak zenginliği, uluslararası mecrada etkili olmasını sağlayan temel unsurlar arasında yer almaktadır. Rusya, Avrasya bölgesini kontrol altına alarak nükleer silahlarda daha baskın askeri güç olma potansiyelini devam ettirmektedir. Jeostratejik açıdan mühim bir coğrafyada olan Rusya devleti, petrol ve doğal gaz gibi birçok zengin maden kaynakları ile önemli bir enerji ve hammadde ihracatçısı konumundadır. (Orhan, 2022:142)

Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik yayılcı ve saldırgan dış politikasının ardında, bölgesel düzeyde hakimiyetini pekiştirme çabasının yanı sıra küresel düzlemde güç dengesini kendi lehine dönüştürme amacı bulunmaktadır. Savaşın başlamasının ve tırmanmasının temel sebeplerini ortaya koyan Rusya devletinin politik amaçları arasında; Ukrayna'nın başında yer alan ve Batı yanlısı olan hükümeti zayıflatmak, hatta zaman içerisinde düşürmek ve de kendi düşüncelerine yakınlık gösteren bir hükümeti başa getirmek, Ukrayna devletinin Batı dünyasına yakın olmasını engellemeye çalışmak, kendi yurttaşlarının ve diğer ülkelerde Rusça konuşan insanların desteğini kazanmak, komşusundaki ülkelerin AB ve NATO'ya üye olma çabalarını yeniden gündeme getirmek, Donbas bölgesine saldırarak stratejik açıdan kritik konumda olan Kırım'a kara bağlantısı sağlayarak çok kutuplu dünya düzeni anlayışını güçlendirmek yer almaktadır. (Ağır, 2024:320)

2.2. Balkanların Jeopolitik Yapısı ve Rusya-Ukrayna Savaşının Etkileri

Balkanlar, tarih boyunca Avrupa coğrafyasının çok karmaşık ve çatışmalara açık yerlerinden bir tanesi olmuştur. Jepolitik konumu sebebiyle Asya, Avrupa ve Orta Doğu'nun kesişim düzleminde olan bölge, tarihsel süreçte küresel güçlerin rekabet sahası haline gelmiş ve kültürel, etnik ve dini çeşitliliği sebebiyle de istikrarlı olamayan bir yapıya sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar devam eden hakimiyeti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun etkisi, sonrasında ise Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte yaşanan iç savaşlar, Balkan topraklarının kırılğan jeostratejik yapısının daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Kendilerine özgü konumları gereği Batı Balkan ülkelerinin önemli bir kısmının Rusya ile kritik düzeyde sürdürdükleri ilişkileri bulunmaktadır. Moskova, Balkan devletleriyle kurduğu yakın ilişkileri, Akdeniz'deki gücünü artırmak ve söz konusu ülkelerin NATO ve AB'ye katılımlarını engellemenin bir

yolu olarak görmekteydi.

Uluslararası çatışmalar, sadece savaşın tarafları üzerinde değil, küresel düzlemde siyasi, ekonomik ve sosyal etkiler yaratma gücüne sahiptir. Rusya-Ukrayna Savaşı'nın etkileri, söz konusu çerçevede değerlendirildiğinde yalnızca politik değil, sosyal ve ekonomik düzeyde de kendisini göstermiştir. Bölgedeki devletlerin enerji arzı bakımından Rusya'ya olan bağımlılığı, savaş bittikten sonra enerji güvenliği meselesini kritik bir öncelik haline getirmiş; farklı enerji kaynaklarına yönelme zorunluluğu gündeme gelmiştir. Savaşın başka bir etkisi ise bölgedeki büyük rekabetin gözle görülür hale gelmiş olmasıdır. AB, NATO ve genel manada Batı Bloku üzerinden Balkanlardaki etki alanını pekiştirmeye çabalarırken, Rusya devleti ise diplomasi, medya ve Ortodoks-Slav kimliği üzerinden devam ettirdiği yumuşak güç stratejileri ile etkisini sürdürme amacındadır.

Soğuk Savaş sonrasında Balkan topraklarında ortaya çıkan yeni jeopolitik dinamikler, bölge ülkelerinin dış politika tercihlerinde radikal değişimlere sebep olmuştur. Soğuk Savaş bittikten sonra pek çok Balkan ülkesi, Batı ile entegrasyon sürecine ağırlık vermiş; AB ve NATO üyeliği stratejik öncelik durumuna gelmiştir. 2022 yılı itibarıyla bazı ülkeler ile katılım müzakereleri başlatılırken, bazılarında ise adaylık statüsü verilmiştir. Bu kararların alınmasında en büyük sebep, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın AB için yarattığı güvenlik tehdididir. (Anghel & Dzankic, 2023:487)

Batı Balkanlar, geçmiş dönemde çatışmalara sebep olan etnik kökenli siyasi gerginliklere göğüs germeye çalışmıştır. Bölgedeki ülkelerin Avrupa Birliği'ne entegrasyonlarının uzun vadeli istikrar ve barış ortamını tesis edeceği ve çatışma potansiyelini azaltacağı düşüncesi hakimdir. Bu savaş temelinde Batı Balkanlar'ın Avrupa entegrasyon sürecine hız kazandırdığı söylenebilir. Böylelikle, Avrupa Birliği bu dönemde Arnavutluk ile katılım müzakerelerini resmen başlatırken, Bosna-Hersek'e ise adaylık statüsü vermiştir. (Kalicanin, 2024:31) AB'nin uluslararası platformda demokrasi, barış ve hukukun üstünlüğünü benimsetme misyonu, Batı Balkan devletlerinin reform sürecindeki temel başlıklarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bahsi geçen süreç, Batı Balkan topraklarında hayata geçirilecek temel ilkeler çerçevesinde şekillenmektedir.

Özetle, Balkan topraklarının jeopolitik yapısı, Rusya-Ukrayna Savaşı ile birlikte çok daha kırılğan bir yapıya doğru ilerlemiştir. Bu tarihsel arka plan ışığında, Balkanların önümüzdeki süreçte de büyük

güç rekabetinin önemli merkezlerinden bir tanesi olmayı devam ettireceği öngörülebilir.

2.2.1. Sırbistan'ın Yaklaşımı: Tarihsel Ortaklıklar ve Dengede Kalma Stratejisi

1990'lı yıllarda Yugoslavya'nın dağılması sürecinde, NATO'nun Kosova'ya olan müdahaleci tavrı ve Batı ile yaşanan sıkıntılı süreçler, Sırp devletinin tarihinde derin izler bırakmıştır. Sırbistan'ın dış politikası, Rusya ile yürüttüğü kültürel, tarihsel ve dini bağlar temelinde inşa ettiği bir ortaklığa dayanmaktadır. Her ne kadar Sırbistan, savaşın başlangıcından itibaren Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü desteklediğini ifade etmiş ve Birleşmiş Milletler'de Rusya devletini kınayan kararlara destek vermiş olsa da, NATO ve Avrupa Birliği'nin uyguladığı yaptırımlara ortak olmamış ve Rusya'ya doğrudan yaptırımında bulunmayan tek Avrupa ülkesi olmuştur. Bu durum, Sırbistan'ı Balkanlar'da esnek ve çok yönlü bir dış politika izleyen, ancak uzun vadede stratejik tercihi hususunda belirsizlikleri olan bir aktör haline getirmektedir. Sırbistan'ın gelecekte benimseyeceği strateji, sadece bölgesel güvenlik açısından değil, aynı zamanda Balkanlar'daki güç dengelerinin şekillenmesi bakımından da belirleyici olacaktır.

Sırbistan'ın bu savaşa yönelik duruşu, devletin jeostratejik, kültürel ve tarihsel bağlamda ortaya konan dış politika tercihlerinin bir nevi yansımasıdır. Rusya ile olan ilişkileri, sadece Ortodoks-Slav kardeşliği düzleminde tarihsel bir ortaklıkla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda enerji alanındaki bağımlılığı ve Kosova meselesindeki diplomatik destekle de pekiştirilmektedir. Özellikle Moskova'nın Kosova meselesindeki politik desteği Sırbistan açısından hayati bir öneme sahiptir. NATO'nun 1999 senesindeki Kosova müdahalesi sonrası, Sırbistan kamuoyunda Batı karşıtı söylemler güç kazanmış, bu durum da Rusya devletine duyulan bağlılığın artmasına sebep olmuştur. Rusya ile kurulan stratejik ortaklık, Sırbistan devletinin "çok vektörlü" dış politika anlayışıyla örtüşmektedir. Fakat bu çok yönlü anlayış, devletin politikalarını uyumlu hale getirme uğraşlarını karmaşıklaştırmaktadır. (Metodieva, 2024:27)

Enerji, ülkelerin dış politika yönelimlerini ve uluslararası platformdaki konumlarını doğrudan etkileyen stratejik bir ögedir. Sırbistan da enerji alanında büyük oranda Rusya'ya bağımlı durumdadır. Gazprom şirketinin Sırbistan'da gerçekleştirdiği yatırımları ve doğal gaz arzındaki etkin rolü, Moskova'nın ekonomik argümanlarla bölgedeki nüfuzunu devam ettirebilmesinin başlıca örneklerinden bir

tanesisidir. Gelen enerji arzının kesilmesi durumunda yaşanacak kriz, Sırbistan'ın Rusya'ya yönelik yaptırımlara katılmama kararındaki temel etkenlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, enerji güvenliği hem ülkenin iç siyasetinde hem de küresel platformda kritik bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Sırbistan'da yatırımları olan Gazprom, bahsi geçen enerji bağımlılığını daha da artırmıştır. Bu bağlamda, Sırbistan, Rus enerji devi Gazprom ile Mayıs 2022 yılında üç senelik yeni bir tedarik sözleşmesi imzalamış ve avantajlı sayılabilecek fiyatlar ile 2022-2023 kış dönemi için enerji arzını güvence altına almıştır. (Dzankiç, Kacarska & Keil, 2023:16)

Sırbistan'ın dış politika yaklaşımı sadece Rusya merkezli bir eksene dayanmamaktadır. 2000'li yıllardan itibaren Avrupa Birliği ile üyelik müzakerelerine adım atan Belgrad yönetimi, Batı ile siyasi, ekonomik ve kurumsal entegrasyonu da kritik bir hedef olarak benimsemiştir. Her ne kadar NATO üyeliği gündemi meşgul etmese de, Sırbistan Kuzey Atlantik İttifakı ile "Barış İçin Ortaklık" programı bünyesinde iş birliğini devam ettirmektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, Sırbistan devleti, Batı ile olan ilişkilerini sürdürürken diğer taraftan geleneksel müttefiki Rusya ile olan görünmez stratejik bağlarını korumaya dayalı "denge politikası" gütmektedir. 2000'li senelerden sonra başa gelen neredeyse her Sırp hükümeti, Aleksandar Vucic'in pek çok kez dile getirdiği "dört sütun doktrini" çerçevesinde dış politika anlayışını şekillendirmiş olup; bu sütunlar ise Çin, ABD, Rusya ve Avrupa Birliği'ni kapsamaktadır. Bugüne kadar, mevcut başkan Vucic, Rusya devletine yönelik Batı yaptırımlarına dahil olma ve senelerdir devam eden tarihsel bağlarını koparması yönündeki baskılara direnmek için çaba göstermiştir. Her ne kadar Sırbistan, Rusya'nın Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi üyeliğinin askıya alınması adına oy vermiş olsa da, Rusya devletine yönelik Avrupa Birliği'nin uyguladığı yaptırımları desteklemeyen Batı Balkanlar'daki tek ülke konumundadır. (Kolarski, 2022:95)

Sırbistan'ın savaşın taraflarına ve Batı Bloku'na yönelik tutumları özetlenirse, ülkenin Rusya'ya karşı yürütülen AB yaptırımlarına resmi olarak katılım göstermediği, Moskova ile de siyasi ve ekonomik ilişkilerini devam ettirmeye çalıştığı görülmektedir. Öte yandan, Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu ifade etmekle birlikte, çeşitli sebeplerden ötürü tarafsız bir duruş sergilemeye gayret etmektedir. Avrupa Birliği üyeliği sürecini sürdüren Sırbistan, NATO'ya karşı ise daha mesafeli bir yaklaşım benimsemektedir.

2.2.2. Bosna-Hersek'teki Etnik Bölünmüşlüğü Dış Politikaya Yansımaları

Balkanlar, tarihsel açıdan etnik çeşitliliği olan, siyasi krizlerle ve dış aktörlerin ilgisi ile şekillenen bir bölge olmuştur. Bosna-Hersek, gerek siyasi gerekse de tarihsel açıdan Avrupa'nın en karmaşık devlet yapılarından birine sahiptir. 1992-1995 seneleri arasında cereyan eden o kötü iç savaşın sonrasında, 1995'te imzalanan Dayton Barış Anlaşması sonucunda karmaşık bir devlet düzeni oluşturulmuştur. Bu yapı, Sırp, Boşnaklar ve Hırvatlardan oluşan üç etnik topluluk ve Federation of Bosnia and Herzegovina ve Republika Srpska adı verilen iki ana entiteden meydana gelmektedir. Bu çok katmanlı yapılanma, özellikle dış politikada siyasi uyumun sağlanmasını zora sokmakta ve önemli süreçleri de sekteye uğratmaktadır. (Belloni, 2009:358)

Bosna-Hersek'teki siyasi etnik yapı, dış politika stratejilerini doğrudan şekillendirmektedir. Boşnak kesim, genel olarak Avrupa-Atlantik entegrasyonunu desteklemekte; Hırvat kesim de bu manada NATO ve AB üyeliğine sıcak bakmaktadır. Sırp entitesine bakıldığında ise özellikle Republika Srpska liderliği Batı'ya mesafeli yaklaşmakta, Rusya devleti ile yakın ilişkilerin devamlılığını savunmakta ve NATO üyeliğine net biçimde karşı çıkmaktadır. Bahsi geçen etnik bölünmüşlük, Rusya-Ukrayna Savaşı açısından Bosna-Hersek devletinin dış politikasını oldukça kırılgan hale sokmuştur. Bosna-Hersek'teki etnik grupların farklı dış politika tercihleri, uluslararası platformda tutarlı bir duruş sergilenememesine neden olmaktadır. Rusya-Ukrayna Savaşı da aslında karar alma merkezlerindeki bu yapısal problemi daha da belirgin hale getirmiştir.

Ukrayna'da yaşanan savaşın uzaması, sadece askeri açıdan değil, diplomatik yansımaları ile de Bosna-Hersek devletinin iç dinamikleri üzerinde etkisini sürdürmeye devam edeceği düşünülmektedir. Bu açıdan Batı'nın Bosna'ya yönelik kritik düzeydeki angajmanını devam ettirmesi stratejik öneme sahiptir. Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak konumu ve Batı Balkanların istikrarlı duruşundaki merkezi konumunun taşıdığı önem, bölgeye yönelik yabancı kaynakların müdahalelerinde etkinliği artırmakta ve ülkeyi Avrupa güvenlik mimarisi açısından önemli bir pozisyona yerleştirmektedir.

Bosna-Hersek'in bu savaşın aktörlerine ve Batı Bloku'na yönelik yaklaşımlarını özetlemek gerekir ise ülkedeki etnik gruplar arasında net farklılıklar gözlemlenmektedir. Bosnalı Sırp, Rusya devleti ile yakın ilişkiler sürdürmeye gayretindeyken, Boşnaklar ve Hırvatlar ise

daha çok Batı yanlısı politikaları desteklemektedir. Ukrayna'nın egemenliği ise açık biçimde savunulmakta, fakat iç siyasi organizasyonun parçalı bir biçimde olması sebebiyle tutarlılığını zayıflatmaktadır. Ayrıca NATO ve AB üyeliği Boşnak kesim tarafından açıkça desteklenirse de, Bosnalı Sırp'lar sert denebilecek düzeyde NATO üyeliği meselesine karşı pozisyonunda durmaktadır.

Bosna-Hersek'teki etnik siyasi yapılar, uluslararası sistemdeki olaylardan doğrudan etkilenmekte ve dış politika tercihlerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda bakıldığında, Ukrayna devletinin Kırım ve Donbas bölgeleri, Bosna Hersek'in Sırp Entitesi olan Republika Srpska açısından rol model pozisyonundadır. Bu bölgeler, Sırp siyasetinde stratejik örnekler sunmaktadır. Dayton Anlaşması ile şekillenen ve hali hazırda devam eden mevcut devlet düzeni ise ülkenin Avrupa Birliği'ne katılmasını ciddi biçimde zorlaştırarak yapısal olarak engel teşkil etmektedir. (Duman, 2022: 6.)

2.2.3. Arnavutluk'un Tutumu: Batı Entegrasyonunda Güçlü Bir Ses

Arnavutluk, dış politika yaklaşımında Avrupa-Atlantik entegrasyonunu öncelikli hedef haline getiren, Batı yanlısı ve istikrarlı bir duruş sergilemektedir. Arnavutluk, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra hızlı bir biçimde Avrupa-Atlantik kurumlarıyla entegrasyon sürecine adım atmıştır. Rusya-Ukrayna Savaşı ile birlikte Arnavutluk'un Batı ile bütünleşme idealleri daha da perçinlenmiştir. Bu süreç, Arnavutluk devletinin Balkan topraklarında istikrarın tesis edilmesi ve Avrupa-Atlantik entegrasyonunun derinleştirilmesi hususunda mühim bir aktör olduğunu gözler önüne sermektedir. Arnavutluk, komünizmin çöküşünden bu yana Batı Balkanlar coğrafyasında silahlı çatışmada bulunmamış yegane ülke olarak istikrarın sembolü haline gelmiştir. Rusya ile tarih boyunca soğuk ilişkiler yürüten Arnavutluk, Rusya'yı hem Balkanlarda hem de uluslararası platformda istikrarı engelleyen bir güç şeklinde konumlandırmaktadır. Komünizmin çöküşü sonrası ülke; Türkiye, Çin ve Rusya gibi Batı dışındaki güçlerin yatırım odağı haline gelmiştir.

Arnavutluk devletinin dış politika yaklaşımı, Soğuk Savaş zamanındaki komünist rejimden, 1990'lı yılların başındaki demokratikleşme sürecine geçiş ile birlikte keskin bir değişim yoluna girmiştir. Tiran yönetimi, Batı ile entegrasyonu temel önceliği olarak benimsemiş; dışa açılmayı bir strateji haline getirmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Arnavutluk devleti, dış

politika tercihlerini Batı ile entegrasyon hedefi bağlamında yeniden şekillendirmiş, NATO ve AB üyelik süreçlerini de stratejik öncelik yapmıştır. Bu açıdan ülke, 2009 senesindeki NATO üyeliğiyle önemli bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Bölgesel düzeyde ise Arnavutluk, Batı Balkanlar'daki istikrarın destekçisi pozisyonunda aktif sorumluluk üstlenmektedir. Uluslararası camiada ise Tiran yönetimi, demokratik değerlere ve uluslararası hukuk ilkelerine bağlı bir politika izleyerek, Çin ve Rusya gibi otoriter rejimlere mesafeli bir duruş sergilemektedir. Özellikle Ukrayna'da yaşanan savaş sonrasında bu yaklaşım daha belirgin bir hal almıştır.

Arnavutluk, Avrupa Birliği ile uyumlu biçimde Rusya'ya karşı uygulanan ekonomik ve diplomatik yaptırım kararlarını desteklemiş, Moskova'ya karşı sert tepki ortaya koyan ülkelerden bir tanesi olmuştur. Cumhurbaşkanı Ilir Meta ve Başbakan Edi Rama'nın, Ukrayna devletinin yanında olan ve savaşı açıkça kınayan söylemleri, Arnavutluk'un diplomatik duruşunun temelini oluşturmuştur. Diplomatik desteğin haricinde Arnavutluk, AB ve NATO ile koordine li biçimde Ukrayna topraklarına insani ve askeri yardım ve tıbbi malzeme desteğini hızlandırarak fiili bir destek örneği ortaya koymuştur. Başbakan Rama'nın öncülüğündeki hükümet, dış politika anlayışını uzun süredir Avrupa-Atlantik düzlemine sabitlemiş durumdadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Arnavutluk, NATO bünyesinde aktif olarak sorumluluk üstlenen ve Batı'nın güvenliğine katkıda bulunan bir müttefik olarak konumlanmaktadır.

Balkanlar, özel konumları sebebiyle ekonomik istikrar ve bölgesel güvenlik açısından kritik bir öneme sahiptir. Savaşın ekonomik açıdan olumsuzlukları ve bölgedeki risk potansiyelinin artış göstermesi toplumda kaygıların yükselmesine sebep olmaktadır. Bu çerçevede, ekonomik istikrar ve enerji arz güvenliği konuları, hükümetin ilerleyen süreçte önceliklendirmesi gereken başlıklar arasında yer almaktadır. Rusya-Ukrayna Savaşı karşısında daha net Batı yanlısı bir duruş sergileyen Balkan ülkelerinden biri olan Arnavutluk'un, savaşın taraflarına ve Batı Bloku'na yönelik yaklaşımlarını özetlemek gerekir ise; Tiran yönetimi, Rusya devletini Avrupa güvenliğine tehdit unsuru olarak görmekte ve yaptırım kararlarını açık bir şekilde desteklemektedir. Ukrayna'ya ise gerek diplomatik gerekse de insani düzeyde yardımda bulunmuştur. NATO üyesi olan Arnavutluk, aynı zamanda AB'ye üye olma hedefini kararlılıkla devam ettirmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, Rusya-Ukrayna Savaşı bağlamında Batı Balkanlar coğrafyasında yer alan Sırbistan, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'un Rusya, Ukrayna ve Batı Bloku karşısındaki tutumlarını analiz etmektir. Bu çerçevede, söz konusu ülkelerin dış politika tercihleri, kamuoyunun eğilimleri, tarihsel yakınlık ve jeopolitik çıkarlar dikkate alınarak, savaşın bölge ülkeleri üzerindeki etkilerine karşılık verilen tepkiler ortaya konulacaktır. Araştırma, diğer taraftan bahsi geçen ülkelerin dış politika tercihlerinin olası gelişmeler ışığında nasıl şekillenebileceğine ilişkin bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

Rusya-Ukrayna Savaşı, Balkan devletlerinde yalnızca dış politikayı değil, iç siyasi dinamikleri de son derece etkilemiştir. Bir toplumun yaşanan bir savaşı algılayış biçimi, o ülkenin dış politika seçimlerinde belirleyici rol oynamaktadır. Rusya-Ukrayna Savaşı da Balkanların iç ve dış dinamiklerinde mühim sosyo-politik değişikliklere yol açmıştır. Sırbistan, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'un Rusya-Ukrayna Savaşı'na yönelik tutumları, sadece dış politikaya ilişkin teknik manadaki seçimleri değil; bunun yanı sıra tarihsel tecrübelerini, ulusal kimlik görüşlerini, jeostratejik yönelimlerini ve politik yapılarını da yansıtmaktadır.

Balkanlarda tek tip bir dış politika vizyonu planlamak son derece zordur. Bölgedeki ülkelerin farklı yaklaşımları, bölgesel iş birliklerini ve entegrasyon süreçlerini de derinden etkilemektedir. Ses getiren bu savaş, Balkan ülkelerinin dış politika seçimlerinde fazlasıyla değişikliklere sebep olmuştur. Bu üç ülkenin tutumlarının belirlenmesinde tarihsel kökenleri, karmaşık siyasi etnik yapıları, entegrasyon süreçlerine katılım düzeyleri ve güvenlik alanındaki kritik yaklaşımları temel rol oynamaktadır. Bu durum, Balkan coğrafyasının karmaşık çok katmanlı yapısının, bölgedeki istikrarlı duruşun tesisi için uluslararası aktörler açısından bir takım zorlukları ortaya çıkarmıştır. Ukrayna'ya verilen destek sınırlı düzeydeyken, Batı'nın bölgedeki baskıları daha gözle görünür hale gelmiştir.

Rusya-Ukrayna savaşı, Batı Balkanlar'ın üç mühim aktörü olan Arnavutluk, Sırbistan ve Bosna-Hersek'in dış politika davranışlarında belirgin farklılıkları ortaya koymuştur. Söz konusu ülkelerin savaşa karşı duruşları, Balkan coğrafyasındaki Batı entegrasyon sürecinin karmaşıklığını yansıtırken, aynı zamanda Rusya devletinin bölgedeki nüfuz mücadelesinin de tezahürü olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda, bu üç ülkenin Rusya-Ukrayna rekabeti ve Batı Bloku'na ilişkin algıları, Balkan topraklarındaki politik, etnik ve tarihsel mirasın bir yansıması

şeklinde etkisini yansıtmaktadır. Arnavutluk'un Batı yanlısı net duruşu, Sırbistan'ın denge politikası ve Bosna-Hersek'in bölünmüş yapısı, bölgesel dış politikadaki farklılıkların temel belirleyicileri arasındadır.

Arnavutluk devletinin Batı Bloku ile tam entegre olma durumu, onu Balkan coğrafyasında Batı'nın güven duyduğu bir iş ortağı haline gelmesini sağlamaktadır. Moskova'ya daha az fırsat sunduğu düşünülen Arnavutluk, Rusya'nın etkisine en az maruz kalan ülke durumundadır. Arnavutluk'un Rus enerjisine olan sınırlı bağımlılığı, Rusya devletinin saldırgan faaliyetleri ve Kosova'daki Sırlara olan desteğiyle birleşince, Moskova'nın ülkedeki etkisinin bölgedeki diğer ülkelere göre daha sınırlı olmasına neden olmuştur. (Filipovic, Hide, Hirkic, Kapidzic, Mishkova, Petrovic, Repovac-Niksic, Turcalo, Xharo, 2024, s.34).

Batı Balkanlar'daki ülkelerin dış politika tercihleri, tarihsel bağlar ve jeopolitik çıkarlar doğrultusunda şekillenmektedir. Bu çerçevede, Sırbistan devleti, tarihsel açıdan Rusya ile tarihsel bağları olsa da, Batı ile de sosyal, siyasi ve ekonomik iş birliğini devam ettirmeye çabalamaktadır. Bu politika, Sırbistan'ın gerek bölgesel çıkarlarını artırma gerekse de dış politikada esnek olabilmesine olanak sağlamaktadır. Sırbistan, tarafsızlık ilkesini güttüğü denge politikası benimsemiştir. Sırbistan'nın dış politikasında "çok yönlülük" hakimken, diğer yandan da "denge siyaseti" anlayışı benimsenmiştir. Sırbistan, Batı dünyasıyla ilişkileri ilerletmeye çalışırken, Rusya devleti ile de olan kritik önemdeki bağlarını muhafaza etmeye çabalamaktadır. Sırbistan hükümetinin bu denge stratejisini ne zamana kadar devam ettirebileceği, savaşın seyrine olduğu kadar Batı'nın sabrına da bağlıdır.

Bosna-Hersek'in dış politika tutumu, ülkenin etnik temelli yönetim yapısı nedeniyle oldukça parçalı ve çok katmanlı bir görünüm arz etmektedir. Bosna-Hersek devleti ise üçlü başkanlık sistemindeki, Hırvat ve Boşnak temsilcilerin Rusya karşıtlığına karşılık, Sırp üyeler ve Republika Srpska entitesi Moskova'ya samimi bir duruş sergilemektedirler. Bosna-Hersek, etnik siyasi ayrışmalar sebebiyle parçalı bir dış politika geliştirmiştir. Ülkedeki iç bölünmüşlük durumu ise, Rusya-Ukrayna Savaşı gibi uluslararası kriz ortamlarında etkin bir aktör olması yolunu kapamıştır. Aynı zamanda bu yapısından ötürü dış politika kararlarında tutarlı davranmamaktadır.

4. YÖNTEM

Araştırmada, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'un Rusya-Ukrayna Savaşına ilişkin yaklaşımlarını analiz edebilmek için dokü-

man analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda, hükümet açıklamaları, medya içerikleri ve akademik yayınlar gibi ikincil veri kaynakları incelenmiştir. Rusya-Ukrayna Savaşına Balkan devletlerinin verdiği tepkileri kaleme alan kitaplar, makaleler, tezler, önemli internet siteleri, gazete ve dergi yazıları titizlikle incelenmiş olup; metin analizi, söylem analizi, mülakat ve tarihsel belgelerin tahlili gibi yöntemlerden oluşan nitel araştırma tekniği kullanılmıştır. Bu amaçla da kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Zira böylelikle, daha önce yapılmış çalışmaların farklılıkları ortaya çıkarılarak, özgün katkılar sunulması hedeflenmiştir. Konuya ilişkin yazılan Türkçe ve İngilizce kaynakların yanı sıra bölgeyi daha iyi araştırmak ve farklı bakış açılarını süzgeçten geçirebilmek adına Sırpça kaynaklar da tahkik edilmiştir. Ülkelerin dış politika söylemleri ve toplumsal eğilimleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur.

5. BULGULAR

Bu bölümde, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'un Rusya-Ukrayna Savaşına yönelik bakış açılarını analiz etmeye olanak sağlayan temel bulgulara yer verilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen bilgiler ışığında, üç ülkenin Rusya, Ukrayna ve Batı Bloku'na yönelik tutumlarını belirleyen temel dinamikler ele alınmakta ve ülkelerin dış politika söylemleri ve uluslararası aktörlerle ilişkileri bağlamında incelenmektedir.

Uluslararası güvenlik ortamı, 21. yüzyılda son derece artış gösteren bölgesel krizler ve güç rekabetleri ile şekillenmektedir. Bu çerçevede, Rusya Federasyonu 24 Şubat 2022 senesinde, Ukrayna devletine karşı geniş çaplı saldırı başlatarak Avrupa topraklarında Soğuk Savaş döneminden bu yana görülmemiş düzeyde bir silahlı çatışma ve işgale neden olmuştur. Bu savaş, yalnızca tarafları değil, hem bölgesel hem de küresel düzlemde pek çok devletin politikalarını da derinden etkilemiştir. Küreselleşme ile birlikte dünyanın herhangi bir yerinde cereyan eden savaşların etkisi yalnızca o yer ile sınırlı kalmamakta, şiddeti ve etkileri farklı olsa da uzak coğrafyaları da sosyal, politik ve ekonomik boyutta etkileme potansiyeline sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, Rusya-Ukrayna Savaşı yalnızca savaşın taraflarını etkilememekte, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri farklı boyutlarıyla derinden sarsmıştır. Balkan ülkeleri de Ukrayna'daki savaşın yansımalarına göre yerlerini almış ve dış politikalarını yeniden şekillendirmişlerdir. Bu farklılıklar, Balkanlar coğrafyasının konumu gereği kırılganlığını ve dış etkilere olan açık duruşunu yeniden ortaya koymaktadır.

Uluslararası platformda yaşanan krizlerin bölgesel yansımaları, ekonomiyi kırılganlaştırıp, siyasi yapılarda ciddi etkiler yaratabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Batı Balkanlar'daki çeşitli meselelerin bir kez daha incelenmesine sebep olduğu bir gerçektir. Enerji, gıda ve ekonomi konuları ise bu savaş-taki en savunmasız görünen başlıklar olmuştur. Balkan ülkelerinin önemli kısmı Rusya ve Ukrayna'dan petrol, gaz ve tahıl ithalat eden ülkeler konumundadır. Bundan dolayıdır ki yaşanan bu savaş bahsi geçen malların ihracat sürecini belirsizleştirdiği gibi, sınırlı hale de getirmektedir. Genel olarak bakıldığında, Rusya-Ukrayna Savaşı Balkan topraklarındaki jeostratejik dengeleri bir kez daha şekillendirmiş, ülkelerin de dış politika hedeflerinde ayrışmaları derin kılmıştır. Bu da, Balkanların Avrupa-Atlantik entegrasyon sürecine ve bölgedeki güvenlik meselesine direkt olarak yansımaktadır.

Rusya-Ukrayna Savaşı, Batı Balkanlar'a bakıldığında Arnavutluk, Sırbistan ve Bosna-Hersek'in dış politika yaklaşımındaki net farklılıkları gözler önüne sermiştir. Sonuçta, bu üç ülkenin çatışmaya ve Batı Bloku'na ilişkin farklı yaklaşımları, Batı Balkanlar topraklarında dış politika farklılığının ve bölgesel entegrasyonun önündeki engellerin net bir göstergesidir. Bölgedeki barış ve istikrarlı ortamın sürdürülebilirliği, bu devletlerin kendi içlerindeki politikalarının uyumlaştırılması ve demokratikleştirilmesi ve de Batı dünyası ile ilişkilerin dengede yürütülebilmesi için güçlendirilmesine bağlıdır. Bu açıdan, küresel aktörlerin bölgesel iş birliği yapılarını destekleyici stratejilerini şekillendirmek, Balkanların jeostratejik istikrarı açısından kritik önemdedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Batı Balkanlar'daki bazı ülkelerin dış politika tercihleri üzerindeki etkileri analiz edilmiş; bahsi geçen ülkelerin Rusya, Ukrayna ve Batı Bloku'na ilişkin tutumlarının tarihsel, politik ve stratejik arka planları ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular çerçevesinde, bölgesel dinamiklere dair detaylı bir değerlendirme sunulmakta ve ileriye dönük önerilere yer verilmektedir.

Sırbistan için gelecekteki ihtimallere bakılacak olur ise; Avrupa Birliği, Batı Balkanlar'a yönelik daha net bir entegrasyon fikri ortaya koyarsa, Sırbistan devleti daha çok uyum gösterebilir. Fakat bunun sonucu olarak iç siyasette riskli olsa da Kosova konusunda tavizlerde bulunmasını gerektirebilir. Sırbistan, Batı'dan ekonomik destek alırken diğer taraftan Rusya ile stratejik ilişkilerini devam ettirmek isteyebilir. AB süreci tamamen sekteye uğrarsa ya da Kosova konusunda Batı ile

ciddi sıkıntılar yaşanır, Moskova ile çok daha samimi bir ilişkiden söz edilebilecektir. Fakat bu durum da, siyasi ve ekonomik açıdan bir takım risklere neden olabilir. Bosna-Hersek için gelecekteki ihtimallere bakılacak olur ise; NATO ve AB'ye üyelik için gereken adımlar atılırsa, Bosna-Hersek Batı'ya tam olarak entegre olabilir. Fakat bunun için etnik kökenli sıkıntıların azalması ve iç politik yapının reforme edilmesi şarttır. Sırp Cumhuriyeti, Rusya devleti ile ilişkilerini pekiştirirken; Hırvat ve Boşnak bölgeler Batı dünyası ile yakınlaşabilir. Bu durum, ülkenin fiili olarak daha fazla parçalanmasına sebep olabilir. Rusya ise Sırp Cumhuriyeti üzerindeki etkisini artırabilir ve Batılı devletler de bunun önüne geçmek için daha çok gerek askeri gerekse de siyasi destek sağlayabilir. Arnavutluk için gelecekteki ihtimallere bakılacak olur ise; Reform adımları atılmaya devam ettikçe, Arnavutluk'un devletinin AB'ye tam üyeliği mümkün olabilecektir. Arnavutluk, NATO bünyesinde aktif bir konumda yer alarak, Balkan topraklarında Batı'nın hem siyasi hem de askeri etkisini artıran bir unsur olabilir. Arnavutluk'un Kosova devletine yakın mesafede durması, Sırbistan ile arasındaki sıkıntıları artırabilir. Bu durum da bölgedeki Batı-Rusya düzleminde doğrudan olmasa da dolaylı olarak çatışmalara sebep olabilir.

Genel bölgesel eğilimlere bakılacak olur ise; Rusya özellikle Sırbistan ve Sırp bölgelerinde nüfuzunu artırmaya çabalayacaktır. NATO ve AB, Arnavutluk'un yanı sıra Boşnak bölgelerindeki etkinliğini de korumaya devam edecektir. Fakat eğer AB hızlı bir genişleme süreci ortaya koymazsa, Sırbistan gibi devletler alternatif arayışlara girebilir. Enerjiye olan bağımlılığı ve güvenlik sıkıntıları, ülkelerin dış politika hedeflerinde mühim bir aktör olacaktır.

Balkan coğrafyasında yaşanan pek çok savaş ve soykırımın izleri varlığını halen sürdürürken küresel meselelerden sıyrılarak izole bir biçimde ayakta kalmanın mümkün olmayacağı aşikardır. İlerleyen zamanlarda, bahsi geçen ülkelerin dış politika stratejilerinin nasıl şekilleneceği ve bölgedeki istikrarın uluslararası ilişkiler disiplini bakımından kritik öneme sahip olmaya devam edeceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağır, O. (2024). Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Küresel Aktörlerin Politik Hedefleri. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10 (22), 320.
- Anghel, V. ve Dzankic, J. (2023). Wartime EU: consequences of the Russia – Ukraine war on the enlargement process. *Journal of European Integration*, 45 (3), 487.

- Belloni, R. (2009). Bosnia: Dayton is dead! Long live Dayton!. *Nationalism and Ethnic Politics*, 15:3-4, 358.
- Buyar, C. & Şener, U. (2023). Tarihin Dönüşü: Rusya-Ukrayna Savaşı, Siyasi ve Ekonomik Tesirleri. *Journal of Academic Value Studies*, 9 (4), 287.
- Çalışkan, F. (2022). Adım Adım Rusya Ukrayna Savaşı ve Üçüncü Tarafların Sürece Etkisi. *Euro Politika*, 14, 37.
- Duman, Ç. (2022). *Ukrayna Krizi'nin Avrupa Birliği Genişleme Sürecine Etkisi*, İKSAD Publishing House.
- Dzankiç, J., Kacarska, S. & Keil, E. (2023). *A Year Later: War in Ukraine and Western Balkan (Geo)Politics*. European University Institute.
- Filipovic, L., Hide, E., Hirkic, M., Kapidzic, D., Mishkova, D., Petrovic, V., Repovac-Niksic, V., Turcalo, S. & Xharo, K. (2024). External Engagement in the Western Balkans, <https://re-engaging.eu/>, 34.
- Kalicanin, B. (2024). European integration of the Western Balkans during the war in Ukraine – illusion or real incentive towards full membership?. *Faculty of Political Science University of Belgrade*, 17, 31.
- Kolarski, L. (2022). The Impact of the War In Ukraine on the Western Balkans. *The Policy of National Security*, 23 (2), 95.
- Kusa, I. (2022). Russia-Ukraine War: Harbinger of a Global Shift A Perspective from Ukraine. *Pluto Journals*, 19 (1), 10.
- Mearsheimer, J. (2022). Why the Ukraine War Is the West's Fault. *Council on Foreign Relations*, 93 (5), 78.
- Metodieva, A. (2024). The EU's Perception of Competing External Actors in the Western Balkans and the Eastern Neighborhood. <https://re-engaging.eu/>, 27.
- Orhan, E. (2022). The Effects of the Russia-Ukraine War on Global Trade. *Journal of International Trade, Logistics and Law*, 8 (1), 142.
- Sezer, S. (2024). Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Jeopolitik Sonuçları. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17 (1), 171.
- Stradner, I. (2022). The War in Ukraine and the Western Balkans. Atlantic Council of Montenegro, <https://www.aei.org/>, 3.
- Tutar, Y. N. & Mert M. A. (2025). Soğuk Savaş'ın Ayak Sesleri: Rusya-Ukrayna Krizi Bağlamında NATO'nun Güvenlik Politikalarında Dönüşüm. *Rusya Araştırmaları Dergisi*, 13, 279.

DÜRTÜSELLİK İLE KIRILGAN NARSİSİZM ARASINDAKİ İLİŞKİDE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞININ ARACI ROLÜ

Berrak İZCİ¹

Hakan DUMAN²

Özet

Günümüzde dürtüsellik, sosyal medya bağımlılığı ve narsisizm kavramları oldukça popüler kavramlar olmakla birlikte narsisizm kavramının alt boyutlarından biri olan kırılğan narsisizm boyutunun geriplanda kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı dürtüsellik ve kırılğan narsisizm arasındaki ilişkide sosyal medya bağımlılığının aracı rolünü incelemektir. Araştırmaya 18-55 yaş aralığında 205'i kadın 181'i erkek olmak üzere toplamda 386 birey katılım sağlamıştır. Değişkenler cinsiyet ve medeni durum değişkeni açısından T Testi yapılarak incelenmiştir. Eğitim durumu, çalışma durumu ve yaş değişkenleri açısından ise Oneway Anova Testi yapılarak incelenmiştir. Kırılğan Narsisizmin ölçülmesi amacıyla Patolojik Narsisizm Envanteri (PNE), Dürtüsellik düzeyini ölçmek için Barratt Dürtüsellik Ölçeği Kısa Formu (BIS-11-KF), Sosyal Medya Bağımlılığı düzeyinin ölçmesi amacıyla Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği Yetişkin Formu (SBMÖ-YF) kullanılmıştır. Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için yapılan Pearson Korelasyon analizi sonucunda dürtüsellik toplam puanı ile kırılğan narsisizm toplam puanı arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r=0.356$, $p<0.01$), kırılğan narsisizm ile sosyal medya bağımlılığı arasında ($r=0.572$, $p<0.01$) ve dürtüsellik ile sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler ($r=0.765$, $p<0.01$) bulunmuştur. Yapılan bootstrap aracılık analizi sonucunda, sosyal medya bağımlılığının, dürtüsellik ile kırılğan narsisizm arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı rol oynadığı bulunmuştur (ACME: 1.057, $p<0.001$).

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, pskberrakizci@gmail.com

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Klinik Psikoloji Bölümü, hakan.duman@gedik.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Dürtüsellik, Kırılgan Narsisizm, Sosyal Medya Bağımlılığı

THE MEDIATING ROLE OF SOCIAL MEDIA ADDICTION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN IMPULSIVITY AND VULNERABLE NARCISSISM

Abstract

Nowadays, the concepts of impulsivity, social media addiction and narcissism are quite popular concepts, but it is seen that the dimension of vulnerable narcissism, which is one of the sub-dimensions of the concept of narcissism, has remained in the background. In this context, the aim of the study is to examine the mediating role of social media addiction in the relationship between impulsivity and vulnerable narcissism. A total of 386 individuals, 205 female and 181 male, between the ages of 18-55 participated in the research. Variables were examined by using T Test in terms of gender and marital status variables. Oneway Anova Test was used in terms of educational status, employment status and age variables. Pathological Narcissism Inventory (PNI) was used to measure Vulnerable Narcissism, Barratt Impulsivity Scale Short Form (BIS-11-SF) was used to measure the level of impulsivity, and Social Media Addiction Scale Adult Form (SMAS-AF) was used to measure the level of Social Media Addiction. As a result of the Pearson Correlation analysis conducted to examine the relationships between the variables in the study, a positive and statistically significant relationship was found between the total score of impulsivity and the total score of vulnerable narcissism ($r=0.356$, $p<0.01$), between vulnerable narcissism and social media addiction ($r=0.572$, $p<0.01$) and between impulsivity and social media addiction ($r=0.765$, $p<0.01$). As a result of the bootstrap mediation analysis, it was found that social media addiction played a significant mediator role in the relationship between impulsivity and vulnerable narcissism (ACME: 1.057, $p<0.001$).

Key Words: Impulsivity, Vulnerable Narcissism, Social Media Addiction

1.GİRİŞ

İnsanı anlamada temel bir yer tutan dürtü kavramı zihin ve bedenin bir manada çalıştığı kısmı açıklar. Bu sebeple kişiliği anlamak için

mühim bir noktadadır (İkiz, 2002). Freud dürtü kuramında zamanla değişikliklere gitmiştir. Birinci dürtü kuramında dürtülerin çocuğun hayata gelişiyile birlikte başladığından, hazzın bedeninin bazı bölgelerinde deneyimlendiğinden bahseder (İkiz, 2002). İkinci dürtü kuramında ise, 1914'te narsisizm terimiyle birlikte dürtü kuramında farklılaşma olmuştur. Benlik (narsisistik) libidosu ile nesne libidosu arasındaki çatışmaya değinilmektedir (İkiz, 2002). Dürtü hep doyuma ulaşmak ister (Keser, 2002), narsisistik libidoda yani benlik libidosunda doyum bireyin kendi bedeninden karşılandığı otoerotik özelliklere sahiptir (Tükel, 2002). Üçüncü ve sonuncu dürtü kuramında, "Haz İlkesinin Ötesinde" isimli yazısında bütün dürtüsel eğilimlerin son olarak yaşam ve ölümle sonuçlandığından bahseder. Dünyada olmayı sürdüren ve koruyan yaşam dürtüsüyle birlikte bir köşede bekleyen, dünyada olmayı istemeyen bu canlılığı bitirmek isteyen bir dürtü daha vardır. Ölüm dürtüsü (Thanatos) durgunluk ve eylemsizlik içindedir. Egonun tüm sorunlarından arınmasını amaçlar. Yaşam dürtüsü (Eros) ise, dünyayı daha geliştirmekte, güç kaynaklarını arttırmakta, kişinin ihtiyacı olan enerji kaynağı sağlamaktadır (İkiz, 2002).

Dürtüler güçlü bir şekilde gelir, bilinçdışı olan dürtüler ön bilinç ve bilincin bariyerini geçerse davranış halinde görülür. Bu duruma genel anlamıyla dürtüsellik ismi verilir (Köşkdere, 2023). Dürtüsellik yeteri kadar düşünmeden anlık eylemlerde bulunma, aynı düzeyde yeteneğe ve donanıma sahip kişilere oranla daha az öngörüyle davranışa geçme eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Moeller ve ark. 2001).

Patton, Stanford ve Barratt (1995) motor dürtüsellik, bilişsel dürtüsellik, plan yapamama dürtüselligi olarak üç gruba ayırmışlardır. Motor dürtüsellik, düşünmeden eylemde bulunma, bilişsel dürtüsellik, çabuk bilişsel karar verme, plan yapamamayı ise, şimdiki ya da ilerisini düşünmeden davranma olarak tanımlamışlardır.

Dürtüsellik, kişilerin karşılaştıkları bir durum karşısında uyumlu tepkiler vermesini engelleyerek, saldırganlık davranışının ortaya çıkması ile ilgili önemli bir rol üstlenmektedir (Cohen ve Yavuz, 2018). Kırılgan narsisistik eğilimler gösteren kişiler diğerlerinin görüşlerine karşı duyarlı olduklarından dolayı içlerindeki saldırgan eğilimleri açıkça ifade etmezler (Okada, 2010). Bunun yerine örtük ve dolaylı yollarla saldırganlıklarını yansıtır (Dobrucalı ve Özkan, 2021).

Kırılgan narsisizm kavramını daha iyi anlamak için öncelikle narsisizm kavramından bahsedilmelidir. Freud narsisizmi cinsel gelişim döneminde otoerotizm ve ötekine karşı duyulan sevgi arasında

bir yerde konumlandırmaktadır. Birey en başta kendi bedenini sevgi nesnesi olarak seçer. Bu evrede kişinin kendisi libidinal nesnedir ve burada fiksasyon ilerleyen dönemlerde perversiyonlara neden olur. Narsisizm, benliğin libidinal yatırıma uğramasıdır (Anlı, 2010).

Narsisizmde düşlem boyutunda ya da gerçek düzeyde nesne ve ego çatışmalı bir ilişki içindedir. Egonun libidinal yatırımıyla nesne isteği ego isteğine evrilir. Green'e göre bu olay, başkasına duyulan arzunun yok olmasının beraberinde getirdiği bir olma halini istemektir (Kayaalp, 2013).

Literatüre bakıldığında narsisizm iki boyuta ayrılmıştır açıkça kendini belli eden, teşhirci, kendine yönelik yüksek düzeyde hayranlık duyguları beslemeyle ilgili olan büyüklenmeci boyuttur (Wink, 1991). Kırılgan narsisizmde ise, utangaç görüntünün altında, büyük istekler ve haklılık duyguları vardır. Özsaygılarını koruyabilmek için etraflarındaki kişilerden gelen dönütlere oldukça önem atfedilir. İçeride olan haklılık duyguları ve düş kırıklıklarını kabul etmezler (Dickinson ve Pincus, 2003). İnsanlara olan etkileşimler sırasında büyük bir endişe hissederler ve bu durumdan kaçınmak amacıyla online sitelere yönelirler bu sitelerde kendilerini başka kişilere nasıl göstereceklerini belirleyebilirler (Fegan ve Bland, 2021).

Bu kişiler, yaşadıkları anıları dünyada her şeyden kıymetli bir yerde olarak görmeleri sebebiyle, sürekli olarak kendileriyle ilgili gönderilerde bulunmaktadır. Bu durum daha fazla gönderide bulunmak isteyen kişileri bağımlılığa teşvik etmektedir. Başka bir taraftan değerlendirildiğinde, insanlar keyif aldıkları ortamlarda zamanlarını geçirmek isterler, bu kişilerde kendilerini en güzel yansıtabildikleri yerin sosyal medya uygulamaları olması nedeniyle zamanlarının önemli bir bölümünü sanal mecralarda geçirmektedirler (Ünlü, 2018). Bu kişilik özelliğine sahip kişiler sosyal medya uygulamalarının keşfedilmesinden önce var olsalar da bu uygulamaların ilerlemesiyle birlikte takdir görme ve beğenilme ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri yeni bir kanal olmuştur (Aktaş ve Şahin, 2018).

Sosyal medya bağımlılığı, sosyal medya uygulamalarını kapsayan internet bağımlılığının bir alt dalıdır. Bu bağımlılık türü, insanların son dönem internet teknolojilerini kullanmayı tercih etmesiyle giderek yaygınlaşmıştır (Karakuş, Balcı ve Tiryaki, 2024). Sosyal platformlar, kişilerin başka insanlara veya topluluklarla iletişim kurmasını kolay hale getiren bir ortam sunmaktadır (Dal, 2021).

Facebook, Instagram, X, LinkedIn vb. yaygın sosyal medya plat-

formları, küresel ölçekte ve Türkiye’de milyonlarca kişi tarafından sürekli ve yoğun biçimde kullanılmaktadır. Bu denli yoğun kullanım miktarı ve süresi, bağımlılık kavramını merkezi bir mesele haline getirmektedir. Bireyler hayatta erişmekte güçlük çektikleri, rahatça dile getiremedikleri duygu ve düşünceleri sosyal medya mecralarında ifade etme eğilimi göstermektedir. Bu tarz davranışlar bireylerin sosyal medya uygulamalarına ayırdıkları zamanı arttırmakta ve sonuç olarak sosyal medya bağımlılığına yol açabilmektedir (Çiftçi, 2018).

Günümüz dünyasında, bireyler her yerde kolayca bilgiye erişme imkanına sahiptir. Sosyal medya uygulamaları sayesinde, uzun süredir görüşmedikleri kişilerle yeniden bağ kurabilmektedirler. Hatta yalnızca tanıdıkları kişilerle kalmayıp aynı zamanda dünyanın farklı bir bölgesinde yaşayan kişilerle iletişime geçmek de mümkün hale gelmektedir. Çoğunlukla tüm sanal uygulamaların ortak noktası, insanları aktif bir iletişim ortamına çekmektir. Bu durumda bireyler yalnızca iletişim değil aynı zamanda iş olanakları açısından da yarar sağlamaktadır (Ünver ve Köse, 2020).

Yüksek dürtüsellik seviyesine sahip bireyler çoğunlukla hızlıca, hemen şimdi tatmin olabilecekleri eylemlere yönelmektedir. Bunlar sosyal medya, sanal alışveriş yapmak ve sanal tabanlı oyunlar oynamayı kapsamaktadır. Bu tarz eylemler kısa süreli keyif verdiğinden dolayı dürtüsellik düzeyi yüksek bireyler için ilgi çekici olmaktadır (Bozkaya, 2024).

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı, dürtüsellik ve kırılğan narsisizm arasındaki ilişkiyi sosyal medya bağımlılığının aracı rolünü ele alarak incelemektir.

Literatüre bakıldığında kırılğan narsisizm, sosyal medya bağımlılığı ve dürtüsellik ile ilgili ayrı çalışmalar olsa da, özel olarak üçünün ilişkisi incelenmemiştir. Narsisizm kavramı günümüzde popüler bir kavram olmasına rağmen kırılğan narsisizm kavramının geri planda kaldığı görülmektedir. Bu bakımdan da çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışma ile bu üç kavramın ilişkisinin araştırılması hedeflenmektedir. Özellikle, dürtüsellik ve kırılğan narsisizm ilişkisinin yeterince öneminin vurgulanmadığı dikkat çekmektedir. Bu noktada araştırma, kırılğan narsisizm ve dürtüsellik ile sosyal medya bağımlılığı değişkenleri arasında yapılacak olan çalışmalara yol gösterecektir.

Buna göre, araştırmada aşağıda listelenmiş olan hipotezler incelenecektir:

H1:Dürtüsellik ve kırılğan narsisizm arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Sosyal medya bağımlılığı ve dürtüsellik arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3:Kırılğan narsisizm ve sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4:Dürtüsellik ile kırılğan narsisizm arasındaki ilişkide sosyal medya bağımlılığının aracı rolü vardır.

3.YÖNTEM

Aşağıda çalışmanın modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması, verilerin analiz edilmesi ve işlem konularına dair açıklamalar bulunmaktadır.

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma nicel araştırma tekniklerinden ilişkisel tarama modeli kapsamındadır. Tarama modelleri, öncesinde ya da devam eden bir olayın olduğu haliyle betimlemeyi hedefleyen çalışma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2012).

3.2. Evren ve Örneklem

Türkiye’de yaşayan 18-55 yaş arasındaki bireyler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmaya toplamda 386 katılımcı dahil edilmiştir. Araştırmanın örneklem grubunu rastgele olmayan örnekleme tekniklerinden uygun örnekleme yöntemi ile belirlenen toplam 386 yetişkin birey oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak hedefiyle katılımcıların sosyo-demografik bilgilerin öğrenilmesine hizmet eden Kişisel Bilgi Formu, Kırılğan Narsisizm düzeyinin ölçülmesi amacıyla Patolojik Narsisizm Envanteri (PNE), Dürtüsellik düzeyini ölçmek için Barratt Dürtüsellik Ölçeği Kısa Formu (BIS-11-KF), Sosyal Medya Bağımlılığı düzeyinin ölçmesi amacıyla Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği Yetişkin Formu (SBMÖ-YF) kullanılmıştır.

3.4.Kişisel Bilgi Formu

Katılımcılara ait cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi gibi çeşitli değişkenleri

belirleyebilmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmış bir bilgi toplama formudur.

3.5. Patolojik Narsisizm Envanteri (PNE)

Orijinali 52 sorudan oluşan ölçeğin Türkçe geçerlik güvenirlik çalışması Büyükgüngör tarafından 2016 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda Türkçe form 40 maddeden oluşmaktadır ve orijinal forma benzer şekilde Narsisistik Büyüklenmecilik ve Narsisistik Kırılganlık olmak üzere iki alt boyut altında toplanmıştır. Bu ölçekte yalnızca Sömürücülük alt ölçeği (7, 10, 16 ve 26. maddeler) Narsisistik Büyüklenmecilik alt boyutunda; Kendini Yüceltme (15. ve 25. madde), Hak Görücü Öfke 45 (8, 9, 13, 29 ve 40. maddeler), Kendini Feda (18, 28, 30 ve 33. maddeler), Büyükenmeci Fantezi (1, 19, 23, 32, 34 ve 37. maddeler), Bağımlılığı Ret (4, 6, 12, 17, 20, 21, 35, 38 ve 39. maddeler) ve Koşula Bağlı Özsaygı (2, 3, 5, 11, 14, 22, 24, 27, 31 ve 36. maddeler) alt ölçekleri ise Narsisistik Kırılganlık alt boyutunda yer almaktadır. Ölçek yedi alt boyuttan oluşmaktadır. PNE'nin toplam ölçek güvenirlik katsayısı $\alpha = .91$ olarak hesaplanmıştır. Alt boyutlarda ise bu değerlerin $\alpha = .23$ ile $\alpha = .63$ arasında değiştiği belirtilmiştir.

Araştırma kapsamında narsisizmin yalnızca kırılgan boyutunun incelenmesi nedeniyle büyükenmeci narsisizm boyutuna ait Sömürücülük alt boyutunda yer alan maddeler analiz dışı bırakılmış ve kullanılmamıştır.

3.6. Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği-Yetişkin Formu (SMBÖ-YF)

Ergin bireylerde (18-60 yaş) sosyal medya bağımlılığını ölçmek amacıyla tasarlanmış ölçeğin geliştirilme çalışması Şahin ve Yağcı tarafından 2017 yılında yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda iç tutarlılık katsayısı olan Cronbach alfa değerinin ,94 bulunduğu ifade edilmiştir. 18-60 yaş arasında tercih edilebilecek, 20 sorudan oluşan, beşli likert tipi, sanal tolerans ve sanal iletişim olmak üzere iki alt ölçeğe sahiptir.

3.7. Barrat Dürtüsellik Ölçeği-Kısa Formu

Ölçeğin Türkçe çalışmaları Tamam ve arkadaşları (2008) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin iç tutarlılığını belirlemek için Cronbach alfa değerleri incelenmiş ve bu değer toplam puan için 0,82 alt boyutlar için 0,64-0,80 olarak belirlenmiştir. Barrat Dürtüsellik Ölçeği-Kısa Formu 15 sorudan ve üç alt boyuttan meydana gelmektedir. Ölçekten alınan puanın yükselmesi dürtüsellik düzeyinin yükseldiğine işaret etmektedir.

3.8. Verilerin Analizi

Verilerin analizi SPSS v.22 ve R-Studio programları ile yapılmıştır. Verilerin analizinde, yüzde, aritmetik ortalama gibi tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğu Kolmogorov-Smirnov testinin yanı sıra Çarpıklık ve Basıklık katsayıları kullanılarak test edilmiştir. Normal dağılıma uyan parametrelerin gruplar arası analizinde Oneway ANOVA testi kullanılmış olup, farklılık yaratan grubun tespiti için Post-Hoc Tukey HSD tests kullanılmıştır. Normal dağılıma uygunluk gösteren parametrelerin iki grup arası karşılaştırmasında Student t test kullanılmıştır. Ölçekler arasındaki aracı rolünün belirlenmesinde Yapısal Eşitlik Modelinde Bootstrap aracılık analizi kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Çalışma 14 Mart- 8 Nisan tarihlerinde 181'i %46.9 erkek, 205'i %53.1 kadın toplamda 386 katılımcı ile yapılmıştır. Çalışmaya katılım sağlayan bireylerin yaşları 18 ile 55 yıl arasında farklılaşmakta olup, yaş ortalaması 33.96 yıl, standard sapması da 11.52 saptanmıştır.

Tablo 1: Demografik Özelliklerin Dağılımı

		n	%
Eğitim Durumu	Ortaokul	23	6
	Lise	61	15.8
	Lisans	225	58.3
	Yüksek Lisans	67	17.4
	Doktora	10	2.6
Medeni Durum	Bekar	201	52.1
	Boşanmış	16	4.1
	Evli	169	43.8
Çalışma Durumu	Çalışıyor	243	63
	Çalışmıyor	77	19.9
	Öğrenci	66	17.1

Çalışmaya katılanların 23'ü (%6) ortaokul, 61'i (%15.8) lise, 225'i (%58.3) lisans, 67'si (%17.4) yüksek lisans, 10'u (%2.6) doktora mezunudur.

Katılımcıların 201'i (%52.1) bekar, 16'sı (%4.1) boşanmış, 169'u (%43.8) evlidir.

Çalışmaya katılanların 66'sı (%17.1) öğrenci olup, 77'si (%19.9)

çalışmıyor, 243'ü (%63) çalışmaktadır.

4.1. Ölçeklerin Toplam Puanlarının Demografik Özelliklere Göre Değerlendirilmesi

Aşağıdaki tablolarda ölçeklerden elde edilen toplam puanlar ile katılımcıların demografik özelliklerinin değerlendirilmesi sunulmuştur.

Tablo 2: Cinsiyete Göre Ölçeklerin Toplam Puanlarının Değerlendirmesi

	Kadın (n=205)	Erkek (n=181)	t	p
	<u>Ort±SS</u>	<u>Ort±SS</u>		
Dürtüsellik	28.22±7.56	31.78±8.82	-4.228	0.001**
Kırılğan Narsisizm	115.60±34.78	119.69±32.07	-1.194	0.233
Sosyal Medya Bağımlılığı	52.98±16.01	59.40±17.22	-3.800	0.001**

t: Student t test

**p<0.01

Dürtüsellik Toplam puanı cinsiyete göre istatistiki açıdan anlamlı değişiklik bulunmaktadır (p<0.01). Erkeklerin puanı kadınlardan yüksektir.

Kırılğan Narsisizm Toplam puanı cinsiyete göre istatistiki açıdan anlamlı değişiklik bulunmamaktadır (p>0.05).

Sosyal Medya Bağımlılığı Toplam puanı cinsiyete göre istatistiki açıdan anlamlı değişiklik bulunmaktadır (p<0.01). Erkeklerin puanı kadınlardan yüksektir.

Tablo 3: Eğitim Durumuna Göre Ölçeklerin Toplam Puanlarının Değerlendirmesi

	Ortaokul (n=23)	Lise (n=61)	Lisans (n=225)	Lisansüstü (n=77)	F	p
	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS		
Dürtüsellik	29.91+7.73	33.13+9.49	29.72+8.25	27.82+7.22	4.801	0.003**
Kırılgan Narsisizm	121.7+26.98	124.8+34.42	114.85+31.97	118.31+38.43	1.573	0.195
Sosyal Medya Bağımlılığı	55.52+14.04	61.9+17.99	55.35+16.71	53.32+16.43	0.310	0.020*

F: Oneway ANOVA test

* $p<0.05$ ** $p<0.01$

Dürtüsellik Toplam puanı ve eğitim durumuna bakıldığında istatistikî bakımdan anlamlı değişiklik göstermektedir ($p<0.01$). Değişikliğin nereden kaynaklandığını belirlemek hedefiyle yapılan Post-Hoc Tukey HSD testi neticesinde; Lise grubunun puanı Lisans grubundan ($p<0.05$) ve Lisansüstü gruptan ($p<0.01$) anlamlı şekilde yüksek saptanmıştır. Öteki gruplar içerisinde istatistiksel açıdan anlamlı değişiklik olmamaktadır ($p>0.05$).

Kırılgan Narsisizm Toplam puanı eğitim durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı değişiklik göstermemektedir ($p>0.05$).

Sosyal Medya Bağımlılığı Toplam puanı eğitim durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı değişiklik göstermektedir ($p<0.05$). Değişikliğin nereden kaynaklandığını belirlemek hedefiyle gerçekleştirilen Post-Hoc Tukey HSD testi neticesinde; Lise grubunun puanı Lisans grubundan ($p<0.05$) ve Lisansüstü gruptan ($p<0.05$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Öteki gruplar içerisinde istatistiksel açıdan anlamlı değişiklik olmamaktadır ($p>0.05$).

Tablo 4: Medeni Duruma Göre Ölçeklerin Toplam Puanlarının Değerlendirmesi

	Bekar/Boşanmış (n=217)	Evli (n=169)	t	p
	<u>Ort±SS</u>	<u>Ort±SS</u>		
Dürtüsellik	31.27±8.87	28.11±7.30	0.835	0.001**
Kırılgan Narsisizm	121.73±33.58	112.11±32.84	2.820	0.005**
Sosyal Medya Bağımlılığı	59.37±16.24	51.65±16.72	4.573	0.001**

t: Student t test

**p<0.01

Dürtüsellik Toplam puanı medeni duruma bakıldığında istatistiksel açıdan anlamlı değişiklik olmaktadır ($p<0.01$). Bekar/Boşanmış grubun puanı evli gruptan yüksektir.

Kırılgan Narsisizm Toplam puanı medeni duruma bakıldığında istatistiksel açıdan anlamlı değişiklik olmaktadır ($p<0.01$). Bekar/Boşanmış grubun puanı evli gruptan yüksektir.

Sosyal Medya Bağımlılığı Toplam puanı medeni duruma bakıldığında istatistiksel açıdan değişiklik bulunmamaktadır ($p<0.01$). Bekar/Boşanmış grubun puanı evli gruptan yüksektir.

Tablo5:Yaş Göre Ölçeklerin Toplam Puanlarının Değerlendirmesi

	18-24 yaş (n=96)	25-29 yaş (n=90)	30-34 yaş (n=33)	35-40 yaş (n=46)	>40 yaş (n=121)	F	p
	<u>Ort±SS</u>	<u>Ort±SS</u>	<u>Ort±SS</u>	<u>Ort±SS</u>	<u>Ort±SS</u>		
Dürtüsellik	34.15±9.65	28.99±7.38	26.58±7.14	27.91±7.07	28.85±7.54	9.693	0.001**
Kırılgan Narsisizm	124.25±32.4	121.14±31.2	114.7±40.5	119.93±34.7	109.34±32.5	3.216	0.013*
Sosyal Medya Bağımlılığı	63.38±15.73	54.9±13.6	54.21±16.74	55.22±17.47	51.72±18.08	7.179	0.001**

F: Oneway ANOVA test

*p<0.05

**p<0.01

Dürtüsellik Toplam puanı yaşa bakıldığında anlamlı değişiklik göstermektedir ($p<0.01$). Değişikliğin nereden kaynaklandığını belirlemek hedefiyle yapılan Post-Hoc Tukey HSD testi neticesinde; 18-24 yaş grubunun puanı 25-29 yaş grubu, 30-34 yaş grubu, 35-40 yaş ve 40 yaş üzeri gruptan ($p<0.01$) anlamlı düzeyde fazla saptanmıştır. Öteki gruplar içersinde istatistiksel açıdan değişiklik görülmemektedir ($p>0.05$).

Kırılğan Narsisizm Toplam puanı yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı değişiklik göstermektedir ($p<0.05$). Değişikliğin nereden kaynaklandığını belirlemek hedefiyle yapılan Post-Hoc Tukey HSD testi neticesinde; 18-24 yaş grubunun puanı 40 yaş üzeri gruptan yüksek olduğu saptanmıştır. Öteki gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olmamaktadır ($p>0.05$).

Sosyal Medya Bağımlılığı Toplam puanı yaş gruplarına göre istatistiksel açıdan anlamlı değişiklik göstermektedir ($p<0.01$). Değişikliğin hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek hedefiyle yapılan Post-Hoc Tukey HSD testi neticesinde; 18-24 yaş grubunun puanı 25-29 yaş grubu ($p<0.01$), 30-34 yaş grubu ($p<0.05$), 35-40 yaş grubu ($p<0.05$) ve 40 yaş üzeri gruptan ($p<0.01$) anlamlı şekilde yüksek saptanmıştır. Öteki gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık görülmemektedir ($p>0.05$).

Tablo 6: Çalışma Durumuna Göre Toplam Puanlarının Değerlendirmesi

	Çalışıyor (n=243)	Çalışmıyor (n=77)	Öğrenci (n=66)	F	p
	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS		
Dürtüsellik	28.59±7.4	31.29±8.47	33.08±10.35	9.187	0.001**
Kırılğan Narsisizm	117.28±34.21	109.52±29.66	127.73±33.2	5.367	0.005**
Sosyal Medya Bağımlılığı	54.34±16.9	55.29±16.68	62.89±15.43	6.968	0.001**

F: Oneway ANOVA test

* $p<0.05$

** $p<0.01$

Dürtüsellik Toplam puanı çalışma durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0.01$). Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını saptamak amacıyla yapılan Post-Hoc Tukey HSD testi neticesinde; Çalışmayan grubun puanı Çalışan gruptan anlamlı düzeyde yüksek olup ($p<0.05$), Öğrenci grubunun puanı da Çalışan gruptan anlamlı düzeyde yüksek saptanmıştır ($p<0.001$). Çalışmayan grup ile Öğrenci grubu arasında istatistiksel olarak anlamlı değişiklik görülmemektedir ($p>0.05$).

Kırılğan Narsisizm Toplam puanı çalışma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı değişiklik göstermektedir ($p<0.01$). Değişikliğin nereden kaynaklandığını belirlemek hedefiyle yapılan Post-Hoc Tukey HSD testi neticesinde; Öğrenci grubunun puanı Çalışan gruptan anlamlı düzeyde yüksek saptanmıştır ($p<0.001$). Diğer gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı değişiklik bulunmamaktadır ($p>0.05$).

Sosyal Medya Bağımlılığı Toplam puanı çalışma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı değişiklik göstermektedir ($p<0.01$). Değişikliğin nereden kaynaklandığını belirlemek hedefiyle yapılan Post-Hoc Tukey HSD testi neticesinde; Öğrenci grubunun puanı Çalışan gruptan ($p<0.01$) ve Çalışmayan gruptan ($p<0.01$) anlamlı şekilde yüksek saptanmıştır. Çalışmayan grup ile Çalışan grup arasında istatistiksel açıdan anlamlı değişiklik görülmemektedir ($p>0.05$).

4.2. Ölçekler Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi İle İncelenmesi

Dürtüsellik, kırılğan narsisizm ve sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz neticesinde ulaşılan veriler aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 7: PNE ile BIS-KF-11 Ölçekleri Arasındaki Korelasyon Analizi

	BIS-KF-11 Toplam	Plan Yapmama	Motor Dürtüsellik	Dikkat Dürtüselligi
Toplam PNE	0.356**	0.030	0.455**	0.378**
Kendini yüceltme	-0.057	-0.214**	0.061	0.011
Hak görücü öfke	0.422**	0.078	0.525**	0.421**
Kendini feda	0.172**	-0.061	0.279**	0.198**
Büyükleme fan- tezi	0.181**	-0.068	0.314**	0.191**
Bağımlılığı ret	0.305**	0.065	0.363**	0.310**
Koşula bağlı öz- saygı	0.406**	0.114*	0.437**	0.434**

** $p<0.01$ Pearson Korelasyon Analizi

Dürtüsellik Toplam puanı ile Kırılğan Narsisizm Toplam puanı arasında olumlu yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0.356$, $p<0.01$). Hak Görücü Öfke, Kendini Feda, Büyükleme Fantezi, Bağımlılığı Ret ve Koşula Bağlı Özsaygı puanları ile de Dürtüsellik Toplam puanı arasında olumlu yönlü istatistiksel açıdan

anlamli iliŖi bulunmakta iken ($p<0.01$), Kendini Yüceltme puanı ile Dürtüsellik Toplam puanı arasında istatistiksel açıdan anlamli iliŖi görülmemektedir ($p>0.05$).

Plan Yapmama puanı ile Kendini Yüceltme puanı arasında negatif yönlü istatistiksel açıdan anlamli iliŖi bulunmakta olup ($p<0.01$), Plan yapmama puanı ile Koşula Bağlı Özsaygı puanı arasında pozitif yönlü anlamli iliŖi bulunmaktadır ($p<0.05$). Kırılğan Narsisizm Toplam puanı ve diğeri alt boyut puanları ile Plan Yapmama puanı arasında istatistiksel olarak anlamli iliŖi görülmemektedir ($p>0.05$).

Motor Dürtüsellik puanı ile Kırılğan Narsisizm toplam puanı, Hak Görücü Öfke, Kendini Feda, Büyükleme Fantezi, Bağımlılığı Ret ve Koşula Bağlı Özsaygı puanları arasında olumlu yönde istatistiksel olarak anlamli iliŖi bulunmakta iken ($p<0.01$), Motor Dürtüsellik puanı ile Kendini Yüceltme puanı arasında istatistiksel olarak anlamli iliŖi görülmemektedir ($p>0.05$).

Dikkat Dürtüselliliğı puanı ile Kırılğan Narsisizm toplam puanı, Hak Görücü Öfke, Kendini Feda, Büyükleme Fantezi, Bağımlılığı Ret ve Koşula Bağlı Özsaygı puanları arasında olumlu yönlü istatistiksel açıdan anlamli iliŖi bulunmakta iken ($p<0.01$), Dikkat Dürtüselliliğı puanı ile Kendini Yüceltme puanı arasında istatistiksel açıdan anlamli iliŖi bulunmamaktadır ($p>0.05$).

Tablo 8: PNE ile Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçekleri Arasındaki Korelasyon Analizi

	SBMÖ-YF Toplam	Sanal Tolerans	Sanal İletişim
PNE Toplam	0.572**	0.524**	0.529**
Kendini yüceltme	0.080	0.097	0.047
Hak görücü öfke	0.539**	0.530**	0.459**
Kendini feda	0.335**	0.273**	0.347**
Büyükleme fantezi	0.358**	0.336**	0.322**
Bağımlılığı ret	0.523**	0.465**	0.499**
Koşula bağlı özsaygı	0.585**	0.534**	0.542**

** $p<0.01$ Pearson Korelasyon Analizi

Kırılğan Narsisizm ile Sosyal Medya Bağımlılığı toplam puanı arasında pozitif yönde istatistiksel açıdan anlamli bir iliŖi görülmektedir ($r=0.572$, $p<0.01$). Hak Görücü Öfke, Kendini Feda, Büyükleme Fantezi, Bağımlılığı Ret ve Koşula Bağlı Özsaygı puanları ile de Sosyal Medya Bağımlılığı Toplam puanı arasında pozitif yönlü istatistiksel

olarak anlamlı ilişki bulunmakta iken ($p<0.01$), Kendini Yüceltme puanı ile Sosyal Medya Bağımlılığı Toplam puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki görülmemektedir ($p>0.05$).

Sanal Tolerans ölçeği ile Kırılğan Narsisizm toplam puanı, Hak Görücü Öfke, Kendini Feda, Büyükleme Fantezi, Bağımlılığı Ret ve Koşula Bağlı Özsaygı puanları arasında olumlu yönlü istatistiksel açıdan anlamlı ilişki bulunmakta iken ($p<0.01$), Sanal Tolerans puanı ile Kendini Yüceltme ölçekleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişki bulunmamaktadır ($p>0.05$).

Sanal İletişim puanı ile Kırılğan Narsisizm toplam puanı, Hak Görücü Öfke, Kendini Feda, Büyükleme Fantezi, Bağımlılığı Ret ve Koşula Bağlı Özsaygı puanları arasında pozitif yönlü istatistiksel açıdan anlamlı ilişki bulunmakta iken ($p<0.01$), Sanal İletişim puanı ile Kendini Yüceltme puanı arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişki bulunmamaktadır ($p>0.05$).

Tablo 9: Dürtüsellik ile Sosyal Medya Bağımlılığı Arasındaki Korelasyon Analizi

	SBMÖ-YF Toplam	Sanal Tolerans	Sanal İletişim
BIS-KF-11 Toplam	0.765**	0.796**	0.875**
Plan Yapmama	0.265**	0.289**	0.193**
Motor Dürtüsellik	0.494**	0.473**	0.434**
Dikkat Dürtüsellliği	0.460**	0.424**	0.421**

** $p<0.01$ Pearson Korelasyon Analizi

Sosyal Medya Bağımlılığı Toplam puanı ile Dürtüsellik Toplam puanı arasında olumlu yönde istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0.765$, $p<0.01$). Sosyal Medya Bağımlılığı Toplam puanı ile Dürtüsellik Ölçeği alt boyut puanları arasında da pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmaktadır ($p<0.01$).

Sosyal Medya Bağımlılığı Sanal Tolerans puanı ile Dürtüsellik Toplam puanı ve alt boyut puanları arasında da olumlu yönlü istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmaktadır ($p<0.01$).

Sosyal Medya Bağımlılığı Sanal İletişim puanı ile Dürtüsellik Toplam ölçekleri ve alt boyut arasında da olumlu yönlü istatistiksel açıdan anlamlı ilişki bulunmaktadır ($p<0.01$).

Tablo 10: Dürtüsellik İle Kırılgan Narsisizm Arasındaki İlişkide Sosyal Medya Bağımlılığının Aracı Rolünün Yapısal Eşitlik Modelinde Bootstrap Aracılık Analizi İle İncelenmesi

	Etki büyüklüğü	%95 CI	P
ACME	1.057	0.787 – 1.37	< 0.001**
ADE	0.374	-0.104 – 0.86	0.120
Toplam etki	1.431	1.040 – 1.83	< 0.001**
Prop. mediated	0.739	0.498 – 1.09	< 0.001**

%95 CI: %95 Güven aralığı ACME: Aracılık etkisi ADE: Doğrudan etki

Prop. Mediated: Aracılıkla gerçekleşen etki oranı

Yapılan bootstrap aracılık analizi sonucunda, sosyal medya bağımlılığının, dürtüsellik ile kırılgan narsisizm arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı rol oynadığı bulunmuştur. Bu, aracı değişkenin (sosyal medya bağımlılığı) çok güçlü bir etki yarattığını göstermektedir (ACME: 1.057, $p < 0.001$).

Dürtüsellik doğrudan etkisi istatistiksel açıdan anlamlı görülmemektedir (ADE: 0.374, $p > 0.05$). Bu, ilişkideki büyük kısmın sosyal medya bağımlılığı üzerinden gerçekleştiği anlamına gelmektedir.

Dürtüsellik kırılgan narsisizm üzerindeki toplam etkisi anlamlıdır (Toplam etki: 1.431, $p < 0.001$). Dürtüsellik kırılgan narsisizmi etkileyen önemli bir faktördür.

Etkinin yaklaşık %74'ü (Prop. Mediated: 0.739, $p < 0.001$) sosyal medya bağımlılığı üzerinden geçmektedir.

Bu sonuç, dürtüsel bireylerde görülen kırılgan narsisistik eğilimlerin önemli bir kısmının sosyal medya bağımlılığı üzerinden geliştiğini göstermektedir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmada dürtüsellik, kırılgan narsisizm ve sosyal medya bağımlılığı değişkenleri arasındaki ilişkiler ve aracılık rolü incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, dürtüsellik ile kırılgan narsisizm arasında olumlu yönde bir korelasyon bulunmuştur. Yani dürtüsellik düzeyi arttıkça kırılgan narsisistik eğilimler de artmaktadır. Sosyal medya bağımlılığı ile dürtüsellik arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu saptanmıştır. Diğer bir söyleyişle sosyal medya bağımlılığı düzeyi artış gösterdikçe dürtüsellik düzeyi de artmaktadır. Çalışmanın diğer bir

sonucu olarak, sosyal medya bağımlılığı ile kırılğan narsisizm arasında olumlu düzeyde anlamlı bir korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kişilerin sosyal medya bağımlılığı düzeyi arttıkça kırılğan narsisistik eğilimleri de artış göstermektedir.

Araştırmada katılımcıların dürtüsellik, kırılğan narsisizm ve sosyal medya bağımlılığı düzeyleri bazı demografik değişkenler açısından incelenmiştir. Yapılan çalışma neticesinde kadın ve erkek cinsiyet için dürtüsellik ve sosyal medya bağımlılığı düzeyleri farklılık göstermektedir. Kırılğan narsisizm değişkeni için cinsiyet açısından farklılık görülmektedir. Eğitim durumu için dürtüsellik ve sosyal medya bağımlılığı düzeyleri farklılık göstermektedir. Medeni durum, yaş ve çalışma durumuna göre, dürtüsellik, kırılğan narsisizm ve sosyal medya bağımlılığı toplam puanları anlamlı farklılık göstermektedir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde narsisizm kavramının boyutsal olarak ele alındığı görülmektedir. Çalışmamızda da kırılğan narsisizm kavramı tanı almamış bir örneklemde kişilik bozukluğu olarak değil bir kişilik özelliği olarak değerlendirilmiştir. Literatüre bakıldığında çalışmalar ağırlıklı olarak dürtüsellik ve büyüklenmeci narsisizm arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Dürtüsellik ile kırılğan narsisizm arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalara da rastlanmıştır ve iki değişken arasında pozitif yönde ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Malesza ve Kaczmarek, 2018). Yaptığımız çalışmada da dürtüsellik ile kırılğan narsisizm arasında anlamlı, olumlu düzeyde bir ilişki olduğu neticesine ulaşılmıştır. Literatüre bakıldığında, narsisistik agresifliğin benliğe dışarıdan gelebilecek risklerin karşısında tahmin edilebilir bir tepki olduğu bu sebeple, başkalarının gözünde yitirdikleri değeri tekrar kazanabilmek hedefiyle siber zorbalığı tercih edebilecekleri düşünülmektedir (Goodboy ve Martin, 2015). Büyüklenmeci ve kırılğan narsisizm birbirlerinden ayrı yapılar olmasına rağmen bazı özellikleri benzerlik gösterebilir. İki yapıda da bireyler başkalarından gelebilecek olan olumsuz yorumlara karşı öfke hissetme, kendilerine verilen önerileri kabul etmeme ve sosyal yaşamda insanlarla kurulan ilişkilerde problemler yaşama eğilimindedirler (Stoner, 2018). Çalışmamızda dürtüsellüğün alt boyutlarından dikkat dürtüsellliği ve motor dürtüsellliği ile kırılğan narsisizm arasında ilişki olduğu görülmektedir. Dikkat dürtüsellliği hali hazırda olan işlere yoğunlaşabilmek ve düşünce denetimindeki güçlüklerle karşı bilişsel olarak sürdürülebilir olmak anlamına gelmektedir (Yılmaz, 2025). Kırılğan narsisizmde dikkat üzerine yapılan bir çalışmada güçsüz, sıkıcı, gaddar, bencil vb. negatif kelimelere odaklanma sürelerinin uzun olduğu yani başkalarının düşünceleriyle

meşgul olma halinin dikkatleri üzerinde etkili olduğu görülmektedir (Krusmark, Lee ve Newman, 2015). Yapılan çalışmalar incelendiğinde, motor dürtüselliikle olan ilişki, narsisist kişiler bir topluluğun içinde bulunduklarında o kişileri etkilemek amacıyla eylemlerde bulunarak motor hareketler sergileyebilecekleri şeklinde açıklanmaktadır (Satıcı ve ark., 2019).

Alanyazına bakıldığında Balcı, Karakuş ve Tiryaki (2024) sosyal medya bağımlılığı ile ilgili yapılmış olan araştırmaları incelendikleri çalışmada literatüre bakıldığında en az dürtüsellik konusuna yer verilmiş olduğu ve bu nedenle sosyal medya bağımlılığı ve dürtüsellik arasındaki ilişkinin araştırılmasını önermişlerdir. Dürtüsellik ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda pozitif yönde, anlamlı bir ilişki olduğu neticesine ulaşılmıştır (Ünsalver ve Aktepe, 2017). Araştırma bulgumuz ile tutarlı olduğu görülmektedir. Dürtüsellik düzeyi yüksek bireyler sosyal medya platformlarını kullanırken haz duygusunun yükselmesiyle birlikte dopamin düzeyini de yükseltebilir. Bunun sonucunda ise daha sık kullanıma neden olacağından bireyleri bağımlılık düzeyine kadar ilerletebilir (Bozkaya, 2024). Wu, Cheung, Ku, Hung (2013) dürtüselliği yüksek olan kişilerin dikkat sorunlarının olmasını ve dikkatlerinin sosyal medya uygulamalarından gelen mesaj bildirim sesi gibi dışarıdan gelen uyarılar ile rahatça dağılabilmesiyle birlikte, ders çalışmak ya da odaklanma gerektirecek bir işi yaparken sosyal medya uygulamalarına girmenin daha ilgi çekici ve keyifli gelmesi ile ilgili olduğunu açıklamışlardır.

Kırılgan narsisizm ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalara rastlanmıştır ve anlamlı, pozitif yönde korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Casale ve Banchi, 2020). Literatürdeki sonuçların araştırma bulgumuz ile tutarlı olduğu görülmektedir. Sosyal medya uygulamaları insanların kendilerini açıklamalarına, yaptıkları önemli işleri, elde ettikleri başarıları kalabalık bir grupta paylaşmalarına imkan sağlayan beğenilmeye ve pozitif yorumlara ulaşmak için kolay yöntemlerdendir. Bu sebeple narsisistik eğilim gösteren kişiler görünme ve popülerlik kazanmış olurlar (Balcı ve Gargalık, 2020). Sosyal medya bağımlılığı alt ölçeklerinden sanal tolerans ve sanal iletişim ile kırılgan narsisizm arasında olumlu bir ilişkinin bulunduğu görülmüştür. Sanal tolerans kavramı kişilerin sosyal medya uygulamalarını kullanmasının zamanla fazlaşması demektir (Şeker, 2021). Sanal ortamlarda geçirilen zaman, paylaşımların sıklığı, gelen beğenilerin ve gönderilerin altına atılan yorumların az olmasıyla ilişkili kaygılar, eleştirilmeye karşı duyarlılık ve kendilerini sanal ortamlarda na-

sıl tanıtıcılarıyla ilgili endişe hissedilmesi kırılğan narsisizmin önemli özelliklerinden biridir (Üstüner, 2023). Literatürde sanal iletişim ve kırılğan narsisizm arasındaki ilişkiye bakıldığında kırılğan narsisizmde karşı tarafın kendilerini beğenmeyecekleri sebebiyle birebir iletişim kurmak yerine sosyal medya uygulamaları yoluyla karşı karşıya gelmeden iletişimde olmanın kırılğan narsisizm için kaçış şekli olduğu düşünülmektedir (Şeker 2021). Başarılarını ve beğenilmesini istedikleri fotoğraflarını paylaşmak için sosyal medya uygulamalarını kullanmaktadırlar. Bu durum ağırlıklı olarak büyülenmeci fantezilerini ve kendilerine hayranlık duyan bir kitleye ulaşmış olma ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Wallace ve Baumeister, 2002). Rıhtım (2020) çalışmasında literatürden farklı bir sonuca ulaşmıştır. Sosyal medya bağımlılığı ve kırılğan narsisizm arasında olumsuz düzeyde bir korelasyon olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu farklılığın nedeninin kullanılan ölçme araçlarının ve örneklem grubunun aynı olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak; araştırmanın sonuçları ve ilgili literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde dürtüsellik, kırılğan narsisizm ve sosyal medya bağımlılığı kavramlarını içeren araştırmaların daha yaygın olarak incelenmesi ve alt boyutlar arasındaki ilişkilerin detaylı bir şekilde ele alınıp açıklanması bu konuda daha belirgin ve daha doğru sonuçlara erişilmesini sağlayacaktır.

Bu araştırma, 18-55 yaş arasındaki bireyleri kapsamaktadır. Çalışma, çevrim içi veri toplama yöntemiyle gerçekleştirilmiş olup, Türkiye'nin farklı illerinden veri toplanmıştır. Katılımcıların dürtüsellik düzeyleri, kırılğan narsisistik kişilik özellikleri ve sosyal medya bağımlılık düzeyleri üzerine elde edilen bulgular, kullanılan ölçeklerle sınırlıdır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, A., ve Şahin, M. (2018). "Narsisistik Özellik, Öz-Şefkat Ve Duygu Düzenleme Güçlüğü Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (6): 368-374.
- Anlı, İ. (2010). *Psikanalizde Narsisizm*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Balcı, E. V., Tiryaki, S., & Karakuş, M. (2024). "Sosyal Medya Bağımlılığı" ile İlgili Çalışmaların İncelenmesi: Bir Bibliyometrik Analiz. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 6(1), 84-92.
- Balcı, Ş., & Gargalık, E. (2020). Narsisistik Kişilik Özellikleri İle

- Sosyal Medya Kullanımı Arasında Bir Bağlantı Var Mı?. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (44), 125-140.
- Bozkaya, N.S. (2024). Sosyal medya kullanımı, dürtüsellik ve algılanan stres arasındaki ilişkilerin incelenmesi, (Yüksek Lisans Tezi).
- Büyükgüngör, A. (2016). The Turkish adaptation of the pathological narcissism inventory (PNI), *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*
- Casale, S., & Banchi, V. (2020). Narcissism and problematic social media use: A systematic literature review. *Addictive behaviors reports*, 11, 100252. <https://doi.org/10.1016/j.abrep.2020.100252>
- Cohen, Z. P., & Yavuz, M. F. (2018). Fiziksel-sözel şiddet davranışı ve dürtüsellik arasında öfkenin aracılık etkisinin incelenmesi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 4(2), 99-125.
- Çiftçi, H. (2018). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4).
- Dal, A. (2021). Sosyal medya bağımlılığı ile narsistik eğilimler arasındaki ilişki. (Yüksek Lisans Tezi).
- Dickinson, K. ve Pincus, A. (2003). Interpersonal analysis of grandiose and vulnerable narcissism. *Journal of Personality Disorders*, 17, 188-207. doi: 10.1521/pedi.17.3.188.22146
- Dobrucalı, B., & Özkan, T. (2021). *What is the role of narcissism in the relationship between impulsivity and driving anger expression? Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 77, 246–256. doi:10.1016/j.trf.2021.01.008
- Fegan, R. B. ve Bland, A. R. (2021). Social media use and vulnerable narcissism: the differential roles of oversensitivity and egocentricity. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(17), 9172.
- Goodboy, A.K., Martin, M.M. (2015). The Personality Profile Of A Cyberbully: Examining The Dark Triad, *Computers in Human Behavior*, Cilt 49, ss.1-4.
- İkiz, T. (2002). Sigmund Freud ve Klasik Psikanalitik Görüşte Dürtülerin Akıbeti. *Psikanaliz Yazıları* 4- Dürtü, içinde (11-18). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.

- Kayaalp, M.L. (2013). Yaşam narsisizmi/ölüm narsisizmi: bir, iki ve sıfırın hikayesi. *Psikanaliz Yazıları* 27- Andere Green, içinde (75-84). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Keser, V (2002). İçeriden Gelen. *Psikanaliz Yazıları* 4- Dürtü, içinde (35-40). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Köşkdere, A.A. (2023). İnsanı Anlamak İçin Psikanaliz. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Krusemark, E. A., Lee, C., & Newman, J. P. (2015). Narcissism dimensions differentially moderate selective attention to evaluative stimuli in incarcerated offenders. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 6(1), 12–21. <https://doi.org/10.1037/per0000087>
- Malesza, M., & Kaczmarek, M. C. (2018). *Grandiose narcissism versus vulnerable narcissism and impulsivity. Personality and Individual Differences*, 126, 61–65.
- Moeller, F. G., Barratt, E. S., Dougherty, D. M., Schmitz, J. M., & Swann, A. C. (2001). Psychiatric aspects of impulsivity. *American journal of psychiatry*, 158(11), 1783-1793.
- Okada, R. (2010). The relationship between vulnerable narcissism and aggression in Japanese undergraduate students. *Personality and Individual Differences*, 49(2), 113-118.
- Patton, J. H., Stanford, M. S., & Barratt, E. S. (1995). Factor structure of the Barratt impulsiveness scale. *Journal of clinical psychology*, 51(6), 768-774
- Rıhtım Z.B. (2009). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığının kırılgan narsisizm ve sanal ortam yalnızlık düzeyi ile ilişkisinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi).
- Satıcı, S.A., Kayış, A.R., Yılmaz, M.F., & Eraslan-Çapan, B. (2019). Üniversite öğrencilerinde karanlık üçlü kişilik özellikleri ile dürtüsellik ve heyecan arama davranışları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 9(54), 857-881.
- Stoner, P. (2018). Vulnerable Narcissism, Self-Criticism, and Self-Injurious Behavior: Emotion Regulation as a Moderator. Master's Theses.
- Şahin, C., Yağcı, M. (2017). *Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği- Yetişkin*

*Formu: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması, Ahi Evran Üniversitesi
Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*

- Şeker, G. (2021). *Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ile kırılğan narsisizm ve yalnızlık düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi). Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Tamam, L., Güleç, H. ve Karataş, G. (2013). *Barratt Dürtüsellik Ölçeği Kısa Formu (Bis-11-Kf) Türkçe uyarlama çalışması.* Noropsikiyatri Arşivi
- Tükel, R. (2002). Dürtü Kuramından Benlik Psikolojisine Tarihsel Gelişim Öyküsü. *Psikanaliz Yazıları* 4- Dürtü, içinde (19-34). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Ünlü, F. (2018). *Orta yaş üstü bireylerde sosyal medya bağımlılığı ve sosyal izolasyon.* PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(1), 161-172.
- Ünsalver BA, Aktepe H. (2017). Internet addiction and impulsivity among university students. *Eur Psychiatry* 41 (S1): S397.
- Ünver, O., & Köse, H. (2020). *Sporcuların Sosyal Medya Kullanımı.* Efe Akademi Yayınları
- Üstüner, A. (2023). *Instagram bağımlılık düzeyi ile sosyal görünüş kaygısı ve kırılğan narsisizm arasındaki ilişkinin incelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi). Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Wallace, H. M., & Baumeister, R. F. (2002). The performance of narcissists rises and falls with perceived opportunity for glory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(5), 819–834. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.5.819>
- Wink, P. (1991). *Two faces of narcissism.* *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(4), 590–597. [doi:10.1037/0022-3514.61.4.590](https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.4.590)
- Wu, A. M. S., Cheung, V. I., Ku, L. & Hung, E. P. W. (2013). Psychological risk factors of addiction to social networking sites among Chinese smartphone users. *Journal of Behavioral Addictions*, 2, 160– 166.
- Yılmaz, B.G. (2025). *Algılanan ebeveyn reddi ve psikolojik semptomlar arasındaki ilişkide duygu düzenleme güçlüğünün aracı rolünün ve dürtüsellik ile aleksitiminin düzenleyici rolünün incelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

DİN FELSEFESİNDE KÖTÜLÜK PROBLEMİ

Cansu Sezen KARAHAN¹

Öz

Bu çalışma, felsefe tarihi boyunca farklı dönemlerde tartışılmış olan kötülük problemi üzerine kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Temel olarak, dünyada var olan kötülüğün kaynağının Tanrı mı yoksa insan mı olduğu sorusu çerçevesinde konu ele alınmış; farklı dinî anlayışlar ve felsefi ekollerde bu probleme getirilen yaklaşımlar detaylandırılmıştır. Özellikle teodise kavramı üzerinden kötülüğün varlığı ile Tanrı'nın mutlak iyiliği ve kudreti arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in bu meseleye yaklaşımı ilgili ayetler çerçevesinde değerlendirilmiş; İslam filozoflarının konu hakkındaki görüşleriyle birlikte İslam düşüncesinin kötülük problemine nasıl bir açıklama getirdiği ortaya konmuştur. Bu çalışmanın temel amacı, "Tanrı iyi ve kudretliyse kötülüğe neden izin verir?" şeklindeki ateist argümanın eksik ve yüzeysel olduğunu göstermek; insanın özgür iradesi, sorumluluğu ve ahlaki gelişimi bağlamında kötülüğün varlığının gerekliliğini savunmaktır. Bu bağlamda, kötülük insanın sınanması, olgunlaşması ve doğruyu yanlıştan ayırt etmesi için gereklidir. Sonuç olarak, kötülük problemi yalnızca Tanrı'nın varlığına değil, insanın ontolojik yapısına ve iradesine dair derin felsefi soruları da gündeme getirmektedir

Anahtar Kelimeler: Teodise, kötülük problemi, özgür irade

Abstract

This study provides a comprehensive examination of the problem of evil, which has been discussed throughout the history of philosophy. The central question addressed is whether the source of evil in the world is God or humans. Different religious perspectives and philosophical schools of thought on this issue are explored in detail. In particular, the concept of theodicy is used to examine the relationship between the existence of evil and God's absolute goodness and power. The Quran's perspective on this issue is analyzed through relevant verses, and the views of Islamic philosophers are presented, highlighting how Islamic thought addresses the problem of evil. The main

1 Kafkas Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri, cansusezen79@gmail.com

aim of this study is to show that the atheist argument, “If God is good and omnipotent, why does evil exist?” is incomplete and superficial. It argues that the existence of evil is necessary in the context of human free will, responsibility, and moral development. In this context, evil is necessary for the testing, maturation, and differentiation of right from wrong in humans. Ultimately, the problem of evil raises deep philosophical questions not only about the existence of God but also about human ontology and will.

GİRİŞ

Kötülük problemi, felsefe tarihi boyunca Tanrı kavramıyla ilişkilendirilerek ele alınan temel bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun temel nedeni, teizmin Tanrı’ya bakış açısıdır. Teizmde Tanrı; her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak iyi bir varlık olarak tasavvur edilir. Ancak, evrende kötülüklerin varlığı, bu Tanrı anlayışıyla çelişiyor gibi görünmektedir.

Bu problemi açıklamadan önce “kötü” kavramının ne anlama geldiğini açıklamak faydalı olacaktır. Sözlükte “kötü”, hoşla gitmeyen, nitelikleri aşağı olan, işe yaramayan ve değersiz olan şeklinde tanımlanır. Eski Türkçede bu kavram “fena” ve “şeni” kelimeleriyle ifade edilmiştir. Din felsefesi açısından ise kötülük, duyan ve hisseden varlıkların incitilmesi olarak tanımlanabilir²

Felsefe tarihinde kötülük problemi, Platon’dan itibaren dile getirilmiş ve daha sonra David Hume tarafından sistemli bir şekilde incelenmiştir. Hume, Epikür tarafından dile getirilen meşhur soruyu Philon’un ağzından şu şekilde sorar: “Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da önleyemiyor mu? O zaman Tanrı güçsüzdür. Önleyebiliyor ama önlemek istemiyor mu? Öyleyse Tanrı kötü niyetlidir. Hem önleyebiliyor hem de önlemek istiyor mu? Öyleyse kötülük nereden geliyor?”³Yine Eski Ahit’te yer alan Eyüp Kitabı’ndan bu yana insanların zihinlerini meşgul eden, iyiliksever, bilgili ve kudretli bir Tanrı ile evrende var olduğu görülen kötülük ve acının nasıl uzlaştırılabileceği problemi, ağır ve üstesinden gelinebilir bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Eyüp Kitabı’nda uzun uzun anlatıldığına göre, dürüst, ailesi, çocukları ve sürüleriyle varlıklı ve mutlu bir hayat süren Eyüp’ün başına, kendi hatası sonucu olmayan ve Tanrı’nın bilgisi dâ-

2 İmamoğlu T., Yazoğlu R. & Başçı V.; *Din Felsefesi*, Erzurum: Eser Yayınları, 2021, s.89

3 İmamoğlu, Yazoğlu . & Başçı ; *Din Felsefesi*, s.89-90.

hilinde birçok felaket gelir. Eyüp, bütün bunlara “Eyüp’ün sabrı” ile katlanır. Ancak bir süre sonra, çektiği bütün acılara ve felaketlere daha fazla dayanamayarak, biraz da arkadaşlarının kışkırtmalarıyla isyan eder ve bütün bunları hak etmek için ne yaptığını Tanrı’ya sorar. Eski Ahit’te Eyüp’ün bu sorusuna verilen cevap, Tanrı’nın bilgeliğinden şüphe edilmemesi gerektiği ve ona hesap sorulamayacağı yönündedir; çünkü insanı yaratan Tanrı, onun kavrayamayacağı nedenler ve yöntemlerle iş görmektedir. Bu cevap Hz. Eyüp’ü tatmin etmiş gibi görünse de, birçok filozof ve teolog tatmin olmamış olacak ki bu konu üzerine pek çok farklı görüş geliştirilmiştir.⁴Fakat şunu da belirtmeliyim ki bu bilgi Eski Ahit’e göredir. Burada “isyan” anlamında değil, bir serzeniş ve yakarış olarak dua eder. Çünkü o dönemde insanlar başlarına kötü bir şey geldiğinde, bunu hak ettiklerine inanırlardı. Eyüp’ün duası ise, kötü hiçbir iş yapmadan neden bu felaketlerin başına geldiğini sorgulamak üzerinedir. Fakat Kur’an-ı Kerim’de durum böyle değildir. Hz. Eyüp’ün hiç isyan etmediği, başına gelen bütün felaketlere sabrettiği ve sonunda mükâfatını aldığı bildirilir. Hangi açıdan bakarsak bakalım, bu hikâye bizim için bir teodise örneği olabilir. Teodise, tek tanrılı (teist) dinlerde Yunanca “Tanrı” (theos) ve “adalet” (dike) kavramlarının birleşmesinden oluşur ve Tanrı’nın adaletini savunmak anlamında kullanılır. Kötülük problemi konusunda Tanrı’nın haklılığını ortaya koymayı amaçlar diyebiliriz.

Kötülüğün Çeşitleri

Kötülük çeşitleri üçe ayrılır;

- Doğal kötülük: dünyada var olan insan kontrolü dışında meydana gelen, sel, deprem ve hastalıklar gibi felaketlerdir.
- Ahlaki kötülük: insan eylemleri sonucu ortaya çıkan cinayet, yalan, hırsızlık gibi kötülüklerdir
- Metafiziksel kötülük: varlığın sınırlılığı ve eksikliğiyle ilgili kötülüklerdir. Ölüm, acı çekmek gibi⁵

Parça-Bütün İlişkisi Bağlamında Teodise

Olaylara tek tek, bağımsız olgular olarak baktığımızda kötü ve hoş gitmeyen şeyler olarak değerlendirebiliriz. Ancak bütünsel bir perspektiften bakıldığında, bu olaylar ilahi bir plana uygun veya daha iyi bir amaca hizmet ediyor olabilir.

4 Arslan A., *Felsefeye Giriş*, Ankara: Adres Yayınları, 2013, s. 365-366.

5 İmamoğlu, Yazoğlu & Başçı; *Din Felsefesi*, s.91. s.93-96.

Örneğin, ateş insanlığın devamı için gereklidir. Ancak, yemeğini ocakta unuttuğu için evi yanan biri, ateşi büyük bir musibet olarak görebilir. Fakat ateşi insan hayatından çıkardığımızda, çiğ beslenme, soğuk, hastalık gibi sorunlar nedeniyle insanlığın varlığı tehlikeye girebilir. Benzer şekilde, ölüm her insan için acı vericidir. Ancak bir kampa esir düştüğümüzü ve burada işkenceye maruz kaldığımızı varsayalım. Eğer ölümsüz olsaydık, bu acı sonsuz olacaktı. Ölüm, bu acının bir sınırı olmasını sağlar. Yine, insan hayatının devamlılığı için gerekli olan üreme, neslin sürmesi açısından önemlidir. Fakat bir insanın özgür iradesini kullanarak kötü bir eylemde bulunması, onun özgür seçiminin bir sonucudur.

Bu bağlamda, filozofların görüşlerini incelemek faydalı olacaktır.

İbn Sînâ, iyiliğin hâkim olduğu bu evrende kötülüğün gül ağacındaki diken gibi olduğunu belirtir. Ona göre kötülük, tek başına bir varlık değil; sadece kemalin eksikliğidir. Ayrıca, evrendeki kötülük problemiyle ilgili olarak parçalara değil, bütüne bakmamız gerektiğini söyler.⁶

İhvân-ı Safâ da benzer görüşler savunur. Tek tek varlık ve olayları göz önüne alan, bunların mahiyet ve sebeplerini anlamaya çalışan kişi, açmazlara karışır. İhvân'a göre, günahsız çocukların acı çekmeleri, iyilerin belalara maruz kalmaları, kötülerin rahat hayat sürmeleri, yılan, akrep vb. zararlı hayvanların varlık sebepleri gibi metafizik kötülük konuları, varlığın genel düzeninden koparılarak incelenmeye kalkılırsa, bu yol kaçınılmaz olarak kuşku ve inkara götürür ve insan aleminin sahipsiz olduğu kanısına varılır. İnsanın bu konuda tek tek olaylara değil, bütüne bakması gerektiğini savunur. Ama yine de metafizik kötülük konusundaki çözümsüz problemleri Allah'ın hikmetine havale etmiş görünürler. Bununla birlikte, izahı bulunsun bulunmasın, hayırlar gibi bütün kötülüklerin de Allah tarafından yaratıldığını kabul ederler.⁷

Gazâlî bu konuda farklı görüşlere sahip olsa da benzer yönler taşıyan görüşleri de vardır. Allah'ın ilim, kudret ve irade sıfatlarına dayanarak bu âlemin mümkün âlemler içerisinde en iyisi, en güzeli, en tamı olduğunu vurgulamaktadır.⁸Gottfried Wilhelm Leibniz: Leibniz, kötülük problemini "mümkün dünyaların en iyisi" kavramıyla ele alır. Ona göre, Tanrı en iyi dünyayı yaratmıştır ve görünen kötülükler,

6 İmamoğlu, Yazoğlu & Başçı; *Din Felsefesi*, s.91

7 Çağrı M., *İslam Düşüncesinde Ahlak*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022, s. 163-164.

8 İmamoğlu, Yazoğlu & Başçı; *Din Felsefesi*, s.91.

daha büyük bir iyiliğin parçası olabilir.⁹

Burada vurgulanmak istenen bir başka düşünce de zaman algısıdır. Biz zamanı sadece kendi kavrayışımız içinde biliriz; bu da aslında olaylara bakış açımızın ne kadar kısıtlı olduğunu gösterir. Tanrı'nın bizim gibi bir zaman ölçüsüne sahip olduğunu düşünme algımızdan kaynaklanmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi, biz ne kadar teist olduğumuzu düşünsek de sınırlı algı kapasitemizden dolayı zamanın Tanrı için ne olduğunu hâlâ kavrayamayız. Tanrı'nın zaman konusundaki algısı bizden çok farklıdır. Ezeli ve ebedi deriz; o, zamanın hem ötesinde hem de içindedir. Bizim gibi geçmiş geçmişi, şimdiyi şimdi olarak kavramaz; gelecek de onun kavrayış sınırları içindedir. Böyle bir bakış açısıyla bakarsak, bizim için kötü görülebilen bir şey, büyük ölçekte iyi olabilir.

Kehf Suresi'nden Bir Örnek: Bu konuyla ilgili olarak Kehf Suresi'nin 65-82. ayetleri arasında, tam isim belirtilmemekle birlikte Hz. Musa'nın, kendisine Allah tarafından ilim öğretilen bir kişi (Hz. Hızır olduğu düşünülür) ile yaptığı yolculuk anlatılır. Bu kişi, yolculuk boyunca Hz. Musa'ya sabırlı olmasını öğütler. Yolculuk sırasında bir gemi görürler ve bu kişi gemiyi deler; bir çocuk görürler ve bu kişi çocuğu öldürür. Hz. Musa bu olaylardan sonra neden bunları yaptığını sorar. Bu kişi ise bu olayların sebeplerini anlatır Bu kişi, geminin yoksullara ait olduğunu ve ileride ona zorla sahip olmaya çalışacak bir hükümdarın bulunduğunu; öldürülen çocuğun ise ailesinin mümin kimseler olduğunu, çocuğun onları azgınlığa ve küfre sürüklemesinden korktuklarını açıklar, neden sabırlı olması gerektiğini gösterir. Çünkü onun bilgisi ve zaman kavramı sınırlıdır. Bu kıssa, görünüşte kötü gibi görünen olayların ardında daha büyük bir hikmetin bulunabileceğini ve insanın sınırlı bilgisiyle her şeyi anlayamayabileceğini göstermektedir.¹⁰

KÖTÜLÜK KAVRAMININ YORUMUNA DAYANAN TEODİSE

Batı filozofları, kötülüğün varlığını Tanrı'da değil, kötülük kavramının kendisinde aramışlardır. Şimdi biz "yaratıcı" dediğimiz zaman aklımıza gelen şeyler: "Tanrı mutlak iyidir, Tanrı kadir-i mutlaktır, Tanrı'nın her şeye gücü yeter" şeklindedir. Peki, biz "Tanrı iyidir" dediğimiz zaman, iyiliğin Tanrı'nın bir çeşit sıfatı olduğunu söylemiş olmaz mıyız aslında? Bizim iyilik tanımımızla Tanrı'nın iyilik tanımı çok ayrı şeylerdir. Biz, aslında hangi inanca sahip olursak olalım, kendi antropomorfik Tanrı düşüncemizle düşünürüz. İyilik, sanki Tanrı'nın

9 İmamoğlu, Yazoğlu & Başçı; *Din Felsefesi*, s.91.

10 18/Kehf Suresi/65-82.

da sahip olabileceği bir kavram gibi; oysa iyilik, Tanrı'nın kendisindedir. Yani, Tanrı iyidir. Tanrı'nın insan anlayışının ötesinde bir doğaya sahip olduğunu belirtir. Bu nedenle, Tanrı'nın iyiliğini ve kötülüğün varlığını anlamaya çalışırken, insanın sınırlı anlayışının ötesine geçmeye çalışmak önemlidir.

Saint Augustinus'un Açıklamaları:

Saint Augustinus'un ele aldığı temel mesele, kötülüğün varlığına dair sorudur. Ona göre, var olan her şey Tanrı'nın iyiliğinin bir sonucudur. Tanrı, kötü olanı yaratmaz; yarattıklarının iyiliği, Tanrı'nın iyiliğinin bir yansımasıdır. Kötülük, sadece iyiliğin yokluğundan ve eksikliğinden kaynaklanır. Yani, kötülük diye bir şey yoktur; aslında iyiliğin derecelendirilmesiyle en alt seviyede bulunan bir halinden bahsedilir.¹¹

Saint Thomas Aquinas'ın Görüşleri:

Saint Thomas Aquinas ise kötülüğü, yanlış yönlendirilmiş iyilik anlayışı şeklinde değerlendirir.¹²

Bu bakış açısına göre, Tanrı iyi ise "kötülük neden var?" şeklindeki soruya bir cevap sunulmuş olur. Ancak bu cevap, birçok problemin çözümünü sunmaz. Yine de, ateist kesimlerin perspektifinden bakıldığında, "kötülük varsa Tanrı yoktur" demek, kendi içinde tutarsız bir argümandır. Çünkü kötülüğün dünyadaki varlığının, olsa olsa sebepleri olabilir. Belki de bizim kavrayamadığımız ilahi bir plan vardır.

Dante ise , İlahi Komedyada adlı eserinde kötülüğü, Tanrı'dan bir ayrılık olarak tanımlar.¹³

İRADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜ TEMELE ALAN GÖRÜŞLER

Kötülük problemiyle ilgili olarak, Tanrı'nın bile sınırlarını aşan bir durum varsa, o da özgürlük ve insan iradesidir. Çünkü Tanrı, insana hem özgür irade verip hem de onun eylemlerine müdahale edemez. Örneğin, bir insan birini öldürecekken Tanrı onu durdursaydı, bu onun özgürlüğüne doğrudan müdahale olacağı için, Tanrı'nın ona bu özelliği vermesinin bir anlamı kalmayacaktı. Böyle bir durumda, mantık sınırlarını aşarak çelişik bir durum ortaya çıkacaktı. Bazı filozoflara göre, kötülüğün sebebi bizzat insanın sahip olduğu iradenin bir sonucudur. Özgür iradeye sahip olmak, en az iki seçenek arasında bir seçim

11 İmamoğlu, Yazoğlu & Başçı; *Din Felsefesi*, s.92.

12 İmamoğlu, Yazoğlu & Başçı; *Din Felsefesi*, s.92.

13 İmamoğlu, Yazoğlu & Başçı; *Din Felsefesi*, s.92.

yapabilmek demektir. Tanrı, insanı irade sahibi yaratarak ona seçim şansı vermiştir. Eğer irade sahibi olmasaydık, yaratılıştan beri ibadet eden meleklerden ya da bir robottan farkımız olmazdı. Bu nedenle, insanların kötülüğü seçmesi ve yapması, insanın özgür iradesinin bir sonucudur.

Augustinus'a göre, Tanrı özünde iyi olarak yarattığı bu âlemde bazı meleklerle ve insana özgür irade vermiştir. Bu varlıklar, özgür iradelelerini kötüye kullanarak isyan etmişlerdir. Bu durum, insanın düşüşüne neden olmuştur. Doğal kötülükler ise (deprem, sel, felaket) insanın ahlaki kötülüğünün bir sonucudur. Burada da kötülükten Tanrı değil, insan sorumlu tutulmuştur.¹⁴

Ancak bu yaklaşımın eksik yönü şudur: Bilimin açıklamalarına göre, insan yokken dahi doğal kötülükler bulunmaktadır. Yani bu tür felaketleri insan eylemlerinin bir sonucu olarak değerlendirmek yanlış olur.

İslamiyet açısından bakıldığında, depremlerin, sellerin ve felaketlerin sebebi insan değildir; ancak bu olaylar, insanların ibret alması ve Allah'a yönelmesi için uyarılar içermektedir. Örneğin, A'râf Suresi 7:91'de, Hz. Şuayb'ın kavminin şiddetli bir depremle helak edildiği belirtilmektedir: "Derken, onları o korkunç sarsıntı yakaladı da yurtlarında yüzüstü hareketsiz çöke kaldılar."¹⁵

Bu ayette, kavmin Hz. Şuayb'ı yalanlamaları sebebiyle bu felakete maruz kaldıkları ifade edilmektedir. Ancak yine de doğal kötülüklerin sebebi sadece insana yüklenemez.

Alvin Plantinga : "Tanrı, özgür yaratıklar yaratmıştır ve bu yaratıkların kötülüğü seçme ihtimali, onların gerçekten özgür olmalarının bir sonucudur. Eğer Tanrı, onların sadece iyi eylemlerde bulunmalarını sağlasaydı, bu durumda onların özgür iradeleri olmazdı."¹⁶

İnsan, hem iyiliği hem de kötülüğü seçmeye muktedir bir varlıktır. Hangi yolu seçeceği ise insanın özgür iradesine bağlıdır.

Ancak, kötülüğü ve günahı sadece insan iradesine bağlamak, Paul Tillich'e göre eksik bir anlayıştır. Çünkü Tanrı, insanı özgür bir varlık olarak yaratmış ve cennette yaşamasına izin vermiştir. Zaten her şeye sahip olan insanın özgürlüğünü ortaya koyabileceği tek alan, yasak

14 İmamoğlu, Yazoğlu & Başçı; *Din Felsefesi*, s.92.

15 7/Araf/91.

16 Alvin Plantinga, *Tanrı, Özgürlük ve Kötülük*, çev. Musa Yanık (Ankara: Fol Yayınları, 2022), s. 108.

elma ağacıdır. Eğer Tanrı, bu ağacı yaratmasaydı, insanın özgürlüğü potansiyel halde kalacaktı. Aslında, Tanrı insanın böyle bir varlık olmasını istemeseydi, ona özgür irade vermez ve bu özgürlüğünü sınamazdı. Bu nedenle, günahın ontolojik bir boyutu vardır. Tillich, bu yaklaşımıyla insanın üzerindeki sorumluluğun bir kısmını kaldırarak, günahın özgürlük kavramının bir gereği olduğunu ortaya koyar. İnsanın özgürlüğü ve günahkârlığı onun ontolojik bir kaderidir.¹⁷

İyiliğin Varlığını Temel Alan Yaklaşım

Bu yaklaşım, kötülüğün varlığını iyiliğin anlaşılması için gerekli bir unsur olarak görür. Eğer dünyada kötülük olmasaydı, iyiliğin ne olduğunu anlayabilir miydik? Kimse yoksullara yardım etmez, insanlık için uğraşmazdı. Bu nedenle, iyiliğin bilinmesi ve takdir edilmesi için kötülük dünyada gereklidir.¹⁸

Sanatsal Analojiye Dayalı Yaklaşım

Bu görüşe göre, evrende belli oranda kötülük, estetik görünüm ve yapıyı tamamlamaktadır. Çirkinlik olmadan insan, güzellik kavramını elde edemez. Örneğin, bir tabloya baktığımızda, tablo güzel görünür. İşte böyle bütüncül bir bakış açısıyla bakarsak, dünyadaki kötülükler, dünyanın güzelliğine ve iyiliğine gölge düşürmez; aksine katkı sağlar.¹⁹

Sınırlı Tanrı Anlayışına Dayanan Yaklaşım

Kötülük problemine getirilen farklı bir görüş ise Tanrı'nın sınırlı olduğu anlayışındır. Bu görüşe göre, Tanrı'nın da evrende gücünün yetmeyeceği olaylar vardır; yani kötülük, Tanrı'nın ilahi planının dışındadır ve Tanrı bununla mücadele edemez. Böyle bir görüş, beraberinde birçok sorunu doğurur. Böyle bir Tanrı'nın epistemolojik olarak diğer canlılardan bir farkı kalır mı? Ya da böyle bir Tanrı inancında iman etmeye gerçekten gerek var mıdır? Tanrı'nın gücünü sınırlamaya çalışmak, kötülük problemini çözmemekle birlikte farklı sorunlara da yol açar.²⁰

17 Şener, H. Paul Tillich'te İnsan-Günah İlişkisi. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(23), 1-34.

18 İmamoğlu, Yazoğlu & Başçı; *Din Felsefesi*, s.102.

19 İmamoğlu, Yazoğlu & Başçı; *Din Felsefesi*, s.103.

20 İmamoğlu, Yazoğlu & Başçı; *Din Felsefesi*, s.103.

KURAN-I KERİM'DE TEODİSE

Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılış amacı, Allah'ı tanımak ve O'na ibadet etmektir. Zâriyât Suresi 56. ayette bu husus şöyle ifade edilir:

“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”

21

İnsanın Allah'ı tanıyabilmesi için zıtlıkların varlığı önemlidir. Soğuk olmadan sıcak, karanlık olmadan aydınlık, kötülük olmadan iyilik bilinemez. Güzelliği çirkinlikle, Rezzâk olanı açlıkla, Şâfi olanı hastalıkla tanırız. Dolayısıyla, insanın yaratılış amacı Allah'ı tanımak ve bu ancak zıtlıklarla mümkünse, dünyada kötülüğün varlığı bu amaca hizmet etmektedir.

Kur'an, kötülüğün varlığını insanların bilişsel, ahlaki ve ruhsal gelişimleri ile sınamaları için gerekli görür. Bazı ayetlerde bu durum şöyle açıklanır:

Fussilet Suresi 34. ayet:

“İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel şekilde sav. O zaman göreceksin ki, aranızda düşmanlık bulunan kişi sanki candan bir dost oluvermiştir.”²²

A'râf Suresi 168. ayet:

“Daha sonra onları parçalanmış topluluklar hâlinde yeryüzünün her tarafına dağıttık. İçlerinde iyi olanlar da vardır, iyi olmayanlar da. Belki gittikleri yanlış yollardan, işledikleri günahlardan dönerler diye onları bazen nimetlerle, bazen de musibetlerle imtihan ettik.”²³

Bakara Suresi 155-157. ayetler:

“Ant olsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallardan, canlardan ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele. Onlar, kendilerine bir musibet isabet ettiğinde, ‘Şüphesiz biz Allah'a aitiz ve kuşkusuz biz O'na döneceğiz’ derler. İşte Rablerinden bağışlanma ve rahmet onlarıdır; doğru yola erenler de onlardır.”²⁴

Bu ayetler, insanların iyilik ve kötülüklerle sınanarak doğru yola dönmelerinin amaçlandığını ifade eder. Kötülükler karşısında sabırlı olmak, ahlaki gelişim ve Allah'a yaklaşma belirtisi olarak görülür.

21 26/ Zâriyât/56

22 41/Fussilet/34.

23 7/Araf/168.

24 2/Bakara/155-157.

Kur'an'da teodisenin ana teması terbiye ve imtihandır. Bunlar bazen ceza ve disiplin amaçlı da olabilir:

Enfâl Suresi 53. ayet:

“Bu, bir toplum kendilerinde bulunanı değiştirmedikçe, Allah’ın onlara verdiği nimeti değiştirmemesindendir. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”²⁵

Bu ayet, toplumların kendi davranışlarını değiştirmedikçe Allah’ın onlara müdahalesinin değişmeyeceğini ve teodisenin bazen ceza ve disiplin amaçlı olabileceğini gösterir.

Kur'an'a göre ahlaki kötülüklerin kaynaklarından biri de insanın sınırlı irade gücünü hatalı kullanmasıdır:

Nisâ Suresi 79. ayet:

“Sana gelen her iyilik Allah’tandır. Sana gelen her kötülük ise nef-sindendir. Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter.”²⁶

Bu ayet, insanın başına gelen kötülüklerin kendi tercih ve fiillerinin bir sonucu olduğunu ifade eder. İslam düşüncesine göre dünya bir imtihan yeridir ve insanlar özgür iradeleriyle iyi ya da kötü fiillerde bulunabilirler. İnsanın iradeyi nasıl kullandığı, ahlaki davranışlarının temelini oluşturur. Allah insana doğru yolu göstermiş, ancak seçim yapma özgürlüğünü onlara bırakmıştır. Bu nedenle ahlaki kötülükler, insanın kendi tercihlerini ve iradesini yanlış kullanmasının bir sonucudur.

SONUÇ

Kötülük problemi, din felsefesinde derin ve çok boyutlu bir tartışma konusudur. Farklı felsefi ve teolojik yaklaşımlar, kötülüğün varlığını anlamaya çalışmış ve bu çabalar, insanın Tanrı’yı anlama serüveninin de bir parçası olmuştur. Gerek metafizik, gerek ahlaki, gerekse doğal kötülükler bağlamında yapılan açıklamalar, kötülüğün Tanrı’nın varlığıyla çelişmediğini; bilakis evrendeki iyilik anlayışını derinleştirdiğini ortaya koymaktadır. Belki de insan, yaptığı eylemlerin büyük bir sorumluluğunu Tanrı’ya yüklememelidir. Şöyle bir örnek vermek gerekirse: Afrika’da açlıkla boğuşan insanlara “Tanrı neden yardım etmiyor?” demek yerine, “Dünyada hepimize yetecek kadar kaynak var-

²⁵ 8/Enfal/53-54.

²⁶ 4/Nisa/79.

ken, biz bunları neden adil bir şekilde paylaşamıyoruz?” diye sormak çok daha yerinde olacaktır. Yine, savaşlardan hepimiz şikâyet ederiz; ama savaşan da, öldüren de savaşı çıkaran da insandır. Tanrı bize iyiliği ve güzeli emretmişken, biz kendi özgür seçimlerimizle yaptığımız eylemlerin sonucunu Tanrı’ya yükleyemeyiz.

Kötülüğün dünyadaki varlığı, bir yandan insan iradesinin ürünü-yken, diğer yandan doğal süreçlerin de bir sonucudur. Ahlaki kötülük, insanın yapıp ettiklerinin bir yansımasıdır; zira seçimlerimizin sonuçları bazen beklenmedik biçimde zarar doğurabilir. Depremler ise fay hatları ve tektonik hareketlerin doğal bir sonucudur ve uzun vadede toprağın verimliliğini artırarak ekosisteme katkı sunar. Çok yoğun sismik aktivite yaşayan Japonya, sıkı yapı standartları ve etkili denetim sistemi sayesinde büyük can kayıplarını önlemeyi başarmıştır. Ülkemiz ise ihmal edilmiş yapı denetimleri nedeniyle ağır kayıplar yaşamıştır. Deprem bir doğa olayıdır; ama ihmalkârlık, insana ait bir kusurdur. Bu noktada şu soruyu sormalıyız: İhmal edilen denetimler Tanrı’nın mı, yoksa insanın mı sorumluluğundadır? eğer insan, kendisine gönderilen ilahi ve ahlaki kanunlara uyar, vicdanî sorumluluğunu her alanda ilke edinirse; pek çok sorunu çözebiliriz.

Kötülük problemi, salt Tanrı’yı değil; insanın seçimlerini, toplumsal düzeni ve bireysel sorumluluğu da sorgulamamıza vesile olur.

Deprem, açlık, savaş gibi doğal veya toplumsal kötülüklerle mücadelede teknik hazırlık, toplumsal dayanışma ve ahlaki sorumluluk birlikte yol gösterir. Erken uyarı sistemleri, yapı denetimleri ve yeşil alt-yapı gibi afet risk azaltma çalışmaları can ve mal kaybını asgariye indirir. Düzenli tatbikatlar ve bilinçlendirme eğitimleri, afet anında paniği önler, hızlı müdahaleyi sağlar. Gıda, barınma ve temel ihtiyaçlar için kurulan sosyal koruma ağları açlık ve yoksulluğu azaltır. Sivil toplum kuruluşları, devlet kurumları ve bireyler arasında kurulan iş birliği kriz anında yardımı hızlandırır ve kaynakların adil dağılımını garanti eder. Bireyler, yaptıkları eylemlerin sonuçlarını üstlenmeyi öğrenmeli; tüketim ve yardım konusunda ölçülü davranmalıdır. Toplum olarak “kaynak fazlalığını paylaşma” bilincini geliştirirsek hem savaş hem de açlık gibi insan kaynaklı kötülüklerin önüne geçebiliriz. İncanın getirdiği ahlaki yasaları yalnızca ibadet değil; herkese adalet, merhamet ve sorumluluk ekseninde yaşamak için rehber olarak benimsemeliyiz. Eğer teknik önlemlerle doğal riskleri azaltır, toplumsal dayanışmayla yardımlaşır ve ahlaki sorumluluğumuzu yerine getirirsek, dünyayı daha adil, güvenli ve yaşanabilir bir yere dönüştürebiliriz. Belki de

Tanrı'nın bizden beklediği tam da budur.

KAYNAKÇA

Arslan A. (2013). *Felsefeye Giriş*, Ankara: Adres Yayınları

Çağrı M.(2022). *İslam Düşüncesinde Ahlak*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

İmamoglu T., Yazoglu R. & Başçı V. (2021). *Din Felsefesi*, Erzurum: Eser Yayınları.

Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Mütercim: Hacı İnan, İstanbul: Dua Yayıncılık.

Şener, H. Paul Tillich'te İnsan-Günah İlişkisi. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(23), 1-34.

Plantinga A.(2022), *Tanrı, Özgürlük ve Kötülük*, çev. Musa Yanık (Ankara: Fol Yayınları)

TİCARETTE DİJİTAL DÖNÜŞÜM: E-TİCARET VE MESAFELİ SÖZLEŞMELER

Ceyda Secem PAKALIN¹

Özet

Günümüzde teknolojik gelişmeler, ekonomik ve toplumsal hayatın tüm alanlarında köklü dönüşümlere yol açmakta; bu dönüşümden ticaret hayatı da önemli ölçüde etkilenmektedir. Özellikle internetin yaygınlaşmasıyla birlikte ticari faaliyetler dijital ortama taşınmış, gelecekte ticaret anlayışı yerini elektronik ticarete (e-ticaret) bırakmıştır. E-ticaret uygulamaları sayesinde taraflar, hızlı ve doğrudan iletişim kurabilmekte ve bununla birlikte ticari işlemler elektronik ortamda gerçekleştirilen sözleşmeler aracılığıyla yürütülmektedir.

Elektronik ortamda kurulan sözleşmelerin taraflarından birinin satıcı diğersinin ise çoğunlukla tüketici olması dolayısıyla sözleşmenin zayıf tarafı olan tüketicinin hukuk düzeni tarafından korunması gerekmektedir. Elektronik sözleşmelerin artması, bu alanda doğabilecek uyumsuzlukların çözümü ve tarafların özellikle de tüketicilerin korunması amacı hukuki düzenlemeleri kaçınılmaz kılmıştır. Türk hukukunda tüketici sözleşmelerinin bir alt türü olan bu sözleşmeler, 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun kapsamında “mesafeli sözleşmeler” olarak nitelendirilmektedir.

Bu çalışmada, elektronik ticaretin; ticari hayata kazandırdığı yenilikler, tarafları, kapsamı ve hukuki niteliği incelenip; bu konuda karşılaşılan başlıca hukuki sorunlar ve çözümleri değerlendirilecektir. Ayrıca, dijital dönüşüm sürecinin tüketici hakları üzerindeki etkisi Türk hukuku çerçevesinde ele alınıp; mevcut düzenlemeler, uygulamadaki aksaklıklar ve gelişen dijital yapının hukuka entegrasyonu analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: E-ticaret, Elektronik Sözleşmeler, Mesafeli Sözleşmeler, Satıcı, Tüketici.

¹ Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi ,Hukuk Fakültesi, Hukuk Bölümü, secemceyda@gmail.com

DIGITAL TRANSFORMATION IN COMMERCE: E- COMMERCE AND DISTANCE CONTRACTS

Abstract

In today's world, technological advancements are causing profound transformations across all aspects of economic and social life, and the sphere of commerce is significantly affected by this shift. Particularly with the widespread use of the internet, commercial activities have transitioned into digital environments, and the traditional understanding of commerce has largely been replaced by electronic commerce (e-commerce). Through e-commerce applications, parties can communicate directly and rapidly, and commercial transactions are carried out through contracts established in electronic form.

Since one of the parties to electronic contracts is typically the seller and the other is often the consumer, it becomes essential for the legal system to protect the consumer, who constitutes the weaker party in these contractual relationships. The growing prevalence of electronic contracts has made legal regulations inevitable, especially to resolve potential disputes in this area and to ensure the protection of the parties, particularly consumers. Under Turkish law, these contracts are considered a subcategory of consumer contracts and are defined as "distance contracts" within the scope of Law No. 6502 on the Protection of Consumers.

This study examines the innovations brought by electronic commerce to commercial life, the parties involved, its scope, and its legal nature. It also evaluates the major legal issues encountered in this area and offers possible solutions. Furthermore, the impact of the digital transformation process on consumer rights will be addressed within the framework of Turkish law, including an analysis of current legal regulations, practical shortcomings, and the integration of evolving digital structures into the legal system.

Key Words: E-commerce, Electronic Contracts, Consumer, Seller, Distance Contracts

GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte içinde bulunduğumuz dijital çağda geleneksel ticareti geride bırakarak adından çokça söz ettiren elektronik ticaret, bugün hayatımızın tam merkezinde yer almaktadır.

Elektronik ticaret 1970'li yıllarda ortaya çıkmıştır ama teknik altyapı maaliyetlerinin yüksek ve yetersiz olması sebebiyle o yıllarda sınırlı bir kullanım hakimdir, yaygınlaşması son dönemde ortaya çıkmış bir gelişmedir. Özellikle 2020 yılında ülkemizde de görülmeye başlayan ve etkisini hayatımızın her yerinde sürdürmeye devam eden Covid-19 pandemisiyle birlikte klasik anlamdaki tüketici ve satıcı arasındaki alışveriş, sağlık ve içinde bulunulan koşullar bakımından risk taşıyor hale gelmiştir. Elektronik ticaretin pandemi ile artan yükseliş eğilimi günümüzde devam etmektedir (Falcıoğlu, 2025: 25). Pandeminin günlük yaşantımızda bıraktığı etkilerden birkaçı ise; covid-19 süreci boyunca internet üzerinde kurulu bir yaşam sürme eğiliminin pratikliği ve kolaylığına kendimizi adapte etmemiz ve hayatımızı ona göre şekillendirmemizdir. Elektronik ticaret işlemlerinin sözleşmesel nitelik arz etmeleri halinde elektronik sözleşmelerden bahsedilebilir. Elektronik ortamda tüketiciler ile satıcılar arasında kurulan sözleşmeler de bu kapsamda tüketici hukukunda 'mesafeli sözleşmeler' olarak adlandırılmaktadır. Böylelikle tüketiciler ve satıcılar açısından fiziki ortamda bir araya gelmeden sanal ortamda ticari ilişkileri yürütmenin bir sonucu olarak; ticari hayatı elektronik ortama taşımak, buna uygun kurallar getirmek, kurulan ilişkilere hukuki güvence sağlamanın yanında bu yenilikle birlikte gelen birçok karışıklık ve soruna çözüm üretmenin gerekliliği de kaçınılmaz olmuştur.

Bu çalışmada elektronik ticaret hakkında bilgi verilip genel hatlarıyla e-ticaret kavramlarına değinilecek daha sonrasında elektronik ticaret kapsamında kurulan elektronik sözleşmelere değinilecektir. Bu sözleşmeler kapsamında tüketicinin korunması konusu çerçevesinde mesafeli sözleşmeler ele alınacaktır.

1. ELEKTRONİK TİCARETİN TANIMI VE ELEKTRONİK TİCARETE DAİR BİLGİLER

1.1. Elektronik Ticaret (E-Ticaret) Tanımı

Birbirlerinden uzakta olup aralarında fiziki temas olmayan kişiler arasında mal ve hizmet sağlama faaliyetidir (Falcıoğlu, 2025: 27). Her türlü malın ve servisin bilgisayar teknolojisi, elektronik iletişim kanalları ve ilgili teknolojiler kullanılarak satılması ve satın alınmasını kapsayan kavramdır (Ersoy, 1999: 76). Doğrudan ve fiziksel bağlantı kurmaya ya da fiziksel değiş tokuş işlemine gerek kalmadan, tarafların elektronik olarak iletişim kurdukları her türlü ticari iş etkinliğidir (Yeşil, 2013: 19). Dünya Ticaret Örgütü (WTO) 'ya göre:' e-ticaret, mal ve hizmetlerin üretim, reklamı satış ve dağıtımlarının telekomünikasyon

ağları üzerinden yapılmasıdır' şeklinde tanımlanmıştır. Görüldüğü gibi e-ticaret için tek bir tanım yoktur. Yeni bir kavram olması dolayısıyla değişik tanımlar yapılmaktadır.

Türk hukukunda e-ticaret, 6563 sayılı Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun (ETK) kapsamında düzenlenmiştir. Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun'un Tanımlar başlığı altında 2.maddesinde; Fiziki olarak karşı karşıya gelmeksizin, elektronik ortamda gerçekleştirilen çevrim içi iktisadi ve ticari her türlü faaliyet şeklinde tanımlanmıştır.

Bir ticari faaliyetin ETK kapsamında değerlendirilmesi için tanıma bakarak çıkarımda bulunabileceğimiz az sonra sayacağım dört unsura sahip olması gereklidir. Bunlar; fiziki olarak karşı karşıya gelmemek, faaliyetleri elektronik ortamda gerçekleştirmek, faaliyetin çevrim içi olması, bu sayılan unsurlarla beraber iktisadi ve ticari faaliyet olmasıdır.

1.2. Elektronik Ticaretin Araçları

Elektronik ticaretin araçlarına bakıldığında da anlaşılabacağı üzere hayatımıza yeni giren bir kavram değildir. Günümüzde kullanılan araçların birçoğu geleneksel ticaret araçları olarak da kullanılmaktadır. İnternetin hızlı gelişimi ve hayatımıza etkisi ile bu geleneksel ticaret araçları yerini çoğunlukla yeni nesil araçlara bırakmıştır. Aşağıda yer alan tablo incelendiğinde de görüleceği üzere internet ve teknolojinin gelişmesi ile ticaret yeni bir kimlik kazanmıştır.

Tablo 1: Elektronik Ticaretin Araçları

Geleneksel Araçlar	Yeni Araçlar
Televizyon	WWW (World Wide Web)
Radyo	FTP
Telefon	Elektronik Posta
Fax	Sözlü Mesaj (Voice Mail)
Elektronik Ödeme ve Para Sistemleri - Bankamatik Makinaları (ATM) - Kredi Kartları - Pos Makinaları	Konferans Sistemleri - Telekonferans - Data Konferans - Video Konferan
İnternet: Kapalı Bilgisayar Ağları - Elektronik Fon Transferi (EFT) - Elektronik Veri Değişimi (EDI)	Mobil İletişim İçin Küresel Sistem Teknolojisi (GSM) Kısa Mesaj Servisi (SMS) WAP: Telsiz Uygulama Programı Protokolü

Kaynak: Erbaşlar ve Doruk, 2016: 54

1.3. Elektronik Ticaretin Avantajları

Elektronik ticaret yapısı gereği hem satıcı hem de alıcılar için yaşamımızda kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır. Satıcılar açısından ticari işletmenin faaliyetlerinin yürütülmesi hususunda dinamik ve kırtasiye masrafı ödenmeksizin işlerin kısa sürede tamamlanmasına olanak sağlar. Alıcı satıcı arasındaki fiziki ortamdaki iletişimi sanal ortama taşıyarak yukarıda bahsedilen araçlardan örneğin web sitelerinin arada adeta bir köprü görevi görmesi ile işlem maliyetleri düşmektedir. Maliyetin düşüşünün satıcılar açısından avantajı düşünüldüğünde geniş pazar alanı ve beraberinde gelen rekabet kaçınılmaz olacaktır. Elektronik ticaretin sağlamış olduğu bu geniş pazar alanı alıcılar (tüketiciler) açısından çok yararlı bir sonuç doğurmaktadır. İşlemlerin sanal ortamda yapılmasının pratikliği ile satıcı alıcı arasındaki arz-talep dengeleri daha hızlı bir biçimde kurulmaktadır. Bir diğer sağlanan avantaj ise satıcının ürünlerini sergileme kolaylığıdır.

1.4. Elektronik Ticaretin Tarafları

Elektronik ticaretin tarafları için klasik ve dolaylı taraflardan bahsedilebilir ve bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Tablo 2: Elektronik Ticaretin Tarafları

• Alıcı	• Satıcı
• Üretici	• Bankalar
• Komisyoncular	• Sigorta Şirketleri
• Nakliye Şirketleri	• Özel Sektör Bilgi Teknolojileri
• Sivil Toplum Örgütleri	• Üniversiteler
• Onay Kurumları, Elektronik Noterler	• Dış Ticaret Müsteşarlığı
• Gümrük Müsteşarlığı	• BT Geliştiren ve Sağlayan Kuruluşlar

Kaynak: Yeşil, 2013: 41-42

1.5. Elektronik Ticaret Türleri

Taraflar açısından tasnif edildiğinde elektronik ticaretin dört farklı türü vardır:

- İşletmeler arası gerçekleşen elektronik ticaret (B2B)

- İşletme ile tüketici arası gerçekleşen elektronik ticaret (B2C)
- Tüketici ile tüketici arası gerçekleşen elektronik ticaret (C2C)
- İşletmeyle devlet arası gerçekleşen elektronik ticaret (B2G)

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte elektronik ticaret türleri de gün geçtikçe artacaktır.

1.5.1. İşletmeler arası gerçekleşen elektronik ticaret (B2B)

İşletmeler arası gerçekleşen elektronik ticaret; bir işletmenin bir diğer işletmeye elektronik ortamda mal ve hizmet satışını gerçekleştirmesi ile meydana gelmektedir. Bu e-ticaret türü bütün sektörleri ve bütün işletmeleri içine alacak kadar geniştir. B2B e-ticaret, dünyada yapılan e-ticaret iş hacminin çoğunluğunu oluşturur (Aksın, 2023: 86). Günümüzde şirketler e-ihracat işlemlerini B2B e-ticaret aracılığıyla gerçekleştirebilmektedir (Taşdemir, 2022: 26).

1.5.2. İşletme ile tüketici arası gerçekleşen elektronik ticaret (B2C)

İşletmelerle tüketicilerin bir araya gelmesiyle yapılan bu elektronik ticaret modeli, internet üzerinden yapılan elektronik ticaretin en yaygın türüdür. Mal ve hizmetlerin işletmeler tarafından satışa sunulduğu, tüketicilerin ise internet aracılığıyla sunulan bu mal ve hizmetlerin alımını gerçekleştirdiği türdür (Taşdemir, 2022: 27).

1.5.3. Tüketici ile tüketici arası gerçekleşen elektronik ticaret (C2C)

Elektronik ortamda doğrudan tüketiciler arasında gerçekleşen bir diğer elektronik ticaret türüdür. Genellikle tüketicilerin bir araya gelmesini sağlayan platformlar aracılığıyla gerçekleşir.

1.5.4. İşletmeyle devlet arasında gerçekleşen elektronik ticaret (B2G)

Bu elektronik ticaret modelinde işletmeler tarafından devlete yönelik ürün ve hizmetler sunulmaktadır. Burada yer alan devlet kavramı devlete bağlı tüzel kişiliği bulunan kamu kurum ve kuruluşlarını da içerisine almaktadır (Aksın, 2023: 89).

2. ELEKTRONİK TİCARETİN HUKUKİ BOYUTU

Elektronik ticaretin yeni bir kavram olarak ortaya çıkmasıyla geleneksel ticaret, teknolojinin gelişmesi ile değişen koşullar değerlendirildiğinde adeta yetersiz kalmaya başlamış ve birçok alanda yerini elektronik ticarete bırakmaya başlamıştır. Bunun yol açtığı sorunlar-

dan biri de geleneksel ticaretin hukuk kuralları ve alışagelmış örf ve adet kuralları ile sağladığı hukuki koruma elektronik ticaret faaliyetleri için kapsayıcı olmamasıdır. Böylelikle elektronik ticaretin hakim olduğu birçok hukuk dalında hukuki düzenleme yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Elektronik ticaretin etkilerinin görüldüğü birçok hukuk disiplini vardır, bunlar; ticaret hukuku, borçlar hukuku, tüketici hukuku, usul hukuku, rekabet hukuku, fikrî ve sınai haklar hukuku, vergi hukuku, ceza hukuku olarak sıralanabilir. Bu hukuk dallarını kapsayan kanun ve yönetmeliklere yeni düzenlemeler getirilmelidir.

Ülkemizde elektronik ticaretle ilgili yapılan hukuki düzenlemeler 2010 yılında başlamıştır. 2010 yılında ‘Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun Tasarı Taslağı’ ile başlamışsa da bu tasarı yürürlüğe girmemiştir. 2014 yılında güncellenip sunulan taslak kabul edilmiş ve ‘Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun’ yürürlüğe girmiştir (Taşdemir, 2022: 37). Türkiye’de bu yönde atılmış en önemli adımlardan bir diğeri de Borçlar Kanunu ve Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu’nda değişiklikler yapan 5070 Sayılı “Elektronik İmza Kanunu” nun kabulü ile yaşanmıştır (Gazioğulları, 2014: 45).

2.1. Elektronik Sözleşmeler

Elektronik sözleşmeler elektronik ticaretin temelini oluşturmaktadır. Mal ve hizmetlerin elektronik ortamda alım satımını konu alan ticari faaliyetler çoğunlukla taraflar arasında elektronik sözleşme ilişkisi kurularak gerçekleşmektedir. Geleneksel anlamda sözleşme kavramı; ‘iki ya da daha fazla kişinin karşılıklı ve birbirlerine uygun irade beyanlarıyla bir hukuki sonuç elde etmek için yaptıkları hukuki işlemdir’ şeklinde ifade edilebilir. Elektronik sözleşmeler ise tarafların hukuki irade beyanlarını dijital iletişim araçları aracılığıyla ilettikleri ve bu yolla sözleşme ilişkisi kurulan modern bir sözleşme türüdür.

6563 sayılı Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun ile 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun çerçevesinde, elektronik ortamda kurulan sözleşmelere özgü birtakım düzenlemeler öngörülmüştür. Özellikle mesafeli sözleşmelere ilişkin yönetmelikler, satıcının tüketiciyi bilgilendirme yükümlülüğünü, açık onay şartını ve cayma hakkını düzenleyerek elektronik sözleşmelerin geçerliliği ve tüketici haklarının korunmasını teminat altına almayı amaçlamaktadır. Ayrıca 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu gereğince güvenli elektronik imzayla imzalanan sözleşmeler, yazılı şekli şartını sağlamakta

ve delil niteliği kazanarak elektronik ticarete sözleşmesel güvenliği pekiştirmektedir. Bu bağlamda, elektronik ticaretin sağlıklı işlemesi, taraflar arasında kurulan elektronik sözleşmelerin hem teknik hem de hukuki açıdan güvenilir ve şeffaf bir çerçevede tesis edilmesine bağlıdır.

Günümüz dijital dünyası ve ticaretin değişip her anlamda hız kazanması ile birlikte Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Avrupa Konseyi gibi önemli kuruluşlar tarafından elektronik ticaret ve elektronik sözleşmeler gibi alanlarda hukuki düzenlemeler getirme ihtiyacı doğmuştur. Avrupa Birliği Hukukunda elektronik sözleşmeler, UNCITRAL tarafından oluşturulan 1996 tarihli Model Elektronik Ticaret Kanunu (UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce 1996) 'nda düzenlenmektedir (Kentli, 2021: 10). Ayrıca belirtmek gerekir ki Tüketici Hakları Direktifi, Elektronik Ticaret Direktifi, Elektronik İmza Direktifi Avrupa Birliği hukukunun önemli ve güncel mevzuatlarındandır. Mesafeli satışlar, sözleşmeler ve tüketici haklarını da konu alan 2011 yılında kabul edilen (Consumer Rights Directive 2011) direktif de güncel AB hukuku mevzuatında yerini almaktadır.

2.2. Elektronik Sözleşme Türleri

Elektronik sözleşmeler konularına göre satış sözleşmeleri, hizmet sözleşmeleri, dijital ürün satımı sözleşmeleri ve bilgi temini sözleşmeleri olarak dörde ayrılmaktadır.

2.2.1. Satış Sözleşmeleri

Satış sözleşmeleri; taraflar arasında elektronik ortamda kurulan bir alım satım ilişkisini içinde barındıran hukuki ilişkidir. Mal kavramı taşınır ve taşınmaz olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu sözleşmenin kapsamında olan mal kavramı taşınır mallardır. Taşınmaz malların satımını konu alan elektronik sözleşmeler geçersizdir çünkü bu sözleşmeler güvenli elektronik imza ile akdedilseler bile hukukumuzda taşınmaz malların satışının resmi şekil şartlarına bağlı olması sebebiyle geçersiz kabul edilmektedirler (Kentli, 2021: 24).

2.2.2. Hizmet Sözleşmeleri

Elektronik hizmet sözleşmeleri, dijital ortamda sunulan bir hizmetin temin edilmesi amacıyla, hizmet sağlayıcı ile kullanıcı arasında elektronik yollarla kurulan sözleşmelerdir. E-ticaret, uzaktan eğitim, dijital platform üyelikleri, bulut hizmetleri gibi birçok alanda bu sözleşmelerle karşılaşılır.

2.2.3.Dijital Ürün Satımı Sözleşmeleri

Alıcıya sağlayıcı tarafından elektronik ortamda dijital ürünlerin sunulmasını konu alan sözleşmelerdir. Fiziki mal teslimi olmadan dijital içeriklerin alıcıya indirme ya da erişim izni verilmesi yoluyla ifa edilen sözleşmelerdir.

2.2.4.Bilgi Temini Sözleşmeleri

Çağımızın dijitalleşmesiyle yaygın hale gelen bir sözleşme türüdür. Bu sözleşmelerde bir bilgi ya da bilgi topluluğu taraflardan biri tarafından diğer tarafa ücretli, ücretsiz veya başka bir edim karşılığında tek seferlik veya düzenli olarak sunulmaktadır. Bilgi temini genellikle ücretsiz sunulmaktadır bunlara web siteler örnek verilebilir buna karşın bu hizmetin ücretli olması da mümkündür. Bilgi teminine yönelik elektronik sözleşmelerin günümüzde en yaygın örneği döviz kurlarının, borsa haberlerinin, güncel haberlerin ve hava durumunun kamuya sunulmasıdır (Kentli, 2021: 27).

3. MESAFELİ SÖZLEŞMELER

Günümüzde gelişen ve gelişmekle kalmayıp etkisini her alanda gösteren ve bunu arttırarak devam ettirecek olan teknolojinin sözleşmelere ve tüketici hukukuna olan etkisi de göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Mesafeli sözleşmeler, tüketici ile satıcının fiziki olarak bir araya gelmeksizin uzaktan iletişim araçları kullanarak akdettikleri sözleşmeyi ifade eder (Bütün Yılmaz, 2020: 326). Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'da madde 48' de şu şekilde tanımlanmaktadır: 'Mesafeli sözleşme, satıcı veya sağlayıcı ile tüketicinin eş zamanlı fiziksel varlığı olmaksızın, mal veya hizmetlerin uzaktan pazarlanmasına yönelik olarak oluşturulmuş bir sistem çerçevesinde, taraflar arasında sözleşmenin kurulduğu ana kadar ve kurulduğu an da dâhil olmak üzere uzaktan iletişim araçlarının kullanılması suretiyle kurulan sözleşmelerdir' (TKHK, m.48/1).

Elektronik sözleşmelerle mesafeli sözleşmeler her ne kadar benzerlik gösterebilir de farklı kavramlardır. Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'da yer alan tanımdaki unsurlar incelendiğinde taraflardan birinin satıcı veya sağlayıcı olması diğer tarafın alıcı olması, aralarında eş zamanlı fiziksel varlığın bulunmaması, mal ve hizmetlerin uzaktan pazarlanmasına yönelik bir sistemin varlığı ve sözleşmenin hazırlık aşamasında kurulduğu an da dahil olmak üzere uzaktan iletişim araçlarının kullanılması gerekliliğinin doğduğu sözleşmeler mesafeli sözleşmeler olarak elektronik sözleşmelerden ayrılmaktadır.

3.1.Mesafeli Sözleşmelerin Çeşitleri

3.1.1. Yazılı İletişim Araçları ile Yapılan Sözleşmeler

Katalog, gazete, dergi ilanları veya diğer yazılı iletişim araçları üzerinden yapılan satışlar mesafeli satış olarak adlandırılır (Aslan, 2022: 277).

3.1.2. Telefonla Yapılan Sözleşmeler

6502 Sayılı TKHK'da mesafeli satış sayılacak kanallar sayma yoluyla gösterilmemiştir. Kanunun gerekçesinde uzaktan iletişim araçlarının kullanılması ve diğer maddede yer alan unsurların da var olmasıyla mesafeli sözleşmelerin bir diğer çeşidini oluşturur (Aslan, 2022: 277).

3.1.3. Teleshopping

Satıcı ve alıcının fiziksel olarak aynı ortamda olmadığı, sipariş ve sözleşme kurma aşamalarının uzaktan gerçekleştiği satış, televizyon reklamı, tanıtım programı, çağrı merkezi veya telefon hattı aracılığıyla kurulan sözleşmelerdir.

3.1.4. Elektronik Ticaret Sözleşmeleri

İşletme faaliyetlerinin iletişim networkleri arasında yerine getirilmesidir (Aslan, 2022: 278). Elektronik ticaret araçları kullanılarak kurulan sözleşmeler olarak kısaca tanımlanabilir.

3.1.5. Diğer İletişim Araçları İle Yapılan Ticaret Sözleşmeleri

TKHK'un 48.maddesinin gerekçesinde yer alan ifadeden yola çıkılarak; son yıllarda teknolojiye yaşanan hızlı gelişmeler sonucu, internet, telefon, faks, mektup, katalog, radyo ve televizyon gibi uzaktan iletişim araçları kullanılarak yapılan satış işlemleri ile yapılan ticaret mesafeli sözleşmeler kapsamında değerlendirilir.

3.2.Mesafeli Sözleşmelerde Ön Bilgilendirme

Elektronik ortamda akdedilen mesafeli sözleşmelerde tüketicinin almış olduğu ürün veya hizmeti fiziki olarak inceleme ve gözlemleme imkanının bulunmaması bu ticaret ilişkisi içerisinde tüketiciye çeşitli haklar sağlanarak korunmasının gerekliliğini de beraberinde getirmektedir.

Bilgilendirme yükümlülüğü kanun, sözleşme ve dürüstlük kuralı olmak üzere üç temele dayanmaktadır (Demirel, 2024: 54).

Mesafeli sözleşmeler bağlamında tüketici sözleşmenin zayıf tarafı olarak kabul edilmektedir. Hukuki olarak korunma yükümlülüğü

olması mevzuatlar çerçevesinde düzenlenmeyi gerektirmiştir. Ön bilgilendirme yükümlülüğü; Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun, Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun ve Mesafeli Sözleşmeler Yönetmeliği'nde düzenlenmiştir.

TKHK gereğince 'Tüketici, mesafeli sözleşmeyi ya da buna karşılık gelen herhangi bir teklifi kabul etmeden önce ayrıntıları yönetmelikte belirlenen hususlarda ve siparişi onaylandığı takdirde ödeme yükümlülüğü altına gireceği konusunda açık ve anlaşılır şekilde satıcı veya sağlayıcı tarafından bilgilendirilir. Tüketicinin bilgilendirildiğine ilişkin ispat yükü satıcı veya sağlayıcıya aittir.' şeklinde düzenlenmiştir (TKHK, m.48/2).

ETDHK' nda madde 3'te bilgi verme yükümlülüğü adı altında: 'Hizmet sağlayıcı, elektronik iletişim araçları yoluyla ticari faaliyet yürütürken alıcıya açık, eksiksiz, doğru ve güncel bilgiler vermekle yükümlüdür.' şeklinde tüketiciyi korumayı amaçlar.

Mesafeli Sözleşmeler Yönetmeliği'nin 5-7. maddeleri de ayrıntılı bir biçimde ön bilgilendirme yükümlülüğünü düzenler.

Bu düzenlemeler yapılmasa dahi TMK m.2 dürüstlük kuralı gereğince de tüketiciye bu bilgilendirmenin yapılması gereklidir. Bilgilendirme yükümlülüğü sözleşme öncesini kapsadığı gibi sonrasını da kapsamaktadır. MSY' nin 5.maddesinde ayrıntılı bir biçimde sayılan hususlarda sözleşme sonrasında da bu bilgilerin "yazılı olarak" veya "kayıtlı veri saklayıcısı yoluyla" tüketiciye aktarılması gerekmektedir (MSY, m.5/1). Ön bilgilendirme yükümlülüğü bir hukuki ilişki içerisinde alım satım işlemi gerçekleşmeden önce son bir defa tüketicinin düşünme ve sağlıklı karar vermesinin ardından işlemi kabul etmesine imkan vermektedir. Sözleşmenin diğer tarafı olan satıcı ya da sağlayıcılar bu ön bilgilerin tüketici tarafından edinildiğini teyit etmek zorundadırlar bu da genellikle elektronik ortamdaki okudum anladım butonları ile sağlanmaktadır. Günlük hayatımızda elektronik ticareti kullandığımız pek çok alanda karşımıza çıkan tıklanıldığında mesafeli sözleşmenin karşımıza çıktığı ve en sonuna gelip de okudum anladım ya da kabul ediyorum kutucuğu tıklanmadan işleme devam edemediğimiz durumlar bunun en somut örneğidir.

TKHK' nun 48.maddesinin 5 ve 6.fıkrasında tüketiciyi aracı platformlara karşı korumayı amaçlayan hukuki bir gereklilik getirmiştir. Elektronik ortamda yapılan ticaretlerin birçoğunda görülen hizmet sağlayıcı aracı platformlar da aracılık ettikleri hizmetin bağlı olduğu mesafeli sözleşme ve onun gereklilikleri olan kayıt tutulması, gerek-

tiğinde ilgili yerlere bilgi aktarımı, tüketiciye bilgilendirmenin taraflarından yapıldığını, bunun teyidinin alınmasını ve gerekli olduğu durumlarda da bütün bunların ispatını sağlamakla yükümlüdürler.

3.3. Mesafeli Sözleşmelerde Cayma Hakkı

Mesafeli sözleşmelerde tüketiciyi koruma amacı taşıyan bir diğer yöntem, tüketiciye tanınan cayma hakkıdır (Bütün Yılmaz, 2020: 338). Cayma kavramı; sözünden, kararından dönmek veya vazgeçmek anlamına gelmektedir. Cayma hakkı ise hukuki bağlamda yapılmış bir anlaşmadan dönmeyi olağan kılan ve yasalarda tanınan haktır. Elektronik araçlar kullanılarak ya da internet ortamında yapılan mal ve hizmet alımını konu alan mesafeli sözleşmelerin içerisinde bulunduğu ticari ilişkilerde, tüketicilerin bu işlem sonunda sahip olduğu mal ve hizmet edimlerini geleneksel ticaret ilişkisindeki gibi fiziki ortamda gözlemleyerek almadıkları için onlara tanınan bir hak olduğundan bahsedilebilir. TKHK' un 48.maddesinin 5.fıkrasında açıklandığı gibi: 'Tüketici, on dört gün içinde herhangi bir gerekçe göstermeksizin ve cezai şart ödemeksizin sözleşmeden cayma hakkına sahiptir. Tüketicinin cayma hakkını kullanabilmesi için, bu hakkın yasal süresi içerisinde satıcıya veya hizmet sağlayıcıya bildirilmesi yeterlidir. Bu bildirimin yapılması, cayma hakkının geçerli şekilde kullanıldığını kabul ettirir. Cayma hakkı konusunda bilgilendirme yapılması satıcının yükümlülüğündedir; dolayısıyla bilgilendirme yapıldığını ispat etme sorumluluğu da satıcıya aittir (Mesafeli Sözleşmeler Yönetmeliği, 2014, m.10). Tüketici, cayma hakkı hakkında usulüne uygun olarak bilgilendirilmemişse, on dört günlük süre ile sınırlı tutulmaksızın cayma hakkını kullanabilir. Ancak bu hak, her hâlükârda yasal cayma süresinin sona erdiği tarihten itibaren bir yıl içinde sona ermektedir (Mesafeli Sözleşmeler Yönetmeliği, 2014, m. 9/2). Ayrıca, tüketici, cayma süresi içerisinde malı yalnızca olağan kullanımı kapsamında kullanmış ise, bu kullanım sonucu oluşan değişiklik veya bozulmalardan dolayı sorumlu tutulamaz (Mesafeli Sözleşmeler Yönetmeliği, 2014, m. 13/2).

Cayma hakkı sayesinde tüketici, tam olarak düşünmeden akdettiği bir sözleşmeden prosedürel işlemlerle uğraşmaksızın ve cezai şart, tazminat gibi bir bedel ödemeksizin belirli şartların varlığı halinde dönebilmektedir (Demirel, 2024: 106). Bu şekilde amaçlanan sözleşmenin tarafları arasındaki güçlü ve zayıf dengesinin bulunmasıdır. Cayma hakkında göz önünde bulundurulması gerekenlerden biri de TMK madde 2 dürüstlük kuralıdır (TMK, m.2). Tüketicinin dürüstlük kuralına aykırı hareket ettiği durumlarda cayma hakkının kullanılması

sı söz konusu olamaz. Hukukumuzda düzenlenmiş cayma hakkının kullanılmasının istisna durumları da mevcuttur. Bunlar Mesafeli Sözleşmeler Yönetmeliği'nin 15. maddesinde ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Buna göre; tüketiciye özel olarak hazırlanan ürünler, çabuk bozulabilen ya da son kullanma tarihi geçebilecek mallar, ambalajı açıldıktan sonra sağlık ve hijyen açısından iadesi uygun olmayan ürünler, hızlı tüketilen dijital içerikler, belirli tarihlerde ifa edilmesi gereken hizmetler (örneğin konser bileti veya otel rezervasyonu) gibi mal ve hizmetlerde cayma hakkı kullanılamaz. Ayrıca, 1 Ocak 2024 tarihinde yürürlüğe giren değişikliklerle birlikte, cep telefonu, tablet, bilgisayar gibi elektronik cihazlar; kayıt ve tescil gerektiren araçlar; kurulumu satıcı veya servis tarafından yapılan ürünler ile canlı açık artırmalardan satın alınan mallar da cayma hakkı kapsamı dışında bırakılmıştır (Gün + Partners, 2024). Bu istisnalar, hem teknik hem de ekonomik gerekçelere dayanmakta olup, özellikle yüksek değerli veya tekrar satışı mümkün olmayan ürünlerde tüketici ve satıcı arasındaki menfaat dengesini gözetmeyi amaçlamaktadır.

Cayma hakkı tüketiciyi korumaya yönelik önemli bir hak olmakla birlikte yukarıda bahsedilen istisnai hallerde kullanılması halinde dürüstlük kuralına aykırılık teşkil edecektir.

Cayma hakkının kullanılmasıyla birlikte; satıcı veya sağlayıcıyla tüketici arasındaki sözleşme ilişkisi geçmişe etkili olarak kesin hükümsüz olur ve tasfiye ilişkisine dönüşür (Serozan, 2004: 202). Bu sona erme ilişkisinde özel bir tasfiye şekli öngörülmemişse kural olarak sebpsiz zenginleşme hükümlerine göre edimlerin iadesi sağlanır.

SONUÇ

Elektronik ticaretin küresel ölçekte hızla yaygınlaşması, geleneksel sözleşme yapma yöntemlerini dönüşüme uğratmış; bu bağlamda mesafeli sözleşmeler, dijital ekonominin temel yapı taşlarından biri haline gelmiştir. Tüketicilerin satıcıyla fiziksel olarak karşı karşıya gelmeden, çevrim içi ortamda sözleşme akdetmeleri hem hukuki hem de teknik düzeyde birtakım düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. Bu süreçte ön bilgilendirme yükümlülüğü, cayma hakkı gibi konular tüketici haklarının korunması bakımından belirleyici olmuştur. Özellikle 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun ve bu kanuna dayanılarak çıkarılan Mesafeli Sözleşmeler Yönetmeliği, elektronik ticaret ortamında tüketicinin dezavantajlı konumunu dengelemeye yönelik önemli hükümler içermektedir. Ancak teknolojinin gelişim hızı karşısında mevcut yasal düzenlemelerin güncelliğini koruması da ayrı bir önem

taşımaktadır. Nitekim 2024 yılında yürürlüğe giren yönetmelik değişiklikleri, uygulamada karşılaşılan boşluklara müdahale etmeyi hedeflemiş ve bazı ürün gruplarında cayma hakkına istisnalar getirerek yeni bir denge kurmuştur. Sonuç olarak, elektronik ticaret ve mesafeli sözleşmelere ilişkin hukuki çerçevenin hem tüketiciyi hem de satıcıyı gözeten, dengeli ve dinamik bir yapıda sürdürülmesi, dijitalleşen ticaret hayatına güven açısından vazgeçilmezdir.

KAYNAKÇA

- Akın, S. T. (2023). Evlerinden Elektronik Ticaret Yapan Gerçek Kişi Satıcıların Tacir Sıfatları. (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi).
- Altın Şahin, H. (2023). İnternet Yoluyla Kurulan Mesafeli Sözleşmelerde Tüketicinin Cayma Hakkının İstisnaları. *Bilişim Hukuku Dergisi*, 225-279.
- Arslan, M. (2021). Elektronik Ticaret ve Bu Kapsamda Akdedilen Mesafeli Elektronik Sözleşmelerde Tüketicinin Korunması. (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi).
- Aslan, İ. Y. (2022). *Tüketici Hukuku Dersleri*. Ekin Yayınevi.
- Bavafa, Y. (2014). Elektronik Ticaret ve E-Sözleşmelerde Tüketicinin Korunması. (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi).
- Bütün Yılmaz, D. (2020). Mesafeli Sözleşmelerin Kapsamı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 69(2), 325-368.
- Demirel, A. G. (2024). Elektronik Ticarete Akdedilen Mesafeli Sözleşmelerde Tüketicilerin Bilgilendirilme ve Cayma Hakkı. (Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi).
- Erbaşlar, G., & Doruk, Ş. (2016). *Elektronik Ticaret*. Nobel Yayıncılık.
- Ersoy, Z. (1999). *Elektronik Ticaret ve Ticaret Noktaları*. İge Yayınları.
- Falcioğlu, M. Ö. (2004). Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukukunda Elektronik Satım Sözleşmesi ve Kuruluşu. (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi).
- Falcioğlu, M. Ö. (2025). *Elektronik Ticaret Hukuku*. On İki Levha Yayıncılık.
- Gazioğulları, A. (2014). Elektronik Ticaret ve Elektronik Ticaretin Gümrük Mevzuatı Bakımından Değerlendirilmesi. (Yüksek

Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi).

- Gezder, Ü. (2013). Elektronik ticaret hukukî işlemlerinin ayrımı – Dijital içerik ve hukukî niteliği. İçinde C. Yavuz (Ed.), *Cevdet Yavuz'a Armağan* (s. 1119-1132).
- Gün Partners +. (2024). Mesafeli Sözleşmeler Yönetmeliği'nde Önemli Değişiklikler. Gün + Partners. <https://gun-ip.com>.
- Hamamcıoğlu, E. (2018). Elektronik Ticaretin Hukuksal Boyutu. *KOSBED*, 35, 43-72.
- Kentli, I. (2021). Elektronik Sözleşmelerin Kurulması Ve Geçerliliği. (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Ekonomi Üniversitesi).
- Özer Deniz, M. (2023). Mesafeli Sözleşmelerde Tüketicinin Kişisel Verilerinin Korunması. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2023(1), 311-344.
- Serozan, R. (2004). Sözleşme İlişkisinin Çözülmesi: Sözleşme Gereğince Elde Edilmiş Edimi Geri Verme Yükümü. İçinde N. Kocayusufoğlu (Ed.), *Prof. Dr. Necip Kocayusufoğlu İçin Armağan*. Seçkin Yayıncılık.
- Taşdemir, N. B. (2022). Elektronik Ticarete Hakim Durumun Kötüye Kullanılması. (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi).
- Tiryaki, B. (2008). E-Tüketici ve Mesafeli Sözleşmelerde Tüketicinin Korunması. *XIII. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri*, 91-96.
- Uzun Kazmacı, Ö. (t.y.). İnternet Ortamında Kurulan Mesafeli Sözleşmelerde Tüketicinin Korunması. İçinde C. Yavuz (Ed.), *Cevdet Yavuz'a Armağan* (s. 2791-2818).
- Vardarlı, E. (2019). Türkiye'de E-Ticaretin Hukuksal Boyutunun Yenilikçilik Bağlamında Analizi. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi).
- Yeşil, A. (2013). *E-Ticaret*. Kum Saati Yayıncılık.

UYMA DAVRANIŞININ DEĞİŞEN DOĞASI

Doğukan ŞENEL¹

ÖZ

Uyma davranışı, bireyin kabul görmek ve dışlanmamak için kendi görüşünü diğer insanların görüşleri doğrultusunda değiştirmesidir. Dijitalleşen dünyada bu durum, artık sadece fiziksel çevrede değil, sosyal medya ortamlarında da gözlemlenmektedir. Sosyal medya, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bireyler, çeşitli sosyal medya platformlarını kullanarak kendi görüşlerini ve söylemlerini ifade ederler. Bu sırada, diğer kullanıcılarla etkileşim kurarak sosyal etki altında kalabilirler. Bu etkinin oluşmasını sağlayan en önemli faktör, algoritmalar. Algoritmalar, bireylerin karşısına sürekli olarak benzer görüş ve içerikleri çıkararak eleştirel düşünmeyi olumsuz yönde etkilerler. Bireyler, algoritmalar sayesinde karşısına sıkça çıkan içeriklerin baskın olduğunu düşünerek kendi görüşlerini değiştirip bu içerikler doğrultusunda paylaşımlar yapabilirler. Uyma davranışı, bu bağlamda sosyal medya ortamında farklı şekillerde tezahür eder. Uyma davranışının ortaya çıkmasının temel nedenleri; sosyal baskı altında kalmak, dışlanma korkusu yaşamak ve linç edilmeme isteğidir. Uyma davranışı, kolektif hareketlerin güç kazanması, sosyal destek gruplarının etkili olması ve aidiyet duygusunun gelişmesi gibi olumlu sonuçlar doğurabilir. Öte yandan, yanlış bilgilere uyum sağlama eğilimi, bireyselliğin kaybı ve eleştirel düşünme becerilerinin zayıflaması gibi olumsuz sonuçlar da doğurabilir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Etki, Uyma Davranışı, Sosyal Medya, Algoritma, Sosyal Baskı

THE CHANGING NATURE OF CONFORMITY

Abstract

Conformity behavior refers to the act of individuals altering their own opinions to align with those of others in order to gain acceptance and avoid exclusion. In today's digitalized world, this behavior is no

¹ İstanbul Gedik Üniversitesi İİSBF Psikoloji, ORCID No: 0009-0005-6716-1575, dogukanpsyc@gmail.com

longer observed solely in physical environments but also prominently in social media spaces. Social media has become an integral part of daily life. While individuals express their views and statements through various social media platforms, they are also influenced by social interactions with other users. One of the most significant factors contributing to this influence is algorithms. Algorithms continuously present users with similar opinions and content, which can negatively impact critical thinking. As individuals are frequently exposed to certain content due to algorithms, they may come to perceive these views as dominant and adjust their own opinions accordingly, sharing content that aligns with these views. In this context, conformity behavior manifests in different ways within social media environments.

The main reasons for the emergence of conformity behavior include experiencing social pressure, fear of exclusion, and the desire to avoid being targeted or “cancelled.” While conformity can lead to positive outcomes such as the strengthening of collective movements, the effectiveness of social support groups, and the development of a sense of belonging, it can also result in negative consequences. These include the tendency to conform to misinformation, the loss of individuality, and the weakening of critical thinking skills.

Keywords: Social Influence, Conformity, Social Media, Algorithm, Social Pressure

1.Giriş

Uyma davranışı, bireyin kabul görmek, dışlanmamak ve bir gruba ait hissetmek için kendi görüşünü, diğer grupların görüşü doğrultusunda değiştirmesidir (Arkonaç, 2008). Değişen dünya düzeni ile birlikte günümüzde bu durum, sadece fiziksel çevrede değil sosyal medya ortamlarında da karşımıza çıkmaktadır.

Gelişen dünya ile birlikte günümüzde internet ve teknoloji hayatımızın birçok alanında yer almaktadır. Bu nedenden dolayı sosyal medya ve dijital platformlar, bireylerin düşünce ve davranışlarını etkileyen bir durum haline gelmiştir. İnsanlar, artık sadece yüz yüze ortamlarda değil, dijital platformlar ve sosyal medya platformlarında da birbirleriyle etkileşim halindedirler (Biber, 2020). Yüz yüze ortamlarda olduğu gibi bu platformlarda da kabul görmek, dışlanmamak ve bir gruba ait hissetmek için çaba gösterirler. Bireyler, sosyal medyada takip ettikleri kişilerin, grupların ve toplulukların görüşleri doğrultu-

sunda, kendi görüşlerini şekillendirebilmekte, beğeni, yorum ve paylaşımlarıyla da bu uyumu görünür kılmaya çalışmaktadır (Sarp, 2020).

Bu bağlamda, sosyal medya ortamlarında uyma davranışının nasıl gerçekleştiğini anlamamız açısından bu etkileşimin gerçekleştiği alanları ve kullanım oranlarını incelemek önemli bir husustur. Aşağıda sosyal medya araçları ve kullanım oranları incelenecektir.

2. Sosyal Medya Araçları ve Kullanım Oranları

Sosyal medya araçları, günlük hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Milyonlarca insan, sosyal medya platformları üzerinden, kendi görüşlerini beyan edip çeşitli paylaşımlar yapmaktadır. Yapılan bu paylaşımlar sayesinde milyonlarca insan, kendilerine bir sosyal kimlik inşa ederek çeşitli topluluklarla etkileşimde bulunur. Bu durum, sosyal uyum sürecinin aktif bir şekilde sürdürülmesini sağlar (Ökten, 2024).

Sosyal medya araçları, işlevselliklerine göre 7 ayrı kategoriye ayrılmıştır (Kara, 2013). Bu kategoriler; sosyal ağ siteleri, fotoğraf ve video paylaşım siteleri, bloglar, mikro bloglar, sanal yaşam simülasyonları, sanal oyun platformları ve wikilerdir.

Sosyal ağ siteleri, bireylerin sanal ortamlarda kendilerini tanıtmaya, sosyal ağ ortamı kurma, başka bireylerle iletişim kurma ve devam ettirme olanağı sağlayan bir veri tabanı sistemidir (Ellison, Steinfield ve Lampe, 2007'den aktaran Karal ve Kokoç, 2010). En popüler sosyal ağ siteleri; Facebook, Google+, LinkedIn platformlarıdır (Ünver, 2019).

Fotoğraf ve video paylaşım siteleri, bireylerin fotoğraf ve video paylaşarak sanal ortamda etkileşim kurdukları platformlardır (Karal ve Kokoç, 2010). En popüler fotoğraf ve video paylaşım platformları; Instagram, Youtube platformlarıdır (Ünver, 2019).

Bloglar, bireylerin kendi düşüncelerini bir ağ üzerinde özgürce yayınladıkları bir ağ uzantısıdır (Özüdoğru, 2014).

Mikro bloglar, bloglarla mukayese edildiğinde en temel farkı, anlık ve kısa içerikler paylaşarak bireylerin karşılıklı etkileşim kurduğu platformlar olmasıdır (Ünver, 2019). En popüler mikro blog sitesi olarak X kabul edilmektedir (Temur ve Vuruş, 2009'dan aktaran Ünver, 2019).

Sanal Yaşam Simülasyonları, bireylerin gerçek hayatta yapabildiği davranış ve yaşantıları sanal ortamda da gerçekleştirme imkanı sunan platformlardır. Second Life ve Sanalika bu tür simülasyonlara örnek

verilebilir (Ünver, 2019).

Sanal Oyun Platformları, bireylerin arkadaşlarıyla veya tanımadığı kullanıcılarla karşılıklı oyun oynadığı, konuştuğu, mesajlaştığı ve kendi gruplarını oluşturduğu oyun platformlarıdır. Steam, Word Of Warcraft bu tür oyunlara örnek verilebilir (Ünver, 2019).

Wikiler, bireylerin bir konu hakkında bildiklerini başlıklar altında yazarak farklı kişilerinde yararlanmasına imkan sunan platformlardır. Wikipedia ve Wikibook bu tür platformlara örnek verilebilir (Ünver, 2019).

We Are Social'ın 2024 raporuna göre Dünya nüfusu ve Türkiye nüfusunun sosyal medya platformlarının, kullanım oranları aşağıdaki tabloda yer almaktadır (We Are Social'dan aktaran AA).

Dünya nüfusunun yüzde 62'si sosyal medya kullanıyor

Dünya nüfusu
8,08 milyar

Sosyal medya
kullanan kişi sayısı
5,04 milyar

İnternet
kullanıcısı
5,35 milyar

Dünya sosyal medyada
geçirilen süre
(Günlük / Saat:Dakika)
2:23

Türkiye'de sosyal medya kullanımı

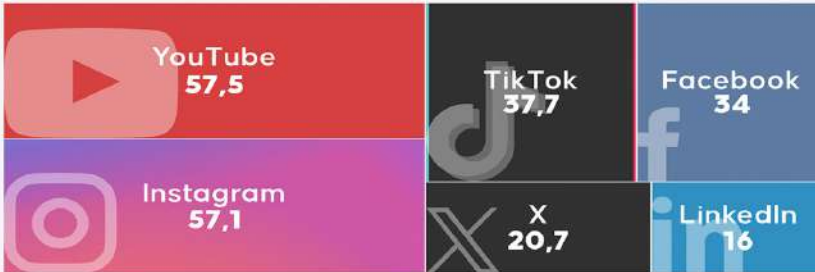

Türkiye internet kullanımında da
toplam 6 saat 57 dakika ile 42 ülke
arasında 20. sırada yer alıyor

Türkiye'de sosyal medyada
geçirilen süre
2 saat 44 dakika

Türkiye'de en fazla kullanıcıya sahip sosyal medya platformları (Milyon kişi)

30.06.2024 Kaynak: We are social, Statista

Tablo 1

3. Uyma Davranışının Psikolojik Temelleri

İnsan, sosyal bir varlıktır ve diğer insanlarla sürekli bir etkileşim halindedir. Bu etkileşim sonucu oluşan sosyallik durumunun etkisi, sosyal etki kavramının alanını oluşturur. Sosyal etki, bireyin davranış ve tutumlarının diğer insanlar veya gruplar tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak şekillendirilmesi sürecidir. Bu süreç, kimi zaman çeşitli propagandalarla, kimi zaman da ikna yöntemleriyle gerçekleşir. Sosyal etki, bireyler üzerindeki gücünü sosyal kurallar ve grup normları olarak gösterir. Bireyler, günlük yaşamlarını bu kurallar doğrultusunda düzenler ve idame ettirirler. Söz gelimi, bireyin arkadaşlarına karşı olan davranış biçimleri ve akrabalarına karşı olan davranış biçimleri arasında farklılık bulunur. Bir şirket ortamında sergilenen davranışlar ile arkadaş ortamında sergilenen davranışlar arasında farklılık bulunur. Bireylerin, içerisinde bulunduğu ortamın kurallarına uyması beklenir. Bu kurallara uyulması, bireyleri birbirine yakınlara bir noktada birleşmelerini sağlar. Bu sayede grup normları oluşur. Grupların, varlıklarını idame ettirebilmeleri için üyelerinin grup normlarına uymaları gerekir. Üyelerin, grup normlarından bağımsız bir şekilde hareket etmeleri grupların devamlılığını sürdürebilme şansını azaltır (Sarp,2023).

Dolayısıyla, uyma davranışının gerçekleşmesindeki en büyük etken, sosyal normların oluşumudur. Uyma davranışları, normlardan ortaya çıkar. Birey, oluşan bu normlara aykırı davranmamak için görüşünü ve davranışını değiştirebilir. Muzaffer Şerif (1936) ve Solomon Asch'in (1953) yaptığı çalışmalar da bu tezi destekler niteliktedir.

Muzaffer Şerif'in Otokinetik Etki Deneyi: Otokinetik etki, karanlık bir odada yer alan sabit bir ışık nesnesinin, hareket ediyormuş gibi gözükmektedir. Şerif, bu hareketin bir yanılsama olduğunu bilmeyen katılımcılara, defalarca bu ışık nesnesinin kaç defa hareket ettiğini sormuştur. Katılımcılar, kendilerine ait bir referans çerçevesi oluşturarak tahminlerini bu çerçevede vermişlerdir. 100 denemeden sonra, tahminlerini daraltarak kendi tahminleri üzerinde norm oluşturmuşlardır.

Şerif, sonrasında 100 deneme daha gerçekleştirmiştir, fakat bu denemede katılımcılar, iki ve üçerli grup halinde rastgele bir sırayla tahminlerini söylemişlerdir. Denemeler ilerledikçe, başlangıçta kullandıkları kendi kişisel çerçevelerini terk edip birbirlerinin tahminlerini referans kabul etmişlerdir. Bu doğrultuda, birbirlerinin tahminlerini referans kabul edip bir grup ortalamasına getirmişlerdir.

Bu deneyde oluşturulan normlar, uyma davranışını ortaya çıkar-

mıştır. Şerif, bu deneyde katılımcıların yargı nesnesi belli olmadığı için bir norm oluşturarak uyma davranışı gerçekleştirdiğini iddia etmiştir. Yargı nesnesinin belli olması durumunda, diğer katılımcıların grupların baskısında kalmadan sosyal norm oluşturma ihtiyacının oluşmayacağını ve katılımcıların etkilenmeyeceğini iddia etmiştir. Yargı nesnesinin bilinmezliği ve katılımcıların kendilerinden emin olmaması sonucunda hemen bir norm oluşturulduğunu, oluşturulan bu normun davranışı yönlendirmede etkili olduğunu savunmuştur (Başaslan, 2017).

Bu durumun, günümüzde sosyal medya ortamlarında da tezahür ettiği görülmektedir. Sosyal medya platformlarında da bireylerin belirsizlik yaşadıkları durumlarda, bireylerin yeterli bilgiye sahip olmadığı durumlarda ya da gündemde yer alan karmaşık sosyal meselelerde, kendilerini yakın hissettiği grupların fikirlerine uyum sağlama eğilimi gösterirler. Bu uyma davranışı, sosyal medya ortamlarında beğenme, yorum yapma, blog yazma, alıntılama ve paylaşım yapma gibi çeşitli şekillerde gerçekleşir. Kısacası, sosyal medyada kişisel bir referans çerçevesinin oluşturulmadığı durumlarda sosyal normlar tutum ve davranışları etkileyebilirler.

Solomon Asch'in Çubuk Deneyi: Solomon Asch, bu deneyi, yargı nesnesinin bilindiği durumda çoğunluk grubundan gelen baskının, bir kişinin uyma davranışını hangi ölçüde etkileyebileceğini araştırmak amacıyla gerçekleştirmiştir (McLeod, 2008).

Tablo 2

Sekiz kişilik gruplar halinde, bir masanın etrafında toplanan katılımcılara kendilerine gösterilen üç çizgiden hangisinin standart çizgiye-

le aynı uzunluğa sahip olduğu sorulmuştur. Bu deneklerden sadece biri, gerçek denektir, diğer yedi denek deneyci ile iş birliği içindedir. Her denemede, denekler sırasıyla kendi kararlarını söylemekte fakat her seferinde gerçek deneğe söz sırası son denekten önce gelmektedir. Bu şekilde, toplamda on sekiz deneme gerçekleştirilmiştir. İşbirlikçi denekler, altı deneme boyunca standart çizgiden uzun olan çubuğu, altı deneme boyunca standart çubuktan kısa olan çizgiyi, altı deneme boyunca da standart çizgiyi seçmişlerdir. Kontrol koşulunda katılımcılar, grup etkisi olmadan görevi tek başına gerçekleştirmişlerdir. Bu durumda, katılımcıların sadece %1'i yanlış cevap vermiştir. Deney sonucunu kontrol grubuyla kıyaslandığında ciddi bir fark vardır. Deney grubunda ortalama uyum oranı %33'tür (Hogg ve Vaughan, 2021).

Deneyden sonra Asch, deneklere neden uyma davranışı gösterdiklerini sormuştur. Denekler, cevap olarak, kendileriyle kuşkuya düştüklerini, onaylanmama korkusu, yalnız kalma korkusu ve gruptan dışlanmamak için bu şekilde cevap verdiğini söylemişlerdir (Arkonaç, 2008).

Yapılan bu deney sonucunda, bireyin kendi başına doğru yanıt verebildiği durumlarda bile, sosyal baskı altında kalarak grup normlarına uyabildiğini açıkça göstermektedir. Asch'in çubuk deneyinin ortaya koyduğu temel olgu, bireyin sosyal onay ve dışlanma korkusu nedeniyle kendi gözlemine bile karşı gelebilmesidir.

Bu durum, günümüzde sosyal medya ortamlarında da görülmektedir. Bireyler, dijital zorbalığa ve dışlanmaya maruz kalmamak için de kendi görüşlerinden vazgeçerek sosyal normlara uyarak uyma davranışı sergileyebilirler. Sözgelimi, birey politik olarak tarafsız da olsa, sırf dışlanmamak, eleştiriyi maruz kalmamak, hedef gösterilmemek ve zorbalığa uğramamak için kendini bir siyasi topluluğa aitmiş gibi gösterebilir. Bu bağlamda, kendini ait göstermeye çalıştığı topluluğa özgü içerikler paylaşır, söylemlerini benimser ve davranışlar sergilemeye başlayabilir.

Bu tür dijital uyma davranışının sebepleri; sosyal medya ortamının bireyler üzerinde kurduğu sürekli görünürlük baskısı ve dolaylı yoldan uygulanan sosyal kontrol mekanizmalarıdır. Bu durum, bireylerin özgün düşüncelerine ket vurarak onu bir kalıba sokmaya ve uyma davranışı sergilemesine yol açar.

Kültürel normların, uyma davranışını etkileyip etkilemediği de merak konusu olmuştur. Kağıtçıbaşı, Smith ve Bond Asch'in uyma paradigmasını kullanarak uyma davranışının kültürler arası farklılık gös-

terip göstermediğini incelemişlerdir. Avrupa gibi bireyselliğin daha hakim olduğu kültürlerde, uyma davranışının çok benimsenmediği ve davranışa dönüşmediği sonucuna ulaşmışlardır. Afrika gibi kolektif kültürün hakim olduğu ülkelerde ise uyma davranışının, fazlasıyla benimsendiği ve davranışa dönüştüğü sonucuna ulaşmışlardır. Öyle ki, kolektif kültürlerde uyma davranışlarının gerçekleşmemesi ayıp bir durum olarak yorumlanmıştır. Bu sebeple, kolektif kültürlerde uyma davranışının gerçekleşme oranının bireyselliğin hakim olduğu kültür- lere göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Hogg ve Vaughan, 2021).

Milgram Deneyi: Milgram tarafından, Yale Üniversitesi'nin labora- tuvarında bir deney gerçekleştirildi. Katılımcılara, cezalandırılmanın öğrenme üzerindeki etkisiyle alakalı bir çalışma yapılacağı söylendi. Kura çekimi sonucu katılımcılar, ikişerli gruba ayrıldı.

Çiftlerden birisi öğrenci, diğeri öğretmen rolünü üstlendi. Öğrenciler, sandalyeye oturtuldu ve vücuduna elektrolitler bağlandı. Öğretmenlere, elektrolitlerin birey üzerinde kalıcı bir hasar meydana getirmeyeceği söylendi. Öğrenciden istenen, liste şeklinde verilen söz- cüklerin ezberlenmesi, öğretmenden istenen ise öğrencinin verdiği her yanlış cevapta elektrik şoku vermesidir.

Öğretmen, şok jeneratörünün bulunduğu odaya alındı. Bu oda- da, araştırmacı beyaz bir önlükle öğretmenin yanında bulundu. Şok jeneratörünün önemli bir özelliği, üzerinde elektrik voltajlarını belir- ten etiketler olmasıydı. Araştırmacı tarafından, öğretmene verilen her yanlış cevapta, öğrenciye bir öncekinden 15 volt daha fazla elektrik verilmesi söylendi ve deney başlatıldı. Deney sırasında öğrenci, kısa sürede birkaç yanlış cevap verdi ve voltaj seviyesi 75'e ulaştı. Bu nok- tada, öğrenciden az da olsa canını yakan bir ses duyuldu. 120 volta ulaştığında öğrenci, canının çok yandığını söyleyerek deneyi bırak- mak istediğini söyledi, 250 volta ulaştığında ise bağırarak dayanama- yacağını söyledi. 300 volta ulaştığında, artık tepki vermemeye baş- ladı. Öğretmen, bu durumdan rahatsız olduğunu bildirerek deneyi sonlandırmak istediğini söyledi. Fakat araştırmacı, ilk etapta yumu- şak ve nazik bir üslupla "Lütfen devam ediniz." Şeklinde yanıt verdi. Öğretmen, deneye bir süre daha devam etti fakat sonrasında tekrar bırakmak istediğini söyledi. Bu kez araştırmacı, sert ve yüksek bir ses tonuyla "Deneye devam etmeniz gerekiyor, başka seçeneğiniz yok". Şeklinde karşılık verildi. Deney, 450 volta kadar devam ettirildiyse de bu noktada araştırmacı tarafından sona erdirildi (Hogg ve Vaughan,

2021).

Asch ve Şerif'in deneyinde, otoritenin (etki kaynağının) baskı gücü, aleni değil gizlidir. Kendisine karşı gösterilen direnmeyi doğrudan kontrol etmez ya da yaptırım uygulamadan dolaylı olarak kontrol sağlar. Milgram deneyinde ise kişinin görüşü ne olursa olsun, yüksek bir makamda olan otoritenin emrine doğrudan itaat söz konusudur. Bu itaat sonucunda birey, davranışlarını ve söylemlerini otoritenin beklentilerine göre değiştirir. Otorite figürü, hedef aldığı bireyin boyun eğişini doğrudan denetleyen bir konumda yer alır (Arkonaç, 2008).

Bu bağlamda, sosyal medyada yer alan fenomenlerin etkisi de göz ardı edilemez. Sosyal medya üzerinde, güçlü bir kitlesi olan ve bu kitlenin düşüncelerini, davranışlarını, söylemlerini yaptığı paylaşımlarla etkileyen kişilere fenomen adı verilir (Kıran ve ark., 2019). Fenomenler, görünür olmaları ve yüksek etkileşim düzeyine sahip oldukları için birçok noktada referans noktası kabul edilirler. Bu durum etkiledikleri kitlede uyma davranışının gerçekleşmesine yol açabilir.

Öyle ki, birçok kişi tarafından otorite figürü olarak kabul edilip yaptığı, önerdiği ve söylediği her şey sorgulamaksızın kabul edilebilir. Sorgulamaksızın kabul etmek, eleştirel düşünceye ket vurur ve uyma davranışının sergilenmesine yol açabilir. Bu durum, sosyal medyadaki uyma davranışlarının, sadece sosyal kabulden ibaret olmadığı, otoriteye duyulan itaatten de kaynaklı olduğunu gözler önüne serer.

Serge Moscovici'nin Azınlık Etkisi Deneyi: Azınlık etkisi, küçük bir grubun çoğunluğu etkisi altına alarak kendi görüşlerini benimsetmesidir. Buradaki en kilit nokta, azınlık durumundaki grubun, tutarlı, kararlı, istikrarlı ve fikir birliğine sahip olmasıdır. Serge Moscovici ve ark. (1969) yaptıkları mavi-yeşil slayt çalışmalarında da bu kilit noktanın önemini ve azınlığın çoğunluk üzerindeki etkisini ortaya koymuşlardır (PsychStory, 2025).

Asch, Şerif ve Milgram gibi araştırmacılar, çoğunluk etkisinin uyma davranışı üzerindeki rolünü vurgulamışlardır. Fakat Serge Moscovici, bu bakış açısına alternatif bir perspektif sunarak azınlık etkisinin de uyma davranışının gerçekleşmesinde kilit bir rol oynadığını ifade etmiştir. Bu düşüncesinden hareketle, Serge Moscovici 1969 yılında bir deney gerçekleştirir. Asch'in çubuk deneyinde kullandığı deney düzeneğine benzer bir deney düzeni kurulur. Deneyde, 6 kadın katılımcının da yer aldığı 32 kişi yer alır. Katılımcılar önce renk körlüğü testine tabi tutulur. Testten geçen bireyler, seçilerek deneye başlanır. Deney grupları, altı kişiden oluşacak şekilde düzenlenmiştir ve her gruba iki sahte,

dört gerçek katılımcı yerleştirilmiştir.

Katılımcılara, farklı tonlarda hazırlanmış 36 adet mavi renkli slayt gösterilmiş ve her bir slayt için 'Bu renk mavi mi, yeşil mi?' sorusu yöneltilmiştir (PsychStory, 2025).

Deneyin üç koşulu vardır:

Tutarlı Koşul: Sahte katılımcılar, tutarlı bir şekilde her slaytı yeşil olarak tanımlamışlardır.

Tutarsız Koşul: Sahte katılımcılar, bazı slaytları mavi bazı slaytları yeşil olarak tanımlamışlardır.

Kontrol Koşulu: Kontrol grubunda, sahte katılımcılar yer almamışlardır.

Sahte katılımcılar, tutarlı biçimde her bir slaytı yeşil olarak cevaplamışlardır. Bu durumda, gerçek katılımcıların %32'si, bu görüşe en az bir kere uymuş ve mavi slaytları yeşil olarak tanımlamışlardır. Tutarlı azınlık durumunda ortalama olarak uyma oranı %8 olmuştur.

Sahte denekler, slayt rengini tutarsız bir şekilde kimi zaman mavi, kimi zaman yeşil olarak söylediklerinde ise uyma oranı %1 olmuştur. Sahte deneklerin olmadığı, kontrol koşulunda ise katılımcıların neredeyse hepsi doğru cevap vermiştir (PsychStory, 2025).

Moscovici'nin bu çalışması, azınlık durumunda olan bireylerin organize, tutarlı, kararlı ve istikrarlı bir biçimde olduğu takdirde çoğunluğu etkileyebileceğini deneysel anlamda ortaya koymuştur. Bu bağlamda, azınlık durumundaki grup çoğunluğu etkisi altına alarak kendi görüşlerini benimsetebilir ve bu durum uyma davranışının gerçekleşmesine yol açabilir. Bu durum çeşitli sosyal değişimleri de beraberinde getirebilir. Sadece deneysel ortamda değil siyasal, sosyal, kültürel ve tarihsel olaylarda da etkisini gösterir (Hogg ve Vaughan, 2021).

1919 yılında, İzmir'in işgalini protesto etme amacıyla düzenlenen Sultanahmet Meydanı'nda gerçekleşen miting, bu duruma örnektir. Miting konuşmacılarından biri olan Halide Edip Adıvar'ın istikrarlı, kararlı ve tutarlı konuşması pasif kalan halk kitlelerini de etki altına almış ve geniş halk kitlelerince benimsenmiştir. Bu durum, yurt genelinde milli bilinç uyandırılmasını sağlamış ve Kuvâ-yi Milliye'nin örgütlenmesinde rol oynamıştır.

Etkin azınlık grubuna diğer bir örnek ise Greenpeace'dir. Bu grup, sayısal olarak küçük olmasına rağmen tutarlı, istikrarlı ve fikir birli-

ğine sahip olmaları sayesinde geniş halk kitlelerince benimsenmiştir. Görüşlerini geniş kitlelere duyurmasını bilen bu grup kamuoyu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Hogg ve Vaughan, 2021).

Fiziksel ortamda etkili olan bu davranışlar, günümüzde yer alan sosyal medya platformları aracılığıyla da sağlanır. Etkin azınlık grupları; çeşitli etiketler, videolar, görseller ve dijital kampanyalar aracılığıyla farkındalık sağlayabilir ve çoğunluğu etkisi altına alabilir. Sosyal medya, bireylerin aynı fikir veya ideolojiyi paylaştığı kişilerle etkileşim kurmasına olanak tanır. Bu durum, bireylerin sosyal medya ortamlarında örgütlenmesini ve ortak amaçlar doğrultusunda hareket etmesini kolaylaştırır.

Bu etkileşim, sanal düzlemde kalmayıp fiziksel ortamda da protestolar, yürüyüşler, mitingler veya toplumsal hareketler olarak kendini gösterebilir.

4. Sosyal Medyada Uyma Davranışına Sebep Olan Faktörler

4.1. FOMO

Son zamanlarda literatürde kendine yer bulan FOMO, İngilizce Fear of missing out kelimelerinin baş harflerinden türemiştir. Fomo, gelişmeleri kaçırma korkusu olarak adlandırılır. Gelişmeleri kaçırma korkusu yaşayan bireylerde, stres ve kaygı durumları yaşanabilir. Yaşanan bu stres ve kaygı durumları, bireyin davranışlarını ve düşüncelerini etkileyebilir (Çelik, 2022).

Sosyal medya bağlamında FOMO (Fear of Missing Out – Gelişmeleri Kaçırma Korkusu) ele alındığında, bireyler Twitter, Instagram, Facebook gibi çeşitli platformlarda yaşanan olayların dışında kaldıklarını düşünerek stres ve kaygı yaşayabilirler. Bu psikolojik durum, bireyleri sosyal medya ortamında gelişen olaylara uyum sağlamaya yönlendirebilir. Birey, dijital dünyadan ve çoğunluğun parçası olmaktan geri kalmamak adına, sosyal çevresiyle uyumlu davranışlar sergileyerek bu kaygı durumunu azaltma eğiliminde olabilir. Bu da uyma davranışının, yalnızca fiziksel ortamlarda değil, dijital ortamlarda da ne denli belirleyici olduğunu göstermektedir (Biber, 2020).

4.2. Dijital Zorbalık ve Dışlanma

Zorbalık, bir grubun veya bireyin fiziksel ve psikolojik açıdan kendisinden daha zayıf bir gruba ya da bireye karşı davranışlarıdır. Bireyler, toplumda var olabilmek ve kabul görmek için davranışlarına fiziki ortamlarda kontrol altında tutmaya çalışırlar. Fakat dijital

ortamlarda bireyler, birbirleriyle yüz yüze iletişim kurmadıkları veya anonim olabildikleri için davranışlarını daha rahat şekilde gerçekleştirebilirler. Bu durum dijital ortamlarda zorbalığın oluşma şansını arttıran bir faktördür (Geçtan, 2024).

Dijital zorbalığın geleneksel zorbalıktan farkı, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak bu davranışların gerçekleştirilmesidir (Sipahi, 2020). Bireyin, sanal ortamda hedef gösterilmesi, mesaj yoluyla tehdit edilmesi, saldırgan bir söylemle rahatsız edilmesi, kişisel bilgilerinin paylaşılarak ifşa edilmesi ve istenmeyen birisi olarak gruptan dışlanması dijital zorbalık davranışlarından. Bireyler, bu tarz olayların yaşanma ihtimalini göz önünde bulundurarak uyma davranışı sergileyebilirler (Lokmanoglu, 2021).

4.3. Algoritmalar

Sosyal medya algoritmaları, yapay zeka sistemiyle çalışır. Algoritmalar, sosyal medya kullanıcılarının beğenileri, yorumları, takip ettikleri sayfalar ve tıkladıkları içerikler üzerinden belli bir data oluşturur. Bu datalar üzerinden, kişinin ilgisine yönelik içerikler karşısına çıkarır. Kullanıcıların, algoritmalar üzerinden sürekli olarak benzer görüşler ve içeriklerle karşılaşması homojen bir kullanıcı yapısı meydana getirir (Ertürk, 2022).

Algoritmalar, bireyin karşısına sürekli olarak belirli bir görüşü, içerikleri ya da davranış tutumlarını çıkardığında, birey bu görüşün toplumda yaygın ve kabul gören bir norm olduğunu varsayabilir. Bu bağlamda birey, toplumsal kabul görmek, çoğunluğun etkisinde kalarak, diğer insanları referans kabul ederek ya da dışlanmamak adına uyma davranışı gerçekleştirebilir. Örneğin, fenomen biri tarafından hedef gösterilen bir kişinin linçe uğraması ya da fenomen bir kişinin siyasi bir fikri benimsemesi sonucu, takipçilerinin büyük çoğunluğunun da aynı fikri benimsediğini gösteren paylaşımlar yapmasıdır. Bu süreç, sosyal medya ortamında ortaya çıkan normatif ve enformasyonel uyma davranışlarını destekleyen önemli bir faktördür (Ertürk, 2022).

5. Sosyal Medyada Uyma Davranışının Olumlu ve Olumsuz Etkileri

Sosyal medya platformlarında gözlemlenen uyma davranışı, bireylerin kolektif bir bilinç geliştirmelerine olanak sağlar. Bu durum, bireylerde aidiyet duygusunu geliştirir ve kolektif bilinçle hareket eden grupların oluşumuna zemin hazırlar. Ortak bir düşünce etrafında birleşen bireyler, söylemlerini ve paylaşımlarını bu doğrultuda

gerçekleştirirler. Söz gelimi, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde bireyler o günün önemini göstermek için profilinde mor renkli paylaşımlar yaparlar. Bu sayede, kadın hakları konusunda toplumsal bir mesaj vermiş olurlar. Çeşitli etiketler açarak toplumsal bir oluşumun parçası olduklarını göstermiş olurlar. Bu sayede bireyler, birleşerek kolektif bir etki yaratmış olurlar. Fakat bu durum, her zaman olumlu bir sonuç doğurmaz. Bireyselliğin biraz daha arka plana atılıp topluluğa uyma eğilimi ön plana çıktığı için eleştirel düşünme becerilerine ket vurabilir.

Sosyal medya platformlarında bireyler, genel olarak çoğunluğun görüşünü sorgulamadan kabul etme eğilimindedirler. Bu ortamlarda yer alan, hızlı bilgi akışı, sosyal kabul gibi birçok faktörden kaynaklı bireyler kendi düşüncelerini oluşturmadan çoğunluğa uyarlar. Bu durum kötü niyetli kişiler tarafından propaganda, manipülasyon vb. amacıyla kullanılabilir. Bu bağlamda bireyler, farkında olmadan bu kişiler tarafından organize edilen düşünce kalıplarına, ön yargı ve kutuplaştırıcı içeriklere maruz bırakılarak bu düşünce biçimlerini benimseyebilirler.

Bu durum, bireylerin yanlış bilgilere uyum sağlamasına yol açarken, grup baskısına maruz kalarak neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda ayırım yapmalarını güçleştirir.

Bu bağlamda, bireyler manipülasyona açık hale gelerek kendi düşüncelerini özgün bir biçimde ifade etmekte zorlanabilirler. Kendi düşüncelerini, ifade etmeye çalıştıklarında grup baskısı ve linç gibi olumsuz tepkilerle karşılaşabilirler. Çünkü bir gruba ait olmak ayrı bir düşüncenin dile getirilmeden tek bir düşüncenin benimsenmesini gerekli kılabilir. Bu durum, insanların birbirine karşı kutuplaşmasına, ayrışmasına ve fikir çeşitliliğinin azalmasına neden olabilir.

Sonuç olarak, sosyal medyada gerçekleşen uyma davranışı, toplumsal hareketleri güçlendirirken bireysel düşünceleri sınırlandıran çift taraflı bir dinamik olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle, sosyal medya ortamında uyma eğiliminin farkında olmak ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek sağlıklı bir sosyal medya deneyimi sağlar.

6. Sonuç/ Tartışma

Bu çalışmada, uyma davranışının ne olduğu, nasıl gerçekleştiği ve hangi psikolojik dinamiklerle şekillendiği ele alınmıştır. Geleneksel olarak, fiziksel ortamda görülen uyma davranışı, dijital çağın etkisiyle sosyal medya platformlarında da kendini göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda, uyma davranışının değişen doğası incelenmiş; hem klasik

hem deneysel çalışmalarla, günümüz dijital dinamikleri bağlamında ele alınmıştır.

Uyma davranışının psikolojik temelleri; Asch, Şerif, Milgram ve Moscovici'nin klasik deneyleri üzerinden ele alınmıştır. Asch ve Şerif'in deneyleri sosyal normların bireyler üzerindeki etkisini ortaya koyarken, Milgram'ın deneyi otorite figürlerinin bireyler üzerindeki kararları nasıl etkilediğini ortaya koymuştur. Serge Moscovici'nin deneyi üzerinden ise tutarlı, kararlı, istikrarlı ve organize azınlık gruplarının çoğunluğu etkisi altına alabileceği ortaya konmuştur. Bu kuramsal temeller, sosyal medya bağlamında ele alınmış ve sosyal medya platformlarında nasıl kendini gösterdiği çeşitli örneklerle açıklanmıştır. Sosyal medyada kullanıcılar; etiket kampanyaları, viral içerikler, fenomen söylemleri ve dijital kitle baskısıyla belirli görüşlere uyum sağlamakta, bu da klasik uyma modellerinin dijitaldeki uzantısı olarak değerlendirilmektedir.

Sosyal medya, günlük hayatın büyük bir bölümünü kapladığı için ülke ve Dünya bazında kullanıcı sayıları ele alınmış, bu doğrultuda sosyal medya araçları ve kullanım oranları da incelenmiştir. Sosyal medyada bireylerin, sosyal baskı altında kalmamak ve kabul edilme arzusu ile normlara daha fazla uyum gösterdiği, algoritmaların da pekiştireç rolü gördüğü ortaya konmuştur. Algoritmalar sayesinde sıklıkla aynı içeriklere maruz kalmak, eleştirel düşünme becerisinin azalmasına ve bireylerin grup normlarına daha kolay uyum sağlamasına neden olur. Bu bağlamda, sosyal medyada uyma davranışının gerçekleşmesi bireysel psikolojinin yanında toplumsal sonuçları da ortaya çıkarır.

Uyma davranışı, genellikle çoğunluğun etkisiyle ilişkilendirilse de azınlığın etkisini göz ardı etmemek gerekir. Kararlı, tutarlı, istikrarlı ve organize edilmiş azınlık da zamanla çoğunluğu etkisi altına alabilir. Bu durum, daha çok fiziksel ortamda yer bulsa da sosyal medya platformlarında da gözlenebilir. Söz gelimi; sosyal yardımlaşma kampanyaları, savaş karşıtı söylemler, insan hakları, hayvan hakları vb. konularda azınlık konumundaki grupların başlattığı dijital kampanyalar, bireyleri etkisi altına alarak uyma davranışını tetikleyebilir. Hatta öyle ki, bu durum fiziksel ortama bile taşınabilir.

Sonuç olarak, dijitalleşme ile birlikte uyma davranışının biçimleri değişmiş ve daha karmaşık, daha etkili bir hal almıştır. Sosyal medya platformları, uyma davranışını görünmez ama güçlü bir biçimde yönlendirmeyi sağlayan etkileşim alanlarına dönüşmüştür. Hem algoritmaların yönlendirmesi hem de sosyal onay mekanizmaları, bireyleri

örtük bir biçimde uyma davranışına teşvik etmektedir. Bu durum, bireylerin karar alma süreçlerini sadece kişisel değerlendirmelerle değil, dış unsurların da etkisiyle şekillendirmesine yol açar.

Sosyal medyada gerçekleşen uyma davranışlarının daha sağlıklı ve bilinçli bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak için aşağıda çeşitli öneriler yer almaktadır:

Sosyal medya kullanıcıları başta olmak üzere toplumdaki birçok kişiye dijital okuryazarlık eğitimi verilmelidir. Bu eğitimler sayesinde bireyler, algoritmaların yönlendirmelerine ve grup baskılarına karşı farkındalık geliştirebilirler. Aynı zamanda, sosyal medya içeriklerine daha eleştirel ve sorgulayıcı bakabilmelerine de olanak sağlayacak, bilgi kirliliğine karşı ihtiyatlı yaklaşımlarını sağlayacaktır.

Bireylerin özsaygı ve benlik güçlerini geliştirecek psikolojik destekler de verilmelidir. Bu sayede bireyler çoğunluk ya da azınlığa uyma zorunda olmadan, herhangi bir sosyal onay ihtiyacı duymadan, kendi fikirlerini ve düşüncelerini rahatça ifade etme imkanı sağlayabilirler.

Sosyal medya platformları daha şeffaf ve denetlenebilir algoritmalar sunmalıdır. Kullanıcıların karşısına çıkan içeriklerin neden çıktığı ve bu ölçütün nasıl belirlendiğine yönelik açıklayıcı bilgiler sunmalıdır. Açıklanan bilgiler kapsamında kullanıcılar, dijital yönlendirmeler karşısında farkındalık kazanacak ve maruz kaldıkları içerikleri daha bilinçli bir şekilde değerlendirebileceklerdir. Bu durum, içeriklere daha eleştirel bir gözle yaklaşma imkanı ve kullanıcı olarak daha aktif bir şekilde var olma imkanı sağlayacaktır. Sonuç olarak, tek yönlü ve homojen düşünce sistemi elimine edilerek daha özgün, daha eleştirel ve farklılıkları barındıran zengin düşünce yapılarına olanak sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abayhan, Y. (2013). *Sosyal etki kuramı bağlamında psikolojik dışlanma*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Sosyal Psikoloji Bilim Dalı. Ulusal Tez Merkezi.
- Arkonaç, A. S. (2008). *Sosyal psikolojide insanları anlamak*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Başaslan, Z. (2017). *Yeni medya ve ideolojik çevrimiçi sosyal ağ topluluklarında uyma davranışı üzerine netnografi çalışması*. Gaziantep

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim ve Toplumsal Dönüşüm Anabilim Dalı. Ulusal Tez Merkezi.

Biber, L. (2020). *Sosyal medya, FOMO ve kuşaklararası farklılaşma. Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 26–43.

Ertürk, A. H. (2022). Ertürk, H. A. (2022). *Yeni medya ekseninde ideolojiyi anlamak: Filtre balonları ve yankı odaları. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 6(2), 889–914.

Hogg, M. A. ve Vaughan, G. M. (2021). *Sosyal psikoloji*. (İ. Yıldız ve A. Gelmez, çev.; 7. ed.). Ütopya Yayınları.

Kıran, S., Yılmaz, C., Emre, İ. (2019). *Instagram'daki influencerların takipçiler üzerindeki etkisi. Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi*, 3(2), 100–111.

Kirişçi, Ö. (2024). *Sivil toplum örgütlerinde sosyal etki analizi: SİAD'lar üzerinde bir araştırma. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ulusal Tez Merkezi*.

Lokmanoğlu, E. (2021). *Dijital çağda iletişimsizlik: Dijital zorbalık. International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 7(36), 1331-1339.

McLeod, S. A. (2008). *Asch experiment. Simply Psychology*. <http://www.simplypsychology.org/asch-conformity.html>.

Menteşe, M. (2013). *Sosyal medya ortam ve araçlarının eğitimde kullanımına ilişkin okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşleri. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Ulusal Tez Merkezi*.

Ökten, M. S. (2024). *Üniversite öğrencilerinin sosyal medyada kimlik inşasına yönelik ölçek geliştirme çalışması. Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 93–101.

Özudoğru, Ş. (2014). *Bir Web 2.0 uygulaması olarak bloglar: Blogların dinamikleri ve blog alemi. The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication (TOJDAC)*, 4(1), 36-49.

Sağlam, İ. (2009). *İletişim ve sosyal etkinin dinî davranış oluşumundaki rolleri. Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(18), 81–105.

Sarp, P. (2023). *Mobil ağlara erişimin teknostres üzerindeki etkisinde dijital*

ortamda var oluş algısı, normatif sosyal etki ve güç mesafesinin rolü.
Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme
Anabilim Dalı. Ulusal Tez Merkezi.

Sipahi, E. (2020). *Ortaokul öğrencilerinin siber zorbalık eğilimlerinin örgütsel yabancılaşma algılarına etkilerinin incelenmesi.* Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(34), 67–83.

Ünver, M. (2019). *Sosyal medyanın ergenler üzerindeki sosyokültürel etkileri.* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Ulusal Tez Merkezi.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN TÜRK HUKUKUNA YANSIMASI

Ebru ÇAKIR¹

ÖZ

İklim değişikliği ve küresel ısınmanın etkilerinin her geçen gün daha da artması, bu olgunun hem ulusal hem uluslararası hukuk sistemlerinde temel bir mesele haline gelmesine yol açmıştır. Türk hukukunda çevre hakkı uzun yıllar Anayasa, Çevre Kanunu, Türk Ceza Kanunu ve Kabahatler Kanunu gibi düzenlemelerle dolaylı şekilde korunmuş; ancak iklim değişikliğine özgü kapsamlı bir yasal düzenleme eksikliği dikkat çekmiştir. Bu eksiklik, 2025 yılında yürürlüğe giren **İklim Kanunu** ile kısmen giderilmiş; kanun, iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum politikalarında hukuki bir çerçeve oluşturması bakımından önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, düzenlemenin uygulama araçları, yaptırım mekanizmaları ve kurumsal koordinasyon yönlerinden halen bazı yetersizlikler barındırdığı yönünde eleştiriler sürmektedir. Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ulusal hukuka yansımaları incelendiğinde, özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarının etkisi görülmekte; buna karşın Anayasa Mahkemesi bireysel başvurularda mağdur sıfatını dar yorumlayarak çevre hakkının etkin korunmasını sınırlamaktadır. Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadeledeki ulusal stratejisi; su kaynakları yönetimi, tarım ve gıda güvenliği, biyolojik çeşitlilik ve ormancılık, doğal afet riski yönetimi ve insan sağlığı gibi öncelikli alanlara odaklanmakta; ancak bu alanlarda bütüncül, somut ve uygulamaya dönük adımların eksik olduğu görülmektedir. Çalışmanın özgün katkısı, Türkiye'de iklim değişikliğiyle mücadelede İklim Kanunu'nun getirdiği yenilikleri ve mevcut eksiklikleri birlikte ele alarak, geleceğe dönük daha bağımsız, etkin ve uluslararası standartlara uygun bir iklim hukuku altyapısının inşa edilmesi gereğini ortaya koymasındır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Çevre Hukuku, Sürdürülebilirlik, Türk Hukuku, İklim Kanunu

¹ Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Bölümü, ebrucakir@gmail.com, ORCID No: 0009-0007-7076-0725

LEGAL REFLECTIONS OF CLIMATE CHANGE ON THE TURKISH LEGAL SYSTEM

ABSTRACT

The escalating impacts of climate change and global warming have positioned environmental protection as a critical concern within both national and international legal frameworks. In Turkish law, environmental rights have long been indirectly safeguarded through instruments such as the Constitution, the Environmental Law, the Turkish Penal Code, and the Law on Misdemeanors; yet the absence of a comprehensive legal instrument specifically addressing climate change had been notable. This gap was partially addressed with the enactment of the **Climate Law** in 2025, which constitutes a significant milestone in providing a legal framework for climate change mitigation and adaptation policies. However, the law continues to face criticism for its insufficient enforcement provisions, limited implementation tools, and lack of strong institutional coordination. While the integration of international treaties into domestic law—particularly influenced by the jurisprudence of the European Court of Human Rights—is evident, the Constitutional Court’s narrow interpretation of victim status in individual applications continues to hinder the effective judicial protection of environmental rights. Türkiye’s national climate strategy prioritizes sectors such as water resource management, agricultural and food security, biodiversity and forestry, disaster risk reduction, and public health; nonetheless, its implementation remains fragmented and lacks a coherent, action-oriented approach. The unique contribution of this study lies in analyzing both the advancements and shortcomings introduced by the Climate Law, highlighting the urgent need for Türkiye to establish a robust, autonomous, and internationally aligned legal infrastructure capable of addressing the multifaceted challenges posed by climate change.

Keywords: Climate change, Environmental law, Sustainability, Turkish law, Climate Law

1.GİRİŞ

İklim değişikliği ve küresel ısınmanın etkileri, günümüz dünyasında çevresel sorunları aşarak, hukuki düzenlemelerin öncelikli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, çevrenin korunması yalnızca bir kamu politikası meselesi olarak değil, aynı zamanda bi-

reylerin temel hakları kapsamında anayasal ve yasal düzeyde güvence altına alınması gereken bir yükümlülük olarak değerlendirilmelidir. Türk hukuk sisteminde çevre hakkı, çeşitli mevzuatlarda dolaylı olarak düzenlenmekte; ancak iklim değişikliğiyle mücadeleye özgülenmiş, bütüncül ve yaptırımı güçlü bir normatif altyapı henüz tesis edilememiştir. 2025 yılı itibarıyla yasalaşma sürecinde olan İklim Kanunu tasarısı, önemli bir hukuki açığı doldurma potansiyeline sahip olmakla birlikte, uygulama araçları ve yaptırım mekanizmalarının yetersizliği nedeniyle eleştirilere açıktır. Bu çalışma, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelesine ilişkin mevcut hukuki çerçeveyi değerlendirmeyi ve ulusal mevzuat ile uluslararası yükümlülükler arasındaki uyum düzeyini analiz ederek, daha etkin ve normatif temelleri kuvvetli bir iklim hukuku yapısının gerekliliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ NEDİR?

İklim değişikliği, iklim sisteminde oluşan doğal süreçler veya insan faaliyetleri sonucunda meydana gelen ve istatistiksel olarak anlamlı, uzun dönemli yağış, sıcaklık ve diğer iklim değişimlerini ifade eder. Antropojenik iklim değişikliğinin temel sebebi, fosil yakıtların ve biyokütlenin yakılması ile ortaya çıkan sera gazı emisyonlarının atmosferde birikerek sera etkisini artırmasıdır.

2.2.KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ NEDİR?

Küresel iklim değişikliği ise günümüzün en büyük çevresel sorunlarından biridir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, iklim değişikliğini; “karşılaştırılabilir bir zaman diliminde gözlemlenen doğal iklim değişikliklerine ek olarak, doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucu meydana gelen iklim değişiklikleri” şeklinde tanımlamaktadır. (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 9 Mayıs 1992, m.1/, “Tanımlar”). Bu tanım, doğal süreçlerin yanı sıra insan kaynaklı etkilerin de iklim sistemindeki değişimlerde belirleyici bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte fosil yakıt tüketiminin artması, ormansızlaşma, plansız kentleşme ve endüstriyel faaliyetler, atmosferdeki sera gazı birikimini ciddi ölçüde arttırmıştır. Karbon dioksit, azot oksit ve metan gibi gazların yoğunlaşması, küresel sıcaklıkların yükselmesine, iklim kuşaklarının yer değiştirmesine, deniz seviyelerinin artmasına ve aşırı hava olaylarının daha sık ve yıkıcı şekilde

yaşanmasına neden olmaktadır.

İklim değişikliği yalnızca çevresel bir tehdit olarak kalmamakta; aynı zamanda sosyoekonomik yapılar üzerinde de derin etkiler yaratmaktadır. Tarımsal üretimden gıda güvenliğine, su kaynaklarının sürdürülebilirliğinden halk sağlığına kadar birçok alanda riskleri artırmakta; iklim adaleti, insan hakları ve çevresel sürdürülebilirlik gibi hukuki ve etik tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede, iklim değişikliğiyle mücadele yalnızca bilimsel ve teknik önlemlerle sınırlı kalmamalı; denetim ve koruma mekanizması açısından güçlü, etkin ve bağlayıcı hukuk normlarıyla desteklenmelidir.

2.3.İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN TÜRKİYE'YE YANSIMASI

2.3.1.Çevre Hakkı ve Anayasalarımız

Çevreye verilen zararın giderilmesi ve bu zararların önlenmesi için çevresel konularla ilgili hukuki kurallar bütünü oluşturulmuş ve bu durum “çevre hukukunun” ortaya çıkmasına yol açmıştır. En sade biçimiyle çevre hukuku, toplumun doğal kaynakları kullanma ve koruma esaslarını düzenleyen; bu esaslara aykırı davranışlara karşı yaptırımlar öngören hukuk dalıdır.

Çevre hukuku, çevrenin korunması amacıyla ortaya çıkmıştır ve bu amacın gerçekleşmesinde etkin rol oynar. Hukuk var olduğu sürece, hak kavramının da gündeme gelmesi kaçınılmaz olduğu kuşkusuzdur; bu nedenle de çevre hukukunun bulunduğu her alanda “**çevre hakkında**” söz edilecektir.

Çevre hukukunun temel amacı, çevrenin korunması, bozulmuş olan çevrenin iyileştirilmesi ve sürdürülebilir bir şekilde geliştirilmesidir. 1961Anayasası, çevre hakkına ilişkin doğrudan bir düzenleme içermese de sağlık hakkıyla bağlantılı hükümler üzerinden çevreyi kapsayıcı bir yorum yapılmaya çalışılmıştır.

1982 Anayasası Çevre Hakkı bağlamında incelendiğinde ise,

56. maddesi çevre hakkını anayasal bir temele oturtmuş ve “**herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu**” belirtmiştir.

1982 Anayasası’na göre çevre hakkını 56.maddede düzenlemiş olsa bile, diğer bazı anayasal haklarla ilişkilidir:

Madde 17: “Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982

Anayasası, m. 17)

Madde 56: “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.” Çevreyi korumak ve geliştirmek hem devletin hem vatandaşların görevidir. (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982 Anayasası, m. 56)

Anayasanın 17. Ve 56. Maddesi birlikte değerlendirildiğinde ... Yaşama hakkı, sağlıklı bir çevreyi gerektirir. Bu sebeple yaşam hakkıyla birlikte bir nevi çevrenin sağlıklı olması korunması şeklinde yansımış olup 56. Maddede doğrudan çevrenin korunması hem bireylerin hem de devletin görevi olarak belirtilmiştir.

Madde 23: Yerleşme hürriyeti, sağlıklı kentleşme ve kamu mallarını koruma gerekçeleriyle sınırlandırılabilir. (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982 Anayasası, m.23)

23. madde ile de çevre hakkının yerleşme hürriyeti üzerinde etkili olabileceğini gösterir niteliktedir.

2.3.2.İklim Değişikliğinin Türk Hukukuna Yansıması,

2.3.2.1.Türk Ceza Kanunu

MADDE 1.- (1) Ceza Kanununun amacı; kişi hak ve özgürlüklerini, kamu düzen ve güvenliğini, hukuk devletini, kamu sağlığını ve çevreyi, toplum barışını korumak, suç işlenmesini önlemektir. (Türk Ceza Kanunu, 5237 sayılı Kanun, 6 Mart 2004, m. 1.)

Türk Ceza Kanunu’nun 1. Maddesi uyarınca, çevreyi koruma yükümlülüğü **ceza hukukunun amaçları arasında** sayılmıştır. Bu doğrultuda, çevreyi koruma hedefinin hayata geçirilebilmesi için ceza sorumluluğunun dayandığı esaslar ile suçların, cezaların ve güvenlik tedbirlerinin türleri detaylı şekilde düzenlenmiştir.

“Diğer Suçlar” başlığında düzenlenen Türk Ceza Kanunu’nun 13. maddesinin birinci fıkrası uyarınca, bazı ağır suçların bir Türk vatandaşı veya yabancı tarafından, yabancı ülkede işlenmesi hâlinde de Türk ceza kanunları uygulanacaktır. (Türk Ceza Kanunu, 5237 sayılı Kanun, 6 Mart 2004, m. 13.) Bu suçlar arasında çevrenin **kasten kirletilmesi suçu da yer almaktadır.** (Türk Ceza Kanunu, 5237 sayılı Kanun, 6 Mart 2004, m. 181/1, 181/5.) Maddeyi incelediğimizde, çevrenin kirletilmesi suçunun yurtdışında işlenmesi durumunda, failin Türk vatandaşı ya da yabancı olmasına bakılmaksızın Türkiye’de yargılama yapılabilceği ve Ceza Kanunu hükümlerinin uygulanacağı anlaşılmaktadır. Suçun işlenme yeri Türkiye dışı olsa dahi, Türk mahkemeleri yetkilidir

ve fail hakkında Türk hukuku uygulanacaktır

Ayrıca, bu suç bakımından kovuşturma re'sen yürütülür; yani herhangi bir şikâyet aranmaksızın savcılık doğrudan harekete geçebilecektir. Çevrenin kirletilmesi suçunun bu şekilde 'Diğer Suçlar' başlığı altında ve TCK m.13 kapsamında özel olarak düzenlenmiş olması, kanun koyucunun çevrenin korunmasına verdiği önemin açık bir yansımasıdır.

Çevrenin kasten kirletilmesi,

TCK Madde 181 – (1) İlgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkları toprağa, suya veya havaya kasten veren kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

5) Bu maddenin iki, üç ve dördüncü fıkrasındaki fiillerden dolayı tüzel kişiler hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur. (Türk Ceza Kanunu, 5237 sayılı Kanun, 6 Mart 2004, m. 181/1, 181/5.)

TCK Madde 182- (1) Çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkların toprağa, suya veya havaya verilmesine taksirle neden olan kişi, adli para cezası ile cezalandırılır. Bu atık veya artıkların, toprakta, suda veya havada kalıcı etki bırakması halinde, iki aydan bir yıla kadar

Hapis cezasına hükmolunur. (Türk Ceza Kanunu, 5237 sayılı Kanun, 6 Mart 2004, m. 182/2.)

Madde 181 ve 182 değerlendirildiğinde Çevrenin kirletilmesinin hem kasıtlı hem de taksirli şekilde suç sayılması, ceza hukukunda manevi unsurun iki yönlü olarak ele alındığını gösterir. Bu yaklaşım, çevrenin korunmasına verilen önemin büyüklüğünü yansıtmakla kalmayıp, **sadece bilerek zarar verenlerin değil; aynı zamanda dikkatsizlik veya ihmalkârlık sonucu çevreye zarar verenlerin de hukuki sorumluluk taşıdığını ortaya koyar.** Böylece kanun, bireyler ve kurumlar için sadece kasıt değil, aynı zamanda kusur halinde de yaptırım öngörerek çevre korumasını genişletmiş olur. Ayrıca çevreyi kirleten şirketler veya kurumlar için de yaptırımların öngörüldüğünü gösterir. Ceza hukuku, çevrenin korunması amacıyla sorumluluğu yalnızca gerçek kişilerle sınırlamayıp tüzel kişilere de yüklemektedir.

2.3.2.2. Kabahatler Kanunu

Madde 41- (1) Evsel atık ve artıkları, bunların toplanmasına veya depolanmasına özgü yerler dışına atan kişiye, yirmi Türk lirası idarî para cezası verilir. Bireysel atık ve artıkların atılması halinde de bu fıkra hükmü uygulanır. (Kabahatler Kanunu, 5326 sayılı Kanun, 19

Haziran 2005, m. 41.)

Çevre hakkının korunmasıyla ilgili yasal düzenlemeler, yalnızca suçlar açısından değil, aynı zamanda idari yaptırımlar bakımından da kanun koyucu tarafından kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu yaklaşım, çevrenin korunmasına yönelik hukuki mekanizmaların hem ceza hem de idari yaptırım yollarıyla güçlendirilmesini sağlamaktadır.

2.3.2.3.Çevre Kanunu

Madde 9 – (Değişik: 26/4/2006-5491/6 md.) Doğal çevreyi oluşturan biyolojik çeşitlilik ile bu çeşitliliği barındıran ekosistemin korunması esastır. (2872 sayılı Çevre Kanunu, 9 Ağustos 1983 m 9/1-a.)

Kanun hükmü incelendiğinde doğal çevrenin korunmasını **temel amaç** olarak belirlemiştir. Bu maddeye göre:

Biyolojik çeşitlilik ve ekosistemlerin korunması, sürdürülebilir kalkınmanın ve çevresel dengenin temel taşlarını oluşturur. Bu kapsamda, doğal alanların korunması sadece ekolojik dengenin devamı için değil, aynı zamanda insan yaşamının kalitesinin korunması açısından da zorunlu hale gelmiştir. Koruma statüsü kazanmış alanlar ve ekolojik açıdan hassas bölgeler, çevresel planlama süreçlerinde kesinlikle önceliklendirilmelidir; bu bölgelerin sınırlarının net olarak belirlenmesi, yönetim stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanması hayati önem taşır. Bu süreçte akademik kurumlar, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimlerin etkin katılımı, kararların bilimsel veriler ışığında ve toplumun ihtiyaçlarına uygun şekilde alınmasını sağlar. Ayrıca, çevre bilincinin toplumda yaygınlaştırılması, çevresel sorunların önlenmesi ve çözümünde temel bir araçtır. Bu nedenle, çevre eğitimi okul öncesiinden başlayarak tüm eğitim kademelerinde sistematik olarak işlenmeli; bireylerde erken yaşlardan itibaren çevresel sorumluluk ve duyarlılık geliştirilmelidir. Eğitim kurumları dışında medya, radyo ve televizyon gibi yaygın iletişim kanalları da çevre bilincini artırmada kritik rol oynamaktadır. Topluma yönelik düzenlenen çevre temalı programlar ve kampanyalar, farkındalığın yükseltilmesine ve davranış değişikliklerinin tetiklenmesine olanak tanır. Finansal kaynakların yönetimi ise çevre koruma faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından temel unsurlardan biridir. Çevreyle ilgili toplanan fonların, doğrudan çevrenin korunması, kirliliğin önlenmesi ve ekosistemlerin iyileştirilmesi için kullanılması, etkinlik ve şeffaflık ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmelidir. Son yıllarda iklim değişikliği karşısında ulusal düzeyde alınan önlemler, bu küresel tehdide karşı mücadelede önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin 2053 yılına kadar net sıfır

emisyon hedefine yönelik politikalar, zehirli gazların emisyonlarının azaltılması, iklim değişikliğine uyum sağlanması ve yeşil ekonomi dönüşümünü teşvik etmektedir. Bu hedeflere ulaşmak için kurumsal altyapılar güçlendirilmiş; özellikle İklim Değişikliği Başkanlığı'nın koordinasyonunda, yerel yönetimlerle iş birliği içinde çeşitli eylem planları geliştirilmiştir. Ayrıca, özel sektör ve bireylerin çevre ve iklim politikalarına uyumu yasal zorunluluk haline getirilmiş, böylece tüm toplumsal kesimlerin sürece katılımı sağlanmıştır. Bu kapsamlı ve çok boyutlu yaklaşım, çevresel sürdürülebilirlik için gerekli olan politikaların bilimsel temeller üzerinde ve toplumsal katılımı oluşturulmasının önemini ortaya koymaktadır.

2.3.2.4. İklim Kanunu

2025 yılı temmuz ayında Türkiye, iklim değişikliği ile mücadelede hukuki altyapısını güçlendirmek amacıyla ilk İklim Kanununu Resmî Gazete'de yayımlayarak yürürlüğe koymuştur. Kanun maddesinin amaç ve kapsamı şu şekildedir;

Amaç ve kapsam

MADDE 1- (1) Bu Kanunun amacı; yeşil büyüme vizyonu ve net sıfır emisyon hedefi doğrultusunda iklim değişikliğiyle mücadele etmektir.

(2) Bu Kanun; iklim değişikliği ile mücadelede esas olan sera gazı emisyonlarının azaltılması ve iklim değişikliğine uyum faaliyetleri ile planlama ve uygulama araçlarını, gelirleri, izin ve denetimi ve bunlara ilişkin yasal ve kurumsal çerçevenin usul ve esaslarını kapsar. (7552 sayılı İklim Kanunu, 1. Madde)

Madde metninde temel ilkeler kapsamlı bir şekilde düzenlemekte; böylece Türkiye'nin uluslararası iklim rejimleri kapsamındaki yükümlülüklerini iç hukuka etkin biçimde entegre etmesini sağlamaktadır.

Kanun, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı kontrolünde, Bölgesel ve küresel stratejilerle uyumlu olarak net sıfır emisyon hedeflerini benimseyerek ilgili kurum ve kuruluşların görev ve sorumluluklarını açıkça tanımlamaktadır. Ayrıca, Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması gibi yenilikçi düzenlemelerle, Türkiye'nin ticaretinde karbon ayak izinin dikkate alınması hedeflenmekte; bu sayede sürdürülebilir üretim ve tüketim biçimlerinin teşvik edilmesi amaçlanmaktadır.

Bu düzenleme, Türkiye'nin iklim değişikliği alanındaki küresel

çalılara katkısını artıran önemli bir adım olarak görülmekte ve özel sektör ile kamu kurumlarının iklim politikaları doğrultusunda uyum sürecini hızlandıracak hukuki bir çerçeve sunmaktadır. Dolayısıyla, İklim Kanunu, Türkiye'nin iklim rejimleri kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesini güçlendirirken, ulusal düzeyde çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır.

2.4.AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NİN ÇEVRENİN KORUNMASINA KATKISI VE TÜRKİYE

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) ve Sözleşme'ye ek protokollerde "çevre" kavramına ilişkin herhangi bir referans yoktur. (Erkan Duymaz, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No:47. (Ekim 2012). Ss.121-160) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), sözleşmede çevreyle ilgili açık bir madde olmamasına karşın, çevrenin korunmasına dair hukuki zemini genişleterek bu alanda sessiz ama güçlü bir koruyucu rol üstlenmiştir.

Mahkeme, çevrenin korunması konusunda esnek ve gelişime açık yorum yöntemleri ile pozitif yükümlülükler anlayışını benimseyerek, devletlerin bu alandaki sorumluluklarını genişletmektedir. Pozitif yükümlülükler, devletlerin sadece bireylerin haklarına müdahale etmemekle kalmayıp, aktif şekilde çevresel zararları önlemek ve koruma sağlamakla da yükümlü olduğunu ortaya koyar. Ayrıca, yatay etki kavramı, çevresel zararların özel kişiler tarafından da ortaya çıkabileceğini kabul ederek, devletin üçüncü taraflara karşı da koruyucu tedbirler alma yükümlülüğünü vurgular. Bu iki yaklaşım, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi almış olduğu kararlarda çevre koruma mekanizmalarının güçlendirilmesinde temel rol oynamakta ve çevresel hakların etkin biçimde güvence altına alınmasına zemin hazırlamaktadır.

Ancak AİHM, çevre hakkını doğrudan Sözleşme kapsamında saymamıştır. Çevrenin korunması ancak hak ve özgürlüklerin ihlali ile dolaylı yoldan değerlendirilebilir. Mahkeme, çevreyi koruma hakkını somut bir hak olarak kabul etmemiştir. Her ne kadar böyle olsa da AİHM'in çevreye dair verdiği kararlar ile sözleşmeye taraf olan devletlere, çevreyi koruma konusunda yeni yükümlülükler yüklemiştir. Bu kararlar, devletlerin hem iç hukuklarını hem de uluslararası yükümlülüklerini çevreyi ve çevrenin korunması yönünde düzenlemelerine yol açmıştır.

2.5.TÜRKİYE ANAYASA MAHKEMESİ'NİN BİREYSEL BAŞVURULARDA ÇEVRE HAKKINA İLİŞKİN TUTUMU

Anayasa Mahkemesi'nin çevre hakkına dair tutumu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatlarıyla büyük oranda uyum içindedir.

6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un ("6216 sayılı Kanun") Bireysel Başvuru hakkı başlıklı 45. maddesi,

"Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir." (6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, m. 45/1.) olarak düzenlenmiş olup bireysel başvuru yapılmasındaki yetki ölçütlerini belirlemektedir.

Bu maddeye göre, bireysel başvuru yapılabilmesi için Anayasa, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Türkiye'nin taraf olduğu ek protokollerde korunan temel hak ve özgürlüklerden birinin kamu gücü tarafından ihlal edilmiş olması şarttır. Çevre hakkının bu bağlamda düzenlenmemiş olması neticesinde bireysel başvurunun yetki bakımından uygunsuzluğu sebebiyle başvuruya açık değildir. Anayasa Mahkemesi, bu düzenlemeye dayanarak çevre hakkına ilişkin başvuruları doğrudan Anayasa'nın 56. maddesi kapsamında incelememektedir. Bu nedenle, 56. madde ihlali iddiasıyla bireysel başvuru doğrudan yapılamamaktadır. Mahkeme de bu sebeple tıpkı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) gibi, çevre hakkını diğer temel hak ve özgürlüklerle ilişkilendirerek korumaya çalışmaktadır.

Anayasa Mahkemesi, çevrenin korunmasına ilişkin bireysel başvuruları değerlendirirken genellikle **"sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı" terminolojisini** esas almakta; bu hakkı, Anayasa'nın diğer temel haklarla olan bağlantısı üzerinden yorumlamaktadır. Özellikle Anayasa'nın 17. maddesinde düzenlenen **"kişinin maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkı"**, çevre hakkının anayasal temellerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra, Anayasa'nın 20. maddesi ile güvence altına alınan özel hayatın gizliliği hakkı ve bunun görünümüleri olarak 21. maddede yer alan konut dokunulmazlığı ile 22. maddede düzenlenen haberleşme hürriyeti de çevresel müdahalelerin bireyin özel yaşamına etkisi bakımından içtihatla dikkate alınan hükümler arasında yer almaktadır. (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 17,20,21,22.) Anayasa Mahkemesi bu

hakların çevresel zararlarla nasıl etkilendiğini değerlendirirken, yalnızca kabul edilebilirlik koşullarını incelemekle yetinmemekte; başvuruların esasına ilişkin ilk değerlendirmelerini de kabul edilebilirlik aşamasında yaparak, çevre hakkına ilişkin koruma alanını genişletmektedir. Bu yaklaşım, Mahkeme'nin çevreyi dolaylı yoldan anayasal haklar sistemine entegre etme ve bireylerin çevresel etkilerden doğrudan zarar gördüğü durumlarda etkin bir hak arama imkânı sağlama çabasının bir yansımasıdır.

Anayasa Mahkemesi çevre hakkına ilişkin bireysel başvuruları değerlendirirken, esas inceleme aşamasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatlarından önemli ölçüde yararlanmaktadır. Bu doğrultuda Mahkeme, öncelikle başvuruya konu müdahalenin Anayasa ile korunan bir hakkı ihlal edecek ağırlıkta olup olmadığını ve bu süreçte gerekli usuli güvencelerin sağlanıp sağlanmadığını ele almaktadır. Ancak bireysel başvurunun kişi bakımından kabul edilebilirliği, 6216 sayılı Kanun'un

MADDE 46- (1) Bireysel başvuru ancak ihlale yol açtığı ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmal nedeniyle güncel ve kişisel bir hakkı doğrudan etkilenenler tarafından yapılabilir. (2) Kamu tüzel kişileri bireysel başvuru yapamaz. Özel hukuk tüzel kişileri sadece tüzel kişiliğe ait haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle bireysel başvuruda bulunabilir belirlenen mağdur sıfatı kriterine sıkı sıkıya bağlıdır. (6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, m. 46)

Mahkeme, başvurunun kabulü için, söz konusu işlem ya da ihmalin başvurucağının güncel ve kişisel hakkını doğrudan etkilediğinin kanıtlanmasını aramaktadır. Bu kriter, özellikle çevresel alanda başvuru yapan sivil toplum kuruluşları için önemli bir sınır oluşturur. Çünkü özel hukuk tüzel kişileri, yalnızca kendilerine ait hakların ihlal edildiğini iddia edebilir; çevrenin korunmasına yönelik kamu yararını gözeten dernek ve vakıfların başvuruları ise sıklıkla mağdur sıfatı taşımadığı gerekçesiyle reddedilmektedir.

Nitekim Mahkeme, bazı kararlarında, derneklerin üyelerinin çevre ve mülkiyet haklarının ihlal edildiği yönündeki iddiaları, tüzel kişiliğin kendisine yöneltilmiş bir ihlal olmadığı için yeterli görmemiştir. Oysa çevre hukukunda genel eğilim, çevre ile ilgili davalarda başvuru ehliyetinin genişletilmesi yönündeyken, bireysel başvuru sisteminde bu yaklaşımın dar yorumlanması çevre sorunlarının Anayasa Mahkemesi önünde yeterince temsil edilememesine neden olmaktadır. Ayrıca halk

davası niteliği taşıyan, yani bireyin doğrudan etkilenmediği ancak kamu yararının zedelendiği durumlara ilişkin başvurular da mağdur sıfatı yokluğu gerekçesiyle kabul edilemez bulunmaktadır. Bu bağlamda, bireysel başvuru sisteminin çevre hakkı bakımından yargısal koruma sağlama potansiyeli, mağdur sıfatının dar yorumu nedeniyle sınırlı kalmakta; çevresel adalete erişimin önünde ciddi bir engel oluşmaktadır.

2.6.ULUSLARARASI HUKUKTA ÇEVRE HUKUKU

Uluslararası çevre hukuku, çevrenin korunmasına yönelik prensip ve kuralları konu alan uluslararası hukuk dalıdır. Çevre sorunları yalnızca ulusal ya da bölgesel değil; küresel nitelikte olduğu için tüm devletlerin ortak iş birliğini gerektirir. Bu nedenle uluslararası çevre hukuku gelişmiştir. Her ülkenin bu konuda bir sorumluluğu vardır; ancak bazı ülkelerin yükümlülüğü diğerlerinden daha fazladır. ABD, Kanada, Rusya, Almanya, Japonya ve Birleşik Krallık gibi G8 ülkeleri bu açıdan özel konumdadır. Birleşmiş Milletler de çevre sorunlarına küresel ölçekte çözüm üretmek üzere çeşitli çalışmalar yürütmektedir. “Dünyamız bir tanedir” anlayışından hareketle, tüm üye ülkelerin çevre konusunda birlikte hareket etmesi teşvik edilmektedir.

Uluslararası çevre suçu, çevreye zarar veren eylemlerin sınır aşan etkiler yaratması ve küresel ölçekte tehdit oluşturmasıdır. Bu kavram, yalnızca basit bir ihlali değil; ağır sonuçlar doğurabilecek ciddi çevre ihlallerini kapsamaktadır. (Şafak Kaypak, ‘Çevre Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Boyutları’ (2012) 5(10) Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi <<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/15195>> 11 November 2023)

2.6.1. Dünyada Çevre Hukukuna Dair Anlaşmalar Ve Konferanslar

Haziran 1972’de Stockholm’de gerçekleştirilen “İnsan Çevresi Konferansı” ile oluşmuştur. Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 113 ülkenin katıldığı bu konferans Çevre konusunda uluslararası farkındalık ve duyarlılığın başlangıç noktası kabul edilmektedir. Stockholm Bildirisi’nde; iklim koşulları, çevreye verilen zararlar, devlet faaliyetlerinden doğan etkiler, uluslararası iş birliğinin önemi ve sağlıklı çevrede Protokolü ile Paris İklim Anlaşması gibi önemli uluslararası antlaşmalar kabul edilmiştir. Türkiye, 1994 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ne (Rio Sözleşmesi) taraf olmuş, 2009 yılında Kyoto Protokolü’nü onaylamış ve 2021’de Paris İklim Anlaşması’nı kabul etmiştir. Rio Sözleşmesi sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevre korumaya gönüllü yükümlülükler getirirken,

Kyoto Protokolü sanayileşmiş ülkelerin sera gazı emisyonlarını 1990 seviyelerine göre azaltmalarını zorunlu kılmıştır. Türkiye, gelişmekte olan ülke statüsünde olduğu için Kyoto Protokolü kapsamında sayısal azaltım yükümlülüğü üstlenmemiştir. Paris Anlaşması ise tüm ülkelerin katılımını öngören, sıcaklık artışını sanayi öncesi döneme göre 2°C altında tutmayı hedefleyen daha esnek ve izlenebilir bir sistem sunmaktadır. Türkiye, Paris Anlaşması ile iklim politikalarını daha sistematik biçimde düzenlemeye başlamış, 2011-2023 İklim Değişikliği Eylem Planı ile temiz enerjiye geçiş, emisyon azaltımı ve adaptasyon gibi hedefler belirlemiştir.

3.ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışma, iklim değişikliğinin Türk hukuku bağlamında ele alınışını ve ilgili düzenlemelerin etkinliğini sistematik olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, çevre hakkı ve iklim değişikliği ile ilgili ulusal mevzuatın kapsamını, tarihsel gelişimini ve uygulamadaki durumunu incelemektedir.

Çalışmada ayrıca, **Anayasa Mahkemesi'nin çevre hakkına ilişkin bireysel başvuru kararları** ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları değerlendirilerek, yasal düzenlemelerin pratikteki uygulanabilirliği ve sınırlılıkları ortaya konmaktadır. Bu bağlamda, araştırma Türk hukukunun iklim değişikliğiyle mücadeledeki güçlü ve zayıf yönlerini belirlemeye ve hukuki boşlukların tespitine katkı sağlamaktadır.

Araştırmanın nihai hedefi, elde edilen bulgular doğrultusunda çevre hakkının korunmasını güçlendirecek ve iklim değişikliğiyle mücadelede daha etkili **hukuki düzenlemeler ve stratejik yaklaşımlar** geliştirilmesine temel oluşturmaktır. Bu sayede çalışma hem akademik literatüre hem de uygulamaya dönük çözüm süreçlerine özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

4.YÖNTEM

Literatür Tarama:

Bu çalışmada, iklim değişikliğinin Türk hukuku bakımından incelenmesi sürecinde, çevre ile ilgili tüm ulusal mevzuat, iklim değişikliğine yönelik yasal düzenlemeler ve konuya ilişkin akademik çalışmalar kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir. Anayasa, Türk Ceza Kanunu, Kabahatler Kanunu ve 2025 yılında yürürlüğe giren İklim Kanunu başta olmak üzere ilgili tüm mevzuat incelenmiş; ayrıca akademik makaleler, kitaplar, araştırma raporları ve tezlerden yararlanıl-

mıştır. Birleşmiş Milletler (BM) iklim raporları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu kaynaklar, iklim değişikliğiyle mücadelede Türk hukukunun mevcut durumunu, karşılaşılan hukuki boşlukları ve uluslararası standartlarla etkileşim düzeyini ortaya koymada temel referans niteliği taşımaktadır.

Doküman Analizi:

Bu çalışmada, iklim değişikliğinin Türk hukuku bakımından incelenmesi amacıyla doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Anayasa, Türk Ceza Kanunu, Kabahatler Kanunu ve 2025 yılında yürürlüğe giren İklim Kanunu başta olmak üzere çevre ve iklim değişikliğiyle ilgili ulusal mevzuat taranmıştır. Ayrıca Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, Birleşmiş Milletler (BM) iklim değişikliği belgeleri ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları değerlendirilmiştir.

Özellikle **Anayasa Mahkemesi'nin çevre hakkına ilişkin bireysel başvurulara dair kararları** incelenerek, mahkemenin çevre hakkının korunmasına yaklaşımı ve mağdur sıfatına ilişkin yorumları analiz edilmiştir. Mevzuat incelemesine ek olarak, ulusal ve uluslararası yargı kararlarından örnekler seçilerek uygulamadaki yansımalar ortaya konmuştur. Bu sayede, iklim değişikliği bağlamında hukuki düzenlemelerin kapsamı, uygulama düzeyi ve karşılaşılan sınırlamalar hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

5.Sonuç ve Öneriler

Bu makalede iklim değişikliğinin Türk hukukuna yansımaları ele alınmıştır. 2025 yılında yürürlüğe giren **İklim Kanunu**, Türk hukukunda iklim değişikliğine özgü kapsamlı bir yasal çerçeve oluşturması bakımından önemli bir gelişme olmuştur. Anayasa, Çevre Kanunu, Türk Ceza Kanunu ve Kabahatler Kanunu ile dolaylı şekilde korunan çevre hakkı, bu kanun sayesinde iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum politikaları açısından daha belirgin bir hukuki zemine kavuşmuştur. Ancak düzenlemenin uygulama araçları, yaptırım mekanizmaları ve kurumsal koordinasyon kapasitesi bakımından yetersizlikler barındırması, eleştirilerin devam etmesine neden olmaktadır.

Çevrenin korunması yalnızca yasal düzenlemeler ve uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle sınırlı olamaz. Etkin ve sürdürülebilir bir çevre koruma politikası, bireylerde ve toplumda güçlü bir çevre bilincinin oluşmasını gerektirir. Bu bilinç, aile ortamında başla-

makta; eğitim kurumları, medya ve sosyal yaşam aracılığıyla pekişmektedir. Dolayısıyla, çevre hakkının korunması hem hukuki hem de toplumsal boyutları olan bütüncül bir yaklaşım gerektirir.

Öneriler

1. Uygulama ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi: İklim Kanunu'nun öngördüğü politikaların etkin şekilde uygulanabilmesi için bağımsız denetim organları kurulmalı ve yaptırımlar caydırıcı hale getirilmelidir.

2. Kurumsal koordinasyonun artırılması: İlgili bakanlıklar, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliğini güçlendirecek yasal ve idari mekanizmalar oluşturulmalıdır.

3. Çevre bilincinin geliştirilmesi: Okul müfredatına sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği konularında zorunlu dersler eklenmeli, ailelerin çevre eğitimi konusunda bilinçlendirilmesi için sosyal programlar uygulanmalıdır.

4. Toplumsal katılımın teşviki: Çevre politikalarının oluşturulma sürecine sivil toplum kuruluşları, akademi ve yerel halk aktif şekilde dahil edilmelidir.

5. Yerel düzeyde sürdürülebilirlik projeleri: Yerel yönetimlerin karbon emisyonunu azaltıcı, enerji verimliliğini artırıcı ve doğal kaynakları koruyucu projeler geliştirmesi teşvik edilmelidir.

Sonuç olarak, İklim Kanunu'nun yürürlüğe girmesi önemli bir yasal adım olmakla birlikte, çevre hakkının tam ve etkin korunması ancak hukuki düzenlemeler ile toplumsal bilinçlendirme faaliyetlerinin birlikte ve eşgüdümlü şekilde hayata geçirilmesiyle mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS). (1992). Rio Sözleşmesi.

Çevre Kanunu, Kanun No: 2872, Kabul Tarihi: 9 Ağustos 1983, Resmî Gazete: 11 Ağustos 1983, Sayı: 18132.

Güneş, A. (2012). *Uluslararası çevre hukuku üzerine bir inceleme*. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 20(1), 83-114. <https://dergi-park.org.tr/tr/download/article-file/97703>

İklim Kanunu, Kanun No: 7498, Kabul Tarihi: 4 Temmuz 2025, Resmî Gazete: 9 Temmuz 2025, Sayı: 32951.

- Kabahatler Kanunu, Kanun No: 5326, Kabul Tarihi: 30 Mart 2005, Resmî Gazete: 31 Mart 2005, Sayı: 25772.
- Kaya, Y., & Ertürk, H. (2008). *Uluslararası çevre suçlarıyla mücadele ve çok taraflı çevre anlaşmalarının etkinliği. Uluslararası Hukuk ve Politika*, 4(15), 85-112.
- Kyoto Protokolü. (1997, 11 Aralık). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında.
- Mert, H. (2009). *Türk hukukunda çevre suçları. Adalet Dergisi*, 15. <https://cmo.org.tr/turk-hukukunda-cevre-suclari-558>
- Özen, M. (t.y.). *Çevreye karşı işlenen suçlar*. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/262728>
- Paris İklim Anlaşması. (2015, 12 Aralık). Resmî Gazete: 7 Ekim 2021, Sayı: 31621.
- T.C. 1961 Anayasası. (1961). Kabul Tarihi: 9 Temmuz 1961, Resmî Gazete: 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859. (Yürürlükten kaldırılmıştır.)
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (T.y.). Çevre nedir? <https://usak.csb.gov.tr/cevre-nedir-i-1670>
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2011). İklim değişikliği eylem planı (2011–2023).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2021). Ulusal katkı beyanı (2021 ve sonrası revizyonlar). BMİDÇS Sekreteryası'na sunulmuştur.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No: 2709, Kabul Tarihi: 7 Kasım 1982, Resmî Gazete: 9 Kasım 1982, Sayı: 17863 (Mükerrer).
- Türk Ceza Kanunu, Kanun No: 5237, Kabul Tarihi: 26 Eylül 2004, Resmî Gazete: 12 Ekim 2004, Sayı: 25611.
- Turgut, N. (2009). *Çevre politikası ve hukuku (2. baskı)*. İmaj Yayıncılık. <https://cdn.istanbul.edu.tr/statics/hukuk.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2014/11/cevre-hukuku.pdf>
- Volkan, M., & Türkan, S. (2020). *Türk Ceza Kanunu'nda çevreye karşı suçlar. Ankara Üniversitesi*. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/73094?show=full>
- Türkiye'nin ilk iklim kanunu yayımlandı. (2025, 9 Temmuz). Esin Avukatlık Bürosu. <https://www.esin.av.tr/tr/2025/07/09/turkiyenin-ilk-iklim-kanunu-yayimladi/5/07/09/turkiyenin-ilk-ikl8k>

SAVUNMA SANAYİNDE İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ STRATEJİK ROLÜ: TÜRKİYE

Ensar KARACA¹

Öz

Türkiye'nin savunma alanında artan gücü ve insan hava araçlarının (İHA) artan stratejik öneminin analiz edilmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. [2] Özellikle son yıllarda yerli savunma sanayi üretimine yapılan yatırımlar bu durumun ortaya çıkmasına sebep oldu. Çalışma nitel araştırma yöntemi kullanılarak literatür taraması yapılacaktır. Libya, Karabağ, Suriye, Ukrayna'daki askeri durumlar değerlendirilmiştir. Değerlendirilen bulgularda, Bayraktar TB2 ve Akıncı gibi yerli İHA sistemlerinin Türkiye'nin diğer ülkelerle ilişkilerini ve kendini savunma alanında önemli yere sahiptir. [2] [8] İnsansız hava araçları aynı zamanda farklı kullanım alanları ile bilinen savaş türlerinin değişmesine yol açtı. Sonuç olarak, insansız hava araçlarının dışa bağımlılığı azaltması ile beraber diğer ülkeler ile rekabetimizi de arttırması bakımından ayrıca ekonomik anlam da taşımaktadır. Bu araştırma günümüzdeki savaş anlayışını değerlendirmekte ve bu dönüşümü ortaya koymaktadır. Gelişen teknolojilerin savunma sanayi ve teknoloji yarışmaları ile birleştiğinde ortaya çıkan genç nesillerin ortaya çıkardığı savunma teknolojileri bu dönüşümün en net örneklerindendir. Bu çalışma dönüşüm ve gelişimin savaş anlayışına etkilerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Savunma Sanayi, İnsansız Hava Araçları, Strateji, İHA. [3] [2]

¹ Ensar KARACA, Gedik Üniversitesi, Uluslararası Ticaret, ORCID: 0009-0001-2786-2116, ensar.karaca6@icloud.com

STRATEGİC ROLE OF UNMANNED AERIAL VEHICLES IN DEFENCE INDUSTRY: TURKEY

Abstract

The purpose of this study is to analyze the increasing power of Turkey in the field of defense and the increasing strategic importance of unmanned aerial vehicles (UAVs). Especially in recent years, investments in domestic defense industry production have caused this situation to emerge. The study will be conducted by using the qualitative research method and literature review. Military situations in Libya, Karabakh, Syria, and Ukraine were evaluated. In the evaluated findings, domestic UAV systems such as Bayraktar TB2 and Akıncı have an important place in Turkey's relations with other countries and in the field of self-defense. [8] Unmanned aerial vehicles have also led to changes in known war types with their different areas of use. As a result, unmanned aerial vehicles have economic meaning in terms of reducing external dependency and increasing our competition with other countries. This research evaluates today's understanding of war and reveals this transformation. The defense technologies that emerged when developing technologies were combined with defense industry and technology competitions are the clearest examples of this transformation. This study reveals the effects of transformation and development on the understanding of war.

Keywords: Defence Industry, Unmanned Air Vehicles, Strategy, İHA.
[2]

Giriş

Günümüzde üretim biçimlerinde yaşanan değişim ve teknolojik gelişmeler, ülkelerin savunma stratejilerini yeniden şekillendirmektedir. Bu dönüşümün en dikkat çekici örneklerinden biri Türkiye'nin savunma sanayisinde gerçekleştirdiği yerli üretim atılımıdır. Özellikle son yıllarda uygulanan yatırım politikaları ve geliştirilen yerli teknolojiler,

yalnızca ulusal güvenliği değil, küresel ilgi ve iş birliklerini de beraberinde getirmiştir.

Türkiye, stratejik konumu gereği, bu tür ileri savunma teknolojilerine en fazla ihtiyaç duyan ülkeler arasında yer almaktadır. Savunma alanındaki teknolojik dönüşüm, hem bölgesel güvenlik dengesini etkilemekte hem de Türkiye'nin uluslararası düzeydeki stratejik konumunu güçlendirmektedir. Bu durum, bir yandan ekonomik büyümeye katkı sağlarken diğer yandan dışa bağımlılığın azalmasıyla ülkenin savunma alanında daha özerk hareket etmesini mümkün kılmaktadır.

Özellikle çatışma bölgelerine yakınlığı nedeniyle Türkiye, yeni geliştirilen savunma sistemlerini sahada test etme ve geliştirme açısından önemli bir avantaja sahiptir. Terörle mücadelede kazanılan saha deneyimi, yerli savunma sanayinin hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Yerli ve milli yazılımlar aracılığıyla geliştirilen sistemlerin çeşitli askeri operasyonlarda başarıyla kullanılması, Türkiye'nin bölgesel etkinliğini artırmakla kalmamış, uluslararası platformlarda da adının sıkça anılmasına neden olmuştur.

Bu dönüşümde en dikkat çekici araçlardan biri ise insansız hava araçlarıdır (İHA). [2] Bayraktar TB2 ve Akıncı gibi sistemler, hem teknolojik yeterlilikleri hem de sahada elde ettikleri başarılarla öne çıkmaktadır. [8] Bu sistemler zamanla daha gelişmiş versiyonlara evrilmiş; üretim kapasitesindeki artış sayesinde daha düşük maliyetli, daha erişilebilir bir savunma ürünü hâline gelmiştir. Geniş kullanım alanı, yüksek manevra kabiliyeti ve düşük maliyet avantajı, İHA'ları günümüz savaş konseptinin merkezine yerleştirmiştir. [2]

Türkiye'nin geliştirdiği İHA'lar, özellikle Ukrayna, Karabağ, Libya ve Suriye gibi çatışma bölgelerinde aktif olarak kullanılmış; başarıları ile uluslararası kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır. [8] [2] Sahadaki etkisiyle sembolik bir anlam da kazanan bu araçlar, yalnızca askeri değil kültürel anlamda da Türkiye'nin imajını şekillendiren unsurlar hâline gelmiştir. Süreç içerisinde artan uluslararası talepler, Türkiye'nin

savunma sanayi ihracatında da önemli bir artışa yol açmış ve bu araçlar, kendi ekonomik ekosistemini oluşturmuştur. Türkiye, bulunduğu konumunu değerlendirirken aynı zamanda yaptığı yatırımlar ile katma değer sağlamaktadır. Teknolojiye verilen önem yapılan fuarlarda göz önüne çıkmaktadır. Bu durum gelecek nesilleri umutlandırırken aynı zamanda bilginin onları ve ülkelerini biryere getireceğinin farkında olmalarını sağlamıştır. Teknolojik verimliliğin yeni nesiller tarafından bilinmesi ülkenin geleceği açısından önemlidir.

Savunma Sanayi [3]

Savunma sanayi bir ülkenin bağımsızlığını korumak aynı zamanda silah ve silah sistemleri üretmektir. Ülkenin konumu itibari ile sahip olunması gereken silah ve teçhizatları temin eder.

Savunma, bir ülkenin olması gereken en önemli gücüdür. Ülkelerin birliği ve bütünlüğü kendini ne kadar savunduğu ile doğru orantılıdır. Savunma sanayi ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile doğru orantılıdır. Ekonomik ve teknolojik olarak güçlü olan ülkeler diğer ülkelere göre daha önde hareket ediyor. Bu durum ülkenin sanayisinin gelişmesi ile doğru orantılıdır. Sanayi olarak gelişmiş ülkeler yeni teknolojilere daha kolay adapte olur.

Ülkeler bütçelerinin belirli kısımlarını savunma harcamalarına ayırır. Bu bütçeden araştırma geliştirme, araç gereçlerin üretilmesi, üretim yeri kurulması gibi harcamalara gider. Savunma sanayi yüksek teknolojilerin günümüzde kullanılması ile daha dinamik hale gelmiştir. Savunma sektörü özel ilgiye ihtiyaç duymaktadır. Bu durum güvenliğin sağlanması ve argenin gizli şekilde yürütülmesidir. Savaşlar geçmişten günümüze kadar haberleşme çerçevesinde şekillenmiştir. Haberleşme sistemlerinin günümüzde gelişmesi ülkelerin bilgilerini gizli tutmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum savaş alanında istihbaratın ne kadar önemli olduğunu gösterir. Havacılık zamanla gelişmiş ve haberleşmenin önemli bir parçası olmuştur. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi teknolojiyi hangi oranda elde et-

tikleri ile doğru orantılıdır. Savunma sanayi bir çok bilimide kendi içerisinde barındırır. Herhangi bir teknolojinin kazanılması sadece silah envanterine değil ülke içerisine doğrudan etki eder. Bu etki istihdan, ekonomik gibi kademe kademe birbirini takip eden unsurlardır. Bu tür yüksek teknolojilerin kullanılmasında yapay zekanın büyük önemi vardır. İnsansız hava araçları pilotun kontrol etmesi ile aynı zamanda bilgisayar donanımlarının doğru değerlerde olması ile başarılı şekilde sahada görev yapabilir. Savunma sanayi gelişmiş ülkelerde bulunur. Belirli grupların gelişmesi ve grupların bir araya gelmesi ile ortaya bir teknoloji çıkar. Günümüzde savaşların azalması ile savunma ürünlerine olan talep azalmıştır. Ülkelerin savunma alanında daha yaratıcı ürünler geliştirerek rekabet etmesi gerektiği dönemde yüksek teknoloji ürünler ortaya çıkmıştır. Ülkelerin bulundukları konum ve savunma ihtiyacı savunma sanayinin oluşmasındaki önemli etkenlerdendir. Savunma sanayi ülkelerin stratejilerini belirlemesinde önemli yere sahiptir. Ülkenin sınırları ve bulunduğu bölge itibari ile her zaman tedbirli ve planlı olmak gerekmektedir. Ülkelerin savunma alanında gelişmiş olması bulunduğu bölgede söz sahibi olmasını sağlar. Ülkenin bölgede söz sahibi olması dışardan gelen tehditlere karşı diplomaside güçlü olmasını sağlar.

İnsansız Hava Araçları [2]

İHA'lar belirli ekipmanları üzerinde barındıran ve uzaktan yönetilen araçlardır. [2] İHA'lar savaşların yanı sıra sivil amaçlı kullanımlar içinde uygundur. [2] Bu teknolojiler, çeşitli alanlarda önemli uygulamalara sahiptir. Kötü hava ve çevre koşullarında gözlem yaparak, afet öncesi, sırası ve sonrasında çevresel değişimlerin izlenmesi sağlanabilir. Ayrıca, nükleer, biyolojik ve kimyasal kirlenmiş bölgelerin tespitinde kullanılarak, tehlikeli maddelerin yayılımı ve etkileri analiz edilebilir. Radyasyon tehlikesi bulunan bölgelerde arama-kurtarma faaliyetleri, yüksek radyasyon seviyeleri altında güvenli bir şekilde gerçekleştirilebilir. İstihbarat ve güvenlik amaçlı kullanım, stratejik analizler yaparak güvenlik tehditlerini erken tespit etmeye yardımcı olur.

Tarımsal uygulamalar kapsamında, tarım alanlarında verimlilik artırılabilir, bitki sağlığı izlenebilir ve kaynak yönetimi optimize edilebilir. Havadan suç mahalli keşfi, suç bölgelerinin görüntülenmesi ve delil toplama sürecine katkı sağlar. Kentsel dönüşüm çalışmaları için, şehir planlama ve kentsel dönüşüm projelerinde alan analizi yapılarak yapılar değerlendirilir. Ayrıca, doğal afetlerin izlenmesi, depremler, seller ve yangınlar gibi afetlerin etkilerinin gözlemlenmesine ve müdahale süreçlerinin planlanmasına olanak tanır. Arkeolojik çalışmalar da bu teknolojilerle desteklenerek, tarihi alanların haritalanması ve korunması sağlanabilir. Son olarak, 3 boyutlu şehir modellerinin oluşturulması, şehirlerin dijital ortamda modellenmesini ve altyapı projelerinin simülasyonunu mümkün kılar.

20.yüzyılda insan yapımına dayalı hava araçları artmış ve bu durum harp teknolojisinde kendini göstermeye başlamıştır. İlk insansız hava aracı kullanımı, 22 Ağustos 1849 tarihinde Avusturya, venedik şehrini bombalamak için kullandı. Bu saldırı tarihteki ilk insansız saldırı olarak kayıtlara geçti. Bu olayın devamında 1918’de ABD’li Charles Kettering tarafından bulunan “Keterring Bug” adlı uçağın kumanda edilmesi ile kanatlarını bırakarak hedefin üzerine dalışa geçmiştir. Bu durum tarihteki ilk otonom saldırı olarak kayıtlara geçmiştir. İnsansız hava araçları bir asırlık bir geçmişe sahiptir. Günümüzde teknolojinin gelişmesi ile birbirini takip eden nesil nesil insansız hava arçları ortaya çıkmıştır. 1980’lerden sonra İHA’lar, Bosna-Hersek, Kosova, Afganistan, Irak, Filistin, Lübnan, Yemen, Pakistan, Libya, Mali ve Suriye çatışma bölgelerinde kullanılarak savaş ortamlarında kendini kanıtlamayı başladı. [8] [2] İHA’lar en başta keşif ve gözetleme olarak kullanılmaya başladı. [2] Zaman geçtikçe ve teknolojiler ilerledikçe silahlanma ve yük taşıma kabiliyetine eriştiler. İHA’ların zamanla değişim aşaması uçaklara benzemektedir. [2] Uçaklarda ilk keşif ve gözetleme olarak hayatımıza girdi. Teknolojinin gelişmesiyle silahlı saldırı yapma kapasitesi edindiler. Zamanla uçuş kapasiteleride arttırıldı. Bu durum yakın ve orta mesafeli ihaların ortaya çıkmasını sağladı. İsrail

tarafından geliştirilen Scout bu sınıftan sonra geliştirilen pionner adlı hava aracı 2000'lerin başına kadar kullanıldı. İnsansız hava araçları günümüze geldiğinde ise diğer radar teknolojilerine göre kendini ayarlayan ve her türlü görevi başarılı şekilde bitirebilen birer drone haline gelmiştir. Günümüzde bu durumun iha'ların dayanıklılığı ile doğrudan alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Ürünleri tasarımlarındaki dayanıklılık geçmişte olmasa'da günümüzde önemlidir.

21. yüzyılda iha'lar teknoloji ile beraber savaş alanlarına damgasını vurmuştur. Sunmuş olduğu operasyon kolaylıkları ile zor gözükten tüm işleri kolayca halledebilir. Asker zaiyatını minimuma indiren tüm operasyonları sessiz şekilde yapan hava araçları haline gelmiştir. Bu kabiliyetlerin gelişmesi askeri stratejik bir üstünlük olarak kullanılmaya başladı. İha'lar riskli ortamlarda uçuş kabiliyeti ile olası riskleri önlemektedir. Dizayn olarak bakıldığında kimi zaman sinek boyutunda kimi zamanda en yüksek G yüküne dayanıklı özelliklere göre tasarlanmaktadır. İha'ların havada kalış süresi olarak uzun süre görev yapabilmektedirler. 20 saatin üzerinde görev yapan ihalar güneş enerjisi ile çalışması durumunda günlerce ve haftalarca uzun görevleri tamamlamaktadırlar. İha'lar yaptıkları görevler itibari ile esnek sortiler içinde bulunabilir. Aynı yükseklikte birden fazla görevi kendini ayarlayarak tamamlayabilir. İha'ların dezavantajları arasında en önemli olanı veri linkleri üzerinden yönetiliyor olması. Bu durum sadece girilen veriler üzerinden hareket edilmesi gerektiğini gösterir.

Günümüzde Türkiye'de bulunan Bayraktar TB2 ve Akıncı gibi yerli ve milli üretimler dünya genelinde birçok müşterisi olan ürünlerdir. [8] Bu durum savaş alanlarında gösterdikleri başarıdan kaynaklıdır. ABD'de geliştirilen MQ-9 Reaper'da uzun süreli ve zor görevlerde kullanılmaktadır.

Strateji

Stratejinin çeşitli tanımları vardır. Clausewitz, stratejiyi savaşın amacına ulaşması için kullanılan eylemler olarak tanımlamıştır.

Stratejiyi tanım olarak literatürde aradığımızda araçları ve amaçları saymak mümkündür.

Küresel alanda rekabet etmek isteyen tüm ülkelerin bir planı olması gerekir. Bu plan her anlamda ülkeye faydalı olmalıdır. Belirli alanların gelişmesi ülkede dengesizlik yaratabilir. Bu dengesizlik dış politikayada yansır. Ülkelerin stratejileri iç pazarda dengeyi sağlamalıdır. 1980 öncesi stratejilerde ithal ikameci politikalar ön plana çıktı. Bu durum 1980 sonrası ihracata dayalı sanayi sistemine geçilmiş fakat bu planda tamamlanamamıştır. Bu başarısızlıkların altında globalleşmenin hızlı olması etkilidir. Ülkelerin her dönemde yeni sanayileşme stratejileri belirlemeleri başarısızlığın temel sebebidir. İstikrarsız olan ülkeler sürekli değişiklik yaparak sürekli kalkınma yarışı içinde bulunmaya çalışır. Gelişmekte olan ülkeler strateji olarak bütünleşmiş sanayi stratejisini benimsemelidir. Bütünleşmiş sanayi stratejisi, ülkelerin kaynaklarına göre plan program yapılmasını sağlar. Bu durum dış pazara daha kolay adapte olunmasını sağlar. Günümüzde küresel anlamda kalite önemlidir. Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler arasında olması bunun yanında temel ekonomik sorunlarının olması rekabetle başa çıkmakta güçlük çekiyor.

Ülkelerin ulusal güvenliklerini korumaları içinde strateji edinmeleri gerekir. Bu stratejilerde savunma alanından geçmektedir. Yüzlerce yıl öncesinde toprakla başlayan savunma teknolojileri günümüzde insansız hava araçları ile devam etmektedir. İnsansız hava araçları teknolojisi, ülkelerin stratejilerine pozitif anlamda katkı yaparken aynı zamanda birçok farklı görevi yapabilmesiyle ulusal düzeyde en çok ihtiyaç duyulan savunma araçlarındandır.

Türkiye'nin İHA Geliştirme Süreci [2]

Türkiye 1990'lardan sonra gelişmekte olan bir ülke olarak İHA sistemlerine ilgi duymaya başladı. [2] Bu dönemin ilk yıllarında üretim kapasitesi olmadığı için ithal olarak tedarik etmeye başladı. İthal edilen ilk iha sistemi 1989 yılında Meggitt Şirketinin ürettiği Banshee adlı sis-

temdir. Türkiye üretim ile ilgili planlamalara devam ederken 1993 yılında ABD’ den 10 milyon dolara yedi adet UAV aldı. İsrailden alınan insansız hava araçları falconlar ise güneydoğuya yerleştirildi. Alınan ihalar kullanılmaya 1994 yılında kullanılmaya başlandı. Alınan ihalar aynı sen içerisinde çeşitli sebepler nedeni ile envanterden çıkarıldı. İha konusunda en ciddi alım 1995’te gerçekleşmiştir. Alınan ikinci parti ihalar keşif ve gözetleme olarak 2005’e kadar envanterde kaldı. 2005 yılı itibari ile yerli projelerin hız kazanması ve süreçlerin devam etmesinden dolayı TSK’nın acil ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ithal tedarik devam etmiştir. 2007-2010 yılları arasında heron adlı İsrail menşeli iha tedarik edilmiştir. İsrail ihaların satın alım aşamasında söylediklerini gerçekleştirmedi. Bununla beraber 2008-2009 yılında İsrail gazze savaşının patlak vermesi ile Türkiye projeyi askıya aldı. Bu olayın üzerine sevkیاتlar giderek uzamıştır. Nihayetinde 10 adet iha Hava kuvvetleri komutanlığına teslim edilmiştir. 2010 yılındaki “Mavi Marmara” olayı ile Türkiye-İsrail ilişkileri geriye gitmiştir. Bu durum ihaların hareketlerini kısıtlamıştır. Son partide alınan heronlar ise arıza yaptığı ya da düştüğü haberlere yansımıştır. Bu dönemin ekonomik olarak maliyeti 180 milyon dolar olmuştur. Türkiye, ABD İHA’larına da ilgi gösterdi fakat ihaların silahsız olarak sadece keşif ve gözetleme olarak teklif edilmesi sonucunda görüşmeler sonuçsuz kaldı. [2] İlerleyen yıllarda dönemin savunma bakanı İsmail Demir, Türkiye’nin artık kendi ihalarını üretmeye başladığını farklı ülkelerden gelen ihalara ihtiyaç olmadığını belirtmiştir.

Türkiye’nin Yerli ve Milli İHA Çalışmaları [2] [11]

Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı (TUSAŞ), iha alanında ilk çalışmaları yapan firmadır. [20] 1990 yılında çalışmalar başladı. 1992 yılında sonuç alınan çalışmalarda İHA-X1 Şahit sistemi kuruldu. [2] Üretilen prototipler 1992 ilkbaharında Eskişehir ve Denizlide tes uçuşlarını gerçekleştirdi. Test uçuşları sonrası İngiltereden alınan motorların yetersiz olması 1992 yılının sonlarında projenin sonlanmasına yol açtı. Farklı projeler yapılmış fakat finansman sorunu nedeni ile iler-

leme olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti, TSK'yı moder hale getirmek için 1995'ten itibaren tank, helikopter, ve iha projeleri geliştirmiştir. 19 Ekim 2001 tarihinde, yerli ve yabancı yüklenici adaylarının belirlenmesine yönelik resmi bir doküman yayımlanmıştır. Firmalardan alınan geri bildirimler neticesinde, yerli ana yüklenici adayı olarak ASELSAN, TAI-HAVELSAN konsorsiyumu ile TUSAŞ-STM-SAVRONİK konsorsiyumu belirlenmiş; yabancı alt yüklenici adayları ise ABD merkezli General Atomics ile İsrail menşeli IAI-Elbit ortaklığından oluşan UAV-Partnership olmuştur. [20] 27 Mart 2002 tarihinde söz konusu ana yüklenici adaylarına, teklif dosyalarını temin etmeleri amacıyla resmi bir çağrı yapılmıştır. Firmalardan gelen teklifler 4 Ekim 2002 tarihinde toplanmış, ardından değerlendirme süreci ve sözleşme müzakereleri başlatılmıştır. Görüşmeler 2004 yılı itibarıyla tamamlanmış olup, projenin toplam maliyetinin yaklaşık 1 milyar Amerikan doları düzeyinde olacağı öngörülmüştür. Ancak, 14 Mayıs 2004 tarihinde gerçekleştirilen Savunma Sanayii İcra Komitesi toplantısında alınan karar doğrultusunda, tank, helikopter ve Taktik İnsansız Hava Aracı (TİHA) projeleri iptal edilmiştir. [3] [2]

14 Mayıs 2004 tarihinde gerçekleştirilen Savunma Sanayii İcra Komitesi toplantısında alınan kararlar, Türk savunma sanayii açısından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. [3] Dönemin Savunma Sanayii Müsteşarı Murat Bayar'ın önerisi doğrultusunda alınan bu stratejik kararlarla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti savunma sanayi politikalarında köklü bir paradigma değişikliğine gidilmiştir. [3] Bu kapsamda, acil ihtiyaçlar dışında kalan tüm savunma platformlarının yerli ve milli imkanlarla yurt içinde geliştirilip üretilmesi hedeflenmiştir.

Türkiye, 2004 yılında Savunma Sanayii İcra Komitesi tarafından alınan stratejik kararlar savunma sanayinde yerli ve milli üretim hedefi doğrultusunda önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. [3] Bu karar doğrultusunda başlatılan Türk İnsansız Hava Aracı (TİHA) projesi, TUSAŞ'ın ana yüklenici olarak belirlenmesiyle şekillenmiştir. [20] [2] Ancak proje, kullanıcı taleplerinin çeşitliliği, teknik altyapı eksiklikleri

ve belirsiz sertifikasyon süreçleri nedeniyle başlangıçta ciddi gecikmelere uğramıştır.

İlk olarak Blok-A konfigürasyonu ile sınırlı irtifa ve uçuş süresine sahip ANKA İHA'sı 2010 yılında kamuoyuna tanıtılmış, 2013 yılı itibarıyla test ve kabul süreçlerini tamamlamıştır. [20] [2] Daha sonra, Hava Kuvvetleri'nin gelişmiş taleplerine yanıt vermek üzere geliştirilen Blok-B, 2015 yılında gerçekleştirdiği testlerde 30 bin feet irtifada 26 saatlik uçuş başarısı göstermiştir. Bu başarının ardından uydu üzerinden kontrol edilebilen ANKA-S modeli geliştirilmiş ve 2018 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri envanterine alınmıştır. [20]

Motor bağımlılığını azaltmak amacıyla TUSAŞ'ın iştiraki TEI tarafından geliştirilen TEI-PD170 turbodizel motoru, 2018 itibarıyla ANKA platformuna entegre edilmiştir. [20] TUSAŞ, ANKA'dan elde ettiği tecrübeyi 2017 yılında AKSUNGUR projesine başlamış ve 2019 yılında ilk uçuşunu gerçekleştirmiştir. [20] 750 kg faydalı yük kapasitesi ve 50 saatlik havada kalış süresi ile AKSUNGUR, özellikle deniz kuvvetleri için önemli bir platform haline gelmiştir.

TUSAŞ, bu ana projelerin yanında Şimşek Yüksek Hızlı Hedef Uçak Sistemi, Dikey İniş-Kalkışlı Kargo İHA ve Süpersonik İHA Sistemleri gibi çeşitli İHA projeleriyle ürün yelpazesini genişletmiştir. [20] [2] Son olarak, 2022 yılında TUSAŞ'ın insansız savaş uçağı geliştirdiği resmi olarak açıklanarak Türkiye'nin bu alandaki stratejik hedefleri bir kez daha teyit edilmiştir. [20]

BAYKAR

Türkiye merkezli bir savunma ve imalat şirkettir. 1986 yılında otomatik parçaları üreterek sektöre giriş yaptı. Kurucu Özdemir Bayraktarın ardından oğullarının işe dahil olması ile birlikte savunma sanayinde atılımlar yapmaya başladı. Baykar makinenin geliştirmekte olduğu yazılım projeleri ile uçuş kontrol sistemlerini de geliştirerek belirli seviyelere getirdi. [8] 2015 yılında düzenlenen Teknolojinin Yıldızları yarışmasında Proje Yıldızı ödülüne layık görülmüştür.

Bayraktar Taktik İnsansız Hava Aracı (İHA) Sistemi, kapsamlı araştırma ve geliştirme faaliyetleri neticesinde yerli savunma sanayisinin önemli projelerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. [2] Proje sürecinde %90'ı aşan yerli katkı oranı yakalanmış olup, bu durum Türkiye'nin savunma alanında dışa bağımlılığını azaltma hedefiyle uyumlu önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. 2014 yılında gerçekleştirilen otomatik uçuş denemeleri sonucunda, Bayraktar Taktik İHA 27.030 feet (yaklaşık 8.230 metre) irtifaya ulaşmış ve kesintisiz olarak 24 saat 34 dakika havada kalmıştır. [2] Elde edilen bu veriler, Türkiye'de milli imkânlarla geliştirilen hava araçları arasında kaydedilen en uzun uçuş süresi ve en yüksek irtifa değerleri olarak kayıtlara geçmiştir. Bu sonuçlar, sistemin ileri düzeyde otonom uçuş yeteneklerine ve operasyonel etkinliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Bayraktar kabul testini 1.sistem için 2014'de 2.sistem için 2015 Haziran tarihinde tamamlamıştır. Bayraktar Taktik İHA Sistemi, 17 Aralık 2015 tarihinde 2 adet Roketsan MAM-L güdümlü füzesi ile atış yapılmış ve hedef etkisiz hale getirilmiştir. [20] [2] Bayraktar kuveytte yapılan demo uçuşta kendi rekorunu kırarak en uzun süre uçan hava aracı oldu. Kuveytte yüksek sıcaklıkta ve kum fırtınaları arasında 27 saat 3 dakika uçarak başarılı bir testten geçti. Bayraktar TB2, Aralık 2019 tarihi itibari ile 160 bin uçuş saatini tamamlamıştır. [8] Baykar son olarak çalışmaları devam eden Akıncıyı geliştirmektedir. Akıncı 10 Ocak 2020'de doğrulama aşaması için havalandı ve 1 saat 6 dakika uçarak testi başarılı tamamlamıştır.

	 Bayraktar Mini İHA	 Raven	 Skylark
Üretici Ülke / Firma	Türkiye / KaleBaykar	ABD / Aerovironment	İsrail / Elbit
Operasyonel İrtifa (m)	1000	150	300
Uçuş Menzili (km)	15	7	10
Uçuş Süresi (Dk.)	60	60	60
Faydalı Yükler	EO,IR Kamera	EO,IR Kamera	EO,IR Kamera
Kalkış	Elden Atış	Elden Atış	Elden Atış
İniş	Paraşüt / Gövde Üzeri	Gövde Üzeri	Gövde Üzeri
Otomatik Yönlendirilen Anten Sistemi	Var / 2 Eksen Yönlendirme	Yok	Yok
GPS Bağımsızlığı	INS Destekli Uçuş	Yok	Yok
Otomatik Viril, Stall Durumlarından Kurtarma	Var	Yok	Yok

Tablo1.1: BAYRAKTAR GÖZCÜ MİNİ İHA [2]

Kaynak:<https://www.tarihistan.org/semih-parlatir-yazdi-turk-i-ha-sistemleri/>

Stratejik Rol – Askeri ve Politik Etki

İnsansız hava araçları terör ve terör unsurları ile mücadelede önemli yer tuttu. Bu durum ciddi strateji gerektiren bir durumdur. Devletler için oldukça maliyetli olması problemin boyutuna göre çözümlerin üretilmesini ortaya çıkarır. Söz konusu çözümlerin üretilmesi ülkeden ülkeye değişiklik göstermesidir. Avrupa Birliği, son yıllarda artan terör saldırılarından önemli ölçüde etkilenmiş ve bu doğrultuda terörle mücadele kapsamında dört temel strateji belirlemiştir: önleme, koruma, izleme ve karşılık verme. Önleme stratejisi, bireylerin radikalleşmesini engellemeye ve terör eylemlerine yönelmelerini önlemeye odaklanmaktadır. Koruma stratejisi, vatandaşların yaşamlarını ve devletlerin altyapılarını güvence altına almak amacıyla güvenlik açıklarının azaltılmasını içermektedir. İzleme stratejisi, terör örgütlerinin faaliyetlerini sekteye uğratmak amacıyla finansman, iletişim ve planlama gibi alanlarda yürütülen mücadeleleri kapsamaktadır. Karşılık verme stratejisi ise terör saldırılarının ardından meydana gelen zararların en aza indirilmesini hedefleyen uygulamaları içermektedir.

Türkiye terörle mücadele aşamasında ilk yıllarda savunma tekno-

lojilerinin yetersizliği nedeni ile çok kayıp verdi. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde çok ciddi karakol baskınları meydana geldi. 2015 yılı ve sonrasında yerli insansız hava araçlarının gelişmesi ile anlık istihbarat ve nokta atışı operasyon yeteneğiyle terör unsurlarına karşı büyük avantaj sağladı.

İnsansız hava araçları sadece Türkiyede değil diğer ülkelerde birçok savaşta kullanıldı.

Suriye (Bahar Kalkanı, Zeytin Dalı): Kara birliklerini koruyan ve rejim hedeflerini etkisiz hale getiren görevler. [8]

Libya: TB2'lerin Hafter güçlerinin ilerlemesini durdurması. [8]

Karabağ Savaşı: Azerbaycan'ın Ermenistan karşısında üstünlük sağlamasında kilit rol. [8]

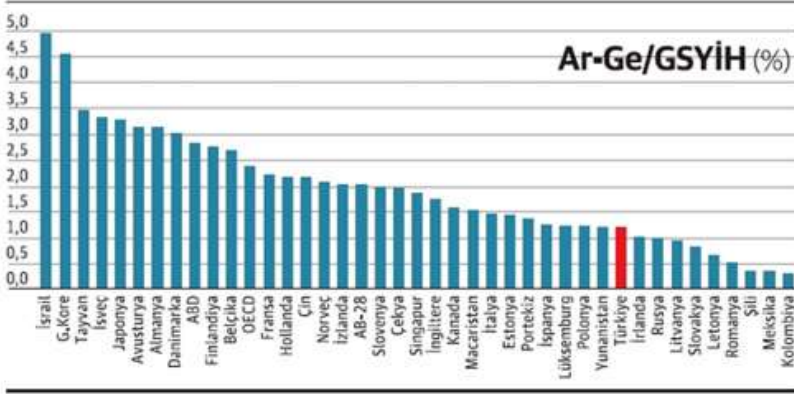
Ukrayna-Rusya Savaşı: Bayraktar TB2, Ukrayna'nın direniş sembollerinden biri haline geldi. [8]

Operasyonel olarak birçok savaşta başarılı olmuştur. Bu durum Türkiyenin her anlamda elini güçlendirmektedir. Diplomaside dış ülkelere bağımlı olmadan gerekli adımları atabilmenin verdiği rahatlıkla gerekli adımları atabilirler. İnsansız hava araçları asimetrik savaşlarda da klasik hava kuvvetlerine karşı düşük maliyetli etkili çözümler sundu. Özellikle düzensiz ve stratejisiz savaş ortamlarında taktik üstünlüğü sağladı. Yerli üretimin artması ambargo ve siyasi baskılara karşı daha dienci bir dış politika oluşmasını sağladı.

Ekonomik ve Teknolojik Kazanımlar

Bayraktar TB2, Akıncı, ANKA gibi yerli İHA modelleriyle Türkiye, 2020'lerden itibaren savunma ihracatında sıçrama yaptı. [2] [8] 2023'te 4,4 milyar dolar ile savunma ve havacılık sektöründe rekor kırıldı. Türkiye, Bayraktar TB2'yi aralarında Polonya, Katar, Azerbaycan, Ukrayna ve Suudi Arabistan'ın da bulunduğu 30'dan fazla ülkeye ihraç etti. [8] Üretilen sistemlerin yüksek teknoloji olması beyin göçünün geri dönmesine yol açtı. Baykar, TUSAŞ, STM gibi firmalar genç mü-

hendisleri Ar-Ge'ye çekerek beyin göçünü tersine çevirmeye başladı. [18] [20] Savunma sanayi, yerli teknoloji ekosistemi oluşturma yolunda hızla ilerliyor. Arge yatırımlarının artması yeni teknolojilerinde ortaya çıkmasına yol açtı.

Grafik 1,1 : Ar-Ge/GSYİH (%) [18]

Kaynak: <https://www.gzt.com/z-raporu/surdurulebilir-buyume-nin-anahtari-ar-ge-3790437>

Ar-Ge yatırımlarının doğru teknolojik imkanlar ile birleşmesi gerekli derinliği sağladı. [18] Kamera, mühimmat, motor gibi kritik bileşenlerde yerlileşme oranı arttı. TÜBİTAK, ASELSAN ve ROKETSAN gibi kuruluşlarla iş birliği içinde yürütülen Ar-Ge projeleri, Yüksek çözünürlüklü elektro-optik kameralar (CATS), Yerli turbojet motorlar, Yapay zekâ tabanlı İHA yazılımları geliştirildi. [18] [20] [2]

Gelecek Perspektifi ve Riskler

Türkiye'nin envanterinde olan savaş gemisi TCG Anadolu, dünyanın ilk SİHA taşıyan savaş gemisi olarak görev yapacak. [2] Bayraktar TB3 ve KIZILELMA gibi denizden kalkış yapabilen İHA'lar, Türkiye'nin "denizden hava gücü" konseptini hayata geçirmesine imkân tanıyor. [2] Bu gelişme, projeksiyon gücü olan bir donanmanın önünü açıyor. Yerli üretimin artması ve ürünlerin birbirine entegre olması gereklidir. Bu durumu yapay zeka ile daha bağımsız ürünler ortaya çıkarır.

Hedef tanıma, tehdit analizi ve sürü kontrolü gibi alanlarda insansız karar süreçleri gelişiyor. Otonom görev kabiliyeti, insan müdahalesi-ne gerek duymadan operasyon yapma potansiyeli taşıyor. Yapay zeka entegrasyonu ile birlikte sabit olmayan bilgisayar hareketleri ile daha kolay hedefe yönlenebilecek. Yapay zekanın diğer bir avantajı ise ihla-rın sürü halinde uçabilmesi olacak.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'nin savunma sanayisinde insansız hava araç-larının (İHA) artan stratejik önemini kapsamlı bir şekilde ele almış ve bu bağlamda Libya, Karabağ, Suriye ve Ukrayna gibi farklı coğ-rafyalardaki askeri durumlar üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. [2] Çalışmada elde edilen bulgular, yerli üretim İHA'ların, özellikle Bayraktar TB2 ve Akıncı gibi sistemlerin, Türkiye'nin savunma ala-nındaki dışa bağımlılığını azalttığını ve uluslararası arenadaki rekabet gücünü artırdığını göstermektedir. [2] [8]

İHA'ların farklı kullanım alanları, bilinen savaş yöntemlerini dö-nüştürmüş ve hibrit savaş taktiklerinin uygulanmasında kritik bir rol üstlenmiştir. [2] Türkiye'nin yerli savunma sanayisine yaptığı yatırımların ekonomik, askeri ve stratejik boyutları, gelecekte bu alandaki tek-nolojik liderliğini sürdürüebilme potansiyelini ortaya koymaktadır.

Bulgular ayrıca, savunma teknolojilerinde yapılan yeniliklerin, genç nesillerin bu alana ilgisini artırdığı ve teknoloji yarışmaları aracılığıyla Türkiye'nin yenilikçi çözümler geliştirdiği gerçeğini vurgulamaktadır. Bu durum, sadece savunma sanayi ile sınırlı kalmayarak, teknoloji ge-liştirme ekosisteminin geneline yayılmış bir dönüşümün işaretidir.

Sonuç olarak, insansız hava araçlarının, savunma sanayisinin mo-dernizasyonu ve ulusal güvenlik stratejilerinin yeniden şekillenmesin-de merkezi bir rol oynadığı söylenebilir. Türkiye'nin İHA teknolojile-rindeki başarıları, hem askeri hem de ekonomik alanda yeni fırsatlar yaratmakta ve ulusal güvenliğin sürdürülebilirliğine katkıda bulun-maktadır. [2] Bu çalışma, gelecekteki araştırmalara yön vermekle bir-

likte, teknolojinin savunma sanayisine entegrasyonu konusundaki akademik tartışmalara değerli bir katkı sunmaktadır.

Kaynakça

- [1] D. Kalkan, "Terörle Mücadele Hukukunda İstihbaratın Yeri," *Kırıkkale Hukuk Mecmuası*, vol. 3, no. 2, pp. 375–402, Oct. 2023. [Online]. Available: <https://doi.org/10.59909/khm.1359923>
- [2] B. Erdil, "İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları ile Bu Araçların Türkiye'nin Yurtdışı Operasyonlarındaki Yeri ve Önemi," *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, vol. 5, no. 2, pp. 581–607, 2021.
- [3] A. Yılmaztürk, "Türkiye'de Savunma Sanayi Sektörü ve Ekonomi Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi," *Enderun*, vol. 7, no. 2, pp. 139–165, 2023. [Online]. Available: <https://doi.org/10.59274/enderun.1345835>
- [4] D. Şişman, "Küreselleşme, Kriz ve Savunma Sanayi," *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, vol. [3] 39, no. 1, pp. 223–237, 2017. [Online]. Available:
- [5] F. S. Bakırcı, R. Bayrak, and S. Önal, "Toplam Faktör Verimliliği: Savunma Sanayi Örneği," *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, vol. [3] 30, no. 4, 2016.
- [6] F. Yeşilyurt and M. E. Yeşilyurt, "Türkiye'de Savunma Sanayi," *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, vol. [3] 6, no. 2, pp. 1–42, 2019. [Online]. Available:
- [7] Ş. Sezgin and S. Sezgin, "Dünya'da ve Türkiye'de Savunma Sanayi: Genel Bir Bakış," *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, vol. [3] 5, no. 12, pp. 1–19, 2018.
- [8] S. Göktürk Çetinkaya and M. Koç, "Türkiye'nin İnsansız Hava Araçları Serüveni," *Anadolu Strateji Dergisi*, vol. [2] 5, no. 1, pp.

1-27, 2023.

- [9] Hürriyet, "Milli SİHA Bayraktar TB2, Kuveyt çöllerinde rekor kırdı," 18-Jul-2019. [2] [8] [Online]. Available: . [Accessed: 24-Jan-2020].
- [10] Yeni Şafak, "Bayraktar TB2 SİHA'lar 150 bin saat uçarak tarihi rekor kırdı," 23-Nov-2019. [2] [8] [Online]. Available: . [Accessed: 24-Jan-2020].
- [11] İ. Akgüngör, "Milli İHA'ya yerli füze!," Vatan, 18-Dec-2015. [2] [Online]. Available: . [Accessed: 19-Jan-2016].
- [12] Sabah, "Bayraktar Taktik İnsansız Hava Aracı kabul edildi," 24-Nov-2014. [Online]. Available: www.sabah.com.tr. [Accessed: 27-Nov-2014].
- [13] T. Özbek, "Yerli İHA yerli roket attı," Hürriyet, 18-Dec-2015. [2] [Online]. Available: . [Accessed: 21-Feb-2016].
- [14] G. Bakır, "İnsansız Hava Araçlarının Savunma Sanayi Harcamasında Yeri ve Önemi," *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, vol. [3] [2] 6, no. 2, pp. 127-134, 2019.
- [15] S. Parlatır, "Türk İHA Sistemleri," [Online]. [2] Available: . [Accessed: 24-Jan-2020].
- [16] Ü. Cevher, "İnsansız Hava Araçlarında Dayanıklılık," *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, no. [2] 51, pp. 181-189, 2023. [Online]. Available:
- [17] H. Yükselen, "Strateji Kavramını Çalışmak," *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, vol. 14, no. 27, pp. 1-38, Jun. 2018. [Online]. Available: <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrtj.432145>
- [18] A. Doğan and E. Kabayel, "Savunma Harcamaları: Türkiye Değerlendirmesi," *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, vol. 25, no. 45, pp. 1336-1351, 2023.
- [19] H. T. Öztürk, "Türk Savunma Sanayisinde Ar-Ge ve Yenilik

Sistemleri," Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, no. [18] [3] 20, pp. 129–137, 2022.

- [20] E. Aydın, "Savunma Sanayimizde Yerli ve Millî Askerî Araçlara Verilen Adlar," *International Journal of Filologia*, vol. [3] 7, pp. 70–103, 2022. [Online]. Available:
- [21] A. Uzun, "Geçmişten Günümüze Türk Donanmasının Hava Savunma Harbi Kabiliyeti Analizi," *Harp Tarihi Dergisi*, no. 5, pp. 101–135, 2022.

HİNT, ÇİN İLE İSLAM FELSEFELERİNDE HÜMANİZMİN BENZERLİKLERİ VE FARKLILIKLARI

Farid RAKHIMOV¹

Özet

Hümanizm felsefesi, temelinde insanın değeri, potansiyeli ve çok yönlü bütünlüğünü esasa alan, geniş kapsamlı bir düşünce yapısıdır. Hümanizmin tarihin akışı içinde farklı medeniyetlerde, muhtelif zaman dilimlerinde ve çeşitli biçimlerde tezahür etmiştir.

Özellikle Batı ve Doğu Hümanizm felsefelerinin dikkatini yoğunlaştırdığı mihraklar birbirinden tamamen farklılık arz eder. Batı mütefekkirleri, insan varlığının sanatsal veçhesini öne çıkarmaya çabalarken, bu yaklaşım insanın yaratıcılığını, estetik duyarlılığını ve kendini ifade etme kabiliyetini vurgular. Onlar için insan, sanat aracılığıyla kendini gerçekleştirir ve dünyaya anlam katar. Bu bağlamda, Rönesans hümanizmi gibi akımlar, antik Yunan ve Roma sanatına duyulan hayranlığı ve insanın sanatsal üretimindeki üstünlüğünü temel almıştır. İnsanın estetik yetenekleri, onun entelektüel kapasitesiyle birlikte yüceltilmiş ve ideal insan figürü, sanatla iç içe bir yaşam süren, yaratıcı ve düşünen birey olarak tasavvur edilmiştir. Doğu felsefesi geleneği, insanoğlunun yalnızca maddi varlığına değil, aynı zamanda derinlikli manevi ve yüksek ahlaki vasıflarına ehemmiyet atfetmiş ve bu istikametlerde tefekkürlerini yoğunlaştırmıştır. İslam filozofları da bu genel çerçeveden hariç kalmamışlardır. Onlar, dini esaslar ve şeâiri kaidelerin hudutlarını aşmayarak, mükemmel ve mümin bir şahsiyet olmanın niteliklerine dair özgün fikirler ortaya koymuşlardır.

Bu incelememiz esnasında, hümanizmin zuhur etme süreciyle müterafık olarak, Hint, Çin ve İslam felsefelerindeki müşterek ve mübâyin noktaları tahlil etmeye gayret ettik.

Anahtar kelimeler: Hümanizm, Hint, Çin, İslam, Felsefe.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, qarshiboevfrayd3@gmail.com

SIMILARITIES AND DIFFERENCES OF HUMANISM IN INDIAN, CHINESE, AND ISLAMIC PHILOSOPHIES

Abstract

Humanism, at its core, is a comprehensive philosophical framework that fundamentally values human worth, potential, and multifaceted integrity. Throughout history, humanism has manifested in diverse civilizations, across various time periods, and in numerous forms

Notably, the focal points of Western and Eastern Humanist philosophies diverge significantly. Western thinkers have strived to foreground the artistic dimension of human existence, an approach that emphasizes human creativity, aesthetic sensibility, and the capacity for self-expression. For them, humanity realizes itself and imbues the world with meaning through art. In this context, movements such as Renaissance humanism drew upon admiration for ancient Greek and Roman art, emphasizing the superiority of human artistic production. Human aesthetic abilities, alongside intellectual capacity, were elevated, and the ideal human figure was conceived as a creative and thinking individual living in harmony with art.

In contrast, the Eastern philosophical tradition has attributed significance not only to the material existence of humankind but also to its profound spiritual and elevated moral qualities, concentrating its reflections in these directions. Islamic philosophers have not remained outside this general framework. Adhering to religious principles and the boundaries of canonical rules, they have put forth original ideas regarding the qualities of a perfect and devout individual.

Within this study, we have endeavoured to analyse the commonalities and differences in Indian, Chinese, and Islamic philosophies in conjunction with the emergence of humanism.

Keywords: Humanism, India, China, Islam, Philosophy.

1. Giriş

Avrupa Hümanizminin kökeni, Antik Yunan uygarlığına dayanmaktadır. İlaveten Hümanizm düşüncesi çeşitli antik uygarlıklarda da izlerine rastlanılmaktadır. Hümanizm düşüncesi, modern çağda ortaya çıkan pek çok felsefi akım ve ideolojinin entelektüel temelini oluşturmuştur. İnsan merkezli yaklaşımı esas alan bu düşünce sistemi, zaman içinde yalnızca Batı düşüncesini değil, farklı medeniyetlerin

düşünce yapısını da önemli ölçüde etkilemiştir. Hümanizmin oldukça geniş kapsama sahip olması, onu yalnızca tarihsel bir olgu değil, aynı zamanda felsefi, ahlaki ve kültürel boyutları olan çok yönlü bir araştırma alanı haline getirmiştir (Black, 2006).

Bu düşünce biçimi üzerine tarih boyunca birçok önemli düşünür katkı sunmuştur. Örneğin, Antik Yunan'da Aristoteles, insanın “zoon politikon” yani toplumsal bir varlık olduğu görüşüyle insan merkezli düşüncenin temellerini atarken; Rönesans döneminde Francesco Petrarca, Giovanni Boccaccio, Leonardo Bruni, Thomas More ve Desiderius Erasmus gibi düşünürler, bireyin aklı, erdemi ve özgürlüğü üzerinden Hümanist yaklaşımı yeniden inşa etmişlerdir. Thomas More'un Utopia adlı eseri, ideal bir toplum tasavvuru üzerinden insanı merkeze alan bir eleştirel yaklaşım sunarken; Erasmus'un Deliliğe Övgü adlı yapıtı, skolastik düşünceye karşı insan aklını ve bireysel ahlakı savunan bir duruş sergilemiştir. Bu örnekler, Hümanizmin tarihsel süreçte yalnızca felsefi bir yönelim değil; aynı zamanda sosyal ve politik yapılar üzerinde de dönüştürücü bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ancak tüm bu katkılara rağmen Hümanizm, günümüzde dahi üzerinde kesin bir uzlaşa sağlanamamış kavramlardan biri olmaya devam etmektedir. Çünkü Hümanizm, farklı dönem ve coğrafyalarda farklı anlamlar kazanmış; kimi zaman seküler bir ahlak felsefesi, kimi zaman da insanın tanrısal konumunu yücelten bir anlayış olarak yorumlanmıştır (TÜBİTAK, 2025). Dolayısıyla, Hümanizmin ne olduğu kadar ne olmadığı da tartışmaların merkezinde yer almaktadır.

Hümanizm yalnızca sanat, tarih ve kültür gibi klasik beşerî alanlarla sınırlı kalmamış; çağdaş dünyada teknoloji, yapay zekâ, biyoteknoloji, ekonomi ve siyaset gibi disiplinlerde de etkisini göstermeye başlamıştır. Örneğin, günümüzde yapay zekâ sistemlerinin etik sınırları tartışılırken, insan onuru, iradesi ve karar verme yetisi gibi hümanist değerler tekrar gündeme gelmektedir. Uluslararası ilişkilerde insan hakları normlarının temelinde yer alan pek çok yasa, kurum ve sözleşmenin ardında da hümanist bir düşünsel temel bulunmaktadır. Bu durum, Hümanizmin yalnızca felsefi değil; aynı zamanda hukuki ve etik bir dayanak oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Hümanizmin günümüzde evrensel bir değer sistemine dönüşmeye başladığını söylemek mümkündür. Bu çalışmada, Hümanizmin yalnızca Batı merkezli gelişimini değil; aynı zamanda Doğu medeniyetlerinde özellikle Hint, Çin ve İslam felsefelerinde nasıl tezahür ettiğini de incelemek amaçlanmaktadır. Her bir felsefe sisteminde Hümanizmin hangi kavramsal temeller üzerine inşa edildiği, benzerlikleri ve ayrıştı-

ğı yönler üzerinden değerlendirilecektir. Örneğin, Hint düşüncesinde insanın kendini gerçekleştirme ve evrensel bilinçle bütünleşme çabası; Çin’de Konfüçyüs etikle bütünleşmiş sosyal sorumluluk anlayışı; İslam felsefesinde ise insanın “eşref-i mahlûkat” oluşu ve akıl yoluyla hakikate ulaşma çabası, bu çalışmada Hümanizmle ilişkili olarak analiz edilecektir. Her felsefi gelenek, insanın doğasına ve değerine dair özgün yorumlar sunmakta, bu da Hümanizmin evrenselliğini ve çok boyutluluğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada savunulan temel fikir şudur “İnsanın olduğu her yerde insan vardır; insanın konu edildiği her alanda Hümanizm de vardır.” Nitekim kelime kökeni itibariyle Latince “humanos” sözcüğü insan anlamına gelmektedir. Özetle Hümanizm bir “insanlık bilimidir. Bu bağlamda Hümanizm, yalnızca sevgi ve saygıdan ibaret bir tutum değil; aynı zamanda insanın insan oluşuna yönelik ontolojik ve epistemolojik bir farkındalık biçimidir. Bu çalışma, Hümanizm kavramına dair nihai bir tanım getirme iddiasında değildir. Aksine, farklı kültür ve felsefi geleneklerde nasıl biçimlendiğini inceleyerek, Hümanizmin ortak ve farklı yönlerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Böylece Hümanizmin evrensel ilkeleri ile kültürel bağlamlara özgü yorumları arasındaki ilişki, analitik bir yaklaşımla değerlendirilecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Hümanizmi Düşüncesi ve Ortaya Çıkışı

Bu geniş kapsamlı araştırmamızda, öncelikle Hümanizmin derin içeriğiyle birlikte, onu ne anlama geldiğini net bir şekilde öğrenmek büyük önem taşımaktadır. “Hümanizm” kelimesini sözlük anlamına bakıldığında, başta Oxford Üniversitesi Sözlüğü olmak üzere; Nişanyan Sözlüğü, С. И. Ожеров ve Н. Ю. Шведова’nın hazırladığı “Большой толковый словарь русского языка”, Ekşi Sözlük, “Cihai”, “Grande Dizionario Italiano Hoepli”, “Dictionnaire de l’Académie française”, “Brihattar Hindi Kosh” gibi pek çok sözlükte farklı boyut ve bağlamlarda ele alındığını görülmektedir. Bu sözlüklerde hümanizm, çeşitli örneklerle açıklanmaktadır. Ancak bu sözcüklerin ortak noktası “insanı sadece insan olduğu için sevmek” anlamları ile tanımlanmaktadır. Hümanizm Oxford sözlüğünde geniş kapsamlı anlatım ele alınmıştır. Bu sözlüğe göre: Hümanizm bir felsefi anlam taşımaktadır. Her şeyin ölçüsün insan olarak kabul görmüştür. Aklı hayal gücü hedefleri amaçları yaratıcılık becerileri takdir edilmiştir ve yüce varlığın insanın ta kendisi olduğu fikrini ileri sürmektedir.

Üstte sıraladığımız sözlükler ve benzeri diğer kaynaklar, hümaniz-

min ortaya çıkışı genellikle Avrupa olduğu belirtilmiştir. Özellikle 16. yüzyılda skolastik düşünceye bir tepki olarak doğdu görüşü ön plana atılmıştır. Bu çerçevede, hümanizmin Rönesans ile birlikte ortaya çıktığı görüşü hakimdir (Kale, 2019:763-770.). Hümanizmin ortaya çıkışı başlıklı konumuzu geniş kapsamlı literatür tarama ve detaylı analizler sonucunda. Bulgumuz, şu yöndedir, insana değer verme düşüncesinin, yani hümanizmin özünde barındırdığı fikirler, yalnızca Batı Avrupa'ya özgü değildir. İnsanın var olduğu her yerde, farklı medeniyetlerde bu düşünceye benzer unsurların ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin Çin, Hint ve hatta Türk inanç sistemlerinde ve Antik Dünya'nın birçok kültüründe hümanizme benzer izlere rastlamak mümkündür (Tong, 2014:156-173.). Bu izler mitolojilerde, sözlü gelenekte ve toplumsal yapıların temelinde yer almaktadır. Bu bağlamda, "modern anlamdaki hümanizm anlayışının ortaya çıkışı" Avrupa merkezli olarak ifade edilebilir; ancak hümanist fikirlerin izleri, çok daha önceki dönemlerde de farklı bölgelerde, farklı uygarlıklarda, farklı toplum ve çeşitli kültürlerde de rastlanılmaktadır. Bu bağlamda, "hümanizmin tam olarak ilk nerede ortaya çıktığı" sorusu hâlâ muğlak ve tartışmalı bir mesele olup, her milletin ve her bölgenin kendine özgü bir hümanizm anlayışına sahip olduğu sonucuna varılmaktadır.

Hümanizm düşüncesinin kökenleri çok eskiye dayanmakta olup, edebiyat, sanat, psikoloji, mitoloji, hukuk gibi pek çok disiplini etkilemiştir. Tarih boyunca farklı coğrafyalarda çeşitli boyutlarda karşımıza çıksa da her dönemde sözlük anlamına sadık kalarak, "insan" anlamına işaret etmeyi sürdürmüştür. Farklı dönemlerde farklı anlamlar yüklenmiş olan "Hümanist" veya "Hümanizm" kavramları, öncelikle bir görüş açısı olarak değerlendirildiğinde geniş bir anlam yelpazesi sunmuştur. Günümüzde Hümanizm ideolojisinin genel olarak tanımı şöyledir: Söz konusu insan olan herhangi bir konuda duruma müdahale eder ve olayları insana göre şekillendirir.

Hümanizmin akademik literatürde ideolojik bir boyut olarak geçmesi XIX yüz yılda gerçekleşmiştir. Bu yüz yıla gelindiğinde önem kazanmış olsa da hümanizmin kökeni çok eskiye dayanmaktadır. Avrupa'da ilk olarak Antik Yunan uygarlığında insan sevgisi üzerinde doğan Hümanizm anlayışı ile karşılaşmaktadır. Tarihsel süreçte bakıldığında Antik Roma'da Devletinde daha da geliştirilmiş ve sürdürülmüştür (Akkaya, 1947:199-222.).

Bu araştırmamızdan da anlaşılacağı üzere, modern hümanizmin temelleri Orta Çağ Avrupa'sında atılmıştır. Bu durumun başlıca nede-

ni, Katolik Kilisesi'nin toplum üzerindeki yoğun etkisi ve özellikle alt sınıflar üzerinde kurduğu baskıdır. Orta Çağ'da, başta bilim insanları olmak üzere bazı aristokrat çevreler, kilisenin fakir halk üzerindeki sömürü politikalarına ve dogmatik uygulamalarına karşı tepki göstermiştir. Kilisenin otoritesinin sorgulanmaya başlandığı bu dönemde, aydınlar ve düşünürler yeni bir düşünce yolu arayışına girmiştir. Bu arayış, zamanla bireyin ve aklın ön plana çıktığı hümanist düşünce anlayışının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu arayış, gerçeği bulma yolculuğu olarak da nitelendirilebilir. Esasen, kilisenin sunduğu bilimin ötesine geçerek, Hristiyanlık öncesi dönemde insanların yaşam biçimlerini araştırmayı hedeflemişlerdir. Bu dönemdeki bilim insanlarının araştırmaları, onları Antik Çağ metinlerine kadar götürmüştür. Aristoteles, Platon, Cicero gibi antik bilim insanlarının kaleme aldığı eserlerden çok etkilenmişler ve bu etkilenme Rönesans döneminin temellerini oluşturmuştur. Ayrıca, Antik Yunan literatürüne rastlanması Bilim Adamlarına "insanların Hristiyanlık dinini kilise olmadan da yaşayabileceklerini hatta dinsiz de yaşamak mümkün olduğunu" fikrini geliştirmişlerdir. Bunun sonucunda ise, Martin Luther 1517 yılında İncil'i Almancaya çevirerek meşhur 95 tezini yayımlamış ve bu olay dini reformların başlamasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeleri Avrupa hümanizminin bir ürünü olarak değerlendirilebilir ve insanlığın "insan" olma yolundaki önemli bir adımlarından birisi olarak nitelendirilmektedir (Jo'rayâv, Farmonov, & Ergashev, 2014:32-36).

Rönesans dönemindeki hümanizm fikir anlayışı, Antik Çağ Yunan mitolojisinde esinlenmiş olsa da ikisi arasında büyük farklar mevcuttur. Antik Yunan'daki hümanizm anlayışında bilindiği üzere, insanın vücuduna verilmiş olan bir önem vardır. Bu vücut anlayışı, örneğin Herakles'in aslanla mücadelesi sahnesinde olduğu gibi, o dönemde bir erkeğin nasıl olması gerektiği hakkında fikirleri empoze etmektedir. Yine, Oldukça meşhurdur "Atina'da insanlardan çok heykel olduğu" rivayeti, bu durumu destekleyici niteliktedir. Yunan heykeltıraşları, kendi dönemlerindeki insanları tasvir ederek, insanlara duyulan sevgiyle birlikte insan merkezli düşünce anlayışını da üretmiş ve yansıtmışlardır. Bun gibi fikirlerden Orta Çağ Avrupa'sının akademik camiasında da etkilenmiştir. Fakat Antik Yunan'da hümanizm insanın Antik Yunan hümanizminde insanın dıșsal, fiziksel dünyası ön planda tutulurken, Rönesans hümanizminde bu anlayış Hristiyanlıkla harmanlanarak insanın maneviyatına ve ruhsal dünyasına odaklanılmış, böylece insanın değeri daha da yüceltilmiştir. İlahiyat çalışmaları (studia divinitatis) fikir açısının şekillenmesinde Hristiyan dini ve Katolik Kilisesinin önemli bir

rol oynadığını göstermektedir. Bu dönemde yaratılan sanat eserleri Kilisenin için hazırlanmıştır. (Çetin Ünal, 2023:1806-1821) Katolikler, kiliselerinin muhteşem olmasını arzu etmişlerdir çünkü onlar için kilise, Yaratan'ın bir eviydi. Kiliseyi ziyaret edenlerin, bir ibadethaneden öte Yaratan'ın evine geldikleri anlayışını benimsemeleri istenmiştir. Bu nedenle, Yaratan'a ait olan yapının görkemli olması gerektiğine inanıyorlardı; zira bu yapı, Yaratan'ının gücünü ve kudretini gerektiğine inanılıyordu. Bu gerekçe ile sanat eserlerine talep en çok Katolik kilisesi tarafından yapılmıştır. Rönesans sanatında Hz. İsa, Hz. Meryem ve Hristiyanlık dininin doğuşuna dair eserler daha ağırlıklı olarak yaratılmasının başlıca nedenlerden birisidir. Raphael Sanzio "Sixtin Madonna" tablosu bunun muhteşem örneklerindendir (Salimov & Sultanov, 2017:117-120).

Papa II. Julius tarafından verilen siparişi üzerine yapılmış olan bu tablo, Hristiyanlığın doğuşu sahnesi tasvir edilmiştir. Bu eserde Hz. Meryem ve çocuk İsa'nın tasvir edildiği görülmektedir. Bu resimde Meryem Ana'nın duruşu, aşağı doğru sarkan şalı ve bulutlar üzerinden bakışı kutsal bir atmosfer yaratmıştır. İki kanatlı bebek yüzü melek figürlerinin, Hz. İsa ve Hz. Meryem'e hayranlıkla bakmaları; onların ilahi niteliklerine duyulan sevgi ve saygının bir ifadesidir. Kompozisyonda yer alan papaz figürünün de bu sahneye hayranlıkla bakması, insana duyulan sevginin kaynağının Tanrı olduğu ve bunun melekler aracılığıyla insanlara ulaştırıldığı inancı vurgulanmaktadır. Böylece, insana duyulan tanrısal sevginin bir temsili hâline gelmiştir. Meryem Ana ve Hz. İsa'nın bakışı da çok derin anlam taşımaktadır (Salimov & Sultanov, 2017:117- 120).

Bu bakışlar, tabloya bakanlara Tanrı'nın gözünün daima üzerlerinde olduğuna dair ince bir mesaj aktarmakta ve insanların buna göre davranmaları gerektiği fikrini vurgulamaktadır. Aynı zamanda psikolojik bir baskı aracı olarak da işlev görerek Hristiyanlık dininin değerlerini insanların zihnine yerleştirmeyi amaçlamaktadır. Buna ek olarak insanların hayal dünyasında ahiretin (sonsuz yaşam) varlığını hatırlatmayı de hedeflemişlerdir (Raphael – Italian painter and architect, n.d.).

Rönesans dönemi sanatı genel olarak dini ekoller üzerinde şekillenmiş, bu temalar ağırlıklı olarak eserlerde yer bulmuştur. Ancak bunun yanı sıra, insanlığın manevi değerleri, bireyin öz benliği, duygusallığı ve iç dünyası da sanatçılar ve düşünürler tarafından derinlemesine ele alınmış ve eserlere yansıtılmıştır. Bu bahsi geçen dönemde birçok insan merkezli eserler de yaratılmıştır. Edebiyat alanının en önemli temsil-

cilerinden biri olan William Shakespeare'in Hamlet adlı eserinde, başkahraman Hamlet şu sözleri dile getirmektedir (Jo'rayâv, Farmonov, & Ergashev, 2014:32-36).

İnsan ne büyük bir doğa harikası! Akıyla ne kadar asil! Ne sınırsız yeteneklere sahip! Yapısıyla *ve hareketleriyle ne kadar kusursuz ve etki-leyici! Davranışlarında meleklerle ne kadar yakın! Görüşlerinde Tanrı'ya ne kadar benzer! Evrenin güzelliği! Yaşayan her şeyin tacı* (Pereyashkin & Pereyashkina, 2016:33-41).

Bu parçalarda hem insanın diğer insanları sevmeye hem insanı kendisine sevmeyi de teşviki edilmiştir. İlâveten Miguel de Cervantes'in "Don Kişot" eseri, Leonardo da Vinci'nin "Mona Lisa" tablosu ve Raffaello Sanzio "Atina Okulu" freski Hümanizmin başlıca ve temsili gücü yüksek eserleri olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda üretilen çalışmalarda; resim, heykel, minyatür, roman ve benzeri sanat dallarının çoğunda temel konulardan biri olarak yer edinmeyi başarmıştır. Ayrıca, bu dönemde kaleme alınan eserler, bireyleri aydınlatmaya ve ufuklarını genişletmeye katkı sağlamıştır. (Mona Lisa Tablosu Hikayesi, 2025, paragraf 2) Üstelikle, ahlaki duruş, hak, hukuk, adalet ve kendi idealleri uğruna mücadele etme gibi değerler aşılarmaya çalışılmıştır. Günümüzde de bu eserler kendi etkisini kayıp etmemiştir. Geleceğimiz olan bireyleri şekillendirmede vazgeçilmez araçlardan biri olarak hâlâ işlev görmektedir. (Atina Okulu - The School of Athens, 2025, paragraf 3).

Mevcut veriler ışığında, Avrupa hümanizminin büyük oranda sanat alanında kendini gösterdiği görülmektedir. Yeni Çağ'a kadar Batı dünyasında hümanizm, genel olarak sanat ve edebiyat üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak o dönemde kaleme alınan eserler sayesinde Avrupa'da meydana gelen dini reform hareketleri başta olmak üzere birçok yeniliklere imza atılmıştır. Hatta Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesini sağlayan düşünsel altyapının oluşumunda önemli rol oynadığını belirtmek abartı olmayacaktır. Hümanizmin, bu gelişmelerin fikirsel öncülerinden biri olarak kabul etmek mümkündür. Ayrıca, bu hümanist fikirlerin sayesinde küresel çapta bilinen Jordano Bruno ve Galileo Galilei gibi bilim adamlarını yetişmesine vesile olmuştur. Ayrıca Orta Çağ'ı kapatarak Yeni Çağ'ı başlamasının temellerini fikirlerini oluşturmuştur (Wolff & Riglet, 2019:75-84.).

2.2 Çin Felsefesinde Hümanizm

Doğu felsefesini, hatta dünya felsefesini Çin felsefesi olmadan tasavvur etmek mümkün değildir. Dünyadaki en köklü ve hayat anla-

yışını geniş perspektifle inceleyen Çin felsefesinin doğuşu ve gelişimi, Batı felsefesinden farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar, Batılı düşünürlerin Çin felsefesini anlama ve analiz etme sürecinde karşılaştıkları temel zorluklardan birini oluşturmaktadır. Hümanizmin felsefede doğuşu ve gelişim süreci incelendiğinde, Çin düşüncesinde bu sürecin Avrupa'daki gibi dinî otoritenin baskısı altında gelişmediği görülmektedir. Avrupa'da hümanist düşünce, çoğu zaman kilise ve ruhban sınıfının dayattığı dogmalara karşı bir tepki olarak ortaya çıkarken; Çin'de bu türden bir dinî tahakküm veya ruhban sınıfına koşulsuz hizmet etme zorunluluğu söz konusu olmamıştır. Çin felsefesi, özellikle Konfüçyüsçülük ekseninde, bireyin etik gelişimine ve toplumsal uyuma odaklanan, daha çok ahlâkî temelli bir hümanizm anlayışına sahiptir. Bu durumdan dolayı, Çin hümanizm anlayışının Avrupa'ya kıyasla daha özgür bir karaktere sahip olduğu sonucuna varılmaktadır. Yukarıda bahsedilen felsefeler arasında, kendine özgü belirgin ve çarpıcı farklılıklar bulunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu farkların tümünü ayrıntılı biçimde ele almak mümkün olmasa da, mevcut literatür ışığında bu farklılıkların hem felsefi temelleri hem de tarihsel gelişimi bağlamında daha kapsamlı araştırmalara konu edilmesi gerektiği açıktır (Xin, 2006:77-85.).

Lao Tsu, Konfüçyüsçü, Taocu gibi düşünürler Çin felsefesini oluşturan en önemli simalarındandır. Onların felsefi yaklaşımları, dünya felsefesini oluşumunda mühim rol oynamıştır. Her ne kadar henüz bu konuda doğrudan bir akademik çalışma ortaya konmamış olsa da, bazı araştırmacılar Batı'daki hümanizm anlayışının Çin felsefesi üzerinde etkili olduğu ya da onun etkisiyle ortaya çıktığı görüşünü dile getirmektedirler. Çin'de Hümanizm fikrinin ilk defa hangi düşünür tarafından ortaya atıldığına dair yazılı kayıtların eksikliği nedeniyle kesin bir sonuca varmak mümkün değildir. Bazı akademisyenler bu düşüncenin Konfüçyüs tarafından ortaya atıldığını belirtirken, bazı felsefeciler ise Lao Tsu'ye ait olduğu konusunda hemfikirdirler. Günümüzde de bu tartışma akademik camiada devam etse de, genel kabul gören görüş, hümanizm düşüncesinin Konfüçyüs'ün fikir ürünü olduğu yönündedir (Köse Uzun, 2019:28-34). Çin felsefesini daha yakından anlamak ve bu konuyu netleştirmek için Zhang Dainian'ın 1958 yılında kaleme aldığı 810 sayfalık "Çin Felsefesinin Ana Hatları", (張岱年. "中國哲學大綱.) adlı akademik çalışması ayrıntılı incelenmelidir ("Buddhism and Humanism", 2025, paragraf 2).

Konfüçyüs'ün öğretilerinde, hümanizm anlamında kullanılan ve insanı sevmeyi ifade eden "JEN" ifadesi karşımıza çıkmaktadır. Bilge

Konfüçyüs'ün "JEN" fikrine göre insanın yeri ve göğün arasında hiyerarşide yeri aldığı ve doğanın ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca "Sohbetleri ve Yargılamalar" (Lun Yu) ve "Asıl Adam" (Jung-Zi) gibi kaleme aldığı eserlerinde Hümanizm derinliklerine inerek ideal insan nasıl olması gerek sorusu üzerinde durmuştur.

Asıl Adam (Jung-Zi) adlı eserinde Konfüçyüs ideal insan olmanı şartlarını şöyle açıklamıştır. Ona göre bir bireyin evvela görgü kurallarına uyması gerekmektedir. Halka hizmet ederek, yalandan uzak, mütevazı, insan sevgisine sahip olan fertler toplum içinde uyumla yaşayabileceğini vurgulanmıştır. Kişi devlet işlerinin yanı sıra kendi sorumluluklarını tam olarak yerine getirirse, kamil insan olma yolunda olgunlaşmış demektir.

Konfüçyüs 'ün "Sohbetleri ve Yargılamalar" adlı çalışmasında ise, Asıl Adam (Jung-Zi) kitabındaki fikirlerini tasdik etmiş ve ilim insanlarına yönelik hümanizm çerçevesinde ideal alimin tasvirini çizmiştir. Buna göre bilim insanı, her şeyden önce mütevazı olmalı ve kendini geliştirmek yolunda ilerlemesi gerekmektedir. Kendi şahsına yakışır davranışlarda bulması şartı konulmuştur. Bilim insanı, insanlarla yakınlaşma yeteneği geliştirmeli, temel ilkelerine bağlı kalmalı ve ölüm karşısında bağımsızlığını, kararlılığını ve metanetini gösterebilecek niteliklere sahip olmalıdır (Bogomazova & Valeeva, 2017:14-19.).

Konfüçyüs'ün fikirlerinin Çin felsefesindeki yeri son derece büyüktür. Konfüçyüs felsefesi hâlâ incelenmekte ve bünyesinde öğrenilmesi gereken önemli felsefi düşünceleri barındırmaktadır. Bu düşünceler, bireyin kendine güvenini, kimliğini ve toplum içindeki karşılıklı güveni inşa etmesi açısından oldukça değerli kaynaklardan biri olarak işlev görmektedir. Konfüçyüs, bugüne kadar birçok bilim insanı tarafından incelenmiş, araştırılmış ve bu alanda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak onun hümanizmle ilgili temel düşünceleri, Alman bilim insanı Hans Joachim Störig tarafından oldukça yerinde bir biçimde özetlenmiştir.

"Konfüçyüs'ün insancıl (hümanist) düşüncelerine göre, gerçekten erdemli olmayı başarabilen kişi dünyaya sırt çevirmiş çileci bir ermiş değil, aydın, bilgili, insanları ve dünyayı tanıyan her zaman altın orta da durmasını bilen bir bilgedir. Bıkmadan usanmadan kendi kendini eğiten ağırbaşlı ve her durumda kendine ve başkalarına karşı dürüst olan kişi soylu ve gönlü yüce olan seçkin kişidir". (H.J. Störig, 2004:135-136)

Bu görüşlerde Konfüçyüs'ün düşünceleri kısa ve açık bir şekilde ifade edilmiştir. Elbette bu konuda birçok bilim insanının farklı gö-

rüşleri de mevcuttur; örneğin Wang Tao, Zhang Dainian ve Natalia Leonidovna bunlardan yalnızca birkaçıdır. Hans Joachim Störig görüşleri hem değerli hem de okuyucuya hitap eden, kısa ve açık bilgilerle meselenin özünü ifade etme açısından oldukça başarılıdır. Bu nedenle makalemizde doğrudan yer verilmiştir.

Merkezin insan hayatını ve maneviyatı alan Çin hümanizmi, insanın toplum içinde yaşayabilme kuralları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu durum bize Çin felsefesindeki hümanizm görüşünün; ahlaklı, huzurlu, mutlu ve karşılıklı saygı içinde yaşamının sırları üzerinde durduğunu göstermektedir. Özetle, Çin hümanizmi toplumun huzuru, adalet anlayışı içinde insanın doğal haklarına saygılı Konfüçyüsçüs'ün fikirlerine bağlı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır (Tao, 1956:127).

2.3 Hint Felsefesinde Hümanizm

Hint felsefesi, çok katmanlı yapısı ve zengin anlam içeriğiyle kapsamlı bir incelemeyi gerektirmektedir. Çeşitli araştırmalar, Hint felsefesi de Avrupa Çin felsefeleri gibi zengin içeriğe sahip oldu tespit edilmiştir. Ancak Hint felsefesi de tıpkı Çin felsefesi gibi, oldukça eski bir geçmişe ve uzun bir gelişim sürecine sahip olmasına rağmen hâlâ kapsamlı bir şekilde incelenmemiştir. Bu durumun sebebi, Alman bilim insanı Hans Joachim Störig tarafından “İlkçağ Felsefesi: Hint, Çin, Yunan” adlı eserinde şu şekilde açıklanmıştır:

“Batı tarafından anlaşılmasında çok gecikilmiş olan Hint düşüncesine daha çok geçen yüzyılın başında ilgi uyanmıştır.” (Störig, 2004:116-117).

Bu cümleler, Hint felsefesinin günümüze kadar yeterince incelenmediğini vurgulamaktadır. Dahası, H. J. Störig'in bulgularına dayanarak, Hint felsefesinin de Çin felsefesi gibi dünya düşünce sistemleri üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. H. J. Störig'in bu kanaati, genç araştırmacılar için Hint felsefesinin incelenmesi gerektiği yönünde bir yol haritası niteliği taşımaktadır. Bu düşünceler, Hint felsefesine özellikle ilk dönemlerde gösterilen ilginin arttığını bize bildirmektedir. Ancak son yapılan araştırmalarda, dünya akademisinde Hint felsefesi üzerine yazılmış tez ve makalelerin sayısının yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bu durum literatür taraması yaparken karşılaşılan temel zorluklardan biri olmuştur. Bu nedenle, Hint felsefesinin daha fazla araştırılması gereken önemli alanlardan biri olduğu açıktır; zira hâlâ derinlemesine incelenmeyi beklemektedir.

Sanat tarihi açısından incelendiğinde, Hint felsefesindeki hümanizmin, Hint halkının pagan inançlarındaki insan figürlerinde izlerinin

görüldüğü tespit edilmektedir. Dinlerin felsefe ve sanat üzerindeki etkisi yoğun bir şekilde gözlemlenmektedir. Arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkan sanat eserleri, heykeller ve terakotalar; o dönemdeki inanç sistemlerinden ve felsefi düşüncelerden esinlenerek üretilmiştir. Bu nedenle, Hint felsefesindeki insan figürü, sanat tarihi açısından değerlendirildiğinde çok daha eskiye dayanmaktadır. Bu süreç, tahminen Hint uygarlığının doğuşuna kadar uzanabilecek geniş bir dönemi kapsamaktadır. Yaklaşık üç bin ila dört bin yıllık bir geçmişe sahip olan Hint felsefesinin ortaya çıkışı, tahminen milattan önce ikinci bin yıllara tekabül etmektedir. Hint felsefesinde hümanist düşüncenin ne zaman ortaya çıktığını net bir şekilde tespit etmek zor ve neredeyse imkansızdır. Rigveda ve Hindistan coğrafyasındaki çeşitli dinî inanç sistemleri incelendiğinde, tanrıların da insan figüründe tasvir edildiği görülmektedir. Buradan hareketle, Hint felsefesinde tanrısal insan figürüne ve duaya eskiden beri önem verildiği sonucuna varılabilir. Tanrı Brahma'nın, çeşitli sınıflardaki insanlığı kendi vücudunun farklı parçalarından yaratması, insanın insanlıkla ayrılmaz bir bütün olarak görüldüğüne dair önemli bilgiler sunmaktadır (Rani, 2018:193-196).

Bunun yanı sıra, Hinduizm dini ve Hint felsefesi tarihinde dikkat çekici bir olay bulunmaktadır. Bu hadise, Hinduizm'den esinlenerek veya onun içinden ayrılarak ortaya çıkan bir akımdır. Bu durum, Avrupa'da Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi'nin ayrılmasına benzer bir nitelik taşımaktadır. Bu olay örgüsü, Siddhartha Gautama'nın (Buda) Hinduizm'den ayrılarak yeni bir anlayışın şekillenmesiyle başlamıştır. Esasen, Budizm inancının kökeni Hinduizm'dir. Ancak Siddhartha Gautama'nın ileri sürdüğü bu yeni fikir, insanı merkeze alan bir ideolojidir. Esasen, hümanizm anlayışını barındıran bu yeni fikir zaman içerisinde ayrı bir din anlayışına dönüşmüştür. Siddhartha Gautama'nın (Buda) hayat hikayesi bilindiği için makalemizde detaylı olarak yer verilmemiştir. Ancak unutulmamalıdır ki, Hint hümanist anlayışının oluşumunda sadece Siddhartha Gautama (Buda) değil; onun gibi insan sevgisi, yardımseverlik ve iyiliği teşvik eden diğer bilim insanları ve düşünürler de Hint diyarındaki hümanizm anlayışının gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Uzun soluklu araştırmalarımız sonucunda Hint felsefesindeki hümanizm fikrini özetle şu şekilde değerlendirdik: mütevacılık, hoşgörülülük ve alçak gönüllülük; maddi değerlerin ötesinde manevi değerleri ön plana çıkarma çabası gibi konuları kapsamaktadır. Yukarıda bahsedilen değerlendirmelerimiz, Hint hümanizm düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Keza, Hint gençlerini toplum yararına hizmet

edecek bireyler olarak yetiştirmeyi hedeflemişlerdir. Bunun yanı sıra, Hindistan gibi çeşitli inanç sistemlerinin bulunduğu bir ortamda, kişinin başkalarının görüş ve dini inançlarına saygı göstermesi Hint felsefesinde önemli bir yer tutmaktadır (Mishra, 2019:).

Tarihsel gelişim süreci incelendiğinde, eski çağlardan günümüze kadar Hindistan'da hümanizm sürekli gelişmiştir. Mahatma Gandhi gibi liderler, Hint hümanizm düşüncesine değerli katkılarda bulunmuşlardır. Bu akım, çağdaş Hint toplumunu kültürel oluşum açısından oldukça etkilemiştir. Bunun yanı sıra, modern Hindistan'daki bilimin gelişmesindeki etkileri de hissedilmektedir (Sergeev, 2012:193-196).

2.3 İslam Felsefesinde Hümanizm

Genelde bazı din adamları İslam dininin ve İslam felsefesinin Hümanizm ile hiçbir bağlantısının olmadığını savunmaktadırlar. İlk bakışta, İslam dini ile hümanizm felsefi akımını bir araya getirmek çelişkili veya anlamsız görünebilir. İslam dininin kaynakları ve kuralları sabittir; değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle kendi özgün sınırlarını çizmiş bir dindir. Hümanizm ise, Martin Heidegger'in de belirttiği gibi, "dünyada olmak" ile insanın bu dünyanın tüm nimetlerinden faydalanabilmesi gerektiği fikrini içermektedir. Hümanist düşünürler ise, bu duygu ve isteklerin yaşanabilmesi için çalışmalar yapmaktadır. Bu noktada, ilk bakışta zıt gibi görünen bu iki düşünce sisteminin neden bir araya getirilmeye çalışıldığı sorusu akla gelebilir. Bu makale, İslam dini ve felsefesinin, yüzeysel algıların aksine, hümanizmle derin bağlantıları olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. İslam dini, değerlerini sadece inanç sistemi üzerinden değil aynı zamanda inançla birlikte insanların hayatta nasıl yaşaması gerektiğine dair bir ideoloji de sunmaktadır. Elbette bu ilkeler, İslam'ın tek yaratıcısı olan Allah Teâlâ'nın istekleri ve emirleri doğrultusunda, İslam felsefecileri ve fıkıhçıları tarafından doğru yaşamın kılavuzları olarak hazırlanmıştır.

Günümüzde yaklaşık iki milyar insan İslam dinine inanmaktadır. İnsan sevgisi, insana verilen değer ve önem, İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de birçok kez vurgulanmıştır. Aşağıda sıralanacak Kur'an-ı Kerim ayetleri, insanın üstünlüğünü vurgulayan en belirgin örneklerdendir. Kur'an-ı Kerim'de geçen bu ayetler başlıca şunlardır: Bakara 34; A'râf 11, 172,173; Hicr 29-30; İsrâ 61, 62, 70; Tâ-Hâ 55; Teğabün 3; Tin; 1-5. Örnek olaraktan İsrâ Sûresin 70. Ayeti (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2025)

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

Diyanet Vakfı Meali: Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık. (Kuran ve Meali, 2025, İsra Suresi, 70. ayet)

Bu ayetlerden Yaratıcı'mızın insanoğluna verdiği değeri anlamak mümkündür. Ayrıca, yukarıda sıralanan ayetlerde insanların yüceltildiği ve insana verilen değerlerin sistematik bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Bununla birlikte, insanların kendi aralarında da birbirlerine saygı göstermesi gerektiği vurgulanmıştır. Üstünlük, bu değerlerle birlikte insanın kendi sorumlulukları için belirgin sınırlar da çizmiştir. Bunu sınırları Kur'an-ı Kerimde geçen En'âm Suresi 141. ayet, A'râf Suresi 31 ayet, İsrâ Suresi 26-30, ayetler, Şuarâ Suresi 150-152 Ayetlerden apaçık bir şekilde belirtilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2025). Örnek:

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

Diyanet Vakfı Meali: Ey Âdem oğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yeyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez (Kuran ve Meali, 2025, Araf Suresi, 31. ayet).

“İslam felsefesinde hümanizm anlayışı, kamil insan olma yolunu dini yasalar çerçevesinde şekillendirmiştir. Ayrıca, İslam dininin manevi değerlerinden olan sevgi, hoşgörü, tevazu gibi konuları hem incelemek hem de araştırmak amacıyla okullar açılmıştır. Bu ilim merkezlerinde üretilen bilgiler, tasavvufun ve tarikatların ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. İslam dinini merkeze alan bu okullar veya benzeri kurum ve kuruluşlarda üretilen ilimler sayesinde dünyaca ünlü mütefekkirler yetişmiştir. Hoca Ahmet Yesevî başta olmak üzere Mevlânâ ve Bahâeddin Nakşibend gibi düşünürler bu okulların yetiştirdiği önemli şahsiyetlerdir. Bu bilginler sayesinde insanlara karşı duyulması gereken sevgi ve saygı konuları sistematik bir şekilde açıklanmıştır. Bu minvalde, bulgularını ve açıklamalarını kaleme aldıkları eserlerde, herkesin kolayca anlayabileceği bir tarzda, örneklerle birlikte kendi görüşlerini ifade etmişlerdir Sagadeev, 2009:180-186).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmamızda, “Hint, Çin ve İslam felsefelerinde benzerlikler ve farklılıklar” başlığı altında, öncelikle bu üç felsefenin ortaya çıkış süreçleri ve temel yaklaşımları genel hatlarıyla, kısa ve net biçimde

analiz edilmeye çalışılmıştır. Ardından bu analizlerden hareketle, söz konusu felsefelerin ortak yönleri ile birbirlerinden ayrıldığı noktalar karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Çalışmayla birlikte ortaya konulmak istenen temel düşünce şudur: Her ne kadar günümüzde modern hümanizm dünya genelinde çoğunlukla Avrupa merkezli bir kavram olarak tanıtılsa, sözlüklerde ve akademik çalışmalarda Avrupa kökenli olarak açıklansa da, başka uygarlıklarda ve toplumlarda da hümanizme benzer fikirlerin var olduğu göz ardı edilmemelidir. Örneğin Çin’de Konfüçyüsçü düşüncede yer alan “JEN” kavramı, insan sevgisini ve erdemli yaşamı öne çıkaran bir anlayışı temsil eder. Ancak bu kavramlar, “hümanizm” adıyla değil, her toplumun kendi dili ve kültürel bağlamı içinde farklı adlandırılmalarla ifade edilmiştir. Bu çalışmanın ulaştığı önemli noktalardan biri de şudur: Doğu felsefelerinde hümanizm anlayışı daha çok ahlak, mütevazilik ve toplumsal sorumluluk gibi değerlere odaklanmıştır. Çalışmada Avrupa hümanizmi ayrıntılı olarak ele alınmamış olmakla birlikte, genel çerçevesiyle değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, Avrupa’daki hümanist anlayışın daha çok bireysel özgürlükleri vurgulayan ve geniş toplum kesimlerine hitap eden bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Buna karşılık, Doğu felsefelerinde hümanizm daha çok bireyin toplum içindeki yerini, ahlaki sorumluluğunu, doğru sözlülüğünü ve erdemli davranışlarını ön plana çıkarır. Bu felsefeler bireyi, toplumun tamamını dönüştürmekten çok, toplum içinde uyumlu ve ahlaklı bir birey olarak yetiştirme gayesi taşır. Sonuç olarak bu çalışma, Hint, Çin ve İslam felsefeleri arasında hem benzer değerlerin hem de önemli farklılıkların bulunduğunu göstermektedir. Özellikle bu düşünce sistemlerinin beslendiği kaynaklar, yöneldikleri amaçlar ve temel kavramları bakımından aralarındaki ayrımlar çeşitli örneklerle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4. YÖNTEM

Bu çalışmada kullanılan yöntem, betimsel ve karşılaştırmalı nitel araştırma modelidir. Çalışmanın temel amacı, Hint, Çin ve İslam felsefelerinde hümanizm anlayışını felsefi kaynaklar ışığında karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Bu doğrultuda, her felsefi gelenek kendi bağlamında incelenmiş, ardından bu gelenekler arasında benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmada karşılaştırmalı felsefi çözümleme yöntemi benimsenmiştir. Her üç felsefi gelenekte insan anlayışı ve hümanizm kavramı

felsefi literatür üzerinden analiz edilerek karşılaştırılmış; kültürel, ahlaki ve metafizik temelleri bağlamında değerlendirilmiştir.

Çalışmada daha orijinal ve etkili sonuçlara ulaşabilmek amacıyla, felsefi kaynakların mümkün olduğunca özgün dildeki versiyonlarına başvurulmuştur. Bu bağlamda, Hintçe, Çince, Fransızca, Rusça, Türkçe ve Özbekçe gibi çeşitli dillerdeki kaynaklar değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmacının yabancı dil bilgisi, kaynaklara doğrudan ulaşma ve anlama açısından önemli bir avantaj sağlamıştır.

Özellikle Fransız Akademisi, Çin Bilimler Akademisi ve Rus Fen Bilimleri Akademisi tarafından yayımlanan bilimsel çalışmalar dikkate alınmıştır. Ayrıca, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından onaylanmış tez çalışmaları, dünya çapında kabul görmüş temel kitaplar, akademik makaleler ve gerektiğinde güvenilir internet kaynakları da araştırma sürecine dahil edilmiştir. Türkçe kaynakların sınırlı olması nedeniyle, araştırma sadece Türkçe yayınlarla sınırlandırılmamış, çok dilli kaynak taramasına önem verilmiştir. Elde edilen veriler, nitel içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Her üç felsefi geleneğe ait kavramsal çerçeve belirlendikten sonra, bu çerçeveler doğrultusunda hümanizm anlayışları karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve felsefelerin insana yüklediği değer, toplumsal sorumluluk anlayışı, ahlaki temeller gibi açılardan ortak ve farklı yönler ortaya konulmuştur.

5. BULGULAR

5.1. Hümanizmin Benzerlikleri

Bu çalışmada ele alınan Hint, Çin ve İslam felsefelerindeki hümanizm kavramının benzerlik ve farklılıkları, derinlemesine incelenmesi gereken önemli bir konudur. İncelenen bu üç felsefe, coğrafi olarak birbirinden uzak bölgelerde gelişmiş olsalar da, insan merkezli yaklaşımlar açısından belirli benzerlikler taşımaktadır. Her üç felsefe de insanlık kavramını ele alırken ideolojik olarak farklı düşünce yapılarından beslenmiş olsa bile, temel anlamda benzerlikler sergilemektedir. Bunun sebebi, insanın dünyanın her yerinde yaşaması ve hümanist düşüncelerin insanlar tarafından evrensel olarak geliştirilmesidir.

Bu çalışmada, söz konusu üç felsefenin tüm ortak noktalarını detaylıca incelemek mümkün değildir. Ancak yine de, bu felsefelerde öne çıkan iki ortak düşünceyi ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi, insanın topluma kazandırılması ve mütevazılık; ikincisi ise, doğru sözlü olma gerekliliğidir.

İnsanın topluma kazandırılması ve mütevazılık fikrine öncelikle

İslam felsefesi üzerinden yaklaşmak gerekirse, İslam dünyasında yaygın olarak bilinen Şeyh Nakşibendi'nin kurduğu tarikatın temel öğretileriyle başlamak uygun olacaktır. Şeyh Nakşibendi'nin kurduğu Nakşibendîlik tarikatının prensipleri ve görüşleri, bir yönüyle hümanizm düşüncesine yansımıştır. On bir kavramdan oluşan Nakşibendî tasavvufunun "sefer der-vatan" kısmında yer alan topluma hizmet düşüncesi, Konfüçyüs'ün "Asil Adam" (Jun-Zi) öğretisiyle benzerlik göstermektedir (Algardv, 1996, s. 431). Örneğin, Şeyh Nakşibendi şöyle demiştir:

"Bu yolda hiçliğe bürünmek, varlığı terk edip yokluk izhâr etmek ve mütevâzî olmak, büyük bir kârdır." (İslam ve İhsan, 2025)

Şeyh Nakşibendi'nin bu sözü, Konfüçyüs'ün yukarıda belirtilen eserlerinde geçen hümanist fikirleriyle örtüşmektedir. Benzer şekilde, Hint hümanist düşünürlerinden Siddhartha Gautama'nın (Buda), beş kişiden oluşan arkadaş grubuna verdiği ilk vaazında, dünyevi zevklere aşırı düşkünlüğün ve kibrin insanı gerçeğe ulaştırmayacağı yönündeki fikirleri de mevcuttur (Tümer, 1992, s. 352). Bu üç düşünür, vurguladıkları hümanizm anlayışında, bir kişinin insan olma yolunun mütevazılıktan geçtiğini belirtmişlerdir. Çin, Hint ve İslam felsefelerinin kesiştiği ortak noktalardan bir diğeri ise, ahlak ve doğru sözlülüktür. Budizm öğretilerinde yer alan sila (ahlak) değerleri, Konfüçyüs'ün "Asil Adam" (Jun-Zi) eserindeki ahlaki ve etik değerlerde tezahür etmektedir. İslam hümanizm felsefesindeki ahlak ve doğru sözlülük konusu, Çin ve Hint felsefesine göre daha sık rastlanan bir temadır. Genellikle tasavvufi yaklaşımlarla birlikte şiir ve edebiyat eserlerinde hümanizm fikirlerine sıkça rastlanmaktadır (Tümer, 1992, s. 353). Bilindiği üzere tasavvuf, İslami medeniyet coğrafyasında yaygın bir felsefi akımdır. Ali Şir Nevai'nin yaşadığı dönemde de tasavvufun çeşitli biçimleri mevcuttu. Bu nedenle Ali Şir Nevai de bu felsefi görüşün esaslarını gençliğinden itibaren öğrenmiş ve daha sonra onun kollarından biri olan Nakşibendiyye tarikatını benimsemiştir.

Bu tarikatın teorik ilkeleri, Ali Şir Nevai'nin tüm eserlerinde, özellikle de şiirlerinde sanatsal ifadesini bulmuştur. Bu ilkelerden biri de kâmil insanı şekillendirmek olup, bunu gerçekleştirmenin yollarını belirlemek başta Ali Şir Nevai olmak üzere pek çok kişinin dikkatini çekmiştir (Kut, 1989, s. 449). Araştırmalarımız sonucunda Ünlü şair, yazar ve devlet adamı Ali Şir Nevai'nin eserlere de Konfüçyüsçüsü 'sün ile Siddhartha Gautama'nın (Buda) fikirlerine benzer Hümanizm fikirleri mevcut oldu Kantına vardık fardık. Ali Şir Nevai'nin poyetikside doğ-

ru söz söyle öreğinde ele alacak olursak, asadaki gazelin ilk satırı en muhteşem örnek olabilir.

*“So’zda, Navoiy, ne desang chin degil,
Rost navo nag’maga chun tahsin degil.”*

Yalan söylemeyi alışkanlık hâline getiren kimse, bu davranışından utanacağı yerde, insanları kandırmakla övünmektedir. Eğer sözüne safça kulak veren ve kendisine inanan birini bulursa, amacına ulaşmış sayılmaktadır. Ancak yalancının yalanı ortaya çıkarsa, yüzü kara olur ve bir daha toplum içinde saygı görememektedir. İnsanlar her durumda doğru konuşmaya alışmalı, yalandan uzak durmaları gerektiği öğütlemektedir. Doğru sözlü, verdiği sözün arkasında durabilen kişiler toplum içinde her zaman saygı ve itibar kazandığını vurgulamaktadır.

Kaleme aldı “Hayrat el-Abrar” eserinin onucu bölümünde Ali Şir Nevai yalan söylemenin insana yakışmayan kötü alışkanlık olduğunu vurgulamıştır. Bu hikmetin anlamını çocuklara daha geniş ve açık şekilde anlatmak için Ali Şîr Nevâî’nin “Hayratü’l-Abrar” mesnevisinde yer alan Yalanın zararı, doğruluğun faydalarına adanmış onuncu makede geçen “Aslan ve Durroj (bir kuştur) ” hikâyesi üzerinde anlatmıştır (YouTube, 2025, 00:45). Ormanda yavrusunu bir süreliğine bir yerde bırakmak zorunda kalan anne aslan, ava gidermiş. Ancak yavruyu gözeten olmadığından, karıncalar onu sarıp vücuduna zarar verirmiş. Bu yüzden anne aslan, yavrusunu yalnız bırakmamak için onu hep ağzında taşıyarak gezmek zorunda kalmıştır. Bir gün karşısına bir Durroj çıkar. Konuşurlar ve arkadaş olurlarmış. Artık anne aslan, yavrusunu güvenle Durroj’a bırakıp ava çıkabilirmiş. Durroj iyi bir dost olur, yavruya özenle bakar; ancak yaradılış olarak çok yalancı birisi idi. Her seferinde anne ve yavruyu kandırır, söylediklerine safça inandıkları için onlarla alay eder, güler. Anne aslan buna sinirlense de dostlukları hatırına onu azarlamıştır. Ama gün gelir, Durroj’ın başı gerçekten derde girmiştir. O da arkadaşlarını yardıma çağırmış. Fakat anne aslan ve yavrusu bunun da bir oyun olduğunu sanarak yardıma gitmemişlerdir. Sonuç olarak, Durroj kendi yalanlarının kurbanı olur ve tuzağa düşmüştür. Bu hikâye İslam felsefesinde de tıpkı Çin ve Hint felsefelerinde olduğu gibi yalan söylemenin insanlara fayda sağlamayacağı fikrinin ileri sürüldüğünü göstermektedir (Navoiy, 1997, s. 541).

5.2. Hümanizmin Farklılıkları

Bu çalışmada ele alınan Hint, Çin ve İslam felsefelerindeki hümanizm düşüncesi, belirli benzerlikler taşısa da aralarında keskin ve

belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle, hümanizmin benzer yönleri incelenirken dikkatli olmak önemlidir. Söz konusu felsefeler arasındaki farklar, ortaya çıkışlarındaki etkenlerin çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar bu felsefi yaklaşımlar insanı merkeze alan fikirler üretmiş olsalar da, dayandıkları temel inanç sistemleri birbirinden tamamen farklıdır. Hint, Çin ve İslam felsefelerindeki bu farklılık gösteren noktalar, aşağıda kısaca değerlendirilmektedir.

Çin felsefesindeki hümanizm, olağanüstü bir doğa gözlemi sonucunda şekillenmiştir. Konfüçyüs'ün belirttiği gibi, insan yer ile gök arasındaki hiyerarşide konumlandırılmıştır. Bu durum, insanın doğadaki bir bitkiye benzetilmesiyle açıklanabilir: Bir bitki özenle yetiştirildiğinde fayda sağlar; ancak kendi haline bırakıldığında ne kendisine ne de topluma yararlı olur. İnsanın doğası da benzer şekilde nasıl yetiştirildiğine bağlıdır. Eğer bireyler ahlaki olarak yozlaşırsa, dünya düzeninin bozulacağı düşünülmüştür. Tersine, insan sevgisi doğru bir şekilde aşılandığında, düzen ve uyum (nizâm-ı âlem) korunmuş olur. Ancak Çin hümanizm anlayışı, herhangi bir dinî inanç sistemiyle doğrudan bağlı olmadığından, semavi bir yaptırım söz konusu değildir (Bogomazova & Valeeva, 2017: 14–19).

Hint felsefesindeki hümanizm anlayışı, genellikle Budizm'in öğretileriyle bağlantılıdır. Bu felsefe, insanın doğuşu ve ölümü üzerinde derinlemesine düşünmüştür. Bu gözlemler, insanın evrensel bir döngü içinde olduğu fikri üzerine kurulu bir ideolojiyi ortaya çıkarmıştır. Düşünürler, bir evrenin var olduğunu ve bireyin sınırsız bir döngüde bulunduğunu savunmuşlardır. Buna göre, vefat eden bir kişinin yeniden doğacağına inanılır, ancak ne zaman ve ne şekilde dünyaya geleceği belirsizdir. Bu nedenle, dünyadaki tüm insanlar bir aile olarak kabul edilir. Bireylere kötü davranılması durumunda, o kişinin döngüsel olarak geri dönüp intikam alabileceği inancı, insanlara sevgi göstermeyi teşvik etmiştir. Hint felsefesini Çin ve İslam felsefelerinden ayıran bir diğer önemli nokta ise, devlet adamları ve bilim insanlarına yönelik belirgin fikirlerin neredeyse yok denecek kadar az olmasıdır (Mishra, 2019:3-6).

İslam felsefesindeki hümanizm, Çin ve Hint felsefelerinden önemli farklılıklar gösterir. Hint ve Çin felsefeleri, insanların kendi ürettikleri fikirler üzerinden hümanist düşüncüyü şekillendirmiştir. Buna karşılık İslam felsefesi, yazılı bir hukuka dayanır. Temel kaynağı, semavi dinlerden biri olan İslam'ın esas ilkeleri ve kurallarıdır. Başta Kur'an-ı Kerim ayetleri, hadisler ve din adamlarının yorumları ile kolay anla-

şılabilir bir yaşam kılavuzu haline gelmiştir. İslam felsefesinde kâmil insan olabilmek; insana sevgi beslemek, insana hizmette bulunmak ve her şeyden önce Allah'ın rızasını kazanarak O'na yaklaşmaktır. Bu yaklaşımlar üzerinden hümanistik bir felsefe ortaya konulmuştur. Ancak, bu amellerin sınırları net bir şekilde belirlenmiştir. Dini kaide-lerin kesinlikle dışına çıkılmamalıdır; aksi takdirde dinden çıkılmış ve Tanrı tarafından cezalandırılma riskinin bulunduğu göz önünde bulundurulmuştur. İslam hümanizmini diğer akımlardan ayıran temel fark da budur (Köse Uzun, 2019: 39-50).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hint, Çin ve İslam felsefelerindeki hümanizm anlayışları belirli benzerlikler taşısa da, ideolojik açıdan önemli farklılıklar gösterir. Hümanizm, adından da anlaşılacağı üzere, insanı merkeze alan bir düşünce sistemidir ve bireyin yaşam sürecinde uyması gereken ilkel-leri barındırır. Bu nedenle, incelenen her üç felsefede de insanın doğ-ru ve erdemli bir hayat sürmesi gerektiği konusunda benzer öğütlerin bulunması doğaldır. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, bu felsefe-lerin dayandığı temel düşünce sistemleri birbirinden ayrılmaktadır. Örneğin, Çin felsefesinde doğa ön plandayken, İslam felsefesi dini de-ğerleri merkeze alır. Hint felsefesinde ise hayatın döngüsel bir tekerlek gibi olduğu savunulur. Bu farklı yaklaşımlar, söz konusu felsefeler ara-sında görülen temel ideolojik farklılıkların başlıca nedenlerindendir.

Buna ek olarak, Batı'daki hümanizm anlayışının Doğu'ya kıyasla toplumun daha geniş kesimlerine hitap ettiği görülmüştür. Ayrıca, Avrupa hümanist düşünce akımları, yıllardır süregelen köklü düzen-leri değiştirebilecek bir güce sahip olduğunu göstermiştir. Doğu fel-sefe geleneklerindeki hümanizm anlayışı ise, odağını insanın kendini yetkin bir birey olarak yetiştirmesi için bir araç olma üzerine kurul-muştur. Bu nedenle, günümüzde Asya hümanizmi modelinin eğitim alanında çok daha etkili olduğu gözlemlenmektedir. Avrupa hüma-nizmi ise daha geniş kapsamlı bir bakış açısı içerdiğinden, günümüz dünyasındaki siyaset, hukuk ve uluslararası ilişkiler gibi disiplinlerde öne çıktığı görülmektedir.

Elbette, bu araştırmanın konusu oldukça derin ve kapsamlıdır; aynı zamanda incelenmesi de zorlu bir alandır. Ancak bu tür konular, ala-nında uzman kişilerle beraber daha geniş çaplı bir proje çerçevesinde ele alınırsa, hümanizm anlayışındaki benzerlikler ve farklılıklar çok daha ayrıntılı biçimde ortaya konulabilir ve daha derinlemesine sonuç-lara ulaşılabilir. Bu araştırma, felsefi araştırmanın daha geniş alanına

mütevazı bir katkı gibi görünse de, sağlam ve zorlu bir temel üzerine inşa edilmiştir. Bu nitelikte bir çalışmayı üstlenmek, içerdiği karmaşıklıklar nedeniyle önemli bir akademik titizlik gerektirir. Araştırmamız, esas olarak yabancı kaynaklara dayanmıştır; bu metodoloji, elzem olmakla birlikte önemli zorluklar ortaya koymuştur. Özellikle, felsefi kavram ve argümanların nüanslarını orijinal dillerinde kavramak ve ardından bunları akademik standartlara uygun olarak analiz etmek, olağanüstü bir titizlik ve uzmanlık gerektirmiştir. Bu konunun tek bir tezin sınırları içinde veya aynı bölgeden bireysel bir araştırmacı veya sınırlı bir bilim insanı grubu tarafından kapsamlı bir şekilde ele alınamayacağına dair kesin inancımız var. İncelenen üç felsefe, her biri kendine özgü kavramsal çerçevelere ve yorumlayıcı geleneklere sahip, farklı kültürel ve coğrafi merkezlerden kaynaklanmaktadır. Bu derin kültürel ve dilsel farklılıklar, konunun kapsamlı ve bütünlük bir analizini özellikle zorlaştırmaktadır.

Bu nedenle, bu konuyu derinlemesine incelemek ve sağlam sonuçlara varmak için uluslararası iş birliği zorunludur. Çin ve Hindistan gibi ilgili bölgelerden, bu felsefelerle birincil kaynaklardan derinlemesine hakim olan uzmanların görüşlerini paylaşmaya davet edilebileceği uluslararası konferanslar düzenlemeyi önerilmektedir. Bu tür birden fazla konferansa ev sahipliği yapmak ve ardından derlenmiş makaleler veya derlenmiş ciltler yayınlamak, mevcut literatürü önemli ölçüde zenginleştirecektir. Sonuç olarak, bu kapsamlı araştırma sürecinin ancak uluslararası ölçekte bir proje çerçevesinde etkili ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilebileceğini öngörülmektedir. Bu yaklaşım, çeşitli uzmanlık alanlarını ve kültürel bakış açılarını bir araya getirerek konunun gerçekten hak ettiği derinlikte araştırılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abbagnano, N. (2001). La filosofia antica (dalle origini al neoplatonismo). In N. Abbagnano (Ed.), *Storia della filosofia* (Vol. 1). Milano: TEA.
- Akkaya, M. Ş. (1947). Humanizm'in çıkışı ve yayılışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(2), 199–222.
- Akçetin, N. Ç. (t.y.). 'İnsancı' olmak ya da 'insan' olmak: Hümanizm'e eleştirel bir bakış [Being 'Humanist' or Being 'Human': A critical approach to Humanism]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Algardv, H. (1996). Hâcegân. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 14, s. 431). Türkiye

Diyanet Vakfı Yayınları.

- Aksun, T. (2012). *Seküler hümanizm ve etik anlayışı* (Yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Berti, L., Baldini, U., & Foggi, R. (1988). *Masaccio*. Firenze: Cantini.
- Bigi, E. (1971). Bracciolini, Poggio. In *Dizionario Biografico degli Italiani* (Vol. 13). Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana.
- Black, R. (2006). The origins of humanism. In *Interpretations of Renaissance Humanism* (pp. 37–71). Brill.
- Bogomazova, N. L., & Valeeva, G. V. (2017). Ideya gumanizma v filosofii Drevnego Vostoka: Konfutsianstvo, dzen-buddizm. *Gumanitarnye Vedomosti TGPU im. L. N. Tolstogo*, 4(24), 14–19.
- Bomartí Sánchez, V. (2006). *Humanistas europeos (Siglos XIV y XVI)*. Madrid: Editorial Complutense.
- Bosisio, A. (1968). Il Basso Medioevo. In F. Curato (Ed.), *Storia Universale* (Vol. 4). Novara: Istituto geografico De Agostini.
- Burckhardt, J. (2008). *La civiltà del Rinascimento in Italia* (L. Gatto & D. Valbusa, Eds.). Roma: Newton Compton Editori. (Orijinal eser yayınlanma tarihi: 1860).
- Çetin Ünal, B. (2023). Kültürel ve entelektüel canlanmanın öncüleri: 14. ve 15. yüzyıl Rönesans hümanistleri. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1806–1821. <https://doi.org/10.11616/asbi.1329239>
- Güler, G. (2018). *Antik Çağ Hümanizmi ile Rönesans Hümanizminin Karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Hiriyanna, M. (2011). *Hint felsefesi tarihi* (F. Aydın, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- H. J. (2004). *İlkçağ felsefesi: Hint, Çin, Yunan* (Ö. Cemal, Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kale, N. (2019). Hümanizm. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 25(2), 763–770. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000582
- Köse Uzun, N. (2019). *Doğu ve Batı'da hümanizm / insan sevgisi: Örtüşüp ayrıştığı kısımlar* (Yüksek Lisans Tezi). Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.

- Kut, G. (1989). Ali Şîr Nevâî. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 2, ss. 449–453). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mishra, R. (2019). *Humanitarian anlamı / मानवतावादी का अर्थ* [Shivaji Üniversitesi Kurumsal Arşiv]. http://ir.unishivaji.ac.in:8080/jspui/bitstream/123456789/2392/5/05_Chapter%202.pdf (E.T. 04.05.2025)
- Navoiy, A. (1997). *Matbuot asarlari to'plami (MAT)*, 20 jildlikdan 7-jild, 541 bet. Toshkent: Fan.
- Pereyashkin, V. V., & Pereyashkina, L. N. (2016). U. Şekspir. "Gamlet": Iskustvennaya i religioznaya aksiologiya dramy. *Mirovaya literatura na perekrest'e kul'tur i tsivilizatsiy*, 1(13), 33–41.
- Sagadeev, A. V. (2009). Gumanizm v klassicheskoy musul'manskoy mysli. *Istoricheskaya psikhologiya i sotsiologiya istorii*, 2(1), 180–186.
- Sergeev, V. K. (2012). Istoki gumanisticheskikh iskaniiy filosofskoy mysli Drevnego Vostoka. *Vestnik Nauki Sibiri*, 1(2), 193–196.
- Tao, W. (1956). La pensée humaniste chez les lettrés confucéens. *Diogenes*, 13, 127.
- Tong, Q. S. (2014). Towards a common civilization: G. Lowes Dickinson, China, and global humanism. *Canadian Review of Comparative Literature*, 41(2), 156–173.
- Wolff, F., & Riglet, M. (2019). Plaidoyer pour l'universel. Fonder l'humanisme. *Humanisme*, 325(4), 75–84.
- Xin, R. (2006). La personne humaine dans la civilisation chinoise. *Diogenes*, 215(3), 77–85. <https://shs.cairn.info/revue-diogene-2006-3-page-77?lang=fr>
- Web Siteleri
- <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/humanizm> (E.T. 04.05.2025)
- https://buddhism.lib.ntu.edu.tw/en/search/search_detail.jsp?seq=660945 (E.T.04.06.2025)
- <https://ivasanat.com/blog/mona-lisa-tablosu-hikayesi/> (E.T. 04.06.2025)
- <https://www.sanattarihiplatformu.com/atina-okulu-the-school-of-athens716.html> (E.T. 04.06.2025)

<https://kuran.diyamet.gov.tr/>

(E.T. 04.05.2025)

<https://www.kuranvemeali.com/isra-suresi/70-ayeti-meali>

(E.T. 04.05.2025)

<https://www.kuranvemeali.com/araf-suresi/31-ayeti-meali>

(E.T. 04.05.2025)

<https://www.britannica.com/biography/Raphael-Italian-painter-and-architect>

(E.T. 04.06.2025)

<https://www.islamveihsan.com/naksibend-hazretleri-kimdir.html>

(E.T.04.06.2025)

MODERN DEMOKRASİ TEORİSİNİN GELİŞİMİ

Fatma Burçin ARSLAN¹

ÖZET

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde insanların tek düşüncesi güven içerisinde yaşamaktır. Ancak insanlığın toplum haline gelmesiyle modern toplumlarda zamanla değişimler yaşanmış ve temel hak ve hürriyetlerin önemli olduğu bir düşünce tarzı gelişmeye başlamıştır. İlk olarak Antik Yunan'da başlayan modern demokrasi her dönem farklı bir bakış açısı içinde sürecine devam ederek her ülkenin coğrafi konumu, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı gibi etkenlerden dolayı değişiklik göstermiştir. Demokrasi farklı biçimlerde yorumlanarak zaman içinde demokrasi modelleri geliştirilmiştir. Günümüz modern çağında demokrasi, özgürlük, eşitlik, adalet gibi kavramların öneminin anlaşılması hususunda modern demokrasinin neleri barındırması gerektiğini bizlere göstermektedir. Bu çalışma demokrasi kavramının ne olduğunu, modern demokrasi için olması gereken özellikleri, demokrasinin temel özelliklerini, modern demokrasiye giden süreçte yaşananları, demokratikleşme yolunda uygulanan demokrasi modellerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Modern Demokrasi, Özgürlük, Liberalizm

ABSTRACT

In the early periods of human history, people's only thought was to live in security. However, as humanity became a society, changes occurred in modern societies over time and a way of thinking began to develop in which fundamental rights and freedoms were important. Modern democracy, which first began in Ancient Greece, continued its process with a different perspective in each period and changed due to factors such as the geographical location, socio-economic and cultural structure of each country. Democracy was interpreted in different ways and models of democracy were developed over time. In today's modern age, it shows us what modern democracy should contain in terms of understanding the importance of concepts such as democ-

¹ İstanbul Gedik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, fatma1987arslan3134@gmail.com

racy, freedom, equality and justice. This study includes the concept of democracy, the features required for modern democracy, the basic features of democracy, the events leading to modern democracy, and the democracy models implemented on the path to democratization.

Keywords: Democracy, Modern Democracy, Freedom, Liberalizm.

GİRİŞ

Toplumların tarih boyunca sahip oldukları farklı tarihi, kültürel, coğrafi konumları, yaşam biçimleri, geçim tarzları toplum yapılarının ekseninde temelleri şekillenen siyasal sistemlerin oluştuğu görülmektedir. Modern demokrasinin tarihsel gelişim sürecinde Antik Yunan'da ilk defa bu farklılıklar sonucunda halkın ihtiyaçları doğrultusunda başlamıştır. Atina'da başlayan bu demokrasi süreci halkın sınırlı da olsa karar verme süreçlerinde doğrudan katılım sağladığı bir dönem olmuştur. Atina'da sadece yetişkin erkeklerle katılım haklarının verilmesi modern demokrasinin temel ilkelerinin şekillenebilmesin de önemli bir rol oynamıştır.

Antik Yunan'da ilk ortaya çıkan ve gelişmesini sürdüren modern demokrasi tarihsel süreç içerisinde farklı birçok sosyal, ekonomik ve siyasi değişimler sonucunda şekillenmiştir. Orta çağ döneminde demokrasi düşüncesi feodal yapının ve mutlak monarşilerin baskısı sonucu gerileme yaşamıştır. Fakat Aydınlanma dönemine geçiş yapılması ile John Locke, Montesquieu gibi birçok düşünürler modern demokrasinin gelişimi için düşüncelerini sunarak özgürlük, eşitlik, haklar, kuvvetler ayrılığı gibi insana önem veren anlayış tarzı ile modern demokrasinin teorik temellerinin oluşturulmasını sağlamışlardır. Sanayi Devriminde işçi sınıfının ortaya çıkması sonucu çalışan sınıfta bulunan insanlar daha iyi bir yaşam koşulu, birtakım siyasi haklar istemeleleri zamanla demokratik hakların verilmesini sağlarken, 1789 Fransız Devrimi ve Amerikan Devrimleriyle özgürlük, eşitlik gibi kavramlar daha fazla önem kazanmıştır. Fransız Devrimi ile mutlak monarşi ve soylu sınıfının gücünün sona ermesi halkın egemenliğine dayanan demokratik sistemlerin gelmesini sağlamıştır. Özgürlük, eşitlik, haklar gibi kavramların önem kazanması sonucu Dünya'nın birçok yerinde demokrasi ilerleme kaydetmiştir.

Demokrasi, halk egemenliğine dayanan yönetim biçimi olarak tarihsel süreç içerisinde farklı tanımları yapılan ve uygulanarak halkın yönetimde etkili olduğu bir sistem olarak farklı toplumlar tarafından

farklı biçimde uygulanabilmiş olması tek bir demokrasi modeli yerine birden fazla demokrasi modelinin oluşmasına neden olmuştur. Demokrasi modelleri ne kadar birbirinden farklı olmuş olsa da hepsinin ortak amacı halkın katılımını ve etkisini arttırmayı amaçlamaktadır.

MODERN DEMOKRASİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİM SÜRECİ

1. Demokrasi Kavramı ve Gelişimi

Demokrasi kavramını köken olarak incelediğimizde bu kelime Antikçağ da Yunan kültüründen doğan bir kavramdır. Demokrasi Yunan kültüründe “halk, halk kitlesi ya da tam yurttaşlık” gibi anlamları içeren bir terim olan “demos egemen olma ya da iktidar kullanma” anlamlarını içeren “kratein terimlerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir.² Demokrasi, “halkın yönetimi ya da halkın iktidarı” anlamına gelmektedir. Demokrasi sözcük olarak “Açık ve Anlaşılır”³ olanı ifade etmektedir.

Demokrasinin ilk uygulanma yeri olan Atina Yunan demokrasisi antik dönemden günümüze kadar birçok farklı siyasi yönetim sistemlerinden farklı olan özelliklere, uygulamalara sahiptir. Bu farklılıkların temeli olarak halkın yönetime doğrudan ya da dolaylı katılımı olurken, genel olarak toplumların sahip olduğu siyasi, sosyal ve ekonomik yapıların birbirinden farklı olmasıdır.

Antik Yunanda demokrasinin uygulanma biçimi olarak yönetim içinde söz sahibi olanlar, Atina halkından 20 yaşın üzerinde bulunan Atinalı erkeklerden oluşmakta olup kadınların, yabancıların ve köle konumunda bulunan kişilerin yasama ve yargı sisteminde karar süreçlerinin oluşturulmasında yetkileri bulunmamaktadır.⁴ Atina da yönetime katılabilmek için sadece yetişkin erkek olmak durumu söz konusudur. Halkın tamamının yönetime dâhil olamaması olumsuz bir durum olarak değerlendirilmekte olup, katılımın kısıtlanmış bir biçimde yapılması Barry Holden’in belirttiği üzere “Atina şehir devletinde yaşayıp sayı olarak 30.000 ile 45.000 arasında olan yurttaşlar yılda

2 Schmidt, M.G. (2001). “Demokrasi Kuramlarına Giriş”, çev. M. Emin Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları, s. 13.

3 Sartori, G. (1993). “Demokrasi Teorisine Geri Dönüş”, çev. T. Karamustafaoğlu, M. Turhan, Ankara: Yetkin Basımevi, s. 8.

4 Şahin, B. (2008). “Liberal Demokrasinin Temelleri”, der. Bican Şahin, Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar, Ankara: Orion Kitabevi, s. 3.

40 defa'dan fazla olacak biçimde bir meclis olarak"⁵ toplanmaktadırlar. Aynı zamanda karar verme yetkisine sahip olan ve halkın çoğunluğunun oyunu alan ve temsilcisi olan ana meclisin yanında küçük bir halk meclisi de bulunmaktadır.⁶ Bu meclis, kamu düzeninin kurulmasına yönelik hukuki çerçevenin oluşturulması, mali hususların çözülmesi, savaşın ve barışın duyurulması gibi temel olan kamu politikalarının belirlenmesinden sorumlu olmaktadır.⁷ Bununla birlikte tüm *Atinalı yurttaşlardan*⁸ oluşan Beşyüzler Konseyi, meclisin işlerine yardımcı olup işlerin daha kolay bir biçimde yürütülmesi amacıyla kanun tekliflerinin oluşturulmasından ve organize edilmesinden sorumludur. Konsey, Atina'nın 10 farklı merkezi bölgesinden görevlendirilen 50'şer kişinin bir arada toplanmasıyla meydana getirilmektedir. Konseye görev süresi olarak bir ayı geçmeyen 50'ler komitesi yardım ederdi ve komiteye görev süresi yalnızca bir gün ile sınırlı tutulan bir başkan bulunmaktadır.⁹ Atina demokrasisine göre yetişkin erkekler doğal üyesi oldukları ve temsili bir organ olarak var olmayan yasama organı "Halk Meclisi (Ekklesia)", yürütme organı olarak "Beşyüzler Konseyi (Boule)" ve doğrudan halk tarafından icra edilen yürütülen yargı organı "Halk Mahkemeleri (Dikasterion)" bulunmaktadır.¹⁰

Yasama sisteminde görülen katılım modeli ile yargı sisteminde alınan kararlar uygulanmaktaydı. Yargı sistemi de halkın katılımıyla oluşturulan mahkemeler tarafından alınmaktadır. Mahkemeler de halk bir jüri görevi görmektedir. Meclis kararlarında ideal olan oy birliği kuralına göre yapılmaktadır. Bu durumun pratikte uygulanmasının zorlukları nedeniyle çoğunluk kuralı kabul edilmiştir.¹¹ Halk meclisleriyle birlikte idari işlerle ilgilenmek için 10 kişilik katılımıla şekillenen ofisler bulunmaktadır.¹² Atina halkı, meclise atanacak tüm mercilerin seçilip belirlenmesi hususunda oligarşik eğilimler barındırdığına inandıkları seçim düzeni yerine temel olarak demokratik yönetim anlayışının ruhuna aykırı olacak şans ve bekleme ilkesine göre düzenlenen kura ve sıraya bağlı bir mekanizmayı tercih ederlerdi. Sıra ve kura sistemi ile

5 Holden, B. (2007). " Liberal Demokrasiyi Anlamak", çev. Hüseyin Bal, Ankara, Liberte Yayınları. s. 56.

6 Holden, A.g e., s.57.

7 Şahin, A.g.e, s.3.

8 Bu tabirle ifade edilmek istenen esasen, "*Atinalı yetişkin erkek yurttaşlardır*".

9 Şahin, A. g. e., s.3.

10 Uygun,O. (2014). "Demokrasi Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar", İstanbul ,2. Baskı, On İki Levha Yayıncılık,,s.20-21.

11 Şahin, A. g. e., s. 3-4.

12 Şahin, A. g. e., s.4.

siyasetin profesyonel olan kişilere verilmesinin önemli olmadığı, tüm halkın yönetime katılma hakkına olduğu düşüncesi benimsenmiştir. Bu uygulama ile Atina halkı arasında herhangi bir ayırım söz konusu olmadan herkesin siyasete dâhil edilmesi sağlanırken, böylece daha önce var olan yönetim modellerinden farklı olarak siyasetin gereğinden fazla önem arz eden bir anlam taşımadığı, bazı kişilerce yönetim yetkisinin tanrı tarafından verildiği inancının siyaset için kutsallık atfetmesi de engellenmiştir.¹³ Atina demokrasisi sınırlı bir katılım ile sağlanmış olsa da halkın kamusal meselelere karşı birlikte çalışmanın önemli olduğu fakat halkın iktidarı anlayışı olarak “doğrudan demokrasi” anlayışının benimsenmiş gibi görünse de sadece yetişkin erkeklerle verilen sınırlı katılım Atina halkı için eşitlik kavramının o dönemde uygulanmadığını göstermektedir.

Atina demokrasisi birçok eleştirilere maruz kalmış olsa da kendine özgü içinde barındırmış olduğu değerler, siyasetin kamusal bir mesele olarak görülmesiyle gösterdikleri duyarlılıklar, şahsi menfaatlerin ortak çıkarlar için ikinci planda değerlendirilmesi sınırlı bir katılım ile gerçekleşmiş olsa da demokrasinin önemli olduğunu bizlere göstermiştir. Atina demokrasisi gelişim sürecini devam ettirirken, bazı düşüncelerde oluşmaya başlamıştır. Bu düşüncelerde yaklaşımlar daha çok olumlu olmasına rağmen olumsuz yaklaşımlarda bulunmaktadır. Bu eleştirilerin başında Platon gelmektedir. Platon “Devlet” kitabında eleştirilerine yer vermiş demokrasinin tüm açılarıyla “Bir Devletin Nihai ve En Kötü Hastalığı”’nı taşımayan ama her şeye karşın olumsuz bir yönetim şekilleri arasında olduğunu ifade etmiştir.¹⁴

Demokrasiye daha ılımlı bir biçimde yaklaşan Atina demokrasisi üzerinden yola çıkarak önemli görüşlerini ifade eden Aristoteles “Politika” adlı kitabında “Egemenliğin, siyasal eşitlik ve erişkin yaştaki halkın kapsamlı siyasal katılım hakkı bazında doğrudan veya dolaylı olarak halktan kaynaklandığı ve nihayet oy verme hakkına sahip olanların tamamının veya çoğunluğun çıkarına dayanılarak uygulandığı bir kurumlar düzenidir.” olarak düşüncesini belirtmiştir.¹⁵ Aristoteles bu düşüncesi ile demokrasiyi halkın egemenliği, siyasal eşitlik ve katılım üzerine odaklanılması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Aristoteles’in

13 Şahin, A. g. e., s. 4.

14 Schmidt, A.g.e., s. 18.

15 Aristotle, The Politics, Trans. With introduction, analysis, and notes, Peter L. Philips Simpson as The Politics of Aristotle, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1997, 3-7-8. bölümler.

Schmidt, “Demokrasi Kuramlarına Giriş”, s. 15.’ten alıntılandı.

bu yaklaşımı modern demokrasi anlayışı ile örtüşmektedir. Çünkü günümüzdeki demokratik sistemlere baktığımızda egemenliğin halk tarafından geldiği, siyasal eşitlik ve kararlarda çoğunluğun seçimlerine göre uygulandığı görülmektedir.

Demokrasi kavramı şekillenmeye başladıkça tanımı üzerine de farklı düşünceler ortaya çıkmıştır; fakat tanım konusunda uzlaşılmış tek bir tanım görmek mümkün olmamıştır. Bunun nedeni olarak demokrasinin tarihsel süreç içerisinde farklı biçimlerde yorumlanmasıdır. Schumpeter demokrasiyi “ Kişilerin politik kararlara varmak amacıyla, halkın oyu için rekabetli bir mücadeleye girdiği ve bu mücadele sonunda karar alma iktidarını kazandıkları bir sistem”¹⁶ olarak ifade etmiştir. Bu tanım ile bizlere seçim rekabetinin ve temsil yolunun halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetimin sağlanarak bireylerin yönetim de söz sahibi olmasını ve egemenlik haklarını kullanabilmelerini göstermektedir.

Huntington’a göre “Liderlerin, yönetecekleri halk tarafından yarışmacı seçimler yoluyla seçilmeleri”¹⁷ düşüncesinde demokrasiyi halkın liderlerini belirlemiş olduğu bir süreç olduğu yarışmacı seçimler ifadesi ile halkın yöneticilerini değiştirme haklarının bulunduğunu vurgulamıştır. Karl Popper “Kan dökmeden yönetimden özgürleşmeye imkân tanıyan bir rejim”¹⁸ düşüncesiyle otoriter rejimlere karşı çıkarak şiddet kullanılmadan yönetimde halkın özgürlüğünü esas alan bir yönetim anlayışı olarak demokrasiyi tanımlamıştır. Winston Churchill demokrasiyi “Diğer bütün biçimleri saymazsak en kötü yönetim biçimi”¹⁹ ifadesi ile otoriter yönetim gibi katı anlayışları benimseyen yönetim biçimlerini dâhil etmeden demokrasinin eksikliklerini eleştirel bir bakış açısı içinde belirttiği düşünülmektedir. Linz’in demokrasi anlayışı ise “Liderler arasında serbest yarışmayı gerçekleştirmek üzere, dernek kurma, haber alma ve haberleşme temel hürriyetlerine dayanarak, siyasal tercihlerin serbestçe ifadesine imkân veren sistemlerdir”.²⁰ Bu anlayış ile seçimlerin özgür ve adil bir biçimde

16 Joseph, A. S. (1967). “Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi”, trc. Rasin Tınaz, İstanbul: Varlık Yay., 180.

17 Samuel, P. H. (2007). “Üçüncü Dalga: 20. Yüzyıl Sonunda Demokratlaşma”, trc. Ergun Özbudun, Ankara, Kıta Yay., 4.

18 Aktaran: Dahrendorf, R., & Zeybekoğlu, A. E. (2015). “Demokrasinin Bunalımları: Antonio Polito ile bir söyleşi.” İthaki Yayınları, 9

19 Aktaran: Barber, R. B. (1995). “Güçlü Demokrasi”, trc. Mehmet Beşikçi, İstanbul, Ayrıntı Yay. 32.

20 Linz, J. J. (2012) “Totaliter ve Otoriter Rejimler”, trc. Ergun Özbudun, Ankara, Liberte Yayınları, 25-26.

yapılmasının sağlandığı, halkın farklı liderler arasında tercihler yapabilmesini, halkın siyasi düşüncelerini özgür bir biçimde paylaşabilmelerini, haberleşme aracılığı ile bilgiye ulaşma haklarının olduğu hususunu belirtmiştir.

Aristoteles'in demokrasiye göstermiş olduğu ılımlı yaklaşımı Amerika Birleşik Devletleri'nin 16. Başkanı olan Abraham Lincoln tarafından "1863 yılı demokrasisi halkın halk tarafından halk için yönetimidir"²¹ biçiminde tanımlaması egemenlik hakkının herhangi bir güç ya da ayrıcalıkları olan bir sınıfa ait olmadığı halkın ortak iradesi ile oluşturulan ve yönetenlerin meşruiyet hakkının halk tarafından sağlanabileceğini bize göstermektedir.

Demokrasinin tanımları kadar egemenliğin uygulanabilirliği ve görünümü hususunda da farklı demokrasi türleri görülmüştür. Bunlar; Doğrudan Demokrasi, Temsili Demokrasi ve Yarı Doğrudan Demokrasi'dir.

Doğrudan demokrasi, halkın yönetimde etkili olabilmesinde arada bir temsilci, temsilci grubu bulunmamaktadır. Her birey istediği gibi yönetime katılabilmektedir. Bu demokrasi türü egemenliğin kullanılabilmesi açısından ideal görünmektedir. Eski Yunan'da uygulanan bir yönetim biçimi olmuştur. Temsili demokrasi, halkın yönetimde doğrudan etkili olması mümkün değildir. Halk tarafından seçilen temsilciler aracılığı ile egemenlik hakları kullanılmaktadır. Rousseau'nun demokrasiye olan bakışı temsili demokrasiye çok yakın değildir. "Toplum Sözleşmesi" olan eserinde temsilciler vasıtasıyla olan demokrasinin gerçekleştirilmesi hususuna yer yoktur.²² Yarı Doğrudan demokrasi, egemenlik hakkının kullanılabilmesinde halk ve temsilcilerin birlikte iş bölümü içinde olduğu yönetimin bu biçimde paylaşıldığı yönetim türüdür. Bu demokrasi türünde temsilcilerini seçen halk yönetime doğrudan olacak biçimde yönetime dâhil olmaktadır. Buna en açık olacak örnek halkın herhangi bir konu için referanduma katılmasıdır.²³ Demokrasi için bu kadar farklı görüşün ortaya çıkarılması toplumların zaman içerisinde değişen anlayışları ve yaşadıkları durumlar doğrultusunda demokrasiyi tanımladıkları görülmektedir.

2. Modern Demokraside Olması Gereken Özellikler

21 Schmidt, A. g. e., s. 15-16.

22 Uygun, O. (2003). "Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları", İnkılap Yayınları, s. 158.

23 İsbir, B. (2009). "Temsili demokrasi anlayışına göre yerel yönetimlerde özerklik", s.1575,1576.

Modern demokrasinin siyasal sürdürülebilirliği için Robert A. Dahl “asgari usulü”²⁴ olarak demokraside bulunması gereken temel özellikleri içeren bir liste hazırlamıştır. Bunlar;

- **Etkin Katılım:** Toplumların herhangi bir politik karar almadan önce üyelerinin politik konulardaki düşüncelerini eşit ve özgür şartlar altında paylaşabilme olanaklarına sahip olmasıdır. Etkin katılım ile toplumların karar alma sürecine daha geniş bir katılım sağlamasını ve adil olan bir demokrasi anlayışının gösterilebileceği belirtmektedir.

- **Kullanma Eşitliği:** Toplumların karar verme aşamasında her üyesinin eşit oy kullanma hakkına sahip olmasını ve tüm oylar birbirine eşit olacak biçimde sayılmalıdır. Her bireyin karar verme sürecinde eşit haklara sahip olması toplum içinde eşitliğin ve adaletin sağlanabilmesi açısından eşit oy hakkının önemine vurgu yapmaktadır. Bu durum aynı zamanda toplumda daha dengeli bir biçimde kararlar alınmasına olanak sağlamaktadır.

- **Bilgi Edinebilme:** Topluluk üyelerinin alternatif politikalarını ve bu politikaların olası sonuçlarının bilgi edinme konusunda eşit ve etkin fırsatlara sahip olması gerekliliğini belirtir. Her birey bilgi edinme ile farklı politikaların olası etkilerini öğrenebilmeli ve karar alma süreçlerini bu şekilde değerlendirmeye almalı, eşit ve etkin bilgi erişimi ile toplumdaki farklı kesimler daha bilinçli bir biçimde katılım sağlayabilecektir.

- **Gündemin Kontrolü ve Yetişkinlerin Dâhil Olması:** Topluluk tarafından gündeme alınacak konuların belirlenebilmesi ve gündem maddelerinin seçilebilmesinde tercih haklarının bulunmasıdır. Bu ifade ile toplum üyeleri tarafından hangi konuları gündeme alınabileceğini ve hangi maddelerin öncelikli olarak ele alınacağı ve topluluğun istek ve ihtiyaçlarına göre gündem maddesi belirleyebilme haklarının olabileceği hususunu göstermektedir. Yetişkinlerin dâhil olması ise toplumda yaşayan erişkin bireylerin ilk dört maddede belirtilen hususlara eşit derecede hak ve imkânlarla dâhil olmasıdır.²⁵

3. Demokrasi'nin Temel İlkeleri

Demokrasi, tüm yönetim biçimleri arasında genel olması, özgür, eşit seçim hakkının olması, partiler arasında rekabetin olması, tüm

24 Schmitter, P. C., & Karl, T. L. (1995). Demokrasi nedir, ne değildir. Larry Diamond ve Marc F. Plattner (der) Demokrasinin Küresel Yükselişi, Ankara, Yetkin Yayınları, s.8.

25 Dahl, R. A. (2021). “Demokrasi Üzerine”. Çeviren Betül Kadioğlu. Ankara, Phoenix Yayınevi, s.47-48.

halk tarafından sağlıklı olan bilgi edinme, düşüncede, muhalefette ve koalisyonda özgürlüğü, oy hakkı ile yönetici kadrolarının düzenli aralıklarla yapılan seçimlerle belirlendiği, seçimle iktidara gelme anlayışı ve yine seçimle yönetimden ayrılma imkânı sunan bir yönetim biçimi olmayı ifade etmeye başlamıştır.²⁶

3.1.Özgürlük

Demokrasinin ilk temel ilkesi olan özgürlük insanların anayasal ve yasalar çerçevesinde kalmak üzere başkalarının özgürlüğünü kısıtlamadan istediklerini yapabilmesidir. Bu kapsamda bu ilkede yasalar tarafından sınırları belirlenen bir özgürlük vardır. Özgürlük demokrasinin mihenk taşı görevi görmekte olup bir takım mekanizmalar tarafından güvence altına alınmıştır.²⁷ Özgürlük kavramının gelişimine baktığımızda Fransız Devrimi ile önemli bir konuma gelmiş olmuş olsa da aslında demokrasinin ilk görüldüğü yer olan Antik Yunan'da temelleri atılmıştır. Fakat o dönemde özgürlük düşüncesi sadece açık bir alanda kamu yararına ilişkin olabilecek siyasi faaliyetler ya da siyasi karar alma süreçleri üzerine olup, bireysel özgürlükten söz edilmesi mümkün değildir. Evrensel bir değer olmaktan çok şehir devletine ait olmakla ilgisi olan genel bir ifadeyle insan olmanın bir sonucu olmamıştır²⁸ Antik Yunan'da İlk Çağ döneminde şehir devletlerinin dağılması sonucunda oluşan stoacılık insanın bireysel özgürlüğüne ait düşünceleri, sınırlı biçimde olsa da önemli olmaya başlamıştır. Orta Çağ döneminde ise hem dinin etkisi hem de feodal yapının ortaya çıkması devletin sınırsız iktidarında zayıflama meydana getirmiş ve böylece devletin gücü bölünmüştür. Dinin vermiş olduğu tanrısal hak olarak görülen özgürlük için iktidara karşı bir hak olarak görülmüştür. Fakat bu hakların daha çok feodal bireylerde iktidar karşısındaki haklar olarak ifade edilmekte devlet gücünün mutlak olmadığı hususundaki bir gelişme olarak görülmüştür. Ancak feodal yapıların yıkılması sonucunda yerine iktidarın mutlak gücü yerini almıştır.²⁹Yeniçağ 'da özgürlük için John Locke, Jean Jacques Rousseau gibi düşünürlerin ifadeleri sonucunda hükümdar yetkilerinin mutlak olduğu, gücünü tanrıdan aldığı düşünceleri zayıflamaya başlamıştır. Rönesans ve reform

26 Schmidt, A.g.e., s. 21.

27 Beriş, H. E. (2021). "Modern Demokrasi Teorisi: Demokratikleşme, Katılım ve Popülizm Tartışmalarına Bakış", Ankara, Kadim Yayınları, s.75.

28 Uygun, O. (2017). "Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar," İstanbul, On İki Levha Yayıncılık,s.52.

29 Bülbül, K. (2011). Özgürlük Kavramı ve Modern İdeolojilerin Özgürlük Anlayışları, Eskiye, s.32.

gelişmeleri bireylerin hem devlet hem de kendi içlerinde bazı dokunulmaz hak ve özgürlüklerinin olduğu düşünceleri önem kazanmaya başlamıştır.³⁰

3.2. Eşitlik

Demokrasi de eşitlik tüm yetişkin bireylerin siyasi karar alma süreçlerinde eşit oy haklarına sahip olduklarını göstermektedir.³¹Eşitlik, devletin dil, din, sosyal sınıf, eğitim, cinsiyet, siyasi görüş ayrımı gibi insan ayrımı yapmadan kişiler arasındaki farklılıkları dengede tutabilmesi herkese belirlenen yasalar çerçevesinde eşit muamele göstermesidir. Demokrasi ancak bu şekilde var olabilir yoksa tehlikeye girip yok olabilir.³²

3.3. Haklar

Demokrasi de insanın haklarının bilincinde olması ve bu haklarının genel kabul görmesi, saygı duyulabilmesi, haklarının güvence altına alınabilmesi oldukça önemlidir.³³ Demokratik bir yönetimde kişi ve siyasi haklar gibi ekonomik ve sosyal haklarında olmasını gerekli kılmaktadır.³⁴ Bir başka ifadeye göre modern demokrasilerde sadece siyasi demokrasinin değil aynı biçimde sosyal ve çoğulcu olan demokrasi olarak da anlaşılmalıdır.³⁵ Bu kapsamda insan haklarına saygı, ifade de özgürlük ve hukukun üstünlüğü demokrasinin temel taşlarını oluşturmaktadır. Hakların korunamadığı bir demokrasiden söz edilemez. Hakların güvence altında olabilmesi demokrasinin uygulanabilirliği hususunda önemlidir.

3.4. Siyasal Katılım

Halkın kendi içinden seçmiş olduğu temsilciler sayesinde, yönetim süreçlerinde etkin katılım sağlayarak siyasal karar vermede aktif olmalarıdır. Bu kapsamda halk temsilciler vasıtasıyla siyasi iktidarların uygulamalarının gözden geçirilmesi, müdahale etmesi ve gerektiğinde

30 Bülbul, A.g.e., s.33

31 Mayo, H. B. (1964). "Demokratik Teoriye Giriş", Çeviren Emre Kongar, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, s. 52.

32 Özyurt, K. (2008). "Demokrasinin Yaygınlaştırılması Açısından Yerel Yönetimler", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.

33 Butler, E. (2022). "Demokrasiye Giriş", trc. Oğuz Turan Yayla, Ankara, Liberte Yayınları, s.40.

34 Beriş, A.g.e., s.102.

35 Beetham, D. (2013). "Demokrasi ve İnsan Hakları", trc. Bilal Canatan, Ankara, Liberte Yay., s. 191.

değiştirmesi hususunda olanak sağlar.³⁶ Siyasal katılım gerçekleşmeden halkın yönetimde söz sahibi olamaması demokrasinin işleyebilmesi için mümkün değildir. Çünkü halkın oy verme hakkı ile yönetimi etkilemede söz sahibi olması demokrasinin temelidir. Siyasal katılımı ne kadar geniş bir kitle oy verme hakkını kullanırsa yönetim için o kadar halkın iradesinin olduğunu gösterir.

3.5. Siyasal Temsil

Demokrasi, siyasi hâkimiyet mücadelesinde düşünce ve ideolojilerin herhangi bir sınırlama olmaksızın özgürce örgütlenmesi, toplumdaki farklılıkların parlamentoda demokratik olarak temsil edilmesini, düşüncelerin rahat bir şekilde ifade edilebilmesini, hakların savunulmasıdır. Demokraside bu amacı gerçekleştirebilmek için ifade de özgürlük, medyada özgürlük, toplumda özgürlük gibi temel değerlerin korunup temsil edilmesidir.³⁷

4. Modern Demokrasiye Giden Yol

Demokrasi kavramının ilk ortaya çıktığı, temellerinin atıldığı ve uygulama alanı bulduğu yer Antik Yunan coğrafyasıdır. Atina polis şehri olarak zamanla “Atina” ile “Demokrasi” kavramlarının o dönemde birlikte anılmaya başlandığı yer olmuştur. Bu kapsamda toplumsal sınıf ayrımları arasındaki uçurumları azaltmak için Solon kendi ismi ile olan “Solon Reformlarını” ile halkın ifade özgürlüğü haklarının olmasını, karar verici olarak kararların halk tarafından verilmesini sağlamış Atina halkı için doğrudan olan demokrasinin temellerinin atılmasını sağlamıştır.³⁸

Solon reformları ile yeni kurulmuş olan yeni siyasi kurumlarla yöneticilerin denetlenebilmesi sağlanarak iktidarın gerçek sahiplerinin “halk” olduğu vurgu yapılarak bu yeni kurulan siyasi kurumlar ile yasama, yürütme ve yargı sisteminin işlenebilmesi sağlanmıştır. Yapılan bu reformlar demokratik yönetim anlayışı hususunda ne kadar tartışmalara yol açarsa açsın demokrasinin ilk adımlarının atıldığını göstermiş ve aristokratik sınıfın ayrıcalıklarının azaltılabilmesinde katkı sağlamıştır. Aynı biçimde Kleisthenes halk için yeni yasalar getirerek yapmış olduğu reformlarda devlet yönetimini Solon’a göre daha çok

36 Demir, N. (2010). “Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları”. Ege Akademik Bakış. 10(2): 597-611.

37 Demir, A.g.e., s. 597-611.

38 Mayo, A.g.e., s.34.

demokratik hale getirmiştir.³⁹

Atina demokrasisinde yapılan demokratikleşme reformları ile o zamana dek hiç var olmayan bir yönetim biçiminin doğmasını sağlaması ve uygulanması açısından değerlendirildiğinde bizlere modern demokrasinin temellerinin atıldığını ve demokrasinin günümüzdeki şeklinin biçimlenmesinde birikim sağladığı görülmektedir.

Modern demokrasi sürecinde önemli adımlardan biri de 1215 yılında gerçekleştirilen “derebeylerin (baronların)” “İngiliz kralı I. John’a” karşı yapmış oldukları mücadeleler sonucunda haklarını talep ettikleri 63 maddeden meydana gelen ferman ile yürürlüğe giren Magna Carta’dır.”⁴⁰ Orta Çağ için feodal yapı, kilise otoritesi ve skolastik düşünce hâkim olsa da Rönesans, Reform ve aydınlanma düşünceleri, Sanayi Devrimi gibi dönemin dönüm noktaları demokrasinin gelişmesini sağlamıştır.⁴¹

5. Modern Demokrasi

Makedonya Kralı Büyük İskender’in Antik Yunan kent devletlerini ortadan kaldırması ile demokrasi çok uzun bir dönem tarih sahnesinden silinmiştir. Antik Yunan da altın çağını yaşayan demokrasinin uzun dönem tarih sahnesinden çekilmesi tarihin düz bir yolda yürünmediğini çıkışların olabileceği gibi inişlerinde var olabileceğini değişimlerin yaşanabileceğini bizlere göstermiştir.

Makedonya egemenliğinin yıkılmış olduğu demokrasiye dayanan rejimler düşünsel olarak tekrar doğuşunu 17. yüzyıl da, yönetim biçimi olması 19. yüzyıl da tekrar tarih sahnesine çıkabilmiştir.⁴² Makedonya İmparatorluğu zamanla sınırlarını genişletmesi sonucu “İmparatorluk” döneminin yaşanmasını sağlamıştır. Fakat Makedonya İmparatorluğunun da ömrü bir yere kadar dayanmış olup Roma İmparatorluğunun ilerlemesi ile Makedonya İmparatorluğu yerine Roma İmparatorluğu tarih sahnesindeki yerini almıştır. Roma İmparatorluğunun da sınırları Avrupa’ dan Kuzey Afrika ile Ota Doğu’ya kadar yayılarak hüküm sürmüştür. M.S. 5. Yüzyıla gelindiğinde Roma İmparatorluğu dağılmaya başlamış ve Avrupa’yı uzun

39 Aristoteles, (2019). “Atinalıların Devleti”, trc. Arı Çokona, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 25.

40 Er, M. (2020) “Demokrasinin Tarihi Gelişimi.” Artuklu Kaime International Journal of Economics and Administrative Researches. 3. Cilt Sayı:2.

41 Ercoşkun, B. (2020). “Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecindeki Parametreleri”. Lectio Socialis. 4(1): 41-58.

42 Uygun, A. g. e., s. 113.

süre etkisi altına alacak olan feodalite ortaya çıkmıştır. Feodalite de zamanla, mutlak monarşiyle birlikte siyasi olarak ticari olan kapitalizmin ekonomik gelişmesiyle yok olarak ulus devletine ulaşılabilmiştir.⁴³

Modern demokrasi ulus devlete geçilmesiyle bugüne kadar üç büyük demokratikleşme hareketi görmüştür. Başlangıç olarak Huntington 19. yüzyıl da modern demokrasinin tarih içindeki ilerleyişini üç bölüme ayırmıştır. Dönemler arasında demokratik düzenlere geçişler olduğu gibi demokratik düzenden ayrılmalarda yaşanmıştır. Bu dönemlerin ilkinin Amerikan ile 1789 Fransız Devrimleri oluşturmaktadır. 19. Yüzyılda ulusal demokratik anlayışa geçişte kurumlar oluşturulmuş ve birçok ülke de etkisi altına alan kurumlar gelişme göstermeye başlamıştır. ABD halkı için oy verme haklarının genişletilmesi diğer ülkeleri de etkilemiş ve kapalı oy sisteminin uygulanmasını sağlamıştır. Mussolini tarafından İtalyan demokrasinin yıkılması, Almanya’da Hitler’in yönetimi ele geçirmesi ve insanlık dışı davranışları, Avusturya ve Çekoslovakya da demokrasi için ilk ters olaylar olmuştur.

Birinci Dünya Savaşının yaşanmasıyla komünist, faşist ve militarist düşüncelerin artmasıyla rejimlerde değişiklikler meydana gelmiştir. Huntington “dünyayı demokrasiler için güvenilir kılmak adına yapılmış olan savaş, demokrasiyi yıkmaya kararlı akımları ortaya çıkarmıştır” ifadesiyle savaşların aslında demokrasinin yok olmasını sağladığını belirtmiştir. İkinci Dünya Savaşının yaşanması da ikinci dönem olarak birçok ülkenin demokrasiye yönelmesini sağlamıştır. Ancak 1950’lerin sonlarına gelindiğinde rejimler zamanla otoriter bir görünüm kazanmaya başlamış ve ikinci ters bir döneme geçilmişti. 1974 yılında Portekiz de Karanfil Devrimiyle üçüncü dönem yaşanmış ve Güney Avrupa, Latin Amerika, Asya ve Sovyetler blokunda diktatörlükler yıkılmıştır.⁴⁴ Dalh modern demokrasiyi etkin olan bir katılım, oy kullanmada eşitlik, bilgi edinebilme, son kararın verilebilmesi ile karar verme süreçlerinde yetişkin kesimin dâhil olmasını ifade eden bir kavram olarak ele almıştır.⁴⁵ Modern demokrasinin uygulanabilmesi 19. yüzyıl da olmuş olsa da onu şekillendiren günümüzdeki şeklini bulabilmesini sağlayan etkenleri öğrenmemiz faydalı olacaktır.

43 Uygun, A.g.e., s.113-117

44 Samuel, P. H. (2011). “Üçüncü Dalga: 20. Yüzyıl Sonunda Demokratlaşma”, trc. Ergun Özbudun, 3.bs. Ankara, Kilit Yayınları, s.26-37.

45 Dahl, A.g.e., s. 48.

5.1. Doğal Haklar Kuramı

Doğal hukukun evrensel olan nitelikte ilkeleri vardır. Bu ilkeler insan tarafından oluşturulmamıştır ve bu nedenle insan yapımı oluşturulan ilkelerden üstün bir konumdadır. İnsanların bu ilkelere bağlı kalması zorunludur. Doğal haklar “eşyanın tabiatı gereği var olan haklardır; insan olarak varoluşumuzun ayrılmaz parçalarıdır.” Toplumların veya devletlerin var olması, gelişim süreçleri ile ilgili değildir. İnsanlar toplum olmadan önce doğal yaşamda bulunan haklardır.⁴⁶ Thomas Hobbes doğal haklar için “kendi doğasını, yani kendi hayatını korumak için kendi gücünü dilediği gibi kullanmak ve kendi muhakemesi ve aklı ile bu amaca ulaşmaya yönelik en uygun yöntem olarak kabul ettiği her şeyi yapma özgürlüğüdür”⁴⁷ Yani bu haklar insanın doğumu ile başlayan ve birileri tarafından verilmeyen doğal yaşam içinde olan haklardır. Eşit bir biçimde herkesin doğal hakkı bulunmaktadır.⁴⁸

5.2. Liberalizm

Liberalizm modern demokrasinin gelişim gösterebilmesinde önemli rolü bulunmaktadır. “Doğal Haklar” düşüncesini temel alan liberal düşüncede özgür ve eşit bir biçimde dünyaya gelen insanların devlet tarafından sınırlandırılmalar getirilmesine karşıdır. Bu düşünce sisteme göre insanların özünde bulunan haklarının müdahale edilerek dokunulmamasına asıl olanın aslında devletin sınırlandırılması gerekliliğini düşünmektedir. Liberal düşünce sistemi devletin insanların ekonomik özgürlüklerine (ekonomik liberalizm) ile siyasal özgürlüklerine (siyasal liberalizm) karışmadığı siyasal bir sistem olarak çeşitli ülkelerce benimsenmiştir. Liberalizmin demokrasi içinde yer alabilmesi ve uygulanabilmesi 19. ve 20. yüzyıllar da olmuştur. Demokrasinin tarihi geçmişi çok eski dönemlere dayanmış olmasına rağmen liberalizm içinde demokrasi bulunmaktadır. Bu nedenle modern çağın ilk demokratları için liberalizm için ana temel noktası olan özgürlüğü amaç, demokrasi ise araç konumunda görülmüştür. Liberalizmde ana amaç devletin müdahaleci yapısına karşı bireylerin sahip oldukları sivil özgürlüklerini kazandırabilmektir. Liberalizm siyasi iktidarın sınırlandırıldığı, bireylerin hak ve özgürlüklerinin savunulmasını önemseyen bir düşünce biçimidir.⁴⁹

46 Uygun, A.g.e., s.130.

47 Ağaogulları, M. (2019). “Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler” (9.Baskı). İstanbul, İletişim Yayınları, s.438

48 Uygun, A.g.e., s.128.

49 Berktaş, F. (2018). “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”. H.B, s.50.

Amerikan ve 1789 Fransız Devrimleri liberalizm ile demokrasi-nin gelişimi açısından önemli gelişmelerdir. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi Locke tarafından doğal hukuk anlayışı, ABD Anayasası Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı, İngiltere Haklar Bildirgesi (Bills of Rights) ile bireylerin hakları güvence altına alınmıştır. "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi" mutlak monarşi anlayışının benimsediği kralın mutlak güç olduğu inancı yerine kralın yetkilerini sınırlayan ve bireylerin haklarının korunduğu bir anayasal düzen sağlamıştır.⁵⁰ Bireylerin haklarının korunması için devletin sınırlandırılması demok-rasiye hizmet etmektedir. Demokrasinin doğduğu yer alan Antik de-mokrasideki "iktidarın nerede olduğu" ile "kimin elinde bulunduğu" hususundaki kavramlara karşı liberal demokraside "iktidarın sınırlandırılması" modern demokrasi için farklı bir boyut kazandırmıştır.⁵¹

Liberalizmin temel değerlerinin oluşumunda etkili olan 1668 yılın-da İngiltere'deki "Görkemli Devrim", 1776 yılındaki Amerikan ile 1789 yılında yaşanan Fransız devrimlerinin sonucunda yeni düzenlemeler-de Anayasa'lar için "Hukukun Üstünlüğü" ilkesi yer almıştır. Liberal düşüncede yer alan doğal hukuk ile herkesin eşit haklarının olduğu düşüncesiyle iki ölçüte önem verilmiştir. Bunlar; Yasalar herkese ve tarafız biçimde uygulanacak, hiç kimseye bulunduğu gruptan dolayı ayrıcalıklar sağlanmayacaktır. İkincisi ise yasalar her birey için kendi yaşamını istediği biçimde sürdürebilmesi açısından eşit haklar tanın-masıdır.⁵² Locke "siyasal iktidarı doğru anlamak ve onu kaynağından türetmek için, bütün insanların doğada ne durumda olduklarına bak-malıyız." ile "doğa durumunu yöneten ve herkesi bağlayan bir doğal yasa" ifadelerine yer vermiştir. Her birey herhangi bir otorite altına girmeden kendi kendinin özgürlüğünü sağlayabilecek eşit haklara sa-hip olup, doğal yasanın uygulanabilmesi açısından bireyler eşittir.⁵³

5.3. Kuvvetler Ayrılığı

Ulus devleti ile mutlak monarşi ve aristokrasi rejimleri yıkılmasıyla iktidarın gücünün tek bir elde toplanmasının nasıl engelleneceği ne-rede olacağı hususunda Amerika Birleşik Devletlerinin Anayasasının hazırlanmasında Montesquieu "Kuvvetler Ayrılığı" ilkesini çözüm olarak sunmuştur. Kuvvetler ayrılığı ilkesi her devlette olan yasama, yürütme ve yargı sistemlerinin farklı organlara verilmesini ve yetkiyi

50 Örs, H. B. (2008). "19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler", İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları", s.56.

51 Uygun, Oktay, Demokrasi, s.128.

52 Örs, A.g.e., s.66.

53 Ağaoğulları, A.g.e., s.485-486.

aşmak isteyen bir organ, diğer organlar tarafından durdurulabilecek böylece iktidar gücünün tek bir yerde toplanabilmesi engellenmiş olacaktır.⁵⁴

Modern demokrasinin kuvvetler ayrılığı ilkesinin ilk savunucusu John Locke olsa da devletin yükümlülüklerini yasama, yürütme ve yargı olacak biçimde üç kısma ayıran ve erklerin yetki alanlarını açık bir biçimde belirten düşünür Montesquieu'dür.⁵⁵ Montesquieu, Locke tarafından ortaya konulan düşünceyi İngiliz siyasal yapısını inceleyerek geliştirmiştir. İkisinin de ortak amacı iktidarın merkezîyetçi yönetim anlayışı ile yetkileri tek elde toplanmasını önleyerek demokratik özgürlükçü bir sistemi güvence altına almaktır. Yasama, yürütme ve yargı sistemlerinin farklı organlar tarafından yürütülmesi "fren ve denge" işlevi görerek bu organların işleyişinde iktidarın gücü kötüye kullanımı engellenmektedir.⁵⁶

Locke kuvvetler ayrılığı ilkesinde gücün; yasama gücü, yasama tarafından kanunları uygulayan yürütme gücü ve güvenlik ile diplomatik faaliyetleri yürüten federatif iktidar olarak üç bölüme ayırmıştır. Locke kuvvetleri birbirinden ayırırken yasama gücünü daha üstün bir konuma getirmiş ve yürütme ile yargı kuvvetlerinin ona tabi olmaları gerektiğini savunmuştur. Yasama gücü, toplumu temsil etmede ve temsil etmiş olduğu bu nedenle diğer kuvvetlerden üstün olması gerektiği hususunu benimsemiş ve kuvvetler arasında bir denge kuramamıştır. Yürütme gücünü sınırlayan ve adaleti sağlayacak olan yargı gücünü hiç hesaba katmamıştır.⁵⁷ Montesquieu'nun düşüncesine göre özgürlükçü bir ortamdan bahsedilebilmesi için "İlmîli Yönetimler" ile olabilmektedir. İktidar yetkilerini kullanırken "kötüye kullanamaz". İktidarın yetkilerini kötü bir biçimde kullanabilmesini önleyebilmek için iktidarı iktidar sayesinde durmak yani frenlemek gerekir. Buradaki iktidarı iktidarla sınırlandırma anlayışında aslında özgürlükten bahsedilmektedir. İngiltere de yönetiminde "kralın yürütme, parlamento-nun yasama ve mahkemelerin ise yargı gücünde olduğunu gözlemlemiş ve bu güçlerdeki eksiklikler üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmıştır.⁵⁸

54 Uygun, A.g.e., s.121-122.

55 Ağaoğulları, A.g.e., s.559.

56 Uygun, A.g.e., s.122.

57 Çın, S. (2019). "Demokrasi ve Hukuk Devleti" İkilemi (1.Baskı). Ankara, Astana Yayınları, s.87.

58 Duvan, A.Ö. (2019). "Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu." Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi (1), s.48.

Montesquieu için her devlet için üç güç bulunmaktadır. Birinci olarak belli bir süre için ya da her zaman geçerli olacak kanunlar yapan, önceden hazırlanmış olan kanunları düzelten ya da yürürlükten kaldıran yasama gücüdür. İkincisi barışı onaylayan veya savaş açan, elçiler gönderen veya kabul eden, iç huzurun güvenliğini sağlayan yürütme gücüdür. Üçüncü olan ise suçlu olanları cezalandıran ya da kişiler arasındaki anlaşmazlıkları çözen yargı gücüdür.⁵⁹ Montesquieu yasama gücünü “genel iradenin temsilcisi” olarak belirtmiştir. Halkın irade sistemini temsil eden meclisin yanında aynı zamanda ikinci meclis bulunmaktadır. İkinci meclis soylu insanlardan oluşan ve iki meclis içindeki görüş farklılıklarıyla yasalar daha çok insanın yararına olacak biçimde yapılabilecektir. Tarifî yapılan bu meclisler “Lordlar Kamarası” ile “Avam Kamarasıdır”. Ayrıca ikinci meclisin “babadan oğula” geçen bir anlayışa sahip olabileceğinin önüne geçebilmek için vergiyle ilgili yapılacak düzenlemelerde ikinci meclise bu yetkiyi tanımamaktadır. Yürütme gücü “monarka” aittir. Yürütme yetkisinin yasama organı tarafından seçilecek bir kişi veya kurula verilmesi kuvvetler ayrılığı ilkesinin bir hizmeti olmayacaktır. Yargı gücünün ise halkın seçmiş olduğu mahkemelerce yapılmasını belirtmiştir. Yargı gücü, yasaları yorumlamaya çalışmadan yasalara bağlı olarak ve değerlendirme yetkilerinden kaçınarak yerine getirmelidir.⁶⁰ Demokrasi, yönetimlerde çoğunluğun seçimleri sonucu siyasi iktidarın belirlenebilmesidir. Demokratik düşüncenin güvence altına alınabilmesi için kuvvetler ayrılığı önemlidir.

5.4. Siyasal Temsil

Siyasi temsil ile demokrasi 18. yüzyıla kadar beraber birlikte düşünülmemiştir. Nedeni demokrasinin doğduğu yer olan Antik Yunan’da demokrasi modeli olarak doğrudan demokrasinin uygulanması ve 18. yüzyıla kadar yaşanan dönemde demokrasi için en uygun modelin doğrudan demokrasi olduğuna inanılmasıydı. Temsil kavramını ortaya çıkaranlar demokrasiyi düşünen taraftarlar değil feodal hukuk’tur. İngiltere ve İsveç’te bulunan aristoklar, monarklar ve belli sosyal sınıfın bir araya gelmesiyle oluşan meclisler zaman içinde “Lordlar Kamarası” ve “Avam Kamarası” isimlerini almıştır. Toplanan bu meclis’te feodal hiyerarşiye uygun olacak biçimde her sınıftan oluşan temsilciler ayrı ayrı toplanır ve toplananlar kendi sınıfını temsil ettiği kabul ediliyordu. Siyasal temsil ve demokrasinin bir arada olabileceği

59 Montesquieu, (2020). “Kanunların Ruhu Üzerine”, (5.Baskı). İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.198.

60 Duvar, A.g.e, s.48-49-50.

düşüncesi ilk kez İngiltere'nin iç savaşında ortaya çıkmıştır.⁶¹

6. Demokrasi Modelleri

Demokrasi tarih sürecinde farklı dönemlerde farklı biçimdeki düşünce yapıları ile toplumlar tarafından sosyal, ekonomik, kültürel ve toplumsal yapı farklılıklarına göre kendileri için birçok demokrasi modeli oluşturmuşlardır. Antik Yunan demokrasisi ile günümüzdeki demokrasi modelleri birbirinden tamamen farklıdır. İnsanlığın var olmasından bu yana toplu halde yaşamaya başlayan insanların ihtiyaçlarının da zamanla değişim gösterdiği gibi yönetim biçimleri de zamana ve yaşanan olaylara göre şekillenmiştir.

6.1. Liberal Demokrasi

Liberal ya da klasik demokrasi olarak bilinen bu demokrasi modeli "Özgürlükçü, Çoğulcu, Anayasal" kavramlarıyla birlikte kullanılmaktadır. Bu demokrasi modeli liberal düşünürler ve 18. ve 19. yüzyıllar da mecliste bulunan sanayi, ticaret ve burjuvaların çabaları sonucu geliştiği açıklanmaktadır. Kavramsal olarak incelendiğinde bir ideoloji olan liberalizm ile sistematik bir süreç olan demokrasinin birleşimidir.⁶² Liberal demokrasi, 18.yüzyılda aydınlanma çağıının etkisi sonucu özgürlük ve eşitlik düşünceleriyle oluşmuş ve 19.yüzyılda ise siyasal olarak olgunluk kazanmıştır. Bireyleri özgür düşüncesi ile merkeze koyan liberal demokrasi, halkın isteklerini merkezde gören demokrasi kavramı ile hak ve özgürlükleri birleştirmiştir. Bu kapsamda liberal demokrasinin temeli oluşturulmuştur.⁶³ Liberal demokrasi anlayışında belirli periyotlar da seçimler yapılmaktadır. Seçimlerde uygulanan ilkeler "Gizli Oy, Açık Sayım"dır. Eşit oy ve Genel oy hakkı güvence altına alınmaktadır. Halkın temsiline sağlandığı kurumların olması gereklidir. Hukukun üstünlüğü, düşünce ve örgütlenebilme özgürlüğü liberal demokraside önemlidir. Seçimle yönetime gelen bir yöneticinin değişmesi yine seçim yolu ile olmaktadır ve uygulanabilecek başka yöntemler asla kabul edilir değildir.⁶⁴

Liberal demokraside özgürlüğün korunabilmesi için siyasal sistemde olması gereken kuramları; Kuvvetler Ayrılığı ilkesi, Hukukun Üstünlüğü ve Anayasal bir insan hakları rejiminin olması yani insan

61 Uygun, A.g.e., s.125; Çın,A.g.e.,s.129.

62 Yayla, A. (2017). İdeolojiler ve İdeoloji Yelpazeleri, Siyaset Bilimi, Ankara, Adres Yayınları

63 Kızılboğa, B. (2022). "Müzakereci demokrasi uygulaması olarak Kent Konseyleri: Antalya Örneği" (Master's thesis, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi).

64 Akıncı, A. (2011). "Demokrasi ve Liberalizmin Zorunlu Birlikteliği", Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 7(1), 15-19.

haklarının tüm bireyleri ve kamu yönetiminin otoritesini bağlayan üst ana bir metnin Anayasa olması ve Anayasal teminatın sağlanmasıdır.⁶⁵

Liberal demokrasinin unsurları kısa bir biçimde şu şekilde sıralanabilir,⁶⁶

- Birden fazla partinin varlığı
- Serbest, eşit, adil ve yarışmacı seçimlerin sağlanabilmesi
- Tüm vatandaşlara eşit siyasi haklar tanınması
- Siyasi iktidarların seçim yolu ile değişebileceğinin teminatının verilmesi
- Siyasi iktidar halka hesap verebilir olmalı
- Çoğunluğun iktidar olma hakkı
- Azınlık durumunda olanların haklarına saygı
- İktidarın değişik seviyeler içinde paylaşılabılır olmasıdır.

6.2. Sosyal Demokrasi

19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da sosyalist sol hareket ve düşünceleri doğrultusunda şekillenen sosyalist sendika tarafından biçimlenen demokrasi modelidir. Bu demokrasi modelinin öncüsü olarak Alman "Eduard Bernstein" bilinmektedir. Marksist anlayışının tersine bu demokrasinin düşüncesinde kapitalist sistemlerin emekçi sınıfın yararına olacak biçimde dönüşmesinin gerekliliği savunulmuştur. Marx, devletsiz, sınıfsız ve özel mülkiyet olmayan sosyalizmin aksine eşit koşulların sağlandığı ve sosyal etkileşim bilincinin gelişmesi gerektiğini, sosyal bir demokrasiye dayalı toplum tasarlamayı amaçlamıştır. Demokrasi için sosyalizmin bir mücadele aracı ve onu uygulama şekli olduğu belirtilmektedir⁶⁷İşçi (Emekçi) sınıfın etkisiyle meydana gelen bu model herkese eşit olmayı, devlet karşısında da eşit muamele görölme haklarının olduğunu düşünmektedir. Bu hakların verilebilmesi için devletin aktif olması gereklidir. Sosyal demokrasi için devlet, insanın sahip olacağı hakları, sosyal hakları, özgürlükleri halka sunmak için çalışma gösteren ve bu hakları yerine getirilmesinden sorumlu olmalıdır. Devletin temel amacı bir kişinin ekonomik açıdan başka birinin altında mağdur olmasını önlemek ve böylece

65 Akıncı, A. g. e., s.16.

66 Akıncı, A. g. e., s.17.

67 Çaha, Ö. (2019). "Cumhuriyet Döneminde Kadın Hareketleri, Cumhuriyet Döneminde Siyasi Düşünce", İstanbul.

sorumluluk bilinciyle var olmasıdır. Devlet özgürlükleri korumalı ve aynı zamanda özgürlüklerin gelişmesi için olan engelleri kaldırmakla sorumludur.⁶⁸

6.3. Katılımcı Demokrasi

Temsili demokrasi modelinin demokratik ihtiyaçlara cevap verememesi ve eksiklikleri nedeniyle 18. yüzyılda ortaya çıkan demokrasi modelidir.⁶⁹ Temsili demokrasinin benimsemiş olduğu tüm koşulları göz önünde bulunduran, temsil sisteminin uygulanmasına ilişkin yardımcı olabilecek tüm yöntemleri kabul eden, doğrudan demokrasiyi en üst tepede taşıyan demokratik sistemleri daha katılımcı sistemlere dönüştürmeye amaçlayan bir demokrasi modelidir. Robert Dahl, siyasi katılımı “ilgilene”, “önemse”, “bilgilendirme”, “eylemde bulunma” olmak üzere dört kısma ayırmıştır. Demokrasilerde seçimle katılım sınırlı olduğu için etkin bir katılım sağlanamamaktadır.”- Hannah Arendt, Carol Pateman ve Jeremy Barber” siyasetçiler katılımcı demokrasi kavramını savunarak Robert A. Dahl’ın görüşüne göre modellemeye çalışmışlardır. Bu görüşü kabul edenler için siyaset toplum yaşamının tüm alanını etkilediği için bireylerin her alanda aktif katılım sağlaması gerektiğini savunmaktadır. Katılımı benimseyen tüm demokrasiler için bu demokrasi mümkündür. Barber, bu model ile ilgili düşüncesini yine de halkın kendi yasalarını doğrudan kendi istekleri ile oluşturabilecekleri etkin ve dinamik demokrasi modeli olabileceğini ifade etmiştir.⁷⁰

6.4. Kapsayıcı Demokrasi

Liberal demokrasinin kabul ettiği temsil etme, katılım süreci, gelir dağılımındaki dengesizlikler, kapitalist ekonomi, ekonomi refahında oluşan dengesizlikler gibi Post-Marksist düşüncesinin benimsendiği bu demokrasi modelini Takis Fotopoulos geliştirmiştir.⁷¹ Bu demokrasiye göre;

- **Politik:** Yeni bir siyasal örgütlenmenin gerekli olması üzerine yoğunlaşarak siyasal ve toplumsal iktidarda halkın tabandan tavana inşa edilmesini hedeflemiştir. “Eylemde Demokrasi” anlayışı ile benimsemesi gereken kurallardandır.

68 Bekcan, U. (2005). “Demokrasi Kuramları Açısından Türk Demokrasisine İlişkin Bir İnceleme”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli

69 Kocaoğlu, M. (2015). “Yerel Yönetimlerde Katılım ve Kültür”, Konya, Çizgi Kitabevi.

70 Çaha, Ö. (2019). “Cumhuriyet Döneminde Kadın Hareketleri, Cumhuriyet Döneminde Siyasi Düşünce”, İstanbul, s.307.

71 Bekcan, U., A. g. e., s.38.

- **Toplumsal:** Bireyler arasında dil, din, ırk, sınıf, cinsiyet gibi herhangi bir ayrım söz konusu değildir. Bütün bireyler eşittir ve karar süreçlerinde de bu eşitlik geçerlidir. Bireyler arasında eşitliğin olabilmesi için toplum içinde konfederal yapı inşa edilmeli ve kararlar ulusal düzeyden ziyade küçük idari birimler tarafından alınıp uygulanabilmelidir.

- **Ekonomi:** Sosyalizm ve kapitalizme karşı alternatif demokrasi modelidir. Ekonomik kaynakların tamamı halkındır. Komünün özel mülkiyetinde bulunan, dönük olan ya da komün ile kontrolü sağlanan üretim ile dağıtım işlemlerinde bu demokrasinin ekonomik temelini meydana getirmektedir.

- **Ekoloji:** Ekolojik sorunlar demokrasi ile çözümlenmelidir. Derin ve sosyal ekoloji arasındaki ilişki geliştirilmelidir. Bireyselden başlanmak üzere ilişki gruplarından hareketle temiz ve temsil edilebilir hayat tarzının benimsenmesi, toplumda en alt sınıftan başlanarak, ihtiyaçlar doğrultusunda üretim yapılmasını, kaynakların gereksiz bir biçimde kullanılmasını önleyici çalışmalar, doğanın tahribatını engelleme isteğinde olan bireylerin olduğu bir yaşam modeli olan demokrasidir.⁷²

6.5. Müzakereci Demokrasi

Müzakereci demokrasi, “Temsili ve Liberal Demokrasi”ye karşı seçenek olarak oluşturulmuştur. Bu model Habermas’ın “İletişimsel Eylem” kuramının etkisinde kalmıştır. Benhabib, bu model için siyasal alanda yapılmış olan yasa ve kuralların halkın eşit katılımının gerçekleştirilmesiyle müzakereci olan süreçlerin meşruiyet kazanmalarını öngören bir demokrasi modeli olarak ifade etmiştir. Bu demokrasi modelinin gelişmesinde “David Held ile Amy Gutmann” isimli iki siyasetçi etkili olmuştur. Kamu, katılım, müzakere gibi üç bileşeni birlikte bulunduran bu model liberal ve temsili demokrasiden farklı olarak halkın etkin bir biçimde katılımının sağlandığı eşitlikçi, özgürlükçü bir siyaseti benimsemiştir. İletişimsel eylemler müzakereci demokrasiyi oluşturduğu için halk kendilerini ilgilendiren ya da ilgilendirebilecek bütün konular için söz hakkına ve katılımında bulunabilmektedir. Diğer demokrasi modellerine göre farklı yönü ise devletin konumudur. Müzakereci ve temsili demokrasinin sahip olduğu mekanizmaları yeterli olarak görmemektedir. Liberal demokrasi için geçerli olan devletin konumu olarak, devlet tarafsız bir durumda değil de daha çok müzakere şartlarını sağlayan bir kurum olarak vardır. Kararlar

72 Bekcan,U., A. g. e., s.38.

için ise temsili demokrasi de uygulanan oy sistemi gibi değil daha çok müzakere sağlanarak yapılmaktadır. Halkı özgür ve eşit olarak gören bu model halkın kamusal alanlarda akıl ve muhakemeyle aralarında tartışıp, birbirlerini ikna etme yolu ile bir noktada uzlaşmaya varabileceklerini savunmaktadır.⁷³

6.6. Marksist-Sosyalist Demokrasi

Demokrasi, toplumdaki sınıflar çatışmış olsa dahi bir arada tutabilme ve yaşatma çabasıdır. Marksist sosyalist sınıflar arasındaki çatışmaların ve uzlaşmaz zıtlıkları yönünden birbirlerini yok edebileceğini fikrine dayanmaktadır. Bu demokrasi “oksimoron” şeklinde de dile getirilmektedir. Bu model de egemen ideolojik anlayış haline gelen hiçbir sistem demokrasi olmamış ve demokrasinin yaşayabilmesini sağlayamamıştır. Bu model, temel olan tek bir ideolojiye dayanmalı ve bu nedenle çoğulcu, diyalogcu olan görüşleri reddetmektedir.⁷⁴

6.7. Radikal Demokrasi

20. yüzyılın sonlarına doğru ön plana çıkan demokrasi modelidir. Post-Marksist yaklaşımının içinden oluştuğu için liberal demokrasi için bir alternatif olarak ifade edilmiştir. Katılım, çoğulcu, çatışma fikirlerinin önemli olduğunu benimseyen ve kişi haklarının arttırılması gerekliliğini savunan demokrasi modelidir. Mülkiyet haklarını devletin iktidarını demokratik bir hesap verme sorumluluğunda olarak görmektedir. Liberal özgürlüğün ve sosyalist demokrasinin eşitlik ilkelerini dengelemeye çalışır. Sosyalizmdeki bireyi ve farklılıkları görmez durum içinde olan devletçi yaklaşımı halkın üzerinde bir baskı olarak görmektedir. Sivil toplum örgütlerinin sosyal değişimlerde aktif olması gerektiğini düşünmektedir. Sivil toplum örgütlerinin karar verme süreçlerinde ve toplumsal sorunlara karşı katılmasını istemektedir. Demokrasi bu şekilde farklılıkları bünyesinde taşıyan bir sistem olabilecektir. Kapitalizmi de bir problem olarak görmekte ve çoğulcu demokrasi ile sorunun çözüme kavuşturulabileceğini gerekli görmektedir.⁷⁵

73 Bayram, A. K. (2011)“Topluluk, İktidar İlişkileri, Birey ve Müzakereci Demokrasi”, Liberal Düşünce, Yıl 16, Sayı 61- 62, s. 111- 120.

74 Yayla, A.g.e.

75 Zabunoğlu, G. (2017). “Bir Radikal Demokrasi Teorisi Olarak Müzakereci Demokrasi”, Ankara Ün, Hukuk Fakültesi Dergisi, 66(4), 795-8.

SONUÇ

Demokrasi, insanın toplumsal gelişim sürecinde hak ve özgürlüklerinin korunması, siyasal katılımın sağlanabilmesi ve adaletin hayata geçirilmesini amaçlayan bir yönetim biçimidir. Demokrasi tarihsel süreç içerisinde tek bir demokrasi modeli üzerinden şekillenmemiş, toplumların siyasal, ekonomik, kültürel gibi çeşitli etkenlere göre farklı dönemlerde farklı değişimler yaşamıştır. Demokrasi, insanların özgürlüklerinin güvence altına alındığı, her insana eşit hakların sağlandığı ve bu eşit hakların sadece oy kullanma ile sınırlı olmadığı aynı zamanda hukuk önünde eşitliği ve fırsat eşitliğini de kapsayan, siyasal süreç içerisinde aktif katılımın sağlandığı, halk iradesine dayanan temsili yönetim anlayışının uygulandığı toplumlarda adalet ve refah düzeyi korunmaktadır.

Modern demokrasi tarihsel süreciyle birlikte çeşitli demokrasi modellerinin ortaya çıkmasına yol açmış olup, her model genellikle kendilerinden önce gelen modellere karşı eksiklikleri ya da alternatifi olabilecek biçimde meydana gelmiştir. Demokrasi modelleri olarak; Liberal demokrasi, bireysel özgürlüklerin korunduğu, devlet yetkilerinin sınırlandırıldığı, sosyal demokrasi, ekonomik eşitlik ve sosyal adaletin önemli olduğu, katılımcı demokrasi, karar alma süreçlerinde halkın katılımını benimseyen, kapsayıcı demokrasi, Takis Fotopoulos tarafından geliştirilen bu modelde bireylerin ekonomik, politik, sosyal ekolojik alanlarda eşit bir katılım amaçlanarak demokrasiyi sadece siyasal sistem olarak değil de yaşamın her alanında var olması amaçlanmıştır. Müzakereci demokrasi, kararlarda temsili demokrasi de uygulanan oy sistemi gibi değil daha çok müzakere sağlanarak yapılmasını diyalog, akıl ve muhakemeyle çözümlere ulaşılabileceğini, Marksist-Sosyalist demokrasi, insanların maddi ve manevi eşitsizliği ortadan kaldırmayı amaçlar, Radikal demokrasi, katılım, çoğulcu ve kişi haklarının artırılması gerekliliğini savunan demokrasi modeli olmuştur.

Sonuç olarak modern demokrasi, halkın yönetime katılımını sağladığı gibi aynı zamanda insan haklarını güvence altına alan, toplumun adaletli, eşitlikçi bir anlayış içerisinde sürdürülebilir bir yapıya ulaşabilmelerini sağlayan bir anlayıştır. Demokrasi tarihi süreç içerisinde elde edilen kazanımlar sonucu şekillenmiş olsa da korunması ve gelişimine devam edebilmesi için geleceğin ihtiyaçları doğrultusunda ilerlemesine devam edeceği hususu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. (2019). Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler (9.Baskı). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Akıncı, A. (2011). Demokrasi ve Liberalizmin Zorunlu Birlikteliği, Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 7(1), 15-19.
- Aristoteles, (2019). Atinalıların Devleti, trc. Arı Çokona, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 25.
- Barber, R. B. (1995) . Güçlü Demokrasi, trc. Mehmet Beşikçi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları 32.
- Bayram, A.K. (2011). Topluluk, İktidar İlişkileri, Birey ve Müzakereci Demokrasi. Liberal Düşünce Dergisi, (62), 111-120.
- Beetham, D. (2013). Demokrasi ve İnsan Hakları, trc. Bilal Canatan, Ankara, Liberte Yayınları, s.191.
- Bekcan, U. (2005). Demokrasi Kuramları Açısından Türk Demokrasisine İlişkin Bir İnceleme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Beriş, H. E. (2021). Modern Demokrasi Teorisi: Demokratikleşme, Katılım ve Popülizm Tartışmalarına Bakış, Ankara, Kadim Yayınları.
- Berktaş, F. (2018). Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji. H.B.
- Butler, E. (2022). Demokrasiye Giriş. Çeviren Oğuz Turan Yayla, Ankara, Liberte Yayınları.
- Bülbül, K. (2011). Özgürlük Kavramı ve Modern İdeolojilerin Özgürlük Anlayışları, Eskiye, s.20, 31-45.
- Çaha, Ö. (2019). Cumhuriyet Döneminde Kadın Hareketleri, Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce, İstanbul.
- Çın, S. (2019). Demokrasi ve Hukuk Devleti İkilemi, (1.Baskı), Ankara, Astana Yayınları.
- Dahl, R. A. (2021). Demokrasi Üzerine, Çeviren Betül Kadioğlu. Ankara, Phoenix Yayınevi.
- Dahrendorf, R., & Zeybekoğlu, A. E. (2015). Demokrasinin Bunalımları: Antonio Polito ile bir Söyleşi, İthaki Yayınları.
- Demir, N. (2010). Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi

- Kuramları, Ege Akademik Bakış. 10(2): 597-611.
- Duvan. A.Ö. (2019). Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi (1), 35-60.
- Er, M. (2020) "Demokrasinin Tarihi Gelişimi." Artuklu Kaime International Journal of Economics and Administrative Researches. 3. Cilt Sayı:2.
- Ercoşkun, B. (2020). "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecindeki Parametreleri". Lectio Socialis. 4(1): 41-58.
- Holden, B. (2007). Liberal Demokrasiyi Anlamak, çev. Hüseyin Bal, Ankara, Liberte Yayınları.
- İsbir, B. (2009). Temsili Demokrasi Anlayışına göre Yerel Yönetimlerde Özerklik.
- Joseph, A. S. (1967). Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, trc. Rasin Tınaz, İstanbul, Varlık Yayınları, s.180.
- Kızıboğa, B. (2022). Müzakereci Demokrasi Uygulaması olarak Kent Konseyleri: Antalya Örneği (Master's thesis, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi).
- Kocaoğlu, M. (2015). Yerel Yönetimlerde Katılım ve Kültür, Konya, Çizgi Kitabevi.
- Linz, J. J. (2012). Totaliter ve Otoriter Rejimler, trc. Ergun Özbudun, Ankara, Liberte Yayınları, s.25-26.
- Mayo, H. B. (1964). Demokratik Teoriye Giriş. Çeviren Emre Kongar, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Montesquieu, (2020). Kanunların Ruhu Üzerine (5.Baskı), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Örs, H. B. (2008). 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özyurt, K. (2008). Demokrasinin Yaygınlaştırılması Açısından Yerel Yönetimler, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Samuel, P. H. (2007). *Üçüncü Dalga: 20. Yüzyıl Sonunda Demokratlaşma*, trc. Ergun Özbudun, Ankara, Kıta Yay., 4.
- Sartori, G.(1993). Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, çev. T. Karamus-

tafaoğlu, M. Turhan, Ankara, Yetkin Basımevi.

Schmidt, M.G. (2001). Demokrasi Kuramlarına Giriş, **çev.** M. Emin Köktaş, Ankara, Vadi Yayınları.

Schmitter, P. (1993). C./ KARL, Terry Lyn, Demokrasi Nedir, Ne Değildir?, Çev. Levent Gönenç, Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar, der. Atilla Yayla, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Şahin, B. (2008). Liberal Demokrasinin Temelleri, der. Bican **Şahin**, Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar, Ankara, Orion Kitabevi.

Uygun, O. (2003). Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları, İnkılap Yayınları, s. 158.

Uygun, O. (2014). Demokrasi Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar, 2. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.

Uygun, O. (2017). Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.

Yayla, A. (2017). İdeolojiler ve İdeoloji Yelpazeleri, Siyaset Bilimi, Ankara, Adres Yayınları.

Zabunoğlu, G. (2017). Bir Radikal Demokrasi Teorisi olarak Müzakereci Demokrasi: Deliberative democracy as a radical democracy theory. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 66(4), 795-818.

YENİ KAMU YÖNETİMİ ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE KAMU HİZMETLERİNİN SUNUMUNDA MÜLKİ İDARE AMİRLERİNİN ROLÜ

Furkan KEKLİK¹

Özet

Bu bildirinin amacı, yeni kamu yönetimi (YKY) anlayışının kamu hizmetleri üzerindeki etkilerini analiz etmek ve bu kapsamda mülki idare amirlerinin (MİA) rollerinde meydana gelen dönüşümü ortaya koymaktır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kapsamında literatür taramasına dayalı betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Kamu yönetimi ile ilgili literatür ve uygulama örnekleri incelenmiştir. Yeni kamu yönetimi anlayışı (YKY), geleneksel, bürokratik, merkeziyetçi, girdi odaklı yapısından uzaklaşarak katılımcı, vatandaş ve sonuç odaklı bir yaklaşıma dayanmaktadır. KYK, verimlilik hesap verebilirlik ve performans gibi ilkeleri temel almaktadır. Bu durum, kamu hizmetlerinin etkinliğin sağlanması adına MİA'ların rolünü kritik hale getirmektedir. MİA'lar bu değişim ve dönüşümle birlikte merkeziyetçi yapının dezavantajlarını ortadan kaldırarak yerel düzeyde hızlı karar alabilen, kriz yönetiminde proaktif davranabilen, yerel düzeyde koordinasyon sağlayan önemli roller üstlenmekte ve liderlik becerileri ön plana çıkmaktadır. MİA'lar stratejik liderlik, vatandaş odaklılık, ağ temelli yönetim yani kamu, özel sektör, sivil toplum ve üniversitelerle kurulan çok paydaşlı iş birlikleri ile hizmet sunumunda koordinasyon ve etkinliği arttırmak vs. ön plana çıkmaktadır. Ancak performans ölçümüne aşırı vurgu yapılması, kamu yararının geri planda kalmasını ve hizmet kalitesinde nitelik yerine niceliği öncelik kazanmasına yol açabilir. Performans odaklılık, hizmetlerin etkinliğini arttırsa da nitelik kaybı riskine yol açabilir. MİA'ların yönetim katılımcılık ve stratejik liderlik gibi özelliklere sahip donanımlı yöneticiler olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mülki İdare Amirleri; Yeni Kamu Yönetimi,

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, frknkeklk44@gmail.com, 0009-0001-1740-2634

Kamu Hizmeti, Hesap verebilirlik, Performans Yönetimi

THE ROLE OF LOCAL ADMINISTRATIVE SUPERVISORS IN THE DELIVERY OF PUBLIC SERVICES WITHIN THE FRAMEWORK OF THE NEW PUBLIC ADMINISTRATION APPROACH

Abstract

The purpose of this paper is to analyze the effects of the new public management (NPM) approach on public services and to reveal the transformation in the roles of local government officials (LGOs) within this scope.

In this study, a descriptive analysis technique based on literature review was used within the scope of qualitative research methods. Literature and application examples related to public administration were examined. The new public management approach (NPM) is based on a participatory, citizen- and results-oriented approach, moving away from the traditional, bureaucratic, centralized, input-oriented structure. NPM is based on principles such as efficiency, accountability, and performance. This situation makes the role of MAs critical in ensuring the effectiveness of public services. With this change and transformation, MIAs eliminate the disadvantages of a centralized structure and take on important roles in local decision-making, proactive crisis management, and local coordination, with leadership skills coming to the fore. MIA stand out in strategic leadership, citizen-centeredness, network-based governance, i.e., multi-stakeholder partnerships with the public sector, private sector, civil society, and universities to increase coordination and efficiency in service delivery, etc. However, excessive emphasis on performance measurement may lead to the public interest being neglected and quantity taking precedence over quality in service delivery. While performance-oriented approaches may enhance the effectiveness of services, they also carry the risk of compromising quality. This underscores the need for MIA officials to be equipped with the necessary skills in areas such as governance, participation, and strategic leadership

Keywords: Provincial Administration Officials; New Public Management, Public Service, Accountability, Performance Management

1. GİRİŞ

Kamu yönetimi alanı 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren küresel boyutta önemli bir dönüşüm sürecine tanıklık etmektedir. Geleneksel kamu yönetimi anlayışı; katı hiyerarşi, kuralcı ve prosedürlere sıkı bağlılık gibi ilkelerle tanımlanmakta (Eryılmaz, 2022; Hughes, 2003) ve artan kamu harcamaları, ekonomik krizler, dijitalleşme, küreselleşmenin getirdiği dinamikler ve vatandaş-yönetim ilişkilerinde yaşanan değişim gibi faktörler nedeniyle sorgulanmıştır. Bu sorgulamalar, “Yeni Kamu Yönetimi” (YKY) olarak adlandırılan yeni bir yönetim anlayışının doğmasına ve yayılmasına neden olmuştur (Hood, 1991; Osborne ve Gaebler, 1993).

Küreselleşme ile sınırlar ötesi etkileşim artmış, ulusal alanlarda kamu yönetimleri dış baskılara daha açık hale gelmiş, sadece ekonomik değil sosyal ve yönetsel reformlar da zorunlu bir hal almıştır. Bu durum kamu sektörünün özel sektöre benzetilerek daha esnek ve rekabetçi bir yapıya dönüştürülmesini gündeme getirmiştir. Teknoloji ve dijitalleşme ile vatandaşların, idare ile ilişkileri de değişmiş ve vatandaşlar kabulcü, her şeye rıza gösteren bir görüntüden çıkıp; isteyen, talepte bulunan, sorgulayan, eleştiren, hızlı ve kaliteli hizmet bekleyen bir ilişki geliştirmiştir.

YKY, özel sektör yönetim teknik ve ilkelerinin kamu sektörüne aktarılmasını öngörür. Bu yaklaşım kamu hizmetlerinde etkinlik, etkililik ve ekonomikliğin önemine vurgu yapar ve bu bağlamda hesap verilebilirlik, şeffaflık ve performans odaklı bir yaklaşımı temel alır. Yine bu yaklaşımla beraber geleneksel yönetim anlayışı kapsamında değerlendirilen bürokrasi ve idareci kavramlarını yerini yönetici ve piyasa tipi mekanizma almıştır. Piyasa tipi mekanizma, vatandaşların müşteri olarak görülmesine neden olmuş, bu da kamu hizmetlerinde “vatandaş mı, müşteri mi?” tartışmasını gündeme getirmiştir.

1980’lerden itibaren küresel düzeyde kamu yönetimi paradigmasını etkileyen yeni kamu yönetimi (YKY) anlayışı, ülkemizde de etkisini göstermiş ve bu bağlamda Türkiye’de kamu hizmetleri etkilenmiştir. Bu süreçte geleneksel olarak merkezi idarenin taşradaki temsilcisi konumunda bulunan MİA’ların rollerinde de bir dönüşüm getirmiştir. YKY’nin etkisi teorik bir değişimden ibaret kalmamış; kamu teşkilatının yapısına, işleyişine ve hizmet sunum biçimlerine somut bir şekilde yansımıştır. Bu bağlamda MİA’ların vatandaşla kurduğu ilişki biçimi, krizlere müdahale potansiyeli ve yerel yönetimlerle koordinasyon şekli değişim geçirmiştir.

Türkiye’de de YKY ilkelerini hayata geçiren düzenlemeler, özellikle 2000’li yıllardan itibaren hız kazanmıştır. Bu kapsamda 2003 yılında çıkarılan 5018 sayılı Kamu mali yönetimi ve kontrol kanunu bu reformların başında gelen önemli düzenlemelerden biridir. Bu yasa ile kamu kurumlarında stratejik planlama, performans esaslı bütçeleme, hesap verme sorumluluğu, saydamlık, ekonomiklik ve etkililik gibi yaklaşımlar temel alınmıştır. Bu bağlamda kamu yöneticilerinden yalnızca hizmeti sunmaları değil aynı zamanda bu hizmetin ne ölçüde etkin olduğunu ortaya koymaları beklenmektedir.

Türkiye’de kamu yönetimi sistemi içerisinde mülki idare amirleri (MİA), özellikle illerde valiler ve ilçelerde kaymakamlar, merkezi yönetimin taşra teşkilatının temel yapıtaşını oluşturmaktadır. Kökenleri Osmanlı İmparatorluğu’na dayanan ve Cumhuriyet dönemi ile birlikte 5442 sayılı il idaresi kanunu gibi temel yasalarla görev ve yetkileri tanımlanan MİA’lar geleneksel olarak devleti ve hükümeti temsil etme, kamu düzenini sağlama, merkezi idarenin taşradaki kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlama ve yerel yönetimler üzerinde vesayet denetim uygulama gibi kritik görevler üstlenmişlerdir. Günümüzde ise bu görev alanları genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Örneğin afet ve acil durum yönetimi, kamu hizmetlerinde dijitalleşme, vatandaş memnuniyetinin ölçüt olarak değerlendirilmesi gibi yeni alanlar MİA’lar sorumluluk alanına dahil olmuştur. Tüm bunlarla beraber ulusal ölçekte geliştirilen stratejilerin taşra da etkili bir şekilde uygulanması da MİA’ların performansını doğrudan etkileyen unsurların başında gelmektedir. Bu bağlamda MİA’lardan beklenen liderlik tarzı da dönüşüme uğramış; daha katılımcı, çözüm odaklı iş birliği ve iletişim temelli bir yönetim biçimi önem kazanmıştır.

Yeni kamu yönetimi anlayışını destekleyen reformlar MİA’ların geleneksel, merkezîyetçi ve kontrol odaklı rolü ile doğal bir gerilim içindedir. YKY reformları, bir yandan mülki idare amirlerinin kaynakları etkin kullanmalarını, hesap verme anlayışıyla birlikte performansa odaklanmalarını vatandaşa karşı duyarlı olmalarını ve vatandaş katılımını ilke edinmelerini beklerken diğer yandan yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve yetkilerin merkezden yerele devri gibi bir dönüşümü getirmiştir. Bu bağlamda yerel yönetimlerin özerkliklerini arttıran Avrupa yerel Yönetimler özerklik şartı ve benzeri YKY reformlarının mülk idare amirlerinin yetki alanını kısıtlamış ve rollerinde bir dönüşüm getirmiştir. Bu kapsamda YKY’nin temel ilkelerinin neler olduğu, Türkiye’de nasıl uygulandığı, MİA’ların geleneksel rollerinin neler olduğu, YKY reformlarının MİA’ların rollerini nasıl değiştirdiği bu de-

ğişimin beraberinde getirdiği zorluklar ve tartışmaların neler olduğu ve yeni kamu yönetim anlayışının kamu hizmetlerinin sunumunda olumlu ve olumsuz katkıları ele alınmıştır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde kamu yönetimi ve kamu hizmetleri kavramlarına açıklık getirilerek geleneksel kamu yönetimi anlayışı ele alınmıştır. İkinci bölümde yeni kamu yönetimi anlayışı ve temel ilkelerine değinilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümü Türkiye’de kamu yönetimi reformlarını detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümde mülki idare amirliği mesleği üzerine bir çerçeve çizilerek mülki idare amirlerinin kamu hizmetlerindeki rolleri anlatılmıştır. Çalışmanın beşinci bölümü mülki idare amirlerinin yeni kamu yönetimi reformlarıyla birlikte rollerinde meydana gelen dönüşümler temelinde çağdaş rolleri yorumlanmıştır. Çalışmanın altıncı bölümünde sonuç kısmına yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Geleneksel Kamu Yönetimi Anlayışı

Kamu yönetimi, bir yönüyle kamu yararını gerçekleştirmeye çalışan yönetsel bir eylem alanı, diğer yönüyle bu eylem alanını kendisine inceleme nesnesi yapan bilim dalıdır (Dunsire, 1999, s.360, Akt.: Özdemir, 2008, s.181).

Kamu yönetimi genel olarak kamu politikalarının uygulanmasını, bu bağlamda hükümet politikalarının, programlarının, kararlarının uygulanmasını, kamu hizmetlerinin yürütülmesini ve bu bağlamda kamu hizmetlerinin planlanması, organize edilmesi, yönlendirilmesini, koordine edilmesini ve gözetmesini kapsar (Al, t.y.). Eryılmaz’a göre, kamu yönetimi, vatandaşların talep ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mal ve hizmetlerin üretilmesi olarak da tanımlanabilir. Benzer şekilde ilgili mevzuat ve idari kararları gerçekleştiren yönetim, siyaset ve hukuk teori ve prosedürlerin uygulanmasıdır. Dolayısıyla kamu yönetimi kanun ve idari düzenlemelerin uygulandığı bir süreç olarak da görülebilir (2019, s.6).

Kamu hizmeti kavramı idare hukukunun önde gelen kavramlarından biridir, öyle ki idare hukukunun diğer önemli kavramları kamu hizmetini referans alır. Örneğin kamulaştırma idari faaliyet memur, idari sözleşme vb. Kavramlar kamu hizmetini referansı alır. Kamu hizmeti kavramı farklı terimlerle veya disiplinlerle bir arada bulunur (Karahanoğulları, 2015, s. 9). Kamu hizmeti, bir kamu tüzel kişiliği (KTK) tarafından veya idarenin açık gözetimi ve denetimi altında özel

kişi tarafından kamu yararını gerçekleştirmek amacıyla yürütülen faaliyetlerdir (Gözler, 2019, s.255).

Geleneksel kamu yönetimi (GKY) anlayışının temelini, büyük ölçüde Woodrow Wilson, Max Weber ve Frederick Taylor'ın düşünceleri oluşturur. Max Weber "ideal tip bürokrasi" modelinin en akılcı ve etkili örgütlenme şekli olduğunu ifade eder. Wilson, kamu yönetimini siyaset biliminden bağımsız bir alan haline getirmek için "siyaset/yönetim ayrılığı" ilkesini öne sürmüştür (Eryılmaz, 2019, s.8). Sonuçta GKY, genel olarak Max Weber'in bürokrasi modeline dayanmaktadır. Bu yaklaşım katı hiyerarşik yapısı, kuralcı ve biçimselliği esas alan merkeziyetçi özellikleri ile ön plana çıkar. Ayrıca kamu yönteminin siyasetten ayrılması ve tek işlevi alınan kararları uygulamaktan ibaret olmalıdır. GKY genel olarak:

- Hizmetlerin doğrudan sunulmasına odaklanmıştır.
- Merkeziyetçi bürokrasi en doğru örgüt yapısıdır.
- Kamu kurumlarında en önemli değer verimlilik ve rasyonalitedir.
- Bürokrasi kapalı bir sistemdir ve bu durum vatandaş katılımını sınırlar (Güner, 2014, s.66).

Polatoğlu'na (2001) göre, GKY daha çok yönetimin anatomisi ile ilgilenir. Kurumun bulunduğu toplum ihmal edilebilir bir değişken olarak görülür ve önemli olan yönetimin işleyişindeki yapıdır. Bu nedenle örgütün biçimsel yapısının tasarımı üzerine odaklandırmıştır. GKY iş bölümü, dikey ve işlevsel süreçler, yapı ve denetim alanı gibi temeller üzerine inşa olmuştur (Akt., Uçar, 2007, s.6). Ayrıca kamu hizmetleri çoğunlukla doğrudan devletin kendi personeli ve kaynaklarıyla sunulmalıdır. Bu durum devletin ekonomideki ağırlığını arttırmış ve mal ve hizmetlerin çoğunluğunun üreticisi konumuna taşımıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın son çeyreğine kadar etkisini sürdürmüş olan geleneksel kamu yönetimi anlayışı bu tarihlerden itibaren gücünü yitirmeye başlanmıştır. Geleneksel kamu yönetimi anlayışı bürokratik, verimli olmayışı, katı kural ve usullere dayalı olması, ayrıca insan faktörünü geri plana itmesi, yavaş, hantal, sorumluluk üstlenilmeyen ve girişimden yoksun bir yapıya sahip olması gibi nedenlerle eleştirilere maruz kalmıştır (Korkut, Kürşat ve Tetik, 2015, s. 109)

2.2. Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı: Kavramsal Çerçeve ve Temel İlkeler

Kamu yönetimi alanı, tarihsel süreç içerisinde toplumsal, ekonomik ve siyasal değişimlere paralel olarak önemli dönüşümler yaşamıştır. Yeni kamu yönetimi (YKY), 1980'lerden itibaren kamu yönetimi alanında baskın hale gelen bir yönetim anlayışıdır. Geleneksel ve Weberyen bürokrasi modelinin katı, maliyetli, verimsiz ve vatandaş taleplerini duyarsız kalması gibi sorunlara tepki olarak ortaya çıkmıştır (Eryılmaz, 2021). YKY, kamu hizmetlerinde etkinlik, verimlilik ve kaliteyi arttırmayı, bu bağlamda kamuda özel sektör yönetim teknik ve ilkelerini ve piyasa tipi mekanizmayı yerleştirmeyi amaçlar. (Hood, 1991; Osborne ve Gaebler, 1993).

YKY'nin kökenlerinde çeşitli teoriler yatmaktadır. Bunlardan kamu tercihi teorisine göre; kamu ekonomisi ve siyaset bilimi politikacılar, bürokratlar, seçmenler ve baskı / çıkar gruplarından oluşur ve bu aktörler rasyonel ve faydalarını maksimize etme güdüsüyle hareket ederler. Ayrıca tıpkı iktisattaki gibi siyasette de bir mübadele vardır (Kul ve Yüksel, 2018, s.93). Bu mübadele faktörler arasında doğal bir denge kurmaktadır. Bu teori yöntem olarak bireyciliği temel almaktadır. Bu yaklaşımın temelinde neo-klasik iktisatçıların “piyasa başarısızlığı” teorisine karşılık “devletin başarısızlığı” teorisi yer almaktadır. Dolayısıyla kamu yöneticileri ve politikacıların kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebileceği öngörüsüyle performansa dayalı yönetimin teşvik edilmesini ve piyasa çözümlerinin tercih edilmesini destekler.

Hood'a göre YKY'ni oluşturan unsurlar yedi grupta toplanabilir (1991, s.4-5).

- Kamu yöneticisine geniş bir yönetime serbestliği tanınması
- Performans ölçümünün yapılması
- Girdi ve prosedürlerden ziyade sonuçlara daha çok önem verilmesi
- Etkin kaynak kullanımı için disiplin ve tutumluluk
- Kamuda rekabetin artırılması
- Büyük yapıli oluşumlardan, ideal büyüklükte yeni yapılara dönüşüm
- Kamuda, özel sektör yöntem ve tekniklerinin uygulanması

YKY'nin temel özelliklerine baktığımızda Max Weber'in katı kurallı ve bürokratik modelini dayalı organizasyon yapısına karşı çıkar. Ayrıca bu anlayış kıt kaynakların uygun harcama öncelikleri belirlenerek doğru şekilde kullanılması zorunluluğunu esas alır. Bu durum kaynakların etkin verimli ve minimum maliyetli kullanılmasını gerektirir. Yeni kamu yönetimi yaklaşımında büyük ölçekli örgüt yapısı yerine daha küçük ve ideal bir büyüklükte fakat esnek ve yumuşak hiyerarşiye dayalı, merkezin daha dar buna karşılık geniş bir yatay çevrenin ve adem-i merkezîyetçi bir yapılanmanın yer aldığı görülmektedir. Yeni anlayışta devletin müdahale ve faaliyet alanı daraltılması gerektiği görüşü hakimdir. Bu şekilde bürokrasi, kırtasiyecilik ve enflasyon gibi olumsuzlukların da azalacağı öngörülmür. Tüm bunlarla beraber yeni kamu yönetimi anlayışının yöneticiler ve vatandaşla olan ilişki şeklini değiştirdiği açıktır. Geleneksel kamu yönetiminin her şeye rıza gösteren, kabulcü vatandaş profili yeni kamu yönetimi anlayışında yerini eleştiren, sorgulayan, talepkâr bir profile dönüşmüştür. Bunun sonucunda vatandaş ile yöneticilerin iletişim ve ilişkileri de dönüşüm geçirmiştir. Ayrıca kamu hizmetlerinde yaşanan dijitalleşme vatandaşların istek ihtiyaç şikâyet ve taleplerini daha hızlı ve etkili bir biçimde iletmesine katkı sağlamış ve vatandaş katılımını arttırmıştır. Gelenen noktada vatandaş katılımı üst seviyeye çıkmıştır. Yeni kamu yönetimi anlayışının temel stratejileri şunlardır:

2.2.1. Etkinlik ve Verimlilik

Yeni kamu yönetimi anlayışı, kamu sektöründe özel sektör yöntem ve tekniklerinin benimsenerek etkinlik ve verimliliğin ön plana çıkarılmasını esas alır. Bu anlayışa göre kamu hizmetlerinin sunumunda, sınırlı olan kaynaklar, harcama öncelikleri belirlenerek en uygun yerlere yönlendirilerek en iyi ve verimli şekilde kullanılır. Bu şekilde kamu hizmetlerinin en az maliyetle ve en yüksek kalite ile sunulması hedeflenir. Etkinlik kamu hizmetlerinde hedeflere ne derece ulaşıldığını ifade ederken; verimlilik bu sonuçlara ulaşılırken minimum maliyetle hareket edilmesini yani en az kaynakla hedeflere ulaşmayı belirtir. Hedeflere ulaşmada yakalanan başarı etkinlik hakkında bize fikir verecektir. Bu durumda verimlilik, girdi maliyetlerinin minimum olduğu ve çıktının ise arttığı, bir anlayışı temsil eder. Verimliliğin sağlanabilmesi için planlama, koordinasyon, iş bölümü ve uzmanlaşma gibi faktörlere önem verilmelidir.

2.2.2. Hesap Verme Sorumluluğu ve Performans Yönetimi

Kamu yönetimi reformlarıyla birlikte kamu yönetimine performans

kültürünün entegre edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda yeni kamu yönetimi anlayışında hesap verme anlayışı çerçevesinde performans göstergeleri baz alınarak performans ölçümü ve sonuç odaklı yönetim etkinlik ve verimliliği sağlayan temel araçlardır. 2003 yılında kabul edilen 5018 sayılı kamu mali yönetimi ve kontrol kanununa göre kamu kaynağının kullanımında saydamlık, hesap verme sorumluluğu ve stratejik planlama ile performans esaslı bütçeleme kamu kaynağının kullanımında esas alınan genel ilkelerdir. Bu ilkeler kamu yönetiminde performans kültürünü ön plana çıkardığı gibi verimlilik ve etkinliği sağlama anlayışını belirtir. Aynı kanun kamu yönetiminde karar alıcıların sorumluluklarını detaylı bir şekilde ele almıştır. Üst yöneticilerin 5018 belirtilen sorumlulukları çerçevesinde yıllık olarak hazırladıkları faaliyet raporları da performans kültürünün bir parçasını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda kamu kurumları, çıktı ve sonuçlara göre performans değerlendirilmesine tabi tutulmakta, girdi ve süreçlerden çok elde edilen sonuç yani toplumsal fayda ön plana çıkmaktadır. Böylece vatandaş memnuniyetinin artırılması ve kamu kaynaklarının da israf edilmeden verimli bir şekilde kullanılması amaçlanmaktadır. Performans yönetimi genel olarak izleme ve değerlendirme çalışmaları ile faaliyet raporları gibi temel araçlarla sağlanır. Bu anlayışın sistematik bir şekilde hizmetlerinde sunulmasını sağlayabilmek için stratejik planlar hazırlanır ve bu planlarda yer alan faaliyetlerin uygulanması, ortaya çıkan performans için bize fikir sunacağı gibi sistemli, planlı, amaçlı bir şekilde hedeflere rasyonel ve bilinçli bir şekilde ulaşmamızı sağlayacak ve katettiğimiz yolu anlamamız için açısından bir rehber işlevi görmektedir.

2.2.3. Piyasalaşma

Bu ilke yeni kamu yönetim anlayışının temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu ilkeye göre devlet kamu hizmetlerinin sunumunda üretici ve sağlayıcı rolünden geri çekilerek, bu hizmetleri özel sektör kuruluşları tarafından temin edilmesini teşvik eder. Bu ilke, devletin rolü minimize edilerek, devletin yükümlülüklerinin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılar. Bu ilkeye göre piyasalara devlet müdahalesi gereksiz olup piyasa kendiliğinden dengeye ulaşır. Piyasada doğal bir rekabet anlayışı hakimdir. Piyasalaşma stratejisi, emek piyasasını serbestleştirmeyi hedefler. Flynn'a (1990) göre Piyasalaşma esaslı reformların arka planında, kaynakların tahsisinde piyasaların daha fazla verimlilik sağladığı, maliyetlerin düştüğü ve etkinliğin sağlandığı fikri yatmaktadır (Akt., Turan, 2022, s.97). Bu bağlamda piyasa mekanizmalarının benimsenmesinin kökeninde, hizmetten faydalananlara seç-

me özgürlüğü tanıyan rekabetçi bir yapılanma da, hizmet sağlayıcılar müşterilerin/ vatandaşların talep ve beklentilerini daha duyarlı olacağı beklentisi yatmaktadır (Turan, 2022, s.97).

2.2.4. Yerelleşme

Yerelleşme kamu yönetimi reformlarının önde gelen stratejilerinden biridir. Yerelleşme, klasik anlamda “merkezi idareden yerel yönetimlere doğru, yetki görev ve kaynak aktarımı” olarak tanımlanırken; modern anlamda ise “merkezi idarenin elinde bulunan planlama, karar verme ve kavram kamu görevlilerini toplama gibi işlevlerin bir kısmını, taşra kuruluşlarına, yerel yönetimlere, kamu kurumlarına, meslek kuruluşlarına ve idare dahil olmayan gönüllü organizasyonlara aktarılması” olarak tanımlanır (Eryılmaz, 2021). Helalleşme politikası temelinde yapılan kamu reformları ile birlikte yerel yönetimlerin hizmet kapsamı genişlemiş, sorumlulukları ve önemleri artmıştır. Bu durum merkezi idarenin hizmet ve sorumluluk kapsamının daralmasına neden olmaktadır. Yerel yönetimlerin güçlenmesi yerel ihtiyaçlara en uygun çözümlerin belirlenmesi ve demokratikleşmeyi güçlendirmesi açısından avantaj oluştursa da devletin merkeziyetçi ve üniter yapısını zayıflatma riskini barındırır.

2.2.5. Esnek Yönetim

Geleneksel kamu yönetiminin katı ve bürokratik tavrını bir kenara bırakarak daha esnek bir idare anlayışına geçiş yapılmıştır. Günümüz dünyasında yaşanan hızlı değişimler ve gelişmeler ona uyum sağlamayı zorunlu kılmakta bu da örgüt yapılarının esnek bir yönetim anlayışı ile hareket etmesini gerektirmektedir. Vallahi işe göre karar alıcılar, sabit kurallar yerine mevcut duruma göre çözümler üretebilen ve inisiyatif kullanma imkanına sahip, stratejik liderlerdir. Ayrıca yöneticiler yeniliğe ve yaratıcılığa açık olmalıdır.

2.2.6. Katılımcı Yönetim

Bu strateji, geleneksel yönetim anlayışının her şeyin yukarıdan kararlaştırılması ve aşağıya emir olarak aktarılması anlayışını bir kenara bırakarak “bu işi en iyi yukardakiler bilir” anlayışının yerini “onu en iyi yapan bilir” anlayışına geçişi ifade eder (Turan, 2022, s.121). Dolayısıyla katılımcı yönetim çalışanların bilgisini ve katılımını süreçlere dahil eder.

2.2.7. Yönetişim

Bozkurt, Ergün ve Sezen’e (1998) göre yönetişim, bir toplumsal-po-

litik sistemde bulunan bütün aktörlerin ortak çabalarıyla elde edilen sonuçlardan meydana gelen yapı ya da düzen olarak tanımlanmaktadır (Aktaran Özer, 2021, s. 266). Yönetişim kavramı devlet-özel sektör ortaklığına bir alternatif olarak, devlet- özel sektör- sivil toplum arasında iş birliği ve etkileşimi ön plana çıkarır (Ayhan ve Önder, 2017, s.41). Yönetişim, toplum içindeki aktörlere ortak olarak bakmakta ve toplumdaki ekonomik, siyasal ve toplumsal aktörlerin etkileşiminden ortaya çıkan bir yönlendirme ve denetleme kalıbı olarak görülmektedir (Özer, 2021, s. 266). Bu kavram kamu yönetiminde idarenin, karar alma ve uygulama süreçlerine yalnızca kamu kurumlarını değil vatandaşlar, sivil toplum kuruluşları, özel sektör vb. dahil etmesi ile çok aktörlü bir yönetim modelini ifade eder. Böylelikle iş birliğine ve müzakereye dayalı bir yönetim anlayışı benimsenmiştir. Bu ilkenin kamu yönteminde yer almasıyla birlikte kan politikalarının kalitesinin artacağı, toplumsal meşrutiyeğin güçleneceği kamu kaynaklarının daha etkin kullanımını sağlanacağı düşünülmüştür.

2.2.8. Özelleştirme

Bozdoğan'a (2003) göre özelleştirme dar anlamda kamu mülkiyetinin özel mülkiyete dönüştürülmesini belirtse de kamu yönetiminde yapılan yeni reformlar açısından incelendiğinde mülkiyet devrinden öte mal ve hizmet üretim birimlerinin performansını değiştirecek daha karmaşık ve yeni bir piyasalaşma sistemi olarak görülmektedir (Akt., Turan, 2022, s. 127). Devletin finansal yükünü hafifleteceği ve böylelikle bütçeyi rahatlatması için başvurulmuş bir araç olmuştur. Özelleştirme uygulamaları sonucunda kamu kesimi küçülürken özel sektörün hakimiyeti artacak ve böylelikle piyasa mekanizması işlevsel hale gelecektir.

2.2.9. Dijitalleşme ve E- Devlet

Teknolojiye, ekonomide, siyasette ve toplumsal alanlardaki değişim yeni kamu yönetimi anlayışını da şekillendirmiştir. Bu değişimler kamu yönetimi uygulamalarında dijitalleşmeyi beraberinde getirmiştir. Dijitalleşme ile kamu kamu hizmet hizmeti sunan kuruluşların, iş süreçleri elektronik araçlar ve teknolojiler aracılığıyla farklı bir bağlama taşınmıştır. Yapay zekâ, internet, dijital uygulamalar gibi araçlar kamu hizmetlerinin sunumunu değiştirmiştir. E-Devlet uygulamaları ile vatandaşlar kamu hizmetlerine internet ve dijital araçlar üzerinden erişim sağlayabilmekte, işlemlerini hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleştirebilmektedirler. Böylelikle zaman, mekân gibi kısıtlamalara maruz kalmadan kamu hizmetleri sunulmakta aynı şekilde vatandaşlar

da faydalanmaktadırlar. Bu durum vatandaş katılımını ve vatandaşın kamu yöneticileri ile olan ilişkilerini de doğrudan etkilemiştir.

2.2.10. Stratejik Yönetim

Geleneksel anlayışa sahip kamu idaresi içeri yönlü ve kısa dönem perspektifli olması yönüyle eleştirilere maruz kalmış ve kamu yönetimi reformları bu eleştirilere cevap verecek gelişmeleri kapsamaktadır. Stratejik yönetim esasen dışsal çevresi açısından örgütü ele almakta ve amaç ve hedefleri açıkça belirler (Turan, 2021, s.131). Kamu yönetiminde planlama, amaç ve hedeflerin net olarak belirlenerek, sistematik bir şekilde, mevcut durumun ortaya konularak ulaşılmak istenen hedef için yapılması gerekenleri belirlemek stratejik yönetim ile sağlanır. Geleneksel kamu yönetiminde yaşanan planlama eksikliği stratejik yönetim anlayışının gelişmesini sağlamıştır. Böylelikle kurumlar misyon ve vizyonlarının ışığında mevcut durum analizi yaparak amaç ve hedeflerini oluşturur. Sonrasında bu amaç ve hedeflere ulaşmak için yürütülecek faaliyetleri ve projeleri belirleyerek bunları uygulamaya koyar. Amaç ve hedeflere ulaşıp ulaşılamadığı için izleme ve değerlendirme yöntemlerine aktif olarak başvurulur. İzleme ve değerlendirmede esas alınan değerler ise performans göstergeleridir.

Aşağıdaki tablo, GKY ve YKY paradigmalarını karşılaştırarak temel farklılıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Geleneksel Kamu Yönetimi ile Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Karşılaştırılması

Kriterler	Geleneksel Kamu Yönetimi	Yeni Kamu Yönetimi
Yapı	Katı örgüt yapısı Merkeziyetçi Kat hiyerarşi Hizmet devleti Büyük ölçekli yapı Bürokrasi yönelimli Geniş merkez	Esnek örgüt yapısı Adem-i merkeziyetçi Yumuşak hiyerarşi Minimal devlet Küçük ölçekli yapı Piyasa yönelimli Dar merkez-geniş çevre
Roller, İlkeler ve Politikalar	Yönetim Örgüt merkezli Kurallara bağlı, yakından kontrol Sevk ve idare Sabit ücret Bürokrat tipi yönetici Az yetkili yönetici Gizlilik Hizmetlerden nicelik	İşletme Müşteri-vatandaş merkezli Performans hedefli denetim Yönetişim Performansa bağlı ücret Girişimci yönetici Yetkilendirilmiş yönetici Şeffaflık Hizmetlerde kalite

Kaynak: Eryılmaz, 2023:54

2.3. Mülki İdare Amirleri ve Dönüşen Roller

657 sayılı devlet memurları kanunun 36. Maddesine göre mülki idare hizmetleri (MİAH) sınıfı valiler, Kaymakamlar ile bu sıfatları kazanmış olup içişleri bakanlığı bünyesinde çalışanları ve maiyet memurlarını kapsamaktadır (Çapar, 2011, s.78). MİA'lar, taşrada vali, vali yardımcısı, kaymakam, hukuk işleri müdürü ve kaymakam adayı; merkez teşkilatında ise şube müdürü, daire başkanı, hukuk müşaviri, mülkiye müfettişi, genel müdür, müsteşar yardımcısı ve müsteşar gibi unvanlar ile görev alırlar.

Türkiye'de ülke topraklarının yönetimi, mülki idare sistemi esasına dayanmaktadır. Bu durumu anayasamız açıkça belirtmektedir. Anayasamızın 126. maddesine göre Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır. İllerin bir alt birimi olan bu bölümler ise ilçelerdir. Bu kapsamda, İl ve ilçelerin başında Cumhurbaşkanını temsil eden mülki idare amirlerinin bulunduğu bir yapı oluşmuştur (Çapar, 2015). 5442 sayılı kanun ve valilik ve kaymakamlık birimleri teşkilat, görev ve çalışma Yönetmeliği bu durumu açık bir şekilde ortaya koymuştur. 5442 sayılı kanuna göre il genel idaresinin başı ve merci validir. Vali ilde cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme vasıtasıdır. Yine aynı kanun kaymakamın ilçe genel idaresinin başı ve merci olduğu ve ilçede cumhurbaşkanının idari yürütme vasıtası olduğunu belirtir. İlgili yönetmeliğe göre ise vali devletin ve cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme vasıtası; kaymakam ise ilçede Cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari üretme ve vasıtasıdır.

Mülki idare amirlerinin yetki sorumluluk ve görevleri ile ilgili en temel mevzuat 5442 sayılı il idaresi kanunudur. Bununla birlikte birçok mevzuatta yetki sorumluluk ve görevler tanımlanmıştır. Örneğin belediye ve il özel idaresi gibi kanunlar, mülki idare amirlerinin rollerine ilişkin kapsamlı bilgiler sunmaktadır.

MİA'lar esas olarak merkezi idare tarafından yürütülen toplum güvenliği, eğitim, genel sağlık, tarım, turizm vb. temel kamu hizmetlerinin üretilmesinden sorumludurlar (Çapar ve Yıldırım, 2017). Örneğin mülki idare amirleri sorumluluk alanlarında kamu düzeni ve güvenliğinin sağlanmasından, kanun ve diğer mevzuatın neşir ve ilanından ve uygulanmasından sorumlu olup, sorumlu oldukları bölgede, tüm birimler arasında koordinasyonu ve denetimi sağlamaktadırlar. Bu kapsamda mülki idare amirlerinin kamu hizmetlerinin sunumunda

stratejik bir önemi vardır. Kamu hizmetlerinin sunumunda etkinliğin sağlanabilmesi için adli ve askeri teşkilat dışında tüm birimler mülki idare amirlerinin denetimine tabidir. Kamu hizmetlerinde sürekliliğini sağlanabilmesi için yetki ve görevlerle donatılmışlardır. Sorumluluk sahalarında güvenlik, huzur ve esenliğin teminini sağlayabilmeleri açısından genel ve özel bütün kolluk kuvvet ve teşkilatının amirleridirler. Eğitim, sağlık, kültür, bayındırlık ve benzeri kamu hizmetlerinin etkin ve sürekli bir biçimde sağlanabilmesi önemli olup bakanlıkların il ve ilçelerdeki teşkilatlarının başında bulunan il/ilçe idare şube başkanları mülki idare amirlerinin emri altında görev yaparlar. Yerel yönetimlerin sunduğu kamu hizmetlerinde şeffaflık, etkinlik, verimlilik ve kamu yararı gibi ilkelerin sağlanabilmesi için temel vesayet makamları olarak mülki idare amirleri yer almaktadır. Geleneksel olarak protokolle devlet otoritesinin temsilcisi olarak bulunurlar. Ülkemizin üniter ve merkezîyetçi yapısı göz önünde bulundurulduğunda mülki idare amirleri devlet tüzel kişiliğini temsil ettiklerinden, ülke genelinde merkezi otoritenin varlığı hissedilmiş olur ve devlet otoritesinin güçlü olmasına katkı sağlarlar. Merkezi idarenin taşradaki temsilcileri olmaları mülki idare amirleri taşra ile merkez arasında bir köprü işlevi görmeleri sonucu doğurmuştur. Bu kapsamda merkezin yerel ile olan ilişkilerinde mülki idare amirleri kritik bir rol üstlenmiştir. Örneğin vatandaşların merkez ile olan ilişkilerini mülki idare amirleri aracılığıyla sağladıkları görülmüştür.

Geleneksel kamu yönetiminde mülki idare amirleri merkez otoritenin taşradaki temsilcileri olarak daha çok denetleyici ve düzenleyici roller üstlenmişlerdir. Bu bağlamda katılımcılık, hesap verebilirlik, inisiyatif alma gibi kavramlar geri planda kalmıştır. Hiyerarşik düzenin içerisinde merkezi kararların sahaya aktarımında aracı rol üstlenmişlerdir. Bu kapsamda demokratikliğin, katılımcılığın, vatandaş memnuniyeti ve beklentilerinin çoğu zaman dikkate alınmadığı, hizmet sunumunun tepeden inme bir şekilde gerçekleştiği sonucuna varılabilir. Nihayetinde mülki idare amirlerinin rolleri de kamu yönetimindeki paradigma değişimi ile yeniden şekillenmiştir

YKY yine birlikte MİA'nın geleneksel rollerini ek olarak stratejik liderlik ve çok aktörlü koordinasyon etkinlikleri önem kazanmıştır. Mülki amirler kriz yönetiminde proaktif davranmalı, hızlı karar almalı, yerel aktörlerle iş birliği geliştirmeli, gerektiğinde inisiyatif alıp sorumluluk üstlenmelidirler. Mülki amirlerin sadece merkezi otorite ile değil, sivil toplum, özel sektör ve üniversitelerle ortak çalışan ve koordinasyon içerisinde hareket etmesi beklenmektedir. Tüm bu değişim

ve dönüşüm süreci ağ temelli yönetim mekanizmalarını oluşturmuş ve mülki idarenin kapsayıcılığını arttırmıştır. Ayrıca yerel ihtiyaçlara göre kamu hizmetleri üretilmesi, vatandaş memnuniyetinin önceliklendirilmesi bu yeni rolde önem kazanmıştır. Mülki idare artık sadece kamu düzenini değil kamu değerini de yönetmektedir.

Kamu hizmetleri merkezi, tek yönlü ve standart olmaktan çıkmış; esnek, taleplere duyarlı ve Çoğulcu bir nitelik kazanmıştır. Bu kapsamda MİA'nın kamu hizmetlerini aktarma şekli, yalnızca mevzuata uygunluk açısından değil sosyal fayda, vatandaş memnuniyeti ve krizlere uyum yeteneğiyle ölçülmektedir. Bu kapsamda performans kriterleri, hesap verme anlayışı sisteme entegre edilmiştir.

“Mülki idare amirliği pek çok meslek grubundan farklı olarak sorumlulukları altında bulunan kurum ve kuruluşlar ile bu birimlerde çalışan personel üzerinde üst düzey yöneticilik ve liderlik yeteneği gerektiren bir meslektir. Ayrıca farklı birimler arasında koordinasyon sağlanması en önemli görevlerinden biri olup, kamu hizmetlerinde etkililiği, verimliliği ve sürekliliği doğrudan etkilemektedir. Ani ve beklenmedik durumlarda ise öngörülü davranıp inisiyatif almanın zorluğu da bu mesleğin ne kadar kilit bir role sahip olduğunu ortaya koymaktadır. mülki idare amirlerinin fiziksel ve psikolojik açıdan zor koşullarda görevlerini kararlılıkla devam ettirebilmeleri ve mahiyetindeki personelden her yönden daha donanımlı ve profesyonel olması gerekmektedir” (Çapar, 2011, s.79). Bu bağlamda, değişen kamu yönetimi ve getirdiği koşullar meslek mensuplarının da gelişimini ve uyumunu önemli kılmaktadır. Dolayısıyla değişen kamu yönetimi anlayışıyla beraber mülki idare amiri adaylarının işe alım ve yetiştirilmesi süreçlerinde de gelişmeler gözlenmektedir (Çapar ve Yıldırım, 2016, s.2387).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışma, yeni kamu yönetimi anlayışının kamu hizmetlerinin sunumuna etkisini analiz ederken bu bağlamda mülki idare amirlerinin bu hizmetlerin sunumundaki konumlarını, etkilerini ve değişen rollerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda kamu yönetimi reformlarının geline nokta kamu hizmetlerinde etkinliği ve verimliliği noktasındaki etkisini incelemek ve bu bağlamda mülki idare amirlerinin değişen koşullarda konumlarını analiz etmeyi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda kamu yönetiminde meydana gelen reformların neden olduğu değişim ve dönüşümler kapsamlı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda araştırmada cevabı aranan temel araştırma sorusu

şöyledir: Yeni kamu yönetim anlayışı doğrultusunda mülki idari amirlerinin kamu hizmetlerinin sunumundaki rolü nasıl dönüşmüştür?

4. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Bağlamda doküman incelemesi tekniği ile ilgili veriler toplanmıştır. İlgili literatür taranarak toplanan veriler, betimsel analiz tekniğinden yararlanarak analiz edilmiştir. Araştırmanın yöntemi, konunun teorik arka planını anlamak ve mevcut uygulamalara analiz edebilmek amacıyla kamu yönetimi alanındaki literatürün sistematik bir biçimde incelenmesini kapsar. Bu kapsamda mülki idare amirlerinin kamu hizmetlerinin sonundaki rolünü ortaya koymaya yönelik olarak akademik çalışmalar, mevzuat düzenlemeleri, raporlar ve uygulama örnekleri incelenip analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, kavramsal çerçeve ile ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir.

5. KAPSAM

Bu çalışma yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde Türkiye’de kamu hizmetlerinin sunumunda mülki idare amirlerinin rollerinde yaşanan değişimi değerlendirmektedir. Bu kapsamda görev ve mülkiyetler amirlerinin yönetsel uygulamaları, izledikleri stratejiler ve karşılaştıkları sorunlar incelenmiştir. Bu kapsamda yeni kamu yönetimin temel ilkeleri baz alınarak mülki idare amirlerinin bu ülkelerin etkisi ile kendilerini nasıl konumlandırdıklarına ilişkin algılarını anlamak, düşüncelerini ve öngörülerini ortaya çıkarmayı kapsamaktadır.

6. BULGULAR

Bu araştırmada incelenen dokümanlar ve yapılan literatür taramaları sonucunda, kamu yönetiminde yapılan reformlar ile yeni sağ ideoloji, yeni kurum iktisat, devletin küçültülmesi ve piyasa mekanizmalarının kamu kesimine entegre edilmesini savunan yeni kamu yönetim anlayışı ağırlık kazanmıştır (Turan, 2022, s.237). Bu anlayışla gerçekleştirilen reformlar yerel yönetimlerin özerkliklerini arttırmış, görev yetki ve sorumluluk sahalarını büyütülmüştür. Türkiye’de 2000’li yıllardan sonra çıkarılan mevzuatlar, özellikle 2003 yılı ve 5018 sayılı kamu mali yönetimi ve kontrol kanunu gibi düzenlemeler bu dönüşüm sürecinin temelini oluşturmuştur. Bu düzenlemeler ile kamuda performans kültürünün yerleştirilmesi amaçlanmış, hesap verme sorumluluğu, mali saydamlık ve stratejik planlama, performans yönetimi gibi ilkelere dayalı bir kamu hizmeti anlayışı ortaya konmuştur. Örneğin 14 ilde Büyükşehir kurulması ile ilgili kanunla Büyükşehir kurulan illerde

il Özel idareleri yürürlükten kaldırılmış bunların yerine daha az ve sınırlı bir kapsama sahip olan valilik bünyesinde hizmet veren yatırım izleme ve koordinasyon başkanlıkları kurulmuştur. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ile ilgili reformlar merkezi idarenin yerel yönetimler üzerindeki idari vesayet yetkisinin kapsamının daralması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum mülki idari amirlerinin yerel yönetimlerin sunduğu kamu hizmetleri üzerindeki denetim yetkisinin kapsamının daralması anlamına gelmektedir. Ayrıca yeni kamu yönetimi anlayışı ve bu reformlar mülki idare mesleğinin geleceği hakkında bir yorum yapma ihtiyacı doğurmaktadır.

Türkiye’de mülki idare amirlerinin yeni kamu yönetimi anlayışı kapsamında kamu hizmetlerinin sunumunda oynadıkları rolleri önemli ölçüde dönüştürmüştür. Gelineen noktada mülki idare amirlerinin bu reformlar ve yaşanan dönüşümlere uyum sağladıkları, kendilerini yeni anlayışta dönüştüren rolleri ile yeni bir perspektifte konumlandıkları görülmüştür. Ve mülki idare amirlerinin bu dönüşüme gittikçe daha fazla uyum sağladıkları gözlenmiştir. Yapılan incelemelerde vali ve kaymakamların yürüttüğü sosyal projelerin, özellikle eğitim sağlık ve güvenlik alanındaki yürütülen projelerde çok aktörlü yapıların (STK’lar, yerel yönetimler, özel sektör) daha fazla yer aldığı görülmüştür. Örneğin yatırım izleme ve koordinasyon başkanlıkları gibi yapılar mülki idare amirlerinin proje temelli, performans odaklı ve katılımcı bir pratik geliştirmesine katkı sunmaktadır.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

YKY anlayışı geleneksel hiyerarşik ve bürokratik yapıdan ziyade katılımcı ve işbirlikçi bir modele evrilmiştir. Mülki idare amirlerinin rolleri de bu çerçevede devletin temsilcisi olmalarının yanında hizmet sunumunda yönetim kurucu bir pozisyona evrilmiştir (denhardt ve denhardt, 2015). Artık tek aktörlü bir karar alma süreçlerinin yerine çok paydaşlı, kapsayıcı ve işbirlikçi bir yapıyı temsil eder.

YKY teorisi ile mülki idare pratiği uyumunun artmakta olduğu görülmektedir. Yönetişim, stratejik liderlik ve vatandaş odaklılık ilkeleeri Mülki idare pratiğinde giderek daha fazla görülmeye başlanmıştır. Genel olarak bu durumun kamu hizmetlerinin kalitesini ve etkinliğini arttırdığı düşünülmektedir.

YKY ile Mülki idare amirlerinin görevleri de yeniden şekillenmektedir. Artık hizmetlerin etkinliği, performans yönetimi, hesap verme sorumluluğu, katılımcılık ve vatandaş memnuniyeti gibi kavramlar önem kazanmış, Aynı zamanda karar alıcıların, sınırlı olan

kamu kaynaklarının harcama öncelikleri doğrultusunda optimize etmeleri ve böylelikle maliyetleri minimize etmeleri beklenmektedir. Değişen beklentilerle beraber meslek mensupları yetiştirilirken stratejik yönetim ve katılımcı yönetişim ilkeleri de ön plana çıkmıştır.

Kamu yönetiminde yapılan reformlar ile ortaya konulan yeni anlayış yöneticilere ve bu çalışma özelinde bakıldığında, mülki idare amirlerine daha geniş ve esnek bir hareket alanı sunmaktadır. Aynı zamanda özellikle kriz gibi durumlarda inisiyatif kullanmak gibi stratejik liderlik becerilerini ön plana çıkarmıştır. Yeni anlayışın özel sektör yöntem ve tekniklerini benimsemesi bu durumun bir göstergesidir. Bu nedenle mülki idare amirlerinin profesyonel yönetim becerilerine sahip olması gereklidir.

Sivil toplum yeni kamu hizmeti anlayışında çok önemli bir kavram olup, iktidarlar tarafından önemsenmeli ve desteklenmelidir. Vatandaş katılımının, isteklerinin ve memnuniyetinin ön planda olduğu bu yaklaşımda sivil toplum örgütleri hükümetler ve vatandaşlar arasında önemli bir araç olmaktadır. Bu kapsamda Mülki idare amirlerinin sivil toplum kuruluşları, sektör temsilcileri ve vatandaşlarla diyalog kurularak hizmet sunumunda katılımlarını sağlamak önem arz etmektedir. Bunun için paydaş toplantıları ve danışma mekanizmaları oluşturulabilir. Mülki idare amirlerinin vatandaşla buluşma toplantıları bu duruma örnek olarak verilebilir.

Sonuç olarak her ne kadar yeni kamu yönetimi ve bunun getirdiği dönüşüm bir gereklilik olsa da eleştirilecek bazı yönleri de bulunmaktadır. Bu anlayışın getirdiği stratejik yönetim, yönetişim, vatandaş odaklılık, hesap verilebilirlik ve performans esaslı gibi kavramlar mülki idarenin rollerinde de kapsamlı bir dönüşüm getirmiştir. Tüm bunlarla beraber kamu yönetiminde performans esaslı ve hesap verilebilirlik ilkelerinin tamamen kamu hizmetlerinin merkezine oturtulması kamu hizmetlerinin kalitesinin geri plana sürükleyebilir çünkü odak noktası kamu hizmetinden çok hesap verme ve performans kriterlerine yöneleceğinden bu durum kamu uyarı amacının arka planda kalmasına neden olabilir. YKY anlayışının piyasa mekanizmasını temel alması; kamusal sorumluluk, tarafsızlık, hizmetlerin geniş amaçları ve asıl amaç olan kamu yararı gibi geleneksel ilkelere zarar vereceği veya ortadan kaldıracığı gibi nedenlerle eleştirilmektedir. Ayrıca devletin yoğun özelleştirmeler sonucunda kamu hizmetleri üzerinde denetimini kaybetmesine ve hükmetme, yönetme gücünü yani “direksiyonu elinde tutma” işlevini yitirmesine neden olabileceği belirtilmektedir.

(Eryılmaz,2022, s.55). Tüm bunlarla beraber devletin sosyal boyutunun ihmal edilmesi ve vatandaşların müşteri konumunda değerlendirilmesi de bir başka eleştiri konusu olabilir.

KAYNAKÇA

- Al, H. (t.y.). Kamu yönetimi. *TÜBİTAK Ansiklopedi*. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/kamu_yonetimi
- Çapar, S. (2011). Kaymakam adaylığına giriş süreci üzerine bir değerlendirme. *Türk İdare Dergisi*, (473), 75-92.
- Çapar, S. (2015). *Türkiye ve Fransa'da neo-liberal dönemde mülki idare*. Türk İdari Araştırmalar Vakfı.
- Çapar, S. & Yıldırım, Ş. (2017). 21. yüzyılda mülki idare amirlerinin mülki idare algısı. T.C. İçişleri Bakanlığı, Araştırma ve Etütler Merkezi.
- Denhardt, J. V., & Denhardt, R. B. (2015). The new public service revisited, *Public Administration Review*, 75(5), 664-672
- Eryılmaz, B. (2021). *Bürokrasi ve siyaset* (8. Baskı). Umuttepe Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2022). *Kamu yönetimi: Düşünceler-yapılar-fonksiyonlar-politikalar* (15. Baskı). Umuttepe Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2019). Temel kavramlar. S. Sözen (Ed.), *Kamu yönetimi* (Ünite 1, ss. 2-27). Anadolu Üniversitesi.
- Gözler, K. (2019). *İdare hukuku* (3. baskı.). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Hood, C. (1991). A public management for all seasons? *Public Administration*, 69(1), 3-19.
- Hughes, O. E. (2003). *Public management and administration: An introduction* (3rd ed.). Palgrave Macmillan.
- Korkut, G., Kürşat, O., & Tetik, A. (2015). Yeni kamu yönetimi anlayışı ile değişen kamu hizmeti ve Türkiye İş Kurumu. *İş ve Hayat*, 1(2), 107-135.
- Kul, G. E., & Yüksel, C. (2018). İktisat ile siyaset bilimini birleştiren iki farklı sistematik yaklaşım: Kamu tercihi teorisi ve bağımlı gelişme teorisi. *Journal of Management and Economics Research*, 16(3), 89-104.
- Osborne, D., & Gaebler, T. (1993). *Reinventing government: How the entrepreneurial spirit is transforming the public sector*. Addison-Wesley

Publishing Company.

- Özdemir, M. (2008). Kamu yönetiminde etik. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(7), 177-193.
- Özer, M. A. (2021). *Yeni kamu yönetimi* (4. baskı). Gazi Kitabevi.
- Sözen, S. (Ed.). (2019). *Kamu yönetimi* [E-kitap] (T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3448; Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2296). Anadolu Üniversitesi.
- Turan, E. (2022). *Yeni kamu yönetimi: Türkiye uygulamaları*. Palet Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti. (1982,7 Kasım). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası* (kanun No. 2709). Resmî gazete, sayı 17863 (Mükerrer).
- Türkiye Cumhuriyeti. (1949). 5442 Sayılı *İl İdaresi Kanunu*. Resmî Gazete, sayı 7236.
- Türkiye Cumhuriyeti. (2003). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. Resmî Gazete, sayı 25326.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2011). *Valilik ve Kaymakamlık Birimleri Teşkilat, Görev ve Çalışma Yönetmeliği*. Resmî Gazete, sayı 27958.
- Uçar, B. (2007). *Kamu yönetiminde yeniden yapılandırma: Türk kamu yönetiminde performans odaklı yönetime geçiş* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi].

İDARE HUKUKU KAPSAMINDA SOSYAL BELEDİYESİLİK VE REFAH DEVLETİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Gülçin GÜRLÜK BAŞYİĞİT¹

Özet

Sosyal hakların inşasına yönelik hukuki süreç refah devleti kavramını doğrudan etkilemektedir. Devlet idaresine yönelik taleplerin değişmesiyle birlikte Anayasa Hukuku ve İdare Hukukunun gündemleri kesişmiş ve vatandaşlık ufkunun temel bileşenleri farklılaşmıştır. Teknolojik gelişmeler ise sosyal devlet ve refah devleti arasındaki etkileşimi daha güçlü hale getirmiştir. Böylelikle yerel yönetimler sosyal inovasyon açısından refah devletinin yeni döngüsüne uyum sağlama zorunluluğu ile karşı karşıya kalmışlardır. Günümüzde maddi zenginliği refah devletinin yegâne ölçütü olarak gören anlayıştan giderek vazgeçilmekte, bunun yerini kamu politikalarının sosyal düzlemde sağlanması ve bürokratik tekelciliğin klasik şemasının kırılması fikri almaktadır. Dolayısıyla ekonomik eksene sabitlenmiş merkezi ve hiyerarşik devlet modeli yerine yerel yönetimlerin etkinliği artmıştır. 1982 Anayasasında öngörülen şekliyle insan onuruna uygun yaşam düzeyi sağlama mükellefiyetine yönelen sosyal devlet kavramı refah devletinin yaratılmasına yönelik olarak şekillenmektedir. Ancak tüm bu gelişmeler ulus devletin ve idarenin bütünlüğünün ortadan kalktığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Toplumsal yeniden yapılanma süreci özellikle belediyelerin verdikleri hizmetlerin çok düzeyli sosyal ağlar haline gelmesini ifade etmektedir. Ancak bu sürecin ivme kazanması için bürokratik, merkeziyetçi belediyeçilik yerine yöresel gereksinimlere uygun hareket eden, partizanlığı dışlayan, kırtasiyecilikten arınmış sosyal belediyeçilik anlayışının hakim kılınması gerektiği göz ardı edilmemelidir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Haklar, Refah Devleti, Sosyal Belediyeçilik, İdarenin Bütünlüğü.

¹ Lisans Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, 0009-0004-5782-5828, gul_g_41@hotmail.com.

THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL MUNICIPALITY AND WELFARE STATE IN THE SCOPE OF ADMINISTRATIVE LAW

Abstract

The legal process for the construction of social rights directly affects the concept of the welfare state. With the changing demands for state administration, the agendas of Constitutional Law and Administrative Law have intersected and the basic components of the citizenship horizon have differentiated. Technological developments have made the interaction between the social state and the welfare state stronger. Thus, local governments have been faced with the necessity of adapting to the new cycle of the welfare state in terms of social innovation. Today, the understanding that sees material wealth as the sole criterion of the welfare state is gradually being abandoned, and is being replaced by the idea of providing public policies on a social level and breaking the classical scheme of bureaucratic monopoly. Therefore, the effectiveness of local governments has increased instead of the central and hierarchical state model fixed on the economic axis. The concept of the social state, which is oriented towards the obligation to provide a standard of living appropriate to human dignity as envisaged in the 1982 Constitution, is being shaped towards the creation of the welfare state. However, all these developments should not be interpreted as the disappearance of the integrity of the nation state and the administration. The process of social reconstruction particularly refers to the transformation of the services provided by municipalities into multi-level social networks. However, it should not be overlooked that in order for this process to gain momentum, instead of bureaucratic, centralized municipalism, a social municipalism approach that acts in accordance with local needs, excludes partisanship and is free from red tape should prevail.

Keywords: Social Rights, Welfare State, Social Municipality, Integrity of Administration.

1. GİRİŞ

Sosyal refah devleti tartışması çok çeşitli iniş çıkışlar yaşamaktadır. Bu kapsamda geniş teoriler ve kavramlar ışığında sosyal devlet sistemlerini açıklamaya yönelik pek çok görüş ortaya atılmıştır. Sosyal devlet deneyiminin geçirdiği değişimlerle birlikte yeni perspektifler ve

analiz kategorilerinin ortaya konmasına devam edilmektedir. Yapısal reform ve devlet modernizasyonu süreçlerinin önem kazanmasıyla birlikte, sosyal belediyecilik kavramı giderek daha fazla önem kazanmış ve refah devleti ile ilişkilendirilir hale gelmiştir (Açıkgöz, Akyüz & Alsancak, 2024: 84). Ekonomideki yapısal değişiklikler sonrasında ortaya çıkan liberal arayışların sosyal refah devletinin gereklerinin tespit edilmesi ve sunulması anlamında yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu çerçevede finansal istikrar, siyasi sistemin demokratikleştirilmesi ve devletin modernizasyonu açısından başarı elde edilmesi ile büyüme, insana yakışır iş fırsatlarının yaratılması, eşitsizliğin, yoksulluğun ve cinsiyet başta olmak üzere her tür ayrımcılığın ortadan kaldırılması açısından yerel yönetimlerin vazgeçilmez özellikler taşıdığı anlaşılmıştır (Aydın Çetin, 2021:20). Ekonomik büyüme, toplumsal ilerleme ve demokrasi arasında daha ilerici ve sürdürülebilir bir ilişki kurulabilmesi için sosyal belediyecilik anlayışının varlığı vazgeçilmez hale gelmiştir.

Refah devleti üzerine yapılan çalışmaların önemli bir bölümü, geleneksel olarak girişim özgürlüğünün korunmasını ve devletin küçülmesini savunmaktadır. Sosyal politikayı ekonomik politikadan ayırma eğilimindeki yaklaşımlar en büyük zararı sosyal devlet ihtiyacı içerisindeki toplumlara vermiştir. Refah devleti ve sosyal belediyecilik kavramları arasındaki ilişkileri ortaya koyan son gelişmeler bu iki kavramın bütünleşmiş bir yapı içerisinde ortaya konmasının ne denli önemli olduğunu ispatlamıştır. Makalemizde, **söz konusu gerekliliklerden ve ihtiyaçlardan hareketle bir yandan ekonomik kalkınmanın yeniden canlanması, diğer yandan ise sosyal ve ekonomik politikaya yeni ve bütünleşik yaklaşımlar sunma imkânları sunması** anlamında sosyal belediyecilik ve refah devleti arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Belediyelerin en tipik yerel yönetim örgütü olmasından dolayı, ki bu örgütlenme biçimi refah devletinin yapı taşlarından birini olarak görülmüş ve çalışmamıza temel olarak alınmıştır. Bütün bu kapsam dâhilinde, sosyal belediyecilik sisteminin pratik uygulamalarının, refah devletinin teorik varsayımları üzerinde ortaya koyduğu alanın ortaya konulmasına gayret gösterilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ekonomik ve sosyal politikaların analizi uzun bir geleneğe sahiptir. Modern yönetim ve ekonomik kalkınma çalışmalarının ana noktalarından başında ise sosyal refah devleti gelmektedir. Sosyal devlet anlayışının ekonomi teorisi ve insan sermayesi ile yakından ilişkisi

vardır (Aktan, Tunç & Yay, 2017:82). Ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma dinamikleri birbirini doğrudan etkilemektedir. Bu dinamikler eşitliğin sağlanması temelinde modern katılımcı politik kurumlarının kurulmasından, kalkınma ve modernleşme süreci arasındaki ilişkinin tanımlanmasına kadar çok geniş etkiler ortaya koymaktadır. Zira sosyal olguların ve politikaların, hakim olan ekonomik yapıdan ayrıştırılmayacağı görülmüştür (Aktan, Tunç & Yay, 2017:91).

Yerel yönetim fikrini reddeden merkezi devlet anlayışı, ekonomik kalkınma ve refah devleti sistemleri arasındaki geniş ilişkiyi tanımlamak ve buna uygun dinamikler üretmek anlamında yetersiz kalmaktadır (Ersöz, 2004:82). Merkezi idarenin sonsuz gücünü içeren devlet anlayışının, sosyal ilerlemenin maddi temelleri olan ekonomik büyümeyi teşvik etme ve kolaylaştırma fikirlerini yanlış yönlendirdiği görülmüştür. Böylelikle toplumsal kalkınma kavramının yerinden yönetim modelleri altında formüle edilmesinin, refah devleti temelli ekonomik kalkınmanın vazgeçilme bir koşulu olduğu daha kesin bir biçimde anlaşılmıştır (Ersöz, 2005:762). Refah devleti modeli, yerinden yönetimin en belirgin şekli olan belediyelerin varlığını zorunlu kılmaktadır. Diğer bir deyişle idarenin bütünlüğü ve idari vesayet denetimi ile güçlendirilmiş bir statü içerisinde konumlanmış sosyal belediyeçilik anlayışı refah devletinin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu bakış açısının kavramsal çerçevesi dört temel ilkeye dayanmaktadır. Söz konusu ilkeleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- a) Nüfusun hiçbir kesiminin kalkınma ve sosyal dönüşümün dışarıda bırakılmaması,
- b) Ekonomik büyümenin, nüfusun geniş kesimlerini harekete geçirme ve kalkınma sürecine katılımlarını sağlama amacına yönelmesi,
- c) Sosyal eşitliğin ahlaki açıdan önemli ve uzun vadeli büyüme ve verimliliği için kritik bir unsur olarak görülmesi,
- d) Yöresel ihtiyaçların göz önünde bulundurulması suretiyle insan potansiyelinin geliştirilmesine ve eşit fırsatlar sağlanmasına yüksek öncelik verilmesi (Türk, Aşçı, Samsunlu & Kuşçu Atabay, 2024: 14).

2.1. Refah Devletinin Kavramsal Yapısı ve Sosyo-Ekonomik Boyutları

Refah devleti, uzun yıllardır tartışılmakta olan bir kavramdır. Kentsel-endüstriyel toplum yapısının hakimiyet kazanmasıyla birlikte refah devletine ilişkin yaklaşımlara örnek olarak gelişmiş ülkeler verilmiştir. Bu kapsamda ekonomi temelli refah devleti tanımı baskın bir bi-

çimde kullanılmışsa da, söz konusu kavramın toplumunun bütününe erişme anlamında sosyal katılımlara göre şekillenmesi gerekliliği öne çıkmıştır. Refah devleti kavramının bu şekilde dönüşüm geçirmesi ile birlikte merkezi yönetime dayalı idarelerin yetersiz kaldığı ve sosyal düzeyde yerinden yönetim kuruluşlarına ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bu esaslar çerçevesinde refah devleti, maddi temellerden başka insana yatırım, toplumsal uyum ve toplumsal katılıma yönelik unsurlar içeren bir yönetim modeli olarak tanımlanmıştır. Başka bir anlatımla, bireye ve aileye onuruna uygun yaşam standartları sağlayacak düzeyde bir geliri garanti eden, sosyal risklere karşı koruma sağlayan, statü veya sınıf ayrımı gözetmeksizin sosyal hizmetler çerçevesinde en iyi standartları sunan devlet anlayışına refah devleti denir (Durdu, 2009: 41).

Refah devleti kavramının en önemli özelliği sınırsız merkeziyetçi yönetim fikrini dışlamasıdır. Zira yöresel gereksinimlere göre hizmet vermesi güç olan, bürokrasi ve kırtasiyeciliğin yoğun bir biçimde yaşandığı, yavaş hareket eden merkezi yönetim esaslı bireylerin aradığı eşit ve demokratik sosyal standartları sağlamaktan uzaktır (Ülgen & Özalp Arda, 2017:639-640). Bundan dolayıdır ki refah devletine erişilmesi için yerel yönetimlerin varlığı zorunlu bir koşuldur. Ancak bu tür idari yönetimlerin refah devletine katkı sağlaması, tek başına var olmalarıyla gerçekleştirilemez. Temel olarak sosyal devlet fikrini benimseyen yerel yönetim anlayışı diğer bir deyişle sosyal belediyeçilik refah devletine erişilmesini sağlayacak nitelik taşımaktadır.

2.2. Kalkınmaya Giden Yolda Sosyal Belediyeçilik Anlayışı

Sosyal belediyeçilik kavramını, her bir sakininin temel ihtiyaçlarını karşılamayı, varlıklarını, yaşam kalitelerini iyileştirmeyi ve yeterli ekonomik kapasiteye sahip olmalarını sağlamayı hedef alan yönetim anlayışı olarak tanımlamak mümkündür. Sosyal belediyeçilik, belediyelerin kaliteli hizmet sunmak ve ekonomik güvenliği sağlamak amacıyla kurumsal kapasitelerini güçlendirmeleri gerekli kılmaktadır. Bu fikrin hakim kılınmasıyla birlikte alınan kararlar, halkın yararına olacak şekilde etkili ve verimli kamu politikaları üretmeye odaklanmış olacaktır. Dolayısıyla sosyal belediyeçilik kavramı küresel düşünen ve rekabetçi yerel ekonomiler yaratan yerel yönetim anlayışı şeklinde özetlenebilir (Berkün, 2017:584-585).

Günümüzde başta belediyeler olmak üzere yerel yönetimlerin karşı karşıya olduğu zorlukların başında, nüfusun yaşam koşullarını iyileştirmek için ekonomik büyüme alternatifleri üretme zorunluluğu gelmektedir. Bunun için etkili projeler ve eylemlerin hayata geçirilmesi

büyük önem taşımaktadır (Berkün, 2017:583). Günümüzde ekonomik istikrar iklimini teşvik etmek başta ülkemiz olmak üzere pek çok gelişmekte olan ülkenin kamu politikasının birincil hedefi haline gelmiştir. Kalkınmayı teşvik etmek noktasında belediyeler etkili yapılar olarak görülmüş ve bazı sorumluluk alanları bu yönetimlere devredilmiştir. Böylece ulusal devletin kalkınmanın hamisi rolü korunmak suretiyle belediyeler tarafından uygulanan destekleyici sosyal politikalar teşvik edilmiştir. Bundan sonraki aşama ise yatırım çekme, inovasyonu teşvik etme ve piyasa mantığıyla uyumlu piyasa dostu eylemlerle üretkenliği artırma konularında belediyelerin görevli ve yetkili kılınmasıdır.

Sosyal belediyecilik fikrinin üniter devlet anlayışına aykırı olduğu ileri sürülebilirse de ekonomiye dayalı süreçlerin kurumsal çerçevede merkezi otoritenin varlığını gerektirmesi nedeniyle bu görüşe katılmak mümkün değildir. Sosyal belediyecilik fikrinin hayata geçirilmesi için öncelikle yerel yönetimlere ve kalkınmaya ilişkin mevzuatın analiz edilmesi gerekmektedir. Bundan sonraki aşama ise kalkınmanın canlanması temasına yönelik olarak belediyelerin rolünün tam olarak tanımlanması ve takdir yetkisiyle donatılmasıdır. Çünkü sosyal belediyecilik, mülkiyet hakkını merkezi bir konumda gören, refahı yalnızca veya öncelikli olarak ulusal düzeyde rekabetçi bir çerçeve içinde konuşlandıran yaklaşımlarla bağdaşmaz, dağınık, sömürücü ve tekelci zihniyetten de uzaktır.

Yerel ekonomik yapılar eşitlik ve sosyal katılımı, demokratik sistemleri, mülkiyet haklarının güçlü bir biçimde korunmasını ve yasal düzene daha fazla saygı duyulmasını destekleyen unsurlar barındırmaktadır (Sırım & Eraslan, 2020:123). Günümüzde yerel ekonomiler, büyümenin doğrudan belirleyicileri haline gelmiş, kurumsal yapıları ve idari politikaları etkilemeye başlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte merkezi idare odaklı yönetim fikri, yerel ekonomiler için uygun koşul ve kaynakların yaratılması anlamında yetersiz kalmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle belediyeler kalkınmanın anahtarlarından biri haline gelmiştir. Sosyal belediyelerin en önemli özelliği emek üretkenliğini, toprak verimliliğini ve teknik ilerlemeyi savunması ve sürdürülebilir hale getirmesidir. Kurumsal olarak yeterli şekilde işlemeyen, teknik bilgi sağlama ve genel olarak fırsatçı ekonomik ilişkileri azaltma konusunda etkisiz kalan belediyeler ise sadece sosyal maliyetlerin artmasına sebebiyet verir. Toplumsal ürünün, çalışmadan veya yatırım yapmadan; yani, üretime hiçbir katkıda bulunmadan sağlandığı belediye anlayışı kalkınmadan çok çıkarıcı ilişkilere hizmet eder. Bu yüzdendir ki kalkınma fikrine odaklanmış sosyal belediyeler çıkarıcı toplumsal ilişkileri

ve ekonomik eşitsizliği sürdürme amacını taşıyan yapıları dışarıda bırakır. Zira sosyal belediyeler, hizmet verdikleri bölgelerin geleceğini şekillendiren ve aynı zamanda zayıf ekonomik koşulları tersine çevirmeyi hedefleyen çoğulcu yapılar olarak hareket etmek suretiyle ulusal kalkınmaya hizmet ederler (Köse, 2003:3).

3. REFAH DEVLETİ VE SOSYAL BELEDİYECİLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ

Refah devleti ve sosyal belediyecilik arasındaki ilişki çok boyutlu nitelikler taşımaktaysa da temelde refah devletini kurumsal kılacak mekanizmalar toplumsal çıkarlar ve değerler tarafından yönlendirilen idari yapılardan oluşmaktadır. Toplumun ekonomik ve sosyal koruma anlamında yeterli seviyeye ulaştıracak kurumların başında devlet geldiği için yerinden yönetim ilkesi ile refah devletinin kapsamı arasında yakın bir ilişki vardır. Bu ilişkinin ortaya çıkmasında aile değerlerinden ve dini geleneklere, tarihsel ve kültürel belirleyicilere ve en nihayetinde demokrasiye kadar çok geniş faktörler etkili olmuştur.

Refah devleti, merkezi idarenin hiyerarşik yapılardan başka yerel düzeyde yönetsel unsurların varlığını da gerektirmektedir. Sosyal perspektiften bakıldığında toplumun iyiliğinin yalnızca merkezi devlet esasıyla sağlanması imkânı bulunmamaktadır. Ailenin korunmasından, sosyal güvenliğe, kadınların hak ettikleri eşitliğe erişmesine kadar evrensel programların uygulanması yerel yönetimlerin varlığını zorunlu kılmaktadır (Bauman, 1999: 67). Çünkü toplumsal faydaların eşit bir biçimde dağıtımı için siyasi mekanizmaların olabildiğince geniş bir temsil kabiliyetine sahip olması şarttır. Yalnızca merkezi idarede yer alan yöneticiler tarafından kontrol edilen sistemler refah devletinden çok himaye mekanizmaları haline gelirler. Sosyal koruma sistemleri ile donatılmış belediyelerin varlığı ise ekonomik kalkınma ile sosyal politika arasındaki ilişkiye odaklanılmasını ve refah devleti fikrine erişilmesine kolaylaştırır.

Refah devleti kavramı tek başına sanayileşmiş ekonomi olarak kabul edilemez. Çoğulcu esaslara dayalı sosyal koruma gücü içeren yerel yönetimler, belirgin kültürel farklılıklar içeren toplumlarda bile kamu hizmetlerinin ve gelirin kurumsal dağılımını güçlü kılmaktadır. Bundan dolayıdır ki günümüzde refah devletine yönelik çalışmalar, merkezi idareden belli ölçüde bağımsız, sosyal, eşitlikçi, dayanışma fikirlerine dayalı belediyelerin varlığının zorunlu olduğunu göstermiştir (Akalin, 2003: 5). Ancak bu özellikleri taşıyan yerel idari yapıların varlığı kadar belirli bir düzen ve denetim sistemi içerisinde örgütlen-

menin de refah devletinin unsurları içerisinde yer aldığı göz ardı edilmemelidir.

4. REFAH DEVLETİNE ERİŞMEK HUSUSUNDA SOSYAL BELEDİYECİLİĞİN VAROLUŞ AMACI

Küresel ekonomin getirdiği temel zorluklar ve genel ekonomik politikaların yetersizlikleri, yalnızca kalkınma anlamında değil, aynı zamanda sosyal eşitlik ve insanların üretim faaliyetlerine entegrasyonu bakımından da pek çok soruna yol açmaktadır. Refah devletinin zorunlu kıldığı kurumlar olan medeni özgürlükler, katılımcı yönetim, yasaya bağlılık ve rekabeti teşvik eden mülkiyet haklarının etkili bir şekilde korunmak zorundadır. Ancak mevcut sorunlara yönelik çözüm mekanizmalarının yalnızca merkezi idarenin kurumsal mekanizması ile hayata geçirilmesi imkânı yoktur (Kapanı, 1996: 14). Bu nedenle çalışmamızda ekonomik faaliyetlerin gerekli kıldığı yerel düzeydeki kurumsal çerçevenin, türlerinin ve davranışlarının belirlenmesinin öneminden hareketle sosyal belediyelerin sunabileceği fırsatların ortaya konması amaçlanmıştır. Belediyelerin yerel anlamda sahip olduğu dinamiklerin ekonomik ve sosyal performans şeklinde ortaya koyabileceği potansiyelin altının çizilmesi için de refah devleti kavramından hareket edilmiştir.

Gelişmiş ve demokratik toplumlar merkezi idarenin otoritesinin varlığını dışlayan yapılar değildir. Önemli olan, her tür idari yapının kurumsal çerçeveye bağlılığının sağlanmasıdır. Ancak bu yapılırken başta belediyeler olmak üzere yerel yönetimlere hiç yer verilmemesi veya yer verilmekle birlikte yetkisiz kılınması ekonomik performansın zayıflamasına ve kalkınmanın yavaşlamasına neden olur. Bundan dolayıdır ki yerel yönetimlere yer vermeyen idari örgütlenmelerde sosyal katılım ve fırsat eşitliği mekanizmaları zayıflar.

Belediyeler başta olmak üzere yerel düzeydeki örgütlenmelerin kalkınma anlamında sunduğu olanakların değerlendirilmesi son derece önemlidir. Ancak yerinden yönetim birimleri olan belediyelerin idarenin bütünlüğü ilkesi ve buna bağlı idari vesayet denetimi kavramları çerçevesinde ele alınması da aynı düzeyde önem taşımaktadır. Demokrasi başta olmak üzere kapsayıcı niteliklerine yapılan vurgu, belediye rejimine dayalı kalkınmayı teşvik etse de mevzuatı uygulayan ve denetim sağlayan meşru bir merkezi otoriteden yoksun kalan toplumların gelişme ihtimali bulunmamaktadır. Bundan dolayıdır ki çalışmamızda sosyal belediyeler, merkezi idare ile bütünlük içerisinde incelenmiş ve ancak bu şekilde sürdürülebilir büyüme ve eşitlikçi top-

lumsal refaha katkı sağlayacak yapılar olarak kabul edilebileceklerinin tanımlanmasına gayret edilmiştir.

5. SOSYAL BELEDİYECİLİĞİN SUNDUĞU KALKINMA OLANAKLARINA YÖNELİK BULGULAR VE MADRID ÖRNEĞİ

Günümüz ekonomik faaliyetleri bilgi teknolojilerini, inovasyonu, sürdürülebilirliği ve çeşitliliği yakalamaya dönük üretim anlayışını zorunlu kılmaktadır. Sosyal belediyecilik fikri ile hareket eden örgütler yatırım, emek verimliliği ve teknik ilerleme anlamında büyük bir potansiyele sahiptirler. Bundan dolayı, sosyal belediyecilik ve refah devleti arasındaki ilişkinin somut bir biçimde ortaya konması gerekli hale gelmiştir. Bu gereklilik doğrultusunda makalemizde yöntem olarak sosyal belediyeciliğin refah devletine yönelik etkisine yönelik bulguları ortaya koyma amacını taşıyan teorik değerlendirmelere yer verilmiş ve ayrıca spesifik olarak incelenen Madrid Belediyesi örnek bir model olarak sunulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti devlet yapısına olan benzerlikleriyle dikkat çeken İspanya, özerklik bağlamında bazı farklılıklara sahip olsa da refah devleti arayışı ve sosyal belediyecilik anlamında güçlü bir kurumsal modeldir. Bu model içerisinde ise Madrid Belediyesi sosyal belediyecilik açısından önemli bir emsal teşkil etmektedir. Madrid Belediyesi'nin sosyal belediyecilik fikri doğrultusunda örgütlenen kurumsal yapısı üç temel kavramla tanımlanmaktadır. Bu kavramlar:

- a) Katılımcı esaslar doğrultusunda fırsat eşitliği,
- b) Yerel ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi
- c) Merkezi idare ile uyumlu bir biçimde ulusal kalkınmaya katkı sağlanmasıdır (Yücel, 2018: 60).

Söz konusu kavramlar doğrultusunda sosyal belediyecilik yapılanmasının sağlanması için öncelikli olarak katılımcı yönetim modeli oluşturulmuş ve başta bütçe olmak üzere belediyenin ekonomi temelli tüm kararlarına ilişkin olarak "Decide Madrid" adı altında bir mekanizma geliştirilmiştir. Bu sistemin özünde Madrid halkının verimlilik ve kalkınma anlamında sahip olduğu potansiyelin bilinmesi ve değerlendirilmesi amacı yatmaktadır. "Decide Madrid", Madridlilere bağlı oldukları yerel yönetimin yönetsel kararlarına oy vererek katkı sağlama imkânı veren bir oylama sistemidir. Bu sistem kapsamında, en çok oyu alan teklifler doğrudan Madrid kent bütçesi kapsamına alınmaktadır. Böylelikle yerel istek ve önerilerin, katılımcı bütçeleme ve ekonomi politikaları üzerinde belirleyici olması sağlanmıştır. Bunun

yanı sıra ekonomi özelinde vatandaş tartışma alanları, katılım projesi destekleri, eşgüdümlü yatırımlar gibi seçenekler oluşturularak kent halkının ekonomik faaliyetlerde bulunması özendirilmiştir (www.kadikoyakademi.org/katilimci-uygulama-ornekleri-madrid-belediyesinden-decide-madrid, E. T. 06.06.2025).

İspanya, Türkiye'den farklı olarak belirli düzeyde idari özerkliği kabul etmektedir. Ancak merkezi idarenin denetim ve kontrolünden, Bakanlar Kurulu ve iki ayrı Meclis vasıtasıyla ulusal bütünlüğün sağlanmasından ve devletin bölünmezliğinin kralın varlığında sembolize edilmesinden vazgeçilmemektedir. Madrid Belediyesi tarafından refah devletinin gerçekleştirilmesi maksadına yönelik izlenen sosyal belediyecilik anlayışı merkezi idareden bağımsız yahut kontrolsüz bir yönetim şeklinde algılanmamalıdır. Madrid Belediyesi faaliyetlerinde bağımsızlığı ve ulusal birliğin parçalanmasını çağrıştıran ifadelerden özenle kaçınmakta ve merkezi idarenin denetimi dışında kalınmamasına özen göstermektedir. Dolayısıyla merkezi idare ile belediye idaresi arasındaki uyumun korunmasına büyük önem verilmektedir.

Madrid, günümüzde İspanya'nın en gelişmiş idari yönetimi haline gelmiştir. Kişi başına düşen gelirin diğer şehirlerden daha fazladır. Ülke genelinde işsizlik oranı yüzde 20 civarında olmasına rağmen, Madrid'de bu oran %9 olarak ölçülmüş, alt yapı ve ulaşım olanaklarının güçlendirilmesiyle birlikte ülkenin en büyük en büyük 2.000 şirketinin %72'si merkezini Madrid'e taşımıştır. Şehir, verimlilik ve gayrisafi milli hasıla bakımından Avrupa Birliği'nin üçüncü, ülkenin ise en büyük kentidir (www.statista.com/topics/11696/madrid/ E. T. 07.06.2025). Bu veriler ışığında, sosyal belediyecilik anlayışıyla birlikte refah devletine erişme fikri anlamında Madrid'in güçlü bir örnek teşkil ettiği görülmüştür. Madrid Belediyesi'nin istihdam, girişim ve turizmin önde gelen merkezi olma ve dahası ekonomik bir çekim odağı haline gelme doğrultusundaki sosyal belediyecilik anlayışı ulusal kalkınmaya da ivme kazandırmıştır. Böylelikle Madrid, merkezi idareden aldığı güçle yerel ekonomik faaliyetleri, bilgi teknolojilerine yönelik çalışmaları ve araştırma merkezlerini katılımcı bir yönetim süreci dâhilinde destekleyerek İspanya'nın daha önce pek çok kez yaşamış olduğu ekonomik krizlerden çıkmasında ve dünyanın en büyük altıncı ekonomisi haline gelmesinde çok önemli katkılar sunmuştur (Hedgecoe, /www.bbc.com/turkce/articles/cjdev1k7yn1o E. T. 02.06.2025).

6.SONUÇ VE ÖNERİLER

Ulusal ekonomiler merkezi idarenin faaliyetlerinden başka bele-

diyeler düzeyindeki farklılıklardan da doğrudan etkilenmektedir. Yatırımların cazip kılınmasına yönelik alt yapı faaliyetlerinden, yerel ekonomilerin desteklenmesine ve var olan iş gücünün aktif bir biçimde değerlendirilmesine kadar varan süreçlerin tamamında belediyeler önemli bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede hem merkezi idarenin hem de başta belediyeler olmak üzere yerel yönetimlerin refah devletine ulaşma fikri doğrultusunda uyumlu kılınması gerektiği görülmüştür. Daha kesin bir ifadeyle, ülke içindeki ekonomik farklılıkların giderilmesinin refah devletinin vazgeçilmez koşulu olduğu anlaşılmıştır.

Sosyal belediyeciliğin refah devleti hedefine ulaşılması anlamındaki katkılarına ilişkin olarak Madrid Belediyesi çok önemli bir örnek teşkil etmektedir. İspanya genelinde yaşanan pek çok ekonomik kriz karşısında sosyal belediyeciliğin kalkınma amacına erişme anlamında ne denli yararlı araçlar olduğu görülmüş ve bu yöndeki mevzuat boşluklarının doldurulması suretiyle işe başlanmıştır. Bu bağlamda, belediyelerin kalkınma seviyelerindeki değişiklikler üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda sürdürülebilir ilerleme ile kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlayan kapsamlı politikalar hayata geçirilmiştir. Tüm bu çalışmalar sonucunda Madrid Belediyesi güçlü bir örnek olarak karşımıza çıkmış ve refah devleti açısından sosyal belediyeciliğin vazgeçilmezliğini ortaya koymuştur.

Madrid'in kapsamlı kalkınma düzeyi ölçümlerinde elde ettiği başarıda çevresel ve kurumsal yerel unsurların yönetime dâhil edilmesi ve vatandaş katılımı temelli dengenin sağlanması büyük rol oynamıştır. Madrid Belediyesi refah devletinin analiz edilmesi anlamında belediyelerin gelişimindeki güçlü yönlerin ve kritik noktaların belirlenmesinin önemi ve gerekliliğini ortaya koymuştur. Böylelikle kutuplaşmadan arındırılmış, fırsat eşitliği ile donatılmış sosyal belediyecilik anlayışının refah devletinin vazgeçilmez unsuru haline geldiği somut bir biçimde görülmüştür. Küresel ekonominin hâkimiyet kazanmasıyla birlikte, tek bir merkezden yönetilen ekonomik faaliyetlerin refah devletine geçiş anlamında yetersiz hale gelmiştir. Merkezi idarenin güç piramidinin tepesindeki yeri korunmak şartıyla idari sistemin yerel uzantıları olan belediyelerin yeterli takdir yetkisiyle teşvik edilmesi ve güçlendirmesi zorunludur. Bunun için öncelikli olarak kendine özgü koşullara sahip yerel ekonomik çeşitliliğin değerlendirilmesi ve sosyal belediyecilik anlayışının katılım temelli olarak yönetim sistemine eklenmesi gerekmektedir. Zira merkezi idarenin denetimi korunmak suretiyle vatandaşların sosyal belediyeler aracılığıyla ekonomik ve toplumsal dinamiklere dâhil edilmesinin refah devletine ulaşma anla-

mındaki değeri ve önemimin inkâr edilmesi mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, B., Akyüz, İ. & Alsancak, F., (2024). Sosyal Belediyecilik ve Sosyal Hizmet İlişkisi Üzerine Yapılan Çalışmaların İncelenmesi, *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 83-96
- Akalın, G. (2003). Piyasa Ekonomisinin Neresindeyiz, *İşveren Dergisi*, www.tisk.org.tr/ (E.T 03.06.2025)
- Aktan, C.C., Tunç, M. & Yay, S., (2017). İnsan Sermayesi ve Sosyal Sermaye Arasındaki İlişki ve Tamamlayıcılık Rolü Üzerine, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 9 (1), 81-103
- Aydın Çetin, G., (2021). İnsana Yakışır İş ve Çalışan Yoksullar: İşgücü Piyasası Çerçevesinde Bir Değerlendirme, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 4 (1), 18-36
- Bauman, Z. (Çev. Ümit Öktem), (1999). Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar, İstanbul:Sarmal.
- Berkün, S., (2017). Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Anlayışı, *e Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2 (18), 582-598
- Durdu, Z., (2009). Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, (22), 37- 50
- Ersöz, Y.H., (2004). *Sosyal Politika Perspektifinden Yerel Yönetimler*, İstanbul:Filiz
- Ersöz, Y.H., (2017). Sosyal Politika-Refah Devleti-Yerel Yönetimler İlişkisi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, (55), 759-775
- Hedgecoe, G. (2025). İspanya Ekonomisi Avrupa’nın Lokomotifi Haline Nasıl Geldi, www.bbc.com/turkce/articles/cjdev1k7yn1o (E. T. 02.06.2025)
- Kapani, M. (1996). İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, Bilgi Yayınevi, İstanbul
- Köse. H.Ö. (2003). Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü, *Sayıştay Dergisi*, (49), 3-46
- Sırım, V. & Eraslan, M. .(2020). Demokratikleşme ve Ekonomik Büyüme

Arasındaki Etkileşim, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (17), 119-130

Türk, D., Aşçı, F.M., Samsunlu, G. & Kuşçu Atabay, R. (2024). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*, İstanbul:Medipol Üniversitesi

Ülgen, G. & Özalp Arda, L.F. (2017). Refah Rejimleri Sınıflandırma Çalışmaları: Cinsiyet Boyutları, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39 (2), 637-656

Yücel, Ö. (2018), 2008 Küresel Finans Krizinin İspanya'ya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1 (1), 56-68

www.kadikoyakademi.org/katilimci-uygulama-ornekleri-madrid-belediyesinden-decide-madrid (E. T. 06.06.2025)

www.statista.com/topics/11696/madrid/ (E. T. 07.06.2025)

YAPAY ZEKANIN İŞLETME YÖNETİMİNDE ÖNEMİ VE ETKİSİ¹

Hamed NOORIZADA²

Mehmet ERKAN³

Özet

Bu çalışma yapay zekanın işletme yönetimi üzerindeki etkisi ve önemini ortaya koymak için hazırlanmıştır. Yapay zeka bu alanı nasıl değiştirdiğini, hangi avantajlar sağladığı, işletme yönetimin şeklini nasıl değiştirdiğini ele alınacaktır.

Yapay zeka alanında son yıllarda yaşanan yenilikler ve gelişmeler işletme yönetimi üzerinde çarpıcı ve önemli etkileri olmuştur. yapay zeka işletme yönetimi üzerinde bıraktığı en önemli etkileri görevlerin otomatikleşmesi, kararların iyileşmesi, işletmeyi yeni ürün ve servislerin geliştirmesinde yardımcı olma, işletme yönetimin daha verimli, üretici ve faydalı olmasını sağlamaktır. Görevleri az maliyetle ve kısa zaman içerisinde, yüksek verimlilik ve doğruluk oranı ile tamamlayan yapay zeka işletme yönetimin müşteri ilişkileri, insan kaynakları yönetimi, pazarlama ve satış yönetimi, tedarik zinciri yönetimi, veri yönetimi ve güvenliği gibi işletme yönetimin farklı alanlarında katkı sağlamaktadır

Bu araştırma nicel araştırma yöntemini kullanılmıştır. Very toplamak için bu çalışmada 326 çalışanın katıldığı anket çalışması yapılarak yapay zeka farkındalığı ve yapay zekanın işletme yönetiminde önemi ve etkisi ile ilgili ölçekler kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bilgiler ve verilerin analizi SPSS programı yardımı ile betimsel istatistikler, Pearson Korelasyon, T-tesisi, Regresyon analizi ve Verimax kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşletme Yönetimi, Yapay Zeka, Teknoloji, Otomatikleşme.

1 Bu çalışma Prof. Dr. Mehmet ERKAN danışmanlığında Hamed NOORIZADA tarafından hazırlanan "İşletme Yönetiminde Yapay Zeka Önemi Ve Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 İşletme Yönetimi Yüksek Lisans Mezunlu, İstanbul Gedik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans mezunu, Khatam Al Nabieen üniversitesi, hamednoorizada@yahoo.com, 0009-0002-0806-4263.

3 Prof. Dr., İstanbul Gedik Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mehmet.erkam@gedik.edu.tr, 0009-0007-9578-9292.

THE IMPACTS AND IMPORTANCE OF ARTİFİCİAL INTELLİGENCE İN BUSINESS ADMINİSTRATION

Abstract

This study has been prepared to reveal the impact and importance of artificial intelligence on business administration. It will address how artificial intelligence has changed this field, what advantages it provides, and how it has altered the shape of business administration. Recent innovations and developments in the field of artificial intelligence have had striking and significant effects on business administration. The most important impacts of artificial intelligence on business administration include the automation of tasks, the improvement of decisions, assisting the business in developing new products and services, and making business administration more efficient, productive, and beneficial. Artificial intelligence, which completes tasks at low cost and in a short time with high efficiency and accuracy, contributes to various areas of business management such as customer relations, human resources management, supply chain management, marketing and sales management, and data management and security. This research has utilized a quantitative research method. In order to gather comprehensive information, a survey study was conducted in this research with the participation of 326 employees, utilizing scales related to artificial intelligence awareness and the importance and impact of artificial intelligence in business administration. The analysis of the data obtained in the study was performed using descriptive statistics, Pearson correlation, T-test, regression analysis, and Varimax through the SPSS program.

Key Words: Business Administration, Artificial İntelligence, Technology, Automation.

1. Giriş

Yapay zeka işletme yönetimin işleyiş şeklini değiştirmiştir. Yapay zeka günlük rutin işlerin otomatikleşmesinden başlayarak, müşterilerin gösterdiği davranışlarına anlayış sağlamasına kadar, işletme yönetimin üzerinde derin etkileri olmuştur. Yapay zekanın işletme yönetimin üzerinde bıraktığı en önemli etkilerden birisi, günlük rutin işleri otomatikleştirmesidir, bu durumda yöneticiler daha fazla zaman tasarrufu yaparak, stratejik ve yaratıcılık gerektiren işlere odaklanabilirler, bu da verimlilik ve etkinliği artmasına neden olur.

Yenilikçi teknolojik gelişmesi olan yapay zeka, robotlar ile beraber, işletmelerde her işlevde çalışma modelini değiştirmiş. Yapay zeka, öğrenme, mantık ve kendi kendini geliştirme dahil insan anlayış yaklaşımlarını taklid ederek üretilmiştir. Yapay zeka zaman ve parada tasarruf sağlayarak, belirli kararların alınmasını mümkün kılıyor. Yapay zeka algoritmaları devasa büyük verilerin analizi ile modelleri belirleyebilir ve tavsiyelerde bulunabilir, bu daha önce insanlar tarafından tek başına yapabilmesi çok zor ve hatta imkansızdı. Yapay sinir ağları, derin öğrenme ve makine öğrenme yapay zekayı benzersiz avantajlara sahip kılıyor, yapay zeka bu öğeler ile insanların zekasını medan okuyor.

Yapay zeka işletmelere yeni ürünlerin ve servislerin geliştirmesinde çok büyük katkılar sağlıyor, yapay zeka yöneticilere yeni pazarlar ve fırsatları yakalamalarını sağlıyor. Kısacası yapay zeka işletme yönetimin farklı alanlarında kullanılıp zaman tasarrufu yapar, maliyetleri düşürür, hata riskleri azaltarak doğruluk oranını yükseltiyor. Yapay zeka işletme yönetimin tarzını değiştirebilme, devrim yaşatabilme potansiyeline sahiptir. Bugün çok açık bir şekilde görüldüğü gibi gelecekte yapay zekanın işletme yönetimi üzerinde de çok önemli etkileri olacaktır.

Bu araştırmadaki en önemli amaç , yapay zekanın işletme yönetimi üzerindeki etkisi ve rolünü belirlemek, yapay zekanın işletme yönetiminde uygulandığı zaman nasıl etkileri bırakacağını ortaya koymaktır, ayrıca bu araştırmada yapay zeka işletme yönetimin hangi alanlarında kullanılığ ne kadar etkili ve önemli olduğunu da vurgulanacaktır.

2. Yapay Zeka

1956 yılından itibaren resmi olarak ortaya çıkan yapay zeka, farklı kaynaklardan farklı şekillerde tanımlanmıştır. Yapay zeka insanlar gibi davranabilemeyi ve insanlar gibi düşünmeyi amaçlıyor, yapay zekanın temeli insanların beynini teklit etmesi üzerinde kurulmuştur. İnsanların zekasını nesnelere verilmesi ve nesnelerin insanların beynini taklid etmesi, çok eski dönemlerde anlatılmıştır buna örnek olarak Yunan Tanrısı Hephaestus robota benzer altın hizmetçisini söyleyebiliriz. Bu alanda en önemli gelişmelerin başında 1956 yılından sonra yapay zeka resmi olarak ortaya çıkması ve çok ciddi çalışmalar başlamasıdır. Yapay zekanın hızlı gelişimi insanları daha çok meraklandırdı ve hatta insan sınırları aşabilme korkusunu yarattı.

1956 yılında, yapay zekanın modern babaları olarak adlandırılan, Claude Shannon, John McCarthy, Marvin Minsky, Nathaniel

Rochester, Allen Newel ve Hervert Simon'un, Hanover New Hampshire, Dartmouth Koleji'nde bir yazı okulu düzenlemişler, yapay zeka terimi ilk olarak bu kolejide kullanıldı ve bu tarihe kadar yapay zeka yerine mankine zekası(Turing) kullanılmaktaydı. Bundan sonra dünyanın dört bir yanındaki sayısız araştırma grubu, insan zihinsel ve fiziksel yeteneklerini taklit etme, eşitleme ve hatta aşma hedefi ile yapay zeka sistemlerin inşasına girişmeye başlamışlardır.(Küsebeci, 2021, s. 11)

Modern yapay zekâ alanının; yaygın görüş olan toplumun faydalanması veya ticari gelir elde etmek amacıyla zeki makinelerin geliştirilmesini değil, zihnin güçlerini aydınlatmayı amaçlayan bir bilim dalı olduğunu belirtmiştir. Feigenbaum ve Feldman dediğine göre yapay zekânın amacı zeki insanların gösterdiği zeki davranışları taklit edebilen bilgisayar programları oluşturmaktır. Whitby, yapay zekânın nihai hedefinin "insan, hayvan ve makine zekâsına eksiksiz bir bilimsel açıklama getirecek, üçüne de temel oluşturan ortak ilkeleri göstermek" olduğunu belirtmiştir(Ünal ve Kılınç, 2020, s. 53)

Yapay zeka büyük gelişmeler sayesinde bugün farklı özelliklere sahip olmuştur, kendisine kattığı yeni gelişmeler sonucunda bugün yapay zeka öğrenebilir, tahlil edebilir ve hata daha önce sadece insanların yapaybildiği görevleri artık yapay zeka yapabiliyor. Yapay zekânın en önemli özelliklerinden büyük verileri çok hızlı ve güvenli bir şekilde analiz edebilme, insanların davranışlarını ve zekasını taklid ederek farklı alanlarda farklı problemleri çözebilme, insanların dilini anlayıp onu üretmesi için doğal dil anlayabilme ve farklı durumlarda iletişim kurma, insanların beyninin karmaşık karar alma gücünü taklid etmek için kullanılan ve çok katmanlı sinir ağlarından oluşan derin öğrenme ve makine öğrenme

3. Yapay Zeka ve İşletme Yönetimi

Yapay zekanın işletme üzerinde etkisi ve rolu açık ve nettir, yapay zeka yaptığı gelişmeler ve ortaya koyduğu yenilikler ile işletme yönetimin şeklini değiştirmiş, artık çoğu ülkelerde yapay zekanın işletme yönetiminde farklı oranlarda kullanılmaktadır. Yapay zeka bugüne kadar işletme yönetimin farklı alanlarını değişikliğe uğratmış ve hala devam eden gelişmeler ile işletme yönetimi için farklı olanak ve imkanlar sağlamaya devam ediyor. Bu yenilikler sayesinde yapay zeka işletmelerin daha hızlı gelişmesine, zaman tasarufu ve verimliliğin artmasını sağlıyor, işletme yöneticileri yapay zekayı kullanarak çok büyük bir oranda maliyetleri düşürebiliyor. Yapay zeka uygulamaları son zamanlarda sağladığı yenilikler ile işletme yönetimi için büyük avantajlar sağla-

mıştır, yapay zeka uygulamaları, yapay zekaya dayalı robotlar, bilgisayar vizyonu, ses tanıma, makine öğrenme, doğal dil işleme vb. İşletme yönetimleri için bir devrim yaşatmış, ve her gün yeni gelen gelişmeler ile dünya çapında işletme yönetiminde kendi etkisi ve rolünü daha belirtmeye devam ediyor. Yapay zekanın işletme yönetimi için sağladığı diğer avantajlardan bazıları piyasa riskleri azaltmak için veri eğilimleri tanımlama, sanal asistan ile müşteri hizmetleri geliştirme, ve hatta uyum başarısızlıkları tanımak için organizasyon içinde çeşitli sunucuda saklanan milyonlarca belgeyi analiz edilmesi.(Parasanth, Vaddakan, Surendran ve Thomas, 2023, s. 966)

Yapay zekanın işletme yönetimine olan en büyük katkılarından birisi, büyük verileri kullanarak karar alma sürecini hızlandırması ve daha etkin ve hatasız hale getirmesidir. Yapay zeka karar alma sürecinde büyük verileri analiz ederek karar alma sürecinde yardımcı oluyor. Yapay zeka algoritmaları yardımı ile verileri işliyor, algoritmalar da bu işi becerebilmek için problem çözümünü önceden tanımlanmış ve biçimlendirilmiş kullarla şekillendiriyor.

Yapay zekanın işletme yönetimindeki diğer etkisi, müşteri yönetiminde sağladığı avantajlar ve kolaylıklardır. Yapay zeka günlük rutin işleri otomatikleştiriyor ve bir çok işlemin insan müdahilesi olmadan tamamlayabiliyor. Müşteri ilişkileri yönetimine yapay zekanın girdikten sonra, hissedarların beklentileri, ani ihtiyaçları ve maksatların kavramasında ve oranlamasında büyük bir kaldiraç olduğunu göstermiştir. Bu yüzden işletmelerin uzun vadeli planı, geliştirilmiş pazarlama ve teknik çözümleri uygulayan şümüllü bir müşteri ilişkileri yönetimi stratejisi belirlemesi ile bütünleştirilmiş yazılım platformları olması lazım. Yapay zeka ile müşteri ilişkileri bütünleştirilmesi, ani algılamak için kullanılan ve ya normal bellekte saklanan verilerden ziyade, işletme yönetimine daha kapsamlı ve günevilir verilere erişmesini sağlayan bütünleşmiş platform olarak açıklanabilir. Bunlar, bu verilerden anlam çıkarabilir ve müşterilerin elde edilmesi, müteriyi kaybetmemek ve yetiştirmek için uygun zamanda müdahileleri kordine edebilir. (Fionah, 2024, s. 42)

Yapay zeka işletme yönetimi için insan kaynakları yönetimi, tedarik zinciri yönetimi, pazarlama ve satış yönetimi, veri yönetimi ve güvenliği, içerik yönetimi gibi farklı alanlarda çok önemli avantajlar sağlamış ve yönetimin gelişmesine ve iyileşmesine yol açmıştır. Yapay zeka insan kaynakları yazılımları ile işletmelere insan kaynakları otomatikleştirilmesini sağlıyor, bu çerçevede işe alma oryantasyonu ve perfor-

mans yönetimi, yetenek, personel ciro tahminleri ve daha eşitlikçi ve kapsamlı bir işyeri oluşturmak için kullanılabilir.

Yapay zeka sağladığı olanaklar ile tedarik zinciri yönetimini farklı açılardan değiştirebilme potansiyeline ve gücüne sahiptir. Yapay zeka tedarik zincirini değiştirebildiği alanlardan örnek olarak veri tahlili ve taleplerin tahmini, lojistik ve taşıma yolların iyileştirilmesi gibi faaliyetlerden söz edebiliriz. Ayrıca tedarik zinciri yönetiminde yapay zeka kullanılması, talepler değişikliğe uğradığı zaman, cevap verme yükümlülüğünün iyileşmesine, zaman ve para tasarrufuna sebep oluyor.

Yapay zekanın işletme yönetiminde yaptığı çok önemli katkılardan bir diğeri, pazarlama alanında gerçekleştirdiği devrimlerdir. Yapay zeka pazarlama etkinliklerinde verimliliğin artmasına, kampanya performanslarının iyileşmesine, müşteri deneyiminin gelişmesine yol açıyor, yapay zekanın pazarlama ekibine sağladığı destekler çok büyüktür, yapay zeka yardımı ile pazarlama ekibi, müşterilerin hangi çeşit ürünleri aradıklarını kolayca anlıyor ve kampanyaların doğru zaman ve yerini tahmin edebilirler.

Müşteri tercihlerinden ve davranışlarından elde edilen verileri yapay zeka yardımı ile analiz edilmesi ürünlerin iyileştirmesi, teklif ve müşteri deneyimleri daha iyileştirmesinde çok önemli bir rol oynuyor, ayrıca işletmeler bu teknolojiyi kullanarak, müşterin ihtiyaçlarına göre kişiselleştirilmiş pazarlama ve ürün önermelerini sağlıyor. Sonuç olarak yapay zekanın pazarlama ve satış yönetiminde kullanılması, müşteri memnuniyeti ve ayırtılmasını geliştiriyor. (Toros Ntapiapis, 2023, s. 377)

4. Araştırmanın Problemi, Amacı ve Önemi

Yapay zeka alanında yaşanan gelişmeler, bu teknolojinin insanlara benzer karar alma yeteneklerine sahip olmalarını sağlamıştır. İnsan zekasını taklit eden yapay zeka uzun süredir üzerinde farklı çalışmalar yapılmış ve yaşanan gelişmeler, yapay zekayı her alanda kullanışlı hale getirmiş ve bu da farklı değişim ve devrimlere neden olmuş ve olmaktadır. Yapay zeka sağladığı olanaklar ve avantajlar ile iş ve görevlerin daha hızlı, az maliyet ve yüksek doğruluk oranı ile yığılmasını sağlıyor ve piyasada işletmelere rekabetçi avantajı sağlıyor.

Bu çalışmada ele alınacak problem ile, yapay zekanın sağladığı avantajlar ve getirdiği yenilikler ile işletme yönetiminde ne kadar etkisi olduğunu ve bu alanda ne kadar önem taşıdığı detaylı bir şekilde inceleyip açıklamaktır. Bugün yapay zeka birçok işletme yönetiminde

kullanılmaktadır ve her gün bu teknolojiyi uygulayan işletme yönetimi sayısı artmaktadır. Dolayısı ile yapay zekasını işletme yönetimi üzerindeki önemi ve etkisini araştırıp belirlemek çok önem taşımaktadır.

Bu araştırma yapay zekanın işletme yönetimi üzerindeki etkisi ve önemini araştırarak elde edilen sonuçları ortaya koyacaktır. İşletme yönetimi çok derinde etkileyen ve işletiş şeklini değiştiren yapay zeka, bu alanın farklı bölümlerinde, müşteri ilişkileri yönetiminden insan kaynakları yönetimine kadar, tedarik zinciri yönetiminden pazarlama ve satış yönetimine kadar nasıl etkilediğini ve bu alanlarda taşıdığı önemi açıklayacaktır. Kısacası yapılan bu araştırma sonucunda yapay zeka ve işletme yönetiminin ilişkisi, işletme yönetiminde yapay zeka kullanıldığı zaman, hangi konulara dikkat edilmesi gerektiğini ve hangi sonuçlara neden olacağını gösteriyor.

Bu alanda daha önce böyle derinlemesine ve toplu araştırma yapılmadığı için, bu çalışma literatüre büyük katkı sağlayacaktır. Bunun yanında araştırmada elde edilen bulgular ve sonuçlar, işletme yönetiminde yapay zekayı uygulamak isteyenler için yol gösterici, destekleyici ve önemli bilgileri sunacaktır ve daha başarılı, verimli ve tatmin edici bir çalışma ortamı oluşmasını sağlayacaktır.

5. Araştırmanın Yöntemi

İşletme yönetiminde yapay zeka önemi ve etkisi araştırıldığı bu çalışmada, araştırma ile alakalı ve ilgili tüm konular literatür taraması çerçevesinde hem Türkiye hem de uluslararası bu konu hakkında yazılan bakılı veya görsel ortamda incelenmiş ve elde edilen verilerin araştırmaya kuramsal temel oluşturmuştur.

Bu araştırmada, nicel araştırma yönetimi esas alınmış ve araştırmaya ait model de ilişkisel tarama modeli olarak ifade edilir. Bu metodun en önemli özelliklerinden birisi parametreler arasındaki ilişkiyi ve olası sonuçların tahmin edilmesi için kullanılan istatistiksel bir yöntem olmasıdır. Tarama modelinde örneklem kalabalık bir evrenden seçilmiş ve genel bir yargıya ulaşılmıştır. Manidarlığın düzeyini anlamak için kullanılan ve tarama modelinden birisi olan korelasyonel tarama modeli seçilmiştir.

5.1. Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

Yapay zekanın işletme yönetiminde önemi ve etkisini araştıran bu çalışmada, anket katılımcılarına yönetilen soruların eksiksiz ve doğru anlaşıldığını ve aynı zamanda katılımcıların bu ankete verdiği cevap-

lar hatasız ve gönüllü olduğunu varsayılmaktadır. Yapılan bu araştırmanın sınırlılıkları da bulunuyor, bunlar mesafe, maliyet ve zaman sınırlılıklarıdır, ayrıca dil unsurların oluşturduğu güçlükler sebebi ile bazı sınırlılıklar oluşturmuştur.

5.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni, bir araştırmada değişken özelliklere sahip olan tüm birimlerin kümesini ifade eder, evren kavramı ifade etmek istediği anlam, bir araştırmanın ulaşabildiği realistik ve somut evreni anlatıyor. Bu araştırmada, araştırmanın evreni farklı sektörlerde çalışan veya çalışma tecrübesi olan insanlardır. Yapılan araştırmada verileri toplamak için rastgele seçimi olarak olasılıklı örneklem sistemi kullanılmıştır. Olasılıklı örneklem sistemi kullanılarak araştırmadaki evreni temsil edebilecek bir örneklem grubu belirlemeye çalışılmıştır. Olasılıklı örnekleme yönteminde evren için sayılan her birimin örneklemede bulunma ihtimali aynıdır ve aynı seçilme şansına sahiptir.

6. Bulgular

Araştırmada yapay zekanın işletme yönetiminde önemi ve etkisi ölçeklerinden elde edilen verilerin açımlayıcı faktör analizine uygun olup olmadığını Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testleri ile açıklanacaktır

Tablo 6.1: İşletme Yönetiminde Yapay Zeka Önemi ve Etkisi Ölçeğinin Faktör Analizine Uygunluğu

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem Ölçüm Değer Yeterliliği		916
Bartlett's Testi	Ki-Kare	2474.209
	SD	465
	Sig.	<.001

Tabloda incelendiği zaman Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin .916 olarak görülmektedir. Bu değere 0.50 üzerinde olduğu için KMO değeri faktör analizi için mükemmel sayılmaktadır. Ayrıca Bartlett küresellik test sonucuna bakıldığında Ki-Kare değerinin anlamlı sayılmaktadır.

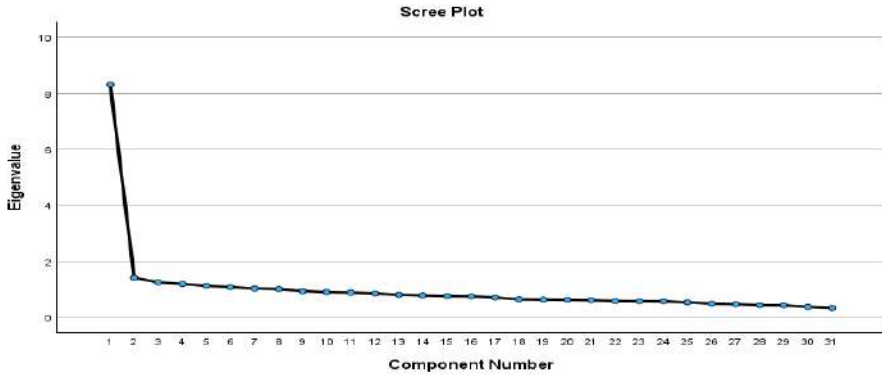
6.1 Faktör sayısı ve deseni belirlenmesi

maddelerin arasındaki ilişkiyi çıkarmak için faktörleşme yöntemi olarak temel bileşenler analizi, ayrıca döndürme (Rotation) yöntemi olarak da dik döndürme yöntemlerinden birisi olan maksimum değişkenlik (Varimax) kullanılmıştır.

Tablo 6.2: İşletme Yönetiminde Yapay Zeka Önemi ve Etkisi Ölçeğinin Faktör Yapıları (Döndürülmüş Varyans Değerleri)

Faktör	Özdeğer	Varyans yüzdesi	Toplam varyans yüzdesi
Faktör 1	8.309	26.802	26.802
Faktör 2	1.409	4.545	31.347
Faktör 3	1.249	4.028	35.375
Faktör 4	1.189	3.837	39.212
Faktör 5	1.123	3.624	42.836
Faktör 6	1.075	3.468	46.304
Faktör 7	1.025	3.308	49.612
Faktör 8	1.006	3.246	52.858

Yapılan Açımlayıcı faktör analizi sonucunda işletme yönetiminde yapay zekanın önemini ve etkisini 8 birleşen tespit edilmiştir. Bu durum aşağıda yer alan yamaç birikinin grafiğinde yer almaktadır.

Şekil 6.1: İşletme Yönetiminde Yapay Zeka Önemi ve Etkisi Ölçeğinin Faktör Sayısına İlişkin Yamaç Birikinin Grafiği

İşletme yönetiminde yapay zeka önemi ve etkisi ölçeğinin faktör sayısına ilişkin, yatay eksenle faktörlerin ve dikey eksenle özdeğerin yer almıştır. Bu yamaç birikinti grafiğinin incelendiği zaman, yüksek ivmeli düşüşün birinci noktadan sonar azalmış ve sekizinci noktadan sonra iyice azalarak birin altına düşmüştür. Öz değer ve varyans yüzdeleri ile yamaç birikinti grafiğinin elde edilen veriler incelendiğiman analizin sekiz faktör için yapılmasına karar verilmiştir.

6.2 Faktör maddelerin belirlenmesi:

Aşağıdaki tabloda döndürülmüş birleşen metrisi ile maddelerin bi-

nişik ve faktör yük değeri kabul düzeyi incelenmiş, bunun amacı maddelerin faktörlere dağılımı incelenmesi ve maddelerin korelasyonu hangi faktörde daha güçlü olduğunu göstermektir.

Tablo 6.3: Yapay zekanın işletme yönetiminde önemi ve Etkisi Ölçeğinin Faktör Deseni(Dik Dödürme-Varimax)

Madeler	1	2	3	4	5	6	7	8
Madde 43	.582							
Madde 45	.562							
Madde 31	.515							
Madde 15	.513							
Madde 32	.469							
Madde 39	.465							
Madde 34	.462							
Madde 35		.619						
Madde 9		.599						
Madde 41		.499						
Madde 8			.717					
Madde 14			.591					
Madde 6			.503	.327				
Madde 19				.709				
Madde 22				.473				
Madde 21				.467				
Madde 18					.728			
Madde 23					.502			
Madde 5						.664		
Madde 3						.621		
Madde 1						.552		
Madde 37							.782	
Madde 33							.469	
Madde 29							.467	
Madde 30								.677
Madde 25								.647
Madde 28								.547

Yukarıdaki tabloya baktığımız zaman toplam dört madde yani madde 15, 32, 39 ve 34 birinci faktörde; üç madde yani madde 35, 9 ve 41 ikinci faktörde; üç madde yani madde 8, 14 ve 6 üçüncü faktörde;

üç madde yani madde 19, 22 ve 21 dördüncü faktörde; iki madde yani madde 18 ve 23 beşinci faktörde; üç madde yani madde 5, 3 ve 1 altıncı faktörde; dört madde yani madde 37, 33, 29 ve 44 yedinci faktörde ve son olarak da 3 madde yani madde 30, 25 ve 28 sekizinci faktörde yer almıştır. Tabloda Faktör yük değerlerine bakıldığı zaman birinci faktör 58-46, ikinci faktör 61-49, üçüncü faktör 71-50, dördüncü faktör 70-46, beşinci faktör 72-50, altıncı faktör 66-55, yedinci faktör 78-46 ve son olarak sekizinci faktör 67- 45 arasında değişmektedir.

Maddelerin binişik olması durumunda, maddelerin iki ve ya daha fazla faktörde gösterdiği fark 0.1'den küçük olması gerekiyor. Yukarı tabloda bu şartı tamamlamayan maddeler analiz dışında bırakılmış. Analiz dışında bırakılan bu maddeler yani madde 42, 40, 10, 26, 11, 12, 38, 16, 13, 2, 4, 24, 17, 20, 27 ve 36 olduğu tespit edilmiştir. Bu maddelerin analiz sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6.4: İşletme Yönetiminde Yapay Zeka Önemi ve Etkisi Ölçeğinin Faktör Yapıları (Döndürülmüş Varyans Değerleri)

Faktör	Özdeğer	Varyans Yüzdesi	Toplam Varyans Yüzdesi
Faktör 1	5.713	35.708	35.708
Faktör 2	1.022	6.386	42.094

Tabloya bakıldığında faktör 1 toplam varyansa katkısı %35.708 ve faktör 2 toplam varyansa katkısı %6. 386 olduğu görülmektedir, toplam faktör 1 ve faktör 2 varyansa yaptıkları katkı da %42.094'tür.

7. SONUÇ

Yapay zeka yaptığı gelişmeler ile bugün dünyanın gündemine gelmiş ve insan-makine etkileşimini çok yüksek bir düzeye çıkarmış. Bugün yapay zeka günlük rutin işleri insan mudahilesi olmadan yapabilir, öğrenebilir ve tahlil edebilir durumuna gelmiştir. Yapay zeka daha önce insanlar tarafından yapılan ve insan zekasını geretiren görevleri, insan mudahilesi olmadan çok yüksek verimlilik ve etkinlikle yapılabiliyor. Ayrıca yapay zeka ile ilgili en önemli konulardan bir diğeri, çok kısa bir zaman diliminde ve maliyeti çok düşük bir şekilde büyük verilerin analiz ve tahlil etmesidir, tabi böyle bir görev insanlar tarafından yapıldığı zaman hem zaman alıcı olur ve hem de maliyeti yüksek olacaktır, bununla beraber çıkan sonuçlar hatta oranı da yüksektir.

Yapay zekanın işletme yönetimine girmesi, işletme yönetimin şek-

lini değişmesine sebep olmuş, başka bir deyişle işletme yönetiminde bir devrim yaşatmıştır. Yapay zekanın işletme yönetimin üzerindeki etkisi ve rolü çok büyüktür, bunlardan bazılarını şöyle açıklayabiliriz, yapay zeka sağladığı olanaklar ile verimliliği artmış ve tekrarlanan görevleri otomatik hale getirmiş, bu da işletme yönetimi için operasyonel verimliliği artırıp maliyetleri düşürmesine neden olmuştur, ayrıca işletme yönetimi için zaman tasarufu sağlayarak, yöneticilerin diğer stratejik ve yaratıcılık gerektiren işlere daha zaman ayırmasını sağlamış.

Yapay zeka getirdiği yenilikler ile devasa verileri çok hızlı ve yüksek doğrulukla analiz ve tahlil eder, bu işletme yöneticilerin daha hızlı ve daha verimli kararlar almalarını sağlıyor. Böylece yapay zeka büyük verilerin analizi ve geniş anlayış sağlaması ile işletme yönetimin verilere dayalı karar almalarını sağlıyor. Yapay zekanın işletme yönetimi üzerindeki bu etkisi verimli ve hattasız kararlar almalarını sağlayıp zaman harcamalarını engeliyor.

Yapay zekanın işletme yönetimi üzerindeki diğer etkilerinden eşzamanlı analiz, kişiselleştirilmiş müşteri deneyimi yönetimi, otomatikleşme ile maliyet azaltma, tahmin edebilen tahliller ve bir çok diğer etkilerini sayabiliriz. Bugün teknoloji gelişimi ile yapay zekanın işletme yönetimi üzerindeki etkisi ve önemi çok genişleşmiştir ve asla yapay zeka kullanan işletmeler ile yapay zeka kullanmayan işletmeler aynı avantajlara sahip değildir, aslında dünyadaki işletme yönetimi arasındaki farkları ve rakabet avantajları belirleyen en önemli faktörlerden birisi yapay zekanın kullanılıp kullanılmamasıdır. Bugün gelişmiş ülkelerde hizmet veren işletme yönetimler yapay zeka avantajlarından daha fazla kullanma olanaklarına sahip oldukları için, gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren işletme yönetimlerine göre çok öndedirler.

KAYNAKÇA

- Abbas, A. (2023). AL on business management, highlighting the key opportunities and challenge. *Intitute of Management Science*,(2), 234-241. DOI: <https://doi.org/10.60079/abim.v2i3.309>
- Atabekov, A. ve Yastrebov, O. (2018). Legal status of artificial intelligence across country: lagislation on the move. *European Research Studies Journal*, (11), 773-782.
- Buchanan, B. G. (2005). A (very) brief history of artificial intelligence. *Ai Magazine*, 26(4), 53-53. <https://doi.org/10.1609/aimag.v26i4.1848>

- Calvo-Armengol, A., Jakson, M.O. (2004). The effect of social networks on employment and inequality. *American Economic Review*, 94(3), 426-454.
- Cavalcante, R., Brasileiro, R. C., Souza, V. L. F., Nobrega, J. P., ve Oliveira, A. L. I. (2016). Computational intelligence and financial markets: a survey and future directions. *Expert Systems with Applications*, (55), 194-211. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2016.02.006>
- Fionah, M.J.(2024). Harnessing artificial intelligence in costumer relationship management: transformaning costumer interaction and business performance. *Research İvention Journal of Current İssues in Art and Management*, 3(2), 42-48. DOI: <https://rijournals.com/current-issues-in-arts-and-management>
- Kaya, M.F.(2013). Sürüdürebilirlik yakınmaya yönelik tütüm ölçeği geliştirme çalışması. *Marmara Çoğrafya Dergisi*, (28),174-193.
- Küsebeci, P. (2021). *İşletmelerde yapay zeka*. Ankara: Gazi kitabevi.
- LeCun, Y., Bengio, Y., ve Hinton, G. (2015). Deep learning. *Nature*, 521(7553), 436-444. DOI: 10.1038/nature14539.
- Mihailis E., Diamantis, M.E. (2019). The extended corporated mind: when corporations use al to break the law. *NCL Rev.*, (98), 893-932.
- Parasanth A., Vaddakan D.J., Surendran P. ve Thomas B.(2023). Rol of artificial intelligence and business decision making. *İnternational Journal of Advanced Computer Science and Application*, (14), 965-969.
- Parycek, P. Schmid, V. ve Novak, A.S. (2023). Artificial intelligence (AI) and automation in administrative procedure: potential, limitation and framwork conditions. *Journal of the Knowledge Economy*. (15), 8390-8415. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01433-3>
- Schönberger, M. (2023). Artificial intelligence for smal and medium sized enterprises: identifying key applications and challenges. *Journal of Bussines Management*, (21), 89-102.
- Shneiderman, B. (2020). Bridging the gap between ethics and practice: Guidelines for reliable, safe, and trustworthy human-centered AI systems. *ACM Transactions on Interactive Intelligent Systems (TIIS)*, 10(4), 1-31. DOI: <https://doi.org/10.1145/3419764>
- Stalidis, G., Karapistolis, D., ve Vafeiadis, A. (2015). Marketing decision

support using artificial intelligence and knowledge modeling: *Application to Tourist Destination Management. Procedia – Social and Behavioral Sciences*, (175), 106–113. doi: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.1180>

Stefik, M. (1986). Artificial intelligence applications for business management. *Artificial Intelligence*, 28(3), 345-348. [https://doi.org/10.1016/0004-3702\(86\)90055-x](https://doi.org/10.1016/0004-3702(86)90055-x)

Toros Ntapiapis, N. (2023). Artificial intelligence in digital maketing: descriptiv analises of companies artificail intelligence stratejies with random sampling. *Etkileşim*, (12), 368-378.

Yüksel, H. (2022). *Üretim yönetimi ve yapay zeka*. Ankara: Akademik yayıncılık.

ÜLKELERİN EKONOMİK DÜZEYLERİNİN HUKUK SİSTEMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Hatice ŞİMDİ¹

Öz

Bu çalışma, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin hukuk sistemlerinin işleyişine ve kalitesine etkisini incelemektedir. Konuya kuramlar üzerinden giriş yapılmıştır. Modernleşme kuramı, ekonomik büyümenin demokratik ve hukuki kurumları güçlendirdiğini savunurken; yeni kurumsal iktisat yaklaşımı ise güçlü kurumların kalkınmanın ön koşulu olduğunu öne sürmektedir. Çalışmada Norveç, Almanya, Türkiye, Nijerya ve Somali gibi farklı gelir düzeylerine sahip ülkeler örneklem olarak seçilmiş, Dünya Bankası ve World Justice Project verileriyle karşılaştırmalı analiz yapılmıştır.

Bulgulara göre, yüksek gelirli ülkelerde hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı ve kurumsal etkinlik daha güçlüdür. Buna karşılık, ekonomik krizlerin yaşandığı ülkelerde hukukun işlevselliği azalmakta, yargı bağımsızlığı zedelenmekte ve temel haklar ihmal edilebilmektedir. Bu nedenle, güçlü bir hukuk devleti oluşturmak için yalnızca yasal düzenlemeler ya da hukuk reformlarının sadece hukuksal boyutu yeterli değildir, aynı zamanda sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmaya da ihtiyaç vardır. Türkiye örneği, ekonomik büyümeye rağmen hukuk sistemi performansında beklenen seviyeye ulaşılmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak, ekonomik kalkınma ile hukuk sisteminin kalitesi arasında güçlü bir ilişki bulunsa da bu ilişki otomatik değildir. Kalıcı ilerleme için yargı bağımsızlığını pekiştiren, şeffaflığı artıran ve evrensel hukuki normlara dayanan reformların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hukukun Üstünlüğü, Ekonomik Kalkınma, Yargı Bağımsızlığı, Kurumsal Etkinlik

1 Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 0009-0005-0868-6689, hatice.simdi@gmail.com

THE IMPACT OF COUNTRIES' ECONOMIC LEVELS ON THEIR LEGAL SYSTEMS

Abstract

This study examines the impact of countries' levels of economic development on the functioning and quality of their legal systems. The analysis begins with a theoretical framework, referencing modernization theory—which suggests that economic growth strengthens democratic and legal institutions—and new institutional economics, which argues that strong institutions are a prerequisite for sustainable development. The study uses a comparative approach based on data from the World Bank and the World Justice Project, focusing on countries with varying income levels, including Norway, Germany, Turkey, Nigeria, and Somalia.

The findings indicate that high-income countries exhibit stronger rule of law, judicial independence, and institutional effectiveness. In contrast, nations experiencing economic crises often face weakened legal functionality, reduced judicial independence, and neglect of fundamental rights. Thus, establishing a strong rule of law requires more than legal reforms alone; it also demands a foundation of sustainable economic development. The case of Turkey illustrates that economic growth alone is not sufficient to improve the performance of the legal system.

In conclusion, while there is a strong correlation between economic development and the quality of legal systems, the relationship is not automatic. Sustainable progress requires the implementation of reforms that enhance judicial independence, promote transparency, and are grounded in universal legal principles.

Keywords: Rule of Law, Economic Development, Institutional Quality, Judicial Independence, Comparative Legal Systems

Giriş

Laik, adil ve işleyen bir hukuk sistemi, ekonomik büyümenin ve toplumsal refahın temel taşlarından biridir. Dünya genelindeki ülkelere bakıldığında, ekonomik gelişmişlik düzeyi ile hukuk sisteminin kalitesi arasında dikkat çekici bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. En zengin ülkelerden biri olan Norveç, hukukun üstünlüğü endeksinde dünya çapında en üst sıralarda yer alırken, dünyanın en yoksul

lkelerinden Somali en alt sırada yer almaktadır. Örneğin, 2023 yılı Dünya Bankası “Worldwide Governance Indicators” verilerine göre Norveç’in Hukukun stnlğ Endeksi skoru +1.83 ile üst düzeyde iken, Somali’nin skoru –2.21 ile lęlen ülkeler içinde en düşük seviyededir (World Bank, 2023a). Benzer şekilde Almanya gibi gelişmiş bir ekonomide hukukun üstünlüğü endeksi skoru +1.55 iken, Nijerya gibi düşük gelirli bir ülkede bu skor –0.89 düzeyindedir. Bu göstergeler, ekonomik kalkınma ile hukuk sisteminin etkinliği arasında güçlü bir korelasyon olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim dünya genelinde 2023 yılı ortalama hukukun üstünlüğü endeksi –0.04 olarak hesaplanmış; yüksek gelire sahip ülkelerde bu değer genellikle pozitif, düşük gelirli ülkelerde ise negatif seyretmiştir.

Ekonomik düzeyi yüksek olan ülkelerde hukuk sisteminin daha güçlü olması tesadüfi değildir. Gelişmiş ekonomiler, genellikle hukuk altyapısına daha fazla kaynak ayırabilir, yargı mekanizmalarını güçlendirebilir ve hukukun üstünlüğünü zedeleyen yolsuzluk, rüşvet gibi sorunlarla daha etkin mücadele edebilir. Buna karşılık, ekonomik olarak geri kalmış ülkelerde adalet sistemleri genellikle kurumsal kapasite eksikliği, kaynak yetersizliği ve siyasi istikrarsızlık gibi nedenlerle zayıf kalmaktadır.

1.Yöntem

Bu ęalıřmada, ekonomik gelişmişlik ile hukuk sisteminin kalitesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla hem kuramsal analiz hem de ampirik karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma deseni, aşağıdaki bileşenlerden oluşur:

1.1. Araştırma Tasarımı

Ęalıřma, karşılaştırmalı yöntem temelinde beş lke (Norveç, Almanya, Türkiye, Nijerya, Somali) rneklemi üzerinden yürütülmüştür. lkeler farklı gelir düzeylerini (yüksek, orta-üst, düşük) ve farklı kurumsal altyapıları temsil edecek biçimde seğilmiştir. Türkiye ayrıca derinlemesine inceleme konusu olarak ele alınmıştır.

1.2. Veri Kaynakları

Veriler güvenilir ve uluslararası nitelikli endekslerden temin edilmiştir:

- World Governance Indicators (WGI) – Dünya Bankası (Hukukun stnlğ skoru). (Hukukun stnlğ endeksi olarak Dünya Bankası’nın Worldwide Governance Indicators verilerindeki “Rule

of Law” bileşeni kullanılmıştır. WGI’nin en güncel sürümü 2024 güncellemesidir; ancak ülke seviyesinde son tam veri yılı 2023 olarak görünmektedir. Endeks, ülkeler arası karşılaştırmalarda hata paylarının dikkate alınması gerektiğini de belirtmektedir.)

- World Justice Project (WJP) – Hukukun Üstünlüğü endeksi
- Transparency International (CPI) – Yolsuzluk algısı
- IMF & World Bank – GSYİH ve kişi başına düşen gelir
- BTI (Bertelsmann Stiftung) – Demokrasi ve hukuk değerlendirmeleri
- OECD & EU Raporları – Türkiye özelinde reform analizleri

1.3. Ölçütler ve Değişkenler

İki ana değişken ilişkisel olarak incelenmiştir:

- Bağımlı Değişken: Hukukun üstünlüğü endeksi (–2.5 ila +2.5 aralığında)
- Bağımsız Değişken: Kişi başı GSYİH (sabit ABD\$), ekonomik büyüme oranı (%), yolsuzluk skoru

İkincil değişkenler:

- Yargı bağımsızlığı
- Temel haklar puanları
- Siyasi istikrar ve yolsuzluk algısı

1.4. Yöntemsel Sınırlılıklar

- Endekslerin öznel ölçütlere dayanması ve ülkeler arası metodolojik farklar
- Siyasal olayların ani etkilerinin sayısal verilere tam yansımaması
- Bazı ülkelerde veri eksikliği (örneğin Somali)

1.5. Analiz Teknikleri

- Korelasyon analizleri ve görselleştirme (scatter, line plot)
- Yıl bazlı değişim analizi (Türkiye örneği)
- Nitel içerik analizi (raporlar, AB ilerleme belgeleri, anayasal değişiklikler)

1.6. Araştırmanın Amaç Seyri

Bu araştırmada, ülkelerin ekonomik düzeylerindeki farklılıkların hukuk sistemlerinin işleyişine ve etkinliğine nasıl yansıdığı incelenmektedir. Aynı zamanda hukukun üstünlüğünün (rule of law) ekonomik büyüme ve kurumsal gelişim üzerindeki rolünü geniş perspektifte incelemeyi amaçlar. Karmaşık dünya sisteminde hukukun üstünlüğü, ekonomi performansı, siyasal istikrar ve sosyal kapsayıcılık arasındaki etkileşimler giderek daha fazla tartışılmaktadır.

Giriş bölümünde sorunun genel çerçevesi çizilmiş, kuramsal çerçevede literatürdeki yaklaşımlar ele alınmış, ampirik analiz bölümünde seçilmiş ülkeler (Norveç, Almanya, Türkiye, Somali, Nijerya örneklerinde) verilerle karşılaştırmalı bir inceleme yapılmıştır. Ardından Türkiye özelinde bir değerlendirme sunularak ülkemizin ekonomik gelişmişlik ve hukuk sistemi ilişkisi tartışılmış, sonuç bölümünde ise bulgular özetlenerek politika önerilerine yer verilmiştir.

2. Hukukun Üstünlüğü Kavramı

Hukukun üstünlüğü; yasaların evrensel olması, bağımsız bir yargı sistemi tarafından uygulanması ve kişinin devlet karşısında korunması demektir. Weberci “hukuk devleti” (Rechtsstaat) anlayışı ile A. Hayek gibi serbestlik vurgusu yapan düşünürlerin bakış açıları farklıdır; modern ulus-devletlerde bu ikisinin dengede yürütülmesi kritiktir (Weber, 1978; Hayek, 1960).

2.1. Kuramsal Bağ: Hukuk → Ekonomi

Dört ana yol:

1. Şiddeti azaltma → güven ortamı,
2. Mülkiyet haklarını koruma → yatırım teşviki,
3. Yargı bağımsızlığı → hükümet denetimi,
4. Yolsuzlukla mücadele → piyasa verimliliği

La Porta ve arkadaşları, ortak hukuk sistemlerine sahip ülkelerde daha yüksek yaşam standartları olduğunu göstermiştir (La Porta et al., Lopez-de-Silanes, Shleifer, & Vishny, 1998). Meta-analizlerde hukukun üstünlüğünün ekonomik performansa olumlu etkisi doğrulanmıştır; 466 tahmin içeren bir çalışmada “ılımlı ama pozitif” ilişki tespit edilmiştir.

2.2. Eleştirel Görüşler

Bazı çalışmalarda (Sasmaz & Sagdic, Balkan araştırmaları) hukukun üstünlüğünün ekonomik büyümeye etkisi zayıf çıkmıştır (Şaşmaz

& Sağdıç, 2022). Ancak CEE ve eski Sovyet ülkelerinde bu etkinin daha güçlü olduğu görülmektedir.

2.3. Sosyal Refah Açısından Hukuk

Sürdürülebilir kalkınma sadece ekonomik göstergelere değil, temel haklar, demokrasi ve kapsayıcılık boyutlarına da bağlıdır. Dünya Hukuk Projesi gibi kurumların ölçümleri, pens pemberlik, yargı bağımsızlığı, basın özgürlüğü gibi konularda kritik veriler sunar.

3. Kuramsal Çerçeve

Ekonomik gelişmişlik ile hukuk sistemi arasındaki ilişki, sosyal bilimler literatüründe uzun süredir tartışılan ve farklı kuramsal yaklaşımlarla açıklanan bir konudur. Modernleşme kuramı, toplumların ekonomik olarak geliştikçe daha karmaşık ve katılımcı kurumsal yapılara ihtiyaç duyduğunu, orta sınıfın genişlemesi ve eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte demokratik taleplerin ve hukukun üstünlüğü beklentisinin yükseldiğini öne sürer. Seymour Martin Lipset'in klasikleşmiş çalışmasında vurguladığı üzere, kişi başına gelir artışı; eğitim, kentleşme ve iletişim olanaklarının genişlemesi gibi faktörler siyasal ve hukuki kurumların modernleşmesine zemin hazırlar (Lipset, 1959). Bu bakış açısına göre, ekonomik kalkınma toplumsal yapıyı dönüştürerek hukukun üstünlüğü talebini artırmakta ve neticede daha sağlam bir hukuk düzenine geçişi kolaylaştırmaktadır. Diğer yandan, yeni kurumsal iktisat yaklaşımı, nedensellik yönünü tersine çevirerek güçlü kurumların (özellikle mülkiyet hakları ve sözleşme güvenliği sağlayan hukuki kurumların) ekonomik büyümenin öncülü olduğunu savunur (North, 1990). Douglass North ve takipçilerinin çalışmaları, ekonomik gelişme sürecinde belirsizliği azaltan, işlem maliyetlerini düşüren ve yatırım ortamını iyileştiren kurumların kritik rolüne işaret etmektedir. Bu çerçevede hukukun üstünlüğü, ekonomik faaliyetin güvence altına alınmasını sağlayarak piyasalarda verimliliği ve yatırımı teşvik etmektedir. Acemoğlu ve Robinson (2012) da tarihsel örneklerle kapsayıcı kurumların (inclusive institutions) uzun vadede refah yarattığını, buna karşın istisnai durumlar dışında sürdürülebilir kalkınmanın güçlü hukuki ve siyasi kurumlar olmadan gerçekleşmeyeceğini ortaya koymuşlardır. Her iki yaklaşım da ekonomi ve hukuk sistemi arasındaki sıkı etkileşimi vurgular, ancak nedensellik yönüne farklı ağırlık verir. Günümüzde genel kabul gören görüş, ekonomik kalkınma ve hukuk sisteminin kalitesinin birbirini destekleyen döngüsel bir ilişki içinde olduğudur. Ekonomik büyüme, devletlere daha fazla mali kaynak sağlayarak adli altyapının iyileştirilmesine,

daha nitelikli hakim-savcı kadrolarının istihdamına ve kolluk güçlerinin modernizasyonuna imkan tanır. Ekonomik gelişme aynı zamanda toplumun eğitim ve farkındalık düzeyini artırarak yolsuzluk ve keyfi uygulamalara karşı daha az tolerans gösteren bir vatandaş profili oluşturur. Nitekim ampirik çalışmalar, ülkeler geliştikçe kurumların daha verimli ve tarafsız işlemeye başladığını ve sonuç olarak cezasızlık oranlarının (hukuki yaptırım eksikliğinin) azaldığını göstermektedir. Bir araştırmada “ülkeler geliştikçe kurumların daha verimli ve tarafsız hale geldiği, suç ve hukuksuzlukların cezasız kalma ihtimalinin azaldığı” belirtilmiş; ekonomik gelişmenin yolsuzluğu dizginlediği ve bunun eğitilmiş nüfus ve artan şeffaflık sayesinde gerçekleştiği vurgulanmıştır. Son dönem ampirik analizler, hukukun üstünlüğünün ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinin ülke gelir seviyesine göre farklılaştığını ortaya koymaktadır (Voigt & Gutmann, 2020; Cribari-Neto & Santos, 2024). Bu tespit, gelir düzeyi arttıkça hukukun üstünlüğünü zayıflatan unsurların (cezasızlık, yolsuzluk, keyfîlik) gerilediğini ortaya koymaktadır. Öte yandan, ekonomik gelişme ile hukuk sistemi kalitesi arasındaki ilişki mutlak bir determinizm göstermez. Siyasi irade, kültürel faktörler ve tarihsel koşullar, bu genel eğilimi güçlendirebilir veya zayıflatır. Örneğin bazı petrol zengini ülkeler, yüksek kişi başı gelire rağmen hukukun üstünlüğü alanında geride kalabilmektedir; zira kurumların hesap verebilirliği yerine rant dağıtımına odaklanması, ekonomik zenginliğin hukuk reformuna dönüşmesini engelleyebilmektedir. Benzer şekilde, bazı düşük-orta gelirli ülkeler, sınırlı kaynaklara rağmen siyasi kararlılıkla yargı bağımsızlığını tesis ederek kendi gelir grubuna kıyasla daha iyi hukuk endekslerine ulaşabilmişlerdir (örneğin, Botswana Afrika kıtasında görece olarak daha güçlü kurumlara sahip bir ülkedir). Bu nedenle kuramsal çerçevede, kurumlar ve ekonomik yapı arasındaki etkileşimin çift yönlü ve çok boyutlu olduğu sonucuna varılabilir. Ancak bu çalışmanın odak noktası, ağırlıklı olarak ekonomik düzeydeki değişimin hukuk sistemine etkilerini irdelemek olduğundan, ampirik bulgular bu çerçevede ele alınacaktır.

3.1. Eleştirel Kuramsal Perspektiflerden Alternatif Yaklaşımlar

Hukukun üstünlüğü ile ekonomik gelişmişlik arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koyan kuramsal ve ampirik bulgular, belirli bir normatif çerçeveye dayanmaktadır. Ancak bu ilişki, farklı coğrafyalarda ve tarihsel bağlamlarda tek yönlü ve evrensel bir kalkınma modeli olarak değerlendirilemez. Bu nedenle, literatürdeki bazı eleştirel perspektiflerin bu ilişkinin doğası ve sınırları üzerine getirdiği alternatif yorum-

ları incelemek faydalı olacaktır.

3.1.1. Eleştirel Kalkınma Kuramı ve Yapısal Bağımlılık

Latin Amerika kökenli bağımlılık kuramı (dependency theory), gelişmekte olan ülkelerde hukuk sistemlerinin zayıf kalmasının, yalnızca iç ekonomik kapasite yetersizliğinden değil, aynı zamanda küresel sistemdeki yapısal eşitsizliklerden kaynaklandığını öne sürer (Frank, 1967; Dos Santos, 1970; Cardoso & Faletto, 1979). Buna göre, düşük gelirli ülkeler, tarihsel olarak sömürgeleştirilmiş ve Batı merkezli küresel ekonomik düzene bağımlı hale gelmiştir. Hukuki sistemler de bu yapı içinde şekillenmiş ve genellikle dışa bağımlı, içsel olarak zayıf yapılar hâlinde kalmıştır.

Bu bağlamda, hukuk reformları da zaman zaman dış kaynaklı kredi programlarının, uluslararası örgütlerin koşullarıyla ilişkilendirilmiş; bu da yerel bağlamlara uygun olmayan, “aktarılan hukuk” sorununu doğurmuştur (International Monetary Fund, n.d. World Bank, n.d). Örneğin birçok Afrika ülkesinde hukuki reformlar, uygulama kapasitesi göz ardı edilerek “ithal” edilmiştir ve bu nedenle etkisiz kalmıştır.

3.1.2. Rantiye Devlet Teorisi ve Doğal Kaynak Tuzağı

Rantiye devlet teorisi bazı ülkelerde yüksek ekonomik gelir düzeyinin hukukun üstünlüğü ile doğrudan ilişkili olmayabileceğini göstermesi açısından önemlidir (Auty, 1993; Karl, 1997; Ross, 2001). Özellikle petrol, doğalgaz gibi doğal kaynaklara sahip bazı ülkelerde (örneğin Venezuela, Nijerya, Suudi Arabistan), kişi başına düşen gelir yüksek olsa bile hukuk sistemleri zayıf kalabilmektedir. Bu durum, “doğal kaynak tuzağı” olarak tanımlanır. Çünkü gelir, üretim ve kurumlar üzerinden değil, dışsattıma dayalı rantlar üzerinden sağlandığında, devletler hukukun üstünlüğü yerine kaynak dağıtımı üzerinden meşruiyet tesis etmeye yönelir. Bu da hukukun tarafsız işlemlerini engeller.

Bu ülkelerdeki siyasi elitler, güçlü hukuk kurumları oluşturmak yerine dağıtımcı ve denetimsiz yapıları sürdürerek kendi güçlerini korumaya çalışmaktadır. Bu nedenle ekonomik büyüme ile hukuki kalite arasında doğrudan bir nedensellik kurmak, bu tür örneklerde geçersiz hale gelir.

3.1.3. Postkolonyal Eleştiriler: Hukukun Evrenselliği Tartışması

Postkolonyal kuramlar, hukukun üstünlüğü gibi kavramların Batı merkezli tanımlarının evrensel olarak uygulanamayabileceğini savunur (Mutua, 2001; Baxi, 2002; An-Na'im, 2008; Santos, 2002).

Özellikle hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, liberal özgürlükler gibi kavramlar, farklı kültürel ve siyasal yapılarda farklı anlamlar taşıyabilir. Bu durum, “yasal çoğulluk” (legal pluralism) kavramı ile açıklanır.

Örneğin Somali gibi bazı ülkelerde, resmi hukuk sistemi dışında yerel geleneksel otoriteler, dini mahkemeler veya kabile yapıları daha fazla sosyal meşruiyete sahip olabilir. Bu yapılar modern hukuk endekslerinde zayıf görünse de toplum nezdinde işlevsel olabilir. Bu nedenle hukukun üstünlüğünü sadece dışsal normlar üzerinden ölçmek, bu toplumlara dair yanıltıcı sonuçlar verebilir.

3.1.4. Eleştirel Kurumsalcılık: Yasal Reformların Siyasal Arkaplanı

Kurumsal iktisat literatürünün bazı eleştirel versiyonları, hukuki reformların siyasal aktörlerin çıkarları tarafından belirlendiğini vurgular. Bu yaklaşıma göre, reformların uygulanabilirliği teknik yeterlilikten çok, siyasi irade ve iktidar dengelerine bağlıdır.

Örneğin Türkiye örneğinde 2000’li yıllarda AB uyum süreci çerçevesinde yargı reformları hız kazanmış, ancak siyasal iktidarın merkezileşmesiyle birlikte bu reformlar geri sarılmıştır. Bu durum, hukuk reformlarının sadece ekonomik ya da teknik gerekliliklerle değil, siyasal hesaplarla ve iktidar stratejileriyle doğrudan bağlantılı olduğunu gösterir.

3.1.5. Sonuç: Eleştirel Yaklaşımların Katkısı

Bu eleştirel kuramsal çerçeveler, hukukun üstünlüğü ile ekonomik gelişmişlik arasındaki ilişkinin sosyo-politik bağlamdan bağımsız, evrensel ve doğrusal bir süreç olmadığını göstermektedir. Aksine, tarihsel, siyasal, kültürel ve küresel eşitsizliklerle iç içe geçmiş, çok katmanlı ve karmaşık bir etkileşim söz konusudur.

Bu nedenle hukuk reformlarının başarısı, sadece teknik kapasiteler veya dış kaynaklarla değil, yerel meşruiyet, siyasal irade ve kurumsal tarih ile birlikte ele alınmalıdır. Gelişmekte olan ülkelerin hukuk sistemleri, kendi iç dinamiklerine ve toplumsal gerçekliklerine uygun olarak reforme edilmediği sürece, dışsal modellerin aynen uygulanmasıyla sürdürülebilir başarı sağlanması mümkün olmayacaktır.

4. Ampirik Analiz

Hukuk sisteminin kalitesini ölçmek üzere sıkça kullanılan göstergeler arasında Dünya Adalet Projesi Hukukun Üstünlüğü Endeksi ve Dünya Bankası Dünya Yönetişim Göstergeleri kapsamında hesapla-

nan Hukukun Üstünlüğü skoru bulunmaktadır (World Justice Project, 2023; Worldwide Governance Indicators, 2023). Bu göstergeler, ülkelerde yargı bağımsızlığı, yolsuzluğun kontrolü, düzenleyici uygulamaların etkinliği, temel haklar ve güvenlik gibi hukukun üstünlüğü ile ilgili çok sayıda boyutu nicel olarak değerlendirmektedir. Ayrıca ekonomik düzey göstergesi olarak genellikle kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) veya benzer gelir düzeyi ölçütleri kullanılmaktadır. Bu bölümde, farklı gelir düzeylerine sahip belirli ülkelerin (Norveç, Almanya, Türkiye, Nijerya ve Somali) verileri karşılaştırılarak ekonomik gelişmişlik-hukuk sistemi ilişkisi somut olarak ortaya konulmuştur.

Seçili Ülkelerin Ekonomik Göstergeleri ve Hukukun Üstünlüğü Endeksi (2023)

(Tablo 1)

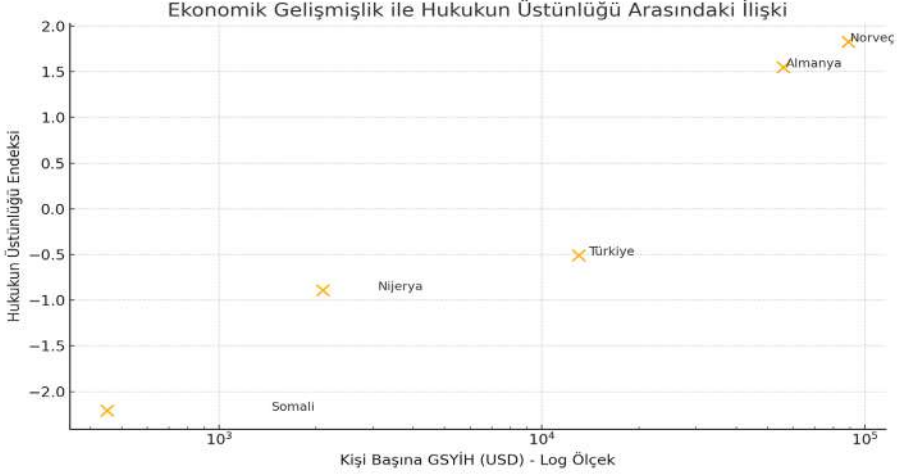
Ülke	Kişi Başı GSYİH (2023, ABD\$)	Hukukun Üstünlüğü Endeksi (WGI, 2023)
Norveç	87.925	+1.83
Almanya	54.343	+1.55
Türkiye	13.106	-0.51
Nijerya	1.597	-0.89
Somali	~597	-2.21

Kaynak: World Bank, 2023a; World Bank, 2023b

Tablo 1’de görüldüğü üzere, kişi başına ortalama gelirin en yüksek olduğu Norveç’te hukukun üstünlüğü endeksi +1.83 ile çok yüksek bir değerdedir. Benzer biçimde Almanya da +1.55 skorluk endeks değeriyle üst sıralarda yer almaktadır. Buna karşılık, kişi başı gelirin son derece düşük kaldığı Somali’de hukukun üstünlüğü skoru -2.21 olup, dünya üzerindeki en zayıf hukuk sistemi göstergelerinden birini ortaya koymaktadır. Nijerya da yaklaşık -0.89’luk skorla alt sıralardadır. Türkiye’nin hukukun üstünlüğü skoru ise -0.51 ile negatif bölgede, küresel ortalamanın altındadır; Türkiye bu değerle incelenen beş ülke arasında orta sırada yer almakla birlikte, ekonomik seviyesine kıyasla hukuk performansının zayıf olduğuna dair sinyal vermektedir (zira Türkiye’nin gelir düzeyi orta-üst grupta olsa da hukuk endeksi değeri hala eksidedir). Bu veriler, ekonomik gelişmişlik arttıkça hukukun üstünlüğü endeks değerlerinin belirgin biçimde yükseldiğini, gelir düş-tükçe ise hukuki kurumsal kalitenin zayıfladığını göstermektedir.

Seçili Ülkelerin Ekonomik Gelişmişlik İle Hukukun Üstünlüğü Arasındaki İlişkileri

(Tablo 2)

Kaynak: World Bank, 2023a; World Bank, 2023b

Tablo 2’de görüldüğü üzere Norveç ve Almanya gibi yüksek gelire sahip ülkelerin sağ üst bölgede konumlandığı, Türkiye’nin orta gelir ile orta seviyede yer aldığı, Nijerya ve Somali’nin ise sol alt bölgede, yani hem düşük gelirli hem de hukuk endeksi düşük ülkeler olarak konumlandıkları görülmektedir. Bu grafik, ekonomik düzey ile hukuk sistemi kalitesi arasındaki pozitif yönlü korelasyonu görsel olarak ortaya koymaktadır: Gelir arttıkça hukukun üstünlüğü gücü artma eğilimi göstermektedir. Bu eğilim, literatürde de sıklıkla vurgulanan “iyi yönetim ve kalkınma arasındaki ilişkiyi destekler niteliktedir. Ampirik veriler, sadece iki uç örnek arasında değil, genel anlamda da bu ilişkiyi doğrular mahiyettedir. Dünya Bankası’nın 2023 verilerine göre ülkelerin hukukun üstünlüğü skorları ile kişi başı GSYİH’ları arasındaki korelasyon oldukça yüksektir. En yüksek gelirli ülkeler grubunda (yüksek gelirli OECD üyeleri gibi) hukukun üstünlüğü endeksi değerleri genellikle +1.0 ve üzerindedir, düşük gelirli ülkelerde bu değerler sıklıkla negatif aralıktadır. Örneğin İskandinav ülkeleri, Yeni Zelanda, Kanada, Almanya, Japonya gibi kişi başı geliri 40-60 bin dolar düzeylerinde olan ekonomiler aynı zamanda WJP Hukuk Endeksi ve WGI gibi sıralamalarda üst sıraları paylaşmaktadır. Buna karşılık, iç savaş ya da aşırı yoksulluk yaşayan Yemen, Güney Sudan, Somali, Kongo DC, Afganistan gibi ülkeler hukukun üstünlüğünün en zayıf

olduğu son sıralarda yer almaktadır. WJP 2024 verilerine göre dünya genelinde hukukun üstünlüğü sıralamasının zirvesinde Danimarka birinci, Norveç ikinci, Finlandiya ve İsveç onu izlerken; en alt sırada Venezuela yer almakta, onu Kamboçya, Afganistan, Haiti ve Myanmar gibi ülkeler izlemektedir. Bu en alt sıradaki ülkelerin ortak özelliği, kişi başı gelirlerinin ve insani kalkınma göstergelerinin de oldukça düşük olmasıdır. Dolayısıyla hem ülke örnekleri bazında mikro düzeyde, hem de genel sıralamalar bazında makro düzeyde ekonomik kalkınma ile güçlü bir hukuk düzeni arasında paralellik mevcuttur. Elbette ki bu korelasyonun ardında yatan dinamikleri anlamak için tek tek ülkelerin koşullarına bakmak önemlidir. Örneğin Norveç özelinde incelendiğinde, yüksek gelir seviyesinin yanı sıra kuvvetler ayrılığına dayalı bir demokrasi, düşük yolsuzluk düzeyi ve güçlü bir kurumlar geleneği olduğu görülür. Norveç, Dünya Adalet Projesi Hukukun Üstünlüğü Endeksi'nde 2023 yılında dünya 2.si konumundadır ve özellikle hükümet güçlerinin sınırlandırılması, temel haklar, düzenleyici uygulamalar gibi alt başlıklarda en üst puanları almaktadır. Almanya da benzer şekilde köklü bir hukuk devleti geleneğine ve hesap verebilir kurumlara sahip olup, ekonomik gücüyle orantılı biçimde yüksek bir hukuk endeksi skoruna sahiptir. Buna karşılık Nijerya ve Somali, ekonomik geri kalmışlıklarının yanı sıra uzun yıllara yayılmış siyasi istikrarsızlık, çatışma ve yaygın yolsuzluk problemleriyle maluldür. Nijerya, Sahra-altı Afrika'nın en büyük ekonomilerinden biri olmasına rağmen kişi başına geliri 2 bin doların altındadır ve WJP endeksinde 142 ülke arasında 120. sırada yer almıştır. WJP verilerine göre Nijerya'da özellikle düzen ve güvenlik, yolsuzluğun yokluğu, temel haklar gibi bileşenlerde ciddi zafiyetler bulunmaktadır; örneğin kamu düzeni ve güvenliği faktöründe Nijerya 142 ülke içinde 142. sırada, yani sonuncu durumdadır. Somali ise merkezi hükümet otoritesinin çok sınırlı kaldığı, fiilen kanun hükmünün zayıf olduğu bir ülke olup, hukukun üstünlüğü endekslerinde en alt sırada yer alması şaşırtıcı değildir. Bu ülkelerde ekonomik yoksunluk, devlet kapasitesinin zayıflığı ve hukuksal kurumların işlevsizliği birbirini besleyen bir kısır döngü yaratmıştır: Kamu kaynakları yetersiz olduğu için etkin bir yargı ve kolluk altyapısı kurulamamakta; hukuk egemen olmayınca mülkiyet hakları korunamamakta, yatırımlar gelmemekte; bu da ekonomik gelişmeyi daha da zorlaştırmaktadır. Örneklemeindeki ülkeler arasında Türkiye ne yüksek gelir grubunda ne de en düşük gelir grubunda yer alan, orta-üst gelirli bir ülke olarak özellikle dikkat çekicidir. Türkiye, ekonomik büyüklük açısından 2023 itibarıyla dünyanın 17. büyük ekonomisi konumundadır. Kişi başına geliri 2023'te yaklaşık 13 bin ABD doları ile

küresel ortalamanın üstünde olsa da hukukun üstünlüğü performansı bu ekonomik seviyenin beklediğinden daha düşüktür. Nitekim WJP Hukukun Üstünlüğü Endeksi 2023 raporunda Türkiye 142 ülke arasında 117. sırada yer almıştır. Bu sıra, Türkiye'yi benzer gelir grubundaki birçok ülkenin gerisinde konumlandırmaktadır. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Türkiye'nin hemen üst sıralarında yer alan Meksika (116.) ve Angola (115.) bulunmaktadır; alt sırasında ise Gine (118.) ve Honduras (119.) gelmektedir. Bu ülkelerin bir kısmı Türkiye'den ekonomik olarak daha zayıf olmalarına rağmen hukuk endeksinde benzer veya daha iyi durumda olabilmiştir. Bu durum, ekonomi-hukuk ilişkisinde Türkiye örneğinin bir istisna veya özel durum olarak incelenmesini gerektirmektedir ki sonraki bölümde bu konu ayrıntılı ele alınacaktır.

4.1. Nedensellik Analizi: Ekonomik Gelişmişlik ile Hukuk Sistemi Arasındaki Nedensel Bağ

Bu bölümde, ekonomik gelişmişlik ile hukuk sistemi kalitesi arasındaki ilişkinin yalnızca korelasyona dayalı olmadığı, aynı zamanda nedensel bir ilişki taşıyabileceği varsayımı detaylı biçimde incelenmektedir. Ampirik analizlerde Norveç, Almanya, Türkiye, Nijerya ve Somali örnekleri üzerinden pozitif yönlü bir korelasyon saptanmıştır. Ancak bu ilişkiyi daha sağlıklı değerlendirebilmek için, nedenselliğin yönü ve gücü üzerine tartışmak gerekmektedir.

4.1.1. Çift Yönlü Nedensellik İhtimali

Ekonomik gelişmişlik ve hukuk sisteminin kalitesi arasındaki ilişki genellikle karşılıklı bir etkileşim biçiminde gelişmektedir. Bu bağlamda iki temel görüş öne çıkmaktadır:

- Modernleşme kuramına göre, ekonomik gelişme zamanla daha güçlü hukuki kurumsallaşmayı teşvik eder (Lipset, 1959; North, 1990; Voigt & Gutmann, 2020). Gelir artışı, eğitim düzeyinde yükselme, kentleşme ve orta sınıfın güçlenmesiyle birlikte toplumlar daha fazla hukuki güvence ve hesap verebilirlik talep eder hale gelir. Bu durum, yargı bağımsızlığı ve temel haklar gibi kavramlara verilen önemi artırarak hukuk sistemini dönüştürür.

- Öte yandan, Yeni Kurumsal İktisat literatürü, yönü tersine çevirerek güçlü ve öngörülebilir hukuk sistemlerinin ekonomik büyümenin ön koşulu olduğunu savunur. Hukukun üstünlüğü, yatırım ortamını iyileştirir; mülkiyet haklarını korur, işlem maliyetlerini düşürür ve piyasa istikrarını sağlar. Bu çerçevede hukukun kalitesi,

ekonomik faaliyeti tetikleyen temel bir yapı taşı olarak ele alınır.

Bu iki yaklaşım, aralarındaki nedensellik ilişkisinin tek yönlü değil, çift yönlü ve döngüsel olduğunu göstermektedir. Ampirik analizde kullanılan ülke örneklerinde de bu durum net biçimde gözlemlenmektedir. Norveç ve Almanya gibi yüksek gelirli ülkelerde hukukun üstünlüğü endekslerinin yüksek olması kadar, güçlü hukuk kurumlarının uzun yıllar boyunca ekonomik büyümeyi desteklediği açıktır. Benzer şekilde, Somali ve Nijerya örnekleri, zayıf hukuk kurumlarının ekonomik kalkınmayı engellediği; aynı zamanda düşük gelir nedeniyle adalet altyapısına yeterli kaynak ayırlamadığı için bu kısırlığın sürdüğü bir döngü sergilemektedir.

4.1.2. Ters Nedensellik ve Simultaneite Sorunu

Yukarıdaki veriler, sadece korelasyona dayalı bir ilişki değil, aynı zamanda ters nedensellik (reverse causality) olasılığını da işaret etmektedir. Bu, hukukun üstünlüğü zayıf olduğu için ekonominin gelişmemesi kadar; ekonominin yeterince gelişmemesi nedeniyle hukuk kurumlarının güçlenememesi anlamına da gelir. Bu durum, analitik olarak simultaneite (eş zamanlılık) problemi olarak tanımlanır ve ampirik modellemelerde dikkatle ele alınması gereken bir noktadır (Wooldridge, 2012; Voigt & Gutmann, 2020).

Türkiye örneği, bu konuda özgün bir durum sunmaktadır: Orta-üst gelir grubuna ulaşmasına rağmen, hukuk sisteminde beklenen ilerleme sağlanamamıştır. Bu durum, ekonomik gelişmişliğin her zaman doğrudan ve otomatik bir biçimde hukuk sistemini güçlendirmeyeceğini; araya giren siyasal müdahaleler, yapısal zayıflıklar ve kurumsal erozyon gibi değişkenlerin süreci etkileyebileceğini göstermektedir.

4.1.3. Ampirik Yöntemlerle Nedenselliğin Saptanması

Gelişmiş nedensellik analizleri (Wooldridge, 2012; Gujarati & Porter, 2009; Pearl, 2009), aşağıdaki yöntemler kullanılarak gerçekleştirilebilir:

- Panel veri analizleri: Birden fazla ülkenin uzun yıllar boyunca gözlemlendiği modeller, ülke sabit etkilerini kontrol ederek hem zamansal hem de mekânsal kıyaslama yapılmasını sağlar.
- Granger nedensellik testleri: Bu yöntemde bir değişkenin geçmiş dönem değerlerinin diğer değişken üzerindeki tahmin gücü test edilir. Örneğin, kişi başına düşen gelirdeki artışın bir sonraki yıl hukuk endeksini öngörüp öngörmediği analiz edilebilir. Benzer şekilde,

hukuk endeksindeki artışın GSYİH büyümesi üzerindeki etkisi de bu yöntemle ölçülebilir.

- Instrumental variable (IV) modelleri: Ters nedensellik sorununun aşmak için, bağımsız değişkeni dışsal (eksojen) etkilerle tahmin eden enstrümantal değişkenler kullanılabilir. Örneğin, tarihsel olarak uygulanan hukuk reformları veya anayasa değişiklikleri bu amaçla seçilebilir.
- Yapısal eşitlik modelleri (SEM): Bu model, doğrudan ve dolaylı etkileri aynı anda analiz etmeye olanak tanır ve iki yönlü etkileşimin gücünü tahmin etmekte faydalı olabilir.

4.1.4. Politika Açısından Anlamı

Bu nedensellik analizi, çalışmanın temel argümanını destekleyici bir yön taşımaktadır: Hukukun üstünlüğü ile ekonomik kalkınma arasında doğrusal ve basit bir ilişki değil, karmaşık ve çok yönlü bir etkileşim söz konusudur. Ekonomik büyüme, güçlü hukuk sistemleri yaratma fırsatı sunar; ancak bu fırsatın değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, siyasi irade, kurumların kalitesi ve reform kapasitesi gibi faktörlere bağlıdır.

Türkiye örneği, ekonomik göstergelerdeki iyileşmelerin hukuk alanına yeterince yansımadığını; dolayısıyla tek başına ekonomik büyümenin kurumsal kaliteyi garanti etmediğini göstermektedir. Aynı şekilde, yetersiz hukuk düzeni de yatırım ortamını zayıflatarak ekonomik büyümeyi uzun vadede tehdit edebilmektedir. Bu durum, her iki alanın birlikte ele alınması gerektiğini ve reformların yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kurumsal boyutta da derinleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

5. Türkiye özelindeki değerlendirme

Türkiye, son birkaç on yılda önemli ekonomik dönüşümler geçirmiş, düşük-orta gelir seviyesinden üst-orta gelir düzeyine ulaşmıştır. 2000'li yılların başında kişi başına geliri 3.000-4.000\$ bandında iken, 2010'ların ortalarında 12.000\$ seviyesine kadar yükselmiş, ancak son yıllarda kur dalgalanmaları ve enflasyon nedeniyle dalgalı bir seyir izlemiştir (2023 itibarıyla yaklaşık 11.900\$ - 13.100\$ aralığı, farklı kaynaklara göre) . Bu ekonomik büyüme sürecinde Türkiye'nin hukuk sistemi de çeşitli reform dalgalarına sahne olmuştur. Özellikle Avrupa Birliği'ne üyelik müzakereleri çerçevesinde 2000'ler boyunca gerçekleştirilen yargı reformları, insan hakları iyileştirmeleri ve mevzuat uyum çalışmaları, hukukun üstünlüğü alanında belirli ilerlemeler

kaydedilmesine katkıda bulunmuştur. Ancak reform ivmesi 2010'ların ikinci yarısından itibaren yavaşlamış ve hatta bazı göstergelerde gerileme yaşanmıştır.

Türkiye'nin Hukukun Üstünlüğü Endeksi (2010-2023)

(Tablo 3)

Kaynak: World Bank, 2023b

Tablo 3'de görüldüğü üzere Türkiye'nin hukuk sistemi performansı, uluslararası endekslerde son yıllarda görece bir düşüş trendi sergilemektedir (World Bank, 2023; World Justice Project, 2023; European Commission, 2022; Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2021; European Court of Human Rights, 2023). Dünya Bankası'nın WGI verilerine göre Türkiye'nin hukukun üstünlüğü endeksi değeri 2010'ların ortasında yaklaşık -0.2 civarında iken, 2023 itibarıyla -0.51 seviyesine gerilemiştir. Bu gerileme, hukukun üstünlüğü algısında belirgin bir bozulmaya işaret etmektedir. WJP 2023 raporunda Türkiye'nin puanının bir önceki yıla göre de hafif düşüş gösterdiği ve sıralamada 1 basamak gerilediği belirtilmiştir. Alt bileşenlere bakıldığında Türkiye, hükümet üzerindeki denetimler (yani erkler ayrılığı ve fren-denge mekanizmaları) kategorisinde 142 ülke içinde 137. sırada, temel haklar kategorisinde 133. sırada yer almıştır. Bu düşük sıralamalar, özellikle yargı bağımsızlığı, ifade ve basın özgürlüğü, toplanma özgürlüğü gibi hukukun üstünlüğünün vazgeçilmez unsurlarında yaşanan sorunlara işaret etmektedir. Nitekim

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının uygulanmasındaki sıkıntılar, Anayasa Mahkemesi kararlarının alt mahkemelerce zaman zaman dikkate alınmaması, yargı süreçlerinde siyasallaşma eleştirileri gibi olgular son yıllarda Türkiye'nin hukuk devleti imajını zedelemiştir. Örneğin Avrupa Birliği 2022 İlerleme Raporu, Türkiye'de hukukun üstünlüğü alanında geriye gidiş olduğuna ve yargının bağımsızlığı konusunda ciddi endişelere vurgu yapmıştır (European Commission, 2024). Türkiye örneği, ekonomik gelişmişlik ile hukuk sistemi arasındaki ilişkinin otomatik olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Ülke, ekonomik olarak üst-orta gelir düzeyine ulaşmış olsa da kurumsal kalite bakımından aynı paralelde bir iyileşme gerçekleşmemiştir. Bu duruma etki eden çeşitli faktörler bulunmaktadır: Siyasal sistemde güç yoğunlaşması, özellikle yürütme erkinin yasama ve yargı üzerindeki etkisinin artması, hukukun üstünlüğü ilkesini zayıflatan bir unsur olarak öne çıkmaktadır. 2017 Anayasa değişikliği ile geçilen cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin denge ve denetleme mekanizmalarını zayıflatığı; yargı atamalarında yürütmenin belirleyici hale gelmesinin yargı bağımsızlığı algısını olumsuz etkilediği ulusal ve uluslararası raporlarda dile getirilmektedir (Haggard & Tiede, 2024). Yolsuzluk ve şeffaflık sorunları, Türkiye'nin uluslararası endekslerde (örneğin Transparency International Yolsuzluk Algı Endeksi) de gerilemesine yol açmış, bu da hukuk sistemine duyulan güveni sarsmıştır. Ayrıca, 2016'daki darbe teşebbüsü sonrasında ilan edilen olağanüstü hâl döneminde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin ve olağanüstü hâl uygulamalarının, bazı temel hak ve özgürlükler ile adil yargılanma ilkesi üzerinde olumsuz etkileri olduğu belirtilmiştir. Bütün bu gelişmeler, Türkiye'nin hukuki kurumsal kalitesinin, ekonomik ilerlemenin gerisinde kalmasına neden olmuştur. Bu durumun ekonomik yansımaları da olmuştur: Hukuk güvenliğindeki zafiyetler, yatırım ortamını ve uzun vadeli büyüme potansiyelini sınırlar niteliktedir. Dünya Bankası, Türkiye'nin yüksek gelir düzeyine geçebilmesi için kurumsal kalitesini yükseltmesinin şart olduğunu vurgulamıştır. Bir değerlendirmede "Yüksek gelirli ülkelerin tamamı ekonomilerini hukukun üstünlüğünün, etkin ve hesap verebilir hükümetin, şeffaf ve eşitlikçi piyasa düzenlemelerinin üzerine inşa etmişlerdir. Kurumların kalitesi ile kişi başına düşen gelir arasındaki korelasyon, özellikle yüksek gelir seviyelerinde çok daha güçlü hale gelmektedir" denilmektedir. Türkiye'nin mevcut kurumsal performansının kendi gelir düzeyi için "beklenen düzeyde" olsa da yüksek gelirli ekonomiler seviyesine ulaşmak için kurumsal kalitede önemli iyileştirmelere ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. OECD'nin de benzer şekilde Türkiye için

hazırladığı raporlarda, yatırımcı güvenini artırmak ve sürdürülebilir büyümeyi yakalamak amacıyla hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı ve düzenleyici çerçevenin öngörülebilirliği konularında reformların öncelikli olduğu belirtilmiştir (OECD, 2021). Özetle, Türkiye örneği ekonomik gelişmişlik ile hukuk sistemi arasındaki bağın lineer olmayabileceğini gösterse de uzun vadede yüksek gelir hedefleyen bir ülkenin hukuk alanında güçlü kurumlar tesis etmek zorunda olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Türkiye'nin önümüzdeki dönemde yeniden bir reform ivmesi yakalayarak, özellikle hukukun üstünlüğünü pekiştirecek adımlar atması hem demokratik standartlar hem de ekonomik kalkınma açısından kritik önem taşımaktadır.

5.1. Siyasal Değişimler

2017 referandumuyla başkanlık sistemine geçiş, yürütmeye güç veren düzenlemeler, yargı ve medya üzerindeki müdahaleler.

5.2. Ekonomi Yönetimindeki Riskler

MB faizlerini 2023–2024'te tarihi seviyelere çıkarıp ardından sınırlı indirmeye başladı Elektrik ve doğalgaz gibi altyapı enstrümanlarını doğrudan düzenleme yetkisi ve siyasi müdahaleler, fiyat istikrarı için risk oluşturmaktadır.

5.3. Yatırım İklimi

Acil politika bekleyen “zombi şirketler” ve yüksek reel faiz, özel sektörü zor durumda bırakıyor. Fitch ve Moody's gibi kuruluşlar da hukukun gerilemesinin yatırım riskini artırdığını belirtiyor.

5.4. Beyin Göçü ve Toplumsal Etki

Genç nüfusun göçü artarken, siyasal ve hukuki güvensizlik, toplumsal kutuplaşmayı keskinleştiriyor.

5.5. Medya & Demokrasi

Basın mensuplarının tutuklanması, RTÜK sansürü, medyada yoğunlaşma özgür haberciliğe zarar veriyor; basın hürriyetindeki düşüş, hukuki şeffaflığı azaltıyor.

6. Uluslararası Karşılaştırmalar

- Dünya Hukuk Projesi (World Justice Project, 2024): Türkiye 142 ülke arasında 117. sırada ve genel puanı 0,42; bölgesel sıralamada 15/15. 2024 raporu, küresel ölçekte hukukun üstünlüğünde üst üste 7. yıl gerileme olduğunu da not etmektedir.

- Dünya Bankası'nın Rule of Law endeksine göre 2023'te -0.51 puandır. (ortalama -0.04).

- TheGlobalEconomy (TheGlobalEconomy.com, 2024)

verilerine göre hukuk & insan hakları endeksi 2024'te 7.7 (10 üzerinden yüksek).

6.1. Türkiye'nin Yapısal Eğilimleri

- BTI 2024 (Bertelsmann Stiftung [BTI], 2024) : "hukukun aşınması" ve "ekonomik yönetimin bağımsızlığının zayıflaması" öne çıkıyor.

- Yargı bağımsızlığı, medya özgürlüğü, politik denge unsurlarında çarpıcı gerilemeler mevcut (OECD, 2023).

- Transparency International (Transparency International, 2024)

: 2013'te 50 puan olan CPI, 2023-2024'de 34'e düşerek 107. sıraya geriledi.

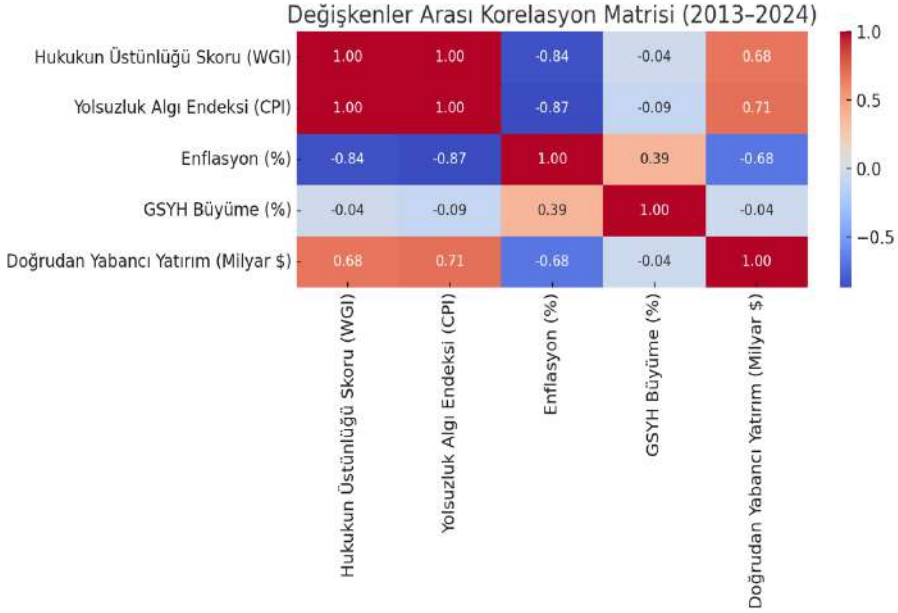
6.2. Güncel Ekonomik Bağlam

- 2024 ekonomisine ilişkin raporlar (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2024): enflasyon ortalama %40-47, Merkez Bankası'nın 2024 sonunda %47,5'e indirmesi; 2025'te yeniden normalleşme çabası.

- Ancak siyasi baskılar lira ve yatırımcı güveninde dalgalanmalar oluşturuyor.

6.3. Ampirik Tablo ve Görselleştirme

Korelasyon Matrisi (2013-2014)

Kaynak: World Bank, 2023b; Transparency International, 2024; World Bank, 2023a

Bu korelasyon matrisi, Türkiye’de 2013–2024 yılları arasında hukukun üstünlüğü skoru, Yolsuzluk Algı Endeksi, yıllık enflasyon oranları, GSYH büyüme oranları ve doğrudan yabancı yatırım (UNCTAD verilerine dayalı) değişkenleri arasındaki Pearson korelasyon katsayılarını göstermektedir (World Governance Indicators – Rule of Law; Transparency International – CPI). Pozitif katsayılar değişkenler arasında doğru yönlü bir ilişki olduğunu; negatif katsayılar ise ters yönlü bir ilişki olduğunu ifade etmektedir. Değerler, yalnızca değişkenler arası ilişkinin yönü ve gücü hakkında bilgi verir, nedensellik hakkında doğrudan çıkarım yapılmasını sağlamaz.

- Hukukun üstünlüğü ile CPI arasında pozitif korelasyon: Hukuk zayıfladıkça yolsuzluk algısı artmıştır.
- Hukukun üstünlüğü ile enflasyon arasında negatif korelasyon: Hukuki zafiyet dönemlerinde fiyat istikrarı bozulmuştur.
- FDI (yabancı yatırım) ve hukuk endeksi arasında ılımlı pozitif ilişki gözlenmiştir.

7. Türkiye Özelinde Evrensel İlkeler Dayalı Politika Adımları

7.1. Yargı Bağımsızlığını Güvence Altına Alma

- Hâkim ve savcı atamalarının parlamenter onaya açılması, Yargıtay ve HSYK üyelerinin bağımsız seçilmesi.
- Erişim şeffaflığı ve disiplin sürecinde dış gözlemci kurullar.

7.2. Yolsuzlukla Mücadele ve Şeffaflık

- Kamu ihalelerinde açık veri uygulaması, e-ihale sistemlerinde artırılmış kontrol.
- Mali düzenleyicilere (Sayıştay vb.) güçlendirilmiş yetki.
- Uluslararası Şeffaflık Örgütü (TI) yöntemleri uygulanmalı.

7.3. Medya ve İfade Özgürlüğü

- RTÜK'ün yeniden yapılandırılması, yayın lisanslarının şeffaf verilmesi, kovuşturmalarda bağımsız yargı.
- Ceza Kanunu'nda "hakaret" kapsamlarının daraltılması, cezai muamelenin azaltılması.

7.4. Ekonomi Yönetiminde Kurumsal Çerçeve

- MB kararlarında iktisatçı bağımsızlığı, faiz kararlarında parlamenter komisyona rapor.
- Özel sektörle iş birliği ile "ekonomik yargı izleme kurulu" kurulması.

7.5. Evrensel Standartlara Uyum

- OECD ve AB'nin "hukukun üstünlüğü" ölçütlerine uyum düzeyi.
- AİHM kararlarına hızlı iç hukukta uygulama modeli olarak entegre edilmesi.
- Şeffaf bütçe süreçleri, katılımcı demokrasinin desteklenmesi.

7.6. Uygulama ve İzleme Mekanizması

- Bağımsız gözetim organı, yıllık hukuksal performans izleme.
- Sivil toplum ve akademinin sürece dahil edilmesi.

8. Türkiye Özelinde Sonuç Değerlendirmesi

Bu makalede hukukun üstünlüğü ile ekonomik büyüme arasındaki kuramsal ve ampirik ilişki yeniden ele alınmıştır. Türkiye özelinde

yapılan analiz, son on yılın siyasal müdahalelerinin kurumsal güven, yatırım iklimi ve toplumsal refah üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle önerilen politika adımları hem iç hukuk sistemini güçlendirmeye hem de uluslararası standartlara uyumu sağlamaya yöneliktir.

9. Karşılaştırmalı Hukuk Perspektifi

9.1. Hukukun Üstünlüğünün Kurumsal Dayanakları

Hukukun üstünlüğü, yalnızca yasa metinlerinin varlığıyla değil, bu yasaların bağımsız, tarafsız ve hesap verebilir organlarca uygulanmasıyla mümkün olur. Bu bağlamda yargı organlarının yapısı, atama yöntemleri, bütçe bağımsızlığı ve iç denetim sistemleri büyük önem taşır.

Karşılaştırmalı olarak, Norveç, Almanya ve Türkiye üç farklı düzeyde kurumsal modele sahiptir:

Ülkelerin Karşılaştırmalı Yargı Sistemleri

(Tablo 4)

Ülke	Yargıç Atama Mekanizması	Kurumsal Bağımsızlık	Yargı Bütçesi	AİHM Kararlarına Uyumluluk
Norveç	Adalet Bakanlığı önerir,	Tamamen bağımsız	Parlamento onaylı, sabit oranlı	Yüksek
Almanya	Federal Adalet Bakanı+ Eyalet Temsilcileri ortak seçimi	Kama, çoğunluğu hukukçulardan	Anayasa terminali	Çok yüksek
Türkiye	Cumhurbaşkanı ve TBMM seçimi (HSK)	HSK yürütme etkisi altında	Cumhurbaşkanlığı bütçesine bağlı	Düşük

Kaynak: Norwegian Courts Administration, 2024; Venice Commission, 2019; European Court of Human Rights, 2023; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.

9.2. Norveç: Kuvvetler Ayrılığı ve Kurumsal Olgunluk

- Yargı Atama Konseyi tamamen bağımsızdır; siyasi temsilci içermez.
- Yargıçlar görev süresi boyunca azledilemez (Yargıçlar Yasası, §203) (OECD, n.d.)
- Anayasa Mahkemesi yoktur; anayasa yorumları da olağan yargı içinde çözülür, bu da güveni artırır (Norwegian Courts Administration, 2024; Venice Commission, 2019).
- OECD Yargı Bağımsızlığı İndeksi (2023): 1. sırada.

Norveç'in modelinde şeffaflık, kurumsal denge ve siyasi müdahaleye kapalı bir yargı sistemi başat rol oynar. Bu durum hem yerli hem de yabancı yatırımcılar için öngörülebilirlik sağlar.

9.3. Almanya: Federal Yapı ve Karma Atama Mekanizması

- Federal Anayasa Mahkemesi üyeleri, Bundesrat ve Bundestag tarafından nitelikli çoğunlukla atanır.
- Eyalet (Länder) sisteminde yargıçlar farklı şekillerde seçilir ama siyaset kurumu doğrudan müdahil değildir.
- Yargının iç işleyişi, Adalet Bakanı'na değil, "yargı temsil kurullarına" bağlıdır.
- 2022 itibarıyla Almanya, AIHM kararlarının %98'ini yerine getirmiştir (ECtHR Implementation Report) (European Court of Human Rights, 2023).

Bu model, çoğulculuk ve kolektif sorumluluk üzerinden yargı güvenliği yaratır. Almanya'da siyasi denetim mekanizmaları hukuk kurumlarını dengelemekle yükümlüdür, baskı kurmakla değil.

9.4. Türkiye: Siyasal Merkezileşme ve Yargıya Müdahale

- 2017 Anayasa değişikliği sonrası Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, HSYK üyelerinin çoğunluğunu belirleme yetkisi kazandı.
- HSK'nın 13 üyesinden 7'si doğrudan Cumhurbaşkanı veya TBMM tarafından seçiliyor.
- Yargı bütçesi, doğrudan Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'na bağlı olarak şekilleniyor.
- 2023 AIHM uygulama raporuna göre Türkiye, uygulamayan ülkeler arasında ilk 3'te yer alıyor.

Bu yapı, yürütme erkinin yargı üzerinde belirleyici olduğu bir görünüm yaratmakta ve yargıya güveni azaltmaktadır.

Karşılaştırmalı Değerlendirme Tablosu (Norveç- Almanya- Türkiye)
(Tablo 5)

Kriter	Norveç	Almanya	Türkiye
Siyasal Müdahale Riski	Çok Düşük	Düşük	Yüksek
Bütçesel Bağımsızlık	Var	Kısmi	Sınırlı
Yargıç Atama Şeffaflığı	Tam	Yüksek	Düşük
AIHM Uyum	Yüksek	Çok Yüksek	Düşük
Uluslararası Güven Endeksi	Yüksek	Yüksek	Orta-Düşük

Kaynak: Norwegian Courts Administration, 2024; Venice Commission, 2019; European Court of Human Rights, 2023; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası

Norveç ve Almanya gibi ülkelerdeki yargı sistemleri, kurumsal denge, şeffaf atama mekanizmaları ve siyasal müdahaleye karşı korunaklı yapılar sayesinde hukukun üstünlüğünü güçlendirmiştir. Türkiye'nin mevcut modeli ise yürütmenin yargı üzerindeki etkisi nedeniyle bu seviyeye ulaşamamaktadır.

Dolayısıyla Türkiye'nin yüksek gelirli ülke olma hedefi, ancak bu kurumsal reformlar tamamlandığında gerçekçi hale gelebilir. Yargının siyasal aktörlerden bağımsızlığı, sadece hukuk açısından değil, ekonomik istikrar ve uluslararası yatırım güveni açısından da kritik bir eşıktir.

10. Bulgular

Bu araştırma, farklı ekonomik gelişmişlik düzeylerine sahip ülkelerin hukuk sistemi performanslarını karşılaştırarak, ülkelerin ekonomik düzeylerinin hukuk sistemlerine etkisini incelemiştir. Kuramsal tartışmalar ve ampirik veriler, genel hatlarıyla daha yüksek ekonomik refah düzeyine sahip ülkelerin daha güçlü ve etkin hukuk sistemlerine sahip olma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Yüksek gelirli ülkelerde hukukun üstünlüğü genellikle köklü bir şekilde yerleşmiş, yargı bağımsızlığı sağlanmış, yolsuzluk nispeten kontrol altına alınmış ve kanunların uygulanması daha öngörülebilir bir yapı arz etmektedir. Buna karşılık düşük gelirli ülkelerde adalet sistemleri kaynak yetersizliği, nitelikli insan gücü eksikliği ve kurumsal zayıflıklar nedeniyle görevlerini tam anlamıyla yerine getirmekte zorlanmaktadır. Bu bul-

gular, literatürdeki “kurumlar ve kalkınma arasındaki karşılıklı ilişki” tezini destekler niteliktedir: Ekonomik kalkınma hukuk sistemini güçlendirebildiği gibi, güçlü bir hukuk sistemi de ekonomik kalkınmayı desteklemektedir.

10.1. Evrensel ilkelere dayalı politik adımları (Genel)

Ancak unutulmamalıdır ki, ekonomik büyüme otomatik olarak hukukun üstünlüğünü tesis etmez. Hukuk sisteminin iyileştirilmesi, bilinçli politika tercihleri ve reform çabaları gerektirir. Bu bağlamda, ülkelerin kendi koşullarına uygun, ancak evrensel ilkelere dayalı politika adımları atmaları önerilmektedir:

11.1. Yargı Bağımsızlığının Güçlendirilmesi

Ekonomik kaynakların artışı, yargı kurumlarına daha fazla yatırım yapma fırsatı sunar. Ülkeler bu imkânı kullanarak mahkemelerin alt yapısını iyileştirmeli, hâkim ve savcılarının atamalarında liyakat ilkesini güvence altına almalı ve yürütme erkinin yargı üzerindeki etkisini sınırlandıracak yasal düzenlemelere gitmelidir. Özellikle Türkiye gibi ülkelerde Hâkimler ve Savcılar Kurulu’nun yapısının tarafsızlığı, atama ve terfilerde objektif kriterlerin benimsenmesi öncelikli reform alanlarıdır.

11.2. Yolsuzlukla Mücadele ve Şeffaflık

Ekonomik kalkınmanın hukuk sistemine olumlu yansıması için yolsuzlukla etkin mücadele şarttır. Uluslararası deneyimler, gelir düzeyi arttıkça yolsuzlukla mücadelede başarı şansının da arttığını göstermektedir; zira daha eğitilmiş ve varlıklı toplumlar hesap sorabilirliği daha fazla talep eder. Bu doğrultuda, ülkeler Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi gibi uluslararası standartlara uyum sağlamalı, çıkar çatışması ve kamu etiği mevzuatını güçlendirmeli, kamu ihaleleri ve harcamalarında saydamlığı artırmalıdır. Somut bir adım olarak, bağımsız yolsuzlukla mücadele kurumlarının oluşturulması veya mevcut kurumların

11.3. Hukuk Eğitimi ve İnsan Kaynağı Gelişimi

Ekonomik düzeyi ne olursa olsun, hukuk sisteminin belkemiğini iyi yetiştirilmiş insan kaynağı oluşturur. Özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde, yargı mensuplarının mesleki kapasitesini geliştirmek üzere uluslararası eğitim programları, değişim programları ve ortak çalışmalar yürütülmelidir. Örneğin Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) çatısı altında geliştirilen projeler, Somali ve Afganistan gibi

ülkelerde hâkim-savcı eğitimleri, mobil mahkeme sistemleri ve hukuki yardım mekanizmalarının kurulması konularında başarılı örnekler ortaya koymuştur (United Nations Development Programme, n.d.). Bu tür uluslararası iş birliği ve kapasite geliştirme faaliyetleri sürdürülmelidir.

11.4. Kanunların Uygulanması ve Erişim Eşitliği

Hukukun üstünlüğünün tesisinde sadece iyi yasaların varlığı değil, bu yasaların etkili ve adil biçimde uygulanması esastır. Özellikle kırılgan ekonomik yapıya sahip ülkelerde, hukuk kurallarının kırsal kesimde veya dezavantajlı gruplar nezdinde uygulanmasında boşluklar olabilmektedir. Bu nedenle, adalete erişim imkânlarını genişletmek (örneğin ücretsiz adli yardım hizmetlerini yaygınlaştırmak, bölgesel mahkemeler kurmak), polis ve kolluk kuvvetlerinin hukuka uygun hareket etmesini sağlamak için insan hakları eğitimleri vermek kritik öneme sahiptir. Herkes için adalet (justice for all) prensibi, sürdürülebilir kalkınma hedefleri (BM SDG 16) kapsamında da vurgulanmaktadır. Bu alanda atılacak adımlar, hukukun toplumun her kesimine eşit ve adil biçimde ulaşmasını sağlayacaktır.

11.5. Uluslararası Entegrasyon ve İzleme

Ülkelerin uluslararası anlaşmalara taraf olması ve uluslararası denetim mekanizmalarına açık olması, uzun vadede hukuk sistemlerinin güçlenmesine katkı sağlar. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının uygulanması, Avrupa Birliği müktesebatına uyum, OECD ve GRECO (Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu) tavsiyelerinin yerine getirilmesi, Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşların iyi yönetim şartlarını karşılamaya yönelik reform programları, ülkelerin hem uluslararası itibarını hem de iç hukuk düzenini iyileştirir (OECD, 2021; Council of Europe, n.d.). Bu nedenle politika yapıcılar, uluslararası normlarla uyumlu, şeffaf ve hesap verebilir bir hukuk düzeni tesis etmeye yönelik taahhütleri ciddiyetle yerine getirmelidir.

12. Sonuç

Sonuç olarak, ülkelerin ekonomik düzeyi ile hukuk sistemlerinin kalitesi arasında güçlü ve çoğunlukla pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Ekonomik refah arttıkça hukuk sistemine ayrılabilen kaynaklar çoğalmakta, toplumun adalet talebi yükselmekte ve böylece hukukun üstünlüğü prensibi daha sağlam yerleşmektedir. Bununla birlikte, bu sürecin kendiliğinden işlemediği, siyasi iradenin ve reformların belirleyici olduğu unutulmamalıdır. Güçlü bir ekonomi ile güçlü bir

hukuk düzeni birbirini tamamlayan iki hedeftir: Biri olmadan diğeri-
nin sürdürülebilir olması zordur. Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik
büyümelerini toplumsal ilerlemeye dönüştürmek için hukuk devleti-
tini tahkim etmeli; gelişmiş ülkeler ise mevcut yüksek standartlarını
koruyarak küresel düzeyde hukukun üstünlüğünün yaygınlaşmasına
destek olmalıdır. Bu sayede hem ulusal kalkınma hem de uluslararası
arenada barış ve adalet hedeflerine ulaşmak mümkün olabilecektir.

Kaynakça:

- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Publishing Group.
- An-Na'im, A. A. (2008). *Islam and the secular state: Negotiating the future of shari'a*. Harvard University Press.
- Auty, R. M. (1993). *Sustaining development in mineral economies: The resource curse thesis*. Routledge.
- Baxi, U. (2002). *The future of human rights*. Oxford University Press.
- Bertelsmann Stiftung. (2024). Bertelsmann Transformation Index (BTI) 2024: Turkey country report. <https://bti-project.org> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- Cribari-Neto, F., & Santos, M. A. F. L. (2024). An empirical analysis of worldwide impunity. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, 1285. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03803-x>
- European Commission. (2022). Turkey 2022 report. <https://ec.europa.eu> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- European Court of Human Rights. (2024). Annual report 2023. European Court of Human Rights. <https://www.echr.coe.int/annual-reports> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- Frank, A. G. (1967). *Capitalism and underdevelopment in Latin America: Historical studies of Chile and Brazil*. Monthly Review Press.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). *Basic econometrics* (5. baskı). McGraw-Hill Education.
- Gutmann, J., & Voigt, S. (2018). The rule of law: Measurement and deep roots. *European Journal of Political Economy*, 54, 68–82. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2018.04.001>

- Gutmann, J., & Voigt, S. (2020). Traditional law in times of the nation state: Why is it so prevalent? *Journal of Institutional Economics*, 16(4), 445–461. <https://doi.org/10.1017/S1744137420000119>
- Karl, T. L. (1997). *The paradox of plenty: Oil booms and petro-states*. University of California Press.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1998). Law and finance. *Journal of Political Economy*, 106(6), 1113–1155. <https://doi.org/10.1086/250042>
- Lipset, S. M. (1959). Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, 53(1), 69–105. <https://doi.org/10.2307/1951731>
- Mutua, M. (2001). *Human rights: A political and cultural critique*. University of Pennsylvania Press.
- Norwegian Courts Administration. (2024). The Courts of Justice Act (§203). <https://www.domstol.no> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). OECD economic surveys: Turkey 2021. <https://www.oecd.org/economy/surveys/turkey-2021-oecd-economic-survey-over-view.pdf> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- Santos, B. de S. (2002). *Toward a new legal common sense* (2. baskı). Butterworths.
- Şaşmaz, M. Ü., & Sağdıç, E. N. (2020). The effect of government effectiveness and rule of law on economic growth: The case of European Union transition economies. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 21(1), 203–217. <https://doi.org/10.24889/ifede.729490>
- TheGlobalEconomy. (2024). Rule of law index by country. <https://www.theglobaleconomy.com> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- Transparency International. (2024). Corruption perceptions index 2023. <https://www.transparency.org/en/cpi/2023> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2024). Enflasyon raporu 2024-I. <https://www.tcmb.gov.tr> (E.T. 10 Ağustos 2025).

- United Nations Development Programme. (2022). Blueprint for transformative change through the rule of law and human rights (2022–2025). United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-08/Blueprint%20for%20Transformative%20Change%20through%20the%20Rule%20of%20Law%20and%20Human%20Rights%202022-2025%20lv.pdf> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). University of California Press.
- Wooldridge, J. M. (2012). *Introductory econometrics: A modern approach* (5. baskı). South-Western Cengage Learning.
- World Bank. (2023a). Worldwide governance indicators: Rule of law. <https://databank.worldbank.org/databases/rule-of-law> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- World Bank. (2023b). World development indicators: GDP per capita. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- World Justice Project. (2023). Rule of law index 2023. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index> (E.T. 10 Ağustos 2025).

İSTANBUL İLİ ANADOLU YAKASI YÜZME EĞİTİMİ VEREN SPOR MERKEZLERİNDEKİ HİZMET KALİTESİNİN İNCELENMESİ

Hüseyin KIVRAK¹

Nilay UTLU²

Özet

Bu araştırmanın amacı, İstanbul İli Anadolu Yakası'nda yüzme eğitimi veren kamu ve özel spor merkezlerinde sunulan hizmet kalitesini katılımcı algıları doğrultusunda incelemektir. Hizmet kalitesi; fiziksel çevre, ortam koşulları, egzersiz ekipmanları, program içeriği, etkileşim ve çıktı kalitesi boyutlarında değerlendirilmiş, ayrıca cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir seviyesi, üyelik süresi ve spor yapma süresi gibi demografik değişkenlere göre farklılıkları analiz edilmiştir. Araştırmanın evrenini 15'i kamuya ait, 36'sı özel olmak üzere toplam 51 yüzme havuzu ve yaklaşık 8.925 kullanıcı oluşturmuştur. Krejcie ve Morgan'ın (1970) tablosuna göre %95 güven düzeyi ve %5 hata payı ile 368 kişi olarak belirlenen örneklem büyüklüğü, güvenilirliği artırmak amacıyla 412'ye çıkarılmıştır. Veriler Spor Merkezleri Hizmet Kalitesi Ölçeği (SFM-HKÖ) ile toplanmış, bağımsız örneklem t-testi, ANOVA ve regresyon analizleriyle değerlendirilmiştir.

Araştırma bulguları, özel spor merkezlerine devam eden kullanıcıların hizmet kalitesi algılarının belediye tesislerine kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Fiziksel çevre, ortam koşulları, egzersiz ekipmanları, program kalitesi ve etkileşim boyutlarında özel tesisler lehine anlamlı farklar bulunmuştur. Spor yapma süresi uzadıkça hizmet kalitesi algısının düştüğü; cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi gibi demografik değişkenlerde ise bazı alt boyutlarda anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Buna karşın, gelir düzeyinin hizmet kalitesi algısı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Bu sonuçlar, kamu tesisle-

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Programı, huseyinkork@gmail.com

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Spor Yöneticiliği Bölümü, nilay.utlu@gedik.edu.tr

rinin erişilebilirlik avantajını korurken hizmet kalitesini artırması, özel tesislerin ise uzun süreli kullanıcıların beklentilerine yönelik stratejiler geliştirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, literatüre kamu-özel tesis karşılaştırmasını yüzme eğitimi özelinde kazandırmakta ve hizmet kalitesi-kullanıcı sadakati ilişkisine dair yeni tartışmalara zemin hazırlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Algılanan hizmet, Hizmet Kalitesi, Spor İşletmeleri.

AN ANALYSIS OF SERVICE QUALITY AT SPORTS CENTERS PROVIDING SWIMMING INSTRUCTION IN THE ANATOLIAN SIDE OF ISTANBUL PROVINCE

Abstract

The purpose of this study is to examine the service quality provided in public and private sports centers offering swimming training on the Anatolian side of Istanbul, based on participant perceptions. Service quality was evaluated across multiple dimensions, including physical environment, facility conditions, exercise equipment, program content, interaction, and output quality. In addition, differences were analyzed according to demographic variables such as gender, age, educational level, income level, membership duration, and duration of participation in sports. The research population consisted of a total of 51 swimming pools, 15 publicly owned municipal facilities and 36 private sports centers—with approximately 8,925 users. According to Krejcie and Morgan's (1970) sample size table, the minimum sample size was determined as 368 with a 95% confidence level and 5% margin of error. To increase reliability, data was collected from 412 participants. The Sport Facilities Service Quality Scale (SFM-SQ) was used as the data collection tool, and the data were analyzed using independent samples t-test, ANOVA, and regression analyses.

The findings revealed that users of private sports centers reported significantly higher perceptions of service quality compared to those of municipal facilities. Significant differences in favor of private facilities were identified in the dimensions of physical environment, facility conditions, exercise equipment, program quality, and interaction. It was also found that as the duration of participation in sports increased, service quality perceptions decreased; significant differences emerged in some sub-dimensions by gender, age, and educational level; while

income level showed no significant effect. These results indicate that public facilities should maintain their accessibility advantage while improving service quality, and private facilities should develop strategies to address the expectations of long-term users. The study contributes to the literature by offering a comparative analysis of public and private facilities in the context of swimming training and by providing new insights into the relationship between service quality and user loyalty.

Keywords: Perceived service, Service Quality, Sports Businesses.

1. Giriş

Araştırmanın amacı, İstanbul İli Anadolu Yakası'nda yüzme eğitimi veren kamu ve özel spor merkezlerinde hizmet kalitesinin kullanıcı algıları üzerinden kapsamlı biçimde incelenmesidir. Araştırmada hizmet kalitesi; fiziksel çevre, ortam koşulları, ekipman, program içeriği, etkileşim ve çıktı kalitesi gibi boyutlar çerçevesinde değerlendirilmiş; ayrıca cinsiyet, yaş, eğitim, gelir düzeyi, üyelik süresi ve spor yapma süresi gibi demografik değişkenlere göre farklılıklar analiz edilmiştir. Araştırmanın özgünlüğü, İstanbul Anadolu Yakası'ndaki 51 yüzme havuzunun (15'i kamuya, 36'sı özel sektöre ait) oluşturduğu geniş evreni dikkate alarak, toplamda yaklaşık 8.925 kullanıcıyı temsil eden bir örneklem üzerinden yürütülmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu evrenden seçilen 412 katılımcı, Uçan (2007) tarafından geliştirilen Spor Merkezlerinin Hizmet Kalitesi Ölçeği (SFM-HKÖ) ile değerlendirilmiştir. Araştırma, kamu tesisleri için erişilebilirlik avantajını korurken kalite standartlarını iyileştirmeye; özel tesisler içinse kullanıcı sadakatini güçlendirecek uzun vadeli memnuniyet politikaları geliştirmeye yönelik öneriler sunmaktadır. Ayrıca, araştırmanın, spor yöneticileri ve politika yapıcılar için erişilebilirlik, kalite ve sürdürülebilirlik dengesi gözetilerek geliştirilebilecek hizmet politikalarına rehberlik edeceği düşünülmektedir.

2. Literatür Taraması

Yüzme eğitimi veren spor merkezleri hem fiziksel riskin yüksek olması hem de eğitmen-katılımcı etkileşiminin yoğunluğu nedeniyle, kullanıcıların hizmet kalitesine dair algılarının daha duyarlı ve çok boyutlu bir biçimde şekillendiği özel bir hizmet alanını temsil eder; özellikle yüzme tesislerinde eğitmenle kurulan ilişki ve sunulan fiziksel / sosyal deneyimler, kullanıcı tatmini ve sadakatini üzerinde belirleyici bir

etkide bulunmaktadır (Moura e Sá and Cunha 2019). Bu merkezlerde verilen hizmetin niteliği, yalnızca teknik donanım ve altyapı yeterliliğiyle değil, aynı zamanda eğitmen yeterliliği, hijyen koşulları, kullanıcı güvenliği, iletişim kalitesi ve program planlaması gibi unsurlarla da doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla yüzme merkezlerinde hizmet kalitesi hem kurumun yapısal özelliklerinden hem de kullanıcıların demografik profillerinden etkilenen bir kavram olarak ele alınmalıdır. Yüzme merkezlerinde hizmet kalitesi algısı yalnızca sunulan hizmetin yapısal özellikleriyle değil; aynı zamanda kullanıcı profili, kurumsal yapı ve hizmetin sunulma biçimiyle de yakından ilişkilidir. Literatürdeki bulgular, hizmet kalitesine dair algının cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir seviyesi, üyelik süresi ve tesisin kamu ya da özel statüsüne göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Bingöl (2010) tarafından yürütülen araştırmada, cinsiyet ve yaş gibi demografik değişkenlerin hizmet kalitesi algısı üzerinde belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Erkek kullanıcıların fiziksel çevreye, kadınların ise empatiye daha yüksek puan verdikleri; yaş arttıkça genel memnuniyetin azaldığı bulunmuştur. Benzer şekilde, Türksoy ve Aycan (2020) tarafından İstanbul'daki kamu tesislerinde yapılan çalışmada, kamu tesislerinin özellikle fiziksel çevre açısından daha düşük puan aldığı, buna karşın özel sektör tesislerinin bu boyutta daha başarılı bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca eğitim ve gelir düzeyi arttıkça kullanıcıların kamu tesislerinden memnuniyetlerinin azaldığı gözlemlenmiştir. Çalışkan ve Erdoğan (2022) ise hem Ankara'da hem de Selçuk Üniversitesi'ne bağlı bir tesiste gerçekleştirdikleri çalışmalarda, yaş ve eğitim düzeyine bağlı olarak hizmet kalitesi algısında anlamlı farklılıklar olduğunu belirlemişlerdir. Genç kullanıcılar fiziksel çevre ve erişim boyutlarına daha yüksek puan verirken, yaşlı kullanıcılar empati ve güvene daha duyarlıdır. Eğitim seviyesi yükseldikçe kullanıcıların kalite beklentisi artmakta ve memnuniyet düzeyi düşmektedir. Yanmıyan ve Yıldız (2021), kullanıcıların yüzme sıklığı ve üyelik süresi arttıkça bazı hizmet boyutlarına karşı daha eleştirel yaklaştıklarını saptamıştır. Benzer şekilde, Yıldırım (2018) da eğitim düzeyi yükseldikçe hijyen, tesis atmosferi ve kişisel gelişim gibi alanlarda memnuniyetin düştüğünü göstermiştir. Çolak, Yılmaz ve arkadaşları (2022), kamu ve özel tesisleri karşılaştırmalı olarak değerlendirmiş ve özel sektör tesislerinin temizlik, personel ilgisi ve planlılık açısından daha yüksek puan aldığını saptamışlardır. Erdoğan ve Şirin (2020) ise hizmet kalitesinin, kullanıcıların algıladığı risk düzeyinden doğrudan etkilendiğini ve özellikle hijyen koşullarının memnuniyet düzeyini şekillendirdiğini

ortaya koymuştur. Ünver ve İstanbulluoğlu (2016), kamu havuzlarında sürdürülebilirlik sorunlarına dikkat çekerek, su tüketimi ve çevresel yönetim eksikliklerinin kamu hizmetlerinde kaliteyi sınırlayan faktörler arasında yer aldığını vurgulamışlardır. Dönmez (2020) ise ilk karşılamının ve personelin yönlendirme becerisinin, kullanıcı memnuniyetinde önemli bir etkisi olduğunu ifade etmiştir.

3. Yöntem

Araştırmada, katılımcıların hizmet kalitesi algılarının demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, eğitim, gelir, meslek, spor yapma süresi) ve spor merkezi türüne (kamu/özel) göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Ayrıca yaş, spor süresi ve gelir düzeyinin hizmet kalitesi algısı üzerindeki birleşik etkisi test edilmiştir. Araştırmanın evrenini, İstanbul ili Anadolu Yakası'nda yüzme eğitimi veren spor merkezlerinden hizmet alan bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın yapıldığı dönem itibarıyla toplam 51 adet yüzme havuzu bulunduğu tespit edilmiştir. Bu havuzların 15'i kamuya ait belediye tesisleri, 36'sı ise özel sektöre ait işletmeler bünyesinde faaliyet göstermektedir. Tesislerin bir kısmı yalnızca yüzme havuzu olarak hizmet verirken, bazıları çok amaçlı spor merkezlerinin bir parçası olarak yapılandırılmıştır. Her bir havuzun aylık ortalama 175 kullanıcıya hizmet sunduğu dikkate alındığında, araştırmanın evreni toplamda yaklaşık 8.925 kullanıcıdan oluşmaktadır.

Araştırmada veriler hem kamuya ait belediye tesislerinde hem de özel spor merkezlerinde yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır. Bu çerçevede oluşturulan örneklem grubu, İstanbul Anadolu Yakası'ndaki yüzme eğitimi hizmetlerinden faydalanan kullanıcıları sosyo-demografik çeşitlilik açısından temsilen yeterli düzeyde kapsayıcılık sunmaktadır. Araştırma, yüzme eğitimi veren spor merkezlerinde hizmet kalitesini ölçmek amacıyla nicel bir yaklaşımla yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak, katılımcıların algıladıkları hizmet kalitesini değerlendiren anket formu kullanılmıştır. Bu form, Yılmaz Uçan (2007) tarafından geliştirilen Spor Merkezlerinin Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçeği (SM-HKÖ) temel alınarak hazırlanmıştır. Fiziksel çevre, etkileşim ve ekipman kalitesi gibi boyutları içeren ölçek, yüzme merkezlerinin yapısal ve hizmet özellikleriyle uyumlu görülmüş ve geçerli bir ölçüm aracı olarak kullanılmıştır.

4. Bulgular

Bu bölümde, araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri ile spor merkezlerinde algıladıkları hizmet kalitesi düzeylerine ilişkin

betimsel ve karşılaştırmalı istatistiksel analiz bulgularına yer verilmiştir. İlk olarak katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir düzeyi, spor yapma süresi ve meslek gibi demografik özellikleri tanımlanmış; ardından hizmet kalitesi alt boyutları ile bu değişkenler arasındaki ilişkiler çeşitli istatistiksel yöntemlerle (bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi [ANOVA] ve çoklu regresyon analizi) incelenmiştir.

Araştırmaya dahil olan katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, %54,7'sini belediye, %45,3'ünün özel spor merkezlerinde olduğu; cinsiyet bakımından %50,5'inin kadın, %49,5'inin erkek olduğu görülmektedir. Yaş bakımından katılımcıların %34,8'inin 26-40 yaş, %30,6'sının 41-50 yaş grubunda olduğu; spor yapma süresi bakımından %46'sının 1-6 ay ve %25,6'sının 6-12 ay süreyle spor yaptıkları ve büyük bir kısmının 1 yıldan daha kısa süreyle spor yaptığı belirlenmiştir. Meslek bakımından katılımcıların %22,1'inin serbest meslek, %20,6'sının öğretmen, %12,4'ünün işsiz, %17,2'sinin öğrenci olduğu, bunun yanında esnaf, mühendis, memur ve işçi olarak çalışan meslek gruplarının olduğu belirlenmiştir. Öğrenim durumu bakımından katılımcıların %34,1'inin lise mezunu olduğu, %50,7'sinin ise üniversite mezunu olduğu belirlenmiştir. Gelir düzeyi bakımından %24,4'ünün 22.104 TL altı gelire sahip olduğu, %13,7'sinin 22.104-30.000 TL arası, %25,4'ünün 30.000-55.000 TL ve %24,6'sının ise 55.000-70.000 TL gelire sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Hizmet Kalitesi Algısı Düzeyleri

	N	Min	Max	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Fiziksel Çevre Kalitesi	402	11	35	4,07	0,759	-,603	-,224
Ortam Koşulları Kalitesi	402	7	15	4,09	0,777	-,571	-,517
Egzersiz Alet-Ekipmanları	402	3	15	3,97	0,896	-,757	,049
Program Kalitesi	402	4	15	4,13	0,817	-,995	,660
Etkileşim Kalitesi	402	15	50	4,29	0,726	-1,129	1,063
Çıktı Kalitesi	402	12	25	4,46	0,541	-,762	,036
Algılanan Hizmet Kalitesi	402	65	155	4,20	0,587	-,660	,338

Katılımcıların Hizmet Kalitesi Algısı Düzeylerine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 1’de verilmiştir. Alt boyut ortalamaları 1–5’lik Likert üzerinde madde ortalaması olarak verilmiş, Min–Max sütunları ise ilgili alt boyutların toplam puanlarını göstermektedir. Aralık katsayısı $(5-1)/5=0,80$ esas alındığında $3,40-4,19 = \text{“yüksek”}$, $4,20-5,00 = \text{“çok yüksek”}$ düzeyi ifade etmektedir. Buna göre Fiziksel Çevre ($\bar{x}=4,07$), Ortam Koşulları ($\bar{x}=4,09$), Egzersiz Alet-Ekipmanları ($\bar{x}=3,97$) ve Program ($\bar{x}=4,13$) yüksek; Etkileşim ($\bar{x}=4,29$), Çıktı ($\bar{x}=4,46$) ve ölçeğin geneli olan Algılanan Hizmet Kalitesi ($\bar{x}=4,20$) çok yüksek düzeydedir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin $-1,50$ ile $+1,50$ aralığında olması, normal dağılım varsayımını desteklemekte; bu nedenle sonraki analizlerde parametrik testler kullanılmıştır. Buna göre verilerde u değerlerin bulunmadığı ve verilerin normal dağıldığı kabul edilmiş, analizlerde parametrik istatistiksel tekniklerden bağımsız örneklem t testi, ANOVA testi ve regresyon analizlerinden faydalanılmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların Hizmet Kalitesi Algısı Düzeylerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırması

	Cinsiyet	N	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	t	sd	P
Fiziksel Çevre Kalitesi	Kadın	203	27,56	5,415	-3,551	400	,000
	Erkek	199	29,42	5,049			
Ortam Koşulları Kalitesi	Kadın	203	12,11	2,331	-1,351	400	,178
	Erkek	199	12,42	2,325			
Egzersiz Alet-Ekipmanları	Kadın	203	11,68	2,940	-1,837	400	,067
	Erkek	199	12,17	2,385			
Program Kalitesi	Kadın	203	12,20	2,635	-1,645	400	,101
	Erkek	199	12,60	2,233			
Etkileşim Kalitesi	Kadın	203	43,25	7,044	1,117	400	,265
	Erkek	199	42,44	7,475			
Çıktı Kalitesi	Kadın	203	22,50	2,693	1,511	400	,132
	Erkek	199	22,09	2,710			
Algılanan Hizmet Kalitesi	Kadın	203	129,30	17,833	-1,016	400	,310
	Erkek	199	131,15	18,576			

Tablo 2’de, katılımcıların hizmet kalitesi algısı düzeylerinin cinsiyete göre karşılaştırılması bağımsız örneklem t-testi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Algılanan Hizmet Kalitesi ölçeğinin ortam koşulları, egzersiz alet-ekipmanları, program kalitesi, etkileşim kalitesi

tesi ve toplam puanlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>,05$). Buna karşılık, fiziksel çevre kalitesi alt boyutunda cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($t(400)=-3,551$, $p<,001$). Ortalama puanlar incelendiğinde, erkeklerin fiziksel çevre kalitesine ilişkin algılarının (Ort.=29,42±5,05) kadınlardan (Ort.=27,56±5,42) daha yüksek olduğu görülmektedir.

Buna göre araştırmanın “H1: Katılımcıların hizmet kalitesi algısı cinsiyete göre anlamlı farklılık vardır.” Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Hizmet Kalitesi Algısı Düzeylerinin Yaşa Göre Karşılaştırması

	Yaş	N	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	sd	F	p	Fark
Fiziksel Çevre Kalitesi	18-25 yaş	89	30,29	4,302	3	6,380	,000	2,3<1
	26-40 yaş	140	27,44	5,453				
	41-50 yaş	123	27,97	5,301				
	51 yaş ve üzeri	50	29,42	5,732				
Ortam Koşulları Kalitesi	18-25 yaş	89	12,97	2,145	3	5,150	,002	2<1
	26-40 yaş	140	11,80	2,565				
	41-50 yaş	123	12,15	2,079				
	51 yaş ve üzeri	50	12,60	2,259				
Egzersiz Alet-Ekipmanları	18-25 yaş	89	12,91	2,720	3	8,263	,000	2,3<1
	26-40 yaş	140	11,16	2,747				
	41-50 yaş	123	11,99	2,296				
	51 yaş ve üzeri	50	12,12	2,797				
Program Kalitesi	18-25 yaş	89	13,30	1,695	3	7,865	,000	2<1
	26-40 yaş	140	11,82	2,796				
	41-50 yaş	123	12,59	2,084				
	51 yaş ve üzeri	50	11,94	2,867				
Etkileşim Kalitesi	18-25 yaş	89	44,61	6,584	3	5,426	,001	2<1
	26-40 yaş	140	41,06	8,392				
	41-50 yaş	123	43,76	6,134				
	51 yaş ve üzeri	50	42,52	6,585				

Çıktı Kalitesi	18-25 yaş	89	23,31	2,103	3	5,677	,001	2,3<1
	26-40 yaş	140	21,92	2,831				
	41-50 yaş	123	22,07	2,969				
	51 yaş ve üzeri	50	22,10	2,197				
Algılanan Hizmet Kalitesi	18-25 yaş	89	137,39	16,836	3	8,633	,000	2,3,4<1
	26-40 yaş	140	125,21	18,690				
	41-50 yaş	123	130,52	16,334				
	51 yaş ve üzeri	50	130,70	19,554				

Tablo 3'te katılımcıların hizmet kalitesi algısı düzeylerinin yaşa göre karşılaştırması ANOVA testi ile karşılaştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Algılanan Hizmet Kalitesi ölçeğinin Egzersiz Alet-Ekipmanları, Program Kalitesi ve Etkileşim Kalitesi, Fiziksel Çevre Kalitesi, Ortam Koşulları Kalitesi, Çıktı Kalitesi alt boyutları ve toplam puanlarında anlamlı farklılık meydana geldiği belirlenmiştir. Meydana gelen farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey testi uygulanmıştır. Sonuçlara göre, Fiziksel Çevre Kalitesi ($F=6,380$), Egzersiz Alet-Ekipmanları ($F=8,263$) ve Çıktı Kalitesi ($F=5,677$) boyutlarında 18-25 yaş grubunun algılarının 26-50 yaş grubuna göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ortam Koşulları ($F=5,150$), Program Kalitesi ($F=7,865$) ve Etkileşim Kalitesi ($F=5,426$) boyutlarında da 18-25 yaş grubunun 26-40 yaş grubuna göre daha yüksek puan verdiği görülmüştür. Ölçeğin geneline ilişkin Algılanan Hizmet Kalitesi puanlarında da benzer şekilde 18-25 yaş grubunun, 26-40 yaş grubuna kıyasla daha yüksek algıya sahip olduğu saptanmıştır ($F=8,633$).

Buna göre araştırmanın “H2: Katılımcıların hizmet kalitesi algısı yaş gruplarına göre anlamlı farklılık vardır.” Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Hizmet Kalitesi Algısı Düzeylerinin Spor Yapma Süresine Göre Karşılaştırması

	Spor Yapma Süresi	N	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	sd	F	p	Fark
Fiziksel Çevre Kalitesi	1-6 ay	185	29,19	4,593	4	6,791	,000	3,4,5<1,2
	7-12 ay	103	29,44	5,871				
	1-3 yıl	51	26,57	5,247				
	3-5 yıl	24	25,04	6,125				
	6-10 yıl	39	27,18	5,020				

Ortam Koşulları Kalitesi	1-6 ay	185	12,54	2,040	4	8,875	,000	3,4,5<1,2
	7-12 ay	103	12,80	2,374				
	1-3 yıl	51	11,16	2,901				
	3-5 yıl	24	10,54	2,536				
	6-10 yıl	39	12,05	1,538				
Egzersiz Alet-Ekipmanları	1-6 ay	185	12,26	2,327	4	4,517	,001	3,4,5<1,2
	7-12 ay	103	12,24	2,902				
	1-3 yıl	51	11,00	3,382				
	3-5 yıl	24	10,58	2,842				
	6-10 yıl	39	11,49	2,037				
Program Kalitesi	1-6 ay	185	12,53	2,129	4	,895	,467	-
	7-12 ay	103	12,52	2,963				
	1-3 yıl	51	11,88	2,847				
	3-5 yıl	24	12,04	1,829				
	6-10 yıl	39	12,36	2,134				
Etkileşim Kalitesi	1-6 ay	185	42,46	6,707	4	1,748	,139	-
	7-12 ay	103	44,02	8,201				
	1-3 yıl	51	42,10	8,769				
	3-5 yıl	24	40,63	5,874				
	6-10 yıl	39	43,97	5,158				
Çıktı Kalitesi	1-6 ay	185	22,10	2,476	4	5,204	,000	1,3,4,5<2
	7-12 ay	103	23,24	2,358				
	1-3 yıl	51	21,90	3,460				
	3-5 yıl	24	21,08	3,348				
	6-10 yıl	39	22,00	2,503				
Algılanan Hizmet Kalitesi	1-6 ay	185	131,09	15,723	4	4,716	,001	1,3,4,5<2 3,4,5<1
	7-12 ay	103	134,26	20,682				
	1-3 yıl	51	124,61	20,413				
	3-5 yıl	24	119,92	19,545				
	6-10 yıl	39	129,05	14,638				

Tablo 4'te katılımcıların hizmet kalitesi algısı düzeylerinin spor yapma süresine göre karşılaştırması ANOVA testi ile karşılaştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Algılanan Hizmet Kalitesi ölçeğinin Egzersiz Alet-Ekipmanları, Program Kalitesi ve Etkileşim Kalitesi puanlarında spor yapma süresine göre anlamlı farklılık meydana gelmediği belirlenmiştir ($p>,05$). Buna karşılık ölçeğin fiziksel çevre kalitesi, ortam koşulları kalitesi, çıktı kalitesi ve toplam puanlarında anlamlı

farklılık meydana geldiği belirlenmiştir. Meydana gelen farklılığa ilişkin grup içi karşılaştırmalar, Tukey testi ile yapılmıştır. Tukey testi sonuçları, kısa süreyle spor yapan katılımcıların hizmet kalitesi algılarının uzun süreli kullanıcılara göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Özellikle 1–6 ay ve 6–12 ay spor yapanların fiziksel çevre ($F=6,791$; $p<,05$) ve ortam koşulları ($F=8,875$; $p<,05$) boyutlarında daha olumlu değerlendirmeler yaptığı görülmüştür. Çıktı kalitesi açısından en yüksek puan, 6–12 ay arası spor yapan grupta tespit edilmiştir ($F=5,204$; $p<,05$). Ölçeğin geneline bakıldığında, 6–12 ay arası spor yapanların hizmet kalitesi algısı en yüksek düzeyde iken, 1 yıldan fazla süredir spor yapanların puanlarının anlamlı biçimde düştüğü belirlenmiştir ($F=4,716$; $p<,05$). Bu bulgular, spor yapma süresi uzadıkça kullanıcıların hizmetin eksik yönlerini daha fazla fark etmeye başladığını düşündürmektedir.

Buna göre araştırmanın “**H3: Katılımcıların hizmet kalitesi algısı spor yapma süresine göre anlamlı farklılık vardır.**” Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Hizmet Kalitesi Algısı Düzeylerinin Mesleğe Göre Karşılaştırması

	Meslek	N	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	sd	F	p	Fark
Fiziksel Çevre Kalitesi	Esnaf	31	31,19	3,987	8	4,550	,000	4<3 3,8<9
	Mühendis	18	29,61	3,632				
	Serbest Meslek	89	28,49	4,820				
	Öğretmen	83	26,90	5,864				
	Memur	25	28,72	6,901				
	İşçi	29	27,31	4,124				
	Asker/ Polis	8	31,00	4,276				
	İşsiz	50	26,60	6,184				
	Öğrenci	69	30,32	4,153				

Ortam Koşulları Kalitesi	Esnaf	31	13,06	1,569	8	4,292	,000	3,4,8<9
	Mühendis	18	12,94	2,155				
	Serbest Meslek	89	11,67	2,250				
	Öğretmen	83	11,52	2,643				
	Memur	25	12,60	2,739				
	İşçi	29	13,00	1,982				
	Asker/ Polis	8	13,50	1,604				
	İşsiz	50	12,02	2,199				
	Öğrenci	69	12,99	2,054				
Egzersiz Alet- Ekipmanları	Esnaf	31	13,19	1,167	8	4,253	,000	3,4,8<9
	Mühendis	18	11,44	2,935				
	Serbest Meslek	89	11,80	2,408				
	Öğretmen	83	11,14	2,893				
	Memur	25	11,56	2,615				
	İşçi	29	11,28	2,840				
	Asker/ Polis	8	13,50	1,604				
	İşsiz	50	11,60	2,814				
	Öğrenci	69	13,03	2,673				
Program Kalitesi	Esnaf	31	13,48	1,208	8	5,206	,000	-
	Mühendis	18	11,56	2,617				
	Serbest Meslek	89	12,07	2,623				
	Öğretmen	83	11,84	2,703				
	Memur	25	11,24	2,127				
	İşçi	29	12,72	2,136				
	Asker/ Polis	8	14,50	,535				
	İşsiz	50	12,20	2,907				
	Öğrenci	69	13,42	1,528				

Etkileşim Kalitesi	Esnaf	31	44,94	4,187	8	3,984	,000	-
	Mühendis	18	47,78	2,713				
	Serbest Meslek	89	41,58	6,324				
	Öğretmen	83	40,63	9,294				
	Memur	25	42,56	6,862				
	İşçi	29	43,83	5,983				
	Asker/ Polis	8	47,50	4,629				
	İşsiz	50	42,06	7,849				
	Öğrenci	69	44,67	6,652				
Çıktı Kalitesi	Esnaf	31	22,29	2,369	8	3,715	,000	3,4,8<9
	Mühendis	18	23,78	1,768				
	Serbest Meslek	89	21,53	2,939				
	Öğretmen	83	21,86	3,201				
	Memur	25	21,92	3,135				
	İşçi	29	22,24	2,415				
	Asker/ Polis	8	21,50	2,204				
	İşsiz	50	22,72	2,250				
	Öğrenci	69	23,38	1,824				
Algılanan Hizmet Kalitesi	Esnaf	31	138,16	13,454	8	5,089	,000	3,4,8<9 4<3
	Mühendis	18	137,11	12,068				
	Serbest Meslek	89	127,15	17,082				
	Öğretmen	83	123,89	21,298				
	Memur	25	128,60	17,734				
	İşçi	29	130,38	15,938				
	Asker/ Polis	8	141,50	8,734				
	İşsiz	50	127,20	18,746				
	Öğrenci	69	137,80	15,921				

Tablo 5'te katılımcıların hizmet kalitesi algısı düzeylerinin mesleğe göre karşılaştırması ANOVA testi ile karşılaştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Algılanan Hizmet Kalitesi ölçeğinin Program Kalitesi ve Etkileşim Kalitesi alt boyutlarında anlamlı farklılık meydana gelmediği belirlenmiştir ($p>,05$). Buna karşılık ölçeğin Egzersiz Alet-Ekipmanları, Fiziksel Çevre Kalitesi, Ortam Koşulları Kalitesi, Çıktı Kalitesi alt bo-

yutları ve toplam puanlarında anlamlı farklılık meydana geldiği belirlenmiştir. Meydana gelen farklılığa ilişkin grup içi karşılaştırmalar, Tukey testi ile yapılmıştır. Tukey testi sonuçları, özellikle öğrencilerin hizmet kalitesi algısının birçok boyutta diğer meslek gruplarına göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Öğrenciler, serbest meslek sahibi, öğretmen ve işsiz katılımcılara kıyasla fiziksel çevre ($F=4,550$; $p<,05$), ortam koşulları ($F=4,292$; $p<,05$), egzersiz alet-ekipmanları ($F=4,253$; $p<,05$) ve çıktı kalitesi ($F=3,715$; $p<,05$) boyutlarında anlamlı biçimde daha yüksek puanlamalar yapmıştır. Ölçeğin geneline bakıldığında da (Algılanan Hizmet Kalitesi, $F=5,089$; $p<,05$), öğrencilerin memnuniyet düzeylerinin serbest meslek sahibi, öğretmen ve işsiz katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca serbest meslek grubunun, öğretmenlere kıyasla daha olumlu değerlendirmeler yaptığı saptanmıştır.

Buna göre araştırmanın “**H4: Katılımcıların hizmet kalitesi algısı meslek türlerine göre anlamlı farklılık vardır.**” Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Hizmet Kalitesi Algısı Düzeylerinin Öğrenim Durumuna Göre Karşılaştırması

	Eğitim Durumu	N	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	sd	F	p	Fark
Fiziksel Çevre Kalitesi	İlkokul/ ortaokul	31	28,68	6,252	3	4,947	,002	4<1,2,3
	Lise	137	29,53	4,013				
	Üniversite	204	28,15	5,414				
	Lisansüstü	30	25,70	7,424				
Ortam Koşulları Kalitesi	İlkokul/ ortaokul	31	11,90	3,113	3	4,253	,006	4<2,3
	Lise	137	12,72	1,940				
	Üniversite	204	12,17	2,265				
	Lisansüstü	30	11,20	3,033				
Egzersiz Alet-Ekipmanları	İlkokul/ ortaokul	31	12,03	3,027	3	2,372	,070	-
	Lise	137	12,39	2,596				
	Üniversite	204	11,62	2,649				
	Lisansüstü	30	11,73	2,815				

Program Kalitesi	İlkokul/ortaokul	31	11,65	3,611	3	2,619	,051	-
	Lise	137	12,80	1,913				
	Üniversite	204	12,30	2,475				
	Lisansüstü	30	12,00	2,804				
Etkileşim Kalitesi	İlkokul/ortaokul	31	40,84	9,822	3	1,681	,171	-
	Lise	137	43,79	5,531				
	Üniversite	204	42,56	7,387				
	Lisansüstü	30	42,60	9,744				
Çıktı Kalitesi	İlkokul/ortaokul	31	23,13	1,875	3	1,262	,287	-
	Lise	137	22,23	2,260				
	Üniversite	204	22,27	2,796				
	Lisansüstü	30	21,87	4,240				
Algılanan Hizmet Kalitesi	İlkokul/ortaokul	31	128,23	25,387	3	2,666	,048	1,3,4<2
	Lise	137	133,47	14,847				
	Üniversite	204	129,08	17,397				
	Lisansüstü	30	125,10	25,955				

Tablo 6'da katılımcıların hizmet kalitesi algısı düzeylerinin öğrenim durumuna göre karşılaştırması ANOVA testi ile karşılaştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Algılanan Hizmet Kalitesi ölçeğinin Egzersiz Alet-Ekipmanları, Program Kalitesi, Etkileşim Kalitesi ve Çıktı Kalitesi puanlarında eğitim durumuna göre anlamlı farklılık meydana gelmediği belirlenmiştir ($p>,05$). Buna karşılık ölçeğin fiziksel çevre kalitesi, ortam koşulları kalitesi ve toplam puanlarında anlamlı farklılık meydana geldiği belirlenmiştir. Tukey testi sonuçları, eğitim düzeyine göre bazı farklılıkları ortaya koymuştur. Fiziksel Çevre Kalitesi boyutunda, lisansüstü eğitim alan katılımcıların puanları, daha düşük eğitim düzeyine sahip olanlara kıyasla anlamlı biçimde daha düşük bulunmuştur ($F=4,947$; $p<,05$). Benzer şekilde Ortam Koşulları Kalitesi boyutunda da lisansüstü grubun, lise ve üniversite mezunlarına göre daha düşük algıya sahip olduğu belirlenmiştir ($F=4,253$; $p<,05$). Ölçeğin geneline bakıldığında (Algılanan Hizmet Kalitesi), lise mezunu katılımcıların diğer eğitim gruplarına göre daha yüksek memnuniyet düzeyi bildirdikleri saptanmıştır ($F=2,666$; $p<,05$).

Buna göre araştırmanın **"H5: Katılımcıların hizmet kalitesi algısı eğitim durumuna göre anlamlı farklılık vardır."** Hipotezi kabul edil-

miştir.

Tablo 7. Katılımcıların Hizmet Kalitesi Algısı Düzeylerinin Alık Gelire Göre Karşılaştırması

	Gelir Durumu	N	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	sd	F	p	Fark
Fiziksel Çevre Kalitesi	22.104 TL	98	28,42	5,171	4	2,503	,042	4<2,3
	22.104-30.000 TL	55	29,36	4,824				
	30.000-55.000 TL	102	29,45	4,847				
	55.000-70.000 TL	99	27,42	5,115				
	70.000 TL üzeri	48	27,71	6,922				
Ortam Koşulları Kalitesi	22.104 TL	98	12,02	2,589	4	3,720	,005	4<2,3
	22.104-30.000 TL	55	12,95	1,545				
	30.000-55.000 TL	102	12,73	2,176				
	55.000-70.000 TL	99	11,89	2,351				
	70.000 TL üzeri	48	11,77	2,528				
Egzersiz Alet-Ekipmanları	22.104 TL	98	11,67	3,032	4	2,320	,056	-
	22.104-30.000 TL	55	12,89	1,921				
	30.000-55.000 TL	102	11,97	2,730				
	55.000-70.000 TL	99	11,74	2,546				
	70.000 TL üzeri	48	11,60	2,735				
Program Kalitesi	22.104 TL	98	12,28	2,398	4	1,366	,245	-
	22.104-30.000 TL	55	13,07	1,550				
	30.000-55.000 TL	102	12,44	2,535				
	55.000-70.000 TL	99	12,24	2,544				
	70.000 TL üzeri	48	12,13	2,929				

Etkileşim Kalitesi	22.104 TL	98	41,92	7,660	4	3,047	,017	-
	22.104-30.000 TL	55	44,78	5,817				
	30.000-55.000 TL	102	43,23	6,937				
	55.000-70.000 TL	99	41,48	7,841				
	70.000 TL üzeri	48	44,56	6,713				
Çıktı Kalitesi	22.104 TL	98	22,22	2,881	4	4,361	,002	4<2,3
	22.104-30.000 TL	55	22,69	1,980				
	30.000-55.000 TL	102	22,65	2,582				
	55.000-70.000 TL	99	21,42	2,949				
	70.000 TL üzeri	48	23,04	2,396				
Algılanan Hizmet Kalitesi	22.104 TL	98	128,53	19,670	4	3,148	,014	4<2,3
	22.104-30.000 TL	55	135,75	12,307				
	30.000-55.000 TL	102	132,46	17,446				
	55.000-70.000 TL	99	126,20	18,707				
	70.000 TL üzeri	48	130,81	19,613				

Tablo 7’de katılımcıların hizmet kalitesi algısı düzeylerinin gelir durumuna göre karşılaştırması ANOVA testi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda, Egzersiz Alet-Ekipmanları, Program Kalitesi ve Etkileşim Kalitesi boyutlarında gelir düzeyine göre anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>.05$). Buna karşılık, Fiziksel Çevre Kalitesi, Ortam Koşulları Kalitesi, Çıktı Kalitesi ve ölçeğin geneli olan Algılanan Hizmet Kalitesi puanlarında anlamlı farklılıklar saptanmıştır.

Tukey testi sonuçlarına göre, 55.000–70.000 TL gelir grubundaki katılımcıların, 22.104–30.000 TL ve 30.000–55.000 TL gelir grubundakilere kıyasla daha düşük puanlara sahip oldukları görülmüştür (Fiziksel Çevre Kalitesi: $F=2,503$; $p<.05$; Ortam Koşulları Kalitesi: $F=3,720$; $p<.05$; Çıktı Kalitesi: $F=4,361$; $p<.05$). Benzer şekilde, Algılanan Hizmet Kalitesi toplam puanında da 55.000–70.000 TL gelir grubundakiler, orta gelir gruplarına göre daha düşük algıya sahiptir ($F=3,148$; $p<.05$). Bu bulgu-

lar, orta gelir grubunda yer alan katılımcıların hizmet kalitesine ilişkin algılarının daha yüksek olduğunu, buna karşın 55.000–70.000 TL gelir aralığındaki katılımcıların memnuniyet düzeylerinin görece düşük kaldığını göstermektedir.

Buna göre araştırmanın “**H6:** Katılımcıların hizmet kalitesi algısı gelir durumuna göre anlamlı farklılık vardır.” Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8. Katılımcıların Hizmet Kalitesi Algısı Düzeylerinin Spor Merkezine Göre Karşılaştırması

	Spor Merkezi	N	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	t	sd	p
Fiziksel Çevre Kalitesi	Belediye	220	27,35	5,573	-4,838	400	,000
	Özel Spor Merkezleri	182	29,85	4,637			
Ortam Koşulları Kalitesi	Belediye	220	11,76	2,499	-4,861	400	,000
	Özel Spor Merkezleri	182	12,87	1,951			
Egzersiz Alet-Ekipmanları	Belediye	220	11,34	2,860	-4,950	400	,000
	Özel Spor Merkezleri	182	12,63	2,277			
Program Kalitesi	Belediye	220	11,88	2,660	-4,838	400	,000
	Özel Spor Merkezleri	182	13,03	2,000			
Etkileşim Kalitesi	Belediye	220	41,10	8,009	-5,520	400	,000
	Özel Spor Merkezleri	182	44,97	5,566			
Çıktı Kalitesi	Belediye	220	21,80	2,907	-4,121	400	,000
	Özel Spor Merkezleri	182	22,90	2,309			
Algılanan Hizmet Kalitesi	Belediye	220	125,22	19,790	-6,338	400	,000
	Özel Spor Merkezleri	182	136,25	13,908			

Tablo 8’de katılımcıların hizmet kalitesi algısı düzeylerinin spor merkezine göre karşılaştırması bağımsız örneklem t-testi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda, Algılanan Hizmet Kalitesi ölçeğinin tüm alt boyutlarında (Fiziksel Çevre Kalitesi, Ortam Koşulları Kalitesi, Egzersiz Alet-Ekipmanları, Program Kalitesi, Etkileşim Kalitesi) ve toplam puanında anlamlı farklılıklar saptanmıştır ($p<.05$). Aritmetik

ortalama puanlar incelendiğinde, özel spor merkezlerindeki katılımcıların belediye spor merkezlerindeki katılımcılara kıyasla daha yüksek puanlara sahip oldukları görülmüştür.

Buna göre araştırmının “**H7: Katılımcıların hizmet kalitesi algısı spor merkezine (kamu/özel) göre anlamlı farklılık vardır.**” Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 9. Katılımcıların Bazı Demografik Özelliklerinin Hizmet Kalitesi Algısına Etkisi

Değişkenler	β	Standart Hata	Standart β	t	p	Model Değerleri
Sabit	136,721	2,957		46,237	,000	F= 3,172 p= ,045 R= ,145 Düzeltilmiş R²= ,098
Yaş	-1,474	1,028	-,077	-1,433	,153	
Spor Yapma Süresi	-1,554	,695	-,111	-2,237	,026	
Aylık Gelir	,056	,730	,004	,077	,939	
Bağımlı Değişken: Algılanan Hizmet Kalitesi Bağımsız Değişkenler: Aylık Gelir, Spor Yapma Süresi, Yaş						

Tablo 9’da katılımcıların bazı demografik özelliklerinin hizmet kalitesi algısına etkisi regresyon analizi ile karşılaştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmüştür (F= 3,1721; p= ,045). Meydana gelen etkiye ilişkin modelde yer alan bağımsız değişkenler incelendiğinde yaş (t= -1,433) ve aylık gelir (t= ,077) değişkenlerinin algılanan hizmet kalitesi üzerinde anlamlı etkisinin bulunmadığı görülmüştür (p>,05). Buna karşılık spor yapma süresinin algılanan hizmet kalitesi üzerinde anlamlı etkisinin bulunduğu ve bu etkinin bağımlı değişken üzerindeki değişimin %11’ini açıkladığı görülmektedir. Etkinin yönü ise negatif olup, bu durumda spor yapma süresinin artmasının hizmet kalitesine ilişkin algı üzerinde negatif yönlü etki meydana getirdiği belirlenmiştir (t= -2,237; p<,05).

Tek değişkenli analizlerde yaş, gelir, spor yapma süresi, meslek ve eğitim için bazı farklılıklar gözlenmesine karşın, çok değişkenli model yalnızca spor yapma süresinin etkisinin bağımsız ve negatif olduğunu göstermektedir. Yaş ve gelirdeki farklar, diğer değişkenler kontrol edildiğinde anlamsızlaşmıştır. Kamu–özel karşılaştırmasında tüm boyutlarda ve toplam puanda özel merkezler lehine anlamlı fark bulun-

muştur ($p<,05$).

Buna göre araştırmanın “**H₃**: Katılımcıların yaş, spor süresi ve aylık gelir değişkenlerinin hizmet kalitesi algısı üzerinde anlamlı etkisi vardır.” Hipotezi kabul edilmiştir.

5. Sonuç

Analiz sonucunda elde edilen bulgular, hizmet kalitesi algısının bazı yapısal değişkenlere göre anlamlı biçimde farklılaştığını ortaya koymuştur. Araştırmada katılımcıların hizmet kalitesi algısı düzeylerinin spor merkezinin türüne (kamu/özel) göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Uçan (2007) ölçeği üzerinden yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucuna göre, özel spor merkezlerine devam eden bireylerin hizmet kalitesi algısı, belediye spor merkezlerine devam edenlere kıyasla daha yüksek çıkmıştır. Fiziksel çevre, ortam koşulları, egzersiz ekipmanları, program kalitesi ve etkileşim gibi tüm alt boyutlarda özel merkezler lehine anlamlı farklar elde edilmiştir. Bu bulgu, Çolak, Yılmaz ve arkadaşları'nın (2022) çalışmasıyla örtüşmekte; özel tesislerin temizlik, güvenlik ve planlama gibi operasyonel kalite unsurlarında kamu tesislerine kıyasla daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymaktadır. Benzer biçimde, Sunay (2023) kamu tesislerinin ulaşılabilirlik ve ekonomiklik yönünden güçlü olduğunu, ancak kişiselleştirilmiş hizmet sunumunda özel tesislerin öne çıktığını vurgulamaktadır. Ayrıca Theodorakis, Kambitsis ve Laios (2001) ile Ko ve Pastore (2005) gibi çalışmalarda da, özel tesislerde müşteri odaklı yönetim anlayışının hizmet kalitesinin tüm boyutlarında daha yüksek algılandığına işaret edilmektedir. Bu çerçevede, mevcut bulgular kamu-özel karşılaştırmasına dair literatürle tutarlıdır ve özel spor merkezlerinin daha yüksek hizmet kalitesi algısı sunduğunu göstermektedir.

Katılımcıların demografik özelliklerinin hizmet kalitesi algısına etkisini test eden regresyon analizinde ise yaş ve gelir düzeyinin anlamlı bir etkisinin bulunmadığı, buna karşın spor yapma süresinin hizmet algısını anlamlı ve negatif yönde etkilediği saptanmıştır. Yani spor yapma süresi arttıkça algılanan hizmet kalitesi azalmaktadır. Bu durum, uzun süreli kullanıcıların tesisin zayıf yönlerine daha fazla maruz kalmaları ve beklentilerinin artmasıyla açıklanabilir. Literatürde benzer yönde sonuçlara ulaşan çalışmalar mevcuttur (Bingöl 2010; Yıldız and Tüfekçi 2010; Aksoy 2019). Örneğin Özen et al. (2016), spor merkezine aidiyet süresi arttıkça hizmet kalitesi puanlarının düştüğünü tespit etmiştir. Benzer şekilde Alexandris, Zahariadis ve Tsorbatzoudis (2004), uzun süreli kullanıcıların hizmetten beklentilerinin yükseldiği-

ni ve buna bağlı olarak memnuniyet düzeylerinin daha düşük olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla, bu çalışmadaki bulgu, uzun süreli kullanıcıların hizmeti daha eleştirel değerlendirdiğine dair literatürle doğrudan örtüşmektedir.

Öte yandan yaş ve gelir değişkenlerinin hizmet kalitesi algısı üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmaması, bazı araştırmalarla çelişkili sonuçlar üretmektedir. Bingöl (2010), yaş ilerledikçe hizmet memnuniyetinin azaldığını; Aytaç et al. (2022) ise gelir düzeyi arttıkça kalite beklentilerinin de arttığını, dolayısıyla hizmet memnuniyetinin düştüğünü bildirmiştir. Ancak Semiz and Akbulut (2019) gibi araştırmalarda, düşük gelir gruplarının beklenti düzeyinin daha düşük olması nedeniyle hizmetten daha yüksek memnuniyet bildirdikleri de ortaya konmuştur. Ayrıca Howat, Absher ve Crilley (1996) gibi araştırmalar, gelir seviyesinin hizmet kalitesine etkisinin bağlama göre değişkenlik gösterdiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, mevcut araştırmada gelir değişkeninin anlamlı çıkmaması, örneklemin gelir dağılımı açısından homojen olması veya hizmetin ücretlendirme yapısının kamu-özel farkını yeterince ayırtmamasıyla ilişkilendirilebilir.

Yaş değişkeninin hizmet kalitesi algısı üzerindeki etkisine ilişkin bulgular, Çalışkan ve Erdoğan'nun (2022) yürüttüğü çalışma ile anlamlı düzeyde desteklenmektedir. Araştırmada, genç kullanıcıların özellikle "güvenilirlik", "fiziksel çevre" ve "hizmete erişim kolaylığı" gibi boyutlarda daha yüksek memnuniyet bildirdikleri; buna karşılık ileri yaş grubundaki katılımcıların "empati" ve "kişisel ilgi" gibi boyutlara yönelik daha yüksek beklentiler taşıdıkları tespit edilmiştir. Bu durum, yaş ilerledikçe kullanıcıların hizmetten beklentilerinin çeşitlendiğini ve özellikle bireysel dikkat, sağlık ve güvenlik gibi konulara daha fazla önem verdiklerini ortaya koymaktadır. Çalışkan ve Erdoğan'nun bulguları, yaşın hizmet kalitesi algısı üzerinde belirleyici bir değişken olduğunu ve hizmet sunumunda yaş gruplarına özel stratejilerin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Howat, Murray ve Crilley'de (1999) yaşlı kullanıcıların hizmette kişisel ilgi ve güven boyutlarını daha kritik gördüğünü belirtmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgular, literatürdeki temel eğilimlerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Özellikle özel spor merkezlerinin daha yüksek hizmet kalitesi algısı sunduğuna ilişkin bulgu hem kuramsal yaklaşımlar hem de uygulamalı araştırmalarla desteklenmektedir (Uçan 2007; Çolak et al. 2022; Sunay 2023; Theodorakis et al. 2001; Ko and Pastore 2005). Öte yandan, spor yapma süresinin hizmet kalitesi al-

gısını olumsuz yönde etkilemesi, kullanıcı sadakatının kalite sürdürülebilirliği açısından yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, spor tesislerinin uzun vadeli memnuniyet stratejilerine daha fazla odaklanmasını zorunlu kılmaktadır. Demografik değişkenlerin (yaş, gelir) etkisinin sınırlı kalması ise, hizmet kalitesi algısının bireysel farklılıklar bağlamında daha derinlemesine analiz edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, gelecekte yapılacak araştırmalarda kullanıcı gruplarının daha ayrıntılı biçimde karşılaştırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Mustafa (2019): Spor Merkezlerinde Devam Eden Bireylerin Spordan ve Spor Merkezlerinden Beklentilerinin Karşılama Düzeyleri (Balıkesir Örneği). Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir. Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Alexandris, Konstantinos; Zahariadis, Panagiotis; Tsorbatzoudis, Charalambos; Grouios, George (2004): An empirical investigation of the relationships among service quality, customer satisfaction and psychological commitment in a health club context. In *European Sport Management Quarterly* 4 (1), pp. 36–52. DOI: 10.1080/16184740408737466.
- Aytaç, Kürşat Yusuf; Yetiş, Ümit; Gülbağlar, İsmet; Aytaç, Elif; Gülbağlar, Ramazan (2022): Yüzme Havuzunu Kullanan Yetişkin Bireylerin Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ve Yaşam Kalitelerinin İncelenmesi. In *Mediterranean Journal of Sport Science* 5 (Özel Sayı 2), pp. 867–880. DOI: 10.38021/asbid.1209106.
- Bingöl, Azize (2010): Spor Merkezlerine Devam Eden Bireylerin Spordan Ve Spor Merkezlerinden Beklentilerinin Karşılama Düzeyleri. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Çalışkan, Mustafa Yasin; ERDOĞDU, Murat (2022): Spor Merkezlerinden Hizmet Alan Üyelerin Hizmet Kalitesi Algılarının ve Beklentilerinin Karşılama Düzeyinin İncelenmesi. In *Türk Spor Bilimleri Dergisi* 5 (1), pp. 49–63. DOI: 10.46385/tsbd.998687.
- Çolak, Serap; Yılmaz, Safa; Çakıl, Halil (2022): Özel ve Kamuya Ait Spor Tesislerini Kullanan Bireylerin Memnuniyet Düzeylerinin Değerlendirilmesi (Kocaeli Örneği). In *10.52096* 8 (16), pp. 308–

321. DOI: 10.52096/jsrbs.8.16.19.

DÖNMEZ, Mevlüt Sedat (2020): Lovemark Algısının Sponsor Firmaya Transferi. In *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 15 (2), pp. 576–589. DOI: 10.48145/gopsbad.754756.

ERDOĞAN, Ali; Şirin, Erkan Faruk (2020): Algılanan Hizmet Kalitesi, Hizmet Değeri ve Memnuniyet Üzerinde Algılanan Risk Faktörünün Etkisi: Sağlıklı Yaşam ve Spor Merkezleri Üzerine Bir Uygulama. In *Ankara Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi* (18), Article 4, pp. 134–153. DOI: 10.33689/spormetre.688857.

Howat, G.; Absher, J.; Crilley, G.; Milne, I. (1996): Measuring customer service quality in sports and leisure centers. In *Managing Leisure* 1, pp. 77–89.

Howat, G.; Murray, D.; Crilley, G. (1999): The relationships between service problems and perceptions of service quality, satisfaction, and behavioral intentions of Australian public sports and leisure center customers. In *Journal of Park and Recreation Administration* 17 (2), pp. 42–64.

Ko, Yong Jae; Pastore, Donna (2005): A hierarchical model of service quality for the recreational sport industry. In *Sport Marketing Quarterly* 14 (2), pp. 84–97.

Moura e Sá, Patrícia; Cunha, Patrícia (2019): Drivers of customer satisfaction and loyalty in swimming pools. In *TQM* 31 (3), pp. 436–450. DOI: 10.1108/TQM-09-2018-0127.

Özen, Güçlü; Demirsoy, Erdem; Üzüm, Hanifi (2016): Gençlik Hizmetleri Etkinliklerine Katılanların Hizmet Kalitesi Algısı Bolu Örneği. In *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2). Available online at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos/issue/45113/563895>.

Semiz, Ahmet; Akbulut, Deniz (2019): Kurumsal İmajın Oluşumunda Sponsorluğunun Etkisi: Türk Hava Yolları Örneği. In *İletişim Çalışmaları Dergisi* 1 (5), pp. 13–50.

Sunay, Hakan (2023): Kamu Spor Yatırımları ve Özel Spor İşletmeleri. In *Şura Akademi Dergisi* (3), pp. 12–23.

Theodorakis, Nicholas; Kambitsis, Chris; Laios, Athanasios (2001): Relationship between measures of service quality and satis-

faction of spectators in professional sports. In *Managing Service Quality: An International Journal* 11 (6), pp. 431–438. DOI: 10.1108/09604520110410638.

TÜRKSOY, Beray; AYCAN, Ali (2020): Spor Merkezlerinde Sunulan Hizmetlere Yönelik Kalite Algısının Değerlendirilmesi. In *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 (2), pp. 489–508. DOI: 10.11616/basbed.vi.687862.

Uçan, Yılmaz (2007): Spor - Fitness Merkezlerinin Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçeğinin Geliştirilmesi. Doktora. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu. Spor Bilimler Enstitüsü.

Ünver, Erol; İstanbulluoğlu, Ahmet (2016): Yüzme Havuzlarının Su Kullanımındaki Yeri ve Önemi: Tekirdağ Örneği. In *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi* 13 (4), pp. 102–110.

Yanmıyan, Sema; Yıldız, Göktürk (2021): Spor Sponsorluğunun Spor Endüstrileştirmesi. In *Asya Studies* 5 (15), pp. 163–170. DOI: 10.31455/asya.695654.

Yıldız, S.; Tüfekçi, Ö. (2010): Fitness merkezi müşterilerinin hizmet kalitesine yönelik beklenti ve algılarının değerlendirilmesi. In *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (24), pp. 1–11.

ÖZ-BİLİNÇ DÜZEYİNİN, VAROLUŞSAL PİŞMANLIĞA ETKİSİ VE YAŞAM ANLAMININ MODERATÖR ROLÜNÜN İNCELENMESİ

İlgaz YILMAZ¹

Özet

Bu çalışma, bireylerin öz-bilinç alt boyutlarının (kendini düşünme, içsel öz-farkındalık, stil bilinçliliği, görünüm bilinçliliği ve sosyal anksiyete) varoluşsal pişmanlık üzerindeki etkilerini ve yaşam anlamının iki alt boyutunun (mevcut anlam ve anlam arayışı) bu ilişkilerde düzenleyici rolünü çok boyutlu olarak incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma, 17–62 yaş aralığında, farklı sosyo-demografik özelliklere sahip 227 yetişkin bireyden çevrimiçi anket yöntemiyle veri toplanarak gerçekleştirilmiştir. Ölçüm araçları olarak Öz-Bilinç Ölçeği, Çok Boyutlu Varoluşsal Pişmanlık Envanteri ve Yaşam Anlamı Ölçeği'nin Türkçe uyarlamaları kullanılmıştır. Verilerin normal dağılım göstermediği Kolmogorov-Smirnov testi ile belirlenmiş; analizlerde Spearman korelasyonu ve çoklu regresyon teknikleri uygulanmıştır. Aracılık analizlerinde, mevcut anlam alt boyutunun içsel öz-farkındalık yoluyla pişmanlığı azaltıcı; stil bilinçliliği ve sosyal anksiyete yoluyla ise pişmanlığı artırıcı dolaylı etkileri olduğu ortaya konmuştur. Düzenleyici analizlerde de mevcut anlam ve anlam arayışı alt boyutlarının moderatör etkileri bulunmamıştır. Bu bulgular, özellikle stil bilinçliliğinin dışa dönük benlik farkındalığı aracılığıyla pişmanlık duygusunu düzenlemede önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. İçsel ruminasyon eğilimlerinin ise yaşam anlamı desteğinin yetersiz olduğu durumlarda pişmanlık duygusunu artırabileceği anlaşılmıştır. Bu kapsamda, çalışmanın bulguları, klinik uygulamalarda öz-bilinç ve yaşam anlamı boyutlarına yönelik yapılandırılmış müdahalelerin öneme dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Stil bilinçliliği, içsel ruminasyon, yaşam anlamı, pişmanlık, öz-bilinç.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gedik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, psikologilgazyilmaz@gmail.com

EXAMINATION OF THE EFFECT OF SELF-CONSCIOUSNESS LEVEL ON EXISTENTIAL REGRET AND THE MODERATOR ROLE OF MEANING OF LIFE

Abstract

This study aimed to examine the effects of individuals' self-consciousness sub-dimensions (self-reflection, internal self-awareness, style consciousness, appearance consciousness and social anxiety) on existential regret and the moderating role of two sub-dimensions of meaning in life (current meaning and search for meaning) in these relationships in a multidimensional manner. The study was conducted by collecting data from 227 adults with different socio-demographic characteristics, aged between 17 and 62, using an online survey method. The Turkish adaptations of the Self-Consciousness Scale, the Multidimensional Existential Regret Inventory and the Meaning in Life Scale were used as measurement tools. The Kolmogorov-Smirnov test was used to determine that the data did not show a normal distribution; Spearman correlation and multiple regression techniques were applied in the analyses.

In the mediation analyses, it was revealed that the current meaning sub-dimension had indirect effects of reducing regret through internal self-awareness and increasing regret through style consciousness and social anxiety. In contrast, the mediating role of the search for meaning was not statistically confirmed. In the moderation analyses, the current meaning and search for meaning sub-dimensions did not have moderator effects. These findings indicate that style consciousness in particular may play an important role in regulating regret through external self-awareness. It has been understood that internal rumination tendencies may increase regret in situations where meaning in life support is insufficient. In this context, the findings of the study draw attention to the importance of structured interventions targeting self-awareness and meaning in life dimensions in clinical practice.

Key Words: Style consciousness, internal rumination, meaning in life, regret, self-consciousness.

1. GİRİŞ

Modern bireylerin yaşam deneyimleri, geçmişte alınan kararların sonuçları üzerinden şekillenmekte ve bu kararlar üzerindeki sürekli zihinsel geri dönüşler, bireyde derin bir pişmanlık hissinin doğması-

na zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, varoluşsal pişmanlık, bireyin gerçekleştirmediği yaşam olasılıklarını zihninde canlandırması sonucu ortaya çıkan duygusal bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, bireyin geçmiş kararlarına yönelik yoğun zihinsel evaluasyonla şekillenir ve çoğu zaman “keşke” algısıyla birleşerek hem dumsal hem de sürekli bir hoşnutsuzluğa neden olabilir (Binder, 2022). Günümüzde bireylerin geçmişteki tercihler üzerine odaklanma eğilimi, yalnızca kısa süreli bir duygu yükü değil, aynı zamanda kimlik ve anlam inşa süreçlerinde de belirleyici bir rol oynamaktadır.

Bireyin kendini anlamlandırma sürecinde çevresel ve içsel etkileşimlerin rolü yadsınamaz bir gerçekliktir. Öz-bilinç kavramı da bu sürecin önemli bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Öz-bilinç, bireyin kendi zihinsel süreçlerini ve davranışlarını nesnel bir bakış açısıyla izlemesini ifade eden çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmaktadır. Bu kavram, Duval ve Wicklund’un (1972) nesnel öz-farkındalık teorisiyle temellenmiştir. Teoriye göre, birey kendini gözlemci konumuna getirdiğinde, içsel ve dışsal uyaranlara yönelik farkındalığı artar. Sosyal durumlarda, bir başka deyişle yüz yüze etkileşimlerde, gözlemlenirken duyulan kaygı artar ve birey hem kendi davranışını hem de diğerlerinin izlenimlerini hesaba katma eğilimi gösterir (Silvia & Duval, 2001). Gösterilen bu artan sosyal kaygı, pişmanlık duygusunu besleyen bir mekanizma işlevi de görebilir.

İnsanın yaşamına yön verme sürecinde anlam arayışı temel bir psikolojik ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır. Bu gereksinim, bireyin yaşamındaki olaylara yüklediği anlam düzeyiyle yakından ilişkilidir. Yaşam anlamı algısı, bireyin varoluşsal sorulara ve yaşam deneyimlerine yüklediği kişisel anlam düzeyini tanımlar. Frankl (2017) tarafından ortaya konan logoterapi yaklaşımı, insanın en temel itici gücünün anlam arayışı olduğunu vurgular. Bu bağlamda, “mevcut anlam” ve “anlam arayışı” alt boyutları, bireyin hem varoluşsal tatminini hem de psikolojik dayanıklılığını belirleyen önemli bileşenlerdir. Mevcut anlam, kişinin hayatta şu anda bulduğu değeri ve amacını yansıtırken; anlam arayışı, henüz bulunmamış veya edinilmek istenen anlamı tanımlar (Steger, Frazier, Oishi & Kaler, 2006). Bu iki alt boyut, pişmanlık duygusunun birey üzerindeki etkisini dönüştürmede kritik rol oynar.

Literatürde, bu üç bileşenin (öz-bilinç, pişmanlık ve yaşam anlamı) bir arada ele alındığı kapsamlı ampirik çalışmalar sınırlıdır. Mevcut araştırmalarda genellikle öz-bilinç ya da yaşam anlamı tek tek incelen-

miş, pişmanlık ise çoğunlukla klinik bağlamda ele alınmıştır. Oysaki gerçek yaşam deneyimleri, bu üç dinamiğin etkileşim ağının karmaşıklığını yansıtır. Dolayısıyla bu çalışma, literatürde görülen bu boşluğu kapatmayı amaçlar.

Bu çalışma, öz-bilinç alt boyutlarının pişmanlık üzerindeki etkisini hem doğrudan (regresyon aracılığıyla) hem de yaşam anlamı kavramının aracı ve düzenleyici rollerini test ederek özgün bir model sunmayı hedeflemektedir. Böylelikle, bireyin içsel ve sosyal farkındalık süreçlerinden başlayarak yaşamın anlamına dair algıları üzerinden pişmanlığı nasıl şekillendirdiği konusunda daha bütüncül bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlanacaktır.

Bu araştırma sorularını temel alarak, çalışmanın temel hipotezleri aşağıda özetlenmiştir.:

H1: Öz-bilinç alt boyutlarının her birinin, varoluşsal pişmanlık üzerinde anlamlı bir yordayıcı etkisi vardır.

H2: Yaşam Anlamı – Mevcut Anlam alt boyutu, belirli öz-bilinç alt boyutlarının varoluşsal pişmanlık üzerindeki etkilerinde anlamlı bir aracı (medyator) rol oynamaktadır.

H3: Yaşam Anlamı'na ait alt boyutlar (Mevcut Anlam ve Anlam Arayışı), öz-bilinç alt boyutları ile varoluşsal pişmanlık ilişkisini anlamlı şekilde düzenlemektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Öz-Bilinç Kavramı

2.1.1. Öz-Bilinç Kuramları

Öz-bilinç, bireyin içsel ve dışsal dünyasına yönelik farkındalığını sağlayarak, bireyin kendisiyle ilgili düşünceler, duygular ve davranışlar üzerinde kontrol ve düzenleme yeteneği geliştirmesine olanak tanır (Morin, 2011). Duval ve Wicklund'un (1972) Nesnel Öz-Farkındalık Teorisi, bireyin dikkatini kendisine yönelttiğinde davranışlarını içsel standartlarla kıyasladığını ve uyumsuzluk durumunda düzenleme çabasına girdiğini öne sürer.

Morin (2011), öz-bilinci yalnızca içsel değil, aynı zamanda sosyal bağlamda da işlevsel bir yapı olarak tanımlar; bireyin sosyal ortamlarda nasıl algılandığına dair farkındalığını da kapsadığını belirtir. Yılmaz (2022), öz-bilinç kavramının benlik sunumu, sosyal kaygı ve toplumsal normlarla kesişen yönlerini vurgulamış; kavramın sosyal

etkileşimle şekillendiğini göstermiştir.

Silvia ve Duval (2001), Nesnel Öz-Farkındalık Teorisi'nin özellikle bireyin kendilik değerlendirmesindeki standartların değişebilirliği ve bu standartların bireyin davranışları üzerindeki etkilerine ilişkin yeni kanıtlar sunduklarını belirtmektedir. Araştırmacılar, bireyin beklentileri ile benlik standartları arasındaki uyumsuzluğun bireyin davranışlarını düzenleme motivasyonunu nasıl etkilediğine dair teorik ve ampirik boşlukların giderilmesine katkıda bulunmuşlardır. Connolly (1973) ise öz-bilinci, bireyin hem kendi davranışlarına hem de sosyal yapıya yönelik farkındalık geliştirmesi açısından normatif ve eleştirel bir araç olarak değerlendirmiştir.

2.2. Varoluşsal Pişmanlık Kavramı

2.2.1. Varoluşsal Yaklaşımlar ve Pişmanlık

Varoluşsal psikoloji, bireyin anlam arayışı, özgürlük, sorumluluk ve pişmanlık gibi temel yaşam meseleleriyle yüzleşmesini merkeze alır. May (1958), insan psikolojisinin geleneksel yaklaşımlarının bireyin yaşadığı krizleri açıklamada yetersiz kaldığını ve bireyin gerçek dünyasında nasıl deneyim yaşadığının anlaşılmasının gerekliliğini ortaya koyar. Varoluşçu psikoterapi, insanı yalnızca teorik kavramlarla sınırlı bir şekilde değil, aksine insanın bütüncül yapısı içerisinde ele almayı hedefler (May, 1958). Bu bakış açısına göre, bireyin yaşadığı pişmanlık, onun özgür iradesi ve seçim yapabilme kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir.

Yalom (1980), pişmanlığı ölüm, özgürlük, izolasyon ve anlamsızlık gibi temel varoluşsal kaygılarla birlikte değerlendirir. Pişmanlık, bireyin geçmiş kararlarına dair farkındalığıyla bağlantılı olup kişisel gelişime katkı sağlayan bir süreçtir. Bu duygunun terapide anlamlandırılması, bireyin içsel çatışmalarını çözmesine yardımcı olur.

Tillich (1952), bireyin yaşamındaki kaygının temel kaynağının kendi varoluşsal gerçekliğiyle yüzleşme gerekliliği olduğunu belirtir. Tillich'e göre, bireyin yaşamındaki cesaret kavramı, pişmanlıkla yüzleşme sürecinde önemli bir rol oynar. Çünkü birey, pişmanlıkla yüzleşerek kendi benliğini ve yaşam amacını yeniden inşa edebilir (Tillich, 1952).

Kebabcı (2024), varoluşsal pişmanlığı depresyonun bir yordayıcısı olarak ele almış; belirsizliğe tahammülsüzlük, kaçınma davranışları ve otantiklik ile birlikte değerlendirerek, belirsizliğe tahammülü düşük bireylerin kaçınma davranışları geliştirdiği, bunun otantiklikten uzak-

laşmaya ve dolayısıyla varoluşsal pişmanlık deneyimlerinin artmasına neden olduğu ortaya konmuştur.

Ermış ve Bayraktar (2021) tarafından Türkçeye uyarlanan Çok Boyutlu Varoluşsal Pişmanlık Envanteri'nin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış ve pişmanlığın içsel çatışma, kendine ilişkin pişmanlık ve diğer kişilere yönelik pişmanlık gibi alt boyutlarının bulunduğu belirlenmiştir. Bu ölçek, bireyin farklı düzeylerdeki pişmanlık deneyimlerini anlamada kullanılabilecek etkili bir araç sunmaktadır (Ermış & Bayraktar, 2021).

2.3. Yaşam Anlamı Kavramı

2.3.1. Anlam Arayışı ve Mevcut Anlam

Yaşamda anlam arayışı, bireyin yaşamının amacı, değeri ve yönünü sorgulama sürecini; mevcut anlam ise bireyin yaşamında hâlihazırda var olan anlamı kavrama düzeyini ifade eder (Steger vd., 2006). Battista ve Almond (1973), yaşamda anlamın psikolojik iyi oluşa katkı sağladığını ve bireyin yaşamına yönelik pozitif bir çerçeve geliştirmesine yardımcı olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, anlam arayışı ve mevcut anlam, bireylerin psikolojik dayanıklılıkları ve yaşam doyumları üzerinde etki yaratabilmektedir (Dezutter vd., 2013).

Steger vd.'nin (2006) geliştirdiği "Meaning in Life Questionnaire (MLQ)", bireylerin hem mevcut anlam düzeyini hem de anlam arayışı eğilimlerini ayrı ayrı ölçerek bu kavramların psikolojik süreçlerdeki yerini somutlaştırmaktadır. Araştırmalar, anlam arayışının bireylerin yaşam doyumunu ve psikolojik sağlık düzeyleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, anlam arayışının yüksek olduğu bireylerde, mevcut anlam düzeyinin de yüksek olması durumunda psikolojik uyumun daha iyi gerçekleştiği ileri sürülmektedir (Yek vd., 2017).

Dezutter vd. (2013), kronik hastalık yaşayan bireylerde yaptığı çalışmada anlam arayışının tek başına olumsuz etkiler yaratabileceğini; ancak mevcut anlamla birlikte değerlendirildiğinde olumlu sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymuştur. Bu durum, iki kavram arasındaki etkileşimin dinamik bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Demirbaş (2016), üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada yaşamda anlam ile yaşam amacı arasında pozitif ilişki olduğunu ve kadınların anlam düzeylerinin erkeklerden yüksek olduğunu belirtmiştir. Kaya ve Akoğlu (2024) ise, travma sonrası büyüme sürecinde anlam arayışının umut aracılığıyla psikolojik iyileşmeye katkı sağladığını göstermiştir.

2.4. Öz-Bilinç, Varoluşsal Pişmanlık ve Yaşam Anlamı İlişkileri

Bireyin öz-bilinç düzeyi, yaşamını anlamlandırma süreçleri ve varoluşsal pişmanlık deneyimleri arasındaki etkileşim psikoloji literatüründe giderek daha fazla ilgi gören bir çalışma alanıdır. Öz-bilinç kavramı bireyin kendisi üzerine düşünme, kendini başkalarının gözünden değerlendirme ve içsel deneyimlerini fark etme kapasitesi olarak tanımlanabilir. Fenomenolojik perspektife göre, öz-bilinç yalnızca iç gözlem düzeyinde kalmayıp, kişinin kendi varoluşsal anlam arayışıyla da ilişkilidir. Bu bağlamda, bireyin kendi deneyimlerini anlamlandırma süreci öz-bilinç yoluyla şekillenmekte ve yaşamının anlamlılığı algısını güçlendirmektedir (Xi, 2024).

Öz-bilinç düzeyi yüksek bireyler, geçmiş seçimlerini daha sık sorgulamakta ve bu sorgulamalar varoluşsal pişmanlık duygusunu tetikleyebilmektedir (Binder, 2022).

Varoluşsal pişmanlık, bireyin geçmiş seçimlerini ya da seçim yapmamayı sorgulaması, kendi potansiyelini gerçekleştirme fırsatlarını değerlendirme süreci ve yaşamda “yaşanmamış” olarak deneyimlenen alanlara yönelik bir içsel yüzleşme süreci olarak tanımlanmaktadır (Lucas, 2004). Bu süreçteki pişmanlık duygusu, bireyin benliğini anlamlandırmasında ve gelişim alanlarını fark etmesine katkı sunabilir.

Yaşam anlamı kavramı, bireyin yaşamındaki deneyimleri, değerleri ve amaçları bütüncül bir çerçevede değerlendirmesine olanak tanıyan temel bir psikolojik yapıdır. Chang (2024), bireyin yaşam anlamı ile ilgili deneyimlerinin, pişmanlık ve öz-bilinç düzeyleriyle birlikte ele alındığında, ruh sağlığı üzerinde belirleyici etkilere sahip olabileceğini vurgulamaktadır.

Literatürde pişmanlık duygusunun bireyin öz-bilinciyle nasıl ilişkilendiğine dair çalışmalar, pişmanlık deneyiminin çoğu zaman bireyin kendisini değerlendirmesi ve yaşamını anlamlandırma girişimleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir (Saffrey, Summerville & Roese, 2008). Pişmanlık duygusu, bireyin geçmişteki tercihlerine yönelik değerlendirmeler yapmasına ve bu değerlendirmelerden yola çıkarak kişisel gelişim stratejileri üretmesine aracılık edebilir.

Binder (2022), öz-bilincin artmasıyla birlikte bireylerin, gerçekleştiremedikleri potansiyellere yönelik bir sorumluluk ve pişmanlık duygusu geliştirebileceğini öne sürmektedir. Bu durum, bireyin yaşamındaki seçimlerini sorgulama ve gelecekteki seçimlerinde daha tu-

tarlı ve değer odaklı davranma motivasyonunu tetikleyebilir (Binder, 2022). Bu bağlamda, bireylerin yaşamlarını anlamlandırma süreçlerinde öz-bilinç düzeylerinin yüksek olması, yaşam olaylarına ve geçmiş deneyimlere yönelik değerlendirme süreçlerini güçlendirmektedir (Lucas, 2004).

Tüm bu bulgular ışığında, öz-bilinç düzeyi, varoluşsal pişmanlık ve yaşam anlamı arasındaki ilişkiyi bütüncül bir çerçevede incelemek, psikolojik iyi oluş ve kişisel gelişim süreçleri açısından değerli bir katkı sunmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin öz-bilinç düzeylerini geliştirmeleri, geçmiş deneyimlerini anlamlandırarak yaşamın anlamına dair farkındalık kazanmaları ve varoluşsal pişmanlıklarını dönüştürme kapasiteleri, psikolojik sağlığı destekleyen temel süreçler olarak öne çıkmaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın temel amacı, bireylerin yaşantılarındaki pişmanlık deneyimlerinin, öz-bilinç alt boyutları tarafından nasıl etkilendiğini ve bu süreçte yaşam anlamı algısının aracılık ve düzenleyici roller üstlenip üstlenmediğini incelemektir. Bu doğrultuda, bireyin öz-bilinç alt boyutlarının varoluşsal pişmanlık üzerindeki etkilerini istatistiksel olarak belirlemek ve yaşam anlamı algısının bu ilişkiye nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymak çalışmanın öncelikli hedefi olarak tanımlanabilir.

Araştırmanın bu ana amacı çerçevesinde, öz-bilinç ölçeğinin alt boyutları olan kendini düşünme, içsel öz-farkındalık, stil bilinçliliği, görünüm bilinçliliği ve sosyal anksiyetenin, pişmanlık üzerindeki etkileri ayrı ayrı ele alınarak analiz edilecektir. Bu bağlamda, yalnızca toplam öz-bilinç düzeyine odaklanmak yerine, her bir alt boyutun pişmanlık üzerindeki rolü spesifik olarak değerlendirilecektir. Bu yaklaşım, mevcut literatürde çoğu zaman göz ardı edilen ve tek bir alt boyuta indirgenen öz-bilinç kavramının çok boyutlu yapısını dikkate alarak daha kapsamlı bir analiz yapma fırsatı sunacaktır. Bununla birlikte, yaşam anlamı ölçeğinin “mevcut anlam” ve “anlam arayışı” alt boyutlarının, öz-bilinç ile pişmanlık arasındaki ilişkide hem aracı (medyator) hem de düzenleyici (moderatör) olarak nasıl işlev gördüğü istatistiksel modeller test edilecektir.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada, öz-bilinç, yaşam anlamı ve varoluşsal pişmanlık

değişkenleri arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir. Bu model, değişkenler arası ilişkilerin yönünü ve gücünü belirlemek için sıklıkla kullanılmakta olup, nedensellik testinden ziyade mevcut durumun betimlenmesine ve değişkenler arası korelasyonların ortaya konmasına imkân tanımaktadır (Karasar, 2016). Araştırmanın temel amacı, bireylerin öz-bilinç düzeyleri ile yaşam anlamı algılarının, varoluşsal pişmanlık deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini açıklığa kavuşturmak olduğundan, bu model çerçevesinde hipotezlerin test edilmesi hedeflenmiştir.

Öz-bilinç, yaşam anlamı ve pişmanlık değişkenleri arasındaki bağlantıları analiz etmek için çoklu ve basit doğrusal regresyon analizleri, korelasyon katsayıları ve aracılık ile düzenleyicilik testleri uygulanmıştır. Böylece hem değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiler hem de bu ilişkilerin olası düzenleyicileri bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilebilmiştir.

4.2. Katılımcılar ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın örneklemini, yaşları 17 ile 62 arasında değişen toplam 227 yetişkin birey oluşturmuştur. Katılımcılar, farklı yaş gruplarına, eğitim düzeylerine, medeni durumlara ve gelir düzeylerine sahip olup, bu çeşitlilik örneklem yapısının heterojenliğine katkı sağlarken, basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada örneklemin demografik özellikleri açısından çeşitlilik yaratılması, araştırmanın psikolojik değişkenler arasındaki ilişkileri farklı gruplar üzerinde de test etmesine imkân sağlamıştır. Araştırmaya dâhil edilen katılımcıların demografik özellikleri analizlerde kontrol değişkeni olarak da kullanılmış ve bu özelliklerin bağımlı ve bağımsız değişkenler üzerindeki olası etkileri değerlendirilmiştir.

Katılımcıların gönüllü olarak çalışmaya dâhil olması sağlanmıştır. Bu yaklaşım, örneklemin temsiliyet düzeyini artırmayı ve sonuçların genellenebilirliğini desteklemeyi amaçlamıştır (Karasar, 2016).

4.3. Veri Toplama Araçları

4.3.1. Öz-Bilinç Ölçeği

Bireylerin öz-farkındalık düzeylerini ölçmek amacıyla geliştirilen Öz-Bilinç Ölçeği (ÖBÖ), Fenigstein ve arkadaşları (1975) tarafından geliştirilmiş, Mittal ve Balasubramanian (1987) tarafından revize edilmiştir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Rugancı (1994) tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkçe formu, özgün yapıya paralel şekilde 19

madde ve beş alt boyuttan oluşmaktadır: Kendini Düşünme, İçsel Öz-Farkındalık, Stil Bilinçliliği, Görünüm Bilinçliliği ve Sosyal Anksiyete. Ölçek, bireylerin hem içsel yaşantılarına hem de sosyal ortamlardaki benlik farkındalıklarına ilişkin değerlendirmeleri içermektedir. Beşli Likert tipi (0=hiç uygun değil, 4=tamamen uygun) derecelendirme ile uygulanmakta olup, Türkçe formun psikometrik özellikleri yeterli bulunmuş ve geçerliliği sağlanmıştır (Rugancı, 1994)

4.3.2. Çok Boyutlu Varoluşsal Pişmanlık Envanteri

ÇBVPÖ, ileri yetişkinlik dönemindeki bireylerin refah düzeyi ve başarılı yaşlanma süreçlerini değerlendirmek amacıyla Reker ve Truckle (2009) tarafından geliştirilmiştir. Türkçeye uyarlama çalışmaları Akın ve Taş (2015) ile Ekşi ve Kardeş (2017) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin özgün formunda alt boyutlara ilişkin Cronbach's Alpha değerleri .72 ile .91 arasında, genel güvenilirlik katsayısı ise .95 olarak raporlanmıştır. Türkçe formun geçerlik ve güvenilirliği de yapılan analizlerle desteklenmiş ($\chi^2/df = 2,57$, $p < .000$, CFI = .85, AGFI = .803, RMSEA = .07) ve geçerli bir ölçme aracı olduğu ortaya konmuştur (Ermiş & Bayraktar, 2021).

Ölçek, toplam 35 maddeden ve beş alt boyuttan oluşmaktadır: İç Mücadele, Kendine Yönelik Pişmanlık, Diğerlerine Yönelik Pişmanlık, Kabullenme (ters kodlanmış) ve Duygusallık. Maddeler, 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 7 (kesinlikle katılıyorum) arasında derecelendirilen 7'li Likert tipi formatta yanıtlanmaktadır. Alt boyutların Cronbach's Alpha katsayıları sırasıyla .91, .72, .89, .86 ve .84; genel ölçeğin güvenilirlik katsayısı ise .95 olarak belirlenmiştir. Alt boyutlar, ölçeğin toplam varyansının %60'ını açıklamaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar, bireylerin varoluşsal pişmanlık düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir (Reker & Truckle, 2009; Ermiş & Bayraktar, 2021).

4.3.3. Yaşam Anlamı Ölçeği

YAÖ, bireylerin yaşamlarına atfettikleri anlamı değerlendirmek amacıyla Steger ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilmiş, Türkçeye uyarlaması ise Akın ve Taş (2011) tarafından yapılmıştır. Ölçek, 7'li Likert tipi derecelendirme ile yanıtlanan 10 maddeden oluşmakta ve Mevcut Anlam ile Anlam Arayışı olmak üzere iki alt boyut içermektedir.

Alt ölçeklerin iç tutarlılık katsayıları sırasıyla .82 ve .87; test-tekrar test güvenilirlik katsayıları ise .70 ve .73 olarak raporlanmıştır. Madde korelasyon katsayılarının .65 ile .91 arasında olması, ölçeğin geçerliği-

ni desteklemektedir. YAÖ'den alınan yüksek puanlar, bireyin yaşam anlamı algısının yüksek olduğunu göstermektedir. Geçerlik çalışmaları, yaşam anlamının yaşam doyumu, dışadönüklük ve sorumluluk gibi olumlu; depresyon, korku ve utangaçlık gibi olumsuz psikolojik özelliklerle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

5. BULGULAR

5.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Demografik Değişkenler	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Kadın	152	67,0
	Erkek	75	33,0
	Bekar	120	52,9
Medeni Durum	Evli	89	39,2
	Boşanmış	14	6,2
	Dul	4	1,8
	İlköğretim	9	4,0
Eğitim Durumu	Lise	56	24,7
	Lisans	136	59,9
	Lisansüstü/ Doktora	26	11,5
	Gelir giderden az	44	19,4
Gelir Düzeyi	Gelir gidere eşit	99	43,6
	Gelir giderden fazla	84	37,0
	Evet	167	73,6
Hayatı Anamlı Bulma	Hayır	60	26,5
	Toplam	227	100,0

Katılımcıların %67'si kadın, %33'ü erkektir. Medeni durum açısından katılımcıların çoğunluğunu bekar bireyler oluşturmakta (%52,9), bunu evli bireyler takip etmektedir (%39,2). Eğitim düzeyinde lisans mezunları çoğunluktadır (%59,9). Gelir düzeyine göre en yüksek oran, gelir ve gideri eşit olanlardadır (%43,6). Katılımcıların %73,6'sı hayatlarını anlamlı bulduklarını belirtmiştir.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Betimsel İstatistiklerin ve Cronbach Alpha Katsayılarının Değerlendirilmesi

Değişkenler	Min	Max	Ort.	Std. Sapma	Madde sayısı	Cronbach Alpha
Öz-Bilinç – Kendini Düşünme	7	20	14,26	2,81	4	,349
Öz-Bilinç – İçsel Öz-Farkındalık	6	20	15,12	3,03	4	,641
Öz-Bilinç – Stil Bilinçliliği	4	20	11,09	4,23	4	,789
Öz-Bilinç – Görünüm Bilinçliliği	3	15	11,53	2,49	3	,483
Öz-Bilinç – Sosyal Anksiyete	4	20	10,99	4,65	4	,835
Yaşam Anlamı – Mevcut Anlam	5	35	25,22	6,75	5	,804
Yaşam Anlamı – Anlam Arayışı	5	35	22,00	7,59	5	,831
Pişmanlık – İç Mücadele	19	91	91	15,41	13	,832
Pişmanlık – Kendine Yönelik Pişmanlık	6	39	39	6,54	6	,447
Pişmanlık – Diğerlerine Yönelik Pişmanlık	6	42	42	7,47	6	,658
Pişmanlık – Kabullenme (Ters Kodlu)	4	28	28	6,08	4	,777
Pişmanlık – Duygusallık	4	28	28	5,00	4	,458
Pişmanlık – Toplam Skor	63	199	199	25,13		

Katılımcıların yaş ortalaması yaklaşık olarak 33,7'dir. Öz-bilinç alt boyutları arasında en yüksek ortalama içsel öz-farkındalıkta ($X=15,12$), en düşük ise sosyal anksiyetede ($X=10,99$) görülmektedir. Yaşam anlamı ölçeğinde katılımcıların mevcut anlam düzeyi ($X=25,22$), anlam arayışından ($X=22,00$) daha yüksek seyretmiştir. Varoluşsal pişmanlık ölçeği alt boyutlarında ise iç mücadele boyutu en yüksek ortalamaya sahiptir ($X=57,81$), bunu sırasıyla diğerlerine yönelik pişmanlık ve kendine yönelik pişmanlık takip etmektedir. Kabullenme boyutu ters kodlandıği için düşük ortalama değeri beklenen bir sonuçtur.

Öz-bilinç ölçeğinin alt boyutları arasında en yüksek iç tutarlılık düzeyi Sosyal Anksiyete boyutunda görülmüştür ($\alpha = ,835$). Stil Bilinçliliği ve **İçsel Öz-Farkındalık** alt boyutları da güvenilirlik açısından kabul edilebilir düzeydedir. Ancak Kendini Düşünme ($\alpha = ,349$) ve Görünüm Bilinçliliği ($\alpha = ,483$) alt boyutlarında düşük alfa değerleri elde edilmiştir, bu durum bu boyutların madde yapısında iç tutarlılık problemleri olabileceğini göstermektedir.

Yaşam Anlamı Ölçeği'nin her iki alt boyutu da oldukça yüksek iç tutarlılık göstermiştir. Mevcut Anlam ($\alpha = ,804$) ve Anlam Arayışı ($\alpha = ,831$) alt boyutları güvenilirlik açısından tatmin edici düzeydedir. Madde-toplam korelasyonlarının da genel olarak .60'ın üzerinde olması, ölçeğin homojenliğini desteklemektedir.

Çok Boyutlu Varoluşsal Pişmanlık Envanteri'nin en güvenilir

alt boyutu **İç Mücadele** olarak görülmektedir ($\alpha = ,832$). Ayrıca Kabullenme boyutu da yüksek iç tutarlılık göstermiştir ($\alpha = ,777$). Diğer yandan, Kendine Yönelik Pişmanlık ($\alpha = ,447$) ve Duygusallık ($\alpha = ,458$) boyutlarında düşük güvenilirlik değerleri elde edilmiştir. Bu boyutlarda yer alan bazı maddelerin madde-toplam korelasyonlarının da .30'un altında olması, yeniden değerlendirme gerekliliğine işaret edebilir.

5.2. Normallik Analizleri

Tablo 3: Değişkenlerin Normallik Durumuna İlişkin Kolmogorov-Smirnov Testi Sonuçları

Ölçek/ Alt boyut	K-S Testi (p değeri)	Normallik Durumu
Kendini Düşünme (OZBKD)	,001	Normal Dağılmıyor
İçsel Öz-Farkındalık (OZBIOF)	,000	Normal Dağılmıyor
Stil Bilinçliliği (OZBSB)	,000	Normal Dağılmıyor
Görünüm Bilinçliliği (OZBGB)	,000	Normal Dağılmıyor
Sosyal Anksiyete (OZBSA)	,000	Normal Dağılmıyor
Mevcut Anlam (YAMA)	,000	Normal Dağılmıyor
Anlam Arayışı (YAAA)	,005	Normal Dağılmıyor
İç Mücadele (CBVPIC)	,200*	Normal Dağılıyor
Kendine Yönelik Pişmanlık (CBVPKIP)	,037	Normal Dağılmıyor
Diğerlerine Yönelik Pişmanlık (CBVPDIP)	,038	Normal Dağılmıyor
Kabullenme (CBVPKAB)	,030	Normal Dağılmıyor
Duygusallık (CBVPDUY)	,017	Normal Dağılmıyor

*p > .05: Normal dağılıma uygundur.

5.3. İlişkisel Analizler

Tablo 4: Spearman Korelasyonları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1. Kendini Düşünme	1					
2. İçsel Öz-Farkındalık	.384**	1				
3. Stil Bilinçliliği	.361**	-.128	1			
4. Görünüm Bilinçliliği	.249**	.298**	-.001	1		
5. Sosyal Anksiyete	.204**	-.188**	.660**	-.081	1	
6. Varoluşsal Pişmanlık	-.011	.142*	-.236**	-.012	-.132*	1
E. Toplam						

**p < .01, *p < .05; Kullanılan test: Spearman Korelasyon

Alt boyutlar orta-yüksek düzeyde birbiriyle ilişkilidir (örn. *Stil Bilinçliliği-Sosyal Anksiyete*, $q = .660$) ve bu durum çoklu doğrusal bağlantı riskine işaret etmektedir. Varoluşsal Pişmanlık Envanteri Toplam Puanı ile *Stil Bilinçliliği* ($q = -.236$, $p < .01$) ve *Sosyal Anksiyete* ($q = -.132$,

$p < .05$) arasında anlamlı negatif; *İçsel Öz-Farkındalık* ile zayıf ama anlamlı pozitif ($q = .142$, $p < .05$) ilişki gözlenmiştir. Diğer iki boyutun korelasyonu istatistiki açıdan anlamsızdır.

Çoklu model kapsamında, alt boyutlar arası yüksek korelasyonların yaratabileceği doğrusal bağlantı riskini nicel olarak test etmek amacıyla Değişken Enflasyon Faktörü (VIF) değerleri hesaplanmıştır.

Yukarıda sunulan Spearman korelasyonları incelendikten sonra, Öz-Bilinç Ölçeği'nin beş alt boyutunun Varoluşsal Pişmanlık Envanteri Toplam Puanı üzerindeki yordayıcı gücünü test etmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizde, tüm alt boyutlar aynı anda modele dahil edilerek her bir boyutun diğerleriyle kontrol edildiği durumda varoluşsal pişmanlık üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları ve model istatistikleri Çizelge 4.8'de ayrıntılı şekilde sunulmuştur.

Tablo 5: Çoklu Doğrusal Regresyon Sonuçları (Yordanan = Varoluşsal Pişmanlık Envanteri Toplam Puanı)

Yordayıcı	B	β	t	p	VIF
(Sabit)	141.71	—	11.97	.000	—
Kendini Düşünme	0.36	.04	0.51	.612	1.55
İçsel Öz-Farkındalık	0.71	.09	1.13	.260	1.36
Stil Bilinçliliği	-1.83	-.31	-3.23	.001	2.17
Görünüm Bilinçliliği	-0.19	-.02	-0.27	.787	1.11
Sosyal Anksiyete	0.36	.07	0.74	.459	1.88

Model Özeti	Değer
R / R ²	.280 / .078
Düzeltilmiş R ²	.058
F(5, 221)	3.76, p = .003

VIF değerleri 1.11–2.17 aralığındadır (kritik eşik ≈ 5) ve en yüksek Condition Index 19.9'dur; dolayısıyla ciddi multicollinearity sorunu yoktur.

Elde edilen regresyon modeli aşağıdaki gibidir:

$\text{Varoluşsal Pişmanlık} = 141.71 + 0.37*(\text{Kendini Düşünme}) + 0.71*(\text{İçsel Öz-Farkındalık}) - 1.83*(\text{Stil Bilinçliliği}) - 0.19*(\text{Görünüm Bilinçliliği}) + 0.36*(\text{Sosyal Anksiyete})$

Modelin anlamlılık testi sonucunda elde edilen $F(5, 221) = 3.76$, $p =$

.003 değeri, kurulan regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Modelin açıklanan varyans oranı $R^2 = .078$, yani öz-bilinç alt boyutları birlikte varoluşsal pişmanlık puanındaki toplam varyansın yaklaşık %7,8'ini açıklamaktadır.

Beş değişken arasında yalnızca **Stil Bilinçliliği** anlamlı bir yordayıcı olarak öne çıkmıştır ($\beta = -.31$, $p = .001$).

Tablo 6 :Basit Doğrusal Regresyon Sonuçları (Yordanan = Varoluşsal Pişmanlık Envanteri Toplam Puanı)

Yordayıcı	R	R ²	F(1, 225)	B (SE)	β	p
Kendini Düşünme	.04	.001	0.30	-0.33 (.60)	-.04	.584
İçsel Öz-Farkındalık	.12	.015	3.36	1.01 (.55)	.12	.068*
Stil Bilinçliliği	.26	.066	16.02	-1.53 (.38)	-.26	.000
Görünüm Bilinçliliği	.00	.000	0.00	-0.01 (.67)	-.00	.983
Sosyal Anksiyete	.15	.021	4.93	-0.79 (.36)	-.15	.027

Her bir öz-bilinç alt boyutunun bağımsız olarak (tek başına) varoluşsal pişmanlık üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla beş ayrı basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre:

- **Stil Bilinçliliği**, $\beta = -.26$, $p < .001$ düzeyinde anlamlı, negatif bir yordayıcıdır.
- **Sosyal Anksiyete**, $\beta = -.15$, $p = .027$ düzeyinde anlamlı, negatif bir yordayıcıdır.
- **İçsel Öz-Farkındalık** boyutu için elde edilen sonuçlar, $\beta = .12$, $p = .068$ %5 anlamlılık düzeyinin ($p < .05$) üzerinde olmakla birlikte, %10 anlamlılık düzeyinde dikkate alınabilecek “sınırdan anlamlı” bir etkiyi işaret etmektedir. **İstatistiksel olarak zayıf ve sınırlı pozitif bir yordayıcıdır.**
- **Kendini Düşünme** ve **Görünüm Bilinçliliği** alt boyutları için elde edilen regresyon katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p > .05$).

Spearman matrisi alt boyutların birbirleriyle orta-yüksek korelasyon taşıdığını (özellikle Stil Bilinçliliği ile Sosyal Anksiyete arasında) ve Varoluşsal Pişmanlık Envanteri Toplam Puanı ile Stil Bilinçliliği'nin belirgin negatif ilişkisini ortaya koymuştur. Çoklu regresyon analizi varyansın anlamlı ama sınırlı bir bölümünü (%7,8) açıklamıştır. Modelde sadece **Stil Bilinçliliği** bağımsız olarak anlamlıdır. Basit reg-

resyonlar Stil Bilinçliliği'nin etkisini doğrulamış; Sosyal Anksiyete'nin negatif ve İçsel Öz-Farkındalık'ın sınırda pozitif etkileri, çoklu modele dâhil edildiğinde Stil Bilinçliliği ile paylaşılan varyans nedeniyle istatistiksel önemini yitirmiştir.

5.4. Öz-Bilinç Alt Boyutları ile Varoluşsal Pişmanlık Arasındaki İlişkide Yaşam Anlamı Alt Boyutlarının Düzenleyici Rolü

Tablo 7: Mevcut Anlam Alt Boyutunun Düzenleyici Rolü

Öz-Bilinç Alt Boyutu	X Katsayısı (b)	W Katsayısı (b)	Etkileşim (X×W) Katsayısı	Boot LLCI – ULCI	Sonuç
Kendini Düşünme (OZBKD)	-0.62	0.98	-0.1055	[-0.2775, 0.0421]	Hayır
İçsel Öz-Farkındalık (OZBIOF)	0.13	0.92	-0.0011	[-0.1832, 0.1578]	Hayır
Stil Bilinçliliği (OZBSB)	-1.22	0.74	-0.0779	[-0.2002, 0.0471]	Hayır
Görünüm Bilinçliliği (OZBGB)	-0.24	0.94	0.0229	[-0.2383, 0.2265]	Hayır
Sosyal Anksiyete (OZBSA)	-0.50	0.87	-0.0350	[-0.1454, 0.0659]	Hayır

Her bir analizde X ve W değişkenleri ortalamalarından merkezlenmiştir. X ile YAMA arasındaki etkileşim (X×W) ürün teriminin katsayıları tüm modellerde istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > .05$). Bootstrap %95 güven aralıklarının tümü sıfır değerini içermektedir; bu durum etkileşim etkilerinin istatistiksel anlam taşımadığını göstermektedir. Modelin genel R^2 değerleri %6,4 ile %11 arasında değişmekte, ancak bu açıklanan varyansın önemli kısmı YAMA'nın ana etkisinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 8: Anlam Arayışı Alt Boyutunun Düzenleyici Rolü

Öz-Bilinç Alt Boyutu	X Katsayısı (b)	W Katsayısı (b)	Etkileşim (X×W) Katsayısı	Boot LLCI – ULCI	Sonuç
Kendini Düşünme (OZBKD)	-0.21	-0.06	0.0869	[-0.0375, 0.2152]	Hayır
İçsel Öz-Farkındalık (OZBIOF)	1.10	-0.20	0.0394	[-0.1017, 0.1807]	Hayır
Stil Bilinçliliği (OZBSB)	-1.61	0.12	0.0612	[-0.0278, 0.1568]	Hayır
Görünüm Bilinçliliği (OZBGB)	0.10	-0.11	0.0971	[-0.0648, 0.2544]	Hayır
Sosyal Anksiyete (OZBSA)	-0.78	-0.04	0.0102	[-0.0741, 0.0943]	Hayır

Anlam Arayışı alt boyutunun tüm analizlerde X değişkeni ile etkileşimi anlamlı değildir. Tüm etkileşim terimleri için $p > .05$ ve güven aralıkları sıfırı kapsamaktadır. Modelin genel R^2 değerleri oldukça düşüktür (yaklaşık %1-2), bu da modelin varyans açıklama gücünün zayıf olduğunu göstermektedir.

Toplamda gerçekleştirilen 10 moderasyon analizinin hiçbirisi, Yaşam Anlamı ölçeğinin iki alt boyutunun (YAMA ve YAAA) Öz-Bilinç ile Varoluşsal Pişmanlık arasındaki ilişkiyi anlamlı biçimde düzenlediğini göstermemektedir. Özellikle Mevcut Anlam alt boyutu güçlü bir yordayıcı olmasına rağmen, bu değişkenin moderatör etkisi istatistiksel olarak desteklenmemiştir. Anlam Arayışı ise hem doğrudan etkilerde hem de etkileşimlerde zayıf ve anlamsız kalmıştır. Sonuç olarak, bu bulgular yaşam anlamının düzenleyici değil, daha çok doğrudan veya aracılık ilişkilerinde işlevsel olabileceğini göstermektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, öz-bilinç alt boyutlarının varoluşsal pişmanlık üzerindeki etkileri ile yaşam anlamı boyutlarının bu etkileşimdeki düzenleyici rolüne ilişkin bulgular sunulmuştur. Ölçüm araçlarının güvenilirlik analizleri sonucunda, ÖBÖ ölçeğinin “Kendini Düşünme” ve “Görünüm Bilinçliliği” alt boyutlarında iç tutarlılık değerlerinin düşük olduğu saptanmıştır. Ayrıca, ÇBVPÖ ölçeğinin “Kendine Yönelik Pişmanlık” ve “Duygusalılık” alt boyutlarındaki alfa katsayıları da beklentinin altında kalmıştır. Bu durum, elde edilen ilişkisel bulguların gücünü nispeten sınırlamış olabilir. Buna karşın “Stil Bilinçliliği” ve “Sosyal Anksiyete” alt boyutlarının hem korelasyon hem de regresyon analizlerinde anlamlı sonuçlar verdiği, “Mevcut Anlam” ve “Anlam Arayışı” ölçeklerinin ise yüksek iç tutarlılık gösterdiği belirlenmiştir.

Spearman korelasyon analizleri, “Stil Bilinçliliği” ile varoluşsal pişmanlık arasında negatif ve anlamlı bir ilişkinin varlığını göstermiştir. “Sosyal Anksiyete” ile pişmanlık arasında da negatif yönde, ancak daha düşük düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Buna karşılık “İçsel Öz-Farkındalık” alt boyutunun pişmanlıkla pozitif fakat sınırda anlamlı bir ilişki taşıdığı gözlemlenmiştir. Çoklu regresyon sonucunda ise yalnızca “Stil Bilinçliliği”nin regresyon modelinde bağımsız olarak anlamlı bir yordayıcı olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Bu bulgunun, Duval ve Wicklund’un nesnel öz-farkındalık kuramının “davranışsal uyum” öngörüsüyle örtüşmesi, dışsal benlik düzenlemesinin geriye dönük özeleştiriyi sınırlayabileceğini düşündürmüştür.

Düzenleyici (moderasyon) analizlerinde ise “Mevcut Anlam” ve

“Anlam Arayışı” alt boyutlarının, öz-bilinç ile varoluşsal pişmanlık arasındaki ilişkiyi anlamlı biçimde değiştirme potansiyelinin olmadığı saptanmıştır. Her ne kadar “Mevcut Anlam” kendi başına pişmanlığı yordayan bir değişken olarak öne çıkmışsa da, etkileşim terimi düzeyinde anlamlı herhangi bir etki bulunamamıştır. Bu durum, literatürde anlamın doğrudan ve dolaylı yollarla işlevsel bir unsur olarak konumlandığını, ancak moderatör rolünü beklenen biçimde üstlenemediğini düşündürmektedir.

Özetle, “Stil Bilinçliliği” alt boyutu, dışsal benlik düzenlemesine odaklanıldığında pişmanlık deneyimini zayıflatıcı bir tampon görevi üstlenirken; “İçsel Öz-Farkındalık” düzeyi yüksek bireylerde mevcut anlam algısının güçlendirilmesinin pişmanlığı yumuşatıcı bir işlev gördüğü ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, aşırı kendini gözlemlenme (self-rumination) eğilimi, mevcut anlam desteği olmaksızın pişmanlık yoğunluğunu artırma eğilimindedir. “Sosyal Anksiyete” boyutunda ise orta düzey kaygının koruyucu, yüksek düzey kaygının ise ruminatif döngülere zemin hazırlayabilecek risk faktörüne dönüştüğü gözlemlenmiştir. Yaşam anlamının aracı işlevi, kişilerin “şu an” algısının geçmişe dair negatif duygulanımları yeniden yapılandırma kapasitesine işaret ederken; düzenleyici işlevin görülmemesi, anlamın doğrudan değil, aracılık yoluyla etkisini gösterdiğini vurgulamaktadır. Çalışmanın bulguları, öz-bilincin alt boyutlarının tekil değerlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koyarken; psikolojik danışma süreçlerinde bireyin hangi öz-bilinç bileşenine odaklanılması gerektiğine dair yol gösterici bir çerçeve sunmuştur. Ayrıca, yaşam anlamı inşasının pişmanlıkla baş etmede dönüştürücü rolü, hem klinik hem de koruyucu ruh sağlığı programlarının tasarımında dikkate alınması gereken bir husus olarak öne çıkmıştır.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda hem gelecekteki araştırmalara hem de uygulama süreçlerine yönelik öneriler şu şekilde sunulmuştur. Bu çalışmada, öz-bilinç alt boyutlarının varoluşsal pişmanlık ve yaşam anlamı arasındaki çok katmanlı etkileşimleri sistematik biçimde incelenmiş; dışsal benlik düzenlemesinin pişmanlığı zayıflatıcı, içsel ruminasyonun ise mevcut anlam desteği olmaksızın pişmanlığı güçlendirici bir rol üstlendiği ortaya konmuştur. Ölçüm araçlarının psikometrik iyileştirilmesi, boylamsal takipler ve niteliksel yaklaşımlarla desteklenen karma modeller, gelecekteki araştırmaların temelini oluşturacaktır. Klinik ve koruyucu ruh sağlığı programlarında, öz-bilinç temelli tekniklerin ve anlam odaklı yaklaşımların bütünleştirilmesi, bireylerin pişmanlıkla baş etme kapasitelerini güçlendirecek ve psikolojik dayanıklılığı artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Akin, A., & Taş, İ. (2015). Yaşam Anlamı Ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Electronic Turkish Studies*, 10(3).
- Alparslan, A. M., Yastioğlu, S., Taş, M. A., & Özmen, M. (2022). Yaşamın işin anlam kaynakları ve iyi oluş ilişkisi üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(33), 14-33.
- Battista, J., & Almond, R. (1973). The development of meaning in life. *Psychiatry*, 36(4), 409-427.
- Binder, P. E. (2022). The call of the unlived life: On the psychology of existential guilt. *Frontiers in Psychology*, 13, 991325.
- Bogaert, A. F., & Brotto, L. A. (2014). Object of desire self-consciousness theory. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 40(4), 323-338.
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2013). Self-consciousness, expectancies, and the coping process. In *Stress and coping* (pp. 305-330). Psychology Press.
- Connolly, W. E. (1973). Theoretical self-consciousness. *Polity*, 6(1), 5-35.
- Crumbaugh, J. C., & Maholick, L. T. (1964). An experimental study in existentialism: The psychometric approach to Frankl's concept of noogenic neurosis. *Journal of Clinical Psychology*, 20(2).
- Çelik, G. (2017). Varoluş felsefeleri, varoluşçu terapi ve sosyal hizmet. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 417-439.
- Demirbas, N. (2016). Üniversite öğrencilerinin yaşamda anlam ve yaşam amaçları arasındaki ilişki. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 6(1), 133-141.
- Dezutter, J., Casalin, S., Wachholtz, A., Luyckx, K., Hekking, J., & Vandewiele, W. (2013). Meaning in life: An important factor for the psychological well-being of chronically ill patients? *Rehabilitation Psychology*, 58(4), 334-341.
- Ekşi, H., & Kardaş, S. (2017). Spiritual well-being: Scale development and validation. *Spiritual Psychology and Counseling*, 2(1), 73-88.
- Ermış, E. N., & Bayraktar, S. (2021). Çok boyutlu varoluşsal pişmanlık envanterinin Türkçeye uyarlanması: Güvenirlilik ve geçerlilik analizi. *Psikiyatri Güncel Yaklaşımlar*, 13(Ek 1), 421-440.
- Fenigstein, A., Scheier, M. F., & Buss, A. H. (1975). Public and private self-consciousness: Assessment and theory. *Journal of Consulting*

- and Clinical Psychology*, 43(4), 522-527.
- Franzoi, S. L. (1983). Self-concept differences as a function of private self-consciousness and social anxiety. *Journal of Research in Personality*, 17(3), 275-287.
- Gilovich, T., Medvec, V. H., & Kahneman, D. (1998). Varieties of regret: A debate and partial resolution. *Psychological Review*, 105(3), 602-615.
- Göçen, A. (2019). Öğretmenlerin yaşam anlamı, psikolojik sermaye ve cinsiyetinin psikolojik iyi oluşlarına etkisi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 8(1), 135-153.
- Grant, A. M., Franklin, J., & Langford, P. (2002). The self-reflection and insight scale: A new measure of private self-consciousness. *Social Behavior and Personality*, 30(8), 821-835.
- Higa, C. K., Phillips, L. K., Chorpita, B. F., & Daleiden, E. L. (2008). The structure of self-consciousness in children and young adolescents and relations to social anxiety. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 30, 261-271.
- Kaba, İ. (2020). Ontolojik iyi-oluş (yaşam projesi). *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12(1), 143-154.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kaya, B., & Akoğlu, B. (2024). Yetişkinlerde travma sonrası büyüme ile yaşamda anlam arayışı arasındaki ilişkide umudun aracı rolü. *Humanistic Perspective*, 6(1), 33-58.
- King, L. A., & Hicks, J. A. (2007). Whatever happened to "What might have been"? Regrets, happiness, and maturity. *American Psychologist*, 62(7), 625-636.
- King, L. A., & Hicks, J. A. (2009). Detecting and constructing meaning in life events. *The Journal of Positive Psychology*, 4(5), 317-330.
- May, R. (1958). The origins and significance of the existential movement in psychology. *The Humanistic Psychologist*, 1(1), 3-12.
- Mittal, B., & Balasubramanian, S. K. (1987). Testing the dimensionality of the self-consciousness scales. *Journal of Personality Assessment*, 51(1), 53-68.
- Morin, A. (2011). Self-awareness part 1: Definition, measures, effects, functions, and antecedents. *Social and Personality Psychology Compass*, 5(10), 807-823.

- Öveç, Ü. (2007). *Öz-duyarlılık ile öz-bilinç, depresyon anksiyete ve stres arasındaki ilişkilerin yapısal eşitlik modeliyle incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi.
- Özdemir, N., & Düzgüner, S. (2020). Psikolojik açıdan suçluluk, pişmanlık ve günahkârlığın kapsamı ve yakın kavramlar arasındaki yeri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49.
- Özgüngör, S. (2006). Öz bilinç, olumsuz değerlendirilme. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 85-92.
- Park, J., & Baumeister, R. F. (2017). Meaning in life and adjustment to daily stressors. *The Journal of Positive Psychology*, 12(4), 333-341.
- Reker, G. (2008, Kasım). Resilience as a mediator of stressful life events and subjective wellbeing, existential regret, and physical health in older adults. Bildiri sunulmuştur, *62nd Scientific Meeting of the Gerontological Society of America*, Washington, DC.
- Reno, R. R., & Kenny, D. A. (1992). Effects of self-consciousness and social anxiety on self-disclosure among unacquainted individuals: An application of the social relations model. *Journal of Personality*, 60(1), 79-94.
- Rugancı, R. N. (1995). Private and public self-consciousness subscales of the Fenigstein, Scheier and Buss self-consciousness scale: A Turkish translation. *Personality and Individual Differences*, 18(2), 279-282.
- Ruipérez, M. Á., & Belloch, A. (2003). Dimensions of the self-consciousness scale and their relationship with psychopathological indicators. *Personality and Individual Differences*, 35(4), 829-841.
- Rutledge, J. A., Williams, J. D., & Barlow, M. A. (2024). The relationship between life regrets and well-being: A systematic review. *Frontiers in Psychology*, 15, 1515373.
- Saffrey, C., Summerville, A., & Roese, N. J. (2008). Praise for regret: People value regret above other negative emotions. *Motivation and Emotion*, 32, 46-54.
- Silvia, P. J. (2002). Self-awareness and emotional intensity. *Cognition & Emotion*, 16(2), 195-216.
- Silvia, P. J., & Duval, T. S. (2001). Objective self-awareness theory: Recent progress and enduring problems. *Personality and Social Psychology Review*, 5(3), 230-241.

- Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S., & Kaler, M. (2006). The Meaning in Life Questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53(1), 80-93.
- Steger, M. F., Kashdan, T. B., Sullivan, B. A., & Lorentz, D. (2008). Understanding the search for meaning in life: Personality, cognitive style, and the dynamic between seeking and experiencing meaning. *Journal of Personality*, 76(2), 199-228.
- Stein, D. J. (2015). Social anxiety disorder and the psychobiology of self-consciousness. *Frontiers in Human Neuroscience*, 9, 489.
- Striegel-Moore, R. H., Silberstein, L. R., & Rodin, J. (1993). The social self in bulimia nervosa: Public self-consciousness, social anxiety, and perceived fraudulence. *Journal of Abnormal Psychology*, 102(2), 297-306.
- Şahin, Ş., & Yalçın, P. (2019). Çeviri edinci kavramının öz yeterlik bağlamında değerlendirilmesi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 7(4), 423-430.
- Trapnell, P. D., & Campbell, J. D. (1999). Private self-consciousness and the five-factor model of personality: Distinguishing rumination from reflection. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(2), 284-304.
- Tzeng, S. Y., & Shiu, J. Y. (2019). Regret type matters: Risk aversion and complaining in a multidimensional post-purchase regret framework. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 31(5), 1466-1485.
- Xi, J. (2024). Self-awareness and the meaning of existence from a phenomenological perspective. *Studies in Social Science & Humanities*, 3(12), 54-59.
- Yek, M. H., Olendzki, N., Kekecs, Z., Patterson, V., & Elkins, G. (2017). Presence of meaning in life and search for meaning in life and relationship to health anxiety. *Psychological Reports*, 120(3), 383-390.
- Yılmaz, H. A. (2022). Self-awareness and self-consciousness: A review from a social psychology perspective. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(4), 437-445.
- Zeelenberg, M., & Pieters, R. (2007). A theory of regret regulation 1.0. *Journal of Consumer Psychology*, 17(1), 3-18.

ESTETİK TIBBİ MÜDAHALELERDE HEKİMİN HUKUKİ SORUMLULUĞU

İrem KIRASLAN¹

Özet

Günümüzdeki modern tıptaki gelişmeler ile birlikte tıbbi müdahaleler yeknesak olarak insanları doğrudan tedavi etmek amacıyla yapılmamaktadır. Estetik tıbbi müdahaleler çoğu zaman dolaylı tedavi amacıyla bireylerin görünümünü iyileştirerek hastanın sosyal ve psikolojik olarak kendini daha iyi hissetmesi için gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda, hekim hastasına tıbbi müdahalede bulunurken hukuka uygunluk şartını sağlayabilmesi için tıbbi endikasyona dayanması gerekirken estetik tıbbi müdahalelerde sosyal ve psikolojik nedenler yeterli görülmektedir. Estetik tıbbi müdahalenin hukuka uygunluğu şartının sağlanması için hekimin hastaların ruhsal sağlık durumlarını göz önünde bulundurarak gereken estetik tıbbi müdahalelerde bulunmaktadır. Hekim ve hasta arasında sözleşme ilişkisi gereği hekim belli yükümlülüklerine uygun olarak hastanın en iyi çıkarlarını gözeterek hareket etmeli hastaysa bu tedavinin hekime tedavi ücretini ödemeli ve hekimin talimatlarına uymalıdır.

Araştırma, hekim-hasta ilişkisini, sözleşmenin niteliğini ve tıbbi müdahale süreçlerinde karşılaşılabilecek hekim ve hastanın yükümlülüklerini oluşabilecek hukuki sorunları kapsamaktadır. Doktrin ve Yerleşik Yargıtay ilamlarında, estetik tıbbi müdahalelerin hukuki niteliğinin ağırlıklı olarak ve eser sözleşmesi olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Ayrıca, hekimlerin aydınlatma yükümlülüğü ve hastaların rızasının önemi vurgulanmıştır.

Estetik tıbbi müdahalelerde hekimlerin sorumluluklarının belirlenmesi, hasta haklarının korunması ve tıbbi standartların sağlanması açısından kritik öneme sahiptir. Bu çalışma hem pratikte hem de teoride hekimlerin sorumluluklarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu çalışma estetik tıbbi müdahale sözleşmenin niteliği ve özel hukuktaki yeri tanımından başlanarak estetik cerrahi uygulamalarında hekim hasta ilişkisinde ortaya çıkan uyuşmazlıklardaki hekimin hukuki sorumluluğu ve sorumluluğunun sonuçları ko-

1 İstanbul Gedik Üniversitesi, Özel Hukuk Yüksek Lisans Öğrencisi, 0009-0004-3058-6919, av.irem.kiraslan@hotmail.com

nuları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Estetik, Tıbbi Müdahale, Hekimin Sorumluluğu, Endikasyon, Hasta

THE LEGAL LIABILITY OF PHYSICIANS IN AESTHETIC MEDICAL INTERVENTIONS

Abstract

With the advancements in contemporary medical science, medical interventions are no longer uniformly conducted solely for the purpose of direct therapeutic treatment. Aesthetic medical procedures are frequently performed with the intention of indirectly promoting the patient's psychological and social well-being by enhancing physical appearance. In this context, while conventional medical interventions must be grounded in a medical indication to meet the requirements of legal compliance, aesthetic interventions are generally deemed permissible on the basis of psychological and social justifications.

To ensure the lawfulness of an aesthetic medical intervention, the physician is expected to evaluate the patient's mental health status and perform the procedure accordingly. Within the framework of the contractual relationship established between the physician and the patient, the physician is obligated to act in accordance with professional standards, prioritizing the patient's best interests. Correspondingly, the patient is required to remunerate the physician for the services rendered and to comply with the physician's instructions throughout the treatment process.

This study examines the physician-patient relationship, the legal nature of the contractual bond between them, and the respective obligations of both parties within the context of aesthetic medical interventions. It further addresses potential legal disputes that may arise in practice. According to prevailing legal doctrine and consistent jurisprudence of the Turkish Court of Cassation, aesthetic medical interventions are predominantly classified as contracts for work rather than contracts for treatment. Moreover, emphasis is placed on the physician's duty of disclosure and the necessity of obtaining the patient's informed consent.

The determination of physicians' legal responsibilities in the context of aesthetic medical procedures is of critical significance in terms

of safeguarding patient rights and upholding medical standards. This thesis aims to contribute to the academic and practical understanding of physician liability in such procedures. In doing so, it will address the contractual characterization and legal framework of aesthetic medical interventions under private law, the specific obligations arising from the physician-patient relationship in aesthetic practices, and the legal consequences of breaches of duty by the physician.

Key Words: Aesthetic, Medical Intervention, Physician's Responsibility, Indication, Patient

GİRİŞ

Dünyada her geçen gün artan güzellik ve estetik kaygısı, bireylerin dış görünüşlerine verdikleri önemi daha da arttırmaktadır. Özellikle sosyal medya etkisiyle bireylerde kusursuz olma çabası, estetik kaygının artması ve toplumda oluşan güzellik algısı ve teknik imkânların gelişmesiyle birlikte de estetik müdahalelere duyulan ilginin artmasında büyük rol oynamaktadır.

Günümüzde estetik cerrahi, yalnızca tedavi edici bir tıbbi müdahale alanı olmanın ötesine geçmiş, bireylerin dış görünüşlerini iyileştirme ve kendilerini daha iyi hissetme arzularıyla talep edilen bir uygulama haline gelmiştir. Estetik amaçla yapılan tıbbi müdahaleler, esasen hastalığı tedavi etme amacından çok bireyin görünümünü değiştirmeye yönelik olmasıyla klasik tıbbi müdahalelerden ayrılmaktadır. Bu yönüyle estetik cerrahinin temelinde, bireyin ruhsal ve sosyal iyilik hâlini artırmaya yönelik bir amaç yatmaktadır. Estetik operasyonlar çoğunlukla kişinin sağlıklı olmasına rağmen dış görünümüne dair memnuniyetsizlikleri gidermek üzere gerçekleştirilmektedir.

Dünyada estetik cerrahi alanının giderek gelişimine paralel bir biçimde ülkemizde de bu alan her geçen gün daha gelişmekte ve bu alanda adı duyulan sayılı başarılı ülkeler arasında bulunmaktayız. (Petek, 2006, s.178) Bu durumun etkileri ülkemizde de estetik amaçlı tıbbi müdahalelerin talebin kayda değer ölçüde artmasına yol açmıştır. Ülkemizde estetik tıbbi müdahalenin bu denli önemli bir yere sahip olması bu konuya ilişkin hukuki uyumsuzlukları da artmasını da beraberinde getirmektedir.

Bununla birlikte, estetik cerrah ile hasta arasındaki ilişkinin hukuki niteliği ve ortaya çıkabilecek uyumsuzlukların çözümünde hangi kural-
ların uygulanacağı konusu, hukuk uygulayıcıları ve akademik çevre-

ler açısından önem arz etmektedir. Özellikle hekimin estetik müdahale sırasında gösterdiği özen yükümlülüğü, aydınlatma yükümlülüğü ve müdahalenin hukuka uygunluk şartları bu ilişkinin temel hukuki sorun alanlarını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, güzelleştirme amacı taşıyan estetik tıbbi müdahalelerin hukuki çerçevesini ortaya koymak; hekimin sorumluluğunu, hasta ile kurulan sözleşme ilişkisini ve ilgili yasal düzenlemeleri değerlendirmektir. Estetik müdahalelerin kapsamı, hukuki dayanağı ve doğurabileceği sorumluluk türleri incelenerek, bu alanda karşılaşılan sorunlara çözüm önerileri sunulacaktır

.2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.ESTETİK AMAÇLI TIBBİ MÜDAHALE

Tıbbi müdahale; Hasta Hakları Yönetmeliği m.4/1-g bendi uyarınca; “Tıp mesleğini icraya yetkili kişiler tarafından uygulanan, sağlığı koruma, hastalıkların teşhis ve tedavisi için ilgili meslekî yükümlülükler ve standartlara uygun olarak tıbbın sınırları içinde gerçekleştirilen fizikî ve ruhî girişimi” olarak tanımlanmıştır. Doktrinde yer alan daha geniş bir tanıma göre ise; Kişilerin bedensel, fiziksel veya ruhsal bir hastalığını, noksanlığını teşhis ve tedavi etmek veya tedavinin mümkün olmadığı durumlarda ise hastalığın etkilerini en aza indirmek, hastanın acılarını dindirmek veya onları böyle bir rahatsızlıktan korumak ya da nüfus planlaması amacı için, tıp mesleğini icraya kanunen yetkili kimseler tarafından tıp biliminin genel kabul görmüş kural ve esaslara uygun olarak gerçekleştirilmesidir. Bu bağlamda müdahale en basit teşhis tedavi yöntemlerinden en ağır cerrahi müdahalelere kadar uzanan her türlü faaliyet olarak tanımlanmıştır. (Ayan, 1990, s.5)

Estetik amaçlı tıbbi müdahaleler; kişilerin doğuştan veya sonradan bir sebebe bağlı olarak ortaya çıkan veya sebebe bağlı olmaksızın ortaya çıkan anomalileri düzeltmek amacıyla veya salt güzelleşmek amacıyla gerçekleştirilen tıbbi müdahalelerdir. (Zevkililer,1983, s.28; Çınar,2020,s.109)

Estetik amaç taşıyan tıbbi müdahalelerin hukuka uygun kabul edilebilmesi, birtakım şartların yerine getirilmesine bağlıdır. Bu kapsamda, müdahalenin bir estetik cerrah tarafından gerçekleştirilmesi ve tıbbi bir gereklilik (endikasyon) bulunması önem arz eder. Ayrıca, müdahale öncesinde ya da en geç müdahale sırasında hastaya gerekli aydınlatmanın yapılması ve açık rızasının alınması zorunludur. Ancak estetik amaçlı tıbbi müdahalelerde diğer tıbbi müdahalelerdekinden

farklı olarak; sosyal ve psikolojik endikasyon şartı nedeniyle hasta bireye uygulanan şekli tıbbi müdahalelerdir. Estetik amaçlı tıbbi müdahaleleri diğer tıbbi müdahalelerden ayıran temel özellik endikasyon şartının tıbbi olarak değil, sosyal ve psikolojik olarak var olmasıyla hukuka uygunluk şartlarının sağladığının kabul edilmesidir.

2.1. SÖZLEŞMENİN UNSURLARI

2.1.1. HEKİM

Sözleşmenin en önemli unsurlarından ilki hekimdir. Hekim, Türk Dil Kurumu tarafından hastalıkları teşhis ve onları ilaçlarla veya bazı araçlarla tedavi eden kimse; doktor, tabip olarak tanımlanmıştır.(TDK sözlük.(2025). “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, “<https://sozluk.gov.tr/>” erişim tarihi:07/04/2025)

Hekim, hastaya yönelik tıbbi uygulamaları gerçekleştirmeden önce gerekli muayeneleri yapmalı, anamnez almalı ve tetkikleri ve testleri yapmalı, bu süreçte hastanın genel sağlık durumu ve bireysel özelliklerini de dikkate almalıdır. Bu değerlendirmeler sonucunda, hekimin kendi uzmanlık alanı çerçevesinde hastanın yararına en uygun tıbbi müdahaleyi gerçekleştirmesi bir yükümlülük haline gelir. Bu yükümlülük, hekimin hasta ile kurduğu ilişki kapsamında tıbbi bir edimi ifa etme borcu altına girmesi anlamına gelmektedir.

Hekimlik Meslek Etiği Kuralları md. 5’ te belirtildiği üzere; Hekimin öncelikli görevi, hastalıkları önlemek ve bilimin öngörülerini yerine getirerek hastaları iyileştirmeye çalışarak insanın yaşamını ve sağlığını korumaktır. Hekim hastayı tedavi ederken insan onurunu uygun davranması onun öncelikli bir görevidir. Ayrıca hekim mesleğin getirmiş olduğu yükümlülüklerini yerine getirirken modern tıp alanındaki gelişmeleri de yakından takip etmelidir.

Bir kimsenin hekimlik sıfatını taşıması için mevzuatta öngörülen üç koşul bulunmaktadır. Öncelikle ilk ve esaslı koşulu tıp fakültesinden mezun olmaktır. 1219 Sayılı Tababet ve Şuabatı San’atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun’un md. 1 uyarınca; Türkiye Cumhuriyeti’nde hekimlik mesleğini icra ve herhangi surette olursa olsun hasta tedavi edebilmek için tıp fakültesinden diploma sahibi olmak şart olduğu belirtilmiştir. Kanun lafzından anlaşılacağı üzere tıp fakültesinden eğitimi başarıyla tamamlayan bir kimse hekim unvanına hak kazanmış olacaktır.

Hekimlik mesleğine haiz olmanın ikinci koşulu ise hekimin “Türk Tabipleri Birliği’ne üye olması” koşulu öngörülmüştür. Ancak Türk

Tabipler Birliği Kanunu md. 7/2'ye göre; “ Mesleklerini serbest olarak icra etmeksizin kamu kurum ve kuruluşları ile kamu iktisadi teşebbüslerinde asli ve sürekli görevlerde çalışanlar ile herhangi bir sebeple mesleğini icra etmeyenler tabip odalarına üye olabilirler.” şeklinde belirtilmiştir. Bu madde metninin lafzından da anlaşılacağı üzere bu şart serbest çalışan hekimler için zorunluluk olarak öngörülmüş olsa da kamu da çalışan hekimler için zorunluluk olarak öngörülmemiştir.

Hekim mesleğini icra edebilmesi için mevzuatta öngörülmüş olan son koşul ise hekimin geçici veya sürekli bir engelin bulunmamasıdır. Bir kimsenin hekimlik sıfatına haiz olabilmesi için öngörülen tüm bu şartları taşıyor olması gerekmektedir. Aksi takdirde mevzuatta öngörülen bir koşulun bile taşımayan kimse hekimlik unvanını kazanamayacaktır.

2.1.2. HASTA

Türk Dil Kurumu tarafından hasta; hastalık, kaza veya yaralanma dolayısıyla fizik veya ruh sağlığı bozulmuş ve tedavi edilmesi gereken kimse olarak tanımlanmıştır.(TDK sözlük.(2025). “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, <https://sozluk.gov.tr/>.erişim tarihi: 18/04/2025)

Hasta Hakları Yönetmeliği, md.4/1-b bendine göre; sağlık hizmetlerinden faydalanma ihtiyacı bulunan kimse olarak belirtilmiştir. Hasta kavramı öğretilde genellikle, fiziksel ya da akıl rahatsızlığı bulunan, normal olmayan bir durumdan kaynaklı sebepler ile tedavi olmak için müdahale talep eden, bazen de kontrol amaçlı olarak doktor ile tıbbi olarak ilişki kurabilen kişi olarak tanımlanmaktadır. (Tokbaş,2016,s.364)

Modern tıp anlayışına göre tıbbi müdahalenin muhatabı, sağlık durumu bozulan ve bu nedenle tedaviye ihtiyaç duyan kişilerdir. Bu çerçevede, tıbbi uygulamalar genellikle bedensel veya ruhsal açıdan bir hastalık hali bulunan bireylere yönelik olarak değerlendirilmektedir. Ancak günümüzde bu yaklaşımın değişmekte olduğu ve herhangi bir sağlık sorunu bulunmayan kişilerin de çeşitli nedenlerle tıbbi müdahale talebinde bulundukları görülmektedir. Özellikle hastaneye estetik kaygılarla yapılan başvurular, tıbbi müdahalenin yalnızca hastalıkların giderilmesi amacıyla değil, bireyin dış görünümünü ve yaşam kalitesini artırmak amacıyla da talep edildiğini göstermektedir. Bu durum, hasta olarak adlandırılan bireylerin kimi zaman kendilerini daha iyi hissetmek amacıyla hastanelere başvurduklarını göstermektedir.

2.1.3. HASTANE

Hastalara yatarak veya ayakta tanı, tedavi ve bakım hizmetlerinin hekim, hemşire ve diğer sağlık çalışanları tarafından verildiği sağlık kuruluşu olarak tanımlanmıştır. (TDK sözlük.(2025). “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, <https://sozluk.gov.tr/>. erişim tarihi: 20/04/2025)

Devletin; her bireyin sağlıklı bir şekilde yaşamını sürmesi ve bunu için gereken ortamı sağlaması pozitif yükümlülüklerinden biridir.

Bu durum 1982 Anayasası md.56 uyarınca; “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlama; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimdeki sağlık ve sosyal kurumlardan yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir. Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir.” şeklinde öngörülmüştür

Devlet; toplumda yaşayan her vatandaşının sağlıklı bir şekilde yaşaması için gereken ortamı sağlamalı ve bunun için gereken kurum ve kuruluşları da açmalı veya açılan özel kurumları ise denetleyerek tek elden sağlık hizmeti verilmesini sağlamakla yükümlüdür.

2.1.4. ESTETİK TIBBİ MÜDAHALENİN HUKUKİ NİTELİĞİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Estetik tıbbi müdahale sözleşmesindeki hekim- hasta arasındaki ilişki tam iki tarafa borç yükleyen ivazlı bir sözleşme ilişkisi olup tarafların açık irade beyanları aranmaksızın örtülü irade beyanlarıyla da kurulan ani edimli sözleşme tipidir. (Özay, 2005, s.13)

Doktrindeki ve yargı kararlarındaki estetik tıbbi müdahale sözleşmesinin bir baskın görüş tedavi amacına yönelik tıbbi müdahale sözleşmelerinde hekim ile hasta arasındaki ilişkinin hukuki niteliğinin vekâlet sözleşmesi niteliğinde olduğu yönündedir. (Ayan, Tıbbi Müdahaleler s.54; Tandoğan Özel Borç İlişkileri, s.600.)

Ancak tıbbi müdahale sözleşmesinin dolaylı tedavi amacı ve sonuç taahhüdüyle oluşturulması durumunda ise hukuki niteliğinin eser sözleşmesi olduğunu sayanlar olduğu gibi Türk Borçlar Kanun’unda düzenlenmiş tipik sözleşmelerden olduğu görüşü de

bulunmaktadır. Bir diğer azınlık görüşe göre ise sözleşme kendine özgü bir sözleşme niteliğinde olup diğer tipik sözleşmeye ilişkin hükümler uygulanamayacağı yönündedir. (Özay, 2005, s.12)

Doktrindeki ve yargı kararlarındaki tedavi amacına yönelik tıbbi müdahale sözleşmelerinde hekim ile hasta arasındaki ilişkinin hukuki niteliğinin vekâlet sözleşmesi niteliğinde olduğu yönündedir. (Ayan, Tıbbi Müdahaleler s.54; Tandoğan Özel Borç İlişkileri, s.600)

Bu çerçevede sözleşmenin taraflarından olan hekim, hasta adına hastanın bedensel bütünlüğüne yönelik tıbbi müdahalede bulunma görevini üstlenen vekil, hasta ise hekime kendisine tıbbi müdahalede bulunmasına yönelik ilgili işlemlere yönelik vekâlet veren konumdadır.

Ancak hekimin hastasına bir eser meydana getirme sayılan ve sonucun taahhüt edilmesi mümkün olan estetik tıbbi müdahale sözleşmelerinin hukuki niteliği ise eser sözleşmesi niteliğinde olduğu belirtilmektedir. Bu durumda hekim ancak hastasına vermiş olduğu sonucu başarılı bir şekilde meydana getirirse sözleşme borcundan kurtulmuş olacaktır. Bu yaklaşıma göre hekim tarafından meydana getirilen estetik müdahalenin sonucunun hasta tarafından başarılı bulunması gerekmekte olup meydana gelen sonuç tıp bilimi ve standartlarına uygun olarak meydana gelmiş olması durumunda sözleşmenin gereği gibi ifa edildiği kabul edilecektir. (Koyuncu Aktaş,2020, s.85)

Hizmet sözleşmesi görüşüne göre ise taraflar işçi ve işverenden oluşmaktadır. Hizmet sözleşmesinin belirgin unsurları iş görme, bağımlılık, zaman ve ücret unsurlarıdır. (Eren, 2019,s.542) Bu kapsamda incelendiğinde estetik tıbbi müdahale sözleşmesinde hekimde hastaya karşı üstlenmiş olduğu tıbbi müdahaleleri ücret karşılığında yerine getirmektedir. Hekim ile hasta arasındaki ücret unsuru bu yönden hizmet sözleşmesine benzemektedir. Ancak hekim hastasına karşı sözleşmede üstlenmiş olduğu zamanın tamamının hastasının emirlerinde ona bağımlı bir şekilde geçirmemektedir. (Koyuncu Aktaş,2020, s.51) Hekim ve hasta arasındaki hekimlik sözleşmesinde bağımlılık unsuru bulunmamaktadır. Öncelikle hekimlik sözleşmesinin taraflarını serbest ve bağımsız çalışan hekimle hastası oluşturmaktadır. Taraflar arasındaki bu sözleşmeden kaynaklanan teşhis ve tedavi yükümlülüğünü yerine getiren hekimin kendi nam ve hesabına işlettiği muayenahanenin sahibi sıfatıyla serbest bir çalışan olması veya özel sağlık kuruluşlarını işleten bir hekim olması şartı aranmaktadır. (Demir, 2020,s.231)

Hekim sadece hastasına estetik tıbbi müdahale bulunduğu süre

zarfında belli bir zaman dilimine bağlı kalmadan -serbestçe- tıbbi müdahalede bulunarak hastayı tedavi etmekle yükümlüdür. Ayrıca estetik tıbbi müdahalelerde bulunurken hekim hastasında emir ve talimatları doğrultusunda hareket edemez. Hekim, hastanın buyruğu altına girmeden özenli bir iş görme borcu altına girmektedir. Doktrinde aile hekimliği müessesinin hizmet sözleşmesi olabileceği yönünde görüş ayrılıkları bulunmaktadır.(Arslan,2020,s.405)

Bu bağlamda hekimlik sözleşmesi bünyesinde bağımsız bir çalışma ilişkisi barındırmakla birlikte hekim-hasta arasındaki ilişki işçi-işveren ilişkisi olarak değerlendirilmemelidir. Ayrıca hizmet akdiyle ilgili mevzuat hükümleri de hekim-hasta arasında doğan uyuşmazlıklarda da uygulama alanı bulmamalıdır.

Doktrindeki estetik tıbbi müdahale sözleşmesinin kendine özgü sözleşme olduğunu belirten azınlıktaki görüşe göre ise; hekim ile hasta arasında estetik tıbbi müdahaleden kaynaklı bir uyuşmazlık yaşanması halinde ilk olarak taraflar arasında kendi iradeleriyle öngörmüş oldukları kural olup olmadığına bakılır ve eğer taraflar belirli kuralları koymuşsa bu kural uygulanacaktır. Eğer taraflar herhangi bir kural öngörmemişse Türk Borçlar Kanun'unun genel hükümleri uygulanabilir. Aksi takdirde hâkim ayrıca örf ve adet hukukunda bir hüküm varsa ona uygulayacaktır. Örf ve adet hukukunda da uyuşmazlığa uygulanabilir nitelikte bir kural yoksa hâkimin hukuk yaratması söz konusu olacaktır. (Eren, 2019,s.965)

Türk hukuk sisteminde, estetik amaçla gerçekleştirilen tıbbi müdahalelerde hekimin temel borcunun, hastaya dolaylı olarak tıbbi müdahalede bulunmak olduğu kabul edilmektedir. Bu edimin hukuki niteliği gereği, taraflar arasında kurulan ilişkinin eser sözleşmesi çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Bunun yanı sıra, uyuşmazlık konusu olayın özelliklerine göre, vekâlet sözleşmesi dışında kalan bazı sözleşme türlerine ait hükümlerin de, uygun düştüğü ölçüde kıyasen uygulanabileceği ifade edilmektedir.(Er, 2008, s.70-71)

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın temel amacı, estetik amaçlı tıbbi müdahale sözleşmesinin unsurlarını ve aralarındaki nitel hukuki ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu sözleşmenin taraflarından olan hasta ile hekim arasında kurulan ilişkinin özel hukuk açısından hukuki niteliğini ortaya koymak ve bu sözleşme ilişkisi çerçevesinde hekimin yükümlülüklerini ve hukuki sorumluluğunu değerlendirmektir. Estetik müdahaleler, çoğu

zaman doğrudan tedavi edici bir tıbbi gereklilikten ziyade, bireyin dış görünümünü iyileştirme ve bu yolla psikolojik ve sosyal tatmin sağlama amacını taşımaktadır. Bu durumun, klasik tıbbi müdahalelerin ayıran kısımları incelenerek estetik tıbbi müdahale sözleşmesinin hukuka uygunluk şartları incelenmiştir. Doğrudan tedavi amacı güden klasik tıbbi müdahalelerden farklı olarak, hasta ile hekim arasındaki sözleşmenin niteliği, hekimin özen ve sadakat borcunun kapsamı ve aydınlatma yükümlülüğü gibi hukuki sorumluluk alanlarının yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada, estetik tıbbi müdahalelerin hukuki niteliği vekâlet sözleşmesi ve eser sözleşmesi bağlamında incelenecek; hekimin estetik müdahale sonucu bir başarı veya sonuç taahhüdü altına girip girmediği, bu taahhüdün varlığı halinde uygulanacak hukuki rejimin ne olacağı soruları yanıtlanmaya çalışılacaktır. Ayrıca, Yargıtay kararları ve doktrindeki görüşler ışığında, hekimin estetik müdahale nedeniyle hangi durumlarda sorumlu tutulabileceği değerlendirilerek, hasta-hakları ve hekim-yükümlülükleri dengesine dair hukuki çerçeve ortaya konulacaktır.

Araştırmanın genel amacı, hem mevzuat hem içtihat hem de doktrinsel tartışmalar ışığında, estetik amaçlı tıbbi müdahalelere ilişkin hukuki ilişkilerin daha açık, sistematik ve uygulanabilir biçimde yorumlanmasına katkı sağlamaktır.

4. YÖNTEM

Bu çalışma, estetik amaçlı tıbbi müdahalelerde hasta ile hekim arasında kurulan sözleşmenin hukuki niteliğini ve bu kapsamda hekimin sorumluluğunu değerlendirmek amacıyla yürütülen hukuki araştırmadır. İlk olarak gerekli literatür taraması yapılmış ve konuya ilişkin kaynaklar toplanmıştır. Çalışmada, normatif analiz yöntemi benimsenmiş; yürürlükteki Türk Borçlar Kanunu, Hasta Hakları Yönetmeliği ve ilgili özel mevzuat hükümleri esas alınarak, sözleşmenin hukuki yapısı ve müdahalenin hukuka uygunluk şartları, sözleşmeye ilişkin uyuşmazlıkların çözümünde kullanılabilecek mevzuat hükümleri yorumlanmıştır.

Ayrıca, Yargıtay'ın yerleşik içtihatları ile akademik literatürdeki güncel görüşler sistematik biçimde incelenmiş; vekâlet sözleşmesi ile eser sözleşmesi ayrımı, somut olaylar bağlamında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, çalışmada doktrinsel yaklaşım, içtihat incelemesi ve mevzuat yorumlama teknikleri bir arada kullanılmıştır.

Kaynak taramasında öncelikle hukuk dergilerinde yayımlanmış makalelere, bilimsel kongre bildirilerine, lisansüstü tezlere ve temel hukuk kitaplarına başvurulmuştur. Tıp hukuku, özel borç ilişkileri ve hasta haklarına ilişkin akademik yayınlar tercih edilmiş; ayrıca karar incelemelerinde Yargıtay'ın estetik müdahalelere dair verdiği içtihat-lara öncelik verilmiştir.

Bu yöntemle, estetik müdahale sözleşmelerinin hukuki rejimi ve hekimin sorumluluk sınırları, teorik ve uygulamalı düzeyde bütüncül biçimde analiz edilerek, hem literatüre katkı sağlamak hem de pratikte karşılaşılan hukuki sorunlara çözüm önerileri sunmak amaçlanmıştır.

5. BULGULAR

Araştırma kapsamında yapılan doktrinsel ve yargısal inceleme sonucunda, estetik amaçlı tıbbi müdahalelerin hukuki niteliği ve hekim sorumluluğu açısından bazı temel bulgulara ulaşılmıştır:

1. Hekim tarafından hasta kimseye gerçekleştirilecek tıbbi müdahalenin hukuka uygun olması için müdahalenin tedavi amacının olması ve endikasyon şartı taşınması gerekmektedir. Estetik tıbbi müdahaleler çoğu zaman dolaylı tedavi amacıyla bireylerin görünümünü iyileştirerek hastanın sosyal ve psikolojik olarak kendini daha iyi hissetmesi için gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda anlaşılabileceği üzere klasik tıbbi müdahaleler, tıbbi bir endikasyona dayanarak yapılırken; estetik müdahaleler genellikle bireyin dış görünümüne ilişkin kişisel beklentilerini karşılamak amacıyla uygulanmaktadır. Bu fark, taraflar arasındaki sözleşmenin değerlendirilmesinde belirleyici olmaktadır.

2. Estetik amaçlı müdahalelerde hasta-hekim ilişkisi çoğunlukla eser sözleşmesi niteliğindedir. Hekimin açıkça belirli bir estetik sonucu vaat ettiği veya hastanın bu sonuca ilişkin beklentiye girmesinin teşvik edildiği durumlarda, ilişkinin eser sözleşmesi olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Türk Borçlar Kanunu'nda tanımlanan eser sözleşmesi uyarınca, hekimin sonuca yönelik bir garanti taahhüdüyle hareket etmiş olduğunda tıp biliminin gerektirdiği özeni gösterme borcunu göstermesiyle hastaya karşı olan borcundan kurtulmuş olmayacaktır. Doktrinde ve Yargıtay'ın da bazı kararlarında hâkim görüşüne göre, estetik müdahaleler de bu kapsamda değerlendirilmelidir.

3. Aydınlatılmış onam estetik müdahalelerde önemli bir husustur. Araştırma bulgularına göre, estetik müdahalelerde hekimin bilgilendirme ve aydınlatma yükümlülüğü, klasik tıbbi müdahalelere kıyasla daha geniş kapsamlıdır. Hasta, yalnızca işlem hakkında değil; aynı za-

manda işlemin taşıdığı olası riskler, başarısızlık ihtimali ve beklenen estetik sonucun garanti edilmediği konusunda da açık biçimde bilgilendirilmelidir.

4. Her ne kadar estetik tıbbi müdahale sözleşmesinin hukuki niteliği açısından tipik sözleşme hükümlerinin kıyasen uygulanmakta olduğu görülmektedir. Ancak estetik tıbbi müdahalelerin tipik sözleşmeler tipik sözleşmenin birebir şartlarını taşımıyor olduğu görülmektedir. Bunun sebebiyle direkt olarak onlara ilişkin hükümlerin uygulanması hukuken dengesizlikler oluşturabilmekte ve hakkaniyete uygun düşmeyen kararlara sebebiyet verebilmektedir. Bu yüzden yakın zamanda mevzuat çalışmalarının yapılması ve sadece bu konuda görev yapan mahkemelerinin kurulması hak kayıplarının önüne geçilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde bireyler, doğrudan tıbbi bir gereklilik olmaksızın, psikolojik veya sosyo-kültürel nedenlerle çeşitli estetik amaçlı tıbbi müdahalelere başvurmaktadır. Bir tıbbi müdahalenin hukuka uygun sayılabilmesi kural olarak tıbbi endikasyona dayanmasını gerektirse de, sosyal ya da psikolojik endikasyonlar da müdahalenin meşruluğu için yeterli kabul edilmektedir. Bu bağlamda, estetik operasyonlar büyük ölçüde kişinin bedensel görünümünden duyduğu memnuniyetsizliği gidermeye yöneliktir ve özellikle medya, reklamlar ve moda endüstrisinin etkisiyle toplumda artan “ideal görüntü” baskısı bu taleplerin artmasına sebebiyet vermektedir.. Estetik amaçlı tıbbi müdahaleler, tıbbi zorunluluktan çok bireyin sosyal, psikolojik ve kişisel beklentilerine dayanması bakımından diğer tıbbi müdahalelerden ayrılmaktadır. Bu farklılık, yalnızca müdahalenin amacı açısından değil; hasta ile hekim arasındaki hukuki ilişkinin niteliği ve doğabilecek hukuki sorumluluğun belirlenmesinde de önemli sonuçlar doğurmaktadır. Özellikle estetik girişimlerin çoğunlukla isteğe bağlı ve sonuç odaklı yapılması, hekimin özen yükümlülüğünün daha dikkat ederek tıbbi müdahalede bulunmasını ve hasta rızasının daha detaylı alınmasını gerektirir.

Bu tür müdahalelerde, hekimin aydınlatma yükümlülüğü geniş kapsamda değerlendirilmelidir. Hasta, işlemin riskleri, başarı şansı, alternatif yöntemleri ve sonucunun kesin olarak garanti edilemeyeceği hususunda açık biçimde bilgilendirilmelidir. Estetik müdahaleler çoğu zaman telafisi zor zararlar doğurabileceğinden, bilgilendirilmiş onamın kapsamı ve içeriği somut olayın özelliklerine göre titizlikle

oluşturulmalıdır.

Hasta ile hekim arasındaki sözleşmenin niteliği ise tıbbi müdahaledeki doğrudan-dolaylı tedavi olma amacına göre ve endikasyonun türüne göre farklılaşabilmektedir. Estetik tıbbi müdahalelerde genel olarak dolaylı tedavi amacıyla psikolojik ve sosyal endikasyon şartının bulunması müdahalenin hukuka uygunluğu için yeterli olduğu görülmektedir. Müdahale yalnızca bir hekimin özen borcuna dayanıyor ve hekimin belli bir sonucu garanti etmesi beklenmiyorsa, bu ilişki vekâlet sözleşmesi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Ancak hekimin, belirli bir estetik sonucun sağlanacağına dair açık bir taahhüdü varsa ve hasta da bu sonuca yönelik özel bir beklenti içindeyse, sözleşmenin eser sözleşmesi olarak nitelendirilmesi mümkündür. Yargıtay'ın özellikle bazı estetik operasyonları eser sözleşmesi kapsamında değerlendirdiği kararlar, bu ayrımı desteklemektedir.

Sonuç itibarıyla, estetik amaçlı tıbbi müdahalelerde sözleşmenin hukuki niteliği açısından birçok farklı görüşler bulunmaktadır. Yargıtay içtihatları, hastanın beklentilerini korumak adına eser sözleşmesi yaklaşımını benimseyerek sonucun gerçekleşmemesi durumunda hastaya tazminat imkânı tanımaktadır. Bir kısım yazar, salt estetik operasyonların da diğer tıbbi müdahaleler gibi vekâlet hükümlerine tabi tutulmasının hakkaniyete daha uygun olacağını belirtmektedir. Böylece, hekim-hasta arasındaki güven ilişkisine ve tıbbın belirsizliklerine saygı gösterilecek; hekim sadece özen yükümü çerçevesinde, kusuru varsa sorumlu tutulacaktır. Bununla birlikte, uygulamada makul bir çözüm olarak önerilen yol, somut olaya göre sözleşmenin özelliklerini dikkate alarak ayırım yapmaktır. Şöyle ki, eğer hekim tarafından belirli bir sonuç açıkça taahhüt edilmişse (örneğin “burnunuz tam olarak şu şekilde olacaktır” gibi bir garanti verilmişse), o takdirde sözleşmenin eser sözleşmesine yakın olduğu kabul edilmelidir. Buna karşılık, hekim sadece tıbbi standartlara uygun bir iyileştirme veya güzelleştirme yapacağını, ancak sonucun kesin olmayabileceğini ifade etmişse, bu ilişkinin vekâlet sözleşmesi olarak görülmesi daha doğrudur. Bu ayırım, hem hastanın makul beklentilerini koruyacak, hem de hekimi her başarısız sonuçtan sorumlu tutan katı yaklaşımı yumuşatarak hakkaniyete uygun bir denge sağlayacaktır. Her ne kadar uygulama bu şekilde işlerlik gösterse de estetik tıbbi müdahalelerin tipik sözleşmeler ile birebir şartlarını taşımıyor olması sebebiyle direkt olarak onlara ilişkin hükümlerin uygulanması hukuken dengesizlikler oluşturabilmekte ve hakkaniyete uygun düşmeyen kararlara sebebiyet verebilmektedir. Bu yüzden direkt olarak estetik tıbbi müdahale sözleşmesine ait hüküm-

leri içeren mevzuat çalışması yapılması ve direkt olarak bu davalara bakan Tıp Mahkemeleri'nin kurulması görünürdeki bu sorunların çözülmesi için yerinde bir girişim olacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Ağın,S.(2021). Estetik tıbbi müdahalelerin hukuki nitelendirilmesi ve hekimin özel hukuk sorumluluğu. İzmir Barosu Dergisi, S.3, erişim tarihi:24/04/2025
- Arslan, F.(2020). Hekimin sorumluluğunun belirlenmesi hekim ile hasta arasındaki ilişkinin hukuki mahiyeti. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Hukuk Araştırmaları Dergisi*,26(1), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1115633>, erişim tarihi: 29/04/2025
- Ayan, M. (1990). *Tıbbi müdahalelerden doğan hukuki sorumluluk* (Doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,s.5
- Çınar, B. Ş. (2020). Estetik amaçlı tıbbi müdahalede cerrah-hasta arasındaki hukuki ilişki. *Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (KÜHFD)*, 21(22), 107–133. <https://doi.org/>
- Demir, M. (2020). *Tıbbi sorumluluk hukuku(gözden geçirilmiş, güncellenmiş ve kısaltılmış ikinci bası)*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Eren, F.(2019). Borçlar hukuku özel hükümler. Ankara: Yetkin Yayınları
- Er, Ü.: Sağlık Hukuku, Savaş Yayınevi, Ankara 2008,
- Ercevahir, M.(2022). Özel hastaneye kabul sözleşmesi. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Dergisi*, 7(13).
- Erman, R. B.(2001). Ceza hukukunda tıbbi müdahalelerin hukuka uygunluğu, (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hakeri, H.(2024). *Tıp Hukuku (2.Cilt): Özel Hükümler* (27. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hatırnaz Erol, G. (2009). *Özel hastanelerin hukuki sorumluluğu ve hasta hakları* (2. bası.). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Koyuncu Aktaş, N. (2020). *Hekimin özen borcuna aykırılıktan doğan sözleşmesel sorumluluğu* (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi. İstanbul. Oniki Levha Yayıncılık.

- Petek, H. (2006). Güzelleştirme Amaçlı Estetik Ameliyatlardan Kaynaklanan Hukuki Sorumluluk, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1.
- Şahbaz, İ. (2009). *Bir sosyal hak olarak sağlık hakkı*. TBB Dergisi, 86.
- İpekyüz, F. Y. (2006). *Türk hukukunda hekimlik sözleşmesi*. Vedat Kitapçılık.s.154
- Özay,M.(2006) Estetik amaçlı hukuki müdahalelerde hekimin hukuki sorumluluğu, Yetkin Yayınevi, Ankara.
- Oktay, S. (2011). İsimli Sözleşmelerin Geçerliliği, Yorumu Ve Boşluklarının Tamamlanması.,*Journal of Istanbul University Law Faculty*,55(1-2), <https://dergipark.org.tr/Tandoğan>, H. Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri, erişim tarihi:1/05/2025
- Tokbaş, H., ve Üçışık, F. (2016,. *Tüketici Hukuku Kongresi - Sektörel Bazda Tüketici Hukuku ve Uygulamaları 2015 - 2016*. Bilge Yayınevi, Ankara, s.364.
- Tandoğan, H.(1989). *Borçlar hukuku özel borç ilişkileri*(Cilt:1).İstanbul: Vedat Kitapçılık
- Şahintürk Çınar, B. (2020). Estetik amaçlı tıbbi müdahalede cerrah - hasta arasındaki hukuki ilişki. Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21(22), 107–133. <https://jurix.com.tr/article/32092>.
- Zevkliler, A.(1983). Tedavi amaçlı müdahalelerin kişilik hakkına saldırının sonuçları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.1.

İnternet Kaynakları

- <https://sozluk.gov.tr> erişim tarihi:07/06/2025
- https://www.ttb.org.tr/kutuphane/h_etikkural:erişim tarihi:07/06/2025
- https://www.ttb.org.tr/kutuphane/h_etikkural.pdf,erişim tarihi:07/06/2025

ROMANTİK İLİŞKİLERDE PSİKOLOJİK İHTİYAÇLARIN DOYUMU VE OTANTİKLİK ARASINDAKİ İLİŞKİDE ANNEDEN ALGILANAN NARSİSİSTİK ÖZELLİKLERİN MODERATÖR ROLÜ

İrem ÖZDEN¹

Özet

Bu çalışmanın amacı romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu ve otantiklik arasındaki ilişkide anneden algılanan narsisizm özelliklerinin moderatör rolünü analiz etmektir. Araştırmada veriler çevrimiçi olarak toplanmıştır. Araştırmanın örneklemini romantik ilişki içerisinde olan 421 katılımcı oluşturmuştur. Çalışmaya katılanların %60'ı kadın ve %40'ı erkek, yaş aralığı ise 18 ile 59 arasında değişmektedir ve %51'i sevgili iken %49'u evlidir. Araştırmada katılımcılara Bilgilendirilmiş Onam Formu, Sosyodemografik Bilgi Formu, Anneden Algılanan Narsisizm Ölçeği, Romantik İlişkilerde Temel Psikolojik İhtiyaçların Doyumu Ölçeği ve Otantiklik Ölçeği uygulanmıştır. Veri analizi için Güvenirlik, Pearson Korelasyon, Regresyon ve Model Analizi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre Anneden Algılanan Narsistik Özellikler ile Romantik İlişkide Psikolojik İhtiyaçların Doyumu ve otantiklik arasında negatif yönde anlamlı ilişki saptanmıştır. Anneden Algılanan Narsistik Özellikler, Romantik İlişkide Psikolojik İhtiyaçların Doyumunu negatif anlamda yordarken Otantiklik ile arasındaki ilişkide moderatör rol göstermemektedir. Romantik İlişkide Psikolojik İhtiyaçların Doyumu, Anneden Algılanan Narsisizm Özellikleri ve Otantiklik değişkenleri ile demografik değişkenler (cinsiyet, eğitim durumu, ilişki süresi, ilişki türü) arasında anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Bulgular literatür bilgileri kapsamında tartışıldıktan sonra gelecekte yapılacak çalışmalara katkı sağlamak için öneriler sunulmuştur.

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Klinik Psikoloji Bölümü, iremozden3@gmail.com

Anahtar Kelimeler: otantiklik, narsisizm, psikolojik ihtiyaçların doyumu

MODERATE ROLE OF PERCEIVED MATERNAL NARCISSISM IN RELATIONSHIP BETWEEN SATISFACTION OF BASIC PSYCHOLOGICAL NEEDS IN ROMANTIC RELATIONSHIPS AND AUTHENTICITY

Abstract

The aim of this study is analyze the moderate role of perceived maternal narcissism (PMN) in relationship between satisfaction of basic psychological needs in romantic relationships (SBPNRR) and authenticity. The data were collected online. The sample consisted of 421 participants who have in a romantic relationship. 60% of the participants are female, 40% are male, the age range ranging from 18 to 59, 51% are darling and 49% are married. Sociodemographic Information Form, Perceived Maternal Narcissism Scale, Satisfaction of Basic Psychological Needs in Romantic Relationships Scale and Authenticity Scale were applied to the participants. Reliability, Pearson Correlation, Regression and Model Analysis were used for data analysis. According to the findings, a significant negative relationship was found between PMN and SBPNRR and authenticity. PMN do not play a moderating role in the relationship with authenticity while negatively predicting SBPNRR. Significant differences were found between the variables of SBPNRR, MPN and authenticity between gender, educational status, duration of intercourse, type of relationship variables. The findings were discussed within the scope of the literature and suggestions were made for future studies.

Keywords: Authenticity, Narcissism, Satisfaction of psychological needs

1. GİRİŞ

Romantik ilişkiler, bireylerin psikolojik ve duygusal ihtiyaçlarını gidermesi, ben/benlik algısını yeniden yapılandırabilmesi ve karşılıklı iletişimle geliştirilen önemli sosyal bağlar olması nedeniyle yetişkin hayatında önemli bir yere sahiptir. İlişkilerinden doyum alması, kişinin psikolojik ihtiyaçlarını ilişki içinde de giderebilmesi ile yakından ilgilidir. Özellikle özgürlük, ilişki kurma, eğlence ve yeterli hissetme

gibi temel psikolojik ihtiyaçların doyum seviyesi, kişinin psikolojik sağlığı, ilişkide hissettiği memnuniyet ve kendilik algısı ile doğrudan ilgilidir (Deci & Ryan, 2000: 227–268). Bununla birlikte, temel psikolojik ihtiyaçların romantik ilişkilerde ne denli karşılandığı, sadece kişinin içsel süreçleriyle ilgili değil, aynı zamanda çocukluk yaşantısında edindiği bağlanma deneyimleri ve özellikle ebeveyn varlığının etkisi ile de şekillenmektedir. Bu bağlamda, kişinin otantikliği ve ilişki içinde otantiklik şekilde varlık gösterebilmesi psikolojik ihtiyaçlarının doyumunu ile ilişkilendirilmektedir (Kernis & Goldman, 2006: 283–357). Otantiklik, kişinin kendi kendine olan dürüstlüğü, başkalarıyla olan ilişkilerinde kendisi gibi var olabilmesi ve içsel yaşantılarını deneyimleyebilmesi durumlarını içerir. Ancak gündelik hayatta bazen kişiler otantik varoluşlarını yaşamakta zorlanabilirler. Bu durum paralelinde romantik ilişkilerine de etki edebilir. Otantikliği deneyimleyememek, çocuklukta bakım verenden özellikle anneden alınan dönütlerin, kişinin benlik gelişimi üzerindeki etkisini göstermektedir (Horney, 1950; Kohut, 1971).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Romantik İlişki

Romantik ilişki tanımı; kişilerin yaşamlarına dahil olan romantik partnerleri ile beraber yaşama, flörtleşme, evlenme gibi ilişkilene çeşitlerini barındıran kişiler arası bir ilişki türü olarak betimlenir (Hendrick & Hendrick, 2006: 881–899). Romantik ilişkiler çoğunlukla ergenlik döneminde başlar, erken yetişkinlik dönemine gelindiğinde daha ciddi ve istikrarlı ilişkilere dönüşebilmektedir. Ciddi ve istikrarlı ilişkilerin devamında, genellikle çiftlerin birlikte yaşamaya başlaması, evlilik, bir çocuğun varlığı söz konusuysa ebeveynliğin birlikte yapılması gibi deneyimler yine birlikte deneyimlenmektedir (Meier & Allen, 2008: 521–535).

2.1.1. Romantik İlişki Doyumu

İlişkidен alınan doyum seviyesinin kişinin sağlıklı bir şekilde romantik ilişki inşa etme sürecinde önemli olduğu vurgulanmaktadır (Sarı & Owen 2016: 1–15). Rogers (1959: 184–256), bireyin psikolojik uyumu açısından ihtiyaç duyulan ve birbiri ile bağlantılı olan üç önemli etkenin yani koşulsuz kabul, açıklık ve anlayışın aynı zamanda ilişki doyumunu için de önemli bir faktör olduğunu söylemektedir (Cramer, 2004: 363–382).

Evli olmayan partnerler ile yapılan bağlanma ve romantik ilişki do-

yumu ile ilgili çalışmada (Collins & Read, 1990: 644–663) romantik ilişkilerde, güven duyulan ve rahat biçimde sevgilileri ile bağ kurabilen kadın ve erkeklerin, romantik ilişkilerine dair daha pozitif düşüncelere sahip oldukları, pozitif hissettikleri ve sevgilileri ile daha az tartışma deneyimledikleri ve daha sağlıklı iletişim kurabildiklerini bildirmişlerdir (Stackert & Bursik, 2003: 1419–1429).

2.1.1.1. Romantik İlişkide Temel Psikolojik İhtiyaçların Doyumu

İlişki içinde temel psikolojik ihtiyaçların doyumu ve ilişki doyumunun birbiri ile ilişkili olduğu özellikle psikolojik ihtiyaçlardan olan özgürlüğün artması ile ilişki doyumunun da arttığı vurgulanmıştır (Yarkın, 2013). Glasser’e göre (2007) hayatımız boyunca davranışlarımızı seçeriz ve seçtiğimiz her bir davranış temel ihtiyaçlarımız tarafından güdülenmektedir. İnsan doğası gereği ihtiyacını karşıladığında haz, karşılayamadığında ise acı hisseden bir canlıdır. İnsan bebekken ihtiyaçlarını ağlayarak gidermeye çalışır, büyüdükçe/yetişkin oldukça ihtiyaçlarını başka yollarla da ne şekilde karşılayabileceğini öğrenir, öğrenme her birey için bir süreç gerektir (Glasser, 2007). Temel psikolojik ihtiyaçlar giderilmediği zaman kişilerin psikolojik bir sorun yaşama ihtimallerinin arttığı, kişide ortaya çıkan semptom ne ise giderilmemiş olan bu ihtiyaçlar giderildiğinde semptomun ortadan kalktığı vurgulanmıştır. Temel ihtiyaçların karşılanabilmesi için ise kişilerin hayatına dahil olan, ihtiyaçlarına önem veren ve kişinin de değer verdiği en az birinin varlığının ne denli önemli olduğu vurgulanmıştır (Glasser, 1965).

2.2. Otantiklik

Otantiklik, etimolojisini Fransızca “authentique” kelimesinden alır. Türk Dil Kurumunca “eskiden beri mevcut olan özelliklerini taşıyan, orijinal” şeklinde tanımlanmış olan kavram sahicilik ve orijinalliğe uygun olmak anlamlarını kapsaması sebebiyle klinik psikoloji alanyazınına “özgünlük” olarak aktarılmıştır. (İmamoğlu ve diğerleri, 2011: 205–214). Bununla birlikte otantiklik kavramı alanyazında görülen ilk kullanan kişi varoluşçu filozoflardan Martin Heidegger’dir (1927/1996). Varoluşçu felsefede düzleminde otantik kişi; davranışlarını kendi isteklerine göre şekillendirebilmesi, özgürleşmesi ve yaptığı seçimlerin getirdiği sorumluluğu üstlenebilir (Sartre, 1956; Yacobi, 2012). Heidegger’in düşünce pratiğine (1927/1996) göre kişiler yaşadıkları toplumun içerisinde varlıklarını sürdürebilmek adına genellikle otantik olmayan şekillerde hareket edebilmektedirler. Çoğu kişi yaşadığı toplumu temsil eden “herkes (they)/ das Man” algısının içinde bireysel

benliğini fark etmeden yaşar ve herkese göre kendiliklerini şekillendirirler. Böyle hareket eden kişi, çoğunluğun parçası şeklinde yaşamına devam edecek, sonlu/ölümlü olmanın verdiği kaygı ile temas etmekten kaçınacak ve davranışlarının/seçimlerinin sorumluluğunu almak durumunda kalmamış olacaktırlar. Kişinin kendi öz ihtiyaçlarını dinlemesi ile birey olmak ve otantik benliğe sahip çıkmak başlatılmış olur. Bununla birlikte kişinin, herkes ile kendiliği arasındaki gerilimi/çatışmayı deneyimlemeyi kabul etmesi ve ölümlü olması ile yüzleşebilme cesaretini sergilemesi gereklidir (Heidegger, 1927/1996; Riker, 2021).

1.3. Narsisizm

Narsisizm'in psikanalitik yaklaşımda önemli bir yeri bulunmaktadır. Freud, narsisizm kavramını "Cinsellik Teorisi Üzerine Çalışmalar" yazısından geçirmektedir. Freud'un narsisizm ile ilişkili yaptığı ilk önemli çalışması, "Narsisizm Üzerine Bir Giriş" isimli makalesidir ve narsisizm kavramının psikanalitik yaklaşımdaki önemi bu makaleye dayandırılmıştır. Bununla birlikte Freud narsisizm kavramını bir durum şeklinde ele alıp incelerken, Jung ve ardından gelen bazı araştırmacılar narsisizmi süregelen bir olgu olarak incelemiştirler (Rapier, 2005). Narsist kişi, hayata gelişinden itibaren yalnızlık duygusunu deneyimlemeye başlar. İhtiyaçları bakım veren tarafından giderilemeyen ve ihmal edilmiş kişi henüz bebekken dahi kendi kendine yetmeye çalışmaktadır (Ozan ve ark., 2008: 1-12).

1.3.1. Ebeveyn Narsisizmi

Kişinin ebeveynlik tarzını etkileyen faktörlerden biri kişilik özellikleridir. İyi ebeveynliğin hangi kişilik özelliğinden kaynaklandığı tartışmalı bir konudur ancak çocuğa gösterilen sıcak tutum, olumlu kabul ve çocuğun temel ihtiyaçlarının gideriliyor olması, ebeveynliğin temel öğeleri olarak Zahn-Waxler, Duggal ve Gruber (2002) tarafından belirtilmiştir. Ebeveynin çocuk ile kurduğu empati, güvenli bağlanmış olma, sağlıklı ebeveyn-çocuk ilişkileneğinde ve çocukların gelişiminde olumlu etkilemektedir (Kohut, 1977; Stern, Borelli ve Smiley, 2015; Putnick ve ark., 2015: 923-932).

Ebeveynin kişiliğinin, ebeveyn-çocuk ilişkisinde önemli olduğunu ileri süren ilk çalışmacılardan biri Belsky'dir (1984: 83-96). Ebeveynliğin bileşenleri ile alakalı modelinde; birçok faktörün olduğundan bahseder ve ebeveynin kişilik özellikleri modelinin çekirdeğinde yer almaktadır. Belsky, kişilik özelliklerini; ebeveynin duygulanımı, düşünce ve hareketlerini şekillendirdiği, çocuk ile kurduğu ilişkide önemli rol oynadığını belirtir (Belsky, 1984: 83-96). Ebeveynin sahip olduğu ya-

kınlık kurmama, fazla disiplin, tutarsızlık gibi olumsuz kişilik özelliklerinin çocuğun gelişim sürecini olumsuz etkileyebileceği vurgulanmaktadır (Dutton, Denny-Keys & Sells, 2011: 55-83).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın temel amacı, romantik ilişkilerde psikolojik ihtiyaçların doyumu ile otantiklik arasındaki ilişkiyi incelemek ve bu ilişkide anneden algılanan narsisistik özelliklerin olası moderatör rolünü araştırmaktır.

1. Katılımcıların sosyodemografik bilgileri açısından romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu, otantiklik ve anneden algılanan narsisistik özellikler skorlarında anlamlı farklılık bulunmakta mıdır?

2. Katılımcıların romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu ile otantiklik ve anneden algılanan narsisistik özellikler arasında anlamlı ilişki bulunmakta mıdır?

3. Katılımcıların romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu puanları otantiklik ve anneden algılanan narsisistik özellikler tarafından anlamlı düzeyde yordanmakta mıdır?

4. Katılımcıların romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçlarının doyumu ile otantiklikleri arasındaki ilişkide anneden algılanan narsisistik özelliklerin moderatör rolü bulunmakta mıdır?

Araştırma doğrultusunda yukarıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

4. YÖNTEM

Araştırmanın Amacı, Soruları ve Evreni

Araştırmanın evreni; Türkiye’de ikamet eden, 18 yaşından büyük halihazırda romantik ilişki içerisinde bulunan kadın ve erkek bireylerden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında 421 katılımcıdan veri toplanmıştır. Katılımcıların gönüllü olmaları, 18 yaşından büyük olmaları ve romantik ilişki deneyimliyor olmaları katılım koşulu olarak sayılmıştır, bu şartları karşılamayan kişilerden veri toplanmamıştır. Araştırma anketi Google Form aracılığıyla çevrim içi şekilde katılımcılara iletilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu veri toplanan katılımcıların sosyo-demografik bilgilerini ve araştırma kriterlerine uygunluklarını öğrenmek amacıyla

hazırlanmıştır. Bu formda katılımcılar yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durumu, ilişki süreci ve ilişki türü sorularını yanıtlamışlardır.

Romantik İlişkilerde Temel Psikolojik İhtiyaçların Doyumu Ölçeği

Karaman'ın (2023) yaptığı çalışma sonucunda ortaya konan ölçek 4 alt boyut ve 16 maddeden meydana gelmektedir. Bu ölçek ile bireylerin yaşadıkları romantik ilişkilerdeki temel psikolojik ihtiyaçlarının doyumları ölçülmesi hedeflenmiştir. Ölçeğin alt boyutları Sevgi/ait olma, Güç ihtiyacı, Özgürlük ihtiyacı, Eğlence ihtiyacıdır. Ölçek altılı likert tipinde 1 puan Bana hiç uygun değil, 6 puan Bana tamamen uygun arasında puanlanmaktadır. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı .94 bulunurken, test tekrar test katsayısı ise .81 olarak bulunmuştur. Madde toplam korelasyon değerleri ise .49 ile .84 arasında hesaplanmıştır. Ölçekte herhangi bir ters madde bulunmamaktadır. Ölçek sonucunda alınan puan yükseldikçe bireylerin romantik ilişkilerinde temel psikolojik ihtiyaçlarının doyum düzeyi yükselmektedir.

Anneden Algılanan Narsisistik Özellikler Ölçeği

Alpay'ın (2020) yaptığı çalışma sonucunda oluşturulan ölçeğin 5 alt boyutu ve 32 maddesi bulunmaktadır. Ölçeğin amacı çocukluk çağında annenin narsisistik özelliklerini, çocuğun ne şekilde algılamış olduğu ve kendi yorumlayış şekline ne şekilde aktarıldığını anlayabilmektir. Eleştirelilik-Suçlayıcılık, Empati Eksikliği, Büyükenmeci-lik- Gösterişçilik, Ebeveynleştirme ve Kontrol-Müdahalecilik annenin narsisistik özellikleri ile ilintili alt boyutlardır. Ölçek dörtlü likert tipinde 1 puan Hiçbir zaman, 2 puan Ara Sıra, 3 puan Genellikle, 4 puan Her Zaman'ı işaret eden şekilde cevaplanmaktadır (Alpay, 2020). Bu çalışmanın iç tutarlılık katsayısı Cronbach Alpha katsayısına bakılarak değerlendirilmiştir. Bu skor; toplampuan için .96, empati eksikliği için .88, büyükenmeci-lik-gösterişçilik için .86, eleştirelilik- suçlayıcılık için .92, kontrol-müdahalecilik için .84, ebeveynleştirme sömürücülük için .82 olarak bulunmuştur.

Otantiklik Ölçeği

Wood ve arkadaşları'nın (2008) çalışması sonucunda ortaya çıkan Otantiklik ölçeği İlhan ve Özdemir'in (2012) çalışması ile Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek; kendine yabancılaşma, dış etkiyi kabul etme ve otantik yaşam olmak üzere üç alt boyuttan meydana gelmektedir. Alt ölçeklerin iç güvenilirlikleri; kendine yabancılaşma için .79, dış etkiyi kabul etme için .67 ve otantik yaşam için .62 olarak raporlanmıştır.

Ölçek 7'li likert tipi ile oluşturulmuştur, 1 “tamamen katılmıyorum” ve 7 “tamamen katılıyorum” anlamına gelmektedir. Otantiklik toplam puanı, her bir alt boyut için toplam puan hesaplanarak ve Otantik Yaşam’dan Kendine Yabancılaşma ve Dış Etkiyi Kabul Etme puanları çıkarılarak hesaplanır. Her boyut kendi içinde maddelerin toplanması ile ayrı ayrı değerlendirilebilir. Bununla birlikte otantik yaşam skorundan diğer iki boyuta ait skorların çıkartılması sonucunda da otantiklik puanı elde edilebilir. Kişinin otantik yaşam skorunun yüksek, diğer boyutlara ait skorlarının düşük bulunması o kişinin otantikliğini göstermektedir.

Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin SPSS 2023 (Statistical Package for Social Sciences) programi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz aşamasında demografik değişkenlerin ortalama değerlerine, frekans değerlerine ve normallik dağılımlarına bakılmıştır. Analiz yöntemi olarak Bağımsız Gruplar T testi, Tek yönlü Varyans Analizi (ANOVA), normallik dağılımına göre Korelasyon Analizi ve Regresyon Analizi yapılmıştır. En sonunda model analizine yer verilmiştir. Sonuçlar değerlendirilirken anlamlılık değeri olarak $p < .05$ değeri referans olarak alınmıştır.

5. BULGULAR

Yapılan faktör analizi sonucunda Otantiklik ölçeğinin orijinali üç alt boyuttan oluşmaktadır. Yürütülen çalışma içerisinde yapılan Rotated Component Matrix analizi sonucunda da ölçeğin üç alt boyutu olduğu görülmektedir. Bu alt boyutlar Kendine Yabancılaşma ve Dış Etki ve Otantik Yaşam olarak isimlendirilmişlerdir. Faktör analizi sonucunda ölçeğin üç alt boyutunda bulunan dörder maddesinin bir araya gelerek konularını ölçtüğü görülmektedir. İlişkide Temel Psikolojik İhtiyaçların Doyumu ölçeğinin orijinali dört alt boyuttan oluşmaktadır. Yürütülen çalışma içerisinde yapılan Rotated Component Matrix analizi sonucunda ölçeğin üç alt boyutu olduğu görülmektedir. Bu alt boyutlar Güç İhtiyacı, Eğlence İhtiyacı ve Özgürlük İhtiyacı olarak isimlendirilmişlerdir. Bu çalışmada sevgi ihtiyacı alt boyutundaki maddeler güç alt boyutu içinde algılanmıştır. Faktör analizi sonucunda ölçeğin üç alt boyutunda bulunan maddelerinin bir araya gelerek konularını ölçtüğü görülmektedir. Anneden Algılanan Narsisistik Özellikler ölçeğinin orijinali beş alt boyuttan oluşmaktadır. Yürütülen çalışma içerisinde yapılan Rotated Component Matrix analizi sonucunda da ölçeğin dört alt boyutu olduğu görülmektedir. Bu alt boyutlar Eleştiri, Büyükenmecilik, Kontrol/Manipülasyon ve Ebeveynleştirme olarak

isimlendirilmişlerdir. Bu çalışmada Empati Eksikliği boyutu Eleştiri boyutu ile birlikte algılanmıştır. Faktör analizinin sonucunda ölçeğin dört alt boyutunda bulunan maddelerin bir araya gelerek konularını ölçtüğü görülmektedir.

Katılımcıların demografik bilgilerine bakıldığında, toplamda 421 katılımcının %60,9'unun kadın (n=253), %39,1'nin erkek (n=168) olduğu görülmüştür. Katılımcıların çoğu beş yıldan az süreli ilişkisi olan (n=207; %49), lisans mezunu (n=268; %63.7) ve sevgililik ilişkisi deneyimleyen (n=216; %51,31) kişilerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan katılımcıların yaş ortalaması 34,15'dir.

Romantik ilişkilerde psikolojik ihtiyaçların doyumu ölçeğinin alt boyutu olan güç ($x=41,63$; $Ss= 7.53$; çarpıklık= -1.484; basıklık= 1.881), eğlence ($x=19,01$; $Ss= 4,62$; çarpıklık= -.886; basıklık= .211) özgürlük ($x=20,13$; $Ss= 3,67$; çarpıklık= -1.115; basıklık= 1.066); anneden algılanan narsisistik özellikler ölçeğinin alt boyutu olan eleştirelilik ($x=24,55$; $Ss= 9,13$; çarpıklık= .717; basıklık= -.181), büyülenmecilik ($x=4,58$; $Ss= 2.15$; çarpıklık= 1.48; basıklık= 1.62), kontrol/manipülasyon ($x=13,27$; $Ss= 4,64$; çarpıklık=,501; basıklık= -,616), ebeveynleştirme ($x=9,87$; $Ss= 3,64$; çarpıklık= ,707; basıklık= -,186) ve otantiklik ölçeğinin alt boyutları olan dış etkinin kabulü ($x=13,09$; $Ss= 5,73$; çarpıklık= ,380; basıklık= -,561), kendine yabancılaşma ($x=12,07$; $Ss= 6,11$; çarpıklık= ,706; basıklık= -,150), otantik yaşam ($x=17,25$; $Ss= 2,97$; çarpıklık= -,711; basıklık= ,226) değişkenlerinin normal dağılıma yakın olduğu anlaşılmıştır. Neticede, bu çalışma çarpıklık ve basıklık değerlendirmesine bakılarak verilerin istatistiksel analiz için ne derecede uygun olduğu değerlendirilmiştir.

5.1. T-test Sonuçları

T-test sonuçlarına göre; Anneden algılanan narsisizm alt boyutlarından büyülenmecilik boyutlarında erkekler ($X = 4.51$, $Ss = 2.11$) ve kadınlar ($X = 4.63$, $Ss = 2.18$) arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($t(421) = 0.533$, $p = .5$). Aynı şekilde, ebeveynleştirme ($t(421) = 1.099$, $p = 0.2$) boyutunda erkekler ($X = 9.63$, $Ss = 3.27$) ve kadınlar ($X = 10.03$, $Ss = 3.87$) arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Otantiklik alt boyutlarından kendine yabancılaşma ($t(421) = 1.966$, $p = 0.05$) ve otantik yaşam ($t(421) = -1.497$, $p = .13$) alt boyutlarında da cinsiyet açısından bir farklılaşma bulunmamaktadır. Benzer şekilde Romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu alt boyutlarından güç boyutu skorları da ($t(416) = -0.866$, $p = .3$) cinsiyet açısından farklılaşmamaktadır.

Bu bilgilerin yanında, bazı değişkenlerin alt boyutlarında cinsiyet-

te bağlı anlamlı fark bulunmaktadır. Anneden algılanan narsisizm alt boyutlarından eleştirelilik kadınlarda ($X = 25.92$, $Ss = 9.75$) erkeklere ($X = 22.48$, $Ss = 7.67$) nazaran anlamlı derecede yüksek çıkmıştır ($t(421) = 3.850$, $p = .01$). Benzer şekilde kontrol/manipülasyon alt boyutunun skorları da kadınlarda ($X = 13.65$, $Ss = 4.81$) erkeklerden ($X = 12.7$, $Ss = 4.32$) anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur ($t(421) = 2.059$, $p = 0.04$). Ayrıca, kadınlar otantiklik ölçeğinin alt boyutu olan dış etkinin kabulü ($X = 13.73$, $Ss = 5.96$) açısından erkeklerden ($X = 12.12$, $Ss = 5.25$) anlamlı derecede yüksek puan almıştır ($t(421) = 2.843$, $p < .005$). Benzer olarak, kadınlar romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu alt boyutlarından eğlence da ($X = 19.47$, $Ss = 4.5$) ve özgürlük ($X = 21.01$, $Ss = 3.03$) değişkenlerinde erkeklere kıyasla daha yüksek puan almıştır ($t(421) = 2.505$, $p = .01$ ve $t(421) = 6.347$, $p = 0.001$).

Evlilik ilişkisi ve sevgililik ilişkisi yaşayan katılımcıların değişken skorlarını karşılaştırmak amacıyla bağımsız örneklem t-test uygulanmıştır. Anneden algılanan narsisizm alt boyutlarından eleştirelilik boyutlarında evliler ($X = 24.58$, $Ss = 9.17$) ve sevgililer ($X = 24.52$, $Ss = 9.1$) arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($t(421) = -.064$, $p = .9$). Aynı şekilde, büyülenmecilik ($t(421) = -.801$, $p = 0.4$) boyutunda evliler ($X = 4.5$, $Ss = 2.2$) ve sevgililer ($X = 4.67$, $Ss = 2.11$) arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Buna ek olarak kontrol/manipülasyon ($t(421) = -.840$, $p = 0.4$) alt boyutunda da ilişki türü açısından bir farklılaşma bulunmamaktadır. Ebeveynleştirme alt boyutunda da evli ve sevgili olan kişiler arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($t(421) = -1.913$, $p = .05$). Aynı zamanda romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçlardan biri olan güç ihtiyacı da ($t(421) = -.813$, $p = 0.4$) ilişki türüne göre anlamlı farklılık göstermemektedir.

Bu bilgilerle birlikte, bazı değişkenlerin alt boyutlarında ilişki türü bağlamında anlamlı fark bulunmaktadır. Sevgilisi olan kişilerin otantiklik ölçeğinin alt boyutu olan dış etkinin kabulü ($t(421) = 3.442$, $p = .001$) ve kendine yabancılaşma skorları ($t(421) = 4.418$, $p = .001$) evli kişilere nazaran yüksek iken otantik yaşam boyutunda evli kişilerin skoru sevgililik ilişkisi olan kişilere kıyasla daha yüksek çıkmıştır ($t(421) = -3.910$, $p = .001$). Benzer olarak, sevgililik ilişkisi bulunan kişilerin romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu alt boyutlarından eğlence ve özgürlük değişkenlerinde evli kişilere kıyasla daha yüksek puan almıştır ($t(421) = 3.115$, $p = .002$ ve $t(421) = 3.686$, $p = 0.01$).

5.2. ANOVA Sonuçları

Romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu, otantiklik ve an-

neden algılanan narsisistik özellikler üzerindeki etkisini anlama hedefiyle tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır.

Anneden algılanan narsisistik özelliklerin puanları açısından eğitim düzey grupları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (Eleştirelilik, Büyüklenmecilik, Kontrol/Manipülasyon, Ebeveynleştirme; $p>.05$).

Romantik İlişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu puanları açısından eğlence alt boyutunda gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($F(2, 418) = 3.77, p < .02$). Yüksek Lisans mezunlarının bu alt boyutta yüksek puan aldığı, lise mezunlarının ise en düşük puana sahip olduğu görülmüştür. Eğitim düzeyi arttıkça romantik ilişkideki eğlence ihtiyacı daha çok doyuma ulaşmaktadır. Bununla birlikte; güç ve özgürlük ihtiyacı alt boyutları puanları açısından eğitim düzey grupları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p>.05$).

Otantiklik değişkeninin kendine yabancılaşma alt boyutu açısından da gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmuştur ($F(2, 418) = 3,723, p < .02$). Lisans mezunları bu alt boyutta diğer gruplara nazaran daha yüksek puan almıştır. Dış etki ve otantik yaşam alt boyutlarında ise eğitim durumu gruplarına göre anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır ($p>.05$).

Eğitim Düzeylerine göre bazı alt boyutlarda anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Özellikle eğlence alt boyutunda lisans mezunları ve yüksek lisans mezunları arasında farklılık olduğu ve eğitim düzeyi arttıkça romantik ilişkide eğlence ihtiyaç doyumunun arttığı görülmektedir. Bununla birlikte yabancılaşma alt boyutunda lise mezunları ve lisans mezunları arasında fark olduğu, lisans mezunlarında kendine yabancılaşma skorunun daha yüksek olduğu görülmüştür.

Romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu, otantiklik ve anneden algılanan narsisistik özellikler üzerindeki etkisini anlama hedefiyle tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır.

Anneden algılanan narsisistik özelliklerin puanları açısından eğitim düzey grupları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (Eleştirelilik, Büyüklenmecilik, Kontrol/Manipülasyon, Ebeveynleştirme; $p>.05$).

Romantik İlişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu puanları açısından eğlence alt boyutunda gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($F(2, 418) = 13.47, p < .001$). 10 seneden fazla süredir ilişkisi devam edenlerin bu alt boyutta yüksek puan aldığı görülmüştür. Benzer şekilde özgürlük alt boyutunda da gruplar anlamlı şekilde farklılık göstermektedirler ($F(2, 418) = 8,861, p < .001$). 10 seneden fazla süre-

dir ilişkisi devam edenlerin özgürlük ihtiyaçları diğer gruplara kıyasla daha fazla karşılanmaktadır. Farklı olarak, güç alt boyutu alt boyutunun puanları açısından ilişki süresi grupları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p > .05$).

Otantiklik değişkeninin kendine yabancılaşma alt boyutu açısından da ilişki süresi grupları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur ($F(2, 418) = 13,47, p < .001$). 10 seneden fazla süredir ilişkisi devam edenlerin bu alt boyutta yüksek puan aldığı görülmüştür. Buna ek olarak dış etkiyi kabul etme alt boyutunda da gruplar arası anlamlı fark olduğu görülmüştür ($F(2, 418) = 10,96; p < .001$). 10 seneden fazla süredir ilişkisi devam edenlerin dış etkiyi kabul alt boyutunda diğer gruplara kıyasla yüksek puan aldığı görülmüştür. Otantik yaşam alt boyutunda da ilişki süresi gruplarına göre anlamlı farklılık bulunmaktadır görülmüştür ($F(2, 418) = 7,22; p < .001$). 10 seneden fazla süredir ilişkisi devam edenlerin bu alt boyutta yüksek puan aldığı görülmüştür

İlişki süresine göre bazı alt boyutlarda anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Özellikle 10 seneden fazla süredir ilişkisi devam edenlerin eğlence ve özgürlük ihtiyaçlarının doyumunun diğer gruplara kıyasla daha yüksek olduğu ayrıca dış etkiyi kabul, kendine yabancılaşma ve otantik yaşam skorlarının da diğer gruplara kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir.

5.3. Korelasyon Sonuçları

Tablo 1. Korelasyon Tablosu

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1 Eleştirelilik	1									
2 Büyüklenmecilik	,723**	1								
Kontrol/Manipülasyon	,548**	,526**	1							
4 Ebeveynleştirme	,479**	,555**	,475**	1						
5 Güç	-,285**	-,248**	-,125*	-,137**	1					
6 Eğlence	-0,273**	-,197**	-,121*	-,105*	,606**	1				
7 Özgürlük	-,178**	-,250**	-,143**	-,164**	,443**	,417**	1			
8 Dış Etki Kabulü	,205**	,160**	,243**	,190**	-0,095	-0,058	-,101*	1		
Kendine Yabancılaşma	,300**	,241**	,215**	,256**	-,316**	-,148**	-,161**	,580**	1	
10 Otantik Yaşam	-,112*	-0,023	0,003	-0,017	,333**	,212**	,216**	-,267**	-,265**	1

**p < 0.01 * p < 0.05

Romantik İlişkide Psikolojik İhtiyaçların Doyumu, Otantiklik ve Anneden Algılanan Narsisizm Ölçeği alt boyutlarının arasındaki ilişkileri anlamak amacıyla Pearson Korelasyon Analizi sonuçları verilmiştir.

Büyüklenmecilik ($r = .723$, $p < .01$), Kontrol/Manipülasyon ($r = .548$, $p < .01$), Ebeveynleştirme ($r = .479$, $p < .01$), Dış etki Kabulü ($r = .205$, $p < .01$), Kendine Yabancılaşma ($r = .300$, $p < .01$) ile Eleştirelilik arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Benzer şekilde; Kontrol/manipülasyon ($r = .526$, $p < .01$), Ebeveynleştirme ($r = .555$, $p < .01$); Dış Etki Kabulü ($r = .160$, $p < .01$) ve Kendine Yabancılaşma ($r = .241$, $p < .01$) ile Büyüklenmecilik arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur.

Ebeveynleştirme ($r = .475, p < .01$), Dış etki kabulü ($r = .243, p < .01$) ve Kendine yabancılaşma ($r = .215, p < .01$) ile Kontrol/manipülasyon arasında da pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Aynı zamanda Dış etki kabulü ($r = .190, p < .01$) ve Kendine Yabancılaşma ($r = .256, p < .01$) ile Ebeveynleştirme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Eğlence ihtiyacı doyumu ($r = .606, p < .01$), Özgürlük ihtiyacı doyumu ($r = .443, p < .01$) ve Otantik Yaşam ($r = .333, p < .01$) ile Güç ihtiyacı doyumu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca; Özgürlük İhtiyacı doyumu ($r = .216, p < .01$) ve Otantik Yaşam arasında da pozitif anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna ek olarak Dış etki kabulü ($r = .580, p < .01$), ile Kendine Yabancılaşma arasında da pozitif anlamlı ilişki bulunmaktadır.

Güç ihtiyacı doyumu ($r = -.285, p < .01$) ve Eğlence ihtiyacı doyumu ($r = -.273, p < .01$) ve Özgürlük ihtiyacı doyumu ($r = -.178, p < .01$) ve Otantik yaşam ($r = -.112, p < .05$) ile Büyüklenmecilik arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Benzer şekilde Güç İhtiyacı ($r = .248, p < .01$), Özgürlük İhtiyacı doyumu ($r = -.250, p < .01$) ve Eğlence İhtiyacı doyumu ($r = -.197, p < .01$) ile Büyüklenmecilik arasında negatif anlamlı ilişki bulunmaktadır. Aynı zamanda Güç İhtiyacı doyumu ($r = -.125, p < .05$), Özgürlük İhtiyacı doyumu ($r = -.143, p < .01$) ve Eğlence İhtiyacı doyumu ($r = -.121, p < .05$) ile Kontrol/Manipülasyon arasında da negatif anlamlı ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte Güç İhtiyacı doyumu ($r = .137, p < .01$), Özgürlük İhtiyacı doyumu ($r = -.164, p < .01$) ve Eğlence İhtiyacı doyumu ($r = -.105, p < .05$) ile Ebeveynleştirme arasında negatif anlamlı ilişki bulunmaktadır. Kendine Yabancılaşma ($r = .316, p < .01$) ve Güç İhtiyacı doyumu arasında da negatif anlamlı ilişki bulunmaktadır. Eğlence İhtiyacı doyumu ($r = .105, p < .05$) ve Kendine Yabancılaşma arasında da negatif anlamlı ilişki bulunmaktadır. Benzer şekilde Dış Etki Kabulü ($r = .101, p < .05$) ve Kendine Yabancılaşma ($r = .161, p < .05$) ile Özgürlük İhtiyacı Doyumu arasında negatif anlamlı ilişki bulunmuştur. Kendine Yabancılaşma ($r = .265, p < .01$) ve Dış Etki Kabulü ($r = .267, p < .01$) ile Otantik Yaşam arasında negatif ve anlamlı ilişki saptanmıştır.

Otantik yaşam ile Büyüklenmecilik, Kontrol/Manipülasyon ve Ebeveynleştirme arasında anlamlı ilişki bulunmamaktadır. Buna ek olarak; Eğlence İhtiyacı Doyumu ve Özgürlük İhtiyacı Doyumu ile Dış Etki Kabulü arasında anlamlı ilişki saptanmamıştır ($p > .05$).

5.4. Regresyon Sonuçları

Yapılan regresyon analizi sonucunda Eleştiri alt boyutunun; Güç

İhtiyacı alt boyutunun %08,1'ini, Eğlence İhtiyacı alt boyutunun %7.4'ünü ve Özgürlük İhtiyacı alt boyutunun %3.2'sini açıkladığı bulunmuştur. Eleştiri alt boyutunun; Güç İhtiyacı alt boyutunun %6.2'sini, Eğlence İhtiyacı alt boyutunun %3.2'sini ve Özgürlük İhtiyacı alt boyutunun %6.2'sini açıkladığı bulunmuştur. Kontrol/Manipülasyon alt boyutunun; Güç İhtiyacı alt boyutunun %1,6'sını, Eğlence İhtiyacı alt boyutunun %1.5'ini ve Özgürlük İhtiyacı alt boyutunun %2.1'ini açıkladığı bulunmuştur. Ebeveynleştirme alt boyutunun; Güç İhtiyacı alt boyutunun %1.7'sini, Eğlence İhtiyacı alt boyutunun %1.1'ini ve Özgürlük İhtiyacı alt boyutunun %2.7'sini açıkladığı bulunmuştur.

Yapılan regresyon analizi sonucunda Dış Etki Kabulü alt boyutunun; Güç İhtiyacı alt boyutunu, Eğlence İhtiyacı alt boyutunu ve Özgürlük İhtiyacı boyutunu açıklamadığı bulunmuştur ($p>.05$). Kendine Yabancılaşma alt boyutunun; Güç İhtiyacı alt boyutunun %10'unu, Eğlence İhtiyacı alt boyutunun %2.2'sini ve Özgürlük İhtiyacı alt boyutunun %2.2'sini açıkladığı bulunmuştur. Otantik Yaşam alt boyutunun; Güç İhtiyacı alt boyutunun %11,1'ini, Eğlence İhtiyacı alt boyutunun %4,5'ini ve Özgürlük İhtiyacı alt boyutunun %4,7'sini açıkladığı bulunmuştur.

5.5. Moderatör Role İle İlgili Bulgular

Tablo 2. Romantik İlişkide Psikolojik İhtiyaçların Doyumu ve Otantiklik Arasındaki İlişkide Anneden Algıdan Narsisistik Özelliklerin Model Analizi

	ANOVA	
Model	F	p
Regresyon	14	.303

Tablo 3. Romantik İlişkide Psikolojik İhtiyaçların Doyumu ve Otantiklik Arasındaki İlişkide Anneden Algıdan Narsisistik Özelliklerin Moderatör Analiz Sonuçları

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standart Katsayılar	T	p
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	80.594	.640	0,64	125,97	0.000
Anneden Algılanan Narsisim	-3.678	.649	-.280	-5.671	<.001
Otantiklik (Bağımsız)	-.680	.653	-.052	-1,042	.298
Moderator	.595	.578	.049	1,031	.303

Bağımlı Değişken: Romantik İlişkide Psikolojik İhtiyaçların Doyumu

Analiz sonucunda, otantikliğin bağımsız değişken konumunda modele anlamlı katkı sağlamadığını göstermektedir ($p>0,05$). Moderatör rolü incelenen anneden algılanan narsisizm değişkeni ise romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu ve otantiklik arasındaki ilişkide moderatör rol oynamamaktadır ($p>0,05$). Elde edilen sonuçlara göre; anneden algılanan narsisistik özellikler ile romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur ($p<0,05$).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1 Sonuçlar

Alan yazın incelendiğinde romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu ve otantiklik çalışmaları bulunsa bile, teorik çerçevede bu iki değişken arasındaki ilişkiye bakan çalışma sayısı Türkiye alan yazınında kısıtlıdır. Ek olarak üç değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. İnsan hayatında romantik ilişkilerin kapladığı önemli yer düşünüldüğünde kişinin otantik varlığı ve ebeveyni algılayış biçimi çerçevesinden değerlendirildiğinde bu çalışmanın hem teorik olarak hem de klinik çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın korelasyon sonuçları incelendiğinde romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu boyutları ve otantikliğin kendine yabancılaşma ve dış etki kabulü arasında negatif ilişki olduğu; otantik yaşam boyutu ile ise pozitif anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur. Otantikliğin alt boyutlarından otantik yaşam ile anneden algılanan eleştirelilik arasında anlamlı negatif ilişki olduğu; aynı zamanda kendine yabancılaşma ve dış etki kabulü boyutları ile anneden algılanan eleştirelilik, kontrol manipülasyon ve büyülenmecilik arasında anlamlı pozitif ilişki olduğu bulunmuştur. Anneden algılanan narsisistik özelliklerin boyutları ile romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu boyutları arasında da anlamlı negatif ilişki bulunmuştur. Regresyon analizi sonuçları incelendiğinde anneden algılanan narsisizm boyutlarının romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçları düşük ve anlamlı seviyede açıkladığı görülmüştür. Alan yazın incelendiğinde anneden algılanan narsisizm ile ilgili yapılan çalışmaların kısıtlı olduğu görülmüştür. Bir diğer regresyon sonucu otantikliğin kendine yabancılaşma ve otantik yaşam boyutunun romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçlar boyutlarını düşük ve anlamlı seviyede açıkladığıdır. Bununla birlikte otantikliğin dış etki kabulü özgürlük boyutunu düşük ve anlamlı seviyede açıklarken, güç ve eğlence boyutlarını anlamlı derecede açıklamamaktadır.

Araştırma bulgularına göre, otantikliğin bağımsız değişken konumunda modele anlamlı katkı sağlamadığını göstermektedir ($p>0,05$). Moderatör rolü incelenen anneden algılanan narsisizm değişkeni ise romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu ve otantklik arasındaki ilişkide moderatör rol oynamamaktadır ($p>0,05$). Elde edilen sonuçlara göre; anneden algılanan narsisistik özellikler ile romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur ($p<0,05$).

Elde edilen bulgular ışığında araştırma soruları değerlendirildiğinde;

- Katılımcıların romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu boyutları ile otantikliğin otantik yaşam boyutu pozitif ilişki oluştururken kendine yabancılaşma ve dış etki kabulü arasında negatif ilişki bulunmuştur. Dış etkinin kabulü ile eğlence ve güç ihtiyaçları arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. Romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu boyutları ile anneden algılanan narsisizm boyutları arasında negatif ilişki bulunmaktadır. Anneden algılanan narsisizm boyutları ve otantikliğin kendine yabancılaşma ve dış etki kabulü arasında po-

zitif ilişki bulunmuştur. Aynı zamanda anneden algılanan narsisizm boyutlarından eleştirelilik ve otantik yaşam arasında negatif ilişki bulunmaktadır. Otantik yaşam ile anneden algılanan büyülenmecilik, ebeveynleştirme ve kontrol manipülasyon arasında ilişki bulunmamıştır.

- Katılımcıların romantik ilişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu puanları otantiklik ve anneden algılanan narsistik özellikler tarafından düşük ve anlamlı düzeyde yordanmaktadır.

- Katılımcıların romantik ilişkilerinde psikolojik ihtiyaçlarının doyumu ile otantiklikleri arasındaki ilişkide anneden algılanan narsistik özelliklerin moderatör rolü bulunmamaktadır.

6.2. Öneriler

Mevcut çalışmanın geliştirilebilmesi adına homojen dağılan sosyodemografik bir örneklem kullanılması fayda gösterebilir. İlişkide psikolojik ihtiyaçların doyumu ile ilgili çift terapisi içinde bulunan çiftler ile çalışılması literatüre katkı sağlayabilir. Bakım verenin eğitim durumu ve ailenin/kişinin doğup büyüdüğü yer çalışmaya demografik değişken olarak dahil edilebilir. İlişki içindeki iletişim tarzı ve otantiklik arasında bir ilişki olup olmadığının araştırılması da literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmüştür. Yaş aralığı sabit tutularak belirli bir gelişim dönemi kapsamında çalışma yapılabilir. Bununla beraber literatürde çoğunlukla anne-çocuk ilişkisini kapsayan çalışmalar bulunduğu baba-çocuk ilişkisine dair çalışmaların oldukça kısıtlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışma baba-çocuk ilişkisine bakılarak genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- Ainsworth, M. D. S. (1982). Attachment: Retrospect and prospect. *Basic and Applied Social Psychology*, 3(4), 259–272.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55(1), 83–96.
- Collins, N. L., & Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(4), 644–663.
- Cramer, P. (2004). Identity, narcissism, and defense mechanisms in late adolescence. *Journal of Research in Personality*, 38(4), 363–382.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pur-

- suits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
- Dutton, D. G., Denny-Keys, M. K., & Sells, J. R. (2011). Parental models and romantic attachment. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 10(4), 254–270.
- Glasser, W. (1965). *Reality therapy: A new approach to psychiatry*. Harper & Row.
- Glasser, W. (2007). *Choice theory in the classroom* (Rev. ed.). HarperCollins.
- Greene, M. (1952). *Dreadful freedom: A critique of existentialism*. University of Chicago Press.
- Heidegger, M. (1996). *Being and time* (J. Stambaugh, Trans.). State University of New York Press. (Original work published 1927).
- Hendrick, S. S., & Hendrick, C. (2006). Measuring respect in close relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 23(6), 881–899.
- Horney, K. (1950). *Neurosis and human growth: The struggle toward self-realization*. Norton.
- İmamoğlu, E. O., Yasak-Gültekin, G., & İmamoğlu, S. E. (2011). A study of attachment and individuation styles of Turkish adolescents. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(2), 205–214.
- Kernis, M. H., & Goldman, B. M. (2006). A multicomponent conceptualization of authenticity: Theory and research. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 38, pp. 283–357). Academic Press.
- Kohut, H. (1971). *The analysis of the self: A systematic approach to the psychoanalytic treatment of narcissistic personality disorders*. University of Chicago Press.
- Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. International Universities Press.
- Meier, L. L., & Allen, T. D. (2008). Emotional labor strategies and their relationship to burnout. *Journal of Occupational Health Psychology*, 13(4), 521–535.
- Ozan, B., Bacanlı, H., & Öz, F. (2008). Romantik ilişkilerde bağlanma stilleri ve kişilerarası problem çözüme. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(29), 1–12.
- Putnick, D. L., Bornstein, M. H., Lansford, J. E., Malone, P. S., Pastorelli, C., Skinner, A. T., & Oburu, P. (2015). Perceived mother and father acceptance-rejection predict four unique aspects of child

- adjustment across nine countries. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(8), 923–932.
- Rapier, S. (2005). *The existential roots of psychodrama: An investigation of Moreno's theory through the lens of Kierkegaard's philosophy* [Doctoral dissertation, California Institute of Integral Studies].
- Riker, J. H. (2021). *Why it is good to be good: Ethics, kosmos, and the kingdom of God*. Wipf and Stock Publishers.
- Roger, C. R. (1959). A theory of therapy, personality, and interpersonal relationships as developed in the client-centered framework. In S. Koch (Ed.), *Psychology: A study of a science* (Vol. 3, pp. 184–256). McGraw-Hill.
- Sarı, T., & Owen, J. (2016). Kendilik algısı ve yakın ilişkiler: Türkiye örnekleminde bağlanma stillerinin öngördüğü benlik temsilleri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 31(77), 1–15.
- Sartre, J.-P. (1956). *Being and nothingness* (H. E. Barnes, Trans.). Philosophical Library. (Original work published 1943).
- Stackert, R. A., & Bursik, K. (2003). Why am I unsatisfied? Adult attachment style, gendered irrational relationship beliefs, and young adult romantic relationship satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 34(8), 1419–1429.
- Stern, J. A., Borelli, J. L., & Smiley, P. A. (2015). Assessing parents' self-insight: Predicting parenting stress and child behavior problems. *Journal of Family Psychology*, 29(4), 569–579.
- Wilson, S., & Durbin, C. E. (2012). Parenting and psychopathology: An intergenerational analysis. *Annual Review of Clinical Psychology*, 8, 55–83.
- Yacobi, A. (2012). *Self and freedom in existential philosophy*. Academic Press.
- Yarkın, D. (2013). Romantik ilişkilerde bağlanma stilleri ve öz-duyarlılık arasındaki ilişkiler [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Zahn-Waxler, C., Duggal, S., & Gruber, R. (2002). Parental psychopathology and the development of maladjustment in children. In S. H. Goodman & I. H. Gotlib (Eds.), *Children of depressed parents: Mechanisms of risk and implications for treatment* (pp. 61–89). American Psychological Association.

VLADİMİR PUTİN DÖNEMİNDE AB-RUSYA İLİŞKİLERİNİN ASİMETRİK KARŞILIKLI BAĞIMLILIK ÇERÇEVESİNDE ENERJİ GÜVENLİĞİ TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

İrem TABİRLİOĞLU¹

Özet

Bu çalışma, Vladimir Putin döneminde Avrupa Birliği (AB) ile Rusya arasında enerji temelli gelişen ilişkileri, asimetrik karşılıklı bağımlılık teorisi bağlamında ve enerji güvenliği perspektifiyle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Putin'in liderliği altında Rusya, enerji kaynaklarını –özellikle doğal gaz ve petrolü– ekonomik kazançtan ziyade stratejik ve jeopolitik bir araç olarak kullanmış, bu durum AB'nin dış politika tercihlerinde ciddi yönelim değişimlerine neden olmuştur. AB, enerji güvenliğini sağlamak amacıyla kaynak çeşitlendirmesi ve sürdürülebilir enerji stratejilerine yönelmiş olsa da, Rusya'ya olan yapısal bağımlılık önemli ölçüde korunmuştur. Bu bağlamda, araştırma soruları; Rusya'nın enerji politikalarının AB enerji güvenliği stratejileri üzerindeki etkisi, AB'nin bu bağımlılıkla nasıl baş etmeye çalıştığı, enerji ilişkilerinde güç dengesinin nasıl kurulduğu ve bu ilişkilerin uluslararası sistemdeki yansımaları üzerine odaklanmaktadır. Çalışmada, Rusya'nın enerji kaynaklarını uluslararası ilişkilerde stratejik bir araç olarak kullanması AB'nin stratejik özerklik arayışlarını sınırlandırdığı; AB'nin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaya yönelik girişimlerinin ise hem siyasi hem de yapısal nedenlerle sınırlı kaldığı savunulmaktadır. Ayrıca, enerji güvenliğinin sadece teknik değil, aynı zamanda jeopolitik bir rekabet alanı haline geldiği ve uluslararası ilişkilerde güç dengelerini yeniden şekillendirdiği sonucuna varılmıştır. Çalışma, bu çerçevede enerji güvenliği teorisinin, AB-Rusya ilişkilerinin dönüşümünü anlamada temel bir analitik araç sunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık, Enerji Güvenliği, AB-Rusya İlişkileri, Jeopolitik, Dış Politika

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, iremtabirlioglu@gmail.com

ANALYSIS OF EU-RUSSIA RELATIONS IN THE PERIOD OF VLADIMIR PUTIN IN THE CONTEXT OF ENERGY SECURITY THEORY IN THE FRAMEWORK OF ASYMMETRIC INTERDEPENDENCE

Abstract

This research explores the changing dynamics of energy-based the interactions between Russia and the European Union also known as EU during the Vladimir Putin era from the perspective of asymmetrical and unequal interdependence and energy security theory. Under Putin's leadership, Russia strategically utilized its energy resources—particularly natural gas and oil—not merely as economic commodities but as geopolitical instruments to shape EU foreign policy. Despite the the EU's initiatives to diversify its energy supply and decrease vulnerability, its structural dependency on Russian energy has persisted as a critical constraint. The research investigates how Russia's energy policies have influenced the EU's energy security strategy, how dependency has shaped foreign policy behavior, and how power asymmetries in energy relations manifest in broader geopolitical dynamics. The study argues that Russia's monopolistic control over energy exports has reinforced an asymmetric interdependence, while the EU's countermeasures have yielded only limited success due to internal divergences and external pressures. Ultimately, energy security emerges not only as a matter of supply and infrastructure, but as a strategic domain of power that redefines the actions of states within the global system. In this context, the study highlights energy security theory as a pivotal a framework for analyzing the present and future course of Russia-EU relations.

Key Words: Asymmetric Interdependence, Energy Security, EU-Russia Relations, Geopolitics, Foreign Policy

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sonlanmasıyla birlikte uluslararası sistemdeki evrim, enerji güvenliğini devletler arası ilişkilerde temel bir jeopolitik unsur hâline getirmiştir. Bu çerçevede, enerji kaynaklarının arzı, transit geçişi ve fiyat istikrarı, dış politika gündemlerinde merkezi konulara dönüşmüştür. Özellikle Avrupa Birliği (AB) ile Rusya arasındaki ilişkilerde enerji, yalnızca ekonomik bir değişken değil, aynı zamanda bir güç projeksiyonu aracı olarak öne çıkmaktadır (Yergin, 2006).

Vladimir Putin'in 2000 yılında iktidara gelişiyle birlikte Rusya, enerji kaynaklarını stratejik bir dış politika enstrümanına dönüştürmüş; devlet kontrolündeki enerji şirketleri, özellikle Gazprom, Kremlin'in Avrupa üzerindeki nüfuzunu artıran başlıca araçlar hâline gelmiştir (Hill & Gaddy, 2013; Yurtsever, 2019). Bu strateji, enerji sektörünün yeniden millileştirilmesiyle pekişmiş ve Rusya'nın küresel aktör olarak yeniden konumlanmasında belirleyici olmuştur. Rusya'nın bu enerji merkezli dış politika yaklaşımı, AB'nin enerji güvenliği algısını doğrudan şekillendirmiştir. Ukrayna üzerinden yaşanan 2006 ve 2009 gaz krizleri, AB'nin Rusya'ya olan yapısal bağımlılığını açığa çıkarmış; bu da Birliği alternatif tedarik güzergâhları ve kaynaklara yönelmiştir (Umbach, 2010). Ancak AB içerisindeki politik uyumsuzluklar ve ekonomik sınırlılıklar, bu girişimlerin etkisini azaltmıştır (Proedrou, 2007). Bu çerçevede, asimetrik karşılıklı bağımlılık teorisi, enerji ilişkisinde Rusya'nın daha avantajlı konumunu açıklamada işlevsel bir araç sunmaktadır (Keohane & Nye, 2011). Bu çalışma, Vladimir Putin dönemi boyunca AB-Rusya enerji ilişkilerini, asimetrik karşılıklı bağımlılık ve enerji güvenliği teorileri doğrultusunda incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Rusya'nın enerji kaynaklarını jeopolitik kaldıraç olarak kullanmasının AB'nin dış politikasına etkisi analiz edilecek; AB'nin enerji güvenliği stratejilerindeki dönüşüm ve bu ilişkilerin uluslararası sistemdeki yansımaları tartışılacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık Teorisi

Robert Keohane ve Joseph Nye tarafından uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırılan karşılıklı bağımlılık teorisi, 1977 tarihli *Power and Interdependence* adlı eserle uluslararası ilişkiler literatüründe önemli bir yer edinen bir yaklaşımdır. Bu teori, realizmin askeri güç odaklı yapısına karşılık, devletlerin karşılıklı ekonomik, çevresel ve politik bağlarının dış politika davranışlarını dönüştürdüğünü savunur (Keohane & Nye, 2011; Nye, 2020). Kal Holsti'ye (1978) göre bu bağımlılık, özellikle sanayileşmiş ülkeler arasında yoğunlaşmıştır. Karşılıklı bağımlılığın en kritik boyutu asimetridir. İki aktör arasındaki ilişkide biri diğerinden daha az bağımlıysa, daha fazla güç elde eder. Keohane ve Nye, bu durumu "asimetrik karşılıklı bağımlılık" olarak tanımlar. Güç, burada yalnızca kaynaklara sahip olmakla değil, aynı zamanda bu kaynaklar üzerindeki kontrolle ilgilidir. İlişkide daha az bağımlı olan taraf, hem dış hem iç politikada karşı taraf üzerinde daha etkili olur (Simionov & Pascariu, 2017). Teoriye göre bağımlılık, iki önemli

kavramla ölçülür: hassasiyet (bir aktörün politika değişimlerine karşı duyarlılığı) ve kırılganlık (bu değişimlerin maliyetini azaltma kapasitesi). Bu kavramlar, enerji ilişkileri gibi yüksek stratejik değer taşıyan alanlarda güç dengesini anlamak açısından kritik önemdedir. Keohane ve Nye, bağımlılığı açıklarken devletlerarası, hükümetler arası ve ulusötesi olmak üzere üç temel kanal üzerinde durur. Bu kanallar yalnızca resmi diplomatik temasları değil, uluslararası örgütler, STK'lar ve küresel çapta firmalar gibi aktörlerin de etkisini kapsar (Keohane & Nye, 2012). Asimetrik bağımlılık durumlarında, taraflar arasında askeri çatışma olasılığı düşerken, ekonomik ve jeopolitik araçlarla yürütülen etki rekabeti artar. Bu bağlamda enerji gibi yüksek politika (high politics) alanlarında bağımlılık, aktörlerin stratejik manevra kapasitesini belirleyici hâle gelir. AB-Rusya ilişkilerinde enerji bağımlılığı bu asimetrik ilişki biçiminin en somut örneklerinden biridir.

2.2 Enerji Güvenliği Teorisi

(1983) yılında Bary Buzan tarafından kaleme alınan *People, States and Fear* çalışmasında, güvenlik kavramı askeri boyutun ötesine taşınarak; ekonomik, çevresel, toplumsal ve siyasi olmak üzere beş alanda analiz edilmiştir (Buzan, 1999; Buzan, Weaver & Wilde, 1998). Ayrıca güvenliğin referans nesnesinin yalnızca devletler değil, bireyler ve topluluklar da olabileceğini belirtmiş; bu yaklaşım “güvenliğin derinleşmesi” olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda enerji güvenliği, artık yalnızca teknik bir arz-talep meselesi değil; jeopolitik, ekonomik ve çevresel boyutları olan çok katmanlı bir güvenlik alanı hâline gelmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), enerji güvenliğini “kesintisiz ve ekonomik enerji temininin devamlılığı” olarak tanımlamaktadır (IEA, 2022). Literatürde ise enerji güvenliğini tanımlamak için dört temel unsur öne çıkar: bulunabilirlik, erişilebilirlik, satın alınabilirlik ve sürdürülebilirlik (Çelikkpala, 2014). Von Hippel ve arkadaşları (2011), bu çerçeveyi altı boyutla; Vivoda (2010) beş ek faktörle genişletmiştir. Sovacool (2011) ise enerji güvenliğini 20 farklı boyutta analiz ederek bu alanın karmaşıklığını ortaya koymuştur. Enerji güvenliği aynı zamanda enerji jeopolitiği ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda enerji kaynaklarının coğrafi dağılımı, üretici ve tüketici ülkelerin konumu, transit hatların güvenliği ve taraflar arası jeopolitik gerilimler belirleyici faktörlerdir (Global Academy, 2023). Günümüzde Rotterdam, Kaliforniya ve Singapur gibi merkezler; Türkiye, Belarus diğer adıyla Beyaz Rusya ve Ukrayna gibi transit ülkeler, küresel enerji güvenliğinde stratejik roller üstlenmektedir. Sonuç olarak enerji güvenliği, yalnızca kaynak yönetimi değil; aynı zamanda jeopolitik rekabet, stratejik özerklik ve

sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle doğrudan bağlantılı, çok boyutlu bir uluslararası güvenlik alanı hâline gelmiştir.

2.3 Enerji

Enerji, hem bireysel yaşamın sürdürülebilirliği hem de devletlerin ekonomik kalkınması açısından vazgeçilmez bir kaynaktır (Yılmaz, 2021, s. 52). Uluslararası ilişkiler bağlamında hem finans sektörünü hem de devletlerin dış politika stratejilerini biçimlendiren, jeopolitik gücün merkezi bir bileşenidir. Artan nüfus ve kalkınma hedefleri doğrultusunda enerji talebi sürekli yükselmekte; bu da yeni enerji politikalarının geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır (Şahin, 2011, s. 291). Enerji güvenliği, bu süreçte devletlerin stratejik önceliklerinden biri haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler'e göre enerji güvenliği, "enerjinin farklı biçimlerde, arz talep ilişkisine uygun, düşük maliyetli ve sürekli erişilebilir olmasıdır (Sudarshan & Noronha, 2009, s. 5). Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) ise bu güvenliği "sürekli ve devletlerce ekonomik olarak temin edilebilir enerji kaynaklarının varlığı" olarak tanımlar (IEA, 2022). Bu çerçevede enerji güvenliğinin temel unsurları; bulunabilirlik, erişilebilirlik, satın alınabilirlik ve sürdürülebilirlik olarak belirlenmiştir (Çelikpala, 2014; Tuğrul, 2020). Von Hippel ve arkadaşları (2011), enerji güvenliğini altı boyutta (arz, ekonomi, çevre, teknoloji, sosyo-kültürel, askeri); Vivoda (2010) ise buna ek olarak talep yönetimi, insan güvenliği ve politika boyutlarıyla genişletmiştir. Sovacool (2011) ise 20 boyutlu bir analiz önererek bu alanın çok disiplinli yapısını vurgulamıştır. Enerji güvenliği aynı zamanda jeopolitik bir sorunsaldır. Enerji kaynaklarının coğrafi dağılımı, üretici ve tüketici ülkelerin konumu, transit yollar ve siyasi anlaşmazlıklar, enerji güvenliği üzerinde belirleyici rol oynar (Global Academy, 2023). Bu nedenle enerji arzının güvenilirliği kadar çeşitliliği, devletlerin dış politika manevra alanlarını artıran stratejik bir unsura dönüşmüştür. Yu ve Dai'ye (2012) göre enerji jeopolitiği; kaynakların aranması, taşınması, piyasaya sunulması ve bu sürecin teknoloji ve siyasi etkileşimlerle şekillenmesini kapsamaktadır. Günümüzde enerji tedarik zincirinin korunması, arz güvenliği kadar talep güvenliği, sürdürülebilirlik ve çevresel sorumluluk ilkeleriyle birlikte düşünülmektedir.

3. VAKA ANALİZİ

3.1 Vladimir Putin Döneminde AB-Rusya Enerji İlişkileri

Vladimir Putin'in 2000 yılında iktidara gelişiyle birlikte Rusya, enerji kaynaklarını stratejik bir dış politika aracı olarak devreye sokmuş ve Avrupa Birliği (AB) ile olan ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir.

tir. 1998 ekonomik krizinin ardından artan enerji fiyatları sayesinde toparlanan Rusya, AB ile entegrasyon arayışını terk ederek daha özgür ve cesur bir dış politika izlemiştir. Aynı yıl başlatılan AB-Rusya Enerji Diyalogu, enerji alanındaki karşılıklı bağımlılığın kurumsallaşmasına öncülük etmiştir (Zussipbek, 2011). 2000'li yılların başında ilişkiler görece iş birliğine dayalı seyretmiş, özellikle 11 Eylül sonrası dönemde Rusya, ABD'nin Afganistan müdahalesine destek vererek Batı ile güvenlik temelli diyalogunu artırmıştır. Ancak Irak müdahalesine karşı çıkması, Almanya ve Fransa ile daha güçlü bir bağ kurmasına olanak tanımıştır (Erkan, 2013). 2003 St. Petersburg Zirvesi ile taraflar stratejik ortaklık ilan etmiş, güvenlik, ticaret ve enerji alanlarında iş birliği hedeflenmiştir (Yıldız, 2015). Rusya'nın enerji kaynakları bu dönemde dış politikadaki temel araçlardan biri hâline gelmiştir. Yeryüzündeki doğal gaz (natural gas) depolarının yüzde yirmi altısına ve petrol depolarının yüzde on üçünün sahibi olan Rusya, AB için Ortadoğu'ya alternatif önemli bir tedarikçidir (Badalov, 2012). 2007'ye gelindiğinde AB ülkelerinin Rusya'ya yaptığı yatırımlar 21 milyar doları aşarken, ticaretin merkezinde enerji yer almıştır. AB'nin doğuya genişlemesiyle birlikte 2004 itibarıyla Rusya ile kara sınırına sahip üye devlet sayısı artmış, bu durum stratejik hassasiyetleri derinleştirmiştir. Avrupa Komisyonu'nun yayımladığı belgeler karşılıklı bağımlılığı vurgulasa da, insan hakları, medya özgürlüğü ve Çeçenistan gibi konulardaki farklılıklar ilişkilere gölge düşürmüştür. 2006'daki Ukrayna doğalgaz krizi, AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığının kırılganlığını açığa çıkarmış, 2008 Gürcistan Savaşı ve ardından 2009'daki yeni gaz kesintisi ise enerji güvenliğinin AB için bir beka sorununa dönüşmüştür (Musaoğlu & Özgöker, 2008). Bu dönemde Rusya, Gazprom aracılığıyla enerji arzını jeopolitik bir baskı aracı olarak kullanmış; AB ise kaynak çeşitliliği ve enerji verimliliği politikalarıyla bu bağımlılığı azaltmaya çalışmıştır. Rusya Federasyonu, AB'nin doğuya doğru genişleme sürecini ve bu çerçevede uygulanan Avrupalılaştırma politikalarını çıkarlarına ters düşen bir konsept olarak yorumlamış ve bu sebepten ötürü, karşılık enerji merkezli politikalarla stratejik tepkiler vermiştir. Aynı dönemde NATO'nun genişleme hamleleri de Rusya tarafından devlet bekasına karşı bir saldırganlık olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda AB'nin Komşuluk Politikaları, enerji arz güvenliği ve alternatif tedarik hatları ekseninde şekillenirken; Rusya ise Mavi Akım II, Kuzey-Güney Akım ve Türkmen gazını taşıyacak boru hatları gibi projelerle AB'ye karşı pozisyon almıştır (Şahin, 2013). 2010 sonrası dönemde, Almanya-Rusya ilişkilerini kurumsallaştırmaya yönelik "Meseberg Girişimi" başarısız olmuş; Rusya'nın 2012'de Dünya Ticaret Örgütü'ne

üyeliği ise AB tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak aynı yıl Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği fikrini ortaya atması, alternatif bir bölgesel güç inşası hedefini açığa çıkarmıştır. 2014'te Rusya'nın Ukrayna toprağı olan Kırım'ı işgali sonrası Ukraynalı muhaliflere sağlanan destek, AB-Rusya ilişkilerinde ciddi bir kırılma yaşanmış, zirveler askıya alınmış ve diyalog kanalları donmuştur. 2006 Ukrayna-Rusya doğalgaz krizi, AB'nin enerji arz güvenliğini yeniden değerlendirmesine neden olmuş, bu kriz 2007 Lizbon Antlaşması'na enerji başlığının dâhil edilmesini beraberinde getirmiştir (Yorkan, 2009; Aksoy, 2014). Antlaşma'nın 194. maddesi ile enerji arz güvenliği, verimlilik, yenilenebilir kaynakların teşviki ve enerji ağlarının geliştirilmesi hedeflenmiştir (Caşın-Kısacık, 2018). Bu bağlamda AB, Altener II, Save ve Coopener gibi programlarla enerji politikalarını desteklemiştir. Ukrayna, AB-Rusya enerji rekabetinde transit ülke olarak kilit rol oynamaktadır. 2006-2009 yıllarında gaz krizlerinde yaşanan kesintiler, AB'nin enerji bağımlılığını azaltmak için Hazar bölgesi ve Güney Gaz Koridoru gibi alternatiflere yönelmesini hızlandırmıştır. AB bu süreçte Nabucco, TANAP ve TAP projelerine stratejik destek vermiş; buna karşılık Rusya ise Güney ve Türk Akımı sayesinde alternatif tedarik hatlarını devreye sokmuştur (Parlar Dal & Kurşun, 2017). Ayrıca, Rusya enerji stratejisini yalnızca Avrupa ile sınırlı tutmamış; Doğu Akdeniz bölgesine yönelik etkinliğini artırmayı hedeflemiştir. Bu kapsamda Rus enerji şirketleri bölgeye yönlendirilmiş, iletim hatları ve depolama tesisleri gibi altyapı yatırımları ile enerji üretim kapasitesi artırılmaya çalışılmıştır. Böylece Rusya, enerji politikasını çok boyutlu ve bölgesel bir etki aracı hâline getirmiştir. Enerji güvenliği, Doğu Akdeniz'deki jeopolitik rekabetin merkezinde yer almaktadır. Rusya, bölgedeki enerji kaynaklarını küresel pazara taşıma hedefi doğrultusunda askeri ve diplomatik araçları bir arada kullanmıştır. Askeri varlığını artırarak stratejik noktalarda üsler kuran Rusya, bölgesel siyaseti etkilemeyi amaçlamış, bu bağlamda enerji güvenliği ve jeopolitik hâkimiyet arasında doğrudan bir bağ kurmuştur (Yoldaş, 2020, s. 70). Enerji güvenliğinin sağlanması, Doğu Akdeniz'deki rekabetin temel dinamiklerinden biridir. Rusya, askeri varlığını artırarak ve stratejik noktalarla ilişkiler geliştirerek bölgesel etkisini artırmayı hedeflemiştir (Yoldaş, 2020, s. 70). Enerji kaynaklarının paylaşımı ve küresel pazara taşınması sürecinde, bilhassa Beşar Esad'ın otoriter yönetimine sağladığı yardımlar ve Tartus Üssü üzerinden bölgeye yerleşmesi, Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki jeopolitik varlığını pekiştirmiştir (Kazancıoğlu, 2022, s. 40). Rusya, bölgedeki askeri tatbikatlarıyla enerji politikalarını pekiştirirken, GKRY ile ekonomik temelli ilişkiler kurarak enerji arz

zincirinde yer edinmiştir. Batı'nın enerji arzı talepleriyle birlikte Doğu Akdeniz gazı önem kazanmış, Türkiye üzerinden Avrupa'ya enerji aktarımı ihtimali ise Rusya'nın stratejik dengelerini etkilemiştir (Armişen ve Toprak, 2023). AB, 2020, 2030, 2050 yılları hedeflerince karbondioksit (CO2) emisyonlarının tüketimini düşürmeyi, yenilenebilir enerji oranını yükseltmeyi ve enerji verimliliğini iyileştirmeyi hedeflemektedir. Bu hedefler, AB'nin Rus enerji kaynaklarına bağımlılığını azaltma çabasını göstermektedir. Rusya ise sahip olduğu geniş enerji rezervleriyle küresel enerji piyasasında merkezi bir aktördür. Sovyet sonrası dönemde başlayan özelleştirme süreci, Putin döneminde tersine çevrilmiş; enerji sektörü yeniden devlet kontrolüne alınmıştır. Enerji, dış politika ve ekonomik kalkınmanın temel aracı hâline gelmiş; Gazprom gibi devlete bağlı şirketler, sadece ekonomik değil jeopolitik enstrümanlar olarak da kullanılmıştır (Cliff, 1996, s.91). 1990'larda şekillenmeye başlayan enerji stratejileri, 2000 sonrası yayımlanan doktrinlerle netleşmiştir (Akdoğan, 2008, s. 69). Rusya, doğal gaz rezervlerinde dünya lideri, petrol rezervlerinde ise ilk sıralarda yer almaktadır (Ünal, 2011, s.24). 2009'daki üç aşamalı enerji stratejisiyle Rusya, sektörü modernize etmeyi, yeni üretim alanları oluşturmayı ve küresel rekabette sürdürülebilir bir konum elde etmeyi hedeflemiştir. Rusya'nın enerji politikası, uzun vadeli kalkınma hedefleri doğrultusunda kaynakların verimli kullanımı, ekonomik büyüme, dış ticaret gücünün artırılması gibi amaçlara dayanmaktadır. Bu çerçevede, Rusya, enerji ihracatında Avrupa'ya olan bağımlılığını azaltarak Çin ve Japonya gibi Asya pazarlarına yönelmeyi hedeflemektedir. Rusya enerji alanında üretici, AB ise tüketici konumundadır. AB, Ortadoğu'daki istikrarsızlık nedeniyle enerji çeşitliliği arayışına girerken, Rusya, AB'nin başlıca tedarikçisi olmuştur. 2020 itibarıyla AB, doğalgaz ithalatının %42'sini, petrolün üçte birini Rusya'dan temin ederken; Gazprom üretiminin %25'ini Avrupa'ya satmaktadır. Ancak bu ilişki tek taraflı bağımlılık değil, karşılıklı bağımlılıktır; zira AB, Rusya'nın en büyük enerji pazarıdır. AB-Rusya enerji diyalogu, 1995'te başlayıp 2000 yılında kurumsallaşsa da, AB'nin serbest piyasa beklentileri ile Rusya'nın Gazprom merkezli devletçi yaklaşımı çelişmiştir. 2006 ve 2009'daki doğalgaz krizleri, enerjinin jeopolitik baskı aracı olarak kullanılabileceğini göstermiştir (Chyong, 2014). Ukrayna, bu dönemde önemli bir transit ülke olmasına rağmen, Rusya ile yaşadığı krizler enerji akışını ve güvenliğini tehdit etmiştir. Kırım'ın 2014'te ilhakı ve doğalgaz indirimlerinin siyasi şartlara bağlanması, enerjiye dair güvensizliği derinleştirmiştir (Dal-Kurşun, 2017). Bu gelişmeler, AB'yi enerji bağımlılığını azaltmaya yöneltmiştir. Nabucco ve Avrupa Ortak Enerji Piyasası projeleri bu bağ-

lamda geliştirilmiş; Rusya ise Mavi Akım II, Güney Akım ve Kuzey Akım gibi projelerle cevap vermiştir. Gazprom'un AB ülkelerine farklı fiyat politikaları uygulaması, AB içinde enerji bütünleşmesini engellemiştir. 2018'de Gazprom'un rekabet kurallarına uymayı taahhüt etmesi, bu baskının bir sonucudur (Dursun, 2011). Rusya'nın enerji stratejisi, boru hatlarıyla somutlaşmaktadır. Yamal-Avrupa, NordStream, Brotherhood, Mavi Akım, TurkStream ve Güney Akım gibi hatlar, AB'nin enerji güvenliğinde kritik rol oynamaktadır (Koyuncu, 2016; İsmayılov, 2016). Türkiye ise bu denklemde hem transit ülke hem de bölgesel enerji merkezi olma potansiyeliyle öne çıkmaktadır. 2022'de patlak veren Rusya-Ukrayna savaşının sebep olduğu çatışma, özellikle gıda ve enerji sektörleri gibi birçok kritik sektörde küresel belirsizlik yaratmış; AB içinde Rusya ile en güçlü ekonomik bağlara sahip Almanya'nın bile politikalarını gözden geçirmesine neden olmuştur. Angela Merkel döneminde sürdürülen denge politikası, savaşla birlikte kırılmıştır. Rusya'nın işgali, yalnızca Donbas'ı değil Avrupa'daki güvenlik mimarisini de hedef almıştır (Aguinis, Cope ve Martin, 2022; Euronews, 2022). AB, bu tehdit karşısında 2030 yılına kadar Rus fosil yakıtlarından bağımsızlaşmayı amaçlamaktadır. 2022'de açıklanan "AB'yi Yeniden Güçlendirmek" stratejisiyle, yenilenebilir enerji kaynaklarının artırılması ve enerji çeşitliliği öncelikli hedef haline gelmiştir. Aralık 2021'de Olaf Scholz'un Almanya Şansölyesi olmasıyla birlikte, iki ay geçmeden Rusya'nın Ukrayna'yı işgali başladı. İşgal öncesinde Almanya, Ukrayna'nın silah taleplerini karşılamayarak pasif bir tutum sergilemekle eleştirildi. Ancak savaşın başlamasıyla Berlin, politikasını köklü biçimde değiştirdi. Scholz, savaşın üçüncü gününde yaptığı tarihi konuşmada, Rusya'nın eylemlerini "insanlık dışı" olarak tanımladı ve Alman ordusunun modernizasyonu için 100 milyar Euro'luk bir savunma fonu açıkladı. Bu adım, Almanya'nın II. Dünya Savaşı sonrası sınırlı savunma anlayışından radikal bir kopuşu temsil etmektedir. Almanya artık yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda stratejik bir aktör konumundadır. Fransa ise, Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde krizi diplomatik bir fırsata çevirmeye çalıştı. Emmanuel Macron, Putin ve Zelenski ile yürüttüğü yoğun temaslara hem uluslararası prestij kazanmayı hem de AB içindeki liderlik boşluğunu doldurmayı hedefledi. Diplomatik çabalar somut sonuç getirmese de, Macron seçimleri kazanarak iç siyasette başarı elde etti. Avrupa Konseyi ve Komisyonu liderleri, Macron'un vizyonunu ve liderliğini AB için kritik gördüklerini ifade etti. AB, savaş sonrası Rusya'ya karşı daha önce eş görülmemiş yaptırımlar uygulamaya başladı. 2022 Haziranı'na geldiğinde altıncı yaptırım paketi devreye sokulmuş,

enerji, finans, teknoloji ve medya alanlarını kapsayan geniş kapsamlı kısıtlamalar getirilmiştir. SWIFT sisteminden çıkarma ve oligarkların mal varlıklarının dondurulması gibi adımlar, Rusya'nın küresel sistemden tecrit edilmesini amaçlamıştır. Şubat 2022'den itibaren Rusya'ya 7.611 yeni yaptırım getirilmiş, toplam sayı 10 bini aşmıştır. Yaptırımlarla eş zamanlı olarak AB, güvenlik politikalarını da yeniden yapılandırdı. Almanya'nın savunma bütçesini artırması, ortak savunma kapasitesi arayışları ve enerji bağımlılığını azaltma stratejileri bu dönüşümün somut adımlarıdır. Rusya'nın bazı ülkelere doğalgazı kesmesi ve Ruble ile ödeme talebi, Avrupa'yı alternatif enerji kaynaklarına yöneltmiştir. TANAP gibi projelerle Türkiye üzerinden sağlanacak enerji akışı, Rusya'yı bypass etme imkânı sunmaktadır. Savaş yalnızca AB'yi değil, çevre ülkeleri de hareketlendirmiştir. Ukrayna, Gürcistan ve Moldova AB üyeliğine başvurmuş; Finlandiya ve İsveç ise NATO'ya katılım talep etmiştir. Bu gelişmeler, uluslararası güvenlik mimarisinin yeniden şekillendiğini göstermektedir. AB, genişleme taleplerine temkinli yaklaşıp da “daha egemen bir Avrupa” vizyonunu vurgulayarak iç reform ihtiyacını kabul etmektedir. Yaptırımlar yalnızca ekonomik değil, kültürel ve diplomatik düzeyde de çeşitlenmiştir. Rus medya organlarının yasaklanması, bazı kültürel figürlerin hedef alınması ve diplomatların sınır dışı edilmesi, Batı'nın Rusya'yı uluslararası sistemden izole etme çabasının göstergesidir. Sonuç olarak, Ukrayna Savaşı AB için stratejik kimliğini yeniden tanımladığı bir kırılma noktası olmuştur. Almanya'nın askeri aktöre dönüşümü, Fransa'nın diplomatik hamleleri ve kolektif güvenlik anlayışının güçlenmesi, AB'nin küresel sistemdeki yerini yeniden şekillendirmektedir. Rusya'nın saldırgan dış politikası, yalnızca AB'yi değil, Batı ittifakını da kolektif güvenlik mekanizmalarını yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Bu dönemde AB, köklü reformlar yapmıştır. Bu süreç, AB'nin gelecekteki güvenlik mimarisinin şekillenmesinde kritik bir dönüm noktasıdır (Torlak, 2022, s.31).

4. SONUÇ

Vladimir Putin dönemi, AB-Rusya ilişkilerinin enerji güvenliği bağlamında yeniden şekillendiği, stratejik çıkarların şekillendirdiği bir periyodu belirtmektedir. Bu araştırma Rusya ile AB'nin kurmuş olduğu enerji ilişkilerini asimetrik bir karşılıklı bağımlılık üzerine kurulu olduğunu ortaya koymaktadır. Rusya, enerji kaynaklarını yalnızca ekonomik kazanç sağlamak için değil, aynı zamanda jeopolitik etkisini pekiştirmek amacıyla da kullanmıştır. AB, bu bağımlılığı azaltmaya yönelik adımlar atsa da, bu çabalar sınırlı kalmış ve dış politika kararları

büyük ölçüde enerji bağımlılığından etkilenmiştir (Pirani, 2017; Stern, 2019). AB'nin, enerji bağımlılığını değiştirme yönündeki çalışmaları, çeşitli ekonomik ve politik engellerle karşılaşmış olsa da, alternatif tedarik yollarına yönelme ve enerji çeşitlendirmesi gibi stratejik girişimler, AB'nin enerji güvenliğini sağlama yönünde attığı adımlardır. Ancak bu çabaların etkinliği, Rusya'nın enerji üzerindeki tekelci kontrolünü aşamamakta ve AB-Rusya ilişkilerindeki asimetrik bağımlılığın sürmesine yol açmaktadır. Enerji güvenliği teorisi çerçevesinde, enerji ilişkilerinin ekonomik değil, jeopolitik bir güç unsuru olarak kullanıldığı görülmüştür. AB, enerji çeşitlendirmesi ve alternatif kaynaklara yönelme stratejileri geliştirse de, Rusya'nın enerji üzerindeki tekelci kontrolü ilişkilerin asimetrik doğasını pekiştirmiştir. AB'nin bağımlılığı azaltma çabalarının etkinliği, Rusya bağımlılığının ne ölçüde aşılabacağına bağlı olarak şekillenecektir. Putin dönemi, enerji güvenliğini sadece ekonomik değil, aynı zamanda bir güç gösterisi aracı olarak kullanma stratejisini pekiştirmiştir (Kramer, 2016). Sonuçta, AB-Rusya ilişkilerindeki enerji güvenliği, yalnızca ekonomik ilişkilerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda uluslararası güç dinamiklerinin şekillenmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Bu bulgular, enerji güvenliğinin küresel güç ilişkileri ve stratejik hesaplamalar açısından nasıl kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ablabekova, A. (2014). Rusya Enerji Politikasının Dünya Enerji Piyasasındaki Rolü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Akdoğan, Ö. (2008). Rusya'nın Enerji Politikasının Avrupa Birliği Enerji Güvenliğine Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Aksoy, M. (2014). "Avrupa Birliği'nin Enerji Güvenliği Stratejisi", Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi: Bildiriler Kitabı (23-24 Eylül 2014), Kocaeli Üniversitesi, s.797-807.
- Armişen, G., & Toprak, N. G. (2023). EU Energy Security in The Context of Competition With Russia in The Eastern Mediterranean. Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 7(2), 434-458.
- Austvik, O. G., & Lembo, C. (2017). Energy Policy and Geopolitics.
- Badalov, B. (2012), "The European Union and Russian Federation

- Energy Relations: Petrification or Revival” Lund University, <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=2740554&fileId=2743576>,
- Baysoy, E. (2009). “Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politikası Ve Küreselleşmenin Jeopolitiği”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, S.10,s.59-82.
- Buzan, B. (1999). People, States and Fear.
- Buzan, B., Weaver, O., & Wilde, J. (1998). Security: A New Framework for Analysis.
- Caşın, M. H., Kısacık, S. (2018). Avrupa Birliği Enerji Hukuku ve Güvenlik Algılamaları, İstanbul:Çağlayan Kitabevi.
- Cherp, A. & Jewell, J. (2011). The concept of energy security: Beyond the four As. Energy Policy.
- Chyong, Chi Kong (2014) “Why Europe Should Support Reform of the Ukrainian Gas Market –or Risk a Cut-Off ”, European Council on Foreign Relations, no 113
- Cliff, Tony (1996), Lenin, C.3, Z Yayınları.
- Çelikpala, M. (2014). Enerji Güvenliği ve Türkiye’nin Rolü.
- Dal, E. P., Kurşun., A. M. (2017). “Hazar Bölgesinde Rusya ve AB Ekonomi-Politik Çekişmesi ve “Ukrayna” Faktörü”, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, C.5, s.17-31.
- Dursun, S. (2011). “Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası Ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma Ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi, S.36.
- Erbil, Y. (2010), Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Enerji Güvenliği, Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Erkan, A. Ç.(2013). Enerji Arzı Güvenliği Bakımından Avrupa’nın Rusya Federasyonu’na Bağımlılığı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Aydın Üniversitesi.
- GlobalAcademy (2023). Jeopolitik Analiz ve Enerji.
- Hatipoğlu, M. (2019). Enerji Güvenliği ve Jeopolitik Riskler.

- Holsti, K. J. (1978). *International Politics: A Framework for Analysis* (3rd ed.). Prentice-Hall.
- IEA (2022). *Energy Security Report*. Uluslararası Enerji Ajansı.
- İsmayılov, E. (2016). Rusya-Ab İlişkilerinde Yeni Enerji Sorunu: Kuzey Akım 2 Projesi, <http://www.bilgesam.org/incele/2349/-rusya%E2%80%93ab-iliskilerindeyeni-enerji-sorunu--kuzey-akim-2-projesi/#.XOR6gMgzblU>
- Kazancıoğlu, M. (2022). Rusya'nın Güvenlik Algısı ve Suriye Krizi Sonrası Doğu Akdeniz Stratejileri. (Unpublished Master's Thesis), Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2011). *Power and Interdependence* (4th ed.). Longman.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2012). *Power and Interdependence in a Globalized World*. Pearson Education.
- Koyuncu, Ç. (2016). "Güney Akım Projesi Çerçevesinde Bulgaristan Enerji Politikasının Analizi", *Alternatif Politika*, C.8,S.2, s.347-375.
- Kramer, D. (2016). *Russia's Energy Politics: A Realpolitik Approach*. Oxford University Press.
- Moshes, A. (2009), "EU-Russia Relations: Unfortunate Continuity", *Fondation Robert Schuman, European Issues*: 24.
- Musaoğlu, N., Özgöker, U.(2008). "Rusya-AB İlişkilerinde Stratejik Ortaklıktan Stratejik Depresyona", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S.8,s.73-99.
- Nye, J. S. (2020). *Do Morals Matter? Presidents and Foreign Policy from FDR to Trump*. Oxford University Press.
- Özkural Köroğlu, N. (2022). Rusya - Ukrayna Krizi AB ve Türkiye'ye Etkileri. *EURO Politika*(15), 24-34.
- Parlar Dal, E., & Kurşun, A. M. (2017). Hazar Bölgesinde Rusya ve AB Ekonomi-Politik Çekişmesi ve "Ukrayna" Faktörü. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5(Özel Sayı Nisan 2017), 17-31.
- Pirani, S. (2017). *Energy Security and Foreign Policy: The Case of Russia and Europe*. Cambridge University Press.

- Semercioğlu, H. (2016). Ukrayna Krizi Bağlamında AB-Rusya İlişkilerinin Ekonomi Politikası. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 188-202.
- Sevim, T. V. (2014). "Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya", Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, C.11, S.41, s.87-108.
- Simionov, L., & Pascariu, G. C. (2017). Energy Security and Interdependence: From Theory to the Case of the European Union and Russia. CES Working Papers, 9(1), 117-131.
- Sovacool, B. K. (2011). Energy Security: A Critical Review of the Literature.
- Sönmez, S. (2010), "Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin
- Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi", Gazi Akademik Bakış, 6 (3): 73-96.
- Sudarshan, R., & Noronha, L. (2009). Energy Security and Environmental Sustainability.
- Stern, J. (2019). The Russian Gas Threat to Europe: Policy, Geopolitics, and the Future of Energy. Routledge.
- Şahin, Y. (2013). "Stratejik Ortaklık İle Stratejik Rekabet Arasında Rusya-AB İlişkileri", İKV Değerlendirme Notu, S.74.

FİLİSTİN MESELESİNDE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK VE İHLAL EDİLEN HUKUKİ DEĞERLER

Kemal KALAFAT¹

Öz

Bu çalışmanın amacı *Filistin meselesini* hem uluslararası insancıl hukuk hem de toplum sözleşmeleri açısından ele alarak farklı bir perspektifte incelemektir. Uluslararası insancıl hukuk, savaş hukuku ve silahlı çatışmalar hukuku olarak da bilinir ve insan hakları hukuku ile kesişim kümeleri bulunsa da tam anlamıyla aynı alanlarda görev ifa etmezler. Toplum sözleşmeleri ise sosyal bilimlerin insanın teşkilatlanma biçimlerine dair hangi aşamalardan, nasıl geçtiğini ve ortaya hangi şekilde yapılar koyduğunu ortaya koyan çalışmalardır.

Çalışmada bu iki kurumun koruduğu ve Filistin meselesine dair süreçte ihlal edilen değerler karşılaştırma yoluyla ele alınacaktır. İlk önce Filistin Meselesine dair bir kronoloji ortaya konulup sonra *uluslararası insancıl hukukun* ne olduğu ve ne tip görevleri üstlendiği ve aynı şekilde Toplum Sözleşmelerinin ne olduğu ve ne tip görevleri üstlendiği açıklanacaktır. İsrail'in bu iki kavramın muhtevasına dair ihlallerde bulunduğu ve olası bir yargılama gerçekleşirse İsrail'in Uluslararası İnsancıl Hukukun ihlalinde sorumluluğu tartışılacaktır. Bunun yanında "*toplum sözleşmesine aykırı davranma suçu*" şeklinde bir ceza normunun ihdas edilmesi ve çok yüksek ihtimalle mahkûmiyet hükmü öngörülebilir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İnsancıl Hukuk, Toplum Sözleşmesi, Filistin Meselesi, İsrail.

1 Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Bölümü
221001009@ stu.gedik.edu.tr, tarikkemalkalafat@gmail.com, 0009-0008-7663-1120

INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND VIOLATED LEGAL VALUES IN THE PALESTINE ISSUE

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the Palestinian issue from a different perspective by addressing both international humanitarian law and social contracts. International humanitarian law is also known as the law of war and the law of armed conflict, and although it has overlapping clusters with human rights law, it does not function in exactly the same areas. Social contracts, on the other hand, are studies that reveal the stages that social sciences have gone through regarding the forms of organization of humans, how they have gone through them, and what kind of structures they have created. In this study, the values protected by these two institutions and violated in the process regarding the Palestinian issue will be addressed through comparison. First, a chronology regarding the Palestinian Issue will be presented, and then what international humanitarian law is and what types of duties it undertakes, as well as what Social Contracts are and what types of duties they undertake, will be explained. Israel's violations of the content of these two concepts and Israel's responsibility for violations of International Humanitarian Law in the event of a possible trial will be discussed. In addition, a criminal norm of "acting contrary to the social contract" can be established and a conviction can be foreseen with a very high probability.

Keywords: International Humanitarian Law, Social Contract, Palestinian Issue, Israel.

1. GİRİŞ

Bu makale, Filistin meselesinde uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları sözleşmeleri kapsamında ihlal edilen hukuki değerleri incelemektedir. Makalede öncelikle uluslararası insancıl hukuk tarihine değinilecektir. Bir sonraki aşamada ise Filistin meselesinin tarihine değinilecektir. Ardından toplum sözleşmeleri ile ilgili bilgi verilip hem uluslararası insancıl hukuk hem de toplum sözleşmeleri açısından ihlal edilen ortak değerler incelenecektir. En son aşamada ise İsraili yetkililerin cezai sorumluluğuna değinilerek Roma Statüsü'ne yeni bir madde önerisiyle çalışma sonlandırılacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Zamansal gelişim süreci, niteliği, işlevi ve kaynakları açısından Uluslararası İnsancıl Hukuk

Sunumumuzun girişi özelliğini taşıyan bu kısma bir karşılaştırma ile başlamayı uygun görüyoruz. Uluslararası hukuk sükeleri ve konuları açısından sınıflandırılabilir. Devletler, devlet toplulukları, tüzeli kişiler, gerçek kişiler olarak sükeler, devletler arası ilişkiler, savaş, barış, insan hakları, çevre ve deniz hukuku ise konular olarak açıklanabilir. Uluslararası insancıl hukuka gelirsek uluslararası hukuk ile sükje ve konular açısından aynıdır. Adından yola çıkarak dünyadaki tüm insanların yalnızca insan olmalarından ötürü sahip oldukları değerlere yönelik korumanın sağlanması amacını güttüğü kanaatindeyiz. Öğretide uluslararası insancıl hukuka “silahlı çatışmalar hukuku” da denildiği bilinmektedir. Bu hukuk dalının doğuşunda bir savaş ve bu savaşın trajedisinden etkilenen bir kişi etkin rol oynar. 1859 yılında Solferino Savaşı adı verilen ve Avusturya ile Fransa-Sardunya ittifakının arasında geçen savaş Fransa-Sardunya zaferiyle sonuçlandı. Savaş sonrasında ise Henry Dunant isminde bir İsviçreli savaş meydanını gezerken gördüklerinden çok etkilendi ve savaş yaralıları ve hastalar için harekete geçilmesinde öncü oldu. Uluslararası insancıl hukuk kavram olarak bizi yanıltmamalıdır. Bu hukuk dalı uluslararası nitelikteki silahlı çatışmalara ek olarak ulusal nitelikteki silahlı çatışmalara da uygulanır (Demiralp, 2021, ss. 22-24) (örn.: iç savaşlar).

2.1. Meselenin Kronolojisi

Siyonizm

Siyonizm, 19. yüzyılın sonlarında Avrupa’da ortaya çıkan, Yahudi halkı için ulusal bir yuva kurmayı ve sürdürmeyi amaçlayan, Filistin’in sömürgeleştirilmesi yoluyla sürdürülen bir etnokültürel milliyetçi içerir harekettir. Siyonizm ana akımlara göre tarihsel olarak Liberal, İşçi, Revizyonist ve Kültürel Siyonizm.

29 Kasım 1947 BM’nin Bölme Planı

Bu plan haritada da görülen bölgede Yahudi ve Arap yönetimleri öngörmektedir. Kudüs ise görüldüğü üzere BM idaresi altında olacaktır. Bu çözüm şeklinin iki halka da yaşam alanı açmak amacı taşıdığı kanaatinde olmakla birlikte taksim edilen bölgeleri İsrail açısından incelersek Suriye sınırında stratejik önemi olan Golan Tepelerine ve Taberiye Gölüne, Tel Aviv’i kapsayan kısmın ve alttan da Kızıldeniz’e bağlanan kısmın alanlarına bakarsak hem bir yandan Akdeniz hem

de bir yandan Lut Gölü ile Kızıldeniz bağlantısı kurulmuştur. Bu durumun İsrail'in ekonomik gelişimini ilk olarak tarıma bağladığı veya halkının su ihtiyacını karşılamaya çalıştığı şeklinde yorumlanabilir. Bu son cümlemize dayanak olarak seçtiğimiz şey ise İsrail kurulduktan sonra dünyanın dört bir yanından Yahudilerin İsrail'e yerleşmeye çağırılması ve özellikle Sovyetler Birliğinden gelen Yahudilerdir. Çünkü İsrail kurulduktan sonra "kibbutz" adı verilen tarımsal yerleşimler kurmuştur. Kibbutzlar, çalışmanın ve kaynakların ortak olduğu, yerleşimcilerinin eşitlik ilkesine tabi olduğu, bünyesinde bulunmanın rıza esaslı olduğu ve faaliyetleri tarıma dayalı komünlerdir. Sovyetler Birliğinde ise bu sistemin daha devlet kontrollü ve rızadan uzak olanı olan "kolhoz" sistemi vardı. Ama ortak emek, kolektif yaşam gibi unsurlar ikisinde de neredeyse tıpatıp aynı idi. İşte özellikle Rus coğrafyasından gelen Yahudiler doğrudan böyle olduğunu söyleyemesek de dolaylı yoldan İsrail'e bu açıdan katkıda bulunmuşlardır. Söz konusu planda su alanlarına yakın seçilmenin bununla ilgisi olabileceğini düşünmekteyiz. Konuyla bağlantılı olarak biz iki devletli çözümü daha uygun bulmakla birlikte uluslararası hukukta "hak temelli yaklaşımları" ön plana koyarak tek devletli çözümün mümkün olduğuna dair yaklaşımlar da vardır. İsrail'in uyguladığı politikaların geri döndürülemezliğine, geleneksel bir yol olan iki devletli çözümün bu soruna etkili çözümler getiremediğinin çok açık olduğuna da değinerek tek devletli çözümün daha sağduyulu bir yaklaşım olduğunu benimser (Bisharat, 2008). Uluslararası insancıl hukuk açısından bakıldığında da insan hakları örgütleri tek devlet gerçeğinin son yıllarda daha çok öne çıktığını ileri sürmektedirler (Ben-Natan, 2022).

14 Mayıs 1948-İsrail'in bağımsızlık ilanı

İngiltere'nin bölgede güç kaybetmesi sonucu Manda yönetiminin sona ermesinin ardından doğan boşluktan yararlanan Yahudiler, David Ben Gurion önderliğinde İsrail'in kurulduğunu ilan ettiler. Fotoğraftaki David Ben Gurion Haganah paramiliter örgütünün lideridir. Bu örgüt daha sonra İsrail Silahlı Kuvvetlerinin temelini oluşturacaktır. Ben Gurion aynı zamanda İsrail başbakanı ve Savunma bakanı olarak da görev yapmıştır.

11 Aralık 1948- Arap-İsrail Savaşı sonrası

İsrail savaş sonucu 1947'deki plandaki topraklarının üstüne yeni alanlar kattı. En az 700 bin Filistinli mültecinin yerinden edildiği nakba olayı bu savaşlar esnasında yaşandı.

5 Haziran 1967- 10 Haziran 1967 Altı Gün Savaşları

İsrail, topraklarını en çok bu savaşla genişletmiştir. Özellikle Batı Şeria ve Sina Yarımadası savaşındaki önemli kazanımlardır. Savaşta Arap ülkeleri İsrail'in 30 katı asker kaybetmişlerdir.

3 Ekim 1973 Yom Kippur Savaşları

İsrail'in işgali altındaki Golan Tepeleri ve Sina Yarımadası'nı almak için Suriye ve Mısır'ın başlattığı operasyondur. OPEC'in İsrail destekçisi ülkelere ambargo uygulamasına müteakiben petrol fiyatlarındaki oynama sonucu devreye BM girmiştir. 22 Kasım 1967 tarihli 242 sayılı kararın uygulanması öngörülmüştür.

1 Eylül 1978- 17 Eylül 1978- Camp David Görüşmeleri ve Camp David Antlaşması

İsrail başbakanı Menahem Begin ve Mısır devlet başkanı Enver Sedat'ın ABD Başkanı Jimmy Carter'ın da iştiraki ile 16 günlük bir süre içinde sonuçlanan görüşmeler sonucunda 17 Eylül 1978'de imzaladıkları barış antlaşmasıdır.

26 Mart 1979- İsrail'in Sina Yarımadasından çekilmesi

Mısır ve İsrail, Camp David'in hazırladığı zemin üzerinde bir barış antlaşması imzaladılar. Bu antlaşma diplomatik ve ticari ilişkilerin normalleşmesi açısından önemlidir. ABD'nin eski Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın İsrail ve Mısır arasında uyguladığı "Mekik Diplomasisi" bu antlaşmada önem arz eder

30 Ekim 1991- Madrid Barış Konferansı

Amerika ve Sovyetler Birliği önderliğinde İsrail ve Arap ülkelerinin heyetleri arasında geçen görüşmelerdir. İki yıl boyunca sürmüştür. Çözüme yönelik somut adımların atılabildiği bir girişim değildir.

13 Eylül 1993- Oslo Görüşmeleri

Bu görüşmelerin en önemli yanı Batı Şeria ve Gazze Şeridinin geçici olarak bir Filistin Yönetimine bırakılmasıdır. İsrail hala bazı bölgelerde askeri varlık sahibi olacaktır. Sağdaki resimde de görüldüğü üzere bu görüşmelerde Filistin Başkanı Arafat, İsrail Başbakanı Şimon Peres ve İsrail Cumhurbaşkanı Yitzhak Rabin önemli rol oynamıştır. Ve 1994 yılı Nobel ödülünü almışlardır. Filistin tarafından bakıldığında Oslo anlaşmasının çığır açan özelliği, İsrail'in PLO'yu müzakere ortağı olarak tanımasıdır. PLO, 1960'ların sonlarından beri bağımsız bir Filistin devleti kavramını temsil ettiğinden, PLO'nun tanınması bu kavrama açıkça meşruiyet kazandırdı. Bu, Filistin halkının tanınması anlamına

gelmekte ve sonuçta bir Filistin devletinin kurulacağı simgeliyordu. İsrail açısından ise Oslo anlaşmasının çığır açan özelliği, Filistinlilerin İsrail'in meşruiyetini tanınmasıydı ve böylece İsrail'in Arap dünyasında tanınmasının kapısını açıyordu. Gerçekten de, Oslo Anlaşması, kısa sürede İsrail ile Ürdün arasında bir anlaşmaya, İsrail ile birkaç Arap devleti arasında diplomatik ilişkilere ve İsrail'in bölgedeki ekonomik entegrasyonunun artmasına yol açtı. Kısacası, Oslo anlaşmasının karşılıklı olarak tanınması "iki halk arasındaki ilişkide köklü bir değişimi temsil eder. Birbirlerinin meşruiyetini kabul etmek, iki tarafın çatışmalarının tarihi boyunca sistematik olarak birbirlerinden reddettiği diğerinin ulusal varlığının önemli bir teyididir. Bu kavramsal atılım mevcut barış süreci çökse bile geri döndürülemez. Dönemin Netanyahu hükümeti Gazze'de ve Batı Şeria'daki bölgelerin çoğunda var olan ve evrensel olarak tanınan bir Filistin özyönetim otoritesini tanımak gibi belirli siyasi gerçekleri kabul etse de çatışmanın çözümünün onların bakış açısından uygulanabilir ve onlar için siyasi olarak kabul edilebilir olması için Filistinlilerin neye ihtiyaç duyacağını hiç düşünmemiştir. Oslo görüşmelerindeki hükümlerin uygulanmasını İsrail'in karşı tarafın belli adımlar atması şartına bağlayarak bir silah gibi de kullanmıştır. Aslında, bu tür çözümlerin olasılığını ortadan kaldıran sistematik adımlar da atmaktadır- örneğin, Kudüs'ün statüsünü ve demografisini tek taraflı olarak değiştirmek, yerleşimleri genişletmek, Filistin topraklarına el koymak ve Filistinlilerin evlerini havaya uçurmak gibi eylemleri gerçekleştirmektedir (Kelman, 1998).

2000 Camp David Görüşmeleri

ABD Başkanı Clinton, İsrail Başbakanı Ehud Barak ve Filistin Başkanı Yaser Arafat'ın ana aktörleri olduğu görüşmelerdir. Bu görüşmeler de sonucu bakımından Madrid Barış Konferansına benzer. Çözüm teklifleri teatisinin bir çözüm ortaya çıkarmadığı görüşmelerdir. Temmuz 2000'de Clinton yönetimi, nihai statü konularının tümünü ele alma hedefiyle Camp David'deki süreci yeniden canlandırmaya çalıştı. Ehud Barak tarafından öne sürülen İsrail önerisi Batı Şeria'yı hala balkanize edilmiş (küçük, parçalı ve etkisiz hale getirme) yerleşim yerlerine bölme ve İsrail ana yollarının da bu bölgelerden geçeceği şeklinde öne sürülmüştür. İsrailliler Filistinli mültecilerin hakları konusunda taviz verirken hem onların geri dönüşünü hem de el konulan mülkler için uzun süredir uygulanan tazminat ilkesini kabul etmeyi reddetmiştir. Mültecilerin geri dönüşü ve Batı Şeria'daki kapsamlı yerleşimci varlığı konusunda İsrail'in uzlaşmazlığı, Filistin Yönetiminin anlaşmayı kabul etme ve bunu halkına açıklayabilme yeteneği önünde

büyük engeller oluşturdu. Ariel Şaron ve diğer Likud ileri gelenleri, silahlı çevik kuvvet polisi eşliğinde Haram el-Şerif'i (hem Müslümanlar hem de Yahudiler için kutsal bir yerdir) gezdikten kısa bir süre sonra bu, ikinci bir intifadayı tetikledi ve her iki taraftaki kamusal söylemi daha da engelledi. Ocak 2001'de Clinton yönetimi müzakereleri yeniden başlatmaya çalıştı. Her iki taraf da daha fazla taviz verirken, İsraililer 27 Ocak'ta görüşmelerden çekilerek Filistinlileri 'cömert' tekliflerini reddettikleri için suçladılar. Clinton yönetimi, 'miras' elde etme yönündeki gecikmiş çabasında başarısız olunca, İsrail'e katılarak Filistinlileri suçladı. Ariel Şaron'un 10 gün sonra seçilmesi müzakerelere son verdi (Emery & Will, 2014).

29 Aralık 2017- ABD'nin resmi olarak Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınması

ABD Başkanı Donald Trump, Kudüs'ü resmen İsrail'in başkenti olarak tanıdı. İsrail'deki elçilik ve konsolosluk birimlerinin Kudüs'e taşınacağını da belirtti. BM ile bazı Batı ve Ortadoğu ülkeleri bunu radikal bir değişiklik olarak eleştirdiler.

2.1.1. Toplum Sözleşmeleri hakkında temel bilgiler

Thomas Hobbes

Kendisi insanın içgüdü ve isteklerine odaklanan bir düşünürdür. Bu içgüdü ve isteklerin yönlendirmesiyle yaşayan insan toplumda bir kaos durumuna sebebiyet verir. Hobbes bu kaosu "doğa durumu" şeklinde ifade eder. Bu devlet ortaya çıkmadan önceki zaman dilimidir. Devletin ortaya çıkması süregelen durumu değiştirir (status quo). İnsanlar birbirlerine duyduğu güvensizliği bir toplum sözleşmesiyle giderirler. Birbirleri ile haklar açısından birtakım fedakarlıklar yapıp sözleşerek mutlak bir egemen gücü ortaya çıkartırlar (Hobbes, 1943). Bu egemen İncil'de geçen bir canavar olan ve Hobbes'un eserine de ismini veren "Leviathan" dır. Otoriter özellikli bir egemendir. Bireysel hak ve özgürlükleri korurken eli son derece güçlüdür, tam manasıyla her şeyin en iyisini bilir ve ona karşı gelmek anarşiye geri dönüşü simgeler.

Jean Jacques Rousseau

Rousseau'nun görüşleri, Hobbes'a göre özellikle otoriterlik açısından ayrılır. Toplumun ilerlemesine karşı çıkmıştır ancak bu karşı çıkış dogmaların hakimiyetini savunan bir karşı çıkış değildir. Rousseau, insanın tabiatına daha çok eğilmiştir. Siyasal toplumdan önce aileler halinde yaşayan insanların doğal halleri ile çok mutlu olduklarını ileri

sürer. Bilimin insana zenginliği, şan ve şöhreti getirdiğini ancak bunları çok fazla önceleyerek insanın doğal halini unutmamasına da sebep olduğunu söyler (Rousseau, 1941). Onun toplum sözleşmesinde egemen güç genel irade ile tanımlanır. Ve bu egemenlik devir kabiliyetinden yoksundur (Rousseau, 1941). Ayrıca hiçbir koşulda doğru olmadığı ileri sürülemez ve kamunun menfaatini önceler (Rousseau, 1941). Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi" isimli eseri gerçekten önemli olmakla birlikte bu eserin uluslararası hukuk ve uluslararası insancıl hukuka katkısı da büyüktür. Rousseau, "Toplum Sözleşmesi" adlı eserinde savaşın kişiler arasında değil, devletler arasında bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Bir avukat olan ve aynı zamanda Napolyon Kanunu'nun taslağının oluşturulmasında da rol alan Jean-Étienne Marie Portalis ise Rousseau'nun ortaya koyduğu bu prensibi Napolyon Kanunlarında da tatbik etmiştir. Bunun sonucu olarak ise Rousseau-Portalis Doktrini ortaya çıkmıştır (Benvenisti, 2008). 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmelerinde bu doktrinin etkisi yoğun şekilde hissedilmektedir.

2.1.1.1 Filistin Meselesinin Uluslararası İnsancıl Hukuk ile Hobbes'un ve Rousseau'nun Toplum Sözleşmeleri Açısından İhlal Edilen Ortak Hukuki Değerler

Mülkiyetin Korunması

UİH açısından başladığında mülkiyet hakkı çeşitli kaynaklarla korunmuştur. şu hükmü gözler önüne serer: 1949 Cenevre Sözleşmelerinden IV. Olanı (Sivillerin Korunmasına yönelik olan)

Madde 53: İşgal altındaki topraklarda, işgalci güç tarafından özel veya kamu mülklerinin tahribi yasaktır, ancak bu tür bir tahribat yalnızca askeri operasyonların kesinlikle gerektirdiği durumlarda mümkündür. Bu konuda iki önemli karar vardır İlki Chiragov ve diğerleri v. Ermenistan (2015) ile Sargsyan v. Azerbaycan (2023) kararlarıdır. Bu kararlarda iki devlet de başvuruçuların mülkiyet hakkına yukarıda altı çizili kısımda belirttiğimiz şartı karşılamadan müdahale ettiğinden haklarında ihlal kararı verilmiştir. Hatta Filistinlilerin memleketlerine dönme hakkının ve bununla ilişkili olarak mülklerinin iadesi veya tazminat alma hakkı da uluslararası hukukta sağlam bir şekilde temel-

lendirilmiştir².

İsrail açısından ise bu durum (her ne kadar AİHS’i imzalamamış olsa da) iki açıdan şu şekilde yorumlanabilir: Birincisi Azerbaycan ve Ermenistan’ın ihlale konu fiilleri savaş sebebiyle sivillerin göç etme zorunda kalmaları ve devletlerin mülkiyet hakkını ihlal etmesi şeklindedir. İkincisi Sözleşmenin madde 53’üne dayanan bir yorumdur. Özellikle İsrail’in hava bombardımanlarında dayandığı “binalarda silahlı örgüt üyelerinin bulunduğu” argümanının savaştan dolayı binalarda sivillerin de bulunması gerçekliğinden dolayı geçersiz olduğu kanaatindeyiz. Alman Amerikalı hukukçu Francis Lieber (1800–1872), Amerikan İç Savaşı’nda Birlikçi güçler için etkili askeri kodların yazarıdır. Lieber, askeri unsurların teslim olmasından sonra savaşıma devam eden sivil isyancıların yeterli sayıda direnmeleri ve düzenli askerler gibi düşmana açıkça karşı koymaları durumunda “savaş isyancıları” yerine asker olarak muamele görebileceklerini savunmuştur (Lieber, 1880, s. 284-285). Bu iki yorumun sentezi İsrail’in mülkiyet hakkı ihlalini gözler önüne serer. 1907 Lahey Sözleşmesi’nden hemen önce yazan, kariyerinin sonlarına doğru İngiltere’de ders veren Alman hukukçu Lassa Oppenheim (1858–1919), işgali Lahey Sözleşmeleri’ni imzalayanlar için yasal bir savaş kategorisi ve sömürgeleştirmenin eşanlamlısı olarak tanımladı. Bir egemenin kontrolü altında olmayan topraklar başka bir güç tarafından işgal edilebilirdi. Bu nedenle işgal, “boyun eğdirme” (bununla fetih ve ilhakı kastediyordu) değil, “devredilen topraklar”la yakından ilişkiliydi, yani “toprakta yaşayan yerli bir kabileden” alınan topraklardı. Uluslararası hukuk, eyaletler arası ilişkilerle ilgili olduğundan, “yerli kabilelere” uygulan-

2 “Tarihsel olarak, mültecilerin geri dönüş hakkı o kadar evrensel olarak kabul edilmiş ve uygulanmıştır ki, bunun resmi olarak belirtilmesi veya kodifiye edilmesi gerekli görülmemiştir” (Mallison & Mallison, 1979, s. 28).

Geri dönüş hakkına yönelik eleştirilere yanıt veren Quigley (1998), Filistinlilerin kaçış nedenlerine bakılmaksızın bu hakka sahip oldukları sonucuna varmıştır (s. 171).

Akram ve Rempel (2000) ise Filistinlilerin geri dönüş hakkını devlet veraseti, insan hakları ve insancıl hukuk ilkelerine dayandırarak tartışmışlardır (s. 1).

Benzer şekilde, Takkenberg (1998) BM 1948 tarihli 194 sayılı kararının Filistinlilerin geri dönüş hakkını tesis etmekten ziyade teyit ettiğini belirtmektedir.

Aksi yöndeki görüşler incelendiğinde, Lapidoth (1986) Filistinli mültecilerin İsrail kurulmadan önce kaçtıkları için hiçbir zaman İsrail vatandaşı olmadıklarını ve İsrail’in geri dönüşü kabul etmek zorunda olmadığını savunmaktadır (s. 103).

Benvenisti ve Zamir (1995), İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ndeki geri dönüş hakkının bireysel olduğunu ve toplu göç durumlarına uygulanamayacağını belirtmişlerdir (s. 295).

Weiner (1997) ise Filistinli mültecilerin gönüllü olarak ayrıldıklarını ve bu nedenle geri dönüş haklarının olmadığını iddia etmiştir (s. 1).

mıyordu. Sonuç olarak, işgaller ve devirler Oppenheim ve çağdaşları için aslında aynıydı; Yerli şefler Batılı anlamda egemen değillerdi ve egemenlik iddia edebilen halklar da değillerdi: “uluslar ailesinin” üyeleri olmaktan ziyade “kabile toplulukları”ydılar. Bu argüman on yıllar sonra Batı Şeria işgalinin statüsünde yeniden ortaya çıktı (Oppenheim, 1912, Cilt 2, s. 167). 1899 sözleşmesi ayrıca Martens’in işgal ve işgale karşı sivil direnişin statüsü hakkında küçük ve büyük ulusların yaşadığı anlaşmazlıkları sona erdirmek için önerdiği giriş cümlesini de bünyesinde bulunduruyordu. “Martens Maddesi” veya “Martens Klozu” olarak da bilinen madde “Savaş hukuku kurallarının daha tam bir kodu yapılana kadar, Yüksek Akit Taraflar kendileri tarafından kabul edilen Tüzüklerde bulunmaması halinde, halklar ve muharriplerin medeni milletlerin arasında yerleşmiş olan uygulamalardan, insaniyet kurallarından ve kamu vicdanının gereklerinden çıkarılan uluslararası hukuk prensiplerinin koruması ve hükmü altında kalacağını beyan etmenin uygun olduğunu düşünürler (Erdem, 2015, ss. 211-286). Belirsiz ve farklı şekillerde yorumlanabilir olmasına rağmen, bu da işgal altındaki halkların haklarına saygının bir ifadesidir (Moses, 2017).

Kişilerin Toplum Sözleşmesi Oluşturmasına Yönelik İrade Açıklaması

Bu kısma Hobbes ve Rousseau’dan başlamak daha doğru olacaktır. Öncelikle Hobbes ve Rousseau’da aslında sözleşmenin oluşum şekli aynıdır. Bu kaniya Rousseau’nun Toplum Sözleşmesi eserinin IV. Bölümünün “Egemen Gücün Sınırı” kısmına bakarak varıyoruz (Rousseau, 1974, s. 40). UİH sözleşmeleri de insan onurunu korumak, sivil-sivil olmayan ayrımı, kamu ve özel mülkiyetin korunması gibi esaslarıyla bir toplum sözleşmesi için gerekli olan egemen gücün yetkisini kapsadığı yer ve kişilerin korunmasını da bünyesinde bulundurur. İsrail bombardımanları ortaya çıkardığı sonuçlar dolayısıyla bu değerlere saldırı içerir.

Kişilerin Güvenliği

Bu değerlendirmeye de Hobbes ve Rousseau’dan başlamak daha doğru olacaktır. Rousseau açısından toplum sözleşmesinin kişilerin güvenliğini de öncelendiğine şu paragraf ile kanaat kılıyoruz:

“Başkalarının zararına kendi yaşamını korumak isteyen, gerektiğinde yaşamını onlar için gözden çıkarmalıdır. Ayrıca, yurttaş yasanın «Atıl!» dediği tehlike üstüne yargı yürütemez artık ve hükümdar da: «Devlet için çıkar yol senin ölmendir», dediği zaman, yurttaş ölmek

zorundadır. Çünkü, o zamana kadar güvenlik içinde yaşıyorsa, bu koşulun gölgesinde yaşamıştır.”. Hobbes açısından da Leviathan’ın İkinci kısmının 17. Bölümünün ilk cümlesinde: “Devletin amacı, bireysel güvenlidir.” (Hobbes, 1943) şeklinde belirtilmiştir. UİH açısından ise insanlık onurunu koruma, sivil-sivil olmayan ayrımı gibi ayrımlara riayet etmek gibi değerler kişi güvenliğinin korunmasının ana kaynaklarını oluşturur.

2.1.1.1.1 İsraili yetkililerin UCM tarafından yargılanabilirliği ve “Toplum Sözleşmesine Uymama” şeklinde bir ceza normunun oluşturulmasından doğabilecek cezai sorumluluk

Öncelikle UCM ile karıştırılabileceğinden AİHM ile farkını açıklayalım. UCM, kişilere yönelik yargı yetkisine sahiptir yani devletler bizzat mahkum edilemezler bir diğer deyişle davalılar gerçek kişilerdir. Davacılar açısından devletler, UCM’ye taraf devlet talepleri sonucu davaya müdahil olanlar ve UCM Savcılığı şeklinde sınıflara ayrılabilir. Yargılama faaliyetine dayanak teşkil eden düzenlemesi Roma Statüsüdür. AİHM’e bireysel başvuru ise iç yargı yollarının tüketilmesi şartına tabidir. Bireyler iç yargı yollarının tüketilmesi sonrası AİHM’e bireysel başvuruda bulunabilirler. Eğer AİHM yapacağı inceleme sonucu başvurucunun bir hak ihlaline maruz kaldığını tespit ederse ihlal kararı verir. Devletler bu ihlal kararının muhatabı olarak mahkum edilebilirler.

UCM Roma Statüsü açısından bir norm

Toplum Sözleşmesine Aykırı Davranma Suçu

Bir devlet veya askeri oluşum tarafından kasten ve sürekli devam edecek bir şekilde bir insan topluluğuna karşı yapılan ve uluslararası topluma dair yükümlülüklerin ihlaline sebebiyet veren Statünün 7. Maddesinin 1. paragrafında bulunan bentlerdeki suçları işleyenler, 8. Maddesinin (a), (b), (d) maddelerindeki suçları işleyenler ile temel insan ihtiyaçlarının karşılanmasını engellemeye yönelik eylemlerde bulunanlar toplum sözleşmesine aykırı davranmış ve “toplum sözleşmesine aykırı davranma suçunu” işlemiş sayılırlar.

İnsanlığa Karşı Suçlar ve Savaş Suçlarını da kapsayan, kasıtlılığı ve sürekli bir şekilde devam etmeyi aramak bu normda izlenecek doğru bir yoldur. Burada “temel insan ihtiyaçlarının karşılanmasını engelleyenler” kısmında bazı açıklamalarda bulunmak gerekir. Bu kavrama bağlı bazı maddelerde yorumla anlaşılacak şekilde değinilmiştir ancak statüde böyle bir kavram tanımı yoktur ve hangi

suç teşkil eden eylemlerin buna dahil olabileceği belirsizdir. Bağlı maddelere değindikten sonra ortaya da bu kavramı tanımlayarak bu bahsi kapatmayı uygun görmekteyiz.

Madde 7(1)(k):

“İnsanîyet dışı fiiller: Kasıtlı olarak büyük acıya ya da ciddi beden-
sel veya ruhsal yaralanmalara neden olan diğer fiiller...”

Burada insanîyet dışı fiillere temel insan ihtiyaçlarının karşılanma-
sının engellenmesi açısından bir alt kavram olarak bakılabilir. Medikal
yardımdan yoksun bırakma, tehlikelere karşı korunacak, ısınma, hij-
yen ve dinlenmeye uygun bir barınma yerinden yoksun bırakma gibi
kavramlar örnek verilebilir.

Madde 8(2)(b)(xxv):

“Aç bırakma yöntemiyle sivilleri öldürme veya zarar verme: Sivilleri
aç bırakma suretiyle savaş yöntemi kullanmak...”

Madde 8(2)(b)(ii):

“Savaş hukukunun ihlali niteliğinde olan... insani yardımların ulaştırılmasını kasıtlı olarak engellemek...”

Madde 8’in ikinci fıkrasına dair verdiğimiz maddelerdeki aç bırak-
ma yöntemiyle sivilleri öldürme veya zarar verme ve insani yardımla-
rın ulaştırılmasını kasıtlı olarak engellemek kısımları da temel insan
ihtiyaçlarının engellenmesine dair bir alt kavram olarak alabiliriz.

Ve son olarak bir başka önemli mesele de üçüncü (yeni) kuşak hak-
larıdır. Bu haklar çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı ve insanlığın
ortak malvarlığına saygı hakkı olarak da sınıflandırılabilir (Dadak,
2015, s.: 309-326). Bu hakların da ihlalini temel insan ihtiyaçlarının karşılanmasının engellenmesi kavramı altında incelemeyi uygun görüyo-
ruz. En son kısım olarak da Madde 7’nin 2. paragrafındaki tanımların
bulunduğu kısma yukarıda özetlediklerimiz bir tanım halinde yazıl-
ması gerekecektir. Bu tanım ise şöyle yapılabilir:

(j) “ temel insan ihtiyaçlarının karşılanmasının engellenmesi”, aç
bırakma yöntemiyle sivilleri öldürme veya zarar verme, insani yar-
dımların ulaştırılmasını kasıtlı olarak engelleme, medikal yardımdan
yoksun bırakma, tehlikelere karşı korunacak, ısınma, hijyen ve dinlen-
meye uygun bir barınma yerinden yoksun bırakma, çevre hakkı, barış
hakkı, gelişme hakkı ve insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkı gibi
yeni kuşak hakların kullanımının engellenmesi anlamına gelir.

Bu meselenin barışçıl bir şekilde çözümü için ise Alan Emery ve Donald Will'in çalışmalarında belirttiği şu yolun doğru olduğuna kanaat getiriyoruz (Emery & Will, 2014):

Korkular haklı veya haksız, mantıklı veya mantıksız olabilir- veya belki de ikisinin arasında bir yerde olabilir. Soykırımın sonuçlanan yüzyıllarca süren istismardan sonra Yahudi halkı oldukça anlaşılır bir şekilde derin ve kalıcı kişisel ve kolektif travmalarla karşı karşıyadır. Barışı sağlamak için bu korkuların kişisel ve kolektif güvenliği sağlayan somut politikalarla yatıştırılması gerekir. Politika değişikliği plan geliştirilirken başlamalıdır. Filistin Yönetimi, siyasi liderler veya siyasi hareketler tarafından yapılan açıklamalar, devlet şiddetiyle karşı karşıya olsalar bile silahlı isyan veya intikam arayışından vazgeçmelidir. Mücadeledeki kahramanlar veya şehitler, silahsız sivilleri hedef alan kişileri hariç tutacak şekilde yeniden tanımlanmalıdır. Siviller, özellikle çocuklar, Filistinli sivillerin ölümlerinin artık kabul edilebilir ikincil kurbanlar olarak görülmemesi gibi tamamen yasak bölge olmalıdır. Bu tür cinayetler her iki nüfusta da kolektif travmalara neden olur, barışı engeller ve hoşgörüyü ve nihayetinde uzlaşmayı engellemek için "Öteki'ni" şeytanlaştırmaya kararlı olanlar için yakıttır. Heribert Adam ve Kogila Moodley, Güney Afrika deneyiminden yararlanarak, apartheid döneminde hakim olan devletin 'militarize edilmiş siyasi kültürünü' ve İsrail işgalinde olduğu gibi eleştirmektedir ve aynı şekilde Filistinliler arasında ortaya çıkan ve İsrail/Filistin'de barışa muazzam bir engel oluşturan 'şehitlik kültürünü' de kınamaktadır (Heribert & Moodley, 2005). Barışı sağlama bu zorlukla yüzleşmelidir. Benzer şekilde Burg, İsraililerin Filistinlileri Nazilerle eşitleyen ve barışa doğru ilerlemeyi engelleyen Holokost çağrılarını direnmeleri gerektiğini savunmaktadır (Burg, 2008).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırma, Filistin meselesinde uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları sözleşmeleri çerçevesinde yaşanan ihlallerin kapsamlı bir analizini sunmayı amaçlamaktadır. Makale, meselenin tarihsel kronolojisini, uluslararası hukukun temel prensiplerini ve Thomas Hobbes ile Jean-Jacques Rousseau'nun toplum sözleşmesi teorileri bağlamında ele alarak, hukuki değerlerin nasıl ihlal edildiğini ortaya koymaktadır.

4. YÖNTEM

Literatür Tarama: Çalışmanın temelini, Filistin meselesi, uluslararası insancıl hukuk (UİH) ve uluslararası insan hakları hukuku (UİHH) alanında yayımlanmış akademik makaleler, kitaplar, araştırma ra-

porları ve tezler oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) raporları, Uluslararası Adalet Divanı (UAD) kararları ve Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) belgeleri gibi resmi yayınlar da incelenmiştir. Bu kaynaklar, çatışmanın hukuki boyutlarını, tarafların yükümlülüklerini ve uluslararası hukukun uygulanabilirliğini anlamak için kritik bir rol oynamıştır.

Doküman Analizi: Literatür taramasının yanı sıra, konuya ilişkin uluslararası anlaşmalar, sözleşmeler ve deklarasyonlar detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, Roma Statüsü, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi gibi temel hukuki belgeler incelenerek, Filistin meselesindeki ihlallerin bu sözleşmelerdeki karşılıkları belirlenmiştir. Ayrıca, güvenilir uluslararası kuruluşların (örneğin, Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Örgütü) yayımladığı raporlar ve saha çalışmaları da analiz edilerek, mevcut durumun hukuki ihlaller açısından somut örnekleri tespit edilmiştir. İnternet siteleri üzerinden erişilen güncel haberler, analizler ve uzman görüşleri de çalışmanın güncelliğini sağlamak amacıyla değerlendirilmiştir.

Bu metodolojik yaklaşım, Filistin meselesindeki hukuki ihlalleri çok boyutlu bir perspektiften ele almayı ve uluslararası hukukun genel ilkeleri ile somut olaylar arasındaki bağlantıyı kurmayı amaçlamaktadır.

5. BULGULAR

Filistin meselesini uluslararası insancıl hukuk, insan hakları sözleşmeleri ve toplum sözleşmesi teorileri bağlamında inceleyen bu çalışma, önemli bulguları ortaya koymuştur:

Uluslararası Hukukun İhlali ve Zamansal Süreklilik: Filistin meselesinin kronolojik gelişimi, 1947 BM Bölme Planı'ndan günümüze kadar uzanan süreçte, özellikle mülkiyetin korunması ve sivil halkın güvenliği gibi uluslararası hukukun temel prensiplerinin sürekli olarak ihlal edildiğini göstermektedir. İsrail'in askeri operasyonları ve yerleşim politikaları, Cenevre Sözleşmeleri'nin (özellikle IV. Cenevre Sözleşmesi Madde 53) açık hükümlerini hiçe saymaktadır. Savaş zamanı mülk tahribatının "kesinlikle askeri gereklilik" dışına çıkması ve sivil yapıların hedef alınması, uluslararası hukukun tekrarlanan bir ihlalidir.

Mülkiyet Hakkının Sistemik İhlali: Çalışma, Filistinlilerin top-

raklarından sürülmesi ve mülklerine el konulması olgusunun, uluslararası hukukta köklü bir yeri olan geri dönüş hakkı ve mülkiyetin iadesi veya tazminat hakkı ile çeliştiğini bulgulamıştır. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki davalarda (Chiragov ve Sargsyan kararları) mülkiyet hakkı ihlallerine verilen emsal kararlar, İsrail'in eylemlerinin de benzer bir hukuki değerlendirmeye tabi tutulması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Toplum Sözleşmesi Teorileri ve İnsanlık Onuru: Thomas Hobbes ve Jean-Jacques Rousseau'nun toplum sözleşmesi teorileri, bireysel güvenlik ve insan onurunun korunması prensiplerini merkeze almaktadır. Filistin'de yaşanan sivil kayıplar, altyapının tahrip edilmesi ve temel ihtiyaçlara erişimin engellenmesi, bu teorilerin öngördüğü toplumsal düzen ve bireysel güvenlik ilkelerine aykırı bir tablo çizmektedir. Uluslararası insancıl hukukun sivil-sivil olmayan ayrımı ve insanlık onurunu koruma gibi esasları, aslında bu felsefi temellere dayanmaktadır ve İsrail'in eylemleri bu değerlere bir saldırı niteliğindedir.

“Martens Klozu”nun Güncelliği: 1899 Lahey Sözleşmeleri'nde yer alan “Martens Klozu”, savaş hukuku kurallarının tam bir kodu olana kadar, halkların ve muhariplerin “medeniyet milletlerinin arasında yerleşmiş olan uygulamalardan, insaniyet kurallarından ve kamu vicdanının gereklerinden çıkarılan uluslararası hukuk prensiplerinin korunması ve hükmü altında kalacağını” belirtir. Bu madde, belirsizliğine rağmen, işgal altındaki halkların haklarına saygının bir ifadesi olarak Filistin meselesinde hâlâ büyük bir anlam taşımaktadır.

UCM Yargılanabilirliği ve Yeni Bir Ceza Normu Önerisi: Makale, İsrailli yetkililerin UCM nezdinde yargılabileceği potansiyeline dikkat çekmiş ve “Toplum Sözleşmesine Uymama Suçu” adında yeni bir ceza normu oluşturulması fikrini öne sürmüştür. Bu öneri, “temel insan ihtiyaçlarının karşılanmasının engellenmesi” gibi kavramları (tıbbi yardımdan yoksun bırakma, barınma engeli, aç bırakma gibi) ve üçüncü kuşak hakları (çevre hakkı, barış hakkı) kapsayacak şekilde tanımlamaktadır. Bu, uluslararası ceza hukuku alanında Filistin'deki ihlallere daha kapsamlı bir yaklaşım getirebilecek bir adımdır.

Barışa Ulaşma Engelleri ve Çözüm Yolları: Çalışma, barışın önündeki engellerin, hem Yahudi halkının soykırım travmasından kaynaklanan korkuları hem de Filistinliler arasında gelişen “şehitlik kültürü” gibi kolektif travmalar ve algılardan beslendiğini vurgulamıştır. Barışçıl bir çözüm için her iki tarafın da güvenlik endişelerinin somut politikalarla giderilmesi ve şiddet içeren söylemlerden vazgeçilmesi

gerektiği bulgulanmıştır. “Öteki”ni şeytanlaştıran yaklaşımların terk edilmesi ve karşılıklı kabulün sağlanması, sürdürülebilir bir barışın anahtarı olarak öne çıkmaktadır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu makale, Filistin meselesinin karmaşık yapısını, uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları sözleşmeleri bağlamında detaylıca incelemiş, aynı zamanda Hobbes ve Rousseau’nun toplum sözleşmesi teorileriyle de ilişkilendirmiştir. Bulgularımız, İsrail’in askeri operasyonları ve yerleşim politikaları aracılığıyla mülkiyet hakları, sivil güvenliği ve temel insani ihtiyaçların karşılanması gibi uluslararası hukukun temel prensiplerini sistematik olarak ihlal ettiğini açıkça göstermektedir. “Martens Klozu”nun güncelliği, işgal altındaki halkların haklarının korunmasının evrensel bir ilke olduğunu bir kez daha hatırlatmıştır.

Filistin’deki durum, sadece hukuki bir mesele olmaktan öte, derin tarihsel, politik ve sosyo-psikolojik katmanları olan bir çatışmadır. Her iki tarafın da kolektif travmaları, korkuları ve algıları, barış sürecinin önündeki en büyük engellerden biridir. Sürdürülebilir bir çözüm, yalnızca hukuki normlara bağlı kalmakla değil, aynı zamanda bu psikolojik bariyerleri aşmakla da mümkün olacaktır.

Öneriler

Uluslararası Hukukun Uygulanmasında Kararlılık: Uluslararası toplum, Cenevre Sözleşmeleri, Lahey Sözleşmeleri ve ilgili insan hakları sözleşmeleri başta olmak üzere, uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları hukukunun Filistin’de tarafsız ve kararlı bir şekilde uygulanmasını sağlamalıdır. Özellikle mülkiyetin korunması ve sivil halkın hedef alınmasının önlenmesi konusunda somut adımlar atılmalıdır.

Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Rolünün Güçlendirilmesi: Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin (UCM) Filistin’deki olası savaş suçları ve insanlığa karşı suçlara ilişkin yargı yetkisini etkin bir şekilde kullanması teşvik edilmelidir. Makalede önerilen “Toplum Sözleşmesine Uymama Suçu” gibi yenilikçi ceza normları, mevcut hukuki boşlukları doldurarak temel insan ihtiyaçlarının engellenmesi gibi eylemlerin daha net bir şekilde cezalandırılmasını sağlayabilir. Bu, UCM Roma Statüsü’nün ilgili maddelerine (Madde 7(1)(k), 8(2)(b)(xxv), 8(2)(b)(ii)) ek yorumlar ve tanımlamalarla desteklenebilir.

Hukuki ve Felsefi Yaklaşımların Entegrasyonu: Çatışmanın çözümünde, sadece mevcut hukuki metinlere bağlı kalmak yerine, Thomas

Hobbes ve Jean-Jacques Rousseau'nun bireysel güvenlik, toplumsal düzen ve genel irade gibi felsefi kavramlarının çatışma çözüm süreçlerine entegrasyonu sağlanmalıdır. Bu, her iki tarafın da güvenlik endişelerinin ve insani ihtiyaçlarının merkeze alındığı bir yaklaşımı teşvik edebilir.

Kolektif Travmaların Ele Alınması ve Diyalog Mekanizmaları: Barış sürecinde, hem İsraililerin Holokost'tan kaynaklanan güvenlik kaygıları hem de Filistinlilerin nakba ve işgal deneyimlerinden kaynaklanan travmaları açıkça ele alınmalıdır. Bu korkuları ve travmaları gidermeye yönelik güven artırıcı önlemler ve psikolojik destek mekanizmaları geliştirilmelidir. Şiddet içeren söylemlerden vazgeçilmesi, "Öteki"ni şeytanlaştırma eğilimlerinin ortadan kaldırılması ve karşılıklı tanıma temelinde yeni diyalog platformlarının oluşturulması hayati önem taşımaktadır.

İki Devletli Çözüm veya Hak Temelli Tek Devletli Çözümün Değerlendirilmesi: Uluslararası toplum, İsrail'in uyguladığı politikaların geri döndürülemezliği göz önüne alındığında, geleneksel «iki devletli çözüm»ün yanı sıra, hak temelli yaklaşımlara dayanan «tek devletli çözüm» olasılığını da sağduyulu bir şekilde değerlendirmelidir. İnsan hakları örgütlerinin de belirttiği gibi, tek devlet gerçeğinin son yıllarda daha çok öne çıktığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu önerilerin hayata geçirilmesi, Filistin'de uzun süredir devam eden acıların dindirilmesine ve bölgede kalıcı bir barışın tesis edilmesine zemin hazırlayabilir.

KAYNAKÇA

- Demiralp, O. (2021). Uluslararası İnsancıl Hukuk: Kökenleri ve Gelişimi. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, (22), 21-28.
- Meselenin kronolojisi için bkz.: Council on Foreign Relations, Israeli-Palestinian Conflict Timeline <https://education.cfr.org/learn/timeline/israeli-palestinian-conflict-timeline>
- Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü. (1998, 17 Temmuz).
- Bisharat, G. (2008). Maximizing rights: The one state solution to the Palestinian-Israeli conflict. *Global Jurist: Frontiers*, 8(1), Art. 1.
- Ben-Natan, S. (2022, Nisan 12). The apartheid reports: A paradigm shift on Israel/Palestine. *Opinio Juris*. <http://opiniojuris.org>.

[org/2022/04/12/the-apartheid-reports-a-paradigm-shift-on-israel-palestine-part-i/](https://doi.org/10.1017/S0738248000002595).

- Kelman, H. C. (1998). Building a sustainable peace: The limits of pragmatism in the Israeli-Palestinian negotiations. *Journal of Palestine Studies*, 28(1), 36-50.
- Benvenisti, E. (2008). The origins of the concept of belligerent occupation. *Law and History Review*, 26(3), 621-648. <https://doi.org/10.1017/S0738248000002595>.
- Mallison, W., & Mallison, S. (1979). An international law analysis of the major United Nations resolutions concerning the Palestinian question. United Nations.
- Quigley, J. (1998). Displaced Palestinians and a right of return. *Harvard International Law Journal*, 39, 171-229.
- Akram, S., & Rempel, T. (2000). Recommendations for durable solutions for Palestinian refugees: A challenge to the Oslo framework. *Palestinian Yearbook of International Law*, 11.
- Takkenberg, L. (1998). *The status of Palestinian refugees in international law*. Clarendon Press.
- Lapidoth, R. (1986). The right to return in international law, with special reference to Palestinian refugees. *Israel Yearbook on Human Rights*, 16, 103-125.
- Benvenisti, E., & Zamir, E. (1995). Private claims to property rights in the future Israeli-Palestinian settlement. *American Journal of International Law*, 89, 295-340.
- Weiner, J. (1997). The Palestinian refugees right to return and the peace process. *Boston College International and Comparative Law Review*, 20, 1-53.
- Lieber, F. (1880). Guerrilla parties considered with references to the laws and usages of war. In *Miscellaneous writings* (Vol. 1, pp. 284-285). J. B. Lippincott.
- Oppenheim, L. (1912). *International law: A treatise* (2. baskı, Cilt 2). Longmans, Green and Co.
- Erdem, M. (2015). İnsancıl Hukukta Martens Kaydı. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6(2), 211-286.
- Moses, A. D. (2017). Empire, resistance, and security: International

law and the transformative occupation of Palestine. *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, 8(2), 379-409.

Hobbes, T. (1943). *Leviathan*. Oxford University Press.

Rousseau, J. J. (1941). *The Social Contract*. Oxford University Press.

Rousseau, J.J., Toplum Sözleşmesi, (Çev. Vedat Günyol). İstanbul: Adam Yayınları.

Rousseau, J. J. (1941). Discourse on the sciences and arts. In *The social contract*. Oxford University Press.

Dadak, K. (2015). Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 3(5), 309-326.

Heribert, A., & Moodley, K. (2005). *Seeking Mandela: Peacemaking between Israelis and Palestinians*. Temple University Press.

Burg, A., (2008) *The Holocaust is Over: We Must Rise from its Ashes*. Palgrave.

Emery, A., & Will, D. (2014). Liberation movements, universal citizenship and the resolution of ethno-national conflict: ANC nonracism and the Israeli–Palestinian conflict. *Third World Quarterly*, 35(3), 447-467.

HASET VE SALDIRGANLIK ARASINDAKİ İLİŞKİDE OTANTİKLİĞİN MODERATÖR ROLÜNÜN İNCELENMESİ

Kürşat KEŞAN¹

Öz

Bu tezin amacı, haset ve saldırganlık arasındaki ilişkide otantikliğin moderatör rolünü incelemek ve analiz etmektir. Araştırma korelasyonel olarak planlanmış ve toplamda 18 -65 yaş aralığında bulunan 400 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Örneklem yöntemi olarak 'kolayda örneklem' tekniği kullanılmıştır. Veri toplama araçları olarak ise "Demografik Bilgi Formu", "BeMas – T Haset Ölçeği", "Otantiklik Ölçeği" ve "Buss – Perry Saldırganlık Ölçeği" kullanılmıştır. Analizlerde Cronbach's Alpha Güvenirlilik Analizi, Pearson Korelasyon Analizi, Regresyon Analizi ve Model Analizi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre haset ve saldırganlık arasında pozitif yönde anlamlı ilişki saptanmıştır. Otantiklik ise bu ilişkide moderatör rolü göstermektedir. Otantiklik arttıkça haset azalmakta ve bu durumda saldırganlığın da azalmasına yol açmaktadır. Tüm araştırma bulguları literatür ışığında tartışılmış ve yorumlanmıştır. Araştırmının gelecek çalışmalara katkı sağlayabilmesi için önerilerde de bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Haset, Saldırganlık, Otantiklik

EXAMINING THE MODERATING ROLE OF AUTHENTICITY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN ENVY AND AGGRESSION

Abstract

This thesis aims to examine and analyze the moderating role of authenticity in the relationship between envy and aggression. The study was designed as a correlational research and conducted with a total of 400 participants aged between 18 and 65. The sampling method employed was convenience sampling. Data collection instruments included

1 İstanbul Gedik Üniversitesi, Klinik Psikoloji, Yüksek Lisans Mezunu, kursatkesan@gmail.com

the Demographic Information Form, BeMaS-T Envy Scale, Authenticity Scale, and Buss–Perry Aggression Questionnaire. Analyses utilized Cronbach’s Alpha Reliability Analysis, Pearson Correlation Analysis, Regression Analysis, and Model Analysis. Findings indicated a significant positive relationship between envy and aggression. Authenticity demonstrated a moderating role in this relationship; as authenticity increased, envy decreased, leading to a subsequent reduction in aggression. All findings were discussed and interpreted in light of the existing literature, and recommendations were provided to contribute to future research.

Keywords: Envy, Aggression, Authenticity

Giriş

Haset, insanlık tarihinden bu yana önemli bir duygu olmuştur. Bu duygu, kişinin kendinde olmayanı bir başkasında görmesi ile ilgilidir. Haset duygusunu taşıyan kişi kendinde olmayanı bir başkasında gördüğünde ya kişinin elindekini almak ister ya da o kişinin yok olmasını ister. Elinden aldığı artık haset edilecek bir şey kalmayacaktır. Haset edilen şeye sahip olan kişi yok olduğunda ise sahip olan kalmayacağı için haset edilecek bir şey de kalmayacaktır. Bu yanı sıra haset ötekine saldırılan da bir duygudur. Özellikle literatürde sıklıkla kıskançlıkla karıştırılsa da haset saldırgan yapısı gereği kıskançlıktan ayrılmaktadır. Öte yandan kıskançlıkta daha önce sahip olunan bir şeyin öteki tarafından elde edilmesi vardır. Haset ve kıskançlık arasındaki bu ayrım ruhsal açıdan da farklılaşmaktadır. Bu ayrımlar hasedi daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.

Saldırganlık, haset duygusunun daha iyi anlaşılmasında önemli bir değişken olabilmektedir. Hasedin ötekine zarar verebilecek bir duygu olduğunu anlamamız için saldırganlıkla arasındaki ilişkiye bakmak gerekir. Çünkü saldırganlık bir ötekine yönelen ve ona zarar verebilecek her türlü eylemi içermektedir (Buss, 1961). Hem haset duygusuna baktığımızda hem de saldırganlığa baktığımızda ortak bir nokta olarak ötekini görmekteyiz. Birinde ötekinin sahip oldukları ve öznenin sahip olmadıkları varken diğ erinin de ötekine yönelen zarar verici her türlü davranış vardır.

Otantiklik ise kendilik, kendi kararlarını almak ve sahip çıkmak vurguları ile ön plana çıkan bir kavram olsa da bireyin ne kadar otantik bir deneyim yaşadığı ötekinin seçimlerine mi yoksa kendi seçimle-

rine mi baktığı üzerinden anlaşılmaktadır. Bu yanıyla otantiklikte tıpkı haset ve saldırganlık gibi hem kendileri hem de ötekini içermektedir. Araştırmanın amacı, haset ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi ve otantikliğin bu ilişkide moderatör rolünü incelemektir.

1.Haset

Hasede tarihsel olarak ilk değinenlerden biri Sigmund Freud (1925/1961) olmuştur ve düşüncesiyle kadınların penis hasedine sahip olduğu konusunda eleştiri de almıştır. Ancak Freud'un haset kavramına değinişi çoğu zaman penis hasedi vurgusu üzerinden anılsa da kendisi haset kavramına ilk defa bir obsesif vakasını aktarırken değinmiş, daha sonraları ise çeşitli metinlerde haset kavramına yer vermeye devam etmiştir. Bir vakasında bir erkek ve kız kardeşin öyküsünden bahsederken, erkek kardeşin, kız kardeşin cinsel organına yönelik anlamlandırmalarına istinaden penis hasedi kavramını kullanmıştır (Parman, 2021). Burada özellikle kız çocuğun penisinin olmaması ve buraya yönelik anlamlandırmalar bir tür erkek olmayı arzulama bağlamında değerlendirilmeye başlamıştır. Daha sonraları Karen Horney (1932) bu kavrama erkek egemen bir dünya ve erkek egemen bir psikoloji topluluğu eleştirisi yapmış ve erkeklerin de kadınların üremelerine ve memelerine yönelik bir haset bulundurdıklarını ifade etmiştir. Bu görüşler hasedin kavramsallaştırılmasına katkıda bulunmuş ve penis hasedi aslında erkeklerin ataerkil bir dünyada sahip oldukları ayrıcalıklara yönelik kadınların bilinçli veya bilinçdışı itkileri olarak da yorumlanmaya başlamıştır (Navaro, 2011). Burada arzulanan; sembolik olan (penis) değil, sembolik olanın getirdiği ayrıcalıklar olmaktadır. Haset, aynı zamanda kıskançlık ile karıştırılan bir kavram olsa da aslında farklı şeyler ifade etmektedirler (Clanton 2007). Bu sebeple hem bilimsel araştırmalar hem de klinik uygulamalar açısından bu duyguların farklarını ve işaret ettikleri ihtiyaçları ayırtılabilmek önemlidir. Haset, kıskançlığa göre daha az çalışma yapılmış ve alan yazında da kendine daha az yer bulabilen bir kavramdır ve haset duygusunu sahip olan kişi ve haset edilen şeyi elinde bulunduran kişi olmak üzere iki kişinin yer aldığı bir yapısı vardır (Tuna, 2018). Haset duyan kişi, haset ettiği şeyi ötekinin elinden almak ister ve bunun için yıkıcı eylemlere başvurabilir (Klein, 1957). Haset duygusunun ikili yapısı da buradan gelmekte ve kıskançlık ile tam da bu noktada ayrılmaktadırlar. Hasedin bu ikili yapısı nedeniyle haset duyan kişi bu duyguya yönelik sorumluluğunu da ötekine atfedebilmekte ve bu duygunun kendisine dışarıdan hissettirilen bir duygu olduğu, sorumlunun ise haset duyduğu dışarıdaki özne olduğunu düşünebilmektedir (Kilborne, 2014).

Klein'a göre (1957) kıskançlıkta ise üç kişi vardır ve kıskanan kişi, daha önce elinde olan bir şeye artık sahip olmadığı ya da her an elinden alınabileceği duygusunu deneyimler. Kıskançlık kendi sahip olduğunu bir ötekinde görmek ya da görme ihtimali ile ilgiliyken, hasette başkasının kendi arzusunu gerçekleştirmesine dahi duyulan bir kızgınlık vardır. Örneklendirmek gerekirse; kişinin romantik bir ilişkide partneri ile arasına bir üçüncünün girmesi ya da böyle bir ihtimali düşünerek davranması kıskançlık duygusu iken, kişinin bir başkasının romantik bir ilişkisine tanık olması ve bunun sonucu olarak bu ilişkinin bozulmasını arzulaması ya da ötekinin partnerinin yerine kendisinin geçmesini arzulaması hasettir. Bu duruma ek olarak hasette arzularının sonucu olarak eyleme geçme de vardır. Hasetli kişi kendi sahip olmak istediği bir şeyi başkasında gördüğünde içsel olarak gergin hisseder, ötekinin elinden aslında kendi sahip olmak istediği şeyi çekip almak ister ve bu yanıla haset kıskançlıktan farklı olarak yıkıcı da bir duygudur (Klein, 1957). Öte yandan kıskançlık duygusunda üçlü yapının temsil ettiği şey ise ödipal bir yapılanmadır. Bu ödipal yapı anne, baba ve çocuğu temsil etmektedir. Gelişimsel olarak daha sonraları gelen ödipal dönemin de bir getirisi olarak çocuk için anne ve baba tanınmış ve birbirinden ayrılmış olur (Segal, 1964/2018). Ancak haset gelişimsel olarak daha önceki bir aşamaya aittir ve ikili yapısı gereği bu ilişki anne ile olan ilişkiye de dairdir. Anneyle ilişkili olması aynı zamanda yaşamla kurulan ilk temasla da ilişkisini temsil etmektedir.

2.Saldırganlık

Saldırganlığa yönelik ilk kavramsallaştırmalardan biri Buss (1961) tarafından yapılmıştır ve kendisi saldırganlığı bir başkasını incitecek her türlü davranış olarak tanımlamıştır. Saldırganlık, kişinin kendine ait gündemleri bir başkasına dayatma davranışlarının bütünü olarak da isimlendirilmektedir (Kesimli, 2013). Alan yazında daha sonraları bu başkasına zarar veren davranışların kapsamının ne olduğuna yönelik ifadeler de yer almaya başlamıştır. İlk ifadelerde saldırganlığın kapsamı daha çok fiziksel olarak ele alınsa da daha sonraları bu durumun psikolojik boyutları da göz önünde bulundurulmaya başlanmıştır. Berkowitz (1989), saldırgan davranışın psikolojiyi de yıpratmayı hedefleyen bir yapısı olduğunu ifade etmiştir. Saldırganlığa yönelik bu ilk kavramsallaştırmalarda yer alan karşı tarafa yönelik fiziksel, psikolojik eylemler bir yanıla saldırganlık söz konusu olduğunda şiddet kavramını da akla getirmeye başlamıştır. Saldırganlıkta amacın aşırılaştığı, karşı tarafa fiziksel, duygusal vb. bir zarar verildiği nokta ise şiddet olarak adlandırılmaktadır (Anderson ve Bushman, 2002).

Diğer bir yanıyla saldırgan eylemin sonucunda bir şiddete maruz kalma da gerçekleşmektedir. Bandura (1973), bir durumun saldırgan bir durum olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı konusunda davranışın gerçekleştiği bağlamda yer alan kültürel unsurlarca da saldırgan olarak tanımlanıp tanımlanmadığına bakılması gerektiğini ifade etmiştir. Kültürel bir vurgu yapan bu görüş daha sonra saldırganlığı etkileyen faktörler arasında da kendine yer bulmuştur. Saldırganlık ise zamanla türlere ayrılarak daha kategorize edilen bir açıdan bakılan bir kavram olmuştur. Saldırganlığa dair bu ilk kategorizasyonlardan biri Rosenzweig (1976) tarafından saldırganlığı ortaya çıkaran faktörleri ele alacak şekilde yapılmıştır. Bu kategorizasyona göre saldırgan eylem çoğu zaman fiziksel bir şeymiş gibi ele alınsa da bireyler saldırganlıklarını dilleriyle de gösterebilmektedir (Rosenzweig, 1976).

Saldırganlığın türleri kendi içerisinde farklılaşsa da amaç çoğu zaman bir ötekine zarar vermek üzerinedir. Saldırganlık üzerine yapılan çalışmalar göstermektedir ki bu davranış çeşitli biçimlerde ortaya çıkmakta ve bu nedenle de kişiyi doğrudan hedef alan, doğrudan hedef almayan, fiziksel kuvvetin ön planda olduğu ya da olmadığı olmak üzere çeşitli kategorilere de ayrılabilir (Buss ve Perry, 1992). Kavramsallaştırmada yer alan bu kategorizasyonu kelimenin kökeninde de görmek mümkündür. Yani saldırganlık etimolojik kökeninde de bir şeye yönelmek anlamına gelmektedir (Kuzucu, 2008). Burada yönelinen şey ya da durum aslında eylemi gerçekleştirenin muhatabı olmaktadır. Kişinin saldırganlık içeren eylemi, bu muhatabı hedef almaktadır. Bazı durumlarda ve zamanlarda hedef alınan birden fazla kişi de olabilmektedir.

Saldırganlık konusunda yapılan çalışmalar ilerledikçe bu konuda bir ölçek de geliştirilmiş ve ölçekte saldırganlık dört boyuta ayrılmıştır. Bu çalışma ile birlikte saldırganlık; fiziksel, sözel, duygusal ve ilişkisel boyutları açısından ele alınmış ve bu durum alan yazında saldırganlığın kategorizasyonu konusunda gelen noktayı da betimlemektedir (Buss ve Perry, 1992).

Saldırganlık söz konusu olduğunda, saldırgan eylemde bulunan kişinin eylemini yapma amacı da saldırgan davranışı anlama konusunda önemli bir hale gelmektedir. Saldırganca bir eylemde bulunan kişi eğer bu davranışı karşı tarafı incitmek ve ona doğrudan zarar vermek amacıyla yapıyorsa bu davranış daha kasti iken saldırganlık başka bir hedefe ulaşmak için kullanılıyorsa burada aracı oluşu ortaya çıkmaktadır (Aronson, Wilson ve Akert, 1994). Her iki durum da saldırganlık

olarak ele alınsa da saldırganlığın bir hedefe ulaşmak için aracı olarak kullanıldığı, dışarıdan zarar verici olarak görünse de amacın tam tersi olduğu durumlar da mevcuttur. Örneğin ameliyata giren bir cerrah, karşısında bulunan hastanın hayatını kurtarmak için vücudunda bazı yerleri kesmek zorundadır ve bu davranış dışarıdan muhatabın kesildiği bir davranış gibi görülse de amaç kişiyi tedavi etmektir. Bu açıdan değerlendirilecek olursa; bazı eylemler saldırgan içeriklere sahip olsalar da ya da sembolik olarak saldırgan bir şey gibi görünseler de amaç doğrudan saldırganlık değildir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Ancak eylemin kesme içermesi bakımından ele alınacak olduğunda kişinin sağlığı için saldırgan eylemlerin araç haline geldiği bir durum söz konusudur. Buradan anlaşılabileceği üzere saldırganlık amaçlılığına göre de kategorize edilebilmektedir.

Özetle saldırganlığın kavramsallaştırılmasının tarihsel gelişimine bakılacak olursa ilk olarak başkasına yönelik zarar veren her türlü davranışı kapsayacak şekilde ele alındığı gözlemlenmektedir. İlk ele alan bu çalışmalarda daha çok fiziksel saldırganlığın göz önünde bulundurulduğu ancak daha sonraları temas içermeyen saldırganlıkların, dil üzerinden yapılan saldırganlıkların da göz önünde bulundurulmaya başlamasıyla saldırganlığın tanımının da genişlediği gözlemlenmektedir.

3.Otantiklik

Otantikliğin bir kavram olarak ele alınışında doğallık vurgusu sıkça yapılmaktadır. Bu doğallık vurgusunun neye dair olduğu ise otantikliğin bir kavram olarak tarihsel gelişimine bakıldığında ortaya çıkmaktadır. Önemli bir düşünür olan Aristoteles'in mutluluğa giden yolda otantikliğin altını, sahip olunması gereken erdemler üzerinden çizmesi bu kavramsallaştırmaya ilk örneklerden biridir. Aristoteles mutlu olmanın erdemli davranmaktan geçtiğini söylemiş, iyi ve doğru davranışın bireye mutluluk getirdiğini ifade etmiştir. Mutluluk etiği ismi verilen bu kavramın ismi aynı zamanda 'eudaimonia' dır. Ona göre eudaimonia bir bütün olarak insanın hem eylemden önceki eylemine zemin hazırlayan düşüncelerini hem de eyleme geçtiği anı yani uygulamayı içerir (Nagel, 1972). İfade edilen aklın ve duyuların bir bütün olarak etkileşim içerisine girmesi, birbiri ile etkileşim içerisinde bir bütün olarak çalışmasıdır.

Öte yandan birbiri ile etkileşim içerisindeki bu unsurlardan akıl, ayırt ediciliği bakımından önemlidir. Çünkü Aristoteles insanı beden ve ruh olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ruh da kendi içinde akıl-

dan yoksun yan ve akla sahip yan olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ona göre akıldan yoksun yan, kişinin sadece canlılığını koruyan alan yani itkisel yan ve arzuların, iştahların bulunduğu bir yerdir. Arzuların, iştahların bulunduğu yanın aynı zamanda akılla da biraz bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Öte yandan akla sahip yan içinse, erdemlerin burada yer aldığını, mutluluğun burayla ilgili olduğunu söylemiştir. Aristoteles'in aklı vurgulayan görüşüne baktığımızda insan erdemlerini keşfedebilen bir canlıdır ve bu yanıyla da aklı arzularına sahip çıkabilmeyi de getirir, aklı onu otantik kılabilir. Otantiklik kendi seçimlerini yapabilmek ile ilişkilendirilmiştir. Birey, kendi arzusu-na sahip çıkıp bunun peşinden gidebiliyorsa bu otantik bir deneyim olarak görülmektedir (Lehman, O'Connor, Kovács ve Newman, 2019). Otantikliğe dair kavramsallaştırmada bir diğer önemli düşünür olan Sartre'ın da fikirlerine bakılabilir. Sartre, görüşlerinde ben ve öteki olana yer vermiştir. Ona göre insanın idrak edebilme yetisi ona aslında kendini inşa edebilme şansı da verir (Çelebi, 2008). İnsan kendini inşa edebilme olanağına sahip bir varlıktır. Hem Aristoteles'in hem de Sartre'ın vurguladığı akıl, insana kendi seçimlerini yapabilmek şansı dolayısıyla arzularına sahip çıkabildiği, onların peşinden gidebildiği otantik bir yaşam olanağı verir. Otantikliğe dair bu ilk düşünceler zaman içerisinde varoluşçu düşünürlerin ve varoluşçu felsefenin ilgi alanına girmiş, günümüzde ise otantiklik varoluşçu psikoterapinin de ilgi alanlarından biridir.

Otantiklik, birey odaklı bir kavram olarak ele alınsa da alan yazındaki kavramsal tartışmada bir şeyin dışarıdan otantik görünüp görünmeyeceği ile ilgili tartışmalar da mevcuttur. Bu tartışmalara göre otantiklik bireyin kendi arzusunun peşinden gidip bunu gerçekleştirebilmesi ile ilgiliyse kişinin peşinden gittiği şeyin diğerleri tarafından da en az kendi gördüğü gibi algılanması otantik bir deneyimdir (Lehman ve ark., 2019). Örneğin meslek seçiminde kararsız kalan bir kişinin çevresindeki birçok farklı fikre rağmen kendi yapmak istediği mesleği seçmesi ve uzun yıllar eğitimini alıp buna sahip olması bir yanıyla diploma üzerinden ötekilerin de görebileceği bir şey haline gelir. Otantiklik kavramındaki bu öteki, kişinin ona göre konumlandığı bir yerden değil, kişinin kendi arzusunun peşinden gidişini, kendi zihinsel dünyasından geçirdiğini gerçeğe dönüştürmesi ve buna diğerleri tarafından tanık olunması ile ilgilidir. Yani gerçeklikle ilgilidir. Kişi başkalarının isteklerine, arzularına, düşüncelerine değil kendi isteklerine, arzularına ve düşüncelerine bakar ve bunlara uygun gerçekçi bir kendilik için çabalar (Harter, 2001). Buradaki gerçekçi kendilik,

kendiliğin nasıl sunulduğu ile de ilgilidir. Kişinin yargılanacağını düşündüğü için gerçek fikirlerini ifade etmemesi de otantiklikten uzak bir deneyimdir (Harter, 2001). Kişinin genel olarak kendi fikirlerini ve duygularını yansıtamayışı ise ruhsallığını da etkileyebilmektedir. Bu nedenle otantikliğin ötekilerle ilgili olarak deneyimlenen bir yanı bulunmaktadır çünkü kendi arzularının, isteklerinin peşinden gidebilmek içinde yaşadığımız dünyada gerçekleşmektedir ve o dünyanın içerisinde özne ve ötekiler bulunmaktadır. Başka bir açıdan kişi nesneleri gözleriyle hareket ettirebildiğini de söyleyebilir, buna inanır ancak bu durumun böyle olmadığı dışarıdaki insanlar tarafından gözlemlenebilir ve burada otantiklik değil gerçeklikten bağı kopmuş daha psikotik bir yapı vardır. Bu deneyimin otantik bir deneyim olmadığı ötekilerin gözlemleri sonunda görülmektedir (Lehman ve ark., 2019). Çünkü otantik olma deneyimi çok kişisel ve kendilikle ilgili gibi görünse de bu kendilik dünyada ötekilere sunulmaktadır ve ötekilerle kurulan ilişki de otantiklik için oldukça önemlidir (Schmid, 2001).

4. İstatistik Analiz

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Haset bir duygu olarak sıklıkla kıskançlık ile karşılaştırılmaktadır. Saldırganlık ise ötekine zarar veren her türlü davranış olarak ele alınmaktadır. Literatürde yer alan haset ve saldırganlık arasındaki ilişki ise hasedin ayrımını kolaylaştırmaktadır. Otantiklik ise bir tarafı kendilik ile ilgili diğer tarafı ise öteki ile ilgili bir kavramdır. Haset, saldırganlık ve otantikliğe bakıldığında tüm kavramların öteki ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu çalışma hem haset, saldırganlık ve otantikliğin kavramsal boyutunu tartışmayı hem de bu üç kavram arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında 400 katılımcı ile haset ve saldırganlık arasındaki ilişkide otantikliğin moderatör rolünü incelemek amaçlanmıştır. Çalışmanın literatürde haset üzerine yapılan çalışmanın azlığı nedeniyle alana katkı sağlanması planlanmaktadır. Haset, saldırganlık ve otantikliğin çalışıldığı ilk niceliksel araştırma olması ise araştırmanın önemini vurgulamaktadır.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma evreni Türkiye’de yaşayan 18 – 65 yaş aralığındaki tüm bireyleri kapsamaktadır. Araştırma kapsamında kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır toplam 400 katılımcıya ulaşılmıştır. Kolayda örnekleme yönteminde veri, ulaşımın kolay olduğu gönüllü bireylerden toplanmaktadır ve bunun için sosyal çevre, internet ve platformlar kullanılabilir (Etikan, Musa ve Alkassim, 2016). Araştırma

verilerinin toplanması için internet ortamında Google Form üzerinden anket oluşturulması sonucu veriler elde edilmiştir. Veriler 01.01.2025 – 25.02.2025 tarihleri arasında toplanmıştır.

(<https://forms.gle/vU7B8NfOKGSPGNQj9>)

4.3. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın ana hipotezi haset ve saldırganlık arasında ilişki olduğu ve otantikliğin bu ilişkiye moderatör etkisi olduğudur. Araştırmanın hipotezleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmanın Hipotezleri

	Hipotezler
H ₁	Haset ve saldırganlık arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H ₂	Haset ve saldırganlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
H ₃	Haset ve saldırganlık arasındaki ilişkide otantiklik moderatör rolü göstermektedir.

4.4. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Öneriler

Araştırmaya katılan kişilerin formda yer alan soruları yanıtlarken kendilerini gerçekten yansıtan ifadeleri yanıtladıkları varsayılmıştır. Öte yandan araştırma örneklemini 400 kişiden oluşmaktadır. Örneklemin dağılımında demografik olarak (cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, çalışma durumu) eşitsizlikler olduğu görülmektedir. Haset, saldırganlık ve otantiklik üzerine yapılacak gelecek çalışmalarda örneklem dağılımının eşitliği önerilebilir.

4.5. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında kullanılan veri toplama araçları daha önce çalışmalarda kullanılmış ve geçerlik, güvenilirliği onaylanmış araçlardır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları şu şekildedir:

BeMas - T Haset ve Gıpta Ölçeği: Haset ve Gıpta Ölçeği, altılı derecelendirme (1: Kesinlikle Katılmıyorum-6: Kesinlikle Katılıyorum) 10 madde şeklinde olup haset ve gıpta olmak üzere iki alt boyutu bulun-

maktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmasını Çırpan ve Özdoğru (2017) yürütmüştür ve tüm alt boyutlarına ait Cronbach Alfa iç tutarlılık kat sayısı değeri 0.77, gıpta alt boyutu için 0.85 ve haset alt boyutu için 0.89 olarak saptanmıştır. Orijinal ölçeğe ait Cronbach Alfa iç tutarlılık kat sayı değerleri ise her iki alt boyut için de sırasıyla; .85, ve .89 olarak saptanmıştır (Crusius ve Lange, 2014).

Buss- Perry Saldırganlık Ölçeği: Saldırganlık Ölçeği, beşli derecelendirme 29 maddeden ve 4 alt boyuttan (fiziksel saldırganlık, öfke, düşmanlık, sözel saldırganlık) oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmasını Madran (2012) yürütmüştür ve ölçeğin alt boyutlarına ait Cronbach Alfa iç tutarlılık kat sayısı değerleri sırasıyla 0.78, 0.71, 0.76 ve 0.48 olarak saptanmış, toplam güvenirlik kat sayısı ise 0.85 olarak saptanmıştır. Orijinal ölçeğe ait Cronbach Alfa iç tutarlılık kat sayı değerleri ise sırasıyla; .85, .72, .83 ve .77 olarak saptanmış, ölçeğin toplam iç tutarlı katsayısı ise .89 olarak saptanmıştır (Buss ve Perry, 1992). Ölçekte yer alan 9. ve 16.maddeler ters kodlanmaktadır. Ölçek maddelerine ilişkin değerlendirmeler ise 5'li likert tipi (1: *kesinlikle katılmıyorum*, 2:*katılmıyorum*, 3: *kararsızım*, 4: *katılıyorum*, 5: *tamamen katılıyorum*) ile puanlanmaktadır.

Otantiklik Ölçeği: Otantiklik Ölçeği, yedili derecelendirme, 12 maddeden ve 3 alt boyuttan (kendine yabancılaşma, dış etkiyi kabul lenme, otantik yaşam) oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmasını İlhan ve Özdemir (2013) yürütmüştür ve ölçeğin alt boyutlarına ait Cronbach Alfa iç tutarlılık kat sayısı değerleri sırasıyla; 0.79, 0.67 ve 0.62 olarak saptanmıştır. Orijinal ölçeğe ait Cronbach Alfa iç tutarlılık kat sayı değerleri ise sırasıyla; .77, .80 ve .66 olarak saptanmıştır (Wood, Maltby, Baliousis, Linley, Joseph, 2008). Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Her bir boyuta ait toplam puan o boyut hakkında bilgi vermektedir ve otantikliği ölçmek için otantiklik alt boyutunun puanlamasına bakılması gerekmektedir. Ölçek maddelerine ilişkin değerlendirmeler ise 7'li likert tipi (1: *hiç*, 4:*orta*, 7:*tamamen*) ile puanlanmaktadır.

4.6. Bulgular ve Değerlendirme

4.6.1. Demografik Bilgiler

Katılımcıların (n=400) demografik bilgi formunda verdikleri yanıtlara göre sosyo demografik verileri şu şekildedir:

Cinsiyet değişkeni açısından katılımcıların %59,5'i kadın (238 katılımcı), %40,5'i erkek (162 katılımcı) olarak bulunmuştur. Medeni

durum değişkeni açısından katılımcıların %53'ü bekar (151 katılımcı), %37,7'si evli (212 katılımcı) ve %9,3'ü boşanmış/eşin vefat durumu (37 katılımcı) olarak bulunmuştur. Eğitim durumu değişkeni açısından katılımcıların %12,3'ü ilköğretim (49 katılımcı), %24,5'i lise (98 katılımcı), 37,5'i lisans (150 katılımcı) ve 25,7'si yüksek lisans veya doktora (103 katılımcı) olarak bulunmuştur. Çalışma durumu değişkeni açısından ise katılımcıların %59'u çalışıyor (236 katılımcı) %27,7'si çalışmıyor (111 katılımcı) ve %13,2'si emekli (53 katılımcı) olarak bulunmuştur.

4.6.2. Güvenirlik Analizi Sonuçları

Araştırmada yer alan ölçeklere ve alt boyutlarına (HGÖ: Haset-Gıpta Ölçeği, SÖ: Saldırganlık Ölçeği, OÖ: Otantiklik Ölçeği) ait güvenirlik analizi sonuçlarına Tablo 1.1'de yer verilmiştir.

Tablo 1.1: Güvenirlik Analizi Sonuçları

ÖLÇEKLER	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
HGÖ	.78	10
Haset	.96	6
Gıpta	.83	4
SÖ	.97	28
Fiziksel	.97	16
Düşmanlık	.91	8
Öfke	.72	2
Sözel	.76	2
OÖ	.79	12
Dışsal	.97	7
Otantik	.95	5

Haset – Gıpta Ölçeği güvenirlik analizi sonuçlarına göre; haset alt boyutu için .96, gıpta alt boyutu için .83 olarak saptanmış, tüm ölçek için güvenirlik kat sayısı ise .78 olarak saptanmıştır. Bu çalışma kapsamında Buss – Perry Saldırganlık ölçeğine ait yapılan güvenirlik

analizi sonucu alt boyutlara ait güvenilirlik sonuçları; fiziksel alt boyut için .97, düşmanlık alt boyutu için .91, öfke alt boyutu için .72 ve sözel alt boyut için .76 olarak saptanmış ve tüm ölçek için güvenilirlik kat sayısı ise .97 olarak saptanmıştır. Otantiklik ölçeğine ait yapılan güvenilirlik analizi sonucu ise; dışsal alt boyut için .97, otantik alt boyutu için .95, olarak saptanmış ve tüm ölçek için güvenilirlik kat sayısı ise .79 olarak saptanmıştır.

4.6.3. Korelasyon Analizi

Araştırmada yer alan ölçeklere ve alt boyutları (HGÖ: Haset-Gıpta Ölçeği, SÖ: Saldırganlık Ölçeği, OÖ: Otantiklik Ölçeği) arasındaki korelasyon analizi sonuçlarına Tablo 1.2’de yer verilmiştir.

Tablo 1.2: Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler Arası İlişkiye Dair Korelasyon Tablosu

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Haset								
2. Gıpta	-,277**							
3. Dışsal Boyut	,633**	-,478**						
4. Otantik Boyut	-,631**	,513**	-,768**					
5. Fiziksel Saldırganlık	,715**	-,528**	,752**	-,800**				
6. Düşmanlık	,844**	-,314**	,610**	-,564**	,727**			
7. Öfke	,538**	-,383**	,575**	-,568**	,702**	,582**		
8. Sözel	-,325**	,282**	-,409**	,654**	-,548**	-,199**	-,283**	

**p<0,01, *p<0,05

Korelasyon analizi sonuçlarına göre alt boyutlardan haset ve saldırganlık (sözel alt boyut hariç) pozitif ve anlamlı yönde ilişkili

çıkıştır (p<0,05). Haset arttıkça fiziksel saldırganlık %71, düşmanlık %84 ve öfke %53 artmaktadır. Haset ve otantiklik negatif yönde anlamlı ilişkili çıkıştır (p<0,05). Haset arttıkça otantiklik %63 azalmaktadır. Otantiklik ve saldırganlık (sözel alt boyut hariç) negatif yönde anlamlı ilişkili çıkıştır (p<0,05). Otantiklik arttıkça fiziksel saldırganlık %80, düşmanlık %56 ve öfke %56 azalmaktadır.

4.6.4. Regresyon Analizi

Haset ve saldırganlık arasındaki ilişkide otantikliğin modera-tör rolü oynayıp oynamadığını test etmek amacıyla Klasik Çoklu Regresyon Analizi uygulanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak bağımsız değişken (haset) ve moderatör değişken (otantiklik) standardize (z score) edilmiştir ve kurulan modele eklenmiştir. Bağımsız değişken ve moderatör değişkenin standardize edilmesi klasik çoklu regresyon analizinde verilerin güvenilirliğini arttırmaktadır (Aiken ve West, 1991). Daha sonra bağımsız değişkenin standardize edilmiş haliyle moderatör değişkenin standardize edilmiş hali çarpılarak etkileşim terimi oluşturulmuştur. Son olarak ise bağımlı değişken (saldırganlık), bağımsız değişkenin (haset) standardize edilmiş hali ve moderatör değişkenin (otantiklik) standartize edilmiş hali, etkileşim terimi ile çoklu regresyon analizine dahil edilmiştir. Analiz sonuçlarına Tablo 1.3'de yer verilmiştir.

Tablo 1.3: Haset ve Saldırganlık Arasındaki İlişkide Otantikliğin Moderatör Analizi Sonuçları

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standart Katsayılar	T	p-değeri
	B	Std. Hata	Beta		
1 (Sabit)	83,465	,889		93,896	<,001
Haset	13,639	,904	,516	15,083	<,001
Otantiklik	-11,570	,902	-,438	-12,826	<,001
Moderatör	-2,819	,912	-,103	-3,092	,002

Bağımlı değişken: Saldırganlık

Model sonuçlarında görüleceği üzere; haset bağımsız değişken olarak modele anlamlı katkı sağlamaktadır (p<0,05). Moderatör rolü oynaması öngörülen otantiklik değişkeni ise haset ve saldırganlık arasındaki ilişkide moderatör rolü oynamaktadır (p<0,05). Elde edilen bulgulara göre; otantikliğin saldırganlık üzerinde doğrudan azaltıcı bir etkiye sahip olduğu ve aynı zamanda haset ile saldırganlık arasındaki ilişkiyi zayıflattığı saptanmaktadır. Haset saldırganlık

arasında ise pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmaktadır ($p<0,05$). Bu durum araştırma kapsamında çalışması öngörülen modelin çalıştığını ve hipotezlerin doğrulandığını göstermektedir. Bulgular ışığında araştırmanın H_1 , H_2 ve H_3 hipotezleri doğrulanmaktadır.

Sonuç

Haset kavramı uzun yıllardır psikoloji literatüründe yer alsa da güncel olarak kıskançlık ile yapısı karıştırılmaktadır. Hasedin saldırganlık ile ilişkisi açısından kıskançlıktan ayrıldığı ele alınsa da bu ayrımı destekleyen niceliksel çalışma oldukça kısıtlıdır. Otantiklik ise kişinin kendi seçimlerini yapmasının altını çizen bir kavram olarak kendiliğin altını çizmektedir. Hasette yer alan öteki vurgusunun aksine otantiklikte kendilik vardır. Bu yanıyları hasedik olma ve otantik olma zıt yapılarıdır. Otantiklik üzerine yapılan çalışmalarda ise otantik olmanın saldırgan tutumları azalttığı ifade edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı 18-65 yaş arası Türkiye örnekleminde yer alan 400 katılımcıdan elde edilen verilen ışığında haset ve saldırganlık arasındaki ilişkide otantikliğin moderatör rolünü incelemektir. Korelasyon analizleri sonucunda; haset arttıkça fiziksel saldırganlık %71, düşmanlık %84 ve öfke ise %53 artmaktadır. Haset arttıkça otantiklik %63 azalmaktadır. Otantiklik arttıkça fiziksel saldırganlık %80, düşmanlık %56 ve öfke %56 azalmaktadır. Bu veriler literatürde yer alan kavramsal çerçeveyi de desteklemektedir. Moderatör analizi sonuçlarına göre ise otantiklik haset ve saldırganlık arasındaki ilişkide moderatör rolü üstlenmektedir. Özetle haset ve saldırganlık arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü etkilemektedir. Moderatör analizi sonuçları ve korelasyon analizi sonuçları birlikte değerlendirildiğinde otantikliğin artmasının hasedi azalttığı, hasedin azalmasının da saldırganlığı azalttığı görülmektedir. Gelecek çalışmalarda haset, saldırganlık ve otantikliğin yapısını farklı değişkenler ışığında da ele alarak literatüre daha fazla katkı sağlanabilir.

Kaynakça

- Aiken, L. S., & West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Newbury Park, CA: Sage.
- Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual review of psychology*, 53(1), 27-51.

- Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (1994). *Social psychology: The heart and the mind*. HarperCollins College Publishers.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A social cognitive theory*, (3th Edition), New York: Prentice-Hall, Inc.
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation. *Psychological bulletin*, 106(1), 59.
- Buss, A. H. (1961). *The psychology of aggression*. New York: Wiley.
- Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452–459.
- Clanton, Gordon (2007). "Envy and Jealousy." *Handbook of the Sociology of Emotions*. Ed. Jan. E. Stets ve Jonathan H. Turner. New York: Springer, 2007. 410–442.
- Crusius, J., & Lange, J. (2014). Dispositional Envy Revisited. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 41(2), 284–294.
- Çelebi, V. (2008). S. Kierkegaard ve JP Sartre'in varoluşçuluk anlayışlarının karşılaştırılması (Master's thesis).
- Çırpan, Y., & Özdoğru, A. A. (2017). BeMaS Haset ve Gıpta Ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Dilsel eşdeğerlik, güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18(6), 577.
- Etikan, I., Musa, S. A., & Alkassim, R. S. (2016). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American journal of theoretical and applied statistics*, 5(1), 1-4.
- Freud, S (1961) Some psychical consequences of the anatomical distinction between the sexes In J Strachey (Ed and Trans), *Standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol 19, pp 248–258) London Hogarth Press (Original work published 1925).
- Harter, S. (2001). Authenticity, *Handbook of positive psychology*. C. R., & Lopez, S. J. (Eds), Oxford University Press, 382 – 394.
- Horney, K. (1932). The flight from womanhood. *The Psychoanalytic Review* (1913-1957), 19, 80.
- İlhan, T., & Özdemir, Y. (2013). Otantiklik Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 4(40), 142-153.
- Kağıtçıbaşı Ç., & Cemalcılar, Z. (2014). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, İstanbul, Evrim Yayınevi.

- Kesimli, İ. G. (2013). Saldırganlık ve vandalizm. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 3(1), 157-170.
- Kilborne, B. (2014). Utanç ve haset görünüm kaygısı ve kem göz. B. Erdal(Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Klein, M. (1957). *Envy and gratitude; a study of unconscious sources. Basic Books.*
- Kuzucu, Y. (2008). *Küçükler için büyüklere çocuk ve ergen ruh sağlığı.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Lehman, D. W., O'Connor, K., Kovács, B., & Newman, G. E. (2019). Authenticity. *Academy of Management Annals*, 13(1), 1-42.
- Madran, H. A. D. (2012). Buss-Perry saldırganlık ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(2), 1-6.
- Nagel, Thomas (1972). "Aristoteles'in Eudaimonia Üzerine Düşünceleri", çev.: Hatice Nur Erkızan, Felsefelogos, Sayı:9, 2000 orijinal tarih 1972.
- Navaro, L. (2011). *Haset ve rekabet: kendi kuyruğunu yiyen yılan.* Remzi Kitabevi.
- Parman, T. (2021). Freud ve Lacan'da Kıskançlık ve Haset. *Psikanaliz Defterleri – 7, Kıskançlık ve Haset. İstanbul Yapı Kredi Yayınları*, 27 – 49.
- Rosenzweig, S. (1976). Aggressive behavior and the Rosenzweig Picture-Frustration (P-F) study. *Journal of Clinical psychology*, 32(4), 885-891.
- Schmid, P. F. (2001). Authenticity: The person as his or her own author. Dialogical and ethical perspectives on therapy as an encounter relationship. And beyond. *Rogers' therapeutic conditions: Evolution, theory and practice*, 1, 213-228.
- Segal, H. (2018). Introduction to the work of Melanie Klein. Routledge.
- Tuna, E. (2018). Haset ve Kıskançlığın Tanımlanması ve Klinik Görünümü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58(2), 1751-1767.
- Wood, A., Linley, P., Maltby, J., Baliousis, M. & Joseph, S. (2008). The authentic personality: A theoretical and empirical conceptualization and the development of the Authenticity Scale. *Journal of Counseling Psychology*, 55, 385–399.

BLOCKCHAIN TABANLI AKILLI SÖZLEŞMELERİN HUKUKİ GEÇERLİLİĞİ: TÜRK HUKUKU VE ULUSLARARASI YAKLAŞIMLAR

Leyla AMİROVA¹

ÖZET

Dijital dönüşüm ve blockchain teknolojisinin hızla yaygınlaşması, hukuk sistemlerine yeni kavramlar kazandırmaktadır. Merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymadan işleyebilen blockchain tabanlı sistemler, klasik hukuk düzenleri ile bütünleşme sürecinde çeşitli hukuki tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda en dikkat çekici gelişmelerden biri, kodlarla oluşturulan ve otomatik olarak çalışan “akıllı sözleşmeler”dir. Akıllı sözleşmeler, taraflar arasında mutabık kalınan şartların, bilgisayar kodları aracılığıyla kendiliğinden yürütüldüğü dijital protokoller olarak tanımlanmaktadır. Bu sözleşmeler, blockchain teknolojisinin sağladığı şeffaflık ve değiştirilemezlik özellikleri sayesinde güvenilir bir alternatif olarak öne çıkmaktadır. Ancak, geleneksel sözleşme teorisinin temel unsurları olan irade beyanı, şekil serbestisi, hata ve irade fesadı gibi ilkeler ile ne ölçüde uyumlu olduğu tartışmalıdır. Ayrıca, sözleşme ihlalleri ve uyuşmazlık çözümü gibi konular da hukuki geçerlilik açısından ele alınmalıdır.

Bu çalışma, akıllı sözleşmelerin hukuki statüsünü Türk Borçlar Hukuku ve uluslararası hukuk perspektifinden değerlendirmektedir. ABD, Avrupa Birliği ve Arjantin gibi farklı hukuk sistemlerinin akıllı sözleşmelere yaklaşımı karşılaştırmalı olarak incelenmiş; hukuki bağlayıcılık, uygulanabilirlik ve düzenleme gereksinimleri analiz edilmiştir. Son olarak, Türk hukuku açısından somut öneriler sunulurken, akıllı sözleşmelerin etkin ve güvenli kullanımına yönelik hukuki çerçevenin oluşturulmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Sözleşmeler, Blockchain, Dijital Dönüşüm, Türk Borçlar Hukuku, Uluslararası Hukuk, Hukuki Geçerlilik, Şeffaflık, Değiştirilemezlik, Merkezi Olmayan Sistemler,

¹ Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Hukuk Bölümü, leylaamirova1992@gmail.com

Sözleşme Hukuku, Hukuki Bağlayıcılık, Uygulanabilirlik, Düzenleme Gereksinimleri, Uyuşmazlık Çözümü, Kod Tabanlı Sözleşmeler, Avrupa Birliği Hukuku, ABD Hukuku, Arjantin Hukuku, Yargı Denetimi, Otomatik Uygulama.

THE LEGAL VALIDITY OF BLOCKCHAIN- BASED SMART CONTRACTS: TURKISH LAW AND INTERNATIONAL APPROACHES

ABSTRACT

The rapid spread of digital transformation and blockchain technology is introducing new concepts to legal systems. Blockchain-based systems, which can operate without the need for a central authority, have brought various legal debates as they integrate with traditional legal frameworks. One of the most notable developments in this context is the “smart contracts,” which are created by code and operate automatically. Smart contracts are defined as digital protocols that automatically execute the agreed-upon terms between parties through computer code. These contracts emerge as a reliable alternative due to the transparency and immutability features provided by blockchain technology. However, there are ongoing debates about how compatible these contracts are with fundamental principles of traditional contract theory, such as declaration of intent, form freedom, error, and will invalidity. Additionally, issues such as contract breaches and dispute resolution must be considered in terms of legal validity.

This study evaluates the legal status of smart contracts from the perspective of Turkish Contract Law and international law. The approaches of different legal systems, including the U.S., the European Union, and Argentina, are compared; legal enforceability, applicability, and regulatory requirements are analyzed. Finally, specific recommendations for Turkish law are provided, aiming to contribute to the establishment of a legal framework for the effective and secure use of smart contracts.

Keywords: Smart Contracts, Blockchain, Digital Transformation, Turkish Contract Law, International Law, Legal Validity, Transparency, Immutability, Decentralized Systems, Contract Law, Legal Enforceability, Applicability, Regulatory Needs, Dispute Resolution, Code-Based Contracts, EU Law, US Law, Argentine Law, Judicial Review, Automatic Execution.

1. GİRİŞ

Dijital çağın süratle ilerleyen dinamikleri, hukuki müesseseleri dahi kökten dönüştürmekte; klasik sözleşme anlayışı, artık kod satırları ile şekillenen akıllı sözleşmelere evrilmektedir. Blockchain tabanlı bu sözleşmeler, herhangi bir merkezi otoriteye yahut aracı kuruma ihtiyaç duymaksızın, otomatik olarak icra edilme kabiliyetine sahiptir. Tarafların karşılıklı beyanlarını, önceden belirlenen algoritmalara tabi kılarak hukuki işlemleri dijital bir formata taşımakta; adeta “kendi kendine işleyen” bir sistem yaratmaktadır. Lakin, hukukun asırlardır şekillendirdiği sözleşme kuramı karşısında, bu teknolojinin ne ölçüde geçerli addedileceği ne denli hukuki koruma altına alınacağı mühim bir tartışma konusudur.

Bu noktada, blockchain teknolojisinin mahiyetini kavramak elzemdir. Blockchain, merkezi bir yapıya sahip olmayan, şeffaf ve değiştirilemez kayıt sistemidir. Akıllı sözleşmeler ise bu yapı üzerinde çalışan ve kendisine kodlanan şartlar gerçekleştiğinde otomatik olarak icra edilen protokollerdir. Örneğin, bir sigorta polisi blockchain üzerinde akıllı sözleşme formatında oluşturulmuşsa, doğal afet yahut kaza durumunda manuel bir talebe gerek kalmaksızın, ödemeler derhal polise şartlarına uygun olarak gerçekleştirilir. Keza, uluslararası ticarete kullanılan akreditif işlemlerinde de akıllı sözleşmeler, ödeme süreçlerini bankalara bağımlı olmaksızın tamamlayabilmektedir. Bu durum, akıllı sözleşmelerin yalnızca teorik bir kavram olmaktan çıkıp, ticari hayatta fiilen uygulanabilir bir araç hâline geldiğini göstermektedir.

Ne var ki, teknolojinin bu denli ilerlemesi karşısında hukuk, muttat olduğu üzere ihtiyatlı bir duruş sergilemektedir. Türk Borçlar Hukuku’nda sözleşmelerin geçerliliği açısından irade beyanı, hukuka uygunluk ve şekil şartları gibi unsurlar büyük ehemmiyet arz etmektedir. Oysa akıllı sözleşmelerde tarafların irade beyanları klasik anlamda sözlü yahut yazılı olarak değil, kod satırları ve blok zincir kayıtları vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu durum, akıllı sözleşmelerin hukuki niteliğinin klasik sözleşmelerle örtüşüp örtüşmediği hususunda mühim sualleri beraberinde getirmektedir. Mevzuatın bu yeni olguya karşı adaptasyonu meselesi, yalnızca Türkiye’de değil, dünya genelinde de tartışmalıdır. (Türk Borçlar Kanunu [TBK], 2011). (Aksoy, 2021).

Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri’nde eyalet bazlı düzenlemeler ile akıllı sözleşmelere kısmen hukuki tanıma sağlanmış, Arizona ve Tennessee gibi bazı eyaletlerde bu tür sözleşmelerin hukuken bağlayıcı olduğu kabul edilmiştir. Avrupa Birliği’nde ise dijital piyasaları

düzenleme amacı güden MiCA (Markets in Crypto-Assets) mevzuatı çerçevesinde, blockchain tabanlı işlemler belirli bir çerçevede ele alınmış olsa da akıllı sözleşmelerin doğrudan hukuki statüsüne dair yeknesak bir düzenleme henüz mevcut değildir. Çin ise merkeziyetçi yaklaşımını sürdürerek blockchain tabanlı işlemleri sıkı bir denetim mekanizmasına tabi kılmaktadır.

Türkiye açısından mesele değerlendirildiğinde, hukukumuzda akıllı sözleşmelere dair özel bir düzenleme bulunmadığı görülmektedir. Ne var ki, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun genel sözleşme hükümleri ışığında bir değerlendirme yapıldığında, irade beyanının hangi formda gerçekleştiğinin değil, tarafların rızalarının var olup olmadığının esas olduğu düşünülebilir. Ancak, akıllı sözleşmelerin icrasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklarda, borcun ifası, temerrüt ve fesih gibi kavramların nasıl ele alınacağı hususu henüz açık değildir. (Aksoy, 2021).

Bu bildiri kapsamında, akıllı sözleşmelerin hukuki geçerliliği, klasik sözleşme teorisi çerçevesinde değerlendirilecek, mevcut hukuki düzenlemelerle karşılaştırmalı bir analiz yapılacak ve söz konusu sözleşmelerin Türk hukukundaki konumuna dair öneriler sunulacaktır. Hukuk sistemimizin, teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilmesi için hangi değişikliklere ihtiyaç duyduğu ve akıllı sözleşmelerin uygulanabilirliğinin artırılması adına nasıl bir regülasyon mekanizması oluşturulması gerektiği hususları detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Akıllı Sözleşmelerin Hukuki Niteliği

Hukuk, asırlardır toplumsal ilişkileri düzenleyen normatif bir yapı inşa etmiş ve bu yapı, zaman içerisinde değişen ihtiyaçlara göre evrilmiştir. Ne var ki, dijitalleşmenin hızla ilerlemesiyle birlikte, klasik hukuk anlayışı ile teknolojik gelişmeler arasında bir mesafe oluşmakta, mevcut hukuki müesseselerin yeni olgulara ne şekilde tatbik edileceği meselesi ihtilaf konusu haline gelmiştir. İşbu bağlamda, akıllı sözleşmelerin hukuki niteliği hususu da günümüz hukuk literatüründe tartışılmaya devam ediliyor. Zira klasik sözleşme teorisi, tarafların irade beyanlarının hukuka uygun şekilde açıklanmasını ve karşılıklı hak ile yükümlülüklerin tayinini esas alırken, akıllı sözleşmelerde sözleşme iradesi dijital ortamda, kod satırları vasıtasıyla tezahür etmekte, borç ilişkisi algoritmik mekanizmalar ile düzenlenmektedir.

Öncelikle, akıllı sözleşmelerin klasik sözleşmeler ile benzerlik ve farklılıklarını tespit etmek, onların hukuki statüsünü belirleme açısından zaruridir. Türk Borçlar Kanunu (TBK) kapsamında, sözleşmelerin geçerliliği için bazı temel unsurların mevcut olması gerekir: tarafların irade beyanı, sözleşmenin konusu, hukuka uygunluk ve gerekirse kanuni şekil şartlarına riayet. Akıllı sözleşmelerde tarafların iradeleri açık bir beyanla değil, kod satırları vasıtasıyla ortaya konulmakta, sözleşme şartları bir defa belirlendiğinde, herhangi bir müdahaleye gerek kalmaksızın otomatik olarak icra edilmektedir. Bu husus, klasik sözleşmelerde görülen uyarılama, tadil ve fesih gibi kavramların, akıllı sözleşmeler bakımından nasıl yorumlanacağı meselesini gündeme getirmektedir. (Aksoy, 2021).

Örneğin, bir taşınmaz satış sözleşmesi bakımından düşünüldüğünde, tapu işlemleri ve noter onayı olmaksızın salt blockchain üzerinde bir mülkiyet devri mümkün olabilir mi? Yahut bir kira sözleşmesi, akıllı sözleşme formatında düzenlendiğinde, kiracı ödemeyi gerçekleştirmediği takdirde, sistemin otomatik olarak tahliye sürecini başlatması hukuken geçerli kabul edilebilir mi? Tüm bu sorular, hukukçular nezdinde henüz net bir yanıt bulmuş değildir.

2.1.1. Akıllı Sözleşmeler ve İrade Beyanı

Hukuk sistemimizde irade beyanı, bir kimsenin hukuk düzenince korunmasını talep ettiği bir sonucu meydana getirme iradesinin dış dünyaya açıklanması olarak kabul ediliyor. Ne var ki, akıllı sözleşmelerde bu beyan, tarafların bizzat açıklamaları yerine, önceden belirlenen kodlar aracılığıyla vuku bulmaktadır. Bu husus, irade sakatlıkları (hata, hile, ikrah) bağlamında ciddi bir tartışma alanı doğurmuştur. Zira klasik sözleşmelerde hata yahut hile nedeniyle sakatlanmış bir irade beyanı mevcut olduğunda, bu sözleşmenin iptali veya feshi mümkündür. Ancak, blockchain tabanlı akıllı sözleşmelerin değiştirilemezlik (immutability) ilkesi gereği, bir kez yürürlüğe giren sözleşmenin geri alınması yahut düzeltilmesi hayli güçtür.

Örneğin, 2016 yılında gerçekleşen The DAO saldırısı, akıllı sözleşmelerin geri döndürülemez doğasına dair önemli bir emsal teşkil etmektedir. Ethereum blockchain'inde yürütülen bir yatırım fonu olan The DAO, kod açıklarından faydalanan bir saldırgan tarafından manipüle edilmiş ve milyonlarca dolar değerindeki dijital varlık hileli işlemlerle çekilmiştir. Ne var ki, akıllı sözleşme kodları gereğince işlemler "kurallara uygun" olarak gerçekleştirilmiş sayıldığından, teknik olarak bir ihlal yahut fesih hakkı doğup doğmadığı tartışmalı hâle

gelmiştir. Hukukçular açısından burada sorulması gereken temel sual, “Kod hukuktur” anlayışının, klasik hukuk düzeni karşısında geçerli olup olamayacağıdır.

2.1.2. Borçlar Hukuku Açısından Akıllı Sözleşmeler

Türk Borçlar Hukuku, sözleşmeleri irade serbestisi ilkesi çerçevesinde şekillendirirken, borç ilişkilerinde tarafların hak ve yükümlülüklerini somutlaştırmaktadır. Ne var ki, borç ilişkilerinin her biri farklı nitelikte olduğundan, akıllı sözleşmelerin tüm borç ilişkilerine tatbik edilip edilemeyeceği hususu ayrıca irdelenmelidir.

- Ani edimli borç ilişkileri bakımından akıllı sözleşmeler

Satım sözleşmesine konu olan gibi ani edimli borç ilişkilerinde, akıllı sözleşmelerin uygulanabilirliği oldukça yüksektir. Örneğin, uluslararası ticarete kullanılan akreditif işlemleri, blockchain tabanlı akıllı sözleşmeler vasıtasıyla bankalar ve finans kuruluşları olmaksızın yürütülebilir. Şöyle ki, bir ithalatçı ile ihracatçı arasında düzenlenen akıllı sözleşme, malın teslim edilmesine binaen otomatik olarak ödemeyi serbest bırakabilir. Böylece, tarafların manuel bir onaya yahut üçüncü bir aracıya ihtiyacı kalmaksızın, ticari işlemler blockchain üzerinde tamamlanır. (Wright & De Filippi, 2015).

- Sürekli edimli borç ilişkileri bakımından akıllı sözleşmeler

Kira, iş sözleşmesi ve abonelik hizmetleri gibi sürekli borç ilişkilerinde ise akıllı sözleşmelerin uygulanması daha karmaşıktır. Örneğin, bir kira sözleşmesi blockchain üzerine kodlandığında, kiracı belirlenen tarihlerde ödemeyi gerçekleştirmezse, sistem otomatik olarak mülk sahibine erişim yetkisi sağlayabilir yahut kiracıyı tahliye edebilir. Lakin, Türk Hukuku’nda kiracı tahliyesi yargı kararı gerektirdiğinden, böyle bir sözleşmenin hukuken bağlayıcılığı ihtilaflıdır. Zira akıllı sözleşmelerin, borç ilişkisinin şartlarını tek taraflı olarak icra etme yetkisi bulunmamakta, bu durumun hukuk düzeni tarafından korunup korunmayacağı tartışmalıdır.

2.1.3. Akıllı Sözleşmelerde Sorumluluk Meselesi

Akıllı sözleşmelerin uygulanmasında en büyük sorunlardan biri de kodlama hatalarından doğan hukuki sorumluluk meselesidir. Zira klasik sözleşmelerde taraflar arasında uyuşmazlık vuku bulduğunda, hakim takdir yetkisini kullanarak adaleti tesis edebilirken, akıllı sözleşmelerde kod satırları bir defa yürürlüğe girdiğinde herhangi bir insani müdahale mümkün değildir.

Örneğin, Ethereum ağında çalışan bir akıllı sözleşme, yanlış yazılmış bir kod nedeniyle hatalı ödemeler gerçekleştirdiğinde, taraflardan biri mağdur olursa bu durum nasıl telafi edilecektir? Kodlayan kişi mi sorumlu tutulacaktır, yoksa akıllı sözleşmeyi imzalayan taraflar mı? Türk hukukunda haksız fiil sorumluluğu kapsamında değerlendirilebilecek olan bu tür durumlar için henüz kesin bir içtihat oluşmamış olup, yargı mercilerinin bu meseleye nasıl yaklaşacağı henüz muğlaktır.

Tüm bu hususlar ışığında, akıllı sözleşmelerin hukuki niteliğinin belirlenmesi, klasik sözleşme teorisi ile dijital dönüşüm arasındaki dengeyi kurmaya bağlıdır. Mevcut hukuki düzenlemelerin bu yeni teknolojiye ne ölçüde uyum sağlayacağı, sözleşme serbestisinin sınırlarının nasıl çizileceği ve tarafların irade beyanlarının ne şekilde korunacağı soruları, ilerleyen dönemlerde hukukçular nezdinde mühim bir tartışma alanı olmaya devam edecektir.

2.2. AKILLI SÖZLEŞMELERİN HUKUKİ GEÇERLİLİĞİ

Akıllı sözleşmelerin hukuki geçerliliği, modern hukuk sistemlerinin karşı karşıya olduğu en mühim meselelerden biridir. Zira hukuk düzeni, geleneksel normlar çerçevesinde şekillenen sözleşme teorisine dayanırken, akıllı sözleşmeler merkeziyetsiz, değiştirilemez ve otomatik icra edilebilir yapılarıyla bu klasik anlayışa meydan okumaktadır. Mevcut mevzuatlar, taraflar arasında yazılı yahut sözlü bir irade beyanına dayanan sözleşmeleri esas almakta olup, kod satırları aracılığıyla tesis edilen hukuki işlemlerin nasıl nitelendirileceği hususunda yeknesak bir içtihat henüz oluşmuş değildir. Bu çerçevede, akıllı sözleşmelerin Türk Hukuku, mukayeseli hukuk ve uluslararası düzenlemeler açısından hukuki geçerliliği ele alınacak, hangi hukuki sistemlerin bu yeni sözleşme türünü tanıdığı, hangi sistemlerin ise ihtiyatla yaklaştığı mukayeseli bir perspektiften değerlendirilecektir.

2.2.1. Akıllı Sözleşmelerin Türk Hukuku Açısından Geçerliliği

Türk hukukunda sözleşmelerin geçerliliği, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu (TBK) hükümleri doğrultusunda şekillenmektedir. TBK m. 1'de, bir sözleşmenin kurulabilmesi için tarafların karşılıklı ve birbirine uygun irade beyanlarının bulunmasının yeterli olduğu belirtilmiştir. Yani hukuk sistemimizde sözleşmenin yazılı yahut sözlü olması bir geçerlilik şartı değil, ispat şartı olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, akıllı sözleşmelerin de tarafların irade serbestisi ilkesi çerçevesinde değerlendirilerek geçerli addedilmesi mümkündür. Ancak, burada bir-

kaç kritik mesele ortaya çıkmaktadır:

- **Şekil Şartı Meselesi:** Türk Hukuku'nda bazı sözleşmelerin geçerliliği belirli bir şekil şartına bağlanmıştır. Örneğin, taşınmaz satış sözleşmeleri noter huzurunda ve tapu siciline kaydedilerek yapılmalıdır (TMK m. 706, TBK m. 237). Akıllı sözleşmeler aracılığıyla gerçekleştirilen bir taşınmaz devri, hukuken geçerli sayılabilecek midir? Mevzuatta bu hususa dair açık bir hüküm bulunmadığından, tapu siciline kayıt gerektiren işlemlerin akıllı sözleşmeler yoluyla tamamlanamayacağı düşünülebilir. (Türk Medeni Kanunu [TMK], 2001; TBK, 2011).

- **Tüketici Hukuku ve Koruma İlkeleri:** Akıllı sözleşmeler, tamamen otomatik icra edilen sözleşmeler olduğundan, tüketicinin aleyhine birtakım durumlar doğabilir. Örneğin, 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun, tüketicilere cayma hakkı tanımaktadır. Lakin, akıllı sözleşmelerin geri döndürülemez (immutable) olması, tüketicinin bu hakkını kullanmasını imkânsız hâle getirebilir.

- **Uyuşmazlık ve Yetki Sorunları:** Türk hukukunda sözleşme ihlali yahut haksız fiil durumunda yargı mercileri devreye girerek uyuşmazlığı çözümler. Ancak, akıllı sözleşmelerin merkeziyetsiz yapısı gereği, taraflar farklı ülkelerde bulunabilir ve hangi hukukun uygulanacağı konusunda ihtilaf doğabilir. Örneğin, taraflardan biri Türkiye'de, diğeri ise bir Avrupa Birliği ülkesinde ikamet ediyorsa, Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun (MÖHUK) uyarınca hangi hukuk sisteminin uygulanacağına dair tartışmalar yaşanacaktır.

Bütün bu hususlar değerlendirildiğinde, Türk hukukunda akıllı sözleşmelerin tamamen geçersiz olduğuna dair bir hüküm bulunmakla birlikte, bazı sözleşmelerin akıllı sözleşme formatında icra edilmesi mümkün görünmemektedir. Özellikle şekil şartına tabi işlemler ve tüketiciyi koruyan düzenlemeler dikkate alındığında, mevcut mevzuatın akıllı sözleşmelerin kullanımına tam anlamıyla uyum sağlamadığı anlaşılmaktadır.

2.2.2. Akıllı Sözleşmelerin Mukayeseli Hukuk Açısından Geçerliliği

Mukayeseli hukuk bağlamında incelendiğinde, akıllı sözleşmelerin geçerliliği konusunda her ülkenin farklı bir yaklaşım benimsediği görülmektedir.

- **Amerika Birleşik Devletleri:** ABD'de bazı eyaletler, akıllı sözleşmelerin hukuki geçerliliğini tanıyan düzenlemeler yapmıştır. Örneğin,

Arizona ve Tennessee eyaletlerinde, blockchain tabanlı sözleşmelerin bağlayıcı olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca, Uniform Electronic Transactions Act (UETA) ve Electronic Signatures in Global and National Commerce Act (E- SIGN Act) kapsamında, dijital sözleşmelerin yazılı sözleşmelerle eşdeğer olduğu belirtilmiştir. Ancak, her eyaletin farklı bir yaklaşım benimsemesi nedeniyle, akıllı sözleşmelerin ABD genelinde yeknesak bir düzenlemeye tabi olduğu söylenemez.

- Avrupa Birliği: Avrupa Birliği (AB) genelinde, Dijital Hizmetler Yasası (Digital Services Act) ve Dijital Piyasalar Yasası (Digital Markets Act) çerçevesinde, blockchain tabanlı işlemler düzenlenmiş ancak, akıllı sözleşmelerin doğrudan geçerliliğini ele alan bağlayıcı bir AB mevzuatı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, AB ülkelerinden Almanya, Estonya ve İsviçre gibi devletlerde, akıllı sözleşmelerin hukuki statüsüne dair bireysel düzenlemeler yapılmaktadır.

- Çin: Çin, blockchain teknolojilerine karşı ihtiyatlı bir yaklaşım benimsemiş olup, kripto varlıkları yasaklamış ancak blockchain temelli akıllı sözleşmelere dair birtakım yasal çerçeveler oluşturmuştur. Ayrıca, Çin hukuku merkeziyetçi bir sistem üzerine inşa edildiğinden, akıllı sözleşmelerin hükümet denetimi dışında işleyebilmesi oldukça zordur.

2.2.3. Uluslararası Tahkim ve Akıllı Sözleşmeler

Akıllı sözleşmelerin bir diğer kritik yönü, uyuşmazlık durumunda hangi çözüm mekanizmasının işletileceğidir. Zira klasik sözleşmelerde taraflar mahkemeye başvurabilirken, akıllı sözleşmelerde hâkimin yorum yetkisine yer bırakmayan otomatik icra söz konusudur. Ancak, taraflar uyuşmazlık hâlinde tahkim yoluna başvurabilir mi?

- ICC Tahkim Kuralları kapsamında, taraflar arasında geçerli bir sözleşme varsa, uyuşmazlıkların tahkim yoluyla çözülmesi mümkündür. Ancak, akıllı sözleşmelerde tahkim şartı nasıl yazılacaktır?

- Online Tahkim ve Dijital Uyuşmazlık Çözüm Sistemleri: Dünya genelinde, Kleros ve Aragon Court gibi blockchain tabanlı tahkim sistemleri geliştirilmiştir. Bu sistemlerde, uyuşmazlıklar insan hakemler yerine, akıllı sözleşmeler aracılığıyla çözümlenmektedir.

Akıllı sözleşmelerin hukuki geçerliliği, mevcut hukuk sistemleri ile teknolojik yenilikler arasındaki boşluğun nasıl doldurulacağına bağlıdır. Türk Hukuku, şekil şartına tabi işlemler ve tüketici koruma mevzuatı açısından akıllı sözleşmelere ihtiyatlı yaklaşmakta olup, anidimli borç ilişkileri bakımından bunların geçerliliğine imkân tanıya-

bilir. Mukayeseli hukukta ise ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri, akıllı sözleşmeleri kısmen tanımış, ancak düzenlemeler ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Uluslararası tahkim ise, blockchain tabanlı uyuşmazlık çözüm sistemleri ile yeni bir döneme girmektedir. Bu gelişmeler ışığında, Türk hukuk sisteminin de akıllı sözleşmelere uyum sağlayacak şekilde güncellenmesi gerektiği aşikardır.

2.3. Regülasyon ve Hukuki Zorluklar

Akıllı sözleşmelerin gelişen dijital hukuk sistemlerinde yerini alması, beraberinde birçok düzenleyici (regülasyon) boşluğu ve hukuki zorlukları da getirmiştir. Geleneksel sözleşme hukukunun statik yapısı karşısında, blockchain tabanlı, merkeziyetsiz ve otomatik icra edilebilir sözleşmelerin nasıl düzenleneceği hususu gerek ulusal hukuk sistemleri gerekse uluslararası hukuk mercileri açısından bir bilinmezlik konusudur. Zira mevcut hukuki düzen, ağırlıklı olarak insan iradesine dayalı, yorum ve değerlendirmeye açık, ihtilaf hâlinde hâkim veya hakem tarafından çözümlenebilen klasik sözleşme teorisini esas alırken, akıllı sözleşmelerde insan müdahalesinin asgari seviyede olması bu sistemle bağdaşmayan birçok meseleyi gündeme getiriyor.

Bu çerçevede, akıllı sözleşmelere ilişkin regülasyon ihtiyacı ve hukuki zorluklar, Türk Hukuku, mukayeseli hukuk ve uluslararası düzenlemeler bağlamında ele alınarak, somut vakalar ve yargı içtihatları ışığında değerlendirilecektir.

2.3.1. Türk Hukuku Açısından Regülasyon Eksiklikleri

Türk Hukuku'nda akıllı sözleşmeleri doğrudan düzenleyen bir kanunî hüküm yahut mevzuat mevcut değildir. Bununla birlikte, bazı hukuki ilkeler ve mevcut düzenlemeler çerçevesinde, akıllı sözleşmelerin hukuki mahiyetini yorumlamak mümkündür. Ancak, aşağıda izah edileceği üzere, mevcut hukuk sisteminin akıllı sözleşmelerin tüm yönlerini kapsamakta yetersiz kaldığı görülmektedir.

2.3.1.1. Akıllı Sözleşmelerin Hukuki Statüsü

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu (TBK) ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK), sözleşmelerin kurulmasını, icrasını ve hükümlerini düzenleyen temel kanunlardır. TBK'nın 1. maddesi, tarafların karşılıklı irade beyanı ile sözleşme kurabileceğini öngörmektedir. Akıllı sözleşmeler de tarafların önceden belirlediği şartlara uygun olarak çalıştığından, genel itibarıyla Türk Borçlar Hukuku çerçevesinde geçerli sayılabilir. Ancak, bazı sözleşmelerin yazılı şekilde yahut noter huzurunda yapılması gerektiğinden, akıllı sözleşmelerin bu tür şekil

şartlarını yerine getirip getiremeyeceği belirsizdir. (Aksoy, 2021).

Örneğin, TMK m. 706, TBK m. 237 ve Tapu Kanunu m. 26 uyarınca, taşınmaz satışları resmi şekilde yapılmalıdır. O halde, taşınmaz satışına dair bir akıllı sözleşme oluşturulsa dahi, bu sözleşme hukuken geçersiz addedilecektir. Buna karşılık, ani edimli borç ilişkilerinde (örneğin, bir kripto varlık alım-satımı gibi) akıllı sözleşmelerin herhangi bir şekil şartına tabi olmadığı ve hukuken geçerli sayılabileceği değerlendirilebilir.

2.3.1.2. Akıllı Sözleşmelerin İptali ve Butlanı

Türk Borçlar Hukuku'nda irade sakatlığı (TBK m. 30-39) ve aşırı yararlanma (gabin- TBK m. 28) gibi sebeplerle sözleşmelerin iptali mümkündür. Ancak, akıllı sözleşmelerde irade beyanının kod satırları aracılığıyla oluşturulması, klasik iptal sebeplerinin uygulanmasını güçleştiriyor.

Örneğin, taraflardan biri hata veya hile ile bir akıllı sözleşmeyi kabul etmişse, nasıl ve hangi hukuki prosedürle iptal yoluna başvuracaktır? Akıllı sözleşmelerin geri döndürülemez (immutable) olması, TBK m. 39 kapsamında sözleşmenin iptali için dava açma hakkını fiilen imkansız kılabilir. Bu durum, bireylerin hak kaybına uğramasına yol açabilecek ciddi bir hukuki boşluk teşkil etmektedir.

2.3.1.3. Akıllı Sözleşmelerin Yargısal Denetimi ve Uyuşmazlık Çözümü

Hukukumuzda sözleşmeye ilişkin ihtilaflarda yetkili yargı merci genellikle asliye hukuk mahkemeleri olup, taraflar arası sözleşmelerde tahkim şartı bulunuyorsa uyuşmazlık tahkim yoluyla çözümlenebilir. Ancak, akıllı sözleşmelerin doğrudan bir yargısal mercide nasıl değerlendirileceği büyük bir soru işaretidir.

Örneğin, akıllı sözleşme nedeniyle doğan zararların tazminine yönelik bir davada, mahkeme hangi ölçütleri esas alacaktır? Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda dijital delillerin niteliği henüz yeterli derecede düzenlenmemiş olduğundan, blockchain tabanlı sözleşmelerin ispatı meselesi de ayrı bir tartışma konusudur.

2.4. Mukayeseli Hukuk ve Uluslararası Regülasyonlar

Mukayeseli hukukta akıllı sözleşmelere dair yeknesak bir düzenleme bulunmamakta olup, her devlet bu alanda farklı bir yaklaşım benimsemektedir.

- Amerika Birleşik Devletleri: ABD’de, Uniform Electronic Transactions Act (UETA) ve Electronic Signatures in Global and National Commerce Act (E-SIGN Act) çerçevesinde, dijital sözleşmelerin yazılı sözleşmelere eşdeğer olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Arizona ve Tennessee gibi bazı eyaletler, akıllı sözleşmelerin hukuken bağlayıcı olduğunu kabul etmiştir.

- Avrupa Birliği: Avrupa Birliği, MiCA (Markets in Crypto-Assets Regulation) regülasyonu çerçevesinde, kripto varlıklar ve akıllı sözleşmelerin hukuki statüsünü belirlemeye çalışmaktadır. Ancak, AB üye ülkeleri arasında henüz tam bir uyum sağlanamamıştır.

- Çin: Çin, blockchain teknolojilerine katı kısıtlamalar getirmiştir. Kripto varlıkları yasaklamış olmasına rağmen, devlet kontrolünde akıllı sözleşme uygulamalarına izin vermektedir.

- İsviçre: İsviçre, DLT (Distributed Ledger Technology) yasası ile, akıllı sözleşmelerin finansal işlemler açısından bağlayıcı olduğunu tanımıştır.

Bu örnekler, farklı ülkelerin akıllı sözleşmelere farklı hukuki yaklaşımlar geliştirdiğini göstermektedir.

Akıllı sözleşmeler, hukuk düzeninin klasik yapı taşlarını sarsan bir yenilik olarak kabul edilmelidir. Ancak, mevcut regülasyon eksiklikleri, bu sözleşmelerin ne derece bağlayıcı olacağı, iptal edilip edilemeyeceği ve ihtilaf hâlinde hangi mercilere başvurulacağı hususlarında ciddi belirsizlikler söz konusudur.

Türk Hukuku, şekil şartlarına tabi işlemler, irade sakatlığı halleri ve yargısal denetim mekanizmaları açısından akıllı sözleşmelere tam anlamıyla uyum sağlamamaktadır. Mukayeseli hukukta ise, ABD ve Avrupa Birliği başta olmak üzere bazı ülkeler dijital hukuk reformları gerçekleştirmekte olup, Türkiye’nin de benzer bir hukuki çerçeve oluşturması elzemdir.

Sonuç olarak, hukuk sistemleri dijitalleşmeye ne kadar hızlı uyum sağlarsa, teknolojinin getirdiği fırsatlardan o kadar etkin yararlanılabilecektir. Ancak, bu uyum sağlanana kadar, akıllı sözleşmelerin hukuki niteliği ve regülasyon boşlukları, yargı organları ve akademik çevreler tarafından tartışılmaya devam edecektir.

2.5. Akıllı Sözleşmelerin Uluslararası Tanınması ve Arjantin Örneği

Akıllı sözleşmeler, geleneksel sözleşme hukukunu köklü bir deği-

şime uğratma potansiyeline sahip olan, kendiliğinden icra edilebilir dijital sözleşmeler olarak tanımlanmaktadır. Blokzincir teknolojisi temelinde oluşturulan bu sözleşmeler, taraflar arasındaki anlaşmanın belirli koşullara bağlanarak otomatik bir şekilde yürürlüğe girmesini sağlamaktadır. Ancak, mevcut hukuk sistemlerinin büyük çoğunluğu, akıllı sözleşmeleri açık bir biçimde düzenlememiş olup, bu durum sözleşme hukukunun temel ilkeleri ile dijital çağın gereksinimleri arasındaki uyumu zorlaştırmaktadır.

Uluslararası hukukta akıllı sözleşmelerin hukuki statüsü konusunda bir yeknesaklık bulunmamakla birlikte, belirli ülkeler bu yeni sözleşme türünü tanımaya ve düzenlemeye yönelik somut adımlar atmaktadır. Bu bağlamda, Arjantin, akıllı sözleşmelerin hukuki olarak tanınması noktasında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Özellikle, 2024 yılında yapılan hukuki düzenlemelerle birlikte, Arjantin’de akıllı sözleşmelerin yargı sisteminde ve ticari işlemlerde uygulanabilirliği kabul edilmiştir. Bu yazıda, Arjantin’in akıllı sözleşmelere yönelik hukuki yaklaşımı incelenecek ve söz konusu düzenlemelerin uluslararası hukuk açısından değerlendirmesi yapılacaktır.

2.5.1. Arjantin’de Akıllı Sözleşmelerin Hukuki Statüsü ve Yasallaşması

Arjantin, akıllı sözleşmelerin hukuki geçerliliğini tanıyan ve bu sözleşmelere ilişkin bir çerçeve oluşturan ülkeler arasında yer almaktadır. 8 Ekim 2024 tarihinde yürürlüğe giren mevzuat değişiklikleri, akıllı sözleşmelerin Arjantin Medeni ve Ticaret Kanunu çerçevesinde yazılı ve geçerli bir sözleşme olarak kabul edilmesini sağlamış, bu düzenleme ile, özellikle Cardano blokzinciri üzerinden yapılan akıllı kredi sözleşmesi örneği üzerine somutlaşmıştır.

Arjantin’deki iki yatırımcı, Mauro Andreoli ve Lucas Macchia, Cardano ağı üzerinde %10 faiz oranı ile dört ay içinde geri ödenecek şekilde programlanmış bir akıllı sözleşme oluşturmuş ve söz konusu akıllı sözleşme, temerrüt halinde otomatik olarak yaptırım uygulanmasını sağlayan bir mekanizmayı içeriyordu. Eğer borçlu, belirlenen süre içinde ödeme yapmazsa, sözleşme kendiliğinden icra edilerek borçlunun teminat gösterdiği varlıklar borç verenin hesabına aktarılacaktı.

Bu uygulama, Arjantin mahkemeleri tarafından hukuken geçerli bir sözleşme olarak tanınmış ve tarafların yasal yükümlülüklerini yerine getirmekle sorumlu olduğu kabul edilmiştir. Bu karar, akıllı sözleşmelerin icra edilebilirliği ve geleneksel hukuki mekanizmalarla nasıl

entegre edilebileceği açısından önemli bir emsal teşkil etmektedir.

2.5.2. Akıllı Sözleşmelerin Arjantin’de Uygulama Alanları ve Hukuki Değerlendirme

Arjantin’de yapılan düzenlemeler, akıllı sözleşmelerin özellikle ticari işlemler, taşınmaz alım- satımı, kira sözleşmeleri ve finansal hizmetler alanında yaygın olarak kullanılmasını teşvik etmekle birlikte yeni düzenleme akıllı sözleşmelerin hukuki geçerliliğini üç temel kriterle dayandırmaktadır:

- İrade beyanının açık ve kesin olması: Akıllı sözleşmelerde tarafların rızasının programlama kodları aracılığıyla beyan edilmesi, geleneksel sözleşme hukukundaki “irade beyanı” kavramı ile uyumlu görülerek açık ve kesinlik kabul edilmiştir.
- Şekil şartına uygunluk: Taşınmaz satış sözleşmeleri gibi belirli sözleşmelerin resmi şekil şartına tabi olması, akıllı sözleşmeler açısından tartışmalı bir husus olmakla birlikte, Arjantin’deki düzenlemeler, dijital ortamda oluşturulan kriptografik imzaların resmi şekil şartının karşılanabileceği savunuluyor.
- İcra edilebilirlik: Arjantin’de, akıllı sözleşmelerin bir mahkeme kararı olmaksızın doğrudan icra edilebilmesi meselesi tahkim ve alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmalarının yaygınlaştırılması ile çözüme kavuşturulmuştur.

Bu bağlamda, Arjantin’deki yargı mercileri, akıllı sözleşmelerin icra edilebilirliği konusunda İngiltere ve Galler Hukuk Komisyonu’nun yaklaşımıyla paralellik göstermektedir. İngiltere’de yapılan çalışmalar, mevcut sözleşme hukukunun akıllı sözleşmelere uygulanabilir olduğunu ve yeni bir mevzuat değişikliğine gerek olmadığını öne sürüyor ise de Arjantin doğrudan akıllı sözleşmeleri tanıyan ve düzenleyen bir model benimsemiştir.

2.5.3. Uluslararası Hukuk Perspektifinden Arjantin Modeli

Arjantin’in akıllı sözleşmeler konusundaki öncü tutumu, uluslararası hukuk açısından da önemli bir örnek teşkil ediyor. Şu kadar ki Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu (UNCITRAL) ve Avrupa Hukuk Enstitüsü (ELI), akıllı sözleşmelerin tüketici hakları ve sözleşme hukuku bakımından daha ayrıntılı düzenlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Arjantin modeli somut olarak, akıllı sözleşmelerin düzenlenmesine ilişkin üç temel yaklaşımı birleştiren karma bir sistem sunar:

- Amerikan Modeli: Akıllı sözleşmelerin mevcut elektronik işlem yasaları çerçevesinde geçerli kabul edilmesi (E-SIGN Act, UETA),
- Avrupa Modeli: Tüketici haklarını ve veri korumasını ön planda tutan regülasyonlar geliştirilmesi,
- İngiliz Modeli: Özel hukuk kurallarının akıllı sözleşmelere esnek bir şekilde uygulanması.

Bu doğrultuda, Arjantin'in attığı adımlar, diğer Latin Amerika ülkeleri ve gelişmekte olan ekonomiler için örnek teşkil edebilir.

Akıllı sözleşmelerin hukuk sistemleri içindeki statüsü, uluslararası alanda halen tartışmalı bir konu olmakla birlikte, Arjantin'in yaptığı düzenlemeler bu alanda önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Cardano blokzinciri üzerinden gerçekleştirilen akıllı kredi sözleşmesi, geleneksel borç-alacak ilişkilerinin akıllı sözleşmeler aracılığıyla nasıl yeniden şekillenebileceğini gösteriyor.

Lakin bu mesele, akıllı sözleşmelerin ulusal hukuk sistemlerine entegrasyonu açısından iki temel sorunu gündeme getirmektedir:

- Yargısal denetim ve uyumsuzluk çözümü: Akıllı sözleşmelerin öngörülemeyen durumlara nasıl uyarlanacağı, mahkemelerin bu sözleşmelere ne şekilde müdahale edebileceği tartışma konusudur.
- Tüketici korunması ve sorumluluk rejimi: Akıllı sözleşmelerin kusursuz işleyişi her zaman garanti edilemeyeceğinden, sözleşme taraflarının maruz kalabileceği zararların nasıl giderileceği netleştirilmelidir.

Arjantin modeli, akıllı sözleşmelerin hukuki statüsünün nasıl düzenlenebileceği konusunda önemli bir örnek sunmakla birlikte, uygulamada karşılaşılabilecek hukuki sorunlara yönelik detaylı bir normatif çerçeve gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Akıllı sözleşmeler, blokzincir teknolojisinin sunduğu yeniliklerden biri olarak, sözleşme hukukunu yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir. Klasik sözleşme teorisinin temel unsurlarını muhafaza etmekle birlikte, icra sürecinin tamamen dijitalleşmesi ve belirli koşulların yerine getirilmesiyle otomatik olarak yürürlüğe girmesi, bu yeni sözleşme türünü geleneksel hukuki çerçeveden farklılaştırmaktadır. Ancak, bu yeni yapı, sözleşme hukukunun temel ilkeleri ile teknolojik gelişmeler arasındaki denge kurmayı zorunlu hale getirmiştir.

Yapılan incelemeler doğrultusunda ülkelerin akıllı sözleşmelere yaklaşımlarının da birbirinden farklı olduğu gözlemlenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, mevcut hukuk kurallarının bu yeni sözleşme türüne uyarlanabileceğini öne sürerken; Avrupa Birliği, akıllı sözleşmelere özel yeni düzenlemeler oluşturma eğilimindedir. Arjantin örneği, akıllı sözleşmelerin açık bir yasal çerçeveye tanımlanması ve yargı sistemi tarafından geçerli kabul edilmesi bakımından dikkat çekici bir model sunuyor. Arjantin'in bu yönde attığı adımlar, özellikle Latin Amerika ülkeleri için önemli bir emsal niteliği taşımaktadır.

Ancak, akıllı sözleşmelerin uygulanabilirliği hususunda halen çözülmesi gereken hukuki sorunlar mevcuttur. Akıllı sözleşmelerin hukuki geçerliliği, taraf iradelerinin kodlarla ifade edilmesi durumunda klasik sözleşme hukukunun irade beyanı ilkesiyle nasıl bağdaştırılacağına ilişkin tartışmaları doğurmaktadır. Ayrıca, blokzincir teknolojisinin sağladığı değiştirilemezlik ilkesi, hata veya hukuka aykırılık halinde sözleşmenin düzeltilmesi veya iptali gibi hukuki mekanizmaların nasıl işletileceği sorusunu da beraberinde getirmiştir.

Öte yandan, akıllı sözleşmelerin yargısal denetimi ve uyuşmazlık çözüm mekanizmaları, ülkelerin hukuk sistemlerine göre değişkenlik gösteriyor. Bellidir ki geleneksel hukuk sistemlerinde sözleşmelerin geçerliliği ve yorumlanması, büyük ölçüde mahkemelerin takdirine bırakılmıştır. Ancak, akıllı sözleşmelerin otomatik işleyişi, mahkemelerin veya tahkim organlarının müdahale alanını daraltabilir. Bu bağlamda, özellikle arabuluculuk ve tahkim gibi alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin akıllı sözleşmelere nasıl uygulanacağı konusunda uluslararası hukukta bir yeknesaklık sağlanmasına gereksinim vardır.

Bu doğrultuda, akıllı sözleşmelerin hukuk sistemlerine entegrasyonunu sağlamak ve olası hukuki riskleri minimize etmek adına şu öneriler geliştirilebilir:

1. Akıllı sözleşmelerin tanımı ve hukuki çerçevesi açık bir şekilde belirlenmeli, Uluslararası sözleşme hukukuna yön veren UNCITRAL ve Avrupa Komisyonu gibi kuruluşlar, akıllı sözleşmelerin temel ilkelerini belirleyen bağlayıcı veya tavsiye niteliğinde düzenlemeler oluşturmalıdır.

2. Akıllı sözleşmelerin uyuşmazlık çözümü mekanizmalarına entegrasyonu sağlanmalı, geleneksel mahkemeler yerine dijital tahkim merkezleri, blokzincir tabanlı arabuluculuk sistemleri ve uluslararası ticaret mahkemeleri gibi yenilikçi çözüm yolları geliştirilmeli ve dev-

letler tarafından tanınmalıdır.

3. Tüketici haklarının korunması konusunda ek düzenlemeler yapılmalı, akıllı sözleşmelerin hata, hile veya ayıplı ifa gibi durumlarda tüketicilere nasıl bir hukuki koruma sağlayacağı açıkça düzenlenmelidir. Örneğin, Avrupa Birliği'ndeki Tüketici Hakları Direktifi gibi normatif metinlerin akıllı sözleşmeler için de güncellenmesi gerekmektedir.

4. Hukuki sorumluluk mekanizmaları netleştirilmelidir. Akıllı sözleşmelerin oluşturulmasında tarafların yanı sıra, sözleşmeyi kodlayan yazılım geliştiricilerinin hukuki sorumluluk taşıyıp taşımadığı tartışmalıdır. Bu nedenle, akıllı sözleşmelerde hatalı veya kötü niyetli kodlama sonucunda doğan zararlarda sorumluluğun nasıl belirleneceğine ilişkin yasal düzenlemeler oluşturulmalıdır.

5. Veri güvenliği ve mahremiyet konularında blokzincir ile geleneksel hukukun entegrasyonu sağlanmalıdır. Akıllı sözleşmelerin merkezi olmayan yapısı, kişisel verilerin korunması ve gizlilik huku-ku bakımından yeni hukuki sorunlar doğurabilmektedir. Bu nedenle, GDPR (Genel Veri Koruma Tüzüğü) ve benzeri regülasyonların blok-zincir teknolojisi ile nasıl uyumlaştırılacağı konusunda daha fazla çalışma yapılmalıdır.

Netice olarak, akıllı sözleşmeler, modern hukuk sistemleri açısından önemli fırsatlar ve aynı zamanda yeni hukuki belirsizlikler doğuran bir olgudur. Arjantin gibi ülkelerin attığı adımlar, uluslararası hukuk açısından dikkate değer bir model oluşturmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Küresel ölçekte bağlayıcı veya yönlendirici nitelikte hukuki düzenlemelerin geliştirilmesi, akıllı sözleşmelerin güvenli ve hukuka uygun bir şekilde uygulanabilmesi için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Önümüzdeki yıllarda, akıllı sözleşmelerin sadece teknoloji alanında değil, hukuki boyutta da büyük dönüşümler yaratacağı öngörülmektedir. Bu nedenle, hukukçular, yazılım geliştiriciler ve yasa koyucular arasında disiplinlerarası bir iş birliği sağlanarak akıllı sözleşmelerin hukuk sistemiyle bütünleşmesini sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesi elzemdir.

KAYNAKÇA

Aksoy, P. Ç. (2021). *Akıllı Sözleşmelerin Kuruluşu ve Geçerlilik Şartları*. On İki Levha Yayıncılık.

- Allen, D. W. (2019). *Blockchain and the law: The rule of code*. *Harvard University Press*.
- Clack, C. D., Bakshi, V. A., & Braine, L. (2016). Smart Contract Templates: Foundations, Design Landscape and Research Directions. *arXiv preprint arXiv:1608.00771*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1608.00771> (E.T. 21.05.2025)
- Szabo, N. (1997). Formalizing and Securing Relationships on Public Networks. *First Monday*, 2(9). <https://doi.org/10.5210/fm.v2i9.548> (E.T. 26.05.2025)
- Tapscott, D., & Tapscott, A. (2016). *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin is Changing Money, Business, and the World*. Penguin.
- Türk Borçlar Kanunu [TBK], 6098 sayılı. (2011, 4 Şubat). Resmî Gazete (27836, mükerrer).
- Türk Medeni Kanunu [TMK], 4721 sayılı. (2001, 8 Aralık). Resmî Gazete (24607).
- Türk Ticaret Kanunu [TTK], 6102 sayılı. (2011, 14 Şubat). Resmî Gazete (27846).
- Werbach, K., & Cornell, N. (2017). Contracts ex machina. *Duke Law Journal*, 67(2), 313–382. <https://scholarship.law.duke.edu/dlj/vol67/iss2/3> (E.T. 23.05.2025)
- Wright, A., & De Filippi, P. (2015). Decentralized blockchain technology and the rise of lex cryptographia. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2580664> (E.T. 21.05.2025)

HEKİMİN MALPRAKTİSTEN DOĞAN CEZAI SORUMLULUĞU

Mehmet Nabi TATLIGÜN¹

ÖZ

Modern tıbbın sunduğu olanaklar, hekime önemli bir yetki alanı sunarken, bu yetkinin sınırlarının hukuken belirlenmesi zorunludur. Hekimlik uygulamalarında ortaya çıkan tıbbi hatalar –malpraktis– yalnızca hasta haklarını değil, toplumsal güveni de zedelemektedir. Bu çalışma, Türk ceza hukuku bağlamında hekimin malpraktis nedeniyle doğan cezai sorumluluğunu incelemekte; hangi koşullarda sorumluluk doğduğu, hukuka uygunluk şartları ve cezai yaptırımlar açıklanmaktadır. Tıbbi müdahalenin hukuka uygunluğu için müdahalenin yetkili kişi tarafından yapılması, endikasyon bulunması ve hastanın aydınlatılmış onamı zorunludur. Ceza sorumluluğu kast veya taksir temelinde doğar. Çalışmada, ABD, Almanya ve Fransa uygulamalarıyla karşılaştırma yapılarak Türk hukukuna ışık tutulmuştur. Malpraktisin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda yapısal bir sorun olduğu vurgulanmıştır. Çözüm için öneriler: Tıp hukuku eğitimi artırılmalı, Risk yönetimi birimleri kurulmalı, Uzman sağlık ceza mahkemeleri oluşturulmalı, Bilirkişilik sistemi yeniden yapılandırılmalıdır. Hekim hatalarının değerlendirilmesinde, her somut olayda müdahalenin tıbbi gerekliliklere uygunluğu, hekimin özensiz davranışı olup olmadığı, hastanın zarar görüp görmediği ve zarar ile fiil arasındaki illiyet bağı analiz edilmelidir. Ayrıca sağlık kurumlarının organizasyonel eksiklikleri de sorumluluğu etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, tıbbi standartların dinamik yapısı ve bilimsel gelişmeler doğrultusunda uygulama kriterleri de hekimin sorumluluğunun değerlendirilmesinde dikkate alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Malpraktis, Cezai Sorumluluk, Tıp Hukuku, Kast, Taksir,

1 İstanbul Gedik Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Bölümü, av.nabitaligin@gmail.com

PHYSICIAN'S CRIMINAL LIABILITY ARISING FROM MALPRACTICE

ABSTRACT

While the opportunities offered by modern medicine provide the physician with an important area of authority, it is mandatory that the limits of this authority be determined legally. Medical errors that occur in medical practices –malpractice– damage not only the patient's rights but also the social trust. This study examines the physician's criminal liability arising from malpractice in the context of Turkish criminal law; the conditions under which liability arises, the conditions of legality and the penal sanctions are explained. For a medical intervention to be legally compliant, the intervention must be performed by an authorized person, there must be an indication and the patient must have informed consent. Criminal liability arises on the basis of intent or negligence. The study sheds light on Turkish law by comparing the practices of the USA, Germany and France. It is emphasized that malpractice is not only an individual but also a structural problem. Suggestions for a solution: Medical law education should be increased, Risk management units should be established, Specialized health criminal courts should be established, Expert witness system should be restructured. In the evaluation of medical errors, each case should be assessed by evaluating the compliance with medical standards, negligence, harm, and causality. Additionally, organizational deficiencies in healthcare institutions are also among the factors that influence liability. Furthermore, the dynamic nature of medical standards and the practice criteria aligned with scientific progress must also be taken into account when assessing the physician's liability.

Keywords: Malpractice, Criminal Liability, Medical Law, Intent, Negligence,

1.GİRİŞ

Ceza hukuku, bireylerin toplum normlarına aykırı davranışlarını tanımlayan ve bu davranışlara uygulanacak yaptırımları belirleyerek toplumsal düzeni sağlamayı amaçlayan bir hukuk dalıdır. Bu bağlamda cezai sorumluluk, kişinin kusurlu davranışları sonucu fiilden dolayı hukuki sürecin başlatılması ve uygun yaptırımların uygulanmasını ifade eder. Bu sorumluluk, suçun kasten ya da taksirle işlenip işlenmediğine göre şekillenir.

Bu çalışma, tıbbi müdahaleler sırasında meydana gelen hatalardan doğan cezai sorumluluğu ele almakta; hekimlerin etik ve hukuki yükümlülüklerine uyma zorunluluğunu vurgulamaktadır. Hekimler, mesleklerini icra ederken büyük bir sorumluluk üstlenmekte olup, bu sorumlulukların ihlali halinde ciddi yaptırımlarla karşı karşıya kalabilmektedir (Yılmaz, 2021:45-67). Türk hukukunda malpraktisten doğan cezai sorumluluklar yasal düzenlemeler ve yargı kararları çerçevesinde ayrıntılı şekilde incelenmekte; ayrıca mesleki etik ve tıbbi standartların ihlalinin sonuçları değerlendirilmektedir.

Çalışmanın amacı, tıbbi hataların ve etik ihlallerin yol açtığı hukuki süreçleri açıklamak; hasta haklarını korurken sağlık hizmetlerinin kalitesine katkı sunmaktır. Bu yaklaşım, yalnızca hastaları değil, sağlık çalışanlarının mesleki haklarını da gözetmektedir.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'na göre, hekimlerin mesleki faaliyetleri sırasında uymaları gereken yükümlülükler düzenlenmiş; bu yükümlülüklerin ihlali halinde uygulanacak cezai yaptırımlar belirlenmiştir. Özellikle görev gereği edinilen tıbbi bilgilerin açıklanması durumunda bir yıldan dört yıla kadar hapis cezası öngörülmektedir (Resmî Gazete, sayı 25611).

Malpraktis, hekimin mesleki standartlara uymaması sonucu hasta-ya zarar vermesiyle ortaya çıkar ve bu gibi durumlarda hem hukuki hem de cezai sorumluluk söz konusudur. Literatürde tıbbi hatalar, ihmallar ve bunların sonuçları sıklıkla ele alınmakta; malpraktis davaları genelde Borçlar Hukuku kapsamında incelenmekte, ancak ölüm veya ağır yaralanma halinde Ceza Hukuku devreye girmektedir.

Sonuç olarak, hekimlerin etik ve hukuki ilkelere tam uyum göstermesi, hem hasta haklarının hem de hekimin kendi hukuki güvenliğinin sağlanması açısından hayati öneme sahiptir.

2. ARAŞTIRMANIN DAYANDIĞI TEMEL UNSURLAR

2.1. Çalışmanın Konusu

Hekimlik mesleği, insan sağlığı ve yaşam hakkı bakımından büyük sorumluluk gerektiren bir alandır. Modern tıp uygulamaları, teşhis ve tedavi süreçlerinde bilimsel ve etik ilkelere dayansa da, bazı durumlarda hata veya ihmal sonucu hastalar zarar görebilmektedir.

Bubağlamda, **“Hekimin Malpraktisten Doğan Cezai Sorumluluğu”** başlıklı bu çalışma, tıbbi hataların ceza hukuku açısından doğurduğu sorumlulukları incelemeyi amaçlamaktadır. Malpraktis, hekimin mes-

leki standartlara aykırı davranışı veya yeterli özeni göstermemesi nedeniyle hastanın zarar görmesiyle gündeme gelmektedir.

Çalışmada, malpraktis olgusu hukuki, etik ve cezai yönleriyle değerlendirilmekte; hekimlerin özen yükümlülüğü, kusur halleri ve hastanın zarar görmesi durumunda uygulanacak hukuki süreçler ile ulusal ve uluslararası düzenlemeler karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

2.2. Çalışmanın Önemi

Tıbbi müdahalelerin hukuki sorumluluğu yalnızca bireysel hatalardan ibaret olmayıp, sağlık sisteminin geneline etki eden bir olgudur. Hekimler, yaşam hakkını koruma yükümlülüğünün yanı sıra, faaliyetlerini ceza hukuku ve sağlık mevzuatına uygun şekilde yürütmelidir. Bu nedenle, malpraktis kapsamında hangi durumların cezai sorumluluk doğuracağını belirlemek, hem hekimler hem de hukuk uygulayıcıları açısından önem taşımaktadır.

Malpraktis, yalnızca bireysel ihmal değil; hasta güvenliği, hizmet kalitesi ve mesleki güvenceler açısından da değerlendirilmeli; hukuki belirsizliklerin önlenmesiyle sağlık sistemine duyulan güven artırılmalıdır. Bu çalışma, hekim hakları ve hasta güvenliğini dengeleyen adil bir sistemin oluşturulmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Ayrıca, suç unsuru taşımayan fakat istenmeyen sonuçlar doğuran uygulamaların cezai sorumluluk kapsamında nasıl ele alınacağına dair hukuki bir çerçeve sunulmakta; ağır ihmal veya kasıt gerektiren durumlarda sorumluluk tespiti için mevcut düzenlemeler eleştirel bakışla incelenmektedir.

2.3. Çalışmanın Kapsamı

Bu çalışma, tıbbi malpraktis kavramını ceza hukuku çerçevesinde ele alarak hekimin cezai sorumluluğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda; malpraktisin hukuki yapısı, hekimin kusur dereceleri, ceza hukuku kapsamında sorumluluk halleri, içtihatlar ışığında yargı kararları ve uluslararası uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmektedir.

Ayrıca, tıbbi müdahalelerin hukuka uygunluk koşulları, aydınlatılmış onamın önemi, sağlık hizmetlerinde karşılaşılan etik sorunlar ve malpraktis davalarının hekimler ile sağlık sistemi üzerindeki etkileri detaylı şekilde analiz edilmektedir.

Çalışma yalnızca ceza hukuku perspektifiyle sınırlı kalmamakta; tıp

etiği ve hasta hakları kapsamında da değerlendirme yaparak, sağlık çalışanlarının yükümlülükleri ile hasta güvenliği arasındaki dengeyi ortaya koymaktadır. Uluslararası hukuk sistemleriyle karşılaştırmalar yapılarak Türkiye'deki mevcut düzenlemeler gözden geçirilmekte, eksiklikler eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir.

2.4. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma, normatif hukuk metodolojisi çerçevesinde hazırlanmış olup, hukuki normların analizi esas alınarak mevzuat, içtihat ve karşılaştırmalı hukuk değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Araştırma kapsamında; Türk Ceza Kanunu ve ilgili mevzuatlar incelenmiş, Yargıtay ve Danıştay kararları ışığında malpraktis davalarına ilişkin yargı yaklaşımı değerlendirilmiştir. Ayrıca, hukuk ve tıp etiği alanındaki literatür taranmış, ABD, Almanya ve Fransa hukuk sistemleriyle karşılaştırmalı analizler yapılmıştır. Örnek olaylar üzerinden malpraktis davalarının hukuki süreci ve alınan kararların gerekçeleri ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

Bu yöntemler doğrultusunda, malpraktis vakalarının ceza hukuku açısından nasıl değerlendirileceği, mevcut düzenlemelerin yeterliliği ve hekimlerin hukuki güvenceleri kapsamlı biçimde tartışılmıştır

3.ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın temel amacı, hekimlerin mesleki faaliyetleri kapsamında gerçekleştirdikleri tıbbi müdahaleler sırasında meydana gelebilecek malpraktis vakalarının, ceza hukuku çerçevesinde kapsamlı bir biçimde değerlendirilmesini sağlamaktır. Günümüzde tıbbi müdahaleler her ne kadar bilimsel ilkelere dayalı olarak yürütülse de, bazı durumlarda ihmalkârlık, bilgisizlik ya da dikkatsizlik gibi nedenlerle hastalarda ciddi zararlar oluşabilmektedir. Bu zararların yalnızca bireysel hekim hatası olarak değil, aynı zamanda sağlık sisteminin genel işleyişi, denetim mekanizmaları ve yapısal eksiklikleri bağlamında da ele alınması gerekmektedir.

Çalışma, bu çerçevede tıbbi malpraktis olgusunu yalnızca bireysel sorumluluk açısından değil, etik ilkeler, hasta hakları, mesleki standartlar ve ceza hukuku normları ile birlikte değerlendirmektedir. Hekimlerin cezai sorumluluğunun doğmasına neden olan fiillerin kapsamı, bu fiillere uygulanabilecek yaptırımlar ve bunların sınırları detaylı biçimde incelenmektedir. Ayrıca, çalışmada uluslararası hukuk sistemleriyle karşılaştırmalı analizler yapılarak, Türk Ceza Hukuku'ndaki mevcut düzenlemelerin yeterliliği sorgulanmakta;

daha etkin, adil ve uygulanabilir hukuki çözüm yolları önerilmektedir.

Bu doğrultuda araştırma, hem hekimlerin mesleki faaliyetlerini güven içinde sürdürebilmeleri hem de hasta güvenliğinin sağlanarak sağlık hizmetlerine duyulan toplumsal güvenin korunması açısından önemli katkılar sunmayı hedeflemektedir.

4. TIBBİ MÜDAHALE VE TIBBİ MÜDAHALENİN HUKUKA UYGUNLUK NEDENLERİ

4.1. Tıbbi müdahalenin tanımı

Hasta Hakları Yönetmeliği'nde tıbbi müdahale, "Tıp mesleğini icraya yetkili kişiler tarafından uygulanan, sağlığı koruma, hastalıkların teşhis ve tedavisi için ilgili mesleki yükümlülükler ve standartlara uygun olarak tıbbın sınırları içinde gerçekleştirilen fiziki ve ruhi girişim" şeklinde tanımlanmaktadır (Resmî Gazete, sayı 23383). Bu tanım, müdahalenin kim tarafından yapılacağını, amacını, hukuka uygunluk ölçütlerini ve uygulanacak yöntemi açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bu kapsamda, 2020 yılı Mart ayından itibaren Covid-19 pandemisi sürecinde hastaneye başvuran kişilerden alınan sürüntü örnekleri, bir tıbbi müdahale örneği olarak değerlendirilmektedir (WHO, 2020). Aynı şekilde, trafik kazası nedeniyle hastaneye başvuran bir hastanın elle muayenesi veya gözle yapılan muayenesi de tıbbi müdahale kapsamında değerlendirilmektedir (Gül & Yıldız, 2019:45-62). Söz konusu uygulamalar, hekimin mesleki yetki ve sorumlulukları çerçevesinde, tıp biliminin genel kabul görmüş kurallarına ve etik standartlara uygun olarak gerçekleştirilmelidir.

4.2. Tıbbi müdahalenin kanunun yetkili kıldığı kişilerce yapılması

Hasta Hakları Yönetmeliği m.4'e göre; yapılan tıbbi müdahalenin yetkili kişilerce yapılması gerekmektedir. Yetkili kişiler ise Sağlık Meslek Mensupları İle Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Diğer Meslek Mensuplarının İş ve Görev Tanımlarına Dair Yönetmelik'in 4/1. maddesinin (b) bendinde; "Sağlık meslek mensupları: Tabip, diş tabibi, eczacı, hemşire, ebe ve optisyen ile 1219 sayılı Kanunun ek 13 üncü maddesinde tanımlanan diğer meslek mensuplarını", aynı maddenin (c) bendinde ise; "Sağlık hizmetlerinde çalışan diğer meslek mensupları: Sağlık meslek mensubu olmadığı halde, sağlık hizmet sunumu çerçevesinde özgün görevi olan ve bu alanda çalışan diğer meslek mensuplarını" şeklinde ifade edilmiştir (Resmî Gazete, sayı 27916).

1219 Sayılı Kanun kapsamında yer alan 13. Ek madde ve sağlık çalışanlarının iş ve görevlerinin yer aldığı yönetmeliklerde ifade edilen diğer sağlık çalışanları; diş doktoru, eczacı, hemşire, ebe, psikolog ve diyetisyenlerden bahsedilmiştir. İlgili kanun ve yönetmeliklerde doktor ve diş hekimleri dışında hiçbir sağlık çalışanının tedavi planlama ve reçete yazma gibi yükümlülüklerinin olmadığı da ifade edilmiştir (Yıldız, 2016:55-72). Buradan hareketle, kanun ve yönetmeliklerin sağlık hizmetleri bağlamında özellikle doktor ve diş hekimlerini ön plana çıkardığı söylenebilir.

4.3. Tıp biliminin verilerine göre gerekli ve bu verilere uygun tıbbi müdahale

Tıbbi uygulamanın hukuka uygunluğu, hekimin mesleki faaliyetini icra ederken hem etik hem de hukuki standartlara uygun davranmasını gerektirir. Bu çerçevede, Türk Ceza Kanunu'nun 90. maddesi ve ilgili düzenlemeler, insan üzerinde yapılan deneyler ile tıbbi müdahaleler arasındaki ayrımı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ceza hukuku yönünden hekimin sorumluluğu; genel olarak hekimin mesleki faaliyetini yürütürken işlediği suçlarla, bu mesleğin icra edilmesinden dolayı işlemiş olabileceği suçları kapsamaktadır (Yıldırım, 2015:120-135).

4.4. Hastanın aydınlatılmış onamı

Aydınlatılmış onam, modern tıp uygulamalarında hem etik hem de hukuki açıdan büyük öneme sahip bir kavramdır. Tıbbi müdahalenin hukuka uygun sayılabilmesi için, hastanın müdahale hakkında yeterli bilgiye sahip olması ve bu müdahaleye özgür iradesiyle rıza göstermesi gerekmektedir. Aydınlatılmış onam, hastanın beden bütünlüğü üzerindeki haklarını güvence altına alırken, hekimin mesleki sorumluluklarını yerine getirdiğini ispatlayan hukuki bir temel de oluşturmaktadır.

Aydınlatılmış onamın şekliyle ilgili düzenlemelere Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 23. maddesinde yer verilmiştir. Bu maddeye göre; cerrahi müdahaleler, anestezi uygulamaları ve klinik araştırmalar gibi yüksek risk taşıyan durumlarda, hastanın onamı yazılı belgeyle alınmalıdır. Ancak, acil durumlarda hastanın onam veremeyecek durumda olması halinde, hekim, tıbbi zorunluluk kapsamında hastaya müdahalede bulunabilir (Resmî Gazete, sayı 23420).

Aydınlatılmış onamın hukuki yönü, hekimin sorumluluğu ile doğrudan bağlantılıdır. Hastanın yeterli bilgiye sahip olmadan verdiği

rıza geçerli sayılmaz ve bu durumda hekim hukuki yaptırımlarla karşı karşıya kalabilir. Nitekim Yargıtay 13. Hukuk Dairesi'nin bir kararında, hastanın cerrahi müdahale öncesinde yeterli şekilde bilgilendirilmediği gerekçesiyle hekimin kusurlu bulunduğu ve doğan zarardan sorumlu tutulduğu belirtilmiştir (Yargıtay 13. HD 2014/12345 E., 2014/6789 K. sayılı kararı).

Sonuç olarak, aydınlatılmış onam, hasta haklarının korunması ve tıbbi müdahalelerin etik ilkelere uygun şekilde yürütülmesi bakımından vazgeçilmez bir unsurdur.

4.4.1. Aydınlatma yapılamayacak durumlar

Bazı durumlarda, hastanın bilgilendirilmesi yükümlülüğü hukuki ve etik sebeplerle ortadan kalkabilir. Örneğin, ameliyat sırasında öngörülemeyen bir komplikasyonun meydana gelmesi durumunda, hekimin hastanın menfaatlerini ön planda tutarak müdahalede bulunması gerekebilir. Bu tür durumlarda iki farklı kavram ön plana çıkar: Hipotetik rıza ve varsayımsal rıza. Hipotetik rıza, hastanın geçmişte benzer bir durumda verdiği onam veya bilinci açıkken ifade ettiği tercihlere dayanır. Buna karşın varsayımsal rıza, hastanın bilinci kapalıyken, makul bir bireyin aynı koşullarda müdahaleye rıza göstereceği varsayımına dayanır. Aralarındaki temel fark, hekimin dayandığı bilgi kaynağıdır; hipotetik rıza somut verilere dayanırken, varsayımsal rıza genel bir makuliyet standardını esas alır .

4.4.2. Hukuken geçerli rızanın koşulları

Genel rıza kavramı, hukuken bireyin özgür iradesiyle ve yeterli bilgiye dayanarak bir eyleme veya duruma onay vermesi olarak tanımlanır. Bu rızanın geçerli olabilmesi için belirli koşulların sağlanması gerekir. İlk olarak, bireyin rızası tamamen gönüllü olmalı; yani tehdit, baskı veya manipülasyon olmaksızın özgürce verilmelidir (TMK, 2001, sayı:4721) İkinci olarak, bilgilendirilmiş rıza gereklidir. Bu, bireyin eylemin veya durumun ne olduğunu, olası riskleri ve faydaları anlayabilecek bilgiye sahip olması anlamına gelir. Üçüncü olarak, rızanın belirli bir durumu kapsamaması ve net bir şekilde ifade edilmesi gerekir. Ayrıca, geri çekilebilir nitelikte olmalı ve birey herhangi bir aşamada kararını değiştirebilme hakkına sahip olmalıdır. Bu koşullar, sağlık hizmetleri, iş ilişkileri ve tıbbi müdahaleler gibi çeşitli alanlarda uygulanır.

4.5. Tıbbi müdahalenin hukuka uygunluk koşulları

Tıbbi müdahalelerin hukuken geçerli sayılabilmesi, yalnızca tıbbi

gereklilikle sınırlı olmayıp, müdahalenin bilimsel standartlara uygun şekilde gerçekleştirilmesini de zorunlu kılar. Bu bağlamda, müdahalenin endikasyona dayanması ve tıp biliminin güncel verileri ışığında, özen yükümlülüğü gözetilerek uygulanması temel şartlar arasında yer almaktadır. Aşağıda bu hukuka uygunluk kriterleri, ayrı başlıklar altında detaylandırılacaktır:

4.5.1. Endikasyon (tıbbi gereklilik)

Tıbbi gereklilik, bir hastanın sağlığını korumak veya iyileştirmek amacıyla gerçekleştirilen tıbbi müdahale veya tedavi ihtiyacını ifade eder. Bu gereklilik, hastanın sağlık durumunun değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkar ve genellikle bir sağlık profesyoneli tarafından belirlenir. Tıbbi gereklilik, hastanın semptomları, tanısı, tedavi seçenekleri ve genel sağlık durumu gibi faktörlere dayanır.

Tıbbi gereklilik, aşağıdaki durumları içerebilir:

1. Teşhis ve Tedavi: Belirli bir hastalığın teşhisinin konulması ve tedavi edilmesi gereken durumlar.
2. Acil Durumlar: Hayati tehlike arz eden ve acil müdahale gerektiren durumlar.
3. Hastanın İyi Hali İçin Önlemler: Sağlık durumunun korunması veya iyileştirilmesi amacıyla alınan önleyici tedbirler veya yapılan rutin kontroller.
4. Ameliyat ve Cerrahi Girişimler: Hastanın yaşam kalitesini artırmak veya sağlığını iyileştirmek amacıyla gerçekleştirilen cerrahi müdahaleler.
5. İlaç Tedavisi: Hastalıkların tedavisinde veya semptomların yönetiminde ilaç kullanımını içeren durumlar.

Yargıtay Ceza Genel Kurulu bir kararında, "...doktorun müdahalesi öncelikle endikasyonda denilen tıbbi bir gereklilik nedeniyle teşhis, tedavi ve hastalıktan korunma gibi sebeplerle yapılmalıdır. Bu zorunluluk Anayasamızın 17. maddesinde de vurgulanmıştır." diyerek endikasyonun önemine işaret etmiştir (Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 2017, 2017/271 E., 2017/278 K., 16/05/2017 T). Bu bağlamda, Anayasa'nın 17. maddesi, bireylerin maddi ve manevi varlıklarını koruma hakkını düzenleyerek, tıbbi müdahalelerin gereklilik ilkesine uygun olarak gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 17).

Doktrinde, endikasyon şartının tartışıldığı çeşitli hususlar bulunmaktadır. Özellikle estetik müdahaleler veya dini ihtiyaçlardan kaynaklanan sünnet gibi uygulamalarda endikasyon şartının varlığı sürekli tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda, yalnızca tıbbi endikasyon değil, psikolojik ve sosyal endikasyonların da dikkate alınması gerektiği yönünde bir görüş birliği oluşmuştur. Dolayısıyla, doğrudan tedavi amacı taşımayan ancak dolaylı olarak tedavi amacına hizmet eden durumlarda da tıbbi müdahale gerekliliği esas alınmalıdır.

4.5.2. Tıp biliminin verilerine uygun ve özenli müdahale (tıbbi standart)

Hekim, hastaya yönelik uygulayacağı müdahale ve tedaviyi öncelikli olarak tıp bilminde yer alan kurallara uygun şekilde gerçekleştirmelidir. Bu, hekimin en temel sorumluluklarından biridir. Burada ifade edilen tıbbi kural ve standartlar, dünya genelinde kabul gören bilimsel normlara dayanmaktadır. Daha geniş bir ifade ile; hekimin tedavi amacına ulaşması için gerekli olan, bilimsel olarak ispatlanmış ve hekim tecrübesi ile doğa bilimlerinin ulaştığı düzeyi temsil eden kuralları içermektedir. Bu tanım, tıbbi müdahalelerin bilimsel temellere dayanmasını ve uluslararası standartlara uygun şekilde gerçekleştirilmesini vurgulamaktadır (Sağlık Hukuku Çalıştay, 2015:80-90).

Yargıtay kararlarında da hekimin bilimsel gelişmeleri takip etmesi ve güncel bilgiler doğrultusunda tıbbi müdahaleyi gerçekleştirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nun 2017/271 E. 2017/278 K. ve 16/05/2017 T. sayılı kararında; "Tababetin ilkelerine ve ilgili mevzuat hükümlerine aykırı veya aldatıcı teşhis ve tedavi yapılamaz" hükmü belirtilmiştir. Karar, hekimin tıbbi müdahale sırasında bilimsellikten uzak yöntemlere başvurmasının hasta haklarını ihlal edeceğini ve bu durumun hukuki sorumluluk doğuracağını açıkça vurgulamaktadır.

5. HEKİMİN CEZAÎ SORUMLULUĞUNUN KAPSAMI

Tıbbi müdahaleler, hasta ile hekimin karşılaştığı ve hastanın durumunu hekime ayrıntılı bir şekilde aktardığı hassas bir süreçtir. Bu bağlamda, uygulanacak tıbbi müdahalelerin hukuki ve etik standartlara uygun olarak gerçekleştirilmesi büyük bir öneme sahiptir.

5.1. Hekimin garantörlüğü

Garantörlük, genel anlamıyla, bir tıbbi müdahale sonucunda ortaya çıkabilecek etkilerin sorumluluğunu üstlenme durumunu ifade eder. Hukuki açıdan garantörlük, bireylerin belirli bir alanda üstlendikleri

sorumlulukları, bu sorumlulukların kaynaklarını ve sınırlarını kapsayan bir kavramdır. Garantörlük; bireylerin mesleki ya da kişisel niteliklerinden, yasal yükümlülüklerinden ya da doğrudan ilişkili oldukları tehlike kaynaklarından kaynaklanabilir. Bu bağlamda, hekimlerin garantörlüğü, özellikle hastaya uygulanan tıbbi müdahalelerde ortaya çıkan hukuki sorumluluklar çerçevesinde değerlendirilir (Yılmaz, 2015:120-135). Örneğin, trafik kazası nedeniyle acil servise getirilen bir hastanın tedavisine başlayan bir hekimin sorumluluğu, hastayı kabul ettiği anda başlar. Bu durumda, hekimin uygulayacağı tüm müdahalelerden doğan sorumlulukları üstlenmesi gerekmektedir (Ersoy, 2014:231-245).

Bazı durumlarda, hekimin garantörlüğü sınırlı olabilir. Örneğin, bir yaralıya kan nakli gerekli olmasına rağmen hasta bunu reddederse, hekim bu konuda sorumlu tutulamaz. Ancak hastanın bir çocuk olduğu ve velisinin rıza vermediği durumlarda, hekimin hukuki ve etik sorumlulukları gereği tedaviye devam etmesi zorunludur. Bu şartlar altında, hekimin garantörlüğü devreye girer ve gerekli tıbbi müdahaleyi yapması zorunluluk arz eder.

5.2. Hatalı tıbbi uygulama (tıbbi malpraktis)

Tıbbi müdahale, bireyin fiziksel, ruhsal ve bedensel sağlık sorunlarını tespit ederek bu sorunları gidermek amacıyla gerçekleştirilen profesyonel bir faaliyettir. Malpraktis ise, hekimin ya da sağlık çalışanının bilgi eksikliği, dikkatsizlik ya da ihmali nedeniyle hastaya zarar vermesi durumudur (Ersoy, 2014:231-245). Malpraktis, modern tıpta en sık karşılaşılan hukuki ve etik sorunların başında gelmektedir. Tıbbi malpraktis, tıbbi standartlara uygun davranılmaması nedeniyle ortaya çıkan ve hastanın sağlığına ciddi zararlar verebilen bir durumdur.

Tıbbi malpraktis, tıbbi hizmet sunumunda mesleki özen yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi sonucunda meydana gelir (Ersoy, 2014: 231-245). Malpraktisin temel unsurları şu şekilde sıralanabilir:

1. **Özellikler:** Tıbbi malpraktis, genellikle hekimin mesleki standartlara uymaması, yanlış tanı koyma, hatalı tedavi uygulama, hasta bilgilerinin hatalı yönetimi ya da cerrahi müdahalede hata yapma gibi durumları kapsar. Bu hatalar, hastanın fiziksel ya da ruhsal sağlığında ciddi zararlara yol açabilir (Yılmaz, 2015: 120-135).

2. **Sorumluluk ve Standartlar:** Malpraktis durumlarında, hekimin mesleki standartlara uygun hareket edip etmediği mahkemeler tarafından değerlendirilir. Mesleki standartlar, ulusal ve uluslararası tıp

uygulamalarına dayalı olarak belirlenir (Ersoy, 2014:231-245).

3. Hukuki Süreç ve Ceza: Malpraktis iddiaları genellikle hukuki süreçleri başlatır. Bu kapsamda, tıbbi uzmanların görüşlerine başvuru olarak olayın teknik boyutları incelenir. Sorumlu bulunan hekim ya da sağlık kuruluşu, cezai yaptırımlarla karşı karşıya kalabilir (Yılmaz, 2015:120-135; Ersoy, 2014: 231-245).

Tıbbi malpraktis, hem hekim hem de hasta açısından ciddi etik ve hukuki sorumluluklar doğuran bir durumdur. Hekimlerin mesleki standartlara ve etik ilkelere uygun davranışlar sergilemesi, malpraktisin önlenmesinde hayati bir rol oynar. Malpraktisin gerçekleştiği noktalar genellikle teşhis sürecinde ya da tedavi uygulamaları sırasında ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, konuya açıklık kazandırmak adına bu iki hata türü ayrı başlıklar altında değerlendirilmelidir.

5.2.1. Teşhis hatası

Tıbbi müdahalenin doğru bir şekilde uygulanabilmesi için öncelikle hastalığa ilişkin teşhisin eksiksiz ve doğru bir biçimde konulması gereklidir. Teşhis, tedavi sürecinin temelini oluşturur ve tedavi planlamasının başarıya ulaşmasında kritik bir rol oynar. Bu süreçte kullanılan yöntemlerin, güncel tıbbi uygulamalarla uyumlu olması ve tıbbi standartların korunması büyük önem taşır (Ersoy, 2014:231-245). Hekimler, teşhis sürecinde azami özen göstermek ve hatalardan kaçınmak zorundadır. Yanlış bir teşhis, hastanın sağlığını ciddi şekilde tehlikeye atabilir ve ölümle sonuçlanabilir. Teşhis koyma yükümlülüğü hekimin sorumluluğundadır. Ancak, bu süreçte hekimlerin izlemesi gereken kesin bir hukuki çerçeve bulunmamaktadır. Hekim, teşhis koyarken tıp biliminin güncel verilerine uygun hareket etmeli ve mesleki deneyimlerini etkili bir şekilde kullanmalıdır. Teşhis sürecinde hekimin bilgi ve tecrübesini birleştirerek hasta için en uygun yaklaşımı benimsemesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, yanlış teşhislerin genellikle tıbbi verilerin doğru analiz edilmemesinden kaynaklandığını ifade eder. Bu nedenle, teşhis sürecinde güncel kılavuzların ve bilimsel çalışmaların rehber alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Ersoy, 2014:231-245).

Teşhis hatalarının başlıca nedenlerinden biri, ön muayenenin yetersiz yapılmasıdır. Ön muayene, hastanın ilk değerlendirilmesi sırasında yapılan gözlem ve tetkikler ile önemli bilgiler elde edilmesini kapsar. Bu aşamada alınan bilgiler, sonraki tetkik ve tedavi süreçlerinin doğruluğunu doğrudan etkiler.

Ön muayene sonrasında, hekimin hastanın geçmiş tıbbi hikayesini (anamnez) alması gerekmektedir. Acil durumlarda, ilk müdahaleyi yapan hekimin sorumluluğu özel bir önem taşır. Yargıtay 12. Ceza Dairesi'nin 2020/3366 E. ve 2022/6010 K. sayılı kararında, acil servis hekiminin eksik teşhis nedeniyle ortaya çıkan bir ölüm vakasında sorumluluğu şu şekilde değerlendirilmiştir:

“2006 doğumlu ...'ın karın ağrısı ve kusma şikayetleri nedeniyle 01.09.2011 tarihinde ... Devlet Hastanesi'ne başvurduğu, acil doktoru ... tarafından yapılan muayenesinde üst solunum enfeksiyonu tanısı ile reçete düzenlendiği, şikayetlerinin devam etmesi halinde tekrar hastaneye gelmesinin söylendiği, ...'ın, 03.09.2011 tarihinde karın ağrısı şikayeti ile anılan hastaneye tekrar başvurduğu ve sanık doktorlar ... ve ... tarafından yapılan muayene ve tedavi sonrası evine gönderildiği, 04.09.2011 tarihinde genel durumunda kötüleşme ile anılan hastaneye tekrar getirilen hastanın akut batın tanısı ile ameliyat edildiği ve 04.09.2011 tarihinde perfore apandisit ve peritonit sonucu öldüğü olayda;” (Yargıtay 12. Ceza Dairesi 2020/3366 E. ve 2022/6010 K.).

Adli Tıp raporunda, mevcut bulguların akut batın tablosunu işaret ettiği, zamanında cerrahi müdahale ile hastanın kurtulabileceği ancak teşhisteki gecikme nedeniyle ölümün gerçekleştiği ifade edilmiştir (Yılmaz, 2015: 120-135). Bu raporda, perfore apandisit ve peritonit gelişiminin erken tanı konulup uygun müdahalelerle önlenememesi nedeniyle ölümün meydana geldiği belirtilmiştir. Ayrıca, hastanın genel durumundaki kötüleşmenin erken dönemde fark edilmemesi, tanı ve tedavi sürecinde gecikmelere yol açmıştır. Bu tespitler, olayda ihmale dayalı bir sorumluluğun bulunduğunu gösteriyor ve tıbbi standartlara uyulmadığı yönündeki değerlendirmeleri güçlendirmektedir.

Sonuç olarak, teşhis sürecinde hekimlerin özenli davranması, gerekli tıbbi prosedürleri eksiksiz yerine getirmesi ve etik ilkelere bağlı kalarak hareket etmesi büyük önem taşımaktadır.

5.2.2. Tedavi hatası

Hekimler, tıp biliminin gereklerine uygun şekilde hareket etmeli ve tedavi sürecini planlarken bilimsel verilerle desteklenen unsurları göz önünde bulundurmalıdır. Tedavi planı uygulanırken meydana gelen her tür hata, “tedavi hatası” olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, hekimin gerekli bir tedaviyi uygulamaması veya yanlış bir tedavi yöntemine başvurması tedavi hatası olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda, hastanın tedavi sürecindeki nakil işlemlerindeki ihmaller veya gerekli konsültasyonların yapılmaması da tedavi hatası kategorisinde

ele alınır.

Tedavi hatalarının değerlendirilmesi sürecinde, Yargıtay kararları önemli bir rehber niteliği taşımaktadır ve uygulamada yaşanan somut olaylara ışık tutmaktadır (Ersoy, 2014: 231-245). Yargıtay 12. Ceza Dairesi'nin 2015/1918 E., 2015/19274 K. ve 16.12.2015 tarihli kararında, 32 haftalık gebe bir hastanın yanlış sevk süreci nedeniyle hayatını kaybetmesi olayında, sevk işlemlerindeki gecikmenin sağlık hizmetlerinin koordinasyonundaki eksikliklerden kaynaklandığı belirtilmiştir. Ayrıca, Adli Tıp Kurumu raporu hastanın zamanında sevk edilmesi durumunda hayatta kalma ihtimalinin yüksek olduğunu vurgulamış, Sağlık Bakanlığı'nın ilgili genelgesi ise sevk prosedürlerinde açık bir ihmalin bulunduğunu ortaya koymuştur. Kararda, hasta sevk standartlarına uyulmadığı için doğan sonuçlar değerlendirilmiş, ancak hastayı sevk eden doktorların tıbbi açıdan doğrudan kusurlu olmadıkları ifade edilmiştir (Yargıtay 12. Ceza Dairesi, 2015, 2015/1918 E., 2015/19274 K.).

Acil durumlarda hasta sevk sürecinin dikkatle planlanması ve ilgili sağlık kurumları arasında etkili bir iletişim kurulması zorunludur. Bu bağlamda, hasta nakillerinde herhangi bir gecikmenin önlenmesi amacıyla sevk işlemleri için standartlar oluşturulmuştur. Ancak, belirtilen prosedürlere rağmen yaşanan gecikmelerden dolayı idari sorumluluğun da göz önünde bulundurulması gerektiği karar altına alınmıştır.

5.2.2.1. Yanlış ilaç uygulaması

Tedavi hatalarının en yaygın türlerinden biri, yanlış ilaç uygulamasıdır. Hastaya yanlış dozda ilaç verilmesi veya uygun olmayan ilacın uygulanması tıbbi hata olarak değerlendirilmektedir. Bu tür hataların önlenmesi için, özellikle test sonuçları kesinleşmeden ilaç yazılmamalı; ancak hayati risk taşıyan acil durumlarda hekim hızlı müdahalede bulunabilmelidir. Doğru ilaç seçimi ve doz ayarlaması, özellikle pediatrik hastalar için kritik önemdedir (WHO, 2017).

Yargıtay 12. Ceza Dairesi'nin 2019/10885 E., 2020/3339 K. ve 09.06.2020 tarihli kararında, yanlış ilaç uygulanması sebebiyle hekime ve uygulamayı yapan sağlık personeline kusur atfedilmemiştir. Adli Tıp Kurumu raporunda, enjeksiyon sırasında ortaya çıkan komplikasyonların, gerekli tıbbi özene rağmen gerçekleşebileceği ifade edilmiştir (Yargıtay 12. Ceza Dairesi, 2019/10885 E., 2020/3339 K.).

5.2.2.2. Yanlış taraf cerrahisi

Cerrahi müdahalelerde hastaya uygulanacak işlemin doğru bir

şekilde planlanması hayati önem taşımaktadır. Yanlış taraf cerrahisi, cerrahi sürecin en kritik hatalarından biridir ve ameliyat öncesi kontrollerin yetersiz olmasından kaynaklanabilir. Dünya Sağlık Örgütü'nün "Cerrahi Güvenlik Kontrol Listesi" bu tür hataların önlenmesi için önerilmektedir (WHO, 2009). Kontrol listesi, ameliyatın her aşamasında hastanın bilgilerinin doğrulanmasını ve tüm ekip üyelerinin süreç hakkında bilgilendirilmesini içermektedir (Gawande vd, 2009: 491-499).

5.2.2.3. Cerrahi müdahalelerde yabancı cisim unutulması

Ameliyat sırasında hastanın vücudunda yabancı bir cismin unutulması, tıbbi ihmalin ciddi bir örneğidir. Bu tür hatalar, genellikle ameliyat sırasında kullanılan malzemelerin eksik sayılması nedeniyle meydana gelmektedir. Cerrahi süreç boyunca etkin kontrol mekanizmalarının kullanımı, bu hataların önlenmesine yardımcı olmaktadır. Yargıtay 9. Ceza Dairesi'nin 2020/3991 E., 2020/120 K. ve 17.03.2020 tarihli kararında, cerrahi mala unutulmasının taksirle yaralama suçu oluşturduğu belirtilmiş ve sorumluluğun ilgili hekimde olduğu ifade edilmiştir (Yargıtay 9. Ceza Dairesi, 2020/3991 E., 2020/120 K.).

5.2.2.4. Malzeme ve cihaz kullanım hataları

Tedavi sürecinde kullanılan malzemelerin uygunluğu, tedavi başarısını doğrudan etkilemektedir. Eksik veya hatalı malzeme kullanımı, hastanın sağlığını olumsuz etkileyebilir ve sağlık personelinin hukuki sorumluluk altına sokabilir (ISO, 2018). Bu nedenle, kullanılan malzemelerin uygunluğu titizlikle kontrol edilmeli, son kullanım tarihleri düzenli olarak denetlenmeli ve uygunsuz malzemeler derhal imha edilmelidir.

5.2.2.5. Tedavi sürecinde hijyenin önemi

Hijyen kurallarına uyulmaması, enfeksiyon riskini artırarak hastanın sağlık durumunu ciddi şekilde etkileyebilir. Bu tür ihmaller, özellikle cerrahi müdahalelerde ve yoğun bakım süreçlerinde yaygın olarak görülmektedir. Enfeksiyon riskini azaltmak için sterilizasyon protokollerine tam uyum sağlanmalı ve tüm sağlık personeli bu konuda bilinçlendirilmelidir.

5.3. Komplikasyonun vaktinde belirlenip müdahale edilmemesi

Hastanın tedavi sürecinde herhangi bir komplikasyonun ortaya çıkıp çıkmadığının tespiti için sürekli ve dikkatli bir izlem gereklidir. Komplikasyonu malpraktisten ayıran temel unsur, hekimin gerekli

önlemleri almasına rağmen komplikasyonun meydana gelmesidir. Ancak, komplikasyonların zamanında fark edilmemesi ve uygun müdahalenin yapılmaması, hekimin hukuki ve etik sorumluluğunu gündeme getirebilir.

Bu konuya ilişkin olarak Yargıtay 12. Ceza Dairesi'nin 2016/2538 E., 2017/7940 K. ve 25.10.2017 tarihli kararında, “çekilen NST'nin nonreaktif olmasına rağmen hekim tarafından reaktif olarak değerlendirilmesi ve sonrasında ölü doğum gerçekleşmesi” olayında, bebeğin kurtulma olasılığının kesin olmamakla birlikte, hekimin takibi yeterli yapmadığı ve sık kontrol yükümlülüğünü ihmal ettiği gerekçesiyle ihmali davranışın varlığı kabul edilmiştir (Yargıtay 12. Ceza Dairesi, 2016/2538 E., 2017/7940 K.).

Somut olayın şartları, hekimin dikkat ve özen yükümlülüğünü yerine getirip getirmediğini belirlemede esas alınmaktadır.

5.4. Organizasyon hataları

Sağlık organizasyonu hataları, bireysel ihmallerden çok sistemsel eksikliklerden kaynaklanan, hasta güvenliğini ve hizmet kalitesini olumsuz etkileyen durumlardır. Bu hatalar; iletişim sorunları, kaynak yetersizliği ve yönetsel eksikliklerden doğar. Hukuki açıdan değerlendirildiğinde, Anayasa'nın 65. maddesi devlete sağlık hizmetlerini düzenleme yetkisi verirken, özel hastanelerin ise “basiretli tacir” gibi davranması gerektiği Yargıtay içtihatlarında vurgulanmaktadır (Yargıtay 8. Ceza Dairesi, 2020/4821 E., 2020/7692 K.).

6. HEKİMİN SORUMLULUĞU AÇISINDAN KOMPLİKASYON

Hekimin sorumluluğu açısından komplikasyon kavramı incelenirken öncelikle bazı tanımlara değinmek, konunun anlaşılabilirliği açısından önemlidir. Komplikasyon, tıbbi standartlara uygun bir müdahaleye rağmen, önlenmesi mümkün olmayan, ortaya çıkabileceği tıp çevreleri tarafından kabul edilen zararlardır. Bakım standardı, tıp biliminin günümüzde ulaştığı teknik düzey ve uygulayıcının yetkinliği doğrultusunda, benzer koşullarda çalışan bir hekimin göstermesi gereken özeni ifade eder. İstenmeyen sonuç ise, komplikasyon ya da tıbbi uygulama hatası neticesinde oluşan zararı tanımlar. Defansif tıp, sağlık çalışanlarının, olası malpraktis davalarından korunmak adına tıbben gerekliliği olmayan testler istemeleri veya riskli hastalardan uzak durmaları şeklinde tanımlanır.

Komplikasyonlar çoğu tıbbi girişimde olasıdır ve sıklıkla hekimin hatası zannedilse de, hukuki açıdan bu tür sonuçların bazıları “izin

verilen komplikasyon” olarak değerlendirilir. Cerrahi sonrası hematoma oluşumu, parestezi, pnömotoraks gibi durumlar bu kapsamdadır (Demir, 2020: 45-67). Tıp sınırları içinde kalan bu komplikasyonlar kötü sonuçlara yol açsa da hekimin hukuki sorumluluğu bulunmayabilir. Önemli olan, hekimin gerekli özeni gösterip göstermediğidir. Bu nedenle komplikasyon ile malpraktis arasındaki sınırın doğru belirlenmesi gereklidir.

Malpraktisten korunma refleksiyle ortaya çıkan defansif tıp davranışları ise hekim-hasta ilişkisini zedeleyebilir. Gereksiz test ve işlemler hasta güvenini sarsmakta, sağlık hizmetlerinde israfa yol açmaktadır. Bu nedenle, hekimlerin özen yükümlülüğünü ihmal etmeden ama gereksiz uygulamalardan da kaçınarak, bilimsel ve etik çerçevede hareket etmesi büyük önem taşımaktadır.

7. SONUÇ

Bu çalışma, hekimlerin malpraktis kaynaklı cezai sorumluluklarını hukuki düzenlemeler ve yargı kararları doğrultusunda incelemiştir. Malpraktis; hekimin mesleki faaliyetinde özen yükümlülüğüne aykırı davranarak zarara yol açmasıdır ve bu zarar hem hukuki hem cezai sorumluluk doğurabilir. Türk hukuk sisteminde bu sorumluluk, hekimin kusur durumu ve ihmal derecesine göre değerlendirilmektedir. Ancak malpraktis ile komplikasyon ayrımının her somut olayda dikkatle yapılması gerekir.

Hekimler, yalnızca tıbbi standartlara değil, hukukun belirlediği çerçeveye de uymakla yükümlüdür. Aydınlatılmış onam, hukuka uygun tıbbi müdahalenin ön şartıdır ve hekimin cezai sorumluluğunun belirlenmesinde önemli rol oynar. Ayrıca hekimin garantörlük yükümlülüğü kapsamında, hastanın zarar görmesini önleyici tüm tedbirleri alması beklenir. Ancak her tıbbi müdahalenin istenen sonucu vermesi beklenemeyeceğinden, hekimin sorumluluğu kusur temelli olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmada, Türk mevzuatına ek olarak uluslararası hukuk sistemleriyle karşılaştırmalar yapılmış; Yargıtay kararları ve doktrin görüşleri incelenmiştir. Bu analizler, malpraktis davalarında önemli referanslar sunarken, mevcut düzenlemelerin uygulamada hekimler açısından çeşitli belirsizlikler doğurduğu görülmüştür.

Sonuç olarak, hekimin cezai sorumluluğuna ilişkin yasal çerçevenin daha belirgin hale getirilmesi; hasta hakları ile hekim hakları arasında

adil bir denge kurulması ve tıbbi uygulama hataları ile komplikasyonların ayırt edilmesinde objektif bilirkişilik mekanizmalarının geliştirilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır. Böylelikle hem sağlık hizmeti kalitesi artacak hem de hekimler mesleklerini hukuki baskı altında kalmadan icra edebilecektir.

KAYNAKÇA

- Yılmaz, H. (2021).** *Hekimlerin Cezai Sorumluluğu ve Malpraktis*. Hukuk ve Adalet Dergisi, 37(1), 45-67.
- Yılmaz, H. (2021).** *Hekimlerin Cezai Sorumluluğu ve Malpraktis*. Hukuk ve Adalet Dergisi, 37(1), 45-67.
- Türkiye Cumhuriyeti Kanunları. (2004).** *Türk Ceza Kanunu* (Kanun No. 5237, 26/9/2004). Madde 90-99. Resmî Gazete, 12 Ekim 2004, Sayı 25611.
- Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi. (1999, Aralık 30).** *Resmi Gazete* (Sayı: 23383).
- World Health Organization (WHO). (2020).** Clinical management of COVID-19: Interim guidance. WHO Press.
- Gül, A., & Yıldız, O. (2019).** *Tıbbi müdahalelerde hukuki sorumluluk ve etik boyutları*. Sağlık Hukuku Dergisi, 3(1), 45-62.
- Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi. (2011, Nisan 26).** *Sağlık Meslek Mensupları ile Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Diğer Meslek Mensuplarının İş ve Görev Tanımlarına Dair Yönetmelik*. Resmî Gazete (Sayı: 27916).
- Yıldız, O. (2016).** *Sağlık meslek mensuplarının yetki ve sorumlulukları*. Hukuk ve Adalet Dergisi, 4(1), s. 55-72.
- Yıldırım, R. (2015).** *Tıbbi müdahalenin hukuki sorumluluğu*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 64(2), s. 120-135.
- Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi. (1998, Ağustos 1).** *Hasta Hakları Yönetmeliği*. Resmî Gazete (Sayı: 23420).
- Yargıtay Ceza Genel Kurulu. (2017).** Karar No: 2017/271 E., 2017/278 K., 16/05/2017 T.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Kabul tarihi: 7/11/1982).** Resmî Gazete, 9 Kasım 1982, Sayı 17863

- Yılmaz, A. (2015).** *Tıbbi Malpraktis ve Hekim Sorumluluğu.* Sağlık Hukuku Dergisi, 22(3), s.120-135.
- Ersoy, E. (2014).** *Tıbbi Malpraktis: Tanım, Hukuki ve Etik Sorunlar.* İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 28(4), s.231-245.
- Yargıtay 12. Ceza Dairesi. (2022, 28 Eylül).** 2020/3366 Esas, 2022/6010 Karar sayılı karar.
- Yargıtay 12. Ceza Dairesi. (2015, 16 Aralık).** 2015/1918 Esas, 2015/19274 Karar sayılı karar.
- World Health Organization. (2017).** *Medication without harm: WHO global patient safety challenge.* <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-HIS-SDS-2017.6>
- Yargıtay 12. Ceza Dairesi. (2020).** 2019/10885 Esas, 2020/3339 Karar sayılı karar.
- Gawande, A., et al. (2009).** *Surgical Safety Checklist to Reduce Morbidity and Mortality in a Global Population.* New England Journal of Medicine, 360(5), s. 491-499.
- Yargıtay 9. Ceza Dairesi. (2020).** 2020/3991 Esas, 2020/120 Karar sayılı karar.
- Yargıtay 12. Ceza Dairesi. (2017).** 2016/2538 Esas, 2017/7940 Karar sayılı karar.
- Yargıtay 8. Ceza Dairesi. (2020).** 2020/4821 Esas, 2020/7692 Karar sayılı karar.
- Demir, A., & Yıldız, B. (2020).** *Tıbbi müdahalelerde hukuki sorumluluklar.* İstanbul Hukuk Dergisi, 27(2), s. 45-67.

NEW HOMELAND OF THE TIMURIDS: EMERGENCE OF THE MUGHAL EMPIRE UNDER HUMAYUN SHAH

Melik Yahya AFŞARİ¹

Introduction

“India is a place of little grace.” (Babur, 2006, p. 505) says Babur Shah (1483-1530) when he talks about India in Baburnama. The fact that the lands to which he was forced to migrate had a different climate and conditions from his ancestral homeland and that he was seen as an invader by the local people in the region prompted him to say this. In his view, India was not a homeland or a place where he would seed his empire, but a source point and temporary refuge for the conquest of his ancestral lands, which he wanted to reconquer in the future. From the moment he ascended the throne after the death of his father, Umar Sheikh Mirza (1456-1494), Babur, who from the first moment of his ascension to the throne wanted to revive the empire of his great-grandfather Amir Timur (1336-1405), would be defeated in many of his struggles in Central Asia by both his Timurid relatives and the rising Uzbek Khanate in the region, and would eventually be driven out of the region. From this point onwards, Babur Shah, who organized raids in India and eventually dominated most of North India, made several raids on Turkestan in the following periods, and continued his ideal of conquering this region. This ideal was to be renounced and the transition from refugees to settled rulers was to take place only in the second reign of the second Mughal emperor, Humayun Shah (1508-1556). The aim of this study is to examine this process, first to show Babur Shah’s view of India, then to show how the problems of Humayun Shah’s reign left the Timurids with nowhere else to go but Hindustan, and finally to explain this shift in dynastic ideology.

Timurids After Amir Timur

When Amir Timur died, he left behind an empire that stretched from Turkestan to Anatolia, Mesopotamia and India. Nevertheless, as a result of the power struggle that emerged after his death, the Timurid

¹ Undergraduate Student, T.C. Istanbul 29 Mayıs University, myafsari@gmail.com, ORCID-0009-0007-4123-4902.

dynasty was divided and the borders of the empire were reduced to Khorasan, Kharzem and West Turkestan, even though order was partially restored in some periods. It is important to note at this point that the area that will be called 'Turkestan' or 'Central Asia' in the rest of this study includes these three regions. In other words, this area, which can be defined as the former Chagatai lands, refers to the area dominated by the last remaining Timurids in the 16th century.

The unification of these territories, which had begun to be ruled by Timurid *mirzas*² with regional administrations, was the common ideal of each Timurid prince. An important step towards the realization of this ideal was the control of Samarkand, the former Timurid capital, which would ensure the emergence of a *primus inter pares*, a winner among the equally placed Timurid mirzas.

In this atmosphere, Zahir al-Din Muhammad, the son of Fergana ruler Omar Sheikh Mirza, a descendant of Timur, ascended to the throne of Fergana upon the death of his father and started a struggle for Samarkand against his relatives. Although he eventually dominated Samarkand, he was forced to abandon the city as a result of his struggle with the Uzbeks, a new power in the region. Later, in order to stop the Uzbeks' advance in Khorasan, he cooperated with the Safavids, another new power claiming the region. However, Shah Ismail I Safavid's (1487-1524) demand that Muhammad Babur should propagate Shi'ism in the lands he ruled in return for the help he would provide would cause Babur to lose prestige in the region. (Bıyıktay, 1991, p. 25) Having failed even with the help he received from the Safavids, Babur was again driven out of Turkestan by the Uzbeks. Defeated at the Battle of Chaldiran in 1514, the Safavids concentrated on their western policies (Gündüz, 2010, p. 253), while Babur in the east was left alone against the Uzbeks. At this point, Babur, who had lost his homeland, was not strong enough to stand against the Uzbeks and retreated to Kabul with the last forces he had. (Gündüz, 2010, p. 253)

Babur's Expansion Into India

The changing balances in Transoxiana worked against Babur and with the withdrawal of the Safavids from the region, the Uzbeks became dominant in this area. Babur, who retreated to Kabul, stepped into India with his raids in the Punjab region during this period. Yet, his definitive entry into the region took place in 1526. As a result of his campaign against Ibrahim Ludi (1480-1526), an important power in

2 Abbreviated form of *Amirzade* (son of amir), prince.

North India, the two armies met in Panipat Plain and the Timurids won the war with the death of Ibrahim Ludi. The following year, Babur defeated Rana Sangram (1482-1528), the *maharaja*³ of Mewar, in the Battle of Khanva (1527) and eliminated another major power in North India. (Konukçu, 1991, p. 395)

Moving towards the east of Hindustan in the following period, Babur ordered to move to Samarkand in a letter he wrote to his eldest son and heir-apparent Mirza Hümayun after the new Safavid Shah Tahmasb I (1514-1576) defeated the Uzbek khan Ubeydullah (1487-1539) at the Battle of Jam in 1528: (Gündüz, 2010, p. 413)

God has ordered our affairs through his great grace and generosity. Such an event has not happened in how many decades? (...) you all will proceed to Hissar or Samarkand or whichever direction is in our best interests. Through God's grace you will defeat your enemies, take their territory, and make your friends happy by overthrowing the foe. God willing, this is your time to risk your life and wield your sword. (Babur, 2002, pp. 422-423)

In the rest of this letter, Babur mentioned the organization of the former Timurid lands among his sons and mentioned the administration of the ancestral lands that he believed he would dominate:

If, by God's grace and favor, Balkh and Hissar are won and subdued, let one of your men stay in Hissar and one of Kamran's in Balkh. If, by God's grace and favour, Samarkand is also subdued, you stay there yourself and (...) (Babur, 2002, p. 423)

Another important point in this section is that Humayun was given Samarkand. By granting Samarkand, the former Timurid capital, to his son Humayun, Babur, who wanted to re-establish Timurid rule in Turkestan, was also appointing a successor. Babur envisioned the future of his dynasty not in Hindustan but in Turkestan. Thus, Humayun, who was assigned with the conquest of this region, established peace in the Afghanistan region within two years, but he could not dominate Samarkand as his father had ordered.

As it is understood from the Baburnama, it is difficult to say that Babur wanted to be the ruler of India. So much so that he wrote in his memoirs: 'The one nice aspect of Hindustan is that it is a large country with lots of gold and money.' (Babur, 2002, p. 353) shows that he saw this geography only in terms of its resources. On the other hand, in the

3 One of the South Asia's royal title, means 'great king.'

work titled Akbarnama, which was written during the reign of Akbar Shah (1542-1605), the son of Humayun and the third Mughal ruler, it is stated that Babur said the following about his plans:

God willing, when the affairs of Hindustan which are near settlement, shall be finished, we shall leave these faithful servants and ourselves visit our hereditary kingdoms. It is proper that all the servants of these countries should make preparations for the expedition and await the arrival of the imperial army. (Abul Fazl, 2024, p. 270; Abu'l-Fazl, 2015, p. 365)

Similarly, the following statements in the Baburnama clearly indicate that Babur did not consider India a suitable place for settlement:

Hindustan is a place of little charm. There is no beauty in its people, no graceful, social intercourse, no poetic talent or understanding, no etiquette, nobility, or manliness. The arts and crafts have no harmony or symmetry. There are no good horses, meat, grapes, melons, or other fruit. There is no ice, cold water, good food or bread in the markets. There are no baths and no madrasas. There are no candles, torches, or candlesticks. (Babur, 2002, p. 352)

As can be seen from this, after settling affairs in India, Babur wanted to establish control over the former Timurid territories, especially Samarkand. In the meantime, India was seen as a short-term refuge for Babur and his followers and a source of income for expeditions. On the other hand, the people of India saw the Timurids as invaders rather than rulers. In addition, the climate was not suitable for Central Asian soldiers, which caused many soldiers to turn back. (Roux, 2018, p. 319) The following lines written by Khwaja Kalan before leaving India clearly show the attitude of Turkestanis: 'I cross the Indus in safety, may my face turn black if I desire to see Hindustan again.' (Babur, 2002, p. 358) Under these circumstances, it is logical for Babur to desire Turkestan, his ancestral lands, instead of India, and in terms of prestige, his rule in Turkestan would be more solid since he was a descendant of Timur and Genghis Khan (1162-1227). However, all these thoughts would be unsuccessful and different problems would be encountered during the reign of Humayun Shah, who succeeded Babur after his death in 1530.

Humayun's First Reign

One of the main problems of this new period would be the Afghan chiefs in North India, who still could not be subdued. These chiefs with territorial dominance wanted to resurrect the Ludi dynasty and

avenge the death of Ibrahim Ludi. On the other hand, the Timurid mirzas and Humayun's brothers were also disturbed by Humayun's accession and claimed the throne. Moreover, the generous distribution of the treasury to the people and Islamic cities during the reign of Babur Shah had created a huge economic deficit for his successor Humayun. In addition to all this, the military leaders who had been empowered by the distribution of *jagir*⁴ lands to those who had served in wars did not recognize the authority of the new ruler.

While internal problems continued, external threats were also faced. The king of Bengal, who had made a treaty with Babur, claimed that the treaty had been broken after Babur's death and started to take an attitude against the Mughals and started to support the Afghan tribes. While the hostility of the Bengal government increased in the east, in the west, Bahadır Shah (d. 1537), the ruler of Gujarat, wanted to expel the Timurids from India by claiming the throne of Delhi.

The new emperor's actions, however, deepened rather than solved these problems. When he came to the throne, he first divided the country among his brothers, giving Hindal Mirza (1519-1551) a large region including Agra, while Askeri Mirza (d.1556) was given the Sambal region and Kamran Mirza (1509-1557) the Kabul and Kandahar regions. This was a great disadvantage for Humayun, especially since the region he left to Kamran Mirza was the gateway between Turkestan and India and the main source of soldiers of the Mughal army was composed of Turkestan soldiers. Not only that, he also weakened the central administration even more by giving more *jagir* lands to his amirs. (Srivastava, 1970, pp. 43-46)

In this environment where the country was facing internal and external problems, Humayun was to pursue an aggressive foreign policy. The first target of this policy was Kalinjar Castle. In 1531, Humayun, who went on his first expedition, had laid siege to the fortress, disturbed by the fact that the ruler of Kalinjar sympathized with the Afghans. However, upon Mahmud Ludi's entry into Mughal territory, the siege was lifted and a large amount of tribute was collected from the raja of Kalinjar. According to Ashirbadi Lal Srivastava, it was a big mistake for Humayun to lay siege to the fortress instead of making an agreement with the ruler of Kalinjar against the Afghans. (Srivastava, 1970, p. 46) This was a minus for the Mughals who could not win the

4 Revenue allocation system; the *jagirdars* collected taxes from the assigned region and used this income to maintain troops.

hearts and minds of the people of the region.

Withdrawing from Kalinjar, Humayun's next target was Mahmud Ludi, brother of Ibrahim Ludi and supported by Bahadur Shah (1505-1537), the ruler of Gujarat. Mahmud Ludi's army, which moved to Jaunpur under Mughal rule, was met and defeated at Daura, from where it moved on to another Afghan chief, Sher Khan (1473-1545). Chunar Fort was besieged in retaliation against Sher Khan, who took a stance against the Mughal rule in Bengal. However, the siege was lifted after Sher Khan offered a treaty. According to the agreement, Sher Khan was to become the ruler of Bihar as a Mughal vassal and the rest of Bengal was to be subordinated to the Mughals. Although the issue seemed to have been resolved in favour of the Mughals, it gave Sher Khan the opportunity to gain strength. (Srivastava, 1970, p. 47) With this agreement, Sher Khan, who gave Humayun the impression that he had secured his eastern borders, had the opportunity to gather forces while Humayun was dealing with matters in the west.

Returning from his first campaigns, Humayun Shah spent the one-year period between 1533 and 1534 in Agra and Delhi in debauchery. Spending his spoils on entertainment, Humayun also ordered the construction of a new city, Din-Panah, near Delhi. Meanwhile, Muhammad Zaman Mirza (1496-1539), who had rebelled in July 1534, had sought refuge with Bahadur Shah, the ruler of Gujarat, after the rebellion was crushed. Bahadur Shah, who also patronized many Afghan chieftains, had become a new target for Humayun. After Bahadur Shah's vizier Mirza Muqim Khorasan Khan attacked Bayana, the Mughal army moved to Gujarat on January 20, 1535. (Gülbeden, 1987, p. 153) With the intervention of Hindal Mirza and Askari Mirza, the Gujarat army was defeated for the first time at Mandrael. Meanwhile, Bahadur Shah changed his target and marched on the Hindu Rajah in Chitor. Although the mother of the Chitor raja asked for Humayun's help against Bahadur Shah, Humayun did not intervene because of the idea that a Muslim waging jihad would not be attacked. In fact, his help at this point could have enabled Bahadur Shah to be stopped at an earlier stage and the assistance to the raja of Chitor could have made it easier for the Mughals to become an accepted power in the region. However, Humayun missed his opportunity and moved only after Bahadur Shah captured Chitor and Chitor, which had fallen under the control of the Gujaratis, was besieged by the Mughal army. Realizing that he could not stay in Chitor, Bahadur Shah fled and sought refuge with the Portuguese in the region. The Mughal army then captured the territory

of Gujarat. Nevertheless, Humayun, who had obtained a great booty with the capture of Gujarat, instead of making administrative arrangements and restoring order in the region, he again went on a debaucherous spree. His brother Mirza Askari, on the other hand, wanted to return to Agra instead of governing Ahmedabad, which had been left to him. Upon this attitude of Askari, Humayun, who came to Agra, became even more distant from the affairs related to Gujarat. (Gülbeden, 1987, p. 156) In the meantime, rebellions against the Mughals started in Gujarat with the people sent to the region by Bahadur Shah, and he, who received help from the Portuguese, came to his former lands and dominated the region again. (Srivastava, 1970, pp. 50–52)

In 1536 and 1537, Humayun, who was making preparations in Agra to recapture Gujarat, had to change all his plans with news from an unexpected place. Sher Khan, who had been the governor of Bihar under the Mughals by the treaty of 1532, had started to act independently, (Srivastava, 1970, p. 51) issued coins in his own name and even started to use the title of 'Shah'. (Özcan, 2010, p. 179) Taking action against this situation, Humayun laid siege to Chunar Fortress for the second time on July 27, 1537. At this point, Sher Shah convinced the Mughals to make another treaty. According to the agreement, Bihar was to be ceded to Sher Shah and the rest of Bengal was to remain under Mughals rule. Although a compromise was reached with this agreement, Humayun had to move again when Sher Shah attacked the Mughal vassal, Ghiyasuddin Mahmud in Bengal. (Gülbeden, 1987, p. 157) On August 15, 1538, Humayun arrived in Gour, which would later be known as Jannatabad, and fell into a life of debauchery, attracted by the beauty of the region. Meanwhile, Sher Shah, who had cut Humayun's connection with Agra, had come to dominate the area between the Koshi and Ganges rivers.

While Humayun Shah was enjoying himself in Gour unaware of everything, Hindal Mirza came to Agra and declared himself the new Mughal ruler. Humayun, who was informed of this situation and moved to return to Agra in March 1539, was intercepted by Sher Shah after crossing the Ganges River. (Srivastava, 1970, p. 53) The two armies set up their camps and waited for three months due to the rainy season. However, at the end of three months, the Afghan army made a sudden raid and defeated the Mughal army in Chausa on June 26, 1539. (Haidar, 1895, p. 470)

After barely escaping alive, Humayun came to Agra and held a

meeting with his brothers. Although it was discussed at the meeting that all Timurid mirzas should unite and fight against Sher Shah's advance, no consensus was reached. Especially after Kamran Mirza left the meeting, it was seen that this unification could not be achieved. In the words of Daulat Mirza Haidar (1499-1551), who personally participated in these negotiations, the fall of the Chagatai Empire had begun during the rise of Sher Shah. (Haidar, 1895, p. 472)

Humayun returned to Agra but realized that he could not stay here for long and moved to Lahore. Meeting once again in Lahore, the mirzas discussed reunification. According to Humayun's sister Gulbadan Begum (1523-1603), all the mirzas held '*mashvarat* and *kangash*'⁵ every day during their stay in Lahore. (Gülbeden, 1987, p. 168) Mirza Daulat, who was also with Humayun in these meetings, cited the example of Sultan Hussein Bayqara (1469-1506) and his family⁶ and stated that it was unreasonable to abandon the Indian lands inherited by Babur Shah, and that they should unite and fight. According to the plan he proposed, each mirza and amir would occupy a mountain slope, and during the four months that Sher Shah would come to Lahore, they would strengthen themselves there and eventually unite and defeat him. This plan, however, could not be implemented due to those who raised objections and left the meeting, especially Kamran Mirza. (Haidar, 1895, pp. 478-479) Humayun, on the other hand, first sent an envoy to Sher Shah and proposed that Sirhind become the border between the two sides. Nevertheless, when Sher Shah made it clear that he wanted to push the Mughals as far as Kandahar, (Gülbeden, 1987, p. 165) Humayun followed his brother Hindal Mirza and attacked Tatta and Bakar under Shah Hussein Argun (1491-1554), but to no avail. (Haidar, 1895, p. 483) In the end, Humayun, who had to retreat to Sindh, went to Kandahar and crossed into Iran. (Srivastava, 1970, p. 63)

From 1530, when he ascended to the throne, until 1540, when he moved to Iran, Humayun Shah pursued an aggressive diplomacy and a wasteful domestic policy, and he used the resources at his disposal in a wasteful manner. His lack of attention to the internal and external problems he faced from the beginning of his reign and his fondness for debauchery were Humayun's greatest weaknesses as a ruler.

5 Both terms traditionally refer to the practice of resolving an issue through consultation and collective decision-making.

6 According to the account of Mirza Daulat, Sultan Hussein Bayqara and his seventeen sons became an open target for Uzbek Shaybani Khan as a result of the breakdown of unity within the family, and were eliminated. (Haidar, 1895, 478.)

He ignored domestic problems by not taking the necessary measures against regional Afghan chiefs, Timurid mirzas and jagirdars, and preferred peaceful relations with his neighbours to war. In conclusion, it can be argued that the main reason for Humayun's expulsion from India was the fact that the Mughals were still regarded as invaders by the people of the region, and the new emperor's careless attitude.

Timurids in Iran

Unable to hold on in India in this process, Humayun moved to Iran in 1544 on the advice of Bayram Khan (1501-1561). (Şahin, 2019, p. 1196) In this period when the Mughals were expelled from India, the Shiite Safavids were struggling against the Sunni Ottomans and Uzbeks in Iran. In fact, the Shiite Safavids were diplomatically isolated in these struggles in which political conflicts evolved into religious dimensions. Shah Tahmasb I Safavid (1514-1576), who wanted to attract the Mughal ruler Humayun, who had taken refuge with him, to his side, was going to patronize his ally in this direction. (Oruç & Dağlar, 2016, p. 667) However, Shah Tahmasb wanted Humayun to convert from Sunnism to Shiism in return for the aid he would provide. Although Humayun did not want to accept this request, he accepted the Shiite faith after Bayram Khan suggested that this was the right thing to do at the moment. (Şahin, 2019, p. 1196)

The Safavids had thus gained a new ally, but the court was uncomfortable with Humayun's presence. Humayun's announcement of his conquest of Gujarat and his emphasis on the greatness of this region was perceived as a show of force by the government of the state he had defected to. Humayun claimed to be a great power based on this conquest and emphasized that Shah Tahmasb had gained prestige by allying with him. While this attitude of Humayun caused unrest in the Safavid court, the fact that he was the son of Babur created a situation of distrust against him. Babur, who had allied himself with the Safavids during the reign of Ismail I and accepted Shiism, had abandoned Shiism and turned his back on the Safavids after Shiite policies shook his power in Turkestan. Whether this move, which was seen as a betrayal by the Qizilbash, would also be made by Humayun increased the mistrust between them. (Oruç & Dağlar, 2016, p. 668) In addition to all these, Humayun's descent from Timur was in conflict with Safavid interests in Turkestan. Mughal Shah's ideal of re-dominating Turkestan and re-establishing the Timurid state was mentioned above. Whether the same was true for Humayun was another question

mark for the Safavids.

Despite all this, Tahmasb had no choice but to support Humayun and restore him to the throne of India. Because Sher Shah, who had come to power in India, had come into contact with the Ottoman ruler Suleiman the Magnificent (1494-1566). (Oruç & Dağlar, 2016, p. 668) Although it was understood that 'the Safavid movement could not be 'destroyed, but could be kept at a certain point' for the Ottomans (Emecen, 2021, p. 264), the siege of Iran by the Ottomans in the west, the Uzbeks in the north and Sher Shah in the east could change this idea. Shah Tahmasb, who could not risk the situation he was in, was obliged to help Humayun Shah. Accordingly, ten thousand horsemen, accompanied by Tahmasb's son Murat and his squire Budak Khan, were placed under Humayun's command and moved towards Kandahar. (Oruç & Dağlar, 2016, p. 668) The fact that Humayun was in a way supervised and supported by Safavid commanders shows that this alliance was a cautious agreement.

Humayun's Second Reign

On March 21, 1545, the Mughal army entered Kandahar and left the region to the Safavids in accordance with the treaty. Taking Mirza Askari, whom they had captured in Kandahar, with them, the army came to Kabul and captured the city from Mirza Kamran in November. After Kabul, Humayun moved on to Bedakhshan and fought against the Uzbeks near Balkh, where he also achieved victory and continued on his way. By 1550, Humayun, who had restored order in Afghanistan, was now ready to re-enter the lands of Hindustan, which was his father's legacy. (Biyıktay, 1991, pp. 56-57)

In Humayun's absence, Sher Shah, who ruled the region, established the administrative order in the region that the Mughals had been unable to achieve. (Fisher, 2020, p. 112) In fact, this system established by Sher Shah constituted the basis for a serious development in North India, where administrative authority had been weakening for a long time. With the death of Sher Shah in 1545, followed by the death of his son Islam Shah in 1553, North India once again became a battleground for the regional powers' struggle for power. (Srivastava, 1970, p. 64) Humayun, who thought that the time was opportune, arrived in Peshawar on December 25, 1554, after establishing order in Afghanistan, and stepped back into India. (Majumdar, 1974, p. 62)

After reaching East Punjab, Humayun divided his army into three divisions and gave the order to advance, and on February 24, 1555,

Lahore came back under Mughal rule. On May 15, the Mughal army under Bairam Khan defeated the combined Afghan army at Machhiwara, which was a turning point. The defeated Afghan forces did not pose a serious threat to the Mughals from that point on, and the Mughals came to dominate Punjab. The Timurid forces then marched on Delhi and captured it on July 23, and Humayun regained the throne of India after fifteen years. (Srivastava, 1970, p. 66)

The Movements of Humayun in the Ottoman Archive Documents

Realizing that they had nowhere else to go but India, this land became a new homeland for the Timurids. Indeed, they could not go back to Turkestan, and they had seen this for themselves. It was nothing but a dream for the Mughals to enter the equation as a third party against the Safavids and Uzbeks who were struggling for power in the region. Even in the letter that Humayun allegedly wrote to the Ottoman sultan, Suleiman I, it was stated that in a possible war against the Safavids, the eastern part of Mashhad should be left to the Mughals and the Ottomans should dominate the rest of the region as they wished. (Gülbeden, 1987, p. 102; Konukçu, 1998, p. 482) Although there are debates about this letter, what is important for us at this point is that it specifically states that the eastern part of Mashhad was now held by the Timurids.

While searching for the original version of this letter in the Ottoman Archives, a *takrir*⁷ document was discovered, revealing that Humayun Shah, in cooperation with the Safavids, turned his attention toward India and abandoned his ambitions in Turkestan. As indicated by the phrase in the document, “*Kızılbaşla Hümâyûn Mîrzâ Semerkand yolundan Bedehşan üzerine Kızılbaş Mâri yolundan Buhara üzerine gelmeye ittifâk etmişlerdir*,”⁸ (TSMA, Evrak Collection[E], no. 903/69) Humayun advanced from Samarkand to Badakhshan, moving from north to south towards India, while the Safavid army headed toward Bukhara, thus moving into Turkestan. During the period when Humayun held control over Kabul and Kandahar, this intelligence, reportedly obtained from someone named Burak Khan, was conveyed to the Ottoman court and to Sultan Suleiman I. The document demonstrates that the Timurid-Safavid alliance represented a relinquishment of Central Asia

7 *Takrir* was an official memorandum or report submitted to the Ottoman court, often used to convey intelligence, administrative decisions, or political developments.

8 “They have agreed that Qizilbash [Safavid] forces and Humayun Mirza would advance toward Badakhshan via the Samarkand route, and that the Qizilbash would move toward Bukhara via the Mari route.”

by the Timurids.

On the other hand, it is evident that the Mughals refrained from taking a position against the Uzbeks, who had brought about the end of the Timurid state. Although Michael H. Fisher argues that Humayun aimed to liberate his homeland of Balkh and Transoxiana before India (Fisher, 2020, p. 11), he is probably mistaken because of his expedition to Balkh. For it does not make sense for the Safavids to send a Timurid descendant with an army to a region where the Safavids and Uzbeks were already struggling for dominance. As mentioned above, the Safavids were already worried that Humayun might want to reconquer their ancestral lands. It should also be noted that the aid to Humayun was also intended to eliminate Sher Shah. Because the Safavids provided support to Humayun against him, who was likely to cooperate with the Ottomans. When we look at what Gulbadan Begum, who was personally with Humayun during this period, wrote in the Humayunnama, we do not find any statement that the Balkh expedition had a great aim to dominate Transoxiana, as Fisher states. The reason for the Balkh campaign was probably to take precautions against an Uzbek attack from Turkestan. By strengthening their western border and protecting their presence in Afghanistan, the Mughals would be able to advance on India.

Reforms and Re-establishment of the Mughal Authority

Now the sole homeland of the Timurids, India was waiting for its new citizens. The return of the Mughals and the process that followed would mark the beginning of a new era for the establishment of order in Hindustan. It would not be wrong to say that this change started with Humayun Shah. Humayun, who had failed in his previous reign due to his addiction to debauchery, was ready to become the new ruler of India with the experience he had gained. Although Srivastava states that Humayun did not make any effective reforms or innovations after his return to India, it should be noted that this is an extreme statement. (Srivastava, 1970, p. 69) In fact, Humayun, who ascended the throne again on July 23, 1555, ruled for only six months and died on January 26, 1556. Nevertheless, his activities during this six-month period were not insufficient as Srivastava claims. Aiming to win the hearts and minds of Indian Muslims, Humayun first recalled and paid homage to Sheikh Gadai Kamboh (d. 1574), a Suhrawardi sheikh who had been exiled during the reign of Sher Shah. He also appointed governors to the cities, which he divided into semi-autonomous struc-

tures, and positioned himself as the ruler over them. (Fisher, 2020, pp. 113–114) On the other hand, in order to win the hearts of his Hindu subjects, he started to wear special-colored clothes in line with Hindu traditions. (Srivastava, 1970, p. 69) When we look at Humayun, who not only made administrative arrangements in his six-month second reign but also tried to win the hearts of his subjects, we see a ruler who has learned from his previous mistakes and is a candidate to become a great emperor. Even though Humayun could not establish the necessary order in this short period of time, bright days were on the horizon for India. The reign of Humayun's successor Jalaluddin Muhammad Akbar would be the beginning of a new era.

Conclusion

Briefly, this research has followed the evolution of Timurid political power from its classical emphasis on Central Asia to a more formal and enduring mode of rule in India, Humayun Shah's second reign playing a key role in this development. By bringing together royal memoirs, historical chronicles, and an Ottoman archive document, this study presents a close analysis of a transformative moment in dynastic ideology. The sequential relinquishing of Turkestan as a dynastic ideal, along with the sequential adoption of Hindustan as a newly imagined homeland, has been understood not just as geographical compulsion but also as an indicator of a fundamental shift in political identity. Against this background, the article first disclosed Babur's view of India as a temporary sanctuary, a treasury house of wealth, and a forward operating base for conquests of Central Asia. It then examined the sequence of political, military, and diplomatic setbacks that drove Humayun into exile and identified a pivotal moment in the realignment of Timurid aspirations. Lastly, the assessment of Humayun's comeback from Iran and his reign subsequently exceeds the scope of a momentary restoration, and it is understood to be a significant stepping stone for establishing the foundation of a long-lasting Timurid rule in India. Though the institutional framework of Mughal rule would definitely be impacted during Akbar's reign, this study contends that Humayun's restoration needs to be viewed as a symbol of transition indicating the initial indications of an early modern state in India. Humayun's subsequent reign was not only a restoration of power but also the beginning of a new political order.

REFERENCES

- Abu'l-Fazl. (2015). The history of Akbar (W. M. Thackston, Trans.). London: Murty Classical Library of India.
- Babur. (2002). The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor (W. M. Thackston, Trans.). New York: Modern Library.
- Babur, G. Z. M. (2006). Baburnâme (R. R. Arat, Trans.). Istanbul: Kabalcı Yayınları.
- Bıyıktaş, H. (1991). Timurlular zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Emecen, F. M. (2021). Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş tarihi (1300–1600). Istanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fisher, M. H. (2020). Babürlüler: Hindistan'da bir Türk imparatorluğu (M. F. Çalışır, Trans.). Istanbul: Kronik Yayınları.
- Gülbeden. (1987). Hümayunnâme (A. Yelgar, Trans.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gündüz, T. (2010). Şah İsmâil. In TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) (Vol. 38, pp. 253–256). Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Haidar, D. M. (1895). The Tarikh-i-Rashidi: A history of the Moghuls of Central Asia (E. D. Ross, Trans.). London: Sampson Low, Marston and Company.
- Konukçu, E. (1991). Bâbü. In DİA (Vol. 4, pp. 395–397). Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Majumdar, R. C. (1974). The Mughul Empire. Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan.
- Oruç, C., & Dağlar, M. (2016). Tahmasb-Hümayun ittifakında Şiilik'in rolü. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 6(3), 667–682.
- Özcan, A. (2010). Şîr Şah. In DİA (Vol. 39, pp. 179–181). Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Roux, J.-P. (2018). Babur (L. A. Özcan, Trans.). Istanbul: Dergâh Yayınları.
- Şahin, H. H. (2019). Orta Çağ Hindistan'ında yönetim: Bayram Han'ın Ekber Şah'a etkisi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(3), 1196–1211.

Srivastava, A. L. (1970). The Mughal Empire. Agra: Shiva Lal Agarwala & Company.

Topkapı Palace Museum Archive (TSMA), Evrak Collection, no. 903/69.

Appendix 1

Ottoman Memorandum (Takrir) Regarding Humayun Shah (TSMA.E.903/69)

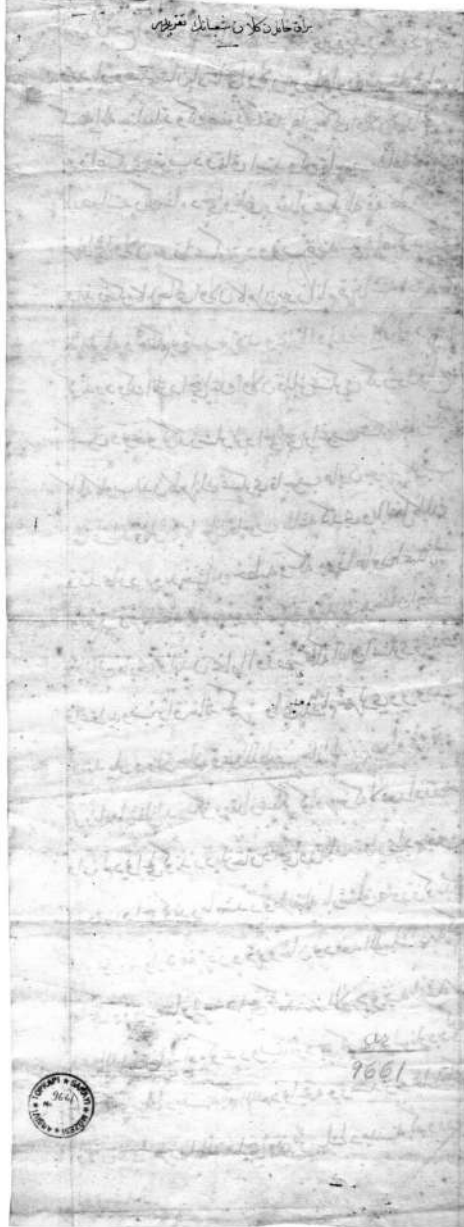
Burak Han'dan gelen şa'iyânın takriridir.

Ne yerden cem' olur deyu sûâl etdük de cümlesi Rum'dan gelür deyu cevap virdiler ve Hindûstan padişahı olan Mirzâ Hümâyûn, Şîr Han nam kimesne ile ceng itdük de sınıb Kandahâr hâkimi olan karındaşı Mirzâ Â'skerî çıkub dutmak istedik de kacub Şah'a gelüb yardım istedik de Şah dahi oğlunu bir mikdar asker ile Kandahâr'a gönderüb karındaşı olan Mirzâ Askerî'yi dutub hazinesini Şah'a gönderdi ve ândan sonra Kâbil hâkimi olan Kâmrân Mirzâ nam karındaşına adam gönderüb benim ânlar ile düşmanlığım yokdur Semerkand ve Buhara üzerine varalum deyu haber gönderdük de ânlar dâhi yanında olan Kızılbaş askerin göndersün ve tâc giymesün deyu haber göndermişler bu dâhi tâcı bırağub askere icâzet virüb Kâbil'e gelüb ândan Kâmrân'ın askeri kacub Hümâyûn Mirzâ'ya gelüb itâ't itdüklerinden Kâmrân kaçub dağa gitdi ve bil-fi'l Kâbil'de, Kandahar'da ve Bedeşân'da hutbe ve sikke Mîrzâ Hümâyûn ismine kırat olunur Kızılbaşla Hümâyûn Mîrzâ Semerkand yolundan Bedehşân üzerine Kızılbaş Mâri yolundan Buhara üzerine gelmeye ittifâk etmişlerdir deyu şimdi ferâgat idüb Burak Han'a (...) ve Aybek nam şehirleri virüb barışdılar ve Burak Han ve Abdüllatif Han ile bizim adavetimiz yoktur eğer bizimle barışıklık iderseniz bir mikdar asker gönderesiz ki Lahor üzerine varalım deyu elci gönderdiler. Han dahi on bin mikdarî adam ta'yin idüb dahi göndermemişdir. Bu tarikle barışıklık sûddetin gösderüb gerü üzerine varmak mukarrerdir ve mezbur han bu def'a elli bin adama giyim bahası virüb sâirlerine dâhi giyim ve zırh alasuz deyu tenbih etmişdir ve Abdüllatif Han'a adam gönderüb ânlar dahi geri hazırlasunlar didük de yigirmi yedi bin âdemîsine giyim alın deyu akça virmişdir ve Buhara hâkimi olan Abdülaziz Sultan dâhi on beş bin âdemisine giyim ve zırh alıvırmıştır.

Appendix 2

Front Side of the Document

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BDA) ©

TSMA.E.0903

Appendix 3

Back Side of the Document

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DARE BASKANLIĞI (BGA) ©

نه برن جمع اولور و سوال اذ و كن جمله سي و مدين كلور و چو
 و بر بلو و هندستان پادشاهي اولان ميوزاهايون شيوخان نام
 كسته الله جنك اند و كن صنوب قند هار حاكمي اولان قنبراشي
 ميوزا عسكري جغوب دو تفاق استد و كن قاجوب شاهه كلوب
 باروم استد و كن شاه دنجي و غلبي بر مقدار عسكريله قند هار كوئور
 قنبراشي اولان ميوزا عسكري و ووب قنبره سني شاه كوئور
 و اند نصك كابل حاكمي اولان كامران ميوزا نام قنبراشنه ادم كوئور
 بم ائويله د شتملكم يوقد ر سمر قند و بخارا اوزدنه وار لم ديوشور
 كوئور و كن انلور ايجي انلور اولان قنبراش عسكري كدر سوز و تاج
 كيمون ديوشور كوئور شلور بر ايجي ايجي براغوب عسكرا اجاز شويور
 كالبه كلوب اندن كامرانك عسكري قاجوب هايون ميوزا كلوب
 اطاعتان و كلورن كامران قاجوب طاعنه كدي و بال فضل كابلن
 و قند هار و بدخشانده خطبه و سكه ميوزاهايون احمد قنبر
 اولنور و قنبراشله هايون ميوزا سمر قند و لندين بدخشان اوزدنه
 و قنبراشي ماري يولندن بخارا اوزدنه حاكمه اتفاق انلور و چوئور
 قنبراشي و وب براق خاندن كچر و اي بلك نام شهر لري و ووب
 بارشديلر و براق خان و عبداللطيف خان ايله بزم عدا و تيز و قند
 اكر بونله بارشغل ايدرسكن و مقدار عسكرو كوئور سوز كه لاهور اوزدنه
 واره لم ديوايجي كوئور ديورخان د ايجي اون بلك مقدار ايدم بچين
 ايدوب د ايجي كوئور مامشدر و بطرنيله بارشغل صورتن كوئور
 كبر و اوزدنه و ايتي مغرزد و و فرورخان و و قنده الله بلك ادمه كيم
 بهاجي و ووب ساور بونه د ايجي كيم و نيز الاندرو تونيه انشدر
 و عبداللطيف خان ادم كوئور ووب انلور بچي كيم حاضر لولور و كن
 يكي يدي بلك اديسته كيم الله د و لقيه و و مشدر و بخارا ايك
 اولان عبدالعزير سلطان د ايجي اون بچي اديسته كيم و و
 البوريشدر

TSMA.E.903/69

TSMA.E.0903

HATALI TIBBÎ UYGULAMALARDA HEKİMİN CEZA SORUMLULUĞU

Av. Melis KARACA OĞUZ¹

Özet

Günümüzde Tıp Biliminin gelişimiyle Tıp Hukuku da dinamik bir süreç yaşamaktadır. Tıp Hukuku alanında bazı düzenlemeler bulunsa da ayrıntılı ve kapsamlı hukuki düzenlemelerin olmayışı birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlardan biri hekimin hatalı tıbbi uygulamasından doğan ceza sorumluluğudur. Hekimlerin malpraktis olarak adlandırılan hatalı tıbbi uygulamaları hukuki sonuçları bakımından oldukça önem taşımaktadır. Şüphesiz ki her tıbbi uygulama bünyesinde belirli bir risk barındırmaktadır. Tıbbi müdahale sırasında ve sonrasında ortaya çıkabilme ihtimali olan bu riskler komplikasyon olarak adlandırılmaktadır. Hekimlerin hatalı tıbbi uygulamaları sonucunda Türk Ceza Kanununa göre cezai sorumluluğu gündeme gelmekte, bununla birlikte dikkat ve özen yükümlülüğü yerine getirilerek tıbbi müdahalenin doğru ve eksiksiz bir biçimde uygulanması halinde meydana gelebilecek komplikasyonda hekimin sorumluluğuna gidilememektedir. Çalışmamızda da teorik ve kavramsal literatür taraması yapılarak komplikasyon ve malpraktis ayrımı yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın devamında hekimlerin ceza hukuku bakımından işleyebilecekleri suçlar incelenmiş, hukuka uygunluk sebepleri yargı kararları ışığında ele alınarak hangi durumlarda hekimin cezai sorumluluğuna gidilebileceğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Yapılan çalışma ile hekimlerin ceza sorumluluğunun tereddüte yer vermeden ortaya koyulabilmesi için, hekimlerin hak ve sorumluluklarının da içinde bulunduğu müstakil hukuki bir mevzuata ihtiyaç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tıbbi Uygulama; Malpraktis; Komplikasyon; Hukuku Uygunluk Sebebi; Hekimin Cezai Sorumluluğu

1 İstanbul Gedik Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuk, karacamelis90@gmail.com

CRIMINAL LIABILITY OF THE PHYSICIAN IN MALPRACTICE

Abstract

Today, with the development of medical science, Medical Law is also experiencing a dynamic process. Although there are some regulations in the field of Medical Law, the lack of detailed and comprehensive legal regulations brings with it many problems. One of these problems is the criminal liability arising from the physician's incorrect medical practice. The incorrect medical practices of physicians, called malpractice, are very important in terms of their legal consequences. Undoubtedly, every medical practice contains a certain risk. These risks, which may arise during and after medical intervention, are called complications. As a result of incorrect medical practices of physicians, their criminal liability comes to the agenda according to the Turkish Penal Code, however, if the obligation of attention and care is fulfilled and the medical intervention is applied correctly and completely, the physician cannot be held responsible for the complications that may occur. In our study, we have tried to distinguish between complications and malpractice by conducting a theoretical and conceptual literature review. In the continuation of the study, the crimes that doctors can commit in terms of criminal law were examined, and the reasons for legal compliance with the law were examined in the light of court decisions, and it was aimed to reveal in which cases the criminal liability of the doctor could be incurred. The study concluded that in order to establish the criminal liability of physicians without any hesitation, there is a need for an independent legal legislation that includes the rights and responsibilities of physicians.

Keywords: Medical Practice; Malpractice; Complication; Reason For Legal Compliance; Criminal Liability of the Physician

1.GİRİŞ

Tıp Hukuku, insan sağlığı ve yaşamı ile doğrudan ilgili olması nedeniyle özellikle de son zamanlarda gündemi meşgul eden önemli konulardan biri haline gelmiştir. Hekimler tarafından yapılan tıbbi müdahaleler hastanın sağlığını kimi zaman da yaşamını etkileyebilecek sonuçlar doğurabileceğinden hem etik kurallar hem de hukuk kuralları çerçevesinde değerlendirilmek durumundadır. Son yıllarda hatalı tıbbi uygulama (malpraktis) kavramı gerek hukuk gerekse sağlık ala-

nında önem arz eden kavramlar arasına girmiş olup malpraktis sonucu hekimlerin hukuki ve cezai sorumluluğu da yakından incelenmeye başlanmıştır.

Türk Hukuk Sisteminde Tıp Hukuku alanında bazı düzenlemeler bulunmakla birlikte kapsayıcı ve özel düzenlemelerin olmayışı birçok sorunu da beraberinde getirmekte ve bu alana ilişkin meydana gelen hukuki sorunlar da genel hükümlere göre yorumlanmaktadır. Karşılaşılan sorunlardan biri hekimin hatalı tıbbi uygulamasından doğan ceza sorumluluğudur. Hekimlerin malpraktis olarak adlandırılan hatalı tıbbi uygulamaları hukuki sonuçları bakımından oldukça önem taşımaktadır. Hekimlerin cezai sorumlulukları kasıtlı veya taksirli eylemlerine bağlı ortaya çıkabilmekte, bu bağlamda malpraktis, komplikasyon, ihmal, dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırılık kavramları uzun zamandan beri tartışılan konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine suçta ve kanunda kanunilik ilkesi gereği hekimlerin ceza sorumluluğu ancak kanunda suç olarak düzenlenen fiilleri sebebiyle mümkün olacaktır. Diğer bir önemli nokta ise hukuka uygunluk sebebinin bulunmamasıdır. Hukuka uygunluk sebebinin bulunması halinde hekimin cezai sorumluluğundan bahsetmek mümkün olmayacaktır.

Ülkemizde sağlık hizmetleri, kamu hastaneleri ve özel hastaneler vasıtasıyla yürütülmekte olup hasta hakları ve hekimlerin yükümlülükleri hem mevzuat hem de yargı kararları ışığında değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, Anayasa, Türk Ceza Kanunu, Hasta Hakları Yönetmeliği, Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi gibi yasal düzenlemeler ve Yargıtay İçtihatları hekimin ceza sorumluluğunun tespitinde temel kaynakları oluşturmaktadır.

Yapılan çalışma ile de hukuk sistemimizdeki temel düzenlemelere yer verilmiş, komplikasyon ve malpraktis kavramları arasındaki fark açıklanmaya çalışılmış, tıbbi müdahalenin hukuka uygunluğu konusuna değinilmiş, hekimler tarafından işlenebilecek suçlar ele alınmış, son olarak yargı kararları ışığında hekimlerin ceza sorumlulukları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. TÜRK HUKUK SİSTEMİNDE SAĞLIK HUKUKUNA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Hukuk sistemimizde sağlık hukukunu düzenleyen normlar; Anayasa, kanunlar, yönetmelikler ve meslek kuralları içinde yer almakta olup bu bölümde hekimin sorumluluğu açısından önem arz eden temel düzenlemelere değinilmiştir.

2.1. Anayasa

Hukuk sistemimizde öncelikle Anayasa madde 17’de kişilerin yaşam hakkı dolaylı olarak sağlık hakkı düzenlenmiş; madde 56’da ise devletin, sağlık hizmetlerini planlama ve yürütme yükümlülüğü açıkça ifade edilmiştir.

Anayasa’nın 90. maddesinde milletlerarası anlaşmalar düzenlenmiş, usulüne göre yürürlüğe konmuş milletlerarası anlaşmalardan temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemelerde kanunla farklı hükümlerin varlığı halinde uluslararası anlaşma hükümlerinin esas alınacağı kabul edilmiştir.

2.2 Türk Ceza Kanunu

TCK’da hekimlerin eylemleri genel ceza hukuku ilkelerine göre değerlendirilmekte; özellikle taksirle yaralama, taksirle öldürme, görevi kötüye kullanma, hükümleri sıkça gündeme gelmektedir. Hatalı tıbbi uygulama durumunda ise hekimlerin daha çok taksirle işlediği suçlar karşımıza çıkmaktadır. Hekimin müdahalesi sonucu hastanın ölmesi durumunda eğer hekimin dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırılığı söz konusu ise meydana gelen sonuç, taksirle öldürme kapsamında değerlendirilmektedir.

2.3 Hasta Hakları Yönetmeliği

Bu Yönetmelik, 1998 yılında yürürlüğe girmiş olup hukukumuzda hasta haklarına ilişkin çok geniş düzenlemeler içermektedir. İlgili düzenlemenin ilk maddesinde hasta haklarının nasıl korunması gerektiğine ilişkin esasların belirlenmesi hedeflenmiştir (Çavuşoğlu, 2019: 26).

2.4. Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi

Bu Nizamname, 1960 yılında yürürlüğe girmiş olup hekim ve dış hekimlerinin mesleklerinin icrası sırasında uyması gereken kurallar, meslek etik ve kurallarına riayet etme hususu, hekimin sır saklama yükümlülüğü, hastanın hekim seçme hakkı, hekimin tıp biliminin gerektirdiği şekilde hastaya müdahale etme yükümlülüğü, hastanın bilgilendirilme hakkı gibi konuları düzenlemiştir.

Bu normlar, hukuki sorumluluğun belirlenmesinde etik dışı davranışların tespiti açısından yol göstericidir.

2.5 1219 Sayılı Tababet ve Şuabatı San’atların Tarzı İcrasına Dair Kanun

İlgili kanunda; hekim ve diş hekimliğine ilişkin düzenlemeler, ebeler ve hemşirelerin mesleklerinin ifasına ilişkin düzenlemeler, hekimler için mesleki sorumluluk sigortası zorunluluğu gibi düzenlemeler yer almaktadır.

2.6 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu

İlgili kanunda da sağlık hizmetlerinin yürütülmesi devlete yüklenmiş bir kamu görevidir.

2.7 Türk Tabipler Birliği Hekimlik Meslek Etiği Kuralları

Dayanağı Türk Tabipler Birliği Kanunu olan bu etik kuralların amacı mesleklerini icra ederken hekimlerin uyması gereken kuralları belirlemektir (Çavuşoğlu, 2019: 28).

3.KOMPLİKASYON VE MALPRAKTİS KAVRAMLARI

3.1 Komplikasyon

Tıbbi uygulamalar izin verilen risk kapsamında değerlendirilmekte olup hekimin müdahalesi sonucunda olumsuz netice çıkabilmesi her zaman ihtimal dahilindedir (Farzaliyeva, 2019: 103).

Genel olarak komplikasyon kavramı; hekimin tıbbi girişim sırasında öngöremediği öngörse de kaçınmadığı, bilgi ve beceri eksikliğinden kaynaklanmayan, gerekli dikkat ve özen gösterilmesine rağmen meydana gelen, istenmeyen sonuç şeklinde ifade edilebilir. Komplikasyon, kusur veya ihmal olmaksızın gelişen ve genellikle hastalığın veya tedavinin doğası gereği kabul edilen risklerdendir,

Kısaca komplikasyon; hekimin bilgi ve becerisine rağmen kaçınılması mümkün olmayan durumları ifade etmektedir (Kaya &Yumak, 2024:67).

Hekimin cezalandırılabilmesi için kusurun varlığı gerekir ki; kusurun bulunmadığı durumlarda komplikasyon kavramı karşımıza çıkar. Yargıtay da vermiş olduğu pek çok kararda komplikasyon durumunda meydana gelen neticeden hekimin hukuki ve cezai sorumluluğuna gidilemeyeceği görüşüne varmıştır. Bir kararında ise komplikasyonu hekime atfedilemeyecek, öngörülebilir risk olarak değerlendirmiş ve çoğu durumda hekimin cezai sorumluluğunun bulunmadığını vurgulamıştır (Y.12. CD. 2019/8434 E., 2020/2154 K.).

Son olarak komplikasyondan bahsedebilmek için; tıbbi müdahalenin yetkili kişi tarafından yapılması gerekmekte olup yetkisiz kişiler tarafından yapılan tıbbi müdahale sonucu meydana gelen neticenin

komplikasyon olarak değerlendirilmesi mümkün değildir.

3.2 Malpraktis

Hatalı tıbbi uygulama anlamına gelen malpraktis kavramı, hekimin bilgi, dikkat ve özen yükümlülüğüne uymaması sebebiyle zarar meydana gelmesi şeklinde açıklanabilir.

Hekimlerin muayene, teşhis ve tedavi sırasındaki hatalı tıbbi uygulamaları, komplikasyonun zamanında fark edilip müdahale edilmemesi olarak da ifade edilir.

Kötü, hatalı uygulama anlamı taşıyan malpraktis kavramı, görüldüğü üzere öğretilde değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Bir diğer tanımlama ise şu şekildedir: *“hekimin basiretli ve mesleğinde ortalama bir hekim gibi davranmaması sonucu hastanın zarar görmesi”* (Özkara, 2016:168).

Uygulama hatası denildiğinde, hekimin davranışlarının tüm basamakları esas alınmaktadır (Hakeri, 2022:1112).

Bir görüş de, tedavi hatası kavramını esas almakta; yanlış tedavi teşhis, yanlış enjeksiyon, yanlış tetkik, araçların yetersizliği, gerekli dikkat-özenin gösterilmemesi sonucu meydana gelen bedensel ve manevi zararlar şeklinde tanımlama yapmaktadır (Hortoğlu, 2006:12).

Malpraktisin üç temel biçimde ortaya çıktığını söylemek mümkündür: Yanlış teşhis veya geç tanı, yanlış tedavi uygulaması, hastaya gerekli bilgilendirmenin yapılmaması veya aydınlatılmış onamının alınmaması. Bu durumda hekimin mesleki standartlara uymaması, gerekli dikkat ve özeni göstermemesi veya hasta haklarını ihlal etmesi halinde cezai sorumluluk söz konusu olacaktır.

Konu ile ilgili bazı istatistikî bilgilere değinmek gerekirse: Malpraktis iddiasıyla açılan davalarda failin cezalandırıldığı olayların yaklaşık 5’te 1’inin ölümle sonuçlandığı görülmektedir (Yorulmaz&Kır&Ketenci, 2006:67). En fazla karşılaşılan malpraktis vakaları; cerrahi işlemler, anestezi uygulamaları ve kan nakli sırasında ortaya çıkmaktadır (Polat, 1997:57). Farklı yıllarda yapılan araştırmalara göre malpraktis vakalarının en sık karşılaşıldığı alanların kadın doğum, genel cerrahi, anestezi ve ortopedi alanları olduğu görülmektedir.

3.3 Komplikasyon ve Malpraktis Ayrımı

Komplikasyon ve malpraktis arasındaki sınır çizgisi, gerek doktrin de gerekse uygulamada sıkça tartışma konusu olmaktadır. Hekimin müdahalesi sonucu meydana gelen olumsuz neticenin komplikasyon

mu malpraktis mi olduğu somut olayın özelliklerine göre değerlendirilecektir (Demir&Kirkkit, 2022/1:85). Bu bağlamda belirleyici olan, kusur durumu, öngörülebilirlik ve önlenebilirlik kavramlarıdır.

Somut olayın meydana gelişi, hangi koşullar altında gerçekleştiği, müdahaleden kaynaklanabilecek riskler, gerçekleşme sıklığı, öngörülebilirlik ve önlenebilirlik oranları çerçevesinde malpraktis ve komplikasyon değerlendirmesi yapılabilir.

Müdahalede bulunan hekimin komplikasyonu önlenmesi kesin olarak imkan dahilinde değilse mutlak, aksi takdirde nispî komplikasyon söz konusu olur. Kontrol edilebilen riskler nispî komplikasyon olarak değerlendirilirken; önlenmesi mümkün olmayan komplikasyonlar ise, mücbir sebebe dayalı mutlak komplikasyon olarak değerlendirilir. Mücbir sebep, nedensellik bağına kestiğinden hekimin sorumluluğu gündeme gelmez. Beklenmedik hal niteliğine sahip nispî komplikasyonlar ise, objektif özen yükümlülüğüne aykırılık teşkil ettiği noktada kısmen de olsa hukuki sorumluluğa sebep olurlar (Demir, 2020: 87).

4.CEZA HUKUKU BAKIMINDAN TIBBİ MÜDAHALENİN HUKUKA UYGUNLUĞU

Hekimlik insan vücuduna müdahale hakkının verildiği nadir mesleklerden biridir. Tıbbi müdahale özel hukuk bakımından kişilik değerlerine aykırılık; ceza hukuku bakımından ise kasten yaralama niteliğindedir. Bu sebeple hekimin sorumluluğunun doğmaması için hukuka uygunluk koşullarının bulunması gerekir. Bir diğer ifadeyle hekimlerin gerçekleştirdikleri tıbbi müdahaleler, ilk bakışta Türk Ceza Kanunu'nun 86. Maddesindeki "kasten yaralama" hükümlerine uygun gibi görünse de bu müdahalelerin belirli şartlarda hukuka uygun olduğu kabul edilir.

4.1. Tıbbi Müdahalenin Hukuka Uygunluk Koşulları

Hukuka uygunluk, öğretide ve yargı kararlarında aşağıdaki üç temel koşula bağlanmıştır.

4.1.1.Tıbbi Müdahalenin Sağlıkçı Tarafından Yapılması

Kişinin vücut bütünlüğüne yalnızca sağlık personeline müdahalede bulunma yetkisi tanınmıştır. Sağlık personeli dışındaki kişilerin yaptığı müdahaleler, hem cezai hem de hukuki sorumluluk doğurmaktadır (Petek, 2013: 60).

Diğer yandan kalp krizi gibi zorunluluk hallerinde, kalp masajı yapan kişi zorunluluk hali sebebi ile cezalandırılmayacaktır.

Tıp alanında eğitim almamış ya da almış olduğu eğitim dışında müdahalede bulunan kişilerin filleri de hukuka aykırı sayılmaktadır. Şöyle ki; ebe olmayan bir kişinin doğum yaptırmayı, eczanın yetkisi olmadığı halde enjeksiyon yapması hukuka aykırı tıbbi müdahale kabul edilir (Bilgen, 2005:41).

Danıştay da tıbbi müdahalenin sadece hekimler tarafından yapılabileceğine, müdahalenin yardımcı sağlık personeli tarafından yapılması halinde telafisi mümkün olmayan zararların meydana gelebileceği görüşüne sahiptir (10. D, 04.12.2007, 5487/5876).

Uygulamada tartışmalı olan konulardan biri de, anestezi teknisyenin, anestezi uzmanı olmadan görev yapmasının hukuka uygun olup olmadığıdır (Hakeri, 2022:298). Yargıtay kararına konu bir olayda, Adli Tıp Kurumu, sezaryende anestezi uzmanının olmadığı bir ameliyatta kadın doğum uzmanının sorumluluğunda bulunan anestezi teknisyenin işlem yapabileceğini kabul etmiştir (12. CD., 27.03.2015, 1499/5293). Başka bir kararda anestezi uzmanının bulunduğu durumlarda uzmana danışmadan kendi inisiyatifi ile müdahale yapması hukuka aykırı kabul edilmiştir (12. CD, 11.03.2020, 10941/2682). Kanımızca, anestezi uzmanının olduğu ameliyatta, kendi inisiyatifi ile müdahalede bulunamayan teknikerin; anestezi uzmanının bulunmadığı bir ameliyatta, 6 yıl tıp eğitimi ardından 4 yıl uzmanlık eğitimi alarak görevlerini ifa eden anestezi uzmanı yerine, başka branşta bir hekimin gözetimi dahi olsa müdahalede bulunması hukuka uygun kabul edilmemelidir. Dolayısıyla bu gibi sorumluluk doğurabilecek tartışmalı durumlar karşısında çalışmamızın da temel noktası olan mevcut yasal düzenlemelerin yetersiz kaldığı ve özel düzenlemelere ihtiyaç olduğu hususunu bir kez daha vurgulamak gerekir.

4.1.2.Aydınlatılmış Rıza

Aydınlatılmış rıza tıp etiğinin de bir gereği olup hukuka uygunluk sebebi olarak karşımıza çıkar (Hakeri, 2022:329). Hastanın ne için rıza gösterdiğini bilmesi ise geçerlilik şartıdır. Dolayısıyla hukuka uygunluk şartını sağlayan rızadan bahsedebilmek için aydınlatılmış rıza aranır.

Diğer yandan kişilerin serbestçe tasarruf edilemeyen haklar üzerinde rıza göstermeleri mümkün değildir (Deryal, 2012:70). Örnek verecek olursak kişi yaşam hakkından vazgeçemeyeceği için ötenazi gibi bir durumda gösterdiği rıza geçerli değildir.

Aydınlatılmış rıza: riskleri, faydaları ile alternatifleri tüm ayrıntı-

sıyla hekim tarafından anlatılan tıbbi müdahaleye hastanın gönüllü şekilde kabul göstermesi olarak tanımlanabilir (Hakeri, 2022:320).

Uygulamada, ayrıntılı bir aydınlatmaya önem veren mahkemeler için öncelikli husus, hastanın kendi geleceğini bizzat belirleme hakkıdır. Örnek vermek gerekirse; omurga kırığı olan bir hastaya iyileşme için, yatak istirahati ve kapalı cerrahi alternatiflerini anlatmadan direkt komplikasyon riski çok yüksek olan açık cerrahi müdahaleye yönlendiren ve hastayı ameliyata ikna eden hekim aydınlatma yükümlülüğünü yerine getirmemiş olacaktır. Yargıtay da bir kararında hastanın farklı cerrahi yöntemler hakkında aydınlatılmadığı ve yapılan ameliyatın gereksiz olduğu olayda; hekimin hastayı yeterince aydınlatmadığı ve hastadan aldığını iddia ettiği rızanın da geçersiz olduğu görüşüne varmıştır (12.CD, 20.01.2015, 7841/710).

Ancak bazı hallerde rıza aranmaksızın yapılan müdahale hukuka uygun kabul edilmektedir. Şöyle ki; acil durumlarda bilinci kapalı olan bir hastaya yapılan müdahalede varsayılan rızanın varlığı kabul edilir. Bir diğer durum ise kamu sağlığı için yapılan müdahalelerdir ki; kolera, veba, kızamık, kuduz gibi bulaşıcı hastalıkların varlığı halinde hekimlerin zorunlu muayene ve tedavide bulunma hakları vardır ve hastanın rızası aranmaz.

4.1.3.Tıp Biliminin Verilerine Göre Zorunlu ve Bu Verilere Uygun Tıbbi Müdahale

Tıbbi müdahalenin hukuka uygunluğundan bahsedilmek için gerekli olan bir diğer şart da müdahalenin tıp biliminin verilerine göre zorunlu ve güncel tıbbi standartlara uygun olmasıdır (Savaş, 2007:42). Bu şartı iki şekilde anlamak gerekir ki; öncelikle, tıbbi müdahale tıp bilimine göre zorunlu olmalı (endikasyon şartı), ikinci olarak müdahale tıp biliminin gereklerine uygun şekilde dikkatli ve özenli yapılmalıdır (Hakeri, 2022:593). Gereksiz veya tıbbi gereklilikten uzak müdahaleler, hukuka uygunluk zeminini ortadan kaldırır. Şöyle ki; tedavi amacı dışında yapılan müdahaleler, hukuka uygunluk şartını taşımaz ve cezai sorumluluk doğurur.

Endikasyon, tıbbi müdahalenin haklı sebebi olarak kabul edilmekte, tıbbi müdahalenin gerekli ve zorunlu görülmesi anlamına gelmektedir. Anayasa'nın 17. Maddesinde de, "tıbbi zorunluluklar dışında kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz" ifadesi ile endikasyonun (tıbbi zorunluluk) varlığının tıbbi müdahale için gerekli olduğu düzenlenmiştir.

Endikasyon olmadan yapılan tıbbi müdahale ceza hukuku bakımından kasten yaralama, hasta ölmüş ise kasten öldürme olarak değerlendirilir (Petek, 2013: 77). Narkoz, ameliyat, ilaç tedavisi, aşı gibi müdahalelerde endikasyon şartı arandığı gibi, teşhise yönelik olan röntgen, kan alma gibi faaliyetlerde de endikasyon şartı aranır.

Estetik ameliyatlar, erkek çocuklarının sünnet olması, cinsiyet değiştirme ameliyatlarında ise sosyal ve psikolojik endikasyonun varlığından söz etmek mümkündür.

Endikasyonun varlığının yanında yapılan müdahalenin tıp biliminin verilerine (tıp bilimi için uygun görülen tanı ve tedavi yöntemi) uygun gerçekleşmesi gerekir. Tıp biliminin kabul ettiği ve hekimlerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul gören yöntemler ise tıbbi standart olarak kabul edilir. Tıbbi standartlara uygun tedavi için hekimlerin günceli takip etmesi gerekir. Ancak bu yükümlülük sınırsız olmayıp hekimden beklenen ülkesinin gelişmişlik düzeyine, zamana ve uzmanlık alanına göre sahip olması gereken donanımdır (Gökcan, 2017:197).

Sonuç itibariyle hukuka uygun bir tıbbi müdahaleden bahsedebilmek için yukarıda açıklanan şartların tümünün varlığı gerekmektedir.

5.Hekimler Tarafından İşlenebilecek Suçlar

Hekimlik doğası gereği insan sağlığına ve yaşamına doğrudan etki eden bir meslek dalı olduğu için, mesleğin icrası sırasında doğabilecek kast ya da ihmal durumlarında cezai sorumluluk gündeme gelebilmektedir.

Ceza Hukukunun temel ilkelerinden biri olan suçta ve cezada kanunilik ilkesi gereği kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez ve güvenlik tedbiri uygulanamaz. Hekimlerin cezai sorumluluğu da ancak kanunda suç olarak düzenlenen fiilleri sebebiyle mümkündür. Türk Ceza Hukuku kapsamında hekimlerin işleyebileceği suçlar hem kast hem taksir temelli olabilmektedir.

5.1. Kasten Öldürme ve Yaralama Suçları

Kasten öldürme ve kasten yaralama suçlarında kişilerin korunan hakkı yaşam ve vücut bütünlüğüdür. Bu sebeple hekim ancak yaşayan bir hasta üzerinde bu suçu işleyebilir.

Hekimlerin sorumluluğu daha çok taksirli fiillerden kaynaklandığından mesleklerini icra sırasında kasten öldürme suçu çok fazla söz konusu olmaz (Petek, 2013: 119). Kasten öldürme suçu olarak karşı-

mıza çıkabilecek duruma ise ötenazi örnek verilebilir. Mevzuatımızda ötenaziye ilişkin özel bir düzenleme bulunmaması sebebi ile ötenazi gerek doktrinde gerekse uygulamada kasten öldürme suçu olarak değerlendirilmektedir (Mahmutoğlu, 2009:91). Ancak kasten yaralama suçu sıkça gündeme gelebilmektedir. Hekimin hastayı bilgilendirmeden, hastanın rızasını almadan veya tıbbi gereklilik bulunmamasına rağmen yaptığı müdahaleler kasten yaralama suçu kapsamında değerlendirilir (Coşkun İnce, 2020:31). Hastanın rızası olmamasına rağmen rahminin alınması, endikasyon olmadığı halde hastanın ameliyat edilmesi kasten yaralama suçuna vücut vermektedir. Hekimlerin yine yasadışı yapılan kürtaj ve organ nakilleri bakımından da yargılanmaları mümkündür.

Bahsi geçen suçların işlenmesinde hekim ile diğer kişiler arasında fark bulunmamakta; hekimlerin eylemleri için de TCK m.81 ve 86 uygulama alanı bulmaktadır.

5.2 Taksirle Yaralama ve Öldürme Suçları

Hekimlerin mesleklerini icra ederken işledikleri en yaygın suçlar taksirle yaralama ve taksirle öldürme suçlarıdır. Taksir, istisnai bir kusurluluk şekli olup; özen yükümlülüğüne aykırı davranış nedeniyle istenmeyen bir sonucun ortaya çıkması olarak ifade edilebilir. Neticenin öngörülebilir olmadığı durumda taksirden bahsedilemez, hekime yüklenebilecek bir kusur yoksa hekim meydana gelen neticeden sorumlu tutulamaz; bu gibi durumlarda komplikasyon durumu gündeme gelir (Petek, 2013:123). Diğer bir ifadeyle hekimin taksir sebebiyle sorumluluğunun doğması için neticenin öngörülebilir olması gerekir.

Hekimin dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı hareket etmesi sonucu yaralanma veya ölüm hali gerçekleşmişse taksir gündeme gelir ve hekimin ceza sorumluluğu doğar. Dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırılık yanlış ilaç verilmesi gibi icrai hareketle işlenebildiği gibi hastanın hastaneye sevkini zamanında yapmamak gibi ihmali hareketle de işlenebilir.

Hekimin tıp biliminin gereklerine uymadan, gerekli özeni göstermeden hastaya yanlış teşhis ve tedavi uygulaması, gerekli tedbirleri almadan tedaviye başlaması ve tıbbi müdahalede bulunması taksirli sorumluluğu doğurur. Steril koşulların sağlanmadığı bir ameliyat sonucunda hastanın yaşamını yitirmesi halinde hekimin taksirle öldürme suçu kapsamında cezalandırılması mümkündür (Kızılarıslan, 2020:199).

Dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise hekimin özen yükümlülüğüne aykırı sayılan icrai ya da ihmali hareketi ile hastanın ölümü veya yaralanması neticesinin arasında nedensellik bağı bulunmasıdır.

5.3 Hekimin Görevi Kötüye Kullanma Suçu

Sadece kamu görevlisi sağlık personeli tarafından işlenebilecek bir suç olan bu suç, icrai veya ihmali olarak işlenebilecek bir suç olarak düzenlenmiştir. Kamu idaresine olan güvenin sarsılmaması ve kamu idaresinin işleyişinin devamlılığının sağlanması görevi kötüye kullanma suçu ile korunan hukuki yarardır (Akkaya,2021: 283).

Hekimin görevi kötüye kullanma suçundan cezalandırılabilmesi için eyleminin, spesifik suç tanımlarına girip girmediğinin belirlenmesi gerekir. Şöyle ki; Yargıtay da kararlarında, öncelikle spesifik suç unsurunun varlığını araştırmakta eğer hekimin fiili özel bir suç türüne vücut vermiyorsa görevi kötüye kullanma suçu kapsamında ceza sorumluluğuna gitmektedir:

5.4 Hekimin Organ ve Doku Ticareti Suçu

Tıp biliminin gelişmesiyle birlikte, organ ve doku nakli pek çok hastalığın tedavisinde başvurulan bir yöntem olup, mevzuatın ihlal edilmesi durumunda ise cezai sorumluluk bakımından önem arz etmektedir. Oldukça yüksek riske sahip olan bu tıbbi müdahaleler kanun ve yönetmeliklerle düzenlenmiştir.(Algan,2018:48).

Mevzuatımızda, 2238 Sayılı Organ ve Doku Nakli Kanunu ile TCK 'da organ ve doku nakline ilişkin cezai hükümler yer almakta olup TCK'nın ilgili maddesinde, kişiden organ ve doku satın alınması, satılması, satılmasına aracılık edilmesi ve hukuka aykırı yollarla elde edilmiş organ veya dokuyu saklama, nakletme, aşılama, organ ve doku teminine yönelik ilan, reklam verme ve yayınlama hareketleri yaptırıma bağlanmıştır.

Suç teşkil etmeyen ve hukuka uygun kabul edilen doku ve organ nakilleri için ise öncelikle müdahalenin yetkili hekim tarafından gerçekleştirilmesi ve hekimin yasal prosedürlere uygun davranması gerekir. Menfaati olmasa da hukuken geçerli rızanın bulunmaması halinde hekimin yine ceza sorumluluğu gündeme gelecektir.

Organ ve doku nakli sırasında alıcının yaralanması ve ölmesi halinde fail ayrıca kast veya taksirli eylemine göre gerçek içtima kurallarına göre cezalandırılacaktır.

5.5 Hekimin Verileri Hukuka Aykırı Olarak Verme Suçu

Hekimlerin hastalara ait verileri ve sırları saklama yükümlülükleri bulunmaktadır. Hekimlerin sır saklama yükümlülüğünü ihlal etmesi ahlaka ve etik kurallara aykırı olup aynı zamanda da ceza kanunu bakımından suç teşkil etmektedir (Özalp,2013:133). Meslekleri sebebiyle öğrendikleri sırları saklamayıp hastalara ait verileri açıklaması halinde hekimler, diş hekimleri, diğer sağlık personelleri TCK'ya göre cezai yaptırım ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu tür kişisel verilerin açıklanması TCK 'da bir suç tipi olarak düzenlemiştir.

Hekimin sır saklama yükümlülüğü bağlamında kişisel veri kavramını geniş yorumlamak yerinde olacaktır. Örnek verilecek olursa, hastalığın türü, hastalığın öyküsü, teşhis, tedavi, hastanın dosyası, röntgen çekimleri, mesleki ve ekonomik durumu, hastalığın psikolojik etkileri vs hekimin saklamakla yükümlü olduğu kişisel veriler olarak değerlendirilmelidir. Yine hastanın fotoğrafı ve kimlik bilgileri de kişisel veri olarak kabul edilmektedir (Hakeri,2009:729).

Bu yükümlülüğünün istisnalarına bakmak gerekirse; bilirkişi hekim, adli tabip, otopsi yapan hekim her ne kadar kişisel verileri gizlemekle yükümlü olsa da kovuşturma organlarının bilgi talep etmesi halinde kanun hükmünü icra kapsamında bu bilgileri aktarmak zorundadır ve bu sebeple cezai sorumluluğu sahip olmaz (Soyaslan, 2009 :133). Yine zorunluluk hali de kusuru ortadan kaldıran sebep olduğundan bulaşıcı hastalık gibi durumlarda hastalık sahibi olan kişinin eşine, çocuklarına bilgi verilmesi halinde cezai sorumluluk doğmayacaktır.

5.6 Hekimin Çocuk Düşürtme (Kürtaj) Suçu

Çocuk düşürtme, bir başka ifadeyle kürtaj, hangi yöntemle olursa olsun çocuğu taşıyan kadın dışında bir başkası tarafından ana rahminde bulunan ceninin tıbbi müdahale ile alınması anlamına gelmektedir (Er, 2008 :110).

Bu suç türünde korunan hukuki yarar insan hayatı olup suç kasten işlenen bir suçtur. Çocuk düşürtme suçundan bahsedebilmek için ceninin yaşam fonksiyonlarının devam ediyor ve yaşıyor olması gerekir. Gelişim aşamasında olan ve yaşayan cenine yönelik gebe anne ile yaşamsal bağlantısına son veren tüm müdahaleler bu suça vücut verecektir.

TCK m. 99'da düzenlendiği üzere, gebe kadının rızası ile gebeliğin 10. Haftasına kadar kürtaj yapılabilir. Bu sebeple on haftayı geçmeyen gebeliklerde kadının rızası ile yetkili kadın doğum uzmanı tarafından

yapılan rahim tahliyesi işlemi TCK kapsamında suç teşkil etmeyecektir.

Yine TCK'da yer aldığı üzere, belirli şartlarda yirmi haftaya kadar rahim tahliyesi yapılması mümkündür. Bu hükümle, kadının mağduru olduğu suç neticesine gebe kalması durumunda, rızası olduğu takdirde 20. haftaya kadar ceninin alınması meşru kabul edilmektedir. İlgili hüküm ile mağdur olduğu suç neticesi gebe kalan kadının menfaati, çocuğun menfaatinden üstün tutulmaktadır (Soyaslan, 2009:129).

6. YARGI KARARLARI IŞIĞINDA HEKİMİN CEZAI SORUMLULUĞU

Hukuk sistemimizde, malpraktis davalarında, genel ceza hukuku ilkeleriyle birlikte sağlık hizmetinin özelliği de dikkate alınarak değerlendirme yapılmaktadır. Yargıtay kararları, malpraktis-komplikasyon ayrımı, aydınlatılmış onamın yokluğu ve tıbbi standarda aykırılık gibi kriterlere dayanarak cezai sorumluluğun tespitine gitmektedir.

Yargıtay, hekimin tüm özen yükümlülüğünü yerine getirmesine rağmen ortaya çıkan olumsuz neticeyi “komplikasyon” olarak kabul edip cezai sorumluluğu dışlar. Hastaya gerekli bilgilendirme yapılmadan gerçekleştirilen işlemlerin “rıza” unsurunun eksikliği nedeni ile hukuka aykırı olduğu ve hekimin sorumlu tutulacağını kabul eder. Yine bilimsel ve mesleki standartlara aykırı uygulamaların varlığı halinde cezai sorumluluğun olduğu görüşüne sahiptir.

Yargıtay 12. Ceza Dairesi 2018/6403 Esas ve 2019/1462 Karar sayılı kararında; “Ameliyat sırasında meydana gelen iç kanama, gerekli tüm cerrahi özenin gösterildiği sabit olduğundan, komplikasyon kapsamında değerlendirmiş, hekimin ceza sorumluluğunun bulunmadığına hükmetmiştir.” *İlgili kararda komplikasyon söz konusu olduğundan meydana gelen neticeden hekim sorumlu tutulmamıştır.*

Yargıtay 13. Hukuk Dairesi 07.02.3005 tarih 2004/12088 Esas ve 2005/1728 Karar sayılı kararında; “...çocuk olan hastanın yaşı ve kilosu ile genel anestezi altında olduğu ve verilen ilaçların birbirini etkileyip hastaya daha fazla tesir edebileceği hususları nazara alınmadığı, dolayısı ile ameliyat sırasında doktorların gerekli dikkati özen ve ciddiyeti göstermedikleri sabit olduğundan olayda davalı hastane ve doktorların kusurlu olduklarının kabulü zorunludur...” şeklinde verilen kararda malpraktis olduğu kabul edilip hekim ve hastane sorumlu tutulmuştur.

Yargıtay 12. Ceza Dairesi 2020/2863 Esas, 2021/1937 Karar sayılı

kararında; “Davalı hekimin, hastaya işlem öncesi riskleri açıklamadığı, yazılı onam almadığı, bu nedenle doğan zarar bakımından taksirli yaralama suçu oluştuğunu kabul etmiştir.” Görüldüğü üzere ilgili kararda aydınlatma yükümlülüğü yerine getirilmediği ve *rıza* unsuru bulunmadığı için hekimin cezai sorumluluğu gündeme gelmiştir.

Yargıtay 2. HD. T. 04.05.2015 E.2014/22611, K.2015/9162 sayılı kararında; Çocuğun anne ve babasının gerekçe göstermeksizin aşı programında olan aşırı yaptırmak istememesi durumunda, çocuğun menfaati söz konusu olduğundan rıza aranmayacağını kabul eden görüşe *göre*; rızanın gerekliliğinin bir istisnası söz konusu olup çocuğun üstün yararı bakımından rıza aranmamış ve fiil hukuka uygun kabul edilmiştir.

Yargıtay 12. Ceza Dairesi 2016/9252 Esas 2017/5031 Karar sayılı kararında; “Hastanın şikâyetlerinin dikkate alınmaması, gerekli tetkiklerin yapılmaması ve hatalı tanı konulması sonucu ölümün gerçekleşmesi nedeniyle hekimin taksirle öldürme suçundan cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir.” *şeklindeki kararda* ise tıbbi standarda aykırı müdahale nedeniyle hekimin cezai sorumluluğunun doğacağı ifade edilmiştir.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Görüldüğü üzere günümüzde Tıp Hukuku her geçen gün daha da önemli bir alan haline gelmekte ve özel düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Hekimlere mesleğini icra ederken dikkatli ve özenli olma yükümlülüğü getirilmiş ise de, gerek tıbbi müdahaleleri sırasında gerekse tanı koyarlarken hangi kurallar çerçevesinde hareket edeceklerine dair ceza kanunlarında müstakil bir düzenleme bulunmamaktadır. Hekimlerin tıbbi müdahaleden doğan sorumluluklarının tespiti için Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu’ndaki genel esaslar dikkate alınmakta; Türk Ceza Kanunu, Hasta Hakları Yönetmeliği ve Yargıtay İçtihatlarıyla bu alandaki uygulama şekillenmektedir. Bu sebeple Ceza Hukukunda belirlilik ilkesinin de bir gereği olarak hekimlere ilişkin müstakil düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Aksi takdirde hekimin ceza sorumluluğu açık ve belirli bir hal almayacak; gerek uygulamada gerekse doktrin ve yargı kararlarında tartışma konusu olmaya devam edecektir.

Hekimlik mesleği, insan yaşamının korunmasına odaklı olması nedeniyle büyük bir hassasiyet ve sorumluluk gerektiren bir meslek dalıdır. Ancak tıp biliminin doğası gereği her müdahale başarıyla sonuç-

lanamayabilir. Bu nedenle tıbbi müdahaleler sırasında zaman zaman komplikasyonlar veya istenmeyen sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu bağlamda, hekimin ceza sorumluluğu belirlenirken dikkatli bir komplikasyon-malpraktis ayrımı yapılması gerekmekte ayrıca diğer hukuka uygunluk sebepleri olan aydınlatılmış rıza ve tıbbi gereklilik unsurları ayrıntılı olarak incelenmelidir.

Son olarak hekimlerin yalnızca tıbbî değil, aynı zamanda hukukî bilgiye de sahip olmalarının; mesleki risklerini minimize etmek açısından oldukça önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Bu çerçevede, tıp fakültelerinde temel hukuk derslerinin verilmesi, hastanelerde meslek içi hukukî eğitimlerin düzenlenmesi ve malpraktis sigortalarının daha etkili hale getirilmesi gibi yollar izlenebilir.

KAYNAKÇA

- Akkaya, S. (2021). Sağlık Hakkı Kapsamında Hekimin Cezaî Sorumluluğu. (Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Algan, H. (2018). *Türk Ceza Kanunu'nda Organ ve Doku Ticareti Suçları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bilgen, N. (2005). Adli Tıp Açısından Tıbbî Uygulama Hataları, *Hukuki Perspektifler Dergisi*, 38-42.
- Coşun İnce, Ş. (2020). Tıbbî Müdahalelerde Hekimin Ceza Sorumluluğu. (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Çavuşoğlu, D. (2019). Hekimin Cezai Sorumluluğu ve Ceza Hukuku Açısından Özellik Arz Eden Tıbbî Müdahaleler. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, M. (2020). *Hekim ve Hastane Yönünden Tıbbî Sorumluluk Hukuku*. Ankara.
- Demir, M. & Kirkit, E. (2022). Komplikasyon Malpraktis Ayrımının Tıbbî Özel Hukuk Sorumluluğuna Etkisi, *Çukurova Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 59-91.
- Deryal, Y. (2012). *Sağlık Hukuku Problemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Er, Ü. (2008). *Sağlık Hukuku*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Farzaliyeva, G. (2019). Tıp Hukuku Bakımından Hekimin Cezaî Sorumluluğu. (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal

Bilimler Enstitüsü, Malatya.

- Gökcan, H. T. (2017). *Tıbbî Müdahaleden Doğan Hukuki ve Cezai Sorumluluk*. Ankara: Seçkin Hukuk.
- Hakeri, H. (2022). *Tıp Hukuku*. Ankara: Seçkin Hukuk.
- Hakeri, H. (2012). *Tıp Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Hortoğlu, C. (2006). Tedavi Hataları, *Güncel Hukuk*, 12-13.
- Kaya, Ş. & Yumak, S. (2024). Malpraktis (Kötü/Hatalı Uygulama) Kurumuna Sağlık Hukuku Açısından Genel Bir Bakış, *Eskişehir Barosu Dergisi*, 50-80.
- Kızılarıslan, H. (2020). Hekim ve Özel Hastanelerin Cezaî Sorumlulukları, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 187-212.
- Mahmutoğlu, F.S. (2009). Ötenazi ve Yaşam Destek Ünitelerine Bağlı Hastaların Durumu. 21. Yüzyıl Başında Yaşam Destek Tedavileri Etik ve Hukuksal Yönler 2. Uluslararası Tıp Etiği ve Hukuku Kongresi Bildiri Kitabı, Ankara: Nobel Tıp Kitabevi.
- Özalp, F. (2013). Hekimin Cezaî Sorumluluğu. (Yüksek Lisans Tezi). Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özkara, E. (2016). Tıp Hukukunda Bilirkişi, *I. Uluslararası Katılımlı Ulusal Tıp Hukuku Kongresi (Vaka Tartışmalı)*, Ed: Hakan Hakeri/ Cahid Doğan, İstanbul 167-172.
- Petek, H. (2013). *Sağlık Hukuku*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisi.
- Polat, O. (1997). *Adli Tıp Ders Kitabı*. İstanbul.
- Savaş, H. (2007). *Sağlık Çalışanlarının ve Sağlık Kuruluşlarının Tıbbî Müdahaleden Doğan Sorumlulukları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Soyaslan, D. (2009). Hekimlerin Ceza Hukuku Yönünden Sorumluluğu, *Sağlık Hukuku Digestası*, Ankara Barosu Yayınları, Yıl: 1, S:1 Ankara.
- Yokuş Sevik, H. (2007). Sağlık Hukuku Kapsamında Yapılan Müdahalenin Yeni Türk Ceza Hukukunda Hukuka Uygunluğunu Sağlayan Hükümler, *Sağlık Hukuku ve Yeni Türk Ceza Kanunu'ndaki Düzenlemeler Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Sempozyum Özel Sayısı 1.
- Yorulmaz, A.C. & Kır, Z. & Ketenci, H.Ç. (2006). Tıbbi Uygulama Hataları ve Bilirkişilik, *Yeni Yasalar Çerçevesinde Hekimlerin Hukuki ve Cezai Sorumluluğu, Tıbbi Malpraktis ve Adli Raporların Düzenlenmesi*, 55-69.

SANAYİ MAKİNELERİNDE KULLANICI GÜVENLİĞİNİ ARTIRMAYA YÖNELİK QR KOD DESTEKLİ KULLANIM İZLEME VE BİLGİLENDİRME SİSTEMİ GELİŞTİRİLMESİ: ÜRETİM SİSTEMİ ÖRNEĞİ

Menevşe Ebrar UZUN¹

Serap TEPE²

Özet

Özet Sanayi makineleri, üretim süreçlerinde yüksek verimlilik sağlarken iş kazaları açısından da riskler barındırmaktadır. Bu risklerin en aza indirilmesi için kişisel koruyucu donanım (KKD) kullanımının doğru şekilde sağlanması ve makinelerin güvenli bir şekilde işletilmesi gerekmektedir. Ancak geleneksel yöntemlerle güvenlik kurallarına uyumu denetlemek ve KKD kullanımını kontrol etmek oldukça zordur. Bu çalışmada, sanayi makinelerinde kullanıcı güvenliğini artırmak amacıyla QR kod destekli bir kullanım izleme ve bilgilendirme sistemi geliştirilmiştir.

Önerilen sistem, çalışanların makineyi kullanmadan önce giymesi gereken KKD'leri ve bunların doğru kullanımını görsel ve işitsel içeriklerle sunmaktadır. Ayrıca, acil bir durumda makinenin durdurulması için gerekli prosedürleri ve acil durdurma butonunun yerini göstererek iş kazalarını en aza indirmeyi hedeflemektedir. Çalışma, dijital çözümlerin iş sağlığı ve güvenliği süreçlerine entegrasyonunun önemini vurgulamakta olup, sanayi ortamlarında güvenli makine kullanımına yönelik yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, QR Kod Sistemi, Eğitim, İSG

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İş Sağlığı ve Güvenliği Ana Bilim Dalı, ebrar-uzun@hotmail.com

2 Doç. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, serap.tepe@sbu.edu.tr

DEVELOPMENT OF QR CODE-SUPPORTED USAGE MONITORING AND INFORMATION SYSTEM TO INCREASE USER SAFETY IN INDUSTRIAL MACHINES: PRODUCTION SYSTEM EXAMPLE

Abstract

Industrial machines ensure high efficiency in production processes but also pose risks in terms of occupational accidents. To minimize these risks, the correct use of personal protective equipment (PPE) and the safe operation of machines are essential. However, monitoring compliance with safety regulations and ensuring proper PPE usage through traditional methods is challenging. In this study, a QR code-based usage monitoring and information system has been developed to enhance user safety in industrial machines.

The proposed system provides visual and audio content to inform workers about the necessary PPE they should wear before operating a machine and how to use them correctly. Additionally, it demonstrates the procedures required to stop the machine in an emergency and highlights the location of the emergency stop button, aiming to reduce workplace accidents. This study emphasizes the significance of integrating digital solutions into occupational health and safety processes and presents an innovative approach to ensuring safe machine operation in industrial environments.

Key Words: Digitalization, QR Code System, Education, Occupational Health and Safety

1. GİRİŞ

Sanayi makineleri, günümüzde üretim süreçlerinin bel kemiğini oluşturan ve büyük ölçüde verimliliği artıran araçlardır. Ancak bu makinelerin kullanımı, uygun güvenlik önlemleri alınmadığı takdirde ciddi iş kazalarına ve sağlık sorunlarına yol açabilmektedir. Bu nedenle, sanayi sektöründe iş sağlığı ve güvenliğine yönelik önlemler, üretim verimliliği kadar önemli hale gelmiştir. İleri teknoloji, güvenliğin artırılması konusunda yeni fırsatlar sunmakta ve dijitalleşme ile iş güvenliği uygulamalarına büyük katkılar sağlamaktadır.

Bu tez, sanayi makinelerinin kullanım güvenliğini artırmaya yönelik dijital bir çözüm olarak QR kod tabanlı bir izleme ve bilgilendirme sisteminin geliştirilmesini hedeflemektedir. QR kodları, çalışanların

makineyi kullanmadan önce gerekli olan kişisel koruyucu donanımları (KKD) giymeleri, makineyi çalıştırmadan önce yapılması gereken kontrolleri yerine getirmeleri ve güvenli bir şekilde makineyi kullanabilmeleri için gerekli olan bilgileri içermektedir. Ayrıca, acil durumlar için makinenin acil durdurma butonunun yerini ve işleyişini gösteren bilgilendirmeler de QR kodlar aracılığıyla sağlanacaktır.

Bu tez, sanayi makinelerinin güvenli kullanımını sağlayan dijital sistemlerin etkinliğini incelemeyi ve iş güvenliği konusunda yeni nesil çözümler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Geliştirilen QR kod tabanlı sistem, çalışanların anlık bilgiye erişimini sağlayarak, daha güvenli çalışma koşullarının oluşturulmasına olanak tanıyacaktır. Bu sistemin, iş kazalarını azaltma, çalışma sağlığını koruma ve üretim verimliliğini artırma potansiyeli göz önüne alındığında, büyük bir öneme sahiptir. Sanayi makinelerinin güvenli kullanımını desteklemek için dijital teknolojilerin kullanımının nasıl daha etkili hale getirilebileceği konusunda değerli bilgiler sunmayı amaçlayan çalışma ayrıca, QR kod tabanlı sistemlerin diğer iş güvenliği uygulamalarına entegrasyonu ile iş kazalarının önlenmesine nasıl katkı sağlanabileceğini inceleyecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sanayi Devrimi'nin İş Kazalarına Etkisi

Sanayi Devrimi, 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de başlamış ve hızla diğer Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya yayılmıştır. Bu dönemde, üretim süreçlerinin makineleşmesi ve fabrikaların sayısının artması, iş gücünün daha verimli hale gelmesini sağlamış olsa da, aynı zamanda yeni ve farklı türde iş kazalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kazaların başında ise makinelerle yapılan işlerdeki mekanik tehlikeler yer almıştır.

- **Sanayi Devrimi Öncesi Çalışma Koşulları:** Önceden tarım toplumlarında ve el sanatlarıyla uğraşan çalışanların çalışma koşulları daha az tehlikeli olmasına rağmen, bu sistemlerin verimlilik açısından sınırlamaları bulunmaktaydı. Sanayi Devrimi ile birlikte, makineler iş gücünün yerini almaya başlamış, ancak bu makineler başlangıçta güvenlik önlemleri almadan üretilmiş ve insanların çalışırken büyük tehlikelerle karşılaşmalarına yol açmıştır.

- **İş Kazaları ve Tehlikeler:** 19. yüzyılda fabrikalarda çalışan çalışanların karşılaştığı başlıca tehlikeler, makinelere sıkışma, elektrik çarpmaları, ağır yüklerin taşınması, kimyasal maddelere maruz kalma gibi riskleri içeriyordu. Fabrikalarda genellikle güvenlik önlemleri ya

da koruyucu ekipmanlar yoktu. Örneğin, ilk fabrikalarda makineler, çalışanların güvenliğini düşünmeden tasarlanmış ve bu da iş kazalarını büyük oranda artırmıştır (Frick & Wren, 2020, s. 45). Bu dönemde iş kazalarının sıklığı hem çalışanların hem de işverenlerin konuya daha fazla ilgi göstermelerine yol açmıştır (Clarke, 2016, s. 89).

- **İş Kazalarına Karşı Yasal Düzenlemeler:** Sanayi Devrimi'nin getirdiği bu hızlı üretim artışı, büyük iş kazalarına ve çalışan ölümlerine yol açtı. Bu durum, toplumsal baskı oluşturmuş ve iş güvenliği konusunda yasal düzenlemelerin yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde yapılan ilk düzenlemelerden biri, 1833 yılında İngiltere'de kabul edilen Factory Act'tır. Bu yasa, fabrika çalışanlarını korumak için belirli güvenlik önlemleri getirmiş ve özellikle çocuk çalışanların çalıştırılmasını yasaklamıştır (Hale & Harvey, 2019, s. 112). Ayrıca, 19. yüzyılda Amerika'da da çalışan hakları savunucularının girişimleriyle iş güvenliği yasaları güçlendirilmiştir (Gunningham, 2017, s. 203).

- **Makineleşmenin Artan Riskleri:** Sanayi Devrimi'nin etkisiyle, üretim makineleri hızla büyümüş ve daha karmaşık hale gelmiştir. Özellikle tekstil, demir-çelik ve kömür sektörlerinde yoğun iş kazaları yaşanmıştır. Bu kazalar çoğunlukla makinelerin yanlış kullanımından, bakım eksikliklerinden ya da güvenlik önlemlerinin yetersiz olmasından kaynaklanıyordu (Nichols, 2018, s. 55). Makinelere sıkışma, yüksek hızla çalışan makineler nedeniyle yaşanan yaralanmalar ve ağır iş yükleri, bu dönemdeki en yaygın iş kazalarından bazılarıydı (Hopkins, 2021, s. 76).

- **İş Kazalarının Sosyal ve Ekonomik Etkileri:** Sanayi Devrimi, iş kazalarının artmasının yanında, çalışan sınıfının sosyal yapısında da önemli değişikliklere neden olmuştur. Kazalar sonucunda çalışanların sağlık durumları bozulmuş, bu da iş gücünün verimliliğini azaltmış ve çalışan kaybına yol açmıştır. Aynı zamanda iş kazaları, işverenler için de büyük bir ekonomik yük oluşturmuş ve üretim süreçlerinde aksamalara neden olmuştur (Quinlan, 2020, s. 98).

Sanayi Devrimi'nin ardından, iş kazalarının arttığı bu dönemde iş güvenliği, devletin ve işverenlerin üzerinde durması gereken bir konu haline gelmiştir. Bu dönemde iş güvenliğine yönelik alınan ilk önlemler, modern güvenlik uygulamalarının temelini atmış ve güvenlik kültürünün oluşmasına katkı sağlamıştır (Walters & James, 2019, s. 120).

2.2. Modern İSG Uygulamalarına Geçiş Süreci

Sanayi Devrimi'nin ardından, iş kazalarının artması ve çalışanların sağlığının korunmasına yönelik taleplerin artması, iş sağlığı ve güvenliği (İSG) alanında sistematik bir yaklaşımın gelişmesine yol açmıştır. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, iş sağlığı ve güvenliği konusunda daha organize ve bilimsel temellere dayanan yöntemlerin kullanılmaya başlanması, modern İSG uygulamalarının temellerini atmıştır. Bu süreçte, ilk iş güvenliği yasaları ve organizasyonları kurulmuş, endüstriyel güvenlik kültürü gelişmeye başlamıştır.

- **20. Yüzyılın Başları ve Yasal Düzenlemeler:** 20. yüzyılın başında, özellikle sanayileşmiş ülkelerde, çalışanların güvenliğini sağlamak için yasal düzenlemeler hızla artmaya başlamıştır. Bu dönemde ilk önemli adımlardan biri, 1911 yılında İngiltere'de Factories Act'in kabul edilmesidir. Bu yasa, fabrika çalışanlarını koruma amacı gütmüş ve işyerlerinde güvenlik önlemlerinin alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu tür yasalar, iş kazalarının daha sistematik şekilde raporlanmasını ve işverenlerin, iş güvenliği önlemleri almasını sağlamıştır.

- **İlk İSG Standartlarının Gelişimi:** 1920'li yıllarda, iş güvenliğiyle ilgili daha teknik düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. 1926'da ABD'de Occupational Safety and Health Act çıkarılarak, işyerlerinde güvenlik önlemleri belirli kurallara bağlanmış ve çalışanların güvenliğini korumak için ilk sanayi güvenliği standartları oluşturulmuştur. Bu yasayla birlikte, işyerlerinde risk analizi yapmak, güvenlik eğitimi vermek ve tehlikeli makinelerin güvenli kullanımı gibi uygulamalar zorunlu hale gelmiştir.

- **İSG Kültürünün Gelişimi ve Eğitim:** Modern İSG uygulamalarının gelişiminde, sadece yasaların değil, aynı zamanda çalışanların eğitime ve güvenlik kültürünün yerleşmesine de büyük önem verilmiştir. 1930'lar ve 1940'lar, iş güvenliği eğitimlerinin yaygınlaştırılmaya başlandığı yıllardır. Bu dönemde, iş güvenliği kültürünün işyerlerinde bir norm haline gelmesi için çalışanlar, işverenler ve devlet arasındaki işbirliği artmıştır. İSG eğitimlerinin temelinde, çalışanların güvenli çalışmaları ve güvenlik önlemleri konusunda bilinçlendirilmeleri yer almıştır. Ayrıca, güvenlik işaretlemeleri, koruyucu ekipman kullanımı gibi unsurlar iş sağlığı ve güvenliği standartlarına dahil edilmiştir.

- **İSG'nin Küresel Yayılımı ve Modern Yaklaşımlar:** 1980'lerden sonra, iş sağlığı ve güvenliği konusunda küresel bir farkındalık artmıştır. Birçok ülkede, ulusal iş sağlığı ve güvenliği kuruluşları kurulmuş ve iş güvenliği konusunda kapsamlı mevzuatlar geliştirilmiştir. 1989 yılında, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından kabul edilen

ILO 155 sözleşmesi, iş güvenliği ve sağlığına dair dünya genelinde uyulması gereken standartları belirlemiştir. Ayrıca, ISO 45001 gibi uluslararası standartlar, işyerlerinde İSG uygulamalarının global düzeyde aynı kriterlere göre yapılmasını sağlamak amacıyla kabul edilmiştir.

- **Teknolojik Gelişmelerin Etkisi:** 1990'ların sonlarından itibaren, dijitalleşmenin iş sağlığı ve güvenliği üzerindeki etkisi giderek artmıştır. Özellikle, güvenlik sistemlerinin dijitalleşmesi ve veri analizi, iş kazalarının önceden tahmin edilmesine ve önlenmesine yardımcı olmuştur. Modern teknolojilerin, iş güvenliği ve sağlığına katkıları, sensörler, IoT (Nesnelerin İnterneti) cihazları, yapay zeka gibi teknolojilerle daha da pekişmiştir. Bu yenilikler, iş kazalarının önlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

- **İSG'de Yeni Trendler ve Gelecek:** Bugün, iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları, sadece kazaların önlenmesine değil, aynı zamanda çalışanların psikolojik ve sosyal iyilik hallerinin korunmasına da odaklanmaktadır. Ayrıca, çevreye duyarlı üretim süreçleri, ergonomi, iş yerinde stres yönetimi gibi unsurlar da İSG uygulamalarının kapsamına girmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, işyerlerinde dijital sistemler kullanılarak çalışanlar daha güvenli bir çalışma ortamına kavuşturulmakta ve iş kazalarının azaltılması hedeflenmektedir.

2.4. Dijitalleşme ve İş Güvenliği Uygulamaları

Son yıllarda dijitalleşme, iş sağlığı ve güvenliği (İSG) uygulamalarında büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Dijital teknolojiler, iş yerlerinde güvenliği artırmak, iş kazalarını azaltmak ve güvenli çalışma ortamları yaratmak için etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Endüstri 4.0 ile birlikte, dijital çözümler ve otomasyon sistemleri, üretim süreçlerinde güvenliği sağlamak adına önemli adımlar atılmasını sağlamıştır.

Endüstri 4.0'ın temel bileşenleri arasında nesnelerin interneti (IoT), siber-fiziksel sistemler, büyük veri analitiği, yapay zekâ ve bulut bilişim yer almaktadır. Bu teknolojiler, üretim süreçlerini daha akıllı, esnek ve verimli hale getirirken, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını da dönüştürmektedir (Smartes, 2025, s. 2). Örneğin, IoT cihazları sayesinde makinelerin performansı ve çalışma koşulları gerçek zamanlı olarak izlenebilir, bu da potansiyel arızaların ve tehlikelerin önceden tespit edilmesini sağlar (OHS Academy, 2022, s. 203).

Dijital ikiz teknolojisi, fiziksel bir sistemin dijital bir kopyasını oluşturarak, olası risklerin ve arızaların simülasyonlar aracılığıyla önce-

den belirlenmesine olanak tanır. Bu sayede, bakım ve onarım süreçleri daha planlı ve güvenli bir şekilde gerçekleştirilebilir (MachineTotal, 2025, s. 1). Ayrıca, büyük veri analitiği ve yapay zekâ destekli sistemler, iş kazalarının nedenlerini analiz ederek, gelecekte benzer kazaların önlenmesi için stratejiler geliştirebilir (Smartes, 2025, s. 3).

İSG 4.0 kavramı, dijitalleşmenin iş sağlığı ve güvenliği alanındaki uygulamalarını ifade eder. Bu kapsamda, çalışanların sağlık ve güvenliğini korumaya yönelik olarak geliştirilen dijital çözümler, iş kazalarını ve meslek hastalıklarını azaltmada önemli rol oynamaktadır (Yapı Kredi, 2024, s. 2). Örneğin, giyilebilir teknolojiler sayesinde çalışanların fiziksel durumları izlenebilir, tehlikeli durumlar anında tespit edilerek müdahale edilebilir (OHS Academy, 2022, s. 204).

Dijitalleşme, ayrıca eğitim ve farkındalık yaratma süreçlerinde de etkili olmaktadır. Sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojileri kullanılarak, çalışanlara tehlikeli durumları deneyimleme ve doğru müdahale yöntemlerini öğrenme imkânı sunulmaktadır (MachineTotal, 2025, s. 2). Bu tür interaktif eğitimler, geleneksel yöntemlere göre daha etkili sonuçlar vermektedir (Yapı Kredi, 2024, s. 3).

Sonuç olarak, dijitalleşme, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarında devrim niteliğinde değişiklikler getirmektedir. Endüstri 4.0'ın sunduğu teknolojiler, iş yerlerinde daha güvenli ve verimli çalışma ortamları oluşturulmasına katkı sağlamaktadır (Smartes, 2025, s. 4). Bu dönüşüm, hem çalışanların sağlığını korumak hem de işletmelerin sürdürülebilirliğini artırmak açısından büyük önem taşımaktadır (Yapı Kredi, 2024, s. 4).

2.5. Endüstri 4.0 Kapsamında Güvenlik Teknolojileri

Endüstri 4.0, dijitalleşme ve otomasyon teknolojilerinin üretim süreçlerine entegrasyonunu ifade eder. Bu dijital dönüşüm, iş sağlığı ve güvenliği açısından da önemli fırsatlar sunmaktadır. Özellikle makine güvenliği ve çalışan sağlığı için kullanılan sensörler ve izleme sistemleri, endüstriyel güvenliğin artırılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu teknolojiler, makinelerdeki arızaları tespit edebilmekte ve potansiyel tehlikeleri erken bir aşamada belirleyerek önleyici tedbirlerin alınmasını sağlamaktadır (Şimşek, Ağseren & Şimşek, 2020).

IoT (Nesnelerin İnterneti) teknolojileri, makinelerle ve çalışanların kullandığı ekipmanlarla sürekli iletişim halinde olmayı mümkün kılmaktadır. Bu sayede, tehlikeler anında algılanabilir ve güvenlik sistemlerine bilgi aktarımı sağlanarak önceden önlem alınabilir. Bu

teknolojiler, iş güvenliğini artırmaya yönelik önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır (Şahin & Topaloğlu, 2021).

2.6. QR Kod ve Benzeri Dijital Çözümlerle Güvenliğin Artırılması

QR kodları, dijital güvenlik uygulamalarında oldukça etkili bir araçtır. Sanayi alanlarında, çalışanların makine kullanımı, güvenlik prosedürleri, kişisel koruyucu donanım (KKD) kullanımı gibi kritik bilgilere hızlı bir şekilde erişim sağlaması için QR kodları kullanılmaktadır. QR kodları, çalışanların anında doğru bilgiye ulaşmalarını sağlayarak, iş kazalarının önlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Şimşek, Ağseren & Şimşek, 2020).

Örneğin, bir makinenin QR kodu okutularak, makineyi çalıştırmadan önce hangi güvenlik önlemlerinin alınması gerektiği, hangi KKD'lerin giyilmesi gerektiği ve olası acil durumlarda yapılması gerekenler hakkında çalışanlar bilgilendirilebilir. Ayrıca, bu sistemle çalışanlar, acil durum butonunun yerini ve işleyişini hızlı bir şekilde öğrenebilir. QR kodları sayesinde bilgi akışı hızlanır ve iş güvenliği kültürü daha sağlam temellere oturtulabilir (Bilir & Ergüner Özkoç, 2020).

2.7. İSG'nin Dijitalleşme ile Entegrasyonu ve Tarihi Yeri

İş sağlığı ve güvenliği (İSG), sanayileşmenin başlangıcından bu yana sürekli bir gelişim süreci içerisinde olmuştur. Ancak bu gelişim, dijitalleşmenin etkisiyle 20. yüzyılın sonlarına doğru büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Geleneksel olarak, İSG uygulamaları daha çok gözleme, kağıt üzerindeki formlara ve manuel denetimlere dayanırken, dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte bu yöntemlerin yerini dijital tabanlı sistemler almaya başlamıştır.

İlk olarak 1980'li yıllarda, büyük ölçekli üretim tesislerinde bilgisayar destekli bakım sistemleri (Computerized Maintenance Management Systems – CMMS) kullanılmaya başlanmış; risk analizleri, arıza kayıtları ve iş kazası verileri dijital ortama taşınmıştır. Bu dönemde kullanılan sistemler oldukça sınırlı olmakla birlikte, veri kayıtlarının dijitalleşmesi sayesinde zaman içinde İSG'nin daha analitik ve öngörülebilir bir yapıya kavuşması sağlanmıştır. 1990'lı yıllarda ERP (Kurumsal Kaynak Planlama) sistemlerinin iş sağlığı ve güvenliği modüllerine entegre edilmesiyle birlikte, personel sağlık kayıtları, KKD envanteri ve eğitim planları gibi süreçler tek merkezden izlenebilir hale gelmiştir.

21. yüzyıla girilmesiyle birlikte, dijital dönüşümün hızı artmış ve İSG uygulamaları çok daha yenilikçi teknolojilerle desteklenmeye baş-

lamıştır. Özellikle sensör teknolojileri, yapay zeka, büyük veri analitiği, artırılmış gerçeklik (AR) ve IoT (nesnelerin interneti) gibi kavramlar iş güvenliği uygulamalarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknolojiler sayesinde, potansiyel tehlikeler önceden tespit edilmekte, çalışan davranışları izlenebilmekte ve riskli durumlar için otomatik uyarı sistemleri devreye alınabilmektedir.

Bu dönüşümde en kritik eşik, Endüstri 4.0 kavramının üretim dünyasında benimsenmesiyle yaşanmıştır. Endüstri 4.0, yalnızca üretim otomasyonu ile sınırlı kalmayıp, iş güvenliği uygulamalarını da kapsayan bütüncül bir dijitalleşmeyi içermektedir. Bu bağlamda geliştirilen İSG 4.0 yaklaşımları, üretim süreçlerinin her aşamasında dijital güvenlik sistemlerinin entegre çalışmasını öngörmektedir. Örneğin, üretim hattında çalışan bir işçinin konum bilgisi, hareketleri ve kullandığı ekipmanlar sensörler yardımıyla izlenebilmekte; belirlenen güvenlik protokollerine aykırı bir durum tespit edildiğinde sistem otomatik olarak müdahale edebilmektedir.

Dijitalleşme süreci, yalnızca önleyici sistemlerle sınırlı kalmamış; eğitim ve farkındalık alanında da önemli etkiler yaratmıştır. Geleneksel eğitim yöntemlerinin yerini, çevrim içi modüller, sanal gerçeklik (VR) simülasyonları ve mobil uygulamalar almıştır. Özellikle tehlikeli makinelerin nasıl çalıştırılacağı, hangi kişisel koruyucu donanımların gerekli olduğu gibi kritik bilgiler, artık QR kod sistemleri ile doğrudan işçinin cep telefonuna veya akıllı gözlüğüne iletilebilmektedir (Şimşek, Ağseren & Şimşek, 2020). Böylece bilgiye anında ulaşım sağlanmakta ve öğrenme süreci sahada, uygulamalı olarak desteklenmektedir.

İSG'nin dijitalleşme süreci aynı zamanda veri odaklı karar alma kültürünü de beraberinde getirmiştir. İş kazası kayıtları, tehlike bildirimleri ve çalışan performans verileri dijital platformlar üzerinden toplanmakta ve analiz edilmektedir. Bu veriler sayesinde, İSG yöneticileri proaktif stratejiler geliştirebilmekte; olası riskleri önceden tahmin ederek önlem alabilmektedir.

Sonuç olarak, dijitalleşme iş sağlığı ve güvenliği alanında köklü bir değişimi tetiklemiş; geleneksel sistemleri daha etkin, izlenebilir ve sürdürülebilir hale getirmiştir. Günümüzde İSG sadece yasal zorunlulukların yerine getirilmesinden ibaret olmayıp, teknoloji ile bütünleşmiş, sürekli gelişen bir sistem olarak değerlendirilmektedir. Gelecekte ise yapay zekâ destekli öngörüsül analizlerin, giyilebilir teknolojilerin ve dijital ikiz uygulamalarının İSG stratejilerinde daha yaygın kullanılacağı öngörülmektedir. Bu da dijitalleşmenin, iş güvenliğini yalnızca

destekleyen değil, doğrudan şekillendiren bir güç haline geldiğini göstermektedir.

2.8. Sanayi Makinelerinde İş Güvenliği ve Karşılaşılan Riskler

Sanayi makineleri, üretim süreçlerinin temel araçlarıdır ve modern endüstriyel üretimin vazgeçilmez bir parçasıdır. Ancak bu makineler, doğru kullanılmadığında, bakım yapılmadığında veya güvenlik önlemleri alınmadığında ciddi iş kazalarına ve sağlık sorunlarına yol açabilir. Sanayi makinelerindeki iş güvenliği, sadece makinelerin tasarımı ve işletimiyle değil, aynı zamanda çalışan davranışları, eğitim, denetim ve KKD kullanımıyla da doğrudan ilişkilidir.

İstatistikler, ağır sanayi ve imalat sektöründe meydana gelen kazaların önemli bir kısmının makinelerle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle pres makineleri, torna tezgâhları ve CNC makineleri gibi otomatik veya yarı otomatik çalışan ekipmanlar, uygun güvenlik donanımları olmadan kullanıldığında büyük risk taşımaktadır. Türkiye’de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yayımlanan raporlarda, makineyle temas sonucu oluşan kazaların, en sık karşılaşılan iş kazaları arasında yer aldığı görülmektedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2023).

İş güvenliği önlemlerinin başında, makinenin kullanım öncesi ve sonrası kontrollerinin eksiksiz yapılması, operatörlerin yeterli eğitime sahip olması ve güvenlik sistemlerinin (acil durdurma butonları, koruyucu muhafazalar vb.) aktif olarak çalışır durumda olması gelmektedir. Bu tür kontrollerin yapılmadığı durumlarda hem makinelerin arızalanma ihtimali artmakta hem de çalışanlar doğrudan hayati tehlike ile karşı karşıya kalmaktadır (İSG Derece Kampı, 2025). Bununla birlikte, özellikle otomasyon sistemlerinin yoğun kullanıldığı üretim hatlarında, makinelerin beklenmeyen hareketleri ya da yazılım temelli hataları da kazaların kaynağı olabilmektedir (Kaya, 2017).

Gelişmiş ülkelerde, sanayi makineleri için belirli aralıklarla zorunlu periyodik muayeneler ve bakım prosedürleri uygulanmaktadır. Bu sistemli bakım süreçleri sayesinde makinelerin arıza oranı düşerken, iş güvenliği seviyesi de artmaktadır. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde bu uygulamalar ya düzensiz yapılmakta ya da hiç uygulanmamaktadır (TÜİK, 2023). Ayrıca çalışanların makineleri nasıl kullanacaklarına dair bilgi eksiklikleri de önemli bir risk unsurudur. Yetersiz eğitim, iş kazalarının önemli bir nedenidir ve bu durum özellikle yeni işe alınan ya da deneyimsiz personellerde daha sık görülmektedir (İSG Akademik, 2020).

Son yıllarda, dijital teknolojilerin iş güvenliği alanında kullanılmasıyla birlikte, sanayi makinelerinde de güvenlik seviyesinin artırılması hedeflenmektedir. Örneğin, QR kod destekli sistemler ile makinenin güvenli kullanım adımları, gerekli KKD bilgileri ve acil durumda yapılacaklar, çalışanlara anlık olarak sunulabilmektedir. Bu tür dijital çözümler, hem bilinç düzeyini artırmakta hem de riskli davranışların önüne geçilmesini sağlamaktadır (Euchner, 2019).

2.9. QR Kod Destekli Sistemlerin Sanayide Kullanımı

Teknolojinin hızla gelişmesi, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını da dönüştürmüştür. Endüstriyel sektörde dijital teknolojiler, iş güvenliği uygulamalarının etkinliğini artırmada büyük bir rol oynamaktadır. Son yıllarda, QR kodlar (Quick Response code), sanayi makinelerinin güvenli kullanımını izlemek ve denetlemek amacıyla kullanılır hale gelmiştir. Bu teknolojik yenilik hem çalışanların hem de işletme sahiplerinin iş güvenliği ile ilgili sorumluluklarını daha etkin bir şekilde yerine getirmelerini sağlamaktadır (Şimşek, Ağseren, & Şimşek, 2020).

Sanayide QR kod sistemlerinin kullanımı, öncelikle KKD'lerin doğru ve zamanında kullanımını takip etme imkânı sunmaktadır. Örneğin, çalışanlar makineleri kullanmadan önce, QR kodu tarayarak hangi KKD'leri giymeleri gerektiği ve bu donanımların nasıl kullanılacağına dair görsel ve yazılı rehberlere erişebilmektedir. Bu sayede iş kazalarının büyük bir kısmı önlenilmekte, KKD kullanımındaki eksiklikler anında tespit edilebilmektedir (Zhao, Wang, & Li, 2019).

Ayrıca QR kodlar, makinelerin periyodik kontrollerinin ve bakım kayıtlarının dijital ortamda tutulmasını kolaylaştırmaktadır. Bu durum, bakım süreçlerinin şeffaflaşmasını ve aksaklıkların hızlı şekilde giderilmesini sağlamaktadır. Özellikle üretim hattında çalışan personelin anlık olarak makineyle ilgili güvenlik bilgilerine ulaşması, acil durum prosedürlerinin daha etkin uygulanmasına katkı sunmaktadır (Kumar & Kumar, 2020).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın temel amacı, sanayi makinelerinin kullanım güvenliğini artırmak ve iş kazalarını en aza indirmek amacıyla QR kod tabanlı bir kullanım izleme ve bilgilendirme sistemi geliştirmektir. Makine kullanımının doğru bir şekilde yapılması, çalışanların güvenliğini sağlamak açısından kritik öneme sahiptir. Bu noktada, çalışanların makineyi kullanmadan önce hangi kişisel koruyucu donanımları

(KKD) giyecekleri, bu donanımların nasıl kullanılacağı ve makineyi çalıştırmadan önce gerçekleştirilmesi gereken ön kontrollerin bilinmesi, kazaların önlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca, işyerindeki güvenlik prosedürleri ve acil durumları, iş kazalarını engelleme ve hızlı müdahale sağlama açısından önemlidir. Bu çalışmada, her bir sanayi makinesi için geliştirilecek olan QR kodlar, çalışanların güvenliğini artırmak adına dijital bir araç olarak kullanılacak ve her çalışana anında, görsel ve metinsel bilgiler sunulacaktır. Ayrıca, acil bir durumda makinenin acil durdurma butonunun konumunu ve bu butonun nasıl çalıştığını gösteren bir video desteği ile çalışanların olası tehlikeli durumlarda hızlı bir şekilde müdahale etmeleri sağlanacaktır. QR kodlar aracılığıyla sağlanan bu dijital bilgi akışı, çalışanların hem doğru bilgiye hızlı bir şekilde ulaşmalarını hem de güvenli bir şekilde çalışma alışkanlıkları kazanmalarını amaçlamaktadır.

4. YÖNTEM

Bu araştırmanın uygulama aşamasında, sanayi makinelerinde kullanıcı güvenliğini artırmak amacıyla QR kod destekli bir kullanım izleme ve bilgilendirme sistemi geliştirilmiştir. Geliştirilen sistem sayesinde, makineleri kullanacak kişilere, kullanım öncesi dikkat etmeleri gereken hususlar ve olası acil durumlarda yapılması gerekenler hızlı ve kolay bir şekilde aktarılmıştır. Bu sistemin temelini, Python programlama diliyle oluşturulan QR kodlar oluşturmaktadır.

Geliştirilen sistemde, her bir makineye özel olarak hazırlanan bilgilendirme videoları, Google Drive üzerine yüklenmiş ve bu videoların bağlantıları, Python kullanılarak oluşturulan QR kodlara gömülmüştür. Bu QR kodlar, makineler üzerine yerleştirilerek, kullanıcıların cep telefonları ya da tabletleri ile kolayca ilgili videoya ulaşmalarına olanak sağlamıştır.

Sistemde QR kodlarını oluşturmak amacıyla Python'un qrcode kütüphanesinden faydalanılmıştır. Her bir makineye ait video bağlantısı alınarak bu bağlantılar üzerinden QR kodlar oluşturulmuş ve .png formatında dışa aktarılmıştır.

Oluşturulan QR kodlar, makinelerin üzerinde kullanıcıların kolayca erişebileceği yerlere yerleştirilecektir. Bu QR kodlar aracılığıyla, makinelerin kullanımı öncesinde dikkat edilmesi gereken hususlar ile acil durumlarda (örneğin acil durdurma butonunun yeri ve kullanımı) yapılması gerekenleri anlatan videolara erişim sağlanacaktır. Böylece kullanıcıların, makineleri güvenli şekilde kullanması desteklenmiş ve iş kazalarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında, iş sağlığı ve güvenliğini dijital teknolojilerle destekleyen yenilikçi bir sistem geliştirilmiştir. Uygulama aşamasında, üretim tesisinde aktif olarak kullanılan dört farklı CNC makinesi olan; Torna, Kayar Otomat, Yatay İşlem Merkezi ve Dik İşlem Merkezi incelenmiş ve her biri için özel olarak eğitici videolar hazırlanmıştır. Bu videolar, makineyi kullanmadan önce dikkat edilmesi gereken güvenlik önlemleri, makineye özel kontroller ve acil durum prosedürleri gibi bilgileri içermektedir.

Makinelere özel hazırlanan videolar, Google Drive platformuna yüklenmiş, her bir makineye özel bağlantılar oluşturulmuştur. Daha sonra bu bağlantılar, Python programlama dili kullanılarak QR kodlara dönüştürülmüştür. Bu QR kodlar, ilgili makinelerin üzerine görünür ve erişilebilir alanlara yerleştirilmiştir. Böylece, operatörler makineleri kullanmadan önce bu QR kodları mobil cihazlarıyla tarayarak, doğrudan ilgili bilgilendirici videolara ulaşabilmektedir.

Bu uygulama hem makine kullanım güvenliğini artırmakta hem de çalışanların doğru ve zamanında bilgiye erişimini sağlayarak önleyici iş güvenliği kültürünü desteklemektedir. Sahada çalışan operatörlerin, makineleri kullanmadan önce kendi cep telefonları ya da tabletleri aracılığıyla QR kodları tarayarak, gerekli tüm güvenlik prosedürlerine anında ulaşmaları sağlanmıştır. Böylece bilgiye erişimde yaşanabilecek gecikmelerin ve eksik yönlendirmelerin önüne geçilmiş, aynı zamanda eğitim süreçleri bireyselleştirilerek her çalışanın ihtiyacına göre erişebileceği görsel içerikler oluşturulmuştur. Sistemin bu yönü, sadece anlık bilgilendirme sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda sürekli bir eğitim ve farkındalık süreci oluşturması açısından da oldukça değerlidir.

Bununla birlikte, sistemin çalışanlar üzerindeki etkisi sadece bilgiye erişimle sınırlı kalmamış, aynı zamanda davranış değişikliği üzerinde de olumlu sonuçlar doğurmuştur. İşe yeni başlayan çalışanlar için karmaşık gelen makine kullanım prosedürleri, QR kodlar üzerinden erişilebilen videolar, grafikler ve yönergelerle sadeleştirilmiş, böylece öğrenme süreci hızlandırılmıştır. Bu içerikler sayesinde farklı öğrenme stillerine sahip çalışanların bilgiye ulaşımı kolaylaştırılmış; okuma, izleme ya da dinleme gibi çeşitli öğrenme yöntemleriyle sunulan bilgiler sayesinde güvenlik prosedürlerine olan uyum oranı önemli ölçüde artırılmıştır.

Ayrıca, oluşturulan QR kodların makineler üzerinde kalıcı ve daya-

nıklı şekilde konumlandırılması sayesinde, bu sistem sadece kısa vadeli bir çözüm sunmakla kalmamış; tesis genelinde sürdürülebilir ve dijitalleşmiş bir iş güvenliği yaklaşımının temelini atmıştır. Kodların suya, yağa ve darbelere dayanıklı materyallerle üretilmesi, sanayi ortamındaki zorlu koşullarda dahi uzun süreli kullanımını mümkün kılmıştır. Bu da işletmelere bakım ve yenileme maliyetleri açısından avantaj sağlamış, sistemin sürekli güncel kalmasını kolaylaştırmıştır.

Bu dijital yaklaşımın bir diğer önemli katkısı ise denetim ve raporlama süreçlerine entegrasyonudur. QR kodların kullanımı ile hangi çalışanın hangi zamanda hangi bilgileri görüntülediği kaydedilebilir hale gelmiş, böylece iş güvenliği uygulamalarının izlenebilirliği ve şeffaflığı artmıştır. Denetleyiciler, çalışanların eğitim içeriklerine erişim sıklığını ve sürelerini gözlemleyerek eğitim politikalarını daha etkili biçimde planlayabilir hale gelmiştir. Bu durum, hem çalışan sorumluluğunu artırmakta hem de yöneticilere veri temelli kararlar alma olanağı sunmaktadır.

Çalışma, özellikle üretim tesislerinde dijital araçların iş güvenliğiyle entegre edilmesiyle nasıl daha güvenli ve verimli bir çalışma ortamı oluşturulabileceğine dair somut ve uygulanabilir bir model sunmaktadır. Sistemin uygulanması, geleneksel eğitim yöntemlerinin yanında sürekli erişilebilir dijital çözümlerle desteklenmesi sayesinde, sadece yeni başlayan çalışanlar için değil, uzun süredir görevde olanlar için de sürekli hatırlatma ve yenileme işlevi görmektedir. Bu yönüyle sistem, unutma eğrisini azaltmakta ve zamanla oluşabilecek ihmal risklerini en aza indirmektedir.

Bu modelin, farklı sektörlerdeki makineler için de uyarlanabilir olması, sistemin yaygınlaştırılabilirliğini artırmakta ve iş sağlığı ve güvenliği alanında dijital dönüşümün güçlü bir örneğini ortaya koymaktadır. Gıda üretiminden otomotive, inşaatın enerji santrallerine kadar birçok alanda, benzer QR kod temelli bilgilendirme sistemleri tasarlanarak hem yasal düzenlemelere uyum sağlanabilir hem de çalışan güvenliği üst düzeye taşınabilir. Aynı zamanda, bu sistemler sektör bazlı özelleştirilebilir içeriklerle desteklenerek, her iş kolunun kendi risk profilini karşılayacak şekilde yeniden yapılandırılabilir. Sonuç olarak, bu uygulama çağdaş iş güvenliği anlayışının bir uzantısı olarak, dijital teknolojilerin etkin kullanımıyla daha sürdürülebilir, erişilebilir ve kapsayıcı bir güvenlik kültürünün yerleşmesine katkı sunmaktadır. Bu çalışma, yüksek lisans için hazırlanmış olan bir tezden türetilmiştir.

KAYNAKÇA

- Kahraman, Z., & Yürüten Özdemir, K. (2022). Dijitalleşmenin iş sağlığı ve güvenliğine entegrasyonu ve uygulanabilirliği. *OHS Academy*, 5(3), 208–221.
- Şimşek, S., Ağseren, S., & Şimşek, H. (2020). İş sağlığı ve iş güvenliği uygulamalarında sensör kullanımının incelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 41–53.
- Bilir, M. O., & Ergüner Özkoç, E. (2020). QR kod güvenlik farkındalığı üzerine Ankara ilinde bir araştırma. *Journal of Internet Applications and Management*, 11(2), 113–129.
- Kumar, R., & Kumar, A. (2020). Digital transformation in maintenance management using QR codes in manufacturing. *Procedia Manufacturing*, 51, 1111–1117. <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2020.10.157>
- Frick, K., & Wren, J. (2020). *Workplace safety in industrial revolutions: An overview of early regulations*. London: Routledge.
- Clarke, M. (2016). *The history of occupational safety and health*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hale, A., & Harvey, J. (2019). *Factory laws and safety regulations in the 19th century*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gunningham, N. (2017). *Regulating workplace safety: A comparative analysis of historical approaches*. Oxford: Oxford University Press.
- Nichols, T. (2018). *Machinery safety and industrial injuries: Lessons from the past*. Toronto: University of Toronto Press.
- Hopkins, A. (2021). *Industrial machinery and workplace accidents: A historical perspective*. Sydney: Australian Press.
- Quinlan, M. (2020). *The social and economic consequences of industrial accidents*. Melbourne: Melbourne University Press.
- Walters, D., & James, P. (2019). *Understanding workplace safety culture in historical context*. London: Springer.
- MachineTotal. (2025). *Endüstri 4.0: Dijital dönüşümün öncüsü*. <https://blog.machinetotal.com>
- Smartes. (2025). *Endüstri 4.0 ve dijital dönüşüm: Üretimin geleceği*. <https://smartes.com.tr>

- Yapı Kredi. (2024). *Endüstri 4.0 ve dijital dönüşüm: Geleceğin sanayisi*. <https://www.yapikredi.com.tr>
- Şahin, M. E., & Topaloğlu, İ. (2021). Endüstri 4.0'ın iş sağlığı ve güvenliğine katkıları ve Hata Türü ve Etkileri Analizi (FMEA) risk değerlendirme metoduyla ambulansta bir inceleme. *Takvim-i Vekayi*, 9(2), 66–94.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2012). 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6331&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- İSG Derece Kampı. (2025). *Makine emniyeti sunumu*. <https://www.isg-derecekampi.com/wp-content/uploads/MAKINE-EMNIYETI-MAYIS-2025-ISARETLI.pdf>
- Kaya, S. (2017). Makine risk değerlendirmesi. *Sakarya Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 21(3), 223–230. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/smutgd/issue/37683/406576>
- İSG Akademik. (2020). İş sağlığı ve güvenliği kapsamında risk değerlendirmesi. *İSG Akademik*, 5(1), 45–58. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/isgakademik/issue/55804/752127>
- Zhao, X., Wang, Y., & Li, J. (2019). QR code applications for personal protective equipment compliance in industrial workplaces. *Journal of Occupational and Environmental Hygiene*, 16(5), 305–312. <https://doi.org/10.1080/15459624.2019.1589304>

KUSUR İLKESİNİN BOŞANMANIN MALİ SONUÇLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Merve İPEK YARAT¹

Özet

Bu çalışma, Türk Medeni Hukuku kapsamında boşanmanın mali sonuçlarının belirlenmesinde kusur ilkesinin etkilerini incelemektedir. Nitel araştırma yöntemine dayalı olarak yürütülen çalışmada, doktrin-deki görüşler ve Yargıtay kararları karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir. Kusur ilkesinin yalnızca boşanmanın ferî sonuçları olan yoksulluk nafakası ile maddi ve manevi tazminat taleplerinde değil; aynı zamanda mal rejiminin tasfiyesi ve boşanma davası devam ederken taraflardan birinin ölümü halinde mirasçılık haklarının sona ermesi gibi dolaylı mali sonuçlar üzerinde de etkili olduğu tespit edilmiştir. Türk Medeni Kanunu'nda kusura doğrudan veya dolaylı şekilde atıf yapılan düzenlemelerin boşanmanın mali sonuçlarına yön verdiği görülmektedir. Kusur kavramı, yalnızca fiili bir unsur olmayıp hukuki sonuçlar doğuran normatif bir nitelik taşımaktadır. Çalışma sonucunda, kusur ilkesinin Türk Medeni Hukuku'nda mali sonuçlar bakımından belirleyici bir unsur olduğu ve uygulamada bu ilkeye sıkı biçimde bağlı kalındığı ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, kusur esasına dayalı sistemin taraflar arasında düşmanlığı artırdığı, yargılamayı uzattığı ve çoğu zaman maddi gerçeğe örtüşmeyen sonuçlar doğurduğu da gözlemlenmiştir. Bu yönüyle çalışma, hem hukuki hem de toplumsal boyutları dikkate alarak kusur ilkesinin mevcut yapısının sorgulanması gerektiğini, daha adil ve işlevsel bir boşanma rejiminin inşasında alternatif çözüm arayışlarının önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: boşanma; kusur ilkesi; mali sonuçlar; tazminat; mirasçılık

1 Yüksek Lisans, İstanbul Gedik Üniversitesi, Özel Hukuk, 0009-0006-2872-8783, avukatmerveipek@gmail.com

THE EFFECT OF THE FAULT PRINCIPLE ON THE FINANCIAL CONSEQUENCES OF DIVORCE

Abstract

This study examines the impact of the principle of fault on the termination of the financial consequences of divorce under Turkish Civil Law. Conducted through a qualitative research method, the study comparatively analyzes doctrinal opinions and the case law of the Court of Cassation. It has been determined that the principle of fault is effective not only in ancillary consequences of divorce, such as alimony for poverty and claims for material and moral compensation, but also in indirect financial outcomes such as the liquidation of the marital property regime and the termination of inheritance rights when one spouse dies during pending divorce proceedings. Provisions in the Turkish Civil Code that directly or indirectly refer to fault shape the financial consequences of divorce. The concept of fault is not merely a factual element but also a normative one with significant legal implications. The findings reveal that the principle of fault plays a decisive role in Turkish Civil Law regarding financial consequences and that the courts consistently adhere to this principle in practice. Moreover, it has been observed that the fault-based system intensifies hostility between spouses, prolongs proceedings, and often leads to outcomes that do not reflect the material truth. From this perspective, the study highlights the necessity of critically questioning the current fault-based approach and emphasizes the importance of considering alternative solutions for building a more equitable and functional system of divorce law.

Key Words: divorce; fault principle; financial consequences; compensation; inheritance

1. GİRİŞ

Evlilik, bireylerin yalnızca duygusal bir ortaklık kurmasını değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik, kişisel ve hukuki durumlarında köklü değişiklikler meydana getirmesini sağlar. Evlilikle birlikte taraflar, yalnızca birlikte yaşamaya başlamaz; karşılıklı hak ve yükümlülükler üstlenir, kaynaklarını ve sorumluluklarını birleştirir. Ne var ki bu birliktelik, her zaman sürdürülebilir değildir.

Tarafların çeşitli nedenlerle evliliği sona erdirmeleri durumunda, bu birliktelik yalnızca fiilen değil, hukuken de dağılır. İşte bu noktada,

boşanma kurumu devreye girer ve eşlerin hayatında çok boyutlu bir değişimi beraberinde getirir. (Arbek, s. 116)

Boşanma yalnızca bir ilişkinin sonu değil, aynı zamanda eşlerin ekonomik, sosyal ve hukuki yapılarını yeniden inşa etmeye mecbur kaldıkları bir dönemin başlangıcıdır. Boşanmanın en belirgin ve sonuçları itibarıyla en tartışmalı alanı ise mali etkileridir. Bu nedenle çalışmada boşanmanın tüm hukuki sonuçları değil, özellikle eşler bakımından ortaya çıkan mali sonuçları ele alınacaktır.

Evlilik birliği içinde taraflar çoğu zaman ekonomik güçlerini birleştirerek ortak bir yaşam kurarlar. Bu ortaklık, yalnızca günlük hayatın sürdürülebilmesi için değil, geleceğe dair planlar, yatırımlar ve aile birliği çerçevesinde yapılan ekonomik tercihler açısından da önem taşır. Ancak boşanma ile birlikte, bu ekonomik dayanışma sona erer. Eşler, hem fiilen hem de ekonomik olarak ayrışır ve kendi bağımsız yaşamlarını kurmak zorunda kalırlar. Bu durum, yeni ekonomik ihtiyaçların ortaya çıkmasına ve mevcut hakların yeniden değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Sonuç olarak, boşanma; eşlerin yalnızca ortak hayatlarına değil, ortak ekonomik sistemlerine de son verdikleri, yeni bireysel düzenlerin kurulmasını zorunlu kılan bir süreçtir. Bu süreçte ortaya çıkan mali sonuçlar, sadece geçmişin bir muhasebesi değil, aynı zamanda bireylerin boşanma sonrasındaki gelecek hayatlarındaki hak ve yükümlülüklerini belirleyen hukuki düzenlemelerin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. KUSUR İLKESİNİN ETKİLERİ

2.1. Boşanma Hukukunda Kusur İlkesi

Modern hukuk sistemleri, boşanma sebeplerini belirlerken, toplumun sosyal ve kültürel dinamiklerine uygun olarak çeşitli hukuki ilkelere dayanır. Bu ilkeler arasında özgür irade, kusur, evlilik birliğinin temelinden sarsılması, elverişsizlik ve eylemli ayrılık yer alır.

Söz konusu ilkeler, evlilik birliğinin sona erdirilmesinde tarafların iradesi, kusurlu davranışları, ortak hayatın sürdürülemez hale gelişi gibi unsurları esas almaktadır. (Gençcan, 2020, s. 144).

Bu kapsamda, kusur ilkesi; eşlerden birinin evlilik birliğini ciddi bir şekilde zedeleyen davranışlar sergilediği hallerde uygulama alanı bulmaktadır. Zina, hayata kast, pek kötü veya onur kırıcı davranış, suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme ile terke dayalı boşanma nedenleri,

bu ilkeye dayalı olarak şekillendirilmiştir.

Doktrinde, kusura dayanmaksızın sona eren evliliklerin, eşler arasındaki ciddi ve giderilemeyen uyuşmazlıkların bir sonucu olarak değerlendirilen bir tür evlilik iflası niteliğinde olduğu kabul edilmektedir. Buna karşılık, kusura dayalı boşanmanın ise, evlilik birliğini sona erdiren davranışların sorumluluğunun kusurlu eşe yükletildiği ve bu eşe karşı bir tür hukuki yaptırım uygulandığı bir boşanma türü olduğu belirtilmektedir. (Dural, Öğüz & Gümüş, 2016, s. 103).

Kusur ilkesi, evlilik birliğinin sona erdirilebilmesi için eşlerden birinin kusurlu davranışının bulunmasını öngörür. Bu ilkeye göre, boşanma davası ancak kusursuz veya daha az kusurlu eş tarafından açılabilir. Aksi takdirde, kusurlu eşin kendi kusuruna dayanarak hak elde etmesi söz konusu olur ki bu, hukukun temel ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. (Gençcan, 2020, s. 144).

Türk Medeni Kanunu'nda doğrudan kusur kavramına yer veren ya da kusurla bağlantılı hükümler incelendiğinde, boşanmanın sonuçlarına etki eden çeşitli düzenlemelere rastlanmaktadır. Bu kapsamda, özellikle maddi ve manevi tazminata ilişkin hükümler, yoksulluk nafakası, boşanma davası devam ederken eşlerden birinin ölmesi halinde ortaya çıkan sonuçlara dair hükümler, kusurla ilişkilidir. Bunlara ek olarak, mal rejiminin tasfiyesi sürecinde de kural olarak kusur etkili değilse de, katılma alacağının belirlenmesinde istisnai durumlarda kusur ilkesinin dikkate alındığı görülmektedir. Dolayısıyla, kusur kavramı yalnızca fiili bir unsur değil; aynı zamanda hukuki sonuçlar doğuran normatif bir anlam da taşımaktadır. (Yücel, 2023, s.246)

Belirtmek gerekir ki boşanma davasının açılmasıyla (Şartları mevcutsa TMK m. 197 ile birlikte harici bir dava olarak) söz konusu olan tedbir nafakası, her ne kadar maddi menfaat veya karşı taraf için mali bir yükümlülük getirse de boşanmanın mali bir sonucu değildir. Uygulamada genellikle tedbir nafakasının boşanma kararı ile birlikte yoksulluk nafakasına dönüştürüldüğü görülmekte ise de tedbir nafakası, geçici bir hukuki önlem niteliğindedir. Bu nedenle de boşanma kararından bağımsız olarak değerlendirildiğinden tedbir nafakasına karar verilirken kusur durumu dikkate alınmamaktadır.

2.1.1. Kusurun Maddi Tazminata Etkisi

Boşanmanın mali sonuçları arasında yer alan maddi tazminat, özellikle tarafların kusur durumuna bağlı olarak değerlendirilmektedir. 743 sayılı mülga Medeni Kanun'da yalnızca tamamen kusursuz olan

eşin, kusurlu taraftan tazminat talep edebileceği düzenlenmişti. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 174/1. maddesiyle bu durum değiştirilmiş; artık kusursuz ya da daha az kusurlu eşin, kusurlu eşten maddi tazminat talep etmesi mümkün hale getirilmiştir. Bu değişiklik, eşlerin tamamen kusursuz olmalarının nadir olduğu dikkate alınarak, hakkaniyet ilkesine uygun bir düzenleme yapılması amacıyla getirilmiştir. Ancak yine de tazminat talep edebilmek için, talep eden eşin ya kusursuz ya da daha az kusurlu olması ve diğer eşin boşanmaya neden olan kusurlu davranışlarının bulunması gereklidir. Kusur oranlarının eşit olması durumunda ise tazminata hükmedilemez (Yargıtay 2. HD, 23.10.2014, E. 2014/9557, K. 2014/20596).

Mahkeme, tazminat taleplerini değerlendirirken kusur tespitini zorunlu olarak yapmalı, boşanma sebebiyle zarar doğmuş olup olmadığını ve zarar ile kusur arasında uygun illiyet bağının bulunup bulunmadığını irdelemelidir. Karşılıklı boşanma davalarında farklı sebepler ileri sürülse de, hakim tüm vakıaları birlikte değerlendirerek genel kusur oranı üzerinden hüküm kurmalıdır (Yargıtay 2. HD, 04.10.2017, E. 2016/4852, K. 2017/10559)

Türk Medeni Kanunu'nun ("TMK") 174/1. maddesi, boşanma halinde maddi tazminata hükmedilebilmesi için iki temel koşul öngörmektedir. Bu koşulların her ikisinin birlikte gerçekleşmesi, talebin kabulü bakımından zorunludur. Maddi tazminatın amacı, boşanma nedeniyle zedelenen mevcut veya beklenen menfaatlerin tazmin edilmesi ve bu zararın kusurlu eşten karşılanmasını sağlamaktır. TMK m. 174/1 uyarınca ilk koşul, talep eden eşin mevcut veya beklenen menfaatlerinin boşanma yüzünden zedelenmiş olmasıdır. Yargıtay, mevcut menfaatleri "evliliğin taraflara sağladığı somut yararlar"; beklenen menfaatleri ise "evlilik birliği sona ermeseydi elde edilmesi muhtemel çıkarlar" olarak tanımlamaktadır (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu [HGK], 2019/523 E., 2022/1271 K., 11.10.2022, KYGT, ET: 01.06.2025).

Mevcut menfaatler kapsamında, tazminat yükümlüsü eşin evlilik süresince ortak giderlere katılması, konut sağlaması, maddi yardımda bulunması, sağlık sigortasından yararlandırması ve karşılıklı bakım hakkı örnek olarak gösterilebilir (Budun, 2018, s. 59-60). Beklenen menfaatler bakımından ise, tazminat alacaklısının dul kalması hâlinde elde edeceği emekli maaşı ve diğer ödentiler ile mal rejiminin devamından doğacak kazanımlar sayılabilir (Budun, 2018, s. 62).

Yargıtay uygulamasında, mevcut veya beklenen menfaatlerin boşanma nedeniyle yitirilmesi hâlinde bu şartın gerçekleştiği kabul edil-

mektedir. Örneğin, boşanma sonucu eşin maddi desteğinden yoksun kalacak olan kadın lehine, TMK m. 174/1'in koşullarının oluştuğu belirtilmiştir (Yargıtay 2. Hukuk Dairesi [HD], 2021/4533 E., 2021/5534 K., 30.06.2021, KYGT, ET: 01.06.2025).

Bununla birlikte, kanun koyucu tazminat miktarının belirlenmesinde uygunluk ilkesini benimsemiştir. Bu nedenle tazminat miktarının takdirinde sadece menfaat kaybı değil, tarafların ekonomik ve sosyal durumları, boşanmaya sebep olan olayların özellikleri ve kusur oranları da göz önünde bulundurulmaktadır (Kızılırmak, 2020, s. 167).

TMK m. 174/1 uyarınca ikinci koşul, tazminat yükümlüsü eşin boşanmaya sebebiyet veren olaylarda tam veya ağır kusurlu olmasıdır. Bu kusur, taraflar arasında evlilik birliğinin temelinden sarsılmasına neden olacak ölçüde olmalıdır. Kusurun varlığı, mahkeme tarafından boşanma davası sırasında toplanan deliller çerçevesinde belirlenir.

2.1.2. Kusurun Manevi Tazminata Etkisi

Türk Medeni Kanunu'nun 174/2. maddesi uyarınca, boşanma sebebiyle kişilik hakları ihlal edilen eş, diğer eşin kusurlu davranışları sonucunda uğradığı manevi zararın tazmini amacıyla mahkemeye başvurabilir. Bu düzenleme, eşlerden birinin boşanma sürecinde maruz kaldığı manevi bütünlük ihlallerini gidermeye yöneliktir. Manevi tazminata hükmedilebilmesi için, boşanmaya neden olan davranışların kişilik haklarına yönelik bir saldırı oluşturması gerekmektedir (Erdem, 2019, s. 194).

Geçmişte yürürlükte olan yasal düzenlemede kişilik hakkına yönelik saldırının "ağır" olması şartı aranırken, mevcut hükümde bu koşul kaldırılmış, yalnızca bir saldırının varlığı yeterli kabul edilmiştir. Saldırının derecesi ise yalnızca tazminat miktarının takdirinde rol oynamaktadır (Akıntürk & Ateş, 2021, s. 300).

Tazminat isteyen eşin kusursuz veya daha az kusurlu olması gerekirken, kusur oranı eşit ya da daha fazla olan taraf lehine manevi tazminat kararı verilemez. Tazminat, özellikle onur, şeref, isim, haysiyet ve sağlık gibi kişilik değerlerinin zedelenmesi halinde gündeme gelir (Feyzioğlu, 2024, s. 457; Serin Of, 2024, s. 259). Yargıtay içtihatlarında, eşe yönelik hakaret, fiziksel şiddet, aşağılayıcı davranışlar ve sadakatsizlik gibi fiiller kişilik haklarına doğrudan saldırı niteliğinde değerlendirilmiştir (Gençcan, 2021, s. 1457-1482).

Buna ek olarak, eşe kötü davranmak, cinsel baskı uygulamak, tehdit etmek, asılsız suçlamalarda bulunmak ya da kürtaja zorlamak gibi

eylemler de kişilik haklarının ihlali kapsamında değerlendirilir. Bu tür fiillerin bireyde oluşturduğu acı ve elem göz önüne alınarak, mahkeme uygun bir tazminata hükmedebilir (Erdem, 2019, s. 194–195).

Zina da kişilik hakkını ihlal eden bir fiil olarak kabul edilmekteyse de, bu konuda karar verme yetkisi hakime bırakılmıştır. Eğer mağdur eş, sadakatsizlik karşısında duygusal olarak etkilenmemiş ya da bu durumu hoşgörüyü karşılamışsa, tazminat talebinin reddi mümkündür.

Yargıtay yerleşik kararlarında, yalnızca boşanmış olmanın ya da boşanmanın yarattığı duygusal sarsıntının manevi tazminat için yeterli olmayacağı açıkça belirtilmiştir. Tazminata hükmedilebilmesi için mutlaka kişilik haklarına yönelik somut ve doğrudan bir ihlalin varlığı aranmalıdır.

Ayrıca, taraflar arasında geçen süre zarfında affedilen veya hoşgörüyü karşılanan davranışlar da artık kişilik hakkı ihlali olarak değerlendirilmemektedir. Bu tür fiillere dayanılarak tazminat talebinde bulunulması mümkün değildir.

Boşanmaya yol açan fiil aynı zamanda Borçlar Kanunu kapsamında bir haksız fiil niteliği taşıyorsa, TMK m. 174/2'ye ek olarak TBK m. 58 uyarınca da manevi tazminat istenebilir. Ancak boşanma davasında bu husus karara bağlanmışsa, aynı konuda Borçlar Kanunu'na dayanılarak ikinci bir dava açılması mümkün değildir.

Manevi tazminata hükmedilebilmesi için kişilik haklarının ihlal edilmesi yeterlidir; ancak tazminatın miktarı ve ödeme şekli, hakim takdirine bağlıdır (Akıntürk & Ateş, 2021, s. 300). Hakim, kusur derecesi, evlilik süresi, tarafların yaşı, ekonomik ve sosyal durumları, saldırının niteliği, paranın satın alma gücü ve toplumun genel değer yargılarını dikkate alarak tazminat miktarını belirler (Zevkliler, Acarbey & Gökyayla, 1999, s. 1032–1033)

Yargıtay kararlarında, tazminatın hesaplanmasına ilişkin genel bir yöntem belirlenmemiştir; her olayın özgün koşulları çerçevesinde bireysel değerlendirme yapılmaktadır. Manevi zarar, kişinin iradesi dışında ruhsal bütünlüğünde oluşan sarsıntı, elem ve üzüntü olarak tanımlanır. Bu zarar, manevi tazminat aracılığıyla mağdurun psikolojik olarak rahatlatılmasını ve hayatına denge içinde devam edebilmesini sağlamak amacıyla telafi edilir. Ancak bu tazminat, taraflardan biri için zenginleşme, diğer taraf için ise yoksullaşma sonucunu doğurmalıdır.

Hakim, TMK m. 4'te öngörülen hakkaniyet ilkesine uygun biçimde, tarafların mali ve sosyal durumlarını, olayın özelliklerini ve kusur durumlarını birlikte değerlendirerek adil bir tazminat miktarına hükmeder (Akıntürk & Ateş, 2021, s. 300).

TMK m. 174/2 hükmü uyarınca, manevi tazminat yalnızca nakit para olarak ödenebilir. Paradan başka bir edim ya da irat biçiminde ödeme yapılması mümkün değildir. Aynı şekilde, TMK m. 176/2 hükmü gereği de irat biçiminde ödemeye izin verilmemektedir. Bu nedenle hakim, sadece peşin ve nakit ödeme esasına dayalı tazminata hükmedebilir.

2.1.3. Kusurun Yoksulluk Nafakasına Etkisi

Yoksulluk nafakası, Türk Medeni Hukuku'nda sosyal adalet ve ahlaki sorumluluk ilkelerine dayanan, boşanma sonrası ortaya çıkabilecek ekonomik dengesizliklerin giderilmesini amaçlayan bir müessesedir. Bu nafaka türünün temelinde, evlilik birliğinin sona ermesiyle birlikte geçimini temin edemeyecek duruma düşen eşin korunması ihtiyacı yatmaktadır. Nitekim bu düzenleme, evlilik süresince mevcut olan karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma yükümlülüğünün, sınırlı ölçüde evlilik birliğinin sona ermesinden sonra da sürdürülmesi gerekliliğine dayanmaktadır (Akıntürk & Ateş, 2021, s. 302).

Boşanmanın mali sonuçlarından biri olan yoksulluk nafakası, Türk Medeni Kanunu'nun 175. maddesinde düzenlenmiştir. Anılan hükme göre, boşanma neticesinde yoksulluğa düşecek olan taraf, diğer eşten mali gücü oranında ve süresiz olarak nafaka talep edebilir. Ancak bu talebin kabulü, talepte bulunan tarafın boşanmaya sebep olan olaylarda ağır kusurlu olmaması koşuluna bağlanmıştır (Dural, Ögüz & Gümüş, 2016, s. 150).

Dolayısıyla, taraflardan biri boşanma sebebinde daha az kusurlu ya da kusursuz ise, bu eş lehine yoksulluk nafakasına hükmedilebilir (Dural, Ögüz & Gümüş, 2016, s. 151).

Tarafların her ikisi de kusursuz ise nafakaya hükmedilebilmesi mümkündür. Ancak, her iki eşin de kusurlu olması halinde nafaka, yalnızca diğer tarafa göre daha az kusurlu olan eş lehine takdir edilebilir (Burcuoğlu, 2018, s. 4; Dural, Ögüz & Gümüş, t.y., s. 151). Bu noktada temel kıstas, yoksulluğa düşecek olan eşin, diğer tarafa göre daha fazla kusurlu olmamasıdır (Burcuoğlu, 2018, s. 5).

Nafaka bağlandıktan sonra dahi, nafaka alan eşin fiilen evli gibi yaşamaması ya da haysiyetsiz bir yaşam sürmesi durumunda, nafaka yü-

kümlüsü bu durumu mahkemeye bildirerek nafakanın kaldırılmasını talep edebilir: Yargıtay 2. HD., E. 2015/15309, K. 2016/6985, T. 06.04.2016: “Davacı kadının... bir başkası ile gayri resmi şekilde birlikte olduğu ve halen o kişiyle yaşadığı anlaşılmaktadır... evlenme olmaksızın fiilen evliymiş gibi yaşaması irat şeklinde verilen yoksulluk nafakasının kaldırılması sebebidir.”

Kusur ilkesine dayalı boşanma sebepleri arasında zina (TMK m. 161), hayata kast ve pek kötü veya onur kırıcı davranış (TMK m. 162), suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme (TMK m. 163) ve terk (TMK m. 164) gibi nedenler yer almaktadır. Bu hallerde boşanmaya karar verilebilmesi için, mutlaka davalı tarafın kanunda öngörülen kusurlu davranışı gerçekleştirmiş olması gereklidir. Hakim, bu sebeplerden birine dayanarak boşanma hükmü kurduğunda, aynı zamanda kusur tespiti de bulunmuş sayılacaktır.

Dolayısıyla, kusur esasına dayalı boşanmalarda nafaka talep edilecek tarafın kusursuz ya da daha az kusurlu olması, yoksulluk nafakasının bağlanması açısından ön koşul niteliğindedir (Dural, Ögüz & Gümüş, 2016, s. 151).

Yoksulluk nafakasının amacı, boşanma nedeniyle ekonomik olarak yetersiz duruma düşen ve diğer eşe oranla daha az kusurlu olan tarafın asgari yaşam ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir güvence tesis etmektir. Ancak “yoksulluk” kavramının yasal tanımı Türk Medeni Kanunu’nda yer almamakta, bu eksiklik yargı içtihatları ile giderilmektedir.

Türk Medeni Kanunu’nun 175. maddesinde yer alan “yoksulluğa düşecek” ifadesi, kanun metninde açıkça tanımlanmamış olmakla birlikte, bu belirsizlik Yargıtay kararlarıyla açıklığa kavuşturulmuştur. Özellikle Yargıtay Hukuk Genel Kurulu’nun 07.10.1998 tarihli ve 1998/2-656 E., 1998/688 K.; 16.05.2007 tarihli ve 2007/2-275 E., 2007/275 K.; 20.06.2019 tarihli ve 2017/2-2424 E., 2019/751 K. sayılı kararlarında, “yoksulluk” kavramının içeriği somutlaştırılmıştır. Bu kararlar çerçevesinde, bireyin temel yaşam gereksinimlerini (beslenme, barınma, giyinme, sağlık, ulaşım, kültür ve eğitim gibi) karşılayabilecek düzeyde düzenli ve yeterli bir gelirden yoksun olması, onun yoksul kabul edilmesi için yeterli görülmektedir.

Bu doğrultuda, kişinin geçimini sağlayacak düzeyde malvarlığına veya gelir getiren bir işte çalışma gücüne sahip olmaması ve TMK m. 175’te öngörülen diğer koşulların da gerçekleşmiş olması durumunda, bu kişi yoksulluk nafakasına hak kazanabilecektir.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu da aynı yönde içtihat geliştirmiştir:

“...Maddede geçen ‘yoksulluğa düşecek’ kavramından ne anlaşılması gerektiği konusunda yasal bir tanımlama olmaması karşısında bu husus yargısal uygulamada kurallara bağlanmıştır. Nitekim, Yargıtay Hukuk Genel Kurulunun 07.10.1998 tarihli ve 1998/2-656 E., 688 K.; 16.05.2007 tarihli ve 2007/2-275 E., 275 K.; 11.03.2009 tarihli ve 2009/2-73 E., 2009/118 K. sayılı kararları ile ‘yeme, giyinme, barınma, sağlık, ulaşım, kültür, eğitim’ gibi bireyin maddi varlığını geliştirmek için zorunlu ve gerekli görülen harcamaları karşılayacak düzeyde geliri olmayanların ‘yoksul’ kabul edilmesi gerektiği benimsenmiştir...” (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 11.10.2022 T., 2019/523 E., 2022/1271 K.).

2.1.4. Kusurun Ölüme Bağlı Tasarruflara Etkisi

Türk Medeni Kanunu’nun 181. maddesi, boşanma yargılaması sürerken eşlerden birinin ölümü durumunda ortaya çıkan mirasçılık ilişkilerini özel biçimde düzenlemiştir. Anılan maddenin ilk fıkrası uyarınca, boşanma hükmünün kesinleşmesinden itibaren eşlerin birbirlerine yasal mirasçı olma sıfatları sona ermektedir. İkinci fıkrada ise, boşanma davası devam ederken eşlerden birinin yaşamını yitirmesi durumunda, ölen eşin yasal mirasçılarının davayı, hayatta kalan eşin kusurunun belirlenmesi amacıyla sürdürebileceği açıkça düzenlenmiştir.

Boşanma davası, genel itibarıyla kişiye sıkı sıkıya bağlı haklar arasında yer almakta olup, kural olarak yalnızca tarafların doğrudan iradeleriyle yürütülebilmektedir. Ancak TMK m. 181/2 hükmü, bu genel kuralın istisnasını teşkil eder. Zira mirasçılara tanınan davaya devam yetkisi, külli halefiyet ilkesine değil, doğrudan yasa hükmüne dayanmaktadır. Mirasçılar bu yetkiyi kullanmak isterlerse, bu durum açık irade beyanı ile mahkemeye bildirilmelidir; mahkemece resen değerlendirmesi yapılmaması mümkün değildir (Akkaya, 2017, s. 291–294).

Boşanma kararının henüz kesinleşmediği bir evrede eşlerden birinin vefatı halinde, evlilik birliği ölüm nedeniyle son bulur ve boşanma istemi kendiliğinden konusuz hale gelir. Ancak ölen eşin mirasçıları, sağ kalan eşin kusurunun tespiti için yargılamaya devam etmeyi talep ederlerse, dava yalnızca kusur tespitine ilişkin bir nitelik kazanır (Erdem, 2019, s. 170–171). Bu durumda verilecek olan mahkeme kararı, boşanma yönünde hüküm kurmaz; yalnızca sağ kalan eşin evliliğin sona ermesine neden olacak düzeyde kusurlu davranıp davranmadığını ortaya koyar.

Mirasçılarca sürdürülen bu tür davalarda, mahkemenin vereceği karar yalnızca kusurun varlığına ilişkin olacaktır. Eğer sağ kalan eşin evliliğin sona ermesine neden olan davranışları kusur seviyesinde görülürse, bu eşin yasal mirasçılık sıfatı sona erecektir.

Aynı şekilde, TMK m. 181/2 kapsamında verilen bu nitelikteki bir karar, sağ kalan eşin ölüme bağlı kazandırmalardan yararlanmasını da ortadan kaldıracaktır. Aksi yönde açık bir ölüme bağlı tasarrufun bulunmadığı hallerde, tüm kazandırmalar hükümsüz hale gelir (Gençcan, Usul, s. 457).

2.1.5 Kusurun Mal Rejimine Etkisi

Eşler, aralarındaki mal rejimini, kanunda öngörülen sınırlar çerçevesinde kendi aralarında yapacakları sözleşmeyle serbestçe belirleyebilirler. Ancak herhangi bir mal rejimi sözleşmesi yapılmamışsa, bu durumda yasal mal rejimi olan edinilmiş mallara katılma rejimi uygulanır (Dural, Ögüz & Gümüş, 2016, s. 138; Zevkliler, Havuççu, Ertaş & Gürpınar, 2003, s. 298). Boşanma halinde mal rejiminin tasfiyesi, tarafların yapmış olduğu mal rejimi sözleşmesine göre gerçekleştirilirken, böyle bir sözleşme bulunmuyorsa, yasal rejim hükümleri çerçevesinde yürütülür.

Mal ayrılığı rejiminin geçerli olduğu durumlarda ise, eşlerin mal varlıkları evlilik süresince birbirinden ayrı kaldığı için, boşanmayla birlikte bu malvarlıkları arasında bir paylaşım yapılması söz konusu olmaz. Dolayısıyla, herhangi bir tasfiye işlemi yapılmayacağı gibi, kimin kusurlu olduğuna dair bir değerlendirme yapılması da gerekli değildir.

Ancak edinilmiş mallara katılma rejimi veya paylaşmalı mal ayrılığı rejimi söz konusu olduğunda, boşanma nedeni zina veya hayata kast ise, hakimin kusurlu eşin artık değerdeki pay oranı üzerinde hakkaniyete uygun biçimde bir takdir yetkisi bulunmaktadır. Hakim, kusurlu eşin payını azaltabileceği gibi tamamen ortadan da kaldırabilir (Kaşak, 2020 s. 117; Kibar, 2020, s. 657).

Edinilmiş mallara katılma rejimi ile paylaşmalı mal ayrılığı rejiminde mal rejiminin tasfiyesi, davanın dayandığı boşanma nedenine göre farklılık gösterebilmektedir. Bu kapsamda, eğer boşanma davası, kusura dayalı özel sebeplerden olan zina veya hayata kast gerekçelerine dayanıyorsa, hakim, kusurlu eşin artık değerdeki payını hakkaniyet ilkesine göre azaltabilir veya tamamen ortadan kaldırabilir.

Buna karşın, diğer boşanma nedenlerinde –örneğin, yine kusura

dayalı sayılan “pek kötü veya onur kırıcı davranış”, “suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme” ve “terk” gibi sebepler ile; kusura dayanmayan “evlilik birliğinin sarsılması”, “anlaşmalı boşanma”, “ortak hayatın yeniden kurulamaması” ve “akıl hastalığı” sebeplerine dayalı boşanma hallerinde– hakime böyle bir takdir yetkisi tanınmamıştır. Bu durumlarda, mal rejiminin tasfiyesinde kusur olgusu dikkate alınmaksızın tasfiye işlemi gerçekleştirilir.

Dolayısıyla, genel ilke olarak, eşlerin boşanmada kusurlu olup olmadıkları, mal rejiminin sona erdirilmesi ve tasfiyesi bakımından dikkate alınmaz. Ancak istisnai olarak zina ve hayata kast hallerinde, kanun koyucu kusur incelemesi yapılmasını ve bu kusurun tasfiye üzerindeki etkisinin hakim tarafından değerlendirilmesini öngörmüştür. (Kalkmaz, 2022, s. 205)

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın temel amacı, Türk Medeni Kanunu’nda boşanmanın mali sonuçları bakımından kusur ilkesine atfedilen rolü incelemek ve bu ilkenin uygulamada doğurduğu etkileri ortaya koymaktır. Araştırmada, öncelikle kusur kavramının boşanma hukukundaki yeri ve işlevi açıklığa kavuşturulacak, ardından kusurun maddi ve manevi tazminat ile yoksulluk nafakası üzerindeki belirleyiciliği doktrin ve Yargıtay kararları ışığında değerlendirilecektir. Bunun yanı sıra, kusur ilkesinin taraflar arasındaki eşitlik, hakkaniyet ve adalet ilkeleri ile ne ölçüde bağdaştığı tartışılacaktır. Çalışmanın nihai amacı, kusur esasına dayalı sistemin taraflar ve özellikle de boşanmanın mali sonuçları açısından ortaya çıkardığı sorunları tespit ederek, daha adil ve işlevsel bir boşanma hukuku anlayışının geliştirilmesine katkıda bulunmaktır.

4. YÖNTEM

Bu araştırmada yöntem olarak, öncelikle normatif inceleme yöntemi benimsenmiştir. Çalışmada Türk Medeni Kanunu başta olmak üzere ilgili mevzuat hükümleri ayrıntılı şekilde ele alınmış; boşanmanın mali sonuçları bakımından kusur ilkesine ilişkin düzenlemeler normatif açıdan değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, öğretide ileri sürülen görüşler analiz edilmiş ve özellikle Yargıtay kararları ışığında uygulamadaki yansımalar ortaya konulmuştur. Çalışma, betimleyici ve analitik bir yaklaşım çerçevesinde yürütülmüş olup, kavramsal çözümlemeler ile yargı kararlarının sistematik değerlendirilmesi yoluyla konu derinlemesine incelenmiştir.

5. BULGULAR

Araştırma sonucunda ulaşılan temel bulgular şu şekilde özetlenebilir:

Türk Medeni Kanunu'nda boşanmanın mali sonuçlarının belirlenmesinde kusur ilkesine büyük ölçüde bağlı kalındığı görülmüştür. Özellikle maddi ve manevi tazminat taleplerinde kusur, düzenleyici ve sınırlayıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kusur değerlendirmesi, tarafların özel yaşamına ilişkin vakıaların ispatına dayandığından, çoğu durumda ispat güçlükleri ve subjektif değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır. Bu durum, adil bir sonuca ulaşmayı zorlaştırmakta ve dava süreçlerinin gereksiz yere uzamasına neden olmaktadır.

Özellikle nafaka ve mal rejimi gibi boşanmanın mali sonuçlarının, doğrudan kusur ile ilişkilendirilmesi, hukuken zayıf ve tartışmalı bir bağlantı ortaya koymaktadır. Yargıtay kararlarında da bu bağın her zaman istikrarlı şekilde kurulamadığı görülmektedir.

Uygulamada tarafların eşit kusurlu olduğunun kabul edildiği durumlarda, tazminat taleplerinin reddedildiği gözlemlenmiştir. Bu yaklaşım, özellikle mağduriyet yaşayan tarafın korunmasında yetersiz kalmakta ve hakkaniyete aykırı sonuçlar doğurabilmektedir.

Yargıtay'ın kusur değerlendirmelerinde aynı dairenin farklı kararları arasında tutarsızlıklar bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum, hukuki öngörülebilirliği azaltmakta ve taraflar açısından belirsizlik yaratmaktadır.

Kusur esasına dayalı boşanma yargılamalarının, eşler arasında düşmanlığı artırdığı, tarafların özel yaşamına aşırı müdahale içerdiği ve özellikle çocuklar açısından olumsuz psikolojik sonuçlar doğurduğu bulgulanmıştır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak, boşanma kurumu yalnızca evlilik birliğinin hukuken sona erdirilmesiyle sınırlı bir işlem değildir. Boşanma, tarafların malvarlığı hak ve yükümlülüklerini yeniden düzenlemenin ötesinde, bireysel kimlikleri, toplumsal rollerini ve ebeveynlik sorumluluklarını da derinden etkileyen çok boyutlu bir olgudur. Bu nedenle boşanma süreci, salt bir medeni yargılama faaliyeti olarak değil, aynı zamanda eşler ve çocuklar açısından sosyal, psikolojik ve ekonomik sonuçlar doğuran kapsamlı bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmelidir.

Boşanma yargılamalarında en sık karşılaşılan sorunlardan biri, dava süreçlerinin gereksiz yere uzaması ve bu durumun beraberinde çok yönlü hukuki, psikolojik ve toplumsal sorunlara yol açmasıdır. Özellikle çekişmeli boşanma davalarında yargılamanın uzun sürmesi, yalnızca adil yargılanma hakkını ihlal etmemekte; tarafların özel yaşamlarına ilişkin belirsizlikleri artırmakta ve çocukların sağlıklı gelişimi üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Hukuk sistemimizde boşanma davalarında kusurun, özellikle de mali sonuçların belirlenmesinde bu denli belirleyici olması uzun süredir yoğun eleştirilere konu olmaktadır. Kusur iddiaları, taraflar arasında düşmanlığı körüklediği gibi, eşlerin özel yaşamlarına ilişkin davranışların doğru ve adil bir şekilde değerlendirilmesini de güçleştirmektedir. Çoğu zaman boşanmak isteyen eşler, dava sürecinde kusur iddialarına başvurmamak zorunda kalmakta ve bu durum mahkemelerin çok sayıda vakıa arasında karmaşık bir araştırmaya yönelmesine sebebiyet vermektedir. Ne var ki, eşlerin özel yaşamında gerçekleşen olayların yargı önünde ispatlanması oldukça zordur; bu nedenle dava sonucunda maddi gerçek ile adli gerçek çoğu kez örtüşmemekte ve adalet duygusunu zedeleyen sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Özellikle mali sonuçların ve zina ile hayata kast hallerinde mal rejimine ilişkin pay oranının kusura bağlanması, kusur ile mali düzenlemeler arasındaki zayıf bağlantı nedeniyle ayrıca problem teşkil etmektedir. Bu noktada, boşanma sürecinde kusur arayışını tamamen gereksiz görmemekle birlikte, evlilik birliğini ayakta tutan ve süreklilik arz eden yükümlülüklerin ağır ve sürekli ihlallerinin dikkate alınmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Böylelikle hem gereksiz tartışmaların önüne geçilebilecek hem de daha basit, adil ve hakkaniyete uygun bir sistem kurulabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akıntürk, T., & Ateş, D. (2021). *Türk Medeni Hukuku: Aile Hukuku* (Cilt II, 23. bası). İstanbul: Beta Yayınları.
- Akkaya, T. (2017). *Medeni usul hukuku bakımından boşanma davası*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Arbek, Ö. (2004). Boşanmanın mali sonuçları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 54(1), 115–163.
- Budun, M. (2018). *Türk hukukunda boşanmanın eşler arasındaki mali so-*

nuçlarından maddi tazminat ve manevi tazminat (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Burcuoğlu, H. (2018). Boşanmada kusur ve yoksulluk nafakası ile ilgili gözlemler. *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2).

Dural, M., Ögüz, T., & Gümüş, A. (2016). *Aile Hukuku* (5. bası). İstanbul: Filiz Kitabevi.

Gençcan, Ö. U. (2021). *Boşanma hukuku* (10. bası). Ankara: Yetkin Yayınları.

Gümüş, M. A. (2005). Türk hukukunda yasal mal rejimi olan edinilmiş mallara katılma rejimi çerçevesinde boşanma davası; iştirak nafakası; “maddi tazminat ve/veya yoksulluk nafakası” ve/veya manevi tazminat talepleri ile mal rejiminin tasfiyesi talebi arasındaki ilişki. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(3-4), 383-402.

Kalkmaz, F. (2022). *Türkiye’de çoklu boşanma sistemi* (Doktora tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, Özel Hukuk Doktora Programı).

Kaşak, F. E. (2020). Zina veya hayata kast nedeniyle artık değerdeki pay oranının azaltılması veya kaldırılması (TMK m. 236/II). *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 111-130.

Kibar, A. F. (2020). Türk hukukunda “hayata kast” sebebi ile boşanma ve doğurduğu hukuki sonuçların değerlendirilmesi (TMK md. 162). *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (2), 633-676.

Yücel, Ö. (2023). *Boşanma hukukunda kusur ilkesinden kusurdan bağımsızlığa geçiş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zevkliler, A., Acabey, M. B., & Gökyayla, K. E. (1999). *Medeni hukuk* (6. bası). Ankara: Seçkin Yayınevi.

Zevkliler, A., Havuççu, A., Ertaş, Ş., & Gürpınar, D. (2003). *Medeni hukuk (temel bilgiler)* (2. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

FOMO VE TELEFON BAĞIMLILIĞI ARASINDAKİ DİNAMİKLERİN ORTAYA ÇIKARDIĞI İLİŞKİ BİÇİMİNİN POZİTİF OLARAK İNCELENMESİ¹

Nazlıcan KARA²

Özet

Bu çalışma dijitalleşmenin, bireylerin psikolojik yapıları üzerindeki etkilerini telefon bağımlılığı ve gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO) kavramları çerçevesinde ele almayı amaçlamaktadır. Klinik psikoloji disiplini çerçevesinde, dijitalleşmenin bireylerin ruh sağlığı üzerindeki etkileri incelenmiş olup bireylerin psikopatolojik yapıları üzerinde kavramsal ve saha odaklı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Dijitalleşmenin bireylerin dışsal değerlendirmelere olan duyarlılığını artırması, telefon bağımlılığı ve FoMO kavramlarının birlikte ele alınacağı bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Elde edilen bulgular, söz konusu iki kavramın bireyin psikososyal ihtiyaçları bağlamında yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, dijital çağda bireyin ruh sağlığına yönelik yeni değerlendirme ve müdahale yaklaşımlarına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Sonuç olarak, incelenen değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konmaktadır. Çalışma İstanbul'da yaşayan üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilmiş olup, toplam 418 katılımcıdan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Veri toplama aracı olarak, dört bölümden oluşan yapılandırılmış bir anket formu kullanılmıştır. Bu bağlamda FoMO ve akıllı telefon bağımlılığı arasında pozitif bir etki-leşim olup olmadığı araştırılmak istenmiştir. Sonuç olarak FoMO ile akıllı telefon bağımlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Akıllı Telefon Bağımlılığı, FoMO, Pozitif Onay

1 Bu bildiri "Sosyal Onay İhtiyacının Telefon Bağımlılığı Üzerindeki Etkisinde Gelişmeleri Kaçırma Korkusunun (Fomo) Aracılık Etkisi" adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Klinik Psikoloji, psk.nazlicankara@gmail.com, 0009-0006-8454-783X

A POSITIVE EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP PATTERNS EMERGING FROM THE DYNAMICS BETWEEN FOMO AND SMARTPHONE ADDICTION

Abstract

This study aims to examine the effects of digitalization on individuals' psychological structures within the framework of smartphone addiction and the fear of missing out (FoMO). Within the discipline of clinical psychology, the impact of digitalization on mental health has been investigated through both conceptual and field-based analyses of individuals' psychopathological structures. The study suggests that digitalization increases individuals' sensitivity to external evaluations, thereby establishing a framework that concurrently addresses smartphone addiction and FoMO. The findings indicate that these two concepts are closely related in the context of individuals' psychosocial needs. Accordingly, the study aims to contribute to the development of new assessment and intervention approaches concerning mental health in the digital age.

In conclusion, a significant relationship was found between the examined variables. The research was conducted with university students residing in Istanbul, and data were collected from a total of 418 participants. A structured questionnaire consisting of four sections was used as the data collection tool. In this context, the study aimed to investigate whether there is a positive interaction between FoMO and smartphone addiction. The results revealed a positive correlation between FoMO and smartphone addiction.

Keywords: Digitization, Smartphone Addiction, FoMO

1. GİRİŞ

Psikolojiyi insan zihnini, duygularını ve davranışlarını bilimsel yöntemlerle inceleyen bir disiplin olarak tanımlamak mümkündür. Klinik psikoloji ise bu genel çerçevede bireylerin ruh sağlığına odaklanır ve psikopatolojilerin değerlendirilmesi, tanınması ve müdahalesi gibi alanlarda derinleşir (Dwyer, Falkai & Koutsouleris, 2018:92). Değişen ve dönüşen toplumsal yapılar, özellikle modernleşme ve dijitalleşme gibi dinamiklerle birlikte bireyin psikolojik yapısında da belirgin dönüşümler meydana getirmiştir. Bu bağlamda psikoloji, yalnızca bireyin iç dünyasını değil, bireyin içinde bulunduğu çevresel, kültürel ve toplumsal bağlamı da dikkate alarak gelişim göstermiştir.

Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren dijitalleşmenin bireylerin yaşamına giderek daha fazla nüfuz etmesi, bireysel psikolojilerde benzersiz değişimlere yol açmıştır. Dijital etkileşimlerin yoğunluğu, sanal kimliklerin oluşumu, sürekli bağlantıda olma hali ve buna bağlı gelişen yeni stres türleri, klinik psikolojinin ilgi alanlarını genişletmiştir. Depresyon, anksiyete bozuklukları ve sosyal izolasyon gibi psikopatolojilerin yeni biçimlerde ortaya çıkması, ruh sağlığı uzmanlarının değerlendirme ve müdahale yöntemlerini yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur (Nagy & Koles, 2014:15). Bu süreçte klinik psikologlar, bireylerin dijital çağın getirdiği psikolojik zorluklarla baş etme biçimlerini anlamaya, değerlendirmeye ve destekleyici psikoterapötik yaklaşımlar geliştirmeye yöneldiği ifade edilebilir. Böylece bireyin hem içsel hem de dışsal dünyasındaki değişimlere uyum sağlayabilecek esnek ve kapsayıcı psikolojik destek mekanizmaları geliştirilmektedir.

Günümüzde dijitalleşme, bireyin yaşam alanlarında giderek daha görünür ve belirleyici bir rol üstlenmektedir. Özellikle dijital iletişim kanallarının yaygınlaşması, birey-dijitalleşme etkileşimini derinleştirmiştir. Bu durum ise bireyin psikososyal ihtiyaçlarının biçimlenmesinde yeni dinamiklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Akıllı telefonların yaygın kullanımı ve buna bağlı olarak gelişen dijital platformlardaki etkileşim yoğunluğu, bireylerde sosyal medya normlarını içselleştirme ve bu normlara uygun bir benlik sunumu oluşturma eğilimini artırmaktadır (Antonova, Eritsiyan & Tsvetkova, 2023:2216). Akıllı telefon bağımlılığı, yalnızca teknolojik bir alışkanlık olmanın ötesinde, bireyin dijital ortamlarda sürekli olarak iletişimde kalma ve çevresindeki gelişmeleri takip etme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu durum, bireylerin telefon kullanımını kontrol edememelerine ve bağımlılık düzeyinin artmasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle, gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO) ile akıllı telefon bağımlılığı arasında güçlü bir karşılıklı ilişki bulunmaktadır. FoMO, bireyin sosyal çevresindeki güncel olaylara ve deneyimlere erişememe endişesini ifade ederken, bu kaygı akıllı telefon kullanımının aşırı ve zorlayıcı hale gelmesine katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, akıllı telefon bağımlılığı ve FoMO, dijital çağda bireylerin psikolojik dinamiklerini anlamada önemli bir çalışma alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, akıllı telefon bağımlılığı ile FoMO arasındaki ilişkinin kavramsal ve saha düzeyde incelenmesini ve bireylerin dijital teknolojilere yönelik tutumlarının değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Bağımlılık ve Akıllı Telefon Bağımlılığı

Bağımlılık kavramının tanımlanmasında, Türk Dil Kurumu'nun (TDK) yapmış olduğu tanımlardan yararlanılması, araştırmanın kuramsal altyapısının güçlendirilmesi açısından faydalı olacaktır. Türk Dil Kurumu bağımlılığı “*bir şeye veya bir kimseye bağlı olma durumu*” (<https://sozluk.gov.tr/>) şeklinde tanımlamaktadır. Bağımlılık, bireyin belirli bir maddeye, nesneye ya da davranış biçimine yönelik kontrolünü kaybetmesi ve sürekli olarak ona yönelme isteği duymasıyla tanımlanan bir durumdur. Bu durum, zamanla bireyin fiziksel sağlığını, psikolojik iyilik halini ve sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilir. Bağımlılık genellikle süreç içerisinde gelişmekte ve bireyin gündelik yaşamını giderek daha fazla etki altına almaktadır. Farklı türleri bulunan bağımlılık; madde bağımlılığı, davranışsal bağımlılıklar ve duygusal bağımlılıklar şeklinde sınıflandırılabilir. Tüm bu bağımlılık türleri, bireyin yaşam kalitesini düşürmekte ve çeşitli fiziksel ya da ruhsal sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Karakuş, Özdengül, Solak Görmüş & Şen, 2021:158). Bu doğrultuda, bağımlılığın çeşitli türlerinin bulunduğu ve her bir türün birey üzerinde hem psikolojik hem de fiziksel düzeyde olumsuz etkiler yaratabildiği ifade edilebilir.

Akıllı telefonların günlük yaşamda yaygınlaşması, bireylerin iletişim, çalışma ve eğlenme biçimlerinde önemli değişimlere neden olmuştur. Ancak bu yaygın kullanım, aşırıya kaçan davranışlar ve bağımlılık riski açısından çeşitli endişeleri de gündeme getirmiştir. Bu nedenle, akıllı telefon bağımlılığı olgusu üzerine yürütülen bilimsel çalışmalar artmakta; bu bağımlılığı anlamaya ve önleyici stratejiler geliştirmeye yönelik akademik ilgi giderek yoğunlaşmaktadır (Sayiner, 2022:10). Akıllı telefon bağımlılığına dair literatürde çeşitli yaklaşımlar mevcuttur. Bazı araştırmacılar, bu bağımlılığı davranışsal bağımlılıklar kapsamında ele alırken, diğer bazı çalışmalar ise akıllı telefon kullanımını daha çok teknolojik bir alışkanlık olarak değerlendirmektedir (Kardefelt-Winther vd., 2017: 1715).

Akıllı telefon bağımlılığının davranışsal bağımlılıklar kapsamında yer alıp almayacağı ve güncel bağımlılık kuramları çerçevesinde bağımlılık kategorisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği akademik literatürde hâlen tartışılan bir konudur. Akıllı telefon bağımlılığı, literatürde genellikle “patolojik akıllı telefon kullanımı” veya “akıllı telefon bağımlılığı” terimleriyle tanımlanmaktadır. Bu durum, birey-

lerin akıllı telefonlarını kontrol etme güçlüğü yaşamaları ve sürekli, zorlayıcı bir şekilde kullanma eğiliminde bulunmalarıyla açıklanmaktadır. Bağımlılık, iş yaşamı, akademik performans ve günlük aktivitelerde ciddi bozulmalara neden olabilmektedir. Ayrıca, dikkat odağında sapmalar, dürtü kontrolünde zorluklar ve kullanımın kısıtlanması halinde ortaya çıkan yoksunluk belirtileri gibi temel belirtilerle karakterize edilmektedir (Panova & Carbonell, 2018: 255).

Cep telefonu bağımlılığı, Lin ve arkadaşları (2016: 163) tarafından dört temel bileşenle tanımlanmaktadır: İlk olarak, takıntılı kullanım; bireyin sürekli olarak telefonunu kontrol etme ve mesaj ya da güncellemeleri tekrar tekrar inceleme eğilimidir. İkinci olarak, tolerans gelişimi; kullanım süresinin artması ve aynı doyumu sağlamak için telefonun giderek daha yoğun kullanılması ihtiyacıdır. Üçüncü bileşen, yoksunluk belirtileri; telefon kullanımının kesilmesi veya bırakılması durumunda ortaya çıkan huzursuzluk, kaygı ve rahatsızlık hissidir. Son olarak, işlevsel bozulma; akıllı telefon kullanımının bireyin günlük yaşam aktiviteleri ile yüz yüze sosyal ilişkilerine olumsuz etkide bulunmasıdır.

Akıllı telefonların küresel çapta yaygınlaşması, çok yönlü işlevleri ve taşınabilirlik özellikleri sayesinde bağımlılık riskini artırmıştır. Genç kullanıcılar, masaüstü veya dizüstü bilgisayarlara kıyasla akıllı telefonları tercih etmekte; eğlence, sosyal medya, çevrimiçi oyunlar, bankacılık işlemleri, iletişim, ajanda yönetimi, alışveriş ve akademik görevler gibi pek çok faaliyeti bu cihazlar üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu çeşitlilik, kullanıcıların telefonlarını sürekli kullanma eğilimini güçlendirmektedir (Sağır ve Eraslan, 2019:50). Teknolojinin günlük yaşamda giderek daha merkezi bir konuma gelmesiyle birlikte, akıllı telefon kullanımının olası olumsuz etkilerinin farkında olunmasının ve bilinçli, dengeli kullanım alışkanlıklarının teşvik edilmesinin öneminin arttığı söylenebilir. Bu yaklaşım, bağımlılık risklerinin azaltılmasına katkı sağlayarak teknolojinin bireylerin yaşamına sağlıklı ve işlevsel bir şekilde entegre edilmesine olanak tanıyabilir.

2.2. Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMO)

FoMO (Gelişmeleri Kaçırma Korkusu), ilk kez 2004 yılında kavramsallaştırılmış ve 2010'dan itibaren özellikle sosyal medya bağlamında yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. 2013 yılında Oxford Sözlüğü'ne dâhil edilen bu terim, bireyin başkalarının keyif verici deneyimlerine katılamama endişesini ifade eder (Eşitti, 2015: 75). O dönemde İngiliz psikologlar FoMO'yu, bireyin çevresindekilerin ödül-

lendirici etkinliklere katıldığına dair algısı karşısında yaşadığı sürekli kaygı durumu olarak tanımlamış ve bu durumu, bireylerin başkalarının etkinliklerini sürekli takip etme eğilimiyle ilişkilendirmiştir (Gupta & Sharma, 2021: 52).

Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMO), özellikle klinik psikoloji alanında ve dijital çağın beraberinde getirdiği yeni toplumsal ve bireysel değerlendirmeler bağlamında önem kazanmaktadır. Bu kavram, günümüz dijital yaşam pratikleri içerisinde daha görünür hale geldiğini ve psikolojik değerlendirmelerde dikkate alınması gereken bir unsur olarak öne çıktığını ifade etmek mümkündür. Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMO), bireyin keyif verici bir etkinliğe katılamama düşüncesiyle yaşadığı kaygıyı ifade eder. Dijital teknolojilerin ve özellikle sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte bu kavram, akademik çalışmalarda giderek daha fazla önem kazanmıştır. Sosyal medya platformları, bireylerin başkalarının deneyimlerini sürekli gözlemlemesine olanak tanıyarak, kişinin kendi yaşamını yetersiz görmesine ve tatminsizlik hissetmesine neden olabilmektedir (Holte, 2023: 121). FoMO, bireyin başkalarının sosyal etkinliklerini sürekli olarak takip etme ve onlarla bağlantıda kalma isteği şeklinde tanımlanmakta olup bu durumun söz konusu deneyimlere doğrudan katılamama nedeniyle bireyde oluşan bir şeyleri kaçırma endişesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Przybylski, 2013:1842). Bu bağlamda FoMO, dijital ortamda bireylerin kendilerini başkalarıyla kıyaslamasından kaynaklanan bir tatminsizlik ve kaygı hali olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu durum, dijital bağımlılıkla ilişkili olup bireyin ruh sağlığını olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle FoMO, çok boyutlu bir şekilde ele alınmalıdır.

FoMO, bireylerin sosyal ilişkilerini güçlendirme, tanınırlık kazanma ve çevresindeki gelişmelerden haberdar olma gereksinimleriyle bağlantılı bir kavramdır. Bu durum aidiyet duygusu, popülerlik ihtiyacı, kaygı ve bağımlılık olmak üzere dört ana boyutta ele alınmaktadır. Aidiyet ve popülerlik, kişinin sosyal kabul görme ve ilişkilerini sürdürme arzusunu ifade ederken, kaygı boyutu sosyal medya erişimindeki kısıtlamaların tetiklediği endişe ve gerginliği belirtir. Bağımlılık boyutu ise, sosyal medyanın aşırı ve kontrolsüz kullanımının bireylerin uyku düzeni, akademik başarıları ve sosyal etkileşimleri üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini göstermektedir (Çelik & Özkara, 2022:71). Bu bağlamda, FoMO'nun sosyal kimlik ve aidiyet ihtiyacından kaynaklandığı, aşırı sosyal medya kullanımının kaygı ve yaşam kalitesinde düşüşe yol açtığı ve bu nedenle FoMO'nun dijital

çağın karmaşık sosyal bir olgusu olduğu söylenebilir.

FoMO'nun bireyler üzerinde olumsuz etkilerinin bulunduğu görülmektedir. FoMO, bireylerde dikkat dağınıklığına yol açarak önemli görevlere odaklanmayı güçleştirmekte, yüz yüze iletişimin azalmasına sebep olarak sosyal ilişkilerin derinleşmesini engellemektedir. Ayrıca, sosyal medyayı gece geç saatlere kadar kullanma isteği uyku düzenini bozmakta ve bu durum sağlık sorunlarına neden olmaktadır. FoMO, bireylerin kişisel ve akademik sorumluluklarını ertelemesine yol açarken, sürekli başkalarının yaşamlarını takip etme ve kıyaslama eğilimi nedeniyle stres ve kaygı düzeylerinde artışa sebebiyet vermektedir (Busch, 2016). Bu etkiler, bireyin psikolojik iyi oluşunu olumsuz biçimde etkileyen çok boyutlu bir olgu olarak FoMO'nun önemini ortaya koymaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışma gelişmeleri kaçırma korkusunun (FoMO), akıllı telefon bağımlılığı üzerindeki etkisini incelemekte ve bu değişkenin olası aracılık rolünü değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, birincil ve nicel veri toplama yöntemlerine dayanmaktadır. Birincil veriler, araştırmacı tarafından doğrudan katılımcıların tutum, davranış ve görüşlerine ilişkin bilgi toplanmasıyla elde edilmiştir. Nicel araştırma yaklaşımı ise, sayısal veriler aracılığıyla kesin, nesnel ve genellenebilir sonuçlara ulaşmayı hedeflemekte olup, genellikle geniş örneklem gruplarıyla yürütülmektedir. Çalışmada, bireylerin belirli konulardaki tutum ve davranışlarını mevcut durumu tanımlayarak incelemeyi amaçlayan tarama modeli tercih edilmiştir. Bununla birlikte, araştırma deseni nedensel tarama türünde olup, bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri ortaya koymayı hedeflemektedir (Garip, 2023:4).

3.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın çalışma evrenini İstanbul ilinde öğrenim görmekte olan üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem ise kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen ve araştırmaya gönüllü olarak katılan 418 kişiden oluşmaktadır. Bu yöntemde, veriler erişimi en kolay bireylerden toplanmakta ve bu sayede veri toplama süreci pratik hale gelmektedir (Gürbüz & Şahin, 2017:131-132). Örneklem büyüklüğü, evrenin bilinen sayısına göre yapılan hesaplamalarla minimum 384 kişi olarak belirlenmiş ve bu doğrultuda en az 400 katılımcıya ulaşılması hedeflenmiştir. Araştırma sürecinde toplam 418 katılımcıdan veri elde edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları çeşitli ölçeklerden ve bir anket formundan oluşmaktadır. İlk olarak, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemek amacıyla hazırlanan bir anket formu kullanılmıştır. Bu formda yaş, cinsiyet, öğrenim durumu gibi temel demografik bilgileri içeren sorulara yer verilmiştir.

Toplamda 25 maddeden oluşan bu ölçek, 5 dereceli Likert tipi bir puanlama sistemiyle değerlendirilmiştir. Akıllı telefon bağımlılığı düzeyini ölçmek için ise Akın, Altundağ ve Akın (2014) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan “Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği”nin kısa formu kullanılmıştır. Bu form, bireylerin telefon kullanım alışkanlıklarını değerlendiren 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, bağımlılık eğilimini ölçmek amacıyla 6 dereceli bir değerlendirme sistemi içermektedir. Son olarak, bireylerin sosyal gelişmeleri kaçırma kaygılarını ölçmek üzere Przybylski ve çalışma arkadaşları (2013) tarafından geliştirilen ve Gökler ve arkadaşları (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan “Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMO) Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek, bireylerin sosyal olaylardan habersiz kalma korkularını değerlendirmeyi amaçlayan 10 maddelik bir yapıdan oluşmakta olup, 5’li Likert tipi derecelendirme ile puanlanmaktadır.

3.3. Araştırmanın Veri Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde IBM SPSS 29 ve IBM AMOS 29 istatistik yazılımları kullanılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin veriler, frekans ve yüzde dağılımları aracılığıyla betimlenmiştir. Kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla çeşitli istatistiksel analizler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, madde-toplam korelasyonları, düzeltilmiş madde korelasyon katsayıları ve anti-imaj korelasyonları incelenmiş; ayrıca açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanarak ölçeklerin yapısal geçerliliği test edilmiştir. Araştırmada, Gelişmeleri Kaçırma Korkusu’nun (FoMO) ile telefon bağımlılığı arasındaki ilişkideki aracılık rolü, Sobel, Aroian ve Goodman testleri ile değerlendirilmiştir. Tüm istatistiksel analizler %95 güven düzeyinde gerçekleştirilmiş ve anlamlılık düzeyleri bu sınırlar içinde yorumlanmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmada, katılımcılardan elde edilen verilerin hipotez testleri uygulanmadan önce dağılım özellikleri analiz edilmiş ve değişkenle-

rin normal dağılım göstermediği belirlenmiştir. Bu nedenle, analizlerde parametrik olmayan istatistiksel yöntemler tercih edilmiştir.

Tablo 1: Demografik Değişkenlere İlişkin Dağılımlar

		n	%
Cinsiyet	Erkek	95	22,73
	Kadın	323	77,27
Yaş	18-19 Yaş	80	19,14
	20-21 Yaş	189	45,22
	22-23 Yaş	90	21,53
	24-25 Yaş	59	14,11
Sınıf	Üniversite 1. Sınıf	141	33,73
	Üniversite 2. Sınıf	64	15,31
	Üniversite 3. Sınıf	54	12,92
	Üniversite 4. Sınıf	159	38,04
Medeni Durum	Bekar	418	100,00

Araştırma örneklemini oluşturan katılımcıların %77,27'si kadın, %22,73'ü erkektir. Yaş dağılımı incelendiğinde, en yoğun katılımın %45,22 ile 20-21 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%38,04) üniversite 4. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Ayrıca tüm katılımcıların medeni durumunun bekar olduğu (%100) tespit edilmiştir.

Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği'ne ilişkin madde toplam korelasyon analizinde, tüm maddelerin korelasyon katsayılarının 0,30'un üzerinde ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p < 0,001$) tespit edilmiştir. Bu sonuç, ölçek maddelerinin ölçekte yer alan yapıyı tutarlı bir şekilde yansıttığını göstermektedir. Ayrıca, madde güvenilirliği analizi sonucunda, herhangi bir maddenin ölçekten çıkarılmasının Cronbach Alfa değerini anlamlı şekilde artırmadığı ve ölçeğin genel güvenilirlik katsayısının 0,868 olduğu belirlenmiştir. Düzeltilmiş madde-toplam korelasyonları ise 0,466 ile 0,696 arasında değişmekte olup, maddelerin homojen bir yapıya sahip olduğunu desteklemektedir. Anti-İmaj Korelasyon Matrisi sonuçları da maddelerin birbirleriyle yüksek derecede tutarlı olduğunu göstermiştir. Tüm bu bulgular, ölçeğin güvenilir

ve tutarlı bir ölçüm aracı olarak kullanılabileceğini ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği KMO ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,849
	Approx. Chi-Square	1760,655
Bartlett's Test of Sphericity	df	45
	Sig.	<,001

KMO örneklem yeterliliği değeri iyi uyum düzeyinde olup Bartlett Testi sonuçları da anlamlı bulunmuştur. Bu bulgular, örneklem büyüklüğünün ve değişkenler arasındaki korelasyonların faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi

Faktörler	Madde	Faktörler Yüğü	Özdeğer	% Açıklanan Varyans	Cronbach Alfa
Akıllı Telefon Bağımlılığı	ATB7	0,781	4,597	45,973	0,868
	ATB10	0,725			
	ATB5	0,722			
	ATB9	0,701			
	ATB6	0,689			
	ATB8	0,685			
	ATB4	0,681			
	ATB3	0,620			
	ATB2	0,596			
	ATB1	0,550			
Toplam Açıklanan varyans: 45,973					

Açımlayıcı faktör analizi sonuçları, akıllı telefon bağımlılığı ölçeğinin orijinal yapısına uygun olarak 10 maddeden oluşan tek faktörlü bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Faktör yükleri 0,550'den başlayıp, özdeğer 4,597 ve açıklanan toplam varyans %45,97 olarak bulunmuştur. Ölçeğin geçerliliğini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi ise faktör yapısının uygunluğunu desteklemiştir.

Tablo 4: Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu Elde Edilen Uyum İndeksleri

Uyum İndeksleri	Mükemmel Uyum Ölçütleri	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri	Sosyal Onay Uyum İyiliği İndeks değer-leri
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$	2,048*
AGFI	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI \leq .90$	0,898**
GFI	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI \leq .95$	0,943**
CFI	$.95 \leq CFI \leq 1.00$	$.90 \leq CFI \leq .95$	0,963*
NFI	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$.90 \leq NFI \leq .95$	0,967*
RFI	$.95 \leq RFI \leq 1.00$	$.90 \leq RFI \leq .95$	0,969*
IFI	$.95 \leq IFI \leq 1.00$	$.90 \leq IFI \leq .95$	0,924**
RMSEA	$.00 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 \leq RMSEA \leq .08$	0,066**

10 maddelik tek boyutlu yapı için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum iyiliği indeksleri incelendiğinde tüm indekslerin kabul edilebilir ve mükemmel uyum düzeyinde olduğu belirlenmiştir.

Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMO) ölçeğine ilişkin yapılan analizlerde, tüm maddelerin toplam puanla anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür ($r = .546-.671$; $p < .001$). Madde-toplam korelasyonları ,408 ile ,570 arasında değişmekte olup maddelerin ölçeğe güçlü katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Ölçeğin genel Cronbach's Alfa değeri ,814 olarak hesaplanmış ve yüksek iç tutarlılık düzeyine işaret etmiştir. Ayrıca, madde silindiğinde güvenirlik değerlerinde anlamlı bir artış gözlenmemiştir. Faktör yükleri ,713 ile ,911 arasında değişmekte olup, maddelerin ölçtükleri yapıyı yeterli düzeyde temsil ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular, FoMO ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: FoMO Ölçeği KMO ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,805
	Approx. Chi-Square	1282,340
Bartlett's Test of Sphericity	df	45
	Sig.	<,001

KMO örneklem uygunluk değeri iyi düzeyde bulunmuş ve Bartlett testi anlamlı sonuç vermiştir. Bu bulgular, örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu ve değişkenler arasındaki ilişkilerin faktör analizine uygunluğunu göstermektedir.

Tablo 6: FoMO Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi

Faktörler	Madde	Faktörler Yükü	Özdeğer	% Açıklanan Varyans	Cronbach Alfa
Gelişmeleri Kaçırma Korkusu	FOMO3	0,715	3,798	37,97	0,814
	FOMO2	0,675			
	FOMO10	0,662			
	FOMO6	0,633			
	FOMO7	0,624			
	FOMO5	0,624			
	FOMO4	0,6			
	FOMO1	0,597			
	FOMO9	0,499			
	FOMO8	0,498			
Toplam Açıklanan varyans: 37,97					

FoMO ölçeğine yönelik yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda, ölçeğin orijinal yapısı olan 10 maddelik tek boyutlu yapının korunduğu belirlenmiştir. Faktör yükleri 0,498'den başlamış, özdeğer 3,798 ve açıklanan varyans %37,97 olarak bulunmuştur. Elde edilen faktör yapısının geçerliliğini değerlendirmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş olup, analiz sonucunda ilgili path diyagramı ve faktör yükleri elde edilmiştir.

Tablo 7: Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu Elde Edilen Uyum İndeksleri

Uyum İndeksleri	Mükemmel Uyum Ölçütleri	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri	Sosyal Onay Uyum İyiliği İndeks değerleri
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$	1,321*
AGFI	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI \leq .90$	0,936**
GFI	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI \leq .95$	0,917**
CFI	$.95 \leq CFI \leq 1.00$	$.90 \leq CFI \leq .95$	0,955*
NFI	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$.90 \leq NFI \leq .95$	0,931**
RFI	$.95 \leq RFI \leq 1.00$	$.90 \leq RFI \leq .95$	0,980*
IFI	$.95 \leq IFI \leq 1.00$	$.90 \leq IFI \leq .95$	0,951**
RMSEA	$.00 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 \leq RMSEA \leq .08$	0,072**

10 maddelik tek boyutlu yapının uyum iyiliği indeksleri incelendiğinde, tüm indekslerin kabul edilebilir ve mükemmel uyum düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, ölçeğin hem güvenilir hem de geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca, tüm ölçeklere yönelik güvenirlik ve geçerlilik analizlerinin tamamlanmasının ardından, araştırmanın hipotezleri test edilerek sonuçlar raporlanmıştır.

Tablo 8: FoMO'nun Aracı Rolü ve Akıllı Telefon Bağımlılığı

			Estimate	Beta	S.E.	C.R.	P
Akıllı telefon bağımlılığı	telefon <--- gelişmeleri kaçırma korkusu		,549	0,403	,066	8,271	***

Yapısal eşitlik modeli sonuçlarına göre, gelişmeleri kaçırma korkusunun akıllı telefon bağımlılığı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır ($\beta = 0,403$, $p < .001$). Bu durum, gelişmeleri kaçırma düzeyi arttıkça akıllı telefon bağımlılığının da arttığını göstermektedir. Bu sonuçlar, akıllı telefon bağımlılığının temel belirleyicisinin gelişmeleri kaçırma korkusu olduğunu ortaya koymaktadır.

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO) ile akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişki incelenmiştir. Analizler öncesi verilerin normal dağılmadığı belirlenmiş ve parametrik olmayan yöntemler kullanılmıştır. Yapılan geçerlilik ve güve-

nilirlik analizleri sonucunda, her iki ölçeğin de tek boyutlu, geçerli ve güvenilir yapılar olduğu tespit edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları da bu yapıları desteklemiştir. Yapısal eşitlik modeli bulgularına göre, gelişmeleri kaçırma korkusunun akıllı telefon bağımlılığı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu bulunmuştur ($\beta = 0,403$; $p < .001$). Bu sonuç, bireylerin gelişmeleri kaçırma düzeyi arttıkça akıllı telefon bağımlılığı düzeylerinin de arttığını göstermektedir. Bireylerin sosyal medya ve mobil telefon kullanım sürelerinin artmasıyla birlikte FoMO düzeylerinin yükseldiği ve bunun akıllı telefon kullanımının kontrolsüzleşmesine yol açarak bağımlılık riskini artırdığı görülmüştür (Fuster, vd., 2017:24). Ayrıca, sosyal medya kullanım yoğunluğunun, FoMO ve akıllı telefon bağımlılığını anlamlı şekilde öngördüğü ve farklı demografik faktörlerin ve kullanım sürelerinin bu iki değişken üzerindeki etkisinin önemli olduğu ortaya konmuştur. Çalışma bulguları, mobil cihazlara erişimin kısıtlanmasının yaratabileceği kaygı ile bu kaygının bağımlılık davranışlarını tetiklediğini göstermektedir (Gezgin, vd., 2019:739). Sonuç olarak, akıllı telefon bağımlılığı ve FoMO arasındaki karşılıklı etkileşim, bireylerin dijital ortamda yaşadığı psikososyal sorunların anlaşılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, bağımlılığın önlenmesi ve bireylerin psikolojik iyi oluşlarının desteklenmesi için FoMO ve akıllı telefon kullanımına ilişkin farkındalık ve müdahalelerin geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Antonova, N. A., Eritsyay, K. Y., & Tsvetkova, L. A. (2023). Digitalization of the Social Environment: University Students' Preferences for Online and Offline Mental Health Counselling. *Journal of Siberian Federal University Humanities and Social Sciences*, 16(2), 2216.
- Busch, B. (2016). FoMO, stress and sleeplessness: Are smartphones bad for students? *The Guardian*.
- Çelik, F., & Özkara, B. Y. (2022). Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMO) Ölçeği: Sosyal Medya Bağlamına Uyarlanması ve Psikometrik Özelliklerinin Sınanması. *Psikolojik Çalışmaları*, 42(1), 71.
- Dwyer, D. B., Falkai, P., & Koutsouleris, N. (2018). Machine Learning Approaches for Clinical Psychology and Psychiatry. *Annual Review of Clinical Psychology*, s.14, 92.
- Eşitti, Ş. (2015). Bilgi çağında problemli internet kullanımı ve enfor-

- masyon obezitesi: Problemlili internet kullanımı ölçeğinin üniversite öğrencilerine uygulanması. *Istanbul University Faculty of Communication Journal*, 49, 75-97.
- Fuster, H., Chamarro, A., & Oberst, U. (2017). Fear of missing out, online social networking and mobile phone addiction: A latent profile approach. *Aloma: Revista de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport Blanquerna*, 35(1), 22-30.
- Garip, S. (2023). Sosyal Bilimlerde Nicel Araştırma Geleneği Üzerine Kuramsal Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Alan Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 4.
- Gezgin, D. M., Hamutoğlu, N. B., Gültekin, G. S., & Yıldırım, S. (2019). Öğretmen adaylarının akıllı telefon, mobil telefonsuz kalma korkusu (nomofobi) ve gelişmeleri kaçırma korkusuna (FoMO) ilişkin algılarının metafor kullanılarak belirlenmesi. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 8(2), 733-783.
- Gupta, M., & Sharma, A. (2021). Fear of missing out: A brief overview of origin, theoretical underpinnings and relationship with mental health. *World Journal of Clinical Cases*, 9(19), 48-81.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2017). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. (Gözden geçirilmiş ve güncellenmiş 4. baskı). İstanbul:Seçkin Yayıncılık.
- Karakuş, B. N., Özdengül, F., Solak Görmüş, Z. I., & Şen, A. (2021). Bağımlılık Fizyopatolojisine Genel Bakış. *KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3), 158.
- Karaşar, B. (2014). Sosyal Onay İhtiyacının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kardefelt-Winther, D., Heeren, A., Schimmenti, A., van Rooij, A., Maurage, P., Carras, M., Edman, J., Blaszczyński, A., Khazaal, Y., & Billieux, J. (2017). How can we conceptualize behavioural addiction without pathologizing common behaviours? *Addiction*, 112, 1709-1715.
- Holte, A. J. (2023). The state fear of missing out inventory: Development and validation. *Telematics and Informatics Reports*, 10, 100-155.
- Nagy, P., & Koles, B. (2014). The digital transformation of human identity: Towards a conceptual model of virtual identity in vir-

tual worlds. *The International Journal of Research into New Media Technologies*, 20 (3), 15.

- Lin, Y. H., Chiang, C. L., Lin, P. H., Chang, L. R., Ko, C. H., et al. (2016). Proposed diagnostic criteria for smartphone addiction. *PLOS ONE*, 11(10), e0163010. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0163010>.
- Panova, T., & Carbonell, X. (2018). Is smartphone addiction really an addiction? *Journal of Behavioral Addictions*, 7(2), 252–259.
- Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R., & Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1841–1848. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.02.014>.
- Sağır, A., & Eraslan, H. (2019). Akıllı Telefonların Gençlerin Gündelik Hayatlarına Etkisi: Türkiye’de Üniversite Gençliği Örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(10), 50
- Sayiner, B. (2022). Problemlı Akıllı Telefon Kullanımı ve Teknostres. *Sdü Fen-Edebiyat Faköltesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.56, 10.
- Walther, J. B., Lew, Z., Edwards, A. L., & Quick, J. (2022). The effect of social approval on perceptions following social media message sharing applied to fake news. *Journal of Communication*, 72(6), 662. <https://sozluk.gov.tr/> (E. T. 03.06.2025)

NARSİSİZM İLE DUYGU DÜZENLEME GÜÇLÜĞÜ ARASINDAKİ İLİŞKİDE YALNIZLIĞIN ARACI ROLÜNÜN İNCELENMESİ

Nezrin Deniz ÖZ¹

Özet

Bu çalışmada, erişkinlerde narsisizm ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkide yalnızlığın aracı rolü incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini Türkiye’de yaşamını idame ettiren 18-35 yaş arası 208 kadın, 66 erkek olmak üzere toplam 274 gönüllü katılımcı oluşturmaktadır. Çalışmada ölçüm aracı olarak Beş Faktör Narsisizm Ölçeği-Kısa Form (FFNI-SF), Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği-8 (DDGÖ-8), UCLA Yalnızlık Ölçeği (UCLA-YÖ) ve araştırmacı tarafından hazırlanan Sosyodemografik Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre narsisizmin alt boyutları olan kırılğan ve büyülenmeci narsisizm ile duygu düzenleme güçlüğü arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki, duygu düzenleme güçlüğü ve yalnızlık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Narsisizm özellikleri yüksek olan bireyler duygularını düzenlemede güçlük çekmekte, duygularını düzenlemede güçlük çeken bireyler ise düşük yalnızlık hissi deneyimlemektedir. Bununla beraber, kırılğan narsisizm ile yalnızlık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Yapılan aracılık çalışmaları sonucunda yalnızlık düzeyi, narsisizm eğilimi yüksek bireylerde duygu düzenleme yeteneklerinin bozulmasında istatistiksel olarak önemli bir aracılık faktörü olarak gözlemlenmiştir. Araştırma bulguları, cinsiyet ve yaş gibi sosyodemografik faktörlerin narsisizm, duygu düzenlemede güçlük ve yalnızlık düzeyleri üzerinde belirgin etkiler yarattığını göstermiştir. Araştırma bulguları mevcut literatür bağlamında değerlendirilmiş ve gelecekte yapılacak araştırmalara yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Narsisizm, Duygu Düzenleme Güçlüğü, Yalnızlık.

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Klinik Psikoloji Tezli Yüksek Lisans Programı, ozneznindeniz@gmail.com, 0009-0003-7153-3058

EXAMINING THE MEDIATOR ROLE OF LONELINESS IN THE RELATION BETWEEN NARCISSISM AND EMOTION REGULATION DIFFICULTIES

Abstract

This study examined the mediating role of loneliness in the relationship between narcissism and difficulties in emotion regulation in adults. The study sample consisted of 274 voluntary participants residing in Turkey, including 208 women and 66 men between the ages of 18 and 35. In the study, the Five-Factor Narcissism Inventory-Short Form (FFNI-SF), Difficulties in Emotion Regulation Scale-8 (DERS-8), UCLA Loneliness Scale (UCLA-LS) and the Sociodemographic Information Form prepared by the researcher were used as measurement tools. Based on the findings obtained from the research, a positive significant relationship was found between the sub-dimensions of narcissism, vulnerable and grandiose narcissism, and difficulty in emotion regulation, and a negative significant relationship was found between difficulty in emotion regulation and loneliness. Individuals with high levels of narcissistic traits tend to experience greater difficulties in regulating their emotions, while those who struggle with emotion regulation report lower levels of loneliness. Moreover, a significant negative association was observed between vulnerable narcissism and loneliness. Mediation analyses revealed that loneliness did not significantly mediate the relationship between narcissistic tendencies and emotion regulation difficulties. The results also indicated that sociodemographic factors, such as gender and age, had notable effects on levels of narcissism, emotion regulation difficulties, and loneliness. The findings were discussed in the context of the existing literature, and suggestions were provided for future research.

Keywords: Narcissism, Difficulty in Emotion Regulation, Loneliness.

1. GİRİŞ

Günümüzde psikoloji konularının kitap sayfalarından çıkıp halka inmesiyle beraber insanlar duygularını ve bunu takip eden davranışlarını yorumlamaya çalışmışlardır. Duygularını zaman zaman kontrol etmekte zorlanan insan, duygularını düzenlemekte güçlük çekmiştir. Duygu düzenlemede güçlük, duygulara yönelik farkındalığın az olması ya da olmaması, olumsuz duygu yaşandığında dürtüsel davran-

nım gösterme ve duyguları anlamlandıramama olarak tanımlanmaktadır (Gratz ve Roemer, 2004).

Alanyazında duygu düzenleme güçlüğünün çeşitli yönlerine vurgu yapılmaktadır. Duygu düzenleyici süreçler, bireye duygularını yönlendirmeye ve değiştirmeye olanak sağladığı için davranışsal esneklik sağlamanın yanısıra değişken koşulların zorluklarına hızlı, esnek ve verimli biçimlerde yanıtlar vermesini sağlamaktadır (Panksepp, 1989). Bireyin duygu düzenleme becerilerini etkin bir şekilde kullanması, duygusal gelişimin önemli yönlerinden biri olmaktadır. Duygunun içsel ve dışsal açılardan yönetilmesi öğrenildikçe, kişinin kendi duygularını düzenleme, duygusal yönden sosyalleşme, duygularını etkili ve amacına uygun şekillerde kullanma yetisi gelişmektedir (Gordon, 1989). Duygu düzenleme güçlüğü, duygusal süreçlerin düzenlenmesinde yaşanan zorluk ve duygusal uyaranlara karşı uygunsuz tepkiler vermek ile karakterizedir (Linehan, 1993).

Narsisizm ile ilgili alanyazın incelendiğinde, büyüklenmeci ve kırılgan olmak üzere iki boyutta ele alındığı görülmektedir (Dickinson ve Pincus, 2003). Büyüklenmeci narsisizm, kibirlilik, grandiyozite, diğer insanların ihtiyaçlarını görmeme, zenginlik ve güç fantazileri ile tanımlanırken kırılgan narsisizm ise bu özelliklerin tam tersi olarak görülebilecek değersizlik, onaylanma ihtiyacı, aşırı duyarlılık ve eleştiriye hassasiyet gibi özelliklerle tanımlanmaktadır (Akhtar ve Thomson, 1982).

Patolojik olmayan narsisizmde bireyin özgüveninin yüksek olduğu, kendine değer verdiği ve diğerleri tarafından yapılan olumsuz eleştirilerin özgüvenini düşürmediği bilinmektedir. Bunlara ek olarak kişi, diğerlerinin kendisi ile ilgili yaptığı yorumlara odaklanmadan kendi düşüncelerini temel alarak özgüvenini yüksek tutmaktadır (Akhtar, 1989). Patolojik narsisizm olgusunda ise, birey yüksek özgüvene sahip ve diğerlerinden gelen eleştirileri önemsemez gibi görünse de durum fark etmeksizin diğerlerinin onayını alma ihtiyacını hissetmektedir (Rozenblatt, 2002).

Literatürde yalnızlık farklı açılardan tanımlanmıştır. Yalnızlık kavramı sıkıntı, stres, depresyon ve izolasyonla bağdaştırılmakta ve yaşamı olumsuz etkileyen bir deneyim olarak görülmektedir (Beutel ve ark., 2017). Yalnızlığın negatif bir duygudurum hali olarak tanımlanmasının yanında yalnız bireylerde fiziksel ve mental sağlığın korunmasında güçlük ve sorunlu klinik tablolar görülme olasılığı yüksektir (Terraciano, Luchetti, Karakose, Stephan ve Sutin, 2023). Yalnızlık ile

ilgili genel anlamda kabul edilen bir tanım olmasa da çoğu tanım yalnızlığın olumsuz ve öznel bir deneyim olduğuna vurgu yapmaktadır (Bekhet, Zauszniewski ve Nakhla, 2008).

Narsisizm ve yalnızlık birbiriyle ilişkili kavramlardır. Narsistik kişilik özellikleri yüksek olan bireyler uzun süreli ilişkiler sürdürme, yakınlık kurma ve empati duyma gibi özelliklerle olumsuz yönde ilişkilidir (Campbell ve Foster, 2002). Gasirowska, Sioch ve Zemojtel-Piotrowska (2021) narsisizmin üç ayrı alt tipi olan fallik narsisizm, gizli narsisizm ve kötücül narsisizmin yalnızlık ile yüksek düzey ilişkili olduğunu belirtmektedir. Öte yandan başka bir çalışmada büyülenmeci ve kırılgan narsisizmin yalnızlıkla pozitif yönde ilişkili olduğu ve narsistik kırılganlıkları yüksek olan kişilerin yalnızlık duygusunu hissetmeye eğilimli olduğu bilinmektedir (Kealy, Woolgar ve Hewitt, 2022).

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Evren ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini Türkiye’de yaşamını idame ettiren 18-35 yaş arası okur-yazar yetişkin bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise, araştırmaya katılmaya gönüllü olan ve Türkiye’de yaşamını idame ettiren 18-35 yaş arası okur-yazar yetişkin bireyler ve araştırmanın dahil edilme kriterlerini taşıyan toplam 274 (208 kadın (%75,91), 66 erkek (%24,09)) katılımcı oluşturmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Sosyodemografik Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından, katılımcıların cinsiyet, yaş, romantik ilişki durumu, son 6 ay içerisinde herhangi bir psikiyatrik tanı alıp almadığı ve son 6 ay içinde kullanmakta olduğu psikiyatrik bir ilaç olup olmadığı sorulmuştur. Sorular arasında danışanın kimliğine yönelik ayırt edici bir soru sorulmamıştır.

2.2.2. Beş Faktör Narsisizm Ölçeği – Kısa Form (FFNI-SF)

Glover, Miller, Lynam, Crego ve Wıdiger (2012) tarafından geliştirilen ölçek, büyülenmeci ve kırılgan olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Ölçek Füsun Ekşi (2016) tarafından dilimize uyarlanmıştır. 5’li likert tipinde (1= kesinlikle katılmıyorum ile 5= kesinlikle katılıyorum arası) ve 60 maddeden oluşmaktadır. Büyülenmeci narsisizm; onay arayışı, güvensizlik, liderlik/otorite, teşhircilik, hak iddia etme, sömürücülük, maceraperestlik, umursamazlık, empati eksikliği, mani-

pülasyon, büyüklenme hayalleri ve kibir alt boyutlarını kapsamaktadır. Kırılğan narsisizm ise; utanç, beğenilme ihtiyacı ve tepkisel öfke/ öfke alt boyutlarının toplanması ile oluşmaktadır. Ölçeğin toplamı için Cronbach alfa katsayısı .87 olarak bulunmuştur. Alt boyutların iç tutarlılık katsayısı büyüklenmeci narsisizm için .90 ve kırılğan narsisizm için .81 olarak bulunmuştur.

2.2.3. Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği-8 (DDGÖ-8)

Penner, Steinberg ve Sharp (2022) tarafından geliştirilen ölçek, duygu düzenleme güçlüklerini ölçmek için tasarlanmıştır. Ekşi ve Erik (2023) tarafından 8 madde olarak Türkçe uyarlaması yapılan ölçek, 1 (hemen hemen hiç) – 5 (hemen hemen her zaman) arası 5'li likert tipi üzerinden değerlendirilmektedir. Amaç (2 madde), dürtü (2 madde), kabullenmeme (2 madde) ve strateji (2 madde) olmak üzere toplamda 4 alt boyutu bulunmaktadır. Ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .87 bulunmuştur. Alt boyutların iç tutarlılık katsayısı amaç için .69, dürtü için .77, kabullenmeme için .71, ve strateji için .68 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınan yüksek puan, duygu düzenleme güçlüğüne fazla olduğu anlamına gelmektedir.

2.2.4. UCLA Yalnızlık Ölçeği (UCLA – YÖ)

Russell, Peplau ve Ferguson (1978) tarafından geliştirilen ölçek, bireyin yalnızlık düzeyini ölçmektedir. Alınabilecek en düşük puan 20 ve en yüksek puan 80'dir. Alınan yüksek puanlar yalnızlık düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. UCLA Yalnızlık Ölçeği Ayhan Demir (1989) tarafından dilimize uyarlanmıştır. Ölçek tek boyuttur ve 20 maddeden oluşmaktadır. Maddelerin yarısı düz ve yarısı ters kodlanmıştır. 4'lü likert tipinde bir ölçektir. Ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .96 olarak bulunmuştur. Sonuç olarak, güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu kanıtlanmıştır. UCLA Yalnızlık Ölçeği uzun yıllardır ülkemizde kullanılmaktadır.

3. İŞLEM

Gedik Üniversitesi Etik Kurulu'ndan onay alındıktan sonra Google Forms kullanılarak Türkiye'de yaşamını sürdüren 18-35 yaş arası okur-yazar yetişkin bireylere mail grupları aracılığıyla ölçekler ulaştırılmıştır. Çalışmanın başlangıcında katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu sunulmuş, çalışmaya katılımın tamamen isteğe bağlı olduğu ve istedikleri zaman ölçekleri doldurmayı bırakabilecekleri konusunda bilgilendirilmişlerdir. Bunu onayladıkları takdirde sırasıyla

Sosyodemografik Bilgi Formu, Beş Faktör Narsisizm Ölçeği, Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği-8 ve UCLA Yalnızlık Ölçeği katılımcılara sunulmuştur.

4. BULGULAR

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı

	Kategori	n	%
Cinsiyet	Kadın	208	75,91
	Erkek	66	24,09
	Toplam	274	100,0
Yaş	18-20	112	40,88
	21-23	85	31,02
	24-26	52	18,98
	27+	25	9,12
	Toplam	274	100,0
Romantik İlişki Durumu	Evli	23	8,39
	Bekar / İlişkisi Var	100	36,50
	Bekar / İlişkisi Yok	151	55,11
	Toplam	274	100,0
Son 6 Ay Psikiyatrik Tanı Durumu	Evet	0	0,00
	Hayır	274	100,0
	Toplam	274	100,0
Son 6 Ay Kullanılan Psikiyatrik İlaç Durumu	Evet	0	0,00
	Hayır	274	100,0
	Toplam	274	100,0

Tablo 1’de görüldüğü üzere, örnekleme oluşturan 274 katılımcının %75,91’i kadın (n=208) ve %24,09’u erkek (n=66) olarak belirlenmiştir. Yaş grupları incelendiğinde, %40,88’i (n=112) 18-20 yaş arasında, %31,02’si (n=85) 21-23 yaş arasında, %18,98’i (n=52) 24-26 yaş arasında ve %9,12’si (n=25) 27 yaş ve üzerindedir. Romantik ilişki durumuna göre, katılımcıların %8,39’u (n=23) evli, %36,50’si (n=100) bekar olup ilişkisi var, ve %55,11’i (n=151) bekar ve ilişkisi yoktur. 274 katılımcının tamamı (%100) son 6 ayda psikiyatrik bir tanı almamıştır. Aynı şekilde, 274 katılımcının tamamı (%100) son 6 ayda psikiyatrik bir ilaç kullanmamıştır. Bunlara ek olarak, en küçük katılımcı 18, en büyük katılımcı ise 35 yaşındadır.

Tablo 2: Beş Faktör Narsisizm Ölçeği, Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği ve UCLA Yalnızlık Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	n	Min.	Maks.	$\bar{X}$	Ss.
Kırılğan	274	13	57	36,47	9,20
Büyükleme	274	56	206	132,54	26,79
Beş Faktörlü Narsisizm Düzey	274	72	250	169,01	32,42
Amaç	274	2	10	5,46	2,20
Dürtü	274	2	10	4,70	2,17
Kabullenmeme	274	2	10	4,49	2,20
Strateji	274	2	10	4,70	2,15
Duygu Düzenleme Güçlüğü Düzey	274	8	40	19,34	7,42
UCLA Yalnızlık Düzey	274	36	77	60,28	9,53

Katılımcıların ölçek düzeyleri incelendiğinde, Kırılğanlık puanları ortalama $36,47 \pm 9,20$ olarak bulunmuş ve en düşük 13, en yüksek 57 olarak gözlemlenmiştir. Büyükleme puanları ortalama $132,54 \pm 26,79$ olup, minimum 56 ve maksimum 206 değerleri arasında dağılmıştır. Beş Faktörlü Narsisizm Düzeyi ortalama $169,01 \pm 32,42$ olup en düşük 72, en yüksek 250 arasında değişmektedir. Duygu düzenleme güçlükleri alt boyutlarına bakıldığında, Amaç alt boyutu ortalama $5,46 \pm 2,20$, Dürtü alt boyutu $4,70 \pm 2,17$, Kabullenmeme alt boyutu $4,49 \pm 2,20$ ve Strateji alt boyutu $4,70 \pm 2,15$ olarak ölçülmüştür; bu değerlerin tümü 2 ile 10 arasında değişim göstermektedir. Duygu Düzenleme Güçlüğü Düzeyi, ortalama $19,34 \pm 7,42$ olarak bulunmuş ve puanlar 8 ile 40 arasında değişmektedir. Son olarak, UCLA Yalnızlık Düzeyi, ortalama $60,28 \pm 9,53$ olarak belirlenmiş ve bu düzey en düşük 36, en yüksek 77 değerleri arasında gözlemlenmiştir.

Tablo 3: Beş Faktör Narsisizm Ölçeği, Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği ve UCLA Yalnızlık Ölçeğinin Arasındaki İlişki

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Kırılgan (1)	1								
Büyükleme (2)	,504**	1							
Beş Faktör Narsisizm Düzey (3)	,700**	,969**	1						
Amaç (4)	,400**	,163**	,248**	1					
Dürtü (5)	,378**	,281**	,340**	,672**	1				
Kabullenme (6)	,365**	,155**	,232**	,512**	,633**	1			
Strateji (7)	,364**	,141**	,220**	,654**	,625**	,697**	1		
Duygu Düzenleme Güçlüğü Düzey (8)	,443**	,217**	,306**	,834**	,861**	,836**	,873**	1	
UCLA Yalnızlık Düzey (9)	-,125*	0,009	-0,028	-,176**	-,256**	-,276**	-,287**	-,292**	1

*p<0,05; **Korelasyon Testi

Duygu düzenleme güçlüğünün alt boyutları ile narsisizmin alt boyutları pozitif yönde anlamlı bir ilişki göstermektedir. Bu durum, narsisizm düzeyi arttıkça, ilgili psikolojik süreçlerde artışlar görülebileceğini ifade etmektedir. Narsisizmin kırılganlık alt boyutu ile UCLA yalnızlık düzeyi düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişkiye sahiptir. Bu bulgu, kırılganlık düzeyi arttıkça bireylerin yalnızlık düzeylerinde azalma eğilimi göstermektedir. Tüm duygu düzenleme bileşenleri yalnızlık düzeyi ile negatif yönde anlamlı bir ilişki göstermektedir. Bu sonuç, bireylerin duygu düzenleme güçlüğü arttıkça yalnızlık düzeylerinin azaldığını göstermektedir.

Tablo 4: Narsisizm ile Duygu Düzenleme Güçlüğü Arasındaki İlişkide Yalnızlığın Aracı Rolü

Model	Beta	sh	t	p	GA	
					Alt	Üst
Beş Faktörlü Narsisizm Düzey (a)	-0,0083	0,0718	-0,4640	0,6430	-0,0433	0,0268
UCLA Yalnızlık Düzey (b)	-0,2210	0,0430	-5,1334	0,0001*	-0,3057	-0,1362
a*b	0,0018	0,0044	-	-	-0,0064	0,0114
R=0,42	R ² =0,17; F=28,48; p=0,001*					
Bağımlı Değişken: Duygu Düzenleme Güçlüğü Düzey						

Bu analizde, beş faktörlü narsisizm düzeyi (bağımsız değişken), duygu düzenleme güçlüğü (bağımlı değişken) ve UCLA yalnızlık düzeyi (aracı değişken) arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Modelin genel açıklayıcılığı değerlendirildiğinde, bağımsız değişkenlerin duygu düzenleme güçlüğü düzeyini anlamlı bir şekilde açıkladığı görülmektedir ($R = 0,42$, $R^2 = 0,17$, $F = 28,48$, $p = 0,001$). Bu, bağımsız değişkenler olan yalnızlık ve narsisizmin duygu düzenleme güçlüğü düzeyindeki toplam varyansın %17'sini açıkladığını ifade etmektedir. Ancak, beş faktörlü narsisizm düzeyinin doğrudan ya da yalnızlık aracılığıyla duygu düzenleme güçlüğüne dair anlamlı bir bulgu elde edilmemiştir.

Araştırma sonuçları, narsisizm düzeyinin yalnızlık üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Ancak, yalnızlık düzeyi ile duygu düzenleme güçlüğü arasında negatif bir ilişki bulunmuş, yalnızlık arttıkça duygu düzenleme güçlüğü azaldığı belirlenmiştir. Buna karşın, yalnızlık değişkeninin narsisizm ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı rolü olmadığı saptanmıştır.

5. TARTIŞMA

Bu araştırmanın temel amacı, yetişkin bireylerde narsisizm (kırılgan ve büyüklenmeci boyutları) ile duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkide yalnızlığın aracı rolünün incelenmesidir. Elde edilen bulgular, literatürdeki benzer çalışmalarla kısmen uyumlu olmakla birlikte, belirli yönlerden yeni ve tartışmalı kanıtlar sunmaktadır. Bu bölüm önce araştırma sonuçlarını ayrı ayrı ele alacak, ardından geniş bir tartışma

yapacak ve alan için katkılar ve önerilerle sonlandıracaktır.

Kırılğan narsisizm alt boyutu ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki korelasyon orta düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı seviyede olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, duyarlılık, onaylanma arzusu, değersizlik ve eleştiriye karşı artan hassasiyet gibi kırılğan narsisizmin temel özelliklerinin kişilerin duygularını düzenleme kapasitesini engellediğini göstermektedir (Kernberg, 1975; Dickinson ve Pincus, 2003). Birey değersizlik duygularını ya da reddedilme korkusunu yönetmeye çalışırken, duygularını gizleyebilmekte ve abartılı tepkiler sergileyebilmektedir. Bu, duygu düzenleme becerilerini olumsuz yönde etkilemektedir (Linehan, 1993). Literatürde yer alan narsisizmin kırılğanlık alt boyutu ve duygu düzenleme becerisinde güçlük ilişkilerini inceleyen çalışmalara bakıldığında, edinilen sonuçların birbiriyle tutarlı olduğu görülmektedir (Zhang, Wang, You, Lü ve Lou, 2015; Di Pierro, Di Sarno ve Madeddu, 2017; Zhang, Luo, Zhao, Zhang ve Wang, 2017).

Büyüklenmeci narsisizm ile duygu düzenleme güçlüğü arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Bu alt boyuttaki kibir, grandiyöze, empati yoksunluğu ve hak sahibi olma (Raskin ve Hall, 1979) gibi özelliklerin sosyal ilişkilerdeki anlaşmazlıklara sebebiyet verdiği ve bu nedenle duygusal tepkilerin düzenlenmesini karmaşıktırdığı düşünülmektedir. Aşırı özgüven sergileyen ya da başkalarını aşağı gören bir kişi, çevresinden beklenen takdiri elde edemediğinde öfke, hayal kırıklığı ya da suçluluk gibi yoğun duygularla karşılaşabilmektedir. Bu duygular etkin bir şekilde yönetilemediğinde, duygu düzenleme güçlüğü artış göstermektedir (Kohut, 1971). Besser ve Zeigler-Hill (2010) tarafından yapılan araştırmanın bulguları ile benzer şekilde narsisizmin kırılğanlık ve büyüklenmeci alt boyutu ile duyguları regüle etmede zorluk arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Narsisizm ile duygu düzenlemede güçlük arasındaki ilişkinin, özellikle kırılğan narsisizm bağlamında olumlu olduğu görülmüştür. Bu bulgu, kırılğan narsisizm özellikleri yüksek olan kişilerin içsel güvensizlik, değersizlik duyguları ve onaylanma arzusundan kaynaklanan duygusal değişkenliğe daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, bireyi eleştiri, reddedilme ve onay eksikliği gibi dışsal ipuçlarına karşı aşırı duyarlı hale getirebilir ve duygu düzenleme becerilerini engelleyebilir. Büyüklenmeci narsisizm boyutu, duygu düzenlemedeki zorluklarla pozitif ve önemli bir korelasyon göstermiştir. Bu durum, büyüklenmeci eğilimlerin potansiyel olarak

duygusal zorluklara neden olabileceğini göstermektedir, ancak kırılğan narsisizmde gözlemlenen incinebilir benlik çerçevesi bu etkiyi artırmaktadır.

Çalışma bulguları kırılğan narsisizm ile yalnızlık arasında zayıf ve negatif düzeyde bir korelasyon olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, literatürde daha önce yapılmış olan kırılğan narsisizm ile yalnızlık arasında pozitif bir korelasyon olduğunu gösteren araştırmalarla çelişmektedir (Campbell ve Foster, 2002; Kealy ve ark., 2022). Araştırmalar, yüksek düzeyde kırılğan narsisizm özellikleri sergileyen kişilerin kalıcı ve sağlıklı ilişkiler kurmakta zorluk çektiğini, yetersiz empati nedeniyle yakın ilişkilerde problemler meydana geldiğini ve sonuç olarak yalnızlık yaşadığını dile getirmektedir (Gasirowska ve ark., 2021). Bununla birlikte, bu çalışmada değişkenler arasında saptanan negatif korelasyonun birtakım diğer faktörlerden dolayı ortaya çıkmış olması mümkün olabilmektedir.

Ryan ve Xenos (2011) tarafından yapılan çalışmaya göre, sosyal medya kullanımı (Facebook) olan bireylerin sosyal medya kullanımı olmayan bireylere göre daha sosyal oldukları, narsisizm düzeylerinin daha yüksek olduğu ve yalnızlık hissini daha az deneyimledikleri görülmüştür. Mevcut araştırmanın örneklem aralığındaki 18-35 yaş grubunda yer alan bireylerin sosyal medya kullanımını, sosyal ağ oluşturma ve sürdürme amacıyla kullanma eğiliminin diğer yaş gruplarına göre daha fazla olduğu bilinmektedir (Hughes, Rowe, Batey ve Lee, 2012; Li, Chang ve Chiou, 2017). Bu durum, kırılğan narsistik eğilimlere sahip bireylerin, çeşitli sanal kanallar aracılığıyla sürekli onay ya da etkileşime olan ihtiyaçlarını kısmen tatmin ederek yalnızlık deneyimlemelerini engelleyebilmektedir. Buna ek olarak, kırılğan narsisizm özellikleri gösteren bireyler, değersizlik duygularını hafifletmek için genellikle sosyal çevrelerinin onayına tutunmaktadırlar; bu da yalnızlık hissini hafifletmeye hizmet edebilmektedir (Dickinson ve Pincus, 2003).

Büyüklenmeci narsisizm ile yalnızlık arasındaki korelasyon istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Alanyazında yer alan diğer çalışmalar incelendiğinde, mevcut çalışmanın bulguları ile benzer nitelikte olduğu görülmektedir (Çağlayaner ve Çoklar-Okutkan, 2021; Kealy ve ark., 2022). Büyüklenmeci narsisizm özellikleri yüksek olan bireyler genellikle sosyal ortamlarda dikkat ve onay beklemekte ve yüzeysel bir şekilde de olsa ilişki kurma becerilerini korumaktadırlar (Miller ve ark., 2011). Ayrıca, büyüklenmeci narsisist kişi, kısa süre için

de olsa etrafındaki diğer kişilere çekici geldiği için yalnızlık hissini deneyimlemeyebilmektedir (Holtzman ve Strube, 2010).

Araştırma sonuçları, duygu düzenleme güçlüğü ile yalnızlık arasında anlamlı düzeyde negatif bir korelasyon olduğunu ortaya koymuştur. Yalnızlık, tipik olarak bireyin iç süreçlerini karmaşıklştırmakla birlikte bariz melankolik ruh hallerine, kaygıya ve duygusal düzenleme yeteneklerinin bozulmasına neden olabilmektedir (Heinrich ve Gullone, 2006; Beutel ve ark., 2017). Alanyazında yer alan çalışmalar yalnızlık ile duygu düzenleme güçlüğü arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Şeremet, 2019; Yüksel, Saruhan ve Keçeci, 2021 ve Sarpkaya, 2022). Bu durumu açıklığa kavuşturabilecek birden fazla perspektif bulunabilmektedir.

Fleeson ve Gallagher (2009), birey duygu düzenleme anlamında bazı güçlükler deneyimlese de deneyimlediği duyguları açık ve içten bir şekilde karşısındaki kişiye yansıttığında sosyal anlamda ilişki kurabilmesinin mümkün olduğunu aktarmaktadır. Bu durum, bireyin duygularını düzenleme konusunda zorluk yaşamasına rağmen yalnızlık hissini düşük düzeyde olmasına neden olabilmektedir. Ayrıca, sık sık sosyal ortamlarda bulunan ya da sosyal etkileşimlerden baskı gören bireyler, dış eleştirilerin, anlaşmazlıkların ya da örtük beklentilerin duygusal kontrolü zorlaştırdığını görebilmektedirler. Bu bireyler yalnızlığı seçtiklerinde ya da kendilerini yalnız hissettiklerinde, böyle bir zorlantıyla karşılaşma olasılıkları daha düşük olduğundan duygu düzenleme süreçlerini daha kontrollü yönetebilmektedirler (Killeen, 1998).

Yalnızlık ile duygu düzenlemede güçlük arasındaki ilişkinin negatif olduğu bulgusu, mevcut çalışmaların çoğunun tahminleriyle çeliştiği için dikkat çekicidir. Yalnızlık genellikle üzüntü, kaygı ve uyumsuz duygu kontrol mekanizmalarıyla ilişkilendirilir. Bu çalışma, belirli koşullar altında yalnızlığın bireylere duygusal iyileşme, öz düzenleme ya da daha az sosyal baskı fırsatı sağlayabileceğini göstermektedir. Teorisyenler, duygusal süreçler ile “kaçıngan/zorlayıcı yalnızlık” ve “tercihli/gönüllü yalnızlık” gibi yalnızlığın alt tipleri arasındaki ilişkiyi daha kesin bir şekilde araştırabilirler.

Yetişkin bireylerde narsisizm ile duyguları düzenlemede güçlük arasındaki ilişkide yalnızlığın aracılık rolü incelenmesi, bu araştırmanın temel amacıdır. Aracılık çalışmaları, yalnızlık değişkeninin bu ilişki üzerinde önemli bir aracılık etkisi göstermediğini ortaya koymuştur. Yalnızlığın aracılık rolü olmamasının farklı nedenleri bulunabil-

mektedir.

Araştırma bulguları, büyüklenmeci narsisizm ve yalnızlık arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermiştir. Ancak, kırılğan narsisizmle negatif ve düşük düzeyde bir korelasyon olduğunu ortaya koymuştur. Büyüklenmeci ve kırılğan alt boyutları bulunan narsisizm ile yalnızlık arasında yüksek düzeyde bir ilişkinin bulunamamış olması yalnızlık bileşeninin narsistik eğilimler ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkide önemli bir değişken olarak görünmemesine neden olabilmektedir.

Alanyazın, sosyal destek, mizah tarzı, duygusal zekâ ve erken uyumsuz şemalar dahil olmak üzere çeşitli faktörlerin narsisizm ve duygusal sorunlar (örneğin, öfke, depresif semptomlar vb.) arasındaki ilişkiyi etkileyebileceğini göstermektedir (Kernberg, 1975; Kohut, 1977). Bu çalışmada yalnızlığın tek bir aracı bileşen olarak etkisi, diğer potansiyel değişkenler üzerindeki kontrolün eksikliği nedeniyle gizlenmiş olabilir.

Yalnızlığın tanımı, algılanması ve bireyler üzerindeki psikolojik etkisi, kültürel ortama göre önemli ölçüde farklılık göstermektedir (Lim ve ark., 2020). Bireyci toplumlarda narsistik kişilik özellikleri yalnızlık fenomeni ile yüksek düzeyde bir bağlantıya sahip olmakla birlikte toplumcu kültür yapısına sahip toplumlarda narsistik kişilik özellikleri yüksek olan kişiler toplumsal destek sistemleri yoluyla yalnızlık deneyimini daha düşük düzeyde yaşamaktadırlar (Foster, Campbell ve Twenge, 2003). Hofstede'nin (1980) toplumları bireysel ve toplumsal kültür yapısı olarak değerlendirdiği bir çalışmada Türkiye'yi kolektivist medeniyetler grubuna dahil etmektedir (aktaran, Gül, 2010). Mevcut çalışmanın katılımcılarının kolektivist bir kültür yapılanmasında olması nedeniyle yalnızlığın aracılık işlevi ortadan kalkmış olabilmektedir.

Yalnızlık değişkeninde kadınların genel yalnızlık puanlarının erkeklerin genel yalnızlık puanlarından belirgin şekilde daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Kadınlar sosyal bağlantılarda onay ve geri bildirimde daha fazla önem vermekte ve bu da onların hoşlanmama, reddedilme ya da eleştiri duygularını daha kolay içselleştirmelerine yol açabilmektedir. Bu süreç izolasyon duygularının şiddetlenmesine yol açabilmektedir. Aksine, erkekler büyüklenmeci narsisizmde sosyal olarak daha kabul edilebilir bir duruş sergileyebilmekte ya da yalnızlık duygularını ifade etme konusunda daha fazla isteksizlik gösterebilmektedirler (Reinhard ve ark., 2022).

Çalışmadaki kadın katılımcılar arasında daha yüksek kırılğan narsisizm puanları, içsel deneyimleri içindeki duygulara ve sosyal geri bildirime daha fazla açık olduklarını gösterebilir. Bu durum, toplumsal beklentilerin ve cinsiyet normlarının etkisini de gösterir. Kadınlarda erkeklere kıyasla daha yüksek yalnızlık puanları, ilgili sosyal rolleri ve beklentileri yansıtabilir.

Çalışmanın bulgularına göre, 18-20 yaş grubunun hem kırılğan hem de büyüklenmeci narsisizmde ve duygu kontrolü güçlüğünde en yüksek ortalamaları sergilediği görülmüştür. Bu durum, ergenlikten erken yetişkinliğe geçişte devam eden öz algı gelişimine, duygusal dalgalanmaların yoğunluğuna ve sürekli dış onay ihtiyacına atfedilebilmektedir (Cole ve ark., 1994; Gross, 1998). Benzer şekilde, bu demografik gruptaki belirgin dürtüsellik ve anında duygusal tepkilere yatkınlık, duygu düzenlemesindeki eksiklikleri daha belirgin hale getirmektedir.

24-26 yaş grubunun yükselen yalnızlık puanları, üniversite sonrası geçişler, iş arama kaygıları, sosyal ortamlardaki değişiklikler ya da gelecek planlarıyla ilgili belirsizlikler gibi faktörlerden etkilenen bir psikolojik durumu gösterebilmektedir (Maslow, 1970). Bu dönemde kişinin sosyal çevresinin daralması, taşınması, evlenmesi ya da kariyerle ilgili stres, bireyde yalnızlık duygularına neden olabilir.

Narsisizm, duygu düzenlemedeki zorluklar ve romantik ilişki durumu (evli, nişanlı, bekar/ilişkisi var ya da bekar/ilişkisi yok) konusunda yalnızlık arasında önemli bir fark gözlenmemiştir. Bu sonuç, yakın ilişkilerin varlığı ya da yokluğunun, bireylerin narsisistik eğilimlerini ya da duygusal dinamiklerini bağımsız olarak belirlemek için yetersiz olabileceğini göstermektedir.

Narsisizm, yalnızlık ve duygu düzenleme mekanizmaları, farklı kültürel bağlamlarda farklı yorumlara sahip olabilir. Bu araştırma belirli bir kültürel ortamla sınırlıdır. Kültürler arası bir analiz, yalnızlık, narsisizm ve duygu düzenlemesindeki zorluklar arasındaki ilişkiyi çeşitli sosyal çerçevelerde çoğaltma yoluyla araştırabilir. Yalnızlık, bazı kültürlerde daha normalleştirilmiş bir durum olarak görülse de diğerlerinde patolojik ya da olumsuz bir durum olarak görülebilir.

Narsisizm üzerine literatür, ağırlıklı olarak büyüklenmeci narsisizmi vurgulamaktadır. Bu çalışma, kırılğan narsisizm yönünün duygu kontrolü ile ilgili daha önemli zorluklara yol açabileceğini göstermektedir. Bu, narsisizmin kırılğan alt tipinin klinik uygulamalarda ve teşhis prosedürlerinde göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Narsisistik özelliklerin evrimi, kırılgan ve büyüklenmeci narsisizmin oluşumunda erken ebeveyn-çocuk etkileşimleri, sosyal bağlamsal etkiler ve bu süreçlerin duygu düzenleme üzerindeki etkisi, boylamsal çalışmalar yoluyla daha fazla araştırmayı gerektirmektedir. Bu çalışmada yalnızlığın aracı değişken olarak bulunmaması, alternatif değişkenlerin (örneğin, öz şefkat, özerklik, mizah tarzı, sosyal destek) narsisizm ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkide daha anlamlı olabileceğini göstermektedir.

Bu çalışma, narsisizm ile duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkiye dair mevcut literatürü doğrulayarak, yalnızlığın yönlendiriciliği ve aracılık rolü hakkında yeni sorgulamalar yapma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bulgular, yalnızlığın belirli durumlarda duygusal düzenlemeyi olumsuz etkilemek yerine düzenleyici bir alan sağlayabileceğini göstermektedir. Bu bulgu, literatürde yalnızlığın sıklıkla depresif eğilimler ve sosyal gerileme ile bağlantılı olduğu göz önüne alındığında (Holt-Lunstad ve ark., 2015), yeni araştırma yollarının önünü açabilir.

KAYNAKÇA

- Akhtar, S. (1989). Narcissistic personality disorder: Descriptive features and differential diagnosis. *Psychiatric Clinics of North America*, 12(3), 505-529.
- Akhtar, S. & Thomson, J. A. (1982). Overview: Narcissistic personality disorder. *The American Journal of Psychiatry*, 139(1), 12-20.
- Bekhet, A. K., Zauszniewski, J. A. & Nakhla, W. E. (2008). Loneliness: A concept analysis. *Nursing Forum*, 43(4), 207-13.
- Besser, A. & Zeigler-Hill, V. (2010). The influence of pathological narcissism on emotional and motivational responses to negative events: The roles of visibility and concern about humiliation. *Journal of Research in Personality*, 44, 520-534.
- Beutel, M.E., Klein, E.M., Brahler, E., Reiner, I., Jünger, C., Michal, M., Wiltink, J., Wild, P.S., Münzel, T., Lackner, K.J. & Tibubos, A.N. (2017). Loneliness in the general population: Prevalence, determinants and relations to mental health. *BMC Psychiatry*, 17(97), 1-7.
- Campbell, W. K. & Foster, C. A. (2002). Narcissism and commitment in romantic relationships: An investment model analysis.

Personality and Social Psychology Bulletin, 28, 484- 495.

- Cole, P. M., Michel, M. K. & Teti, L. O. (1994). The development of emotion regulation and dysregulation: A clinical perspective. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59(2-3), 73-100.
- Çağlayaner, A. ve Çoklar-Okutkan, I. (2021). Reddedilme duyarlılığı ile yalnızlık arasındaki ilişki: Kırılgan narsisizm, büyüklenmeci narsisizm ve benlik saygısının aracı rolü. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 5(2), 160-182.
- Demir. A. (1989). UCLA Yalnızlık Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirliği. *Psikoloji Dergisi*, 7(23), 14-18.
- Dickinson, K. & Pincus, A. (2003). Interpersonal analysis of grandiose and vulnerable narcissism. *Journal of Personality Disorders*, 17(3), 188-207.
- Di Pierro, R., Di Sarno, M. & Madeddu, F. (2017). Investigating the relationship between narcissism and emotion regulation difficulties: The role of grandiose and vulnerable traits. *Clinical Neuropsychiatry*, 14, 209-215.
- Ekşi, F. (2016). The Short Form Of The Five-Factor Narcissism Inventory: Psychometric equivalence of the Turkish version. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 16, 1081- 1096.
- Ekşi, H. ve Erik, C. (2023). Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği-8: Türkçe uyarlaması. *2st International Congress of Educational Sciences and Linguists*. Warsaw.
- Fleeson, W. & Gallagher, P. (2009). The implications of behavioral variability for personality psychology. *Psychological Review*, 116(4), 958.
- Foster, J. D., Campbell, W. K. & Twenge, J. M. (2003). Individual differences in narcissism: Inflated self-views across the lifespan and around the world. *Journal of Research in Personality*, 37(6), 469-486.
- Gasiorowska, W., Sioch, M. & Zemojtel-Piotrowska, M. A. (2021). Narcissism, social support, and loneliness during the pandemic. *Personality and Individual Differences*, 181, 111002.
- Glover, N., Miller, J. D., Lynam, D. R., Crego, C. & Widiger, T. A. (2012). **The Five-factor Narcissism Inventory: A five-factor measure of narcissistic personality traits.** *Journal of Personality Assessment*,

94(5), 500-512.

- Gordon, S. L. (1989). *The socialization of children's emotions: Emotional culture, competence, and exposure*. Cambridge University Press.
- Gratz, K. L. & Roemer, L. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the Difficulties in Emotion Regulation Scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 26, 41-54.
- Gross, J. J. (1998). Antecedent- and response-focused emotion regulation: Divergent consequences for experience, expression, and physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 224-237.
- Gül, A. (2010). *Benlik düzenleme odakları, otantiklik ve ilişkisel/özerk benlik ketlenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Heinrich, L. M. & Gullone, E. (2006). The clinical significance of loneliness: A literature review. *Clinical Psychology Review*, 26(6), 695-718.
- Hofstede, G. (1980). Culture and organizations. *International studies of management & organization*, 10(4), 15-41.
- Holt-Lunstad, J., Smith, T. B., Baker, M., Harris, T. & Stephenson, D. (2015). Loneliness and social isolation as risk factors for mortality: A meta-analytic review. *Perspectives on Psychological Science*, 10(2), 227-237.
- Holtzman, N. S. & Strube, M. J. (2010). Narcissism and attractiveness. *Journal of Research in Personality*, 44(1), 133-136.
- Hughes, D. J., Rowe, M., Batey, M. & Lee, A. (2012). A tale of two sites: Twitter vs. Facebook and the personality predictors of social media usage. *Computers in Human Behavior*, 28(2), 561-569.
- Kealy, D., Woolgar, S. & Hewitt, J. M. (2022). Investigating pathological narcissism and loneliness, and the link with life satisfaction. *Scandinavian Journal of Psychology*, 63(1), 32-38.
- Kernberg, O. (1975). *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm* (1. Baskı). (M. Atakay, Çev.). Metis Kitabevi.
- Killeen, C. (1998). Loneliness: An epidemic in modern society. *Journal of Advanced Nursing*, 28(4), 762-770.

- Kohut, H. (1971). Introspektion, empathie und psychoanalyse. *Psyche*, 25(11), 831-855.
- Kohut, H. (1977). *Restoration of the self*. New York: International University Press.
- Li, S. S., Chang, Y. Y. C. & Chiou, W. B. (2017). Things online social networking can take away: Reminders of social networking sites undermine the desirability of offline socializing and pleasures. *Scandinavian Journal of Psychology*, 58(2), 179-184.
- Lim, M.H., Eres, R. & Vasan, S. (2020). Understanding loneliness in the twenty-first century: An update on correlates, risk factors and potential solutions. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 55, 793-810.
- Linehan, M. M. (1993). *Cognitive behavioral treatment of borderline personality disorder*. Guilford Press.
- Maslow, H. A. (1970). *Motivation and personality*. NY: Harper and Row.
- Miller, J. D., Hoffman, B. J., Gaughan, E. T., Gentile, B., Maples, J. & Keith Campbell, W. (2011). Grandiose and vulnerable narcissism: A nomological network analysis. *Journal of Personality*, 79(5), 1013-1042.
- Özaydın, S. (1984). *Psikiyatri* (Cilt 7). Sanal Matbaacılık.
- Panksepp, J. (1989). The neurobiology of emotions: Of animal brains and human feelings. In Wagner, H. and Manstead, T., *Handbook of Psychophysiology* (5-26). Cambridge University Press.
- Penner, F., Steinberg, L. & Sharp, C. (2022). The development and validation of The Difficulties in Emotion Regulation Scale-8: Providing respondents with a uniform context that elicits thinking about situations requiring emotion regulation. *Journal of Personality Assessment*, 104(1), 1-10.
- Raskin, R. N. & Hall, C. S. (1979). A Narcissistic Personality Inventory. *Psychological Reports*, 45(2), 590-590.
- Reinhard, M., Nenov-Matt, T. & Padberg, F. (2022). Loneliness in personality disorders. *Current Psychiatric Reports*, 24, 603-612.
- Rozenblatt, S. (2002). *In defence of self: The relationship of self- esteem and narcissism to aggressive behavior*. Long Island University, Long Island.

- Russell, D., Peplau, L. A. & Ferguson, M. L. (1978). Developing a measure of loneliness. *Journal of Personality Assessment*, 42(3), 290-294.
- Ryan, T. & Xenos, S. (2011). Who uses Facebook? An investigation into the relationship between the Big Five, shyness, narcissism, loneliness, and Facebook usage. *Computers in Human Behavior*, 27(5), 1658-1664.
- Sarpkaya, Y. (2022). *Bireyleşme sürecinde algılanan ebeveyn tutumları ile duygu düzenleme becerileri ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Şeremet, A. (2019).** *Güvensiz bağlanma ve yalnızlık arasındaki ilişkide duygu düzenlemenin aracı rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Terracciano, A., Luchetti, M., Karakose, S., Stephan, Y. & Sutin, A. R. (2023). Loneliness and risk of Parkinson Disease. *JAMA Neurology*, 80(11), 1138- 1144.
- Yüksel, M. Y., Saruhan, V. ve Keçeci, B. (2021). Psikolojik sağlamlığın duygusal zekâ ve kişilerarası duygu düzenleme açısından incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 53(53), 141-156.
- Zhang, H., Wang, Z., You, X., Lü, W. V & Luo, Y. (2015). Associations between narcissism and emotion regulation difficulties: Respiratory sinus arrhythmia reactivity as a moderator. *Biological Psychology*, 110, 1–11.
- Zhang, H., Luo, Y., Zhao, Y., Zhang, R. & Wang, Z. (2017). Differential relations of grandiose narcissism and vulnerable narcissism to emotion dysregulation: Self-esteem matters. *Asian Journal of Psychology*, 20(3-4), 232-237.

TÜRKİYE'DE SAVUNMA VE KAMU HARCAMALARININ İŞSİZLİK DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ: BİR ARDL YAKLAŞIMI

Nurgül KARTAL¹

Özet

Bu çalışma, 1995-2022 yılları arasında Türkiye ekonomisinde askeri harcamalar, hükümet harcamaları, kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla (KBGSYİH) ve işsizlik arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeli Durağanlık (ARDL) modelinden yararlanmaktadır. Söz konusu analiz, makroekonomik göstergelerin işsizlik dinamikleri üzerindeki etkilerini uzun dönemli bir perspektifle ele almakta ve politika yapım sürecine ışık tutacak bulgular ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, askeri harcamalardaki artış işsizlik oranlarında anlamlı bir düşüşle ilişkilendirilmiş olup, bu durum savunma harcamalarının işgücü piyasası üzerinde potansiyel dengeleyici bir etki yaratabileceğini göstermektedir. Buna karşın, hükümet harcamalarının istatistiksel olarak anlamlılığı bulunmasına rağmen, işsizlik üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, KBGSYİH'deki artışın işsizlik oranlarını düşürdüğü tespit edilmiş, bu da ekonomik büyümenin istihdam yaratma kapasitesine işaret etmektedir. Elde edilen bulgular, Türkiye'de işsizlikle mücadele politikalarının tasarlanmasında dikkate alınması gereken önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Askeri Harcamalar, Kamu Harcamaları, Kişi Başına Düşen Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (KBGSYİH), İşsizlik Dinamikleri, ARDL Modeli

¹ Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Mali Hukuk Tezli Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Öğrencisi, 0000-0002-0111-8647, nurgulkartal54@gmail.com

ANALYZING THE INFLUENCE OF DEFENSE AND PUBLIC SPENDING ON UNEMPLOYMENT DYNAMICS IN TURKEY: AN ARDL APPROACH

Abstract

This study employs the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds testing approach to examine the relationship between military expenditures, government spending, per capita gross domestic product (GDP) ve unemployment in Türkiye over the period 1995-2022. The analysis provides a long-term perspective on how key macroeconomic indicators interact with unemployment dynamics and offers insights that may inform policy-making processes. The findings reveal that increases in military expenditures are significantly associated with reductions in unemployment rates, suggesting a potentially stabilizing effect of defense spending on the labor market. Conversely, although government spending shows statistical significance, its impact on unemployment appears to be limited. Moreover, the study finds that growth in per capita GDP is linked to lower unemployment rates, highlighting the critical role of economic expansion in addressing labor market challenges. These results offer valuable implications for policymakers and stakeholders aiming to develop effective strategies to combat unemployment in Türkiye. The study contributes to the broader literature by emphasizing the nuanced effects of different types of public expenditure on employment outcomes within a developing economy context.

Key Words: Military Expenditure (MEXP), Public Spending, Gross Domestic Product (GDP) Per Capita, Unemployment Dynamics, ARDL Model

1. GİRİŞ

Askeri harcamalar, hükümet harcamaları ve kişi başına düşen GSYİH arasındaki etkileşim, Türkiye'deki işsizlik dinamiklerini anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Politika yapımcılar bu araştırmadan ve karşılaştırmalı çalışmalardan elde edilen bulgulardan yararlanarak ulusal güvenlik, mali sorumluluk ve ekonomik büyüme arasında denge kuran daha etkili işgücü piyasası müdahaleleri tasarlayabilirler. Chowdhury (1991:80) tarafından vurgulandığı üzere, gelişmekte olan ekonomilerde sürdürülebilir işgücü piyasası sonuçları elde etmek için mali politikaların daha geniş ekonomik hedeflerle stratejik

olarak uyumlaştırılması esastır. Bu çalışma, Türkiye'nin ekonomik ve jeopolitik istikrarını korurken işsizlik sorununu ele alması için bir yol sunmaktadır.

Zira işsizlik, ekonomik büyüme, toplumsal refah ve siyasi istikrar üzerinde önemli etkileri olan dünya çapındaki en acil sosyo-ekonomik sorunlardan biri olmaya devam etmektedir. Yüksek işsizlik seviyeleri yaşam standartlarının düşmesine, eşitsizliğin artmasına ve sosyal huzursuzluğa yol açmaktadır. Türkiye için bu sorun, kendine özgü ekonomik ve demografik özellikleri nedeniyle özellikle ciddidir. Nüfusu 85 milyonu aşan ve çok sayıda genç bireyin işgücüne katıldığı Türkiye, yeterli istihdam olanakları yaratmak ve bu işlerin işgücünün istekleriyle uyumlu olmasını sağlamak gibi ikili bir zorlukla karşı karşıyadır.

Bu çalışma, Türkiye'deki işsizlik dinamiklerinin şekillenmesinde askeri harcamalar, hükümet harcamaları ve kişi başına düşen GSYİH arasındaki etkileşimi araştırmakta ve etkili politika önlemlerine ilişkin katkı sağlamak önem arz etmektedir. Politika yapımcılar ve araştırmacılar için hem teorik hem de pratik çıkarımlar sağlayan kalıpları ortaya çıkarmak için bu değişkenleri incelemektedir. Her bir değişkenin özellikleri ve diğerleriyle olan etkileşimleri, ekonomik büyüme ve istikrarı şekillendiren temel dinamikleri vurgulamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Literatür Taraması

Literatürün önemli bir kısmı, bu üç değişkenin -askeri harcamalar, hükümet harcamaları ve kişi başına düşen GSYİH- birbiriyle derinden bağlantılı olduğu fikrini desteklemektedir. Örneğin, Anoruo, Akpom ve Nwoye (2018:13) askeri harcamalar ve işsizlik arasındaki ilişkiyi araştırmak için bir panel yumuşak geçiş regresyon yaklaşımı kullanmış ve etkilerin ekonomik bağlamlara göre değiştiği sonucuna varmıştır. Schneider (2016:1) da benzer şekilde Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ndeki savunma harcamalarının işsizlik üzerinde eyalete özgü etkileri olduğunu ileri sürmüş ve bölgesel ekonomik yapıların önemini vurgulamıştır. Bu bulgular, farklı bölgesel dinamiklerin ve endüstriyel dağılımların ulusal politikaların etkisini zorlaştırdığı Türkiye için de geçerlidir.

Askeri harcamalar birçok ülkede istihdam modellerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır ve Türkiye de bu konuda bir istisna değildir. Bu bulgular, Erdugan ve Özçelik (2020:155) çalışması ile uyumludur. Hanif, Uddin, Bakirtas ve Kader (2023:158) gibi çalış-

malar, Bangladeş gibi ülkelerde artan askeri harcamaların işsizlik üzerinde karmaşık bir etkisi olduğunu ve kısa vadeli istihdam yaratımının genellikle uzun vadeli verimsizliklerle dengelendiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Qiong ve Junhua (2015:220) Çin'in savunma harcamalarını analiz etmiş ve karışık sonuçlar bulmuş, etkisinin büyük ölçüde daha geniş ekonomik bağlama ve stratejik önceliklere bağlı olduğunu belirtmiştir. Ancak Deger ve Smith (1983) ile Türk (2023:18), askeri harcamaların diğer önemli sektörlerdeki yatırımları azaltarak uzun vadeli istihdama zarar verebileceği potansiyel dışlama etkisinin altını çizmiştir. Daha güncel araştırmalar karışık sonuçlar ortaya koymuştur; bazı çalışmalar askeri harcamaların ekonomiyi canlandırdığı askeri Keynesçilik kavramını desteklerken, diğerleri kaynakların verimsiz dağılımına karşı uyarıda bulunmaktadır. Türkiye için, jeopolitik olarak değişken bir bölgede savunma harcamalarının gerekliliğini işsizliği azaltma hedefiyle dengelemek, sektörel ve zamansal etkilerinin incelikli bir şekilde anlaşılmasını gerektirmektedir.

Hükümet harcamaları sürekli olarak istihdamın kritik bir itici gücü olarak tanımlanmıştır. Afonso ve Furceri'ye (2010:518) göre de hükümet harcamalarının etkinliğinin büyük ölçüde bileşimine bağlı olduğunu, altyapı, eğitim ve sağlık alanlarındaki yatırımların genel hükümet tüketiminden daha önemli istihdam etkileri yarattığını belirtmiştir. Onuoha ve Agbede'ye (2019:1) göre, Afrika ülkelerinde hedeflenen hükümet harcamaları, yapısal eksiklikleri gidererek işsizliği önemli ölçüde azaltmıştır. Benzer şekilde Selase (2019:47), ayrıştırılmış hükümet harcamalarının seçilmiş Afrika ülkelerinde işgücü piyasası sonuçları üzerinde dinamik bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Türkiye'de hükümet harcamalarının işsizlikle mücadeledeki etkinliği karışıktır. Bu bulgular, mali harcamaların işsizlik üzerindeki etkisinin stratejik tahsise bağlı olduğunu vurgulayan Carter'ın (2012) sonuçlarını yansıtmaktadır.

Diğer ülkelerden elde edilen ampirik kanıtlar Türkiye için de önemli derslerin çıkarılmasına katkı sağlamaktadır. Şöyle ki; Nenbee, Njoku, Vite ve Otovwe (2021:41) tarafından Nijerya üzerine yapılan çalışmalar, savunma harcamalarının işsizliği geçici olarak hafifletebileceğini, ancak uzun vadeli faydalarının genellikle verimsizlikler ve kaynakların yanlış tahsisi nedeniyle ağır bastığını ortaya koymuştur. Güney Afrika'da Mabengwana (2024), işsizlik eğilimlerinin şekillenmesinde hükümet harcamalarındaki şokların rolünü vurgulamış ve daha çevik bir mali stratejinin işgücü piyasasının dayanıklılığını artırabileceğini öne sürmüştür. Bu bulgular, Türkiye'nin askeri ve hükümet harcamaları

larının sadece hacmini değil aynı zamanda stratejik odağını da değerlendirmesi gerektiğinin altını çizmekte ve çalışmanın amacına da yol göstermektedir.

Ekonomik büyüme ve işsizlik, bir ülkenin makroekonomik performansını değerlendirmede temel göstergeler arasında yer almaktadır. Türkiye ekonomisi son yirmi yılda yapısal dönüşümler geçirmiştir. 2003 yılında 314,6 milyar dolar düzeyinde olan Türkiye'nin GSYİH'si, 2013 yılında 957,8 milyar dolara kadar yükselmiş; ancak takip eden yıllarda küresel ve yerel ekonomik gelişmelerin etkisiyle dalgalı bir seyir izlemiştir (TÜİK, 2014). 2023 yılı itibarıyla Türkiye'nin üretim yöntemine göre cari fiyatlarla GSYİH'si 2023 yılında bir önceki yıla göre %76,8 artarak 26 trilyon 545 milyar 722 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2024). İşsizlik oranı ise benzer şekilde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir; 2003 yılında %10,5 olan işsizlik oranı, 2013 yılı işsizlik oranı ise 0,1 puanlık azalış ile %10 seviyesinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2014). 2022 yılında ise %10,2 seviyesinde gerçekleşen işsizlik oranı, 2023 yılında %8,8'e gerilemiştir (TÜİK, 2024). Bu veriler, Türkiye ekonomisinde büyümenin istihdam yaratma kapasitesinin sınırlı kaldığını ve makroekonomik istikrarın dönemsel olarak zayıfladığını göstermektedir.

Kişi başına düşen GSYİH ile işsizlik arasındaki ilişki de ekonomik araştırmaların ana odak noktalarından biri olmuştur. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu ilişki yapısal zorluklar nedeniyle karmaşık olabilmektedir. Barro ve Redlick (2011:54) gibi çalışmalar ekonomik genişlemenin genellikle işsizliği azaltırken, büyümenin kalitesinin -kapsayıcı ve istihdam açısından zengin olup olmadığının- çok önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Türkiye bağlamında, yapılan çalışmalar da benzer şekilde GSYİH büyümesi ile işsizlik arasında negatif bir ilişki tespit etmiş, ancak ekonomideki yapısal değişikliklerin bu etkinin büyüklüğünü etkileyebileceğini belirtmişlerdir (Eser, 2014:31; Kolcu ve Yamak, 2022:146; Akay vd., 2016:210; Yıldırım, 2024:153). Çalışmamız, GSYİH büyümesinin istihdamın temel itici gücü olarak önemini pekiştirmekte ve büyüme yanlısı politikaların Türk politika yapıcılar için bir öncelik olması gerektiğini göstermektedir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışma hem kısa hem de uzun vadeli dinamikleri yakalamak için Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) modelini kullanarak askeri harcamalar, hükümet harcamaları ve GSYİH'nin Türkiye'deki işsizlik üzerindeki birleşik etkilerini analiz ederek literatüre katkıda

bulunmayı amaçlamaktadır. Zira, bu değişkenleri genellikle ayrı ayrı inceleyen önceki araştırmaların aksine, bu çalışma maliye ve ekonomi politikalarının birbiriyle bağlantılı olduğunu kabul ederek bütünleştirici bir yaklaşım benimsemek daha anlamlı bulunmuştur. Örneğin, Gül ve Torusdağ'ın (2020:21-22) G-8 ülkeleri üzerine yaptığı araştırma, savunma harcamalarının enflasyon ve işsizlik gibi makroekonomik göstergelerle nasıl etkileşime girdiğini göstermiş ve Türkiye bağlamında benzer analizler için bir çerçeve sağlamıştır.

Bir başka çalışmada olduğu gibi, ekonomik krizler sırasında işsizliği azaltmak ve dayanıklılığı artırmak için stratejik kamu yatırımlarının önemini vurgulayan Haryatie'nin (2022:11) bulgularıyla örtüşmektedir. Kaynakların daha az verimli savunma projelerinden yenilenebilir enerji ve dijital altyapı gibi daha yüksek istihdam yaratma potansiyeline sahip sektörlerle aktarılması, işsizliğin azaltılması ve ulusal kalkınma hedeflerinin ilerletilmesi gibi ikili faydalar sağlayabilir. Ayrıca, eğitim ve sağlık alanındaki kamu harcamalarının verimliliğinin artırılması, Fosu (2019) tarafından Sahra Altı Afrika bağlamında tartışıldığı üzere, işgücü piyasasındaki yapısal sorunları ele alabilir.

Sadece ampirik katkıları açısından değil, aynı zamanda pratik çıkarımları açısından da yapılan çalışma önemlidir. Askeri harcamalar, hükümet harcamaları, kişi başına düşen GSYİH ve işsizlik arasındaki incelikli ilişkilere açıklık getirerek, Türkiye'nin en acil ekonomik sorunlarından birinin ele alınması için değerli bilgiler sunmaktadır. Bulgular, acil ihtiyaçlar ile uzun vadeli kalkınma hedeflerini dengeleyen, maliye politikasına yönelik daha stratejik ve kanıta dayalı bir yaklaşımı teşvik etmektedir. Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve sosyal istikrar sağlamaya çalışan bir ülke için bu görüşler hem zamanında hem de gereklidir.

4. ARDL MODEL ANALİZİ İÇİN METODOLOJİ

4.1. Amaç ve Model Spesifikasyonu

Bu analizin temel amacı, Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) modelini kullanarak işsizlik (UNEP), askeri harcamalar (MEXP), hükümet harcamaları (GEXP) ve GSYİH arasındaki uzun vadeli ilişkileri araştırmaktır. ARDL modeli hem kısa vadeli hem de uzun vadeli dinamikleri tek bir çerçevede tahmin etme kabiliyeti nedeniyle seçilmiştir ve özellikle farklı entegrasyon mertebelerine sahip değişkenlerle çalışırken uygundur. Model aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

$$UNEP_t = \alpha + \beta_1 UNEP_{t-1} + \beta_2 MEXP_t + \beta_3 GEXP_t + \beta_4 GDP_{t-1} + \epsilon_t$$

Belirtilen ARDL modelinde aşağıdaki değişkenler ve terimler tanımlanmıştır:

UNEPT t zamanındaki işsizlik oranını temsil etmektedir. Bu, diğer faktörlerden nasıl etkilendiğini anlamak için analiz ettiğimiz bağımlı değişkendir.

MEXPT t zamanındaki askeri harcamaları ifade eder. Bu değişken askeri harcamaların işsizlik üzerindeki etkisini inceler.

GEXPT t zamanındaki hükümet harcamalarını ifade eder. Mevcut hükümet harcamalarının işsizlik oranını nasıl etkilediğini değerlendirmeye yardımcı olur.

GDPt-1 GSYİH'nin gecikmeli değeridir ve bir önceki dönemin GSYİH değerini ifade eder. Bu gecikmeli terim, ekonomik büyümenin işsizlik üzerindeki gecikmeli etkilerini yakalamak için dahil edilmiştir.

α modeldeki sabit terimdir. Diğer tüm değişkenler sabit tutulduğunda işsizliğin başlangıç seviyesini temsil eder.

ϵ hata terimidir ve modelin değişkenleri tarafından hesaba katılmayan işsizlikteki açıklanamayan varyasyonu yakalar.

4.2. Veri Toplama ve Hazırlama

İşsizlik, askeri harcamalar, hükümet harcamaları ve GSYİH verileri 1995-2022 zaman dilimi için toplanmıştır. Veriler eksik değerler, aykırı değerler ve tutarsızlıkları gidermek için temizlenir ve ön işleme tabi tutulur. Varyansı dengelemek ve durağanlığı sağlamak için logaritmik dönüşümler gibi gerekli dönüşümler uygulanır.

4.3. Durağanlık Testi ve Model Tahmini

ARDL modelinin sağlamlığını sağlamak için her değişkene birim kök testleri uygulanmıştır. Bu, durağanlığı kontrol etmek için Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi ve Phillips-Perron (PP) testi gibi testlerin uygulanmasını içerir. Sonuçlar, değişkenlerin fark alma gerektirip gerektirmediğini veya düzey formunda kullanılıp kullanılmayacağını gösterir.

ARDL modeli, her değişken için seçilen gecikme uzunlukları kullanılarak tahmin edilir. Gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz Bayesian Kriteri (SBC) gibi kriterlere göre belirlenir. ARDL tahmini hem kısa vadeli hem de uzun vadeli katsayılar sağlayarak bağımsız değişkenlerin işsizlik üzerindeki anlık ve uzun vadeli etkilerinin analiz edilmesine olanak tanımaktadır.

5. BULGULAR

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	UNEP	MEXP	GEXP	GDP
Ortalama	10.04611	2.669557	9.55E+10	8910.461
Medyan	10.33100	2.420469	9.03E+10	8386.536
Maksimum	14.02600	4.139697	1.66E+11	14055.11
Minimum	6.495000	1.233486	4.56E+10	5702.379
Standart Sapma	2.022220	0.817885	3.75E+10	2551.255
Çarpıklık	-0.097793	0.488440	0.443241	0.448265
Basıklık	2.592020	2.027826	1.898757	1.915575
Jarque-Bera	0.238818	2.215984	2.331684	2.309699

Kaynak: Tarafımızdan görselleştirilmiştir.

Özetle istatistikler dört temel değişken için dağılım ve merkezi eğilimlerin ayrıntılı bir görüntüsünü sunmaktadır: işsizlik (UNEP), askeri harcamalar (MEXP), hükümet harcamaları (GEXP) ve GSYİH. Ortalama askeri harcama (MEXP) GSYİH'nin %2,67'si olup, medyan değeri %2,42'dir; bu da askeri harcamaların hafifçe sağa çarpık olduğunu göstermektedir. Devlet harcamalarının (GEXP) ortalaması 95,5 milyar birim, medyanı 90,3 milyar birim olup küçük bir sağa çarpıklık gösterirken, GSYİH'nin ortalaması 8.910,46 birim ve medyanı 8.386,54 birim olup benzer bir sağa çarpıklığa işaret etmektedir.

Basıklık değerleri işsizliğin 2,59 basıklığa sahip olduğunu göstermekte ve normale yakın bir dağılıma işaret etmektedir. Bu düşük basıklık değerleri, bu dağılımların normal bir dağılımdan daha düz olduğunu ve daha az uç değer veya aykırı değer olduğunu göstermektedir.

Son olarak, tüm değişkenler için Jarque-Bera test istatistikleri, bunların normallikten önemli ölçüde sapmadığını göstermektedir. Genel olarak, özet istatistikler, bu değişkenlerin bir miktar çarpıklık ve basıklık sergilemekle birlikte, ilgili değerlerinde orta ila yüksek değişkenlikle birlikte genellikle normal bir dağılım modeli izlediklerini ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Phillips-Perron Birim Kök Testleri

Phillips-Perron (PP) Test	d(UNEP)	d(MEXP)	d(GEXP)	d(GDP)
Sabitli				
t-İstatistiği	-4.5458	-4.879	-3.7804	-4.1665
Olasılık Değeri	0.0014	0.0006	0.0085	0.0034
Anlamlılık Düzeyi	***	***	***	***
Sabitli ve Trendli				
t-İstatistiği	-4.6639	-4.7748	-5.0466	-4.6547
Olasılık Değeri	0.005	0.0039	0.0021	0.0051
Anlamlılık Düzeyi	***	***	***	***
Sabitsiz ve Trendsiz				
t-İstatistiği	-4.524	-4.5156	-3.0000	-2.8414
Olasılık Değeri	0.0001	0.0001	0.0250	0.0063
Anlamlılık Düzeyi	***	***	**	***

Kaynak: Tarafımızdan görselleştirilmiştir.

Çeşitli ekonomik değişkenlerin farkları alınmış serileri için Phillips-Perron (PP) test sonuçları farklı ayarlarla sunulmuştur: sabitli, sabitli ve trendli ve her ikisi de olmadan.

Sonuçlar her bir değişkenin anlamlı ve durağan olduğunu göstermektedir. Bu durum, olasılık değerlerinin her değişken için 0.01'den küçük olduğunda anlaşılmaktadır.

Tablo 3: ADF Birim Kök Test Bulguları

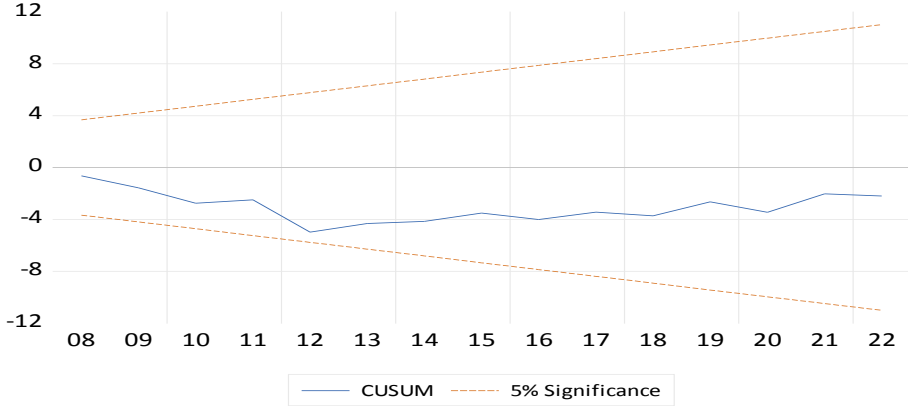
Augmented Dickey-Fuller (ADF) Test	d(UNEP)	d(MEXP)	d(GEXP)	d(GDP)
Sabitli				
t-İstatistiği	-4.5129	-4.879	-3.7804	-4.1603
Olasılık Değeri	0.0015	0.0006	0.0085	0.0035
Anlamlılık Düzeyi	***	***	***	***
Sabitli ve Trendli				
t-İstatistiği	-4.5078	-3.2855	-5.0239	-4.6579
Olasılık Değeri	0.0071	0.0936	0.0022	0.0051
Anlamlılık Düzeyi	***	*	***	***
Sabitsiz ve Trendsiz				
t-İstatistiği	-4.5493	-4.5142	-3.0000	-2.8414
Olasılık Değeri	0.0001	0.0001	0.0250	0.0063
Anlamlılık Düzeyi	***	***	**	***

Kaynak: Tarafımızdan görselleştirilmiştir.

Sabitli: ADF testi, sabit bir ortalamayı varsayan ancak seride trend olmayan bir sabit içerdiğinde, tüm değişkenler anlamlı durağanlık göstermektedir. Tüm sonuçlar %1 düzeyinde anlamlı olup, serilerin sabit bir ortalama etrafında durağan olduğunu göstermektedir.

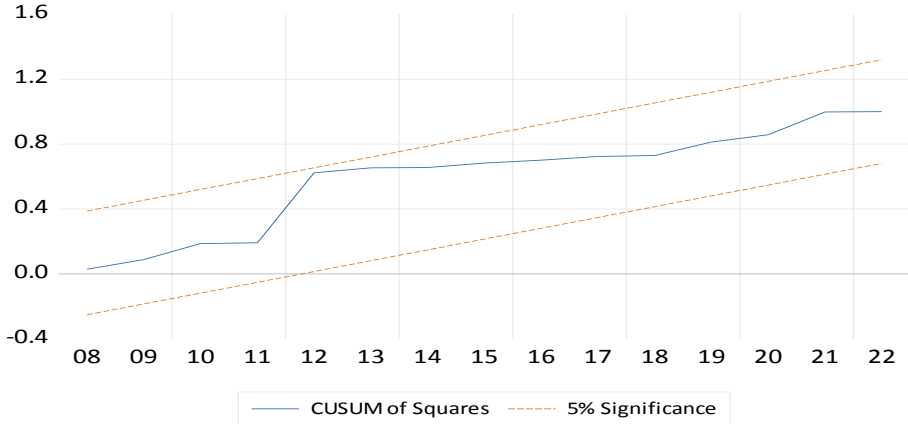
Sabitli ve Trendli: Hem sabit hem de trend dahil edildiğinde, ki bu deterministik bir trende izin verir, sonuçlar biraz değişir. Genel olarak, değişkenlerin çoğu sabit ve trend ile anlamlı olmaya devam etmektedir, ancak MEXP yalnızca daha az katı bir düzeyde anlamlıdır.

Sabitsiz ve Trendsiz: Ne bir sabit ne de bir trend dahil edilmediğinde, sonuçlar yine de durağanlığı göstermektedir.

Şekil 1: Kümülatif Toplam (CUSUM) Testi

Kaynak: Tarafımızdan görselleştirilmiştir.

CUSUM grafiği yorumlanırken, CUSUM çizgisinin sürekli olarak kritik sınırlar içinde kalması, model parametrelerinin gözlemlenen dönem boyunca istikrarlı olduğunu gösterir. Bu, önemli bir yapısal kırılma veya kayma olmadığını gösterir ve modelin parametrelerinin örneklem boyunca tutarlı olduğu kabul edilir.

Şekil 2: Kümülatif Kareler Toplamı (CUSUM of Squares) Testi

Kaynak: Tarafımızdan görselleştirilmiştir.

5.1. ARDL Uzun Dönem Form ve Sınır Testi Özeti

ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeli işsizlik, askeri harcamalar, hükümet harcamaları ve GSYİH arasındaki uzun dönemli ilişkileri araştırmaktadır. Modelin kesişme noktası 19.19913 katsayısı

na sahip sabit bir terimle temsil edilmektedir; bu da diğer tüm değişkenlerin sabit tutulması halinde işsizlik oranının 19.19913 olarak tahmin edildiğini göstermektedir. İşsizliğin gecikmeli değeri (UNEP(-1))-0.719377 katsayısı ile mevcut işsizlik üzerinde negatif ve anlamlı bir etki göstermektedir. Bu, geçmiş işsizlikteki %1'lik bir artışın mevcut işsizlikte yaklaşık %0,72'lik bir düşüşe yol açtığını ve yüksek işsizlik oranlarının zaman içinde azalma eğiliminde olduğu düzeltici bir mekanizmaya işaret ettiğini göstermektedir.

5.1.1. Politika Çıkarımları

- Askeri Harcamalar: Negatif bir katsayıya sahip olmasına rağmen anlamlı olmaması, askeri harcamaların işsizliği azaltmada tek başına güvenilir bir araç olmayabileceğini göstermektedir.

- Hükümet Harcamaları: Pozitif katsayı kamu harcamalarındaki verimsizlikleri yansıtabilir ve politika yapıcılarının harcama önceliklerini istihdamı daha iyi hedefleyecek şekilde gözden geçirmeleri gerektiğini düşündürmektedir.

- GSYİH Büyümesi: GSYİH büyümesine odaklanan politikaların işsizliği azaltması muhtemeldir ve bu da büyüme yanlısı stratejilerin önemini güçlendirmektedir.

5.2. ECM Regresyon Özeti

ECM (Hata Düzeltme Modeli) kısa dönem dinamiklerini ve sistemin bir şoktan sonra nasıl dengeye döndüğünü ortaya koymaktadır. D(UNEP(-1)) ve D(UNEP(-2)) katsayıları sırasıyla 0,281478 ve 0,655498 olup, işsizlikteki önceki değişikliklerin mevcut işsizliği olumlu yönde etkilediğini ve ikinci gecikmenin daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu da işsizlik oranlarında bir miktar kalıcılık olduğunu göstermektedir.

Hata düzeltme terimi (CointEq(-1)) -0,719377'lik negatif ve anlamlı bir katsayıya sahiptir; bu da uzun vadeli dengeden sapmaların dönem başına yaklaşık %71,9 oranında kendini düzelttiğini, yani sistemin hızla dengeye döndüğünü göstermektedir.

5.2.1. Politika Çıkarımları

- Ekonomik İstikrar: Önemli hata düzeltme terimi, işsizlik oranlarının zaman içinde istikrar kazanma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Politika yapıcılar, doğal düzeltme mekanizmasının etkin bir şekilde işleyebilmesi için ekonomik şokları en aza indirmelidir.

- Kısa Vadeli Müdahalelere Odaklanma: İşsizlik ve GSYİH'deki önceki değişikliklerin önemli etkileri göz önüne alındığında, GSYİH büyümesini teşvik eden kısa vadeli politikalar işsizliği etkili bir şekilde azaltabilir.

5.3. Düzeyler Denklemi (Uzun Dönem Katsayıları) Özeti

ARDL modelinden elde edilen uzun dönem katsayıları, bağımsız değişkenlerin işsizlik üzerindeki kalıcı etkisini göstermektedir. Askeri harcamalar (MEXP)-1.434774 katsayısı ile işsizlik üzerinde önemli bir negatif etkiye sahiptir ve askeri harcamaların artırılmasının potansiyel olarak işsizlik oranını düşürebileceğini göstermektedir. Devlet harcamaları (GEXP) yine işsizlik üzerinde 3.97E-10 katsayısı ile pozitif ancak çok küçük bir etki göstermekte ve istihdam yaratmada sınırlı bir etkinliğe işaret etmektedir. GSYİH, -0.005973 katsayısı ile işsizlik üzerinde önemli bir negatif etki sergilemeye devam etmekte ve işsizliğin azaltılmasında ekonomik büyümenin önemini pekiştirmektedir.

5.3.1. Politika Çıkarımları

- Askeri Harcamalar: Politika yapıcılar askeri harcamaları işsizliği azaltmak için bir araç olarak kullanmayı düşünebilir, ancak bu diğer mali önceliklerle dengelenmelidir.

- Hükümet Harcamalarının Yeniden Tahsisi: Pozitif katsayı, mevcut hükümet harcamalarının işsizliği etkili bir şekilde azaltmadığını göstermekte ve harcama önceliklerinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

- GSYİH Büyüme Odağı: Sürdürülebilir ekonomik büyüme işsizliğin azaltılması için önemini korumakta, bu da uzun vadeli ekonomik büyümeyi teşvik eden politikaların önemine işaret etmektedir.

5.4. F-Bounds Test Özeti

F-Bounds testi, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin (eşbütünleşme) varlığını değerlendirmektedir. F-istatistiği 3.128551, %10 anlamlılık düzeyinin (2.37) üzerinde ancak %5 düzeyinin (2.79) altındadır ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğuna dair zayıf bir kanıt sunmaktadır. Test, F-istatistiğini farklı anlamlılık düzeyleri için kritik değerlerle karşılaştırmakta, F-istatistiği alt sınır (I(0)) ve üst sınır (I(1)) kritik değerleri arasında kaldığında sonuçsuz kalmaktadır.

5.4.1. Politika Çıkarımları

- Uzun Dönem İlişkilerin Varlığı: Zayıf eşbütünleşme kanıtı, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olabileceğini, ancak bunun güçlü bir şekilde kurulmadığını göstermektedir. Bu da uzun vadeli politika müdahalelerinin etkili olabileceği, ancak etkilerinin öngörülebilir olmayabileceği anlamına gelmektedir.

Sonuçlar, askeri harcamaların ve GSYİH büyümesinin Türkiye’de işsizliği azaltmada önemli faktörler olduğunu, hükümet harcamalarının ise daha az etkili olduğunu göstermektedir. Modeller, işsizliği etkin bir şekilde yönetmek için hükümet kaynaklarının stratejik tahsisine ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Ayrıca, kısa dönem dinamiklerinin varlığı ve uzun dönem dengesine hızlı uyum, istikrarlı ve tutarlı ekonomi politikalarının önemini vurgulamaktadır.

5.5. Askeri Harcamalar ve İşsizlik

ARDL modeli sonuçları, askeri harcamaların negatif bir katsayıya sahip olduğunu ve askeri harcamaların artmasıyla işsizlikte potansiyel bir azalma olduğunu göstermektedir. Ancak bu ilişki kısa vadede istatistiksel olarak anlamlı değildir, ancak seviye denkleminde belirtildiği gibi uzun vadede anlamlı hale gelmektedir.

Bulgularımız askeri harcamaların uzun vadede işsizliği azaltabileceği fikriyle tutarlıdır, ancak kısa vadedeki önemsizlik diğer çalışmalarda gözlemlenen karmaşıklığı yansıtmaktadır. Politika yapımcıların, işsizliği azaltmadaki etkinliğini en üst düzeye çıkarmak için askeri harcamaların faydalarını diğer önceliklere göre tartmaları gerekebilir.

5.6. Kamu Harcamaları ve İşsizlik

Devlet harcamaları ARDL modelinde işsizlik üzerinde çok küçük bir pozitif katsayı sergilemekte, bu da Türkiye’deki devlet harcamalarının işsizliği etkili bir şekilde azaltmıyor olabileceğine işaret etmektedir. Bu sonuç, özellikle ekonomik gerileme dönemlerinde artan kamu harcamalarının işsizliği azaltması gerektiğini öne süren geleneksel Keynesyen teoriden ayrılmaktadır.

Ancak Barro (1991:437) Keynesyen yaklaşımı eleştirerek artan devlet harcamalarının verimsizliğe ve daha düşük uzun vadeli büyümeye yol açabileceğini savunmuştur ki bu bakış açısı bulgularımızı açıklayabilir. Sonuçlarımızda kamu harcamalarının işsizlik üzerindeki etkisinin

asgari düzeyde olması, Türkiye'nin kamu harcama stratejilerini yeniden değerlendirmesi ve istihdam yaratılmasına doğrudan katkıda bulunan sektörlerle daha fazla odaklanması gerekebileceğini göstermektedir.

5.7. GSYİH ve İşsizlik (Okun Yasası)

Analizimiz, ekonomik büyümenin istihdam yaratmaya yol açtığını öne süren Okun Yasası (1962) ile tutarlı olarak GSYİH ve işsizlik arasında önemli bir negatif ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Ball, Leigh ve Loungani (2013:3) de dahil olmak üzere, Okun Yasası'nın çoğu ülkede geçerli olduğunu, ancak bu ilişkinin gücünün değişebileceğini ortaya koyan çok sayıda çalışma ile uyumludur.

Sonuçlarımız, GSYİH büyümesinin istihdamın temel itici gücü olarak önemini pekiştirmekte ve büyüme yanlısı politikaların Türk politika yapıcılar için bir öncelik olması gerektiğini göstermektedir.

5.5. Hata Düzeltme ve Eşbütünleşme

Modelinizdeki hata düzeltme terimi (CointEq(-1)) dengeye güçlü bir geri dönüş göstermektedir, bu da değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiden kısa dönemli sapmaların hızlı bir şekilde düzeltildiğini göstermektedir.

F-sınırları testi, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğuna dair zayıf kanıtlar sunmaktadır; F-istatistiği alt ve üst sınırlar için kritik değerler arasında yer almaktadır. Bu sonuç, kesin olmamakla birlikte, güçlü bir şekilde kurulmamış olsa da uzun dönemli bir denge ilişkisi olabileceğini göstermektedir.

Pesaran ve diğerleri (2001:312-313) ARDL sınır testi yaklaşımını, özellikle küçük örneklem büyüklükleri ve karışık bütünleşme mertebeleri için savunmuş ve metodolojik yaklaşımımızı bağlam için uygun hale getirmiştir.

1. Askeri Harcamaları Yeniden Değerlendirmek: Bulgularımız askeri harcamaların uzun vadede işsizliği azaltmaya yardımcı olabileceğini gösterse de literatürdeki karışık kanıtlar dengeli mali politikalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Politika yapıcılar, askeri harcamaların istihdam üzerindeki etkisini en üst düzeye çıkarmak için, örneğin istihdam yaratmayı teşvik eden savunma ile ilgili sanayi projeleri yoluyla nasıl yönlendirilebileceğini düşünebilirler.

2. Hükümet Harcamalarının Verimliliğini Artırmak: Analizimizde kamu harcamalarının işsizlik üzerindeki etkisinin asgari düzeyde ol-

ması, mevcut harcama stratejilerindeki verimsizliğe işaret etmektedir. Türkiye, kaynaklarını altyapı, eğitim ve sağlık gibi istihdam yaratma üzerinde daha doğrudan etkisi olduğu kanıtlanmış sektörlerle yönlendirerek fayda sağlayabilir.

3. Ekonomik Büyüme Odaklanmak: GSYİH ile işsizlik arasındaki güçlü negatif ilişki, büyüme odaklı politikaların önemini vurgulamaktadır. İnovasyon yatırımları, iş ortamının iyileştirilmesi ve kilit sektörlerin desteklenmesi yoluyla ekonomik büyümenin teşvik edilmesi işsizliğin azaltılmasında etkili olabilir.

4. Yapısal Reformlar Oluşturmak: Önemli hata düzeltme terimi, Türkiye'nin işgücü piyasasının zaman içinde işsizlik seviyelerini dengeleyecek mekanizmalara sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, işgücü piyasasındaki katılığı giderecek, beceri eşleşmesini iyileştirecek ve girişimciliği destekleyecek yapısal reformların uygulanması ekonominin dengeye daha etkin bir şekilde dönme kabiliyetini artırabilir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Türkiye'de hükümet ve askeri harcamaların işsizlik oranı üzerindeki etkisi, 1995-2022 dönemi verileriyle ARDL modeli kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular, kamu politikalarının istihdam üzerindeki etkilerini değerlendirmek açısından önemli çıkarımları sunmaktadır.

Model sonuçları, askeri harcamaların uzun vadede işsizlik üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, savunma harcamalarının istihdam yaratma potansiyeline işaret etmekle birlikte, kısa vadede bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmaması, söz konusu ilişkinin zaman içinde olgunlaştığını ve politika müdahalelerinin uzun vadeli perspektiflerle değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu yönüyle, askeri harcamaların işsizlik üzerindeki etkisi karmaşık ve dikkatle yönetilmesi gereken bir alan olarak öne çıkmaktadır.

Hükümet harcamaları ise işsizlik üzerinde oldukça düşük düzeyde ve pozitif yönlü bir etki göstermiştir. Bu durum, kamu harcamalarının etkinliğine dair soru işaretleri doğurmakta; mevcut harcama kalemlerinin istihdam yaratma kapasitesinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, kamu harcamalarının daha verimli sektörlerle yönlendirilmesi – örneğin altyapı, eğitim ve sağlık gibi alanlara – istihdam üzerindeki etkilerin artırılmasına katkı sağlayabilir.

Modelde GSYİH ile işsizlik arasındaki negatif ve anlamlı ilişki,

Türkiye örneğinde geçerliliğini desteklemekte; ekonomik büyümenin işsizlik oranını azaltmada kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Bu sonuç, sürdürülebilir büyümeye odaklanan makroekonomik politikaların istihdamı artırma potansiyelini vurgulamaktadır.

F-sınır testi bulguları, modeldeki değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığına dair zayıf düzeyde kanıt sunmuştur. Ancak Hata Düzeltme Modeli (ECM) sonuçları, sistemin dengesine hızlı bir dönüş eğilimi sergilediğini göstermektedir. Bu durum, Türkiye ekonomisinde işsizlik oranının zaman içinde doğal bir dengeye yönelme eğiliminde olduğunu ve kısa dönemli şokların geçici olabileceğini ortaya koymaktadır. Nitekim 2000'li yılların başında yaklaşık %8ler civarında olan işsizlik oranı, yıllar içinde 2009 Finansal Kriz ve 2021 Pandemi dönemleri itibarıyla %13lerin üstüne çıkarken 2025-2027 Orta Vadeli Program'a (OVP) verilerine göre %8'in altına gerileyeceği ifade edilmektedir (www.sbb.gov.tr).

Bu doğrultuda, politika yapıcılar açısından şu öneriler ön plana çıkmaktadır:

- Askeri harcamalar, özellikle savunma sanayii odaklı yatırımlar aracılığıyla istihdam yaratma potansiyeli taşıyabilir; ancak bu harcamaların diğer kalkınma öncelikleriyle dengelenmesi gerekmektedir.
- Kamu harcamalarının etkinliği artırılmalı ve kaynaklar istihdam dostu sektörlerle yönlendirilmelidir.
- Ekonomik büyüme, işsizliğin azaltılmasında temel bir politika hedefi olarak ele alınmalı, özellikle özel sektör yatırımları, üretim ve inovasyon desteklenmelidir.
- Türkiye'de işgücü piyasasına yönelik yapısal reformlar – beceri uyumsuzluklarının azaltılması, işgücü esnekliğinin artırılması ve girişimciliğin desteklenmesi – uzun vadeli istihdam artışı açısından kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak, bu çalışma işsizlik, askeri harcamalar, hükümet harcamaları ve GSYİH'nin kapsamlı bir analizini sunmakta ve makroekonomik dinamiklerin anlaşılması için kritik olan temel kalıpları ve ilişkileri ortaya koymaktadır. Bulgular, ekonometrik modellerin güvenilirliğini sağlamada istikrar ve durağanlığın önemini vurgulamakta ve maliye, işgücü ve büyüme politikalarının birbiriyle bağlantılı olduğunun altını çizmektedir. Türkiye'de hükümet ve savunma harcamalarının işsizlik üzerindeki etkisinin çok boyutlu olduğunu göstermekte; büyüme odaklı ve hedefli harcama politikalarının, istihdam üzerinde

daha güçlü ve kalıcı etkiler yaratabileceğine işaret etmektedir.

Politika yapıcılar bu bilgilerden yararlanarak ekonomik büyümeyi teşvik etmek, işsizliği azaltmak ve mali öncelikleri dengelemek için hedefli stratejiler tasarlayabilirler. Gelecekteki araştırmalar, modern ekonomileri şekillendiren karmaşık etkileşimlere dair anlayışımızı derinleştirmek için yenilikçi yaklaşımlar ve daha geniş veri setleri kullanarak bu sonuçların üzerine inşa edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Afonso, A., & Furceri, D. (2010). Government Size, Composition, Volatility and Economic Growth, *European Journal of Political Economy*, Elsevier, 26(4), 517-532.
- Akay, H. K., Aklan N. A., Çınar M., (2016). Türkiye Ekonomisinde Ekonomik Büyüme ve İşsizlik. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 209-226.
- Anoruo, E., Akpom, U., & Nivoe, Y. D. (2018). Military Spending and Unemployment: A Panel Smooth Transition Regression Approach. *Journal of Business Economic Research*.
- Ball, L., Leigh, D., & Loungani P. (2013). Okun's Law: Fit at 50?. IMF Working Paper, International Monetary Fund, 1-39.
- Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106, 407-443.
- Barro, R. J., & Redlick, C. J. (2011). Macroeconomic Effects From Government Purchases and Taxes. *The Quarterly Journal of Economics*, 126(1), 51-102.
- Carter, R. E. Jr. (2012). The Relationship Between Fiscal Spending and Unemployment. Erişim Adresi: <https://search.proquest.com>. (E.T. 03.12.2024)
- Chowdhury, A. R. (1991). A Causal Analysis of Defense Spending and Economic Growth. *Journal of Conflict Resolution*, 35(1), 80-97.
- Deger, S., & Smith, R. (1983). Military Expenditure and Growth in Less Developed Countries. *Journal of Conflict Resolution*, 27(2), 335-353.
- Erdugan, F., & Özçelik, Ö., (2020). Savunma Harcamaları ve İstihdam İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 152-168.

- Eser, B. Y., (2014). Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği. *TİSK Akademi*, 9(18), 26-47.
- Fosu, G. A. (2019). Government Expenditure and Unemployment: Empirical Investigation of Sub-Saharan African (SSA) Countries. (Master's Thesis). Eastern Illinois University Repository, Illinois. Erişim Adresi: <https://thekeep.eiu.edu> (E.T.: 24.02.2025).
- Gül, E., & Torusdağ, M. (2020). *The Relation Defense Expenditures, Unemployment and Inflation: The Case of G-8 Countries*. Studies on Economic Sciences. Lyon: Livre de Lyon. Erişim Adresi: <https://bookchapter.org>. (E.T.: 20.02.2025)
- Hanif, A., Uddin, M. S., Bakirtas, T., & Kader, S. A. (2023). Military Expenditure and Unemployment Nexus in Bangladesh. *Revista Finanzas y Política Económica*. Erişim Adresi: <https://scielo.org.co>. (E.T. 20.12.2024)
- Haryatie, E. (2022). The Role of Government in The Pandemic to Overcome Unemployment and Poverty in The National Economic Recovery. *Journal of Research in Business and Economics*, 4(5), 1-13.
- <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1> (E.T. 26.03.2025)
- <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1> (E.T. 26.03.2025)
- <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS> (E.T.: 26.03.2025)
- https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/09/Orta-Vadeli-Program_2025-2027.pdf (E.T. 15.02.2025)
- Kolcu, F., Yamak, N., (2022). Türkiye’de İşsizlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Journal of Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17(65), 134-148.
- Mabengwana, A. C. (2024). Impact Analysis of Disaggregated Government Spending Shocks on Unemployment: Evidence from South Africa. (Master's Thesis). University of Mpumalanga Open Scholar. Erişim Adresi: <https://openscholar.ump.ac.za>. (E.T. 01.03.2025)
- Nenbee, S. G., Njoku, F. N., Vite, B. N., & Otovwe, E. E. (2021). Defence Spending, Unemployment and Poverty in Nigeria: An Econometric Analysis. *International Journal of Research in*

Humanities and Social Studies, 8(5), 41-51.

- Onuoha, F. C., & Agbede, M. O. (2019). Impact of Disaggregated Public Expenditure on Unemployment Rate of Selected African Countries: A Panel Dynamic Analysis. *Journal of Economics, Management and Trade*, 24(5), 1-14.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Qiong, L., & Junhua, H. (2015). Military Expenditure and Unemployment in China. *Procedia Economics and Finance*, 30, 219-226. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01209-3](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01209-3).
- Schneider, R. (2016). Defense Spending and The State Economy: The Impact of Federal Defense Spending on State-Level Unemployment and Per Capita Personal Income. *Georgetown University Repository*.
- Selase, A. E. (2019). Impact of Disaggregated Public Expenditure on Unemployment Rate of Selected African Countries: A Panel Dynamic Analysis Approach. *American International Journal of Humanities, Arts and Social Sciences*. 1(2), 47-57.
- Türk, M. M., (2023). Askeri Harcamalar ve İstihdam İlişkisi: MINT Ülkeleri Örneği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 11(1), 17-35.
- Yıldırım, N. E., (2024). Askeri Harcamalar, İşsizlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Maliye ve Finans Yazıları*, (122), 134-156. <https://doi.org/10.33203/mfy.1495932>

TEK YOL TEK KUŞAK PROJESİ'NİN TÜRKİYE'YE SİYASİ VE EKONOMİK ETKİSİ

Nuri Kerim ŞALVA¹

ÖZET

Tek Yol Tek Kuşak Projesi, Çin'in küresel ekonomik işbirliği ve kalkınma hedefleri doğrultusunda başlattığı, ticaret ve altyapı bağlantılarını güçlendirmeyi amaçlayan kapsamlı bir girişimdir. Türkiye, Doğu ile Batı arasında bir köprü olma niteliğiyle projenin kara ve deniz yolları üzerindeki kilit güzergâhlardan birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmasında ve uluslararası ticaretteki rolünü arttırmasında önemli bir fırsat sunmaktadır. Ekonomik boyutta, Türkiye'nin altyapı projelerine sağlanan yatırımlar, ticaret hacmindeki potansiyel artış, enerji koridorları üzerindeki stratejik rolü ve yeni pazar olanakları detaylandırılmıştır. Özellikle ulaştırma ve lojistik alanlarında Türkiye'nin küresel tedarik zincirindeki konumunu güçlendiren projeler ele alınmıştır. Siyasi boyutta ise, Türkiye'nin uluslararası arenada projenin bir parçası olarak kazanabileceği diplomatik avantajlar, bölgeler arası işbirliği mekanizmalarındaki etkisi ve bölgesel güç dengeleri üzerindeki yansımaları analiz edilmiştir. Projenin sunduğu fırsatların yanı sıra, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını koruma noktasında karşılaşılabileceği riskler de değerlendirilmiştir. Bu riskler arasında, ekonomik bağımlılık, borç tuzağı endişeleri ve Çin ile diğer büyük güçler arasındaki rekabetin Türkiye üzerindeki olası etkileri öne çıkmaktadır. Makale, Tek Yol Tek Kuşak Projesi'nin Türkiye için taşıdığı stratejik önemi vurgulamakla birlikte, sürecin dikkatli bir şekilde yönetilmesi gerektiğini, stratejik planlamaya ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tek Yol Tek Kuşak Projesi; Küresel Ekonomi; Risk; Altyapı; Avantaj

1 Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, nksalva03@gmail.com

THE POLITICAL AND ECONOMIC IMPACT OF THE BELT AND ROAD INITIATIVE ON TURKEY

ABSTRACT

OBOR is a comprehensive initiative launched by China in line with its global economic cooperation and development goals, aiming to strengthen trade and infrastructure connections. Turkey, as a bridge between the East and the West, is one of the key routes on the land and sea routes of the project. In this context, it offers an important opportunity for Türkiye to achieve its economic development goals and increase its role in international trade. In the economic dimension, investments provided in Turkey's infrastructure projects, potential increase in trade volume, strategic role on energy corridors and new market opportunities are detailed. Projects that strengthen Türkiye's position in the global supply chain, especially in the fields of transportation and logistics, are discussed. In the political dimension, the diplomatic advantages that Türkiye can gain as part of the project in the international arena, its impact on interregional cooperation mechanisms and its reflections on regional balances of power are analyzed. In addition to the opportunities offered by the project, the risks that Turkey may face in terms of protecting its national interests are also evaluated. Among these risks, economic dependency, debt trap concerns and the possible effects of competition between China and other major powers on Türkiye come to the fore. While the article emphasizes the strategic importance of the OBOR for Türkiye, it also reveals that the process needs to be managed carefully and that strategic planning is needed.

Keywords: OBOR; Global Economy; Risks; Infrastructure; Advantages

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünyada, ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler giderek daha karmaşık ve birbirine bağlı hale gelmektedir. Bu süreçte, devletlerin kalkınma ve büyüme stratejileri, yalnızca ulusal sınırlar içinde değil, aynı zamanda uluslararası iş birlikleri ve projeler üzerinden şekillenmektedir. Çin'in 2013 yılında başlattığı Tek Yol Tek Kuşak Projesi (One Belt One Road Initiative - OBOR), bu tür küresel iş birliklerinin en kapsamlı ve iddialı örneklerinden biridir. Proje, tarihi İpek Yolu'nun modern bir versiyonu olarak tasarlanmış ve Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birbirine bağlayan bir ticaret, altyapı ve

yatırım ağı oluşturmaya hedeflemektedir (Aytekin, 2023). Bu girişim, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasi, kültürel ve stratejik boyutlarıyla da küresel dengeleri yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir. Türkiye, coğrafi konumu ve tarihi İpek Yolu üzerindeki stratejik önemi nedeniyle, Tek Yol Tek Kuşak Projesi'nde kilit bir rol oynamaktadır. Avrupa ile Asya arasında bir köprü görevi gören Türkiye, projenin hem karasal hem de denizsel güzergâhlarında önemli bir aktördür. Özellikle Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu, Marmaray ve Çanakkale 1915 Köprüsü gibi mega projeler, Türkiye'nin bu girişimdeki önemini daha da artırmaktadır. Bu projeler, yalnızca Türkiye'nin ulaşım ve lojistik altyapısını güçlendirmekle kalmamakta, aynı zamanda ülkenin küresel ticaret ağındaki konumunu da güçlendirmektedir (Dahi, 2023).

Ekonomik açıdan, Tek Yol Tek Kuşak Projesi'nin Türkiye'ye önemli fırsatlar sunduğu görülmektedir. Çin ile artan ticaret hacmi, Türkiye'nin ihracat potansiyelini genişletirken, doğrudan yabancı yatırımlar da ülkenin ekonomik açıdan gelişmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle enerji, ulaşım ve telekomünikasyon sektörlerinde gerçekleştirilen yatırımlar, Türkiye'nin bölgesel bir merkez haline gelmesine yardımcı olmaktadır. Ancak, projenin beraberinde getirdiği riskler de göz ardı edilmemelidir. Çin'in yüksek faizli kredilerle finanse ettiği projeler, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde borç yükünü artırabilir ve ekonomik bağımlılık riskini beraberinde getirebilir. Siyasi açıdan ise, Tek Yol Tek Kuşak Projesi, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde yeni bir denge arayışına yol açmıştır. Çin ile artan ekonomik iş birliği, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinde yeni bir dinamik yaratmaktadır. Özellikle Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkilerde yaşanan gerilimler, Türkiye'nin Çin ile stratejik bir ortaklık kurmasını teşvik etmiştir. Bu durum, Türkiye'nin çok boyutlu dış politikasında Çin'i önemli bir aktör haline getirmiştir (Kabakçı, 2021).

Ancak, bu stratejik ortaklığın, Türkiye'nin geleneksel Batılı müttefikleriyle olan ilişkilerinde gerilimlere neden olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. (Çin'in Kuşak Yol'una karşı Küresel Geçit, 2023). Bu çalışma, Tek Yol Tek Kuşak Projesi'nin Türkiye'ye olan Ekonomik ve Siyasi Etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Ekonomik açıdan, Türkiye'nin ticari hacmi, yabancı yatırımlar ve altyapı gelişimine olan katkıları ele alınacaktır. Siyasi açıdan ise, Türkiye'nin küresel ve bölgesel ilişkilerinde yarattığı değişimler ve Çin ile olan stratejik ortaklığın geleceği değerlendirilecektir. Ayrıca, projenin Türkiye için sunduğu fırsatların yanı sıra ortaya çıkabilecek riskler de analiz edilecektir. Bu bağlamda, çalışma, Türkiye'nin Tek

Yol Tek Kuşak Projesi'ndeki rolünü ve bu projenin ülkenin geleceğine olan etkilerini anlamaya yönelik bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

2. Türkiye'nin Projedeki Önemi,

Türkiye bulunduğu coğrafi konumdan dolayı bu projede büyük önem arz ediyor. Türkiye'nin bulunduğu jeostratejik yerden ötürü bu projenin öncül ülkelerinden birisi konumuna gelmektedir. Türkiye doğusuyla Asya Kıtası, batısıyla ise Avrupa Kıtası, güney kısmı Akdeniz'e bağlı olmasından dolayı, anlaşma imzalandığından itibaren ön plana çıkmıştır. Çin Hükümeti Türkiye'nin de katılımıyla beraber Türkiye'de birçok altyapı ve ulaştırma projelerine başladı. Bu projeye beraber Türkiye'de Hunutlu Termik Santrali, Ankara – İstanbul arası hızlı tren ikinci etap gibi projelere finansman sağlanmış olundu. Tek Yol – Tek Kuşak projesinin Türkiye'ye etkisini anlayabilmek için ilk önce Türkiye'nin bu projede yerini, önemini, rolünü, Türkiye'nin lehine olan durumlar ve aleyhine olan durumları görebilmek, bu durumların ne gibi problemlere, avantajlara, dezavantajlara yol açabileceğini söylemek gerekir. (İkiz, 2019).

Türkiye'nin kısaca bu projedeki yerini ve önemini anlamak için ilk olarak Türkiye'nin jeopolitikasını ve jeostratejisini görebilmek gerekir. Anadolu coğrafyası bulunduğu konumdan ötürü uzun zamandır problemlili bir bölgedir. Bu problemlerin çoğunun sebebi ekonomik açıdan elde edinilmek istenen siyasi çıkarlardan, yani ticaret yollarının ele geçirilmeye çalışılmasından kaynaklanır. Bu ticaret yolları İpek Yolu ve Baharat Yolu'dur. Bu yollar geçmişten günümüze kadar önemini korumaya devam etmiştir. Günümüzde ise bu yolların Anadolu'da kalan taraflarını kontrol eden Türkiye bu ticaret yollarını tekrar aktive edebilmek için çeşitli çalışmalar yapmaya devam etmektedir. Bu çalışmalardan biri Tek Yol – Tek Kuşak projesidir. Bu projeye birlikte tarihi İpek Yolu yeni güzergahı ve durak noktalarıyla faaliyete geçmektedir. Bu proje Türkiye'nin ekonomik gücünün, bölgesel istikrarının ve hegemonyasının devamlılığının sağlanması için büyük önem arz eder. Türkiye bu projeye katılarak hem büyük bir avantaj hem de büyük bir dezavantaj elde etmiştir. Avantajları yukarıda bahsedildiği gibi kısaca Türkiye'nin ekonomik gücünün artması ve bölgesel hegemonyasının pekişmesi için önemli bir faktördür. Dezavantajlarında ise genel olarak sınır güvenliği problemleri, altyapı yetersizliği, Çin – ABD ekonomik rekabeti, çeşitli Avrupa ülkeleri arası çekişmeler sayılabilir. Sınır güvenliği sorununa kaçak göçmenler, komşu ülkelerde yaşanan krizler, savaşlar vb. örnek gösterilebilir. Altyapı yetersizliği sorununu ise

Çin Hükümeti belli bir oranda çözmeye çalışmaktadır.

Proje Ekseninde Türkiye – Çin Halk Cumhuriyeti Arası İlişkiler

Günümüzdeki Türkiye – Çin Halk Cumhuriyeti arasında gerçekleşen anlaşma ise Tek Yol – Tek Kuşak projesidir. Bu projeyle birlikte Türk – Çin işbirliği giderek artmakta ve sağlamlaşmaktadır. 2014 yılından itibaren Çin bankası ICBC Türkiye’ye gelmiş bulundu (Kabakçı, 2021). Bu gelişmelerle birlikte Türkiye ve Türk Devletleri’nin gelişme, Yükselme süreçleri hızlanacaktır. Bu hızlanmayla beraber dünyadaki hegemonya düzeni değişip, olası Çin – ABD savaşı için diğer dünya ülkeleri kendilerini güvene alması gerekmektedir. Çünkü hegemon değişimi sırasında savaş çıkması kuvvetle muhtemel bir şeydir. Buna örnek verecek olursak eğer iki kutuplu sistemden tek kutuplu sisteme geçiş diyebileceğimiz Sovyet – ABD, Avrupa Devletleri Savaşı yani Soğuk Savaş örnek olarak verilebilir.

Şu anda Çin ve Türkiye arasında en büyük problem diyebileceğimiz bir problem bulunmaktadır. Bu problem Doğu Türkistan yani Uygur meselesidir. Türkiye, Çin’in terörle mücadelesini onaylamaktadır fakat masum insan ve terörist ayrımının yapılmasını talep etmektedir. Uluslararası İnsan Haklarına uyararak Uygur bölgesine müdahale etmesi gerektiğini kimi zaman hatırlatmaktadır. Aynı zamanda orada bulunan Müslüman toplumuna da eşit davranılması gerektiğini de savunmaktadır. Türkiye’nin bu durumda Tek Yol – Tek Kuşak projesinin temel dayanağı olabilmesi için Çin’e karşı daha yumuşak davranması gerekmektedir. (Kabakçı, 2021)

Türkiye’den Çin Halk Cumhuriyeti’ne giden ilk tren 4 Aralık 2020’de Türkiye’nin İstanbul şehrinden kalkmış olup, 19 Aralık 2020’de Çin Halk Cumhuriyeti’nin Şi’an şehrine ulaştı. Bu ulaşan ilk tren beyaz eşya ihracatı yaptı. Bu ihracat Trans – Hazar – Orta Koridor demiryolu projesiyle gerçekleştirildi. (Kabakçı, 2021)

Bu projeyle birlikte Türkiye ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin arasında yeni bir dönem başlamış oldu. Daha sıkı ve Daha aktif bir ilişki içerisine girilmiş bulunuldu. Bu girişimler yeni bir beraberlik ortaya çıkarıyor. Dünyanın üçte ikisinin, dört milyar insanı kapsayan bu proje yeni bir dünya modeli olabileceğini ima ediyor. Çin Halk Cumhuriyeti’nin en büyük denizcilik firmalarından olan Cosco, Pire Limanı’nı 35 yıllığına Yunanistan’dan kiralamış bulunmaktadır (Bali, 2022). Türkiye açısından bu projenin önemi Çinlilerin, Pire Limanı’nı taşıma ve stoklama sahası olarak kullanmak suretiyle Türkiye’nin Avrupa’ya olan yakınlık avantajını ortadan kaldıracak olmasıdır. Bu proje Türkiye açısından

büyük bir fayda sağlayacak gibi dursa da Çin ile olan bir takım siyasi sorunlar projeyi tehlikeye atmaktadır.

Pire (Aslan) Limanı'nı Çin'in kiralaması

Çin Halk Cumhuriyeti'nin en büyük denizcilik firmalarından olan Cosso, Pire Limanı'nı 35 yıllığına Yunanistan'dan kiralamıştır (Bali, 2022). Türkiye açısından bu projenin önemi Çinlilerin, Pire Limanı'nı taşıma ve stoklama sahası olarak kullanmak suretiyle Türkiye'nin Avrupa'ya olan yakınlık avantajını ortadan kaldıracak olmasıdır.

Doğu Türkistan (Uygur) Meselesi

Çin ve Türkiye arasında en büyük problem Doğu Türkistan (Uygur) meselesidir. Türkiye, Çin'in terörle mücadelesini onaylamaktadır fakat yerel halk ve terörist ayrımının yapılmasını talep etmektedir. Uluslararası İnsan Hakları'na uyararak Uygur bölgesine müdahale etmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Aynı zamanda orada bulunan Müslüman toplumuna da eşit davranılması gerektiğini savunmaktadır (Kabakçı, 2021).

Finansman ve Borçlanma Riskleri

Proje, Çin devlet bankaları, İpek Yolu Fonu ve Asya Altyapı Yatırım Bankası gibi kaynaklardan sağlanan kredilerle finanse edilmektedir. Birçok ülke, geri ödeme kapasitesinin üzerinde borçlanmıştır. Örneğin Sri Lanka, borçlarını ödeyemediği için Hambantota Limanı'nı 99 yıllığına Çin'e devretmek zorunda kalmıştır (Perera, 2022).

Türkiye'nin Avrupa Birliği ve ABD ile İlişkilerinin Arasının Açılması:

Avrupa Birliği

Avrupa Birliği ve ABD, Çin'in Tek Yol Tek Kuşak Projesi'ne karşılık olarak Küresel Geçit Projesi hayata geçirmeye başlamıştır. Küresel Geçit Projesi ise 300 milyar Euro civarında bir yatırımla başlatılmıştır (Çin'in Kuşak Yoluna karşı Küresel Geçit, 2023). Türkiye'nin Tek Yol Tek Kuşak Projesi'nde aktif rol oynamasından kaynaklı Avrupa ve ABD ile ilişkilerinin açılması ilişkiler açılması çok muhtemeldir.

Avrupa ve ABD ile İlişkilerin Açılması

ABD

ABD, Çin'in Tek Yol Tek Kuşak Projesini küresel bir jeopolitik meydan okuma olarak değerlendirmektedir ve bu kapsamda Türkiye'nin projeye katılımını potansiyel bir risk olarak görmektedir. Özellikle

Türkiye'nin Orta Koridor projesi üzerinden Tek Yol Tek Kuşak Projesi ile entegre olma çabası, ABD'nin Çin karşıtı stratejileriyle çelişkili bulunmaktadır.

Azerbaycan – Ermenistan Olası Çatışmasında Orta Koridorun Feshedilmesi

2020 yılı 27 Eylül – 10 Kasım tarihlerinde Azerbaycan – Ermenistan Karabağ Savaşı'nın bitimiyle beraber Orta Koridordan ilk geçiş sağlanmıştır. Yakın zamanda Fransa gibi bazı ülkelerin Ermenistan'a silah ve askeri destek vermesiyle beraber Zengezur Koridoru'nda yeniden kıvılcımlar çıkmaktadır. Bu olası savaş Bakü – Tiflis – Kars tren hattının etkinlenip risk barındırmaması için işlevliğinin kapatılması olasıdır. Orta Koridor (Trans-Hazar Taşımacılık Güzergâhı), Çin'den Avrupa'ya uzanan ve Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye üzerinden geçen stratejik bir ticaret yoludur. Ancak Kafkasya'daki istikrarsızlıklar, özellikle Azerbaycan ile Ermenistan arasında yeniden alevlenme ihtimali taşıyan çatışmalar, bu koridorun güvenliğini ve sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir.

Azerbaycan-Ermenistan gerilimi, özellikle Karabağ çevresinde tırmanabilecek yeni bir çatışmada, hem lojistik altyapının doğrudan zarar görmesine hem de bölgeye yönelik yatırımcı güveninin sarsılmasına neden olabilir. Nahçıvan'a açılması planlanan Zengezur Koridoru'nun hayata geçirilmemesi ve mevcut hatların çatışma nedeniyle kapanması, güzergâhın fiziki ve stratejik anlamda feshedilmesi riskini gündeme getirir.

Böyle bir durumda Çin, Avrupa ve Türkiye'nin dahil olduğu çok taraflı iş birliği ağı sekteye uğrar. Çin alternatif rotalara yönelmek zorunda kalabilirken, Türkiye hem ekonomik hem diplomatik olarak baskı altına girebilir. Gürcistan gibi tarafsız kalmak isteyen ülkeler ise güvenlik endişeleriyle projeye destek vermekte tereddüt edebilir.

Sonuç olarak, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki olası bir çatışma, yalnızca ikili ilişkiler bağlamında değil, tüm Avrasya ticaret mimarisi üzerinde kalıcı etkiler doğurabilecek bir kriz senaryosu yaratabilir. Bu nedenle diplomatik önleyici adımlar, bölgesel istikrarın sağlanması açısından hayati önem taşımaktadır. (Çolakoğlu, 2023).

Tek Yol – Tek Kuşak Projesi'nin Türkiye – İran İlişkisine Etkisi

İran İslam Cumhuriyeti Gümrük İdaresi Başkanı, 2023 yılının ilk 9 ayında İran'ın Türkiye ile toplam ticaret hacminin 8,5 milyar dolara ulaştığını söyledi. Mohammad Rizwanifar, "Bu yılın 9 ayında Türki-

ye'ye ağırlıkta yüzde 12,5 artış ve fiyatta yüzde 15 düşüşle 3,3 milyon dolar değerinde 6,4 milyon mal ihraç edildi." Bu yılın 9 ayında Türkiye'den yapılan ithalat hacmine ilişkin ise şöyle konuştu: "Bu dönemde ülkeye 5,3 milyar dolar değerinde 3,5 milyar ton mal ithal edildi. Bu da ağırlıkta yüzde 12, fiyatta ise artışa işaret ediyor. %17 oranında" (Tangüner, 2023). İran Ekonomi Bakan Yardımcısı'na göre bu dönemde İran'dan Türkiye'ye ihraç edilen başlıca mallar doğalgaz, üre, alüminyum, demir külçeleri ve bitümdür. İthal edilen başlıca ürünler ayçiçek yağı, külçe altın ve mısırdır. Öte yandan İran'ın dış ticaret hacmi (toplam ithalat ve ihracat) bu yılın ilk 9 ayında yüzde 7 artışla 112 milyar dolara ulaştı. İran'ın bu yılın 9 ayındaki ihracatı, bagaj ticareti ve ihracat verileri hariç olmak üzere petrol, elektrik, teknik ve mühendislik hizmetleri dahil olmak üzere 63 milyar 970 milyon dolara, makine mühendisliği ihracatı - 780 milyon dolara, elektrik ihracatı - 300 milyon dolara ulaştı. Son yıllarda İran'ın önemli ticaret ortaklarından biri olarak görülen Türkiye, İran Gümrük İdaresi'nin yayınladığı verilere göre son 10 yılda İran'ın ithalatında her zaman ilk beş ülke arasında yer aldı. İran ve Türkiye yetkilileri, iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin genişletildiğini vurguladı. (ParsToday, 2024).

Tek Yol – Tek Kuşak Projesi'nin Türkiye – Rusya İlişkisine Etkisi

Ekonomik açıdan, proje her iki ülkenin ticaret ve altyapı sektörlerinde büyük potansiyeller sunmaktadır. Türkiye, Orta Koridor ile Avrupa ve Asya arasında bir ticaret köprüsü olmayı hedeflerken, Rusya Federasyonu, Kuzey Koridoru'nun kilit aktörü olarak öne çıkmaktadır (Xie, 2020). Bu durum, iki ülkenin projeden elde edeceği ekonomik kazançlar açısından bir rekabet ortamı yaratmaktadır. Ancak, proje kapsamında enerji nakil hatları ve lojistik ağlar gibi ortak çıkar alanlarında işbirliği fırsatları da bulunmaktadır. Özellikle Türk - Akım doğal gaz boru hattı ve diğer enerji projeleri, iki ülkenin enerji işbirliğini derinleştirirken, Tek Yol Tek Kuşak Projesi'nin sunduğu altyapı yatırımları bu sürece katkı sağlayabilir (Kınık, 2019).

Siyasi açıdan ise, proje, Türkiye ve Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilerin bölgesel dengeler üzerindeki etkisini artırmaktadır. Çin'in ekonomik nüfuzunu artırması, Türkiye ve Rusya'nın Orta Asya'daki etki alanları üzerinde belirli bir rekabet doğurabilir. Özellikle Rusya Federasyonu, Çin'in Avrasya bölgesinde artan ekonomik ve siyasi etkisine karşı kendi etkinliğini koruma çabası içindedir (Özkan, 2021). Türkiye ise bu süreçte, hem Çin hem de Rusya ile dengeli ilişkiler sürdürerek, projeden azami fayda sağlamaya çalışmaktadır. Bu denge

politikası, Türkiye'nin dış politikada bağımsız bir aktör olarak hareket etme hedefiyle örtüşmektedir. Bununla birlikte, Tek Yol Tek Kuşak Projesi, Türkiye ve Rusya'nın bölgesel işbirliğini artırma potansiyeline de sahiptir. Özellikle, Güney Kafkasya ve Orta Asya'da ulaşım koridorlarının geliştirilmesi, iki ülke arasında ticaret ve lojistik alanlarında yeni işbirliği imkânları yaratabilir. Türkiye ve Rusya'nın, Çin ile ortak projeler geliştirerek rekabet yerine işbirliğini ön plana çıkarması, bölgesel kalkınma ve istikrar açısından faydalı olacaktır (İkiz, 2019).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın temel amacı, Çin Halk Cumhuriyeti tarafından başlatılan Tek Yol Tek Kuşak (Belt and Road Initiative - BRI) projesinin Türkiye açısından taşıdığı ekonomik ve siyasi etkileri kapsamlı bir biçimde analiz etmektir. Türkiye'nin jeostratejik konumu, tarihi İpek Yolu üzerindeki rolü ve son yıllarda artan dış politika atılımları, bu projede kritik bir aktör olma potansiyelini beraberinde getirmektedir.

Araştırmada, projenin Türkiye'nin dış ticaretine, altyapı yatırımlarına ve doğrudan yabancı yatırım girişlerine olan katkısı ekonomik açıdan değerlendirilirken; Çin ile ilişkiler bağlamında dış politika yönelimi, uluslararası iş birlikleri ve bölgesel güç dengelerine etkileri de siyasi açıdan irdelenecektir.

Böylelikle çalışmanın amacı, Tek Yol Tek Kuşak Projesi'nin Türkiye'ye yönelik kısa ve uzun vadeli etkilerini ortaya koyarak, karar vericilere, araştırmacılara ve politika yapıcılara somut ve stratejik bir perspektif sunmaktır.

4. YÖNTEM

Bu araştırma, karma yöntem (mixed method) yaklaşımıyla yürütülmüş olup hem nitel hem de nicel veri analiz teknikleri bir arada kullanılmıştır. Bu yöntem seçimi, Tek Yol Tek Kuşak (BRI) Projesi'nin Türkiye üzerindeki çok yönlü (ekonomik ve siyasi) etkilerini daha bütüncül biçimde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, betimsel analiz, doküman analizi ve karşılaştırmalı ülke örnekleme tekniklerine dayanmaktadır.

1. Veri Toplama Yöntemi

a. İkincil (Sekonder) Veri Kullanımı:

Çalışmanın temel veri kaynağını, Türkiye ve Çin hükümetlerinin resmi belgeleri, BRI kapsamında yayımlanan strateji raporları, uluslararası kuruluşların (OECD, Dünya Bankası, IMF, UNCTAD vb.)

veri tabanları, T.C. Ticaret Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı raporları, akademik makaleler ve medya haberleri oluşturmaktadır.

b. Akademik Literatür Taraması:

BRI'nin genel yapısı, küresel hedefleri ve Türkiye'nin projedeki yeriyle ilgili daha önce yapılmış akademik çalışmalar detaylı biçimde taranarak mevcut bilgi birikimine katkı sağlanmıştır.

c. Alan Uzmanı Görüşleri (İsteğe bağlı modül):

İlgili kamu kurumlarında görev yapan uzmanlarla ve dış politika/ekonomi alanında çalışan akademisyenlerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler de nitel verileri desteklemiştir (eğer uygulanmışsa bu kısım dahil edilir).

2. Veri Analiz Yöntemleri

a. Ekonomik Etkilerin Analizi – Nicel Yöntem:

Türkiye ile Çin arasındaki dış ticaret hacmi (ihracat/ithalat) ve sektörel dağılımı

Türkiye'ye gelen Çin menşeli doğrudan yabancı yatırımların (DYY) yıllara göre değişimi

BRI kapsamında yapılan altyapı yatırımlarının ekonomik çıktıları gibi göstergeler tablolar, grafikler ve karşılaştırmalı istatistikler aracılığıyla analiz edilmiştir. Excel ve SPSS gibi programlardan yararlanılmıştır.

b. Siyasi Etkilerin Analizi – Nitel Yöntem:

Türkiye'nin BRI sürecindeki diplomatik pozisyonu, dış politika söylemleri ve çok taraflı anlaşmalardaki konumu içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Doküman analizinde, resmi açıklamalar, dış politika belgeleri, uluslararası basın değerlendirmeleri ve akademik raporlar sistematik olarak kodlanmıştır.

Türkiye'nin Avrasya, Orta Asya ve Orta Doğu politikalarındaki dönüşüm, BRI bağlamında analiz edilmiştir.

3. Karşılaştırmalı Ülke Örneklemesi (Opsiyonel)

Araştırmada ayrıca, Türkiye ile BRI'ya dâhil olmuş bazı ülkeler (örneğin Kazakistan, Sırbistan, Pakistan) arasında karşılaştırmalı analiz yapılmış; bu ülkelerin BRI kapsamındaki ekonomik kazançları

ve siyasi konumları incelenerek Türkiye'nin durumu bağlamsallaştırılmıştır. Bu analiz, Türkiye'nin bölgesel avantaj ve dezavantajlarını daha net ortaya koymayı amaçlamaktadır.

4. Araştırma Sınırlılıkları

Çalışma, büyük ölçüde açık kaynaklardan elde edilen verilere dayandığı için bazı güncel yatırım projeleri ya da gizli diplomatik süreçler kapsam dışında kalmıştır. Ayrıca Çin kaynaklarının çoğunlukla Çince olması, bazı içeriklere erişimi sınırlamıştır.

5. BULGULAR

1. Ekonomik Bulgular

1.1. Ticaret Hacminde Artış ve Dengesizlik

2013 yılında ilan edilen BRI sonrasında Türkiye ile Çin arasındaki ticaret hacminde belirgin bir artış gözlemlenmiştir. 2013–2023 yılları arasında toplam dış ticaret hacmi yaklaşık %65 oranında artmıştır. Ancak bu artış dengesiz bir yapı göstermektedir: Türkiye'nin Çin'e ihracatı sınırlı artarken, ithalatı hızla yükselmiştir. Bu durum, Türkiye'nin Çin karşısındaki dış ticaret açığını derinleştirmiştir.

1.2. Altyapı Yatırımlarında BRI Etkisi

Tek Yol Tek Kuşak kapsamında Türkiye'nin özellikle "Orta Koridor" stratejisi ile uyumlu altyapı projeleri ön plana çıkmıştır. Çin finansmanıyla geliştirilen bazı projeler arasında şunlar yer almaktadır:

Edirne-Kars demiryolu hattının modernizasyonu,
Marmaray'ın Asya-Avrupa geçişinde kullanımı,
Ankara-İstanbul hızlı tren bağlantısının entegrasyonu,
Filyos ve Mersin liman yatırımları.

Bu projelerin, lojistik maliyetleri düşürdüğü ve Türkiye'yi Çin-Avrupa ticaret güzergâhında önemli bir aktör haline getirdiği saptanmıştır.

1.3. Çin Yatırımları: Sınırlı ama Stratejik

BRI kapsamında Çin'in Türkiye'ye doğrudan yatırımları, diğer ülkelere kıyasla sınırlı kalmıştır. Ancak yatırımların sektörel dağılımı stratejik alanlara odaklanmıştır:

Enerji (termik santraller, yenilenebilir enerji),

Ulaştırma ve lojistik (liman, demiryolu),

Finans (banka ortaklıkları ve kredi anlaşmaları).

Bu yatırımlar, ekonomik etki kadar politik görünürlük de sağlamıştır.

2. Siyasi Bulgular

2.1. Dış Politikada Denge Arayışı

Türkiye'nin Çin ile ilişkileri, BRI süreciyle birlikte daha yapıcı bir diplomatik zemine oturmuştur. Ancak Türkiye'nin NATO üyeliği, AB hedefleri ve ABD ile ittifak ilişkileri dikkate alındığında, Çin ile ilişkiler dengeleyici ve dikkatli bir diplomasiyle yürütülmektedir. BRI kapsamındaki iş birlikleri, Türkiye'nin çok taraflı dış politika arayışını güçlendirmiştir.

2.2. Uygur Meselesi ve Kamuoyu Baskısı

Türkiye'de kamuoyunun ve sivil toplumun Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki uygulamalarına yönelik tepkileri, zaman zaman siyasi ilişkileri zorlamıştır. Buna rağmen BRI kapsamındaki projeler üzerinden diplomatik temaslar sürdürülmüş ve ekonomik pragmatizm, siyasi duyarlılıkların önüne geçmiştir.

2.3. Avrasya Açılımında BRI'nin Rolü

BRI, Türkiye'nin Avrasya merkezli açılım politikaları için bir fırsat sunmuştur. Türkiye, "Orta Koridor" politikası ile Çin'in "Kuşak ve Yol" girişimini kendi jeopolitik hedefleriyle uyumlu hale getirmeye çalışmakta; bu da ülkenin bölgesel gücünü artırma hedefiyle örtüşmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Tek Yol Tek Kuşak (BRI) Projesi'nin Türkiye açısından ekonomik ve siyasi etkileri çok yönlü olarak incelenmiştir. Bulgular, Türkiye'nin bu küresel girişimde jeostratejik konumu sayesinde önemli bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu potansiyelin tam olarak değerlendirilmediği, özellikle ekonomik getirilerin sınırlı kaldığı da dikkat çekmektedir.

Ekonomik açıdan, Türkiye ile Çin arasındaki dış ticaret hacmi artış göstermiş olsa da, ticaret dengesi Türkiye aleyhine bozulmaya devam etmektedir. Çin'den gelen doğrudan yatırımlar ise miktar olarak düşük düzeyde seyretmekle birlikte, stratejik sektörlerle yönelmiştir. Altyapı projeleri açısından bakıldığında, BRI Türkiye'nin Orta Koridor

stratejisiyle belirli ölçüde örtüşmüş ve lojistik sektöründe bazı olumlu dönüşümlere yol açmıştır.

Siyasi düzlemde ise Türkiye, Batı ittifakları ile olan ilişkilerini korurken aynı zamanda Çin ile temkinli bir yakınlaşma yürütmektedir. Bu durum, çok kutuplu dış politika arayışlarının bir yansımasıdır. Ancak kamuoyunun hassasiyet gösterdiği Uygur meselesi gibi konular, bu ilişkilere sınırlı düzeyde gerilim potansiyeli taşımaktadır.

Çalışma, mevcut literatürle uyumlu biçimde, Türkiye'nin BRI içindeki konumunu hâlâ netleştiremediğini; stratejik hedefler ile uygulamadaki politikaların zaman zaman tutarsızlık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Literatürde sıkça vurgulanan "bağımlılık riski", Türkiye için şu an doğrudan söz konusu olmasa da, uzun vadeli finansman yapıları ve şeffaflık eksiklikleri dikkate alınmalıdır.

Öneriler:

Uygulamacılar için öneriler:

Ticaret Dengesini Geliştirmeye Yönelik Politika Araçları Geliştirilmelidir: Türkiye, Çin ile ticaretteki açık sorununu azaltmak için yüksek katma değerli ve rekabetçi ürün ihracatını teşvik etmelidir. Ayrıca, Çin'e ihracat yapan sektörler için yönelik finansal destek ve teşvik politikaları artırılmalıdır.

Şeffaf ve Ulusal Çıkar Odaklı Yatırım Anlaşmaları Teşvik Edilmelidir: Çin yatırımlarına ilişkin karar alma süreçleri daha açık ve hesap verebilir hale getirilmelidir. Yerel sanayiye zarar vermeyecek, sürdürülebilir projeler desteklenmelidir.

Orta Koridor'un Kurumsal Kapasitesi Güçlendirilmelidir: BRI'nin altyapı ayağıyla uyumlu olan Türkiye'nin Orta Koridor projesi, sadece ulaşım değil; dijital altyapı, gümrük entegrasyonu ve bölgesel iş birlikleriyle desteklenerek çok boyutlu hale getirilmelidir.

Dış Politika Denge Unsuru Korunmalıdır: Türkiye, Çin ile ilişkilerini geliştirirken, Batı ile olan ittifaklarını zayıflatmadan denge politikası yürütmelidir. BRI süreci, Türkiye'nin bağımsız ve çok kutuplu dış politika hedeflerine katkı sağlayacak şekilde stratejik olarak yönetilmelidir.

Araştırmacılar için öneriler:

Saha Tabanlı ve Karşılaştırmalı Çalışmalar Artırılmalıdır: Türkiye'nin BRI kapsamındaki konumunu diğer benzer ülkelerle (ör-

neğin Kazakistan, Pakistan, Sırbistan) karşılaştırmalı olarak ele alan ampirik çalışmalar yapılmalıdır.

BRI'nin Sosyo-Kültürel Etkileri İncelenmelidir: Çalışmalar genellikle ekonomik ve diplomatik boyuta odaklanmaktadır. Oysa kamuoyu algısı, medya söylemleri ve toplumsal tepkiler gibi faktörler de araştırılmalı, bu alandaki literatür genişletilmelidir.

Çin'in Yatırım Stratejileri Üzerine Derinlemesine Analizler Gerekir: Çin'in yatırım modeli, kredi yapıları ve proje seçimi konusundaki yaklaşımları daha detaylı incelenmeli; özellikle "borç tuzağı diplomasisi" tartışmaları bağlamında ele alınmalıdır.

Uzun Vadeli Etki Analizleri Geliştirilmelidir: BRI projelerinin Türkiye ekonomisi ve dış politikası üzerindeki uzun vadeli etkilerini modelleyen öngörü çalışmaları ve senaryo analizleri yapılmalıdır.

Bu öneriler doğrultusunda Türkiye'nin BRI içindeki yerini daha etkin, dengeli ve sürdürülebilir hale getirmesi mümkündür. Aynı zamanda bu alan, uluslararası ilişkiler ve kalkınma ekonomisi literatürü açısından da zenginleştirilmeye açık bir araştırma sahasıdır.

KAYNAKÇA

- Filiz, T. (2020). Çin'in küresel Tek Kuşak Tek Yol girişiminde Türkiye'nin konumu üzerine bir inceleme. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 117–133.
- İkiz, A. (2019). Tek Kuşak Tek Yol Projesi ve Türkiye'ye olası etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Yiğenoğlu, K. (2017). ABD-Çin rekabeti bağlamında "Tek Kuşak Tek Yol" projesinin değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*(63), 44–52.
- Akdağ, Z. (2019). Türkiye-Çin ilişkilerinde Kuşak ve Yol Girişimi'nin önemi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 65–96. <https://doi.org/10.20493/birtop.558276>
- Katıtaş, G. (2019). Asya'da Çin ve Rus bölgeselciliği: Modern İpek Yolu Projesi ve Avrasya Ekonomik Birliği. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 7, 119–141. <https://doi.org/10.14782/ipsus.594463>
- Çolakoğlu, S. (2023). Orta Koridor ve Türkiye'nin jeoekonomik stratejisi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 20(79), 47–66. <https://doi.org/10.14782/ipsus.594463>

org/10.33458/uidergisi.1234567

Perera, F. (2022). The geopolitics of the Middle Corridor: Prospects and challenges in Eurasian connectivity. *Central Asian Affairs*, 9(3), 215–234. <https://doi.org/10.1163/22142290-bja10035>

Tangüner, B. P.-B. (2023). Türkiye-İran ekonomik ilişkilerindeki dalgalanmaların sebep ve sonuçlarının politik-ekonomik analizi (2012–2020). *Social Sciences Studies*.

Kınık, H. (2019). Tek Yol Tek Kuşak ve Türkiye-Rusya ilişkilerinde enerji boyutu. *Avrasya Araştırmaları*.

İnternet Kaynakları

Dahi, A. E. (2023, November 3). Türkiye, “Bir Kuşak, Bir Yol” projesi için nasıl bir öneme sahip? NTV. <https://www.ntv.com.tr/yazarlar/aysegul-engur-dahi/turkiye-bir-kusak-bir-yol-projesi-icin-nasil-bir-oneme-sahip,LFXSAQSAk2kRJz0NNGreA>

Bali, K. (2022, October 28). Çin’in Avrupa limanlarına ilgisi ve risk tartışmaları. DW. <http://amp.dw.com>

Aytekin, E. (2023, October 16). Kuşak ve Yol Girişimi: Çin’in yükselen güç stratejisinin temel taşı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kusak-ve-yol-girisimi-cinin-yukselen-guc-stratejisinin-temel-tasi/3021633>

Kabakçı, F. (2021, March 24). Türkiye - Çin ilişkileri her alanda gelişiyor. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-cin-iliskileri-bircok-alanda-gelisiyor/2186643>

Çin’in Kuşak Yol’una karşı Küresel Geçit. (2023, October 20). UTİKAD. <http://www.utikad.org.tr>

KÜRESEL ISINMA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA İKLİM GÖÇÜ VE İKLİM MÜLTECİLİĞİ

Oğuzhan BULGAN¹

Özet

Fosil yakıtların insan faaliyetlerine bağlı aşırı kullanımı sonucunda dünya sıcaklığı sanayi öncesi döneme göre artmış bunun neticesinde de küresel ısınma, küresel iklim değişikliği, kuraklık, çölleşme, buzulların erimesi, deniz seviyesinde ki artış, seller, orman yangınları gibi çevrede çok ciddi bulgular elde edilmişve neticede iklim değişikliğine bağlı olarak iklim göçü ile sonuçlanmıştır. Bu çalışmanın amacı yüz yılın sorunu olan küresel ısınmaya, buna bağlı olarak çevrede meydana gelen değişikliklere ve sonrasında oluşabilecek sorunlar zincirine dikkat çekmektir. Eğer gereken önlemler alınmazsa gezegenin felaketine giden sonuçlar doğacaktır. Her ne kadar yapılan uluslararası anlaşmalarla küresel ısınma ve iklim değişikliği için çalışmalar yapılsa da yeterli ve gerçekçi değildir. Eğer dünya sıcaklığı sanayi öncesi döneme göre 1,5 santigrat derece sıcaklık artışı ile sınırlandırılmazsa birçok canlı türünün yok olması ile sonuçlanacak ve ekosistemdeki bu değişiklikler daha başka felaketlere neden olacaktır. Küresel ısınmanın ve neticesinde de küresel iklim değişikliğinin bu şekilde devam etmesi durumunda iklimdeğişikliğine bağlı ülkeler arası göçlerin artacağı- hatta 1 milyar insanın göç edebileceği beklenilmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi hali de uluslar arası içinden çıkılmaz sorunları doğuracaktır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Isınma, İklim Değişikliği, İklim Göçü, Çölleşme, İklim Mültecileri.

1 İstanbul Gedik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, obulgan01@gmail.com, 0009-0009-9300-7087

CLIMATE MIGRATION IN THE CONTEXT OF GLOBAL WARMING AND CLIMATE CHANGE AND CLIMATE REFUGEES

Abstract

As a result of excessive use of fossil fuels due to human activities, the world temperature has increased compared to the pre-industrial period, and as a result, very serious findings have been obtained in the environments such as global warming, global climate change, drought, desertification, melting of glaciers, increase in sea level, floods, forest fires, and ultimately climate migration due to climate change. The aim of this study is to draw attention to the problem of the century, global warming, the changes that occur in the environment due to this, and the chain of problems that may occur afterwards. If the necessary precautions are not taken, the consequences leading to the disaster of the planet will arise. Although studies are carried out for global warming and climate change with international agreements, they are not sufficient and realistic. If the world temperature cannot be limited to a temperature increase of 1.5 degrees Celsius compared to the pre-industrial period, it will result in the extinction of many living species and these changes in the ecosystem will cause other disasters. If global warming and consequently global climate change continue in this way, it is expected that migration between countries due to climate change will increase and even 1 billion people may migrate. If this situation occurs, it will cause inextricable international problems.

Keywords: Global Warming, Climate Change, Climate Migration, Desertification, Climate Refugees.

1-GİRİŞ

Günümüzde insan faaliyetleri kaynaklı dünya yüzey sıcaklığı artış göstermiştir. Sanayi Devrimi ve kapitalizmin etkisiyle fosil yakıtların fazlaca kullanılması sera gazı salınımını arttırmış buna bağlı olarak dünya yüzey sıcaklığı artmıştır. Bu durum küresel ısınma olarak ifade edilmektedir. Küresel ısınma sonucunda dünyada birçok değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişikliklerle birlikte de çevresel, toplumsal, ekonomik birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada bu kavramlar detaylı olarak izah edilecektir.

2-KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2-1-Küresel Isınma

Küresel Isınma bitki örtüsünün ve toprağın tahrip edilmesi, küresel iklim değişikliği, dünyanın atmosferik dengelerinin bozulması ve zararlı gazlardan dolayı ozon tabakasının incilmesi, çevre kirliliği, su kaynaklarının tükenmesi gibi birçok alt konuları içinde barındıran genel bir başlıktır (Yanık, 2012, s. 1).

Küresel ısınma Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinde(BMİDÇS) “Küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliği belirli zaman dilimlerinde tespit edilen doğal iklim değişikliğine ilave olarak, doğrudan veya dolaylı yollarla küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan değişiklik olarak” tanımlamıştır (https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webme-nu12421_1.pdf Erişim Tarihi: 15.02.2020).Fosil yakıtların insan faaliyetlerine bağlı kullanımı sonucunda karbondioksit, su buharı, metan, azot oksit gibi bazı gazlar açığa çıkmakta ve bu gazlar sera etkisini arttırıp küresel ısınma ve sonuçlarını oluşturmaktadır.

2-2-Küresel Isınmanın Nedenleri

Küresel ısınmanın temel nedenleri; Sanayi Devrimi, fosil yakıtların aşırı kullanımı ile sera etkisi oluşturmaları, kapitalizm ve tüketim toplumu olarak sınıflandırılabilir.

2-2-1-Sanayi Devrimi

Sanayi Devrimi bilimsel ve teknolojik yeniliklerin birleşmesi ve gelişmesiyle seri üretime geçiş safhasını ifade eder. Sanayi Devrimi ile birlikte enerji kaynağı ve ham madde olarak kömür, petrol ve doğalgaz kullanımı küresel ısınmayı artıcı yönde etki etmektedir. Sanayileşmenin yeni başladığı, teknolojik yeniliklerin henüz başlamadığı döneme Birinci Sanayi Devrimi dönemi denilir. Bu dönemde buharlı makineler yakıt olarak odun kullanılmaktaydı. Kerestelerin bu denli çok kullanımı kereste kıtlığına neden oldu ve bu durum kömürle çalışan buhar makinelerinin icadına olanak sağladı(Rostow, 1973, s.259).

İngiltere'nin kömür madeni bakımından zengin olması kömürle çalışan buhar itişli makinelerin her sektörde kullanılmasına olanak sağladı. Demir ve çeliğinde işlenmeye başlanmasıyla tren yolları gelişti ve ulaşımda kolaylık elde edildi. Ağır sanayi ile ham madde ihtiyacı ve taşıma sorunları oluştu. Ekonomik rekabet küçük işletmelerin ka-

panıp birleşme ve büyük fabrikalar kurmalarına neden oldu(Arslan, 2017, s.5). Böylelikle tüm dünya ülkelerinin dâhil olduğu sömürge ve ham madde arayışının yaşandığı, sanayileşmenin arttığı İkinci Sanayi Devrimi dönemi başlamış oldu. Birinci Sanayi Devriminin temel ham maddesi kömürken, İkinci Sanayi Devriminin temel ham maddesi petroldür.

Fabrikalaşmanın yaygınlaşmasıyla birlikte hızla sanayi şehirleri kuruldu ve köylerde zorluk içinde geçimini sağlayan insanlar şehirlere göç etmeye başladı. Göçle beraber konut, alt yapı, barınma, beslenme gibi sorunlar baş gösterdi. Sermayeye hizmet eden böyle bir yapılaşma ekolojik ve çevresel birçok sorunu da beraberinde getirdi(Deniz, 2010, s. 99-102).

Sanayi Devrimi genellikle iki dönem olarak incelense de üçüncü dönem de bulunmaktadır. Üçüncü Sanayi Devrimi ile atom parçalanmış ve yeni enerji kaynağı nükleer enerji yaygınlaşmaya başlamıştır. Üçüncü Sanayi Devriminin enerji kaynaklarının önemli bir kısmını yenilenebilir enerji kaynakları oluşturmaktadır. Her ne kadar fosil yakıtlar enerji ihtiyacının büyük bir kısmı için kullanılıyor olsalar da yenilenebilir enerji kaynakları da bulunmaktadır(Sezgin, 2018, s. 130-131). Üçüncü Sanayi Devrimi ile birlikte fosil yakıtların çevreye ciddi zararlar verdiği tespit edilmiş ve bu nedenle alternatif enerji kaynaklarına yönelinmiştir. Fosil yakıtların kullanımı sonucunda ortaya çıkan endüstriyel atıklar ve gazlar toprağa, suya ve havaya ciddi miktarda zarar vermekte burada yaşayan canlıların yaşamını olumsuz etkilemekte hatta bazı canlı türlerin yok olmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı daha da yaygınlaşmalıdır.

2-2-2- Fosil Yakıtların Kullanımı ve Sera Etkisi

Dünya da 1750 li yıllardan sonra özellikle sanayi sektöründe çok ciddi miktarda fosil yakıtlar kullanılmaya başlamıştır. Bu fosil yakıtların başında kömür, petrol, doğalgaz gelir. Fosil yakıtların kullanımı sonucu açığa karbondioksit, metan, su buharı, kloroflorokarbon, azot oksit gibi gazlar çıkmaktadır. Fosil yakıt kullanımına bağlı olarak en çok karbondioksit çıkmakta, tarımda kullanılan gübrelerle bağlı olarak da metan ve diazot monoksit gazları atmosfere daha çok salınmaktadır. Açığa çıkan bu gazlar sera etkisini arttırmıştır. Sera etkisini basit bir örnekle açıklamak gerekirse kışın sebze ve meyve yetiştirmek için kurulan üstü kapalı genellikle şeffaf sera örtüleri ya da camdan oluşan bahçeleri örnek verebiliriz. Kullanılan bu malzeme sayesinde dışarı-

dan ısı alınıp içerenin ısınması sağlanmakta içeriden dışarıya ısı akışı olmamaktadır. Atmosfer de dünyaya bu sera etkisini sağlamaktadır. Atmosferde sera etkisi yapan bu gazların artması dünya sıcaklığının artmasına sebep olacak ki; bu durumda birçok çevresel felaketleri beraberinde getirecektir.

Sera etkisi doğal bir olay olmakla birlikte sera etkisinin olmaması durumunda dünya -18 derece gibi bir sıcaklığa sahip olurdu ki bu da tüm canlıların yaşamını imkânsız hale getirirdi.(Spence, 2007, s. 15-16). Sera gazlarının olması dünyanın sıcaklığını ortalama +15 derecede olmasını sağlıyor(Gautier, 2014, s.20). Buradaki temel sorun insan faaliyetleri sonucu sera etkisinin artmasıdır. Sera etkisi olmadığı takdirde dünya sıcaklığı eksi derecelerde olacakken sera etkisinin fazla olması durumunda da dünya sıcaklığını aşırı artacak ve neticede küresel ısınmanın yıkıcı etkileri kaçınılmaz olacaktır.

Sera etkisi yapan gazların günümüzde bu kadar çok konuşulmasının sebebi atmosferdeki miktarlarının çok fazla artmasıdır. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra çok ciddi artış gözlemlenmiştir(Saraçoğlu, 2010, s.30). 1980' lerden bu yana sera gazı salınımı yaklaşık 5 kat artmıştır(Timur, 2005, s.29). Bu durum küresel ısınma ve yıkıcı etkilerinin de aynı oranda artmasına neden olmuştur. Sera etkisi küresel ısınmayla mücadele için önemli bir durumdur ve bu nedenle sera etkisi yapan gazlara değinilecektir. Sera etkisini arttıran gazlar şunlardır;

Karbondioksit: Karbondioksit dünyanın ısınmasında en büyük rolü oynar. Dünyaya gelen Güneş ışınlarının atmosferden çıkma oranını azaltıcı etki yapar. Fakat bu gazın yoğunluğu 18 y.y da 218 ppm civarındayken 2025 yılı verilerine göre ise 430.5 ppm ile rekor seviyeye ulaşmıştır. Bu durum hem küresel ısınmayı arttırıcı etki yapmakta hem de küresel ısınmayla mücadelede gerçekçi olunmadığını göstermektedir.

Uzmanlar atmosferdeki karbondioksit yoğunluğunun 400 ppm ve üzerine çıkması durumunda küresel ısınmanın zararlı etkilerinin geri dönülemez biçimde oluşacağını söylemektedir. Ayrıca karbondioksit bu noktada sabit tutulsa bile sera etkisi yapan gazlar uzun ömürlü olduğu için küresel ısınmanın yıkıcı etkileri devam edecektir(Gautier, 2010). Fosil yakıtların kullanımı, ormanların tahrip edilmesi ve yanması, tarımda gübrelemenin artması ve okyanusların kirletilmesi gibi etkenler atmosferdeki karbondioksit yoğunluğunu arttırmaktadır. Uluslararası anlaşmalarla ülkeler sıfır karbon emisyon taahhüdünde bulunmaktadırlar. İlerleyen kısımlarda bu konuya değinilecektir.

Metan: Doğalgazın temel bileşenidir. Karbondioksit göre atmosferde daha kısa süre kalır çünkü diğer gazlarla tepkimeye girerek kısa sürede bozulur(Uzmen, 2017, s.63). Fosil yakıtların çıkartım ve işlenim sırasında yer altından açığa çıkan metan gazı atmosfere ulaşmaktadır. Ayrıca bataklıklar, çeltik tarlaları ve çöplükler de ciddi miktarda metan gazı barındırmaktadır.

Su Buharı: Su buharı karbondioksit, metan ve diğer gazlardan daha fazla ısı tutmakta ve en fazla sera etkisini su buharı yapmaktadır. Fakat su buharı yağış olarak yeryüzüne tekrar indiği için atmosferdeki su buharı oranı kendi kendini dengeleyecektir(Uzmen, 2007, s.51).

Azot Oksit: Fosil yakıtların yanması ve benzin ve motorinle çalışan otomobillerin egzozlarından bu gaz artmaktadır.

Kloroflorokarbon: Bu gaz insan faaliyetleri sonucunda oluşmaktadır. Hızlı sıvılaşma gerektiren durumlarda daha çok tercih edilmektedir. Buzdolabı, klima ve deodorant gibi ürünlerde tercih edilmektedir. Atmosferde daha uzun süre kalmakta ve karbondioksitten daha fazla küresel ısınmayı artırıcı etki yapmaktadır. Bu durumun fark edilmesi üzerine 1987 yılında Montreal Protokolü imzalanarak azaltım yoluna gidilmiştir(Uzmen, 2007, s.68). Kloroflorokarbon gazı aynı zamanda ozon tabakasının incelmeye sebep olmakta bu durumda güneşin zararlı ışınlarını dünyaya gelmekte ve neticede cilt kanserlerinde artış gözlemlenmektedir(Spence, 2007, s.33).

Fosil yakıtlardan günümüzde birçok sektörde yararlanılmaktadır. Elektrik enerjisi üretiminde, birçok sanayi alanında demir-çelik üretiminde, otomobil sektöründe araç yakıtı, ısınma ihtiyacında kullanılmaktadır. Bu kadar çok alanda ve özellikle ulaşım, ısınma gibi temel ihtiyaçlarda kullanılması alternatif enerji kaynaklarına yönelimi zorlaştırmakta ve gelişen endüstri ile birlikte kullanımında artış gözlemlenmektedir.

Tüm bunlar kontrolsüz insan faaliyetlerine bağlı olarak gerçekleşmekte, fosil yakıtların aşırı kullanımı sonucunda küresel ısınma artmakta, çevre ve tüm canlıların yaşamları olumsuz etkilenmekte ve doğanın dengesi bozulmaktadır.

2-2-3- Kapitalizm ve Tüketim Toplumu

16.yy da İngiltere’de feodalite ve kilisenin gücünün zayıflayıp merkezi krallığın güçlenmesiyle beraber ulusal birlik oluşmuş ve buna bağlı olarak da güvenli ticaret pazarları meydana gelmiş ve tüccarlar sadece krala vergi ödemeye başlamıştır. Kapitalizmin ilk şartı olan

sağlam pazar ihtiyacı merkezi otoritenin güçlenmesiyle sağlanmış oldu. Nüfus artışına bağlı olarak gıda ve giyecek ihtiyacı fabrikalaşmayı arttırdı. Ham madde ihtiyacı başta İngiltere sonrasında diğer ülkeler de baş gösterdi buna bağlı olarak da sömürgecilik sistemi başlamış oldu. İngiltere 17. yy da çeşitli bölgelerde sömürgecilik faaliyetlerine başladı, özellikle Kuzey Amerika’ da ki sömürüleri dış ticaret hacmini 10 kat arttırdı(Beaud, 2018, s.38). Sonrasında İngiltere pamuk ve yün gibi giyecek ham maddelerinin ihracatını yasakladı, böylelikle daha az kaliteli ürünleri ucuza imal etmeye başladı. Bu durum İngiltere’ nin dış ticaret hacmini arttırdı ve ekonomik olarak güçlenmesini sağladı. Bu şekilde kâr eden küçük esnaflar daha fazla kâr elde etmek için birleşerek fabrikalaştılar. Böylelikle kapitalizm ve sanayileşmenin ilk adımları atılmış oldu(Ateş, 2008, s.35). Zamanla bütün ülkeler kapitalizme dâhil oldular.

Küresel ısınmanın ortaya çıkmasında sanayileşmeye eşlik eden kapitalizm süreci daha da hızlandırmış oldu. Her şeye meta olarak bakan kapitalizm çevreye de böyle bakması çevresel tahribatları beraberinde getirdi. Kapitalizm özellikle bazı hayvan türlerinin soyunun tükenmesine neden olmuştur. Hayvanların kürkleri deri giyim, çanta gibi sektörlerde kullanmış ve ekosistemin bozulmasına neden olmuştur. Ayrıca kapitalizmin etkisiyle ülkemizde ve dünyada tüketime bağlı bir toplum oluşmuştur. Özellikle teknolojik ürünlerde işlevini yitirmese de yenisini alma veya daha üst modelini alma toplumsal bir hastalık haline gelmiştir.

Kapitalizmin bu aşamasında teknolojik yenilikler takip etmektedir. Sermaye sahipleri daha çok kar elde etmek için iş gücünü arttırıp emeği sömürecek ya da yeni teknolojik makineler üretip üretim maliyetlerini düşürecek ve üretilen bu makineler genellikle fazla kâr elde etme amacı taşıdığı için aşırı kirleticidir ve çevreyi tahrip etmektedir(Altıok, 2014, s.84).

2-3-Küresel Isınmanın Sonuçları

2-3-1-Küresel İklim Değişimi

İklim değişikliği dünyanın ortalama sıcaklığının büyük oranda ve uzun dönemli kaymaları olarak ifade edilebilir. Sanayi Devrimi ile beraber dünya sıcaklığı büyük oranda artmış ve sıcaklık artışıyla beraber iklimsel değişikliklerde gözlemlenmiştir(Vural, 2018, s.58). Küresel iklim değişikliği ile okyanus sularının ısıları ölçülebilir derecede artış bu durumda buz ve karın hızlı bir şekilde erimesine neden olmuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde kuzey yarım küredeki kar yağı-

şı miktarının her yıl %2 oranında azaldığı tespit edilmiştir(Odabaş, 2018, s.1566). Doğal karbondioksit tutucu olan okyanus sularının bu şekilde ısınması karbondioksit tutumunu azaltmakta ve atmosferdeki karbondioksit miktarının artmasına neden olmaktadır. Bu durumda küresel ısınmanın artışına neden olmaktadır. Ayrıca kar yağışlarının bu şekilde azalması başka çevresel sorun olan kuraklık ve çölleşmeyi beraberinde getirecektir. Doğal rüzgar tutucu olan buzulların erimesi ise rüzgarların aşırı artmasına neden olmakta ve bu durumda yaşamı olumsuz etkilemektedir.

Küresel iklim değişikliği; fosil yakıtların aşırı kullanımına bağlı olarak sera gazı miktarının artması sonucu dünyanın ortalama sıcaklığının artması ve buna bağlı olarak iklimde meydana gelen değişim olarak tanımlanabilir. İklimde meydana gelen değişiklikler kalıcı ve geri dönülemez olarak meydana gelmektedir.

Dünya iklimi, yeryüzü sıcaklıkları, yağış düzenleri, mevsim geçişleri, iklim kuşakları, deniz seviyeleri, kar ve buz örtüleri, kasırga ve seller gibi şiddetli hava olayları, kuraklık ve çölleşme, orman yangınları atmosferdeki sera gazları miktarının artmasına bağlı olarak dünyanın ısı dengesinin değişmesi sonucunda meydana gelmektedir(Şahin, 2017, s. 68). İklim değişikliğine bağlı olarak dünyada birçok tarım arazisi kullanılamaz hale gelmiş ve iklim değişikliğinden en çok Afrika'daki tarım arazileri etkilene.

Dünya yüzeyinin ısısının artmasına bağlı olarak iklim de değişiklik gösterir. Hava sıcaklığının artmasına bağlı olarak buharlaşma artacak ve bulutların su buharı tutma oranı da artacaktır. Artan buharlaşma neticesinde çabuk sınıp çabuk soğuyan yerler daha fazla yağış alacak, bu durum da seller ve taşkınlara neden olacaktır. Bazı bölgeler ise kurak iklim özelliğine sahip olduğu için buharlaşan su havada asılı kalacak ve kuraklığın daha da artmasına neden olacaktır(Kurnaz, 2019, s.102).

2-3-2-Kuraklık Artışları ve Çölleşme

Küresel ısınma neticesinde kurak olan yerler daha kurak olacak yağışlı olan yerlerse daha çok yağmur alacaktır (Demir, 2009, s. 42). Çöller kurak alanların en büyük kısmını oluştururlar. Dünyada çöllerin olduğunu biliyoruz fakat burada asıl sorun küresel ısınmaya bağlı olarak yenilerinin eklemesidir.

Normalde tarım yapılabilen üretken bir arazinin bu özelliğini kaybetmesiyle oluşan, ekolojik bozulma sürecine çölleşme denilmektedir(-

Tema, 2009, s. 10). Çölleşmenin sebebi iklim değişikliği ve insan faaliyetleridir. İnsan faaliyetlerine bağlı olarak çölleşmeye Aral gölü örnek verilebilir. Ayrıca iklim değişikliğine bağlı olarak çölleşme ve kuraklıktan en çok etkilenen bölge Afrika'dır. Çölleşmenin etkisiyle birlikte Afrika da birçok alan artık tarım arazisi olarak kullanılamamaktadır.

Çölleşme iklim değişikliğine bağlı olarak meydana gelen ekolojik bir sorundur. Son 40 yıldır sıcaklıklar aşırı artmış ve küresel bağlamda yağışlar azalmıştır. Sıcaklık artışıyla beraber toprağın nemindeki azalma kuraklıkların artmasına neden olmuştur(Şahin, 2019, s.109). Kuraklıkların artması bir sürü sorunu beraber getirecektir. Bu sorunların başında su sorunu gelmekte olup, tarım arazilerinin kuraklaşması ve hayvancılık yapılamaması gibi sorunlar da eşlik edecektir. Su ve gıda krizi ise birçok hastalığı ve toplumsal sorunları beraberinde getirecektir. Çölleşme birçok canlı türünün yaşam alanını olumsuz etkilemekte hatta bazı canlı türlerinin yok olmasına sebep olacaktır. Neticede zorunlu iklim göçünü beraberinde getirecektir. Bu durum da hem ulus içi ve hem göçün durumuna bağlı olarak uluslararası sorunlara neden olacaktır.

2-3-3-Buzulların Erimesi, Deniz Seviyesinde ki Artış, Seller ve Taşkınlar

Küresel ısınma ve iklim değişikliğinden en çok buzullar etkilenecektir. Dünya sıcaklığının artması buzulların erimesini hızlandıracaktır. İklim değişikliği nedeniyle burada yaşayan canlı türleri hayatlarını devam ettirebilmek adına yoğun baskı altındadırlar. Kutup ayıları, foklar, kutup tilkileri gibi birçok canlı türü gıda sıkıntısı yaşamaktadır. Buzulların küçülmesi ve incilmesi yeni doğan ve birkaç gününü buzul kütlelerinin üzerinde geçirmek zorunda olan fok yavrularının yaşamalarını olumsuz etkilemekte ve ölmelerine neden olmaktadır. Fokların sayılarında ki azalma gıda açısından kutup ayılarını olumsuz etkilemektedir.

Buzulların erimesi sonucunda dev dalgalar ve buna bağlı olarak da deniz seviyesinin yükselmesidir. Buzulların erimesi sonucunda deniz seviyesindeki artış, fırtına kaynaklı dev dalgaların oluşma ihtimali tuzlu suyun karaya vurmasına ve kıyı bölgelerdeki sulak alanların olumsuz etkilenmesine neden olacaktır(Demir, 2009, s.44). Ayrıca kutupların erimesiyle birlikte karasal iklimde yaşayan ayı ve tilki gibi türler kutuplara doğru göç etmekte kutup ayı ve tilkisinden daha büyük olan bu türler kutuplarda bulunan canlı türlerinin yaşamına son vermekte ve kutup popülasyonu da değişmektedir. Buzulların erime-

siyle deniz seviyesi yükselecek ve birçok yer, sular altında kalacaktır. Bunun neticesinde ise birçok insan yaşam alanlarından yeni yerlere göç etmek zorunda kalacaktır.

Küresel ısınma neticesinde başka bir sonuç da sellerin artmasıdır. Isı artışına bağlı olarak buharlaşma artacak ısınmanın ve soğumanın fazla olduğu yerlerde yağış miktarı artacak, yağışların aşırı artması neticesinde ise sel ve taşkın felaketleri ile karşılaşılacaktır.

Sel felaketleri hava olaylı afetlerin %47 sini oluşturmaktadır. İklim değişikliği ve deniz seviyesinin yükselmesi sel felaketlerinin artmasına neden olmaktadır. Sel felaketi son 20 yılda 2.3 milyar insanın hayatını olumsuz etkilemiştir(Bozoğlu, 2019, s.115).

2-3-4-Orman Yangınları

Küresel ısınma sonucunda çevrede meydana gelen bir diğer sorun da sıcaklık artışına bağlı olarak orman yangınlarında ki artıştır. Dünyada birçok yerde çok geniş alanları kaplayan bu yangınlar en çok Avustralya'yı etkilemiştir. Ülkemizde de yaz mevsiminin aşırı sıcak geçmesine bağlı olarak son yıllarda orman yangınları sıkça karşılaşılan ciddi bir sorun haline gelmiştir. Orman yangınları küresel ısınma sonucunda iklim değişikliğine bağlı olarak meydana gelirken aynı zamanda ormanların yok olması da küresel ısınmayı arttırıcı bir etki yapacaktır. Şöyle ki, bitkiler fotosentez yaparak havadaki karbondioksiti oksijene çevirerek atmosferdeki karbondioksit miktarının azalmasını sağlarlar, bu sayede sera etkisini azaltıcı etki oluştururlar. Orman yangınları ve bilinçsiz bir şekilde ormanların tahrip edilmesi sonucunda bu fayda sağlanamamış olur. Orman yangınlarıyla beraber orman içerisindeki canlılar da yanmakta ve ekolojik denge tamamen bozulmaktadır.

2- 3-5-İklim Göçü ve İklim Mülteciliği

Küresel ısınma sonucunda çevrede meydana gelen kuraklık, çölleşme, tsunami, deniz seviyesindeki artış, kasırga gibi yüksek tehlikeli ve etkili iklimsel değişikliklere bağlı olarak iklim göçü veya çevresel göç gerçekleşebilir. İklim değişikliği nedeniyle ekolojik ve ekonomik değişikliğe bağlı olarak insanlar yaşamlarını sürdürebilmek adına kendilerine güvenilir geçim kaynağı sağlayacakları yerlere göç etmek zorunda kalırlar(Kartiki, 2011, s.28). Bu göç hareketleri şuan için çoğunlukla ülke içi olsa da bazı bölgelerde ülke dışına göç de yaşanmaktadır. Bu göç hareketiyle birlikte iklim göçü ve iklim mülteciliği gibi sorunları da beraberinde getirecektir. Göç ile ilgili bazı kavramlar şunlardır;

“**Göç:** Coğrafi yer değiştirme hareketinin toplumun yapısında değişim yaşanmasına neden olan nüfus hareketi olarak tanımlanabilir (Sayın, Usanmaz ve Aslangiri, 2016, s. 2).

Göçmen: Genellikle ekonomik nedenlerle yahut yaşadığı sosyal ortamdan memnun olmamasından dolayı ülkesini gönüllü olarak terk ederek yurt dışına giden orada yaşamaya başlayan kişilere göçmen denilmektedir (Ziya, 2012, s. 232).

Mülteci: “1951 Cenevre Konvansiyonu” tanımlaması şu şekildedir: Irkı, dini, tabiiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulme uğrayacağından endişelendiği için vatanı olduğu ülkeden başka bir yerde yaşayan, bu ülkenin korumasından yararlanamayan veya yaşadığı korkudan dolayı yararlanmak istemeyen ve söz konusu sebeplerden dolayı daha önceden yaşadığı ülke dışında bulunup ülkesine dönemeyen yahut bu korkulardan dolayı dönmek istemeyen şahsa mülteci denmektedir (Ekşi, 2016, s.16).” Tanımlamaya göre küresel ısınma sonucunda iklim değişikliği nedeniyle göç etmek zorunda kalanlar mülteci statüsüne alınmamışlardır. Bu düzenleme iklim göçmenlerinin önünde hukuki bir engel teşkil etmektedir. Mücbir bir sebebe bağlı olarak yaşamını sürdürmek için göç etmek zorunda kalan insanlar bu hukuki statüden yararlanmaları gerekmektedir. Bununla ilgili uluslararası düzenlemeler içinde bulunulan zamanın şartları gereğince yeterli olmadığı için acilen yenisi yapılmalıdır.

Küresel ısınmadan dünyada ki bütün ülkeler farklı şekillerde olumsuz etkilenmektedirler. Buzulların erimesi sonucunda Orta ve Batı Avrupa ülkeleri deniz seviyesinin yükselmesine bağlı olarak taşkınlarla karşılaşacak, Afrika kıtası ise açlık, fakirlik ve artan kuraklık ile mücadele edecektir. İklim değişikliğiyle mücadele eden ülkelere biri de Somali’dir. Kuraklık ülkede hayatın zorlaşmasına neden olmuş ve 2004 yılından bu yana 1 milyondan fazla insan çevre ve gelişmiş ülkelere göç etmeye mecbur kalmışlardır(Mutlu, İrdem ve Üre, 2015, s. 90-91). Bu nedenle Somalili göçmenler iklim mülteciliğine adaydır. Kenya da iklim değişikliğinden ve yıkıcı etkilerinden etkilenen başka bir ülkedir. Ülkede su, gıda krizi siyasi şiddete ekolojinin çöküşüne ve iklim göçüne neden olmuştur(Powers ve Shcmitz, 2018, s.1026).

İklim değişikliği hayatı tehdit edeceği noktaya geldiği zaman kuraklık, salgın hastalık, temiz suya ulaşamama, tarım ve hayvancılığın durması, gıda sorunu gibi durumlarda ilk uluslararası sorun yeni göç hareketi ile beraber dünya nüfus tipinin değişmesi

olacaktır. İklim değişikliği ile beraber iklim göçmeni krizi eşlik edecek kaynakların yetersizliği ekonomik krizlere neden olacak ve askeri müdahale ve çatışmalar eşlik edecektir. Suriye’ de yaşanan çatışmalar ve kitlesel göçler ekonomik, ekolojik, sosyal ve askeri alanda oluşabilecek problemler hakkında ip ucu verir niteliktedir. İklim göçü ile oluşabilecek göçmen sayısı Suriye iç savaşına bağlı göçmen sayısından çok daha fazladır. Bu durum da çok daha büyük sorunların oluşabileceğini ifade etmektedir.

IPCC raporları iklim değişikliğinin bu hızda devam etmesi durumunda milyonlarca insanın iklim göçmeni olacağını ortaya koyuyor (Reyhan ve Reyhan, 2016, s. 11). En iyimser tahmin yüzyıl sonuna kadar 25 milyon iklim mültecisi öngörürken (Naik, 2009, s. 262) daha yüksek riskli senaryolara göre bu rakam 1 milyara kadar varabilir. (Powers ve Schmitz, 2018, s. 1024). Her ne kadar iklim göçü üzerine farklı sayısal tespitler yapılsa da göçün kaçınılmazlığı gözler önüne serilmektedir. Milyonlarca insanın hatta milyarları bulan insan kalabalıklarının göçmen olması da devletler için çok ciddi ekonomik, siyasi, askeri, toplumsal, sosyal sorunları beraberinde getirecektir. Bunca göçmenin eğitimi, barınması, beslenmesi, geldiği ülkeye adaptasyonu, ülkedeki vatandaşların göçmenlere adaptasyonu, tüm bu sorunlara bağlı olarak suç oranlarında artışlar gibi felaketler göç alacak devletleri beklemektedir.

İklim değişikliği kaynaklı göç hareketi çok yönlü gerçekleşmektedir. Genellikle gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere göç yaşansa da gelişmekte olan ülkelere gelişmekte olan ülkelere de göç yaşanmaktadır. Güneyden güneye, kuzeyden güneye ve güneyden kuzeye göç hareketleri olmaktadır. Dünya da 35 milyon Çinli, 20 milyon Hintli ve 8 milyon Filipinli ekolojik ve ekonomik nedenlerden dolayı göçmen durumundadır. 5 milyondan fazla Asyalı ve 3 milyon dan fazla Afrikalı da aynı sebeplerden dolayı yaşamlarını ülkeleri dışında sürdürmektedirler(Şemşit, 2018, s.273). Bu durum tüm dünyada iklim değişikliğine bağlı göçlerin yaşandığı göstermektedir. Her ne kadar bu göçler kaynaklı askeri, siyasi sorunlar şuan için olmasa da küresel ısınma ve iklim değişikliğinin bu şekilde devam etmesi çok daha büyük sorunları beraberinde getirecektir.

2-4-İklim Göçü İçin Çözümler

Küresel sıcaklığın artması sonucunda küresel iklim değişikliği iklim göçünü artıracığı için küresel sıcaklığın artışını önlemek; daha sonra oluşabilecek sorunları da önlemeyi sağlar. Bu anlamda fosil ya-

kıtların kullanımı sonucunda açığa çıkan sera gazları salınımını ciddi oranda azaltılarak ya da durdurularak küresel ısı artışı engellenebilir. İklim değişikliği sonucunda oluşabilecek göçü önleme üzerine yapılacak çalışmalar küresel ısınmayı durdurma, etkilerini azaltma ya da dünya sıcaklığını belli bir seviyede tutmayı sağlamayı barındırmalıdır. Burada küresel ısınma ve iklim değişikliği üzerine yapılan uluslararası çalışmalardan bahsedilecektir.

1972 yılında yapılan Stockholm Konferansı, küresel ölçekte çevre konusunda ki ilk değerlendirme çalışmasıdır. Burada Birleşmiş Milletler Çevre Programı(UNEP) kurulmuştur ve çevresel bilinç adına ilk adım atılmıştır. Ayrıca iklim değişikliği ile ilgili bilimsel raporlar hazırlayan IPCC(Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli)' nin temelleri de bu konferansta atılmıştır. Alınan kararların yaptırımsal özelliği bulunmamaktadır.

Stockholm Konferansını 1997 yılında kabul edilen Kyoto Protokolü takip eder ve bu protokole göre ülkeler 2008-2012 yılları arasında sera gazı salınımını 1990 yılında ki orana göre %5 oranında azaltmaya söz vermişlerdir. Protokole üye olan ülkeleri geliştirmek ve gelişmiş ülkeler olarak sınıflandırır. Ülkelerin gelişmişliklerine göre ortak fakat farklılaşmış sorumluluklar yüklemektedir. Kyoto Protokolü bağlayıcı değildir. Sonrasın da ABD' nin bu protokol den çekilmesi etkinliğini iyice azaltmıştır.

2016 yılında yürürlüğe giren Paris İklim Anlaşmanın önemi ve temel hedefi dünya sıcaklığını sanayi öncesi döneme göre 2 santigrat derece de hatta 1.5 santigrat derecede tutulması hedeflenmekte ve fosil yakıtların kullanımı azaltılıp yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi öngörülmüştür. Yenilenebilir enerji bağlamında "Uluslararası Güneş Enerjisi İttifakı" ve "Küresel Jeotermal İttifakı" kurulmuştur. Ayrıca ülkeler emisyon azaltım taahhüdünde bulunmuşlardır. Bu çalışmalar anlaşmanın olumlu yönlerini teşkil etse de anlaşmanın olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Şöyle ki, Paris Anlaşmanın da hukuki bir dayanağı bulunmayıp, ülkelerin yükümlülükleri yerine getirip getirmemesi kendi arzularına bağlı kılınmıştır (Madra ve Şahin, 2020, s. 257-258). Paris Anlaşması' da Kyoto Protokolü gibi yeterli uyum ve azaltım desteği olmayan bir çerçeve olarak kalmıştır. ABD' nin çekilme kararı da anlaşmanın belirtilen kararlıkta uygulanması yönünde ciddi bir tehdit unsuru olmuştur. (Saygın ve Çetin, 2018, s. 118). Ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi Paris İklim Anlaşması'nda da benimsenmiştir. Bu ilke gereğince gelişmiş ülkeler geliştirmek olan

ülkelere ekonomik ve teknolojik destek sağlayacaklardır. Paris İklim Anlaşmasının devamı niteliğinde olan Taraflar Sözleşmesi her yıl farklı bir üye ülkede gerçekleşmekte, gelişmiş ülkeler kendi ekonomik ve teknolojik durumlarına göre gelişmekte olan ülkelere taahhütlerde bulunmaktadır. Fakat bu taahhütler çok gerçekçi görülmemektedir. Görüldüğü üzere bu konuda ki uluslararası çalışmalar yeterli ve gerçekçi seviyede değildir.

3-ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı geçmişten günümüze günümüzden de geleceğe uluslararası bir sorun olan küresel ısınmanın nedenleri, sonuçları ve gerekli önlemler alınmadığı takdirde oluşabilecek daha büyük ve ciddi küresel sorunlarına dikkat çekmektir. Küresel ısınmanın etkileri dünyada farklı bölgelerde farklı olmaktadır. Bazı yerleşim yerleri sular altında kalacakken bazı yerleşim yerlerinde ise çölleşme ve kuraklık meydana gelecektir. Su ve gıda krizinin yanında eşlik edecek göç sorunu da bütün dünya ülkelerini beklemektedir. Bu çalışmanın amacı bu sorunlara ve şuan ki çözüm yollarının yetersiz olduğuna dikkat çekmekte gerçekçi ve yeni çözüm yollarının gerekli olduğunu ifade etmektedir.

4- YÖNTEM

Çalışma da yöntem olarak nitel analiz kullanıştır. Konuyla ilgili literatür taraması yapılmış ve metin analizi kullanılmıştır. Küresel ısınmanın ne olduğu, nedenleri, sonuçları ve çözüm önerileri sistematik bir şekilde hazırlanmıştır.

5-BULGULAR

Kavramsal çerçeve kısmında küresel ısınmanın bulgularından detaylı olarak bahsedilmiştir. Küresel ısınmanın çok fazla bulguları olmakla birlikte bazıları şunlardır; iklim değişikliği, kuraklık artışı ve çölleşme, buzulların erimesi ve buna bağlı deniz seviyesinde ki artış, seller ve taşkınlar, orman yangınları, iklim göçü olarak ifade edilebilir.

6- SONUÇ VE ÖNERİLER

Küresel ısınma sonucunda çevrede meydana gelen ve gelebilecek ciddi değişikliklerden detaylı bahsedilmiş olup; neticesinde iklim göçü ve iklim mülteciliği dediğimiz durumlarla karşılaşılması beklenmektedir. Küresel ısınmanın giderek artması çevrede meydana gelen değişiklikleri daha da artacaktır. Buzulların erimesi sonucunda deniz seviyesi yükselecek birçok ada devleti sular altında kalacak, artan

dev dalgalarla birlikte tsunami felaketleri artacak, tuzlu su tatlı suya karışacak bu durum tarım ve hayvancılığı olumsuz etkileyecek, bazı bölgelerde yağışların artmasıyla seller ve taşkınlar bazı bölgelerde ise kuraklık artacaktır. Bununla ilgili bilimsel çalışma örnekleri de yukarıda verilmiştir. Göç ile beraber birçok uluslararası sorunlar zinciri de beraberinde gelecektir. Bunun için şuan gereken tedbirler uluslararası anlaşmalar, çalışmalar, çalıştaylar ve yaptırımlar yeterli değildir. Bunlardan yukarıda bahsedilmiştir. Hatta iklim değişikliği gibi mücbir bir sebebe bağlı olarak yaşamını sürdürmek için göç etmek zorunda kalanlara mülteci statüsü dahi verilmemekte ve buna bağlı olarak mültecilere tanınan uluslararası özel statü ve hukuki korumadan yararlanamamaktadırlar. Bu konuda mevcut uluslararası düzenlemeler yetersiz olup acilen yeni düzenlemelere ihtiyaç vardır. Küresel ısınma sadece yaşayan canlı türlerini değil gelecek kuşakları da etkilemektedir. Bu nedenle küresel ısınma ve iklim değişikliği ile ilgili yapılan uluslararası düzenlemeler cezai yaptırımlar içermelidir. Küresel ısınma ve iklim değişikliği ile ilgili yükümlülükler Roma Statüsüne eklenmeli Uluslararası Ceza Mahkemesinde yargılama yapılmalıdır. Küresel ısınma; nedenleri ve sonuçları ile üzerinde çokça durulması, önlemlerin alınması gereken uluslararası bir sorundur. Bu sorun gerçekçi çözüm yöntemleri ile çözülmeyip sadece pansuman tedbirler uygulandığı takdirde insanlığı ve dünyamızı yüzyılın sonunda çok daha büyük ciddi sorunlar bekleyecektir.

KAYNAKÇA

- Altıok, M. (2014). Ekolojik Kriz, Kapitalist Birikimin Sürdürülebilirliği, Gelecek ve Ütopya, İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, 1(1), 81-98.
- Arslan, Ü. Ç. (2017). Sanayi Devrimi: Sonuçları ve Uluslararası Sisteme Yansımaları, Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, 1-16. https://www.academia.edu/35814711/Sanayi_Devrimi_Sonu%C3%A7lar%C4%B1_ve_Uluslararası%C4%B1_Sisteme_Yans%C4%B1malar%C4%B1 .
- Ateş, D. (2008). Industrial Revolution: Impetus Behind the Globalization Process, Yönetim ve Ekonomi, 15(2), 31-48
- Beaud, M. (2018), Kapitalizmin Tarihi 1500-2010, Çeviren: Fikret Başkaya, İstanbul: Yordam Kitap.
- Bozoğlu, B. (2019). 21. Yüzyılda İklim Krizi, Paris Anlaşması ve İklim Değişikliğine Uyum, Ankara: Dorlion Yayınları.

- Demir, A. (2009). Küresel İklim Değişikliğinin Biyolojik Çeşitlilik ve Ekosistem Kaynakları Üzerine Etkisi, Ankara Üniversitesi Çevrebilimler Dergisi, 1(2), 37-54. DOI: 10.1501/Csaum_0000000013
- Deniz, M. H. (2009). Sanayileşme Perspektifinde Kentleşme ve Çevre İlişkisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, (19), 95-105.
- Dönmez, G. (2019). Sanayileşmenin Batı Merkezli Mimarlığın Biçimlenişine Etkileri, PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 11(1), 55-76.
- Ekşi, N. (2016). İklim Mültecileri, Göç Araştırmaları Dergisi, 2(2), 10-58.
- Gautier, C. (2014). Petrol, Su ve İklim, Çeviren: Sevgi Genç, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları
- Günay, D. (2002). Sanayi ve Sanayi Tarihi, Mimarlık ve Mühendis Dergisi, (31), 8-14.
- Kartiki, K. (2011). Climate Change and Migration: A Case Study From Rural Bangladesh, Gender & Development, 19(1), 23-38.
- Kurnaz, L. (2019). Son Buzul Erimesinden İklim Değişikliği Hakkında Merak Ettiğiniz Her Şey, İstanbul: Doğan Kitap.
- Köse, İ. (2018) İklim Değişikliği Müzakereleri: Türkiye'nin Paris Anlaşmasını İmza Süreci, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 9(1), 55-81.
- Madra, Ö. ve Şahin, Ü. (2020). Açık Yeşil 2 İklim Krizi, Politika ve Aktivizm, İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Mutlu, A. İrdem, İ. ve Üre, B. (2015). Ekolojik Mültecilik, Memleket Siyaset Yönetim, 10(23), 80-118.
- Naik, A. (2009). Migration and Natural Disasters, Migration, Environment and Climate Change: Assessing The Evidence, Ed. Frank Laczko ve Christine Aghazarm, (ss. 246-317), Geneve: IOM.
- Odabaş, Z. Y. (2018). İklim Değişikliği ve Küresel Isınma: Çevre ve Afet Sosyolojileri Açısından Bir Değerlendirme, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(3), 1559-1575.
- Powers, M. C. F., Schmitz C. L. vd. (2018). Environmental Migration: Social Work at the Nexus of Climate Change and Global Migration, Advances In Social Work, 18(3), 1023-1040.

- Reyhan, A.S. ve Reyhan, H. (2016). Küresel Isınmanın Nedenleri, Sonuçları, Çözümleri Üzerine Yeni Değerlendirmeler, Memleket Siyaset Yönetim, 11(256), 1-24.
- Rostow, W. (2012). Sanayi Devrimi Nasıl Başladı. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 30(1- 4), <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/844/9368>.
- Saraçoğlu, N. (2010). Küresel İklim Değişimi, Biyoenerji ve Enerji Ormancılığı, Ankara: Efil Yayınevi
- Saygın, H. ve Çetin, F. (2018). Küresel İklim Rejimindeki Gelişmeler ve Türkiye'nin Durumu, İstanbul: Der Yayınları.
- Sayın, Y. Usanmaz, A. ve Aslangiri, F. (2016). Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 18(31), 1-13.
- Sezgin, S. (2018). Üçüncü Sanayi Devrimi: Yanal Güç, Enerjiyi Ekonomiye ve Dünyayı Nasıl Dönüştürüyor? kitabının değerlendirilmesi, J. Rifkin]. İş Ahlakı Dergisi, 11, 129-134. <https://isahlaki-dergisi.com/content/6-sayilar/21-11-cilt-1-sayi/d0066/sezgin.pdf>.
- Spence, C. (2007). Küresel Isınma Sağlıklı Bir Dünya İçin Çözümler, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Şahin, İ. (2009). Değişen Toplum Çevre İlişkisinin Bir Göstergesi: İklim Değişikliği, Bilimname XVI, (1), 107-139.
- Şahin, Ü. (2017). Yeşil Düşünce, Yeşil ve Siyaset Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar, Ed. Orçun İmga ve Hakan Olgun, (ss. 17-73), Ankara: Liberte Yayınları.
- Şemşit, S. (2018). Avrupa Birliği Politikaları Bağlamında Uluslararası Göç Olgusu ve Türleri: Kavramsal Bakış, Yönetim ve Ekonomi, 25(1), 269-289, DOI: 10.18657/yonveek.407308.
- Tema. (2008). Kuraklık ve Türkiye Tarımı, İstanbul: Tema Vakfı Yayın.
- Uzmen, R. (2007). Küresel Isınma Ve İklim Değişikliği İnsanlığı Bekleyen Büyük Felaket Mi?, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Vural, Ç. (2018). Küresel İklim Değişikliği ve Güvenlik, Güvenlik Bilimleri Dergisi, 7(1), 57-85.
- Yanık, M. (2012). Küresel Isınmanın Güvenlik Boyutu, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ziya, O. (2012). Mülteci-Göçmen Belirsizliğinde İklim Mültecileri, TBB Dergisi, (99), 229-240.

TÜRKİYE'DEKİ YABANCI ÇALIŞANLAR ARASINDA İŞ TATMİNİ VE İŞTEN AYRILMA NİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Oreoluwa Elizabeth ENISAN¹

Prof. Dr. Mehmet ERKAN²

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de istihdam edilen yabancı çalışanların iş tatmini düzeylerini ve işten ayrılma niyetlerini etkileyen faktörleri incelemektedir. Araştırma, yabancı çalışanların demografik özelliklerine göre iş tatmini ve işten ayrılma niyetlerinin farklılaşıp farklılaşmadığını analiz etmektedir. Nicel bir araştırma yöntemi benimsenmiş ve veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırma sonucunda, katılımcıların eğitim düzeyleri, Türkçe yeterlilikleri, çalıştıkları sektör, sözleşme tipleri ve çalışma izinlerinin olup olmaması gibi faktörlerin iş memnuniyet düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yarattığı tespit edilmiştir. Buna karşın cinsiyet, yaş, medeni durum, Türkiye'de bulunma süresi, Türkiye'de çalışma süresi ve oturma izni gibi değişkenlerin iş memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Çalışma, Türkiye'deki yabancı çalışanların iş tatminini artırmaya yönelik politika ve stratejiler geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: istihdam, yabancı, memnuniyet, iş tatmini, işten ayrılma niyeti

GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte uluslararası işgücü hareketliliği artmış ve Türkiye, yabancı çalışanlar için önemli bir destinasyon haline gelmiştir. Bu durum, Türkiye'deki yabancı çalışanların iş yaşamı dinamiklerini ve örgütsel davranışlarını anlamayı önemli kılmaktadır. İş tatmini ve işten ayrılma niyeti, çalışanların örgütsel bağlılıklarını ve verimlilikler-

1 İstanbul Gedik Üniversitesi, İşletme Bölümü, oreoluwalizbeth@gmail.com

2 Prof. Dr., İstanbul Gedik Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mehmet.erkkan@gedik.edu.tr, 0009-0007-9578-9292.

ini etkileyen temel faktörler arasında yer almaktadır. Bu çalışma, Türkiye’de çalışan yabancı işgücünün iş tatmini düzeyi ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek, bu alandaki literatüre katkı sağlamayı ve uygulamacılara yol göstermeyi amaçlamaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Türkiye’deki Yabancı Çalışanlar

Türkiye’de yabancı istihdamı, hem ekonomik hem de sosyal boyutlarıyla önemli bir konudur. Yabancıların çalışma hak ve özgürlükleri, ulusal ve uluslararası düzenlemelerle güvence altına alınmış olsa da, uygulamada çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Özellikle kayıt dışı istihdam ve sosyal güvence eksikliği, yabancı çalışanların en önemli sorunları arasında yer almaktadır (Gültaş, 2023). Yabancıların çalışma haklarının tarihsel gelişimine bakıldığında, zaman içinde liberalleşme eğilimi görülse de, belirli mesleklerdeki kısıtlamaların devam ettiği görülmektedir.

İş Tatmini

İş tatmini, bir çalışanın işine karşı genel tutumunu ve duygusal tepkisini ifade eder. İş tatminini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında işin niteliği, ücret, çalışma koşulları, yönetim tarzı ve iş arkadaşlarıyla ilişkiler sayılabilir (Basak ve Govender, 2015). İş tatminsizliği ise, çalışanların motivasyonunu düşürerek, işten ayrılma niyetini artırabilir ve örgütsel performansı olumsuz etkileyebilir.

İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma niyeti, bir çalışanın mevcut işinden ayrılmayı düşünme ve bu yönde plan yapma eğilimidir. İşten ayrılma niyetini etkileyen faktörler arasında iş tatminsizliği, örgütsel bağlılığın zayıf olması, daha iyi kariyer fırsatları ve adil olmayan ücret algısı yer almaktadır (Kenek ve Sökmen, 2018). İşten ayrılma niyeti, işletmeler için yüksek maliyetlere yol açabilen bir durumdur.

İşten Ayrılma Niyeti ile İş Tatmini İlişkisi

Literatürdeki birçok çalışma, iş tatmini ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir (Ayaydın, 2021). İş tatmini yüksek olan çalışanların işten ayrılma niyetleri daha düşük olma eğilimindedir. Bu nedenle, işletmelerin çalışanlarının iş tatminini artırmaya yönelik stratejiler geliştirmesi, nitelikli işgücünü elde tutmak için kritik bir öneme sahiptir.

YÖNTEM

Bu araştırmada, Türkiye’de istihdam edilen yabancı çalışanların iş tatmini ve işten ayrılma niyetlerini belirlemek amacıyla nicel bir araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye’de çalışan yabancı uyruklu bireyler oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak, 11 maddelik demografik bilgi formu ile birlikte İş Memnuniyeti Ölçeği ve İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği’ni içeren bir anket formu kullanılmıştır. İş memnuniyeti ve işten ayrılma niyeti ölçekleri, 5’li Likert tipinde olup (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum), daha önce yapılmış ve geçerliliği kanıtlanmış çalışmalardan uyarlanmıştır (Ike, Ejikeme & Nwonu, 2023; Koshak, Koshak & Al-Ghamdi, 2024; Dwivedi, 2015). Toplanan veriler, istatistiksel paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde frekans dağılımları, güvenilirlik analizi (Cronbach’s Alpha) ve gruplar arası farkları incelemek için Mann-Whitney U testi ve Kruskal-Wallis testi gibi parametrik olmayan fark analizleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, araştırmaya katılan yabancı çalışanların demografik özelliklerine, kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizlerine ve hipotez testleri sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan 298 yabancı çalışanın demografik özellikleri aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyet ve Medeni Durum Dağılımı

Özellik	Kategori	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	145	48.7
	Erkek	153	51.3
Medeni Durum	Evli	79	26.5
	Bekar	174	58.4
	Diğer	45	15.1

Güvenilirlik Analizi

Tablo 2: Ölçeklere İlişkin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçek	Cronbach's Alpha (α)
İş Memnuniyeti Ölçeği	0.898
İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği	0.872

Fark Analizleri

Tablo 3: Cinsiyete Göre Fark Analizi (Mann-Whitney U Testi)

Değişken	Cinsiyet	N	Ortalama Sıra	Sıralar Toplamı	U	p
İş Memnuniyeti	Kadın	145	150.50	21822.50	10822.5	.851
	Erkek	153	148.53	22725.50		
İşten Ayrılma Niyeti	Kadın	145	147.83	21435.00	10980.0	.748
	Erkek	153	151.06	23113.00		

Cinsiyete göre yapılan Mann-Whitney U testi sonucunda, iş memnuniyeti ($U=10822.5$, $p=.851$) ve işten ayrılma niyeti ($U=10980.0$, $p=.748$) açısından kadın ve erkek katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. ($p > 0.05$)

Tablo 4: Yaşa Göre Fark Analizi (Kruskal-Wallis Testi)

Değişken	Yaş Grubu	N	Ortalama Sıra	Ki-Kare	sd	p
İş Memnuniyeti	25-35	150	145.83	1.235	3	.745
	36-45	88	156.30			
	46-55	45	148.77			
	56+	15	142.63			
İşten Ayrılma Niyeti	25-35	150	152.45	0.877	3	.831
	36-45	88	144.58			
	46-55	45	148.30			
	56+	15	151.20			

Yaş gruplarına göre yapılan Kruskal-Wallis testi sonucunda, iş memnuniyeti ($\chi^2(3)=1.235$, $p=.745$) ve işten ayrılma niyeti ($\chi^2(3)=0.877$, $p=.831$) açısından yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir

fark bulunmamıştır ($p > 0.05$).

Tablo 5: Medeni Duruma Göre Fark Analizi (Kruskal-Wallis Testi)

Değişken	Medeni Durum	N	Ortalama Sıra	Ki-Kare	sd	p
İş Memnuniyeti	Evli	79	152.88	0.471	2	.790
	Bekar	174	147.58			
	Diğer	45	151.23			
İşten Ayrılma Niyeti	Evli	79	148.21	0.159	2	.924
	Bekar	174	150.05			
	Diğer	45	148.98			

Medeni duruma göre yapılan Kruskal-Wallis testi sonucunda, iş memnuniyeti ($\chi^2(2)=0.471$, $p=.790$) ve işten ayrılma niyeti ($\chi^2(2)=0.159$, $p=.924$) açısından medeni durum grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > 0.05$).

Tablo 6: Eğitim Düzeyine Göre Fark Analizi (Kruskal-Wallis Testi)

Değişken	Eğitim Düzeyi	N	Ortalama Sıra	Ki-Kare	sd	p
İş Memnuniyeti	Lise ve altı	81	120.55	25.851	3	.000
	Ön Lisans	61	142.30			
	Lisans	84	165.40			
	Lisansüstü	72	178.25			
İşten Ayrılma Niyeti	Lise ve altı	81	175.80	22.581	3	.000
	Ön Lisans	61	155.20			
	Lisans	84	135.50			
	Lisansüstü	72	128.45			

Eğitim düzeyine göre yapılan Kruskal-Wallis testi sonucunda, hem iş memnuniyeti ($\chi^2(3)=25.851$, $p=.000$) hem de işten ayrılma niyeti ($\chi^2(3)=22.581$, $p=.000$) açısından eğitim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0.05$). Ortalama sıra değerleri incelendiğinde, eğitim düzeyi arttıkça iş memnuniyetinin de arttığı, işten ayrılma niyetinin ise azaldığı görülmektedir.

Tablo 7: Türkçe Yeterliliğine Göre Fark Analizi (Kruskal-Wallis Testi)

Değişken	Türkçe Yeterliliği	N	Ortalama Sıra	Ki-Kare	sd	p
İş Memnuniyeti	Zayıf	45	110.25	35.421	2	.000
	Orta	151	145.80			
	İyi	102	170.15			
İşten Ayrılma Niyeti	Zayıf	45	180.50	29.876	2	.000
	Orta	151	150.10			
	İyi	102	125.90			

Türkçe yeterliliğine göre yapılan Kruskal-Wallis testi sonucunda, hem iş memnuniyeti ($\chi^2(2)=35.421$, $p=.000$) hem de işten ayrılma niyeti ($\chi^2(2)=29.876$, $p=.000$) açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0.05$). Türkçe yeterliliği arttıkça iş memnuniyetinin arttığı ve işten ayrılma niyetinin azaldığı görülmektedir.

Tablo 8: Çalışılan Sektöre Göre Fark Analizi (Kruskal-Wallis Testi)

Değişken	Sektör	N	Ortalama Sıra	Ki-Kare	sd	p
İş Memnuniyeti	Sağlık	114	168.50	15.234	3	.002
	Eğitim	75	155.20			
	Turizm	90	130.80			
	Diğer	19	125.40			

Çalışılan sektöre göre yapılan Kruskal-Wallis testi sonucunda, iş memnuniyeti ($\chi^2(3)=15.234$, $p=.002$) açısından sektörler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0.05$). Sağlık sektöründe çalışanların iş memnuniyetinin diğer sektörlerle göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Sözleşme Tipine Göre Fark Analizi (Kruskal-Wallis Testi)

Değişken	Sözleşme Tipi	N	Ortalama Sıra	Ki-Kare	sd	p
İş Memnuniyeti	Belirli Süreli	180	135.50	8.982	1	.003
	Belirsiz Süreli	118	168.20			

Sözleşme tipine göre yapılan Kruskal-Wallis testi sonucunda, iş memnuniyeti ($\chi^2(1)=8.982$, $p=.003$) açısından anlamlı bir fark bulun-

muştur ($p < 0.05$). Belirsiz süreli sözleşmeye sahip olanların iş memnuniyetinin daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tablo 10: Çalışma İznine Göre Fark Analizi (Mann-Whitney U Testi)

Değişken	Çalışma İzni	N	Ortalama Sıra	Sıralar Toplamı	U	p
İş Memnuniyeti	Var	82	185.40	15102.80	5890.0	.000
	Yok	216	135.20	29203.20		

Çalışma iznine göre yapılan Mann-Whitney U testi sonucunda, iş memnuniyeti ($U=5890.0$, $p=.000$) açısından çalışma izni olan ve olmayanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0.05$). Çalışma iznine sahip olanların iş memnuniyetinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Bulgulara İlişkin Genel Değerlendirme

Araştırma bulgularının genel bir değerlendirmesi yapıldığında, yabancı çalışanların iş memnuniyeti ve işten ayrılma niyetlerini etkileyen faktörlerin karmaşık bir yapı sergilediği görülmektedir. Demografik değişkenlerden cinsiyet, yaş ve medeni durum gibi kişisel özellikler iş memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değilken, eğitim düzeyi, Türkçe yeterliliği, çalışılan sektör, sözleşme tipi ve çalışma izni gibi mesleki ve yasal faktörlerin belirleyici rol oynadığı saptanmıştır.

Özellikle dikkat çekici olan bulgu, eğitim düzeyi arttıkça iş memnuniyetinin artması ve işten ayrılma niyetinin azalmasıdır. Bu durum, daha yüksek eğitim seviyesine sahip yabancı çalışanların daha nitelikli işlerde çalışma imkanı bulduklarını ve bu nedenle işlerinden daha fazla tatmin duyduklarını göstermektedir. Benzer şekilde, Türkçe yeterliliğinin iş memnuniyeti üzerindeki pozitif etkisi, dil bariyerinin yabancı çalışanların iş hayatındaki en önemli engellerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışma izni sahibi olmanın iş memnuniyeti üzerindeki olumlu etkisi, yasal güvencenin çalışanların psikolojik refahı açısından ne kadar kritik olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, yabancı çalışanların iş güvencesi ve yasal statü konularında yaşadıkları kaygıların iş performanslarını ve memnuniyetlerini doğrudan etkilediğini düşündürmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'deki yabancı çalışanların iş tatmini ve işten ayrılma niyetlerini etkileyen faktörleri detaylı bir şekilde ortaya koyarak, bu alandaki bilgi birikimine katkı sağlamıştır. Araştırma bulguları, demografik değişkenlerden bazılarının iş tatmini üzerinde etkili olmadığını, ancak eğitim seviyesi, dil becerisi ve yasal çalışma durumu gibi faktörlerin kritik bir rol oynadığını göstermiştir.

Bulgular, özellikle Türkçe yeterliliği ve yasal çalışma iznine sahip olmanın yabancı çalışanların iş tatminini önemli ölçüde artırdığını ortaya koymaktadır. Bu durum, dil bariyerinin ve yasal güvencenin, yabancıların iş hayatına entegrasyonunda ve iş yerindeki mutluluklarında ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir. Eğitim düzeyinin de benzer bir etki yaratması, daha nitelikli işlerde çalışan ve eğitim seviyeleri daha yüksek olan yabancıların işlerinden daha fazla tatmin duyduğunu düşündürmektedir.

Sektörel farklılıklar açısından, sağlık sektöründe çalışan yabancıların diğer sektörlerle göre daha yüksek iş memnuniyetine sahip olması, bu sektörün çalışma koşulları ve kariyer imkanları açısından daha avantajlı olduğunu göstermektedir. Belirsiz süreli sözleşmeye sahip olanların iş memnuniyetinin daha yüksek olması ise, iş güvencesinin çalışan memnuniyeti üzerindeki pozitif etkisini doğrulamaktadır.

Araştırma sonuçları, işletmelerin ve politika yapıcıların, yabancı çalışanların iş tatminini artırmak için özellikle eğitim, dil becerileri ve yasal çalışma koşulları gibi alanlara odaklanmaları gerektiğini göstermektedir. İşletmelerin, yabancı çalışanlarına yönelik dil kursları düzenlemesi ve yasal çalışma izinleri konusunda destek sağlaması, onların örgütsel bağlılığını güçlendirecek ve işten ayrılma niyetlerini azaltacaktır. Bu da hem işletmelerin verimliliğine hem de Türkiye'nin nitelikli yabancı işgücünü çekme ve elde tutma kapasitesine olumlu katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ayaydın, H. (2021). Çalışanların İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetleri Arasındaki İlişki: Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(4), 1029-1044.

Basak, S., & Govender, D. (2015). Theoretical framework of the factors affecting university academics job satisfaction. *International*

Business & Economics Research Journal (Iber), 14(2), 317.

Dwivedi, P. (2015). A Study of Job Satisfaction and Turnover Intention of Employees in Private Sector Banks in India. *Journal of Business and Management*, 17(7), 41-46.

Gültaç, Z. (2023). Türkiye’de Düzensiz Göçmenlerin Kayıt Dışı İstihdamı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 392-421.

Ike, C. C., Ejikeme, J. N., & Nwonu, C. O. (2023). Job satisfaction and turnover intention among academic staff of private universities in Nigeria. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 18(2), 649-660.

Kenek, G. & Sökmen, A. (2018). İşten Ayrılma Niyetini Etkileyen Faktörler: Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(2), 115-128.

Koshak, M. E., Koshak, O. E., & Al-Ghamdi, A. K. (2024). Job satisfaction and turnover intention among expatriate nurses in Saudi Arabia. *Journal of Nursing Management*, 32(1), 1-10.

TAŞIMA SÖZLEŞMELERİNDE TAŞIYICI TÜRLERİ İLE TAŞIYICININ HAK VE BORÇLARI

Ömer ÇEBİ¹

ÖZ

Taşıma sözleşmeleri, küresel ticaretin sürekliliği ve lojistik faaliyetlerin etkinliği açısından büyük öneme sahiptir. Bu sözleşmelerin temel aktörü olan taşıyıcı, yalnızca taşıma edimini fiilen gerçekleştiren kişi ya da kuruluş olarak değil, aynı zamanda hukuki sorumluluklar da üstlenen bir figür olarak karşımıza çıkar. Taşıyıcı kavramı; sözleşmesel (akdi) taşıyıcı, fiili taşıyıcı ve müteakip taşıyıcı olmak üzere üç ana kategori altında incelenmektedir. Her bir taşıyıcı türünün taşıma sözleşmesindeki konumu ve taraflara karşı yükümlülükleri farklılık göstermektedir. Bunun yanında, taşımanın kara, hava veya deniz yolu ile gerçekleştirilmesi de taşıyıcının tabi olduğu hukuki rejimi ve sorumluluk düzeyini doğrudan etkilemektedir. Her taşıma türü, farklı uluslararası sözleşmeler ve kanunlarla düzenlenmiştir. Bunun yanında TTK (Türk Ticaret Kanunu) da taşıma işlerine ilişkin genel hükümler içermektedir. Bu çalışmada, TTK ve ilgili uluslararası anlaşmalar ile özel kanuni düzenlemeler çerçevesinde taşıyıcı türleri analiz edilmekte, taşıyıcının hak ve borçlarının hava, deniz ve karayolu taşımalarındaki görünümü karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Amaç, taşıyıcının sözleşmesel ilişkideki yerini farklı taşıma türlerine göre açık ve sistematik bir biçimde ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Taşıyıcı Türleri, Taşıma Türleri, Taşıyıcının Hak ve Borçları.

ABSTRACT

Carriage contracts hold significant importance in terms of ensuring the continuity of global trade and the efficiency of logistical operations. The carrier, as the central figure in such contracts, appears not only as the person or entity that physically performs the act of carriage but

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, 0009-0004-2188-9248, omerrcebi@gmail.com

also as a party that undertakes legal responsibilities. The concept of the carrier is examined under three main categories: contractual carrier, actual carrier, and successive carrier. Each type of carrier assumes a different position within the carriage contract and bears varying obligations towards the other parties. Moreover, whether the carriage is performed by land, air, or sea directly affects the legal regime applicable to the carrier as well as the extent of their liability. Each mode of carriage is governed by distinct international conventions and legislative frameworks. In addition, the Turkish Commercial Code includes general provisions concerning carriage operations. This study analyzes the types of carriers within the framework of the Turkish Commercial Code, relevant international agreements, and specific legislative regulations, and comparatively examines the rights and obligations of the carrier in air, sea, and road transportation. The aim is to clearly and systematically reveal the position of the carrier within the contractual relationship, in accordance with different modes of carriage.

Keywords: Types of Carriers, Modes of Carriage, Rights and Obligations of the Carrier.

GİRİŞ

Taşıma sözleşmeleri, ticaretin ve bireysel ulaşımın vazgeçilmez bir parçası olarak, ekonomik faaliyetlerin sürekliliğini sağlama noktasında büyük önem taşır. Gerek yük taşımacılığı gerekse yolcu taşımacılığı bağlamında taşıma sözleşmeleri, taraflar arasında belirli hak ve borçların doğmasına neden olur. Bu sözleşmelerin merkezinde ise taşıyıcı yer alır. Taşıyıcı, taşıma edimini üstlenen kişi veya kuruluştur ve bu sıfat, yalnızca bir fiziksel taşıma faaliyetini değil; aynı zamanda sözleşmesel, hukuki ve fiili bir sorumluluğu da bünyesinde barındırır. Ancak taşıyıcının tek bir kişi veya kurum olduğu varsayımı, pratikte oldukça sınırlı bir yaklaşımı yansıtır. Nitekim taşıma faaliyetlerinde birden fazla taşıyıcının yer aldığı ve bunların hukuki statülerinin birbirinden farklılaştığı durumlar oldukça yaygındır.

Bu bağlamda taşıyıcı kavramı akdi taşıyıcı, fiili taşıyıcı ve müteakip taşıyıcı olmak üzere üç temel tür altında incelenmektedir. Akdi taşıyıcı, taşıma sözleşmesini doğrudan taşıtan ile yapan; fiili taşıyıcı, taşıma işini fiilen yerine getiren; müteakip taşıyıcı ise ardışık taşımaların söz konusu olduğu durumlarda taşımanın belirli bir kısmını üstlenen kişidir. Bu üçlü ayırım, taşıma faaliyetlerinde sorumluluğun kimin üzerinde olduğu, hakların kim tarafından kullanılabileceği ve hangi

yükümlülüklerin hangi taşıyıcıya yüklendiği konularında önemli bir belirleyicilik taşır.

Özellikle uluslararası taşımaların artması ve taşıma faaliyetlerinin çok aktörlü hale gelmesiyle birlikte taşıyıcının hak ve borçlarının belirlenmesi hem taşıtan hem de taşıyıcı açısından büyük önem kazanmıştır. Taşıyıcının yükümlülükleri çoğunlukla taşınan mal veya yolcunun güvenli şekilde teslimi ile ilgilidir. Ancak bu yükümlülüklerin yanı sıra taşıyıcının bazı koruyucu haklara da sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu haklar, taşıyıcının sorumluluk alanını sınırlamakta, taşıtanın belirli taleplerine karşı taşıyıcıyı korumakta ve taşıma faaliyeti esnasında ortaya çıkabilecek çeşitli risklerin yönetimini kolaylaştırılmaktadır.

Taşımanın hava, kara ve deniz yolu ile yapılması, taşıyıcının hak ve borçlarını etkileyen temel faktörlerden biridir. Her taşıma türü, kendine özgü düzenlemeler ve uluslararası sözleşmeler ile çerçevelenmiştir. Örneğin, CMR (Eşyaların Karayolundan Uluslararası Nakliyatı İçin Mukavele Sözleşmesi) Konvansiyonu kara yolu taşımalarını; Varşova ve Montreal Konvansiyonları hava yolu taşımalarını; Lahey ve Hamburg Kuralları ile 2002 Atina Protokolü ise deniz yolu taşımalarını düzenlemektedir. Bu düzenlemeler, taşıyıcının sorumluluğunu sınırlandırmakta veya genişletmekte, bazı hallerde ise taşıyıcının kursuz sorumluluğunu öngörmektedir. Bunun yanında TTK'da yer alan düzenlemeler de önemli bir yer tutmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle taşıyıcı türleri detaylı şekilde tanıtılacak, ardından taşıyıcının yukarıda belirtilen farklı taşıma yollarında sahip olduğu haklar irdelenecektir. Çalışmanın amacı, Türk Ticaret Kanunu ile yukarıda anılan uluslararası anlaşmalar çerçevesinde taşıyıcının taşıma sözleşmelerindeki konumunu daha net bir şekilde ortaya koymaktır.

I. TAŞIYICI KAVRAMI VE TAŞIYICI TÜRLERİ

1. Taşıyıcı Kavramı

Taşıyıcı başlığına sahip 6102 sayılı TTK² madde 850'ye göre taşıyıcı, taşıma sözleşmesiyle eşya veya yolcu taşıma işini veya ikisini birlikte üstlenen kişidir. Deniz yoluyla yapılan taşımalar bakımından ise kanun "taşıyıcı" kavramı yerine "taşıyan" kavramını kullanmıştır. Taşıyıcı kavramının karayolu taşımalarındaki karşılığı olarak ise "taşımacı" kavramı tercih edilmiştir. Çalışmamızda kavram birliğini sağla-

2 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (R.G. Tarih: 11.02.2011, Sayı: 27846)

yabilmek amacıyla taşıma sözleşmesinin taraflarından her taşıma türü bakımından taşıyıcı, yolcu ve gönderen olarak bahsedilecektir.

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu, akdi ve fiili olmak üzere iki taşıyıcı türünden bahsetmektedir. Bununla birlikte çeşitli uluslararası anlaşmalar ve mahkeme kararlarında mütevali- müteakip taşıyıcıdan da bahsedilmektedir.

2. Taşıyıcı Türleri

2.1. Akdi Taşıyıcı

Gerek Türk Ticaret Kanunu'nda gerekse uluslararası anlaşmalar-da tanımlanan taşıyıcı esas itibariyle akdi taşıyıcıdır. Hava taşıma sözleşmeleri bakımından akdi taşıyıcı, 1961 tarihli Guadalajara Ek Sözleşmesinde “... bir yolcu veya gönderen veya yolcu veya gönderen adına hareket eden ve Varşova Konvansiyonuna uygun olarak taşıma sözleşmesi akdeden kişi” olarak tanımlanmıştır. Deniz taşımacılığı bakımından da taşıyan kavramı navlun sözleşmesiyle belirlenen yükü bir noktadan diğerine taşımayı taahhüt eden kişi olarak tanımlanabilir. (Öcal, 2024, s.35) Kara taşımalarına ilişkin CMR Sözleşmesi de taşıyıcı kavramını, taşıma işini taahhüt eden kişi olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü üzere taşıyıcı sıfatını kazanmak için gerekli olan unsur taşımının yapılması değil, taşımının taahhüt edilmesidir. (Kaya, 2020, s.39; Gölcüklü, 2015, s.28; Öcal, s.35)

Taşıma sözleşmesinin taşıyıcı adına bir temsilci yahut aracı tarafından akdedilmesi mümkündür. Burada önemli olan husus sözleşme akdedilirken temsilcilik yahut aracılık sıfatının karşı tarafa açıkça bildirilmesidir. (Canbolat, 2006, s.31) Bu bağlamda taşıma sözleşmesini akdeden seyahat acenteleri veya turizm büroları, aracılık sıfatını ayrıca belirtmedikçe taşıyıcı konumunda olacaklardır. Taşıyıcı ile temsilcisi ya da aracısı arasındaki ilişkiye kural olarak Türk Borçlar Kanunu³ (TBK)'nın vekalet sözleşmelerine ilişkin kuralları uygulanacaktır.

Türk Ticaret Kanunu taşıma işlerinin bir ticari işletme faaliyeti olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte öğretide akdi taşıyıcının tacir olması gerekmediği gibi taşıma aracının maliki yahut kiracısı olması da gerekmediği ifade edilmektedir. Bu bağlamda ticari işletme faaliyeti niteliğine sahip olmayan taşıma sözleşmeleri bakımından da TTK hükümleri uygulama alanı bulacaktır. Akdi taşıyıcı, taşıma sözleşmesiyle düzenlenen hükümlerden ve taşımının tamamından kural olarak sorumludur. (Birinci Uzun, 2020, s.60; Congar, 2024, s.106;

3 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu (R.G. Tarih: 4/2/2011, Sayı: 27836)

Akkurt, 2018, s.114)

Her ne kadar taşıyıcı sıfatıyla taşıma sözleşmesi akdedilse de taşıma işi genellikle sözleşmeye taraf olan kişi tarafından değil taşıyıcıya bağlı başka kimselerce gerçekleştirilmektedir. Taşıma işini, sözleşmeye taşıyıcı sıfatıyla taraf olan kişiye bağlı olarak gerçekleştiren kişilere taşıyıcının adamları denmektedir. Taşıyıcının adamları tarafından gerçekleştirilen taşımadan dolayı sorumluluk ise taşıyıcı türüne göre akdi, fiili yahut mütekip taşıyıcıya ait olacaktır. Nitekim gerek hava gerek deniz gerekse de kara taşımalarında akdi taşıyıcının himayesinde bulunan şahısların davranışları ile de sorumlu olacağı hususu ilgili anlaşma metinlerinde hüküm altına alınmıştır. (Gölcüklü, 2015, s.35; Birinci Uzun, 2020, s.149)

Taşıyıcının adamlarının taşıma sözleşmesindeki yeri bakımından önem arz eden husus, taşıyıcı ile taşıyıcının adamları arasındaki ilişkidir. Taşıyıcı ile taşıyıcının adamları arasındaki ilişkiye ilişkin olarak uluslararası anlaşmalarda herhangi bir nitelendirilmeye yer verilmendiğinden bu husustaki değerlendirme de hâkimin hukukuna (*lex fori*) göre yapılacaktır. Türk Hukuku açısından bakıldığında yabancılık unsuru içermeyen veya taraflarca sözleşmede Türk hukukunun yetkili kılındığı ya da 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun gereği Türk Hukukunun uygulanmasını gerektiren hallerde taşıyıcı ile taşıyıcının adamları arasındaki sorumluluk ilişkisini Türk Hukukuna göre nitelendirmek gerekmektedir. Türk Ticaret Kanunu hükümlerinde taşıyıcının kendi adamları tarafından gerçekleştirilen fiiller nedeniyle sorumlu olacağına ilişkin düzenlemeler bulunmakla birlikte ilişkinin yasal dayanağı açıklanmamaktadır. Bu halde taşıyıcının adamları deyiminden TBK m.116'da düzenlenen yardımcı kişinin fiilinden sorumluluk hükmü kapsamına giren kişilerin anlaşılması ve taşıyıcıyla taşıyıcının adamlarının fiilinden dolayı sorumluluğun da TTK hükümleri ile TBK m.116'ya göre belirlenmesi gerekmektedir. (İren, 2021, s.41)

2.2. Fiili Taşıyıcı

Taşıma sözleşmelerinde fiili taşıyıcı kavramı, alt taşıyıcı kavramına yakın olmakla birlikte taşıma işinin türüne göre birbirine yakınlaşmakta veya birbirinden uzaklaşmaktadır. Fiili taşıyıcı, taşıma sözleşmesine akdi taşıyıcıyla kendi arasında düzenlenen bir alt taşıma sözleşmesiyle dahil olur. (Zorlu, 2017, s.143) Ancak, alt taşıyıcıyla fiili taşıyıcı kavramları he zaman birbirini tam olarak karşılamaz. Aşağıda detaylı bir şekilde incelenecek olmakla birlikte, hava taşımalarında alt

taşıyıcı kavramının bulunmadığı, deniz taşımalarında alt taşıyıcı ve fiili taşıyıcı ayrımının tartışmalı olduğu, kara taşımaları bakımından ise alt taşıyıcı ve fiili taşıyıcı ayrımının belirgin olduğu söylenebilir. Aşağıda her bir taşıma türüne ilişkin fiili taşıyıcı kavramından ne anlaşılması gerektiği ve alt taşıyıcı ile fiili taşıyıcı arasındaki ilişki açıklanacaktır.

2.2.1. Hava Taşımalarında Fiili Taşıyıcı

Hava taşımaları yönünden fiili taşıyıcı kavramı ilk kez 1961 Guadalajara Ek Sözleşmesinde kendine yer bulmuştur. Ek sözleşmeye göre fiili taşıyıcı, akdi taşıyıcıdan aldığı yetkiye dayanarak, konvansiyon kapsamına giren bir taşımayı güzergâhın bir kısmında veya tamamında ifa eden ve taşıma yaptığı kısım bakımından Varşova Konvansiyonu anlamında müteakip taşıyıcı olmayan, akdi taşıyıcıdan başka bir kişiyi ifade eder. Montreal Konvansiyonu'nun 39. maddesinde de bu hüküm muhafaza edilmiştir. Montreal Konvansiyonu'nun 40. maddesine göre fiili taşıyıcının yetkisi aksi ispat edilinceye değin var sayılır. Görüldüğü üzere, hava taşımaları bakımından fiili taşıyıcı olabilmek için akdi taşıyıcıdan yetki almak yeterli görüldüğünden fiili taşıyıcı ile alt taşıyıcı kavramının arasında bir fark bulunmadığı söylenebilir.

Burada taşıma işini fiili taşıyıcıya bırakan kimsenin akdi taşıyıcı veya bir başka fiili taşıyıcı olması mümkündür. Önemli olan fiili taşıyıcıyla akdi taşıyıcının farklı kimseler olmasıdır. Fiili taşıyıcı, akdi taşıyıcıdan farklı ve bağımsız bir kişiliğe sahip olmalıdır. Akdi taşıyıcıyla fiili taşıyıcı arasındaki bu ayrım sorumluluğun sınırlarının belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Zira fiili taşıyıcı, taşımanın sadece kendisi tarafından gerçekleştirilen kısmından sorumludur. (Gençtürk, 2005, s.31; Gölcüklü, 2015, s.30)

2.2.2. Deniz Taşımalarında Fiili Taşıyıcı

Deniz taşımalarına ilişkin Hamburg Kurallarına göre fiili taşıyıcı, taşıyıcı tarafından taşımanın bir kısmının veya tamamının kendisine bırakıldığı kimsedir. Deniz yoluyla yapılan taşımalarda fiili taşıyıcı olabilmek için gereken iki unsurun varlığından söz edilebilir. Bu unsurlar taşımanın kısmen veya tamamen gerçekleştirilmesi ile taşımayı gerçekleştiren kişinin akdi taşıyandan başka bir kişi olmasıdır.

Fiili taşıyıcı sıfatının kazanmak bakımından en tartışmalı şart taşımanın kısmen veya tamamen gerçekleştirilmesidir. Zira, akdi taşıyıcı olmak için yeterli olan taşımayı taahhüt etme şartının fiili taşıyıcı olmak

için yeterli olup olmadığı fiili taşıyanın yalnızca gerçekleştirdiği taşımadan sorumlu olması nedeniyle tartışma yaratmaktadır. Bu konuda öğretide üç farklı görüş bulunmaktadır. Öğretideki çoğunluk görüşüne göre fiili taşıyıcı sıfatına sahip olmak ile taşımadan sorumlu olmak birbirinden farklı kavramlar olduğundan fiili taşıyıcı olabilmek için taşıma işinin taahhüt edilmesi yeterlidir. Bu görüşe göre taşıma işinin gerçekleştirilmesine gerek yoktur. Fiili taşıyıcı sıfatının kazanılması ise doğrudan sorumluluk sonucunu doğurmayacaktır. Fiili taşıyıcının sorumlu olabilmesi taşımayı gerçekleştirmesine bağlıdır. Bu bağlamda eşya taşımaları yönünden taşınacak eşya üzerinde zilyetliğin kazanılmasına da gerek yoktur. (Öcal, 2024, s.78; Türkel, 2022, s.100)

Fiili taşıyıcı sıfatının kazanılmasına ilişkin ikinci görüşe göre ise fiili taşıyıcı sıfatının kazanılmasında taşıma işinin taahhüt edilmesi tek başına yeterli olmayıp taşıma işinin kısmen de olsa mutlaka gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir. Bu görüşe göre taşımayı fiilen gerçekleştirmeyen ve dolayısıyla sorumlu tutulamayan bir kişinin bu sığata sahip olmasına da olanak bulunmamaktadır. Bu görüş daha ziyade kavramın lafzi yorumuna dayanmaktadır. Buna göre fiili taşıyıcı olabilmek için fiilen taşımanın yapılması gerekmektedir. (Öcal, 2024, s.81; Türkel, 2022, s.100)

Öğretideki üçüncü ve son görüş ise fiili taşıyıcı sıfatına sahip olabilmeyen şartını TTK ve uluslararası anlaşmalar yönünden ayrı ayrı değerlendirmektedir. Bu görüşü savunan yazarlara göre Hamburg Kuralları yönünden fiili taşıyıcı sıfatına sahip olabilmek için taşımanın taahhüt edilmesi yeterliyken TTK uyarınca fiili taşıyıcı olabilmek için taşımanın taahhüt edilmesi ve kısmen de olsa gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir. Bu görüşü savunan yazarlara göre TTK kapsamında fiili taşıyıcı, akdi taşıyıcıya karşı taşımanın bir kısmını veya tamamını üstlenen ve kendisine bırakılan taşımayı gerçekleştiren kişi olarak tanımlanmalıdır. Bu tanım TTK m. 1191/1 ile TTK m. 1191/2 hükümlerinin birlikte yorumlanmasından çıkarılmaktadır. (Öcal, 2024, s.83; Türkel, 2022, s.101)

Fiili taşıyıcı olabilmek için gereken ikinci şart, taşımayı gerçekleştiren kişinin akdi taşıyıcıdan farklı bir kişi olmasıdır. Buna göre akdi taşıyıcı gönderene karşı taşımayı taahhüt ederken fiili taşıyıcı ise akdi taşıyıcıya karşı taşıma işini taahhüt eden bir başka gerçek veya tüzel kişidir. Bu bağlamda akdi taşıyıcının hiyerarşik yapısı içerisinde yer alan veya akdi taşıyıcıya hizmet sözleşmesi ile bağlı olan kişiler fiili taşıyıcı olarak nitelendirilemez.

2.2.3. Karayolu Taşımalarında Fiili Taşıyıcı

Karayolu taşımaları bakımından fiili taşıyıcı kavramına ilişkin olarak CMR sözleşmesinde bir hüküm bulunmamaktadır. Bu nedenle karayolu taşımalarında fiili taşıyıcı sıfatının tespitinde TTK hükümleri uygulama alanı bulacaktır. Bu durumda karayolu taşımaları bakımından asıl taşıyıcıyla alt taşıma sözleşmesi yaparak taşımanın bir kısmını veya tamamını asıl taşıyıcıya karşı üstlenen kişi, alt taşıyıcı olarak tanımlanabilir. (Yılmaz, 2007, s.10) CMR madde 3'e göre karayolu taşımalarında akdi taşıyıcı, taşımanın yapılması için hizmetinden yararlandığı kimselerin hareket ve ihmallerinden de sorumlu olacağından alt taşıyıcı kural olarak asıl taşıyıcıya karşı sorumlu olacaktır. Bu durumun ortaya çıkardığı en önemli sonuç, sözleşmelerin bağımsızlığı ilkesi gereği, gönderen ve gönderilenin uğradığı zararlar yahut gecikme nedeniyle alt taşıyıcıya başvurmamasıdır.

Alt taşıyıcının da taşımayı bizzat gerçekleştirmesi gerekmez. Alt taşıyıcı, başka alt taşıma sözleşme veya sözleşmeleri yaparak üstlendiği taşıma işini başka alt taşıyıcı veya taşıyıcılara gördürebilir. (İren, 2021, s.67) Bu durum alt taşıyıcının asıl taşıyıcıya karşı sorumluluğunu etkilemez. Alt taşıyıcı aynı zamanda taşımayı da gerçekleştiriyorsa bu durumda kendisi fiili taşıyıcı sıfatını kazanır. (Saygı, 2019, s.1227) Gönderen ise taşımadan kaynaklanan zararları bakımından hem fiili taşıyıcıya hem de akdi taşıyıcıya başvurabilir. Nitekim TTK m. 888 fiili taşıyıcı ile akdi taşıyıcının müteselsil sorumlu olduğunu açıkça düzenlemiştir.

2.3. Müteakip Taşıyıcı

Taşıma sözleşmesinin tamamının tek bir kişi tarafından ifa edilmesi her zaman mümkün olmadığı hallerde işin birden fazla bölüme bölünmesi mümkündür. Taşıma işinin birden fazla bölüme bölünüp de her bir bölümün farklı bir kimse tarafından ifa edildiği hallerde müteakip taşıma kavramı ortaya çıkar. Müteakip taşımanın birbirinden bağımsız taşıma işlerinin toplamı değil bir taşıma işinin farklı bölümlerinden oluşuyor olmasına dikkat etmek gerekmektedir. (Yılmaz, 2007, s.16) Bunun için sözleşme tarafları arasında taşıma işinin tek bir taşıma işine ilişkin olduğun dair bir anlaşmanın varlığı şarttır. Nitekim Yargıtay, taraflar arasında böyle bir anlaşmanın bulunmaması halinde müteakip taşımadan bahsedilemeyeceğine hükmetmiştir.⁴

Müteakip taşıyıcı, fiili taşıyıcı değildir. Müteakip taşımayı gerçek-

4 Yargıtay 11. HD, 15.10.1999, 1999/5531 E., 1999/7886 K. (E.T. 18.04.2025) lib.kazanci.com.tr

leştiren her bir taşıyıcı, taşımanın kendine düşen kısmı bakımından akdi taşıyıcı olarak sorumludur. (Yılmaz, 2007, s.8) Ayrıca müteakip taşıma sözleşmesinde taşımaların farklı taşıyıcılar tarafından gerçekleştirileceği yolcu veya gönderene bildirilmeli ve bu hususta onay alınması zorunluysa fiili taşıyıcının akdi taşıyıcıyla yaptığı sözleşme bakımından böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır.

Karayolu ile yapılan taşımalar bakımından müteakip taşımada ise taşımanın müteakip taşıyıcılar tarafından gerçekleştirileceğinin önceden kararlaştırılmış olmasına gerek yoktur. CMR hükümlerine göre taşımanın tek bir sözleşmeyle üstlenilmiş olması yeterlidir. Karayolu taşımalarında önemli olan bir başka husus ise müteakip taşıyıcının eşyayı, taşıma belgesiyle birlikte teslim alması gerekliliğidir. Taşıma belgesi olmadan eşya teslim alınır ve taşıma yapılırsa artık müteakip taşımadan değil alt taşımadan bahsedilecektir. Karayoluyla yapılan müteakip taşımalar için öngörülen bu şart, taşıyıcının taşıma senedi düzenlemesinin kural olarak zorunlu olmaması nedeniyle bazı tartışmalara yol açtığı söylenebilir. (Yılmaz, 2007, s.20)

II. TAŞIYICININ HAK VE BORÇLARI

Taşıma sözleşmesi mahiyeti gereği tam iki tarafa borç yükleyen bir sözleşmedir. Taşıma sözleşmesinin sahip olduğu özellik gereği tarafların hak ve borçları birbirinin tam karşılığı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yani taşıma sözleşmesinde taşıyıcının hakları bir bakıma yolcunun veya gönderenin borçları iken yolcu veya gönderenin hakları da taşıyıcının borçlarını oluşturmaktadır.

Taşıma sözleşmelerine ilişkin TTK m. 850/2'ye göre taşıyıcı, taşıma sözleşmesiyle eşyayı varma yerine götürmeyi ve orada gönderilene teslimi, yolcuyla da varma yerine ulaştırmayı borçlanırken buna karşılık olarak kendisine ücret ödenmesini isteme hakkı kazanır. Kanun maddesinde belirtilen hak ve borçlar esas itibarıyla bütün taşıma türlerine ilişkin tarafların asli edim yükümlülüklerini ifade ederken taşıma türlerine ilişkin uluslararası anlaşmalar veya özel kanun hükümlerinde de başkaca asli ve yan edim yükümlülüklerinin varlığından bahsetmek mümkündür.

Çalışmamızın bu bölümünde taşıyıcının taşıma sözleşmesinden doğan başlıca hak ve borçları, yolcu ve eşya taşımaları bakımından ayrı ayrı ele alınacak ve farklı taşıma türlerine ilişkin değerlendirmelere yer verilecektir.

1. Taşıyıcının Hakları

1.1. Ücret ve Hapis Hakkı

Yolcu taşımaları bakımından taşıyıcının sahip olduğu en önemli ve temel hak ücret talep etme hakkıdır. TTK m. 850 gereği ücret, taşıma sözleşmesinin kurucu unsurlarındandır. Bu nedenle taraflar arasında akdedilen taşıma sözleşmesinde ücret kararlaştırılmamışsa TTK bağlamında bir taşıma sözleşmesinin varlığından da bahsedilemeyecektir. Türk Ticaret Kanunu'nun taşıma sözleşmelerinde ücret unsurunu zorunlu tutmasının en önemli sonucu, hatır taşımaları olarak adlandırılan ücretsiz taşımaların TTK kapsamında taşıma işlerinden sayılmasıdır. (Congar, 2024, s.123; Canbolat, 2006, s.45)

Taraflar taşıma işine ilişkin ücreti serbestçe belirleyebilirler. Bununla birlikte taşıma sözleşmelerinde belirlenecek ücretin para olması gerekmez. Taşıyıcıya sağlanan parasal değere sahip herhangi bir menfaatin ücret olarak kabul edilebileceği savunulmaktadır. Taşıyıcıya sağlanan menfaatin ise taşıma işiyle yolcu veya gönderene sağlanan menfaatle orantılı olması gerekmektedir. Edimler arasındaki menfaat dengesinin belirlenmesinde TBK'nın sebepsiz zenginleşme ve aşırı yararlanmaya ilişkin hükümleri dikkate alınacaktır. (Akkurt, 2018, s.172; Gençtürk, 2005, s.19, Gölcüklü, 2015, s.19; Kaya, 2020, s.33; Yolcu, 2014, s.20; Kök, 2024, s.72)

Hava taşımaları açısından bakıldığında, 1999 Montreal Sözleşmesi'nin 1. maddesinde, konvansiyonun ücret karşılığı gerçekleştirilen tüm uluslararası yolcu, bagaj ve yük taşımalarına uygulanacağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte aynı maddenin 2. fıkrasında ise havayolu işletmesi tarafından gerçekleştirilen ücretsiz taşımalar bakımından da sözleşmenin uygulama alanı bulacağı düzenlenmiştir. Bu bağlamda uluslararası hava taşımalarına ilişkin olarak Montreal Sözleşmesi, TTK hükümlerinden daha geniş bir uygulama alanına sahiptir. Bununla birlikte ücretsiz gerçekleşen taşıma işlerinin de sözleşme kapsamında olması taşıma sözleşmeleri bakımından ücretin kurucu unsuru sayılmasına bir istisna teşkil etmez. Montreal Konvansiyonu bakımından da ücret, taşıma sözleşmelerinin kurucu unsurudur. (Gençtürk, 2005, s.71; Canbolat, 2006, s.13; Gölcüklü, 2015, s.19)

Montreal Sözleşmesi ücretin niteliğine ilişkin bir vasıflandırma yapmamaktadır. Bu nedenle ücretin niteliğine ilişkin olarak yaptığımız açıklamalar kara ve deniz taşımalarıyla beraber hava taşımaları bakımından da aynen uygulama alanı bulacaktır.

Taşıyıcının sahip olduğu diğer temel hak, hapis hakkıdır. Taşıyıcının hapis hakkı, ücret ödenmesini talep etme hakkının bir yansımasıdır. (Karaarslan, 2024, *Hapis Hakkı*, s.13; Eriş, 2015, s.857) Zira taşıyıcı, hapis hakkını ancak ücretin kendisine ödenmediği durumlarda ücretin kendisine ödenmesini sağlamak amacıyla kullanabilecektir. Taşıyıcının hapis hakkı taşıma işi nedeniyle kendisine teslim edilmiş eşya veya bagaj üzerinde kullanılabilir. Taşıyıcı hapis hakkını kullanırken eşyanın muhafaza edilmesini sağlamak ve zarar görmesini engellemek durumundadır. Taşıyıcı, hapis hakkını kullandığı sırada ortaya çıkan zararlardan kural olarak sorumlu olacaktır. (Karaarslan, *Hapis Hakkı*, s.12)

Taşıyıcının sahip olduğu ücret ödenmesini talep etme ve hapis hakkı kural olarak hem yolcu hem de eşya taşıma sözleşmeleri bakımından geçerli olacaktır. Ayrıca ücret talep etme ve hapis hakkına ilişkin olarak hava, kara ve deniz taşımaları bakımından farklılık bulunmadığından ayrıca değerlendirme yapmaya gerek görülmemiştir. (Çelik, 2019, s.96)

1.2. Yolcu Taşımalarında Nizam Belirleme ve Talimat Verme Hakkı

Taşıyıcının yolcu taşımalarında sahip olduğu bir diğer hak nizam belirleme ve talimat verme hakkıdır. Taşıyıcının sahip olduğu bu hak TTK m. 906 hükmünde yolcuya yüklenen bir borç olarak açıklanmıştır. İlgili maddede yolcunun, taşıyıcı tarafından iç hizmetleri düzenlemek için konulmuş olan kurallara uymakla yükümlü olduğu söylenmekle taşıyıcının iç hizmetleri düzenlemek maksadıyla nizam belirleyebileceği kabul edilmiştir. (Canbolat, 2006, s.44; Akkurt, 2018, s.212)

Hava taşımaları açısından taşıyıcının nizam belirleme hakkı Montreal Konvansiyonunda düzenlenmemiştir. Havayoluyla yolcu taşımalarına ilişkin olarak taşıyıcının nizam belirleme hakkı TSHK (Türk Sivil Havacılık Kanunu)⁵ m. 101'de kendisine yer bulmaktadır. İlgili hükümde taşıyıcı adına hava aracında nizam belirleme hakkı sorumlu kaptan pilota tanınmıştır. Buna göre sorumlu kaptan pilot hava aracında bulunan personel, yolcu ve hava aracında bulunan diğer kimsele emir ve talimat vermeye yetkili olduğu gibi bu emir ve talimatlarla uymayanları hava aracından çıkarmaya da yetkilidir.

Deniz taşımaları bakımından taşıyıcının nizam belirleme hakkı da TTK tarafından 1251. maddede düzenlenmiştir. TTK'nın 1251. maddesi ile 906. maddesi, nizam belirleme hakkı bakımından paralel dü-

5 2920 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu (R.G. Tarih: 19.10.1983, Sayı: 18196)

zenlemeler içermektedir. İki madde hükmü arasındaki tek farkın 906. madde kapsamında nizam belirlemeye yetkili olan kişinin taşıyıcı olarak adlandırılmasıyken 1251. madde kapsamında bu hakkın kaptana verilmiş olmasıdır. Kaptan, gemide bulunan yolcular da dahil olmak üzere herkesin disiplin amiridir. Bu yüzden yolcular kaptanın gemide düzenin sağlanmasına yönelik bütün emirlere ve talimatlarına riayet etmek durumundadırlar. Kaptan düzeni bozan yolcular hakkında her türlü hukuki tedbirleri alabilir ve icabında bu yolcuları bir yere kapatabilir. (Uluğ Cicim, 2012, s.531) Kaptanın sahip olduğu bu yetki bir cezalandırma yetkisi olarak anlaşılmamalıdır.

Karayolları ile taşımalar bakımından taşıyıcının nizam belirleme hakkı KTK (Karayolu Taşıma Kanunu)⁶ madde 6'da düzenlenmiştir. Bu bağlamda karayoluyla yolcu taşımalarında taşıyıcın yolcudan kurallara uymasını ve aşırı davranışlarda bulunmamasını isteme hakkı vardır. Taşıyıcının yolcudan uymasını istediği kuralların ise önceden kararlaştırılmış olması veya yazılı olması gerekmemektedir. (Çelik, 2019, s.98) Karayoluyla yolcu taşımalarını hava ve deniz taşımalarından ayıran nokta ise taşımayı gerçekleştiren şoföre, hava taşımalarında kaptan pilota tanınan yolcuyu araçtan çıkarma ve deniz taşımalarında gemi kaptanının sahip olduğu yolcuyu bir yere kapatma yetkisine benzer bir yetkinin tanınmamış olmasıdır.

1.3. Eşya Taşımalarında Muayene İsteme Hakkı

Gerek tazminat talep eden yükle ilgilinin gerekse taşıyanın üzerlerine düşen ispat külfetini yerine getirebilmeleri için bazı olguları zamanında tespit ettirmeleri ve lehlerine olan delilleri toplamalarında menfaatleri bulunmaktadır. Eşya taşımalarında taşıyanın asli edim yükümlülüğünün eşyayı hasarsız bir şekilde gönderilene teslim etmek olduğu düşünülürse, taşıyıcı bakımından eşyanın kendisine teslim edildiği andaki durumunu tespit ettirmek oldukça önemlidir. Bu konuda 6762 sayılı Mülga TTK taşıma işlerinde taşıyıcının muayene hakkını düzenleme altına almıştı. Anılan düzenleme *"Eşyanın teslimi sırasında, onun hasara uğradığını dışardan gösterecek hiçbir alamet ve işaret bulunmasa dahi, gönderilen, bunların hal ve vasıflarını taşıyıcının önünde derhal ve bizzat muayene etmek yahut tesellüm yerindeki mahkeme marifetiyle muayene ettirmek hakkını haizdir. Aynı hakkı taşıyıcı da haizdir."* şeklindeydi. 6102 sayılı TTK ise taşıyıcının muayene hakkına ilişkin genel bir düzenleme içermemekle birlikte deniz taşımalarına ilişkin olarak muayene hakkını düzenlemiştir. 6102 sayılı TTK'nın 1184. maddesi

6 4925 sayılı Karayolu Taşıma Kanunu (R.G. Tarih: 19.07.2003, Sayı: 25173)

muayene hakkını “Gönderilen; eşyayı teslim almadan, taşıyan, kaptan veya gönderilen, eşyanın hâl ve durumunu, ölçü, sayı veya tartısını tespit ettirmek amacıyla onları mahkemeye veya yetkili diğer makamlara ya da bu husus için yetkili uzmanlara inceletebilir. Mümkün oldukça diğer taraf da incelemede hazır bulundurulur.” şeklinde düzenlemiştir.

Mevzuatımızda diğer taşıma işlerine ilişkin olarak tarafların muayene isteme hakkına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Bununla birlikte aşağıda ele alınacağı üzere her türlü taşıma işinde taşıyıcı, taşınan eşyanın zayi olması veya hasar almasından dolayı sorumludur. Taşıyıcının bu sorumluluktan kurtulmasının yolu ise hazar veya ziyan kendisinden kaynaklanmadığını ispat etmesidir. Taşıyıcının ispat yükünü yerine getirebilmesi ise eşyanın kendisine teslim edildiği andaki durumunun tespit edilmesiyle mümkün olabilir. (Canbolat, 2006, s.47; Kök, 2024, s.93) Bu nedenle her ne kadar doğrudan bir yasal dayanağı bulunmasa da diğer taşıma türleri bakımından da 6102 sayılı TTK’nın 1184. maddesinin deniz taşımalarıyla birlikte hava ve kara taşımaları bakımından da uygulama alanı bulabileceği kanaatindeyiz.

2. Taşıyıcının Borçları

2.1. Yolcu Taşımalarında Taşıyıcının Borçları

2.1.1. Bilet ve Yolcu Kuponu Düzenleme Borcu

Yolcu taşımalarına ilişkin olarak TTK hükümlerinde bilet kavramına atıf yapılsa da biletin düzenlenmesine veya içermesi gereken hususlara ilişkin genel bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu nedenle taşıyıcının bilet ve yolcu kuponu düzenleme borcu farklı taşıma türleri açısından ayrı ayrı ele alınmalıdır.

Havayoluyla yolcu taşımalarında taşıyıcının bilet ve yolcu kuponu düzenleme borcuna ilişkin olarak Montreal Sözleşmesinin 3. Maddesinde düzenleme bulunmaktadır. Anılan hükme göre taşıyıcı, yolcu taşımalarında kalkış ve varış yerlerine ilişkin bilgi, eğer kalkış ve varış yerleri tek bir taraf devlet toprakları içerisindeyse ve başka bir devlet toprakları içerisinde bulunan bir veya birden fazla kararlaştırılmış durak yeri var ise, bu durak yerlerinden en az bir tanesine ilişkin bilgi içeren bir taşıma belgesi düzenlemeli ve yolcuya vermelidir. Aynı maddenin 2. fıkrasına göre ise sayılan bilgileri içermek kaydıyla başka bir yöntemle yolcunun bilgilendirilmesi de taşıma belgesi olarak sayılabilir.

Montreal Sözleşmesi kapsamında taşıma belgesi olarak adlandırılan bilet veya yolcu kuponunun düzenlenmesi taşıma sözleşmesinin

varlığı açısından zorunlu bir unsur değildir. Nitekim Sözleşmenin 11. maddesi düzenlenen belgelerin yalnızca taşıma sözleşmesinin varlığına dair bir karine olacağını ifade etmiştir. (Canbolat, 2006, s.45; Akkurt, 2018, s.181)

Havayoluyla yolcu taşımalarında taşıyıcının bilet düzenleme yükümlülüğüne ilişkin bir diğer düzenleme de TSHK m. 107’de bulunmaktadır. Anılan hükme göre taşıyıcı yolcuya birtakım unsurları içeren bir bilet vermekle yükümlüdür. Bununla birlikte, aynı maddenin ikinci fıkrasında yolcuya bilet verilmemesi veya yolcunun biletsiz kabul edilmesi halinde de taşıma sözleşmesinin varlığının veya geçerliliğinin etkilenmeyeceği ancak taşıyıcının TSHK bakımından sorumluluğu kaldıran veya sınırlayan hükümlerinden yararlanamayacağı düzenlenmiştir. TSHK bakımından da biletin bir tür ispat aracı olarak nitelendirilmesi Montreal Sözleşmesiyle paralellik göstermektedir.

Deniz taşımaları bakımından 2002 Atina Konvansiyonu ve TTK’da yolcu biletine ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu nedenle yasal düzenlemeler kapsamına denizyoluyla yolcu taşımaları bakımından taşıyıcının yolcu bileti düzenleme borcu olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte yolcu biletinin sahip olduğu ispat gücü dikkate alındığında denizyoluyla yolcu taşımalarında bilet düzenlenmemesi özellikle sözleşmenin varlığını ispat noktasında mağduriyetler yaşanmasına yol açabilecektir. Sözleşmenin ispatı noktasında ortaya çıkması muhtemel mağduriyetleri önlemek amacıyla havayoluyla yolcu taşımalarında yolcu bileti düzenlenmesine ilişkin Montreal Sözleşmesinde yer alan hükümlerin kıyas yoluyla denizyoluyla yolcu taşıma sözleşmeleri bakımından da uygulama alanı bulması gerektiği savunulmaktadır. (Karaarslan, 2024, *Yolcu Bileti*, s.3)

Karayoluyla gerçekleşen yolcu taşımaları bakımından yolcu bileti, 4925 sayılı Karayolları Taşıma Kanununun 3. maddesinde tanımlanmıştır. Buna göre yolcu bileti, yolcunun taşınması yükümlülüğünü içeren, yönetmelikte öngörülen şekil ve şartları taşıyan ve yolcuya verilmesi zorunlu belge olarak tanımlanmıştır. Türk hukuku açısından karayoluyla yapılan taşımalarda bilet düzenlenmesine Vergi Usul Kanunu tarafından da birtakım sonuçlar bağlandığı görülmektedir. Bu nedenle bu tür taşımalarda yolcu biletinin kanun ve yönetmelikte belirlenen şartlarda düzenlenme zorunluluğu, hava taşımalarında taşıyıcının bilet düzenleme zorunluluğuna kıyasla daha ağırdır. (Çelik, 2019, s.81)

2.1.2. Taşımayı Gereği Gibi ve Zamanında Yapma Borcu

Taşıyıcının yolcu taşımalarında taşıma işini gereği gibi ve zamanında yapması gerekmektedir. Taşımanın gereği gibi yapılmasından, yolculuğun yolcu için gerekli asgari konforu içermesi anlaşılırken zamanında gerçekleşmesinden de taşımanın gecikme olmadan gerçekleştirilmesi anlaşılır. (Congar, 2024, s.125; Canbolat, 2006, s.45; Akkurt, 2018, s.193) Bu anlam TTK m. 914 hükmünde yer alan “...rahat bir yolculukla...” ifadesinden çıkarılmaktadır. Taşımanın zamanında gerçekleşmesine ilişkin olarak taşıyıcının gecikmeden doğan sorumluluğu ise TTK m. 908 vd. hükümlerinde düzenlenmiştir. Ayrıca taşımanın hiç gerçekleşmemesi ihtimaline ilişkin olarak da TTK m. 907 çeşitli ihtimallere ilişkin olarak sorumluluğu taşıyıcı ile yolcu arasında dağıtmıştır.

Havayoluyla yolcu taşıma işlerinde taşıyıcının taşımayı gereği gibi ve zamanında yapma borcu, TSHK m. 122 ve Montreal Sözleşmesi m.19’da düzenlenen taşıyıcının gecikmeden doğan sorumluluğuna ilişkin hükümlerden çıkarılmaktadır. (Birinci Uzun, 2020, s.121; Kök, 2024, s.112) Bununla birlikte kanun ve Sözleşme, taşıyıcının gecikmeden dolayı sorumlu olabilmesi için bir zararın varlığını şart koştur. Ayrıca Montreal Sözleşmesi madde 19, “...taşıyıcı kendisinin veya kendi adamları ya da temsilcilerinin zararın gerçekleşmesini önlemek için makul ölçüde alınması gereken bütün önlemleri aldığını veya bu türden önlemlerin alınmasına imkân bulunmadığını ispatlarsa sorumluluktan kurtulur...” şeklindeki düzenlemeyle taşıyıcıya sorumluluktan kurtulma imkânı da getirmiştir.

Denizyoluyla yolcu taşımalarında taşıyıcının taşımayı gerektiği gibi ve zamanında yerine getirme yükümlülüğü onun taşıma sözleşmesinden doğan asli yükümlülüğünün bir bölümüdür. (Uluğ Cicim, 2012, s.532) Taşıyıcı, kural olarak taşıma işini, taşıma sözleşmesinde kararlaştırılan zamanda yerine getirmelidir. Taşımanın zamanında yerine getirilmemesi taşımanın zamanında başlamaması veya zamanında bitirilememesi şeklinde meydana gelebilir. Taşıyıcının gecikmeden doğan sorumluluğunun dayanağı TTK m. 908 vd. hükümleridir. (Özen, 2018, s.60)

Karayoluyla yolcu taşımalarında taşıyıcının taşımayı gereği gibi ve zamanında yerine getirme borcu, tamamen TTK’nın genel hükümlerinde düzenlenen kurallar çerçevesinde işlerlik kazanmaktadır. Taşıyıcının taşımayı gereği gibi ve zamanında yerine getirme yükümlülüğü bakımından sorumluluğu TTK’nın 908 vd. hükümleri uyarınca

söz konusu olacaktır. (Çelik, 2019, s.81)

2.1.3. Yolcuları Varma Yerine Sağ Salim Götürme Borcu

Taşıyıcının yolcu taşıma sözleşmelerinden doğan bir diğer borcu yolcuyu varma yerine sağ salim ulaştırma borcudur. Taşıyıcının, yolcuyu varma yerine sağ salim ulaştırma borcunda sağ sıfatı yolcunun hayatta kalmasını, salim sıfatı da bedensel bütünlüğün zedelenmeden esen kalması anlamına gelir. (Akkurt, 2018, s.199; Uluğ Cicim, 2012, s.532) Bu borç TTK m. 914'te *"Taşıyıcı, yolcuları rahat bir yolculukla ve sağlıklı olarak gidecekleri yere ulaştırmakla... yükümlüdür..."* şeklinde düzenlenmiştir. Taşıyıcının yolcuya yönelik olarak yükümlü olduğu sağ salim ulaştırma borcu yolcuyla birlikte taşınan bagaj bakımından da uygulama alanı bulacaktır. Taşıyıcının yolcuyu varma yerine sağ salim ulaştırma yükümlülüğünün ihlali halinde taşıyıcının ölüm ve bedensel zarar nedeniyle sorumluluğu söz konusu olur. (Canbolat, 2006, s.61; Congar, 2024, s.126)

Havayoluyla gerçekleşen yolcu taşımalarında taşıyıcının ölüm ve bedensel zarardan doğan sorumluluğu Montreal Sözleşmesi'nin 17. maddesinde ve TSHK'nın 120. maddesinde düzenlenmiştir. Montreal Sözleşmesi m. 17 taşıyıcının ölüm ve bedensel zarardan sorumluluğunu *"Taşıyıcı, yolcunun ölümü veya cismani zarar görmesi halinde maruz kalınan zarardan, sadece ölüm veya yaralanmaya yol açan kazanın hava aracına biniş veya araçtan iniş işlemleri esnasında ya da hava aracının içerisinde gerçekleşmesi şartıyla sorumludur."* şeklinde düzenlemiştir. Benzer bir hüküm TSHK m. 120'de de yer almaktadır. Anılan kanun maddesindeki düzenleme *"Yolcunun ölümü veya herhangi bir cismani zarara uğraması halinde, bu zarara sebebiyet veren kaza hava aracında veya iniş veya binış sırasında meydana geldiği takdirde, taşıyıcı sorumludur."* şeklindedir. Buradaki iniş ve binış işlemlerini yolcunun, taşıyıcının hakimiyet alanına girdiği an ile hakimiyet alanından çıktığı an olarak anlamak daha doğru olacaktır. (Gölcüklü, 2015, s.96)

Denizyoluyla yolcu taşımaları bakımından taşıyıcının yolcuyu varma yerine sağ salim ulaştırma borcu onun asli edim yükümlülüğünün diğer bölümünü oluşturur. Taşımanın sağ salim yerine getirilmesi borcu taşıyıcının yolcunun uğradığı zarardan sorumluluğuna ilişkin TTK m. 1256 hükmünden kaynaklanmaktadır. Anılan hükme göre taşıyıcı, yolcunun gemi kazası yüzünden ölmesi veya yaralanmasından doğan zarardan sorumludur. Bununla birlikte taşıyıcı yolcunun ölümünde herhangi bir kusuru olmadığını ispatlarsa sorumluluktan kurtulma imkânına sahiptir. Türk Ticaret Kanunu'nda yer alan bu hüküm 2002

Atina Protokolüyle bire bir aynıdır. (Uluğ Cicim, 2012, s.532; Özen, 2018, s.73)

Karayolu taşımalarında taşıyıcının yolcuyu sağ salim varma yerine ulaştırma borcu, KTK m. 7'de kendine yer bulmaktadır. Karayolu Taşıma Kanunu'nda yer alan düzenlemenin TTK hükümlerine yakın, hatta neredeyse birebir aynı olduğu söylenebilir. Karayoluyla yolcu taşımaları bakımından da taşıyıcının yolcuyu varma yerine sağ salim ulaştırma borcu asli edim borcudur. (Çelik, 2019, s.78) Bu bağlamda taşıyıcı taşımanın gerçekleştirileceği aracın yola elverişli olmasını sağlamak ve taşımayı gerçekleştirecek yardımcılarını özenle seçmek zorundadır. (Çelik, s.82)

Karayoluyla yolcu taşımada, taşıyıcının yolcuyu varma yerine sağ salim ulaştırma borcunun ihlali halinde uygulanacak yaptırım olan ölüm ve bedensel zarardan doğan sorumluluk şartlarına ilişkin düzenleme ise 2017 yılında yapılan değişiklik neticesinde KTK'dan kaldırılmıştır. Bu konuda kanunda boşluk bulunsa da bu boşluk Yargıtay tarafından taşıyıcının sigorta yükümlülüğüne dair şartlar gözetilerek doldurulmuştur.⁷ Bu nedenle karayoluyla yolcu taşıma işlerinde taşıyıcı, sigorta yükümlülüğü kapsamında yolcunun uğradığı ölüm ve bedensel zararından sorumlu tutulabilmektedir. Taşıyıcının yolcunun uğradığı ölüm ve bedensel zarar nedeniyle sorumlu olabilmesi için ölüm veya bedensel zarar doğuran olayın yolcunun taşıyıcının himayesinde olduğu sırada meydana gelmesi gerekir. Taşıyıcının himayesinde bulunma, taşıta binilecek yerden başlayıp taşıttan inilinceye kadar devam eder. (Çelik, 2019, s.95)

2.2. Eşya Taşımalarında Taşıyıcının Borçları

2.2.1. Taşıma Senedi Düzenleme Borcu

Taşıyıcının eşya taşımaları kapsamında yerine getirmekle yükümlü olduğu borçlardan biri taşıma senedi düzenlemektir. TTK m. 856 taşıma senedinin taraflardan birinin istemi üzerine düzenleneceğini düzenlemiştir. Ayrıca aynı hükmün ikinci fıkrasında da taşıma senedi düzenlenmemiş olsa bile tarafların birbirine uygun irade beyanıyla taşıma sözleşmesinin kurulmuş olacağı ifade edilmiştir. Bu düzenleme ışığında eşya taşımaları bakımından da yolcu bileti düzenlenmesinde olduğu gibi, taşıma senedi düzenlenmesinin taşıma sözleşmesinin kurulması bakımından zorunlu unsur olmadığı söylenebilir. (Kök, 2024, s.95; Eriş, 2015, s.367) Nitekim TTK m. 858, taşıma senedinin taşıma

⁷ Yargıtay HGK 27.06.2018, 2018/11-504 E., 2018/1258 K. (E.T. 18.04.2025) mevzuat.adalet.gov.tr

sözleşmesinin yapıldığına, içeriğine ve eşyanın taşıyıcı tarafından teslim alındığına kanıt olacağını düzenlemekle, taşıma senedinin işlevinin bir ispat aracı olduğunu hüküm altına almıştır.

Hava taşımaları bakımından taşıyıcının yük senedi düzenleme borcu incelendiğinde ise Montreal Sözleşmesinin 4. Maddesinde hava yük fişinin düzenleneceği hüküm altına alınmıştır. Türk Ticaret Kanunu'nda yer alan düzenlemenin aksine burada taşıyıcıya yük senedi düzenleme noktasında bir tür mecburiyet getirildiği söylenebilir. (Kula, 2024, s.81) Türk Sivil Havacılık Kanunu m. 110'da da taşıyıcının belirli unsurları içeren bir yük senedini taşıtana vermekle yükümlü olduğu açıkça ifade edilmiştir. Taşıyıcının yük senedi düzenleme zorunluluğu sözleşmenin kurulmasına ilişkin bir unsur olmayıp yük senedi bir ispat aracı görevi görür. Nitekim TSHK m. 110/2 yük senedi olmadan yükün taşıyıcı tarafından kabul edilmesinin taşıma sözleşmesinin kurulmasına veya geçerliliğine etki etmeyeceğini ifade etmektedir. Hava taşımaları açısından hava yük senedinin düzenlenmemesi veya hava yük senedi olmadan yükün taşıyıcı tarafından teslim alınması bakımından ise yolcu taşımalarında bilete ilişkin düzenlemeler aynen tekrar edilmiştir. Türk Sivil Havacılık Kanunu'na göre, bu halde taşıyıcı kanunun sorumluluğu kaldıran veya sınırlayan hükümlerinden yararlanamaz. Bununla birlikte hava yük senedinin TTK m. 1228 vd. hükümlerinde düzenlenen konişmento şeklinde düzenlenmesinin önünde bir engel yoktur. Bu halde hava yük senedi konişmento hükümlerine tabi olur. (Kök, 2024, s.88)

Denizyoluyla eşya taşımalarında taşıyıcı konişmento düzenler. Düzenlenecek konişmentonun da TTK m. 1229'da sayılan unsurları içermesi gerekir. Konişmento birden fazla nüsha halinde düzenlenebilir. Konişmento da diğer taşıma sözleşmesi türlerinde olduğu gibi taraflar arasında bir taşıma sözleşmesinin yapıldığına dair bir ispat aracı görevi üstlenmektedir. Ancak konişmentonun tek işlevi taşıma sözleşmesinin varlığını ispatlamak değildir. TTK m. 1230 vd. hükümleri uyarınca konişmento ayrıca eşyanın mülkiyetini temsil eden bir tür kıymetli evraktır. (Ülgen, Helvacı, Kaya, Nomer Ertan, 2021, s.7) Konişmento emre, nama veya hamiline düzenlenebilir. TTK m. 1230 hükmüne göre eşya, konişmentonun meşru hamiline teslim edilir. Birden fazla meşru hamil bulunursa kaptan bütün hamillerin başvurusunu reddederek eşyayı bir ambara veya başka güvenli bir yere tevdi etmek ve bunu başvuran konişmento hamillerine bildirmek zorundadır. Türk Ticaret Kanunu m. 1242 hükmüne göre ise taşıyıcı taşınacak eşyayı teslim aldığını konişmentodan başka her türlü senetle de dü-

zenleyebilir. Ancak konişmento dışındaki diğer senetlerin ispat gücü konişmentoya nazaran daha zayıftır. Zira bu tür senetler de taşıma sözleşmesinin varlığına ve eşyanın taşıyıcı tarafından teslim alındığına dair karine oluştursa da bu karinenin aksi ispat edilebilir.

Karayoluyla eşya taşıma sözleşmelerinde düzenlenecek taşıma senedinin karşılığı ise sevk mektubudur. Sevk mektubu, CMR m. 4'te *"Taşıma mukavelesi bir sevk mektubunun düzenlenmesi ile gerçekleştirilir. Bu mektubun yokluğu usule aykırı oluşu veya kaybolması, bu Sözleşme hükümlerine tabi olacak olan taşıma mukavelesinin varlığı ve geçerliliğini etkilemez."* şeklinde düzenlenmiştir. Bu madde kapsamında da sevk mektubu düzenlenmesinin CMR bakımından bir zorunluluk olmadığı söylenebilir. (Yılmaz, 2007, s.19) Nitekim CMR m. 9 da sevk mektubunun taşıma sözleşmesinin akdine, mukaveleliğin koşullarına ve yüklerin taşıyıcı tarafından kabul edildiğine dair karine teşkil edeceği ifade edilmiştir. Karayolu Taşıma Kanunu hükümlerinde ise karayoluyla eşya taşımalarında taşıma senetlerine ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu konuda kanun, yönetmelik hükümlerine atıf yapmaktadır. Karayolu Taşıma Yönetmeliğinin⁸ 39. maddesinde ise taşıma senedinin düzenlemesi ve yolculuk boyunca taşıtta bulunması zorunlu kılınmıştır. Ancak uluslararası taşımalar yönünden bu şart aranmamış ve Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmalara atıf yapılmıştır. Bu bağlamda uluslararası taşımalar yönünden CMR hükümlerine ilişkin açıklamalarımız geçerlidir.

2.2.2. Taşımayı Gereği Gibi ve Zamanında Yapma Borcu

Taşıyıcının taşıma sözleşmesini tam anlamda ifa etmiş sayılması için kendisine teslim edilen eşyayı herhangi bir hasara veya zarara uğratmadan gönderilene teslim etmesi gerekir. Taşıyıcının eşya taşımalarındaki asli edim yükümlülüğü olan bu borç, taşımayı gereği gibi ve zamanında yerine getirme borcu olarak ifade edilebilir. Taşımayı gereği gibi yerine getirme deyiminden eşyanın hasara uğramaması yahut zayi olmaması (TTK m.871) anlaşılırken zamanında yerine getirme deyiminden de taşıma işinin taraflarca kararlaştırılan sürede, süre kararlaştırılmamışsa özenli taşıyıcıya tanınabilecek makul bir süre içinde yerine getirilmesi (TTK m.873) anlaşılmalıdır. Eşya taşıma sözleşmeleri eşyanın teslimiyle sona ereceğinden taşıyıcı, bu yükümlülüğün eşyanın gönderilene teslim edilmesine kadar sorumlu olacaktır. (Eriş, 2015, s.495; Canbolat, 2006, s.49; Congar, 2024, s.132)

Havayoluyla taşıma işlerinde taşıyıcının taşımayı zamanında yapma

8 2018 Karayolu Taşıma Yönetmeliği (R.G. Tarih: 08.01.2018 Sayı: 30295)

borcu, eşya taşımaları ve yolcu taşımaları bakımından aynı hükümlere tabidir. Zira, Montreal Konvansiyonu ile TSHK, gecikmeden dolayı sorumluluk bakımından yolcu, bagaj ve kargo taşımalarını birbirinden ayırmamıştır. Buna göre taşıyıcının taşımayı zamanında yerine getirme borcu TSHK m. 122 ve Montreal Sözleşmesi m. 19'da düzenlenen taşıyıcının gecikmeden doğan sorumluluğuna ilişkin hükümlerden çıkarılmaktadır. Havayolu taşımalarında taşıyıcının gecikme nedeniyle sorumluluğu yukarıda yolcu taşımaları bakımından açıklandığından tekrara düşmemek adına bu bölümde daha fazla açıklama yapmaya gerek görülmemiştir.

Havayoluyla eşya taşımalarında taşınan eşyanın hasara uğramasından dolayı sorumluluk ise Montreal Konvansiyonu m. 18 ile TSHK m. 121'de düzenlenmiştir. İlgili hükümlere göre eşyanın ziyayı veya hasar, havayolu ile taşıma sırasında meydana gelmişse taşıyıcı eşyanın ziyayı veya hasardan sorumludur. Burada hasarın taşıma sırasında gerçekleşmesinden eşyanın taşıyıcının hakimiyet alanına girmesi ile gönderilene teslim edilmesi arasındaki zaman dilimi anlaşılmalıdır. (Kök, 2024, s.110)

Denizyoluyla eşya taşımalarında taşıyıcının gecikmeden ya da eşyanın hasar ve ziyandan dolayı sorumlu olduğu TTK'nın 1178. maddesinde ifade edilmiştir. Buna göre taşıyıcının eşyanın teslimindeki gecikmeden ve eşyanın zayı olması veya hasara uğramasından dolayı sorumlu olabilmesi gecikme, hasar veya ziyan eşya taşıyıcının hakimiyetindeyken gerçekleşmiş olması gerekir. Eşyanın taşıyıcının hakimiyetinde sayılabilmesi için taşıyıcı tarafından teslim alınmış ve gönderilene henüz teslim edilmemiş olması gerekir. Belirtmek gerekir ki eşyanın gemiye yüklenmesi işlerinin de taşıyıcı tarafından üstlenildiği sözleşmelerde taşıyıcının eşya üzerinde hakimiyetinin yükleme anından başladığı kabul edilmelidir. (Kula, 2018, s.84)

Karayoluyla gerçekleşen eşya taşımaları bakımından taşıyıcının hasar ve gecikmeden doğan sorumluluğu ise CMR m. 17'de hüküm altına alınmıştır. Buna göre taşıyıcı, yükü teslim aldığı andan, teslim edinceye kadar, bunların kısmen veya tamamen kaybından ve doğacak hasardan sorumludur. Bununla birlikte eğer hasar veya gecikme; istek sahibinin hatası veya ihmaliinden, istek sahibinin verdiği talimattan, yüke has bir kusurdan yahut da taşımacının önlenmesine olanak bulunmayan durumlardan ileri gelmiş ise, taşımacı sorumlu tutulamayacaktır. Hasar veya gecikmenin istek sahibinden veya yükün kendisinden kaynaklandığını ispat etmek ise taşıyıcının yükümlülüğüdür.

2.2.3. Talimatlara Uygun Hareket Etme Borcu

Eşya taşımaları bakımından taşıyıcının borçlarından birisi de taşıma işiyle ilgili olarak gönderen ve gönderilenden talimat alma yükümlülüğüdür. (Congar, 2024, s.128; Yüce, 2024, s.121; Kula, 2018, s.65) Türk Ticaret Kanunu hükümlerinde taşıyıcının talimat alma yükümlülüğü 868. maddede açıkça ifade edilmiştir. Buna göre gönderen taşıyıcıya taşımının yapılması için gereken emir ve talimatları verebileceği gibi taşımının durdurulması, eşyanın geri getirilmesi, başka bir varma yerine götürülmesi veya başka bir gönderilene teslim edilmesini isteyebilir. Gönderen böyle bir talepte bulunduğu taşıyıcı bu talepleri yerine getirmek zorundadır. Ancak talimatların yerine getirilmesi için taşıyıcı gönderenden kendisine avans ödenmesini talep edebilir. Ayrıca talimatların yerine getirilmesi, bir zarar tehdidini beraberinde getiriyorsa artık taşıyıcı, yükletenin talimatlarını yerine getirmekle yükümlü değildir. Gönderen, sahip olduğu talimat verme hakkını kural olarak eşyanın varma yerine ulaşmasına kadar kullanabilir. Eşya varma yerine ulaştıktan sonra talimat verme hakkı gönderilene geçer. (Congar, 2024, s.128; Yüce, 2024, s.122; Kula, 2018, s.87) Gönderilenin kullanabileceği talimat verme yetkisinin kapsamı da gönderenin verebileceği talimatlarla aynıdır.

Hava taşımalarında taşıyıcının talimatlara uygun hareket etme borcu TSHK'da da benzer şekilde düzenlenmiştir. TSHK'nın 113. maddesi gönderenin taşıma süresince yük üzerinde tasarruf hakkına sahip olduğunu düzenlemektedir. Aynı maddenin üçüncü fıkrasında ise gönderenin tasarruf hakkını kullanması nedeniyle ortaya çıkan masraflardan sorumlu olduğu ifade edilmiştir. Gönderenin tasarruf hakkının kapsamı madde hükmünde açıkça ifade edilmemiş olsa da tasarruf hakkının kapsamından TTK m. 868'de sayılan hallerin gönderenin tasarruf yetkisinin kapsamını oluşturduğu söylenebilir. (Kök, 2024, s.92) Nitekim, Montreal Sözleşmesinin 12. maddesi de gönderenin sahip olduğu tasarruf yetkisinin kapsamını yükü hareket veya varış alanlarında geri almak veya yol üzerindeki herhangi bir iniş yerinde bıraktırmak veya varış yerinde ya da yol üzerindeki bir yerde hava yük senedinde ismi yazılı alıcıdan başka birine teslimini istemek olarak açıklamıştır.

Deniz taşımaları bakımından taşıyıcının talimat alma yükümlülüğü TTK'nın 1112. Maddesinde yükle ilgili olanların menfaatlerini koruma yükümlülüğü olarak düzenlenmiştir. Anılan hükme göre talimat alma yükümlülüğü kaptana ait olup kaptan, zararın önüne geçilmesi

veya azaltılması için gerekli olan hallerde yükle ilgililerin talimatını almakla yükümlüdür. Deniz taşımaları bakımından taşıyıcının talimat alma yükümlülüğü bağlamında başkaca hüküm bulunmadığından TTK m.868 hükmünün deniz taşımaları bakımından da geçerli olduğu söylenebilir. (Kula, 2018, s.64)

Karayoluyla eşya taşıma işlerinde taşıyıcının talimat alma yükümlülüğü CMR m.12'de düzenlenmiştir. CMR m.12 ile havayolu taşımalarında taşıyıcının talimat alma yükümlülüğünü düzenleyen Montreal Konvansiyonu'nun 12. maddesi birbirine hayli benzer düzenlemeler içermektedir. CMR hükümlerine göre gönderen, taşıyıcıdan taşımayı durdurmasını, teslimin yapılacağı yeri değiştirmesini veya sevk mektubunda gösterilen alıcıdan başkasına teslim etmesini istemek suretiyle yüke tasarruf etmek hakkına sahiptir. Taşıyıcı talimatlara aykırı hareket etmesinden veya talimatları yerine getirmemesinden doğan zararları tazmin etmekle yükümlüdür.

SONUÇ

Taşıma sözleşmelerinde taşıyıcının rolü, yalnızca fiziki bir nakil hizmetinin yerine getirilmesi ile sınırlı olmayıp, hukuki sorumluluk ve hakların kapsamlı bir şekilde belirlenmesini de zorunlu kılar. Bu bağlamda taşıyıcının akdi, fiili ve müteakip taşıyıcı olmak üzere farklı türleri bulunduğu dikkate alındığında, taşıma faaliyetlerinde yer alan aktörlerin görev ve yükümlülüklerinin doğru bir biçimde tespiti hayati önem taşır. Özellikle taşımaların çok aşamalı ve farklı taşıma yollarını içeren karma nitelikte olması, taşıyıcılar arasındaki ilişkiyi daha karmaşık hale getirmektedir.

Akdi taşıyıcı, taşıma sözleşmesini doğrudan yolcu veya gönderenle imzalayan ve hukuki sorumluluğun esasen üzerinde olduğu kişidir. Akdi taşıyıcılık sıfatının kazanılabilmesi için taşıma işinin taahhüt edilmesi yeterli olup taşıma işinin gerçekleştirilmesi gerekmez. Bu nedenle akdi taşıyıcının tacir olması gerekmemektedir. Zira sözleşme yapma ehliyetine sahip olan herkes taşıma sözleşmesiyle akdi taşıyıcı sıfatını kazanabilir.

Fiili taşıyıcı, taşıma işini fiilen yerine getiren kişi olarak, özellikle taşımanın güvenliği ve zamanında gerçekleşmesi açısından kritik bir sorumluluğa sahiptir. Fiili taşıyıcılık sıfatının kazanılması ise taşıma türüne göre farklılık göstermektedir. Hava taşımalarında taşıma işini akdi taşıyıcıya karşı üstlenen kişi fiili taşıyıcı sıfatını kazanırken karayolu taşımalarında fiili taşıyıcı sıfatının kazanılabilmesi için taşıma işinin en azından bir kısmının ayrıca gerçekleştirilmiş olması da gerek-

mektedir. Deniz taşımalarında ise fiili taşıyıcılık sıfatının kazanılması tartışmalı olsa da öğretide kabul edilen görüşe göre hava taşımalarında olduğu gibi taşıma işinin taahhüt edilmesinin yeterli olduğudur.

Müteakip taşıyıcı ise ardışık taşımaların yer aldığı karma taşımacılık faaliyetlerinde belirli bir taşıma bölümünü üstlenmekte ve bu yönüyle hem akdi hem de fiili taşıyıcının rolüne kısmen yaklaşmaktadır. Bu ayrım, uygulamada karşılaşılan sorumluluk paylaşımı, rücu hakları ve tazminat talepleri gibi birçok sorunun çözümünde belirleyici rol oynamaktadır. Müteakip taşıyıcı sıfatının kazanılmasında hava ve deniz taşımaları yönünden taşıma sözleşmesi kurulurken müteakip taşıma ve müteakip taşıyıcılar hakkında yolcu veya gönderene açıkça bilgi verilmesi şartı aranmıştır. Karayolu taşımalarında ise hava ve deniz taşımalarından farklı olarak bilgi verme şartı yerine eşya taşımalarında taşıma senedinin müteakip taşıyıcıya devri şartı aranmaktadır.

Taşıyıcının sahip olduğu hakların kapsamı ve yorumu, taşıma türüne göre farklılık arz edebilir. Hava, kara ve deniz yolu taşımacılığı, her biri farklı düzenlemelere tabi olan taşıma türleridir. Bu taşıma türlerine ilişkin ulusal mevzuatlar ve uluslararası sözleşmeler, taşıyıcının sorumluluğunu sınırlayan ya da ortadan kaldıran hükümler içermekte, aynı zamanda taşıyıcıya belirli savunma mekanizmaları da tanımaktadır. Örneğin, taşıyıcının yolcu taşımalarında sahip olduğu nizam belirleme hakkı kapsamında hava ve deniz taşımalarında taşıyıcıya tanınan yaptırım hakkı karayolu taşımalarında taşıyıcıya tanınmamıştır. Taşıyıcının haklarının belirlenmesinde taşıma türünün mahiyeti önem arz eden bir husustur.

Taşıma türlerinin mahiyetine taşıyıcının diğer hakları ve bu hakların kullanılması farklılık arz etse de taşıyıcının ücret isteme ve hapis hakkını kullanması bakımından taşıma türleri arasında bir farklılık bulunmamaktadır. Taşıma sözleşmelerinde ücret, sözleşmenin asli unsuru olup ücretin kararlaştırılmadığı bir taşıma sözleşmesi Türk Ticaret Kanunu kapsamına girmeyecektir. Taşıyıcın hapis hakkı ise, ücretin taşıyıcıya ödenmediği hallerde söz konusu olacaktır. Buna göre taşıyıcı kendisine ödenmesi gereken ücret veya diğer alacaklarının tahsil edilebilmesi için kendisine teslim edilen eşya veya bagaj üzerinde hapis hakkını kullanabilecektir.

Taşıyıcı taşıma sözleşmesiyle taşımayı hem gereği gibi ve zamanında gerçekleştirmeyi, yolcuyu varma yerine sağ salım ulaştırmayı, eşyayı gönderenden talimat almayı ve taşıma senedi veya yolcu bileti düzenlemeyi borçlanır. Taşıyıcının her bir borcuna aykırı hareketine

bağlanan sonuçlar ise Türk Ticaret Kanunu ile özel kanuni düzenlemeler ile uluslararası anlaşma metinleriyle düzenlenmiştir. Buna göre taşıyıcının gecikmeden, eşyanın hasar veya ziyaından doğan sorumluluğu vardır. Taşıma senedi veya yolcu bileti ise kural olarak yalnızca ispat aracı olduğundan taşıma senedi veya yolcu biletinin düzenlenmemesi tek başına taşıyıcının sorumluluğunu doğurmayacaktır.

Sonuç olarak, taşıma hukukunda taşıyıcıya tanınan hakların, onun üstlendiği sorumluluklarla dengeli bir şekilde dağıtılması hem taşıma faaliyetlerinin etkinliği hem de taraflar arası hukuki güvencenin sağlanması açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte taşıyıcı türlerinin belirlenmesi ile taşıyıcının hak ve borçları bakımından ortaya çıkan kavramsal farklılıklar hem öğretide hem de uygulamada karmaşa yaratmaktadır. Bu karmaşanın temelinde taşıma türlerine ilişkin uluslararası anlaşmalar ve özel kanuni düzenlemeler ile Türk Ticaret Kanunu'nun taşıma işlerine ilişkin düzenlemeleri arasındaki farklılıklar yer almaktadır. Kanaatimizce kanunkoyucu tarafından başta kavramsal farklılıkları gidermek amacıyla taşıma işlerine ilişkin genel ve özel mevzuat hükümleri yeniden ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akkurt, S. S. (2018). Sivil Havayolu ile Yolcu Taşımacılığından Kaynaklanan Hukukî Sorumluluk. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Birinci Uzun, T. (2020). Uluslararası Hava Taşımalarında Taşıyıcının Sorumluluğu. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Canbolat, A. G. (2006). Hava Taşıma Sözleşmelerinde Taşıyıcının Sorumluluğu. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Congar, H. C. (2024). Taşıma ve Sigorta Hukuku Serisi – VI Havayolu Taşımacılığında Taşıyıcının Sorumluluğu (Kurallar, Yükümlülükler ve Uygulamalar). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çelik, A. Ç. (2019). Karayoluyla Yolcu Taşıma. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Eriş, G. (2015). Açıklamalı – Gerekçeli – İçtihatlı Taşıma Hukuku (6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gençtürk, M. (2005). Uluslararası Konvansiyonlara Göre Taşıyıcının Eşya Taşımalarında Gecikmeden Doğan Sorumluluğu. İstanbul:

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- Gölcüklü, İ. (2015). Montreal Sözleşmesi Uyarınca Taşıyıcının Uluslararası Yolcu Taşıma Sözleşmesi'nden Doğan Sorumluluğu. İstanbul: Koç Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İren, O. (2021). CMR Hükümleri Uyarınca Taşıyıcının Yardımcı Kişilerden Doğan Sorumluluğu ve Taşıyıcılar Arası Rücu İlişkileri, İstanbul: Mef Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karaarslan, T. A. (2024). Deniz Yoluyla Yolcu Taşımalarında Yolcu Bileti Kavramı ve Biletin İçeriği. Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(1), 1-37. (Yolcu Bileti)
- Karaarslan, T. A. (2024). Türk Ticaret Kanunu Bakımından Deniz Yoluyla Yolcu Taşıma Sözleşmelerinde Yolcunun Bagaj Hakkındaki Yükümlülükleri ve Taşıyanın Hapis Hakkı. Karatekin Hukuk Dergisi, 2(1), 1-25. (Hapis Hakkı)
- Kaya, S. (2020). Karşılaştırmalı Hukukta Hava Yolu ile Yapılan Uluslararası Taşımalarda Yolcunun Ölümü veya Yaralanması Halinde Taşıyıcının Sorumluluğu. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
- Kök, C. F. (2024). Hava Yolu ile Yük Taşımacılığında Kaynaklanan Hukuki Sorumluluk. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kula, N. (2018). Türk Eşya Taşıma Hukuku. Ankara: Seçkin Yayıncılık,
- Türkel, D. T. (2022). Fiilî Taşıyanın Bizzat Gerçekleştirdiği Taşımanın (TTK m. 1191 II) Yorumuna Dair Sorunlar. Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, 38(1), 85-119.
- Öcal, M. (2024). Fiili Taşıyanın Sorumluluğu. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Özen, M. (2018). Deniz Yoluyla Yolcu Taşıma Sözleşmesi Sözleşmenin Taraflarının Sözleşmeden Kaynaklanan Sorumlulukları. Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi, 4(1), 57-89.
- Saygı, Ö. (2019), Karayolu ile Eşya Taşımacılığında TTK m. 879 Kapsamında Taşıyıcının Sorumlu Olduğu Kişiler. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 18(4), 1220-1231.
- Uluğ Cicim, İ. (2012) Yeni Türk Ticaret Kanunu'na Göre Deniz Yolu ile Yolcu Taşıma Sözleşmesi. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Hukuk Araştırmaları Dergisi, 18(2), 525-544.

Ülgen, H., Helvacı, M., Kaya, A., Nomer Ertan, F. N. (2021). Kıymetli Evrak Hukuku. İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Yılmaz, O. (2007). CMR Hükümlerine Göre Müteakip Taşıma. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yolcu, E. (2014). Havayoluyla Yapılan Uluslararası Yük ve Yolcu Taşıma Sözleşmelerinde Taşıyıcının Sorumluluğu. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yüce, A. A. (2024). Taşıma Hukuku, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zorlu, G. V. (2017). 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Kapsamında Fiili Taşıyan/Taşıyıcı. İstanbul Barosu Dergisi, 91(1), 142-151

İŞ YERİ NEZAKETSİZLİĞİNİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÖZEL GÜVENLİK GÖREVLİLERİ VE OFİS ÇALIŞANLARI ARASINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Ömer ÇOBAN¹

İsmail ÖZDEMİR²

Özet:

Günümüz çalışma hayatında kaçınılmaz olarak karşılaşılan ve istenmeyen bir tutum olan iş yeri nezaketsizliği, başta çalışanların kuruma olan bağlılığını azaltmakta, motivasyonlarını düşürmekte ve önemli performans kayıplarına yol açabilmektedir. Bu çalışma, iş yeri nezaketsizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin özel güvenlik görevlileri ve diğer ofis çalışanları arasında nasıl farklılaştığını karşılaştırmalı bir analizle incelemektedir. Araştırma, bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bir kurumun teknoloji ve operasyon merkezinde bulunan çalışanlardan toplanan verilerle yapılmıştır. Araştırmanın verileri anket tekniğiyle 321 katılımcıdan elde edilmiş; SPSS 25.0 yazılımı kullanılarak sırasıyla güvenilirlik analizi, normallik testi, tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizi ve t-testi uygulanarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın bulguları, iş yeri nezaketsizliği ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı ve ters yönlü bir ilişki bulunduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İşyeri Nezaketsizliği, Örgütsel Bağlılık, Çalışan Tutumları, Yönetici Tutumları.

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, info@dromercoban.com.tr, 0009-0009-7532-6949

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, iozdemir@gedik.edu.tr, 0009-0007-0438-9518

THE EFFECT OF WORKPLACE INCIVILITY ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A COMPARATIVE ANALYSIS BETWEEN PRIVATE SECURITY GUARDS AND OFFICE EMPLOYEES

Abstract:

Workplace incivility, an undesirable behavior inevitably encountered in today's working life, primarily reduces employees' organizational commitment, lowers their motivation, and leads to significant performance losses. This study examines the relationship between workplace incivility and organizational commitment, and comparatively analyzes how this relationship differs between private security personnel and other office employees. The research was conducted using data collected from employees working at the technology and operations center of a banking institution. Data were gathered via a survey method from 321 participants, and analyzed using SPSS 25.0 software through reliability analysis, normality testing, descriptive statistics, correlation analysis, and independent samples t-test. The findings of this study reveal a significant and negative relationship between workplace incivility and organizational commitment.

Keywords: Workplace Incivility, Organizational Commitment, Employee Attitudes, Managerial Attitudes.

1. GİRİŞ

Günümüz şirketlerinde çalışanlar arası etkileşim, iş ortamının verimliliği ve sürekliliği açısından kritik bir unsur olarak kabul edilmektedir. Ancak, son yıllarda artan çalışma temposu ve rekabet ortamı, iş yeri nezaketsizliğinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. İş yeri nezaketsizliği, bireyler arası etkileşimde saygı ve nezaket kurallarına uyulmaması sonucunda ortaya çıkan, düşük yoğunluklu ancak sürekli tekrar eden olumsuz davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Andersson & Pearson, 1999). Bu tür davranışlar, çalışanlar arası sosyal bağların zayıflamasına, iletişimin kopmasına ve uzun vadede örgütsel bağlılığın azalmasına neden olabilmektedir (Pearson vd., 2000).

Örgütsel bağlılık, çalışanların iş yerlerine ve işverenlerine olan bağlılıklarının derecesini ifade eden kritik bir kavramdır (Meyer & Allen, 1991). Literatürde örgütsel bağlılığın, çalışan motivasyonu, performan-

sı ve işten ayrılma niyeti gibi birçok önemli değişkenle ilişkili olduğu belirtilmektedir. Nezaketsiz iş ortamlarında çalışanlar kendilerini değer verilmemiş, dışlanmış ve stres altında hissetmekte, bu durum da iş tatminlerini ve örgüte duydukları bağlılığı zayıflatmaktadır (Blau & Andersson, 2005).

Bu çalışma, iş yeri nezaketsizliğinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bir kurumda gerçekleştirilmiş olup, özellikle operasyon ve teknoloji merkezinde çalışan bireylerin görüşlerine dayanmaktadır. Anket yöntemiyle toplanan veriler, SPSS 25.0 yazılımı aracılığıyla analiz edilmiş ve iş yeri nezaketsizliğinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi istatistiksel açıdan incelenmiştir. Araştırmanın temel hipotezleri, iş yeri nezaketsizliğinin örgütsel bağlılığa olumsuz yönde etki ettiği ve bu etkinin özel güvenlik görevlileri ile ofis çalışanları arasında farklılık gösterdiği yönündedir.

Bu çalışmanın bulgularının, işletmelerin çalışan memnuniyetini ve bağlılığını artırmak amacıyla uygulayabileceği stratejilerin belirlenmesine katkı sağlaması beklenmektedir. Aynı zamanda, iş yeri nezaketsizliği ile mücadeleye yönelik önleyici politikalar geliştirilmesi gerekliliğini de vurgulamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 İŞYERİ NEZAKETSİZLİĞİ

Türk Dil Kurumu, “nezaketsizlik” kavramını “ince ve nazik olmama durumu” olarak tanımlamaktadır (TDK Sözlüğü, 2025b). Nezaketsizlik, bireyler arası ilişkilerde saygı kurallarının ihlal edilmesinden toplumsal düzenin bozulmasına kadar geniş bir çerçevede değerlendirilebilen bir kavramdır (Carter, 1998). Nezaketin zıttı olan bu kavram, başkalarına karşı duyarsızlık göstermeyi, kişilerarası ilişkilerde saygı normlarını ihlal eden kaba ve düşüncesiz davranışları içermektedir (Andersson & Pearson, 1999, ss. 452–471). Pearson ve çalışma arkadaşları, nezaketsizliği; sosyal ilişkilerin zayıflamasına, iletişimin kesintiye uğramasına ve empati düzeyinin düşmesine yol açabilen olumsuz bir tutum biçimi olarak tanımlamaktadır. (Pearson vd., 2000, ss. 123–137) .

Çalışma ortamında nezaketsizlik, yerleşik normlara aykırı, kaba ve saygısız davranışlar ile kendini gösteren, düşük yoğunluklu ancak yaygın bir kişilerarası uyumsuzluk biçimi olarak tanımlanabilir (Andersson & Pearson, 1999, ss. 452–471). Örneğin, telefon görüşmelerin-

de sert bir üslup kullanmak, iş arkadaşları hakkında olumsuz yorumlar yapmak ya da mesai arkadaşına kaba bir dil ile e-posta göndermek, iş yeri nezaketsizliğinin somut örnekleri arasında yer almaktadır (Blau & Andersson, 2005, ss. 595–614).

Andersson ve Pearson (1999), iş yeri nezaketsizliğini karşılıklı saygı kurallarının çiğnenmesi ve zarar verme amacı açık olmayan hafif olumsuz davranışlar olarak tanımlar (Andersson & Pearson, 1999, ss. 452–471). Bu tür davranışlar çalışma ortamında gerginlik yaratırken, çalışanlar arasındaki etkileşimi olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, iş yeri nezaketsizliği kavramı örgütsel yapılar içinde ele alınmalı ve detaylı şekilde incelenmelidir. Saygının ve nezaketin hâkim olduğu bir çalışma ortamı, çalışanların örgüte olan bağlılığını artırarak hem bireysel hem de kurumsal verimliliğin yükselmesine katkıda bulunabilir (Söyük vd., 2019, ss. 48–54).

2.2 ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

Türk Dil Kurumu, “örgüt” kavramını, “ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere bir araya gelen kişi veya kurumların oluşturduğu yapı; teşekkül veya teşkilat” olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda, bir kuruluşa bağlı alt birimlerin tümü anlamına da gelmektedir (TDK Sözlüğü, 2025c). “Bağlılık” kavramı ise “merbutiyet” olarak ifade edilmektedir (TDK Sözlüğü, 2025a).

1956 yılında William Whyte’in ‘Örgüt İnsanı’ adlı çalışmasıyla literatüre giren örgütsel bağlılık kavramı, zamanla farklı akademik alanlarda ele alınmış ve çok yönlü biçimde incelenmiştir (Gül, 2002, ss. 37–56). Bununla birlikte, kavrama yönelik çeşitli bakış açıları nedeniyle, literatürde örgütsel bağlılık konusunda kesin ve ortak bir tanım üzerinde uzlaşıya varılamamıştır (Candan & Yetim, 2018, ss. 3440–3454).

Örgütsel bağlılık, genel anlamda çalışanın işletmenin amaçlarını benimsemesi, bu amaçlarla özdeşleşmesi ve onlara katkıda bulunma isteği olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, çalışanın işletmeye olan güveninin güçlü olması, kendisini organizasyonun vazgeçilmez bir parçası olarak görmesi ve örgütün başarısı için sürekli çaba göstermesi, örgütsel bağlılığın temel unsurları arasında sayılmaktadır (Gürkan, 2006, s. 5).

Becker (1960), örgütsel bağlılığı, çalışanların örgütte biriktirdikleri deneyim, emek ve kazanımlarını kaybetme endişesine dayanan bir bağlılık türü olarak nitelendirmektedir (Becker, 1960). Meyer ve Allen (1991) ise bu kavramı, bireyin örgütte kalma kararlarını yönlendiren

ve örgüte duyduğu bağın niteliğini belirleyen bir olgu olarak ele almaktadır (Meyer & Allen, 1991). Yüksel (2007), örgütsel bağlılığı; çalışanın işe duyduğu ilgi ve bağlılığın yanı sıra, örgütün değerlerini içselleştirmesiyle ortaya çıkan zihinsel, davranışsal ve tutum temelli bir eğilim olarak tanımlamaktadır (Yüksel, 2007).

Örgütsel bağlılığı güçlü olan çalışanlar, çalışma ortamında daha uyumlu, memnun ve verimli performans sergilemektedir. Bu bireyler, çalışma ortamlarında sadakatle hareket ederken, aynı zamanda düşük maliyetli ve sürdürülebilir bir iş gücü oluşumuna katkıda bulunmaktadır (Balcı, 2003). İşine bağlılık hisseden bireyler, kurumun hedef ve değerlerini içselleştirerek, bu doğrultuda beklentilere ve kurallara gönüllü uyum gösterir. Ayrıca, bu çalışanlar, kurumun başarısını desteklemek için beklenenden daha fazla çaba harcama eğiliminde olup, iş yerinde uzun vadeli bir kariyer planlamaya daha yatkındır. Örgütsel bağlılığı yüksek bireyler, çoğunlukla içsel motivasyonlarıyla hareket ederler. Örgütsel bağlılığı güçlü olan bireyler genellikle içsel motivasyon kaynaklı hareket ederler; bu motivasyon, dışarıdan gelen denetimlerden çok, kendi davranışlarının olumlu sonuçlarının yarattığı tatminle ilişkilidir (Balay, 2000, s. 3).

2.3 DEĞİŞKENLER ARASI İLİŞKİNİN ANALİZ VE HİPOTEZLER

Literatürde iş yeri nezaketsizliği ile ilişkili değişkenleri ele alan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu bağlamda Özdemir (2020), çalışanların maruz kaldığı nezaketsiz davranışların, işletmelerin verimliliğini düşüren davranışlara yol açtığını ortaya koymuştur. Aynı çalışmada, bu ilişkide olumsuz duyguların aracı rol oynadığı tespit edilmiştir. Yapılan analizler, olumsuz duygusal deneyimler ile verimliliği azaltıcı çalışma davranışları arasında istatistiksel açıdan önemli bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Elde edilen verilere göre, personelin duygusal olarak olumsuz bir durum yaşaması, iş yerinde istenmeyen ve verimsizliğe yol açan eylemlerde bulunma olasılığını artırmaktadır. Bunun yanı sıra, çalışma ortamındaki kaba davranışların da performansı düşürücü faaliyetlerle güçlü bir şekilde ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Araştırma bulguları, mesleki ortamda nezaketten yoksun muamele gören kişilerin, bu durum karşısında geliştirdikleri negatif psikolojik tepkilerin, iş kalitesini düşüren davranışlara daha fazla meyletmelerine neden olabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, kurumların çalışma ortamındaki saygısız davranışları engellemeye yönelik politikalar oluşturmaları büyük önem taşımaktadır (Özdemir, 2020).

Benzer bir çerçevede, Rasul-Zada (2021) tarafından gerçekleştirilen bir çalışma, iş yerinde yaşanan nezaketsiz davranışların çalışanların kurumdan ayrılma eğilimleri üzerindeki etkisini yönetici ve meslektaş kaynaklı olarak incelemiştir. Kütahya'daki seramik ve porselen endüstrisinde faaliyet gösteren 293 çalışan üzerinde yürütülen araştırmada, toplanan veriler SPSS yazılımı kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmada; keşfedici faktör analizi, iç tutarlılık testleri, değişkenler arası ilişki ve nedensellik incelemeleri yapılmıştır.

Elde edilen sonuçlar, gerek yöneticiler gerekse iş arkadaşlarından kaynaklanan kaba davranışların, personelin işten ayrılma kararını önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır. Yöneticilerin aşağılayıcı tavırları ve meslektaşlar arasında yaygınlaşan dedikodu kültürünün, çalışanların örgütsel bağlılığını zayıflatan temel unsurlar olduğu gözlemlenmiştir. Araştırma, özellikle yönetici kaynaklı olumsuz davranışların işten ayrılma niyetini tetiklemede daha belirleyici olduğunu, ancak iş arkadaşlarının sergilediği dışlayıcı tutumların da benzer sonuçlara yol açtığını vurgulamaktadır. Bu bulgular doğrultusunda, çalışma, iş yerindeki olumsuz sosyal etkileşimlerin önlenmesine yönelik kurumsal düzenlemelerin gerekliliğine dikkat çekmektedir (Rasul-Zada, 2021).

Bu araştırma ile de iş yeri nezaketsizliğinin, örgütsel bağlılığa etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamada geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

H1: İş yeri nezaketsizliği ile örgütsel bağlılığı arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

H2: Özel güvenlik görevlileri ve ofis çalışanlarına göre, iş yeri nezaketsizliğinin örgütsel bağlılığa etkisi farklılık gösterir.

3. YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, iş yeri nezaketsizliğinin, örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi araştırmak ve bu ilişkinin ofis çalışanları ile özel güvenlik görevlileri açısından farklılaşp, farklılaşmadığını araştırmaktır.

Bu çalışmada veriler, yapılandırılmış bir anket formu aracılığıyla katılımcılardan doğrudan toplanmıştır. Veriler, bir bankanın İstanbul'da faaliyet gösteren operasyon ve teknoloji merkezinde görev yapan 321 kişiden toplanmıştır. Toplanan verilerin analizi SPSS 25.0 paket programında analiz edilmiştir.

Araştırmada; demografik bilgiler, iş yeri nezaketsizliği ve örgütsel bağlılık ölçeklerinden oluşan 5'li Likert tipi bir anket uygulanmıştır.

İşyeri nezaketsizliği, Cortina vd. (2001) geliştirilen ve Polatçı-Özçalık (2013) uyarlanan 5'li Likert ölçeğiyle ölçülmüştür. Ölçeğin orijinal güvenilirliği $\alpha=0.81$ iken, bu çalışmada alt boyutlar için $\alpha=0.90-0.91$ aralığında bulunmuştur (Polatçı & Özçalık, 2013).

Örgütsel bağlılık ölçümü için Meyer, Allen ve Smith (1993) tarafından geliştirilen ve Dağlı ve arkadaşları (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan Örgütsel Bağlılık Ölçeği kullanılmıştır. 18 maddeden oluşan ölçeğin Duygusal Bağlılık ($\alpha=0.80$), Normatif Bağlılık ($\alpha=0.73$) ve Devam Bağlılığı ($\alpha=0.80$) olmak üzere üç alt boyutu bulunmaktadır. Ölçekte dört madde ters kodlanmaktadır. Uyarlama çalışmasında elde edilen güvenilirlik değerleri ölçeğin geçerli bir ölçüm aracı olduğunu göstermektedir (Han vd., 2018).

Bu çalışmadan toplanan verilere dayalı olarak yapılan güvenilirlik analizinde ise; İşyeri nezaketsizliği ölçeği için Cronbach's α değeri $\approx 0,91$ bulunmuş olup, bu değer ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Örgütsel Bağlılık alt boyutları için de yüksek güvenilirlik değerleri elde edilmiştir. Duygusal Bağlılık alt ölçeği için $\alpha \approx 0,94$, Devamlılık Bağlılığı için $\alpha \approx 0,88$ ve Normatif Bağlılık için $\alpha \approx 0,94$ hesaplanmıştır. Bu sonuçlar, ölçüm araçlarının iç tutarlılığı ve güvenilirliğini desteklemektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin dağılımlarının normal olup olmadığını belirlemek amacıyla Shapiro-Wilk Normallik Testi uygulanmıştır. Çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri, verilerin normal dağılıma uygunluğunu değerlendirmek için analiz edilmiştir. Yapılan Shapiro-Wilk testi sonuçlarına göre, tüm değişkenler için $p < 0,001$ bulunmuş olup, bu sonuç verilerin normal dağılıma uymadığını göstermektedir.

Tablo 1: Normallik Testi

Değişken	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)	Shapiro-Wilk p Değeri
İşyeri Nezaketsizliği	Negatif	Negatif	$p < 0,001$
Örgütsel Bağlılık	Negatif	Negatif	$p < 0,001$

4. BULGULAR

4.1 Demografik Bulgular

Demografik açıklama tablosuna göre anket katılımcıları, ofis çalışanları ve özel güvenlik görevlisinden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında toplam 321 geçerli yanıt elde edilmiştir. Katılımcıların çalıştıkları pozisyonlara bakıldığında, yüzde 66,4'ü ofis çalışanı, yüzde 33,6'sı ise özel güvenlik görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Pozisyonu Tablosu

Pozisyon	Frekans (n)	Yüzde (%)
Ofis Çalışanı	213	66,4
Özel Güvenlik Görevlisi	108	33,6
Toplam	321	100

4.2 Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2, örneklemdeki değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerini sunmaktadır. Her bir değişkenin ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerleri yer almaktadır. Ortalama değer, genel eğilimi gösterirken, standart sapma verilerin yayılımını, asgari ve maksimum değerler ise veri setindeki uç noktaları belirtmektedir. İşyeri nezaketsizliği ve örgütsel bağlılık değişkenlerinde ortalama değerlerin yüksekliği, katılımcıların çoğunluğunun düşük nezaketsizlik ve güçlü bağlılık deneyimlediğini göstermektedir. Bu bulgular, örneklem geneli eğilimleri hakkında bilgi sunmaktadır.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
İşyeri Nezaketsizliği (Genel)	1,47	0,79	1	5
Örgütsel Bağlılık (Genel)	4,10	1,07	1	5

4.3 Hipotez Testi

H1: İşyeri Nezaketsizliği ile Örgütsel Bağlılık Arasında Negatif Yönlü Anlamlı Bir İlişki Vardır.

Korelasyon analizi, işyeri nezaketsizliği ile örgütsel bağlılık arasında orta seviyede negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir ($r = -0.45$).

P-değeri (0.0001), bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu doğrulamaktadır.

İşyeri nezaketsizliği, çalışanların örgüte duyduğu bağlılıkları olumsuz etkiler. Nezaketsizlik, çalışanların bağlılıklarını zayıflatır ve bu durum örgütün performansını olumsuz etkileyebilir.

Tablo 4: H1 Hipotezi testi sonuçları

Hipotez	Korelasyon Katsayısı (r)	p-değeri
İşyeri nezaketsizliği ile örgütsel bağlılık arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.	-0.45	0.0001*

* $P < 0.05$ seviyesinde anlamlıdır.

H2: Özel Güvenlik Görevlileri ve Ofis Çalışanlarına Göre İşyeri Nezaketsizliğinin Örgütsel Bağlılığa Etkisi Farklılık Gösterir.

T-testi sonucunda, iş yeri nezaketsizliğinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin, özel güvenlik görevlileri ile ofis çalışanları arasında anlamlı bir fark gösterdiği bulunmuştur ($t = 2.34$, $p = 0.02$). Bu, iş yeri nezaketsizliğinin her iki grup üzerinde farklı etkiler yarattığını göstermektedir.

Fark, her iki grubun iş yeri deneyimlerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Özel güvenlik görevlileri ile ofis çalışanlarının karşılaştığı nezaketsizlik türleri farklıdır.

Tablo 5 : H2 Hipotez Test Sonucu

Hipotez 2	t-istatistiği	p-değeri
İşyeri nezaketsizliğinin örgütsel bağlılığa etkisi, özel güvenlik görevlileri ve ofis çalışanlarına göre farklılık gösterir.	2,34	0,02

* $P < 0.05$ seviyesinde anlamlıdır.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1 Tartışma

Bu araştırmada elde edilen bulgular, iş yeri nezaketsizliğinin örgütsel bağlılık üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ve bu etkinin çalışan

türüne göre değişiklik gösterdiğini ortaya koymuştur. Elde edilen bu sonuçlar, literatürdeki benzer çalışmalarla büyük ölçüde örtüşmektedir.

Blau ve Andersson (2005) tarafından yapılan çalışmada da iş yeri nezaketsizliği, çalışanların motivasyonunu ve kuruma olan bağlılığını olumsuz etkileyen bir unsur olarak tanımlanmış ve bu bulgunun, mevcut araştırmadaki negatif korelasyon ile uyumlu olduğu görülmüştür (Blau & Andersson, 2005). Aynı şekilde, Pearson, Andersson ve Porath (2000) tarafından iş yeri nezaketsizliği; çalışanlar arasında sosyal bağların zayıflamasına ve örgütsel bağlılıkta düşüşe neden olan bir faktör olarak açıklanmıştır (Pearson vd., 2000).

Rasul-Zada (2021) tarafından yapılan çalışmada ise iş yeri nezaketsizliğinin işten ayrılma niyetini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, mevcut çalışmadaki “örgütsel bağlılığın azalması” ile örtüşmektedir; çünkü bağlılık azaldığında çalışanların işten ayrılma eğilimi artmaktadır (Rasul-Zada, 2021).

Ancak bu çalışmayı özgün kılan nokta, iş yeri nezaketsizliğinin farklı çalışan grupları (ofis çalışanları ve özel güvenlik görevlileri) üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak ele almasıdır. Literatürde bu yönüyle ele alınan çok sınırlı sayıda çalışma bulunması, mevcut araştırmayı alana katkı sağlayan önemli bir çaba haline getirmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, özel güvenlik görevlilerinin iş yeri nezaketsizliğinden daha fazla etkilendikleri ve bu durumun bağlılık düzeylerini daha çok düşürdüğü gözlemlenmiştir. Bu farklılık, özellikle fiziksel ortam, iletişim biçimleri ve görev yapısı gibi unsurların etkisiyle açıklanabilir.

Bununla birlikte, araştırmanın sınırlı bir örneklem grubuna (bir bankanın operasyon ve teknoloji merkezi) uygulanmış olması, genelleme yapılmasını kısıtlayan bir unsur olarak değerlendirilebilir. Gelecek çalışmalarda daha farklı sektörler ve daha geniş örneklemle yapılacak analizler, bu konuda daha genel geçer sonuçlara ulaşılmasına olanak sağlayacaktır.

5.2 Sonuç

Bu araştırma, iş yeri nezaketsizliğinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini özel güvenlik görevlileri ve ofis çalışanları arasında karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Elde edilen bulgular, iş yeri nezaketsizliği arttıkça çalışanların örgütsel bağlılıklarının anlamlı şekilde azaldığını göstermektedir. Bu sonuç, iş yerinde saygı ve nezakete dayalı bir ileti-

şim ortamının, çalışanların kuruma olan bağlılıklarını artırmada kritik rol oynadığını göstermektedir.

Araştırmanın bir diğer önemli sonucu, iş yeri nezaketsizliğinin etkilerinin çalışan türüne göre farklılık göstermesidir. Özel güvenlik görevlileri, ofis çalışanlarına kıyasla iş yeri nezaketsizliğinden daha fazla etkilenmekte ve bu durum onların örgüte olan bağlılık düzeylerini daha fazla düşürmektedir. Bu durum, çalışanların iş tanımları, iletişim sıklıkları, görev ortamları ve üst yönetimle etkileşim düzeyleri gibi faktörlerin nezaketsizliğe verdikleri tepkiyi şekillendirebildiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın bulguları, daha önce yapılan çalışmalarla genel anlamda uyum içerisindedir. Ancak bu çalışmanın literatüre katkısı, iş yeri nezaketsizliğinin farklı personel türleri üzerindeki etkilerini doğrudan karşılaştırarak göstermesi yönüyle dikkat çekicidir. Bu yönüyle, örgütsel davranış literatürüne yeni ve uygulamaya dönük bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Ayrıca çalışma, örgütlerde yaygın olarak gözlemlenebilen ancak genellikle göz ardı edilen düşük yoğunluklu olumsuz davranışların (nezaketsizlik gibi) çalışanlar üzerinde ciddi sonuçlara yol açabileceğini göstermiştir. Bu bağlamda, iş yeri nezaketsizliği sadece bireysel değil; kurumsal sonuçları olan bir sorun olarak ele alınmalı ve önleyici stratejiler geliştirilmelidir

5.3 Öneriler

Bu araştırma sonucunda, iş yeri nezaketsizliğinin çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerini olumsuz etkilediği görülmüştür. Bu durum, kurumların insan kaynakları uygulamalarında ve yönetsel yaklaşımlarında daha dikkatli ve duyarlı olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Çalışanlar arasında nezaketin ve saygılı iletişimin yaygınlaştırılması, örgütsel bağlılığı artırmak açısından önemlidir. Özellikle yöneticilerin iletişim tarzı, çalışanların kuruma olan bağlılıkları üzerinde doğrudan etkili olabileceğinden, bu konuda bilinçlendirme eğitimleri verilmesi yararlı olabilir. Aynı zamanda, çalışanların yaşadığı olumsuz deneyimlerin açıkça paylaşılabileceği, güvenilir ve anonim bildirim mekanizmalarının kurulması önerilmektedir.

Araştırma bulguları, farklı görev türlerine sahip çalışan gruplarının iş yeri nezaketsizliğinden farklı düzeylerde etkilendiğini göstermektedir. Bu nedenle, işyerlerinde tek tip değil, farklı pozisyonların koşullarına ve ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş uygulamaların geliştirilmesi

faydalı olacaktır. Örneğin, özel güvenlik görevlileri gibi daha fazla dış etkenle karşılaşan gruplar için daha fazla destekleyici uygulamalara ihtiyaç duyulabilir.

Gelecek araştırmalarda, farklı sektörlerde ve farklı bölgelerde benzer çalışmaların yapılması, bu alandaki bilgi birikimini artıracaktır. Ayrıca, iş yeri nezaketsizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide rol oynayabilecek aracı ve düzenleyici değişkenlerin (örneğin stres, psikolojik sermaye, iş tatmini) de araştırmalara dâhil edilmesi, daha kapsamlı sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilir. Nitel araştırmalarla çalışanların kişisel deneyimlerinin detaylı bir şekilde ele alınması da bu alandaki bilgi derinliğini artıracaktır.

Bu çalışma, iş yeri nezaketsizliğinin çalışan bağlılığı üzerindeki etkilerini farklı gruplar üzerinden inceleyerek literatüre özgün bir katkı sunmuştur. Kurumlar açısından ise bu sonuçlar, çalışan bağlılığını güçlendirmek ve iş ortamını iyileştirmek adına somut adımlar atılması gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Andersson, L. M., & Pearson, C. M. (1999). Tit for tat? The spiraling effect of incivility in the workplace. *Academy of management review*, 24(3), 452–471.
- Balay, R. (2000). *Yönetici ve öğretmenlerde: örgütsel bağlılık*. Nobel.
- Balcı, A. (2003). *Örgütsel sosyalleşme: kuram stratejisi ve taktikleri*. Pegem A Yayıncılık.
- Becker, H. S. (1960). Notes on the concept of commitment. *American journal of Sociology*, 66(1), 32–40.
- Blau, G., & Andersson, L. (2005). Testing a measure of instigated workplace incivility. *Journal of occupational and organizational psychology*, 78(4), 595–614.
- Candan, H., & Yetim, Ş. (2018). Kamu Çalışanlarının Örgütsel Sinizm Düzeylerinin Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisini İncelemeye Yönelik Bir Araştırma: Karaman Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(29), 3440–3454.
- Carter, S. L. (1998). Civility: Manners, morals, and the etiquette of democracy. (No Title).

- Gül, H. (2002). Örgütsel bağlılık yaklaşımlarının mukayesesi ve değerlendirmesi. *Ege Academic Review*, 2(1), 37–56.
- Gürkan, G. Ç. (2006). *Örgütsel bağlılık: Örgütsel iklimin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi ve Trakya Üniversitesi'nde örgüt iklimi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin araştırılması. (Yüksek Lisans Tezi).*
- Han, B., Dağlı, A., & Elçiçek, Z. (2018). Örgütsel Bağlılık Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68), 1788–1800. <https://doi.org/10.17755/esosder.445932>
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human resource management review*, 1(1), 61–89.
- Özdemir, S. (2020). *İşyeri Nezaketsizliği ile Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı Arasındaki İlişkide Negatif Duygulanımın Rolü. (Yüksek Lisans Tezi).* 1–128.
- Pearson, C. M., Andersson, L. M., & Porath, C. L. (2000). Assessing and attacking workplace incivility. *Organizational dynamics*, 29(2), 123–137.
- Polatçı, S., & Özçalık, F. (2013). Yapısal Ve Psikolojik Güçlendirmenin İşyeri Nezaketsizliği Ve Tükenmişliğe Etkisi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 1(1), 17–34.
- Rasul-Zada, A. (2021). *İşyeri Nezaketsizliğinin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi).* 1–138.
- Söyük, S., Kocabey, A., & Gün, İ. (2019). Workplace incivility and workplace ostracism in healthcare workers. *International Journal of Humanities and Social Science Invention (IJHSSI)*, 8(8), 48–54.
- TDK Sözlüğü. (2025a). *Bağlılık*. <https://sozluk.gov.tr/?ara=bağlılık>
- TDK Sözlüğü. (2025b). *Nezaketsizlik*. <https://sozluk.gov.tr/?ara=nezaketsizlik%0A>
- TDK Sözlüğü. (2025c). *Örgüt*. <https://sozluk.gov.tr/?ara=örgüt>
- Yüksel, Ö. (2007). *İnsan kaynakları yönetimi*. Gazi Kitabevi.

ORMAN YANGINLARINDAKİ DAVRANIŞ ŞEKİLLERİNİN İNCELENMESİ (MARMARİS ÖRNEĞİ)

Ramazan SÜZGEÇ¹

H. Uğur ÖNCEL²

Özet

Orman yangınları, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de doğal ve insani çevre üzerinde ciddi etkiler yaratan felaketler arasındadır. İklim değişikliği, insan faaliyetleri, çevresel faktörler yangınların sıklığını ve şiddetini artırmaktadır. Türkiye’nin önemli orman alanlarından olan Marmaris ve çevresi, bu felaketlerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Orman yangınlarının yol açtığı sosyal, ekonomik, çevresel kayıpların azaltılması için yalnızca teknik müdahaleler yeterli olmayıp, aynı zamanda insanların yangın öncesi, sırası ve sonrasında nasıl davrandığının anlaşılması büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Marmaris örneğinde orman yangınlarında insan davranışları detaylı analiz edilecektir. Yangın öncesinde alınan önlemler, yangın sırasındaki tepkiler yangın sonrasında sergilenen davranış kalıpları incelenecek, bu süreçleri etkileyen faktörler değerlendirilecektir. Bireylerin risk algısı, tahliye süreçlerindeki kararları ve yangın sonrası toparlanma sürecine katılımları ele alınacaktır. Yangına müdahale sürecinde toplumun rolü, gönüllü katılımın önemi afet bilincinin yangın yönetimine etkisi tartışılacaktır. Orman yangınlarının sosyal, ekonomik ve çevresel boyutları incelenerek, bölgesel düzeyde yangın dinamikleri irdelenecektir. Çalışmanın amacı, yangın yönetimi ve korunma stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlamaktır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, Marmaris’te orman yangınlarıyla mücadelede insan davranışlarını daha iyi anlamaya yönelik öneriler sunulacaktır. Böylelikle gelecekte benzer felaketlere karşı etkili stratejiler geliştirilebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Orman yangınları, İnsan davranışları, Marmaris yangınları, Yangın öncesi davranış, Yangın sonrası davranış.

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İş Sağlığı ve Güvenliği Anabilim Dalı, ramazan_4248@hotmail.com

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, İstanbul, Türkiye. ugur.oncel@gedik.edu.tr ORCID: 0000-0002-6900-1955.

BEHAVIOR IN FOREST FIRES EXAMINATION OF FIGURES (MARMARIS EXAMPLE)

Abstract

Wildfires, like in many parts of the world, are among the disasters that have significant effects on both the natural and human environments in Turkey. Climate change, human activities, and environmental factors are increasing the frequency and intensity of these fires. Marmaris and its surrounding areas, which are among Turkey's important forest regions, are heavily affected by these disasters. To reduce the social, economic, and environmental losses caused by wildfires, technical interventions alone are not sufficient; it is also crucial to understand how people behave before, during, and after the fire.

In this study, human behaviors during wildfires in Marmaris will be analyzed in detail. Measures taken before the fire, reactions during the fire, and behavior patterns after the fire will be examined, and the factors affecting these processes will be evaluated. The study will address individuals' risk perception, decisions during evacuation processes, and their participation in the recovery process after the fire. The role of the community in the intervention process, the importance of voluntary participation, and the impact of disaster awareness on fire management will be discussed. By examining the social, economic, and environmental aspects of wildfires, the regional dynamics of fires will be explored. The aim of this study is to contribute to the development of fire management and prevention strategies. Based on the findings, recommendations will be made to better understand human behaviors in combating wildfires in Marmaris. In this way, effective strategies can be developed for future similar disasters.

Key Words: Forest fires, Human behavior, Marmaris wildfires, Pre-fire behavior, Post-fire behavior.

1. GİRİŞ

Bu tez çalışması, Marmaris ve çevresindeki orman yangınlarında insan davranışlarının incelenmesi üzerine odaklanmaktadır. Orman yangınları, doğal ve insani çevre üzerinde derin etkiler yaratan önemli felaketlerdir. Artan iklim değişikliği, çevresel faktörler ve insan faaliyetleri, yangınların sıklığını ve şiddetini artırarak daha karmaşık bir mücadele sürecini zorunlu kılmaktadır. Orman yangınlarının etkilerinin azaltılması ve yangınla daha etkin mücadele edilebilmesi için

yalnızca teknik ve fiziksel yöntemler yeterli olmamakta, aynı zamanda yangın öncesi, sırası ve sonrasında insanların sergilediği davranışların analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Orman yangınları, doğal ve yapay nedenlerle meydana gelen, ormanların ve diğer bitki örtüsünün yanması sonucu çevreye büyük zararlar veren olaylardır. Bu olaylar sadece biyolojik çeşitliliği ve ekosistemi yok etmekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik kayıplara da neden olur. Orman yangınlarının etkileri genellikle uzun vadeli olup, iklim değişikliği üzerinde de olumsuz etkiler yaratabilir. Bu nedenle orman yangınlarını anlamak ve müdahale etmek, önemli bir konudur.

Bu bağlamda çalışma, bireylerin ve toplulukların orman yangınları karşısında verdiği tepkileri, tercih ettikleri stratejileri ve bu süreçteki karar alma dinamiklerini anlamayı amaçlamaktadır. Yangın öncesi farkındalık, hazırlık ve risk algıları, yangın sırasında acil durum tepkileri ve müdahale stratejileri, yangın sonrası toparlanma, dayanışma ve yeniden yapılanma süreçleri bu çalışmanın ana inceleme alanlarını oluşturmaktadır.

Özellikle Marmaris bölgesinde son yıllarda yaşanan yangınlar örnek alınarak, bu yangınların etkileri ve toplumsal tepkileri detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Yangın öncesi farkındalık çalışmaları, yangın sırasında alınan kararların etkinliği ve yangın sonrası iyileştirme süreçlerinde bireylerin ve yerel toplulukların oynadığı roller kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Ayrıca, sosyal, ekonomik ve çevresel faktörlerin insan davranışlarına olan etkisi de ele alınarak, yangınlarla mücadele süreçlerinin nasıl optimize edilebileceği üzerine öneriler sunulacaktır.

Bu tez, yangınlarla mücadelede insan davranışlarının önemini vurgulamakta ve bu davranışların anlaşılmasının, yangın yönetimi stratejilerinin geliştirilmesi için kritik bir zemin oluşturacağını savunmaktadır. Marmaris örneği üzerinden elde edilecek bulgular, ulusal ve uluslararası ölçekte orman yangınlarının yönetimine yönelik daha etkili ve kapsamlı politikaların oluşturulmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Orman yangınları, dünya genelinde ciddi ekolojik ve ekonomik zararlara yol açabilen doğal afetler arasında yer almaktadır. Bu afetler, bitki örtüsü, biyoçeşitlilik, iklim değişikliği ve yerel ekonomiler üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Ayrıca, yangınlar insan hayatını da tehdit edebilir ve büyük maddi kayıplara neden olabilir. Bu nedenle, orman yangınlarının etkili bir şekilde yönetilmesi ve kontrol altına

alınması büyük önem taşımaktadır.

Marmaris ve çevresi, Türkiye'nin yangın riski altındaki bölgelerinden biridir. Bu bölge, sıcak ve kuru yaz aylarında yüksek sıcaklıklarla birlikte yoğun ormanlık alanlara sahiptir, bu da orman yangınlarının sıklıkla meydana gelmesine neden olmaktadır. Ancak, orman yangınlarının kontrol altına alınması ve zararlarının azaltılması sadece teknik müdahalelerle değil, aynı zamanda insan davranışlarının anlaşılması ve bu davranışların yönetimiyle de ilgilidir.

Bu araştırmanın amacı, Marmaris ve çevresindeki orman yangınlarına insan tepkilerini incelemek ve yangın öncesi, sırası ve sonrasında davranış kalıplarını belirlemektir. Araştırmanın sonuçları, orman yangınlarıyla mücadele stratejilerinin geliştirilmesine ve toplumun bu tür afetlere karşı daha hazırlıklı hale gelmesine katkı sağlayabilir.

Bu bağlamda, araştırma yöntemi, katılımcı gözlem, anket çalışmaları ve odak grup görüşmeleri gibi nitel ve nicel araştırma tekniklerinin bir kombinasyonunu içerecek şekilde tasarlanmıştır. Katılımcıların yangın öncesi, sırası ve sonrasında deneyimleri toplanacak ve analiz edilecektir. Elde edilen bulgular, orman yangınlarına insan davranışlarının anlaşılmasına ve yangın yönetimi stratejilerinin iyileştirilmesine yönelik öneriler geliştirmek için kullanılacaktır. Bu araştırma, Marmaris ve çevresindeki orman yangınlarına karşı toplumsal direncin artırılmasına ve afet risklerinin azaltılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Yangın Davranışı

Yangın davranışı yalnızca alevin yayılma biçimi değil, aynı zamanda insanların bu olaylara karşı verdikleri tepkilerin bütünüdür (Tabachnick & Fidell, 2013). Toplumun yangın algısı, sosyo-ekonomik durumu, eğitim seviyesi, afet deneyimi ve yerel bilgi birikimi, yangınla mücadele sırasında sergilenen davranışları önemli ölçüde etkilemektedir (Doğan & Yılmaz, 2020).

2.2. Sosyal ve Psikolojik Etmenler

Toplumun yangın algısı, sosyo-ekonomik durumu, eğitim seviyesi, afet deneyimi ve yerel bilgi birikimi, yangınla mücadele sırasında sergilenen davranışları önemli ölçüde etkilemektedir. Risk algısı yüksek bireylerin daha hazırlıklı ve organize davrandığı; eğitim seviyesi düşük bireylerin ise panik davranışı gösterme olasılığının daha yüksek

olduğu gözlemlenmiştir.(Doğan & Yılmaz, 2020).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

3.1. Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, Marmaris ve çevresindeki orman yangınlarında insan davranışlarını detaylı bir şekilde incelemek ve yangın öncesi, sırası ve sonrasındaki davranış kalıplarını belirlemektir. Bu doğrultuda, bireylerin ve toplulukların orman yangınlarıyla karşılaş-tıklarında verdikleri tepkileri anlamak, bu tepkileri etkileyen sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik faktörleri analiz etmek çalışmanın merkezini oluşturmaktadır.

Araştırma, yangınla mücadele sürecinde insanların rollerini ve tercih ettikleri stratejileri ortaya koymayı hedeflemektedir. Özellikle, yangın başladığında bireylerin nasıl hareket ettiğini, hangi bilgi kaynaklarına başvurdıklarını, ne tür kaçış veya korunma yöntemleri tercih ettiklerini anlamak önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, toplumun yangın sonrası dönemde gösterdiği dayanışma, iyileştirme ve yeniden yapılanma süreçlerindeki katkıları da analiz edilecektir.

Bu çalışmada, bireylerin yangın öncesi farkındalık seviyeleri, risk algıları, eğitim durumları ve bu unsurların yangınlara karşı alınan önlemler üzerindeki etkisi incelenecektir. Yangın sırasındaki acil durum yönetimi ve toplumun bu yönetim süreçleriyle nasıl etkileşimde bulunduğu değerlendirilecektir. Yangın sonrası dönemde ise, hem bireylerin hem de yerel toplulukların sosyal, ekonomik ve psikolojik toparlanma süreçlerindeki davranışları, aynı zamanda bu süreçleri hızlandıran veya zorlaştıran faktörler araştırılacaktır.

Sonuç olarak, araştırma, yangın öncesi farkındalığı artırmak, yangın sırasında etkin mücadele yöntemlerini desteklemek ve yangın sonrası iyileşme süreçlerini güçlendirmek için insan davranışlarına dayalı daha etkili stratejiler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Marmaris örneği üzerinden elde edilecek bulguların, orman yangınlarının yönetimi ve önlenmesine yönelik ulusal ve bölgesel düzeyde katkı sağlaması hedeflenmektedir.

3.2. Önemi

Bu araştırmanın önemi, orman yangınlarının önlenmesi, kontrol altına alınması ve zararlarının azaltılması için insan davranışlarının anlaşılmasının gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. İnsanların yangınla karşılaştıklarında nasıl tepki verdiklerini ve bu tepkilerin yangınla

mücadele ve zararın azaltılması süreçlerine etkisini anlamak, daha etkili yangın yönetimi stratejilerinin geliştirilmesine ve toplumun yangınlara daha iyi hazırlanmasına yardımcı olabilir. Ayrıca, Marmaris gibi yangın riski altındaki bölgelerde insan davranışlarının incelenmesi, benzer bölgelerde benzer çalışmaların yapılmasına da öncülük edebilir ve genel bir model oluşturabilir. Bu nedenle, bu araştırma, orman yangınlarıyla mücadelede stratejilerin geliştirilmesine ve toplumun bu tür afetlere karşı daha dirençli hale gelmesine katkı sağlayabilir.

Orman yangınları, orman alanları ve diğer bitki örtüsünü etkileyen yangınlar olarak tanımlanır. Bu tür yangınlar, biyolojik çeşitlilik ve ekosistem için ciddi tehdit oluştururken, aynı zamanda su kaynaklarının kirlenmesi, toprak erozyonu gibi olumsuz etkilere neden olabilir. Orman yangınlarının önemi, sadece çevreye değil, aynı zamanda ekonomiye de zarar vermesi ve iklim değişikliği üzerinde etkilere sahip olmasıdır. Bu nedenle orman yangınlarına karşı alınacak tedbirler ve yapılacak araştırmalar büyük önem taşır.

Marmaris ve çevresindeki orman yangınlarında insanların sergilediği davranışlar, yangın öncesi farkındalık düzeyleri, sosyo-ekonomik durumları, eğitim seviyeleri ve risk

algılarıyla doğrudan ilişkilidir.(A.G.İpekçi,N.Serteser(2022). *Uluslararası Katılımlı Yangın Sempozyumu* 29-30 Eylül 2022.).

Marmaris bölgesindeki orman yangınlarına karşı insanların tutum ve davranışlarını anlamak amacıyla farklı sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin yangın yönetimi süreçlerine olan etkilerini incelemeyi hedeflemektedir. Aşağıdaki şekillerle bu çalışmayı daha da desteklemek mümkündür.

3.3. Farkındalık Düzeyi

Yangın Öncesi Farkındalık ve Davranış İlişkisi

Bireylerin orman yangınlarına yönelik bilgi düzeyleri ve bu bilgilerin davranışa dönüşme şekli, yangın öncesi müdahale kapasitesini doğrudan belirlemektedir. Yangınlar hakkında bilgi sahibi olan bireyler, riskleri daha erken fark eder, daha hızlı karar alır ve çevresindekileri de uyararak toplumsal tepkilerin organize olmasına katkı sağlarlar. Bu bağlamda yüksek farkındalık düzeyi, yalnızca bireysel güvenliği artırmakla kalmaz; aynı zamanda mahalle ölçeğinde kolektif hareket kabiliyetini güçlendirir.

Farkındalık; bireyin yaşadığı bölgenin yangın geçmişi, afet risk haritalarına erişimi, kamu bilgilendirme faaliyetlerinden yararlanma düzeyi ve yangın tatbikatlarına katılımı gibi birçok faktörle şekillenir. Özellikle Marmaris gibi yüksek riskli bölgelerde yaşayan bireylerin geçmiş yangın deneyimleri, farkındalık düzeyini artırıcı bir unsur olmakla birlikte, bu deneyimin eğitime ve davranışa dönüşüp dönüşmediği de önemlidir.

Medya kampanyaları, sosyal medya bilgilendirmeleri, okul ve kamu kurumlarında verilen temel afet eğitimi çalışmaları farkındalık yaratmada önemli rol oynamaktadır. Ancak bu tür bilgilendirmelerin yerelleştirilmemesi, halkın yaşadığı bölgeye özgü riskleri tam anlamaması gibi nedenlerle etkisiz kalabildiği de görülmektedir. Bu sebeple, afet eğitimi programlarının yerel dinamiklere göre tasarlanması, halkın kendi çevresine özgü tehditleri tanınması açısından kritik öneme sahiptir.

Ayrıca farkındalık düzeyinin yalnızca bilgiyle sınırlı kalmadığı, duygusal ve davranışsal boyutları da içerdiği unutulmamalıdır. Yani bir bireyin yangına dair bilgi sahibi olması, her zaman uygun davranışı sergileyeceği anlamına gelmemektedir. Bu nedenle farkındalık çalışmalarında; bilgi düzeyinin artırılmasının yanında, yangın anında doğru karar alma ve stres altında sağlıklı tepki verebilme becerilerinin de geliştirilmesi hedeflenmelidir.

Bu bağlamda Marmaris örneğinde, 2021 yangınlarında farkındalık düzeyi yüksek olan mahallelerin daha erken tahliye edildiği, bilgiye erişimi düşük olan kırsal kesimlerde ise panik ve gecikmeli tepkilerin yaşandığı gözlemlenmiştir.(OGM, 2023; Marmaris OİM, 2023). Bu durum, bölgesel eşitsizliklerin afetlere hazırlık kapasitesini ne denli etkilediğini göstermektedir.

3.4. Sosyo-Ekonomik Durum

Sosyo-Ekonomik Durum ve Yangına Tepki

Bireylerin yangın öncesi hazırlık düzeyleri, yangın sırasındaki tepkileri ve yangın sonrası toparlanma kapasiteleri üzerinde sosyo-ekonomik durumun belirleyici bir etkisi olduğu görülmektedir. Yüksek sosyo-ekonomik seviyeye sahip bireyler, daha dayanıklı konutlarda yaşamakta, yangına karşı koruyucu ekipmanlara erişebilmekte, tahliye süreçlerinde özel ulaşım imkanlarına sahip olmakla ve afet sonrası ekonomik kayıplarını daha hızlı telafi edebilmektedirler.

Bu bireylerin aynı zamanda bilgiye erişim kanallarına (internet,

medya, afet bilgilendirme sistemleri) daha entegre olmaları, afet anında bilinçli hareket etmelerine olanak tanımaktadır. Yangın sırasında bu bireylerin, evlerinde yangın söndürme sistemleri bulundurma, sigorta yaptıрма, özel güvenlik önlemleri alma gibi ek stratejilere başvurma oranları da dikkat çekicidir.

Öte yandan, düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip bireyler genellikle kırsal ve ulaşımı zor bölgelerde yaşamaktadır. Bu bireyler çoğu zaman resmi bilgilendirme ağlarına dahil olamamakta, yangın öncesi hazırlık için yeterli maddi kaynağa sahip olamamakta ve tahliye sürecinde zamanında hareket etme konusunda sorunlar yaşamaktadır. Ayrıca bazı durumlarda, ekonomik kaygılar nedeniyle evlerini terk etmeme eğiliminde oldukları ya da hayvanlarını ve geçim kaynaklarını bırakmak istemedikleri gözlemlenmiştir.

Düşük gelirli bireylerin orman içi veya orman sınırına yakın yapılar da yaşaması, bu bireyleri yangının doğrudan etkisine daha açık hale getirmekte ve yangınla mücadele kapasitesini azaltmaktadır. Bu grupların çoğunda afet sigortası bulunmamakta, barınma koşulları yangına dirençsiz malzemelerle inşa edilmiş yapılar içermekte ve bu da yangının yıkıcılığını artırmaktadır (TÜİK, 2021; Marmaris OİM, 2023).

Ayrıca bu gruplarda eğitim seviyesiyle birlikte gelen düşük risk algısı da yangına karşı davranışsal tepkileri olumsuz etkilemektedir. Sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı bireylerin yangın sırasında doğru bilgilere ulaşmakta zorlandıkları ve toplumsal yardım mekanizmalarından yeterince faydalanamadıkları sıklıkla raporlanmaktadır (AFAD, 2022).

Marmaris'te 2021 yılında yaşanan büyük orman yangınlarında yapılan yerel gözlemler, daha yüksek gelir seviyesine sahip sitelerin ve yapı gruplarının, yangın öncesinde tahliye ve korunma tedbirlerini daha planlı bir şekilde uyguladığını; kırsal mahallelerde ise tahliye kararlarının geciktiğini ve fiziksel hasarın daha büyük olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular, yangın yönetiminde sosyo-ekonomik adaletin sağlanmasının yalnızca insani değil, stratejik bir gereklilik olduğunu ortaya koymaktadır. Afet planlaması süreçlerinde, sosyal eşitsizliklerin hesaba katılması ve kırılgan gruplara yönelik özel müdahale programlarının geliştirilmesi kritik önemdedir.

3.5. Eğitim Seviyesi

Eğitim Seviyesi ve Yangın Müdahale Stratejileri

Eğitim seviyesi, bireylerin orman yangınlarına yönelik hazırlık, müdahale ve toparlanma stratejileri üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Literatürde geniş şekilde kabul gördüğü üzere, eğitim düzeyi yükseldikçe afet farkındalığı, risk algısı ve kriz anında doğru karar alma kapasitesi de artmaktadır (Tabachnick & Fidell, 2013).

Eğitilmiş bireylerin yangın öncesinde alınabilecek önlemleri daha iyi kavradığı, yangın esnasında panikten uzak, daha organize ve stratejik hareket edebildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca bu bireylerin, kamu kurumlarının duyurularını takip etme, erken uyarı sistemlerinden yararlanma ve yangınla ilgili bilgi kaynaklarına erişme konularında daha aktif olduğu bilinmektedir.

Yangın anında eğitilmiş bireylerin; yangının yayılma yönünü kestirme, güvenli tahliye güzergahlarını değerlendirme ve çevresindekileri bilinçli biçimde yönlendirme gibi beceriler geliştirdiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda yangın sonrası süreçte bu bireylerin, gerek yeniden yapılanma sürecine katılımı gerekse travmayla başa çıkma becerileri açısından da daha dirençli olduğu görülmektedir.

Tersine, eğitim düzeyi düşük bireylerde afet yönetimine dair bilgi eksikliği nedeniyle riskli veya gecikmeli davranış örüntüleri daha sık ortaya çıkmakta; tahliye süreçlerinde karar alma zorluğu yaşanmakta ve yangına müdahale konusunda yetersiz ya da yanlış stratejiler geliştirilebilmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan, formel eğitime erişim düzeyi sınırlı bireylerin yangına karşı savunmasızlıkları bu nedenle artmaktadır (AFAD, 2022).

Marmaris bölgesinde yapılan saha gözlemleri ve raporlamalara göre, eğitim düzeyi yüksek olan bölgelerde (örneğin merkez mahallelerde) tahliye sürecinin daha kısa sürdüğü; halkın uyarılara daha hızlı yanıt verdiği ve yangın öncesinde bireysel koruyucu önlemler alındığı anlaşılmaktadır. Buna karşın, eğitim düzeyi görece düşük olan mahallelerde bilgi eksikliği, yanlış söylentilere inanma ve kamu otoriteleriyle iletişimde yetersizlik nedeniyle müdahale sürecinin geciktiği kaydedilmiştir (Marmaris OİM, 2023).

Eğitim seviyesi, yalnızca akademik formasyonla değil; aynı zamanda afet eğitimi, toplum temelli farkındalık kampanyaları ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarıyla da güçlendirilebilir. Bu doğrultuda, yangın riski taşıyan bölgelerde eğitim odaklı kapasite geliştirme programları,

mahalle düzeyinde tatbikatlar ve çocuklara yönelik çevre eğitimi çalışmaları kritik öneme sahiptir.

3.6. Risk Algısı

Risk Algısı ve Davranışların Değişimi

Bireylerin yangın riskine karşı sahip oldukları algı, afet öncesi hazırlık davranışlarını, yangın anındaki karar alma süreçlerini ve sonrasında toparlanma hızını doğrudan etkilemektedir. Risk algısı, bireyin olası bir tehdit karşısında hissettiği tehlike seviyesini ifade eder ve bu algı, hem bilişsel hem duygusal öğelerle şekillenir.

Yüksek risk algısına sahip bireyler, yangın tehdidini daha ciddiye alarak önleyici tedbirlere yönelme eğilimindedir. Bu bireyler genellikle yangına karşı hazırlık planları yapmakta, acil durum çantaları hazırlamakta, tahliye rotalarını önceden belirlemekte ve kamu kurumlarının afetle ilgili duyurularını daha dikkatli takip etmektedirler. (Hughes & Pidgeon, 2013). Ayrıca, aile bireyleri ve komşularıyla koordineli hareket ederek topluluk temelli dayanışma süreçlerini de daha etkin biçimde yürütebilmektedirler.

Buna karşın düşük risk algısı taşıyan bireylerde, “bana bir şey olmaz” düşüncesi yaygındır. Bu kişiler, yangın tehdidini hafife alabilir, uyarılara karşı duyarsız kalabilir veya tahliye çağrılarına geç yanıt verebilir. Özellikle daha önce yangın deneyimi yaşamamış bireylerde bu tür davranışlar sık gözlemlenmektedir. Bu da yangın müdahale sürecinin verimliliğini azaltmakta ve zarar gören insan sayısını artırmaktadır.

Risk algısı bireylerin kişisel deneyimlerinden, medyadaki afet temsillerinden, eğitim düzeyinden, sosyal çevreden ve yerel yönetimlerin kriz iletişiminden etkilenmektedir. Ayrıca yaş, cinsiyet ve psikolojik dayanıklılık gibi demografik faktörler de bireyin risk algısını doğrudan şekillendirebilmektedir. (Linnenluecke & Griffiths, 2010). Örneğin yaşlı bireylerde yangının ciddiyeti daha fazla algılanabilirken, genç bireyler zaman zaman riski hafife alabilmektedir.

Marmaris özelinde 2021 yangınları sırasında yapılan gözlemler, daha önce yangın deneyimi yaşamış mahallelerde risk algısının yüksek olduğunu ve bu mahallelerde tahliye süreçlerinin daha hızlı yürüdüğünü göstermektedir. Buna karşılık, ilk defa büyük yangın tecrübesi yaşayan bölgelerde yangının yayılma hızı yanlış değerlendirilmiş, tahliyeler gecikmiş ve bireysel koruma önlemleri yetersiz kalmıştır (OGM, 2023; Marmaris OİM, 2023).

Bu durum, orman yangınlarının yönetiminde insan davranışlarının –özellikle de risk algısının ne denli stratejik bir rol oynadığını göstermektedir. Risk algısının doğru biçimde oluşturulması, sadece bireysel değil, toplumsal ölçekte de yangına hazırlık kapasitesini artıracaktır. Bu bağlamda, kamu bilgilendirme politikaları ve yerel afet eğitimi programlarının risk algısını güçlendirici biçimde yapılandırılması önerilmektedir.

Tablo 1: Muğla Orman Bölge Müdürlüğü 1968-2023 yılları arası 500 hektardan büyük orman yangınları (11 Adedi Marmaris'te bulunmaktadır).

2023 Yılı Orman Yangınları Değerlendirme Raporu

MUĞLA ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ 1968-2023 YILLARI ARASI 500 HEKTARDAN BÜYÜK ORMAN YANGINLARI					
SIRA NO	İŞLETME MÜDÜRLÜĞÜ	İŞLETME ŞEFLİĞİ	YANGININ ÇIKIŞ TARİHİ	ÇIKIŞ SEBEBİ	YANAN ALAN (Ha.)
1	MARMARIS	Bayır	31.07.1968	Meşhul	1800,0
2	MARMARIS	Marmaris	10.08.1973	Meşhul	537,0
3	MARMARIS	Marmaris	18.07.1974	Meşhul	1454,0
4	KÖYCEĞİZ	Köyceğiz	08.07.1977	İhmal Dikkatsizlik	830,0
5	AYDIN	Koçarlı	11.07.1977	Meşhul	650,0
6	MARMARIS	Çetibeli	23.09.1979	Meşhul	13.260,0
7	KEMER	Kemer	26.09.1979	Kast-Kundaklama	1.910,0
8	AYDIN	Germencik	22.08.1985	Meşhul	1.300,0
9	AYDIN	Söke	06.09.1985	Meşhul	600,0
10	MİLAS	Milas	28.08.1988	Meşhul	926,0
11	MUĞLA	Yatağan	05.09.1988	Meşhul	517,0
12	MARMARIS	Çetibeli	16.07.1989	Meşhul	950,0
13	MARMARIS	Hisarönü	26.10.1991	İhmal Dikkatsizlik	500,0
14	MARMARIS	Çetibeli	27.07.1996	İhmal Dikkatsizlik	7.090,0
15	AYDIN	Söke	27.07.1996	Meşhul	1.458,0
16	MARMARIS	Hisarönü	11.08.1997	Meşhul	1.385,0
17	MARMARIS	Çetibeli	15.08.2002	E.N.H.	1.772,9
18	AYDIN	Kuşadası	20.08.2006	İhmal Dikkatsizlik	500,0
19	MİLAS	Karacaahisar	21.08.2006	E.N.H.	2.601,0
20	MİLAS	Karacaahisar	22.08.2014	İhmal Dikkatsizlik	543,0
21	MARMARIS	Marmaris-MP	29.07.2021	Meşhul	9.051,6
22	KÖYCEĞİZ	Köyceğiz	29.07.2021	Meşhul	10.732,0
23	MİLAS	Karacaahisar	31.07.2021	E.N.H.	12.764,0
24	KAVAKLIDERE	Monteşi	02.08.2021	Meşhul	5.511,7
25	YILANLI	Sarıyayla	04.08.2021	Meşhul	2.523,0
26	MUĞLA	Muğla	04.08.2021	Meşhul	4.852,2
27	YATAĞAN	Monteşecayı	04.08.2021	Meşhul	2.096,5
28	YATAĞAN	Turgut	06.08.2021	Meşhul	1.858,4
29	AYDIN	Aleçova	06.08.2021	Meşhul	863,0
30	MARMARIS	Hisarönü	21.06.2022	Kast-Kundaklama	4.392,5
31	MARMARIS	Datça	13.07.2022	Meşhul	540,7
TOPLAM					95.244,4

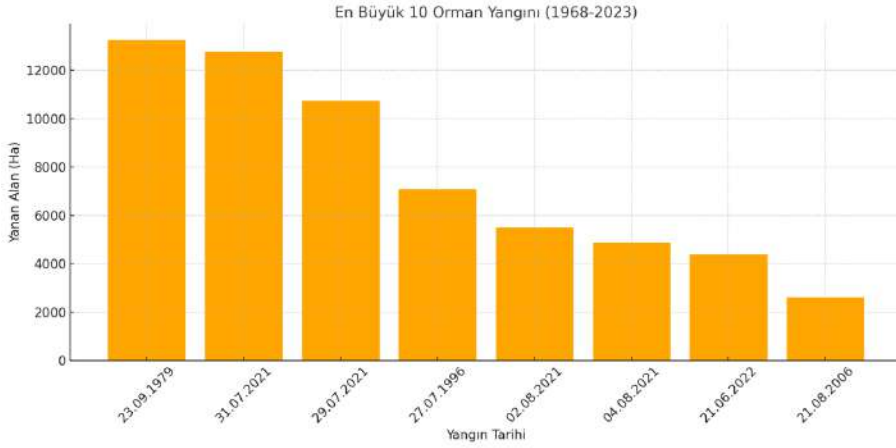
Kaynak: Verilerin Excel dönüştürülmüş hali kişisel girişim 2023 Yılı Orman Yangınları Değerlendirme Raporu (2023) / OGM verisi ve Marmaris İlçe Orman Müdürlüğü kişisel görüşme.

Yangın öncesi toplumun bilgi düzeyi, yangın sırasında alınan önlemleri etkiler.

Türkiye'deki orman yangınlarının sıklığı, küresel ısınma ve insan faaliyetleri ile ilişkili faktörlere dair değerlendirmeler, yangın öncesi hazırlıkların önemini vurgulamaktadır. Örneğin, Rossi'nin çalışması Türkiye'deki orman yangını sezonlarına ve bu süreçteki uyarılara

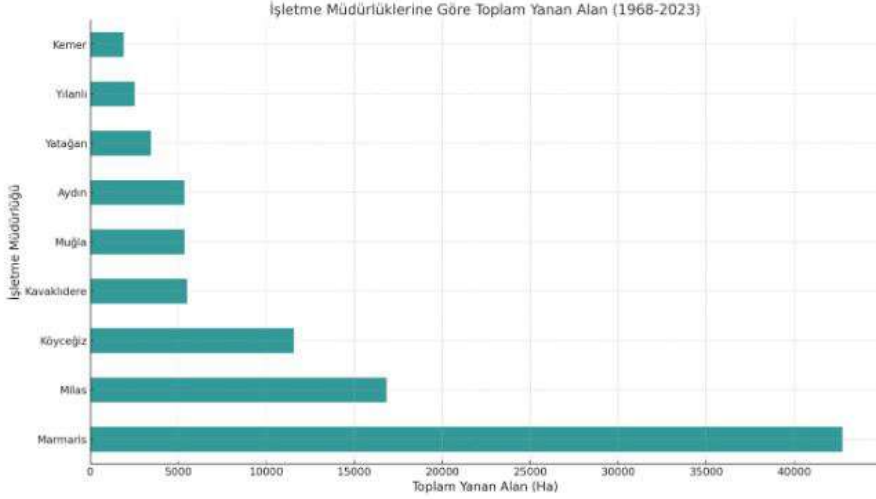
odaklanmıştır.(Barton, A. D., & Krajewski, A. P. (2005). Community responses to wildfire emergencies: A case study of crisis management. Natural Hazards Review, 6(3), 183-192.)

Tablo 2: 1968-2023 yılları arasında Muğla Orman Bölge Müdürlüğü'nde gerçekleşen en büyük 10 orman patlamasını göstermektedir. Grafikte, ürünün üretim tarihi ve yanan alan büyüklüğü (hektar cinsinden) ölçülmektedir.

Kaynak: Verilerin Excel dönüştürülmüş hali kişisel girişim

Tablo 3: İşletme Müdürlüklerine Göre Toplam Yanan Alan : Marmaris, en fazla yanan alan ile başı çekmektedir. Bunu Milas ve Köyceğiz takip etmektedir. Bu grafik, farklı işletme müdürlüklerindeki patlayıcıların büyüklüğünü karşılaştırmak için kullanılabilir.

Kaynak: Verilerin Excel dönüştürülmüş hali kişisel girişim

Yangın öncesi bilinçlendirme çalışmaları ve bireylerin risk algısının yüksek olması, yangın sırasında daha etkili ve organize davranış sergilemelerine katkı sağlar.(Bryman, A. (2015). Social Research Methods. Oxford University Press.).(Cohn, P. J., Carroll, M. S., & Kumagai, Y. (2006).

Yangın sırasında insan davranışları, alınan kararların etkinliğini belirler.

Antalya-Manavgat yangını üzerine yapılan araştırmalar, yangın müdahalesindeki toplumsal iş birliği ve dayanışmanın önemini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda yetersizlik ve ihmal gibi faktörlerin de toplum algısını etkilediği belirtilmiştir.(Dynes, R. R. (2006). Social Capital: Dealing with Community Emergencies. Homeland Security Affairs, 2(2)). (E.Kılıç.(2019).ormancilar/ormanyanginlarinindunu-ve-bugunu/.).

Yangın sonrası toplumsal iyileşme süreçleri, kolektif dayanışma ile hızlanır.

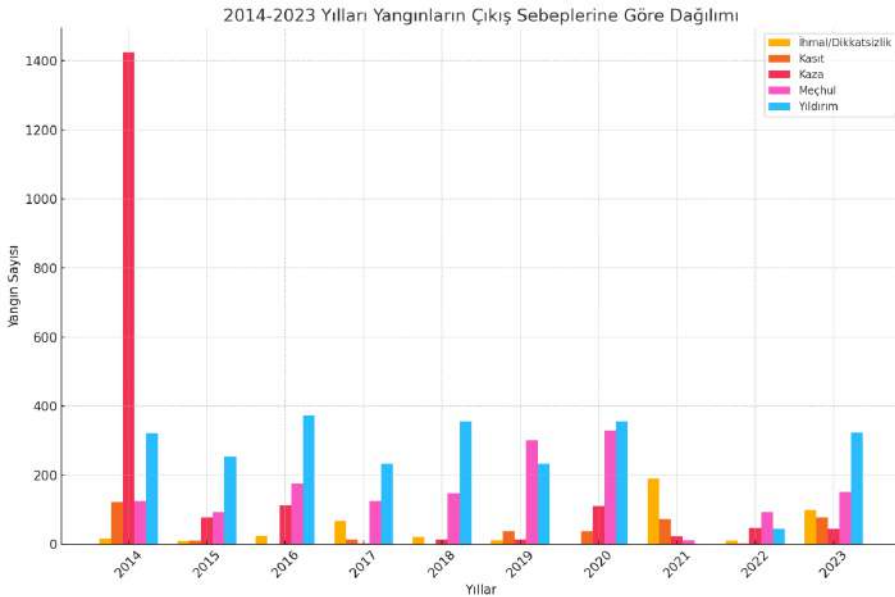
Büyük yangınlar sonrası toplumun direnci ve yeniden inşa süreçleri üzerine yapılan analizler, kriz sonrası sosyal düzenlemelerin

ve dayanışmanın kritik rol oynadığını göstermektedir. Özellikle afet sosyolojisi üzerine yapılan çalışmalar, bu hipotezi desteklemektedir. (G.Usta(2023). Araştırma Makalesi / Research Article).

Etkili yangınla mücadele stratejileri, toplumun önceden belirlenen davranış kalıplarına göre şekillenir.

Çeşitli raporlar, yangınların yayılma dinamiklerini anlamanın, önceden belirlenmiş davranış kalıplarını analiz etmekle mümkün olduğunu ve bunun strateji oluşturmadaki önemini göstermektedir. (Hughes, R. D., & Grey, P. A. (2006). Airborne fire fighting: A review. Fire Safety Journal, 41(5), 358-366.).

Tablo 4 : 2014-2023 yılları arasında olayların çıkış sebeplerine göre gidişatını göstermektedir. Her yıl için “İhmal/Dikkatsizlik”, “Kasıt”, “Kaza”, “Meçhul” ve “Yıldırım” gibi kategoriler ayrı ayrı çubuklarla temsil edilmiştir.

Kaynak: Verilerin Excel dönüştürülmüş hali kişisel girişim

Grafikte özellikle 2014 yılındaki “Kaza” kategorisinin diğer yıllara göre oldukça yüksek olması dikkat çekiyor.

Yangın sırasında bireylerin acil durum tepkileri, bilgiye erişim düzeyleri ve yönlendirme mekanizmalarının etkinliğiyle doğru orantılıdır.(McCaffrey, S. M. (2004). “Public Response to Wildfire: Is the

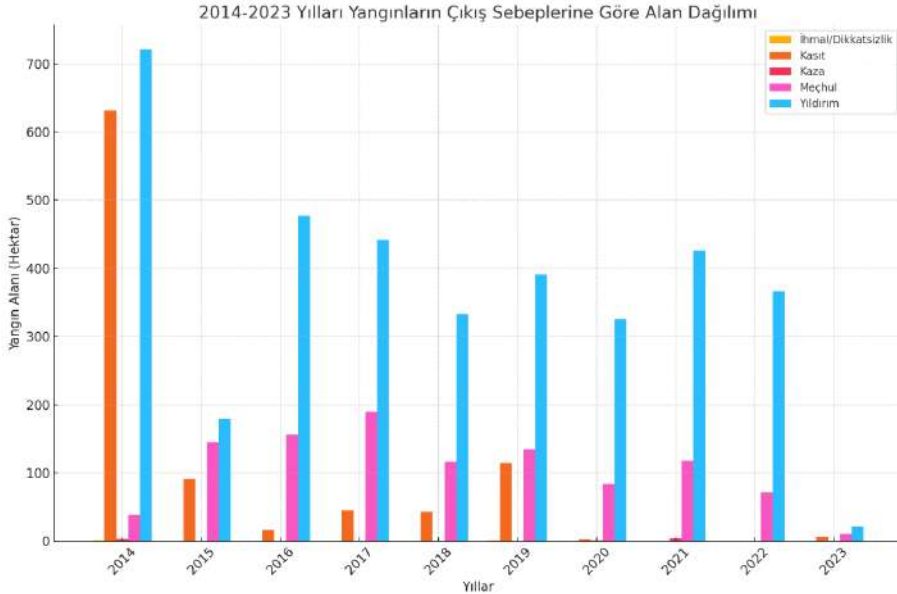
Australian Experience Relevant to the United States?" International Journal of Wildland Fire, 13(4), 405-412.).

Toplumsal dayanışma ve yerel halkın kolektif davranışları, yangın sonrası iyileşme ve yeniden yapılanma süreçlerini hızlandırır.(Paton, D., & Buergelt, P. T. (2019). Community engagement and wildfire preparedness: The influence of community diversity. International Journal of Disaster Risk Reduction, 34, 375-387.).

Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan bireyler, yangına karşı daha savunmasızdır ve hem yangın öncesinde hem de sonrasında yeterli önlem alma veya toparlanma süreçlerinde daha fazla zorluk yaşar.(Northouse, P. G. (2021). Leadership: Theory and Practice. Sage Publications.).

Yangın sırasında alınan bireysel veya toplumsal kararların etkinliği, insanların yangınla mücadelede aktif rol almasını ve zararların minimize edilmesini sağlar.(Rothermel, R. C. (1972). A mathematical model for predicting fire spread in wildland fuels. USDA Forest Service Research Paper INT-115.).

Tablo 5 : 2014-2023 yılları arasında yangınların çıkış sebeplerine göre (İhmal/Dikkatsizlik, Kasıt, Kaza, Meçhul ve Yıldırım) alan dağılımını (hektar) göstermektedir. Her bir sebep farklı bir renk ile belirtilmiş ve yıllara göre dağılımı görselleştirilmiştir.

Kaynak: Verilerin Excel dönüştürülmüş hali kişisel girişim

4. YÖNTEM

Araştırma genel yöntemlerin birlikte kullanıldığı karma yöntem stratejisi ile yürütülmüştür. Marmaris bölgesi ve yaşayanları ile , afet anına tanıklık etmiş grup görüşmeleri sağlamıştır. Ayrıca OGM ve AFAD verileri ile bölgesel yangın istatistikleri ikincil veri olarak kullanılmıştır. Elde edilen veriler ile genel değerlendirilmiştir.

Bu araştırmada, nitel ve nicel veri toplama araçları doğrudan kullanılmamış; bunun yerine belgesel tarama ve ikincil veri analizi yöntemlerine başvurulmuştur. Çalışma kapsamında, Marmaris ve çevresinde meydana gelen büyük ölçekli orman yangınlarına dair 2010–2023 yılları arasındaki resmi raporlar, istatistiksel veriler, afet değerlendirme dokümanları ve akademik yayınlar incelenmiştir.

Kullanılan veriler arasında T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü'nün yayımladığı “2023 Yılı Orman Yangınları Değerlendirme Raporu” (OGM, 2023),Marmaris Orman İşletme Müdürlüğü'nün saha analizleri (Marmaris OİM, 2023), AFAD'ın afet yönetimi raporları (AFAD, 2022), TÜİK'in çevresel istatistik verileri (TÜİK, 2021) ve ilgili akademik çalışmalar yer almaktadır.

Ayrıca ulusal ve uluslararası literatürde, orman yangınlarına ilişkin davranışsal modeller ve yangın yönetimi stratejileri üzerine yapılan kavramsal analizler değerlendirilmiştir.(Linnenluecke & Griffiths, 2010; Hughes & Pidgeon, 2013).

Elde edilen bu veriler tematik içerik analizine tabi tutulmuş; yangın öncesi, sırası ve sonrasındaki davranış örüntülerinin, yangınların etkileri ve yönetim süreçleri üzerindeki ilişkisi değerlendirilmiştir.

5. BULGULAR

5.1. Bulgular

Araştırmada belgesel tarama ve ikincil veri analizi yoluyla elde edilen bulgular, Marmaris ve çevresinde meydana gelen orman yangınlarında insan davranışlarının belirli örüntüler izlediğini ortaya koymaktadır. Bulgular, yangın öncesi, sırası ve sonrasındaki davranışları etkileyen temel faktörler etrafında tematik olarak incelenmiştir.

5.2. Yangın Öncesi Davranışlar ve Farkındalık

Marmaris bölgesinde yapılan saha analizleri ve yerel raporlar, halkın yangın öncesi farkındalık düzeyinin değişken olduğunu göstermektedir. Özellikle geçmişte yangın deneyimi yaşamış bireylerin,

risk algısının daha yüksek olduğu ve erken önlem alma davranışları gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak genel olarak, erken uyarı sistemlerine duyarlılığın sınırlı olduğu, tahliye tatbikatlarının yaygın olmadığı ve yangına hazırlık konusunda sistematik eğitim eksikliği bulunduğu saptanmıştır.(OGM, 2023; AFAD, 2022).

5.3. Yangın Sırasındaki Tepkiler

Yangın sırasında bireylerin davranışları büyük ölçüde bilgiye erişim düzeyi, sosyal dayanışma ağı ve önceki deneyimlere bağlı olarak farklılaşmaktadır. Kimi bireyler organize tahliye planlarına uyarak hareket ederken, bazı bireylerde panik, yönlendirme eksikliği veya yanlış bilgilendirme nedeniyle gecikmeli tepkiler gözlemlenmiştir (Hughes & Pidgeon, 2013). Yerel STK'ların ve mahalle bazlı dayanışma gruplarının etkili olduğu bölgelerde daha hızlı müdahale ve tahliye gerçekleştiği verilerle desteklenmiştir (Marmaris OİM, 2023).

5.4. Yangın Sonrası Davranışlar ve Toparlanma Süreci

Yangınların ardından ortaya çıkan sosyal dayanışma, iyileşme sürecinin en belirleyici unsurudur. Yerel halkın gönüllü olarak yenden ağaçlandırma çalışmalarına katılımı, afet sonrası travmaların aşılmasına yardımcı olmakta ve kolektif hafızayı güçlendirmektedir (Linnenluecke & Griffiths, 2010). Ancak bu sürecin sürdürülebilirliği, ekonomik desteklerin devamlılığı ve psikososyal destek hizmetlerinin yaygınlığı ile doğrudan ilişkilidir.

5.5. Demografik ve Sosyoekonomik Değişkenlerin Etkisi

Elde edilen veriler, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve gelir seviyesinin yangına verilen tepkiler üzerinde belirleyici etkileri olduğunu göstermektedir. Eğitim düzeyi yüksek bireylerin, yangın sırasında daha bilinçli ve organize hareket ettiği; düşük gelir grubundaki bireylerin ise hem önlem alma hem de toparlanma sürecinde daha fazla zorluk yaşadığı tespit edilmiştir (TÜİK, 2021). Ayrıca kırsal yerleşimlerdeki bireylerin yerel coğrafi bilgiye dayanarak tahliye yollarını daha iyi belirleyebildiği, ancak teknoloji temelli uyarı sistemlerine erişimde sıkıntı yaşadığı belirlenmiştir.

5.6. Görsel Verilerle Desteklenen Bulgular

2021 yılında meydana gelen büyük yangınlarda, Muğla ve özellikle Marmaris ilçesinin yüksek oranda yanan alanlara sahip olduğu kaydedilmiştir. Grafik verilerine göre 2021 yılı, son 40 yılın en yüksek yangın tahribatına sahne olmuştur. Yangınların çıkış nedenlerine göre yapılan

analizlerde, en sık karşılaşılan sebeplerin “ihmal ve dikkatsizlik” olduğu; bunu “kasıtlı çıkarılan yangınlar” ve “meçhul nedenler” in izlediği görülmüştür (OGM, 2023).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Orman yangınları, hem çevresel hem de toplumsal açıdan büyük tehditler oluşturur. Bu nedenle, yangın yönetimi, yangınların önlenmesi, kontrol altına alınması ve etkilerinin en aza indirilmesi için kritik öneme sahiptir. Yangınla mücadele sadece teknik müdahalelerle değil, aynı zamanda insan davranışlarının ve toplumsal hazırlık düzeylerinin anlaşılmasıyla da başarılı olabilir. Bu bağlamda, Marmaris örneği üzerinden yapılan araştırma, insan davranışlarının yangın yönetimi süreçlerindeki etkilerini anlamak açısından değerli bir katkı sağlamaktadır.(Chamlee-Wright, E., & Storr, V. H. (2011). Social capital as a source of resilience post-disaster. *Public Choice*, 144(1), 127–138.).

Yangın öncesi, sırası ve sonrasında alınacak doğru önlemler, yangının yayılmasını kontrol altına alabilir ve can, mal, çevre kayıplarını azaltabilir. Ayrıca, yerel yönetimler, toplumsal eğitim ve erken uyarı sistemleriyle insanların yangınlara karşı bilinçli hale getirilmesi, yangınlara karşı daha dirençli toplulukların oluşturulmasına yardımcı olur. Bu tez, Marmaris gibi yangın riski altındaki bölgelerde yapılacak benzer çalışmalar için bir model oluşturabilir.(Kolukırkı, S., Arslan, D. A., & Yılmaz, G. G., (2022). Visualization and Social Effects of Forest Fires: Media Representations of 2021 Great Antalya-Manavgat Fires. *Afet ve Risk Dergisi* , vol.5, no.2, 560-580.).

Sonuç olarak, orman yangınlarıyla mücadelede etkili stratejilerin geliştirilmesi, toplumsal dayanıklılığın artırılması ve çevresel korumanın sağlanması, sadece afet anında değil, yangınların öncesinde ve sonrasında da büyük bir önem taşır. Yangın yönetimi, sadece yangınla mücadele ekiplerinin değil, toplumun da katılımını gerektiren bir süreçtir. Bu süreçlerin güçlendirilmesi, orman yangınlarının oluşturduğu tehditlere karşı daha güçlü ve hazırlıklı bir toplum oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.(K.A Coskuner ,E. Bilgili (2020). <https://doi.org/10.21324/dacd.645701> Cited By: 3).(Drury, J., Cocking, C., & Reicher, S. (2009). Everyone for Themselves? A Comparative Study of Crowd Solidarity Amongst Emergency Survivors. *British Journal of Social Psychology*, 48(3), 487-506.).

KAYNAKÇA

- Doğan, S., & Yılmaz, M. (2020). The Effects of Organizational Culture on Organizational Silence in the Health Institutions. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(2), 1523-1545.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Tüz, M., & Sabuncuoğlu, Z. (2009). *Örgütsel Psikoloji*. İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.E.T.15.12.2024
- Ülgen, H., & Mirze, S. K. (2020). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Beta Yayınları.E.T.15.12.2024
- Wang, C. L., Ahmed, P. K., & Rafiq, M. (2008). Knowledge Management Orientation: Construct Development and Empirical Validation. *European Journal of Information Systems*, 17, 219–235.
- (Tabachnick & Fidell, 2013).
- (Doğan & Yılmaz, 2020).
- (A.G.İpekçi,N.Serteser(2022).Uluslararası Katılımlı Yangın Sempozyumu 29-30 Eylül 2022.).E.T.15.12.2024
- 2023 Yılı Orman Yangınları Değerlendirme Raporu (2023) / OGM verisi ve Marmaris İlçe Orman Müdürlüğü kişisel görüşme.
- (Barton, A. D., & Krajewski, A. P. (2005). Community responses to wildfire emergencies: A case study of crisis management. *Natural Hazards Review*, 6(3), 183-192.).
- (Bryman, A. (2015). *Social Research Methods*. Oxford University Press.).(Cohn, P. J., Carroll, M. S., & Kumagai, Y. (2006).
- (Dynes, R. R. (2006). *Social Capital: Dealing with Community Emergencies*. *Homeland Security Affairs*, 2(2)).
- (E.Kılıç.(2019).ormancilar/ormanyanginlarininindunuve-bugunu/).E.T.15.12.2024
- (G.Usta(2023). Araştırma Makalesi / Research Article).E.T.15.12.2024
- (Hughes, R. D., & Grey, P. A. (2006). Airborne fire fighting: A review. *Fire Safety Journal*, 41(5), 358-366.).
- (McCaffrey, S. M. (2004). "Public Response to Wildfire: Is the Australian Experience Relevant to the United States?" *International Journal of Wildland Fire*, 13(4), 405-412.)

- (Paton, D., & Buergelt, P. T. (2019). Community engagement and wildfire preparedness: The influence of community diversity. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 34, 375–387.).
- (Northouse, P. G. (2021). *Leadership: Theory and Practice*. Sage Publications.).
- (Rothermel, R. C. (1972). A mathematical model for predicting fire spread in wildland fuels. *USDA Forest Service Research Paper INT-115*.).
- (OGM, 2023; AFAD, 2022). E.T. 15.12.2024
- (Linnenluecke & Griffiths, 2010; Hughes & Pidgeon, 2013).
- (Chamlee-Wright, E., & Storr, V. H. (2011). Social capital as a source of resilience post-disaster. *Public Choice*, 144(1), 127–138.).
- (Kolukırık, S., Arslan, D. A., & Yılmaz, G. G., (2022). Visualization and Social Effects of Forest Fires: Media Representations of 2021 Great Antalya-Manavgat Fires. *Afet ve Risk Dergisi* , vol.5, no.2, 560-580.).
- (K.A Coskuner ,E. Bilgili (2020). <https://doi.org/10.21324/dacd.645701>
Cited By: 3).E.T.15.12.2024
- (OGM, 2023; Marmaris OİM, 2023).
- (Drury, J., Cocking, C., & Reicher, S. (2009). Everyone for Themselves? A Comparative Study of Crowd Solidarity Amongst Emergency Survivors. *British Journal of Social Psychology*, 48(3), 487-506.).
- (TÜİK, 2021; Marmaris OİM, 2023). E.T.06.06.2025
- (AFAD, 2022). E.T.06.06.2025
- (Tabachnick & Fidell, 2013).
- (Hughes & Pidgeon, 2013).
- (Linnenluecke & Griffiths, 2010).

AKILLI ŞEHİRLERİN KARANLIK YÜZÜ

Samet YÜKSEL¹

Özgür SAYIN²

Yunus DÜGER³

Özet

Bu çalışma, akıllı şehir kavramının ardında yatan temel endişeleri ve potansiyel riskleri ele almaktadır. Akıllı şehirler, verimlilik ve yaşam kalitesini artırma vaadi sunsa da, veri odaklı yapıları ve gözetim teknolojilerine artan bağımlılıkları mahremiyet, demokrasi ve insan hakları açısından ciddi sorunlara yol açmaktadır. Araştırmada, akıllı şehirlerde yaygın olarak kullanılan gözetim teknolojileri ve bunların günlük yaşama nasıl nüfuz ettiği incelenmektedir. Bu teknolojilerin mahremiyet ihlallerine ve demokratik katılım üzerindeki olumsuz etkilerine odaklanılmaktadır. Teknolojik altyapının ötesinde, akıllı şehirlerin toplumsal etkilerini şekillendiren yönetim modelleri de kritik bir rol oynamaktadır. Karar alma süreçlerinin ve veri yönetiminin merkezileşmesi, çoğu zaman şeffaflıktan uzak şekilde ilerlemekte ve yurttaşların katılım olanaklarını sınırlamaktadır. Bireylerin yalnızca birer veri noktasına indirgenmesine ve kişisel bilgilerinin nasıl toplandığı, işlendiği ya da paylaşıldığı konusunda kontrol kaybı yaşamasına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Şehir, Kent, Kentleşme, Teknoloji, Sürdürülebilir Kentler

THE DARK SIDE OF SMART CITIES

Abstract

This study explores the underlying concerns and potential risks as-

1 Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Endüstriyel Sürdürülebilirlik Disiplinlerarası Yüksek Lisans Programı, samet.yuksel@bilecik.edu.tr

2 Dr. Öğretim Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Osmaneli Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Dış Ticaret Bölümü, ozgur.sayin@bilecik.edu.tr

3 Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Osmaneli Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler, yunus.duger@bilecik.edu.tr

sociated with the concept of smart cities. While smart cities promise increased efficiency and enhanced quality of life, their inherently data-driven structures and growing reliance on surveillance technologies give rise to serious issues concerning privacy, democracy, and human rights. The research examines the types of surveillance technologies commonly deployed in smart cities and investigates how these systems permeate everyday life. Particular attention is given to the adverse effects such technologies may have on individual privacy and democratic participation. Beyond the technological infrastructure itself, the governance models that shape the development and operation of smart cities play a critical role in determining their broader societal impact. The centralization of decision-making processes and data management often occurs in a manner that lacks transparency and limits opportunities for public engagement. This tendency can lead to the reduction of individuals to mere data points and result in a significant loss of control over how personal information is collected, processed and shared.

Keywords: Smart City, Urban Space, Urbanization, Technology, Sustainable Cities

1. GİRİŞ

Kentleşmenin küresel ölçekte hızla artması şehirleri sadece nüfusun yoğunlaştığı fiziksel alanlar olmaktan çıkarak dijital olarak da birbirine bağlanmış karmaşık sistemler haline dönüştürmüştür. Bu dönüşümün merkezinde yer alan akıllı şehir kavramı; ulaşım, enerji, sağlık, altyapı ve güvenlik gibi temel kamu hizmetlerinin bilgi ve iletişim teknolojileriyle entegre edilmesini ifade etmektedir (Karapınar, 2017: 34). Sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda enerji verimliliği, kaynak optimizasyonu ve yaşam kalitesinin artırılması gibi çeşitli avantajlar sunsa da bu yapının altında yatan veri merkezli yaklaşım, bireylerin mahremiyetine ve demokratik gözetim mekanizmalarına dair bazı soru işaretlerini de gündeme getirmektedir (Gül ve Çobanoğlu, 2017: 1551-1552).

Kentsel alanların dijitalleşmesi, fiziksel altyapının dijital altyapıyla bütünleştirilmesini ve böylece yönetişimin daha merkezi, ölçülebilir ve denetlenebilir hale getirilmesini mümkün kılmaktadır. Ancak bu süreç beraberinde bir dizi etik, hukuki ve toplumsal sorunu da taşımaktadır. Özellikle veri toplama ve analiz süreçlerinin şeffaf olmaması, gözetim toplumunun kurumsallaşmasına zemin hazırlayabilir (Meşhur, 2019:

21). Bu bağlamda akıllı şehirler teknik bir modernleşme projesi olmakla birlikte siyasal ve toplumsal güç ilişkilerinin yeniden üretildiği alanlar olarak da değerlendirilmelidir.

Kentlerde dijital güvenlik önlemlerinin yaygınlaşması, bireylerin kamusal alanlardaki hareketlerinin sürekli izlenmesini ve kayıt altına alınmasını mümkün kılmaktadır (Cohen, 2013: 22). Bu tür teknolojilerin güvenlik amacıyla kullanımı makul görünse de, verilerin kimler tarafından toplandığı, nasıl saklandığı ve hangi amaçlarla kullanıldığı soruları çoğu zaman belirsizdir. Güvenlik ile özgürlük arasında hassas bir denge kurulamaması durumunda, dijital altyapılar bireyleri daha güvenli hale getirmekten çok, daha fazla denetim altına alan yapılar haline gelebilmektedir. (Komninos, 2008: 43).

2. AKILLI ŞEHİR KAVRAMININ TANIMI

Akıllı şehir kavramının pek çok tanımı olmasına rağmen, akıllı şehir kavramının evrensel olarak kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Akıllı şehir, acil kentsel sorunların yeni teknolojiler kullanılarak çözülmesiyle ilgili bir kavramdır. en geniş tanımıyla bilişim teknolojilerinin kullanılarak şehirdeki varlıkların ve kaynakların entegre edilmesini amaçlayan bir kentsel gelişim vizyonunu ifade eder. Bu tür şehirlerde, bireylerin yaşamları üzerinde ekonomik düzenlemelerden sosyal yönetim ve kamu hizmetlerine kadar birçok alanda Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) etkin bir şekilde kullanılmaktadır (Bilgin, 2013: 44.).

Diğer bir bakış açısıyla akıllı şehir, çeşitli teknolojik, sosyoekonomik unsurların ve yönetim uygulamalarının karmaşık bir etkileşimini içeren nispeten yeni ve gelişmekte olan bir fikirdir. Bu kavramın uygulanabilirliği, her şehrin belirli politikaları, hedefleri, finansal durumları ve kapsamına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Buradan hareketle, literatürde akıllı bir şehri tanımlamak için çeşitli ve birbirinden farklı tanımlamaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Giffinger'e göre akıllı bir şehir, öz farkındalığa sahip bağımsız vatandaşların kaynaklarının ve eylemlerinin akıllıca birleştirilmesi üzerine inşa edilen bir yapıdır. Bu tür bir şehir, geleceğe yönelik bir perspektife sahip olup ekonomi, yönetim, hareketlilik, çevre ve yaşam konularında olumlu bir bakış açısı benimsemektedir (Giffinger, 2007: 210.). Literatürde, akıllı şehir kavramının eşdeğeri olarak bilişim kentleri (informatic cities) ve dijital kentler gibi terimlerin de kullanıldığı gözlemlenmektedir (Akpınar, 2019: 34). Bu terimler, akıllı şehirlerin ifade ettiği genel kavramları yansıtmaktadır. Bu tanımlamalardan hareketle, akıllı şehri,

vatandaşların tüm hizmetlerden sabit veya mobil sistemler aracılığıyla yararlandığını söyleyebiliriz. Gelişmiş kentsel bilgi sistemlerine sahip ve bütünleşik bir bilgi organizasyonuna dayanan bir kentsel yapı olarak tanımlayabiliriz.

Her şehrin farklı zorlukları ve tepkileri nedeniyle, bu akıllılık göstergeleri karşılaştırılabilir olmalı, ancak yerel bağlam ve ayrıntı düzeyi dikkate alınacak şekilde geliştirilmelidir. Bundan dolayı akıllı şehirlerin evrensel bir tanımına ve net hedeflerin belirlenmesine ihtiyaç vardır (Cavada et al., 2014:1).

2.1. Temel akıllı şehir bileşenleri

Akıllı şehirler, tekil bir teknolojik aygıtın kullanımıyla sınırlı olmayan; veri temelli analizler ve algoritmik karar mekanizmalarıyla çalışan çok boyutlu teknik çözümler bütünü olarak ele alınmaktadır (Mantelero & Esposito, 2021:22). Bu çerçevede akıllı şehir kavramı, literatürde genellikle sekiz temel bileşen etrafında yapılandırılmaktadır: akıllı altyapı, güvenlik, enerji, yönetim, eğitim, sağlık hizmetleri, bina sistemleri ve ulaşım/hareketlilik. Kentsel alanlarda yürütülen bu akıllı dönüşüm süreci, fiziksel çevre, dijital altyapı ve insan faktörünün bir araya getirilerek daha sürdürülebilir, rekabetçi ve çağdaş bir kent düzeninin oluşturulmasını hedeflemektedir. Bu dönüşüm, yalnızca fiziksel mekanların dijitalleşmesiyle birlikte aynı zamanda kentsel planlama, yönetsel süreçler ve operasyonel işleyişin de dijital araçlarla bütünleşmesini kapsamaktadır. Akıllı şehir uygulamaları, bu yönüyle sadece teknolojik gelişimin değil, aynı zamanda uzun vadeli kentsel kalkınmanın ve sürdürülebilirliğin de temel taşı olarak değerlendirilmektedir (Çetin vd., 2020: 11.).

2.1.1. Yaygın sensör ağları

Akıllı kent altyapılarının temel bileşenlerinden biri olan yaygın sensör ağları, çevresel verilerin toplanması, analiz edilmesi ve bu veriler doğrultusunda karar destek sistemlerinin beslenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Hava kalitesi, trafik yoğunluğu, enerji tüketimi, su kullanımı, atık yönetimi gibi pek çok alanda kullanılan bu sensörler, kentin dinamik yapısını anlık olarak izlemeye imkân tanıyarak çevre yönetimi, güvenlik ve altyapı hizmetlerinin daha verimli işlenmesini sağlamaktadır (ÇŞİB, 2019, 20)

2.1.2. Gelişmiş veri analizi

Toplanan büyük veri kümelerinin anlamlı ve işlevsel bilgilere dönüştürülmesi, akıllı şehirlerin işleyişinde kritik bir rol oynamaktadır.

Gelişmiş veri analiz yöntemleri sayesinde, kentteki güvenlik tehditleri önceden tespit edilebilmekte, enerji ve su tüketimi optimize edilmekte, ulaşım sistemlerinde yoğunluk yönetilebilmekte ve sağlık hizmetleri kişiselleştirilmiş çözümlerle geliştirilebilmektedir. Bu bağlamda veri bilimi, yapay zeka ve makine öğrenmesi gibi teknolojiler, kentsel yönetim süreçlerinin temel karar destek mekanizmalarını oluşturmaktadır (ÇŞİB, 2019, 20-23).

2.1.3. Entegre sistem yönetimi

Farklı sektör ve hizmet alanlarında faaliyet gösteren akıllı kent bileşenlerinin birbiriyle uyumlu ve senkronize biçimde çalışabilmesi için entegre sistem yönetimi gereklidir. Ulaşım, enerji, sağlık, güvenlik, çevre ve yönetim gibi farklı sistemlerin tek merkezden izlenebilmesi ve yönetilebilmesi, kaynakların etkin kullanımını ve acil durumlara hızlı yanıt verilmesini mümkün kılar. Bu bütüncül yönetim anlayışı, akıllı şehir vizyonunun sürdürülebilirliğini güvence altına almaktadır (ÇŞİB, 2019, 23-24).

2.1.4. Halk katılımı platformları

Akıllı yönetim anlayışı çerçevesinde geliştirilen halk katılımı platformları, şehir sakinlerinin kentsel karar alma süreçlerine dahil edilmesini amaçlamaktadır. Dijital katılım araçları sayesinde vatandaşlar, önerilerini ve şikayetlerini iletebilmekte, hizmet kalitesini değerlendirebilmekte ve yerel yönetimlerle doğrudan etkileşim kurabilmektedir. Böylece şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımcılık ilkeleri doğrultusunda daha demokratik ve kapsayıcı bir kent yönetimi sağlanmaktadır (ÇŞİB, 2019, 24-25).

3. AKILLI ŞEHİRLERDE GÜVENLİK TEKNOLOJİLERİ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, toplumun yeni ihtiyaçlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Bu ihtiyaçlardan biri de güvenlik alanında ortaya çıkmıştır. Geçmişte daha çok can ve mal güvenliği olarak değerlendirilen güvenlik kavramı, teknolojinin ilerlemesiyle birlikte çok daha kapsamlı bir çerçevede ele alınmaktadır. Bilgi toplumunun, bilgiye ulaşma, onu işleme ve yönetme kapasitesi arttıkça afetlerin yönetimi, finansal sistemlerin korunması, trafik düzeninin sağlanması ve dezavantajlı bireylerin izlenmesi gibi çeşitli alanlarda güvenliğe olan ihtiyaç da artış göstermiştir. Bu artan ihtiyacı karşılamak üzere geliştirilen akıllı şehir uygulamaları, yenilikçi ve sürdürülebilir yaklaşımlar sunarak kritik bir işlev üstlenmektedir (Aslan, 2018: 77).

Yönetim perspektifinden ele alındığında güvenlik; su, ulaşım ve enerji gibi kamuya açık alanların yönetimiyle doğrudan ilişkilidir ve yerel yönetimlerin sorumluluk alanında yer almaktadır. Bu noktada akıllı şehir teknolojileri, söz konusu alanlarda gerekli altyapıyı sağlayarak güvenlik seviyesinin yükselmesine katkı sunmaktadır. Söz konusu uygulamalar, hem bireylerin hem de yöneticilerin güvenlik gereksinimlerine çözüm üretirken kentin yapısal özelliklerini göz önünde bulundurmaya da ihmal etmeden yenilikçi ve sürdürülebilir politikalar geliştirmektedir (Yapraklı ve Noksan, 2021: 73-75). Buradan hareketle Türkiye’de bazı akıllı afet ve acil durum uygulamaları kullanılmaktadır.

Tablo 1: Akıllı Kentlerde Sunulan Dijital Hizmetler

Enerji	Sağlık	Güvenlik	Ulaşım
Yenilenebilir enerji	E-Nabız	Mobese	Ulaşım bilgi sistemi
Akıllı sayaç sistemi	E-Reçete	Panik butonları	Akıllı sinyalizasyon
Uzaktan sayaç okuma sistemleri	MHRS (Merkezi Hasta Randevu Sistemi) mobil uygulaması		Akıllı duraklar
Akıllı şebekeler			Toplu taşıma güzergâh bilgilendirme
Güneş enerjili şarj istasyonları			Yolcu bilgilendirme sistemleri
Güneş ışığı panelleri			
Rüzgâr türbinleri			
Akıllı aydınlatma			
Vatandaş	Doğal Afet ve Acil Durum	Yönetim	Çevre
Adres ve Nüfus Kayıt Sistemi	Afet Bilgi Sistemi	E- yönetim	Atık Yönetim Sistemi
E-Mezarlık	Akıllı Haritalar	Coğrafi Bilgi Sistemi	Yeşil binalar
E-İmar		E-belediye	Akıllı konteynır

Kaynak: Yaman, M ve Çakır, E., 2018: 1124-1138.

3.1. Video tabanlı sistemler

Yeni nesil video kamera sistemleri ile bu sistemlere entegre edilen yazılım ve donanımlar, yalnızca görüntü elde etmeyi değil; aynı zamanda bu görüntülerin gerçek zamanlı olarak iletilmesi ve analiz edilmesi gibi tüm aşamaların kapsamlı bir biçimde yönetilmesini mümkün kılmaktadır. IP tabanlı video sistemlerine dahil edilen sensörler sayesinde, elde edilen görüntüler dijital verilere dönüştürülmekte ve ardından yapay zekâ destekli analiz araçlarıyla işlenmektedir (Canpolat, 2024: 11).

3.2. Ses tabanlı sistemler

Kent güvenliği kapsamında geliştirilen ses tabanlı sistemler, çevresel seslerin analiz edilerek olası tehdit unsurlarının erken tespit edilmesini amaçlamaktadır. Bu sistemler, silah sesleri, cam kırılması, patlama ya da yardım çığlıkları gibi acil durumlara ait sesleri ayırt edebilecek hassasiyette tasarlanmıştır. Kalabalık ortamların akustik yapısı üzerinden anormal ses örüntülerinin belirlenmesi ve agresif davranışlara ilişkin sesli ipuçlarının analiz edilmesi de bu teknolojilerin sunduğu önemli işlevler arasındadır (ALP, 2018: 43).

3.3. Havadan ve termal gözetim

Gözetim teknolojilerinde yaygın olarak kullanılan insansız hava araçları (dronlar), yüksek irtifa platformları ve termal kameralar, geniş alanların düşük görünürlük koşullarında dahi etkin bir biçimde izlenmesine olanak tanımaktadır. Gece veya zorlu hava koşullarında sağladıkları yüksek çözünürlüklü görüntüleme yetenekleri sayesinde güvenlik uygulamalarında önemli bir avantaj sunar (Ateş ve Önder, 2019: 43-45).

4. GÖZETİM TEKNOLOJİLERİNİN ÇALIŞMA PRENSİPLERİ

Gözetim teknolojilerinin çalışma biçimleri teknik süreçlerle sınırlı olmayıp bu teknolojilerin birey, toplum ve mahremiyet kavramlarıyla kurduğu ilişki biçimlerini de kapsamaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) hızla geliştiği dijital çağda, gözetim ve denetim kavramları yeniden tanımlanma sürecine girmiştir. Toplumsal ve kültürel dönüşümlerle paralel ilerleyen bu süreçte, bir dönem ayıp ya da mahrem olarak kabul edilen birçok davranışın zamanla sıradanlaşarak görünür hale gelmesi, mahremiyetin sınırlarını belirsizleştirmiştir (Çaycı ve Çaycı, 2017: 39-40). Buradan hareketle akıllı şehirlerde gözetim teknolojileri tartışmalarına girmeden bu teknolojilerin çalışma prensiplerine değinelim.

4.1. Video gözetimi

Video gözetim sistemleri, kesintisiz izleme, yüz tanıma ve davranış analizi özellikleriyle güvenlik uygulamalarında yaygın biçimde kullanılmaktadır (Netser, ET: 02.06.2025). Gelişmiş yazılımlar sayesinde şüpheli hareketler tespit edilebilir, bireyler kimlikleriyle eşleştirilebilir.

4.2. Ses algılama

Ses algılama sistemleri, çevresel sesleri analiz ederek silah patlamaları, acil yardım çağrıları ve saldırgan davranışlara işaret eden akustik verileri tespit edebilir (Bozoğlu, 2018, s. 278). Bu teknoloji, olaylara hızlı müdahaleyi mümkün kılarken, kamu güvenliğini destekleyen önemli bir izleme aracına dönüşmektedir.

4.3. Havadan gözetim

Dronlar ve yüksek irtifa sistemleri, geniş alanları hızlı ve etkili şekilde izleyerek güvenlik amaçlı havadan gözetim sağlar. Özellikle kalabalık etkinlikler ve riskli bölgelerde kapsamlı veri toplama imkânı sunar (Genç ve Erciyes, 2020: 39).

4.4. Termal görüntüleme

Termal kameralar, düşük ışık ve kötü hava koşullarında bile yangınları ve insan hareketlerini tespit edebilir. Bu sayede güvenlik ve acil durum müdahalelerinde etkinlik artar (Balık vd. 2022: 271-74).

5. AKILLI KENT TARTIŞMALARI

Akıllı şehirler, yaşam kalitesini ve kaynak verimliliğini artırma potansiyeli taşıırken, gözetim teknolojilerine artan bağımlılık mahremiyet, demokrasi ve insan hakları açısından önemli soruları beraberinde getirir. Veri odaklı kent yönetimi yaygınlaştıkça, yenilik ve bireysel özgürlükler arasındaki hassas denge daha da zorlanmaktadır. Buradan hareketle hak ihlalleri, görev sınırlarının aşılması, suistimallar, ahlaki hukuki ve toplumsal sonuçlar ve inovasyon ve haklar arasındaki dengeye daha yakından bakalım.

5.1. Hak ihlalleri: kamu ve özel sektör suistimalleri

Çin’de Uygurların yüz tanıma ve sosyal kredi sistemiyle izlenmesi, gözetimin özgürlükleri nasıl kısıtlayabileceğine dair çarpıcı bir örnek sunmaktadır. Sürekli izlenme hali, ifade özgürlüğü ve toplanma haklarını engelleyerek demokratik katılımı zayıflatır (Mcbride et al., 2022: 7.) Toronto’daki Sidewalk Labs gibi projelerde, vatandaş verileri rızaları olmadan özel sektörle paylaşılabilir. Suç tahminleme

teknolojileri ise geçmişteki ırksal ve sosyoekonomik önyargıları yansıtarak adaletsiz polis uygulamalarına ve toplumsal ayrımcılığa zemin hazırlayabilir (World Charter for the Right to the City, 2001: 1).

5.2. Görev sınırlarının aşılması, veri birleştirilmesi ve hesap verebilirlik açıkları

Plaka tanıma sistemleri ve akıllı sokak lambaları gibi teknolojiler, başlangıçtaki amaçlarının ötesinde daha geniş gözetim hedefleri için kullanılabilmektedir. Farklı kaynaklardan toplanan verilerin birleştirilmesi, hassas bilgilerin ortaya çıkmasına ve vatandaşların detaylı profillerinin onaysız oluşturulmasına yol açabilir. Şeffaf olmayan yapay zeka uygulamaları ve sınırlı halk bilgilendirmesi, sorumluluk üstlenmeyi ve bilinçli onayı zorlaştırmaktadır (Düger, 2023: 12).

5.3. Ahlaki, hukuki ve toplumsal sonuçlar

Demokratik toplumlarda, denetim altında olmamak kişinin suçsuz olduğu anlamına gelmez. Bu nedenle elektronik gözetim ve takip sistemlerinin özel yaşamı ihlal etmeyecek biçimde ve yasal düzenlemelerle kontrol edilmesi gerekmektedir. Veri koruma, yok etme ve kötüye kullanımın önlenmesine yönelik kurallar oluşturulmalı ve halka güvence verilmelidir (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2012: 118-120). Yeni teknolojilerin kullanımında ise özgürlük ile güvenlik arasında dengeli bir yaklaşımın sağlanması büyük önem taşımaktadır.

5.4. İnovasyon ve haklar arasında denge

Gözetim teknolojilerinin düzenlenmesi için etkili ve güçlü yasal çerçeveler oluşturulmalıdır. Akıllı şehir uygulamalarında şeffaflık esastır ve gözetim ile denetim görevlerini yürütecek bağımsız kurumlar kurulmalıdır. Şehir planlamasında halkla sürekli iletişim kurulmalı ve vatandaşların sürece aktif katılımı sağlanmalıdır (Düger, 2023: 1-2). Gerçek anlamda akıllı şehirler yaratmak için teknolojik gelişmeler, demokrasi ve insan haklarıyla dengelenmelidir. Sürekli araştırma, esnek yönetim anlayışı ve vatandaş katılımı, yenilikçi ve adil bir gelecek için önemlidir.

6. SONUÇ

Akıllı şehirler, teknolojik yeniliklerle kent sakinlerinin yaşam kalitesini artırma potansiyeline sahip olsa da şehirlerin temel bileşeni olan insan faktörü çoğu zaman yeterince dikkate alınmamaktadır. Teknoloji odaklı yaklaşımlarla tasarlanıp işletilen akıllı şehirlerde, bireylerin temel hak ve özgürlükleri ciddi risklerle karşı karşıya kalabilmektedir.

Bu teknolojiler, bireylerin düşüncelerini serbestçe ifade edememesi, ırksal profillemeye dayalı haksız uygulamalar, toplanma ve gösteri özgürlüklerinin kısıtlanması gibi çeşitli hak ihlallerine zemin hazırlayabilir. Dijital ayrımcılığı derinleştirerek kamu hizmetlerine erişimde eşitsizlikler yaratma potansiyeli taşımaktadır.

Akıllı şehirlerin, rekabetçi piyasa dinamikleri doğrultusunda yapılandırılması ve hizmetlerin bu prensipler çerçevesinde sunulması, insan hakları açısından yeni tehditler doğurabilmektedir. Bu bağlamda insan hakları ve özgürlüklerinin öncelikli olduğu, insan merkezli akıllı şehir anlayışının geliştirilmesi elzemdir. Teknolojik uygulamaların, temel hak ve özgürlükler dikkate alınarak tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, M. T. (2019). "Dijital Çağda Akıllı Şehir Uygulamaları: Gelişmiş İnceleme ve Eleştiri", *Bilişim Sistemleri ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1. ss. 37-42
- ALKAN MEŞHUR., H.F. (2019). "Akıllı Şehir Çözümlerinin Sunduğu Olanaklar ve İstanbul'daki Uygulamalara İlişkin Bir Değerlendirme". *İstanbul'da Büyük Ölçekli Kentsel Projeler ve Planlama Süreçleri*. C.1., ss. 11-43.
- ALP, Ö. (2018), Akıllı Şehirlerde Siber Güvenlik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Aslan, Muhammed Miraç (2018). "Akıllı Kent Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme: Kahramanmaraş Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- ATEŞ, M., ERİNSEL ÖNDER, D. (2019), "Akıllı Şehir" Kavramı ve Dönüşen Anlamı Bağlamında Eleştiriler", *Megaron*, C. 14, S.1., ss.41-50
- Balık, İ. ve ark., (2022), Türk Boğazları Trafik Yoğunluğu, Bekleme Süreleri ve Deniz Kazaları, *Kent Akademisi*, 15(1):262-276
- Bozoğlu, T. (2018), Teknoloji, Yönetim Ve Mekân: Gözetim, Denetim, Mahremiyet ve Mekânsal Yapılandırmayla Pratiklerinin Kurumsallaşması, *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 2018, 3(3): 259-288. Doi: 10.30784/epfad.435157

- CANPOLAT, B. Y. (2024), Geleceğin Mimarisinde Kentsel Dönüşüm: Akıllı Şehirler, İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı İnşaat Mühendisliği Programı, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul
- Cavada, Marianna, Hunt, Dexter and Rogers, Christopher (2014) Smart Cities: *Contradicting Definitions and Unclear Measures*. In: *The 4th World Sustainability Forum*, 01 November 2014 - 30 November 2014, Virtual.
- Çaycı, A. E. ve Çaycı, B. (2017). Dijital iletişim çağında teknolojinin açığa çıkardıkları: Gözetim ve mahremiyet. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication TOJDAC*, 7(1), 37- 46. doi: 10.7456/10701100/004
- ÇŞİB, (2019). T.C. Çevre ve Şehircilik Ve İklim Değişikliği Bakanlığı 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Türkiye Arazi Yönetimi Dergisi – 2023; 5(1); 49-56
- Turkish Journal of Land Management Stratejisi Ve Eylem Planı, [Erişim Tarihi: 02.06.2025],
- Düger, Y., Akıllı Şehirleri Bekleyen Temel Hak ve Özgürlük İhlalleri, Araştırma Makalesi *Urban 21 Journal* Yıl: 2023, Cilt: 1, Sayı 1, ss. 1-15.
- Genç Y M & Erciyes E (2020). İnsansız hava araçları (İHA) tehditleri ve güvenlik yönetimi. *Türkiye İnsansız Hava Araçları Dergisi*, 2(2), 36-42.
- GIFFINGER, R., FERTNER, C., KRAMAR, H., KALASEK, R., MILANOVIC, N., MEIJERS, E., (2007), “*Smart Cities - Ranking Of European Medium-Sized Cities*”, *ACE*, C.12, ss.7-26.
- Gül, A. Çobanoğlu, Ş. A., (2017), Avrupa’da Akıllı Kent Uygulamalarının Değerlendirilmesi Ve Çanakkale’nin Akıllı Kente Dönüşümünün Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.22, Kayfor15 Özel Sayısı, s.1543-1565
- KOMNINOS, N. (2008). *Intelligent Cities and Globalisation of Innovation Networks*, London and New York, Routledge.
- Mantelero, A., & Esposito, M. S. (2021). An evidence-based methodology for human rights impact assessment (HRIA) in the development of AI data-intensive systems. *Computer Law & Security Review*, 41, 105561. doi:10.1016/j.clsr.2021.105561
- Mcbride, K., Hammerschmid, G., & Cingolani, I. (2022). Policy brief:

Human centric smart citiesredefining the smart city. Hertie School Centre For Digital Governance.

Netser Grup, <https://www.netser.com.tr/tr/blog/video-yonetim-yazilimi-ve-onemli-vmsozellikleri-nelerdir> (Erişim Tarihi: 02.06.2025).

Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu. (2012). *Dünya ticaret ve finans merkezine doğru İstanbul kent güvenliği*. Ankara: Ames Matbaacılık.

World Charter for the Right to the City (2001). <https://www.ugcisdp.org/sites/default/files/documents/files/202106/WorldCharterRighttoCity.pdf>. (ET: 04.06.2025)

Yaman, M, Çakır, E. (2018). Dijitalleşen Dünyada Akıllı Afet ve Acil Durum Uygulamaları, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 1124-1138.

YAPRAKLI, Ş. & NOKSAN, E. (2021). "Kentsel Dönüşüm Hizmetlerinin Kentsel Yaşam Kalitesi Algısı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Erzurum Kent Merkezinde Yaşayanlar Üzerinde Bir Uygulama". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 11, S.1. ss. 69-93.

TÜRKİYE'DE SÜRDÜRLEBİLİR KALKINMA VE YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARARININ DESTEKLENME YAKLAŞIMI

Seda ŞİMŞEK¹

Öz

Teknolojinin gelişmesinin sonucu olarak insanlar dünyada ısınmada, ulaşım, sanayi, bilgi elde etmede ve hayatın birçok alanında enerjiyi kullanmışlardır. Enerji kaynakları yenilenemeyen fosil enerji kaynakları ve yenilenebilir enerji kaynakları olarak iki grup olarak sınıflandırılmaktadır.

Yenilenemeyen fosil enerji kaynaklarının çevreye olumsuz etkileri ve milyonlarca yıl boyunca bitki ve hayvan atıklarının fosilleşmesi ile oluşan kömür, petrol, doğalgaz vb. fosil yakıt rezervlerinin tükenmesi korkusu, enerjide dışa bağımlılıktan kurtulmak ve enerji üretiminde sürdürülebilirlik gibi sebeplerle devletler alternatif olarak kendi sınırlarında yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretilmesini ve kullanılmasını teşvik etme, teşviklerle ilgili yasal düzenlemeler yapma ihtiyacı duymuşlardır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki yenilenebilir enerjiyi destekleyen YEK Belgesini ve YEKDEM mekanizmasını güncel verilerle değerlendirmektir. Bu çalışmada yöntem olarak veri toplama ve veri analizi yöntemi kullanılacaktır. Yapılan literatür taraması ve yazılan makalelerden yola çıkarak YEKDEM'e neden ihtiyaç duyulduğu, YEKDEM'e başvuru süreci ve YEKDEM'in elektrik üreticilerine sağladığı sonuçların önemi değerlendirilecektir. Sonuç olarak YEKDEM mekanizması sayesinde enerji arzında sürdürülebilirlik amacıyla yerli üretim malzemeleri kullanan üreticilere yerli aksam desteği sağlanmakta ve 10 yıl süreyle yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üreten santrallere YEKDEM tarafından bir sonraki takvim yılında arasında geçerli olacak şekilde destek verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji Kaynakları, YEK Belgesi, YEKDEM

¹ İstanbul Gedik Üniversitesi, Kamu Hukuku, Yüksek Lisans Öğrencisi, seda.simsek@gmail.com, 0009-0008-9362-2592

APPROACH TO SUPPORTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND RENEWABLE ENERGY RESOURCES IN TURKEY

Abstract

As a result of the development of technology, people have used energy in the world for heating, transportation, industry, obtaining information and many areas of life. Energy resources are divided into two groups as non-renewable fossil energy resources and renewable energy resources.

Due to the damages caused to the environment by non-renewable energy resources and the fear of depletion of fossil fuel reserves such as coal, oil, natural gas etc. formed by the fossilization of plant and animal wastes for millions of years, getting rid of external dependency in energy and sustainability in energy production, states have felt the need to encourage the production and use of energy from renewable energy resources within their borders as an alternative and to make legal regulations regarding incentives. The aim of this study is to evaluate the YEK Document and YEKDEM mechanism supporting renewable energy in Turkey with current data. Data collection and data analysis methods will be used as methods in this study. Based on the literature review and articles written, the reason why YEKDEM is needed, the application process to YEKDEM and the importance of the results provided by YEKDEM to electricity producers will be evaluated. As a result, thanks to the YEKDEM mechanism, domestic component support is provided to producers using domestically produced materials for sustainability in energy supply, and YEKDEM provides support to power plants generating electricity from renewable energy sources for a period of 10 years, valid from the following calendar year.

Keywords: Renewable Energy Resources, YEK Document, YEKDEM

1.GİRİŞ

Elektriğin icadı, ampulün icadı, sanayi devriminin de etkisiyle enerji kaynakları ve elektrik insanlık için zorunlu bir ihtiyaç haline gelmiştir. Elektrik evlerimizde buzdolabı, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, elektrikli fırın, elektrikli kahve makineleri, küçük ev aletleri, ütü, elektrikli süpürge, elektrikli buharlı cam/duvar/yer/koltuk silme makineleri, televizyon, bilgisayar vb. ürünler ile ev yaşamında zorunlu ihtiyaçlardır. Evden çıktıktan sonra da ulaşım, sokakların

aydınlatılmasında, bilgisayarlarda vb. birçok alanda elektrik kullanılmaktadır.

Elektrik ilk başlarda kömürden, akaryakıttan elde edildiği için ülkeler de bu alanda üretimi özendirmek ve desteklemek amacıyla fosil yakıtlardan elektrik üretilmesi için destekleme mekanizmaları geliştirmişlerdir. 1973 yılında başlayan Petrol Krizi ile ülkeler siyah altın olarak anılan petrole petrol ambargosu nedeniyle ulaşamamış, petrol fiyatları dört katına çıktığı için petrole ulaşmak ülkeler için çok pahalı olmaya başlamıştır. Petrol krizi insanların petrole ve fosil enerji kaynaklarına alternatif yeni enerji kaynakları aramalarına neden olmuştur. Doğada sürekli olarak bulunan güneş, rüzgar, akarsu vb. yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretilmeye başlanmıştır. Fakat fosil kaynaklardan elektrik enerjisi üretilmesi ile ilgili santrallerin yıllardır faaliyet gösteriyor olması nedeniyle sistem oturmuş, termik santrallerin maliyeti yıllar öncesinden amorti edilmiş olup fosil yakıtların maliyeti daha düşüktür. Fosil yakıtlardan enerji elde edilmesi ile ilgili bir piyasada yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektrik enerjisinin rekabet edebilmesi devletler tarafından desteklenmesi gerekmektedir.

Yenilenemeyen enerji kaynaklarının çevreye verdiği zararlar ve milyonlarca yıl boyunca bitki ve hayvan atıklarının fosilleşmesi ile oluşan kömür, petrol, doğalgaz vb. fosil yakıt rezervlerinin tükenmesi korkusu sebebiyle devletler alternatif olarak kendi sınırlarında yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretilmesini ve kullanılmasını teşvik etme, teşviklerle ilgili yasal düzenlemeler yapma ihtiyacı duymuşlardır. Bu çalışmanın amacı yenilenebilir enerjiye teşvik verilmesinin gerekçelerini ve yenilenebilir enerjiye yapılan teşviklerin çeşitleri açıklamaya çalışmaktır. Elektrik ve enerji kaynakları insan hayatı çok önemli bir yere sahip olup; bir saatlik elektrik kesintilerinde bile hayat durmuş gibi hissediyoruz. İnsanların su ve yiyeceğe olan ihtiyacı gibi elektriğe olan zorunlu ihtiyacı yenilenebilir enerji kaynaklarından temiz yeşil enerji elde etmeyi daha cazip hale getirmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji elde edilmesi daha da yaygınlaşmaya ve yeni teşvik sistemleri geliştirilmeye başlanacaktır. Bu çalışma Türkiye’de sürdürülebilir, güvenilir , çevre dostu yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik enerjisi elde edilirken yapılan teşvikleri açıklamak amacıyla yazılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Enerji Kaynakları

Enerji kaynakları, dönüştürülebilirliklerine göre birincil ve ikincil enerji kaynakları olarak ikiye ayrılırken; kullanışlarına göre yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynakları şeklinde incelenmektedir (Koç ve Şenel, 2013:33).² Enerji kaynakları çevreye olan etkilerine göre yenilenebilir enerji kaynakları çevreye zarar vermediği düşüncesi ile temiz enerji kaynakları, yenilenemez enerji kaynakları atmosfere ve çevreye çok fazla zarar verdiği için temiz olmayan enerji kaynakları olarak da 2 gruba ayrılmıştır.

Kömür, doğal uranyum, doğalgaz, ham petrol, rüzgâr gibi herhangi bir işlemten geçmeden doğada doğal yollarla oluşmuş direkt kullanılabilen kaynaklar birincil enerji kaynakları olup ikincil enerji kaynakları ise, birincil kaynakların bazı işlemlerden geçirilmesi yeni oluşan elektrik, mazot, motorin, benzin, ikincil kömür, sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG), petrokok, kok kömürü, ikincil kömür gibi kaynaklardır.

2.1.1. Yenilenemeyen Enerji Kaynakları

Uranyum, toryum, petrol, kömür, doğalgaz gibi yakıtlar doğada bitki ve hayvan artıklarının milyonlarca yıl toprak altında fosilleşmesi sonucu oluşmuş olup, insanlar tarafından hızlı tüketilmektedir. Fosil yakıtların doğadaki oluşumu milyonlarca yıl gibi çok fazla zaman aldığından bu enerji kaynaklarına yenilenemeyen enerji kaynakları denilmektedir.

2.1.1.1. Yenilenemeyen Enerji Kaynakları Kullanımının Çevresel Etkileri

Kömürün yanması ile oluşan gazlardan karbondioksit atmosferin çok ısınıp iklim değişikliği yoluyla , kükürtdioksit gazı da asit yağmurları yoluyla çevreye ve insan sağlığına zarar vermektedir. 5-9 Aralık 1952 tarihlerinde 5 gün boyunca Londra'da çok soğuk bir hava yaşanmış, Londra ve çevresinde insanlar ısınmak için çok fazla miktarda kömür yakmak zorunda kalmışlardır. Bu 5 gün boyunca sisten dolayı insanlar arabalarını kullanamamış ve Londra metrosu hariç toplu taşıma aracı hizmet verememiştir. Londra'da normal zamanlarda da sisli havalar yaşandığı için Londra halkı sisin kömürden kaynaklı fazla miktarda karbondioksit, kükürt gibi zararlı gazların insan hayatına bu kadar ölümcül zararlar verebileceğini öngörememişler ve panik yap-

2 KAPLAN, Ramazan, (2021) ,Türkiye ve OECD Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji Teşvik Politikalarının Analizi , Doktora Tezi ,Sayfa:22)

mamışlardır. 1952 yılında yaşanan bu ölümcül Londra Sisi vakasında binlerce insan hayatını kaybetmiş ve yüzbinlerce insan üst solunum yolları ile ilgili yaşam kalitesini düşüren ciddi hastalıklar yaşamışlardır. Ölüm oranı yüksek 1952 Londra Sisi olayından sonra insan sağlığına olan olumsuz etkilerle ilgili ölüm raporları ile sağlık raporlarından sonra İngiliz Hükümeti 1954, 1956 ve 1968 yıllarında Temiz Hava Yasaları çıkartarak hava kirliliği ile ilgili önlemler alınmasını sağlamıştır.

Kömürün maden yataklarından çıkarılması aşamasında da maden işçileri iş kolunda çalışanlar madenlerdeki hava kalitesinin düşük olması ve işverenlerin gerekli tedbirleri almamasından kaynaklı ölümle sonuçlanan maden kazaları gibi tehlikeli olaylardan dolayı iş sağlığı ve güvenliği açısından fazla riskli ortamlarda çalışmaktadırlar.

Sovyetler Birliği'ne bağlı Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Pripyot kentindeki Çernobil Nükleer Santralinde 26/04/1986 tarihinde reaktör patlamış ve çok büyük felaket yaşanmıştır. Çernobil Nükleer Santralinde yaşanan kazada santralde çalışan birçok insan, itfaiye görevlileri ve çevrede yaşayan bir çok insan, hayvan ve bitki zarar vermiştir. Çernobil kazasından yıllar sonra bile radyoaktif maddelerden dolayı bir çok hayvan uzvu eksik ya da fazla hayvanlar dünyaya getirdi, kanser, üreme bozukluğu ve birçok sağlık sorunu yaşandı. Çernobil Kazasından sonra radyoaktif maddelerle yüklü bulutlar ve yağmurlar önce Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'ne daha sonra tüm Türkiye'ye yayıldı. Türkiye'de Çernobil Kazası sonrasında gözlenen kanser vakaları ile ilgili yapılan sağlık araştırmalarında Çernobil Santrali kazasında gelen Karadeniz Bölgesindeki çay ağaçlarına ve bitkilere gelen radyoaktif asitler içeren yağmurlar sebebiyle Karadeniz de çok fazla kanser vakasına rastlanıldığı tespit edilmiştir.

11 Mart 2011'de Japonya'da 9.1 şiddetinde deprem ve tsunami yaşanmış, Japonya'nın Honshu adasını etkileyen tsunami çok fazla insanın hayatına mal olmuştur. Deprem ve tsunami kaynaklı dev dalgalar Fukuşima Nükleer Enerji Santralinde kazaya sebep olmuş, kaza santral çalışanlarına, santralin çevresinde yaşayan halka ve doğaya zarar vermiştir. Çok fazla insan deprem, tsunami ve nükleer sızıntı sebebiyle evlerini terk etmek zorunda kalmışlardır.

1973 yılında Yahudi Bayramı olan Yom Kippur kutlandığı zamanlarda Mısır'ın İsrail'e saldırması ile Arap Devletleri ile İsrail arasındaki Yom Kippur Savaşı başlamıştır. 1973 yılındaki Yom Kippur Savaşı'nda Batılı Devletler özellikle ABD ve Fransa İsrail'e silah ve teçhizat des-

teği sağlamıştır. Mısır, Ürdün, Suriye ve diğer Arap ülkeleri de silah ve teçhizatlarla ordularını silahlandırıp, yeniden teşkilatlanmışlardır. Yom Kuppur Savaşı hukuken Mısır, Suriye ve İsrail arasında yaşanmış, Lübnan ve Ürdün savaşa girmekten kaçınmış olmasına rağmen tüm Arap Ülkeleri dayanışma içinde mali, askeri ve siyasi alanda Mısır ve Suriye'ye tam destek vermişlerdir. Dünya'daki petrol rezervleri her ülkede eşit dağılmamış olup; Arap Ülkelerinin topraklarından çıkarılan petrol bir çok ülkeye ihraç edilmektedir. Yom Kuppur Savaşı'nda İsrail'i destekleyen batılı devletleri ekonomik ve siyasi açıdan zayıflatma amacıyla Arap Devletleri Avrupalı Devletlerine ihraç ettikleri petrolün fiyatını 4 kat arttırma, petrol çıkarılmasını yavaşlatma, ihraç edilen petrolün miktarını azaltmak gibi petrol ambargoları uygulamışlardır. 1973 yılında yaşanan Petrol ambargosu sonucunda tüm dünyada petrol krizi yaşanmış, birçok ülke petrol kıtlığı ve petrole çok fazla ücret ödeyerek ulaşılmaması gibi gerekçelerle petrolün kullanımının azaltılması, petrolün daha verimli kullanılması, petrolün yerine geçecek yeni alternatif enerji kaynaklarının bulunulması, ekonomik durgunluğun hareketlenmesi, petrole alternatif enerji kaynakları bulunması ve alternatif enerji kaynaklarının desteklenmesi gibi çalışmalar yapmışlardır. Petrol krizi sonrası birçok ülke enerji kaynağı olan hammadde ihraç edilmesi konusunda dış ülkelere bağımlılığı azaltmak ve petrolün tamamen tükeneyeceği korkusu ile petrole alternatif olacak yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmişlerdir.³

2.1.2. Yenilenebilir Enerji Kaynakları

İnsanlığın ilk dönemlerinden beri var olan ve kullanılan yenilenebilir enerji türleri, kısa sürede yeri dolabilen ve dünyanın oluşumundan itibaren var olan doğa olaylarından üretilebilecek enerji olarak tanımlanmaktadır.⁴ Yenilenebilir enerji kaynakları doğada sürekli var olan, atmosfere zarar vermeyen, enerji elde edildikten sonra çevresel atık sorunu olmayan ve geleneksel fosil enerji kaynaklarına alternatif kaynaklardır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanıldıkça tükenmemeleri, yurtdışından ithal edilmemeleri ve atmosferin karbondioksit seviyesinde artışa yol açmamaları şeklindeki olumlu özellikler yenilenebilir enerji kaynaklarının ortak özellikleridir.

Türkiye'de 1957 yılından beri çöp içinde oluşan metan gazının çöp

3 SÖNMEZ, Salih; SAYGIN, Selin, (2017), 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:6, Sayı 12, S.1

4 Karalı, Ş. (2017). "Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Türkiye ve Dünya Ekonomisine Katkısı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.24.

termik santrallerinde borularla pompalanması yöntemi ile elektrik enerjisi üretimi birçok belediye tarafından yapılmaktadır. Özellikle son yıllarda sıfır atık projesi kapsamında çöplerin kağıt, plastik, cam, metal olarak tekrar değerlendirilmesi; çöplerdeki metan gazının elektrik üretilmesi vb. uygulamalar da birçok belediyelerde yaygınlaşmaktadır.⁵

2.2.Yeşil enerji Tanımı ve Yeşil Enerji Sertifikaları

Yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımının dünyada ve ülkemizde neden olduğu çevre sorunları ve iklim değişikliği gibi nedenlerden dolayı yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik elde edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları çevre dostu kabul edildiği için temiz enerji ve yeşil enerji gibi isimler kullanılmaktadır. Yeşil enerjilerin kaynağının hidroelektrik, jeotermal, rüzgar, güneş, biyogaz, biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynakları olduğunu belgelemek, takip etmek, raporlamak, teşviklerden yararlanmasını sağlamak, sıfır karbon ayak izi hedefine katkı sağlamak, bankaların yeşil enerji fonlarına başvuru yaparak ayrıcalıklı kredi imkanı ve uluslararası tanınırlık sağlamak amacıyla Yeşil Enerji Sertifikaları ve Emisyon Azaltım Sertifikaları verilmektedir. Türkiye'deki yenilenebilir enerji santralleri I-REC, Gold Standard ve VCS sertifikalarına sahiptir.

2.3. Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Politikaları

Türkiye yenilenebilir enerji kaynaklarından rüzgar, güneş, jeotermal, hidroelektrik gibi kaynaklar bakımından zengin bir ülkedir. Yenilenebilir enerji kaynakları potansiyeli yüksek olmasına rağmen kaynakların tamamı aktif bir şekilde kullanılmamakta ve kaynaklar enerji ihtiyacını karşılamamaktadır.

Türkiye'nin jeopolitik konumu; enerji ihtiyacı çok fazla olan Batı ülkeleri ile fosil enerji kaynakları bakımından zengin ülkeler arasında enerji geçişini sağlayacak stratejik bir köprü olması açısından çok önemlidir. Türkiye terör olayları ve komşu ülkelerdeki savaşlar nedeniyle enerji transit projeleri aktif olarak hayata geçmemiş olsa da, terör ve savaşlar bitip bulunduğumuz coğrafyada barış ortamı sağlanırsa geleceğin enerji pazarı ülkesi olma ihtimali yüksek bir ülke konumundadır.

5 <https://www.mfa.gov.tr/yenilenebilir-enerji-kaynaklari.tr.mfa#:~:text=T%C3%BCrkiye'nin%20hidroenerji%2C%20jeotermal,%C5%9Fansl%C4%B1%20b%C3%B6lgelerinden%20birinde%20yer%20almaktad%C4%B1r.>

2.4. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belgelendirilmesi ve Desteklenmesine İlişkin Yönetmelik

1 Ekim 2013 tarihli ve 28782 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belgelendirilmesi ve Desteklenmesine İlişkin Yönetmelik ile üretim lisansı sahibi tüzel kişilere yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı üretim tesisleri için Yenilenebilir Enerji Kaynak Belgesi verilmesi, Yenilenebilir Enerji Kaynak Destekleme Mekanizması (YEKDEM)'nin kuruluşunu ve işleyişini düzenlemek amacıyla kamu tüzel kişilerinin görev ve yetkileri ile ilgili gerçek ve tüzel kişilerin hak ve sorumluluklarına ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir. Bu yönetmeliğe göre, *üretilen elektrik enerjisinin ulusal ve uluslararası enerji piyasalarında alım satımında kaynak türünün yenilenebilir enerji kaynakları olduğunu belirten ve Enerji Piyasası Denetleme Kurumu tarafından verilen Yenilenebilir Enerji Belgesi (YEK Belgesi) kullanılmaktadır. Tüketicie tedarik edilen ve ihraç edilen elektrik enerjisinin belli bir oranının veya belli bir miktarının yenilenebilir enerji kaynaklarından üretildiğini kanıtlayan her biri 1 MWh elektrik üretimine karşılık gelen YEK-G (Yenilenebilir Enerji Kaynak Garanti) Belgesi elektronik belge olarak Enerji Piyasası Denetleme Kurumu tarafından verilmektedir.*

HES(Hidroelektrik Santrali) , RES(Rüzgar Elektrik Santrali), JES(Jeotermal Elektrik Santrali), GES (Güneş Enerji Santrali) ve BES(Biyogaz-Biyokütle Enerji Santrali) YEKDEM tarafından bir sonraki takvim yılında takvimin ilk günü ve takvimin son günü tarihleri arasında geçerli olacak şekilde destek verilmekte olup; üretim lisansına sahip yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanarak elektrik üreticisi tüzel kişiler Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belgelendirilmesi ve Desteklenmesine İlişkin Yönetmelik kapsamında 30 Kasım'a kadar YEKDEM'e kayıt yaptırmak için EPDK'ya elektronik ortamda e-imza ile başvuru yapmaktadırlar. Yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak elektrik üretimi yapan tüzel kişiler YEKDEM Başvurusundan vazgeçerlerse 30 Kasım'a kadar EPDK'ya yazılı bildirmektedirler. Aralık ayı ilk on gün içinde Ön YEK Listesi EPDK internet sayfasında yayımlanmaktadır. 31 Aralık tarihine kadar YEKDEM' den yararlanabilmesi gerekli koşulları sağlayan nihai YEK listesi sonuçlandırılır, EPDK internet sitesinde duyurulur ve ilgililere (Piyasa İşletmecisine) bildirilir.

Lisanslı sahibi tüzel kişiler tarafından üretilen elektrik enerjisinin tamamı serbest elektrik piyasasında veya ikili ticari anlaşmalar ile satışa konu edilebilmektedir. 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının

Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun kapsamında Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması (YEKDEM) 01.07.2021-31.12.2030 tarihleri arasında üretim yapabilecek YEK Belgeli, lisanslı elektrik üretim tesislerinde uygulanması planlanmakta olup; 2030 yılındaki ülkenin ve enerji piyasasının durumuna göre YEKDEM 'den yararlanma süreleri ve oranları uzatılabilir ve destek oranları değişebilir.. YEKDEM kapsamında 1 Mayıs 2023 tarihli ve 32177 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Kararı kapsamında kaynak bazında ilan edilen süre ve fiyatlar üzerinden alım garantisi sunulmaktadır. Ayrıca bu tesislerde kullanılan mekanik ve/veya elektromekanik aksamın **yurt içinde imal edilmiş ve yerli malı belgesine** sahip olması durumunda işletmeye girilen yıldan itibaren söz konusu Cumhurbaşkanlığı Kararı kapsamında kaynak türüne göre ilan edilen süre ve fiyatlar üzerinden **Yerli Katkı Fiyatı** uygulanır.⁶

2.5. Türkiye' de Yenilenebilir Enerjiye Yapılan Teşvikler

Ülkemizde yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretilmesi politik amaçlarla desteklenmekte olup; birçok teşvik türü ile ilgili hukuksal düzenlemeler yapılarak teşvikler uygulanmaktadır. Özellikle 2010 yılından sonra yapılan hukuki düzenlemelerle ve mevzuatta yapılan değişikliklerle yatırımcıların yenilenebilir enerji yatırımlarında artış meydana gelmiştir.

Anayasadaki çevrenin korunması maddesi ve sosyal ve ekonomik hükümlerle ilgili maddeler yenilenebilir enerji alanı ile ilişkilidir.

Anayasa md.56/1 ve Anayasa md.56/2 maddeleri ile fosil yakıtlara oranlara havaya ve çevreye daha az hasar veren yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı enerji üretim tesislerinin çevreyi koruyacak şekilde kurulması ve işletilmesi anayasal güvence altına alınmıştır.

Yenilenebilir enerji alanında özel ve tüzel kişilerin kendi seçtikleri enerji kaynağı alanında çalışmasının, sözleşmeler yapmasının ve devletin yenilenebilir enerji kaynakları ile ilgili tedbirler almasının hukuki dayanağı Anayasa md. 48 dir.⁷

Yenilenebilir enerji kaynaklarının aranması, tespit edilmesi, değerlendirilmesi, yenilenebilir enerjide sürdürülebilirlik sağlanması ama-

6 <https://enerji.gov.tr/eigm-yenilebilir-enerji-uretim-faaliyetleri-lisansli-elektrik-uretimi>

7 Anayasa madde 48: 'Herkes dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir. Devlet özel teşebbüslerin milli ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır.'

cıyla ekonomik ve sosyal politikalar geliştirilmesi, enerji piyasalarının düzenlenmesi ve denetlenmesi anayasada düzenlenen md.48, md.166, md.167 ve md. 168 maddeleri ile ilişkilidir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Yenilenemeyen enerji kaynaklarının çevreye verdiği zararlar ve milyonlarca yıl boyunca bitki ve hayvan atıklarının fosilleşmesi ile oluşan kömür, petrol, doğalgaz vb. fosil yakıt rezervlerinin tükenmesi korkusu sebebiyle devletler alternatif olarak kendi sınırlarında yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretilmesini ve kullanılmasını teşvik etme, teşviklerle ilgili yasal düzenlemeler yapma ihtiyacı duymuşlardır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de yenilenebilir enerjinin idarece teşvik edilmesinin gerekçeleri ile birlikte yenilenebilir enerjiye yönelik teşvikleri incelenmektir.

4. YÖNTEM

Bu çalışmada yöntem olarak veri toplama ve veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Yapılan literatür taraması ve yazılan makaleler ile tezlerden yola çıkarak yenilenebilir enerjiye neden ihtiyaç duyulduğu, yenilenebilir enerjinin ülkemiz için önemi ve yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretilmesi ile ilgili teşvikler hakkındaki hukuki dayanaklar ve hukuki düzenlemeler değerlendirilmiştir.

5. BULGULAR

*2005 yılında toplan yenilenebilir kurulu gücü 12 bin 906 MW’tır. 2025 Mayıs ayı itibariyle ise toplam yenilebilir enerji kurulu gücü 72 bin 492 MW’a yükselmiştir. Yani son 20 yılda Türkiye’nin yenilenebilir enerji kurulu gücü yaklaşık 4.5 kat artmıştır. Rüzgâr ve güneş enerjisinin toplam kurulu güç içindeki payı da neredeyse sıfırdan yüzde 30,2’ye yükselmiştir.*⁸

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye 3 mevsim güneş alması, rüzgar santralleri için rüzgarlı bölgeleri mevcut olması, hidroelektrik santralleri için uygun akarsuların olması ve yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretilmesi potansiyeli açısından stratejik önemi yüksek bir ülkedir. Türkiye fosil yakıtlardan elektrik enerjisi üretilmesi açısından hammaddeler ve bazı aksamlar yurt dışından ithal edildiği; **nükleer enerji santrali de işgücü**

8 Elektrik Üretimi ile ilgili sayısal istatistiksel veriler T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’nın Son 20 Yılda Türkiye’nin Yenilenebilir Enerji Kurulu Gücü 4,5 Kat Arttı başlıklı haberinden alınmıştır.

<https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21520#:~:text=2005%20y%C4%B1%C4%B1nda%20toplan%20yenilenebilir%20kurulu,bin%20492%20MW'a%20y%C3%BCkseldi.>

ve reaktör bakımından dışa bağımlı bir ülkedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretilmesi, dağıtılması, iletilmesi , toptan ve perakende satışı aşamalarındaki denetleme ve düzenlemeler kamu tarafından yapılsa da kamu özel sektör ile işbirliği içinde enerji sektöründeki faaliyetleri yerine getirmektedir. Kamu özel sektöre yenilenebilir enerji sektörünü desteklemek amacıyla Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanılarak elektrik enerjisi üretilmesi sektöründe sabit fiyat garantisi, lisanssız üretim hakkı, arazi kullanım ücretlerinde teşvik, vergi indirimi, **gümrük vergisi muafiyeti**, faiz desteği , KDV istisnası vb. teşvikler uygulanmış ve uygulanmaya devam etmektedir. Rusya ile Ukrayna arasındaki savaşı nedeniyle dünyada çok kutuplu bloklaşma yaşanması, aşırı nüfus artışı ve iklim değişikliği nedeniyle dünyada ve ülkemizde yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji üretilmesinde daha etkin ve verimli değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Teşvik uygulanmalarının ve teşvik oranlarının artırılması , teşvikten yararlanma sürelerinin uzatılması gibi yöntemlerin uygulanması planlanması Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarının daha verimli kullanılabilmesine imkan sağlayacaktır.

KAYNAKÇA :

T.C.Anayasası

5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun (YEK Kanunu)

1 Ekim 2013 tarihli ve 28782 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belgelendirilmesi ve Desteklenmesine İlişkin Yönetmelik

Dinçer, İ. (2000). “Renewable Energy and Sustainable Development: A Crucial Review”, Renewable and Sustainable Energy Reviews, C. 4, S. 2, s.159, 160.

GÜL, Abdulhamit; DARENDELİ, Mehmet Emin, Mayıs 2009 Elektrik Mevzuatı , Elips Kitap

KAPLAN, Ramazan, (2021), Türkiye ve OECD Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji Teşvik Politikalarının Analizi , Doktora Tezi , Sayfa:22)

Karalı, Ş. (2017). “Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Türkiye ve Dünya Ekonomisine Katkısı”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.24.

KOCATEPE, Nurullah; Enerji Güvenliğinde Türkiye'nin Rolü, Akademik Bakış Dergisi, Sayı:71, Ocak-Şubat 2019, S.60-61

SÖNMEZ, Gamze; IŞIK, Mustafa, Kömür Yanma Atıklarının Çevresel Etkileri ve Kullanım Alanları, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, S. 72

SÖNMEZ, Salih; SAYGIN, Selin, (2017), 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:6, Sayı 12, S.1

YILMAZ, O; HOTUNOĞLU, H. , (2015), Yenilenebilir Enerjiye Yönelik Teşvikler ve Türkiye , Adnan Menderes Üniversitesi Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, S.:74-97

<https://enerji.gov.tr/eigm-yenilebilir-enerji-uretim-faaliyetleri-lisansli-elektrik-uretimi> E.T.:12/06/2025

ÖZKAYA, S., Y., Yenilenebilir Enerji Kaynakları, Su ve Çevre Danışmanı, Çevre İşleri Dairesi

<https://www.mfa.gov.tr/yenilenebilir-enerji-kaynaklari.tr.mfa#:~:text=T%C3%BCrkiye'nin%2C%20hidroenerji%2C%20jeotermal,%C5%9Fansl%C4%B1%20b%C3%B6lgelerinden%20birinde%20yer%20almaktad%C4%B1r> E.T.:12/06/2025

Enerji Verimliliği Kanunu

https://www.emo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=71 E.T.: 12/06/2025

Elektrik Üretimi ile ilgili sayısal istatistiksel veriler T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın Son 20 Yılda Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Kurulu Gücü 4,5 Kat Arttı başlıklı haberinden alınmıştır.

<https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21520#:~:text=2005%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20toplan%20yenilenebilir%20kurulu,bin%20492%20MW'a%20y%C3%BCkseldi> E.T.: 12/06/2025

İSRAİL-FİLİSTİN ÇATIŞMALARININ TARİHİ VE TÜRKİYE’NİN MESELEYE YAKLAŞIMI

Seher AKÇA¹

Özet

Teolojik kökleri çok daha eskiye dayanıyor olsa da Filistin-İsrail çatışmalarının tarihi henüz 20. yüzyıl başlarına dayanır. Batı Avrupa’nın sanayileşmesini tamamlayıp dünyadaki sömürge yarışı sebebiyle bölge kaynaklarına yönelişi de neredeyse aynı tarihlere tekabül eder. İngiliz Manda yönetimi altında bölgede kurulmak istenen Siyonist Devletin sınırları ve nitelikleri henüz I. Dünya savaşı başlamadan belirlenmiş ve dahi söz konusu coğrafya çoktan hegemon güçler tarafından gizli anlaşmalarla paylaşılmıştı. Uzun yıllar İngiliz Manda Yönetimi altında; hem dışardan kitlesel Yahudi göçleri (Aliyah) hem de çatışmalar nedeniyle yerleşik Arapların dışarıya göçleri bölgenin sosyal ve demografik yapısını geri dönülmez vaziyette değiştirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası bölgeden kademeli olarak çekilen İngiliz Manda Yönetimi bölgenin kontrolünü -İsrail Devletine sonsuz desteğini esirgemeyecek olan- halefi ABD’ye bırakmıştır. Her ne kadar bugün İsrail Devleti’ni ilk tanıyan devletlerden biri olarak eleştiri oklarının hedefinde olsa da Türkiye Cumhuriyeti Devleti her daim kanın durması, evrensel insan haklarının tanınması ve hukukun üstünlüğünün tanınması noktasında iki devletli çözümden yana olan çizgisinden asla sapmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyonizm, ABD, İsrail, Ortadoğu, Türkiye

THE HISTORY OF THE ISRAEL-PALESTINE CONFLICT AND TURKEY’S APPROACH TO THE ISSUE

Abstract

Althofgh the thedogical roots of the Israel-Palestine conflict date back much further, its modern history goes back to the early 20th century. The industrialization of Western Europe and its pursuit of regional resources due to the global colonial race coincides with this

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, akcaseher9@gmail.com

period. Under the British Mandate, the borders and characteristics of the Zionist state to be established and the territory had already been divided through secret agreements among hegemonic powers. Under the British Mandate for many years. Both external mass Jewish immigration (Aliyah) and the emigration of the local Arabs due to conflicts had irreversibly altered the social and demographic structure of the region. After World War II, the British Mandate, which gradually withdrew from the region, left control of the area to the United States, its successor, which would offer unwavering support to the state of Israel. Although the Republic of Turkey is often criticized for being one of the first countries to recognize Israel, it has consistently maintained its stance for a two-state universal human right, and the supremacy of law.

Keywords: Zionism, USA, Israel, Middle East, Turkey

1. GİRİŞ

Filistin topraklarında bir “Yahudi Ulusu Devleti” kurulması fikri bilinenin aksine yakın zamanda spontane ortaya çıkmış bir ideolojinin ürünü değildir. Balfour Deklarasyonu da yine bilinenin aksine “Filistin Meselesi”nde asla bir sebep değil ancak ve ancak sonuçtur. Bu sonuca Rothschild ailesinin 4. Baronu olan Jacop Rothschild’ın 1917 yılında Balfour Deklarasyonunun 100.yılı hasebiyle verdiği röportajında, İsrail’in Kuruluşu ile ilgili olarak; “Binlerce yıldır Yahudilerin hayatındaki en büyük olaydı bu, bu bir mucize. Buna ulaşmak 3 bin yıl sürdü” ifadelerinden de kolaylıkla ulaşabiliyoruz. (<https://www.turkiyegazetesi.com.tr>, Erişim 02.04.2025). Sistemli Siyonist Hareketin Lideri kabul edilen Theodor Herzl’in Sultan II. Abdülhamid Han ile görüşmelerinden birinde, Osmanlı borçlarına karşılık ‘Kutsal Topraklar’ ın satışını istediği ancak Sultan II. Abdülhamit Han’ın devletin dış borç müşkülüne rağmen teklifi reddettiği gibi Filistin’de bireysel toprak satışını da engelleyen fermanı ivedi yayınladığı bilinmektedir. Bunun üzerine Herzl (1902) hatıratlarında; “Siyonizm’in hedeflerine erişmesi için Osmanlı Devleti’nin dağılması beklenmelidir” ifadelerine yer verecektir (Arı, 2005: 119). Artık Siyonizmin hedefinde Osmanlı Devleti kadar Sultan II. Abdülhamid’de vardır. Oysa Herzl’ in kaleme aldığı “Yahudi Devleti” kitabı kendisi henüz temasa geçmeden Sultan II. Abdülhamid tarafından okunmuştur. Sultan Abdülhamid’e göre; “Dünyadaki bütün Yahudi Nüfusu bir araya getirme arzusundaki bu proje için ne Kudüs ne de Filistin yeterli büyüklükte top-

raklara sahip değildi. Üstelik Osmanlıda barınmalarının önünde de bir engel yoktu vaka Osmanlı Devleti Yahudilere Avrupalı Devletler gibi de davranmıyordu. O zaman niyet çok başkaydı...” Tarihte biraz daha derinlere inecek olursak; ilk kez Filistin Topraklarında bir Yahudi Devleti kurma fikri Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart’ a ait idi. Bu fikriyatla Mısır üzerine sefere çıksa da Osmanlı ve İngiltere müttefik güçlerine yenilince geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ne var ki; o dönem bölgede Fransa’nın elini zayıflatmak için Osmanlı Devleti ile müttefik olan İngiltere’nin niyetinin müttefiklikten çok başka olduğu, “Yahudi Yurdu Projesini” aynı bölgede bir süre sonra hayata geçirmiş olmasından da anlaşılmaktadır. Dahası Yahudi Siyonizminin kurucu babası olarak Theodor Herzl her ne kadar Yahudi Ulusu Projesini Afrika (Uganda) topraklarında hayata geçirmeyi teklif etmiş ise de VI. Siyonist Kongre’de bilhassa Rus Yahudi Özerk Oblastına mensup üyeler ile Batı Avrupalı Yahudilerden kabul görmemesi üzerine tekrar Filistin topraklarına yoğunlaşıldığı da tarihsel bir başka gerçekliktir. Daha açık bir ifadeyle; Avrupa coğrafyalarında bir sebeple sığdırılmayan Yahudiler dünyanın neresinde olursa olsun bir yurt edinme derdinde iken yeni dünya düzenini kurmakta olan Batılı Emperyalist güçler bölgedeki hegemonik sistemi garanti altına alma derdinde idi. Görülen o ki; yer küreye hükmetmek isteyen her hegemon güç gibi Batı Emperyalizmi de önce Ortadoğu ya hükmetmek gerektiğinin gayet farkında idi (Rowler & Taylor, 2006: 46-47).

İngiliz Manda yönetim altında bölgede yaşayan Filistin halkına Self Determinasyon (Kendi Kaderini Tayin) hakkının tanınmaması daha da vahimi yine Manda yönetiminin garantörlüğünde bölgeye yoğun Yahudi göçlerine izin verilmesi; coğrafyanın demografik yapısını ciddi anlamda değiştirmiştir. Bu değişim her geçen yıl şiddetlenen çatışmalar ve her iki tarafın birbirini yok sayması ile daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bölgeye Yahudi göçleri deklarasyondan çok önce başlamıştır. 1882-1903 yılları arasında çoğunluğu Rus Çarlığı kökenli tamamı Doğu Avrupa’dan 35.000 kadar Yahudi’nin bölgeye göç ettiği bilinmektedir. Balfour Deklarasyonu sonrası hareket daha sistemli ve göçler de bir o kadar yoğun hatta kitleseldir. Bir sonraki göç yine Rusya dolaylarında ve bu kez 40.000 kadardır. 1917 Bolşevik Devrimi sonrası bölgeden 37.000 Yahudi daha bölgeye göç etmiştir. 1924-1929 yılları arası Polonya, Macaristan ve ABD’den 48.000 Yahudi daha bölgeye göç etmiştir. Başlarda Avrupa’da yaşamakta olan Yahudiler “Siyona Dönüş” fikrine pek sıcak bakmasalar da Orta çağ Hristiyan Avrupa’sında yaşanan zulümlere ek olarak Alman Nazizmi ile başlayan

Yahudi göçü 175.000 rakamına kadar ulaşmıştır. Sonrasında yaşanan kaos nedeni ile İngiltere bölgeye göç sınırlaması getirmek istemiş ise de sonraki tarihlerde de 153.000 kişi Nazi Zulmünden kaçarak Filistin topraklarına yerleşmeyi başarmıştır. 1948'e gelindiğinde ise malumun ilanından başka geriye pek bir şey kalmamıştır (Kızıloğlu, 2012: 51). Elbette bu bölgeye göç meselesinin görünen ve sadece bilinen yüzü, bir de çok fazla anlatılmayan yönünden biraz bahsetmekte yarar görüyorum. A. Hitler, milliyetçilik akımının yükseldiği ve her anlamda çökmüş olan Almanya'nın siyaset sahnesine tamda böyle bir dönemde çıkmıştır. Amerikalı tarihçi Anthony C. Sutton'un "Wall Street und der Aufstieg Hitler" (Wall Street ve Hitler'in Yükselişi) kitabında da ayrıntılarıyla yer verdiği üzere; 1924 ten itibaren Amerika' da ki üyeleri aracılığıyla ünlü Yahudi Aile Rotchilds Almanlara maddi destek sağlamaya başlamıştır. İlk olarak JP Morgan aracılığıyla Almanya'nın borçlarını yapılandırma yoluna gitmiştir. Osmanlının son bulmasıyla Dünya Siyonist Örgütü Filistin'de bir Yahudi Ulus Devleti kurabilmek için yeterince toprak satın almıştı. Ancak Avrupa da yüksek standartlarda yaşayan varlıklı Yahudi Aileleri Ortadoğu çöllerine göç konusunda ikna edebilmek o dönem için çok mümkün görünmüyordu. Balfour Deklarasyonu sonrası sistemli Siyonist hareketin göç stratejisi her şeye rağmen bölgeye ancak 85.000 Yahudi nüfusu toparlanabilmişti ve bu bir avuç insan bölgede bir Yahudi Devletinin kurulabilmesi için asla yeterli değildi. Savaş boyunca Almanların kullandığı toprakların bir Yahudi Şirketi olan SFK üretimi olduğu, yine bir Yahudi Şirketi olan Standart Oil' in Nazi Askeri Araçlarının petrol ihtiyaçlarını karşıladığı, toplama kamplarında toplu katliamlarda kullanılan gazların bir Yahudi Şirket olan Farben'e ait olduğu ve daha savaş öncesinde Hitler ile Siyonist örgüt arasında bir anlaşma yapıldığı Wilhelmstrasse gizli belgeleri ile yıllar sonra ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Yahudi Sermayedarlara ait General Motors, DuPont ve Ford gibi büyük şirketlerinde Hitlere verdikleri maddi destek unutulmamalıdır (Sutton, 1976: 17-76). Kamplara sadece yoksul, engelli, sakat Yahudilerin getirildiği, göç izninin yalnızca Filistin'e verildiği gibi ayrıntılarda birlikte düşünüldüğünde Karl Polanyi, Samir Amin gibi yazarların emperyalist sömürü düzenine dair anlatılarının tarihin akışı içerisinde çok daha anlamlı hale geldiğine şahit olmaktayız. Sonuç olarak niyet nihayete eriyor ve II. Dünya Savaşından sadece üç yıl sonra 1948'de Filistin'de bir Yahudi Ulus Devleti yani İsrail Devleti kurulabiliyordu (<https://www.bilgiustam.com>, Erişim 23.03.2025). İngiliz Mandası altında bölgenin bu yoğun göçleri karşılaması, bölgedeki Yahudi nüfusunun moralini yükseltmek ve ekonomik iyileşmeyi hızlandırmak için 6 Kasım 1917'de

C. Weizman tarafından hazırlanan plan kabul edilmiştir. Kabul edilen bu planla “Yahudi Komisyonu” geniş yetkilerle donatılarak bölgeye gönderilmiştir. Yahudi Milli Fonu gerekli finansman için zaten çok önceden kurulmuş idi. Bu finansman ile Yahudi yerleşimcilere mümkün mertebe toprak alınacak: önce şirketler kurarak arazi alım-satımına sonra bölgede bankalar kurarak ticarete el atılacaktı ki, öyle de oldu (Öke, 1991:115). Tarihler 1905’i gösterdiğinde Siyon İşçileri (Poaley Siyon) derneğini kurdular. Daha sonra toprak alımını daha da hızlandırmak için Filistin Arazi Şirketini kurdular (Kutluay, 1967: 288). Sonuç olarak önce Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam), devamında Birleşmiş Milletler ve statülerinden ötürü dünyanın iki dudağının arasına baktığı beş daimî üyesi, Siyonizmin bölgedeki politikalarının garantisi olur iken; sistemli Yahudi iskân politikasının sonucu olarak Filistin’e dünyanın dört bir yanından toplanılan Yahudi halk ile bir Yahudi Devleti vücuda getirilme projesi de başarıya ulaşmıştır. Yahudi yurdunun güvenliğine önem veren İngiltere, Fransa gibi devletler II. Dünya Savaşının sonunda savaş yorgunu bütçeleri ile aşama aşama bölgeden çekilirler iken yeni bir garantör olarak ABD süper gücü aynı hızla boşluğu dolduruyor idi. Bölgeye dair proaktif politikalarının temelinde her daim İsrail Devleti’nin güvenliği olan ABD’nin bu tutumunun arka planında bölgenin yer altı ve üstü zenginlikleri, doğal geçitleri, su kaynakları, jeopolitik ve jeostratejik öneminin olduğu da unutulmamalıdır (Akbaş ve Çaylı ve Duman, 2018: 487-488). Bu bağlamda meselenin tarihsel arka planı, teolojik kökenleri ve dahi merkez devletlerin pragmatik yaklaşımlarını sorgulamak daha da önemli bir hal almaktadır.

Süreç bölgede yaşayan halklar açısından 1947 Birleşmiş Milletler Taksim Planı ve hemen ertesi yılı kuruluşu ilan edilen İsrail Devleti ile artık içinden çıkılmaz bir şiddet sarmalına dönüşmüştür. Kuruluşun hemen ardından komşu Arap Devletlerinin (Mısır, Ürdün, Suriye, Irak, Lübnan) İsrail’e savaş ilan etmeleri ile 14 Mayıs 1948’de savaş İsrail’in zaferi ile sonuçlanır. İsrail topraklarını büyük ölçüde genişletirken 700.000 kadar Filistinli (Nekbe) topraklarından sürüldü ve mülteci konumuna düştü. 1967’de çıkan ikinci Arap-İsrail Savaşı neticesinde bugün de İsrail tarafından işgalinin sürdüğü Gazze şeridi, Batı Şeria, Doğu Kudüs, Sina Yarımadası, Golan Tepelerinin tamamını işgal etmiştir. İlki 1987 ikincisi 2000 yılında olmak üzere bölge halkı ayaklanmaları gerçekleşmiş ve bunlar tarihe I. ve II. İntifadalar olarak geçmiştir. 1990’lı yılların başında FKÖ ile masaya oturan İsrail arasında yapılan Oslo Görüşmelerinden de olumlu bir sonuç alınamamış-

tır. Kuruluşu üzerine tartışmaların sürdüğü bilhassa wikiliks belgeleri olarak bilinen, 2014 yılında 1980'li yıllarda ABD'li diplomatların basına sızan yazışmalarında İsrail'in I. İntifadaları sona erdirmek için direnişi bölme taktiği olarak Hamas'ı desteklediği yer almakta idi. Sonuç olarak 2006 yılında seçimlerle meclisi kazanan Hamas Gazze'de FKÖ ise Batı Şeria da yönetime geldi. Kısa süre sonra 2007'de İsrail'in Gazze Şeridine yönelik ablukası başladı. 27/08/2024 tarihli "Tarihin Utanç Tablosu" başlıklı haberinde TRT dünya katliam tarihinden örneklerle Gazze'nin durumunu mukayese etme yoluna gitmek suretiyle; 1940-1941 yılları arasında Nazi Almanyası'nın İngiltere'yi teslim olmaya yönelik Londra Operasyonun da 20 bin ton bomba, 1945'te ABD Hiroşima ve Nagazaki'ye toplamda 15 bin ton bomba, Müttefik kuvvetlerin Almanyaya diz çöktürmek üzere Dresten'e başlattıkları yoğun hava saldırılarında 4 bin ton bomba kullanıldığından bahsetmektedir. Bugün dünya tarihindeki bütün bu katliamlarda kullanılan bomba ağırlığı toplamda 39 bin ton iken; 07 Ekim 2023 tarihinden haberin yapıldığı 27 Ağustos 2024 tarihine kadar Gazze'ye yapılan hava ve kara operasyonlarında toplamda 81 bin ton bomba kullanıldığı dile getirilmektedir (<https://www.trthaber.com>, Erişim 15.05.202). Her geçen gün en temel insani ihtiyaçların dahi engellendiği ablukanın sonucu olarak bugün artık aklıktan toplu ölümlerin de başladığı görülmektedir.

Sorunun çözümüne ilişkin uluslararası hiçbir girişim bugüne değin nihayete ermemiştir. Birleşmiş Milletler beş daimî üyesinin karar alma süreçlerindeki statüleri sebebiyle buradan da tatmin edici tarafsız bir çözüm çıkmasına dair umutlar yitirilmiştir. Uluslararası ilişkiler siyasetinde devletlerin ve dahi Türkiye'nin de en çok desteklediği çözüm önerisi iki devletli bir yol izlenilmesidir ancak bugün artık oradan oraya sürülen Filistin halkı için sınırların belirlenmesi, Kudüs'ün statüsü, Filistinli mültecilerin geri dönüşü gibi konularda derin anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. 2010 Mavi Marmara baskını ile gerilen Türkiye-İsrail ilişkileri bilhassa 07 Ekim 2023 saldırıları sonrası daha da çıkmaza girmiş 02 Mayıs 2024'te bütün ticari ilişkiler kesilmiş ve dahi sonrasında 13 Kasım 2024 itibarıyla de tüm diplomatik ilişkiler kesilmiştir. Her ne kadar İsrail'i ilk tanıyan Müslüman çoğunluklu ülke olarak her daim eleştiri oklarının hedefinde olsa da Türkiye Cumhuriyeti Devleti her zaman Filistin Meselesine dair en sert eleştirileri yapan ve mutlak surette uluslararası platformlarda bu durumun unutulmaması için çaba harcayan sıfatını asla kaybetmemiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Devlet Nedir? Tanımı ve Unsurları nelerdir? Devlet Kurumu Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Nasıl Konumlanır?

Kavram olarak geçtiği en eski tarihi kaynakta ‘devlet’ kelime itibarıyla bundan bin üç yüz yıl kadar evvel Atabet-ül Hakayık’ ta geçer ve eserde anlam olarak baht, talih gibi anlamlara geldiği ifade edilir. “Devlet” kelimesi, Arapça “devle (دولة)” kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Bu kelimenin aslı harfleri “d ڤ”, “v ڤ”, “l ڤ”dir. Kelimenin batı dillerinde karşılığı ise İngilizce de state, Fransızca da **État**, Almanca da **Staat**, İtalyanca da **Stato**, İspanyolca ve Portekizce de **Estado**’dur. Bunların hepsi Latince **Status** kelimesinden türetilmiştir (Gözler, 2017: 5-9). Ali Fuat Başgil, ‘Devlet’ tanımlaması üzerine yazdığı ayrıntılı hukuki makalenin sonucunda şu kapsamlı tanımlı yapmaktadır; “Devlet muayyen bir ülke üzerinde ve Hükümetle temsil olunan, üstün ve merkezi bir otoritenin hükmü ve gözcülüğü altında, muayyen hukuki ve otonom bir nizama bağlı olarak yaşayanı insanlardan mürekkep siyasi ve en geniş birliktir.” (Başgil, 1946: 982). Konuya ilişkin, Alman Hukukçu Georg Jellinek’ in 1900 yılında ilk baskısı yayımlanan kitabı *Allgemeine Staatslehre*’ de üçlemesi ‘**Üç Unsur Teorisi**’ olarak bu disiplin üzerine yapılan çalışmaların ilk başvuru sahası olmayı başarmıştır. Jellinek; **özde insan, toprak, egemenlik** unsurları olmadan bir devletin var olamayacağını savunur ve kısa tanımlamasını şu şekilde yapar; “Devlet belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlıktır.” (www.wikiwand.com, Erişim 15.01.2025). Jellinek’ in teorisine atıfla ‘**Devletin Genel Teorisi**’ isimli kitabında Türk Hukukçu Gözler; ‘Devleti oluşturan unsurların hiç kuşkusuz bu üç unsur olduğunu, tanımlamalarla bunların genişletebileceğini ancak daha fazla daraltılamayacağını ve dahi bir kere oluştuktan sonra devletin bu unsurlardan bağımsız ve bir daha kendini oluşturan unsurlarda birine indirgenemeyecek kadar güçlü hukuki bir tüzel kişiliğe sahip olduğu’ konularına dikkat çekmektedir (Gözler, 2020: 5-9).

Konumuz özelinde Arap-İsrail çatışmalarının yaşandığı; araştırma konumuzun da özünü oluşturan İsrail ve Filistin taraflarının bu topraklarda neredeyse 77 yıldır bölgeye egemen olabilmek mücadeledir. Bu konuda devletlerin uluslararası tanınırlığı üzerine bir mukayese yoluna giden Kemal Gözler şu ifadeleri Devletin Genel teorisi adlı kitabında açıkça neşretmektedir; “Bir devletin diğer bir devleti tanıyıp tanımamasının, o devletin, devlet olma statüsü (statehood, devletlik)”

üzerinde bir etkisi yoktur. Örneğin ABD, Çin Halk Cumhuriyeti'ni 30 yıl boyunca tanımamıştır. Ancak Çin Halk Cumhuriyeti, bu süre içinde var olmaya devam etmiştir. Anayasa hukuku bakımından mühim olan bir devletin tanınması değil, bu devletin gerçekten kendi ülkesi üzerinde uzunca bir süre fiilen egemen olup olmadığıdır." Bir başka tanımlamasında Gözler; "Bunca ülke tarafından tanınmasına rağmen, kanımızca ne "Filistin Devleti" ne de İsrail ile FKÖ arasında akdedilen Oslo Antlaşmaları uyarınca kurulan "Filistin Ulusal Otoritesi (As-Sulta, Al-Wataniyya, Al-Filastiniyya, Palestinian National Authority)" nin gerçekte "devlet" olduğu söylenebilir. Çünkü ne "Filistin Devleti" ne "Filistin Ulusal Otoritesi" ne FKÖ ne de Hamas'ın gerçekte egemen olduğu bir toprak parçası vardır. Gazze Şeridi (Gaza Strip) ve Batı Şeria'da (West Bank) gerçekte egemen olan devlet İsrail'dir. Nitekim (29-30 Haziran 2006) İsrail, bir askeri kaçırıldı diye, "Filistin Ulusal Otoritesi" nin dokuz bakanını tutuklatmıştır" tespitlerine aynıyla yer verir (Gözler, 2007: 12-13). Kısa tanımını, muhteviyatını ve dahi unsurlarını yukarıda anlattığımız "Devlet" in bu teorilerde nasıl konumlandığı mukayesesini yapmakta konumuz açısından faydalı olacaktır:

Uluslararası ilişkilerde realizmin kurucu unsurları devletlerin güvende olma ve hayatta kalma gereksinimlerine paralel olarak, güç ve çatışmaya dayalı temellendirilen bir teoridir. Bu sebeple realizmin tüm çeşitleri ile kendisi devletler arası güç ilişkilerinin önemine atıfla uluslararası siyasanın ve güvenliğin gereksinimlerinden beslenir. Realizmde Devlet'in görevi savaş zamanında bastırıcı, barış zamanında caydırıcı güç olabilmek adına gereken tedbirleri alarak reayayı korumaktır. Askeri güç ve silahlanma bu bağlamda çok önemlidir. Devletler arası ilişkilerde şüphecilik, güvenmeme hali mutlak suretle ilişkide olduğu devletlere üstünlük sağlamakta devletin görevleri arasındadır. Bu haliyle realizmde güç unsuru olarak devlet teorisinin temelini teşkil etmekte ve gerekli gördüğü her alana müdahil olmasında da teori kapsamında bir beis gözükmemektedir (<https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr>, Erişim 25.03.2025).

Uluslararası ilişkilerin temel kuramlarından biri olarak liberalizm, realizmin güç ve çatışmaya dayalı uluslararası sistem düşüncesine karşı, ütopyacı bir iyimserliğine dayanan rasyonel bireylerin kapasiteleri gereği sorunların çözme kapasitesine sahip olduklarına ve bu bireylerden oluşan ulus-devletlerin de rasyonel olarak sorun çözme kapasitelerine sahip olduklarına atıfla savaşırsız bir uluslararası sisteminin mümkün olabileceğine inanan ana akım teorilerden biridir. Liberal sistemlerde devletler çıkar temelli ilişkiler üzerine birbirleriyle ilişki

kurallar ve bu çıkarları doğrultusunda zaten savaşa pek de meyletmezler. Liberal devletlerde her türlü ticari faaliyet, mübadele, mal ve ürünleri fiyatlandırma hatta pazarlamada serbest piyasa koşulları geçerlidir. Devlet sadece vatandaşın hareket serbestisini ve özgürlüklerini güvence altında tutmak zorundadır. Başka hiçbir şartta ve şekilde piyasa süreçlerine müdahil olamaz. Rekabet bu piyasaları dengede tutan bir faktör iken, arz-talep oranlarındaki karşılıklı değişim piyasaları dengede tutan bir diğer egemen faktördür. Meşhur 'kendi kendine işleyen piyasa ekonomisi' ni bu temeller oluşturur. Burada devlet sisteme müdahil değildir ancak tamamen dışında da sayılmaz sadece özgürlüklerin garantörü olmak açısından varlığı gereklidir (<https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr> , Erişim 25.03.2025).

Konstrüktivizm ise kendisi gibi geç olgunlaşan bir disiplin olan Sosyolojideki yapılanma düşüncesinden büyük oranda etkilenmiştir. Bu bağlamda teoride en göze çarpan ise yapı ve aktör ilişkisinin uluslararası ilişkiler disiplinine uyarlanmasıdır. Konstrüktivizme göre devlet kimlik inşası, sosyal gereksinimler açısından bireyleri her daim hem iç hem dış politikada desteklemeli ve ihtiyaçları karşılamalıdır. Bu görüşe göre bireyler kimlikleriyle var olurlar, bireylerden oluşan devletlerde hasılı bu şekilde uluslararası siyasette var olmaktadır. Bu nedenle konstrüktivizm ana akım teorilerin açıklamakta güçlük çektiği alanları yorumlamakta yardımcı üçüncü bir yol, bir çıkış olarak gelişimine devam etmektedir. Devletin sorumluluğu bu anlamda hem iç hem dış politikada kimlik değerleri üzerinden anarşiyi kontrol altında tutabilecek, çatışmayı engelleyebilecek şekilde aksiyon alabilmektir (Çomak, 2009: 79-82).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Dünyanın hiçbir yerinde eşi benzeri olmayan Filistin Meselesi toprak ve ulusal kimlik üzerine asla nihayetlendirilemeyen hatta nihayete erdirilmek istenmeyen uzun soluklu çatışmalar bütünüdür. Tarihi, dini, siyasi boyutları ile bu mesele özelinde dinler tarihi, tarih, etnolojik, teolojik, stratejik, jeopolitik, ekonomik, sosyolojik... açıdan birçok disiplin kendi müstemir alanları içerisinde sayısız çalışmalar yapmıştır. Ancak burada asıl problem ortadaki karmaşanın disiplinler arası çalışmalarla aydınlatılmaya muhtaç olduğunun göz ardı ediliyor olmasıdır. Bölgesel ve uluslararası aktörlerin de dahil olduğu geniş etki alanı da dahil edildiğinde dünya barışı için büyük önem taşıyan meselelerin çok daha çözümsüz bir hal aldığı görülmektedir. Dünyanın en eski çözümsüz kalmış probleminin anlaşılmasının gecikmiş olmasının

bedelini bölgedeki on binlerce insan canıyla ödemiştir, ödemeye de devam etmektedir. Irkı, inancı, milliyeti, rengi, dili ne olursa olsun hiçbir insanın canı egemen güçlerin küresel siyasetlerinin çıkar malzemesi yahut çıkarlarının bedeli olacak kadar kıymetsiz değildir. Mesele için sunulan çözümlerin kadük kalmasında en can alıcı nokta hiç şüphesiz tamda bu noktadan yani kutuplaşmadan kaynaklanmaktadır. Bölgedeki çatışmalar bundan 77 yıl önce başladığında bütün dünya için hatta Filistin'e komşu Arap Ülkeleri için bile "Mesele Filistin'in Meselesi" idi. Üstelik Filistin Topraklarında yaşayan yerleşik Araplar için dahi milli uyanış ve milli direnişin başlaması da uzun seneler almıştı. Bir vakit sonra "Filistin Meselesi" yalnız "Arapların Meselesi" olmuş; uzunca bir süre sonra "Dünya Müslümanlarının Meselesi" olmuş ancak bugün artık "Filistin Meselesi" bütün "Dünya Milletlerinin" meselesi olmuştur. 1800 yıl evvel bir şekilde bölgeyi terk eden Yahudi Milletinin hangi şartlar ve şekillerle bölgeye yeniden toplandığının, "Siyona dönüş" söylemleri ile Siyonizm fikrinin teolojik temellerinin nasıl oluştuğunun, burada bir Yahudi Devleti kurulmasının dönemin sömürgeci ve yayılmacı güçlerine ne gibi menfaatler sağladığını ve dahi sağlamaya da devam edip etmediğini, Birleşmiş Milletlerin ve Uluslararası Hukukun bölgeye yönelik etkisinin neden zayıf olduğunu hatta olmadığını, Enerji kaynakları konusunda hali hazırda bölgedeki güç mücadelesini ve değişen dengeleri, İsrail Devletinin kurucusu sayılan İngiltere ile kurucu ortağı ABD'nin en başından itibaren bölgeye yönelik stratejik çıkar temelli dış politikalarını, 1882'den bu yana devam eden sistematik düzen ve yerleştirme politikalarının uluslararası hukuka uygun olup olmadığını, Her iki tarafın devlet olabilme iddialarının Uluslararası Hukuktaki karşılığını, Uluslararası İlişkiler Teorilerinden realizm, idealizm, konstrüktivizm özelinde egemen güçlerin bölgedeki mücadelelerinin ve son olarak Türkiye'nin de en başından beri tavsiyesi olan bölgede iki devletli bir çözümün ne kadar uygulanabilir olduğunun mukayesesini yapabilmektir.

Bölge de kanlı çatışmalar, Yahudi Çetelerin köy baskınları, Araplar arasındaki milli dayanışmanın çok geç tarihlerde hayata geçmesi gibi nedenlerle bölgedeki çatışma durumu artarak devam etmiştir. Balfour Deklarasyonunun 15 Mayıs 1947'de uluslararası platforma taşınmasıyla birlikte Türkiye bu konuda siyasi aksiyon alma çabasına girmiştir. Öncelikle Taksim Kararı'na karşı Araplarla aynı safta olmuş ve bağımsız Filistin Devletinin kurulmasından yana tavır almıştır. Türkiye'nin, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke oluşu Orta doğudaki Devletler nezdinde eksen değiştirdiğinin işareti olarak kabul edilmiş

ve zaman içerisinde ilişkilerde soğumaya neden olmuştur. Türkiye'nin NATO üyeliği de bu mesafeyi artıran bir diğer gelişme olmuştur. İsrail Devleti'nin kurulmasıyla başlayan süreçte Arap-İsrail savaşlarıyla devam eden hatta zaman içinde Filistin'in içsel dinamikleri de Filistin davasında belirleyici birer aktör olmuş; bu durum meselenin daha da içinden çıkılmaz bir hal almasına sebep olmuştur. Türkiye bölge ile tarihsel bağlarını bir tarafa bırakmayıp iç siyasetten bağımsız olarak her daim Filistin Meselesine duyarlı olmuştur. FKÖ, El-Fetih ve Hamas gibi bölgedeki siyasi aktörlerle iyi ilişkiler kuran Türkiye hem Filistin içinde birliğin sağlanması hem de meselenin çözümü noktasında aktif rol almaya çalışmıştır. Türkiye en başından beri sürekli revizyona uğrayan Filistin meselesine farklı diplomatik yaklaşımlarla her daim çözümler bulmaya çalışmıştır. İsrail-Filistin meselesini ve bölgeye dair endişelerini uluslararası platformlarda da her fırsatta gündemde tutmuştur (Sarıaslan, 2019: 1-32).

4. YÖNTEM

Bu araştırma, nitel bir çalışma olup; temelde literatür taraması ve karşılaştırmalı analiz yöntemine dayanmaktadır. Araştırmamızda ilgili kitaplar, ikincil kaynaklar, internet yayınları, uluslararası organizasyonların yayınladıkları raporlar, akademik yayınlar, bilimsel makalelerden sıklıkla yararlanılmıştır.

5. BULGULAR

Orta Çağ Aydınlanmasının peşi sıra kurulan yeni dünya düzeninin aksine bugün deneyimlemekte olduğumuz dijital çağın Orta Çağ Teolojik düşüncesine doğru hızla evrildiği ve dinler savaşının yer kürede yine, yeniden çok daha güçlü bir şekilde zuhur edebileceği ihtimali... Bugüne değin Filistin-İsrail Meselesi üzerine yapılan çalışmalara muarız araştırmamız; İsrail Devletinin kuruluşunun görünenin aksine Yahudilere güvenli bir yurt edindirmenin dışında tek dünya krallığı gibi çok daha derin teolojik gayelere hizmet etmekte olduğu... Siyonizm denildiğinde akla Yahudilerden çok Protestanların, Evanjelistlerin ve dahi ABD'yi kuran on üç koloniyi oluşturan Pirütenlerin gelmesi gerektiği... Her ne kadar kuruluşu itibarıyla seküler bir devlet yapısına sahip olduğu iddia edilse de ABD'nin teolojik temelli aleni politikalara sahip olduğu, İki devletli çözüm önerilerinin Bölgedeki Siyonist Emellerin karşısında fazlaca masum kaldığı; zira İsrail Devletinin herhangi bir bahane ile saldırdığı Suriye, Lübnan, İran gibi egemen devletler düşünüldüğünde Filistin'in bir devlet olarak sınırlarının belirlenmesinin oradaki sivililerin geleceğinin garantisi

anlamına gelmediğini hatta son İran-İsrail savaşı ile artık cephe savaşlarının sınırdaş ülkeler arasında olmadığını bu bağlamda Siyonist İsrail Devletinin Uluslar arası hukuka aykırı saldırılarından gün gelip bütün dünya milletlerinin nasibini alacağı fikriyatı araştırmamız özelinde edindiğimiz bulgulardır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç itibariyle; büyük dünya savaşları sonrası geçen asır kurulan “New Deal; Yeni Düzen” devletlerin ve milletlerin var oluş kimyasını kökten değiştirmiştir. Dünya sekülerleşen, çıkar üzerine gruplaşan, bireyselleşen, çatışan ve her şeyden önemlisi beş egemen gücün iki dudağı arasında adaletin arandığı küresel bir sisteme dönüşmüştür maalesef... Bin bir umutla taraf olunan ulusüstü kurumların bu beş hâkim devletin çıkarları doğrultusunda işleyecek bir sistem olarak kurulması yer küreyi hiç şüphesiz I. Dünya Savaşı öncesi mevcut dünya siyasasından çok daha vahim duruma getirmiştir. Kazananlar o gün de sonrasında da bugün de hep egemen güçler olmuştur. Silah satışları, faiz lobileri, gelişmekte olan ülkeleri borçlandırma stratejileri, IMF, İLO, UNİCEF, WHO, UCİM... gibi ulusüstü kuruluşları, BM’si, AB’si, Lahey’i ile hep aynı cephenin menfaatlerini dünya milletlerine karşı koruyan muazzam yeteneklere haiz tarafgir bir sistem haline dönüşmüştür. Bugün Filistin Meselesini ele almamızın biricik nedeni tamda bu sistemi anlamlandırabilmektir. Çünkü Filistin Coğrafyasında yaşananlar bugün bütün dünyada yaşananların adeta özeti gibidir. Dünya egemen güçlerinin güç mücadelelerinin, çıkar çatışmalarının, hakla batılın savaşının ve dahi güçlü olanla haklı olanın mücadelesinin en somut örneğidir Filistin... Araştırmamızın da içeriğinden anlaşılacağı üzere yer kürede yaşanan ne kadar lokal ve geniş coğrafyalara yayılan çatışma var ise perde arkasında o kadar Siyonizmi hatta biraz daha şartları zorlarsanız illüminati, masonizm, paganizm, kabala gibi daha birçok kolunu bulursunuz. Bugün dönüp baktığınızda; Keşmir Meselesi, Vietnam Savaşı, Körfez Savaşları, ABD’nin Ortadoğu özelinde Afganistan, Pakistan, Irak gibi devletlere müdahaleleri, Petrol politikaları, ticaret faaliyetleri asla Filistin Meselesinden bağımsız değildir. Ortadoğu’nun bir lokma ekmeğe muhtaç halklarının yaşadığı coğrafyalarda son teknoloji silahlarla donatılı terörist grupları asla Filistin Meselesinden ayrı düşünülmemelidir. Bu yüzden Siyaset Bilimi Terminolojisinde en çok konuşulmayı, tartışılmayı hak eden meseledir aynı zamanda Filistin... Bugün Siyonizm nedir? Sorusunun cevabı artık sadece İsrail değildir. Antisemitizm nasıl ki Siyonizm Yaratısı ise bugün İslamofobi de aynı şekilde Siyonizm yaratısıdır (Said, 1989: 23).

Bu durumda ortaya aslında hiç konuşulmayan şu sonuç çıkıyor; bölgede İbrahimi soyundan gelmekte olan her iki halkta ziyandadır. En az Müslümanlar kadar Siyonizmi benimseyen Yahudiler de ziyandadır. Her iki tarafında kanları Siyonizm'e hizmet eden İsraili Devlet Başkanları tarafından Batının Emperyalist çıkarları yolunda oluk oluk akmaktadır. 19.yüzyıldan bu yana İsrail Hükümetinin de hedefinde olan ve hiç yılmadan Siyonizm'i protesto eden Avrupalı ve ABD'li düzinelerce Yahudi örgütlenmesi mevcut olmakla birlikte sayıları görece azdır ve seslerini duyuramamaktadırlar. Başlarda birçok Yahudi, inancı gereği Siyonizm'e karşı idi. Ancak süreç içerisinde Antisemitizm, Nazizm ve Holokost gibi sistematik uygulamalar birçok Yahudi'nin Siyonizm'i sığınak olarak görmesine neden olmuş ve dahi kurulması belki asırları alacak bir devlet böylelikle birkaç yıl içinde bölgede vücut bulmuştur. Almanya'da, Fransa'da, İngiltere'de hatta İsrail'de bilhassa ABD'de Filistin'deki saldırıları soykırım olarak niteleyen ve durdurulması yönünde protestolarına devam eden Yahudi gruplar mevcuttur. Bugün bölgede sınırlarını genişletme gayreti içerisinde olan İsrail Devleti Filistin ile uzun yıllar süren savaşına ek olarak bölgedeki diğer devletleri de zaman zaman savaşa çekebilme gayreti içerisinde girmektedir. 07 Ekim 2023'te başlayan Hamas ile mücadele adı altında sivil yerleşim yerlerinde taş üzerinde taş koymayan Siyonist Rejimin hedefi sonrasında Suriye ve Lübnan'a kaymış ise de son olarak Nükleer Tesislerinin ve Silahlarının varlığını kendisi için bir tehdit olarak tanımladığından İran'a saldırmıştır.

Toparlayacak olursak, tarihsel gerçeklikler bize bir kez daha göstermiştir ki; İsrail Devleti 1882'den itibaren bölgeye göç etmeye başlayan ancak 19.yüzyıl sonlarına doğru Batılı Emperyalist Güçler tarafından Yahudiliğin Rabbani Geleneği ile harmanlanarak Ortadoğu'ya konuşlandırıldığı "Truva Atı" görünümünde emperyalizmin ileri karakolu niteliği göstermektedir. Süreç içerisinde Yahudilerin yeterince Siyonizme ilgi göstermedikleri ve inançlarında direndikleri gözlemlenince de Avrupa'da Nazizm, Antisemitizm, Holokost gibi sistematik saldırılar devreye sokularak Yahudi halkları kitleler halinde Avrupa'daki refah içerisindeki hayatlarını geride bırakıp Ortadoğu'nun kurak topraklarına gelmeye ikna edilmişlerdir. Bu durum bir yandan Siyon Liderlerinin Protokollerinde aleni itiraf edilir iken diğer yandan literatür taramalarımızdan Irk Hijyeni harekâtı esnasında Hitlerin arkasındaki Yahudi Bankerlerin desteğini de açıkça tespit edebilmekteyiz (Sutton, 1976: 17-76). Uluslararası sistem bundan iki asır önce Siyonizm temelli olarak kurulmuştur. Bugün bütün dünyayı bir ahtapot misali saran bu

yapının çıkarları ve hedefleri uğrunda atılan bomba sayısının, ölen insan sayısının, soykırıma uğrayan milletlerin hiçbir önemi yoktur. Artık Dünya Milletleri bilmelidir ki; görünmeyen bir düşmana karşı savaş durumunda değiliz. Siyonist temelli ülkeler ve küresel finans aktörleri gayet görünür durumda ve niyetlerini apaçık dile getirmektedirler. Filistin'e yapılan saldırılar neticesinde Müslüman toplumlarda birkaç aylık İsrail ürünlerini boykot etmenin bile en bilinen küresel beş şirketine verdiği zarar ortada iken, delinmez denilen demir kubbe delinmiş iken, vurulmaz denilen İsrail'in sokakları enkaz yığınlarına dönmüş iken, üstelik bu devletin niyetinin burada yerleşik bir devlet olmak komşu olmak değil de Siyonizmin Tek Dünya Krallığını dünyaya hakim kılmak olduğu bu kadar açık ifade ediliyor iken artık Ortadoğu için umutsuz olma vakti geride kalmıştır. Bölgede iki devletli bir çözümün İsrail'i Filistin'e karşı durduracağına dair masum hayaller kurarken Suriye'nin, Irak'ın, Libya'nın hatta son tahlilde İran'ın egemen birer devlet oldukları hatırdan çıkarılmamalıdır. Mevcut çıkarlarından başka hiçbir etik ve hukuk değerine bağlı olmayan bir yapı olarak Siyonizmin küresel elitler eliyle dünyaya hükmettikleri unutulmamalıdır. Ulusüstü kurumları da kullanmak suretiyle merkez devletleri dahi kendi istek ve arzuları yolunda nasılda hizaya getirdikleri göz ardı edilmemelidir. Dün Siyonizm için Osmanlı Devleti ne kadar hedefte idiyse bugün de Türkiye Cumhuriyeti Devleti o kadar hedeftedir. Ancak unutulmamalıdır ki; her on yılda bir krizlerle sarsılan Batı Emperyalizmini ayakta tutan tek gelir kaynağı Ortadoğu Devletlerinden her anlamda elde ettikleridir. Bugün bu kalkışmanın sebebi de yine 19.yüzyılda kurulan ve dahi zorla ayakta tutulan iktisadi sistemin tekrar alarm veriyor olmasıdır (Onuk, 2024: 288). Bugün Dünyanın yalnızca %2'sine denk gelen bir nüfusunun geri kalan tamamının bütün varlıklarını elinde tuttuğu bilinen bir gerçekliktir. Küresel elitleri takip eden, belirli markaları satın almaya teşvik edilen, kendine ait değerlerinden koparılan, uyuşturulan, üç kuruş için hayatının büyük bir kısmını çalışarak geçiren ama bankalara olan borcu asla bitmeyen, cinsinden hatta cinsiyetinden utanan nesillerin tamamı bu zihniyetin ürünü olarak dünyanın geri kalanını oluşturmaktadır. Bugün Siyonizm ne yalnız Türk'ün ne yalnız Arap'ın ne de yalnız İslam'ın meselesidir. Bugün Siyonizm yalnızca devletleri yönetenlerin çözüm bulacağı bir mesele de değildir. Elbette devletler düzeyinde iş birliği ve ortak aksiyon oldukça kıymetlidir ancak devletlerin elini kuvvetli yapacak olan yine milletlerdir. Bu bir ütopya değildir. Ortadoğu da yaşayan ne kadar millet var ise ne kadar ulus devlet var ise, ne kadar inanç mensubu var ise tamamına yakını ilgilendiren bir meseledir.

Çok kutuplu dünya düzenine evrilirken ve yepyeni bir dünya inşa edilirken; Siyonizm'i muhafaza eden küresel güçlerin konumlarının da artık güvende olmadığını açık yüreklilikle ifade etmek gerekir. Temelde çözüm yolları aleni ortadır; en bilineni BM gibi ulusüstü kurumları adil hale getirmektir ki bu egemen güçlerin menfaatlerine ters düşeceğinden asla böyle bir dönüşüme yanaşmayacaklardır. İkinci yolu devletler nezdinde uluslararası baskı mekanizmasını devreye sokmak olacaktır ki, devletler taraf oldukları uluslararası ticari ve hukuki anlaşmalar nedeniyle uygulanacak yaptırımlardan sebep çokta hareket alanı bulamayacaklardır, bir başka yolu bölgesel işbirliğine gidilerek ortak bir savunma paktı ve ordusu kurulabilirse ki, bu hakikaten caydırıcı olacaktır yahut daha güvenilir haliyle bölgede İsrail Devleti ile silahlanma yarışı yapmak yerine sahip olduğu denetim dışı silahlardan arındırmak olacaktır ama hepsinden önemlisi her halükarda en büyük bedeli ödeyecek olan bölge halklarının mensubu oldukları devletlerine her durumda desteği ve süresiz Siyonizm destekçisi küreselcilere ait mal ve hizmetleri boykot etmek olacaktır. Bu sebeple araştırmamız özelinde son cümlemiz; “Bene diagnoscitur, bene curatur (iyi teşhis etmek, iyi tedavi etmektir)” olsun...

KAYNAKÇA

- Akbaş, Zafer ve Çaylı, Şahin ve Duman, Melih. (2018). Amerika Birleşik Devletleri'nin realizm ve idealizm ikileminde Ortadoğu politikası: Mısır ve Suriye örnekleri, *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 4(11), 485-502.
- Arı, T. (2004). *Irak, İran ve ABD önleyici savaş, petrol ve hegemonya*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2005). Geçmişten günümüze Ortadoğu, siyaset savaş ve diplomasi. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Başgil, A. (1946). Devlet nedir? Realist bir tarif denemesi, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 12(4), 981-90.
- Çomak, H. ve Sancaktar, C. (2013). Uluslararası ilişkilerde teorik tartışmalar. İstanbul: BETA Basım Yayım.
- Çomak, H. (2009). Uluslararası ilişkilere giriş – teorik bakış. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Demirci, Gürkan. (2018). Adolf Hitler ve Yahudi Soykırımı gerçeği. Erişim Adresi: <https://www.bilgiustam.com/adolf-hitler-ve-ya>

hudi-soykirimi-gercegi/#google_vignette. Erişim Tarihi: 23.03.2025

Gözler, K. (2017). Devlet kelimesi üzerine bir deneme. Türk anayasa hukuku sitesi; Türkiye Günlüğü Kış Dergisi 2017, 129(1), 5-9.

Koyuncu Lorasdağı, B. (2022). Liberalizm (Uluslararası İlişkiler). Sosyal Bilimler Ansiklopedisi. Erişim Adresi: https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/liberalizm_uluslararası_iliskiler#:~:text=G+eleneksel%20uluslararası%C4%B1%20ili%C5%9Fkilerin%20temel%20kuramlar%C4%B1ndan%20biri%20olan%20liberalizm%2C,bir%20uluslararası%C4%B1%20sistemin%20m%C3%BCmk%C3%BCn%20oldu%C4%9Funa%20inan%C3%BCtopyac%C4%B1%2Fidealist%20yakla%C5%9F%C4%B1md%C4%B1r. Erişim Tarihi: 25.03.2025

Keyman, E. F. (2022). Uluslararası hukuk. Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Erişim Adresi: https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/uluslararası_hukuk. Erişim Tarihi: 25.05.2025

Keyman, E. F. (2022). Realizm. Uluslararası İlişkiler ve Sosyal Bilimler Ansiklopedisi. Erişim Adresi: https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/realizm_uluslararası_iliskiler#:~:text=%C4%B0nsan%20do%C4%9Fas%C4%B1%2C%20uluslararası%C4%B1%20sistem%20ve%20devletlerin%20davran%C4%B1%C5%9Flara%20yakla%C5%9F%C4%B1mlar%C4%B1,ili%C5%9Fkilerin%20temelini%20uluslararası%C4%B1%20politika%20ve%20g%C3%BCvenlik%20gereksinimini%20olu%C5%9Fturur. Erişim Tarihi: 25.03.2025

Jaber, S. A. (2020). Kanlı bir mektup: Balfour deklarasyonu. Erişim Adresi: <https://www.fikriyat.com/tarih/2020/11/02/kanli-bir-mektup-balfour-deklarasyonu#:~:text=%E2%97%BE%20Oryantalizme%20yapt%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20ele%C5%9Ftirilerle%20tan%C4%B1nan%20Filistin%20as%C4%B1l%C4%B1%20bilim,g%C3%B6z%20%C3%B6n%C3%BCnde%20bulundurulmadan%20yaz%C4%B1lm%C4%B1%C5%9F%20bir%20metindir.%22%20tan%C4%B1mlanmas%C4%B1%20yapmaktad%C4%B1r>. Erişim Tarihi: 02.04.2025.

Kırşehirlioğlu, E. (1963). Türkiye’de Misyonerlik faaliyetleri. İstanbul: Bedir Yayınevi.

Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi. Kırıkkale University Journal

of Social Sciences, 2(1), 35-64.

Kutluay, Yaşar. (1973) Siyonizm ve Türkiye. İstanbul: Akçağ Yayınları.

Onuk, Parla. (2024). Borç Sarmalı. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Öke, M. K. (2004). Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar İhanetler, Komplolar, Aldanmalar. İstanbul: Çağ Yayınları.

Sutton, Antony C. (2008). Wall Street und der Aufstieg Hitlers. Perseus-Verlag. İngiltere: Bloomfield Books.

TRT Haber. (2024). Tarihin utanç tablosu: En çok bomba Gazze'ye atıldı. Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/tarihin-utanc-tablosu-en-cok-bomba-gazzeye-atildi-874760.html>. Erişim Tarihi: 15.05.2025

KİŞİSEL KORUYUCU DONANIMLARIN ELEKTRİK SEKTÖRÜNDE İŞ GÜVENLİĞİNİ ARTIRMAYA YÖNELİK ENTEGRASYONU

Serhat SARI¹

Özet

Bu araştırmada elektrik sektöründe iş güvenliğini artırmak amacıyla kişisel koruyucu donanımların (KKD) QR kod teknolojisi ile entegrasyonunu incelenmektedir.

İş güvenliği süreçlerinin dijitalleşmesi, özellikle QR kodların kullanımı ile daha etkin, hızlı ve izlenebilir hale gelmektedir. Araştırmanın amacı, QR kodlar aracılığıyla çalışanların KKD kullanımı ile ilgili bilgiye anında erişebilmesini sağlamak, bu sayede iş kazalarını ve tehlikeli durumları azaltmak ve iş güvenliği kültürünü güçlendirmektir. Çalışmalar, endüstriyel sektörde dijitalleşmenin etkileri ve QR kodların iş güvenliği alanındaki rolüne dair sektörel örnekler sunarak, bu teknolojinin potansiyel faydalarını ve karşılaşılan zorlukları ortaya koymaktadır.

QR kod tabanlı sistemlerin iş güvenliği süreçlerine entegrasyonu, kullanıcı dostu arayüzlerle çalışanların eğitimini ve bilinçlendirilmesini sağlayarak, ekipmanların etkin kullanımını desteklemektedir. Araştırmada ayrıca, QR kod teknolojisinin sağladığı avantajlar, eğitim süreçlerine katkıları ve izlenebilirlik gibi unsurlar tartışılmıştır. Sonuç olarak, QR kodların iş güvenliği süreçlerine entegrasyonunun sektörel başarılarını artırabileceği ve bu teknolojinin gelecekteki iş güvenliği uygulamalarında önemli bir rol oynayacağı vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş Güvenliği, Dijitalleşme, Endüstri 4.0, Çalışan Eğitimi, Teknoloji Entegrasyonu

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Meslek Yüksekokulu, İş Sağlığı ve Güvenliği Tezli YL Bölümü, srserhatpriv@gmail.com

INTEGRATION OF PERSONAL PROTECTIVE EQUIPMENT TO INCREASE OCCUPATIONAL SAFETY IN THE ELECTRICAL SECTOR

Abstract

This study investigates the integration of personal protective equipment (PPE) with QR code technology to enhance occupational safety in the electricity sector.

The digitalization of occupational safety processes, particularly through the use of QR codes, has made these processes more efficient, faster, and traceable. The aim of the study is to enable workers to instantly access information regarding PPE usage through QR codes, thereby reducing workplace accidents and hazardous situations while strengthening the safety culture. The research presents sectoral examples of the effects of digitalization in the industrial sector and the role of QR codes in occupational safety, highlighting the potential benefits of this technology as well as the challenges encountered.

The integration of QR code-based systems into occupational safety processes supports the effective use of equipment by providing user-friendly interfaces that facilitate employee training and awareness. Additionally, the study discusses the advantages provided by QR code technology, its contributions to training processes, and its role in traceability. In conclusion, it is emphasized that the integration of QR codes into occupational safety processes can increase sectoral success and that this technology will play a significant role in future occupational safety applications.

Key Words: Occupational Safety, Digitalization, Industry 4.0, Employee Training, Technology Integration

1. GİRİŞ

İş sağlığı ve güvenliği, günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde iş yerlerinin öncelikli konularından biri haline gelmiştir. İş kazalarının ve meslek hastalıklarının azaltılması, yalnızca çalışanların yaşam kalitesini yükseltmekle kalmaz, aynı zamanda işletmelerin verimliliğini, çalışan memnuniyetini ve sürdürülebilirliğini de doğrudan etkiler. Özellikle elektrik sektörü gibi yüksek risk taşıyan sektörlerde, güvenli çalışma ortamlarının oluşturulması kritik bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Elektrik sektöründe çalışanların

maruz kaldığı yüksek voltaj, açık hatlar, kapalı alanlarda çalışma ve çeşitli fiziksel tehlikeler, iş kazalarının ciddi boyutlarda yaşanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, iş güvenliği uygulamalarının etkin bir şekilde uygulanması, sektördeki can kayıplarının ve yaralanmaların önlenmesi açısından hayati önem taşımaktadır (Karagöz & Ugurlu, 2018).

Kişisel koruyucu donanımlar (KKD), iş sağlığı ve güvenliği alanında çalışanları fiziksel risklere karşı koruyan temel araçlardır. Baş, el, göz, solunum yolları, ayak ve vücut koruması gibi çeşitli kategorilerde sunulan KKD'ler, doğru ve düzenli kullanıldığında iş kazalarının önlenmesinde önemli bir rol oynar. Ancak KKD'lerin etkinliği, sadece donanımların temin edilmesi ile sınırlı değildir. Çalışanların bu donanımları doğru, eksiksiz ve bilinçli şekilde kullanması gerekmektedir. Araştırmalar, KKD kullanımında yetersizliklerin iş kazalarına neden olan başlıca faktörlerden biri olduğunu göstermektedir (Demirbilek & Kılınç, 2019). Bu durum, iş sağlığı ve güvenliği kültürünün geliştirilmesi, çalışanların düzenli eğitilmesi ve farkındalıklarının artırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Son yıllarda teknolojik gelişmeler, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarında da dijital dönüşümü hızlandırmıştır. Endüstri 4.0 ile birlikte, nesnelerin interneti (IoT), yapay zekâ, sensör teknolojileri gibi inovatif araçlar, iş güvenliği süreçlerinin etkinleştirilmesine katkı sağlamaktadır (Schwab, 2017). Özellikle QR kod teknolojisi, iş yerlerinde KKD kullanımının izlenmesi, eğitim materyallerine hızlı erişim ve denetim süreçlerinin dijitalleştirilmesi açısından önemli avantajlar sunmaktadır. QR kodlar, çalışanların mobil cihazları aracılığıyla KKD'lere dair kullanım talimatları, videolu eğitim içerikleri ve bakım kayıtlarına anında ulaşmasını sağlamaktadır (Kalkan, 2022). Bu da iş güvenliği uygulamalarının hızla yaygınlaşmasına ve etkinleşmesine olanak tanımaktadır.

Araştırmanın amacı, elektrik sektöründe KKD kullanımının iş sağlığı ve güvenliği üzerindeki etkisini incelemek ve QR kod destekli dijital bilgilendirme sistemlerinin bu süreçteki rolünü ortaya koymaktır. Bu kapsamda, saha gözlemleri ve video kayıtları yoluyla dijitalleşmenin sahadaki uygulama alanları ve çalışanlar üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Böylece, hem teknolojinin iş güvenliği süreçlerine entegrasyonunun faydaları hem de karşılaşılan zorluklar ortaya konmuştur.

Bu çalışma, Türkiye'de elektrik sektöründe dijitalleşmenin iş sağlığı ve güvenliği alanındaki uygulamalarına dair sınırlı sayıda yapılan

araştırmalardan biri olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca, KKD kullanımında eğitim ve bilgilendirme süreçlerinin dijital araçlarla desteklenmesinin iş güvenliği kültürüne olan katkılarını saha verileri ile ortaya koyması bakımından literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Çalışma sonuçları, işverenlere ve sektör paydaşlarına, dijital teknolojilerin iş güvenliği uygulamalarındaki önemini vurgulamakta ve bu yönde politikaların geliştirilmesine ışık tutmaktadır.

Sonuç olarak, iş sağlığı ve güvenliği alanında dijital teknolojilerin etkin kullanımı, çalışanların korunmasını güçlendirecek, iş kazalarını azaltacak ve sektörde sürdürülebilir güvenlik kültürünün oluşmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, QR kod teknolojisi gibi yenilikçi araçların iş güvenliği süreçlerine entegrasyonu, işverenlerin ve çalışanların bilinçlenmesi için güçlü bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu araştırma, hem uygulamaya yönelik somut öneriler sunmakta hem de iş sağlığı ve güvenliği alanında dijitalleşmenin geleceğine yönelik önemli ipuçları vermektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İş Sağlığı ve Güvenliği ve KKD Kullanımının Önemi

İş sağlığı ve güvenliği (İSG), çalışanların iş yerinde karşılaşabileceği risklere karşı korunması amacıyla geliştirilen önleyici politikaları ve uygulamaları kapsar. Bu uygulamaların merkezinde yer alan kişisel koruyucu donanımlar (KKD), çalışanların fiziksel risklere doğrudan maruz kalmasını önlemeye yönelik araçlardır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2021). Baş, el, göz, solunum yolları, ayak ve vücut koruması gibi farklı kategorilerde sunulan bu donanımlar, risk azaltıcı temel araçlardır.

Ancak KKD'lerin etkinliği yalnızca temin edilmeleriyle sınırlı değildir. Çalışmalar, birçok iş kazasının KKD'lerin yanlış veya eksik kullanımından kaynaklandığını göstermektedir (Demirbilek & Kılınç, 2019). Bu durum, KKD kullanımının sadece fiziksel bir gereklilik olmadığını; aynı zamanda eğitim, farkındalık ve davranışsal yönlerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya koymaktadır.

2.2 Elektrik Sektöründe İş Güvenliği Riskleri

Elektrik sektörü, iş sağlığı ve güvenliği açısından en riskli sektörlerden biridir. Yüksek voltajla çalışma, açık hatlara müdahale, kapalı alanlarda çalışma gibi faktörler, çalışanları ciddi yaralanma ve ölüm riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır (Karagöz & Uğurlu, 2018). ILO verilerine göre, elektrikle ilgili kazalar, sektörel ortalamanın üzerin-

de ölüm oranına sahiptir (ILO, 2020). Bu kazaların büyük bir kısmı, çalışanların yeterince bilgilendirilmemesi veya KKD kullanımındaki eksikliklerden kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda, sadece fiziksel donanım sağlamak yeterli olmamakta; çalışanların donanımın doğru kullanımına ilişkin bilgiye ulaşabilmesi ve düzenli olarak eğitim alması gerekmektedir (Yıldız & Erkan, 2020). Özellikle mobil ve dijital teknolojilerin bu alandaki katkıları dikkat çekici düzeydedir.

2.3 Dijitalleşme, Endüstri 4.0 ve İSG Uygulamaları

Endüstri 4.0 ile birlikte üretim süreçlerinin dijitalleşmesi, iş güvenliği alanında da yenilikçi uygulamaların gelişmesini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte IOT, sensör teknolojileri, yapay zekâ ve veri analitiği gibi dijital araçların iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına entegre edilmesi giderek yaygınlaşmaktadır (Schwab, 2017).

Bu dijital sistemler sayesinde, ekipmanların izlenmesi, çalışanların davranışlarının analiz edilmesi ve riskli durumların anlık olarak tespiti mümkün hâle gelmektedir. Aynı zamanda dijitalleşme, çalışanların eğitimi ve bilgilendirilmesi açısından da yeni olanaklar sunmakta; mobil tabanlı bilgilendirme sistemleri ile bilgiye ulaşım hızlanmaktadır.

2.4 QR Kod Teknolojisi ve Mobil Bilgilendirme Sistemleri

QR (Quick Response) kodlar, kullanıcıların mobil cihazlar aracılığıyla kolay ve hızlı bir şekilde bilgiye ulaşmasını sağlayan iki boyutlu barkod sistemleridir. Son yıllarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarında da yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle KKD'lere entegre edilen QR kodlar sayesinde çalışanlar, ekipmanın kullanım kılavuzlarına, videolu anlatımlara ve kontrol listelerine anında erişebilmektedir (Kalkan, 2022).

Literatürde yapılan bazı çalışmalar, QR kodların kullanıcı eğitiminde etkili bir araç olduğunu, bilgiye erişimi kolaylaştırarak kullanıcı hatalarını azalttığını ve farkındalık düzeyini artırdığını ortaya koymuştur (Chen, Zhang & Li, 2021). Ayrıca QR kod destekli sistemlerin, iş ekipmanlarının izlenebilirliğini artırdığı, denetim süreçlerini kolaylaştırdığı ve dijital dönüşüme katkı sunduğu belirtilmektedir (Özdemir & Tunalı, 2021).

2.5 Araştırmada Ele Alınan Temel Değişkenler

Bu araştırmada değerlendirilen başlıca değişkenler aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

- **Bağımlı Değişken:**

- İş güvenliği düzeyi: QR kod destekli bilgilendirme sistemlerinin, KKD kullanım etkinliğini ve çalışan güvenliğini nasıl etkilediği.

- **Bağımsız Değişkenler:**

- QR kod sisteminin varlığı: Donanımlara entegre edilen QR kodlar yoluyla bilgiye erişimin sağlanması.

- Mobil cihaz erişimi ve kullanım sıklığı: Çalışanların dijital araçlara ulaşma ve kullanma düzeyleri.

- Eğitim içeriklerinin dijital sunumu: Yazılı ve görsel bilgi materyallerinin içerik kalitesi ve erişim şekli.

- Çalışan farkındalığı: KKD kullanımı konusundaki bilinç düzeyi, eğitim seviyesi ve deneyim süresi.

Bu değişkenler, çalışmada gerçekleştirilen saha gözlemleri ve uygulamalı kayıtlar çerçevesinde değerlendirilmiş; QR kod teknolojisinin iş güvenliği üzerindeki somut etkileri gözlemlenmiştir.

2.6. Literatürdeki Uygulamalı Örnekler ve Yorumlar

İş sağlığı ve güvenliği alanında QR kodların kullanımıyla ilgili ulusal ve uluslararası uygulamalara bakıldığında, bu teknolojinin özellikle saha çalışanlarının eğitiminde ve ekipman takibinde önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Chen, Zhang ve Li (2021), Çin’de bir üretim tesisinde gerçekleştirilen uygulamalı çalışmada, KKD’lere entegre edilen QR kodlar sayesinde iş güvenliği eğitimine katılım oranının arttığını, kullanıcıların KKD kullanım kurallarına uyumunun ise yükseldiğini belirtmiştir.

Benzer şekilde, Avrupa’da faaliyet gösteren bazı enerji şirketlerinde, iş eldiveni, baret ve solunum maskeleri gibi ekipmanların üzerine QR kod yerleştirilerek, çalışanların sahada çevrimdışı olarak bile erişebileceği video tabanlı mikro eğitim içerikleri oluşturulmuştur. Bu sayede, çalışanların öğrenme süreci hızlanmış ve bilgiye ihtiyaç duydukları anda erişim sağlamaları mümkün olmuştur (Wang, Ahmed & Rafiq, 2008).

Türkiye’deki örneklerde ise sınırlı sayıda uygulama bulunmakla birlikte, öncü kurumlar tarafından başlatılan pilot projelerin sayısında son yıllarda artış gözlenmektedir. Özellikle organize sanayi bölgelerinde faaliyet gösteren bazı büyük firmalar, KKD’ler üzerindeki QR kodları kullanarak malzeme geçmişini, bakım periyotlarını ve kulla-

nıcı eğitim belgelerini dijital ortamda saklamakta ve bu bilgileri ilgili denetim birimleriyle paylaşmaktadır (Yıldız & Erkan, 2020).

Bu örnekler, QR kod tabanlı sistemlerin yalnızca bireysel kullanıcıyı değil; aynı zamanda yöneticileri, denetçileri ve İSG uzmanlarını da kapsayan bütünsel bir iş güvenliği yönetimi sağladığını göstermektedir. Söz konusu teknolojiler, aynı zamanda çalışanların sahadaki bilgiye erişimini kolaylaştırırken, şirketlerin mevzuata uygunluk ve şeffaflık düzeyini artırmasına da katkı sunmaktadır.

2.7. Türkiye’de ve Dünyada Uygulama Düzeyi

QR kod teknolojilerinin iş güvenliği süreçlerine entegrasyonu dünya genelinde giderek artan bir trend göstermektedir. Almanya, Japonya, Güney Kore ve Amerika Birleşik Devletleri gibi dijitalleşme düzeyi yüksek ülkelerde, iş güvenliği stratejileri dijital çözümlerle entegre olarak geliştirilmektedir. Örneğin; ABD’deki bazı enerji şirketlerinde, çalışanların işe başlamadan önce üzerlerindeki tüm KKD’leri QR kod ile tarayarak sistem üzerinden doğrulamaları zorunlu hale getirilmiştir.

Buna karşılık, Türkiye’de bu tür uygulamalar henüz yasal zorunluluk düzeyinde değildir. Ancak dijitalleşme politikalarının kamu kurumları ve büyük ölçekli şirketler tarafından benimsenmeye başlamasıyla birlikte, bu teknolojilerin kullanımında gözle görülür bir artış yaşanmaktadır. Türkiye İş Sağlığı ve Güvenliği Enstitüsü (İSGÜM), dijital araçların iş güvenliğine entegrasyonu konusunda çeşitli seminer ve raporlar yayımlayarak bu alandaki farkındalığı artırmaya çalışmaktadır.

Mevzuat düzeyinde, KKD ile ilgili yönetmeliklerde doğrudan QR kod kullanımına dair bir hüküm bulunmamakla birlikte; “çalışanlara bilgilendirici materyal sağlanması” ve “KKD kullanımının izlenebilirliğinin sağlanması” gibi maddeler, bu teknolojilerin gönüllü olarak uygulanmasına olanak tanımaktadır. Bu çerçevede, dijitalleşme konusunda öncü işletmelerin geliştirdiği uygulamaların, gelecekte mevzuata yön verebilecek örnek niteliğinde olduğu düşünülmektedir.

2.8. QR Kodların Sınırlılıkları ve Uygulamadaki Zorluklar

QR kod teknolojisinin iş sağlığı ve güvenliğine entegrasyonu birçok avantaj sunmakla birlikte, uygulamada bazı sınırlılıklar ve zorluklar da beraberinde gelmektedir. Bunların başında, çalışanların dijital okuryazarlık düzeyleri gelmektedir. Özellikle yaşça büyük çalışanların veya teknolojik araçlara aşina olmayan bireylerin QR kodları etkili biçimde

kullanamaması, bilgilere erişimde kopukluklara neden olabilmektedir (Özdemir & Tunalı, 2021).

Bunun yanında, iş yerinde mobil cihaz kullanımı politikaları da QR kodların etkinliğini sınırlandırabilir. Bazı işletmeler, güvenlik veya üretkenlik gerekçesiyle çalışanların telefon kullanmasını sınırlandırmakta; bu da sistemin uygulanabilirliğini düşürmektedir. Ayrıca, bazı endüstriyel sahalarda internet bağlantısının sınırlı olması, çevrim içi içeriklere erişimi zorlaştırmakta ve sistemi etkisiz hâle getirebilmektedir.

Bir diğer sınırlılık ise teknik destek ve sürdürülebilirlik ile ilgilidir. QR kod sistemlerinin etkili çalışabilmesi için sürekli güncellenen içerikler, bakım takibi, sistem entegrasyonu ve veri yönetimi gibi operasyonel süreçlerin düzenli yürütülmesi gereklidir. Küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler), bu konuda yeterli insan kaynağına ve altyapıya sahip olmayabilir.

Tüm bu zorluklara rağmen, doğru planlama, eğitim ve destek ile QR kod teknolojisinin sunduğu olanaklardan yüksek oranda faydalanmak mümkündür. Literatür, bu tür sınırlılıkların erken aşamada belirlenerek giderilmesi hâlinde, sistemin iş güvenliği üzerinde kalıcı ve pozitif etkiler yaratabileceğini göstermektedir.

2.9 Mobil Öğrenme Sistemlerinin KKD Eğitimine Katkısı

Günümüzde iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinde dijitalleşme önemli bir yer tutmaktadır. Mobil öğrenme (mobile learning) sistemleri, çalışanların bilgiye her an ve her yerde ulaşmasını sağlayarak eğitim süreçlerini daha esnek ve etkili hale getirmektedir (Ally, 2009). Özellikle kişisel koruyucu donanımların (KKD) doğru ve bilinçli kullanımının kritik olduğu sektörlerde, mobil öğrenme teknolojileri büyük avantajlar sunmaktadır.

Mobil öğrenme sistemleri, video, ses, interaktif içerik ve quiz gibi çeşitli eğitim materyallerini çalışanlara sunarak öğrenme motivasyonunu artırmakta ve bilgilerin kalıcılığını sağlamaktadır (Park, 2011). QR kod teknolojisinin mobil öğrenme ile entegrasyonu, saha çalışanlarının KKD ile ilgili bilgilere anında erişimini mümkün kılmakta; bu da iş güvenliği kültürünün gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Chen, Zhang & Li, 2021).

Literatürde yapılan çalışmalar, mobil öğrenmenin iş güvenliği eğitimlerinde başarı oranlarını yükselttiğini göstermektedir. Örneğin, Lee ve Shin (2019) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, mobil öğrenme destekli KKD eğitimlerinin, geleneksel yüz yüze eğitimlere kıyasla

daha etkili olduğu raporlanmıştır. Bu etkinlik, çalışanların eğitim içeriklerine kendi hızlarında ve ihtiyaç duyduklarında ulaşabilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye’de de özellikle büyük ölçekli işletmeler, iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerini dijital platformlar üzerinden sunmaya başlamış, bu sayede KKD kullanımına yönelik farkındalığın arttığı gözlemlenmiştir (Yıldız & Erkan, 2020). Ancak mobil öğrenmenin etkinliği, çalışanların teknolojik donanım ve dijital okuryazarlık düzeylerine bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Bu nedenle, mobil öğrenme sistemlerinin tasarımında kullanıcı dostu arayüzler ve destekleyici eğitim programlarının yer alması önemlidir.

Sonuç olarak, mobil öğrenme sistemleri, KKD eğitimlerinde inovatif ve etkili bir yaklaşım sunmakta; QR kod teknolojisi ile entegrasyonu sayesinde iş yerlerinde dijitalleşme ve iş güvenliği süreçlerinin iyileştirilmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Gelecekte, yapay zekâ ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojilerle desteklenen mobil öğrenme sistemlerinin iş sağlığı ve güvenliği alanında daha da yaygınlaşması beklenmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı, elektrik sektöründe iş güvenliğini artırmak için kişisel koruyucu donanımların (KKD) kullanımında QR kod teknolojisinin entegrasyonunun etkilerini kapsamlı biçimde incelemektir. Günümüzde iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarında teknolojik çözümler önemli bir yer tutmaktadır.

Elektrik sektörü, çalışma ortamının tehlikeleri ve iş kazalarının sonuçları açısından öncelikli alanlardan biridir. Bu bağlamda, KKD’lerin sadece temin edilmesi değil, doğru kullanımının sağlanması iş kazalarının önlenmesinde temel bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Ancak mevcut uygulamalarda KKD kullanımında eksiklikler, bilgiye erişimde zorluklar ve eğitim süreçlerinde yetersizlikler görülebilmektedir.

Araştırmanın önemi, QR kod teknolojisi aracılığıyla KKD kullanımına yönelik dijital bilgilendirme ve eğitim süreçlerinin geliştirilmesinde yatmaktadır. QR kodların entegre edilmesi ile çalışanların KKD’lerle ilgili doğru bilgilere anlık erişimi sağlanmakta, böylece iş güvenliği kültürünün güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu dijital yaklaşımın, saha uygulamalarında iş kazalarını azaltıcı etkileri ve çalışan farkındalığını artırıcı rolü değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, hem akademik literatüre iş sağlığı ve güvenliği alanın-

da dijital teknolojilerin uygulanabilirliği konusunda katkı sağlamakta hem de pratikte elektrik sektöründeki iş güvenliği süreçlerine yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır. Sonuçları, benzer yüksek riskli sektörlerde de kullanılabilecek örnek modellerin geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

4. YÖNTEM

4.1 Araştırma Modeli

Bu çalışma, niteliksel ve niceliksel veri toplama tekniklerinin bir arada kullanıldığı karma yöntem yaklaşımı ile yürütülmüştür. Özellikle saha gözlemleri ve video kayıtları ile KKD'lerin QR kod entegrasyonunun iş güvenliği üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Araştırma, uygulamalı gözlemler ve teknolojik destekli eğitim materyallerinin etkisini ölçmeyi amaçlayan betimleyici ve açıklayıcı nitelikte tasarlanmıştır.

4.2 Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Türkiye'de faaliyet gösteren bir elektrik şirketinde bulunan KKD'ler oluşturmaktadır. Ekipman seçim kriterleri arasında çalışılacak ortam ve yapılacak iş gözetilmiş olup, çalışanların KKD'leri aktif olarak kullanmaları ve mobil cihazlarla QR kod uygulamalarına erişim sağlamaları yer almıştır.

4.3. Veri Analizi

Toplanan veriler, niteliksel içerik analizi ve niceliksel istatistiksel yöntemler kullanılarak değerlendirilmiştir. Gözlem notları ve video kayıtları betimleyici analizlerle incelenmiştir. Elde edilen bulgular, QR kod entegrasyonunun iş güvenliği üzerindeki etkilerini ortaya koyacak şekilde yorumlanmıştır.

5. BULGULAR

Bu bölümde, elektrik sektöründe gerçekleştirilen saha gözlemleri ve video kayıtları sonucunda elde edilen bulgular sunulmaktadır. Bulgular, kişisel koruyucu donanımların (KKD) kullanım alışkanlıkları, QR kod teknolojisinin benimsenme düzeyi, eğitim materyallerine erişim ve iş güvenliği kültüründeki değişimler açısından değerlendirilmiştir.

5.1. KKD Kullanım Alışkanlıkları

Saha gözlemleri, çalışanların büyük bir çoğunluğunun iş sırasında KKD kullanmaya özen gösterdiğini ortaya koymuştur. Baş koruyucu kask, eldiven ve iş ayakkabısı gibi temel donanımlar düzenli ola-

rak kullanılırken, göz ve solunum koruyucu ekipmanların kullanım oranlarının diğerlerine göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bazı çalışanların, kullanım kolaylığı veya konfor sorunları nedeniyle bazı KKD'leri tercih etmediği ya da zaman zaman kullanmayı ihmal ettiği gözlemlenmiştir. Bu durum, iş güvenliği açısından önemli bir risk faktörü olarak değerlendirilmiştir.

KKD kullanımında yapılan hatalar ve eksiklikler açıkça görülmüştür. Örneğin, kaskların doğru şekilde takılmaması, eldivenlerin yıpranmış veya uygun olmayan modellerinin tercih edilmesi gibi durumlar sıkça rastlanmıştır. Ayrıca, bazı çalışanların KKD bakım ve temizlik prosedürlerine yeterince dikkat etmedikleri gözlenmiştir.

5.2. QR Kod Teknolojisinin Benimsenme Düzeyi

Araştırmada değerlendirilen QR kod destekli bilgilendirme sistemi, çalışanlar arasında genel olarak olumlu karşılanmıştır. Çalışanlar QR kodları aktif olarak kullanmakta ve KKD'lerle ilgili bilgilere hızlıca ulaşabilmektedir. QR kodların sağladığı kolaylık, özellikle yeni işe başlayanlar ve deneyimi az olan çalışanlar tarafından faydalı bulunmuştur.

Ancak, QR kod teknolojisinin benimsenmesinde bazı zorluklar da tespit edilmiştir. Özellikle yaşça büyük ve teknolojiyi kullanmaya alışkın olmayan çalışanların QR kodları kullanmakta zorlandığı ve ek destek ihtiyacı duyduğu belirlenmiştir. Ayrıca, çalışma alanlarındaki internet bağlantısı sorunları nedeniyle QR kodlara erişimde zaman zaman kesintiler yaşandığı rapor edilmiştir.

5.3. Eğitim Materyallerine Erişim ve Algilanması

QR kodlar aracılığıyla sunulan eğitim materyalleri; yazılı talimatlar, videolu anlatımlar ve kontrol listeleri şeklinde çeşitlendirilmiştir. Çalışanların çoğunluğu, bu materyallerin anlaşılır ve pratik olduğunu belirtmiş, özellikle görsel içeriklerin kullanımını kolaylaştırdığı ifade edilmiştir. Eğitim materyallerinin interaktif yapısı, çalışanların motivasyonunu artırmış ve bilgilerin kalıcılığını sağlamıştır.

Gözlemler sırasında, çalışanların eğitim materyallerini kullandıktan sonra KKD kullanımında belirgin bir iyileşme gösterdikleri kaydedilmiştir. Özellikle zorunlu kontrol listelerinin iş süreçlerine entegrasyonu, KKD'nin doğru kullanımını artırmıştır. Bununla birlikte, bazı materyallerin güncellenme ve çeşitlendirilme ihtiyacı olduğu, çalışanlardan alınan geri bildirimlerle ortaya çıkmıştır.

5.4. İş Güvenliği Kültüründeki Değişim

Araştırma sürecinde gözlenen önemli gelişmelerden biri de iş güvenliği kültüründe yaşanan olumlu değişimdir. QR kod tabanlı dijital bilgilendirme sisteminin uygulanmaya başlamasıyla, çalışanlar arasında güvenlik bilincinde artış gözlemlenmiştir. Çalışanlar, KKD'nin önemini daha iyi kavramış, birbirlerini doğru kullanımla ilgili uyarmaya başlamışlardır.

Ayrıca, çalışanların iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili daha fazla sorumluluk alma eğiliminde oldukları ve işverenlerin bu konuda daha fazla destek sundukları gözlenmiştir. Yönetim kademesinin de dijital dönüşümü desteklemesi, kültürel değişimin hızlanmasında etkili olmuştur.

5.5. Karşılaşılan Zorluklar ve Öneriler

Bulgular, QR kod teknolojisi ve dijital bilgilendirme sistemlerinin iş güvenliği süreçlerine entegrasyonunda bazı zorlukların olduğunu göstermektedir. Bunların başında teknolojik altyapı eksiklikleri, çalışanların dijital okuryazarlık düzeyindeki farklılıklar ve eğitim materyallerinin güncellenme gerekliliği gelmektedir.

İnternet erişim sorunları, saha ortamlarının fiziki koşulları ve çalışanların zaman kısıtlamaları, QR kodların etkin kullanımını sınırlayan faktörler arasında yer almaktadır. Bu sorunların aşılması için iş yerinde güçlü bir dijital altyapının kurulması, çalışanlara yönelik destekleyici eğitimlerin düzenlenmesi ve eğitim içeriklerinin sürekli güncellenmesi önerilmektedir.

Ayrıca, çalışanların teknolojiyi benimseme sürecini hızlandırmak için yönetim desteğinin ve teşvik mekanizmalarının artırılması gerekmektedir. Özellikle yaşça büyük çalışanlar için özel eğitim programları ve kullanıcı dostu arayüzlerin geliştirilmesi, sistemin başarısını artıracaktır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, kişisel koruyucu donanımların (KKD) iş sağlığı ve güvenliği süreçlerine entegrasyonunda dijitalleşmenin rolü incelenmiş ve özellikle QR kod tabanlı bilgilendirme sistemlerinin potansiyel katkıları değerlendirilmiştir. Elektrik sektörü özelinde yapılan saha gözlemleri ve video analizleri sonucunda, QR kodların hem çalışanların bilgiye erişimini kolaylaştırdığı hem de iş kazası risklerini azaltma yönünde etkili olduğu gözlemlenmiştir.

Elde edilen bulgular, literatürdeki benzer çalışmalarla örtüşmektedir. QR kod sistemlerinin çalışan farkındalığını artırdığını ve hatalı KKD kullanım oranını düşürdüğü vurgulanırken; bu sistemlerin denetim süreçlerinde şeffaflık sağladığını ve izlenebilirlik düzeyinin artırıldığını belirtilmiştir. Çalışmamız, bu literatürle uyumlu şekilde, dijital araçların sahada somut faydalar yarattığını ortaya koymaktadır.

QR kod sistemlerinin uygulanabilirliği, yalnızca teknoloji altyapısıyla değil, aynı zamanda kurumsal kültür ve çalışan eğitimiyle de doğrudan ilişkilidir. Gözlemlerimiz, dijital sistemlere açık olan işletmelerde bu tür uygulamaların daha hızlı benimsendiğini göstermektedir. Öte yandan, dijital okuryazarlığın düşük olduğu ya da mobil cihaz kullanımının sınırlı olduğu ortamlarda sistemin verimliliği düşmektedir. Bu da iş güvenliği uygulamalarında teknolojik araçların yanında insan faktörüne de yatırım yapılması gerektiğini göstermektedir.

Araştırma sonucunda şu öneriler geliştirilmiştir:

6.1. Uygulayıcılara (İşveren ve İSG Uzmanlarına) Yönelik Öneriler:

- KKD'lerin üzerine yerleştirilen QR kodlar aracılığıyla kullanım talimatları, videolu anlatımlar ve bakım bilgileri dijital ortamda sunulmalıdır.
- Mobil uygulamalar veya basit tarayıcı sistemleri ile çalışanların bilgiye erişimi kolaylaştırılmalıdır.
- Her bir çalışanın QR kod sistemini etkin kullanabilmesi için eğitim modülleri oluşturulmalı ve bu eğitimler periyodik olarak güncellenmelidir.
- Denetim birimleriyle entegre çalışan sistemler geliştirilerek, KKD kullanımının takibi dijital olarak yapılmalı ve raporlanmalıdır.

6.2. Politika Yapıcılara ve Yasal Düzenleyicilere Yönelik Öneriler:

- İş sağlığı ve güvenliği mevzuatına, dijital bilgilendirme sistemlerine dair düzenlemeler eklenmeli, özellikle yüksek riskli sektörlerde bu uygulamalar teşvik edilmelidir.
- KKD üreticilerine yönelik bir standardizasyon süreci başlatılarak, ürünlerde dijital bilgi erişim araçlarının bulunması zorunlu hale getirilebilir.
- Devlet destekli farkındalık kampanyaları ile özellikle KOBİ'lerin dijital iş güvenliği uygulamalarını benimsemesi desteklenmelidir.

6.3. Gelecekteki Araştırmalara Yönelik Öneriler:

- Farklı sektörlerde (örneğin inşaat, kimya, maden) QR kod kullanımının etkisi karşılaştırmalı olarak araştırılabilir.
- QR kod sistemlerinin etkisi yalnızca bilgiye erişim açısından değil, davranış değişikliği üzerindeki etkisi bakımından da deneysel araştırmalarla ölçülebilir.
- Mobil bilgilendirme sistemlerinin yapay zekâ ve veri analitiği ile entegre edilerek iş güvenliği risk tahmini gibi ileri düzey uygulamalarla nasıl geliştirilebileceği incelenebilir.

Sonuç olarak, bu çalışma; iş sağlığı ve güvenliği alanında dijitalleşmenin getirdiği yenilikçi olanaklardan biri olan QR kod teknolojisinin, özellikle elektrik gibi yüksek risk içeren sektörlerde ciddi katkılar sağlayabileceğini ortaya koymaktadır. QR kodlar, yalnızca bilgiye erişim aracı değil; aynı zamanda bir farkındalık, denetim ve eğitim mekanizması olarak değerlendirilmelidir. Gelecekte bu sistemlerin daha geniş ölçekli ve entegre yapılar hâlinde İSG kültürünün vazgeçilmez bir parçası hâline geleceği öngörülmektedir.

7. TARTIŞMA

Bu araştırma, elektrik sektöründe kişisel koruyucu donanımların (KKD) kullanım etkinliğini artırmak amacıyla QR kod destekli dijital bilgilendirme sistemlerinin entegrasyonunu incelemiştir. Bulgular, bu tür sistemlerin iş güvenliği düzeyine olumlu katkı sağladığını, çalışanların farkındalığını artırdığını ve eğitim süreçlerini desteklediğini göstermektedir. Elde edilen bu bulgular, konuyla ilgili literatürde yer alan birçok çalışmayla örtüşmektedir.

KKD'lere entegre edilen QR kodların, çalışanların ekipman hakkında bilgi edinme süresini kısalttığı ve kullanım hatalarını azalttığı saptanmıştır. Bu durum, saha gözlemlerimizde de benzer şekilde gözlemlenmiştir. Özellikle çalışanların video tabanlı içeriklere erişerek görsel öğrenmeyi tercih ettikleri, yazılı kullanım kılavuzlarına kıyasla QR kodlu bilgilendirmeleri daha işlevsel buldukları tespit edilmiştir.

QR kod sistemleri denetim süreçlerinde kolaylık sağlamaktadır. Araştırmamızda, ekipmanların geçmiş kullanım ve bakım bilgilerine QR kod üzerinden erişim sağlanabilmesi, denetimlerin dijital olarak izlenmesine olanak tanımış ve bu durum yöneticilerin süreci daha etkin kontrol edebilmesini mümkün kılmıştır. Dolayısıyla, dijital sistemlerin yalnızca çalışanlara değil, aynı zamanda denetleyicilere ve İSG

uzmanlarına da katkı sunduğu ortaya konmuştur.

Araştırmamız, QR kod destekli sistemlerin iş güvenliği üzerindeki olumlu etkilerini göstermektedir. Sistem, çalışanların farkındalığını artırmakta, eğitim süreçlerini desteklemekte ve denetim süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Ancak, dijital okuryazarlık farklılıkları ve altyapı eksiklikleri uygulamanın etkinliğini sınırlandırmaktadır. Bu nedenle, eğitim programlarının kapsamının genişletilmesi, altyapı yatırımlarının artırılması ve yönetim desteğinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Çalışma, saha gözlemlerine dayalı nitel bir araştırma olup, daha geniş kapsamlı ve nicel çalışmalarla desteklenmelidir.

Bununla birlikte, araştırma kapsamında elde edilen bulguların genellenebilirliği sınırlıdır. Gözlemler yalnızca bir elektrik şirketine ait saha ortamında gerçekleştirilmiştir ve örneklem sayısı genişletilmemiştir. Bu durum, verilerin sektör genelinde geçerliliği konusunda temkinli olunmasını gerektirir. Wang, Ahmed ve Rafiq (2008), teknoloji odaklı uygulamalarda kurumsal kültürün ve yönetim desteğinin sonuçlar üzerindeki belirleyici etkisini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, QR kod sistemlerinin başarıya ulaşmasında da işletmenin dijitalleşmeye olan yaklaşımı önemli bir rol oynamaktadır.

Ayrıca araştırmamız, doğrudan deneysel bir çalışma içermemekte; gözlem ve nitel değerlendirme yöntemiyle yürütülmüştür. Bu da ölçülebilir sayısal sonuçların elde edilmesini sınırlamıştır. Ancak bu durum, çalışma kapsamında geliştirilen önerilerin geçerliliğini azaltmamakta; yalnızca daha ileri düzeyde ve farklı araştırma tasarımlarıyla desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, QR kod destekli sistemlerin iş güvenliği üzerindeki etkisi oldukça olumlu görünmekle birlikte, uygulamanın başarıya ulaşması için kullanıcı eğitimi, altyapı desteği, organizasyonel kararlılık ve sürdürülebilir içerik yönetimi gibi unsurların birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu araştırma, alana katkı sunacak bir ön adım niteliğindedir; ilerleyen süreçte daha kapsamlı ve nicel veri odaklı çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir.

Araştırmanın ortaya koyduğu olumlu bulgulara rağmen, QR kod teknolojisinin iş sağlığı ve güvenliği süreçlerine tam entegrasyonunda çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Öncelikle, teknolojik altyapı eksiklikleri saha uygulamalarının kesintisiz ve verimli yürütülmesini engellemektedir. Özellikle internet erişiminin zayıf olduğu bölgelerde, QR kodların sağladığı dijital bilgilere erişimde güçlükler yaşanmaktadır. Bu durum, teknolojinin potansiyel faydalarının tam anlamıyla kulla-

nulmasını sınırlandırmakta ve iş güvenliği süreçlerinin bütüncül bir şekilde dijitalleşmesini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, işverenlerin ve sektör paydaşlarının, sahada güçlü ve kesintisiz bir dijital altyapı kurulumunu önceliklendirmesi gerekmektedir.

Bunun yanı sıra, dijital okuryazarlık seviyelerindeki farklılıklar, teknolojinin benimsenme hızını etkileyen önemli bir faktördür. Özellikle yaşça daha büyük çalışanlar ve teknolojiyi daha az kullanan gruplar, QR kod tabanlı sistemleri etkin kullanmakta güçlük çekmektedir. Bu durum, eğitim programlarının kapsamının genişletilmesi ve her çalışan grubuna uygun destek mekanizmalarının oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Eğitim içeriklerinin sadeleştirilmesi, görsel ve işitsel materyallerle desteklenmesi ve uygulamalı eğitimlerin artırılması, çalışanların sisteme adaptasyonunu kolaylaştıracaktır.

Organizasyonel açıdan bakıldığında, dijital dönüşümün başarısı, üst yönetim ve İSG birimlerinin sürece olan desteğiyle doğrudan ilişkilidir. Kurum kültüründe dijitalleşmeye açık ve yeniliklere adapte olabilen bir yapının oluşturulması, teknolojinin sürdürülebilir kullanımını sağlamaktadır. Yönetim desteği, yalnızca teknolojik yatırımların yapılması değil, aynı zamanda çalışanların motivasyonu ve katılımının artırılması açısından da kritik öneme sahiptir.

Ayrıca, QR kod teknolojisinin etkinliğinin artırılması için içerik yönetiminin sürekli güncellenmesi ve sistemin kullanıcı geri bildirimleri doğrultusunda geliştirilmesi gerekmektedir. Eğitim materyallerinin çeşitlendirilmesi, interaktif hale getirilmesi ve erişilebilirlik standartlarının yükseltilmesi, kullanıcı deneyimini iyileştirerek benimsenme oranlarını artıracaktır.

Son olarak, bu çalışmanın saha gözlemlerine dayalı nitel yaklaşımı, teknolojinin uygulamadaki etkilerini derinlemesine anlamak açısından değerli bulgular sunmakla birlikte, daha geniş kapsamlı ve nicel verilerle desteklenmiş araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Farklı coğrafi bölgelerde ve çeşitli sektörlerde yapılacak ileri çalışmalar, QR kod teknolojisinin iş sağlığı ve güvenliği süreçlerine entegrasyonunun kapsamını ve etkilerini daha net ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA

- Ally, M. (2009). *Mobile learning: Transforming the delivery of education and training*. Athabasca University Press.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2021). *İş sağlığı ve güvenliği raporu*. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayını.
- Chen, X., Zhang, Y., & Li, J. (2021). The impact of QR code-based training on personal protective equipment use in manufacturing. *Journal of Safety Research*, 77, 88–95.
- Demirbilek, M., & Kılınç, B. (2019). İş kazalarında kişisel koruyucu donanım kullanımı ve hataları. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 4(2), 75–82.
- International Labour Organization (ILO). (2020). *Safety and health at work: A vision for sustainable prevention*. ILO Publications.
- Karagöz, S., & Uğurlu, M. (2018). Elektrik sektöründe iş sağlığı ve güvenliği risk analizleri. *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 5(1), 100–110.
- Kalkan, H. (2022). QR kod teknolojisinin iş sağlığı ve güvenliğinde kullanımı. *Teknoloji ve Güvenlik*, 12(1), 60–70.
- Lee, J., & Shin, H. (2019). Effectiveness of mobile learning in occupational safety training. *Safety Science*, 113, 284–291.
- Özdemir, F., & Tunalı, H. (2021). Dijitalleşme ve iş sağlığı güvenliği: QR kod destekli sistemlerin incelenmesi. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 32(3), 110–120.
- Park, Y. (2011). A pedagogical framework for mobile learning: Categorizing educational applications of mobile technologies into four types. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 12(2), 78–102.
- Schwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. Crown Business.
- Wang, J., Ahmed, P. K., & Rafiq, M. (2008). Managing organizational culture for effective technology implementation: Evidence from China. *Technology Analysis & Strategic Management*, 20(2), 223–240.
- Yıldız, S., & Erkan, T. (2020). Dijitalleşme ve iş sağlığı güvenliği: Türkiye örneği. *İSG Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 90–100.

KYKYURDUNDA KALAN KADIN ÖĞRENCİLERİN SOSYAL İLİŞKİLER BAĞLAMINDA YURT DENEYİMLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK İNCELEME

Sezin DEREKAYA¹

Özet

Öğrenciler üniversite hayatı boyunca dört yıla yakın bir süre yurttan barınmaktadırlar. Bu süre zarfında öğrencilerin yurttan geçirdikleri zaman, yurttaki sosyal ilişkilere adapte olabilmek süreçleri ve bu süreçlerin kendi kişisel gelişimlerine nasıl yansıdığı araştırmanın konuları arasında yer almaktadır. Araştırmanın konusunu oluşturan yurttan kalan üniversite öğrencileri için aynı mekânı paylaştıkları diğer öğrencilerle arkadaşlığın başlaması açısından yurt önemli bir faktör olarak görülmektedir. Yurt ortamı öğrencilere sosyal ilişkilerini genişleterek farklı kültürlerden, üniversitelerden ve bölümlerden arkadaşlık kurma imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla yurtlar öğrencilerin arkadaş çevreleri gelişmesine ve değişime uğramasına yol açar. Araştırmada öğrencilerin yurttan kaldıkları süre boyunca sosyal ilişkiler bağlamında karşılaştıkları sorunları belirlemek ve bu sorunların öğrencilerin gündelik hayatlarına nasıl yansıdığını sosyolojik açıdan incelemek amaçlanmıştır. Öğrencilerin sosyal ilişkilerinde yaşadığı sorunları anlamak ve bu sorunlara karşı nasıl bir yöntem izlediklerini incelemek açısından önem taşımaktadır. Bu çerçevede KYK yurdunda kalan üniversite öğrencilerin yurt deneyimlerine sosyal ilişkiler odaklı bakılmıştır. Gençlerin bakış açıları üzerinden gençlerin yurttan kaldıkları süre boyunca yaşadıkları olumlu ve olumsuz deneyimlere sosyal ilişkiler bağlamında bakılarak incelenmek istenmiştir.

Anahtar kelimeler: KYK yurdu, Üniversite, Öğrenciler, Deneyim, Sosyalleşme.

¹ Lisans Öğrencisi, Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, derekayasezin@gmail.com

A SOCIOLOGICAL ANALYSIS THE DORMITORY EXPERIENCES FEMALE STUDENTS IN KYK DORMITORIES IN THE CONTEXT OF SOCIAL RELATIONSHIPS

ABSTRACT

University students typically reside in dormitories for nearly four years. During this period, their experiences in the dormitory, their adaptation to social relationships, and the effects of these processes on their personal development form the main focus of this study. For students living in KYK dormitories, sharing a common space often plays a significant role in forming friendships. The dormitory provides opportunities to expand social networks and build relationships with peers from different cultures, universities, and academic disciplines. Thus, dormitories contribute to the development and transformation of students' social environments. This study aims to identify the problems students face in their social relationships within the dormitory and to explore how these issues reflect in their daily lives from a sociological perspective. Understanding these problems and the coping strategies students adopt is crucial in this context. Adopting an interpretive approach, the research focuses on the dormitory experiences of university students living in KYK dormitories, particularly in relation to social interactions. By examining both the positive and negative aspects of these experiences from the students' perspectives, the study seeks to gain insight into how social relationships shape their dormitory life. Therefore, a qualitative research design was chosen to provide an in-depth understanding of the students' experiences.

KEYWORDS: KYK dormitory, University, Students, Experience, Socialization.

1. GİRİŞ

Üniversite; öğrencilere sosyal ve kültürel anlamda eğitim-öğretim sağlayarak onları geliştiren bir eğitim kurumudur. Üniversite eğitimi farklı şehirlerde almayı tercih eden öğrenciler üniversite yaşamlarını sevdiklerinden uzak bir ortamda sürdürmektedirler. Bu ortam öğrencilerin barınma, beslenme, güvenlik, sosyal ilişkiler gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan "yurt" olarak tanımlanabilir.

Araştırma konusu genel anlamda üniversite eğitimi almak amacıyla Ankara'ya gelen kadın öğrencilerin yurt deneyimlerini ve yurttaki

sosyal ilişkilerini incelemektir. Bu kapsamda, üniversite öğrencilerinin yurttaki arkadaşlık ilişkilerine ve bu ilişkilerin onların gündelik hayatlarına nasıl yansıdığına odaklanılmıştır. Araştırma, şehir dışından Ankara'ya okumaya gelen ve yurttaki kalan 18-24 yaş aralığındaki kadın öğrencilerle yapılmıştır. Öğrenciler üniversite hayatı boyunca dört yıla yakın bir süre yurttaki barınmaktadırlar. Bu süre zarfında öğrencilerin yurttaki geçirdikleri zaman, yurttaki sosyal ilişkilere adapte olabilme süreçleri ve bu süreçlerin kendi kişisel gelişimlerine nasıl yansıdığı araştırmanın konuları arasında yer almaktadır.

Araştırmanın konusunu oluşturan yurttaki kalan üniversite öğrencileri için aynı mekân paylaştıkları diğer öğrencilerle arkadaşlığın başlaması açısından yurt önemli bir faktör olarak görülmektedir. Yurt ortamı öğrencilere sosyal ilişkilerini genişleterek farklı kültürlerden, üniversitelerden ve bölümlerden arkadaşlık kurma imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla yurtlar öğrencilerin arkadaş çevreleri gelişmesine ve değişime uğramasına yol açmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Üniversite Öğrencilerinin Barındıkları KYK Yurt Ortamına İlişkin Araştırmalar

Öğrenciler, ailelerinin yanından ayrılıp üniversitenin yeniliklerle dolu ortamına girdiğinde birçok problemle karşı karşıya kalmaktadır. Kendi sorumluluğunu almak, verdiği kararların sonuçlarına katlanmak, üniversitenin eğitim sistemine alışıp başarılı olmak, barınma sorununun üstesinden gelmek, sosyalleşmek, geleceğine dair planlar yapmak, yeni bir şehre alışmak vb. uyum sağlanması gereken birçok problemin üstesinden gelmeye çalışmak, gençlerde bazı uyum sorunlarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Şahin ve Tunçel, 2008).

2.1.1 Üniversite Öğrencilerinin Yurttaki Sosyal İlişkilerine Yönelik Araştırmalar

Bireyin sosyalleşmeye adım attığı aile ortamından sonra; sosyal uyumunu etkileyen bir diğer etmen ise, toplumsal hayattaki önemli tecrübeleri birlikte yaşayacağı arkadaşlarıdır. Birey bu dönemde, arkadaşları arasında kendini daha iyi ifade etmekte, yeni bilgi ve becerileri arkadaşlarıyla birlikte öğrenmektedir. Grup içerisinde bir rol ve statü elde edilirken bir yandan da çevreye uyum sağlama metotları öğrenilmektedir. Serbest zamanlar birlikte değerlendirilmekte, iş birliği yapmak, yardımlaşmak, grup içinde sorumluluk almak ve görgü kurallarını öğrenmek arkadaş çevresi içinde birlikte gerçekleşmektedir.

(Doğan ve Sapmaz, 2009).

Geleceğe yön verme düşüncesiyle, yeni bir okula, yeni bir çevreye uyum sağlama çabaları birçok gençte uyum problemlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Şahin, 2009:271-286).

Öğrenci yurtları düşünüldüğünde; bireylerin evden beklentileri ile yurttan bekledikleri arasında büyük farklılık yoktur. Yurt da ev gibi uzun süre deneyimlenen bir mekândır. Yurtlar, barınma ihtiyacının karşılandığı, evdeki gibi mahremiyet ihtiyacının yoğun olarak hissedildiği, kişilerin güven ve huzur duymak istedikleri, yaşamsal faaliyetlerin ve alışkanlıkların gerçekleştirildiği mekânlardır. Buna ek olarak yurtlar tıpkı bir ailede olduğu gibi iletişim, paylaşım, saygı, sevgi gibi ilişkilerin de deneyimlendiği mekânlardır.

3.ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Öğrenciler yurttaki kaldıkları süre boyunca barınma, beslenme, güvenlik, sağlık, eğitim, ortak alan kullanımı, sosyal aktivite ve sosyal ilişkiler gibi ihtiyaçlarını karşılarlar. Bu ihtiyaçların sosyolojik açıdan en önemli noktası öğrencilerin hem kaldıkları odadaki arkadaşlarıyla olan etkileşimi hem de yurttaki diğer arkadaşlarıyla kurdukları etkileşimdir. Dolayısıyla bu çalışmada öğrencilerin yurttaki kaldıkları süre boyunca sosyal ilişkiler bağlamında karşılaştıkları sorunları belirlemek ve bu sorunların öğrencilerin gündelik hayatlarına nasıl yansıdığını sosyolojik açıdan incelemek amaçlanmıştır.

Üniversiteler öğrencileri hem eğitim hem de sosyal açıdan geliştirmesi yönünden önemli bir eğitim kurumudur. Bu sayede öğrenciler kendilerini geleceğe daha motive bir şekilde hazırlamaktadırlar. Yurt yaşamı ise şehir dışından gelen öğrencilerin yeni geldikleri şehre uyum sağlayabilmeleri bağlamında önemli bir rol oynamaktadır. Bu süreç öğrencilerin kendilerini yalnızca eğitim ve sosyal açıdan değil her açıdan geliştirmelerini sağlamaktadır. Öğrencilerin yurttaki sosyal ortama uyum sağlayamamaları araştırmanın incelenen bir noktası noktasında önemlidir. Aynı zamanda, öğrencilerin sosyal ilişkilerinde yaşadığı sorunları anlamak ve bu sorunlara karşı nasıl bir yöntem izlediklerini incelemek açısından önem taşımaktadır.

4.YÖNTEM

Bu çerçevede bu çalışmada, KYK yurdunda kalan kadın öğrencilerin bakış açıları üzerinden yurttaki kaldıkları süre boyunca yaşadıkları olumlu ve olumsuz deneyimlere sosyal ilişkiler bağlamında bakılarak incelenmiştir. Dolayısıyla bu araştırmanın tasarımı eğitim amacıyla

Ankara'ya gelen ve KYK yurdunda kalan kadın öğrencilerin sosyal ilişkiler bağlamında edindikleri tecrübeleri anlamaya çalıştığı için nitel araştırma olarak benimsenmiştir.

5.BULGULAR

Elde edilen temalar ve kategoriler aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Belirlenen her tema katılımcıların ifadeleri ile açıklanmıştır. Katılımcı ifadeleri ve katılımcı numaraları ile belirtilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların İfadelerinden Ulaşılan Temalar ve Kategoriler

KYK YURT TERCİHİ

KYK yurdu öğrencilerin üniversite dönemi içerisinde barınma ihtiyaçlarını karşılayan bir kurumdur. Öğrenciler üniversiteyi kazandıkları şehirde KYK yurt başvurusunda bulunarak bu imkândan yararlanabilirler.

Katılımcıların ifadelerinden yola çıkılarak genel olarak KYK yurt tercihinde düşük bütçeli olması ve okudukları üniversiteye ulaşım kolaylığı göz önünde bulundurularak tercih ettikleri görülmüştür.

5.1 Ekonomik/ Maddi durum

Katılımcılar;

K1: Ekonomik, ailemin il dışında yaşaması, bana daha çok tecrübe katacağını düşündüğüm için KYK yurdunu tercih ettim. Özel yurtların maliyeti yüksek olması, bulduğum yurdun kişi sayısı bakımından rahat olması tercih sebeplerimden.

K7: Ekonomik sebeplerden ve ücretinin uygun olmasından dolayı öğrenci evlerinin kirasının çok yüksek olmasından dolayı tercih ettim.

5.2 Ulaşım

K9: Okuluma yakın başka yurt olmaması ve kendi okulumun yurdunda yer olmamasından dolayı tercih ettim diyebilirim.

K7: Okula yakın olması ve ulaşım problemi yaşamamak için tercih ettim.

5.3 Güvenlik

K5: Maddi daha sonrasında güvenlik nedeniyle tercih ettim.

K11: Ucuz ve güvenilir olması tercih sebeplerimdendi diyebilirim.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın konusu olarak, KYK yurdunda kalan 18-24 yaş aralığındaki kadın öğrencilerin yurt deneyimleri, yurt içerisindeki sosyal ilişkiler bağlamında sosyolojik olarak incelenmiştir. Araştırma kapsamında gençlerin yurttan kaldıkları süre boyunca edindikleri tecrübe ve deneyimler ayrıca toplu alanda yaşamının gerektirdiği sorumluluklar kadın öğrencilerin bakış açıları üzerinden ele alınmıştır. Nitel araştırma yöntemine dayalı olarak yürütülmüş, elde edilen veriler açık kodlama, eksenel kodlama ve seçici kodlama yolu ile sınıflandırılmıştır. Seçici kodlama bölümünde katılımcıların ifadelerinden hareketle oluşturulan ‘Labirente büyüyen sarmaşıklar’ metaforu açıklanmıştır.

Labirente büyüyen sarmaşıklar: KYK yurdu, bir labirent gibidir, her öğrenci bu labirente farklı bir kapıdan girer. Yollar belirsiz bu yolda nasıl ilerleyeceğini kimlerle karşılaşacağını bilemez. Kimi yalnız başına dolanır kimi bir başka sarmaşığa tutunarak ilerler tıpkı öğrencilerin birbirlerinden aldığı destek gibi. Bu labirentin içinde büyüyen kadın öğrenciler birer sarmaşık gibi hareket eder. Yönlerini sıcaklığa, ışıığa bazen de gölgelere göre belirler. Bazıları aynı yönde büyür ve güçlenir bazıları da aynı alanda tutunmaya çalışırken birbirinin yolunu keser. Yurt odaları ise bu labirentin duraklarıdır. Bazen bir sarmaşık, bazen bir karmaşa bazen de gizli bir bahçedir. Labirente yolunu bulup çıkmak yani mezuniyet yaklaştıkça sarmaşıkların hangilerinin birbirine sarılı kalacağı hangilerinin yollarını ayıracağı ortaya çıkar. Ama sonunda her bir öğrenci bu karmaşık yapı içerisinde yolunu bulmayı öğrenmiş büyümüş ve kendi izini bırakmıştır.

KYK yurdunda kalan öğrenciler için sosyalleşme; farklı şehirlerden gelen bireylerin bir arada yaşayarak birbirlerinin değerlerini ve tutumlarını öğrenmeleri demektir. Burada: Öğrenciler birbirlerinin “ötekisi”ni tanır, Bu karşılıklı tanıma sayesinde kendi “ben”liklerini sosyal bağlamda şekillendirirler, Ortak dil ve davranış biçimleri geliştirir, Böylece yurt içerisindeki ilişkiler ve dayanışma ortaya çıkar.

Görüşmeler sonucunda, katılımcıların en çok zorluk yaşadığı konu özel alan eksikliği ve odaların kalabalık oluşudur. Çoğu katılımcı odaların dört kişilik olması sebebiyle mahremiyet eksikliği ve uyum sorunlarından rahatsızlık duymuşlardır. Fakat aynı zamanda toplu alanda yaşamının gerektirdiği sorumluluklar birer tecrübe oluşturmuştur. Sosyal ilişkiler bağlamında farklı yörelerden insanlarla tanışmak katılımcıların kişisel ve sosyal gelişimlerine katkıda bulunurken bazı katılımcılar için yurt ortamında çıkar ve çatışma ilişkilerinin baskın ol-

duğunu ifade ederek arkadaşlık ilişkilerindeki yüzeysellikten şikayet etmişlerdir.

Yurt ortamı, her ne kadar fiziksel koşullar açısından yetersizlikler barındırsa da, öğrencilerin sosyal ilişkilerinin, iletişim becerilerinin güçlenmesine destek olan bir eğitim ve öğretim sağlayan yaşam alanı işlevi görmektedir. Yurt ortamı öğrencilerin sosyal anlamda büyümesine, güçlenmesine ve hayata daha özgüvenli bir şekilde adım atmasına yardımcı olur. Sosyolojik bağlamda hem öğrencilerin sosyalleşme sürecinin hem de toplumsal bütünleşmenin önemli bir sahnesi olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Doğan, T. ve Sapmaz, F. (2009). Sosyal anksiyete bozukluğunun (sosyal fobi) doğası: Bir gözden geçirme. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17(4): 425-438.
- Maxwell, J. A. (1996). Qualitative Research Design: An Interactive Approach. Sage Publications, Thousand Oaks, California.
- Özgür, G., Babacan Gümüş, A. ve Durdu, B. (2010). Evde ve yurttaki kalan üniversite öğrencilerinde yaşam doyumu. Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 1(1), 25-32.
- Şahin, C. ve Tunçel, M. (2008). Sınıf öğretmenliği ve beden eğitimi öğretmenliğinde öğrenim gören öğrencilerin psikososyal uyum düzeylerinin incelenmesi. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 9 (2), 45-50.

FİTNESS YAPAN BİREYLERDE EGZERSİZ BAĞIMLILIĞI, SEZGİSEL YEME VE YEME TUTUMU ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sinan SANAL¹

Ayla TAŞKIRAN²

Murat BAŞ³

ÖZ

Son yıllarda sağlıklı yaşam arayışının artmasıyla birlikte fitness, bireyler arasında yaygın bir yaşam tarzına dönüşmüştür. Ancak bu eğilim, bazı bireylerde egzersiz davranışlarının kontrolsüz ve zorlayıcı bir hale gelmesine, dolayısıyla egzersiz bağımlılığı (EB) gelişimine yol açabilmektedir. Egzersiz bağımlılığı yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik ve davranışsal sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu durum, bireylerin yeme tutumlarını ve sezgisel yeme davranışlarını da olumsuz etkileyebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, düzenli olarak fitness yapan bireylerde egzersiz bağımlılığı düzeyleri ile sezgisel yeme (SY) ve yeme tutumu (YT) arasındaki ilişkileri incelemek; bu değişkenler arasındaki olası etkileşimleri değerlendirmek ve sağlıklı yaşam pratiklerinin sürdürülebilirliği açısından önem taşıyan psikolojik etkenleri ortaya koymaktır.

Araştırmaya 18–56 yaş aralığında, 117 kadın ve 117 erkek olmak üzere toplam 234 birey katılmıştır. Veriler; demografik bilgi formu, Sezgisel Yeme Ölçeği, Yeme Davranış Testi ve Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği aracılığıyla toplanmış ve R 4.4.2 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir.

1 İstanbul Gedik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Bölümü, sinansanal93@gmail.com

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü ademirdizen@yahoo.com

3 Prof. Dr., Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü, prof.dr.muratbas@gmail.com

Katılımcıların %46,58'i egzersiz bağımlılığı açısından "bağımlı" grubunda, %4,42'si ise "yüksek düzeyde bağımlı" grubunda yer almıştır. EB düzeylerine göre SY ve YT puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar tespit edilmiştir ($p < 0,01$). Yaş ile bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Beden kitle indeksi (BKİ) ile EB arasında zayıf ancak anlamlı bir negatif ilişki bulunmuştur ($r = -0,194$); bu da BKİ arttıkça EB düzeyinin azaldığını göstermektedir. EB ile SY arasında zayıf ve anlamlı bir negatif ilişki ($r = -0,256$), EB ile YT arasında ise anlamlı bir pozitif ilişki ($r = 0,397$) belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular, egzersiz bağımlılığı ile yeme tutumu arasındaki ilişkinin daha yakından incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. EB ile ilişkili yeme davranışlarında sezgisel yeme yaklaşımı destekleyici bir rol üstlenebilir. Ancak bu sürecin etkili biçimde yönetilebilmesi için terapötik müdahalelerin de sürece entegre edilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fitness, Egzersiz Bağımlılığı, Sezgisel Yeme, Yeme Tutumu.

ABSTRACT

In recent years, the pursuit of a healthy lifestyle and physical fitness has led to the widespread adoption of fitness practices. However, for some individuals, this pursuit may result in compulsive and uncontrollable exercise behaviors, leading to exercise addiction (EA). Exercise addiction not only affects individuals physically but also poses significant psychological and behavioral risks, potentially influencing their eating attitudes and intuitive eating behaviors.

This study aimed to examine the relationship between exercise addiction, intuitive eating (IE), and eating attitudes (EATs) among individuals who regularly engage in fitness activities. It also sought to evaluate potential interactions among these variables and to highlight the psychological factors that may play a role in maintaining sustainable healthy lifestyle practices.

The sample consisted of 234 participants (117 women and 117 men) aged between 18 and 56 years. Data were collected using a demographic information form, the Intuitive Eating Scale, the Eating Attitudes Test, and the Exercise Addiction Inventory. Statistical analyses were performed using the R 4.4.2 software.

Results showed that 46.58% of the participants were classified as “addicted,” and 4.42% as “highly addicted” based on their EA scores. Significant differences were observed in IE and EAts scores across EA levels ($p < 0.01$). No significant relationship was found between age and the main study variables. A weak but statistically significant negative correlation was found between body mass index (BMI) and EA ($r = -0.194$), indicating that higher BMI was associated with lower EA levels. EA was also negatively correlated with IE ($r = -0.256$) and positively correlated with EAts ($r = 0.397$).

These findings emphasize the importance of increasing awareness regarding the relationship between exercise addiction and eating attitudes. While intuitive eating may serve as a supportive strategy in overcoming EA, effective therapeutic interventions are also essential for long-term treatment and behavioral regulation.

Keywords: Fitness, Exercise Addiction, Intuitive Eating, Eating Attitudes.

1. GİRİŞ

Egzersiz, bireylerin fiziksel ve zihinsel sağlığını destekleyen temel yaşam aktivitelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Düzenli fiziksel aktivitenin obezite, diyabet ve kardiyovasküler hastalıklar gibi pek çok kronik hastalığın önlenmesinde önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir (WHO, 2022). Ancak egzersizin aşırı ve kontrolsüz bir biçimde yapılması, bireylerin hem fiziksel hem de psikolojik sağlıklarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu durum, son yıllarda giderek daha fazla dikkat çeken egzersiz bağımlılığı (EB) kavramını gündeme getirmiştir (Griffiths, 1997; Szabo ve Griffiths, 2007).

Egzersiz bağımlılığı; bireyin egzersiz yapma isteğini kontrol edememesi ve fiziksel ya da sosyal olumsuzluklara rağmen bu davranışı sürdürmesi olarak tanımlanmaktadır. Özellikle fitness ile ilgilenen bireylerde, estetik kaygılar ve performans hedefleri gibi motivasyonlarla EB riskinin arttığı gözlemlenmektedir. Literatürde, egzersiz bağımlılığının bireyin yeme davranışlarıyla da doğrudan ilişkili olabileceği öne sürülmektedir (Hausenblas ve Downs, 2002).

Bu bağlamda, sezgisel yeme (SY) kavramı da önemli bir değerlendirme alanı olarak öne çıkmaktadır. SY, bireyin içsel açlık ve tokluk sinyallerini temel alarak, katı diyet kurallarından uzak bir şekilde beslenmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Tylka, 2006; Tribole ve Resch,

1995). Ancak egzersiz bağımlılığına sahip bireylerin bu içsel sinyalleri bastırma eğiliminde oldukları ve dolayısıyla yeme davranışlarını daha katı, kısıtlayıcı ya da düzensiz hale getirebildikleri ileri sürülmektedir (Lichtenstein vd., 2017).

Bu çalışma, fitness yapan bireylerde egzersiz bağımlılığı, sezgisel yeme ve yeme tutumu arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlamakta; spor psikolojisi ve beslenme bilimi alanlarında literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Araştırmanın temel amacı, fitness ile ilgilenen bireylerde egzersiz bağımlılığı (EB), sezgisel yeme (SY) ve yeme tutumu (YT) arasındaki ilişkileri çok boyutlu bir yaklaşımla değerlendirmektir. Bu kapsamda, egzersiz bağımlılığı düzeylerinin belirlenmesi, sezgisel yeme davranışlarıyla olan ilişkilerinin analiz edilmesi ve bireylerin genel yeme tutumlarının egzersiz bağımlılığıyla nasıl bir etkileşim içinde olduğu ortaya konulmaktadır. Ayrıca, söz konusu ilişkilerin bireylerin demografik özelliklerine – özellikle yaş, cinsiyet ve spor geçmişi gibi değişkenlere – göre nasıl farklılık gösterdiği de incelenmektedir. Bu yönüyle çalışma, spor psikolojisi, beslenme bilimi ve halk sağlığı alanlarında mevcut literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Elde edilen bulguların, egzersiz bağımlılığı ile yeme tutumu arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması ve bu alanda bireysel farkındalığın artırılmasına yardımcı olması beklenmektedir. Bu doğrultuda, sağlıklı egzersiz ve beslenme alışkanlıklarını teşvik eden stratejilerin geliştirilmesine olanak tanıyabilir. Ayrıca, bulguların fitness profesyonelleri ve diyetisyenler için bilinçli uygulama yaklaşımlarına yönelik somut öneriler sunması hedeflenmektedir.

Araştırma yalnızca fitness yapan bireyleri kapsamakta ve çapraz kesitsel bir tasarıma sahiptir. Bu nedenle, elde edilen verilerden nedensel çıkarımlar yapmak mümkün değildir. Öte yandan, katılımcıların verileri öz-bildirim yoluyla paylaşmaları, yanıtların nesnelliğini sınırlandırabilir. Tüm sınırlılıklarına rağmen, çalışma; egzersiz bağımlılığı ve yeme davranışları arasındaki ilişkiye dair önemli bulgular sunmakta ve gelecekte yapılacak araştırmalara yön verebilecek bir temel oluşturmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, betimsel nitelikteki tarama modeli çerçevesinde yürütülmüştür. Bu kapsamda fitness yapan bireylerin egzersiz bağımlılığı, sezgisel yeme davranışları ve yeme tutumları sistematik olarak

incelenmiştir. Kullanılan model, araştırma konusuna ilişkin güncel ve kapsamlı veri elde edilmesine olanak sağlamıştır.

Araştırmanın evrenini aktif olarak fitness yapan yetişkin bireyler oluşturmaktadır. Katılımcılar, spor salonları, fitness merkezleri ve çevrim içi spor toplulukları aracılığıyla gönüllülük esasına göre belirlenmiştir. Örnekleme, 18–56 yaş aralığında (ort. yaş = $26,73 \pm 8,22$ yıl) ve düzenli olarak fitness yapan toplam 234 birey oluşturmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen katılımcıların, son altı ay içinde haftada en az üç gün düzenli egzersiz yapıyor olmaları ve 18 yaş ve üzerinde olmaları dahil edilme kriterleri arasında yer almıştır. Hariç tutma kriterleri ise aktif olmayan profesyonel sporcular, yeme bozukluğu tanısı almış bireyler ile hamile veya emzirme dönemindeki bireyleri kapsamaktadır. Bu örnekleme stratejisi, çalışmanın hedef kitlesine uygun ve homojen bir katılımcı grubunun elde edilmesini sağlamıştır.

Veri toplama aracı dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, meslek, günlük/haftalık egzersiz süresi ve fitness geçmişi gibi demografik bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde, bireylerin sezgisel yeme düzeylerini değerlendirmek amacıyla Sezgisel Yeme Ölçeği-2 (IES-2) kullanılmıştır. Hawks ve arkadaşları (2004) tarafından geliştirilen, Tylka ve Kroon Van Diest (2013) tarafından revize edilen ve Türkçeye Baş ve arkadaşları (2017) tarafından uyarlanan bu ölçek, açlık-tokluk sinyallerine güvenme, koşulsuz yeme izni ve beden-besin uyumu gibi boyutları ölçmektedir. Toplam 23 maddeden oluşan ölçek, 5'li Likert tipi derecelendirme ile uygulanmış, yüksek puanlar daha yüksek sezgisel yeme eğilimini göstermiştir. Ölçek bu çalışmada yüksek iç tutarlılık göstermiştir (Cronbach's $\alpha = .866$).

Üçüncü bölümde, yeme davranışlarına ilişkin veriler, Yeme Tutum Testi (EAT-26) ile toplanmıştır. Garner ve Garfinkel (1979) tarafından geliştirilen ve Garner vd. (1982) tarafından kısaltılan ölçeğin Türkçe uyarlaması Ergüney-Okumuş ve Sertel-Berk (2020) tarafından yapılmıştır. Ölçek, diyet eğilimleri, bulimiya belirtileri ve yeme ile zihinsel meşguliyet olmak üzere üç faktörden oluşmaktadır. Öz-bildirim esasına dayalı EAT-26, yeme bozuklukları açısından yüksek duyarlılığa sahiptir ancak klinik tanı aracı değildir. Bu çalışmada ölçek yüksek iç tutarlılık göstermiştir (Cronbach's $\alpha = .873$).

Dördüncü bölümde, egzersiz bağımlılığı düzeyleri Tekkurşun-Demir, Hazar ve Cicioğlu (2018) tarafından geliştirilen Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği (EBÖ) ile ölçülmüştür. Bu ölçek, egzersiz bağımlı-

lığını üç alt boyutta değerlendirmektedir: “aşırı odaklanma ve duygu değişimi”, “bireysel-sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma” ve “tolerans gelişimi ve tutku”. Toplam 17 maddelik ölçekte ters maddelerde bulunmamakta ve 5’li Likert tipi derecelendirme kullanılmaktadır. Katılımcılar, puanlarına göre beş gruba ayrılmıştır: normal (1–17), az riskli (18–34), riskli (35–51), bağımlı (52–69) ve yüksek düzeyde bağımlı (70–85). Ölçek bu çalışmada yüksek iç tutarlılık göstermiştir (Cronbach’s $\alpha = .948$).

Beden kitle indeksi (BKİ), katılımcıların kendi beyanlarına dayalı olarak verilen boy ve ağırlık bilgilerinden, $BKİ = \text{Ağırlık (kg)} / \text{Boy}^2 (\text{m}^2)$ formülüyle hesaplanmıştır.

Verilerin analizinde R 4.4.2 istatistiksel paket programı kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler kapsamında frekans, yüzde, ortalama, standart sapma, minimum–maksimum, medyan ve çeyreklik değerler raporlanmıştır. Normal dağılım varsayımı çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine göre değerlendirilmiş; -1 ile +1 ve 2 ile 4 aralıkları kabul edilebilir sınırlar olarak esas alınmıştır.

Gruplar arası farkları belirlemek için bağımsız örneklem t-testi, Mann-Whitney U testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Anlamlı farklılıklarda LSD, Games-Howell ve Dunn testleriyle post-hoc analizler yapılmıştır.

Değişkenler arası ilişkiler Pearson ve Spearman korelasyon analizleriyle test edilmiştir. Regresyon analizlerinde model doğruluğu için Ramsey RESET, otokorelasyon için Durbin-Watson, çoklu doğrusal bağlantı için Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) ve homoskedastisite için Breusch-Pagan testi uygulanmıştır. Model seçimi Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ile yapılmış, normallik sağlanamayan durumlarda Box-Cox dönüşümü gerçekleştirilmiştir. Etki analizlerinde doğrusal (lineer) ve dördüncü dereceden polinomial regresyon modelleri tercih edilmiş ve tüm analizler %95 güven düzeyinde yürütülmüştür.

3. BULGULAR

Çizelge 3.1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	117	50,0
	Erkek	117	50,0
Eğitim Durumu	İlkokul-ortaokul mezunu	2	0,85
	Ortaöğretim (lise) mezunu	70	29,91
	Ön lisans mezunu	31	13,25
	Lisans mezunu	85	36,32
	Lisansüstü (yüksek lisans / doktora / uzmanlık)	46	19,66
Medeni Durum	Bekar	191	81,62
	Evli	43	18,38
	Öğrenci	109	46,58
Meslek	Özel sektör çalışanı	82	35,04
	İşsiz / çalışmıyor	13	5,56
	İşveren	5	2,14
	Serbest meslek	8	3,42
	Devlet memuru	15	6,41
	Emekli	2	0,85
	Öğrenciyim ve ailemden harçlık alıyorum	70	29,91
	Asgari ücretin altında	21	8,97
Aylık Gelir	Asgari ücret civarında	16	6,84
	17.000-27.000 TL	23	9,83
	27.001 - 37.000 TL	20	8,55
	37.000 - 47.000 TL	17	7,26
	47.000 TL ve üzeri	67	28,63
Kronik Hastalık	Hayır	206	88,03
	Evet	28	11,97
Sigara Kullanımı	Evet	71	30,34
	Hayır	163	69,66
Alkol Kullanımı	1. Evet	41	17,52
	2. Hayır	193	82,48
Egzersiz Yılı	1-2 yıl	93	39,74
	3-4 yıl	37	15,81
	5-6 yıl	17	7,26
	7 yıl ve üzeri	87	37,18

Egzersiz süresi	0-1 saat	91	38,89
	1-2 saat	116	49,57
	2-3 saat	23	9,83
	3 saat ve üzeri	4	1,71
Spor Geçmişi	Amatör	179	76,5
	Profesyonel	55	23,5
	Toplam	234	100

Çizelge 3.1’de katılımcıların demografik ve yaşam tarzı özellikleri yer almaktadır. Katılımcıların cinsiyet dağılımı eşit olup, %50’si kadın, %50’si erkektir. Eğitim düzeyine göre dağılımda en büyük grup %36,32 ile lisans mezunlarından oluşurken; bunu %29,91 ile ortaöğretim (lise) mezunları ve %19,66 ile lisansüstü eğitim almış bireyler takip etmektedir. Katılımcıların %81,62’si bekar, %18,38’i evlidir.

Katılımcıların %46,58’i öğrenci, %35,04’ü özel sektör çalışanıdır. Diğer meslek grupları (işveren, serbest meslek, devlet memuru vb.) daha düşük oranlarda temsil edilmiştir. Aylık gelir dağılımına göre en büyük grup %28,63 ile 47.000 TL ve üzeri gelir beyan eden bireylerden oluşmaktadır.

Kronik hastalık durumuna göre katılımcıların %88,03’ü herhangi bir kronik hastalığı olmadığını, %11,97’si ise kronik hastalık sahibi olduğunu bildirmiştir. Sigara kullanım oranı %30,34 iken, %69,66’sı sigara kullanmamaktadır. Alkol kullanımına ilişkin olarak katılımcıların %17,52’si alkol kullandığını, %82,48’i ise kullanmadığını ifade etmiştir.

Egzersiz süresine ilişkin olarak katılımcıların %39,74’ü 1–2 yıldır, %37,18’i ise 7 yıl ve üzeri süredir egzersiz yaptığını belirtmiştir. Günlük egzersiz süresi açısından %49,57’si 1–2 saat aralığında egzersiz yaptığını, yalnızca %1,71’i ise 3 saat ve üzeri egzersiz yaptığını bildirmiştir. Spor geçmişine bakıldığında %76,5’i amatör, %23,5’i profesyonel spor geçmişine sahiptir.

Çizelge 3.2: Egzersiz Bağımlılığı Sınıfları

Egzersiz Bağımlılığı Sınıfları	n	%
Normal Grup	26	11,11
Az Riskli Grup	24	10,26
Risk Grubu	67	28,63
Bağımlı Grup	109	46,58
Yüksek Düzeyde Bağımlı Grup	8	3,42
Toplam	234	100

Çizelge 3.2’de katılımcıların egzersiz bağımlılığı sınıflarına göre

dağılımı yer almaktadır. Verilere göre katılımcıların %46,58'i Bağımlı Grup kategorisinde yer alırken, bu oran en geniş grubu oluşturmaktadır. Bunu %28,63 oranıyla Risk Grubu takip etmektedir. Normal Grup %11,11 ve Az Riskli Grup %10,26 oranında olup daha düşük oranlarda temsil edilmektedir. En küçük grubu ise yalnızca %3,42 oranıyla Yüksek Düzeyde Bağımlı Grup oluşturmaktadır. Bu bulgular, katılımcıların neredeyse yarısının egzersiz bağımlılığı açısından riskli veya bağımlı kategorisinde yer aldığını göstermektedir. Özellikle Bağımlı Grup ve Risk Grubu oranlarının yüksek olması, katılımcılar arasında egzersiz yapma alışkanlıklarının kontrol dışı hale gelme riskinin dikkate değer seviyede olduğunu ortaya koymaktadır.

Çizelge 3.3: Cinsiyete Göre Ölçeklerden Alınan Puanların Kıyaslanması

		Egzersiz Bağımlılığı	Sezgisel Yeme	Yeme Tutumu
	n	$\bar{x} \pm s$	$\bar{x} \pm s$	$Q_2 (Q_1-Q_3)$
Cinsiyet				
Kadın	117	45,56 $\pm$ 16,13	2,56 $\pm$ 0,51	7,00 (4,00-16,00)
Erkek	117	50,56 $\pm$ 16,00	2,53 $\pm$ 0,55	9,00 (6,00-17,00)
t/z		2,380_t	-0,495 _t	-1,888 _z
p		0,018*	0,621	0,059

t: Bağımsız örneklemelerde t testi; z: Mann Whitney U testi; *:p<0,05

Çizelge 3.3'de kadın ve erkek bireylerin egzersiz bağımlılığı, sezgisel yeme ve yeme tutumu puanlarının karşılaştırılması incelenmiştir. Egzersiz bağımlılığı açısından erkeklerin puanı (50,56 $\pm$ 16,00 puan) kadınların puanından (45,56 $\pm$ 16,13 puan) anlamlı derecede yüksek bulunmuş (p=0,018), bu durum erkeklerin daha fazla egzersiz yapma eğiliminde olabileceğini göstermektedir. Sezgisel yeme puanları açısından ise kadınlar (2,56 $\pm$ 0,51 puan) ve erkekler (2,53 $\pm$ 0,55 puan) arasında anlamlı bir fark saptanmamış (p=0,621), bu da sezgisel yeme davranışının cinsiyetler arasında benzer olduğunu düşündürmektedir. Yeme tutumu puanlarında ise erkeklerin medyan değeri (9,00 puan) kadınlardan (7,00 puan) daha yüksek olsa da bu fark istatistiksel olarak anlamlılık sınırında kalmıştır (p=0,059). Sonuç olarak, erkeklerin egzersiz bağımlılığı konusunda daha yüksek puanlara sahip olması dikkat çekerken, sezgisel yeme ve yeme tutumu açısından cinsiyetler arasında belirgin farklar bulunmamıştır. Cinsiyete göre Egzersiz

Bağımlılığı puanlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Egzersiz Bağımlılığı puanı erkeklerde (50.56±16.00 puan), kadınlara (45.56±16.13 puan) göre anlamlı olarak daha yüksektir (t = 2.380, p = 0.018). Kadın ve erkekler arasında diğer ölçek puanları farkı anlamlı değildir.

Çizelge 3.4: Egzersiz Bağımlılığı Sınıflarına Göre Sezgisel Yeme ve Yeme Tutum Puanlarının Kıyaslanması

		Sezgisel Yeme	Yeme Tutumu	BKİ
	n	$\bar{x} \pm s$	$Q_2 (Q_1-Q_3)$	$Q_2 (Q_1-Q_3)$
Egzersiz Bağımlılığı Sınıfları				
Normal Grup	26	2.89±0.29	4.00 (3.00-4.00)	24.05 (22.16-25.61)
Az Riskli Grup	24	2.59±0.39	14.50 (5.75-26.50)	23.83 (21.20-24.70)
Risk Grubu	67	2.58±0.44	6.00 (4.00-11.50)	23.08 (20.63-25.45)
Bağımlı Grup	109	2.44±0.60	11.00 (6.00-20.00)	22.96 (20.08-24.98)
Yüksek Düzeyde Bağımlı Grup	8	2.40±0.69	26.00 (14.50-30.25)	21.95 (21.39-23.70)
F/H		4.217 _F	45.475 _H	4.824 _H
p		0.003*	<0.001**	0.306

F: tek yönlü varyans analizi; H: Kruskal Wallis H ki-kare değeri; *,p<0,01; **,p<0,001

Egzersiz bağımlılığı sınıflarına göre Sezgisel Yeme ve Yeme Tutumu puanlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur (p < 0.01). Sezgisel Yeme puanı normal grupta (2.89±0.29) en yüksek olup, yapılan post-hoc analizinde az riskli grup (2.59±0.39) ve bağımlı grup (2.44±0.60) normal gruba kıyasla anlamlı derecede daha düşük bulunmuştur. Ayrıca, risk grubu (2.58±0.44) ve yüksek düzeyde bağımlı grup (2.40±0.69) da normal gruba kıyasla anlamlı derecede daha düşük puana sahip olmuştur (F = 4.217, p = 0.003). Yeme Tutumu puanı açısından normal grup en düşük değere sahip olup, yapılan post-hoc analizinde az riskli grup ve bağımlı grup normal gruba kıyasla anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur (Çizelge 3.4). Ayrıca, az riskli grup risk grubuna kıyasla anlamlı derecede daha yüksek, bağımlı grup risk grubuna kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Normal grup, risk grubuna kıyasla anlamlı derecede daha düşük puana sahip olup,

yüksek düzeyde bağımlı grup ise tüm gruplara kıyasla en yüksek puana sahiptir. Ayrıca risk grubu da yüksek düzeyde bağımlı gruba kıyasla anlamlı derecede daha düşük puana sahiptir ($H = 45.475$, $p < 0.001$).

Çizelge 3.5: Egzersiz Bağımlılığının Sezgisel Yemeye Etkisi

Bağımsız Değişken	Beta	Standart Hata	Standardize Beta	t	%95 güven alt sınır	%95 güven üst sınır	p
Sabit	2,948	0,105		28,062	2,741	3,155	0,001*
Egzersiz Bağımlılığı	-0,008	0,002	-0,256	-4,026	-0,012	-0,004	0,001*

R^2 : 0,065; F : 16,207; $p < 0,001$; Bağımlı değişken: Sezgisel Yeme

Regresyon analizi sonuçlarına göre (Çizelge 3.5), Egzersiz Bağımlılığı'nın Sezgisel Yeme üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta = -0,008$, $p = 0,001$). Negatif beta katsayısı, Egzersiz Bağımlılığı arttıkça Sezgisel Yeme puanının azaldığını göstermektedir. Standardize edilmiş beta katsayısı (-0,256) bu ilişkinin zayıf düzeyde olduğunu göstermektedir. Model açıklayıcılığı %6,5'tir. Model istatistiksel olarak anlamlıdır ($F = 16,207$, $p = 0,001$). Sonuçlara göre Egzersiz Bağımlılığı arttıkça Sezgisel Yemeye azaltan etki yapmaktadır.

Diğer modelde BKİ bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Ancak basıklık katsayılarına göre normal dağılım göstermemektedir. Bu sebeple Box-Cox dönüşümü uygulanarak BKİ'nin normal dağılıma daha uygun hale getirilmesi amaçlanmıştır. Bunun için öncelikle en uygun lambda değeri -0.505 olarak belirlenmiştir ve bu değere göre dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Orijinal BKİ değişkeninin çarpıklık katsayısı 0.843, basıklık katsayısı ise 1.777 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler BKİ'nin hafif sağa çarpık (pozitif çarpıklık) ve basık bir dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Box-Cox dönüşümü sonrası çarpıklık katsayısı -0.013 ve basıklık katsayısı 0.258 olarak hesaplanmıştır (Çizelge 3.5). Böylece BKİ'nin artık daha simetrik bir dağılım gösterdiğini ve normal dağılıma çok daha yakın hale geldiğini göstermektedir. Dönüşüm sonrası BKİ'nin bağımlı değişken olarak kullanıldığı regresyon modellerinde doğrusal regresyon varsayımlarına daha iyi uyum sağlamasını amaçlamaktadır. Hata terimlerinin normal dağılıması ve modelin daha güvenilir hale gelmesi açısından dönüşüm uygulanması gerekli olmuştur. Sonuç olarak, bu analiz egzersiz bağımlılığının artmasının sezgisel yeme davranışını olumsuz yönde etkilediğini ve bireylerin

açlık-tokluk sinyallerine duyarlılığının azalabileceğini düşündürmektedir. Özellikle yoğun egzersiz yapan bireylerde, sezgisel yeme davranışının azalması sağlıklı beslenme düzeni açısından dikkat edilmesi gereken bir durum olabilir.

Çizelge 3.6: Egzersiz Bağımlılığının Yeme Tutumuna Etkisi

Bağımsız Değişken	Beta	Standart Hata	t	%95 güven alt sınır	%95 güven üst sınır	p
Sabit	3.189	0.101	31.610	2.990	3.388	<0.001*
Egzersiz Bağımlılığı (1. Derece)	7.913	1.543	5.127	4.872	10.954	<0.001*
Egzersiz Bağımlılığı (2. Derece)	5.998	1.543	3.887	2.957	9.040	<0.001*
Egzersiz Bağımlılığı (3. Derece)	4.828	1.543	3.128	1.787	7.869	0.002*
Egzersiz Bağımlılığı (4. Derece)	-9.585	1.543	-6.210	-12.626	-6.544	<0.001*

R²: 0.282; Düzeltilmiş R²: 0.269 F: 22,437 437; p < 0,001; Bağımlı değişken: Yeme Tutumu (Box-cox Dönüştürülmüş); Lambda: 0.303

Regresyon analizi sonuçlarına göre, Egzersiz Bağımlılığı'nın Yeme Tutumu (Box-Cox dönüşümü uygulanmış) üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır (F = 22.437, p < 0.001). Dördüncü dereceden polinomial model kullanılmıştır. Modelin açıklayıcılığı %26.9 olarak belirlenmiştir. Bağımsız değişkenler arasında en yüksek etkiye sahip olan Egzersiz Bağımlılığı'nın dördüncü dereceden terimi negatif ve anlamlıdır ($\beta = -9.585$, p < 0.001). Bu durum, Egzersiz Bağımlılığı ile Yeme Tutumu arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını ve belirli noktalarda yön değiştirebileceğini göstermektedir. Birinci, ikinci ve üçüncü dereceden polinom terimleri pozitif ve anlamlı olup (sırasıyla p < 0.001, p < 0.001, p = 0.002), bu ilişkinin karmaşık bir yapıya sahip olduğunu desteklemektedir. Egzersiz Bağımlılığı'nın Yeme Tutumu üzerindeki etkisi doğrusal olmadığı görülmüştür ve dördüncü dereceden polinomial regresyon modeli bu ilişkiyi en iyi şekilde açıklamıştır. Sonuç olarak, egzersiz bağımlılığı puanı arttıkça yeme tutumlarının daha katı ve düzensiz hale gelme eğiliminde olduğu, özellikle bağımlılığın ileri seviyelerinde bu etkinin daha belirgin ve olumsuz olabileceği görülmektedir. Bu bulgu, egzersiz bağımlılığı olan bireylerde yeme alışkanlıklarının yakından izlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Çizelge 3.6.).

4. TARTIŞMA

Bu araştırmaya eşit sayıda kadın ve erkek (%50) katılmıştır. Katılımcıların %36,3'ü lisans mezunu, %81,8'i bekâr, %46,6'sı öğrencidir. Katılımcıların %39,7'si 1–2 yıldır, %37,2'si ise 7 yıl ve üzeri süredir egzersiz yaptığını belirtmiş; %49,6'sı günlük 1–2 saat egzersiz yaptığını ifade etmiştir. Büyük çoğunluğu (%76,5) amatör sporcu olan katılımcıların %67,5'i normal BKİ aralığındadır. Egzersiz bağımlılığı (EB) açısından %46,6'sı bağımlı, %4,4'ü ise yüksek düzeyde bağımlı grupta yer almıştır.

Egzersizın sağıık üzerindeki olumlu etkileri literatürde geniş ölçüde belgelenmiştir. Düzenli fiziksel aktivitenin depresyon ve anksiyete semptomlarını azaltmak, ruh halini iyileştirmek ve genel iyilik halini desteklemek gibi psikolojik faydaları olduğı bilinmektedir (Warburton ve Bredin, 2017; Lee vd., 2012). Ancak aşırı ve kontrolsüz egzersiz davranışları, fiziksel ve psikolojik olumsuzluklara neden olabilmekte ve bu durum egzersiz bağımlılığına yol açabilmektedir (Szabo vd., 2015).

Egzersiz bağımlılığı, bireyin olumsuz sonuçlara rağmen egzersiz yapmayı sürdürmesiyle karakterize edilen kompulsif bir durumdur (Berczik vd., 2012). Bu çalışmada yüksek düzeyde bağımlı katılımcı oranı %3,4 olarak saptanmış olup, bu oran literatürdeki bulgularla uyumludur (Trott vd., 2021). Literatür, EB'nin yeme bozuklukları (YB) ile yüksek komorbidite gösterdiğini bildirmekte; EB'li bireylerin %39–48'inin YB geliştirme riski taşıdığını ifade edilmektedir (Cook vd., 2013; Shroff vd., 2006).

Çalışmamızda EB düzeyi arttıkça bozulmuş yeme tutumu puanlarının da anlamlı şekilde yükseldiğı görülmüştür. Bu bulgu, EB ile YB arasındaki ilişkinin güçlü ve anlamlı olduğunu desteklemektedir. Nitekim Brewerton ve arkadaşları (1995) tarafından yapılan çalışmalarda da benzer şekilde EB'nin, özellikle yüksek performans gerektiren spor dallarında ve beden imajı bozukluğu olan bireylerde daha yaygın olduğı belirtilmiştir.

EB yalnızca egzersiz süresi ya da sıklığı ile sınırlı olmayıp; zihinsel meşguliyet, davranış kontrolü ve olumsuz sonuçlara rağmen devam etme gibi psikolojik boyutlar da dikkate alınmalıdır (Godoy-Izquierdo vd., 2023). Bu nedenle literatürde EB, “zorunlu egzersiz” ya da “kompulsif egzersiz” gibi terimlerle de tanımlanmakta; bu çalışmada ise genel geçer kavram olarak “egzersiz bağımlılığı” ifadesi tercih edilmiştir.

EB'nin birincil ve ikincil formları literatürde ayırt edilmektedir.

Birincil EB’de egzersiz doğrudan amaçken, ikincil EB’de egzersiz kilo kontrolü ya da yeme bozukluğu semptomlarını yönetme aracı haline gelmektedir (De Coverley Veale, 1987; Cook vd., 2014). Bu çalışmada bozulmuş yeme tutumu olan bireylerde EB düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüş; bu bulgu, klinik popülasyonlarda EB’nin yaygınlığına ilişkin literatürle örtüşmektedir (Gapin ve Petruzzello, 2011; Kostrzewa vd., 2013). Ayrıca bazı araştırmalar EB’nin yalnızca YB’nin bir sonucu değil, aynı zamanda bir risk faktörü olabileceğini ileri sürmektedir (Lev Arey vd., 2023).

Bu çerçevede, EB ve YB’nin birlikte değerlendirilmesi gerektiği; özellikle sporcular, genç yetişkinler ve risk altındaki bireyler için bütüncül yaklaşımların önem kazandığı anlaşılmaktadır. Bu noktada ortak psikolojik altyapılara (örneğin bağlanma stilleri, beden algısı) odaklanan daha derinlemesine çalışmalar önerilmektedir (Cortés-García vd., 2019; Lichtenstein vd., 2014).

Sezgisel yeme (SY), bireyin açlık ve tokluk sinyallerini dikkate alarak beslenmesini esas alan ve diyet kısıtlamalarına karşı geliştirilen bir yaklaşımdır (Gast vd., 2015). Literatürde sezgisel yeme ile içsel egzersiz motivasyonu arasında pozitif bir ilişki olduğu bildirilmiştir. SY düzeyi yüksek bireyler genellikle egzersizi sağlık, enerji artışı ve mutluluk gibi içsel nedenlerle yaparken; düşük SY düzeyine sahip bireyler daha çok kilo kaybı ve beden imajı gibi dışsal motivasyonlara odaklanmaktadır (Gast vd., 2015; Tylka, 2006).

Bu bağlamda içsel motivasyonlar koruyucu, dışsal motivasyonlar ise EB açısından risk oluşturmaya katkıda bulunabilir. Ancak EB ile SY arasındaki doğrudan ilişkiyi inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Çalışmamızda, EB arttıkça SY düzeyinin anlamlı şekilde azaldığı görülmüştür ($p < 0.05$). Ayrıca normal EB grubundaki bireylerin SY puanları, bağımlı ve yüksek düzeyde bağımlı gruplara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksektir. Bu bulgu, EB’nin sezgisel yeme üzerinde olumsuz etkisi olduğunu ve SY yaklaşımının EB riskini azaltmada potansiyel taşıdığını düşündürmektedir.

Bacon ve Aphramor’un (2011) yürüttüğü uzun süreli çalışmada da benzer şekilde SY ile fiziksel aktivite düzeyi arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte kesitsel çalışmalarda bu ilişkinin tutarlı olmadığı, bağlamdan etkilendiği gözlemlenmiştir (Hawks vd., 2004; Cole ve Horacek, 2010; Nielson, 2009). Sezgisel yeme programlarının, egzersiz davranışını sağlıklı yaşam bütününe entegre ederek daha güçlü etkiler sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

BKİ ile EB arasındaki ilişkiye dair çalışmamızda zayıf fakat anlamlı bir negatif korelasyon bulunmuştur. Bu bulguya göre BKİ azaldıkça EB puanı artmaktadır. Ancak literatür bu konuda tutarsızdır. Örneğin, Gün ve Ağırbaş (2019) tarafından yürütülen çalışmada EB düzeyleri ile BKİ arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ersöz, Altıparmak ve Aşçı'nın (2016) çalışmasında ise normal BKİ'ye sahip bireylerin daha fazla içsel motivasyonla, düşük/yüksek BKİ'ye sahip bireylerin ise daha çok dışsal nedenlerle egzersiz yaptığı saptanmıştır.

Bu bulgular, egzersiz davranışlarının yalnızca fiziksel ölçütlerle değil, psikolojik ve motivasyonel faktörlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Yüksek BKİ'ye sahip bireylerde kilo verme, düşük BKİ'li bireylerde ise beden imajını koruma kaygısıyla aşırı egzersiz davranışı gelişebilmektedir. Bu durum, fiziksel yaralanmalardan psikolojik strese kadar geniş bir yelpazede olumsuz sonuçlar doğurabilir.

Sonuç olarak, BKİ tek başına EB'yi açıklamakta yetersizdir. EB ile ilgili risklerin belirlenmesinde bireyin motivasyonel kaynakları, beden algısı ve psikolojik ihtiyaçları da dikkate alınmalıdır. Bu alanda yapılacak çok boyutlu araştırmalar, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde sağlıklı egzersiz alışkanlıklarının desteklenmesine katkı sağlayacaktır.

5. SONUÇ

Egzersiz bağımlılığı (EB), sezgisel yeme (SY), yeme bozuklukları (YB) ve beden kütle indeksi (BKİ) arasındaki ilişki, bireylerin genel sağlık durumu ve yaşam kalitesi açısından önemli bir etkileşim alanı oluşturmaktadır. Bu çalışmanın bulguları, sezgisel yeme düzeyi azaldıkça egzersiz bağımlılığı riskinin arttığını ve bozulmuş yeme davranışlarının daha sık görüldüğünü ortaya koymuştur. Sezgisel yeme yaklaşımı, bireyin içsel fizyolojik sinyallerine dayalı olarak beslenmesini teşvik ederek sağlıklı kilo yönetimi ve dengeli egzersiz alışkanlıklarının gelişiminde koruyucu bir rol oynayabilir.

Öte yandan, EB sıklıkla kilo kontrolü ve beden imajı kaygısı gibi dışsal motivasyonlarla ilişkilidir ve YB ile yüksek komorbidite göstermektedir. Mevcut literatür, EB ile YB arasındaki nedensel ilişkinin yönünü kesin olarak belirleyememekle birlikte, bu iki durumun sıklıkla eş zamanlı ortaya çıktığını göstermektedir. Söz konusu birliktelik, özellikle erken yaşta başlayan YB, düşük BKİ, depresyon, fiziksel sağlık sorunları ve tedaviye direnç gibi olumsuz sonuçlarla ilişkilendirilmektedir.

Bu nedenle, EB ve YB'nin birlikte değerlendirilmesi; önleme, erken tanı ve müdahale stratejileri açısından büyük önem taşımaktadır. Sezgisel yeme temelli yaklaşımlar, EB'nin azaltılmasında destekleyici bir unsur olarak değerlendirilebilir. Ancak bu yaklaşımın, EB'nin altında yatan psikolojik ve davranışsal faktörler de göz önünde bulundurularak; bilişsel davranışçı terapi, motivasyonel görüşme ve grup temelli destek programları gibi çok yönlü terapötik müdahalelerle birleştirilmesi önerilmektedir.

6. ÖNERİLER

Egzersiz bağımlılığı, sezgisel yeme, yeme bozuklukları ve beden kütle indeksi arasındaki ilişkiler doğrultusunda elde edilen bulgular, bireysel ve toplumsal düzeyde çok boyutlu müdahaleleri gerekli kılmaktadır. Öncelikle, bireylerin egzersiz yapma nedenlerini ve yeme davranışlarını farkındalıkla değerlendirmeleri teşvik edilmelidir. Bu doğrultuda, sezgisel yeme eğitimi sağlıklı beslenme alışkanlıklarının geliştirilmesinde etkili bir araç olabilir.

Toplumda zayıf beden algısının idealize edilmesi, sağlıksız kilo yönetimi davranışlarını tetikleyebileceğinden; beden imajı üzerindeki psikolojik baskıları azaltmaya yönelik sosyal farkındalık kampanyaları yürütülmelidir. Egzersiz bağımlılığı riski taşıyan bireyler için erken tanı ve müdahaleyi amaçlayan programlar geliştirilmelidir. Egzersizin bireyin işlevselliğini bozduğu durumlar ihmal edilmemeli, bu tür belirtiler klinik değerlendirmelerde dikkate alınmalıdır.

Beden Kütle İndeksi (BKİ), yaygın bir sağlık göstergesi olsa da, tek başına yeterli değildir. Bu nedenle değerlendirmelere kas kütlesi, vücut yağ oranı ve metabolik sağlık gibi biyofizyolojik değişkenlerin de dahil edilmesi önerilmektedir.

Egzersiz bağımlılığı ile yeme bozuklukları arasındaki ilişki hâlen karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu ilişkinin nedensel yönünün tam olarak ortaya konabilmesi için ileri düzey, uzunlamasına ve çok disiplinli araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışmalar, etkili önleme ve müdahale stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Genel olarak, sağlıklı bir yaşam tarzının sürdürülebilmesi için bireylerin içsel motivasyonla hareket etmeleri, sezgisel yeme ilkelerini benimsemeleri ve aşırı egzersiz davranışlarından kaçınmaları önemlidir. Bu bağlamda, fiziksel ve psikolojik sağlığı birlikte ele alan multidisipliner yaklaşımların geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağırbaş, Ö., Koç, Y., Ağgön, E., Gün, A., Tatlısu, B., ve Yıldızhan, Y. Ç. (2019). Lise öğrencilerinin egzersiz bağımlılık durumlarına göre fiziksel aktivite düzeylerinin incelenmesi (Erzincan örneği). *Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 21(2), 81-88.
- Arslan Kabasakal, S., ve Satılmış, S. E. (2024). Serbest zaman egzersiz düzeyi yeme bağımlılığı ve yeme farkındalığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Herkes İçin Spor ve Rekreasyon Dergisi*, 6(4), 523-529. <https://doi.org/10.56639/jsar.1572220>
- Bacon, L., & Aphramor, L. (2011). Weight science: Evaluating the evidence for a paradigm shift. *Nutrition Journal*, 10, 9-13. <https://doi.org/10.1186/1475-2891-10-9>
- Bas, M., Karaca, K. E., Sağlam, D., Arıttı, G., Cengiz, E., Köksal, S., ve Büyükkaragöz, A. H. (2017). Turkish version of the intuitive eating Scale-2: validity and reliability among university students. *Appetite*, 114, 391-397. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2017.04.017>
- Berczik, K., Szabó, A., Griffiths, M. D., Kurimay, T., Kun, B., Urbán, R., & Demetrovics, Z. (2012). Exercise addiction: Symptoms, diagnosis, epidemiology, and etiology. *Substance Use & Misuse*, 47(4), 403-417. <https://doi.org/10.3109/10826084.2011.639120>
- Brewerton, T. D., Stollefson, E. J., Hibbs, N., Hodges, E. L., & Cochrane, C. E. (1995). Characteristics of women runners with a history of bulimia nervosa. *International Journal of Eating Disorders*, 17(2), 147-154.
- Cole, R. E., & Horacek, T. (2010). Effectiveness of the 'My Body Knows When' intuitive-eating pilot program. *American Journal of Health Behavior*, 34, 286-297. <https://doi.org/10.5993/ajhb.34.3.4>
- Cook, B. J., Hausenblas, H. A., Tuccitto, D. E., Giacobbi, P. R. Jr., & Kubitz, K. A. (2013). Eating disorder examination questionnaire: Norms and psychometric properties among female collegiate athletes. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 35(4), 403-413. <https://doi.org/10.1186/s40337-023-00855-3>
- Cook, B., Hausenblas, H., & Freimuth, M. (2014). Exercise addiction and compulsive exercising: Relationship to eating disorders, substance use disorders and addictions. In T. D. B. Brewerton (Ed.), *Eating disorders, addictions and substance use disorders: Research, clinical and treatment perspectives* (pp. 127-144). Springer.

- Cortés-García, L., González-Santos, J., & Salgado-Borges, L. J. (2019). Exercise addiction: A review. *International Journal of Psychology & Psychological Therapy*, 19(3), 431-442. <https://doi.org/10.3390/su13010129>
- De Coverley Veale, D. M. (1987). Exercise dependence. *British Journal of Addiction*, 82(7), 735-740. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.1987.tb01539.x>
- Ergüney-Okumus, F. E., & Sertel-Berk, H. O. (2020). Yeme Tutum Testi kısa formunun (YTT-26) Üniversite örnekleminde Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 40(1), 57-78. <https://doi.org/10.26650/SP2019-0039>
- Ersöz, G., Altıparmak, E., & Aşçı, F. H. (2016). Does Body Mass Index influence behavioral regulations, dispositional flow and social physique anxiety in exercise setting? *Journal of Sports Science & Medicine*, 15(2), 295-300.
- Fortune, D. G., Main, C. J., O'Sullivan, T. M., & Griffiths, C. E. M. (1997). Quality of life in patients with psoriasis: The contribution of clinical variables and psoriasis-specific stress. *British Journal of Dermatology*, 137(5), 755-760.
- Gapin, J. I., & Petruzzello, S. J. (2011). Athletic identity and disordered eating in obligatory and non-obligatory runners. *Journal of Sports Sciences*, 29(10), 1001-1010. <https://doi.org/10.1080/02640414.2011.571275>
- Garner, D. M., & Garfinkel, P. E. (1979). The Eating Attitudes Test: An index of the symptoms of anorexia nervosa. *Psychological Medicine*, 9(2), 273-279.
- Garner, D. M., Olmsted, M. P., Bohr, Y., & Garfinkel, P. E. (1982). The Eating Attitudes Test: Psychometric features and clinical correlates. *Psychological Medicine*, 12(4), 871-878. <https://doi.org/10.1017/s0033291700049163>
- Gast, J., Campbell Nielson, A., Hunt, A., & Leiker, J. J. (2015). Intuitive eating: Associations with physical activity motivation and BMI. *American Journal of Health Promotion*, 29(3), e91-e99.
- Gast, J., Madanat, H., & Nielson, A. (2015). Intuitive eating: Associations with physical activity motivation and body image. *American Journal of Health Education*, 46(3), 183-190.

- Godoy-Izquierdo, D., Ramírez, M. J., Díaz, I., & Lopez-Mora, C. (2023). A systematic review on exercise addiction and the disordered eating-eating disorders continuum in the competitive sport context. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 21(1), 529-561. <https://doi.org/10.1007/s11469-021-00610-2>
- Hausenblas, H. A., & Downs, D. S. (2002). Exercise dependence: A systematic review. *Psychology of Sport and Exercise*, 3(2), 89-123.
- Hawks, S. R., Madanat, H., Hawks, J., & Harris, A. (2005). The relationship between intuitive eating and health indicators among college women. *American Journal of Health Education*, 36, 331-336.
- Hawks, S. R., Merrill, R. M., & Madanat, H. N. (2004). The Intuitive Eating Scale: Development and preliminary validation. *American Journal of Health Education*, 35, 90-99. <https://doi.org/10.1080/19325037.2004.10603615>
- Hawks, S. R., Merrill, R. M., & Madanat, H. N., Miyagawa, T., Suwanteerangkul, J., Guarin, C. M., & Shaofang, C. (2004). Intuitive eating and the nutrition transition in Asia. *Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition*, 13, 194-203.
- Kostrzewa, E., Eijkemans, M. J., & Kas, M. J. (2013). The expression of excessive exercise co-segregates with the risk of developing an eating disorder in women. *Psychiatry Research*, 210(3), 1123-1128.
- Lev Arey, D., Sagi, A., & Blatt, A. (2023). The relationship between exercise addiction, eating disorders, and insecure attachment styles among recreational exercisers. *Journal of Eating Disorders*, 7(11), 131. <https://doi.org/10.1186/s40337-023-00855-3>
- Lichtenstein, M. B., Christiansen, E., Elklit, A., Bilenberg, N., & Støving, R. K. (2014). Exercise addiction: A study of eating disorder symptoms, quality of life, personality traits, and attachment styles. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 11(6), 6491-6508. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2013.11.010>
- Lichtenstein, M. B., Emborg, B., Hemmingsen, S. D., & Hansen, N. B. (2017). Is exercise addiction in fitness centers a socially accepted behavior? *Addictive Behaviors Reports*, 6, 102-105.
- Nielson, A. C. (2009). *Intuitive eating and its relationship with physical activity motivation* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Utah State University.

- Shroff, H., Reba, L., Thornton, L. M., Tozzi, F., Klump, K., Berrettini, W., Brandt, H., Crawford, S., Crow, S. J., Fichter, M. M., Goldman, D., Halmi, K., Johnson, C., Kaplan, A. S., Keel, P., LaVia, M., Mitchell, J., Rotondo, A., Strober, M., Treasure, J. L., Woodside, B., Kaye, W. H., & Bulik, C. (2006). Features associated with excessive exercise in women with eating disorders. *International Journal of Eating Disorders*, 39(6), 454-461. <https://doi.org/10.1002/eat.20247>
- Szabo, A., & Griffiths, M. D. (2007). Exercise addiction in British sport science students. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 5, 25-28.
- Szabo, A., Griffiths, M. D., Marcos, R. D. L. V., Mervó, B., & Demetrovics, Z. (2015). Focus: Addiction: Methodological and conceptual limitations in exercise addiction research. *Yale Journal of Biology and Medicine*, 88(3), 303-310.
- Tekkurşun-Demir, G., Hazar, Z., ve Cicioğlu, H. İ. (2018). Egzersiz bağımlılığı ölçeği (EBÖ): Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kastamonu Education Journal*, 26(3), 865-874.
- Tribole, E., & Resch, E. (1995). *Intuitive eating: A recovery book for the chronic dieter: Rediscover the pleasures of eating and rebuild your body image*. St. Martin's Press.
- Trott, M., Jackson, S. E., Firth, J., Jacob, L., Grabovac, I., Mistry, A., Stubbs, B., & Smith, L. (2021). A comparative meta-analysis of the prevalence of exercise addiction in adults with and without indicated eating disorders. *Eating and Weight Disorders*, 26(1), 37-46. <https://doi.org/10.1007/s40519-019-00842-1>
- Tylka, T. L. (2006). Development and psychometric evaluation of a measure of intuitive eating. *Journal of Counseling Psychology*, 53(2), 226-240. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.2.226>
- Tylka, T. L., & Kroon Van Diest, A. M. (2013). The Intuitive Eating Scale-2: Item refinement and psychometric evaluation with college women and men. *Journal of Counseling Psychology*, 60(1), 137-153. <https://doi.org/10.1037/a0030893>
- Tylka, T. L., & Wilcox, J. A. (2006). Are intuitive eating and eating disorder symptomatology opposite poles of the same construct? *Journal of Counseling Psychology*, 53(4), 474-485. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.4.474>

- Warburton, D. E. R., & Bredin, S. S. D. (2017). Health benefits of physical activity: A systematic review of current systematic reviews. *Current Opinion in Cardiology*, 32(5), 541-556. <https://doi.org/10.1097/HCO.0000000000000437>
- World Health Organization. (2000). *Obesity: Preventing and managing the global epidemic: Report of a WHO consultation*. World Health Organization Technical Report Series, 894. Geneva, Switzerland: WHO.

İPOTEK AKİT TABLOSUNDA KAYITSIZ ŞARTSIZ BİR PARA BORCU İKRARI BULUNMASI

Sude TAY¹

Özet

Rehinin paraya çevrilmesi yoluyla takipte öneme sahip olan ipoteğin paraya çevrilmesi yoluyla takibin en önemli adımlarından biri, borçluya ve taşınmaz maliki üçüncü kişiye icra dairesinin ödeme emri mi icra emri mi göndereceğidir. Bu durumun tespiti için ise İİK m. 149 gereği bakılması gereken ilk şey, ipotek akid tablosunda kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarının bulunup bulunmadığıdır. İpoteğin paraya çevrilmesi yoluyla takipte kayıtsız şartsız bir para borcu ibaresinden anlaşılması gereken, sadece ipotek akid tablosu yani ipotek sözleşmesi incelenerek borcun doğmuş olduğunun ve borç miktarının anlaşılabilmesidir. İpotek türlerinin nitelikleri gereği, genelde ana para ipoteği söz konusu olduğunda kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarı şartı sağlanırken; üst sınır ipoteği söz konusu olduğunda bu şart sağlanamamaktadır. İcra emri gönderilmesi için kamu düzeninden olan kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarının ilam niteliğindeki belgeye benzetilerek ipoteğin paraya çevrilmesi yoluyla ilamlı takip- ilamsız takip ayrımını ortaya çıkardığına dair ve ilamların icrasına yönelik bütün hükümler uygulanmadığı gerekçesiyle böyle bir ayrımın söz konusu olmadığına dair görüşler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ana Para İpoteği; İcra Emri; İpotek Akid Tablosu; Kayıtsız Şartsız Para Borcu; Üst Sınır İpoteği

THE UNCONDITIONAL ACKNOWLEDGEMENT OF A MONETARY DEBT IN A MORTGAGE REGISTRATION TABLE

Abstract

One of the most important steps of the proceedings by way of foreclosure of the mortgage, which has the importance as the proceedings

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, sude.tay1@ogr.sakarya.edu.tr.

by way of foreclosure of the pledge, is whether the enforcement office will send a payment order or an execution order to the debtor and third party owner of the immovable property. In order to determine this situation, the first thing to be examined in accordance with article 149 of the İİK is whether there is an unconditional declaration of a money debt in the mortgage contract table. What should be understood from the phrase “unconditional money debt” in the proceedings through foreclosure of the mortgage is that only by examining the mortgage contract table, i.e. the mortgage agreement, it can be understood that the debt has arisen and the amount of the debt. Due to the nature of the types of mortgages, the condition of unconditional acknowledgment of a Money debt is generally met in the case of a principal mortgage, whereas this condition can not be met in the case of an upper limit mortgage. There are opinions that an unconditional acknowledgment of a money debt, which is a public order for sending an execution order, is likened to a document in the nature of a judgement, and that there is no such distinction on the grounds that all provisions regarding the execution of the judgement are not applied.

Key Words: Principal Mortgage; Execution Order; Mortgage Contract Table;; Unconditional Money Debt; Upper Limit Mortgage

1. GİRİŞ

İcra ve İflas Kanunu (İİK)'nin ipoteğin paraya çevrilmesi yoluyla takip- icra emri konu başlıklı 149. maddesinde “*İcra memuru, ibraz edilen akit tablosunun kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarını ihtiva ettiğini ve alacağın muaccel olduğunu anlarsa, borçluya ve taşınmaz üçüncü şahıs tarafından rehnedilmiş veya taşınmazın mülkiyeti üçüncü şahsa geçmişse ayrıca bunlara birer icra emri gönderir.*” tespitinde bulunulmuştur. Buna göre, rehinin paraya çevrilmesi yoluyla takibin bir yolu olan ipoteğin paraya çevrilmesi yoluyla takipte icra emri gönderilmesi, icra emri gönderilmesinin şartlarından olan kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarı ve alacağın muaccel olması incelenmesi gereken hususlar haline gelmektedir. Alacağın muaccel olması şartı alacağın talep edilebilir olması anlamına gelirken, kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarı, niteliği gereği bünyesinde doktrinde incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken hususlar barındırmaktadır. Biz de bu çalışmamızda, icra emri gönderilmesi için ipotek akit tablosunda kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarı bulunması şartını inceleyeceğiz.

Konun daha iyi anlaşılması için öncelikle ipotek ve ipotek akit

tablosunun ne olduğu temel hatlarıyla anlatılacaktır. Sonrasında ise kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarı incelemesinde, nitelikleri gereği öneme sahip olan ana para ve üst sınır ipotekleri incelenecektir. Daha sonra, kayıtsız şartsız bir para borcu kavramı her boyutuyla ele alınıp konuya ilişkin Yargıtay kararlarından örnekler verilerek çalışmamız sonlanacaktır.

2. İPOTEK

2.1. Genel Olarak İpotek Kavramı

Türk Medeni Kanunu (TMK) m. 881'e göre ipotek, mevcut veya mevcut olmamakla birlikte doğması kesin ve ihtimal dahilinde olan alacakları teminat altına almak için kurulan rehindir. İpotek, teminat sağlamak amacına sahip ve fer'i nitelikte olduğu için varlığı da güvence altına alınan alacağa bağlıdır: alacağın sebebi olan hukuki ilişki geçersiz olursa ipotek de geçersiz hale gelir, alacak sona erince taşınmaz maliki ipoteğin kaldırılmasını isteyebilir (TMK m. 883). Bu durum doğmamış olan alacak için ipotek hakkı düzenlenemeyeceği yahut ipoteğin yolsuz tescil olacağı anlamına gelmemekte ancak yapılırsa ipoteğin alacağa bağlılığı ilkesini zayıflatmakta, nitekim ipotek alacak hakkının varlığına emare değil; sadece rehin hakkının varlığına emare teşkil eder (Sirmen 2021: 691).

2.2. İpotek Akit Tablosu

Rehinin paraya çevrilmesi yoluyla takipte alacaklı alacağın rehinle teminat altına alındığını gösteren bir belgeyi takip talebi için sunmalıdır ve bu belge de ipotek akit tablosu yani ipotek sözleşmesidir (Aşık, Oruç, Tok ve Saraç, 2022: 449). Nitekim TMK m. 856/2'de bahsedilen taşınmaz rehini sözleşmelerinden biri de ipotek akit tablosudur (Aşık ve Tok, 2025: 198-1999). İpotek akit tablosu rehin hakkı ve merhunun tespitini sağlamaktadır, nitekim ipotek akit tablosu olmadan yapılan başvurular reddedilmektedirler. Konumuz için oldukça öneme haiz olması sebebiyle ilerde daha ayrıntılı açıklanacağı üzere, icra dairesi borçluya ödeme yahut icra emirlerinden hangisinin gönderilmesi gerektiğinin tespitini de ipotek akit tablosu üzerinden yapar (Aşık vd.: 449-450).

İpotek akit tablosunun ipotekli borç senedi yahut irat senediyle karıştırılmaması gerekmektedir. İpotekli borç senedi, kişisel krediyi teminat alan ve taşınmaz değeri üzerinden tedavül yeteneğine sahip olan bir kıymetli evrakken; irat senedi de, teminat ve tedavül işlevine sahip bir taşınmaz yüküdür ve borçlunun taşınmaz yükü sahibi

olması gerekliliği (TMK m. 907) ile ipotekli borç senedi ve ipotek akit tablosundan ayrılır (Sirmen, 2021: 711-712).

2.3. Ana Para İpoteği

İpoteğin hangi miktar üzerinden kurulacağı rehin kurulurken belirlirse bu ipotek türüne ana para ipoteği denir, sabit meblağ ipoteği olarak da adlandırılır (Javadkhani, 2016: 46). Ana alacak, tapu kütüğüne tescil edilir ancak rehin yükü bunla sınırlı değildir (Kaya, 2020: 43). TMK m. 875'e göre, ana para ipoteğinin kapsamına *“ana para, takip giderleri ve gecikme faizi, iflasın açıldığı veya rehinin paraya çevrilmesinin istendiği tarihe kadar muaccel olmuş üç yıllık faiz ile son vadeden başlayarak işleyen faiz”* ve m. 876'ya göre, *“zorunlu masraflar ve ödenmiş sigorta primleri”* girmektedir. Madde metinlerinde tahdidi olarak ana para ipoteğinin kapsamını saydığı düşünülmektedir ve belirsiz bir alacak için ana para ipoteği kurulması mümkün değildir (Atar, 2022: 950-951). Nitekim alacak tutarı, ipotek akit tablosunun ana para ipoteğinde objektif esaslı noktasıdır (Atar, 2024: 1509-1510). Ana para ipoteğinde hukuki sebebin gösterilmesinin gerekli olmadığı da tespit edilmiştir (Çetiner, 2015: dipnot 311).

2.4. Üst Sınır İpoteği

İpotek tarihinde alacak miktarının tam olarak belirlenemediği durumlarda, alacaklının tüm istemlerini karşılayacak şekilde maksimum değerde ipotek miktarı tespit edilip ipotek işleminin yapılmasına üst sınır ipoteği denir (Çelik, 2021: 16). Ancak yapılacak ipotek için minimum bir miktar tespit edilmediği için her türlü alacak miktarı için kurulabilir (Jvadxhani, 2016: 46), nitekim üst sınır ipoteğinde ipotek akit tablosunun objektif esaslı noktası güvenceye alınan miktardır (Atar, 2024: 1509-1510). Belirlenen üst sınırı aşan alacak miktarı ve yan haklar teminat kapsamına girmez, adi bir alacak olarak takip edilebilirler (Çelik, 2021: 101). Üst sınır ipoteği, sadece alacağın miktarının belirsiz olduğu durumlarda değil; alacağın doğup doğamayacağının da belirsiz olduğu durumlarda da kurulabilir (Aşık vd., 2022: 452). Üst sınır ipoteğinde ipotek hakkının tesis edilmesi için alacağın varlığı değil hukuki ilişkinin varlığı aranmaktadır, bu nedenle üst sınır ipoteğinde geçerli bir hukuki sebebin bulunması şarttır ve uygulamada genellikle bu hukuki sebep, ipotek akit tablosu olmaktır (Çelik, 2021: 26, 49-50). Üst sınır ipoteği, uygulamada genellikle parasal ve zamansal olarak tasarruf etmek ve aradaki güven ilişkisinin kurulması nedeniyle her bir kredi için ayrı ayrı ipotek tesis etmemek amacıyla bankalar tarafından işletmelere kullandırılan krediler söz ko-

nusu olduğunda ortaya çıkmaktadır (Aykut, 2025: 214).

Üst sınır ipoteğinde, alacağa bağlılığın tezahürü değişkendir, durağan değildir; her ne kadar genelde üst sınır ipoteği, ipoteğin alacaktan biraz daha soyutlandığı hallerde kendini gösterse de alacak miktarının belirli olduğu durumlarda da üst sınır ipoteği kurmaya bir engel yoktur; alacak belirsizken ana para ipoteği kurulamazken, alacak belirliyken üst sınır ipoteği kurulabilir, yani belirli bir alacak söz konusu olduğunda tarafların seçimlik hakkı vardır (Çelik, 2021: 26, 100-101).

3. KAYITSIZ ŞARTSIZ BİR PARA BORCU KAVRAMI

İcra ve İflas Kanunu (İİK)'nin ipoteğin paraya çevrilmesi yoluyla takip- icra emri konu başlıklı *“İcra memuru, ibraz edilen akit tablosunun kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarını ihtiva ettiğini ve alacağın muaccel olduğunun anlarsa, borçluya ve taşınmaz üçüncü şahıs tarafından rehnedilmiş veya taşınmazın mülkiyeti üçüncü şahsa geçmişse ayrıca bunlara birer icra emri gönderir.”* şeklindeki 149. Maddesinde kayıtsız şartsız para borcu ikrarından bahsedilmiştir. Madde metnindeki *kayıtsız şartsız bir para borcu* ibaresinin anlamı, yalnızca ipotek akit tablosuna bakarak borcun doğmuş olduğunun ve dolayısıyla gerçekleşecek bir şartı beklemeden alacağın talep edilebileceğinin belirlenebilmesidir (Aşık vd., 2022: 451). İpotek akit tablosundan alacağın tartışmasız olduğu anlaşılıyorsa gerçekte alacağın varlığı tartışmasız olmasa bile önemli değildir². İİK m. 149'a göre alacağın dayandığı hukuki ilişki de önemli değildir (Aşık ve Tok, 2025: 206-207). Nitekim, icra dairesinin maddi hukuk bakımından inceleme yapmak hususunda yetkisi yoktur (Aykut, 2025: 204).

Bir görüşe göre, icra emri yahut ödeme emri gönderilmesi takibin ilamlı mı ilamsız mı olacağını belirlediği için ipotek akit tablosundaki kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarı takibin bu açıdan türünü de

2 Yargıtay (Y.), 12. HD., E. 2016/8226, K. 2016/26174 (27.12.2016), [-817-](https://www.lexpera.com.tr/(E.T. 11.06.2025)”, “Alacaklı tarafından ipoteğin paraya çevrilmesi yoluyla ilamlı icra takibine başlandığı, borçlunun, takipten önce bir ihtarname keşide edilmeden, ödeme emri yerine icra emri gönderilemeyeceğini ve borcun ödenip kapandığını ileri sürerek icra mahkemesine başvurduğu, mahkemece, alacaklı tarafından borçluya ihtarname tebliğ edilmediğinden ipotek alacağının kesinleşmediği gerekçesiyle davanın kabulü ile takibin iptaline karar verildiği anlaşılmıştır. İİK'nun 149. maddesinde; “İcra memuru, ibraz edilen akit tablosunun kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarını ihtiva ettiğini ve alacağın muaccel olduğunun anlarsa, borçluya ve taşınmaz üçüncü şahıs tarafından rehnedilmiş veya taşınmazın mülkiyeti üçüncü şahsa geçmişse, ayrıca bunlara birer icra emri gönderir” hükmüne yer verilmiştir. Somut olayda; takip dayanağı 22.06.2012 tarihli ipotek akit tablosu içeriğine göre, ... tarafından ...’den aldığı 30.000,00 TL mukabilinde borca karşılık ... lehine 30 ay süre ile 642 ada 11 parsel sayılı taşınmaz üzerinde ipotek tesis edildiği anlaşılmaktadır. İncelenen akit tablosu içeriğine göre, 22.06.2012 tarihinde 30 ay süreyle ipotek tesis edildiği kararlaştırıldığından takip tarihinde alacağın muaccel olduğu görülmektedir. İcra müdürünün muaccel olan ipotek nedeniyle icra emri göndermesinde isabetsizlik yoktur.”</p>
</div>
<div data-bbox=)

belirler (Koyuncu Aktaş, 2025: 34). Buna göre, ipotek akit tablosunda kayıtsız şartsız bir para borcu bulunmasının, ipoteğin paraya çevrilmesi yoluyla ilamlı takibin kapısını açmasıyla ipotek akit tablosu, ilam niteliğinde belge sayılan kayıtsız şartsız bir para borcu içeren düzenleme şeklindeki senetlerle benzetilmiştir (Pekcanitez, Atalay, Özkan, Özkes, 2020: 320). Öyle ki, Yargıtay'ın ilama bağlı alacakların ilamsız takibe konu olamayacağına ilişkin içtihadı birleştirme kararının³ ilam niteliğindeki belgeler için de uygulanacağı kabul edilirse kayıtsız şartsız bir para borcu içeren ipotek akit tablosu söz konusu olduğunda ipoteğin paraya çevrilmesi yoluyla ilamsız takip yapılamaz (Pekcanitez vd.: 316). Diğer bir görüşe göre ise, icra emri gönderilen hallerde ilamların icrasına yönelik bütün hükümler uygulanmadığı ve icra emri gönderilmesi vasfına haiz üç belgeden ikisi ilam ya da ilam niteliğinde belge olmadığı için ilamlı takip ifadesinin kullanılması dolayısıyla ilamlı- ilamsız takip ayrımının yapılması doğru değildir (Aşık vd., 2022: 445-446). Biz de TMK m. 85672'ye göre resmi şekilde düzenlenen ipotek akit tablosu, ilam niteliğinde belgeler arasında sayılmadığı için ikinci görüşe katılmaktayız, ancak Yargıtay'ın birinci görüşü destekleyen kararı da mevcuttur⁴.

İpotek akit tablosunda, alacak miktarı belirliyse ve ipotek işlemi anında doğmuşsa veya doğması kesinse kayıtsız şartsız bir para borcu şartının sağlandığı kabul edilir ve niteliği gereği böyle bir ipoteğin ana para ipoteği olması gerektiği düşünülür (Çetiner, 2015: 282)⁵, ancak ana para ipoteğinin söz konusu olması için alacağın muaccel olup olmamasının gerekliliği doktrinde tartışmalıdır ve bu nedenle kayıtsız şartsız borç tanınması içeren her ipotek ana para ipoteği değildir (Aşık ve Tok, 2025: 203). Yargıtay'ın da ana para ipoteği kurulabilmesi için

3 Y., İctihadı Birleştirme Genel Kurulu, K: 30130 (21.07.2017), karar için bkz. Pekcanitez vd., 2020, s. 316.

4 Y. 12. HD., E. 2024/22314, K. 2014/21002 (11.09.2014), <https://www.lexpera.com.tr/> (11.06.2025), "İİK'nin 149.maddesinde "İcra müdürü, ibraz edilen akit tablosunun kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarını ihtiva ettiğini ve alacağın muaccel olduğunu anlarsa, borçluya ve taşınmaz üçüncü şahıs tarafından rehnedilmiş veya taşınmazın mülkiyeti üçüncü şahsa geçmişse ayrıca bunlara birer icra emri gönderir" hükmü yer almaktadır. Şikayete konu takip İİK'nin 149.maddesinde düzenlenen ipoteğin paraya çevrilmesi yolu ile ilamlı takip olup"

5 Y. HGK, E. 2011/778, K. 2012/94 (22.02.2012), <https://legalbank.net/> (E.T. 11.06.2025), "İpoteğin paraya çevrilmesi yoluyla takipte kesin borç ipoteğine dayanılmış ise; eş söyleyişle, doğmuş bir alacağın temini için düzenlenen ipotek akit tablosu kayıtsız şartsız bir para borcunu ihtiva ediyorsa başvurulacak yol, ipoteğin paraya çevrilmesi yolu ile ilamlı takiptir ve bu durumda 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu'nun (İİK'nin) 149. maddesi gereği borçluya ve taşınmaz sahibi üçüncü şahsa birer icra emri gönderilir."

alacağın muaccel olması gerektiğini tespit ettiği kararı da mevcuttur⁶. Nitekim, ana para ipoteğinin muaccel alacaklar için kurulabileceği görüşü dikkate alınırsa İİK m. 149'un aradığı bütün şartlar gerçekleşmektedir; ancak icra emri gönderilmesinin kurulan ipotek türüne bağlanması doğru değildir, icra dairesi tarafların ipotek akit tablosunda kullandığı ifadeleri dikkate alarak ipotek akit tablosunun kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarını içerip içermediğini tespit etmelidir (Aşık ve Tok, 2025: 204-205).

Vadeye bağlı alacaklar gibi, henüz doğmamış ancak doğması kesin olan alacaklarla doğmuş olan alacaklar arasında kayıtsız şartsız bir para borcu bulunması bağlamında bir fark yoktur, çünkü bu kavram miktarın ve doğumun herhangi bir şarta bağlı olmamasını arar (Çetiner, 2015: 282). Kanaatimizce de, ilk bakışta borcun vadesi şart gibi gözüküp borcun kayıtsız şartsız borç niteliğine haiz olmadığı düşünülse de İİK m. 149'da icra emrinin gönderilmesi için kayıtsız şartsız bir para borcu ibaresinden sonra alacağın muaccel olması gerektiğinin zikredilmesi vadenin kayıtsız şartsız bir borç niteliğini etkilemediğine emare olmaktadır (Aşık ve Tok, 2025: 204).

Niteliği gereği doğrudan üst sınır ipoteği kurulduğu durumlarda, üst sınır ipoteği başlığında açıklandığı üzere ya alacak miktarı belirli değildir ya alacağın doğup doğmayacağı belirli değildir. Bu nedenle, genelde üst sınır ipoteği söz konusu olduğunda icra emrinin şartı olan ipotek akit tablosundaki kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarının sağlanmadığı görülür (Deynekli, 2013: 90). Ancak, miktarı belirli ve doğmuş olan bir alacak için de üst sınır ipoteği kurulması mümkün olduğu için, üst sınır ipoteğinin kurulduğu bazı durumlarda icra emri gönderilmesi de mümkündür (Budak, 2010: 92).

Ülkemizde, enflasyon sebebiyle alım gücü düştüğü için beraberinde gelen dezavantajların engellemesi sebebiyle yabancı para üzerinden ipotek kurulmasına izin verilmiştir (Çelik, 2021: 45-46). Bir görüşe göre,

6 Y. 23. HD., E. 2016/8574, K. 2019/4838 (21.11.2019), <https://www.lexpera.com.tr/> (E.T. 11.06.2025), "Anapara ipoteği, mevcut ve miktarı belirli alacaklar için kurulur. Bu tür alacaklar için anapara ipoteği kurulması hâlinde, güvence altına alınan alacağın gerçek miktarı tapu kütüğüne tescil edilir. İpoteğin kurulması esnasında güvence altına alınmak istenen alacağın miktarı belirli değilse, alacaklının bütün istemlerini karşılayacak şekilde taşınmazın güvence altına alacağı üst sınır taraflarca belirlenmelidir. Bu şekilde, miktarı belirli olmayan alacaklar için kurulan ipoteğe, üst sınır ipoteği veya azami meblağ ipoteği adı verilir. Üst sınır ipoteği, genellikle rehinin kurulduğu anda miktarı bilinmeyen ve ilerde doğacağı zamanda da miktarının ne olacağı tahmin edilemeyen alacaklar için kurulur. Henüz gerçekleşmemiş olmakla birlikte doğması ihtimali bulunan tazminat alacakları, genel kredi hesabı veya cari hesaptan doğan alacaklar ile şarta bağlı alacaklar bu tür alacaklara örnek olarak gösterilebilir. (HGK 19.09.2012 tarih ve 2012/12-708 E.-2012/579 K. sayılı ilamı)"

yabancı para üzerinden kurulan üst sınır ipoteklerinde alacak değiş-kendir ve belirli değildir (Sirmen, 2003: 10); başka bir görüşe göre ise, yabancı para üzerinden kurulan üst sınır ipoteklerinde para birimlerinin farklı olup alacağın yabancı paraya endekslenmesi miktarın belirliliğini bozmaz ve kayıtsız şartsız bir para borcu şartına aykırılık teşkil etmez (Çetiner, 2015: 300). Kanaatimizce de, Türk lirası alacak miktarı döviz kuruna göre değişip belirliliği ortadan kaldıracaktır ve kayıtsız bir para borcu ikrarını ipotek akit tablosu içermeyecektir. Nitekim, Yargıtay'ın da bu görüşü destekleyen bir kararı bulunmaktadır⁷: kararda, *“İpotek akit tablosunun kesin borç ipoteği niteliğinde olmadığı, ayrıca senede bağlanan 15.000. USD karşılığı 20.000.000.000.-TL alacağın teminatı olarak verildiği görülmektedir. Bu durumda anılan ilişkiden doğan teminat ipoteğinden dolayı alacaklı genel mahkemede dava açıp alacağın miktarının belirlenmesi gerekir.”* tespitiinde bulunmuştur.

Hangi miktar için taşınmaz rehini kurulacağı, taşınmazı satın alacak kişiler, sonraki sırada bulunan ipotekli alacaklılar ve alacağı devralacak kişiler için önemlidir (Çelik, 2021: 34). Kayıtsız şartsız bir para borcu kavramı da “alacak bakımından belirlilik” ilkesinin bir tezahürüdür (Tok, 2021: dipnot 39) yani kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarının konusunun somut olması gerekmektedir (Aşık ve Tok, 2025: 206). Nitekim, üst sınır ipoteğinde, belirlilik ilkesi alacak bakımından değil teminatın kapsamı bakımından ortaya çıkar (Çelik, 2021: 34). Kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarı şartının sağlanması için alacağın belirli olması yeterli değil, herhangi bir cezai şarta vb. bağlanmaması gereklidir (Budak, 2010: 92). Kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarı incelemesinin ipotek akit tablosu üzerinden yapılması, ipotek akit tablosundan anlaşılması gerektiği için, ipotek akit tablosunun bu niteliğe haiz olmadığı durumlarda bu eksiklik takip talebine eklenen diğer belgelerle tamamlanamaz, İİK m. 149'daki muacceliyet şartının incelenmesinde ise iki farklı görüş olmakla birlikte Yargıtay, takip talebindeki diğer belgelerden bu şartın incelenebileceğini kabul etmektedir⁸ (Aşık ve Tok, 2025: 205, 207). İcra emrinin gönderilmesi için kayıtsız şartsız bir para borcu içeren ipotek akit tablosunun mevcudiyeti kamu düzenine

7 Y. 12. HD., E. 2003/24460, K. 2004/1725 (29.01.2004), <https://legalbank.net/>, (E.T. 19.04.2025).

8 Y. 8. HD., E. 2014/282, K. 2014/2255 (13.02.2014), <https://www.lexpera.com.tr/> (E.T. 11.06.2025), *“Ancak, takibe dayanak ipotek akit tablosundan ve taraflar arasında düzenlenen 03.07.2010 tarihli Konut Finansmanı Sistemi (Mortgage) Kredisi Sözleşmesi'nden, mevcut sözleşmenin mahiyeti itibarıyla konut kredisine ilişkin olduğu, ipoteğin Konut Finansman Kredisi nedeni ile alınan kredi borcuna ilişkin olarak kurulduğu görülmektedir. Bu durumda, borçlunun temerrüde düşüp düşmediği, borcun muaccel olup olmadığı, muaccel olan borcun miktarı ve faizi yapılan özel sözleşmenin koşullarında değerlendirilmeden ipotek ilam niteliği kazanmaz.”*

ilişkindir⁹ (Aşık vd., 2022, s. 454). Ancak, öncesinde Yargıtay'ın bu hususu kamu düzeninden saymadığı karar¹⁰ da mevcuttur. İİK m. 150/1¹¹ gereği, borçlu cari hesap, vadeli kredi şeklinde işleyen nakdi yahut gayri nakdi kredileri temin etmek için kurulan ipotekler söz konusu olduğunda bu durum geçerli değildir. Ancak, kullandırılması muhtemel bir kredi ya da yahut cari hesap sözleşmeleri temin etmek için üst sınır ipoteği kurulmuşsa borç kayıtsız şartsız değildir ve ilamsız takip başlatılır (Eroğlu, 2021: 925-926).

4. KAYITSIZ ŞARTSIZ BİR PARA BORCU KAVRAMINA İLİŞKİN BAZI ÖRNEK YARGITAY KARARLARI

İpotek akit tablosunda şart bulunmasına ilişkin: *“Bağımsız bölüm numaralı taşınmazların paraya çevrilmesi istemiyle takip başlatıldığı, takip dayanağı olan ipotek resmi senedinin incelenmesinde, ipoteğin “Rusya’da yapacakları iş ortaklığında kullanılmak üzere” şeklinde kurulduğu, ipotek senedinden anlaşıldığı üzere henüz yapılmış herhangi bir iş veya alınmış herhangi bir meblağ bulunmadığı, dosyada mevcut ipotek akit tablosu ve ekli belgelerden ipoteğin şarta bağlı kurulduğu kayıtsız şartsız borç ikrarı içerir niteliğinin bulunmadığı anlaşılmıştır. İpoteğe bağlı şartın gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceğinin icra mahkemesinde denetlenemeyeceği yargılamayı gerektirdiği, takibe konu ipoteğe dayalı olarak ipoteğin paraya çevrilmesi sureti ile ilamlı takip yapılamayacağı anlaşılmıştır.”¹²*

“Somut olayda, alacaklının takibine dayanak olarak sunduğu 19.04.2017 tarih ve 7524 Yevmiye Numaralı ipotek akit tablosunun 1 numaralı bendinde ‘İşbu protokolün konusu Unigom ile İhlas arasında mevcut olan cari hesap bakiyesine göre protokol tarihi itibarıyla Unigom’ın İhlas’a olan mevcut 739.183

9 Y. 12. HD., E. 2023/5163, K. 2024/2235 (07.03.2024), <https://legalbank.net/> (E.T. 20.04.2025) Kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarının kamu düzeninden olduğuna ilişkin: *“Söz konusu cari hesap borcunun yarısının ödenmesi halinde ipotek tesis edilen taşınmazlardan borçlunun talep edeceği herhangi birinin üzerindeki ipotek fek edilecektir.”* ifadesi yer aldığı dolayısı ile anılan senedin kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarını ihtiva etmediğinin açık olduğu, bu hususun ise kamu düzeninden olup, İİK’nin 16/2. maddesi gereğince süresiz şikayete tâbi olduğu”

10 Y. 12. HD., E. 2011/5818, K. 2011/23836 (21.11.2011), <https://legalbank.net/> (E.T. 20.04.2025).

11 *“Borçlu cari hesap veya kısa, orta, uzun vadeli kredi şeklinde işleyen nakdi veya gayri nakdi bir krediyi kullandıran tarafın ibraz ettiği ipotek akit tablosu kayıtsız ve şartsız bir para borcu ikrarını ihtiva etmese dahi, krediyi kullandıran taraf, krediyi kullanan tarafa ait cari hesabın kesilmesine veya kısa, orta, uzun vadeli kredi hesabının muaccel kılınmasına ilişkin hesap özeti veya gayri nakdi kredinin ödenmiş olması nedeniyle tazmin talebinin veya borcun ödenmesine ilişkin ihtarın noter aracılığıyla krediyi kullanan tarafa kredi sözleşmesinde yazılı ya da ipotek akit tablosunda belirtilen adrese gönderilmek suretiyle tebliğ edildiğini veya 68/b maddesi gereğince tebliğ edilmiş sayıldığını gösteren noterden tasdikli bir sureti icra müdürüne ibraz ederse icra müdürü 149 uncu madde uyarınca işlem yapar.”*

12 Y. 12. HD., E. 2023/4718, K. 2024/2614 (19.03.2024), <https://legalbank.net/> (E.T. 20.04.2025).

- USD borcunun taşıyıcı edilmesi ve ödeme şeklinin belirlenmesidir.’ ifadesi, 2 numaralı bendinde ‘Ünigom’ın cari hesaba göre İhlas’a olan 739.183 - USD borcu 20.10.2020 tarihinde tamamen ödenmiş olacaktır.’ ifadesi ve 3 numaralı bendinde de’...Söz konusu cari hesap borcunun yarısının ödenmesi halinde ipotek tesis edilen taşınmazlardan borçlunun talep edeceği herhangi birinin üzerindeki ipotek fık edilecektir.’ ifadesi yer aldığı dolayısı ile anılan senedin kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarını ihtiva etmediğinin açık olduğu...¹³”

Teminat (limit) ipoteğinin kayıtsız şartsız bir borç niteliğine haiz olmadığına ilişkin: “Takibe konu edilen ipotek akit tablosunun, kesin borç ipoteği değil, teminat (limit) ipoteği şeklinde düzenlenmiş olması nedeniyle alacaklı, İİK’nın 149. maddesi gereğince de takip başlatamaz ve borçluya icra emri gönderilemez.¹⁴”

Borç ikrarının borçlu olmayan malik tarafından yapılmasının yeterli olmadığına ilişkin: “Öte yandan, anılan ipotek akit tablosunda asıl borçlu olduğu iddia edilen İ. U.’nın bizzat kendisinin borç ikrarına ilişkin beyanı ve imzası da bulunmadığından, 3. kişi (malik) olan annesi H. U.’nun, İ. U.’nun ortaklığı nedeniyle meydana gelen borcundan bahsederek, bu hususu ipotek akit tablosuna geçirtmesi, asıl borçluya ait kayıtsız şartsız borç ikrarını içeren bir irade beyanı olarak kabul edilemeyeceğinden, anılan ipoteğin, İİK’nın 149. maddesinde düzenlenen anapara (karz) ipoteği olduğundan da söz edilemez.¹⁵”

İİK m. 150/1’ya ilişkin: “Takibe dayanak 18.1.2008 tarih ve 12734 yevmiye numaralı ipotek akit tablosunun incelenmesinde, ipoteğin, borçlu şirketin bankaya karşı doğmuş ve doğacak tüm borçlarını karşılamak üzere kurulmuş 50.000,00 TL bedelli limit ipoteği niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, alacaklı banka, yukarıda açıklanan İİK’nın 150/1 maddesindeki şartları yerine getirmek suretiyle takibe başladığından borçlulara icra emri gönderilmesinde yasaya uymayan bir yön yoktur.¹⁶”

SONUÇ

Borçların güvence altına alınması için kurulan taşınmaz rehinlerine ipotek denir ve bu işleme dayanak teşkil eden şey ipotek sözleşmesi yani ipotek akit tablosudur. Belirli bir miktar için ve tartışmalı olmakla birlikte muaccel alacaklar için kurulan ipoteklere ana para ipoteği denirken; miktarı belirli olmayan yahut belirli olsa da alacağın doğup

13 Y. 12. HD., 2022/8215, K. 2023/1719 (19.06.2023), <https://www.lexpera.com.tr/> (E.T. 11.06.2025).

14 Y. 12. HD., E. 2014/20964, K. 2014/2779 (20.11.2014), <https://legalbank.net/> (E.T. 20.04.2025).

15 Y. 8. HD., E. 2013/16475, K. 2014/3318 (25.02.2014), <https://legalbank.net/> (E.T. 20.04.2025).

16 Y. 12. HD., E. 2012/5153, K. 2012/22637 (27.06.2012), <https://legalbank.net/> (E.T. 20.04.2025).

doğmayacağı belli olmayan alacaklar için kurulan ipoteğe de üst sınır ipoteği denir, ancak ana para ipoteği kurma niteliğine haiz alacaklar için de üst sınır ipoteği kurulabilir, yani bu durumda tarafların ipotek türü seçme hakları mevcuttur.

İİK m. 149 gereği borçluya icra emri gönderilebilmesi için ipotek akit tablosunun kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarı içermesi ve alacağın muaccel olması gerekmektedir. İlgili maddedeki bu ayrımın, icra emri gönderilmesi nedeniyle kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarı içeren ipotek akit tablosunun ilam niteliğindeki belgelere benzetildiği gerekçeyle ipoteğin paraya çevrilmesi yoluyla ilamlı takip ve ipoteğin paraya çevrilmesi yoluyla ilamsız takip ayrımını ortaya çıkardığı doktrinde ileri sürülen görüşlerdir. Ancak bizim de katıldığımız görüşe göre, bu ayrımın yapılması doğru değildir. Nitekim, kanun koyucunun iradesi bu yönde olsaydı kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarı içeren bu ipotek akit tablosunu ilam niteliğindeki belgelerin arasında sayılabileceğini düşünmekteyiz.

Uygulamada da genelde, kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarı şartını, nitelikleri gereği ana para ipoteği sağlarken üst sınır ipoteği sağlamaz, ancak bu durum her halükarda geçerli değildir. Ana para ipoteğinin kurulabilmesi için alacağın muaccel olması gerekliliğine ilişkin tartışmalarda, eğer ana para ipoteğinin kurulabilmesi için alacağın muaccel olması gerektiğine ilişkin görüş kabul edilirse her ana para ipoteğinin kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarı niteliğine haiz olmadığı tespit edilir. Üst sınır ipoteğinin de alacağın kayıtsız şartsız olduğunun anlaşıldığı durumlarda da kurulması mümkün olduğu için, her üst sınır ipoteğinin kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarı niteliğine haiz olmadığı söylenemez. Alacağın vadeli olması ise bu hususu etkilememektedir, nitekim ilgili madde alacağın muaccel olması gerekliliği ayrıca zikredilmiştir. Yabancı para borçlarının döviz kuru nedeniyle değişken olmasının borcun belirli olmasını etkileyip etkilemeyeceği hususunda görüş farklılıkları vardır ve biz Türk Lirası cinsinden para belirli olmadığı ve Yargıtay'ın da bir davada, yabancı para cinsinden bir alacağın ayrıca belirlenmesi gerekliliği şeklinde tespiti bulunduğu için, alacağın yabancı para cinsinden belirlenmiş olmasının belirliliği etkileyeceği görüşünde bulunmaktayız.

Kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarının varlığı yalnızca ipotek akit tablosun incelenerek tespit edilebilir ve bu ikrarın taşınmaz maliki üçüncü kişi tarafından yapılması yeterli değildir, bizzat borçlu tarafından yapılması gerekmektedir. Kayıtsız şartsız bir para borcu kavramı

alacak bakımından belirlilik ilkesini bir tezahürü olarak karşımıza çık-
maktadır ve kamu düzenine ilişkindir.

KAYNAKÇA

- Aşık, İ., Oruç, Y., Tok, O., Saçar, Ö.F. (2022). *İcra ve İflas Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aşık, İ. & Tok, O. (2025). *İpoteğin Paraya Çevrilmesi Yoluyla Takip- Şerh*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Atar, E.A. (2024). İpotek Sözleşmesinin Hukuki Niteliği ve Karakteristiğine İlişkin Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/2, 1483-1515.
- Atar, E.A. (2022). Üst Sınır İpoteği İle Karşılaştırmalı Olarak Ana Para İpoteğinin Sağladığı Alacak Bakımından Kapsamı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 30/3, 943-966.
- Ayktut, G. (2025). *İpoteğin Paraya Çevrilmesi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Budak, A.C. (2010). *İpoteğin Paraya Çevrilmesi Yoluyla Takip*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Çelik, Y.E. (2021). *Türk Hukukunda Üst Sınır İpoteği ve Uygulaması*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Çetiner, B. (2015). *Taşınmaz Teminatı*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Deynekli, A. (2013). *İcra ve İflas Hukukunda İpoteğin Paraya Çevrilmesi Yoluyla Takip*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Eroğlu, O. (2021). İpoteğin Paraya Çevrilmesine İlişkin Takipte İcra Müdürünün Yapması Gereken İşlemler ve Alması Gereken Tedbirler. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 18/2, 891-930.
- <https://legalbank.net/> (E.T. 19.04.2025-20.04.2025-11.06.2025).
- <https://www.lexpera.com.tr/> (E.T. 11.06.2025).
- Javadkhani, S. (2016). *Türk Hukukunda İpotek*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, A.G. (2020). *Türk Hukukunda Üst Sınır İpoteği*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

- Koyuncu Aktaş, N. (2025). Arsa Payı Karşılığında İnşaat Sözleşmelerinde Arsa Sahibi Lehine Kurulan İpoteğin (İnşaat Teminat İpoteğinin) Hukuki Niteliği. *Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 29/1, 3-43.
- Pekcanıtez, H., Atalay, O., Sungurtekin Özkan, M., Özekes, M. (2020). *İcra ve İflas Hukuku Ders Kitabı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Sirmen, L. (2021). *Eşya Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Sirmen, L. (2003). Yeni Türk Medeni Kanunu'nda Yabancı Para Üzerinden Taşınmaz Rehni Kurulmasına İlişkin Düzenlemeler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52/1, 1-12.
- Tok, O. (2021). İcra İşleminin Yapısı ve Hukuki Rejimi. *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/1, 57-85.

TÜRKİYE’DE LİDER ODAKLI SİYASİ PARTİ YAPILARI VE SONUÇLARI (1983-2002)

Tevfik YILMAZ¹

ÖZET

1983 ile 2002 yılları arasında Türkiye siyasetinde, başbakanlık yapmış altı liderin (Turgut Özal, Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Necmettin Erbakan, Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit) partileri üzerindeki liderlik etkileri incelenmiştir. Bu çalışma, liderlerin karizması ve yönetim tarzlarının partilerinin ideolojik yönelimini, kurumsallaşma düzeyini, parti içi demokrasi uygulamalarını ve partilerin ömrünü nasıl şekillendirdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Her bir liderin siyasal geçmişi, liderlik tipolojisi (karizmatik, pragmatik, dönüşümcü vb.), parti içindeki nüfuzu, hükümet performansı, parti ideolojisinin seçmenle ilişkisi, parti içi demokrasi uygulamaları ve partinin yaşam süresine etkileri analiz edilmiştir. Buna göre, Türkiye’de siyasi partilerin lider merkezli yapısının, kısa vadede seçim başarısı getirse de uzun vadede liderin siyaset arenasından çekilmesiyle, kurumsal zayıflığa ve parti ömrünün kısalmasına yol açtığını göstermektedir. Özellikle “Liderlik, İdeoloji, Parti İçi Demokrasi ve Partisel Ömrün Kesişimi” başlığını taşıyan karşılaştırmalı bölümde, söz konusu unsurların birbiriyle etkileşimi değerlendirilmiş ve lider hakimiyetinin partilerin kurumsallaşmasını engelleyerek Türkiye’de siyasi rekabette parti dönüşümlerini hızlandırdığı sonucuna varılmıştır

Anahtar Kelimeler: Siyasi Parti Lideri, Parti İçi Demokrasi, Siyasi Parti Ömrü, İdeoloji

LEADER-ORIENTED POLITICAL PARTY STRUCTURES AND THEIR RESULTS

ABSTRACT

The leadership effects of six leaders who served as prime ministers in Turkish politics between 1983 and 2002 (Turgut Özal, Süleyman

¹ İstanbul Gedik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Yüksek Lisans Öğrencisi, yilmazisi@hotmail.com, 0000-0001-5670-6828

Demirel, Tansu Çiller, Necmettin Erbakan, Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit) on their parties were examined. This study aims to reveal how the charisma and management styles of the leaders shape the ideological orientation of their parties, the level of institutionalization, the practices of intra-party democracy, and the lifespan of the parties. The political background of each leader, their leadership typology (charismatic, pragmatic, transformational, etc.), their influence within the party, government performance, the relationship of the party ideology with the voters, the practices of intra-party democracy, and their effects on the lifespan of the party were analyzed. Accordingly, it is shown that the leader-centered structure of political parties in Turkey, although it brings electoral success in the short term, leads to institutional weakness and shortens the lifespan of the party in the long term as the leader withdraws from the political arena. In the comparative section titled "Intersection of Leadership, Ideology, Intra-Party Democracy and Party Life" in particular, the interaction of the elements in question was evaluated and it was concluded that the dominance of the leader prevented the institutionalization of parties and accelerated party transformations in political competition in Turkey.

Keywords: Political Party Leader, Intra-Party Democracy, Political Party Life, Ideology

1. GİRİŞ

1980 askeri darbesi sonrasında Türkiye’de siyasi hayat yeniden çok partili düzene geçerken, 1983’ten itibaren kurulan partiler büyük ölçüde lider odaklı bir yapı sergilemeye devam etmiştir. Demokratik bir rejimde siyasal partilerin ülke demokrasisini güçlendirebilmeleri için, öncelikle kendi iç işleyişlerinde de demokrasi ilkesini hayata geçirmeleri beklenir. Oysa Türkiye örneğinde parti içi demokrasinin yeterince işlemediği, karar alma mekanizmalarının çoğunlukla parti lideri ve yakın çevresinin tartışılmaz egemenliğinde kaldığı gözlemlenmektedir. Nitekim geleneksel parti anlayışı ve bunu pekiştiren yasal düzenlemeler, 1980’ler sonrasında da partilerin tabandan uzak, lidere bağımlı birer örgüt olarak kalmasına zemin hazırlamıştır.

Bu makalede, (KUŞ, 2010) 1983-2002 döneminde Türkiye’de iktidara gelmiş veya siyaset sahnesine damga vurmuş Turgut Özal, Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit’in liderlik dönemleri incelenmektedir. Her bir liderin ideolojik yönelimi, parti içi demokrasi uygulamaları ve hükümet per-

formansı ana hatlarıyla değerlendirilecektir. Böylece lider odaklı parti yapılarının söz konusu dönemde Türkiye'nin siyasal gelişimine etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır. İnceleme boyunca Hilal Kuş'un "Türkiye'de Siyasi Partilerin Gelişimi ve 1980 Sonrası Sağ Partilerde Parti İçi Demokrasi Sorunu" (2010) başlıklı çalışmasındaki tespitler temel alınacaktır.

2. LİDER ANALİZLERİ

2.1. Turgut Özal dönemi

Turgut Özal, 1983 seçimleri sonrasında iktidara gelen Anavatan Partisi'nin (ANAP) kurucusu ve ilk lideridir. ANAP, 20 Mayıs 1983'te Özal liderliğinde kurulurken farklı siyasi eğilimleri bir çatı altında toplama iddiasındaydı. Parti programı milliyetçi ve muhafazakâr değerleri benimsemekle birlikte sosyal adalet vurgusu yapıyor ve rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini esas alıyordu. Özal'ın vizyonu, Türkiye'yi askeri yönetimden sivilleşmiş ve dünyaya açılmış yeni bir döneme hızla taşımaktı. Bu bağlamda Özal, kalkınmacı ve özgürlükçü politikalarıyla geleneksel merkez sağ çizgiyi dönüştürerek daha modern, kentli ve bilimsel bir sağ ideolojisi ortaya koymaya çalışmıştır.

1989 ile 1991 yılları arasındaki dönemde hükümet, siyasi sistemin kademeli olarak liberalleştirilmesi sürecine girişmiştir. Nisan 1989'da bir dizi reform açıklanmıştır. Bunlar arasında en dikkat çeken, suçlama yöneltilmeksizin kişilerin polis nezaretinde tutulabileceği sürenin 15 günden 24 saate indirilmesi olmuştur. Bu süre, işkencelerin en sık gerçekleştiği zaman dilimi olarak öne çıkmıştır. Ancak söz konusu tedbirler, duyuru aşamasını aşamamıştır. Gerçek anlamda etkili düzenlemeler, iki yıl sonra, Mart ve Nisan 1991'de gerçekleştirilmiştir. Bakanlar Kurulu, anayasa değişikliklerinden oluşan bir paket sunmuş; bu paket kısmen siyasal sistemle (meclisin genişletilmesi, doğrudan cumhurbaşkanlığı seçimleri, oy kullanma yaşının 18'e düşürülmesi), kısmen ise insan haklarıyla ilgili düzenlemeleri içermiştir. Hükümetin talebi üzerine meclis, özel alanda Kürtçenin kullanımına izin verilmesini kararlaştırmış ve Ceza Kanunu'nda sınıf veya din temelli siyaseti yasaklayan 141., 142. ve 163. maddelerin kaldırılmasını onaylamıştır. Bununla birlikte, bu kısıtlamalar anayasa metninde varlığını sürdürmüştür².

Parti içi demokrasi açısından ANAP, kuruluşunda "dört eğilim" (liberal, muhafazakâr, milliyetçi, merkez sol) söylemiyle farklı kesimlere

2 Zürcher, 2017.

açık görünse de fiilen Özal'ın karizmatik liderliği belirleyici olmuştur. Parti içindeki kritik kararlar ve özellikle milletvekili aday listelerinin belirlenmesi gibi konularda liderin tek söz sahibi olması, ANAP'ta da genel bir uygulamaydı. Özal sonrası ANAP'ta yaşananlar, partinin lidere bağımlılığını açıkça göstermiştir. Özal 1989'da cumhurbaşkanı seçilerek partiden ayrılınca ANAP içinde liderlik mücadelesi patlak vermiş; önce Yıldırım Akbulut genel başkan olmuş, ardından 1991'de yapılan kurultayda Mesut Yılmaz parti içi muhalefetin desteğiyle Akbulut'u mağlup ederek liderliği ele almıştır. Bu, Türkiye tarihinde ilk kez görevdeki bir başbakanın, parti içi muhalefet sonucu genel başkanlık koltuğunu kaybetmesi anlamına geliyordu. Özal'ın güçlü lider imajının ardından ANAP'ta ortaya çıkan iç çekişmeler, partinin kurumsal kimliğinin ne denli lidere odaklı olduğunu gösterdi.

Anavatan Partisi hükümetleri döneminde Türkiye'de neo-liberal ekonomik sisteme geçiş güçlü biçimde desteklenmiş ve bu doğrultuda çeşitli uygulamalara yer verilmiştir. Günümüzde hâlen, bu dönemde gerçekleştirilen dönüşümlerin toplumsal ve ahlaki yaşama olan etkileri üzerine tartışmalar devam etmektedir³. Özal liderliğindeki ANAP hükümetleri ekonomide devletin küçülmesi ve piyasa dinamiklerinin öne çıkması için kapsamlı reformlar yapmış; döviz kuru serbestisi, teşvikler, özelleştirmeler ve dışa açılma politikaları uygulamıştır. Bu politikalar kısa vadede yüksek büyüme oranları getirirse de enflasyon ve gelir dağılımındaki eşitsizlik gibi sorunlar devam etmiştir. Özal hükümetleri ayrıca altyapı yatırımları ve bürokraside modernizasyon hamleleriyle de hatırlanmaktadır. Dış politikada Batı ile entegrasyon (özellikle 1987'de AET'ye tam üyelik başvurusu) ve Orta Doğu'da aktif ticari ilişkiler Özal döneminin karakteristiklerindendir. Turgut Özal dönemi, ekonomik liberalleşme ve modernleşme hamleleriyle Türkiye'yi yeni bir çağa taşıırken, parti ve ülke yönetiminde lider odaklı bir icraatın tipik örneğini sergilemiştir.

2.2. Süleyman Demirel dönemi

Süleyman Demirel, 1980 öncesi dönemde Adalet Partisi lideri ve başbakan olarak deneyim kazanmış, 1987'de siyasi yaşağının kalkmasının ardından Doğru Yol Partisi (DYP) genel başkanlığına seçilerek siyasete geri dönmüştür. DYP, Demokrat Parti (DP) ve Adalet Partisi (AP) geleneğinin devamı kabul edilen merkez sağ bir partidir; 1983'te AP'nin mirasını devralma iddiasıyla kurulmuştur. Demirel'in ideolojik yönelimi, bu köklü merkez sağ geleneğin sürekliliğini sağlamak

3 Kuş, 2010, s, 82.

olmuştur. DYP lideri olarak Demirel, muhafazakâr-demokrat çizgide kırsal kesim ve esnaf tabanının taleplerine önem veren, devletçilik karşısında özel girişimi savunan, kalkınmacı ve milliyetçi retoriğe sahip bir politika izlemiştir. Onun liderliğinde DYP, Adnan Menderes'ten miras kalan "halkçı ve kalkınmacı sağ" söylemini 1990'lara taşımıştır. Aynı zamanda Demirel, gerektiğinde merkezin soluyla dahi uzlaşabilen pragmatik bir lider profili çizmiştir (örneğin 1991 seçimlerinden sonra SHP ile koalisyon kurması buna örnek gösterilebilir).

Demirel'in DYP'sinde parti içi demokrasi büyük ölçüde liderin güdümünde kalmıştır. 1983-87 arasında Demirel siyasetten fiilen men edilse de partinin kurucuları onun geri dönüşüne zemin hazırlamıştır: Geçici genel başkanlar (Ahmet Nusret Tuna, Yıldırım Avcı) ve ardından Hüsamet Cindoruk, Demirel'in dönüşü amacıyla koltuğu emaneten tutmuş ve 1987'de yasağın kalkmasıyla yerini ona bırakmıştır. Bu durum, DYP'nin en baştan lider merkezli kurgulandığını göstermektedir. Demirel lider olduktan sonra partide güçlü bir otorite kurmuş; aday listelerinin belirlenmesi ve teşkilat atamalarında liderlik hakimiyeti sürmüştür. Lider değişimi ancak Demirel'in 1993'te cumhurbaşkanı seçilmesiyle mümkün olabilmektedir. 1993'te Demirel Çankaya'ya çıktığında DYP'de ilk kez gerçek bir liderlik yarışı yaşanmış, Tansu Çiller ile Köksal Toptan ve İsmet Sezgin arasında geçen mücadele sonunda delegeler Çiller'i genel başkanlığa seçmiştir. Çiller daha sonra Türkiye'nin ilk kadın başbakanı da olmuştur⁴. Bu yarış, Demirel sonrasında partinin kurumsal sürekliliği için bir fırsat gibi görünse de Demirel'in partide bıraktığı miras onun şahsına duyulan bağlılık olmuştur.

Demirel'in hükümet performansı özellikle 1991-1993 arasındaki başbakanlık döneminde kendini gösterir. 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde DYP %27 oyla birinci parti olmuş ancak tek başına iktidar çoğunluğunu sağlayamadığı için Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ile koalisyon hükümeti kurmuştur. Demirel başbakanlığındaki bu DYP-SHP koalisyonu (49. Hükümet), farklı kutupları bir araya getiren "büyük koalisyon" örneği olarak nispeten uyumlu çalışmış; Kürt realitesinin tanınması yönünde ilk adımlar atılmış (örneğin Kürtçe konuşma yasasının kaldırılması 1991'de gerçekleşmiştir. Ancak koalisyon hükümeti, yüksek enflasyon ve kamu açıkları gibi ekonomik sorunlarla boğuşmaya devam etmiş, 1994'e gelindiğinde ekonomi ciddi bir krizin eşiğine sürüklenmiştir (bu kriz, Demirel sonrası Çiller hükümeti döneminde

4 Kiriş, 2012, s. 30

patlak vermiştir). Demirel, Nisan 1993'te Cumhurbaşkanı Özal'ın vefatı üzerine TBMM tarafından Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Böylece fiilen parti liderliğinden ayrılmış, ancak 1990'lar boyunca "Cumhurbaşkanı Demirel" olarak aktif bir şekilde siyasi denge unsuru olmayı sürdürmüştür. Sonuç olarak Süleyman Demirel dönemi, merkez sağ gelenekte tecrübeli bir liderin partisini iktidara taşıdığı, fakat partinin geleceğini büyük ölçüde kendi varlığına bağımlı kıldığı bir dönem olmuştur.

2.3. Tansu Çiller dönemi

Tansu Çiller, Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasının ardından 1993'te Doğru Yol Partisi genel başkanı seçilerek Türkiye'nin ilk kadın başbakanı unvanını almıştır. Siyasete akademik kariyerden geçen Çiller, ekonomi profesörü kimliğiyle DYP'nin başına gelmiş ve ideolojik olarak partiye kısmen yeni bir ton katmıştır. Çiller'in ideolojik yönelimi, DYP'nin geleneksel muhafazakâr-demokrat çizgisini sürdürmekle birlikte ekonomide daha liberal politikalara ağırlık vermek şeklinde özetlenebilir. Başbakanlığı döneminde (1993-1996) kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, finans sektörünün liberalleştirilmesi gibi piyasa odaklı adımlar atmış; ayrıca Batı yanlısı bir dış politika izleyerek 1995'te Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği anlaşmasını başarıyla sonuçlandırmıştır. Öte yandan, Çiller özellikle PKK terörüne karşı sert güvenlik politikaları uygulamış, terörle mücadelede askeri yöntemlere öncelik vermiştir. Çiller dönemiyle birlikte, partinin milliyetçi-muhafazakâr seçmen kitlesini kazanma amacı doğrultusunda ideolojik olarak daha sağa yönelmiştir. Bu dönemin, partinin kökeniyle uyumlu olmamasına yol açan temel unsur ise, Demirel'in yaklaşımından farklı olarak, Çiller'in serbest piyasa ekonomisine daha fazla vurgu yapmasıdır⁵. Bu bakımdan Çiller, liberal ekonomi ile güvenlikçi-milliyetçi politikaları bir arada yürüten bir merkez sağ lider portresi çizmiştir.

Parti içi demokrasi ve örgüt yönetimi açısından Çiller dönemi DYP, önemli sınamalarla karşılaşmıştır. Çiller, genel başkan seçildiğinde parti üst yönetimindeki pek çok deneyimli isim (İsmet Sezgin, Köksal Toptan gibi) onun rakibi durumundaydı; ancak seçimi kazandıktan sonra parti kadrolarında kendi ekibini öne çıkarmaya özen gösterdi. Parti içi muhalefet, Çiller liderliğinde genellikle bastırılmış veya parti dışına itilmeye zorlanmıştır. Nitekim 1995 seçimleri sonrasında DYP'nin oy kaybı yaşaması ve Refah Partisi ile yapılan koalisyon (Refahyol) sürecinde partide huzursuzluklar baş göstermiş; bazı DYP

5 Ülger ve Gençkaya, 2024, s. 101.

milletvekilleri partiden ayrılarak yeni oluşumlara katılmıştır. Çiller, parti tabanındaki erimeye rağmen 1990'lar sonuna dek DYP'nin başında kalmış; ancak parti içi demokrasi, bu dönemde büyük ölçüde işlemez hale gelmiştir. Delegelerin ve yerel teşkilatların kararlara etkin katılımı zayıflamış; DYP, lider ve yakın çevresinin yönettiği bir yapıya bürünmüştür. Bunun sonucunda, Çiller'in liderliği bitip DYP muhalefette uzun süre kalınca partide ciddi bir çözülme yaşanmıştır.

Hükümet performansı bakımından Tansu Çiller'in mirası karışık bir tablo sunar. Başbakanlığı dönemine (50. ve 51. Hükümetler) denk gelen 1994 ekonomik krizi, Türkiye'nin o güne dek yaşadığı en ciddi finansal bunalımlardan biri olmuştur. Nisan 1994'te sert bir istikrar paketi açıklanmış, ancak bu paket halk nezdinde büyük sıkıntılara yol açmıştır. Ekonomideki dalgalanmalar, DYP'nin 1995 seçimlerinde oy kaybetmesinde etkili olmuştur. 1995 genel seçimlerinden sonra DYP, bir süre ANAP ile koalisyon kurmuş (Mart-Haziran 1996 "ANAYOL" hükümeti) fakat bu hükümet güvenoyu alamadığı için kısa sürmüştür. Ardından Refah Partisi ile DYP arasında Refahyol koalisyonu kurulmuş, Haziran 1996'da Necmettin Erbakan başbakan, Çiller de yardımcısı olmuştur. Refahyol hükümeti bir yıl dolmadan, 28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurulu'nun aldığı kararlar sonrasında yaşanan "post-modern darbe" ile istifaya zorlanmış ve dağılmıştır. Çiller liderliğinde DYP'nin düşüşü 2002 seçimlerinde zirveye vararak, parti baraj altında kalmış ve TBMM dışında kalmıştır. Seçim hezimetinin ardından Çiller genel başkanlığı bırakmak zorunda kalmış, DYP'de yaklaşık 14 yıllık Çiller dönemi sona ermiştir. Tansu Çiller dönemi, ekonomik liberalizasyon çabaları ve uluslararası entegrasyon adımlarıyla anılmakla birlikte, parti içi bölünmeler ve başarısız koalisyonlarla sarsılmış; neticede lider odaklı bir partinin halk desteğini hızla yitirebileceğini göstermiştir.

2.4. Mesut Yılmaz dönemi

Mesut Yılmaz, Turgut Özal sonrasında Anavatan Partisi'nin 1990'lar boyunca öne çıkan lideri olmuş ve üç kez başbakanlık yapmıştır (Mart 1996, Haziran 1997-Ocak 1999 arası ve kısa bir süre 1999'da seçim hükümeti). Yılmaz'ın ideolojik duruşu, ANAP geleneğindeki merkez sağ liberal çizginin devamı niteliğindedir. Özal döneminin neo-liberal ekonomi politikalarını büyük ölçüde sürdürmekle beraber, 1990'lar da ortaya çıkan yeni şartlar altında ANAP'ı konumlandırmaya çalıştı. Özellikle Refah Partisi'nin yükselişi karşısında Yılmaz, ANAP'ı Atatürkçü ve laik değerlere sahip çıkan bir merkez parti olarak vurgu-

ladı. Bu yönüyle Mesut Yılmaz, ANAP'ın kuruluşundaki dört eğilim ruhunu yeniden canlandırmaktan ziyade, partiyi seküler ve Batı yanlısı bir çizgide tutmaya önem verdi. Aynı zamanda piyasa ekonomisine bağlılığı devam ettirerek özelleştirme ve serbestleşme politikalarını desteklemiştir. Kısacası, Yılmaz yönetimindeki ANAP, liberal demokrat ve Avrupacı kimliğini ön plana çıkaran bir parti görünümü sundu. ANAP, zamanla farklı toplumsal ve ideolojik eğilimleri bir arada tutma yetisini kaybetmiştir. Mesut Yılmaz'ın genel başkanlığı döneminde ise parti, aşırı milliyetçi ve İslamcı sağ kesimleri kapsama kapasitesini yitirmiştir⁶.

Parti içi demokrasi bakımından Mesut Yılmaz, ANAP genel başkanlığına 1991'de, güçlü bir kurultay rekabeti sonucunda gelmiş; bu süreç parti içinde demokratik yarışın olabileceğine işaret etmiştir. Ancak Yılmaz lider olduktan sonra ANAP'ta lider hakimiyeti yeniden güçlenmiştir. 1997'de Anavatan-DSP-DTP koalisyonu (ANASOL-D) döneminde Yılmaz, partisindeki olası muhalefeti bakanlık dağılımlarıyla dengede tutmaya çalışmıştır. Bununla birlikte, ANAP içinde Yılmaz'a karşı açık bir liderlik meydan okuması 2001'e dek görülmemiştir; parti içi muhalif sesler ya tasfiye edilmiş ya da partiden ayrılmıştır. Bu durum, Yılmaz'ın karizmatik bir lider olmaktan ziyade parti bürokrasisini kontrol eden bir figür olmasıyla ilişkilendirilebilir. ANAP teşkilatlarında ve aday listelerinde liderin tercihleri belirleyici olmuştur. Parti içi demokrasi, özellikle ANAP'ın küçük ortak haline geldiği koalisyon yıllarında (1999-2002) zayıflamış; tabanın görüşleri parti politikalarına yeterince yansımamıştır. Nitekim 2002 seçimlerinde ANAP baraj altında kalıp parlamento dışı kaldığında, Yılmaz görevden çekilmiş ve parti kısa süre içinde çözülme sürecine girmiştir.

Mesut Yılmaz'ın hükümet performansına bakıldığında, kısa süreli ve koalisyon ortaklıklarıyla dolu bir dönemi yönetmek zorunda kaldığı görülür. İlk başbakanlığını Mart 1996'da DYP ile kurduğu ANAYOL koalisyonunda yapmış, ancak hükümet güvenoyu alamadığı için görevi sadece birkaç ay sürmüştür. İkinci ve en önemli başbakanlık dönemi, Haziran 1997'de Refahyol'un düşmesinin ardından başlamıştır. Yılmaz liderliğinde ANAP, Bülent Ecevit'in DSP'si ve Hüsamettin Cindoruk'un DTP'si ile koalisyon kurarak 55. Hükümeti oluşturmuştur. Ancak bu hükümet 18 ay kadar sürdükten sonra Kasım 1998'de Yılmaz hakkında ortaya çıkan yolsuzluk iddiaları (Türkbank skandalı) nedeniyle TBMM'de gensoru ile düşürülmüştür. Bu Cumhuriyet tari-

6 Ülger ve Gençkaya, 2024, s. 20.

hinde ilk defa bir hükümetin meclis tarafından gensoru ile düşürülüşüydü. Yılmaz, 1999 seçimleri sonrası Ecevit başkanlığında kurulan DSP-MHP-ANAP koalisyonunda ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olarak görev almıştır. Kasım 2002 seçimleri Yılmaz ve ANAP için ağır bir yenilgi getirerek Meclis dışı kalmıştır. Bu sonuç, Mesut Yılmaz döneminin kapanışı anlamına gelmiş ve lider odaklı ANAP siyaseti tarihe karışmıştır. Yılmaz dönemi, koalisyonlar çağında istikrarsız fakat AB üyeliği hedefli politik hamlelerle anılırken, lider merkezli parti yapısının kısıtlarını da gözler önüne sermiştir.

2.5. Necmettin Erbakan dönemi

Necmettin Erbakan, Türkiye’de muhafazakâr-dindar kesimin Milli Görüş hareketinin lideri olarak 1980’ler ve 90’larda belirleyici bir rol oynamıştır. 12 Eylül 1980 darbesiyle Erbakan’ın partisi Milli Selamet Partisi kapatılmış, kendisi dahil eski liderlere siyaset yasağı getirilmiştir. 1983’te askeri yönetim izin verince, MSP çizgisini benimseyen Refah Partisi (RP) Ali Türkmen liderliğinde kuruldu ancak kurucularının bir kısmı veto edildiği için 1983 seçimlerine katılamadı. 1987’de yapılan referandumla siyasî yasaklar kalkınca, Erbakan RP’ye genel başkan seçildi (11 Ekim 1987) ve aktif siyasete döndü. Erbakan’ın ideolojik yönelimi, “Milli Görüş” adıyla anılan İslamcı-muhafazakâr dünya görüşüdür. Refah Partisi’nin programında manevi kalkınma, adil düzen, ağır sanayileşme, faizsiz ekonomik model ve Batı’dan ziyade İslam ülkeleriyle işbirliği gibi hedefler vurgulanmıştır. Erbakan liderliğinde bu ideolojik çizgi, 1990’larda geniş kitlelere ulaşmış; RP 1994 yerel seçimlerinde İstanbul ve Ankara dahil birçok büyükşehri kazanmış, 1995 genel seçimlerinde TBMM’de birinci parti olmuştur. Bu başarılar, Erbakan’ı Türkiye’nin ilk İslamcı Başbakanı konumuna taşımıştır.

Refah Partisi (ve devamı Fazilet Partisi) içinde parti içi demokrasi, diğer partilerdeki gibi lider odaklı bir seyir izlemiştir. Erbakan, hareketin tartışmasız manevi lideri olarak karar mekanizmalarına hâkim olmuş; parti içindeki kadrolar genellikle onun belirlediği çerçevede şekillenmiştir. RP’nin teşkilat yapısı cemaat ve tarikat tabanlı olmasa da bu çevrelerle yakın ilişki içindeydi ve Erbakan, bu ağların desteğiyle parti üzerinde otoritesini sürdürdü. Parti içi önemli kararlarda (örneğin koalisyon ortaklığı veya milletvekili aday listeleri) istişare mekanizmaları bulunsada dahi son söz daima Erbakan ve yakın kurmaylarının oldu. Nitekim RP içinden çıkmış daha genç siyasetçiler (Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül gibi), parti içi yenilenme taleplerini karşılanamaz bulup 2000’lerin başında ayrılarak yeni bir parti (AK

Parti) kurma yoluna gitmişlerdir. Bu ayrılık, Milli Görüş hareketinde lider sultasının bir sonucu olarak da yorumlanabilir; zira Erbakan'ın geleneksel çizgisinde ısrarı, partide alternatif görüşlerin yeşermesine imkân tanımamıştır. Her ne kadar Fazilet Partisi içinde 2000 yılında genel başkanlık yarışında yenilikçi kanat (Abdullah Gül) ortaya çıkmışsa da Erbakan'ın işaret ettiği isim (Recai Kutan) kazanmış, böylece liderin dolaylı etkisi yine tecelli etmiştir. Bu örnekler, Erbakan'ın partisini katı bir hiyerarşiyle yönettiğini ve parti içi demokrasinin sınırlı kaldığını göstermektedir.

Refah-Yol koalisyonunun başbakanı olarak Erbakan, adil düzen ilkeleri doğrultusunda bazı ekonomik adımlar atmaya çalıştı: Havuz sistemi adı verilen kamu fonlarını birleştirerek faiz giderlerini düşürme politikası uyguladı, esnafa ve çiftçiye yönelik kredi ve teşvik paketleri açıkladı, düşük gelirli kesimlere maaş artışları sağladı. Dış politikada İslam ülkeleriyle yakınlaşmayı amaçlayan D-8 oluşumunu hayata geçirdi. Ancak Erbakan'ın icraatı, Türkiye'de laiklik eksenindeki hassas dengeleri zorladı. Başbakan olarak dini cemaat liderleriyle kamuya açık iftar yemekleri düzenlemesi, tarikat şeyhlerine resmi protokolde yer vermesi ve özellikle 1997 Ocak ayında "İslam ülke-leri liderler zirvesi" niteliğindeki Kudüs Günü etkinliği gibi girişimler, ordu ve laik çevrelerde derin rahatsızlık yarattı. Sonuçta 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında ordunun sert laiklik tedbirlerini içeren kararlar alındı ve akabinde Erbakan istifa etmek zorunda kaldı. Kısa süre sonra da Refah Partisi hakkında "laiklik karşıtı eylemlerin odağı olmak" suçlamasıyla kapatma davası açıldı. 16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi Refah Partisi'ni kapattı ve Erbakan'a 5 yıl siyaset yasağı getirdi. Yoğun bir gerilim süreci ve ordunun artan baskıları sonrasında, Erbakan 18 Haziran tarihinde istifasını sundu. Bu kararı alırken, yerine Doğru Yol Partisi'nin lideri Tansu Çiller'in geçmesini ve böylece Refah Partisi-Doğru Yol Partisi koalisyonunun devam etmesini bekliyordu. Ancak Cumhurbaşkanı Demirel, hükümeti kurma görevini Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a verdi⁷. Böylece Erbakan, aktif liderlikten uzaklaştırıldıysa da hareket içinde manevi önder konumunu sürdürdü. RP'nin ardılı olarak kurulan Fazilet Partisi perde arkasında yine onun yönlendirmesi altındaydı. Erbakan'ın lider odaklı parti yönetimi, Milli Görüş partilerinin kendi içinde farklılaşmayı engellemiş; bu durum hareketin sonunda bölünmesine yol açmıştır.

7 Özbudun, 2000, s. 120.

2.6. Bülent Ecevit dönemi

Bülent Ecevit, 1970'lerden beri Türk siyasetinin sol kanadında önemli bir lider olarak öne çıkmış, 1980 darbesiyle birlikte siyasetten uzaklaştırılrsa da 1987'de yeniden politika yapma hakkını kazanmıştır. 1985'te eşi Rahşan Ecevit tarafından kurulan Demokratik Sol Parti'nin (DSP) fiili liderliğini üstlenen Ecevit, 1990'larda partisini kademeli olarak güçlendirmiştir. Ecevit'in ideolojik çizgisi, "demokratik sol" kavramıyla ifade edilir; bu kavram, Atatürk milliyetçiliği ile sosyal adalet ve halkçılık ilkelerinin harmanlandığı, Türkiye'nin özgün koşullarına dayalı bir sol siyaseti tanımlar. 1990'lı yıllarda Ecevit, milliyetçiliğin yalnızca sağ siyasal partilere ait bir özellik olmadığını ve kendi siyasi hareketlerinin de bu özelliği taşıdığını sıkça ifade etmiştir⁸. Bu bağlamda Ecevit, bir yandan emekten yana, devletçi politikaları savunurken diğer yandan milli konularda (örneğin Kıbrıs meselesi) tavizsiz bir duruş sergilemiştir. 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında "Karaoğlan" lakabıyla geniş halk desteği elde etmiş olan Ecevit, 1980 sonrası dönemde de halka yakın, mütevazı ve dürüst siyasetçi imajını koruyarak DSP'nin tek ve vazgeçilmez lideri konumuna gelmiştir

DSP'nin parti içi işleyişi, tam anlamıyla Ecevit odaklı bir yapıya sahipti. Parti tüzüğü ve organizasyonu büyük ölçüde Ecevit çiftinin kontrolündeydi; Rahşan Ecevit partinin kurucu genel başkanı olarak 1980'lerde partiyi yönetmiş, Bülent Ecevit'in siyasi yasağı kalkınca yerini ona bırakmıştı. Bu devir sonrası DSP'de Ecevit'e rakip olabilecek bir isim hiçbir zaman ortaya çıkmadı. Parti içi önemli kararlar Ecevit tarafından alındı veya onaylandı; örneğin milletvekili aday listeleri Ecevit'in başkanlığındaki dar bir ekipçe belirlendi. DSP'nin 1990'lardaki yükselişi de esasen Ecevit'in şahsi karizması ve güvenilir lider imajıyla ilişkiliydi. Parti içi demokrasi, DSP'de kurumsallaşmamış; olağan kurultaylar sembolik biçimde gerçekleştirilmiş, genel başkanlık seçimleri Ecevit'in tartışmasız üstünlüğüyle sonuçlanmıştır. Bu durum, Ecevit'in sağlığı bozulduğunda veya liderlikten çekildiğinde partinin ciddi bir boşluğa düşmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim 2002 yılında Ecevit'in rahatsızlığı ve DSP içinde kopmalar yaşanması, partinin bir sonraki seçimde barajın altında kalmasına yol açmıştır. DSP örneği, lider sultanının sadece sağ partilere özgü olmayıp sol bir partide de görülebildiğini ortaya koymaktadır.

Bülent Ecevit'in hükümet performansı, özellikle 1999-2002 arasında başbakanlık yaptığı 57. Hükümetle anılır. 18 Nisan 1999 genel seçimle-

8 Kiriş, 2012, s.42.

rinde DSP birinci parti olmuş ve Ecevit liderliğinde DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet, başlangıçta Ecevit'in tecrübesi ve 1999'da PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması gibi gelişmelerin rüzgârıyla yüksek bir toplumsal desteğe sahipti. Ecevit hükümeti döneminde Türkiye, Avrupa Birliği tarafından 1999 Helsinki Zirvesi'nde aday ülke ilan edilmiş; bu çerçevede demokratikleşme ve uyum yasaları için yoğun bir çalışma başlatılmıştır. Ayrıca 2001 yılında kapsamlı bir ekonomik reform programı uygulanmış, bankacılık sistemi yeniden yapılandırılmış ve kamuda şeffaflık artırılmaya çalışılmıştır. Ancak tüm bu çabalara rağmen Ecevit'in başbakanlığındaki koalisyon, Şubat 2001'de patlak veren büyük bir ekonomik krizle sarsıldı. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Ecevit arasında yaşanan siyasi gerilim piyasaları altüst etmiş; bankaların batması ve TL'nin değer kaybı ile sonuçlanan kriz, milyonlarca insanı yoksullaştırmıştır. Krizin ardından ekonomiyi toparlama görevi teknokrat Kemal Derviş'e verilmiş olsa da halk nezdinde hükümete güven ciddi biçimde sarsılmıştır.

Koalisyon içindeki uyumsuzluk artmış, sonunda erken seçim kararı alınmıştır. Kasım 2002 seçimleri DSP açısından bir felakete dönüşmüş; parti oyların sadece %1'ini alarak Meclis'te temsil edilememiş, Ecevit de aktif siyasetten çekilmiştir. Böylece Ecevit'in yarım yüzyıla yaklaşan siyasi kariyeri dramatik bir sonla noktalanmıştır. Ecevit dönemi, demokratik solun iktidar deneyimi olarak Türk siyasi tarihinde yerini alırken, aynı zamanda lider merkezli bir partinin başarısı ve çöküşünün kısa zaman aralığında yaşandığı çarpıcı bir örnek sunmuştur.

3. SONUÇ

1983-2002 döneminde Türkiye'de iktidara gelen veya siyaset sahnesine yön veren partilerin büyük çoğunluğu, liderlerinin karizması ve otoritesi etrafında şekillenmiştir. Turgut Özal'dan Bülent Ecevit'e uzanan altı liderin incelenmesi, ideolojik farklılıklarına rağmen partilerinin kurumsal işleyişinde benzer bir lider odaklı tutumun hakim olduğunu göstermektedir. Bu partilerin ideolojik yelpazesi geniş olsa da (İslamcı Refah'tan demokratik sol DSP'ye kadar), ortak payda, önemli kararların dar bir lider kadrosunca alınması, parti tabanı ve ara kademe organlarının sınırlı etkisidir. Parti içi demokrasi genellikle şek-

len var olmuş, ancak lider sultanı uygulamada baskın gelmiştir.⁹ Hilal Kuş'un tespit ettiği üzere, Türk siyasal partilerinin hemen tamamında ciddi düzeyde lider sultanı bulunmakta; merkez yönetimlerin oligarşik tutumları bu sorunu derinleştirmektedir. Bu durumun temelinde, demokratik siyasal kurumsallaşmanın sağlanamaması yatmaktadır. Gerçekten de incelenen dönemde partiler, lider odaklı yapılar olmaksızın kurtulamamış; kuralların ve kurulların işlemlerini sağlayacak demokratik kültürü içselleştirememiştir. Bunun yanında Türkiye'deki siyasal partilerde kurumsallaşmış bir işleyişin mevcut olmadığı ve modern bürokratik ilkelere dayalı bir yönetim anlayışının görülmediği ifade edilmektedir¹⁰.

Lider odaklı parti yapılarının sonuçları, Türkiye'nin siyasal istikrarı ve demokratik gelişimi açısından karmaşık etkiler doğurmuştur. Bir yandan güçlü liderler sayesinde 1980'lerin ortasında ve 1990'larda kitle desteğini hızla mobilize eden partiler ortaya çıkmış, siyasal yelpazede çeşitlilik artmıştır. Örneğin Özal ve Erbakan, toplumun uzun süre ihmal edilmiş taleplerini (serbest piyasa ekonomisi, dini kimliğin siyasette temsili gibi) dile getirerek yeni açılımlar sağlamışlardır. Ancak öte yandan, bu liderlere aşırı bağımlılık, partilerin kurumsallaşmasını engellemiş ve sürdürülebilirliğini zayıflatmıştır. Liderlerin sahneden çekilmesiyle partiler hızla güç kaybetmiş veya dağılmıştır. Nitekim 2002 seçimleri bir dönüm noktası olmuş; 1980'ler ve 90'ların başat partileri ANAP, DYP, RP-FP ve DSP ya parlamento dışı kalmış ya da ciddi erozyona uğramıştır. Bu gelişme, seçmenlerin lider odaklı eski partiler yerine, daha yenilikçi ve kurumsal iddiası olan oluşumlara (örneğin AK Parti gibi) yöneldiğini ortaya koymuştu.

Sonuç olarak, 1983-2002 arasındaki deneyim, Türk siyasetinde lider merkezli parti modellerinin sınırlarını gözler önüne sermiştir. Parti içi demokrasinin işletilmediği, fikir çeşitliliğinin kurumsal yapı yerine lider inisiyatifine terk edildiği durumlarda, partiler kısa vadede başarı kazansalar bile uzun vadede toplumsal karşılıklarını yitirebilmektedirler. Demokrasi kültürünün kökleşmesi için, lider sultanının zayıflaması ve parti içi karar mekanizmalarının tabana doğru genişlemesi gerekmektedir. Özellikle de demokratik rejime çok da elverişli olmayan

9 Kuş, 2010, s. 6: Ülkemizde ki siyasal partilerde parti içi demokrasinin çok fazla işlerliği yoktur. Parti liderinin ve yakın çevresinin tartışılmaz egemenliğini görürüz. Ülkemizde bu nedenden dolayı "lider sultanı" kavramı ön plana çıkmıştır. Parti içi demokrasinin işlemesine engel olan bu oligarşik yapı hem demokrasiye hem de her türlü değişime kapalıdır. Milletvekili adaylarının her ilde seçimle belirlenmesine rağmen parti lideri milletvekili adaylarının sıralamasını istediği gibi değiştirebilmektedir.

10 Zariç, 2011, s. 105

ülkelerde demokrasi tecrübelerinin sürdürülmesinde liderler oldukça önemlidir¹¹. İncelenen altı liderin dönemleri, Türkiye’de siyasal partilerin kurumsallaşma eksikliğinin ve lidere endeksli yapısının demokrasiye maliyetini somutlaştırmaktadır.¹² Önümüzdeki dönemde benzer hataların tekrarlanmaması, partilerde tüzük ve yasa değişiklikleriyle iç demokrasinin güçlendirilmesine bağlıdır. Ayrıca toplumsal düzeyde siyasal kültürün ve düşünsel yapının dönüşümünün gerekli olduğu dikkate alınmalıdır¹³. Aksi halde, demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olan partiler, toplum nezdinde işlevsizleşmeye ve temsil yeteneklerini kaybetmeye devam edecektir. Bu çalışma, 1983-2002 döneminin lider odaklı parti yapılarının analizine dayanarak, Türk demokrasisinin sağlıklı işlemesi için partilerin kendi içlerinde de demokratikleşmesinin şart olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Çiçek, Y., & Koçar, H. (2015). Siyasi partiler ve Türkiye’de parti içi demokrasi sorununa ilişkin çözüm önerileri. *Yayinevi bilgisi eksik*.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye’nin uzun on yılı: Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kiriş, H. M. (2012). Türkiye’de rekabetçi siyasal partilerin dönüşümü: Post-80 sisteminde partilerin yükselişi ve düşüşü. *Yayinevi veya tez bilgisi eksik*.
- Kuş, H. (2010). *Türkiye’de siyasi partilerin gelişimi ve 1980 sonrası sağ partilerde parti içi demokrasi sorunu* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuş, H. (2010). *Türkiye’de siyasi partilerin gelişimi ve 1980 sonrası sağ partilerde parti içi demokrasi sorunu* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Özbudun, E. (2000). *Contemporary Turkish politics: Challenges to democra-*

11 Demirel, 2011, s. 263.

12 Kuş, 2010, s. 106: Günümüzde Türk siyasal partilerin tamamında çok ciddi olarak, lider sultası vardır. Bunun yanında parti merkez yönetimlerinin oligarşik tutum ve yaklaşımları sorunun boyutunu büyötmektedir. Bu durumun esas nedeni ise, demokratik siyasal kurumsallaşmanın sağlanamamasıdır. Bu bağlamda lider sultası ve oligarşik örgütlenmenin olgusal bazı dayanakları olsa bile, bunun bir kader olmadığını belirtmeliyiz. Zira çoğulcu demokratik rejim gerçekleştirilemeyecek bir ideal değildir. Siyasal partilerin temel sorunlarından biri de ölkemizde partilerin menfaat temin eden ve dağıtan örgütler olarak görülmesidir.

13 Çiçek ve Koçar, 2015, s. 359.

tic consolidation. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

Ülger, U., & Gençkaya, Ö. F. (2024). Türkiye’de siyasal partilerin kurumsallaşma sorunu: Doğru Yol Partisi örneği. *Yayınevi bilgisi eksik*.

Zariç, S. (2011). Demokratikleşme ve etkin bir siyasal sistem oluşturma bağlamında Türkiye’de siyasi partilerde lider hegemonyası ve lider iletişimi sorunsalı. *Yayınevi veya tez bilgisi eksik*.

Zürcher, E. (2017). *Turkey: A Modern History* (1st ed.). I.B. Tauris. Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2025, <https://www.perlego.com/book/917902>

Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A modern history*. London: I.B. Tauris.

ÇEVRESEL DEĞER, ÇEVRE YANLISI TUTUM VE ÇEVREYE DUYARLI OTOMOBİL SATIN ALMA NİYETİ: DEĞER, TUTUM VE DAVRANIŞ MODELİ KAPSAMINDA BİR ARAŞTIRMA¹

Tolga ANDAÇ²

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali PAYLAN³

Öz

Otomotiv Distribütörleri ve Mobilite Derneği (ODMD) verilerine göre, 2024'te Türkiye'de tam elektrikli otomobil satışları bir önceki yıla göre %51,7 artmıştır. Bu çalışmanın amacı, tüketicilerin çevreye duyarlı otomobil satın alma niyetlerinin, sahip oldukları çevresel değerleri ve çevre yanlısı tutumları tarafından etkilenip etkilenmediğini ortaya koymaktır. Bu değişkenlere ilişkin neden-sonuç ilişkilerinin test edilebilmesi amacıyla, Bilecik'te yaşayan 18 yaş ve üzeri tüketicilerin oluşturduğu ana kütleden kolayda örneklem yoluyla seçilmiş 408 katılımcının verileri kullanılarak basit doğrusal regresyon istatistiksel analizleri yapılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen veriler, çevresel değerler, çevre yanlısı tutumlar ve yeşil bilgi düzeyinin, çevreye duyarlı otomobil satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, çevreye duyarlı otomobil tercihlerinin, bireylerin çevreye yönelik değer ve tutumlarıyla anlamlı şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

1 Bu çalışma, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından tez önerisi olarak kabul edilen "Tüketicilerin Çevreye Duyarlı Otomobil Satın Alma Niyetlerinin Değer-Tutum-Davranış Modeli Bakımından İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma: Yeşil Bilginin Düzenleyicilik Etkisi" başlıklı Tez çalışmasından türetilmiştir. Bu çalışmada uygulanan veri toplama araçlarına ilişkin gerekli yasal izin, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 06.06.2024 tarih ve 20 sayılı toplantısında uygun görülerek verilmiştir.

2 Yüksek Lisans, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Endüstriyel Sürdürülebilirlik, tolga.andac@bilecik.edu.tr

3 Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon, mehmetali.paylan@bilecik.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Çevresel Değer; Çevre Yanlısı Tutum; Yeşil Bilgi; Çevreye Duyarlı Otomobil Satın Alma Niyeti

Abstract

Data from the Automotive Distributors and Mobility Association (ODMD) indicate that sales of fully electric vehicles in Turkey rose by 51.7% in 2024 compared to the preceding year. This study seeks to determine whether consumers' intentions to purchase environmentally friendly automobiles are influenced by their environmental values and pro-environmental attitudes. To examine the causal relationships among these variables, simple linear regression analyses were performed utilizing data from 408 participants, who were selected through convenience sampling from the broader population of consumers aged 18 and above residing in Bilecik. Results show that environmental values, pro-environmental attitudes, and levels of green knowledge significantly influence the intention to purchase environmentally friendly automobiles. In this context, it has been demonstrated that preferences for environmentally friendly automobiles are closely associated with individuals' values and attitudes towards the environment.

Keywords: Environmental Value; Pro-Environmental Attitude; Green Knowledge; Intention to Purchase Environmentally Friendly Cars

1. GİRİŞ

Küresel ölçekte giderek derinleşen çevre sorunları hava, su, toprak kirliliği gibi sanayileşmenin denetimsiz etkileri ve tüketici alışkanlıklarıyla doğrudan ilişkilidir (Owen vd., 2006). Yanlış üretim politikaları ve tüketim alışkanlıkları, doğal kaynakların tükenmesine ve çevresel denge bozulmasına yol açmaktadır (Kaypak, 2014). Bu nedenle çevresel sürdürülebilirlik, artık yalnızca ulusların değil, tüm bireylerin ortak sorumluluğuna dönüşmüştür (Baykal ve Baykal, 2014). Sürdürülebilir kalkınma, Brundtland Raporu (1987) ile uluslararası gündeme taşınmış, ardından Rio (1992), Johannesburg (2002), New York (2015) gibi zirvelerle küresel çerçevesi çizilmiştir (Keleş, 2023; Handl, 2012). Son dönemde ise Avrupa Yeşil Mutabakatı ile çevreci dönüşüm hedefleri daha somut hale gelmiştir (Balbay vd., 2021). Otomobil sektörü, gerek üretim gerekse kullanım süreçlerinde çevresel etkileri yüksek olan alanlardan biridir (Pischinger ve Seiffert, 2016). Bu bağlamda, elektrikli

ve hibrit araçlara yönelim, fosil yakıta alternatif sürdürülebilir çözümler sunmaktadır (Dannenberg, 2017). Tüketicilerin yeşil bilgi düzeyleri ve tutumları, çevreye duyarlı otomobil tercihlerinde belirleyici olmaktadır (Uslu ve Demirel, 2021). Bu çalışma, değer-tutum-davranış modeli kapsamında çevreci otomobil satın alma niyetlerini açıklamayı ve literatüre bu doğrultuda katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. TEORİK ARKAPLAN

2.1 Değer-Tutum-Davranış (Vab) Modeli

Değer-Tutum-Davranış modeli, bireyin soyut değerlerinden başlayarak tutumları aracılığıyla davranışlarına yöneldiğini açıklayan bir yaklaşımdır. Homer ve Kahle'nin (1988) öncülüğünü yaptığı bu model, bireyin temel değerlerinin, tutumları vasıtasıyla davranışlara dolaylı etkide bulunduğunu öne sürmektedir. Modelin hiyerarşik yapısı "değer → tutum → davranış" şeklinde özetlenmektedir (Milfont vd., 2010: 2794). Bu yapı, tüketici davranışlarının açıklanmasında sıkça başvurulan teorik çerçevelerden biridir.

VAB modeli kapsamında değerlendirildiğinde, bireyin karar alma sürecinde esas belirleyici unsur değerlerdir; bu değerler doğrultusunda şekillenen tutumlar ise davranışı yönlendirmektedir. Carman (1977), bireyin sahip olduğu değerlerin tutumlar üzerinde etkili olduğunu, Homer ve Kahle (1988) ise bu etkide hem içsel hem de dışsal faktörlerin rol oynadığını ortaya koymuştur. Özellikle çevreyle ilgili tüketici tercihlerini anlamada model önemli bir zemin sunar. Demirağ vd. (2020), organik ürün tercihiye yönelik çalışmada, tutumların davranış üzerindeki yönlendirici etkisini deneysel olarak kanıtlamıştır.

Değerler, bireyin sosyal, kişisel ya da ahlaki tercihlerini şekillendirmede referans noktasıdır. Rokeach'a göre değerler, bir davranış tercih edilebilir ya da edilmez kılan inançlardır (akt. Yılmaz, 2020). Bu yönüyle değerler, bireylerin etik dışı kararlardan kaçınmasında ve uygun seçenekler arasında karar vermesinde belirleyici rol oynar. Egri ve Herman (2000) yöneticilerin çevresel değerlerle uyumlu karar alma süreçlerini, De Groot ve Steg (2009) ise bireysel çıkarın ötesine geçen çevreci davranışları hangi değerlerin desteklediğini incelemiştir. Bu çerçevede, VAB modeli, çevre dostu otomobil satın alma gibi sürdürülebilir tüketim davranışlarının analizinde işlevsel bir teorik araç olarak öne çıkmaktadır.

2.1.1 Tutum

Tutum, bireyin bir konu, nesne veya duruma yönelik değerlendirme ve tepkilerini şekillendiren zihinsel ve duygusal eğilimidir. VAB modeli kapsamında tutum, bireyin değerlerinden türeyen ve davranışa yön veren bir ara değişkendir. Tüketicilerin ürün ve hizmetlere yönelik olumlu ya da olumsuz yönelimlerini içeren tutumlar, özellikle satın alma davranışlarını belirlemede merkezi bir rol oynar (Das vd., 2014).

Çeşitli araştırmalar, tutumların satın alma niyeti üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymuştur. Örneğin, Zhang ve Kim (2013), Çinli tüketicilerin lüks ürünlere yönelik satın alma niyetlerinin bu ürünlere karşı geliştirdikleri tutumlardan etkilendiğini ortaya koymuştur. Lee vd. (2019) ise keyif temelli tutumların, satın alma niyetini anlamlı biçimde artırdığını belirtmektedir. Benzer şekilde, Kaiser vd. (1999) tarafından yapılan çalışmada çevresel tutumlar, ekolojik davranışların güçlü bir yordayıcısı olarak belirlenmiştir.

Sonuç olarak, bireylerin çevre dostu otomobil gibi sürdürülebilir ürünlere yönelik tutumları, bu tür davranışları açıklamada kritik bir rol üstlenmektedir. Tutumlar, yalnızca düşünsel bir eğilim değil, aynı zamanda çevresel değerlere dayalı kararların uygulamaya geçmesinde kilit bir unsur olarak kabul edilmektedir.

3. ÇEVRESEL DEĞER FAKTÖRLERİ VE SATIN ALMA NİYETİ

3.1 Çevresel Değer

Tüketici davranışlarını anlamada değer kavramı önemli bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Değerler, bireyin tutum ve davranışlarını yönlendiren, toplumsal ve ahlaki yargılarla şekillenen inanç sistemleridir (Schwartz, 1999). Çevresel değerler ise bireyin çevreye ilişkin sorumluluk bilinciyle hareket etmesini sağlayan temel ilkelerdir. Yardımseverlik ve evrensellik gibi değerlere sahip bireylerin, çevresel sorunlara karşı daha duyarlı oldukları görülmektedir (Rice, 2006). Bu bağlamda, bireylerin sahip oldukları değerler ile çevreye duyarlı tüketim davranışları arasında anlamlı ilişkiler kurulmuştur (Baum ve Gross, 2017). Literatürde, bireylerin değerleriyle uyumlu ürünlere karşı daha fazla bağlılık geliştirdikleri ve bu bağlılığın gerçek satın alma davranışına dönüştüğü vurgulanmaktadır (Li vd., 2021).

3.2 Altruistik (Fedakâr) Değer

Altruistik değer, bireyin başkalarının refahını kendi çıkarlarının önünde tutarak hareket etmesini ifade eder. Fedakâr bireyler, toplum yararına kararlar alarak kamu yararına hizmet eden davranışlar

sergileyebilirler (Arrow, 1975). Bu tür davranışlar ekonomik ya da sosyal karşılık beklentisi olmadan yapılabileceği gibi, sosyal statü kazanımı gibi ikincil motivasyonlara da dayanabilir (Andreoni, 1990). Literatürde, fedakârlık eğilimleri bireyin yardımseverlik davranışlarını olumlu yönde etkileyerek çevreci tutumları da destekleyici rol oynar (McCardle vd., 2009). Bu yönüyle, fedakâr değerler çevreye duyarlı tüketim davranışlarını teşvik eden önemli bir psikolojik motivasyon kaynağıdır.

3.3 Egoistik Değer

Egoistik değer, bireyin kararlarını kendi çıkarları doğrultusunda almasıdır. Statü kazanımı, ekonomik kazanç veya fiziksel fayda gibi bireysel yararlar bu değer temelinin oluşturur (Kollmuss ve Agyeman, 2002). Fedakâr değerle zıtlık içerse de, bazı durumlarda birey hem kendisi hem de toplum için fayda sağlayacak biçimde karma motivasyonlarla hareket edebilir (Schwartz, 2011). Örneğin, bir bireyin çevre dostu davranışlarda bulunarak hem sosyal takdir kazanması hem de içsel tatmin elde etmesi bu iki değer eş zamanlı etkisine örnek olabilir. Araştırmalar, özellikle genç tüketicilerde egoistik ve fedakâr değerlerin bir arada etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Kanchanapibul vd., 2014).

3.4 Biyosferik Değer

Biyosferik değerler, doğaya ve çevreye doğrudan fayda sağlayacak eylemleri önemseyen bir değer sistemini temsil eder. Bu değer yapısına sahip bireyler, çevreye zarar vermekten kaçınır ve ekolojik dengenin korunmasına duyarlılık gösterirler (Bouman vd., 2020). Biyosferik ve altruistik değerler benzer biçimde toplumsal faydayı önceleyen değerlerdir; ancak biyosferik değerlerde odak noktasını insan dışı varlıklar ve doğa oluşturur (De Groot ve Steg, 2008). Egoistik değerlerin baskın olduğu bireylerin çevreci davranış sergileme olasılığı sınırlıdır çünkü bu davranışlar genellikle kişisel kazanç sağlamaz (Steg vd., 2014). Bu açıklamalar ışığında hipotezler şöyledir:

H1: Çevresel değerlerin çevresel tutum üzerinde etkisi vardır.

3.5 Çevre Yanlısı Tutum (Pro-Environmental Attitude)

Tutum, bireyin belirli bir nesne ya da konu hakkında olumlu veya olumsuz değerlendirmesini yansıtan psikolojik bir eğilimdir (Vaske ve Donnelly, 1999). Çevre yanlısı tutum ise bireyin doğal çevreye yönelik olumlu düşünceler geliştirmesi, çevreyi koruma konusunda duyarlılık sergilemesidir (Milfont ve Duckitt, 2010). Bu tutumlar, bireyin çevresel

sorunlara karşı farkındalığını ve çözüm odaklı yaklaşımlarını yansıtır. Ancak bireyler her zaman bu tutumlarını davranışa dönüştüremez; çünkü alışkanlıklar ve rutinler çevreci eylemlerin önünde engel oluşturabilir (Sheeran ve Webb, 2016).

Araştırmalar, çevre konusunda duyarlılığı yüksek olan bireylerin sürdürülebilir ürünlere yönelik daha olumlu yaklaşımlarını ve bu doğrultuda niyet geliştirdiklerini göstermektedir (Coşkun vd., 2023). Bununla birlikte, bireylerin tutumları ile davranışları arasında her zaman doğrudan bir ilişki olmayabilir; çevresel eyleme geçişte çeşitli kişisel veya yapısal engeller rol oynayabilir. Cinsiyet farklılıkları da çevreci tutumları etkileyebilmektedir; Lee vd. (2013) kadınların çevreye karşı daha duyarlı ve tutumlarının daha güçlü olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, Nguyen vd. (2016) de çevre yanlısı tutumun, çevre dostu davranışların ve satın alma niyetlerinin güçlü bir belirleyicisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu açıklamalar ışığında, hipotez şu şekildedir:

H2: Çevre yanlısı tutumun, satın alma niyeti üzerinde etkisi vardır.

3.6 Yeşil Bilgi (Green Knowledge)

Yeşil bilgi, bireyin çevreyle ilgili konularda sahip olduğu genel bilgi düzeyini ifade eder. Bu bilgi doğal kaynaklar, ekosistemler, çevresel etkiler ve sürdürülebilirlik gibi temel çevresel konuları kapsar (Fryxell ve Lo, 2003). Yeşil bilgi düzeyi yüksek olan bireyler, çevre dostu ürünleri daha bilinçli şekilde değerlendirmekte ve bu ürünlere yönelik tutumları daha olumlu olabilmektedir (Lin vd., 2019).

Yeşil bilgi yalnızca çevresel farkındalığı artırmakla kalmaz, aynı zamanda tüketicilerin karar alma süreçlerini etkileyerek sürdürülebilir tercihlere yönelmesini sağlar. Araştırmalar, bilgi düzeyi arttıkça çevreci tutumun ve satın alma davranışının da güçlendiğini göstermektedir (Amoako vd., 2020). Bu bilgi aynı zamanda, markalara duyulan güveni artırabilir, çünkü tüketici çevre dostu ürünlerin çevresel katkılarını daha iyi değerlendirebilmektedir. Literatürde yeşil bilgi, sürdürülebilirlik temelli ekonomik dönüşümde tüketici davranışlarını dönüştürücü bir unsur olarak görülmektedir (Jamison, 2001).

H3: Yeşil bilginin satın alma niyeti üzerinde etkisi vardır.

3.7 Çevreye Duyarlı Otomobil Satın Alma Niyeti

Son yıllarda otomobil sahipliğinde yaşanan artış, çevre kirliliği ve karbon salınımı gibi çevresel sorunları gündeme taşımıştır (Rohr vd.,

2014). Bu gelişmelere paralel olarak, çevre dostu otomobillere olan ilgi artmış, elektrikli ve hibrit araçlar sürdürülebilir ulaşımın temel unsurları haline gelmiştir. Çevreye duyarlı otomobil satın alma niyeti, tüketicilerin çevresel hassasiyetlerinin ve kişisel değerlerinin bir sonucu olarak şekillenir (Mou vd., 2020).

Satın alma niyetini etkileyen unsurlar arasında çevre bilinci, ekonomik fayda, sosyal normlar ve teknolojik yeterlilikler yer alır. Bu araçların başlangıç maliyetleri yüksek olsa da, uzun vadede yakıt tasarrufu, düşük bakım giderleri ve vergi avantajları tüketici lehine ekonomik kazançlar sunar (Bhat vd., 2024). Diğer yandan, menzıl sınırlamaları, şarj altyapısının yetersizliği gibi engeller, bu niyetin davranışa dönüşmesini zorlaştırabilmektedir (Tahir vd., 2024).

Çevreci otomobil tercihinin teşvik etmek için çevresel farkındalık kampanyaları ve stratejik pazarlama teknikleri önemli rol oynar. Otomobil üreticileri, çevreci teknolojileri destekleyen mesajlarla tüketici farkındalığını artırmakta ve satın alma davranışını yönlendirmektedir (Ramadan ve Othman, 2023). Sonuç olarak, çevreye duyarlı otomobil satın alma niyeti çevresel, ekonomik ve psikolojik faktörlerin birleşimiyle şekillenmekte, bu niyetin gerçekleştirilmesi ise toplumsal dönüşümün önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

4. YÖNTEM

Çalışmaya ilişkin neden-sonuç ilişkilerinin test edilebilmesi amacıyla, Bilecik'te yaşayan 18 yaş ve üzeri tüketicilerin oluşturduğu ana kütleden kolayda örneklem yoluyla seçilmiş 408 kişinin verileri kullanılarak basit doğrusal regresyon istatistiksel analizleri yapılmıştır. Çevresel değer ve çevre yanlısı tutum değişkenlerini ölçmeye yönelik ifadeler, Shin, Moon, Jung ve Severt (2017)'in "The effect of environmental values and attitudes on consumer willingness to pay more for organic menus: A valueattitudebehavior approach" başlıklı çalışmadan uyarlanmıştır. Yeşil bilgi düzeyini ölçmeye yönelik ifadeler, Schahn ve Holzer (1990) ile Mostafa (2007)'nin çalışmalarındaki ölçeklerden uyarlanmıştır. Çevre dostu otomobil satın alma niyeti ise Kang, Stein, Heo ve Lee (2012) tarafından otelcilik sektörüne yönelik geliştirilen "yeşil inisiyatiflere ödeme istekliliği" ölçeğinden uyarlanarak çalışmaya entegre edilmiştir.

5. BULGULAR

5.1 Demografik Veriler

Tablo 1: Demografik Veriler

Değişken	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	177	0.43
Erkek	231	0.56
Medeni Durum		
Evli	298	0.73
Bekar	110	0.26
Yaş		
18-25	36	0.08
26-35	146	0.35
36-45	156	0.38
46-55	57	0.14
56 ve üzeri	13	0.03
Eğitim		
İlkokul	2	0.01
Ortaokul	2	0.01
Lise	56	0.14
Üniversite	235	0.58
Lisansüstü	106	0.26
Gelir		
17.002 TL ve altı	39	0.09
17.002-25.000 TL	39	0.09
25.001-33.000 TL	57	0.14
33.001-41.000 TL	69	0.16
41.001-49.000 TL	66	0.16
50.001 TL ve üzeri	182	0.44
Meslek		
Memur	185	0.41
İşçi	78	0.17
Serbest Meslek	53	0.11
Ev Hanımı	35	0.07
Öğrenci	22	0.04
Akademisyen	9	0.02

Emekli	11	0.02
Çalışmıyor	14	0.03
Mühendis	12	0.02
Öğretmen	6	0.01
Doktor	4	0.01
Diğer	17	0.03

Araştırmaya katılanların %43,4'ü erkek, %73,35'i evli, %74'ü 26–45 yaş aralığında, %44,6'sı 50.001 TL ve üzeri gelire sahip, %57,6'sı üniversite mezunu ve %58,3'ü memur ve benzeri meslek grubunda yer almaktadır. Bu demografik yapı, araştırma örnekleminin eğitilmiş, çalışan ve orta-üst gelir düzeyine sahip bireylerden oluştuğunu göstermektedir. Bu özellikler, çevreye duyarlı otomobil satın alma davranışlarının rasyonel ve bilgi temelli tercihlere dayalı olabileceğine işaret etmektedir.

5.2 Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Tablo 2: Doğrulayıcı Faktör Analizleri

	Faktör Yükleri	Cro. Alpha	CR*	AVE*
Çevresel Değer (ÇD)				
ÇD1 Çevresel sorunların çözümüne katkı sağlamanın herkesin görevi olduğuna inanıyorum.	0.819			
ÇD2 İnsanların doğaya karşı sorumlulukları vardır.				
ÇD 3 Diğer canlı türleriyle ve doğayla uyumun önemli olduğuna inanıyorum.	0.852 0.843			
ÇD 4 Doğayı kontrol etmektense doğaya uyum sağlamayı tercih ederim.	0.638			
ÇD 7 Çevreyi korumayı seviyorum.	0.855 0.771			
ÇD 8 Doğanın korunmasını ön görüyorum.	0.953			
ÇD 9 Doğal kaynakların korunması gerektiğine inanıyorum.				
ÇD 10 Doğanın dengesinin hassas olduğunu ve kolayca bozulabileceğini düşünüyorum.	0.933			
ÇD 11 Kullandığım ürünlerin çevreye zarar vermemesi benim için önemlidir.	0.968			
ÇD 12 Gezegenimizin kaynaklarının israf edilmesinden endişe duyuyorum.	0.709			
		0.949	0.954	0.675
Yeşil Bilgi (YB)				

YB1 Çevre dostu ürünleri tanıyarak satın alma konusunda bilgi sahibiyim.	0.81			
YB2 Çevre sorunları konusunda oldukça bilgiliyim.	0.845			
YB3 Ürün ambalajlarının üzerindeki çevresel ifadeleri ve sembolleri anlıyorum.	0.832	0.860	0.877	0.641
YB4 Çöp sahalarına atılan atık miktarını azaltacak ürün ve ambalajların nasıl seçileceğini biliyorum.	0.828			
Çevre Yanlısı Tutum (ÇYT)				
ÇYT1 Kendimi çevreye karşı sorumlu biri olarak tanımlarım.	0.871			
ÇYT2 Çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak eylemlerde fedakarlığa hazırım.	0.804			
ÇYT3 Tüketim kararlarımı verirken çoğunda eylemlerimin potansiyel çevresel etkilerini göz önünde bulundururum.	0.894	0.923	0.928	0.764
ÇYT4 Çevre açısından güvenli ürün ve ambalajlar satın aldığımı biliyorum.	0.896			
ÇYT5 Geri dönüştürülmüş veya geri dönüştürülebilir ambalajlı ürünleri satın alırım.	0.872			
Satın Alma Niyeti (SAN)				
SAN1 Geleneksel otomobiller yerine yeni enerjili araçlar almayı düşüneceğim.	0.921			
SAN2 Bir sonraki otomobilimi alırken yeni enerjili otomobillere öncelik vereceğim.	0.971	0.880	0.889	0.728
SAN3 Arkadaşlarıma yeni enerjili otomobil almalarını önereceğim.	0.935			

Bu çalışmada kullanılan Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) sonuçları, her bir değişkenin altındaki maddelerin, temsil ettikleri kavramlarla ne kadar uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayıları (β), bu ilişkiyi sayısal olarak gösterir ve 0 ile 1 arasında değişir. Değer ne kadar 1'e yakınsa, o madde ilgili yapıyı o kadar iyi temsil eder (Hair et al., 2014).

5.2.1. Değişkenlere İlişkin Temel İstatistikler

Çevresel değeri temsil eden maddelerden bazıları oldukça yüksek katsayılara sahiptir. Örneğin q11 (.968), q9 (.953) ve q10 (.933) maddeleri, bu kavramı neredeyse eksiksiz yansıtmaktadır. Diğer maddelerin de çoğu (.80 ve üzeri) yine güçlü değerler göstermektedir. Sadece q4 maddesi biraz daha düşük bir değere (.638) sahiptir ama bu da kabul edilebilir düzeydedir. Bu durum, çevresel değer ölçeğinin genel olarak tutarlı ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Bu değişken altında yer alan tüm maddeler .80'in üzerinde katsayılara sahiptir. Özellikle x4 (.896) ve x3 (.894) maddeleri öne çıkmaktadır. Bu, çevreye yönelik tutumların güvenilir bir şekilde ölçüldüğünü ve katılımcıların bu konuda net bir duruş sergilediklerini göstermektedir.

Yeşil bilgiye ait tüm maddeler de güçlü katsayılara (.81–.84 arası) sahiptir. Bu sonuçlar, katılımcıların çevre hakkında bilgi düzeylerini ölçmek için kullanılan ifadelerin başarılı olduğunu göstermektedir. Yeşil bilgi, çevreci tutumları ve davranışları etkileyen önemli bir unsur olduğundan, bu yapıdaki ölçüm doğruluğu oldukça önemlidir. Çalışmanın en dikkat çeken kısmı, çevreye duyarlı otomobil satın alma niyeti değişkenine ait sonuçlardır. Üç maddeyle ölçülen bu yapı, çok güçlü katsayılar vermiştir: z2 (.971), z3 (.935) ve z1 (.921). Bu, katılımcıların çevreci otomobil satın alma eğilimlerinin net şekilde ortaya konduğunu göstermektedir. Özellikle z2 maddesi, niyeti en güçlü şekilde temsil eden ifade olmuştur.

5.2.5. Ölçüm Geçerliliği

Araştırma modelinde yer alan tüm yapılar için hesaplanan CR (Birleşik Güvenirlik) değerlerinin .70'in üzerinde olması, her bir yapının güvenilir biçimde ölçüldüğünü göstermektedir. Bu sonuç, yapıların iç tutarlılığının yeterli olduğunu ve kullanılan ifadelerin kendi yapısını iyi yansıttığını gösterir. Buna ek olarak, AVE (Ortalama Varyans Açıklaması) değerlerinin de .50'nin üzerinde çıkması, yapıların açıklayıcı geçerliliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Yani, yapıların altında yer alan maddeler ilgili kavramı yeterince temsil etmektedir. NHem CR hem de AVE sonuçları bir arada değerlendirildiğinde, ölçüm modelinde kullanılan ölçeklerin güvenilir ve geçerli olduğu söylenebilir (Fornell & Larcker, 1981).

5.3 Model Uyum İndekslerinin Değerlendirilmesi

Modelin χ^2/df değeri 2.84 olarak hesaplanmış ve kritik değer olan 5'in altında kaldığı için kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür.

(Schermelleh-Engel et al., 2003).

Tablo 3: Model Uyum İndeksleri

Uyum İndeksi	Kabul Edilen Sınır	Modeldeki Değer
χ^2/df	< 5.00	2.84
RMSEA	< 0.08	0.061
CFI	> 0.90	0.957

RMSEA değeri 0.061 olarak bulunmuştur. Bu değer, önerilen 0.08 sınırının altında yer almakta ve modelin yaklaşık uyum açısından yeterli olduğunu göstermektedir (Browne & Cudeck, 1993). **CFI** değeri ise 0.957 olarak elde edilmiştir. Bu sonuç, 0.95'in üzerindeki eşik değeri karşılamakta ve modelin güçlü bir yapısal uyum sergilediğini ortaya koymaktadır (Hu & Bentler, 1999). Model uyumuna ilişkin bu üç temel indeks değerlendirildiğinde, kurulan modelin veriyle olan ilişkisi istatistiksel olarak kabul edilebilir sınırlar içerisinde. Özellikle CFI değerinin .95'in üzerinde olması, modelin genel yapısının güçlü olduğunu göstermektedir.

6. HİPOTEZLERİN TESTİ

6.1 Çevresel Değerin Çevre Yanlısı Tutum Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Sonuçları

Basit doğrusal regresyon modeli sonuçlarına göre, tüketicilerin çevresel değerlerinin, çevre yanlısı tutumları üzerinde anlamlı etkisi bulunmuştur ($F([1],[406]) = [735,93]$, $p = [<.001]$). $R^2 = [.64]$). Tüketicilerin çevresel değerleri, çevre yanlısı tutumlarındaki varyansın [%64]'ünü açıklamaktadır.

Tablo 4.1: Regresyon Sonucu -1

Bağımsız Değişkenler	Beta katsayıları	t değerleri	Sig.
Çevresel değer	. 0.803	27.128	.000
Bağımlı değişken= Tutum F= 735,93 P<0.001, R ² = 0.64			

Bu sonuç, çevresel değerlere sahip bireylerin çevresel konularda daha duyarlı tutumlar sergileme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Yüksek etki düzeyi, bu ilişkinin güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır.

6.2 Çevre Yanlısı Tutum'un Çevreye Duyarlı Otomobil Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Sonuçları

Basit doğrusal regresyon modeli sonuçlarına göre, tüketicilerin çevre yanlısı tutumlarının, çevreye duyarlı otomobil satın alma niyeti üzerinde anlamlı etkisi bulunmuştur ($F ([1],[406]) = [100,089]$, $p = [<.001]$). $R^2 = [.20]$). Tüketicilerin çevre yanlısı tutumları, satın alma niyetindeki varyansın [%20]'sini açıklamaktadır.

Tablo 4.2: Regresyon Sonucu -2

Bağımsız Değişkenler	Beta katsayıları	t değerleri	Sig.
Çevre Yanlısı Tutum	.445	10.004	.000
Bağımlı değişken= Niyet F= 100,089, P<0.001, R ² = 0.20			

Bu durum, çevresel farkındalığın tüketici davranışlarına yansımalarını ve tutumların davranış üzerinde yönlendirici bir rol oynadığını desteklemektedir. Ayrıca, tutumun satın alma kararlarında önemli bir belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

6.3 Yeşil Bilgi İle Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Sonuçları

Basit doğrusal regresyon modeli sonuçlarına göre tüketicilerin yeşil bilgilerinin, çevreye duyarlı otomobil satın alma niyeti üzerinde anlamlı etkisi bulunmuştur ($F ([1],[406]) = [82,316]$, $p = [<.001]$). $R^2 = [.17]$). Tüketicilerin yeşil bilgileri, satın alma niyetindeki varyansın [%17]'sini açıklamaktadır.

Tablo 4.3: Regresyon Sonucu -3

Bağımsız Değişkenler	Beta katsayıları	t değerleri	Sig.
Yeşil Bilgi	.411	9.073	.000
Bağımlı değişken= Niyet F= 82,316, P<0.001, R ² = 0.17			

Bu bulgu, çevreyle ilgili bilgi düzeyinin tüketicilerin çevreye duyarlı ürün tercihlerini etkilediğini göstermektedir. Bilgilendirme ve farkındalık çalışmalarının bu niyet üzerinde pozitif etkiler yaratabileceği sonucuna ulaşılabilir.

7. SONUÇ

Bu çalışma, bireylerin çevresel değerleri, çevre yanlısı tutumları ve yeşil bilgi düzeylerinin, çevreye duyarlı otomobil satın alma niyetleri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Elde edilen bulgular, tüm yapılar arasında anlamlı ve güçlü ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle çevresel değerlere sahip bireylerin çevre konusunda daha duyarlı tutumlar geliştirdiği; bu tutumların ve yeşil bilginin de satın alma niyetini önemli ölçüde etkilediği gözlemlenmiştir. Modeldeki yapılar yüksek güvenirlik ve geçerlilik düzeyleriyle ölçülmüş; modelin genel uyum indeksleri de kuramsal çerçeveye tutarlı sonuçlar sunmuştur.

Bu sonuçlar, çevreci otomobil tercihlerinin yalnızca ekonomik veya teknolojik unsurlarla değil, bireylerin değer sistemi ve bilgi düzeyiyle de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, sürdürülebilir tüketim davranışlarını teşvik etmek için yalnızca teknik alt yapının geliştirilmesi değil, aynı zamanda çevresel değerlere ve bilgi düzeyine yönelik farkındalık artırıcı politikaların da benimsenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, B., & Tezel, F. (2022). Karbon emisyonunun azaltılmasına yönelik çevreci otomobil üretim stratejileri. *Çevre ve Sürdürülebilirlik Dergisi*, 5(2), 134–149.
- Amoako, G. K., Dartey-Baah, K., Dzogbenuku, R. K., & Junior, A. M. (2020). Green knowledge and green attitude: A study of Ghanaian youth purchase intention for environmentally sustainable products. *Sustainability*, 12(4), 1215.
- Andreoni, J. (1990). Impure altruism and donations to public goods: A theory of warm-glow giving. *The Economic Journal*, 100(401), 464–477.
- Arrow, K. J. (1975). Gifts and exchanges. *Philosophy & Public Affairs*, 1(4), 343–362.
- Balbay, S., Aydın, M., & Kılıç, M. (2021). Avrupa Yeşil Mutabakatı: Avrupa Birliği'nin yeni büyüme stratejisi. *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 29(1), 45–62.
- Baykal, A., & Baykal, B. B. (2014). *Çevre bilinci ve sürdürülebilir kalkınma*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Bhat, J. A., Rather, R. A., & Wani, A. A. (2024). Understanding consumer behavior towards green automobiles. *Journal of Cleaner Production*, 428, 139567.
- Bouman, T., Steg, L., & Dietz, T. (2020). Insights from early COVID-19 responses about promoting sustainable behavior. *Nature Sustainability*, 3, 1002–1010.
- Chi, J., Wang, Q., & Li, W. (2023). Advances in hydrogen fuel cell vehicle technology. *International Journal of Hydrogen Energy*, 48(4), 2101–2114.
- Coşkun, A., Aydın, A. E., & Yıldırım, H. (2023). Çevresel tutumların davranışsal niyetler üzerindeki etkisi: Bir meta-analiz çalışması. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 21–40.
- Dannenbergh, A. (2017). Green innovation and regulatory push: Evidence from automobile emissions standards. *Ecological Economics*, 136, 160–169.
- Das, G., Agarwal, J., Malhotra, N. K., & Varshneya, G. (2014). Does brand experience translate into brand commitment? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21(5), 777–789.
- De Groot, J. I. M., & Steg, L. (2008). Value orientations to explain beliefs related to environmental significant behavior. *Environment and Behavior*, 40(3), 330–354.
- Fryxell, G. E., & Lo, C. W. H. (2003). The influence of environmental knowledge and values on managerial behaviours on behalf of the environment: An empirical examination of managers in China. *Journal of Business Ethics*, 46(1), 45–69.
- Handl, G. (2012). Rio+20 and the concept of sustainable development: Past, present and future. *Environmental Law Review*, 14(3), 93–99.
- Homer, P. M., & Kahle, L. R. (1988). A structural equation test of the value–attitude–behavior hierarchy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(4), 638–646.
- Jamison, A. (2001). The making of green knowledge. Cambridge University Press.
- Kanchanapibul, M., Lacka, E., Wang, X., & Chan, H. K. (2014). An empirical investigation of green purchase behavior among the young generation. *Journal of Cleaner Production*, 66, 528–536.
- Kaypak, Ş. (2014). Sürdürülebilir kalkınma bağlamında çevre sorunla-

- rının ulusal ve uluslararası boyutu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 157–174.
- Keleş, R. (2023). *Çevre Politikası*. 11. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research*, 8(3), 239–260.
- Li, G., Wang, S., & Yu, Y. (2021). How values influence green product attachment. *Sustainability*, 13(2), 679.
- Lin, W.-L., & Chen, M.-F. (2017). Green information transparency and green purchase intentions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(10), 1211.
- Lin, W.-L., Lobo, A., & Leckie, C. (2019). Green brand benefits and green value: The role of green knowledge. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 47, 204–210.
- Milfont, T. L., Duckitt, J., & Wagner, C. (2010). A cross-cultural test of the value–attitude–behavior hierarchy. *Journal of Applied Social Psychology*, 40(11), 2791–2813.
- Mou, J., Cohen, J., & Singh, R. (2020). Drivers of green product adoption: A meta-analytic review. *Journal of Cleaner Production*, 276, 123230.
- Pischinger, R., & Seiffert, U. (2016). *Zukunftstrends der Mobilität: Elektrifizierung, Automatisierung und neue Geschäftsmodelle*. Springer Vieweg.
- Ramadan, M. Z., & Othman, M. F. (2023). How environmental concern drives green vehicle adoption. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 116, 103615.
- Rice, G. (2006). Pro-environmental behavior in Egypt: Is there a role for Islamic environmental ethics? *Journal of Business Ethics*, 65(4), 373–390.
- Schwartz, S. H. (1999). A theory of cultural values and some implications for work. *Applied Psychology*, 48(1), 23–47.
- Sheeran, P., & Webb, T. L. (2016). The intention–behavior gap. *Social and Personality Psychology Compass*, 10(9), 503–518.
- Steg, L., Perlaviciute, G., van der Werff, E., & Lurvink, J. (2014). The significance of hedonic values for environmentally relevant at-

- titudes and behaviors. *Environment and Behavior*, 46(2), 163–192.
- Uslu, A., & Demirel, Y. (2021). Tüketicilerin çevreci otomobil satın alma niyetlerini etkileyen faktörlerin analizi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 93–112.
- Vaske, J. J., & Donnelly, M. P. (1999). A value–attitude–behavior model predicting wildland preservation voting intentions. *Society & Natural Resources*, 12(6), 523–537.
- Yılmaz, M. K., & Aytekin, R. İ. (2020). Değer-Tutum-Davranış Modeli ile Tüketicilerin Organik Gıdaları Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişki. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 57–74.
- Zaremohzzabieh, Z., Ahrari, S., Krauss, S. E., Samah, A. A., & Meng, L. K. (2021). Predicting green product purchase behavior using Value–Attitude–Behavior model. *Sustainability*, 13(9), 5194.
- Zhang, B., & Kim, J.-H. (2013). Luxury fashion consumption in China: Factors affecting attitude and purchase intent. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 20(1), 68–79.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis* (7th ed.). Pearson Education Limited.
- Browne, M. W., & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. In K. A. Bollen & J. S. Long (Eds.), *Testing structural equation models* (pp. 136–162). Sage.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1–55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23–74.
- Kang, K. H., Stein, L., Heo, C. Y., & Lee, S. (2012). Consumers' willingness to pay for green initiatives of the hotel industry. *International Journal of Hospitality Management*, 31(2), 564–572. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2011.08.001>
- Mostafa, M. M. (2007). A hierarchical analysis of the green consciousness of the Egyptian consumer. *Psychology & Marketing*, 24(5), 445–473. <https://doi.org/10.1002/mar.20166>

- Schahn, J., & Holzer, E. (1990). Studies of individual environmental concern: The role of knowledge, gender, and background variables. *Environment and Behavior*, 22(6), 767–786. <https://doi.org/10.1177/0013916590226003>
- Shin, Y. H., Moon, H., Jung, S. E., & Severt, K. (2017). The effect of environmental values and attitudes on consumer willingness to pay more for organic menus: A value-attitude-behavior approach. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 33, 113–121. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2017.10.010>

SOYUT KAVRAMLARIN SOMUTLAŞTIRILMASI: LİNOL BASKI İLE DEYİM ÖĞRETİMİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Tuğba UZUN¹

Güzin ALTAN AYRANCIOĞLU²

Özet

Bu çalışma nitel bir araştırma yaklaşımıyla, 7. sınıf öğrencilerinin deyimleri kavramsal olarak anlamalarını ve soyut düşünme becerilerini geliştirmek amacıyla linol baskı tekniği temelli disiplinlerarası (Görsel Sanatlar- Türkçe) bir öğretim materyali tasarlamayı ve uygulamayı hedeflemektedir. Çalışmada, günlük dilde sık kullanılan 20 deyim seçilmiş ve her biri 8x11 cm boyutunda linol baskı ile görselleştirilmiştir. Kartların ön yüzünde deyimlerin illüstrasyonları, arka yüzünde ise sözlük anlamları ve örnek cümleler yer almaktadır. Uygulama sürecinde, öğrencilerden seçtikleri bir deymi linol baskı tekniğiyle görsel olarak ifade etmeleri istenmiş ve bu çalışma, iki ders saati içerisinde tamamlanmıştır. Çalışmanın teorik temeli Piaget'in, bilişsel gelişim kuramındaki soyut işlemler dönemine ilişkin açıklamalarına dayanmaktadır. Bu dönemde bireyler, yalnızca somut nesnelerle değil, aynı zamanda soyut semboller ve fikirlerle de işlem yapabilir hale gelir. Öğrencilerin, linol baskı sürecinde deyimleri görselleştirerek somutlaştırmaları, hem dilsel hem de sanatsal becerilerini (estetik algı, eleştirel düşünme, el-göz koordinasyonu) geliştirmelerinin yanı sıra, görsel sanatlar alanındaki soyut ve somut ifade biçimlerini ayırt edebilmelerine de katkı sağladığı sonucuna varılmıştır. Çalışma sonucunda, soyut kavramların öğretimi amacıyla linol baskı kullanılarak geliştirilen materyallerin sınıf içi uygulamalara örnek teşkil ettiği görülmüştür. Disiplinlerarası nitelik taşıyan bu uygulamanın, benzer eğitim uygulamaları için yol gösterici nitelikte olduğu değerlendirilmiştir.

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Müzik ve Güzel Sanatlar Enstitüsü, Görsel Sanatlar Eğitimi Anabilim/Sanat Dalı, uzunbayrak@yahoo.com.tr

2 Görsel Sanatlar Eğitimi Bölüm Başkanı, Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Müzik ve Güzel Sanatlar Enstitüsü, Görsel Sanatlar Eğitimi Anabilim/Sanat Dalı, guzin.ayrancioglu@mgu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Öğretim Materyal. Soyut İşlemler Dönemi. Linol Baskı.

CONCRETE REPRESENTATION OF ABSTRACT CONCEPTS: AN APPLICATION OF IDIOM TEACHING THROUGH LINO CUT PRINTING

Abstract

This study adopts a qualitative research approach to design and implement an interdisciplinary (Visual Arts–Turkish) instructional material aimed at enhancing 7th grade students’ conceptual understanding of idioms and their abstract thinking skills through the linocut printing technique. Twenty commonly used idioms in daily language were selected and illustrated using 8x11 cm linocut prints. The front side of each card features an illustration of the idiom, while the reverse side includes its dictionary definition and an example sentence. During the implementation phase, students were asked to visually express a selected idiom using the linocut technique, and this activity was completed within two class periods. The theoretical basis of the study is grounded in Piaget’s explanation of the formal operational stage in cognitive development, where individuals become capable of processing not only concrete objects but also abstract symbols and ideas. By visualizing idioms through the linocut process, students concretized abstract expressions, thereby enhancing both their linguistic and artistic skills (such as aesthetic perception and critical thinking).

Keywords: Instructional Material. Formal Operational Stage. Linocut Printing.

1. GİRİŞ

Günümüz eğitim anlayışı, öğrencilerin bilgiyi pasif bir şekilde alıcıları olmalarının ötesinde, onu anlamlandırma, yorumlama ve yaratıcı biçimde ifade etme becerilerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, disiplinlerarası yaklaşımlar, öğrenme sürecinin bilişsel ve duyuşsal boyutlarını destekleyen etkili bir pedagojik strateji olarak öne çıkmaktadır (Drake & Reid, 2010). Özellikle Görsel Sanatlar ile Türkçe gibi farklı disiplinlerin entegrasyonu, öğrencilerin hem dilsel hem de görsel ifade becerilerini eş zamanlı olarak geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Bu çalışma, linol baskı tekniği aracılığıyla öğrencilerin de-

yim gibi soyut dil unsurlarını somutlaştırmalarını ve bu süreçte yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmelerini amaçlamaktadır. Linol baskı, teknik beceri gerektirmesinin yanı sıra, öğrencilerin soyut kavramları görselleştirerek anlamlandırmalarını sağlayan bir sanatsal ifade aracıdır (Lowenfeld & Brittain, 1987). Piaget'nin soyut işlemler dönemi kuramına göre, 11 yaş ve üzerindeki bireyler soyut kavramları sistematik şekilde analiz edebilme yeteneği kazanmaktadır (Piaget, 1972). Bu doğrultuda, deyimlerin linol baskı yoluyla somutlaştırılması, öğrencilerin soyut düşünme ve eleştirel analiz becerilerini geliştirirken aynı zamanda estetik algı ve el-göz koordinasyonlarını da desteklemektedir. Sanat eğitiminin yalnızca teknik becerileri değil, aynı zamanda bilişsel derinliği de kazandırdığı göz önüne alındığında (Eisner, 2002), bu çalışma, disiplinlerarası bir yaklaşımla tasarlanan öğretim materyalinin soyut kavram öğretimindeki etkisini incelemeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki araştırma sorusuna cevap aranmıştır.

1.) “Linol baskı ile deyim öğretimi”ne dayalı materyalin, öğrencilerin soyut kavramları somutlaştırma ve anlamlandırma sürecine nasıl katkı sağladığıdır.

Çalışmanın bulguları, bu yöntemin soyut kavram öğretiminde etkili bir araç olduğunu ve disiplinlerarası uygulamalara öncülük edebileceğini ortaya koymuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Öğretim Materyalleri

Öğretim materyalleri, öğretme-öğrenme sürecinde hedeflere ulaşmayı kolaylaştıran araçlar olarak tanımlanmaktadır. Yelken'e (2007) göre, bu materyaller eğitim amaçlarına hizmet eden sunum içeriklerini kapsamaktadır. Saban (2008) ise her türlü eğitim ortamında kullanılacak malzeme ve kaynakları öğretim materyali olarak tanımlamaktadır. Uşun (2006) da bunları, öğrenmeye katkı sağlayan genellikle basit ve geçici öğretim yardımcıları şeklinde açıklamaktadır. Bu tanımların, ortak noktası materyallerin basitten karmaşığa geniş bir yelpazede yer alabilecek nitelikte olmasıdır. Eğitim materyallerinin etkili biçimde kullanımı, öğrencilerin bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma, yeni bilgi üretme, ürettiği bilgileri paylaşma, etkili iletişim kurma ve değişen koşullara uyum sağlama becerilerini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, öğrenme süreçlerinde çoklu duyuya hitap eden öğretim ortamlarının oluşturulması kritik bir önem taşımaktadır. Philips'in araştırmasına göre bireyler, yalnızca okuduklarının %10'unu, duyduklarının %20'sini, gördüklerinin %30'unu, hem görüp hem duyduklarının

%50'sini, görüp, işitip söylediklerinin %80'ini ve görüp, işitip, dokunup söylediklerinin ise %90'ını hatırladıklarını ortaya koymaktadır (Kinder, 1973, s. 39). Bu verilere göre, öğretim materyallerin öğrenme üzerindeki etkisini somut biçimde gösterdiğini söyleyebiliriz. Öğretim sürecinde kullanılacak materyallerin etkili olabilmesi, yalnızca materyalin içeriğiyle değil, aynı zamanda bu materyalin tasarım süreciyle de yakından ilişkilidir. Yelken (2006), materyal hazırlamanın ön koşulu, sistemli bir tasarım sürecinin yürütülmesi olduğunu ifade etmektedir. Bu süreç, genellikle üç temel aşamadan oluşmaktadır; uygun öğretim yönteminin belirlenmesi, araç formatının seçilmesi ve buna uygun materyalin tasarlanması aşamalarını içerir. Seferoğlu (2007), materyal tasarımının yalnızca görsel ve işitsel öğelerle sınırlı olmadığını; öğrenen ihtiyaçlarının analizi, içerik organizasyonu ve değerlendirme ölçütlerinin oluşturulması gibi çok boyutlu süreçleri içerdiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle öğretim materyali tasarımı, teknik ve pedagojik unsurların bir bütün olarak ele alınmasını gerektiren, planlı bir süreçtir.

2.1.1. Görsel Sanatlar Öğretim Materyali

Sanat eğitimi, nitelikli öğretmenlerin katkısıyla amacına ulaşabilir aynı zamanda bu yöntemleri öğretme süreçlerinde etkili biçimde kullanabilmelidir. Bununla birlikte, farklı disiplinlerle görsel sanatlar arasında bağ kurabilecek genel kültüre sahip olması beklenmektedir. Buyurgan ve Buyurgan (2012) ile Mamur Yılmaz'a (2014) göre, çağdaş yöntemlere hâkim olan ve öğretim teknolojilerini derslerine entegre edebilen görsel sanatlar öğretmenleri büyük önem taşımaktadır. Sanat eğitimi, kendine özgü strateji ve yöntemlere sahip olup, soyut kavramları içerdiği için uygun materyal desteğiyle daha etkili hale gelebilir. Çoklu duyu organlarına hitap eden materyallerle desteklenen öğrenme ortamları, öğrencilerin soyut içerikleri daha kolay kavrayabilmesini ve öğrenmenin kalıcılığının artmasını sağlayabilir. Artut'a (2002, s. 234) göre, bu materyaller öğretimi zevkli ve anlaşılır kılabilir, işlemleri basitleştirebilir, dikkati çekebilir, estetik gelişimi destekleyebilir ve zamandan tasarruf sağlayabilir. Görsel sanatlar dersi, öğrencilerin duygularını çizgi, renk ve biçimle ifade etmelerine imkân tanıyan yaratıcı, çok yönlü bir ders niteliğindedir. Bu bağlamda görsel sanatlar dersinde kullanılacak materyallerin öğrencinin özgün düşüncelerini ortaya koymasına yardımcı olması anlamında önem taşımaktadır. Ayrıca materyallerin konuyla örtüşmesi, öğrencilerin gelişim düzeyine uygunluğu ve yaşantılarıyla ilişki kurabilir olması, yaratıcılığı etkileyen temel unsurlardandır (Ayaydın, Akgül, Kılıç ve Oğuz, 2009). Öğrencilerin gelişim özellikleri ve yaşantı dünyalarıyla

örtüşen materyaller, etkili öğrenme sürecini destekleyebilir. Öğretmen, öğretim sürecini planlarken araç-gereç seçiminden değerlendirmeye kadar her aşamada pedagojik bir çerçeve sunmalıdır (Çelik, 2007). Öğretim materyallerinin etkili ve bilinçli kullanımı, yalnızca bilgiyi aktarma süreci değil, aynı zamanda öğrencilerin düşünme, üretme ve değerlendirme becerilerinin gelişimini destekleyen çok boyutlu bir öğrenme deneyimi sunmaktadır.

2.2. Soyut İşlemler Dönemi

Jean Piaget bilişsel gelişimi dört evrede ele almaktadır; Barrouillet (2015) bu evrelerin duyu motor dönemi (0-2 yaş), işlem öncesi dönem (2-7 yaş), somut işlemler dönemi (7-11 yaş) ve soyut işlemler dönemi (11-yetişkin), olduğunu belirtmektedir. Ghazi ve Ullah'a (2015) göre, somut işlemler dönemi 7-11 yaş arasını kapsar. Soyut kavramlar, fiziksel olarak somut bir karşılığı bulunmayan ve zihinsel süreçlerle anlaşılan düşünceler olarak tanımlanmaktadır (Byrnes, 2008). Halford (2014) ise bu kavramları, yorumlanan ilkeler ve genellemeler şeklinde ele almaktadır. Akademik literatürde soyut düşünme, hipotez kurma, teorik analiz yapma ve sembolik mantık yürütme gibi üst düzey bilişsel becerilerle ilişkilendirilir (Kuhn, 2008). Bu dönemde çocuklar muhakeme yapabilir, problem çözebilir ve bilişsel becerilerini mantıklı biçimde kullanabildiğine vurgu yapmaktadır. Copeland (1979), bu çocukların somut durumlara dayalı problemleri çözebildiğini, ancak soyut düşünebilme becerilerinin henüz gelişmediğini ifade etmektedir. Buna karşın soyut işlemler döneminde ise birey, somut yaşantılara ihtiyaç duymadan düşünebildiğini belirtmiştir. Piaget'e göre bu dönem yaklaşık olarak 11 yaşından itibaren başlar ve 15-20 yaşlarında tamamlanabilir (Santrock, 2012, s.95). Bu evrede birey, soyut, sistematik ve bilimsel düşünebilir; varsayımsal-tümdengelimsel akıl yürütebilir ve önerme temelli düşünme geliştirebilir. Berk'e (2013, s.305) göre, birey bu süreçte olası çözümleri test ederek sonuçlara ulaşabilir ve sözel ifadelerdeki mantığı somut yaşantılardan bağımsız değerlendirebilir. Strahan (1983), 11 yaşında ve üstü öğrencilerinin yalnızca üçte birinin bu dönemde olduğunu belirtirken, Elkind'in çalışmalarında (akt. Santrock, 2012), birçok üniversite öğrencisinin soyut düşünme becerisine tam olarak ulaşamadığı görülmüş; yaş ile soyut düşünme arasında bazı öğrencilerde olumlu bir ilişki saptanırken, diğerlerinde böyle bir ilişkiye rastlanmamıştır. Türkçede soyut anlam, mecaz anlam, yan anlam gibi anlam türleri, bu düşünme becerileriyle ilişkilidir. Soyut işlemler dönemine geçişte, çocuğun bilişsel gelişimini destekleyen en temel araçlardan biri oyundur. Pallegri'ni'nin (akt. Özyürek, 2015) göre

oyun, erken çocukluk döneminde bu becerilerin gelişiminde kritik rol oynadığını vurgulamıştır. Eğitim politikalarında benimsenen 'öğrenme yoluyla oyun' yaklaşımları, çocukların bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimini destekler; özellikle soyut düşünme, problem çözme ve üst düzey bilişsel becerilerin gelişimi bu yöntemle güçlendirilir (Fisher, HirshPasek, Golinkoff, Singer & Edwards, 2011). Görsel materyaller aracılığıyla soyut kavramların anlamlandırılmasına olanak tanınması nedeniyle, oyun temelli uygulamalar arasında sembolik oyun niteliği taşımaktadır.

2.3. Linol Baskı

Çok yönlü öğrenme ortamlarını destekleyen linol baskı tekniği, linol adı verilen yumuşak malzemenin oyulup, yüzeyine boya uygulanarak kağıda aktarılması esasına dayanmaktadır. Turani (1995), linol-yumun 1860 yılında İngiltere'de icat edildiğini, dokulu bir yüzeyinin bulunmaması ve budaksız yapısı sayesinde kolaylıkla oyulabildiğini ifade etmiştir. Linolun okullarda kolayca bulunabilmesi ve oyulmasının görece kolay olması, bu baskı tekniğinin yaygın şekilde tercih edilmesine olanak sağlamaktadır. Karakaş (2006), bu tekniği ustaca kullanan sanatçılar arasında Henri Matisse'i ve bu teknik geliştirilmesinde büyük katkılar sağladığını vurgulamaktadır. Linol baskı tekniğinin kullanımındaki bu yaygınlık, kökeni daha eskiye dayanan ağaç baskı geleneğiyle de ilişkilidir. Avrupa'da kağıt üzerine yapılan ağaç baskı örneklerine 15. yüzyılın ilk yıllarında Almanya'da rastlanmaktadır.. Öztürk (2002), ilk baskıların aziz figürleri ve oyun kartları olduğunu, Almanya'da 1411'de kurulan ilk kağıt fabrikasının baskı sanatının gelişimini desteklediğini belirtmektedir. Öztürk'e (2002) göre, ağaç baskı resim sanatı oyun kartlarının çoğaltılması ve okuma yazma bilmeyen halka dini içeriklerin görsel yolla aktarılabilmesiyle gelişmiştir. Li'ye (1998) göre, oyun kartlarının tarihi M.S. 10. yüzyıla uzanabilir, dönemin Çin kaynakları, İmparator Mu-tsung'un özel günlerde kart oynadığını bildirmektedir. Oyun kartları, ticaret ve gezginler aracılığıyla Avrupa'ya taşınabilmiş; başta üretildikleri kültürü yansıtan tasarımlar, zamanla Avrupa'nın sosyal ve kültürel yapısına uyarlanabilmiştir. Beyer (2004), oyun kartlarının 14. yüzyılın sonlarına doğru, 1371 yılında Katalonya, 1377'de İsveç ve 1380'lerde Floransa ve Paris'te görülmeye başladığını bildirmektedir. Oyun kartlarının yaygınlaşması, zamanla çeşitli sosyal ve kültürel olumsuzlukların ortaya çıkması farklı bağlamlarda da çeşitli biçimlerde kendini göstermiştir. Bu süreç içerisinde, zamanla eğitsel amaçlarla yeniden yapılandırılarak çocuklara yönelik öğretim materyalleri, özellikle de çocuk oyun kartları gibi

pedagojik çalışmaların geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

4. YÖNTEM

Bu araştırma da, öğrencilerin deyimlere yönelik algılarını sanatsal üretim yoluyla nasıl yapılandırdıklarını incelemeyi amaçlayan, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, bireylerin deneyimlerini, bu deneyimlere yükledikleri anlamları ve kendi dünyalarını nasıl inşa ettiklerini derinlemesine anlamayı amaçlar (Merriam, 2009). Özellikle eğitimsel bağlamda yürütülen vaka çalışmaları, sınırlı sayıdaki katılımcının belirli bir duruma ilişkin deneyimlerini analiz ederek, bu deneyimlerin altında yatan anlamları ortaya çıkarmaya odaklanır (Yin, 1984; Zainal, 2007). Bu çalışmada, 7. sınıf öğrencilerinin geliştirilen öğretim materyaliyle, deyimlerin anlamlarını sanatsal üretim süreciyle ilişkilendirerek gerçekleştirdikleri öğrenme deneyimleri incelenmiştir. Araştırmanın kapsamını, öğrencilerin linol baskı tekniğiyle hazırlanmış 20 adet deyim kartına yönelik algıları, bu kartlardaki illüstrasyonları nasıl anlamlandırdıkları ve seçtikleri deyimleri kendilerinin linol baskı tekniğiyle yeniden üretme süreci oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırmada, öğrencilerin deyimlere ilişkin algılarını nasıl yapılandırdıkları, görsel yorumlama becerilerini nasıl kullandıkları ve deyimlerdeki somut öğeleri sanatsal üretim süreci aracılığıyla nasıl soyut kavramsallaştırmalara dönüştürdükleri incelenmiştir. Aynı zamanda tasarlanan bu öğretim materyali, aynı zamanda sanatsal üretim süreci aracılığıyla öğrencilerin deyimleri içselleştirme ve yaratıcı biçimde ifade etme becerileri üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamakta olup, bu durum çalışmanın yöntemsel odağını oluşturmaktadır.

4.1. Çalışma Grubu

Ankara'da seçkisiz olarak belirlenen bir okulda, Piaget'nin bilişsel gelişim kuramına göre soyut işlemler dönemine denk gelen 7. Sınıf düzeyindeki 9 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin 6'sı kız; 3'ü erkektir. Öğrenciler, araştırmanın amaçları doğrultusunda sanatsal üretim süreçlerine aktif olarak katılabilecek, gönüllülük esasına göre belirlenmiştir. Öğrenciler, deyimlerin anlamlandırılmasına yönelik gerçekleştirilen grup çalışmaları ve linol baskı etkinlikleri aracılığıyla sürece dâhil olmuşlardır.

4.2. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veriler, uygulama öncesi ve sonrasında yapılan ön test ve son test uygulamaları ile öğrencilerin katıldığı sanatsal etkin-

liklerden elde edilen nitel veriler yoluyla toplanmıştır. Disiplinler arası bir yaklaşım benimsenen çalışmada, uygulamanın ilk aşamasında Türkçe dersi kapsamında deyimlere ilişkin soyut kavramların öğretilmesine geçilmeden önce öğrencilere ön test uygulanmıştır. Uygulamanın son aşamasına ise aynı test son test olarak tekrar uygulanarak öğrencilerin kavramsal gelişim düzeylerinde meydana gelen değişimler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Veri toplama sürecinde, öğrencilerin öğrencilerin linol baskı tekniğiyle hazırlanan 20 deyim kartındaki illüstrasyonları nasıl anlamlandırdıklarını ve deyimlere yönelik algılarını ölçmek amacıyla, **çevrim içi bilgi yarışması platformu olan Kahoot üzerinden** üç gruba ayrılan öğrencilerle etkileşimli bir yarışma düzenlenmiştir. Bu yöntemle öğrencilerin hem deyim bilgisi hem de görsel somutlaştırma becerileri değerlendirilmiştir. Son etkinlikte ise öğrenciler, seçtikleri bir deymi linol kalıba geçirerek oymuş ve ardından linol baskı uygulamasıyla özgün bir sanatsal üretim gerçekleştirmiştir. Bu süreçte öğrencilerin ön test ve son test cevapları, somut düşünebilme deneyimleri ve üretimleri, nitel veri bulgularını oluşturan unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Soyut kavramların somutlaştırılması: linol baskı ile deyim öğretimi üzerine yapılan bu çalışmada kullanılan ön ve son test soruları, öğrencilere uygulama öncesinde ve sonrasında yöneltilmiştir. Bu açık uçlu sorular aşağıda listelenmiştir:

7.Sınıf Görsel Sanatlar-Türkçe Dersi Ön Test/Son Test Soruları

- 1) Kendi seçtiğiniz bir deymi yazınız ve bu deymi açıklayarak örnek bir cümle kurar mısınız?
- 2) Bir deymi anlatmak istesen hangi sanatı seçerdiniz (Resim, müzik, film, animasyon, yazmak..... gibi)? Neden?
- 3) İlk kez duyduğun bir deyim anlamını nasıl öğrenirsiniz?
- 4) Bir deymi anlatan bir resim görseydiniz, bu resimden yola çıkarak deyim anlamını tahmin edebilir miydiniz? Neden?
- 5) “Görselleştirme” ne demektir? Bu yöntem bir kelime veya deyim öğrenilmesinde işe yarar mı? Açıklayınız.
- 6) Bildiğiniz baskı çeşitleri var mı? Bu baskı çeşitlerinden daha önce uyguladığınız oldu mu? Olduysa hangi baskı çeşidini ya da çeşitlerini uyguladınız?
- 7) Linol baskı tekniği hakkında ne biliyorsunuz?
- 8) El-göz koordinasyonu, sabır ve dikkat gibi beceriler gerektiren sanat etkinliğinde bulundunuz mu? (Kesip yapıştırmak, çizim yap-

mak gibi ...)

9) Kontrast ne demektir. Örnek vererek açıkla mısınız?

10) Görsel sanatlar dersi başka hangi dersle çalışılabilir (matematik müzik....dersleri gibi). Örnek verebilir misin?

4.3. Araştırma Süreci

Soyut kavramların somutlaştırılması: linol baskı ile deyim öğretimi üzerine yapılan bu uygulamada, haftada bir ders saati olmak üzere toplam üç haftalık bir süreçte gerçekleştirilmiştir. Deyimlerin görsel sanatlar yoluyla somutlaştırılmasının disiplinlerarası bir çalışma olması nedeniyle Türkçe dersi kapsamında ön test uygulaması gerçekleştirilmiş ve ardından soyut kavramlar temelindeki deyimlerin öğretimi-ne geçilmiştir. Görsel sanatlar dersi kapsamında, öğrencilerle deyimler üzerine bir Kahoot yarışması düzenlenmiş ve ardından öğrencilerin seçtikleri bir deymi linol baskı tekniğiyle tasarımları istenmiş ve son test yapılmıştır. Tüm uygulama süreci araştırmacı tarafından yönetilmiştir. Üç ders saati süresince gerçekleştirilen program, aşağıda Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo-1. Soyut Kavramların Somutlaştırılmasına İlişkin Haftalık Öğretim Uygulamaları

Haftalık Program	Etkinlik
Türkçe 1. Ders Saati	Deyimlerle Soyut Kavramların Tanıtımı Giriş: - Konu anlatımına geçmeden önce, öğrencilerin ön bilgilerini değerlendirmek amacıyla ön test uygulanmıştır. - Türkçe dersinde soyut kavramların anlaşılmasına yönelik deyimler konusu işlenmiştir. Aktivite: - Öğrencilere deyimlerle ilgili kısa açıklamalar ve günlük yaşamdaki kullanımları gösterilmiştir.
Görsel Sanatlar 2. Ders Saati	Linol Baskı Tekniği ve Öğretim Materyalini Uygulama - Linol baskı tekniğinin, malzemeleri kullanım kuralları ve baskı alma teknikleri öğrencilere gösterilmiştir. Tasarlanan Öğretim Materyali için Aktivite - Öğrenciler üç gruba ayrılmış, linol baskı tekniğiyle hazırlanmış 20 deyim kartı (Ek-1) değerlendirmek için Kahoot platformunda yarışma yapılmıştır. - Öğrencilerin deyim bilgisi ve görsel somutlaştırma becerileri bu etkinlik sayesinde ölçülmüştür.
Görsel Sanatlar 3. Ders Saati	Linol Baskı ile Yaratıcı Üretim - Öğrenciler seçtikleri bir deymi linol kalıba çizmiş, ardından oyarak baskı uygulamıştır. - Süreçte öğrencilerin yaratıcı düşünme ve görsel ifade becerileri desteklenmiştir. - Etkinlik sonunda yapılan son test ile öğrencilerin gelişimleri değerlendirilmiş, ürettikleri çalışmalar nitel veri olarak kaydedilmiştir.

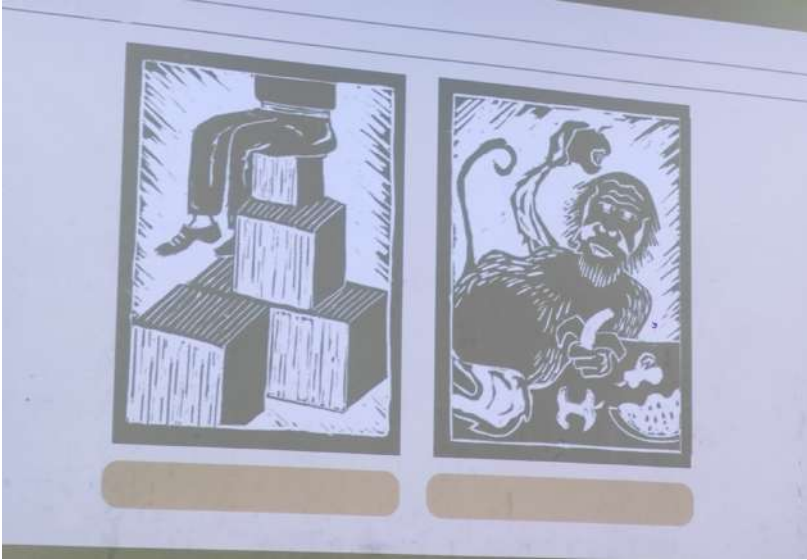
4.4. Veri Analizi

Bu araştırmada, ön test ve son test sonuçları ile Kahoot uygulaması üzerinden elde edilen oyun sonuçlarının analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Öğrencilerin deyimlere ilişkin kavramsal düzeylerinin uygulama öncesi ve sonrası karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi, bu analiz aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, öğrencilerin sanatsal üretim süreçlerinden elde edilen linol baskı çalışmaları (Görsel-2), görsel analiz tekniği ile değerlendirilmiştir. Görsel analiz, doküman analizinin bir alt türü olarak kabul edilmekte olup, görsel verilerin (resim, illüstrasyon, tasarım vb.) simgesel, biçimsel ve içeriksel açıdan sistemli biçimde çözümlenmesini sağlar. Bu doğrultuda, öğrencilerin linol baskı üretimlerinde deyimleri nasıl somutlaştırdıkları ve bu ifadeleri görsel yorumlarla nasıl ifade ettikleri, araştırmanın temel analiz boyutlarından birini oluşturmuştur. Görsel analiz, görsel

verilerin; simgeler, semboller ve işaretler aracılığıyla açıklanıp yorumlanması süreci olarak tanımlanabilir (Sönmez ve Alacapınar 2014)

5.BULGULAR

Çalışmada, deyim öğretimine yönelik uygulama süreci; öğretim materyali olarak tasarlanan deyim kartlarıyla oynanan oyun ve görsel materyal destekli öğretim ilkeleri esas alınarak yapılandırılmış, bu sürecin etkililiğini ölçmek amacıyla ise ön test-son test değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın uygulama sürecinde, deyimlerin öğretimi için özel olarak hazırlanmış öğretim kartları kullanılmıştır. Bu kartların ön yüzlerinde ilgili deymi yansıtan illüstrasyonları, arka yüzlerinde ise deyim anlamı ve örnek cümle yer almaktadır. Öğrenciler rastgele yöntemle üç gruba (Grup A, Grup B ve Grup C) ayrılmış; her bir grup dönüşümlü olarak kendilerine yöneltilen karttaki görsele göre deymi tahmin etmeye çalışmış ve her doğru yanıt, ilgili gruba puan kazandıracak şekilde değerlendirilmiştir. Materyal temelli oyun süreci, öğrencilere dijital ortamda ki Kahoot platformunda uygulanmıştır (Görsel-1).

Görsel 1.1: Görsel Sanatlar Dersi Kapsamında Öğrencilerle Yapılan Kahoot Oyunundan Örnek

Her bir soru, sunulmuş bir deymi içermekte olup öğrencilerin tanıma, anlam çıkarma ve bağlamla ilişkilendirme düzeyleri test edilmiştir. Öğrenciler bu kartlar aracılığıyla görselleri inceleyerek ilgili deymi

tahmin etmeye çalışmış ve anlamlandırarak buldukları cevabı yazmışlardır.

Bu yöntem, öğrencilerin deyimlerle ilgili görsel okuma, kavramsal tahmin ve sözlü ifade becerilerini kullanmalarına olanak sağlamıştır. Kahoot uygulaması ve sonuçların değerlendirilmesine göre uygulama kapsamında Grup A (Ö1-Ö2-Ö3), Grup B -Ö(Ö4-Ö5-Ö6) ve Grup C (Ö7-Ö8-Ö9) olmak üzere üç gruba ayrılmış öğrenciler görsel kart etkinliği süresince Grup A, 20 karttan 12'sini (%60), Grup C 8'ni (%40) doğru tahmin ederken; Grup B, 15'ni (%75) doğru tahminle öne geçmiştir. Özellikle Ö5 12 soruyu doğru cevaplamış ve bireysel olarak en başarılı öğrenci olmuştur. Tüm öğrenciler tarafından doğru şekilde tanımlanan ve en yüksek doğru yanıt oranına sahip deyim "Küplere binmek" (f=9) olduğu belirlenmiştir. "Küplere binmek" deyiminin ardından sırasıyla "Saçını Süpürge Etmek" (f=7) ve "Ağzı kulaklarında" (f=6) deyimleri takip etmiştir. Buna karşılık, "Yumurta kapıya dayandı" deyimini her 3 grup tarafından da tarafından da yanlış tahmin edilerek hiç bilinmediği tespit edilmiştir. Yumurta kapıya dayandı deyiminin ardından en az cevap verilen "Maymun iştahlı" "Eli kulağında" ve "Çantada keklik" ve (f=1) deyimleri olmuştur.

Uygulamanın son aşamasını, öğrencilerin sanatsal üretim süreçlerinden elde edilen linol baskı çalışmaları oluşturmaktadır (Görsel-2). Öğrencilerin deyimleri linol baskı yoluyla görselleştirmeleri; estetik algı, el-göz koordinasyonu ve eleştirel düşünme gibi çok boyutlu becerilerin gelişiminin arttığı görsel analiz tekniğiyle değerlendirilmiştir.

Görsel 1.2: Görsel Sanatlar Dersi Kapsamında Öğrencilerle Yapılan Linol Baskı Uygulamasına Ait Çalışma Örneği

Türkçe dersinde uygulanan ön test sonuçları aşağıda tablo-1 de verilmiştir

Tablo 1.1: Görsel Sanatlar-Türkçe Dersi Ön Test Sonuçları

TEMA	ALT TEMA	KOD	FREKANS
Türkçe Dersi	Görselleştirmenin deyim öğrenmeye katkısı	Kelimeleri ve deyimleri öğrenmemde etkili oldu.	9
		Resim yöntemiyle öğrendiğimde kolay ve kalıcı oldu.	5
		Animasyon kullanıldığında/kullandığımda benim daha etkili oldu.	4
	Deyim Öğrenme Yolları	Seçtiğim bir deyim ve anlamını yazabilirim	8
		İnternette araştırarak öğrenirim	7
		Öğretmenime ve aileme sorarım	6
Görsel Sanatlar	Disiplinlerarası Öğrenme	Farklı derslerdeki görselleri yorumlayabilirim	6
		Müzik ile ilişkilendirildi	6
		Matematik ile ilişkilendirildi	3
		Beden Eğitimi ile ilişkilendirildi	1
	Baskı Teknikleri	Basit baskı tekniklerine (patates, ip baskı) aşinalık	6
		Yenilikçi baskı tekniklerine (3D ya da 3 boyutlu) farkındalık	4
		Linol baskıya aşinalık	0
	El Göz Koordinasyonu	El-göz koordinasyonu, sabır ve dikkat gerektiren etkinliklere katılım deneyimim oldu (Resim yaptım, enstrüman çalıyorum kesme, yapıştırma gibi etkinliklere katıldım)	9
	Kontrast Bilgisi	Kontrast kavramına yönelik temel düzeyde bilgi (ör. Kontrast zıtlık demektir.)	3

Tablo-1’de belirtildiği üzere, öğrenci görüşlerinin kodlamalarına göre, Türkçe dersi teması kapsamında, görselleştirmenin deyim öğrenmeye katkısı alt teması doğrultusunda; kelime ve deyim öğreniminde etkili bir yöntem olduğu (f=9) ve özellikle resimlerle anlatımın öğrenmeyi kolaylaştırdığı belirtilmiştir (f=5). Deyimlerin anlamını öğrenme alt temasında ise, öğrencilerin deyimlerin anlamlarını öğrenirken en sık başvurdukları kaynaklar arasında internet (f=7) ile öğretmen ve aile desteği (f=6) ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, verilen bir deyim ve anlamını doğru şekilde yazabilen öğrenciler (f=8) belirlenmiştir.

Görsel sanatlar dersi teması kapsamında, disiplinlerarası öğrenme alt teması doğrultusunda en çok müzikle ilişkilendirilme (f=6) dikkat çekmektedir. Baskı teknikleri alt temasında ise öğrencilerin basit baskı tekniklerini deneyimledikleri, linol baskı hakkında ise temel düzeyde bilgi sahibi oldukları tespit edilmiştir. El-göz koordinasyonu alt teması kapsamında, tüm öğrencilerin (f=9) aktif katılım sağladığı gözlemlenmiştir. Son olarak, kontrast bilgisi alt temasında, kontrast kavramının “zıtlık” olarak tanımlanması (f=3), öğrencilerin temel sanat kavramları konusunda sınırlı ancak var olan bir farkındalığa sahip olduklarını göstermektedir.

Görsel Sanatlar dersinde uygulanan son test sonuçları aşağıda tablo-2 de verilmiştir.

Tablo 1.2: Görsel Sanatlar-Türkçe Dersi Son Test Sonuçları

TEMA	ALT TEMA	KOD	FREKANS
Türkçe Dersi	Görselleştirmenin deyim öğrenmeye katkısı	Kelimeleri ve deyimleri öğrenmemde etkili oldu.	9
		Resim yöntemiyle öğrendiğimde kolay ve kalıcı oldu.	9
		Animasyon kullanıldığında/kullandığımda benim daha etkili oldu.	4
	Deyim Öğrenme Yolları	Seçtiğim bir deyim ve anlamını yazabilirim	13
		İnternette araştırarak öğrenirim	8
		Öğretmenime ve aileme sorarım	5
Görsel Sanatlar	Disiplinlerarası Öğrenme	Farklı derslerdeki görselleri yorumlayabilirim	7
		Tüm dersler ile ilişkilendirildi	7
		Müzik ile ilişkilendirildi	6
	Baskı Teknikleri	Geleneksel baskı tekniklerine farkındalık (patates, ip, baskı yaptım)	6
		Yenilikçi baskı tekniklerine farkındalık (3D ya da 3 boyutlu baskı yaptım)	4
		Linol baskıya aşinalık	9
	El Göz Koordinasyonu	El-göz koordinasyonu, sabır ve dikkat gerektiren etkinliklere katılım deneyimim oldu (Resim yaptım, enstrüman çalıyorum kesme, yapıştırma gibi etkinliklere katıldım)	9
	Kontrast Bilgisi	Kontrast kavramına yönelik temel düzeyde bilgi (ör. Kontrast zıtlık demektir.)	8

Tablo-2’de belirtildiği üzere, öğrenci görüşlerinin kodlamalarına göre, Türkçe dersi teması kapsamında, görselleştirmenin deyim öğrenmeye katkısı alt teması doğrultusunda; kelimeleri ve deyimleri öğrenmede görselleştirmenin etkili bir yöntem olduğu (f=9) ve özellikle resim yöntemiyle öğrenmenin kolay ve kalıcı olduğu vurgulanmıştır (f=9). Deyim öğrenme yolları alt temasında ise, internetten araştırarak öğrendikleri (f=8) tespit edilmiştir. Ayrıca, kendi seçtikleri bir deyim ve anlamını yazabilen (f=13) bazı öğrencilerin, uygulama sırasında anlatılan deyimlerden örnekler vererek birden fazla örnek sundukları gözlemlenmiştir. Görsel sanatlar dersi teması kapsamında, disiplinlerarası öğrenme alt teması doğrultusunda, öğrencilerin farklı derslerdeki görselleri yorumlayabildikleri (f=7), özellikle tüm derslerle ilişkilendirme yapıldığı (f=7) ve müzik dersi ile bağlantı kurdukları (f=6) gözlemlenmiştir. Baskı teknikleri alt temasında ise, öğrencilerin basit baskı tekniklerini (patates, ip, ebru baskı) deneyimledikleri (f=6), yenilikçi baskı teknikleri konusunda farkındalıklarının olduğu (f=4) ve Linol baskıyı (f=9) yapılan uygulamayla temel düzeyde öğrendikleri söylenebilir. El-göz koordinasyonu alt temasında, öğrencilerin resim yapma, enstrüman çalma, kesme ve yapıştırma gibi sabır ve dikkat gerektiren etkinliklere aktif katılım sağladıkları (f=9) ifade edilmiştir. Son olarak, kontrast bilgisi alt temasında, öğrencilerin kontrast kavramını “zıtlık” olarak tanımladıkları (f=8), bu durum temel sanat kavramlarına yönelik mevcut bir farkındalığın artış gösterdiği anlaşılmıştır.

Ön test ve son test verileri karşılaştırıldığında, **öğrencilerin görsel destekli deyim öğrenme süreçlerinde belirgin gelişmeler yaşandığı, özellikle resim yöntemiyle öğrenmenin kalıcılığının arttığı ve öğrencilerin deyim öğrenme yollarında daha bağımsız ve aktif hale geldikleri görülmektedir.**

Görsel sanatlar alanında ise, disiplinlerarası öğrenme kapasitesinde artış ve linol baskı gibi tekniklerde somut kazanımlar sağlandığı, ayrıca temel sanat kavramı olan kontrast bilgisinin önemli ölçüde geliştiği gözlemlenmiştir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, görsel materyal destekli bir öğretim yaklaşımının, deyim öğrenimi üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılandırılmış bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, görsel destekli öğretim materyallerinin, öğrencilerin deyimlere yönelik kavramsal anlama, bağlam kurma ve ifade becerileri üzerinde olumlu etkiler yarattığı gözlemlenmiştir.

Öğretim materyali olarak tasarlanan deyim kartlarıyla oynan kahoot oyununun sonuçlarına göre, öğrencilerin hem bireysel hem de grup bazlı performanslarında anlamlı farklılıklar meydana gelmiş, özellikle Grup B'nin elde ettiği yüksek başarı düzeyi, bu yöntemin öğrenme motivasyonu ve dikkat odağı açısından etkili olduğunu göstermektedir. Araştırmanın önemli bulgularından biri, öğrencilerin “Küplere binmek” ve “Saçını süpürge etmek” deyimlerinin, günlük dilde daha sık kullanılması nedeniyle öğrenciler tarafından daha kolay tanındığı düşünülmektedir. (Demir, 2013). Buna karşılık, “Yumurta kapıya dayandı” deyiminin hiç bilinmemesi “Maymun iştahlı” “Eli kulağında” ve “Çantada keklik” gibi deyimlerin anlamlarına yönelik doğru cevapların düşük olması, öğrencilerin öğretim materyalinde yer alan görselleri yorumlama ve anlamlandırma sürecinde güçlük çektikleri ve bu deyimlerin metaforik ile örtük anlamlarını kavramakta zorlandıkları söylenebilir (Ergün, 2007). Daha yüksek doğru yanıt oranlarına sahip olunması, deyimün kültürel bağlamıyla ilişkili olması ve görselin açıklığıyla bağlantılı bulunmuştur. Buna karşılık, daha düşük doğru yanıt oranları ise, hem görselin yetersizliği hem de deyimün kullanım sıklığının düşük olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Kahoot gibi araçlar öğrencilerin dikkatini çekmekte ve öğrenmeyi motive etmektedir (Wang, 2015). Elde edilen bulgular, deyim öğretiminde öğrencilerin daha çok karşılaştıkları deyimleri daha kolay anlamlandırdıklarını, nadir ya da soyut içerikli deyimlerde ise anlamlandırma güçlüğü yaşadıklarını göstermiştir. Bu da, öğrencilere deyim öğretiminde çoklu bağlam, görsel materyal ve bağlamsal çözümlemelere ağırlık verilmesi gerektirdiğini ortaya koymaktadır (Aksan, 2000). Geleneksel ezbere dayalı deyim öğretim yöntemlerine alternatif olarak öğrencilerin aktif katılımını artıran etkili bir öğrenme ortamı sunmaktadır.

Görsel sanatlar-Türkçe dersi ön/son test sonuçlarına göre, öğrencilerin deyim öğrenme yollarında internet kaynaklarına yönelmeleri ve öğretmen-aile desteğine sıklıkla başvurmaları, günümüz öğrenme ortamlarının çok yönlü etkileşim yapısına dikkat çekmektedir. Bu bulgu, öğrencilerin dijital kaynaklarla desteklenen öğrenme süreçlerine giderek daha fazla entegre olduklarını göstermektedir. Öğrencilerin kendi seçtikleri deyimleri tanımlayabilmeleri ve farklı örnekler sunmaları, deyim öğreniminde öz-yönelimli ve yaratıcı yaklaşımların geliştiğini göstermektedir.

Nitel veriler doğrultusunda, öğrencilerin deyim öğreniminde görsel materyallerin etkili ve kalıcı bir öğrenme sağladığı belirlenmiştir. Görsellerin, kelime ve deyim kavramlarının zihinsel temsillerini so-

mutlaştıracak öğrenme sürecine katkı sağladığı; özellikle öğrenci ifadelerinde “resimlerle anlatım öğrenmeyi kolaylaştırıyor” biçiminde yer aldığı görülmektedir. Bu bulgular, Mayer’in (2001) çoklu ortam öğrenme kuramı ve Paivio’nun (1986) ikili kodlama kuramıyla da tutarlılık göstermektedir.

Görsel sanatlar dersi kapsamında disiplinlerarası yaklaşımın etkili biçimde uygulandığı ve öğrencilerin hem basit hem de yenilikçi basık tekniklerini deneyimleme fırsatı bulduğu görülmüştür. Linol baskı gibi tekniklerin kullanımı, öğrencilere hem teknik bilgi hem de el-göz koordinasyonu açısından gelişim sağlamıştır. Ayrıca, linol baskının siyah-beyaz yapısı sayesinde kontrast kavramına dair farkındalığın artması, sanat eğitiminin temel kavramlar düzeyinde etkili bir biçimde aktarıldığını göstermektedir. Sonuç olarak, bu araştırma kapsamında uygulanan görsel temelli yöntem; öğrencilerin deyim öğrenimini desteklemiş, kavramsal ve bağlamsal farkındalıklarını artırmış, aynı zamanda görsel sanatlar alanında disiplinlerarası kazanımlar elde etmelerine olanak tanımıştır. Bu çalışma, deyim öğretiminde görsel destekli yaklaşımların etkili birer araç olabileceğini ortaya koymaktadır. Gelecek çalışmalar için bu tür yöntemlerin farklı öğrenci gruplarında ve daha uzun süreli uygulamalarla test edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adar, S. (2014). Ortaokul ve Özel Eğitim Uygulama Merkezi (Okulu) Kademe 2’de öğrenim gören 8. sınıf öğrencilerinin resim çizme becerilerinin bazı değişkenler açısından karşılaştırmalı olarak analizi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1-12.
- Adar, S. (2015). Zihin engelli 14 yaş grubu öğrencilerin çizgi konusundaki resim çizme becerilerinin karşılaştırması. *Sanat Eğitimi Dergisi*, 4(15), 1-15.
- Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil: Dilbilim ve dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Artut, K. (2002). *Sanat eğitimi kuramları ve yöntemleri: Eğitim fakülteleri ve ilköğretim öğretmenleri için*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ayaydın, A., Vural, D. Ü., Tuna, S. ve Yılmaz, M. G. (2009). Sanat eğitimi ve görsel sanatlar öğretimi. A. O. Alakuş ve L. Mercin (Ed.), *Sanat eğitimi ve görsel sanatlar öğretimi* (ss. 1-30). Ankara: PegemA Yayıncılık.

- Barrouillet, P. (2015). Theories of cognitive development: From Piaget to today. *Developmental Review*, 38, 1–12.
- Berk, L. E. (2013). *Çocuk gelişimi* (8. baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Beyer, G. (2004). *Playing cards and their role in European society*
- Buyurgan, S. ve Buyurgan, U. (2012). *Sanat eğitimi ve öğretimi: Eğitimin her kademesine yönelik yöntem ve tekniklerle* (3. baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Byrnes, J. P. (2008). *Cognitive development and learning in instructional contexts* (3. baskı). Boston, MA: Pearson.
- Çelik, L. (2007). Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı. Ö. Demirel ve E. Altun (Ed.), *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı* (1. baskı, ss. 45-78). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Copeland, R. W. (1979). *How children learn mathematics: Teaching implications of Piaget's research* (3. baskı). New York, NY: Macmillan.
- Demir, C. (2013). İlköğretim öğrencilerinin deyim anlayışları ve öğretimi. *Millî Eğitim Dergisi*, 197, 52–67.
- Ergün, M. (2007). *Edebiyat öğretimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fisher, K., Hirsh-Pasek, K., Golinkoff, R. M., Singer, D. G. ve Edwards, C. P. (2011). Playing around in school: Implications for learning through play. *American Journal of Play*, 3(4), 409–428.
- Ghazi, S. R. ve Ullah, K. (2015). Concrete operational stage of Piaget's cognitive development theory: An implication in learning general science. *Gomal University Journal of Research*, 31(1), 78–89.
- Halford, G. S. (2014). *Children's understanding: The development of mental models*. New York, NY: Psychology Press.
- Karakaş, E. (2006). *Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü 1932–1980 dönemi linol baskıresim çalışmaları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Kinder, J. S. (1973). *Using instructional media*. New York, NY: Litton Educational Publishing.
- Kuhn, D. (2008). Formal operations from a twenty-first century perspective. *Human Development*, 51(1), 48–55.
- Li, Y. (1998). *The history and development of playing cards in China*
- Mamur Yılmaz, E. (2014). *Görsel sanatlar öğretmen adaylarının ilköğre-*

tim okulları öğrencilerine sanatsal düzenleme ilkelerinin öğretimine yönelik öğretim materyali tasarım süreçleri [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi, Ankara.

Mayer, R. E. (2001). *Multimedia learning*. New York, NY: Cambridge University Press.

Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Öztürk, M. (2002). *Ağaç baskı ve oyun kartlarının tarihsel gelişimi*

Özyürek, A. ve Fatih, A. K. Ç. A. (2015). Zihinsel yetersizliği olan çocukların oyuncak profillerinin incelenmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 516-529.

Paivio, A. (1986). *Mental representations: A dual coding approach*. New York, NY: Oxford University Press.

Saban, A. (2008). Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı. K. Selvi (Ed.), *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı* (ss. 89-120). Ankara: Anı Yayıncılık.

Santrock, J. W. (2012). *Ergenlik* (14. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Sönmez, V. ve Alacapınar, F. (2014). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri* (3. baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Strahan, D. (1983). The emergence of formal operations in adolescence. *Transcendence*, 11, 7-14.

Taşpınar, Ş. E., Eraslan, A. ve Kaya, A. (2016). Görsel sanatlar dersinde çoklu zekâ kuramına dayalı öğretimin öğrenci tutumuna etkisi. **e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3*(2), 32-39.

Taşpınar, Ş. E., Eraslan, A. ve Tepecik, A. (2016). Sanat eğitiminde kalite: Öğretim elemanlarının görüşlerine göre eğitim programı standartlarının gerçekleşme düzeyleri. *Başkent University Journal of Education*, 3(2), 1-15.

Turani, A. (1995). *Sanat terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Uşun, S. (2006). *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Wang, A. I. (2015). The wear out effect of a game-based student response system. *Computers & Education*, 82, 217-227.

- Yanpar, T. (2007). *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yelken, T. Y. (2007). *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yelken, T. Y. (2009). Öğretmen adaylarının portfolyoları üzerinde grup olarak yaratıcılık temelli materyal geliştirmenin etkileri. *Eğitim ve Bilim*, 34(153), 1-15.
- Yelken, T. Y., Koray, Ö., Parmaksız, R. Ş. ve Arslan, A. (2006). İlköğretim öğretmen adayları tarafından hazırlanan el yapımı ve teknoloji temelli materyallerin yaratıcılık boyutları açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 12(1), 129-148.
- Yin, R. K. (1984). *Case study research: Design and methods*. Beverly Hills, CA: Sage.

EKLER

Ek. 1. Linol Baskı Tekniğiyle Hazırlanan Öğretim Materyali Deyim Kartları

DİSİPLİN ALANINDA GÜNCEL ANAYASA MAHKEMESİ YAKLAŞIMI

Yakup Ozan ÖZSOY¹

Öz

Disiplin tedbirleri, idarenin faaliyetlerinde düzenli ve verimli bir çalışma ortamı sağlanması adına kullanılan bir araç konumundadır. Kamu personeli hakkında bir disiplin tedbiri uygulandığında temel hak ve özgürlüklerine müdahale riski doğmaktadır. Anayasa Mahkemesi kendisine yapılan başvurularda bu kapsamda hak ve özgürlüklere müdahalenin nasıl gerçekleştiğini araştırmaktadır. İhlale yol açan durumlarda hangi temel hak ve özgürlüklerin ne şekilde ihlal edildiği belirtilerek, giderim yollarına karar vermektedir. Bu kapsamda çalışmamızda, müdahalenin ihlal boyutuna varmaması için Anayasal sınırların neler olduğu incelenecektir.

Çalışma; “İfade özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, özel hayatın gizliliği ve adil yargılanma hakkı kapsamında masumiyet karinesi” başlıkları altında analiz edilmiştir. İlave olarak konuya katkı sunacağı değerlendirilen, Anayasa Mahkemesinin 2023 yılında norm denetimi ile vermiş olduğu bir karar da kapsam dâhiline alınmıştır. Söz konusu kararda Anayasa Mahkemesi, 7068 sayılı kanunun 29/4 maddesini, kamu personelinin sürekli bir ceza tehdidi altına kalmasının hukuki belirtilik ilkesi ile bağdaşmayacağını belirterek iptal etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Disiplin Hukuku; Anayasa Mahkemesi Kararları; Disiplin Cezası

CURRENT CONSTITUTIONAL COURT APPROACH IN THE FIELD OF DISCIPLINE

Abstract

Disciplinary measures are a tool used to ensure an orderly and efficient working environment in the activities of the administration. When a disciplinary measure is applied to public personnel, there is a

¹ Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Kamu Hukuku, 0009-0003-6179-4430, 241231005@stu.gedik.edu.tr.

risk of interference with their fundamental rights and freedoms.. The Constitutional Court investigates how the intervention in rights and freedoms has occurred in the applications made to it.. In cases that lead to a violation, it determines which fundamental rights and freedoms have been violated and how, and decides on remedies.

In this context, our study will examine the constitutional limits to prevent intervention from reaching the level of violation. The study was analyzed under the headings of "Freedom of expression, the right to organize meetings and demonstrations, the presumption of innocence within the scope of the right to privacy and the right to a fair trial. The study was analyzed under the headings of "Freedom of expression, the right to organize meetings and demonstrations, the presumption of innocence within the scope of the right to privacy and the right to a fair trial." In the said decision, the Constitutional Court annulled Article 29/4 of Law No. 7068, stating that the constant threat of punishment for public personnel would be incompatible with the principle of legal certainty.

Keywords: Disciplinary Law; Constitutional Court Decisions; Disciplinary Punishment

1.GİRİŞ

Anayasa değişikliği ile Türkiye'nin taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile diğer protokollerde kişilere tanınmış temel hak ve özgürlüklere müdahalenin ihlal boyutunda olduğunu iddia eden kişilere, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkı tanınmıştır. Anayasa Mahkemesine yapılan bireysel başvurulardan 184 tanesinin disiplin hukukuna ilişkin olduğu görülmüştür. Müdahalelerin kişilere tanınmış temel hak ve özgürlükleri ihlal etmemesi için bazı kriterler bulunmaktadır.

Disiplin hukuku kişilere tanınan temel hak ve özgürlüklere doğrudan etki etmektedir. Diğer kişilere nazaran kamu personelinin hak ve özgürlüklerine müdahale anlamında idarenin daha geniş bir takdir hakkı olduğu anlaşılmaktadır. Anayasa Mahkemesi de kişilerin kamu personeli olmayı seçerek hak ve özgürlüklerine daha fazla sınırlama getirilmesini baştan kabul ettiklerini değerlendirmektedir. Ancak bu sınırlamaların da bir sınırı vardır. İdari makamların vermiş oldukları disiplin cezaları ile keyfiliğin önlenmesi adına cezaların hukuki denetimini yapan idare mahkemelerinin kararları Anayasa Mahkemesine

yapılan bireysel başvuruların konusunu oluşturmaktadır. Anayasa Mahkemesi başvurularda ihlal edildiği iddia edilen Anayasal hak ve özgürlükleri araştırmaktadır. Araştırmada iddialar ile bağlı olmayan mahkeme, Anayasal hak ve özgürlükler bağlamında değerlendirme yapmaktadır.

Çalışmamızda disiplin hukuku alanında Anayasa Mahkemesi kararları incelenecektir. Araştırmanın temellendirilmesi adına ikinci bölümde Disiplin kavramı, disiplin hukuku, disiplin hukukunun süjeleri, bu süjelerin ödev ve sorumlulukları ile disiplin cezaları açıklanmaya çalışılacaktır. Üçüncü bölümde Ceza hukuku ile Disiplin hukukunun benzerlikleri ve farklılıkları belirtilmeye çalışılacaktır. Bu bölümde konuya katkı sağlayacağı değerlendirilen 2023 tarihli ve personelin sürekli bir ceza tehdidi altında bulunmamasını amaçlayan Anayasa Mahkemesi kararı incelenecektir. Dördüncü bölümde yapılan tasnife uygun olacak şekilde Anayasa Mahkemesi kararları incelenecektir. Beşinci bölümde elde edilen sonuçlar açıklanmaya çalışılacaktır.

2.DİSİPLİN HUKUKU HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Latince kökenli olmakla birlikte dilimize Fransızcadan geçen bir kelime olan disiplininin sözlük anlamı; “bir topluluğun, yasalarına ve düzenle ilgili yazılı veya yazısız kurallarına titizlik ve özenle uyması durumu, sıkı düzen, düzence, düzen bağı, zapturapt. Kişilerin içinde yaşadıkları topluluğun genel düşünce ve davranışlarına uymalarını sağlamak amacıyla alınan önlemlerin bütünü” şeklindedir (Çınarlı ve Azak, 2021, s. 512). İdarenin yerine getirdiği kamu hizmetlerinde yeknesaklığın sağlanması, çalışanların işleyişin aksatılmadan ve düzenli bir şekilde yapılmasının sağlanması adına hiyerarşik yetkiye dayalı bir disiplin anlayışına sahip olması gerekmektedir. Disiplin burada iki amaca hizmet etmektedir. Birincisi personelin etkili ve verimli çalışması adına göstermeleri beklenen davranış tarzı iken, diğeri disiplini bozucu davranışların meydana gelmesinin engellenmesidir (Aslan ve Altındağ, 2024, s. 34).

Disiplin hukukunun konusunu ise kamu personelinin kurum düzenine aykırı veya hizmetin sağlanmasını bozan eylemleri oluşturmaktadır. Disiplin hukukunda kapsamında; belirtilen eylemlere karşılık gelen disiplin cezaları, bunlara ilişkin usul ve esaslar ile cezalara karşılık başvuru yollarının neler olduğu incelenmektedir (Fiş Üstün, 2018, s. 17). Kamu görevlilerinin farklı statü ve meslek gruplarından oluşmasından dolayı idarenin tüm personelinin kapsayan tek bir disiplin rejimi mevcut değildir. Görevliler hakkında tabi oldukları statü ve meslek

grubuna göre farklı kurallar uygulanabilmektedir (Öztürk ve Sümer, 2021, s. 1040).

Anayasa mahkemesi ise disiplin hukuku kavramını “kurumun iç düzenini korumayı amaçlayan ve bunun için kamu görevlilerinin mevzuata, çalışma düzenine, hizmetin gereklerine aykırı fiillerine yönelik olarak uygulanacak yaptırımları ve bu yaptırımların uygulanmasındaki usul ve esasları düzenleyen bir hukuk alanı” olarak tanımlamaktadır². Öğretide; disiplin hukuku; “kamu kurumlarında ve özel kurumlarda, amaçlanan çalışma düzeninin devamı ve korunması maksadıyla belirlenen bir dizi müeyyide ve ödüllendirme sistemini inceleyen hukuk dalı” (Güveyi, 2013, s. 1463) olarak tanımlanmaktadır. İşlev bağlamında ise özellikle kanunilik ilkesine vurgu yapılarak “memurun ne zaman göreve aykırı harekette bulunduğuna, bunun hangi usul altında açıklanacağına ve hangi disiplin yaptırımının verilmesi gerektiğine dair sorunları inceler” (Mücahit Küçük, 2021, s. 132) şeklinde tanımlamalar mevcuttur.

Amaç unsuru bakımından disiplin hukuku, disiplin cezasının hangi usul ve esaslar çerçevesinde uygulanacağını göstermekte ve bu manada kamu hizmetlerinin daha etkili ve verimli olarak yapılması sağlanabilmektedir (Bucaktepe, 2015, s. 200). Hatipoğlu ve Sarıcalar ise disiplin hukukunun amacını çalışma ortamını düzenlemek olarak belirtmekte ve bu şekilde kamu görevlileri aracılığıyla devletin saygınlığını koruyacağını ifade etmektedirler (Hatipoğlu ve Sarıcalar, 2020, s. 676). Bu anlamda örgüt düzeni kurulabilmekte, çalışanların kurallara uymaları ve uymayan hareketleri cezalandırılabilir (Bala, 2024, s. 4).

Anayasanın 128nci maddesi gereğince devletin yürütmekle görevli olduğu kamu hizmetleri, memurlar ve diğer kamu görevlileri vasıtasıyla yerine getirilmektedir. Öğretide memur kavramı “kendisine bir kamu hizmetini yürütme görevi verilen, yönetimin sürekli, yerleşmiş, oturmuş, olağan kamu hizmetleri kadrosu içerisine girmiş ve bu kadronun dereceleri içinde kaynaşmış bir kimse” olarak tanımlanmaktadır (Onar’dan aktaran (Aslan ve Altındağ, 2024, s. 17)). Anayasa Mahkemesi konu ile ilgili vermiş olduğu kararda “İdarenin daimî ve sabit kamu hizmetleri kadrosunda yer almış ve bürokratik hiyerarşi içinde bulunan, devletten ya da belediyeden maaş alan elemanları” şeklinde memurları tanımlamaktadır (Aslan ve Altındağ, 2024, s. 18).

2 Anayasa Mahkemesi, Şerafettin Özel, B. No: 2020/6041, 8/2/2024

Devlet memurları ve kamu görevlerinin başta anayasa olmak mevzuatta tabi oldukları ödev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Memurların; sadakat görevi, devlete bağlılık, tarafsız olma, uygun davranışta bulunma ve iş birliği içinde görev yapma, yurtdışında uygun davranma, yetkisiz olarak basına bilgi ve demeç vermeme, mal bildiriminde bulunma, resmi, belge, araç ve gereçlerinin yetki verilen mahaller dışına çıkarılmaması, iş başında bulunma gibi ödevlerinin bulunduğu belirtilmektedir. Memurlara konulan yasakların ise; toplu eylem ve hareketlerde bulunma, gizli bilgileri açıklama, grev, denetimdeki teşebbüsten menfaat sağlama, ticaret ve diğer kazanç getirici faaliyetlerde bulunma, hediye alma ve menfaat sağlama ve ikinci görev bu kapsamda zikredilmektedir (Aslan ve Altındağ, 2024, s. 27-32).

Disiplin cezaları, idarenin bozulan düzeni tesis etmek maksadıyla işlenen fiillere karşı uygulamış olduğu idari yaptırımlardır (Boz, 2017, s. 19). Çınarlı ve Azak ise kişilerin bağlı oldukları kurumsal yapıdaki iç düzenin sağlanması adına kişilere uygulanan cezalar olarak tanımlamaktadır (Çınarlı ve Azak, 2020, s. 114). İdarenin, yetkisiz olarak işlemlerinden istediği sonuca ulaşamayacağı düşünüldüğünde disiplin cezaları bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır (Aslan ve Altındağ, 2024, s. 33).

3. CEZA HUKUKU İLE DİSİPLİN HUKUKU AYRIMI

Disiplin hukukunda, ceza hukukundan farklı bir hukuki değer korunmaktadır. Korunan hukuki değer kamusal hizmetlerinin sağlıklı ve verimli işleyebilmesi adına çalışma düzeninin tesisidir. Tesis edilecek bu çalışma ortamı ile esas amaç olan kamu yararı sağlanabilmektedir (Hatipoğlu ve Sarıcalar, 2020, s. 676-678). İdari yaptırımların, ceza yaptırımlarından farkı ise idare tarafından verilmesi ve idari bir usul ile yargılanmasıdır (Aslan ve Altındağ, 2024, s. 33). Disiplin hukuku ile ceza hukukunun aynı anda ve birbirinden bağımsız yürütülebileceği kanunlarda ifade edilmektedir. Zira “657 sayılı Devlet Memurları Kanunun 131’nci maddesi” ile “7068 sayılı Genel Kolluk Disiplin Hükümleri Hakkında Kanun Hükmünde Karamnamenin Kabul Edilmesine Dair Kanunun 5’nci maddesinde” bu hususlar açıkça ifade edilmektedir. Mezkûr kanunlarda ceza kovuşturması ile disiplin soruşturmalarının birbirilerinden bağımsız yürütüleceği ve ceza kovuşturmasının disiplin soruşturmasını engellemeyeceği ifade edilmektedir.

Anayasa mahkemesi, 2023 yılında yapmış olduğu norm denetiminde 7068 sayılı kanunun 29 maddesinin 4 numaralı fıkrasının Anayasaya

aykırı olduğu gerekçesi ile iptal etmiştir. Söz konusu maddede düzeltilebilir şekil noksanlığı bulunması veya fiilin hatalı vasıflandırılması gerekçeleri ile idare mahkemeleri tarafından iptal edilen disiplin cezaları konu edilmektedir. Belirtilen nedenlerle disiplin cezasının iptal edilmesi üzerine idareye yeniden değerlendirme yetkisi verilmiştir. İptal kararında Anayasa Mahkemesi³ cezalandırma yetkisinin belirli süreler ile sınırlandırıldığını belirtmekte, zamanaşımı sürelerinin kamu görevlilerinin süresiz ceza tehdidi altında kalmaması adına getirilmiş hukuki bir güvence olduğunu açıklamaktadır. Hukuki belirlilik ilkesi uyarınca hukuk normlarının öngörülebilir olmasını dile getiren Anayasa Mahkemesi, süresiz ceza tehdidinin önüne geçilmesi amacıyla idarenin yeni cezayı makul bir süre içerisinde tesis etmesi gerektiğini ifade etmektedir. İlgili maddenin iptal edilmesi kararına binaen yasa koyucu tarafından yasal düzenlemeye gidilerek 6 aylık bir zamanaşımı süresi getirilmiştir⁴.

4. ANAYASA MAHKEMESİNİN DİSİPLİN HUKUKU BAĞLAMINDA KARARLARININ İNCELENMESİ

4.1. “Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti Hakkı” Kapsamında Verilen Kararların İncelenmesi

Anayasanın 25nci ve 26nci maddeleri birlikte değerlendirildiğinde; herkesin düşünce ve kanaat hürriyetine sahip olduğu ve düşüncesini açıklama ve yayma hürriyetinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu hak kapsamında Anayasa Mahkemesine yapılan bireysel başvurular incelendiğinde çoğunlukla sosyal medya üzerinden yapılan açıklamaların kararlara konu olduğu tespit edilmiştir.

Anayasa mahkemesi vermiş olduğu kararlarda ifade özgürlüğü kapsamında müdahalenin ihlal boyutunda olup olmadığını Anayasanın 13’üncü maddesi ile ilgili maddede belirtilen sınırlamalar dahilinde incelemektedir. Bu kapsamda ilk ölçüt olarak kanunilik ilkesi ele alınmaktadır. Anayasa hükmünce temel hak ve özgürlükler ancak kanunla sınırlanabilmektedir. Analiz edilen tüm kararlarda kanunilik ilkesinin gereğinin karşılandığı yüksek mahkemece tespit edilmiş, kanunun cevaz vermediği bir ihlal kararı kararlarda tespit edilememiştir. İkinci ölçüt olarak Anayasanın 26ncı maddesinde bulunan sebeplerden birine bağlı olarak sınırlamanın gerçekleşmesi gerekmektedir. Anayasa Mahkemesi vermiş olduğu kararlarda müdahalenin önemini

3 Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas Sayısı: 2023/5, Karar Sayısı: 2023/45, Karar Tarihi: 9/3/2023, R.G.Tarih-Sayı: 20/6/2023-32227

4 Yeniden Düzenleme:21/11/2024-7533/40 md.”

detaylı şekilde açıklamakta ve bu şekilde meşru amaç ve aynı zamanda Anayasanın 26 maddesinde belirtilen kamu düzenin korunmasının sağlandığı belirtmektedir.

Mahkeme kararlarının devamında detaylı olarak demokratik toplum düzeni ile ölçülülük koşulları ele alınmaktadır. Anayasa mahkemesi kararlarında genellikle kamu görevlilerinin tarafsızlık ve sadakat ödevlerine vurgu yapmaktadır. Kamu görevlilerinin de herkes gibi düşünce ve ifade özgürlüğü olduğunu belirtmekle birlikte, anayasanın kendilerinden beklediği sadakat ve tarafsızlık yükümlüklerini aramaktadır. Bu kapsamda kamu görevlilerinin ifade açıklamalarında kişisel tavır sergilenmesini, tarafsızlıklarının etkilenip etkilenmediğini, dengeli ve siyaseten yansız olarak açıklama yapılıp yapılmadığı araştırılmaktadır⁵. Kamu görevlilerin ifadelerinde sert ve suçlayıcı bir dil kullanılmasını⁶, ifadelerin dile getirildiği ortamının özelliklerini ve anlık bir tepki sonucu ifadelerinin kullanılıp kullanılmadığı da değerlendirilmektedir. İfadelerin siyasi partilerin propagandası düzeyinde bir ikna etme çabası içerip içermediği, spontane bir özellik gösterip göstermediği, halka açık veya basın yoluyla ifade edilmesi bu kapsamda mahkeme açısından önem taşımaktadır.

İdare teşkilatı içerisinde farklı meslek grupları bulunmaktadır. Anayasa Mahkemesi de bu kapsamda kararlarında kamu görevlilerin tabi oldukları yükümlüklerde farklılıklar olduğunu belirtmektedir. Örnek olsun öğretmenlik mesleği ile ilgili olarak, toplumda öğretmenlik mesleğinin konum olarak diğer mesleklere göre daha farklı olduğunu belirtmektedir. Öğretmenlerin toplumda örnek teşkil eden birer sembol olmaları sebebiyle diğer meslek gruplarından farklı bir statüde oldukları, yaptıkları açıklamaların daha fazla karşılık bulduğunu ve öğretmenlerin öğrencileri üzerinde otorite figürü teşkil ettiği vurgulamaktadır. Bunun sonucu olarak, yükümlülüklerinin okul dışında da bir dereceye kadar devam etmesi gerektiğini açıklamakta⁷ ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin de bu yönde kararları olduğu belirtilmektedir.

İfadelerin hedef kitlede yaratabileceği etki de göz önünde bulundurulmaktadır. Kamu görevlisinin işi dolayısıyla hizmet ettiği

5 Anayasa Mahkemesi, (Gülhan Şimşek, B. No: 2019/655, 28/3/2024) R.G.: 11/6/2024-32573) (Hasan Karaağaç, B. No: 2018/21298, 16/11/2023) R.G.: 20/2/2024-32466

6 Anayasa Mahkemesi, (Hüseyin Şen, B. No: 2017/6883, 18/10/2023) (Okan Balcı ve Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası, B. No: 2018/18397, 1/3/2023)

7 Anayasa Mahkemesi, (Gülhan Şimşek, B. No: 2019/655, 28/3/2024, R.G.: 11/6/2024-32573) (Hasan Karaağaç, B. No: 2018/21298, 16/11/2023) R.G.: 20/2/2024-32466

kişilere göre konumu ile tek yanlı, uygunsuz ve şiddetli etkiler yaratmaya elverişli fikirleri aşılama tehlikesi⁸ bu doğrultuda mahkeme tarafından ifade özgürlüğünde bir değerlendirme ölçütü olarak belirtilmektedir.

Anayasa Mahkemesi disiplin cezası veren idare makamları ile hukuka uygunluk denetimi yapan yargı mercilerinin objektif yorum yapmalarını beklemektedir. Kararlarında bu mercilerin bir ifadeyi siyasi ve ideolojik olarak tanımlamayabilmeleri için asgari bazı değerlendirmelerin yapılmasını beklediği açıklanmaktadır:

“i. Söz konusu olan ifade özgürlüğü olduğu için devlet memurlarının da birer birey olduğu, siyasi görüş sahibi olma, ülke sorunlarıyla ilgilenme, tercih yapma gibi sosyal yönleri sahip olma haklarının bulunduğu gözardı edilmemelidir.

ii. Sosyal yönleri de bulunan bireyler oldukları düşünüldüğünde kamu görevlilerinin her tür düşünce açıklamasının değil başkalarını siyasi partiler lehine veya aleyhine ikna etme çabası şeklinde kabul edilecek açıklamalar propaganda olarak kabul edilmelidir. Bu kapsamda bir kamu görevlisinin açıkladığı düşüncüyü yahut başkalarınca açıklanan bir düşüncüyü yorumsuz bir şekilde paylaşmasının başkalarını siyasi partiler lehine veya aleyhine ikna etme çabası olarak kabul edilebilmesi için ise açıklamanın siyasi partilerle yahut siyasal meselelerle ilgili olması tek başına yeterli kabul edilemez.

- Açıklamanın içeriği kamu görevlisinin bulunduğu konum ve üstlendiği devlet göreviyle birlikte değerlendirildiğinde bu açıklamanın yapıldığı koşullarda başkalarını siyasi partiler lehine veya aleyhine ikna çabası olarak vasıflandırmaya elverişli olduğunun,

- Somut olayın koşullarında kamu görevlisi düşünce açıklamasını kamu görevi statüsünün ve görev yaptığı alanın kendisine sağladığı ünvanı dâhil herhangi bir olanağı kullanarak yapmış ise bunun gösterilmesi gerekir.

iii. Buna ilaveten yaptığı bir düşünce açıklamasının bizzat kamu görevlisini siyasi kutuplaşmanın bir parçası hâline getirdiği veya siyasi kutuplaşmaya neden olduğu yahut kamu görevlisinin apolitik görüntüsünü bozduğu tespit edilmeli ve bunların kamu hizmetlerinin sürekliliğini, etkinliğini, verimliliğini ya da gereği gibi yerine getirilmesini ne şekilde etkilediğinin ve cezayı gerekli kılan -devlet organizasyonu

8 Anayasa Mahkemesi, (Hasan Karaağaç, B. No: 2018/21298, 16/11/2023) R.G.: 20/2/2024-32466, (Okan Balcı ve Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası, B. No: 2018/18397, 1/3/2023)

içinde düzenin bozulması, hizmetlerin yürütülememesi gibi- sonuçların neler olduğunun veya bu tür sonuçlara neden olmasının kuvvetle muhtemel olduğunun ortaya konulması gerekir.

iv. Her durumda kamu görevlisinin ödev ve sorumluluk derecesinin bulunduğu konum ve görev yaptığı alanla bağlantılı olarak belirlenmesi gerekmektedir.

v. Hükmedilen disiplin cezasıyla kamusal önemi bulunan objektif amaca ulaşılabilirliği, başka bir deyişle kamu görevlisinin cezalandırılmasının zorunlu bir sosyal ihtiyaca karşılık geldiği gösterilmeli; düşünce açıklamasının kamu görevini etkileme derecesiyle orantılı bir disiplin cezasına hükmedilmez.

vi. Değerlendirmelerin oldukça açık, spesifik ve tekil olarak yapılması gerekmektedir.”⁹

Sübjektif yorumlardan belirtilen değerlendirmeler ışığında uzak kalınmasını açıklayan mahkeme, hukuka uygunluk denetimi yapan yargı mercilerinin gerekçe bölümlerinde detaylı inceleme yapmaktadır. Yargı mercilerinin gerekçelerini soyut bir şekilde, olayın bağlamından uzak ve yetersiz olmasını ifade özgürlüğüne müdahale olarak değerlendirmektedir. Gerekçede ifadelerin statü yükümlülüklerine ne şekilde aykırılık teşkil ettiğinin, ifade ile müdahale arasındaki bağlantının nesnel ve geçerli olarak kurulması gerektiğini belirtmektedir¹⁰. Bununla birlikte mahkemelerden soyut değerlendirme yapılmamasını isteyen Anayasa Mahkemesi, bir kararında memurlar için vakar yani ağırbaşlı tavırlar sergilenmesi gibi soyut bir kavram ile verilen disiplin cezasının ihlale yol açmadığını tespit etmiştir¹¹. Soyut bir kavram sonucunda idari yaptırım uygulanmasının hukuki belirlilik ilkesine uygun olmayacağı, yoruma açık olduğu ve disiplin cezası vermeye yetkili makamların takdir yetkisi artıracak değerlendirilmektedir.

Kararlarında mahkemenin son olarak ölçülülük değerlendirmesi yaptığı görülmektedir. Verilen disiplin cezası ile müdahalenin toplumsal ihtiyaca orantılı olması beklenmekte ve burada cezanın ağırlık derecesi de dikkate alınmaktadır. Gerekçe ilkesine de atfı yapılarak orantılılığın gösterilmesi gerektiği mahkeme kararlarında belirtilmek-

9 Anayasa Mahkemesi, (Hasan Karaağaç, B. No: 2018/21298, 16/11/2023) R.G.: 20/2/2024-32466, (Okan Balcı ve Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası, B. No: 2018/18397, 1/3/2023)

10 Anayasa Mahkemesi, (Evrin Sönmez, B. No: 2019/2241, 12/7/2023), (Remzi Önel, B. No: 2018/7606, 3/11/2022), (Ayfer Kılıçaslan, B. No: 2018/25090, 16/11/2022)

11 Anayasa Mahkemesi, Harun Topuz, B. No: 2020/36910, 19/3/2024

tedir¹².

4.2.“Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı” Kapsamında Verilen Kararların İncelenmesi

Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlenmesi, Anayasa mahkemesi tarafından ifade özgürlüğünün özel bir biçimi olarak görülmekte, kişilerin ortak fikirleri birlikte savunmak ve diğerlerine iletmek için bir araya gelmesine imkân sağladığını belirtilmektedir. Hakkı demokratik toplumların en temel değerlerinden biri olarak göstermektedir. Mezkûr hakka müdahale koşullarını, ifade özgürlüğü ve objektif değerlendirme kriterleri ile değerlendirdiği kararlarında Anayasa mahkemesi düşüncenin serbest ve barışçıl olarak ifade edilmesini aramaktadır¹³.

Anayasa Mahkemesi, idari makamların vermiş oldukları disiplin cezalarının hukuka uygunluklarını denetleyen yargı makamlarının kararlarında detaylı ve somut olayın koşullarını değerlendirerek vermeleri gerektiği belirtmektedir. Sırf bir toplantının katılımcısı olmanın siyasi partilerin propagandası anlamına gelmeyeceğini¹⁴, kamu görevlisinin katılmış olduğu toplantının amacının, konusunun ve kapsamının detaylı olarak açıklanması gerektiğini, kamu görevlisinin toplantıda ne şekilde yer aldığının tespit edilmesini, toplantıda belirtilen fikirlerin gösterim tarzının ifade edilmesi gerektiğini aramaktadır. Yapılan değerlendirmede eğer barışçıl fikirlerin ötesine geçilmiş, şiddet içeren durumlar var ve silah sayılabilecek aletlerin kullanımı söz konusu ise artık Anayasal olarak korunması gereken bir hakkın varlığından bahsedilemeyeceği açıklamaktadır¹⁵.

Düşüncelerin barışçıl ve şiddet içermeyecek şekilde ifade edilebilmesi ile siyasal ve toplumsal çoğulculuğun sağlanabileceğini belirterek, hakkının kullanımının önemine vurgu yapan Anayasa Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararına benzer bir kararda hakkın sınırlandırmasının kamu görevlilerinin statüsünden kaynaklandığını belirtmektedir. Kamu görevlilerinin tarafsızlık ve sadakat ödevleri kapsamında kendilerinden hizmet içerisinde ve hizmet dışında ödev ve sorumluluk bağlamında hareket edilmesinin istenmesini, onların statüsünden kaynaklanmasının meşru bir durum olduğu açıklanmak-

12 Anayasa Mahkemesi, Evrim Sönmez, B. No: 2019/2241, 12/7/2023

13 Anayasa Mahkemesi, Kasım Sığınc ve Diğerleri, B. No: 2019/9517, 9.01.2024

14 Anayasa Mahkemesi, Gülistan Atasoy ve Diğerleri, B. No: 2017/15845, 21/1/2021 R.G.: 26/3/2021-31435

15 Anayasa Mahkemesi, Güven Çelik ve Kadri Dursun, B. No: 2018/5060, 08/06/2023

tadır. Ancak yapılacak araştırmada statünün sağlamış olduğu imkân ve olanaklardan faydalanma yahut memurun faaliyeti ile sadakat ve tarafsızlığının ne şekilde etkilendiğinin, idareye duyulan güvene¹⁶ nasıl tesir edildiğinin de açıklanması gerektiği belirtilmektedir¹⁷.

Kararlarında mahkeme, cezaların şahsi olarak değerlendirilmesi gerektiğini¹⁸, gösteri esnasında olağan şekilde plansız ve gelişen durumlara göre hareketleri içeren polis barikatına yüklenme gibi kısa süreli eylemlerin¹⁹ hakkın kullanımı kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Toplantının barışçıl amaçtan ayrılması ve terör propagandasına dönüştüğü durumlarda artık kamu görevlisinden özenli hareket göstererek ödev ve sorumlulukları kapsamında toplantıdan ayrılmasının kendisinden beklemesinin meşru olduğu açıklanmaktadır²⁰.

Hakkın kullanımının sendikal faaliyet kapsamında kalıp kalmadığı da Anayasa Mahkemesi kararlarında ayrıca incelenmektedir. Bu kapsamda sendikal faaliyetlerin çekirdek alanı olarak, sendika üyelerinin çalışma koşulları, özlük hakları, ekonomik durumları gibi konularda, onların hak ve menfaatlerini korumak ve iyileştirmek olduğu belirtilmekte ve bu çekirdek alan dışındaki faaliyetlerin örgütlenme özgürlüğü kapsamında ele alınması gerektiğini belirtmektedir²¹. Sendikal faaliyetlerin icra edilmesinin memurların ödev ve sorumluluklarını azaltmayacağı belirtilmekle birlikte²², sendikanın çekirdek alanı dışındaki faaliyetler toplantı ve göster, yürüyüşü hakkı kapsamında değerlendirilmektedir²³.

4.3.“Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması Hakkı” Kapsamında Verilen Kararların İncelenmesi

Anayasa Mahkemesinin disiplin hukukuna dair vermiş olduğu kararlarının çoğunluğunun özel hayatın gizliliği konusunda olduğu tespit edilmiştir. Anılan kararların çoğunluğunun Türk Silahlı Kuvvetlerinden çıkarma cezası ile ilgili olarak verildiği görülmüştür.

16 Anayasa Mahkemesi, Mahfuz Karaaslan, B. No: 2019/26363, 27/2/2024, R.G. 6/11/2019-30940

17 Anayasa Mahkemesi, Tonguç Özkan ve Diğerleri, B. No: 2015/1261, 26/09/2019, R.G. 6/11/2019-30940

18 Anayasa Mahkemesi, Yılmaz Güneş, B. No: 2020/29046, 18.09.2024

19 Anayasa Mahkemesi, Sinan Ok, B. No: 2018/24902, 16.11.2023, R.G. 20/2/2024-32466

20 Anayasa Mahkemesi, Şah İsmail Harmancı, B. No: 2018/15359, 17/11/2021

21 Anayasa Mahkemesi, Ahmet Parmaksız, B. No: 2017/29263, 22/5/2019, R.G.10/7/2019-30827

22 Anayasa Mahkemesi, Şah İsmail Harmancı, B. No: 2018/15359, 17/11/2021

23 Anayasa Mahkemesi, Kamuran Kılınç, B. No: 2018/5549, 18/10/2023

Mevzuat değişiklikleri, aynı konular üzerinde yoğunlaşma ve güncel konuların ele alınması bağlamında kararların sadece ilgili bölümleri araştırma kapsamına alınmış, ancak önemli görülen kararlar da çalışmaya dâhil edilmiştir. Bununla birlikte, özel hayatın korunması kapsamında diğer haklara müdahale kriterleri ile Anayasanın 13 ve 20 maddeleri ve diğer maddelerde bulunan kısıtlama kriterlerinin de büyük önem taşıdığı ifade edilmektedir²⁴. Kendine has özellikleri olan Silahlı Kuvvetler²⁵, Kolluk Kuvvetleri²⁶ ve MİT²⁷ gibi kurumlar ile ilgili olarak idarelerin özel hayata müdahale anlamında daha geniş takdir yetkilerinin bulunduğunu ve ilgili meslekleri seçerek belirli bir statüye dâhil olmayı tercih edenlerin, bu yetki kapsamında temel hak ve özgürlükleriyle ilgili diğer kişilerin tabi olmadıkları sınırlamaların kendilerine uygulanmasını kabul ettiklerini belirtilmektedir.

Kararlarında statü ve meslek seçiminden dolayı bireylerin sınırlamaları kabul etmesi belirtilmekle kanun koyucunun bazı kamu görevlilerinin özel hayatlarında yahut hizmet dışında gerçekleştirecekleri eylemlerin de resmi sıfatlarının gerektirdiği saygınlığı ve güven duygusunu bozabileceğinin kabul edilmesinin mümkün olduğu belirtilmektedir²⁸. Özel hayata ilişkin davranışların mahrem kalması konusunda kamu personelinin haklı menfaatleri olduğu, tesis edilen işlemlerde bu mahremiyete saygı gösterilmemesinin kararlarda belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Belirtilen koşullara ilave olarak çalışmada kişisel verilerin²⁹ ele alınmasının sebeplerinin, kamu görevlilerin işlemiş oldukları fiiller ile görevleri arasında bağlantı kurulmasının³⁰, soyut tanımlamalar ve genel ifadelerden ziyade somut olay değerlendirmeleri ile gerekçeli karar konularında Anayasa Mahkemesinin idare ve yargı organları tarafından detaylı bir araştırma yapılmasını istediği değerlendirilmektedir. Verilen disiplin cezalarında özellikle meslekten çıkartma cezalarında olduğu gibi sonuçları itibarıyla kişilerin hayatlarında tesir edecek sonuçlar doğurması sebebiyle orantılılık ilkesine vurgu yapılmaktadır³¹.

24 Anayasa Mahkemesi, Hasan Tarık Karagöz, B. No: 2013/1550, 24/3/2016

25 Anayasa Mahkemesi, Ergün Özlük, B. No: 2015/17513, 18/7/2019

26 Anayasa Mahkemesi, M.S.G, B. No: 2020/35386, 3/10/2024

27 Anayasa Mahkemesi, Ö. Ç., B. No: 2014/8203, 21/9/2016, R.G. 14/10/2016-29857

28 Anayasa Mahkemesi, M.S.G, B. No: 2020/35386, 3/10/2024

29 Anayasa Mahkemesi, Sevilay Sümer, B. No: 2016/7091, 18/7/2019, R.G. 12/9/2019-30886

30 Anayasa Mahkemesi, M.K., B. No: 2016/10325, 10/3/2021, R.G. 31/3/2021-31440

31 Anayasa Mahkemesi, İ.K., B. No: 2014/5427, 26/10/2017

4.4.“Masumiyet Karinesi” Kapsamında Verilen Kararların İncelenmesi

Anayasa mahkemesi, masumiyet karinesini adil yargılanma hakkı kapsamında ele almaktadır. Masumiyet karinesinin iki görüntüsünün olduğu belirtilmektedir. İlkinde, kişi hakkında ceza kovuşturması neticelenip, yargı organınca suçlu bulunmasına kadar, kişinin suçsuz olarak kabul edilmesini gerektirir. Bu gereklilik sadece ceza yargılamasına özgü olmayıp, diğer tüm adli ve idari organları da bağlamaktadır. Kişi hakkında hüküm kuruluncaya kadar, suçluluğu yahut suçsuzluğu hakkında ima ya da açıklamalarda bulunulmamasını gerektirmektedir. İkincisinde ise kişinin ceza yargılamasında suçlu bulunması haricinde verilen kararların, diğer organlar tarafından da kabul edilmesini gerektirir. Kişi hakkında mahkûmiyet kararı haricinde karar verilmesi ile artık suçluluğuna dair şüphe uyandıracak eylem, davranış ve imalardan kaçınılması gerekmektedir³².

Masumiyet karinesi ihlal iddialarını içeren başvurular genellikle ceza davaları ile disiplin hukukunu aynı anda ilgilendiren olay ve olgular üzerinde meydana gelmektedir. Burada öncelikli olarak Anayasa Mahkemesinin iki farklı dal hakkında yapmış olduğu ayrımı belirtmekte de fayda bulunmaktadır. Anayasa Mahkemesi kararlarında cezai sorumluluk ile idari sorumlulukların farklı olduğunu, kişi hakkında cezai sorumluluk isnat edilmese bile daha farklı bir ispat külfeti ile kişinin idari sorumluluk doğabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda mahkeme ceza yargılaması ile idari yargılamanın aynı konu ve olaylara ilişkin farklı sorumluluklar doğurabileceğini açıklamaktadır³³. Zira disiplin hukuku ile ceza hukuku arasında korunan hukuki değer bakımından farklar bulunmaktadır. Ceza hukukundan farklı olarak, disiplin hukuku ile sağlanmak istenen hedef verimli bir çalışma ortamı yaratılması ve bu suretle kamu yararının sağlanmasıdır. Disiplin hukukunda verilen cezaların ise adli bir ceza olmadığı belirtilmektedir³⁴.

Bununla birlikte karar verici konumdaki kişilerin disiplin hukuku bağlamında kullanmış oldukları dil konusu kritik öneme haizdir³⁵. Ceza muhakemesi ile aynı anda yürütülen disiplin hukuku işlemlerinde idari makamlar ile yargı organları bireye cezai sorumluluk yük-

32 Anayasa Mahkemesi, Ahmet Erdemir, B. No: 2016/10891, 9/9/2020 R.G. 8/12/2020-31328

33 Anayasa Mahkemesi, Ayşe Feride Acar ve Aybar Can Acar., B. No: 2019/4191, 15/5/2024

34 Anayasa Mahkemesi, Ayfer Altuntaş ve İkbâl Ünzile Gürsoy, B. No: 2018/24874, 31/3/2022

35 Anayasa Mahkemesi, Ahmet Erdemir, B. No: 2016/10891, 9/9/2020, R.G. 8/12/2020-31328, 31/3/2022

leyecek şekilde ve ceza makamlarınca kişinin henüz suçlu bulunmasını gölgeleyecek ifadeler kullanılması masumiyet karinesine aykırılık teşkil edecektir. Masumiyet karinesi bağlamında kararlar bu anlamda gerekçeli olarak ve bir bütün halinde değerlendirilmelidir³⁶.

5.SONUÇ

Disiplin hukuku kurumların işleyişlerinin düzenlenmesinde önemli bir araç olarak görülmektedir. Bu sayede hem iç hem de dış düzenin sağlanabilmesi amaçlanmaktadır. İdari faaliyetlerin kamu görevlileri marifetiyle yürütülmesi, disiplin hukukunda kamu görevlilerinin temel hak ve özgürlüklerinde bazı sınırlamalar yapmasını gerektirmektedir. Müdahalenin ihlal boyutuna varmaması için Anayasal sınırların neler olduğu çalışma kapsamında belirtilmeye çalışılmıştır.

Anayasa mahkemesinin bireysel başvurulara istinaden vermiş olduğu kararlarda somut olay bazlı, detaylı kriterler tespit ettiği anlaşılmıştır. Kanunilik ilkesinin gerekleri, Anayasanın ilgili maddesinde belirtilen nedenlere dayanma, meşru amaç, demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun olma bu kapsamda kararlarda belirtilen kriterlerdir.

İncelenen kararlarda mahkemenin genellikle soyut tanımlamalardan ziyade somut gerekçeler ve bağlantılar kurulmasını istediği anlaşılmıştır. Kamu görevlerinin fiilleri ile görevleri arasında bağlantının kurulmasını, statü veya konumunun kendisine sağladığı faydaların ne şekilde kullandığının açık olarak ifade edilmesini aramaktadır. İdari ve mahkeme kararlarının somut olaya uygun gerekçeli olması gerektiğini belirtmekte ve kararlarında kendi gerekçelerinin detaylı olarak araştırma neticesinde yapıldığını ifade etmektedir.

Disiplin cezalarının ölçülülük ilkesine uygun olması gerektiğini belirten mahkeme, disiplin cezasının sonuçları ile temel hak ve özgürlüklere müdahale arasında bir denge kurulmasını aramaktadır.

KAYNAKÇA

Aslan, Z. ve Altındağ, H. (2024). Memurların disiplin ve ceza soruşturması. Ankara: Seçkin Hukuk.

Bala, İ. B. (2024). 6413 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Disiplin Kanunu

36 Anayasa Mahkemesi, Akif Özecik, B. No: 2020/29352, 18/9/2024

kapsamında disiplin hukuku ilkelerinin incelenmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Boz, S. S. (2017). Memur disiplin hukukuna hâkim olan temel ilkeler. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 25(2), 15-41.

Bucaktepe, A. (2015). Disiplin makamlarının disiplin cezası vermeyetkileri üzerine bir değerlendirme. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XIX(2), 199-224.

Çınarlı, S. ve Azak, K. (2020). Disiplin cezalarında gerekçe ilkesi. Danıştay Dergisi(152), 109-142.

Çınarlı, S. ve Azak, K. (2021). Danıştay kararları ışığında idari yargıda disiplin cezalarının iptali davalarında tanık delili sorunu. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 29(1), 509-535.

Fiş Üstün, G. (2018). Disiplin soruşturmalarında hukuka aykırı deliller. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 24(1), 17-35.

Güveyi, Ü. (2013). Memur disiplin hukukunda mobbing. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XVII(1-2), 1455-1481.

Hatipoğlu, M. ve Sarıcalar, A. C. (2020). Memur disiplin işlemlerinde amaç unsuru. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 28(2), 675-711.

Korkmaz, K. (2009). Takdir yetkisinin disiplin hukukunda kullanımı ve yargısal denetimi. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XIII(1-2), 241-252.

Mücahit Küçük, Ç. (2021). Kanunilik ilkesinin memur disiplin hukukunda uygulanabilirliği. YBHD, 6(2), 129-174.

Öztürk, İ. ve Sümer, A. E. (2021). Anayasa mahkemesi kararları ışığında yükseköğretim öğrencileri disiplin rejiminin suçta ve cezada kanunilik ilkesi bakımından değerlendirilmesi. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 27(2), s. 1039-1065.

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ İLE İLİŞKİ DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİDE BİLİŞSEL ESNEKLİĞİN ARACI ROLÜ

Yaren MENŞUR¹

Barkan ESKİİLİ²

Özet

Bu araştırmada, kişilik özellikleri, bilişsel esneklik ve ilişki doyumu arasındaki ilişkiler ile bilişsel esnekliğin aracı rolü incelenmiştir. Ayrıca, bu değişkenlerin sosyodemografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı değerlendirilmiştir. Araştırma, 18-65 yaş aralığında 272 kadın ve 192 erkek olmak üzere toplam 464 yetişkin birey ile yürütülmüştür. Veriler, 'Temel Kişilik Özellikleri Envanteri', 'Bilişsel Esneklik Ölçeği' ve 'İlişki Doyumu Ölçeği' ile toplanmış, analizler SPSS ve Process Makro 4 kullanılarak yapılmıştır. Bulgular, değişkenler arasında anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Bilişsel esneklik, bazı kişilik alt boyutları ile ilişki doyumu arasında tam veya kısmî aracı rol oynamaktadır. Erkeklerin dışadönüklük, deneyime açıklık ve bilişsel esneklik düzeyleri; kadınların ise uyumluluk ve nevrotizm düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Evli bireylerde pozitif kişilik özellikleri ve bilişsel esneklik, sevgili/nişanlı bireylerde ise nevrotizm ve ilişki doyumu daha yüksektir. İlişki süresine göre de anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. Elde edilen bulgular ilgili literatür ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlişki Doyumu, Kişilik Özellikleri. Bilişsel Esneklik

THE MEDIATING ROLE OF COGNITIVE FLEXIBILITY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PERSONALITY TRAITS AND RELATIONSHIP SATISFACTION

Abstract

In this study, the relationships between personality traits, cogniti-

1 Yüksek Lisans/Doktora Öğrencisi, TC. İstanbul Gedik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, psikologyarenmensur@gmail.com

2 Dr., Klinik Psikolog, info@barkaneskiili.com

ve flexibility, and relationship satisfaction, as well as the mediating role of cognitive flexibility, were examined. Additionally, it was evaluated whether these variables differed based on sociodemographic characteristics. The research was conducted with a total of 464 adult participants, including 272 women and 192 men, aged between 18 and 65. Data were collected using the "Basic Personality Traits Inventory," the "Cognitive Flexibility Scale," and the "Relationship Satisfaction Scale." Analyses were performed using SPSS and PROCESS Macro v4. The findings revealed significant relationships between the variables. Cognitive flexibility played a full or partial mediating role between some personality subdimensions and relationship satisfaction. Men were found to have higher levels of extraversion, openness to experience and cognitive flexibility, while women scored higher in agreeableness and neuroticism. Married individuals had higher levels of positive personality traits and cognitive flexibility, whereas those in dating/engaged relationships had higher levels of neuroticism and relationship satisfaction. Significant differences were also observed based on the duration of the relationship. The results were discussed in light of the relevant literature.

Key Words: Relationship Satisfaction, Personality Traits, Cognitive Flexibility

1. GİRİŞ

Romantik ilişkilerin devamlılığının sağlanıp sağlanamayacağının öngörülmesinde, ilişkiden alınan doyumun önemli kıstaslardan biri olduğu görülmektedir. İlişkiden duyulan memnuniyet aynı zamanda önemli bir yaşam sonucu olarak kabul edilmektedir (Hendrick, 1988; Malouff, 2010). Bu durum araştırmacıların ilgisini çekmiş 'Romantik ilişki içerisinde bireylerin ilişkiden memnun olmalarını neler sağlar?' (Rusbult, 1983; Hendrick ve ark., 1988) gibi soruların sorulmasına ve bu konu kapsamında araştırmaların başlamasına yol açmıştır.

Alanyazında, ilişki doyumu ile birçok farklı değişken arasındaki ilişkinin incelendiği çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu araştırmanın değişkenlerinden biri olan beş faktör kişilik özellikleri ile ilişki doyumu arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların sonuçlarının ise tutarsız olduğu görülmektedir. Örneğin bazı araştırmalar tüm kişilik boyutlarıyla ilişki doyumu arasında anlamlı ilişkiler bulurken (Heller vd., 2004), bazıları yalnızca belirli boyutlarda anlamlı ilişkiler saptamıştır (Malouff ve ark., 2010). Özellikle deneyime açıklık boyutu tutarsız sonuçlar

göstermektedir (Weidman, 2017; Dyrenforth vd., 2010; Karney ve Bradbury, 1995; Solomon ve Jackson, 2014). Ayrıca, ilişki doyumuyla en güçlü ilişkili kişilik özelliği konusunda da literatürde bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu nedenle, bu alandaki araştırmalara devam edilmesi ve bilgi birikimine katkıda bulunması açısından öneme sahip olduğu görülmektedir.

İlişki doyumunu etkilediği görülen bir diğer faktör ise bilişsel esnekliktir. İlişkilerin doğasında bulunan karmaşıklık, bireyin ilişki süreçlerinde esnek düşünebilme ve hareket edebilme becerisine duyulan gereksinimi artırmaktadır (Nar ve ark., 2022). Araştırmalar, bireyin sağlıklı ve doyum verici ilişkiler kurmasında etkili olan faktörler ile bilişsel esneklik arasında da anlamlı ilişkiler bulunduğunu göstermektedir (Nar ve ark., 2022; Dunley ve Martin, 2006; Martin ve Anderson, 1998).

Kişilik özellikleri ile bilişsel esneklik arasındaki ilişkinin incelenmesi de bu araştırmanın konularından biridir. Bireyin sahip olduğu kişilik özellikleri, nasıl düşündüğünü, hissettiğini ve davrandığını belirlemede rol oynamaktadır. Çalışmalar kişilik özelliklerinin bilişsel esnekliği anlamlı düzeyde etkilediğini ortaya koymuştur (Smith ve Konik, 2021; Odacı ve Çıkrıkçı, 2019; Jensen-Campbell ve ark., 2002; Kara, 2023). Smith ve Konik (2021) Kişiliğin bir parçası olan bilişsel süreçlerin bilişsel esnekliği üzerinde etkili olabileceğini öne sürmüştür. Literatür incelendiğinde kişilik özellikleri ile bilişsel esneklik arasındaki ilişkinin yeterince aydınlatılmadığı görülmektedir. Bu nedenle bu araştırma literatüre katkı sağlayacağından dolayı öneme sahiptir.

Bu araştırmanın bir diğer konusu kişilik özellikleri ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide bilişsel esnekliğin olası aracı rolüdür. Alanyazında olumlu kişilik özelliklerinin, bireyin bilişsel esneklik düzeyini artırdığına dair bulgular yer almaktadır (Smith ve Konik, 2021; Odacı ve Çıkrıkçı, 2019; Kara, 2023). Araştırmalar, bilişsel esneklik ile ilişki doyumu arasında da pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğunu saptamıştır (Hill, 2009; Nar, 2022; Çelik, 2022; Şimşek, 2021). Ayrıca, bilişsel esnekliğin aracı rolünü inceleyen çalışmalarda; bu değişkenin çocukluk çağı travmaları ile ilişki doyumu (Genç, 2024) ve kişilik özellikleri ile yaşam doyumu (Smith ve Konik, 2021; Odacı ve Çıkrıkçı, 2019) arasındaki ilişkilerde anlamlı bir aracı rol üstlendiği görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda, bilişsel esnekliğin, kişilik özelliklerinin ilişki doyumu üzerindeki etkisini açıklamada önemli bir rol üstlenebileceği düşünülmektedir.

1.1 Araştırmanın Hipotezleri

H1: Kişilik özellikleri alt boyutları (dışadönüklük, sorumluluk, deneyime açıklık, uyumluluk ve nevrotizm,) ile ilişki doyumunu anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

H2: Kişilik özellikleri alt boyutları (dışadönüklük, sorumluluk, deneyime açıklık, uyumluluk ve nevrotizm) ile bilişsel esnekliği anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

H3: Bilişsel esneklik ile ilişki doyumunu anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

H4: Kişilik özellikleri alt boyutları (dışadönüklük, sorumluluk, deneyime açıklık, uyumluluk ve nevrotizm) ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide bilişsel esneklik aracı bir rol üstlenmektedir.

H5: Kişilik özellikleri, bilişsel esneklik, ilişki doyumu katılımcıların demografik bilgilerine (cinsiyet, ilişki süresi, ilişki düzeyi) göre anlamlı farklılık göstermektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İlişki Doyumu

İlişki doyumu, kişinin içinde bulunduğu ilişkiye kendi perspektifinden bakarak, ilişki adına yaşamış olduğu memnuniyet, tatminlik, mutluluk duygularını genel anlamda değerlendirilmesidir (Hawkins, 1968). Aynı şekilde, Rusbult ve Buunk (1993) da ilişki doyumunu, bireyin kendi ilişkisine yönelik genel değerlendirmesi olduğunu açıklamaktadır. Spainer (1976) ise ilişki doyumunu, bireyin mutlu, tatmin edici olarak subjektif bir şekilde değerlendirmesi olarak açıklamaktadır. Sabatelli (1968) de bireyin ilişkisinin sürdürülebilirliği, bireylerin karşılıklı beklentiler içerisinde olması, uyum ve ilişki kalitesinin ilişki doyumu üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Hendrick (1988)'e göre, ilişkiden alınan doyum düzeyi, bireylerin partnere olan bağlılığı ve ilişki içerisinde kendini açabilme düzeyi üzerinde etkili olmaktadır. Aynı zamanda, ilişkiden alınan doyum, ilişkinin kalitesini etkilemektedir.

Yakın ilişkilerde bireyin kişiliği ile karşısındaki bireyin kişiliği bağlantı kurmaktadır. Araştırmalar, bu bağlantı sayesinde birbirimiz üzerinde etki bırakabildiğimizi ifade etmektedir. Bu nedenle, kişilik faktörünün ilişki memnuniyetini etkilemesi araştırmacılar tarafından beklenmiştir (White vd., 2004; Bradbury ve Fincham, 1988). Watson vd. (2000), 74 evli çift ve 136 flört çift ile gerçekleştirdikleri çalışmada,

kişilik özelliklerinin ilişki doyumu üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırma bulgularına göre kişilik özelliklerinin hem evli hem de flört eden çiftlerin ilişki memnuniyeti üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nar ve ark. (2022), bilişsel esneklik ve ilişkiye özgü akılcı olmayan inançların ilişki doyumu üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, bilişsel esneklik arttıkça ilişki doyumunun arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu araştırma, ilişkilerde yaşanan sorunlara karşı bilişsel esnekliğin koruyucu bir görevi olabileceği üzerinde durmuştur. Yeşilsoy (2024), 19 ile 51 yaş aralığında romantik ilişkisi bulunan 405 katılımcıyla gerçekleştirdiği araştırmasında, bilişsel esnekliğin algılanan romantik ilişki kalitesini anlamlı düzeyde yordadığını ortaya koymuştur.

2.1.1. Beş Faktör Kişilik Özellikleri

Costa ve McCrae (1992), NEO-PI-R de beş faktör kişilik özelliklerinin, boyutlarıyla ilişkili sıfatları şöyle açıklamaktadır: Dışadönük bireylerin en dikkat çekici özelliği sosyalliktir. Bu bireyler; atılgan, enerjik, heyecanlı, sıcakkanlı, olumlu ve sosyallik sıfatları ile ilişkilendirilmiştir. Dışadönüklüğün bir ucunda ise içedönük bireyler bulunmaktadır. Uyumluluk bir diğer adıyla geçimlilik kişilik özelliği ise işbirlikçi ve güvenilir özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Uyumlu insanlar; alçakgönüllü, uyumlu, sempatiklik özellikleri ile karakterizedir. Bu alt boyutun diğer ucunda ise karşıtlık bulunmaktadır. Sorumluluk kişilik özelliği, öz disiplinli ve düzenli olmaları ile iyi bilinirler. Sorumluluk sahibi bireyler; görev bilinci olan, başarı arzusuna sahip, mantık yoluyla hareket eden bireylerdir. Nevrotizm bir diğer adıyla duygusal dengesizlik; endişe, öfke, dürtüsellik, huzursuzluk özellikleri ile tanımlanmaktadır. Duygusal olarak dengesiz olan bu bireylerin depresyon yaşama ihtimalleri diğer alt boyutlara oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Bu kişilik özelliğinin diğer ucunda ise duygusal açıdan dengeli kişilik özellikleri bulunmaktadır. Deneyime açık bireyler, hayal güçleri ve farklı deneyimlere karşı olan ilgileri ile bilinirler. Açık bireyler; entelektüel olarak birikimli, yeni ve çeşitli fikirler karşısında daha esneyebilen ve estetikliğe ilgi duyan özelliklere sahiptir. Bu boyutun diğer ucunda ise kapalılık bulunmaktadır. Bu boyutlara ek olarak, Gençöz ve Öncül (2012) tarafından Türk kültürüne özgü olarak geliştirilen olumsuz değerlik alt boyutu, bireyin kendisini toplum tarafından hoş karşılanmayan, örneğin kibirli, sinsiy ya da kötü niyetli biri olarak tanımlama eğilimini ifade etmektedir.

2.1.1.1. Bilişsel Esneklik

Martin ve Anderson (1998), bilişsel esnekliği, bireyin iletişimdeki alternatif yolların farkında olma, durum ve olaya uyum sağlama motivasyonu ve esnek davranmaya ilişkin öz yeterlilik algısı olarak ifade etmektedir. Yaşamımızda var olan karmaşıklıklar, bizlerin bilişsel olarak esnek olma ihtiyacını meydana getirmektedir. Bilişsel esneklik, önceki araştırmalarda bir biliş problemi olarak ele alınırken, zamanla iletişim yönünden incelenmeye başlanmıştır. İletişim yetkinliği için esneklik kavramı temel bir bileşendir ve bireylerin esneklik gösterebilmeleri için bilişsel olarak esnek olabilmeleri gerekmektedir. Martin ve Anderson (1998), bilişsel olarak esnek bireylerin; sorumluluk sahibi, atılgan, iletişime açık, kendine güvenen, esnek, anlayışlı, uyumlu ve dikkatli kişiler olduklarını ifade etmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, bilişsel esnekliğin; dışadönüklük, gelişime açıklık, geçimlilik, sorumluluk ve nevrozizm kişilik boyutlarıyla ilişkili olduğu söylenebilmektedir.

Martin ve Rubin (1995) ise, bilişsel esnekliği üç temel özelliklerle tanımlamaktadır. Bunlar: bireyin durumlar karşısında alternatif seçeneklerin farkında olması, yeni durumlara uyum sağlama konusunda istekli ve motive olması, esnek davranabileceğine dair bir inanca sahip olmasıdır. Bu bağlamda, bilişsel olarak esnek bireyler, farklı iletişim yollarını denemeye, alışılmadık durumlarla başa çıkmaya ve davranışlarını koşullara göre uyarlamaya açık kişiler olarak görülmektedir.

Smith ve Konik (2021), 258 yetişkin katılımcı ile gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında beş büyük kişilik özellikleri ile yaşam doyumu arasında bilişsel esnekliğin aracı rol üstlenip üstlenmediği incelenmiştir. Araştırmalarında her bir kişilik özelliği ile yaşam doyumu arasında bilişsel esnekliğin aracılık rolü üstlendiği sonucu saptanmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın temel amacı, kişilik özellikleri, bilişsel esneklik ve ilişki doyumu arasındaki ilişkileri incelemektir. Araştırmada, kişilik özellikleri ve bilişsel esnekliğin ilişki doyumu üzerindeki etkisi değerlendirilecek; ayrıca, bilişsel esnekliğin kişilik özellikleri ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide aracı bir rol oynayıp oynamadığı araştırılacaktır. Ek olarak, bu değişkenlerin cinsiyet, ilişki düzeyi ve ilişki süresi gibi demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenecektir.

Literatürde, kişilik özellikleri, bilişsel esneklik ve ilişki doyumunu aynı anda inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bilişsel esnekliğin bu ilişkideki rolü, ilişki doyumu üzerindeki etkisi ve kişilik özellikleri

ile olan ilişkisinin detaylı bir şekilde incelenmesi, bu alandaki mevcut bilgi boşluklarını doldurmayı amaçlaması açısından önem taşımaktadır. Ek olarak, yapılan çalışmalar bilişsel esnekliğin ilişki doyumunu olumlu yönde etkilediğini ortaya koymakla birlikte, bu konuda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, bilişsel esneklik ve ilişki doyumu arasındaki ilişkinin derinlemesine incelenecek olması, literatüre katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

4. YÖNTEM

4.1 Araştırmanın Modeli ve Örneklemi

Bu araştırmada ilişkisel tarama deseni kullanılmıştır. İlişkisel tarama deseni, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkileri incelemek ve bu ilişkiler üzerinden sebep-sonuç çıkarımları yapmak amacıyla kullanılan bir yöntemdir (Gürbüz ve Şahin, 2018).

Araştırmanın çalışma grubunu, 18-65 yaş arasında romantik ilişki yaşayan sevgili, nişanlı ve evli bireyler oluşturmaktadır.

Katılımcılara ulaşabilmek amacıyla kolay ulaşılabilir örneklem ve kartopu örneklem yöntemleri tercih edilmiştir. Kolay ulaşılabilir örneklem, araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlayan bireylerden elde edilen verilere dayanmaktadır. Kartopu örneklem ise uygun katılımcıların, mevcut çalışma grubundaki bireyler aracılığıyla araştırmaya dahil edilmesi amacıyla kullanılan bir yöntemdir (Gürbüz ve Şahin, 2018).

4.2 Veri toplama Araçları

4.2.1 Demografik Bilgi Formu: Katılımcıya ait cinsiyet, ilişki düzeyi, ilişkinin süresi ile ilgili bilgileri sorgulamak için araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

4.2.2 İlişki Doyumu Ölçeği (İDÖ)

Hendrick (1988) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Curun (2001) tarafından yapılan ölçek, 7 maddeden oluşmakta ve 7'li Likert tipi derecelendirme sistemiyle değerlendirilmektedir. Alt boyutu bulunmayan ölçeğin 4. ve 7. maddeleri ters kodlanmakta olup, toplam puan 7 ile 49 arasında değişmektedir. Ölçeğin geliştirildiği çalışmada iç tutarlılık katsayısı .89 olarak bulunmuştur. Curun (2001) tarafından yapılan araştırmada ise güvenilirlik katsayısı .86 olarak saptanmıştır. Literatürde, ilişki doyumunu inceleyen çalışmalarda en çok tercih edilen, geçerliliği ve güvenilirliği yüksek bir ölçektir.

4.2.3 Bilişsel Esneklik Ölçeği (BEÖ)

Martin ve Rubin (1995) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Altunkol (2018) tarafından yapılan ölçek, 12 madde içermekte ve 6'lı Likert tipi ölçekle değerlendirilmektedir. Alt boyutu bulunmayan ölçeğin 2., 3., 5. ve 10. maddeleri ters kodlanmaktadır. Martin ve Anderson (1998), ölçeği üç farklı örneklem üzerinde test ederek, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu ortaya koymuştur.

4.2.3 Temel Kişilik Özellikleri Ölçeği (TKÖÖ)

Gençöz ve Öncül (2012) tarafından geliştirilen Temel Kişilik Özellikleri Ölçeği, Beş Faktör Kişilik Kuramı temel alınarak Türk kültürüne özgü biçimde oluşturulmuştur. Ölçek, 5'li Likert tipi derecelendirmeye değerlendirilen 45 maddeden ve altı alt boyuttan oluşmaktadır. Gençöz ve Öncül (2012) tarafından yapılan güvenilirlik analizine göre, her bir boyutun Cronbach Alfa güvenirlik katsayıları sırasıyla; dışadönüklük için .89, uyumluluk için .85, nevrozizm için .83, deneyime açıklık için .80, sorumluluk için .85 ve olumsuz değerlik için .71 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, ölçeğin literatürle uyumlu ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

5. BULGULAR

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Betimleyici Bulgular

Demografik	Gruplar	N	%
Değişkenler			
Cinsiyet	Kadın	272	58,6
	Erkek	192	41,4
İlişki Düzeyi	Sevgili/ Nişanlı	262	56,5
	Evli	202	43,5
	0-1 yıl	102	22,0
	1yıl 1 ay-5yıl	162	34,9
İlişki Süresi	5yıl- 1 ay- 10 yıl	67	14,4
	+10 yıl	133	28,7
	Toplam	464	100,0

Araştırmaya 18-65 yaş arasında 464 kişi katılmıştır. Katılımcıların %58,6'sını kadınlar, %41,4'ünü erkekler oluşturmaktadır. Bu katı-

lınımcıların %56,5' i, Sevgili/ Nişanlı, %43,5 'i ise evli katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların partnerleri ile ilişkileri ne kadar süredir devam ettiği incelendiğinde ise %22'si 0-1yıl, %34,9'u 1yıl 1 ay-5yıl, %14,4'ü 5yıl- 1 ay-10yıl, %28,7'si ise 10 yıldan fazladır partner oldukları görülmektedir.

Tablo 2: Ölçümlere Ait Betimsel İstatistiklerin ve Basıklık, Çarpıklık, Cronbach Alpha Katsayılarının Değerlendirilmesi

Ölçümler	n	min	maks	$\bar{X}$	SS	Basıklık	Çarpıklık	Cronbach Alpha
Dışadönüklük	464	17	40	31,11	5,320	-0,340	-0,361	0.80
Sorumluluk	464	18	40	31,45	5,235	-0,354	-0,446	0.82
Nevrotizm	464	9	41	24,73	6,543	-0,438	-0,014	0.80
Uyumluluk	464	25	40	35,22	3,694	-0,617	-0,505	0.81
Deneyime Açıklık	464	15	30	23,02	3,101	-0,257	-0,125	0.58
Olumsuz değerlilik	464	6	15	8,429	2,261	0,200	0,883	0.40
Bilişsel Esneklik	464	35	72	55,58	7,665	-0,115	-0,137	0.76
İlişki Doyumu	464	22	49	41,28	6,444	0,244	-0,910	0.86

Araştırmaya katılan 464 katılımcının cevaplandırmış olduğu ölçeklere ait betimsel istatistikler, normal dağılım göstergeleri ve iç tutarlılık katsayıları analiz edilmiştir. Değişkenlerin basıklık değerleri -0,617 ile 0,244 arasında; çarpıklık değerleri ise -0,910 ile 0,883 arasında değişmektedir. Bu değerlerin tamamı ± 1 aralığında olduğundan, veri setinin normal dağıldığı ve parametrik testler için gerekli temel varsayımları sağladığı kabul edilmiştir. Ölçümlere ilişkin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları incelendiğinde, Temel Kişilik Özellikleri Ölçeği'nin olumsuz değerlilik alt boyutunun düşük düzeyde güvenilirliğe (0.40) sahip olduğu görülmüştür. Bu nedenle, söz konusu alt boyut gruplar arası fark testleri, korelasyon analizleri ve Hayes Process analizlerine dahil edilmemiştir.

Tablo 3: Cinsiyete Göre Kişilik Özellikleri, Bilişsel Esneklik ve İlişki Doyumu Değişkenlerine İlişkin T-test Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	Ort.	Standart sapma	t	P
Dışadönüklük	Kadın	272	30,69	5,405	-2,049	,041*
	Erkek	192	31,71	5,151		
Sorumluluk	Kadın	272	31,36	5,196	-0,447	,655
	Erkek	192	31,58	5,302		
Nevrotizm	Kadın	272	25,74	6,425	4,030	,000**
	Erkek	192	23,29	6,458		
Uyumluluk	Kadın	272	35,48	3,661	1,776	,076
	Erkek	192	34,86	3,719		
Deneyime Açıklık	Kadın	272	22,53	3,149	-4,126	,000**
	Erkek	192	23,71	2,900		
Bilişsel Esneklik	Kadın	272	54,70	7,533	-2,962	,003*
	Erkek	192	56,82	7,698		
İlişki Doyumu	Kadın	272	40,54	6,634	,2,954	,003*
	Erkek	192	42,33	6,027		

** $p < .01$, * $p < .05$; Kullanılan test: Bağımsız Örneklem T-Testi

Tablo 1.2' de sunulan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre, cinsiyet değişkenine bağlı olarak kişilik özellikleri alt boyutları, bilişsel esneklik ve ilişki doyumu değişkenlerinde anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. Erkek katılımcıların dışadönüklük ($p = ,041 < .05$), deneyime açıklık ($p = ,000 < .01$), bilişsel esneklik ($p = ,003 < .05$) ve ilişki doyumu ($p = ,003 < .05$) puan ortalamaları kadın katılımcılardan anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Buna karşılık, kadın katılımcıların nevrozizm puan ortalamaları erkeklere kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır ($p = ,000 < .01$). Sorumluluk alt boyutunda ise cinsiyete göre anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p = ,655 > .05$).

Tablo 4: İlişki Düzeyine Göre Kişilik Özellikleri, Bilişsel Esneklik ve İlişki Doyumu Değişkenlerine İlişkin T-test Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	Ortalama	Standart sapma	t	P
Dışadönüklük	Sevgili/ Nişanlı	262	30,56	5,290	-2,568	,011*
	Evli	202	31,83	5,285		
Sorumluluk	Sevgili/ Nişanlı	262	30,17	5,355	-6,236	,000**
	Evli	202	33,11	4,582		
Nevrotizm	Sevgili/ Nişanlı	262	25,97	6,662	4,782	,000**
	Evli	202	23,11	6,029		
Uyumluluk	Sevgili/ Nişanlı	262	34,84	3,740	-2,531	,011*
	Evli	202	35,71	3,583		
Deneyime Açıklık	Sevgili/ Nişanlı	262	22,82	3,078	-1,579	,116
	Evli	202	23,28	3,118		
Bilişsel Esneklik	Sevgili/ Nişanlı	262	54,65	7,028	-2,931	,003*
	Evli	202	56,78	8,285		
İlişki Doyumu	Sevgili/ Nişanlı	262	41,90	6,170	2,379	,019*
	Evli	202	40,48	8,712		

** $p < .01$, * $p < .05$; Kullanılan test: Bağımsız Örneklem T-Testi

Tablo 1.3'te yer alan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre, ilişki durumu (sevgili/nişanlı ve evli) değişkenine bağlı olarak kişilik özellikleri, bilişsel esneklik ve ilişki doyumu düzeylerinde anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Sevgili/nişanlı bireylerin ilişki doyumu ($p = ,019 < .05$) ve nevrozizm ($p = ,000 < .01$) puan ortalamaları evli bireylere kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Buna karşılık, evli bireylerin uyumluluk ($p = ,011 < .05$), sorumluluk ($p = ,000 < .01$), dışadönüklük ($p = ,011 < .05$) ve bilişsel esneklik ($p = ,003 < .05$) düzeyleri sevgili/nişanlı bireylere göre daha yüksek çıkmıştır. Deneyime açıklık alt boyutunda ise ilişki durumu grupları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p = ,116 > .05$).

Tablo 5: İlişki Süresine Göre Kişilik Özellikleri, Bilişsel Esneklik ve İlişki Doyumu Değişkenlerine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	İlişki Süresi	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	p
Dışadönüklük	Gruplar arası	113,596	3			
	Gruplar içi	12992,88	460	37,865	1,3	
	Toplam	13106,48	463	28,245	41	,261
Sorumluluk	Gruplar arası	1111,06	3			
	Gruplar içi	11582,15	460	370,355	14,	
	Toplam	12693,22	463	25,179	70	,000**
Nevrotizm	Gruplar arası	724,389	3			
	Gruplar içi	19102,93	460	241,463	5,8	
	Toplam	19827,32	463	41,528	14	,001*
Uyumluluk	Gruplar arası	109,113	3			
	Gruplar içi	6210,12	460	36,371	2,6	
	Toplam	6319,23	463	13,500	94	,046*
Deneyime Açıklık	Gruplar arası	28,913	3			
	Gruplar içi	4423,826	460	9,638	1,0	
	Toplam	4452,739	463	9,617	02	,392
Bilişsel Esneklik	Gruplar arası	424,600	3			
	Gruplar içi	26784,12	460	141,533	2,4	
	Toplam	2708,72	463	58,226	31	,065
İlişki Doyumu	Gruplar arası	429,288	3			
	Gruplar içi	18797,58	460	143,096	3,5	
	Toplam	19226,87	463	40,864	02	,015*

** $p < .01$, * $p < .05$; Kullanılan test: Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

Tablo 1.4'te yer alan ANOVA sonuçlarına göre, ilişki süresi değişkenine bağlı olarak kişilik özelliklerinden sorumluluk ($p = ,000 < .01$), nevrozizm ($p = ,001 < .01$) ve uyumluluk ($p = ,046 < .05$) alt boyutları ve ilişki doyumu ($p = ,015 < .05$) değişkeninde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Buna karşılık, dışadönüklük ($p = ,261 > .05$), deneyime açıklık ($p = ,392 > .05$) ve bilişsel esneklik ($p = ,065 > .05$) değişkenlerinde ilişki süresine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Tablo 6: İlişki Süresine Göre Kişilik Özellikleri Alt Boyutları ve İlişki Doyumu Değişkenlerine Tukey HSD Testi Sonuçları

Ölçümler	İlişki Süresi	N	Ort.	SS	F	p	Anlamlı Fark Tukey
İlişki Doyumu	0-1 yıl ⁽¹⁾	102	42.39	5.82	3.50	.015*	(1>4)
	1 yıl 1 ay-5 yıl ⁽²⁾	162	41.73	6.25			
	5 yıl 1 ay-10 yıl ⁽³⁾	67	41.35	6.63			
	+10 yıl ⁽⁴⁾	133	39.86	6.84			
Sorumluluk	0-1 yıl ⁽¹⁾	102	29.72	5.13	14.70	.000**	(4>1)
	1 yıl 1 ay-5 yıl ⁽²⁾	162	30.54	5.24			(4>2)
	5 yıl 1 ay-10 yıl ⁽³⁾	67	31.94	5.14			(3>1)
	+10 yıl ⁽⁴⁾	133	33.66	4.56			
Uyumluluk	0-1 yıl ⁽¹⁾	102	34.59	3.87	2.69	.046*	(4>1)
	1 yıl 1 ay-5 yıl ⁽²⁾	162	35.0	3.57			
	5 yıl 1 ay-10 yıl ⁽³⁾	67	35.41	4.07			
	+10 yıl ⁽⁴⁾	133	35.88	3.42			
Nevrotizm	0-1 yıl ⁽¹⁾	102	26.17	6.61	5.81	.001*	(1>3)
	1 yıl 1 ay-5 yıl ⁽²⁾	162	25.56	6.60			(1>4)
	5 yıl 1 ay-10 yıl ⁽³⁾	67	23,47	7,14			(2>4)
	+10 yıl ⁽⁴⁾	133	23,24	5,71			

**p<.01, *p<.05; Kullanılan test: Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) a: Tukey Testi

Tukey HSD testi sonuçları incelendiğinde, ilişki doyumu düzeyi ilişki süresine göre farkı istatistiksel olarak anlamlılık gösterdiği saptanmıştır ($p=.015<0.05$). 10 yıl ve daha uzun süredir ilişki içinde olan bireylerin ($x=39,8$) doyum düzeyi ortalaması 0-1 yıl arasında ilişki süresi olan bireylerin ortalamasına ($x=42,3$) göre daha düşüktür.

Sorumluluk kişilik özelliğinin ilişki süresi değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği saptanmıştır ($p=.000<0.01$). 10 yıl ve üzeri ilişki süresine sahip ($x=33,6$) katılımcıların sorumluluk düzeyi 0-1 yıl ($x=29,7$), 1 yıl 1 ay- 5 yıl ($x= 30,5$) ilişki sürelerine sahip katılımcılardan daha yüksektir. 5 yıl 1 ay- 10 yıl ilişki süresine sahip katılımcıların sorumluluk düzeyi ($x=31,9$) ise 0-1 yıl ($x=29,7$) ilişki sürelerine sahip katılımcılardan daha yüksektir.

Kişilik özellikleri uyumluluk alt boyutu ilişki süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p=,046<0.05$). 10 yıl ve üzeri ilişki süresine sahip ($x=35,8$) katılımcıların uyumluluk düzeyi 0-1 yıl ($x=34,5$) ilişki sürelerine sahip katılımcılardan daha yüksektir.

Kişilik özellikleri nevrotizm alt boyutu ilişki süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p=,001<0.05$). 0-1 yıl ($x=26,1$) ilişki süresine sahip katılımcıların nevrotiklik düzeyi 5 yıl 1ay- 10 yıl ($x=23,5$) ve +10 yıl ($x=23,2$) olanlara göre daha yüksektir. 1 yıl 1 ay-5 yıl ilişki süresine sahip katılımcıların nevrotizm düzeyi ($x=25.5$) ise +10 yıl (23,2) ilişki süresine sahip katılımcılardan daha yüksektir.

Tablo 7: Korelasyon Analizleri

	Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
1	Nevrotizm	1						
2	Uyumluluk	-,178**	1					
3	Dışadönüklük	-,298**	,286	1				
4	Deneyime A.	-,198**	,299**	,446**	1			
5	Sorumluluk	-,185**	,397**	,274**	,356**	1		
6	Bilişsel Esneklik	-,256**	,257**	,371**	,449**	,356**	1	
7	İlişki Doyumu	-,121**	,156**	,160**	158**	,129**	,187**	1

** $p<.01$, * $p<.05$; Kullanılan test: Pearson Korelasyon Testi

Tablo 1.6 incelendiğinde, bilişsel esneklik ile kişilik özellikleri arasında anlamlı korelasyonlar tespit edilmiştir. Bilişsel esneklik; uyumluluk ($r = ,257$, $p < .01$), dışadönüklük ($r = ,371$, $p < .01$), deneyime açıklık ($r = ,449$, $p < .01$) ve sorumluluk ($r = ,356$, $p < .01$) ile pozitif yönde; nevrotizm ($r = -,256$, $p < .01$) ile negatif yönde anlamlı ilişkilidir.

İlişki doyumu değişkeni ise uyumluluk ($r = ,156$, $p < .01$), deneyime açıklık ($r = ,158$, $p < .01$), dışadönüklük ($r = -,126$, $p < .01$) ve sorumluluk ($r = ,129$, $p < .01$) ile anlamlı düzeyde ilişkili bulunmuştur. Ayrıca, ilişki doyumu ile nevrotizm arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r = -,122$, $p < .01$). Son olarak, bilişsel esneklik ile ilişki doyumu arasında da pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = ,187$, $p < .01$).

Tablo 8: Kişilik Özellikleri ile İlişki Doyumu Arasındaki İlişkide Bilişsel Esnekliğin Aracı Rolü

	<i>B</i>	<i>SH</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	%95 GA	
						<i>Alt Sınır</i>	<i>Üst Sınır</i>
Dışadönüklük→ Bilişsel Esneklik	0.53	0.06	0.37	8.58	<.001***	0.41	0.66
Sorumluluk→ Bilişsel Esneklik	0.52	0.06	0.36	8.19	<.001***	0.40	0.65
Uyumluluk→ Bilişsel Esneklik	0.53	0.09	0.26	5.71	<.001***	0.35	0.72
Nevrotizm→ Bilişsel Esneklik	-0.30	0.05	-0.26	-5.69	<.001***	-0.40	-0.20
Deneyime Açıklık→ Bilişsel Esneklik	1.11	0.10	0.45	10.81	<.001***	0.91	1.31
Bilişsel Esneklik→ İlişki Doyumu	0.16	0.04	0.19	4.09	<.001***	0.08	0.23
Dışadönüklük→ İlişki Doyumu (Toplam Etki (c1))	0.19	0.06	0.16	3.47	0.001**	0.08	0.30
Doğrudan Etki (c1)	0.13	0.06	0.10	2.14	0.033*	0.01	0.24
Dolaylı Etki (c1) (Toplam)	0.06	0.03	0.06			0.02	0.12
Sorumluluk→ İlişki Doyumu (Toplam Etki (c2))	0.16	0.06	0.13	2.81	0.005**	0.05	0.27
Doğrudan Etki (c2)	0.09	0.06	0.07	1.48	0.140	-0.03	0.21
Dolaylı Etki (c2) (Toplam)	0.07	0.02	0.06			0.03	0.12
Uyumluluk→ İlişki Doyumu (Toplam Etki (c3))	0.27	0.08	0.16	3.39	0.001**	0.11	0.43
Doğrudan Etki (c3)	0.20	0.08	0.12	2.46	0.014*	0.04	0.36
Dolaylı Etki (c3) (Toplam)	0.07	0.03	0.04			0.02	0.13
Nevrotizm→ İlişki Doyumu (Toplam Etki (c4))	-0.12	0.05	-0.12	-2.62	0.009**	-0.21	-0.03
Doğrudan Etki (c4)	-0.08	0.05	-0.08	-1.65	0.099	-0.17	0.01
Dolaylı Etki (c4) (Toplam)	-0.04	0.02	-0.04			-0.07	-0.01
Deneyime Açıklık→ İlişki Doyumu (Toplam Etki (c5))	0.33	0.10	0.16	3.44	0.001**	0.14	0.52
Doğrudan Etki (c5)	0.19	0.11	0.09	1.82	0.069	-0.02	0.40
Dolaylı Etki (c5) (Toplam)	0.14	0.05	0.07			0.04	0.24

Elde edilen sonuçlara göre, bilişsel esnekliğin ilişki doyumunu anlamlı ve pozitif yönde yordadığı belirlenmiştir ($B = 0.16$, $SH = 0.04$, $\beta = 0.19$, $t = 4.09$, $p < .001$, %95 GA= 0.08, 0.23). Bilişsel esnekliği yüksek bireylerin ilişkilerinden daha fazla doyum elde ettikleri söylenebilir.

Dışadönüklük düzeyinin bilişsel esneklik üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi olduğu saptanmıştır ($B = 0.53$, $SH = 0.06$, $\beta = 0.37$, $t = 8.58$, $p < .001$, %95 GA= 0.41, 0.66). Bu bulgu, dışadönük bireylerin düşünsel esneklik düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Dışadönüklüğün ilişki doyumu üzerindeki toplam etkisi anlamlı bulunmuştur ($B = 0.19$, $SH = 0.06$, $\beta = 0.16$, $t = 3.47$, $p = .001$, %95 GA= 0.08, 0.30). Doğrudan etki de anlamlıdır ($B = 0.13$, $SH = 0.06$, $\beta = 0.10$, $t = 2.14$, $p = .033$, %95 GA [0.01, 0.24]). Bununla birlikte, dolaylı etkinin %95 güven aralığı (0.02, 0.12) olup anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç, dışadönüklüğün ilişki doyumunu kısmen bilişsel esnek-

lik aracılığıyla etkilediğini ortaya koymaktadır.

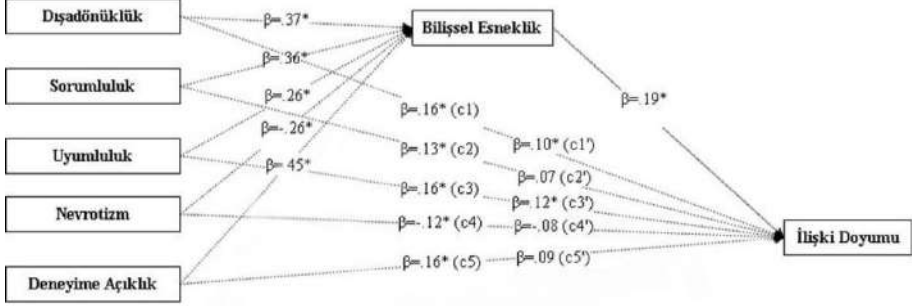
Benzer şekilde, sorumluluk düzeyinin bilişsel esnekliği anlamlı ve pozitif yönde yordadığı belirlenmiştir ($B = 0.52$, $SH = 0.06$, $\beta = 0.36$, $t = 8.19$, $p < .001$, %95 GA= 0.40, 0.65). Sorumluluğun ilişki doyumu üzerindeki toplam etkisi anlamlıdır ($B = 0.16$, $SH = 0.06$, $\beta = 0.13$, $t = 2.81$, $p = .005$, %95 GA= 0.05, 0.27); ancak doğrudan etki anlamlı değildir ($B = 0.09$, $SH = 0.06$, $\beta = 0.07$, $t = 1.48$, $p = .140$, %95 GA= -0.03, 0.21). Dolaylı etki ise %95 güven aralığı (0.03, 0.12) içinde yer almakta ve anlamlıdır. Bu durum, sorumluluğun ilişki doyumunu yalnızca bilişsel esneklik aracılığıyla etkilediğini göstermektedir.

Uyumluluğun bilişsel esnekliği anlamlı düzeyde ve pozitif yönde yordadığı bulunmuştur ($B = 0.53$, $SH = 0.09$, $\beta = 0.26$, $t = 5.71$, $p < .001$, %95 GA= 0.35, 0.72). Uyumluluğun ilişki doyumu üzerindeki toplam etkisi anlamlıdır ($B = 0.27$, $SH = 0.08$, $\beta = 0.16$, $t = 3.39$, $p = .001$, %95 GA= 0.11, 0.43) ve doğrudan etkisi de anlamlıdır ($B = 0.20$, $SH = 0.08$, $\beta = 0.12$, $t = 2.46$, $p = .014$, %95 GA= 0.04, 0.36). Ayrıca dolaylı etki de anlamlıdır (%95 GA= 0.02, 0.13). Bu bulgular, uyumluluğun ilişki doyumu üzerindeki etkisinin hem doğrudan hem de bilişsel esneklik aracılığıyla gerçekleştiğini göstermektedir.

Nevrotizmin bilişsel esnekliği anlamlı ve negatif yönde yordadığı belirlenmiştir ($B = -0.30$, $SH = 0.05$, $\beta = -0.26$, $t = -5.69$, $p < .001$, %95 GA=-0.40, -0.20). Nevrotizmin ilişki doyumu üzerindeki toplam etkisi anlamlıdır ($B = -0.12$, $SH = 0.05$, $\beta = -0.12$, $t = -2.62$, $p = .009$, %95 GA= -0.21, -0.03), ancak doğrudan etki anlamlı değildir ($B = -0.08$, $SH = 0.05$, $\beta = -0.08$, $t = -1.65$, $p = .099$, %95 GA= -0.17, 0.01). Dolaylı etki anlamlıdır (%95 GA= -0.07, -0.01). Bu durum, nevrozizmin ilişki doyumunu yalnızca bilişsel esneklik aracılığıyla negatif etkilediğini göstermektedir.

Deneyime açıklığın bilişsel esnekliği anlamlı ve güçlü düzeyde yordadığı saptanmıştır ($B = 1.11$, $SH = 0.10$, $\beta = 0.45$, $t = 10.81$, $p < .001$, %95 GA= 0.91, 1.31). Deneyime açıklığın ilişki doyumu üzerindeki toplam etkisi anlamlıdır ($B = 0.33$, $SH = 0.10$, $\beta = 0.16$, $t = 3.44$, $p = .001$, %95 GA= 0.14, 0.52); ancak doğrudan etkisi anlamlı değildir ($B = 0.19$, $SH = 0.11$, $\beta = 0.09$, $t = 1.82$, $p = .069$, %95 GA= -0.02, 0.40). Dolaylı etki anlamlıdır (%95 GA= 0.04, 0.24). Bu bulgu, deneyime açıklığın ilişki doyumunu bilişsel esneklik aracılığıyla etkilediğini göstermektedir.

Şekil 9: Kişilik Özellikleri ile İlişki Doyumu Arasındaki İlişkide Bilişsel Esnekliğin Aracı Rolü

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, değişkenlerin birbirleriyle ilişkisi ve kişilik özellikleri ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide bilişsel esnekliğin aracı rolü incelenmiştir. Ayrıca cinsiyet, ilişki düzeyi ve ilişki süresi değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar değerlendirilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre dışadönüklük, sorumluluk, uyumluluk ve deneyime açıklık alt boyutları ilişki doyumunu pozitif yönde anlamlı yordamaktadır. Nevrotizm ise ilişki doyumunu anlamlı düzeyde negatif yönde yordamaktadır. Bu bulgular, bireylerin sahip oldukları kişilik özelliklerinin romantik ilişkilerde yaşadıkları doyum üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, Heller, Watson ve Iles (2004), Watson ve ark. (2000) ve Malouff ve ark. (2010) tarafından yapılan çalışmalarla tutarlıdır. Deneyime açıklık boyutunun ilişki doyumu üzerindeki etkisi ise literatürde tutarsız sonuçlarla raporlanmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda H1 Hipotezi kabul edilmektedir.

Kişilik özelliklerinden dışadönüklük, sorumluluk, uyumluluk ve deneyime açıklık bilişsel esnekliği pozitif yönde; nevrotizm ise negatif yönde yordamaktadır. Bu sonuçlar Güvenç (2019), Odacı ve Çıkrıkçı (2018) ve Smith ve Konik (2021) ile örtüşmektedir. Sonuçlar olumlu kişilik özelliklerinin esnekliği desteklerken duygusal açıdan denge-sizlik ve bireyin kendisine yönelik olumsuz algısının ise bu süreci olumsuz etkilediğini göstermektedir. Bu bulgu, kişilik yapısının yalnızca davranışsal değil, aynı zamanda bilişsel süreçler üzerinde de belirleyici olduğunu göstermektedir. Kısacası tüm kişilik alt boyutları

bilişsel esnekliği yordamıştır. Bu bulgular doğrultusunda H2 hipotezi desteklenmiştir.

Elde edilen bulgular, bilişsel esnekliğin ilişki doyumunu anlamlı ve pozitif yönde yordadığını göstermektedir. Bilişsel esnekliği yüksek bireylerin romantik ilişkilerinden daha fazla doyum elde ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Benzer sonuçlar Hill (2009), Nar (2022), Çelik (2022), Genç (2024), Şimşek (2021) ile tarafından da rapor edilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda H3 hipotezi desteklenmektedir.

Yapılan aracılık analizleri sonucunda kişilik özellikleri ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide bilişsel esnekliğin anlamlı bir aracı rol üstlendiğine ulaşılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, dışadönüklük, uyumluluk alt boyutları ile ilişki doyumu arasında bilişsel esnekliğin kısmi aracılık rolü üstlendiğine ulaşılmıştır. Bu durum, söz konusu kişilik özelliklerinin ilişki doyumu üzerindeki etkisinin yalnızca bilişsel esneklik üzerinden değil, aynı zamanda doğrudan yollarla da gerçekleştiğine işaret etmektedir.

Sorumluluk, nevrotizm, deneyime açıklık alt boyutları ile ilişki doyumu arasında bilişsel esnekliğin tam aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle nevrotizm gibi bireyin içsel uyumu zorlayan eğilimlerin, ilişki doyumunu doğrudan değil, daha çok bilişsel süreçler yoluyla etkilediği söylenebilir. Deneyime açıklık değişkeni ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide bilişsel esnekliğin rolü incelendiğinde ise bilişsel esnekliğin tam aracılık rolü üstlendiği sonucuna erişilmiştir. Ancak doğrudan etkinin anlamlılık düzeyine yakın olması nedeniyle bu bulgu sınırda bir aracılık ilişkisi olarak değerlendirilmektedir. Kısacası sonuçlar romantik ilişkilerde doyumun sadece bireyin kişilik yapısından değil, aynı zamanda bu yapının şekillendirdiği bilişsel esneklik düzeyinden de etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bilişsel esnekliğin aracı rolünün incelendiği Odacı ve Çıkrıkçı (2019), Smith ve Konik (2021) ile Genç (2024) tarafından yapılan araştırmalar bu araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir. Bu sonuçlar doğrultusunda H4 hipotezi Kabul edilmiştir.

Kişilik özellikleri, bilişsel esneklik, ilişki doyumu katılımcıların demografik bilgilerine (cinsiyet, ilişki süresi, ilişki düzeyi) göre anlamlı farklılıklar göstermektedir. Cinsiyetine göre yapılan karşılaştırmalarda değişkenler üzerinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Erkeklerin dışadönüklük, deneyime açıklık, bilişsel esneklik ve ilişki doyumu düzeyleri kadınlara göre daha yüksek bulunmuştur. Kadınlar ise nevrotizm düzeyinde erkeklerden daha yüksek puan almıştır. Sorumluluk

değişkeninde cinsiyete göre anlamlı bir fark saptanmamıştır.

İlişki düzeyine göre yapılan karşılaştırmalarda ise evli bireylerin dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk ve bilişsel esneklik düzeylerinin sevgili/nişanlı bireylerden daha yüksek olduğu; buna karşılık sevgili/nişanlı bireylerin nevrozizm ve ilişki doyumu puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlar Genç (2024) ve Savaş (2021) çalışmaları ile desteklenmektedir.

İlişki süresine göre yapılan değerlendirmelerde ise sorumluluk, uyumluluk, nevrozizm ve ilişki doyumu değişkenlerinde anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. Özellikle 10 yıl ve üzeri ilişki süresine sahip bireylerin sorumluluk ve uyumluluk düzeyleri daha yüksek iken; 0-1 yıl arası ilişkisi olan bireylerin ilişki doyumu ve nevrozizm düzeyleri daha yüksektir. Bu bulgular, Genç (2024) ve Savaş (2021) çalışmaları ile örtüşmektedir. Bu bulgular doğrultusunda H5 hipotezi kısmen kabul edilebilir.

Araştırma sonuçları doğrultusunda, çift ve evlilik terapilerinde bilişsel esneklik becerisini geliştirmeye yönelik eğitim programlarının oluşturulması ve uygulanmasının çiftlerin ilişkilerinin devamlılığına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bireylerin romantik ilişkilerinin başlarında duygusal dengesizlik düzeylerine yönelik duyu düzenleme çalışmaları ve psikoeğitim programları önerilmektedir. Ayrıca, cinsiyete bağlı farklılıkların sonucunda kadınların duygusal denge kurabilme ve esneyebilme becerilerini arttırabilmelerine yönelik eğitim programları düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

- Altunkol, F. (2011). *Üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklikleri ile algılanan stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). Four Ways Five Factors Are Basic. *Personality and Individual Differences*, 13(6), 653-665.
- Curun, F. (2001). *The Effects of sexism and sex role orientation on romantic relationship satisfaction* (Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, M. (2022). *Evli bireylerde bilişsel esneklik ve evlilik öz yeterliliği arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep

Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

- Dyrenforth, P. S., Kashy, D. A., Donnellan, M. B., & Lucas, R. E. (2010). Predicting relationship and life satisfaction from personality in nationally representative samples from three countries: The relative importance of actor, partner, and similarity effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99, 690–702.
- Genç, F. U. (2024). *Çocukluk çağı travmaları ve evlilik doyumu: bilişsel esneklik ve romantik ilişkilerde mükemmeliyetçiliğin aracılık rolünün değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gençöz, T., & Öncül, Ö. (2012). Examination of personality characteristics in a Turkish sample: Development of basic personality traits inventory. *The Journal General Psychology*, 139(3), 194–216.
- Güvenç, F. (2019). *Üniversite öğrencilerinde bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlük ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Gürbüz, S., Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (5. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Heller, D., Watson, D., & Iles, R. (2004). The role of person versus situation in life satisfaction: A critical examination. *Psychological Bulletin*, 130, 574–600.
- Hendrick, S. S. (1988). A generic measure of relationship satisfaction. *Journal of Marriage and the Family*, 50(1), 93–98.
- Hendrick, S. S., Hendrick, C., & Adler, N. L. (1988). Romantic relationships: love, satisfaction, and staying together. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 980–988.
- Hill, A. (2009). Predictors of relationship satisfaction: The link between cognitive flexibility, compassionate love and level of differentiation. (Doctoral dissertation). Alliant International University, Los Angeles.
- Jensen-Campbell, L. A., Rosselli, M., Workman, K. A., Santisi, M., Rios, J. D., & Bojan, D. (2002). Agreeableness, conscientiousness, and effortful control processes. *Journal of Research in Personality*, 36(5), 476–489.

- Kara, B. C., Özçelik, B., & Tolan, Ö. Ç. (2023). Üniversite öğrencilerindeki kişilik özellikleri ile psikolojik sağlamlık ve bilişsel esneklik arasındaki ilişkiler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(87), 698–713.
- Karney, B. R., & Bradbury, T. N. (1995). The longitudinal course of marital quality and stability: A review of theory, method and research. *Psychological Bulletin*, 118, 3–34.
- Malouff, J. M., Thorsteinsson, E. B., Schutte, N. S., Bhullar, N., & Rooke, S. E. (2010). The Five-Factor Model of personality and relationship satisfaction of intimate partners: A meta-analysis. *Journal of Research in Personality*, 44(1), 124–127.
- Martin, M. M., & Anderson, C. M. (1998). The cognitive flexibility scale: Three validity studies. *Communication Reports*, 11(1), 1–9.
- Martin, M. M., & Rubin, R. B. (1995). A new measure of cognitive flexibility. *Psychological Reports*, 76, 623–626.
- Nar, Ö. H., Topkaya, N., & Şahin, E. (2022). Romantik ilişki yaşayan bireylerde ilişki doyumunun yordayıcıları: İlişkiye özgü akılcı olmayan inançlar ve bilişsel esneklik. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 5(1), 1–28.
- Odaci, H., & Cikrikci, O. (2019). Cognitive flexibility mediates the relationship between Big Five personality traits and life satisfaction. *Applied Research in Quality of Life*, 14, 1229–1246.
- Rusbult, C. E. (1980). Commitment and satisfaction in romantic associations: A test of the investment model. *Journal of Experimental Social Psychology*, 16(2), 172–186.
- Savaş, S. (2021). *Romantik ilişki inançları ve romantik ilişki doyumunun erken dönem uyumsuz şemalar açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Smith, C. A., & Konik, J. (2022). Who is satisfied with life? Personality, cognitive flexibility, and life satisfaction. *Current Psychology*, 41, 9019–9026.
- Şimşek, M. (2021). *Evlilik uyumunun yordayıcıları olarak affedicilik ve bilişsel esnekliğin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Konya.
- Tackett, S. L. (2011). *Personality and relationship satisfaction: Evaluating*

the direct associations between neuroticism, agreeableness, extraversion, and relationship satisfaction in romantic couple relationships (Order No. 28111568). ProQuest Dissertations & Theses Global.

Watson, D., Hubbard, B., & Wiese, D. (2000). General traits of personality and affectivity as predictors of satisfaction in intimate relationships: Evidence from self- and partner-ratings. *Journal of Personality*, 68, 413–449.

White, J. K., Hendrick, S. S., & Hendrick, C. (2004). Big five personality variables and relationship constructs. *Personality and Individual Differences*, 37(7), 1519–1530.

FARKLI RİSK ANALİZ TÜRLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI “ANTREPO YAPIM ÖRNEĞİ”

Yusuf İshak ERPEK¹

Serap TEPE²

Özet

Teknoloji, endüstri sektöründeki gelişmeleri beraberinde getirmek-
te, ticaret ve lojistik depolama alanlarında da önemli değişikliklere yol
açmaktadır. Bu gelişmelerle birlikte ticari ürünlerin depolanması ve
aktarımı için büyük ölçekli endüstriyel depolama tesisleri (antrepo)
ihtiyacı doğmaktadır. Antrepo projelerinin yapım aşaması (inşaat), İş
Sağlığı ve Güvenliği (İSG) açısından çok tehlikeli sınıfta yer almakta-
dır. İnşaat sektöründe farklı tehlikelerden kaynaklanan riskler bulun-
maktadır. Risk yapılarının farklı olması, farklı risk analiz tekniklerinin
geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu çalışmada, antrepo projesi inşaa-
tının çalışan sağlığı ve iş güvenliği açısından minimum kayıp ile ta-
mamlanabilmesi adına birbirinden farklı yapıda gözlemlenen risklere,
5 farklı risk analiz tekniği uygulanmış ve çıkan sonuçlar karşılaştırıl-
mıştır. Tüm risk analiz tekniklerinde çalışmanın yapılacağı işyeri ve
işyerinde gözlemlenen tehlikeler sabit tutulmuş, risk analiz teknikle-
rinde bulunan frekans ve keşfedilebilirlik gibi farklı değerlendirme
kriterleri verilerinin risk analizi sonuçlarına (risk skorlarına) etkileri
gözlemlenmiştir. Çalışmanın yapıldığı antrepo projesinde 30 adet teh-
like kaynağı gözlemlenmiş olup, bu tehlikelere sırasıyla; Finne Kinney,
5*5 L Tipi Matris, Hata Türleri ve Etkileri Analizi (FMEA), Hata Ağacı
Analizi (FTA) ve Olursa Ne Olur Analizi (What if?) olmak üzere 5 fark-
lı risk analiz teknikleri uygulanmış ve risk analiz tekniklerinin bu işko-
lu için hassaslıkları karşılaştırılmıştır. Aynı tehlike ve risk için, analiz
teknikleri sonuçlarının farklı olduğu saptanmıştır. Risk analizi teknik-
leri arasında 1.derece öneme sahip yani en hızlı şekilde önlem alınması
gereken risklerin en çok Hata Türleri ve Etkileri Analiz yönteminde

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü, İş Sağlığı ve Güvenliği Anabilim Dalı, yusuferpek@gmail.com

2 Doç. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, serap.tepe@sbu.edu.tr

olduğu saptanmıştır. Böylelikle çalışmanın yapıldığı antrepo projesi inşaatına en uygun risk analiz tekniği Hata Türleri ve Etkileri (FMEA) analiz tekniği olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Finne Kinney, FMEA, 5*5 L tipi matris, FTA, What if*

COMPARISON OF DIFFERENT TYPES OF RISK ANALYSIS “WAREHOUSE CONSTRUCTION EXAMPLE”

Abstract

Technology brings significant developments in the industrial sector, leading to major changes in trade and logistics storage. Along with these developments, the need for large-scale industrial storage facilities (warehouses) for storing and transferring commercial goods has increased. The construction phase of warehouse projects falls under the “very hazardous” category in terms of Occupational Health and Safety (OHS). The construction sector involves various risks arising from different hazards, making it necessary to develop different risk analysis techniques.

In this study, five different risk analysis methods were applied to hazards observed in a warehouse construction project to minimize health and safety losses. The workplace and identified hazards were kept constant across all methods, while different evaluation criteria such as frequency and detectability were analyzed for their effect on risk scores. A total of 30 hazard sources were identified, and five techniques were applied: Fine-Kinney, 5×5 L-Type Matrix, Failure Modes and Effects Analysis (FMEA), Fault Tree Analysis (FTA), and What-If Analysis.

The results showed that the same hazard produced different outcomes depending on the analysis technique used. Among these, FMEA identified the highest number of first-degree risks, meaning hazards requiring the most urgent preventive measures. Consequently, FMEA was determined to be the most suitable risk analysis method for the warehouse construction project examined.

Key Words: *Finne kinney, FMEA, 5*5 L type matrix, FTA, What if*

1. GİRİŞ

İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG); işyeri ortamında bulunan veya dışarıdan gelebilecek, çalışanlara (bedensel ve ruhsal yönden) ve işyeri ortamına zarar verme potansiyeli olan tehlikeleri öncelikli olarak kaynağında yok etmeyi ve çalışanların bedensel ve ruhsal açıdan tam iyi halde olmalarının sürekliliğini amaçlayan sistemli ve bilimsel çalışmalardır.

Depo-antrepolar ürünlerin saklanması, transferini ve elleçlenmesini sağlayan lojistik sektöründe önemli yapılardır. Bu yapıların işlevi kadar yapım süreci de önemlidir. Antrepoların yapım sürecinde inşaat sektörü, ülkemizde sağlamış olduğu istihdam ve imajla büyük rol oynamaktadır. İnşaat sektörü işkolları; maden ocakları hariç olmak üzere, yerüstü -yeraltı ve su üstü-su altında yapılan bina, set, baraj, yol, demiryolu, tünel, metro, köprü, çelik yapı ve montajı, iskele, gemi inşaatı, dalgakıran, kanalizasyon, kuyu, kanal, duvar ve benzeri inşaat, tamirat tadilat ve yıkım işlerini; toprak kazı, yarma ve doldurma işlerini; elektrik, sıhhi tesisat ve kalorifer tesisatı işlerini; dülgerlik, marangozluk, sıva, badana ve boya işlerini; bu işlerde kullanılan sabit ve hareketli makina ve tesislerin kullanılmasını kapsamaktadır (<https://www.isguvenligi.net/iskollari-ve-is-guvenligi/insaate-sektorunde-is-sagli-ve-guvenligi/>, E.T. 20.01.2025). Birçok işkolunu barındıran inşaat sektörü, SGK istatistiklerine göre en çok yaralanmalı ve ölümlü iş kazalarının yaşandığı sektör olmasıyla da dikkat çekmektedir.

İşyerleri yapılan işin niteliğine ve barındırdığı tehlikelere göre az tehlikeli, tehlikeli ve çok tehlikeli olarak üçe ayrılmıştır. İnşaat sektörü çok tehlikeli sınıfta yer almakta, iş kazası ve meslek hastalıklarıyla sıkça karşılaşılabilme potansiyeline sahip olduğundan İSG açısından da kritik öneme sahiptir. İşyeri ortamında bulunan potansiyel tehlike kaynaklarını belirlemek, bunları değerlendirmek ve kontrol altına alıp bertaraf edebilmek İSG yönetimi için önemlidir. Bu riskleri azaltmak veya bertaraf edebilmek için çeşitli risk analizi teknikleri ortaya çıkmıştır. Bu risk analizi teknikleri çalışma ortamlarına, yapılan işin niteliğine ve barındırdığı tehlikelere göre değişkenlik gösterebilmektedir. Risk analiz tekniklerinin karşılaştırılacağı antrepo yapımı inşaatında mevcut tehlikeler belirlenmiş, sırasıyla; Finne Kinney Risk Analizi, 5*5 L Tipi Matris Tekniği, Hata Türleri ve Etkileri Analiz Yöntemi (FMEA), Hata Ağacı Analizi Yöntemi (FTA) ve Olursa Ne Olur? (What if?) analiz yöntemi olmak üzere 5 farklı risk analizi tekniği uygulanmıştır. Uygulama sonucu oluşan risk skorlarıyla her bir potansiyel teh-

like kaynağının doğurabileceği sonuçlar saptanmış olup, risk öncelik sıralarına göre de sonuçlar karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunu bu çalışma ortamına uygulanması gereken en uygun risk analiz tekniğinin hangisi olduğu belirlenmiştir.

Böylelikle bu çalışma; çalışan sağlığını korumayı (bedensel ve ruhsal yönden tam iyi halde olma sürekliliğini sağlamak), proaktif yaklaşımlarla olası acil durumlara karşı hazırlıklı olmayı, potansiyel tehlike kaynaklarını bertaraf etmeyi, işin devamlılığını sağlamak böylelikle verimliliği arttırmayı, çalışanların iş kazası ve meslek hastalığı yaşamamasını, her çalışma ortamı için aynı risk analiz tekniklerinin kullanılmasının yanlış olduğunu; çalışma ortamlarının barındırdığı tehlikelere göre uygun risk analiz tekniklerinin uygulanmasıyla etkili sonuçlar alınabileceğini kavramayı amaçlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Depo-antrepo inşaatında yapılan bu çalışmada 30 adet tehlike kaynağı ve bu tehlikelerden kaynaklanan riskler tespit edilmiştir. Tehlikeler, uygulanan her risk analiz tekniğinde sabit olmak kaydıyla 5 farklı risk analiz tekniğiyle değerlendirilmiş ve desaptanan sonuçlar karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmalar sonucu çalışmanın yapıldığı işkolu için en uygun risk analiz tekniği belirlenmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, inşaat sektöründe ve uygulamanın yapıldığı antrepo yapım örneğinde karşılaşılabileceğimiz tehlikelerin neler olduğu, mevcut tehlikelerin göz ardı edilmemesinin ve öncelikli olarak kaynağında yok edilmesinin önemini, tehlikelerin gerçekleşme olasılıklarını, doğurabileceği kazanın ve sonuçlarının neler olabileceğini, spesifik her bir tehlikenin riske dönüşüp çalışana veya çevreye zarar vermemesi adına ne tür önlemler alınması gerektiğini, risk analizlerinde aynı tehlikenin farklı risk skorlarına ve farklı önem derecelerine sahip olabileceğini, risk analiz tekniklerindeki farklı değerlendirme kriterlerinin sonuçları hangi yönde ve nasıl etkileyebileceğini, riskleri kabul edilebilir bir seviyeye düşürerek iş kazaları ve meslek hastalıkları oluşumunu önlemek, 5 farklı risk analiz tekniği ile tehlikeler sabit kalarak karşılaştırıp, çalışmanın yapıldığı bu işkolu için en uygun risk analiz tekniğinin hangisi olduğunu objektif bir biçimde açıklamak ve bu işkolunda çalışma yapacak sorumlulara rehberlik etmektir.

4. YÖNTEM

4.1. Finne Kinney Risk Analiz Tekniği

Finne ve Kinney tarafından geliştirilen bu risk değerlendirme modeli, iş sağlığı ve güvenliği alanında risklerin sistemli olarak analiz edilmesini sağlayan nicel bir yöntemdir. Bu yaklaşım, potansiyel tehlikelerin önceliklendirilmesi ve uygun kontrol önlemlerinin belirlenmesinde karar vericilere yol göstermeyi amaçlar.

Finne Kinney risk analiz tekniği, özellikle birçok ülkede yaygın olarak kullanılan ve ülkemizde de 2012 yılında çıkarılan 6331 sayılı İSG kanunuyla birlikte kullanımı artan bir risk analiz yöntemidir. Finne Kinney risk analizi tekniği, saptanan tehlikelerin analizi sonucu hangi tehlikeye ne derecede önem verilmesi gerektiği sonucuna ulaştırmaktadır. Böylelikle risk derecelendirme aralıklarına göre öncelikli olarak aksiyon alınması gereken tehlikeler hakkında uygulayıcısına bilgi vermektedir. Finne Kinney tekniği; riskin gerçekleşme olasılığı, gerçekleştiği takdirde hasar verme-etki derecesi yani şiddeti ve tekrarlanma-maruz kalma sıklığı yani frekansı olmak üzere 3 değerlendirme kriterinden oluşmaktadır. Diğer risk analizlerinde frekans değerlendirme kriteri olmadığından, uygulanması kolay ve güvenilir veri

sağladığından dolayı Finne Kinney tekniği daha çok kullanılmaktadır (Birgören, 2017: 10-20).

Bu yöntemde risk seviyesi, üç temel parametrenin çarpımı ile hesaplanır:

$$\text{Risk Skoru} = \text{Olasılık (O)} \times \text{Şiddet (Ş)} \times \text{Frekans (F)}$$

Burada:

- **(Probability)** – Olasılık: Belirli bir tehlikenin gerçekleşme ihtimali.
- **Ş (Consequence/Severity)** – Sonuç veya Şiddet: Tehlikenin gerçekleşmesi halinde doğuracağı zarar düzeyi.
- **F (Frequency/Exposure)** – Maruz Kalma Sıklığı: Risk İLE sıklıkla karşılaşıldığı. (<https://isgrehberi.org/2018/08/07/fine-kinney-yonemi-ile-risk-degerlendirmesi/> E.T.: 01.03.2025)

Her faktör aşağıdaki gibi puanlandırılır:

Tablo 1: Finne Kinney Değerlendirme Kriterleri Puan Aralıkları Tablosu

• Değerlendirme Faktörü	• Açıklama	• Puan Aralığı
• Olasılık (P)	• Riskin meydana gelme olasılığı	• 1 (çok düşük) – 10 (çok yüksek)
• Maruziyet (F)	• Tehlikeye maruz kalma sıklığı	• 0.5 (nadir) – 10 (sürekli)
• Şiddet (C)	• Olayın yol açacağı sonuçların ciddiyeti	• 1 (önemsiz) – 100 (ölümcül)

Kaynak: (Fine, W. T. 1971, 157–166)

Olasılık, şiddet, frekans ve risk skor aralığı değerlendirme tabloları aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.1: Finne Kinney Değerlendirme Kriterleri Skor Aralığı Tablosu

OLASILIK DERECELENDİRME TABLOSU	
OLASILIK	PUAN
Neredeyse İmkansız	0,1
Pratik Olarak İmkansız	0,2
Mümkün Ancak Beklenmeyen	0,5
Mümkün Ancak Düşük İhtimal	1
Mümkün	3
Oldukça Mümkün	6
Kesin, Beklenir	10

ETKİ DERECELENDİRME TABLOSU	
SİDDET	PUAN
Hasar Kala – Çevresel Zarar Yok	1
Küçük Hasar, Yaralanma, İlk Yardım – Sanatlı Çevresel Etki	3
Önemli Hasar, Yaralanma, Tıbbi Tedavi- Geniş Çevresel Etki	7
Kalıcı Hasar, Sakatlık, Uzun Süreli Tedavi – Önemli Çevresel Etki	15
Ölüm – Ciddi Çevresel Etki	40
Birden Fazla Ölüm – Çevresel Felaket	100

SIKLIK DERECELENDİRME TABLOSU	
SIKLIK	PUAN
Çok Seyrek(Yılda bir veya daha az)	0,5
Seyrek(Yılda birkaç defa)	1
Nadiren(Ayda bir veya birkaç defa)	2
Ara Sıra(Haftada bir veya birkaç defa)	3
Sık(Günde bir veya birkaç defa)	6
Sürekli(Saatte bir veya birkaç defa)	10

Risk Değeri Tablosu	
RİSK DEĞERİ	RİSK SINIFLANDIRILMASI
20'den az	Önemsiz Risk – Kabul Edilebilir
20 – 70'den az	Oran Risk – Gözetim Altında Tutulmalıdır
70 – 200'den az	Önemli Risk – Uzun Dönemde İyileştirilmelidir
200 – 400'den az	Ciddi Risk – Kısa Sürede İyileştirilmelidir
400'den fazla	Kabul Edilemez Risk – İyileşene Kadar Epe Ara Verilmelidir

Kaynak:(<https://konev.org.tr>, E.T.: 23.02.2025)

4.2. 5*5 L Tipi Matris Tekniği

5x5 L tipi matris tekniği, adını analiz matrisinin şeklinin görsel olarak "L" harfine benzemesinden alır. Bu yöntem, işyerlerinde karşılaşılan tehlikelerin sistematik biçimde değerlendirilmesini sağlayan, pratik, görsel olarak güçlü ve kolay uygulanabilir bir risk analiz aracıdır. Özellikle tehlikelerin hızlıca sınıflandırılması ve önceliklendirilmesi gereken durumlarda oldukça etkili sonuçlar sunar. Uygulama kolaylığı ve anlaşılabilirliği sayesinde hem uzmanlar hem de çalışanlar tarafından aktif bir şekilde kullanılabilir. Bu yönüyle, katılımcılığı teşvik eden demokratik bir analiz süreci sunar.

5x5 L tipi matris, genellikle her sektörde, özellikle küçük ve orta öl-

çekli işletmelerde tercih edilen bir yöntem olup, işkolu ayırt etmeksizin yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Görselliğe dayalı yapısı sayesinde, yöneticilerin ve çalışanların riskleri daha iyi anlamasını sağlar ve alınması gereken önlemler konusunda karar alma sürecini hızlandırır. Risk değerlendirmesi sonucunda elde edilen verilerin doğruluğu ve geçerliliği ise, büyük ölçüde analiz yapan kişinin deneyimi, tehlikeleri doğru tanımlayabilme yeteneği ve çevresel faktörleri yorumlayabilme becerisiyle doğrudan ilişkilidir.

Bu analiz modelinde iki temel değerlendirme kriteri esas alınır:

1. Olasılık (L – Likelihood): Bir tehlikenin veya olayın gerçekleşme ihtimalidir.
2. Şiddet (S – Severity): Tehlikenin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkabilecek zarar veya hasarın büyüklüğüdür.

Her iki kriter de genellikle **1 ile 5 arasında** bir puanlama sistemiyle değerlendirilir.

- Olasılık puanı, bir olayın ne sıklıkla meydana gelebileceğini tanımlar (örneğin: çok nadir = 1, çok sık = 5).
- Şiddet puanı ise olayın sonuçlarının ne derece yıkıcı olabileceğini yansıtır (örneğin: ihmal edilebilir zarar = 1, ölümcül sonuç = 5).

Risk seviyesi, bu iki kriterin çarpımıyla hesaplanır:

Risk Skoru = Olasılık × Şiddet

Bu hesaplamanın sonucunda 1 ile 25 arasında değişen risk puanları elde edilir. Bu değerler, 5x5'lik bir matris üzerinde renklendirilmiş hücreler ile görselleştirilir. Her hücre, riskin büyüklüğünü temsil eden belirli bir renkle ifade edilir:

- Yeşil: Düşük risk – kabul edilebilir
- Sarı: Orta risk – kontrol edilmeli
- Kırmızı: Çok yüksek risk – acil müdahale gerekli
- Bu renkli gösterim, sadece riskin nicel değerini değil, aynı zamanda karar alıcıya görsel bir öncelik sıralaması da sunar. Bu sayede, risklere karşı alınacak aksiyonların hangi sırayla uygulanması gerektiği kolayca belirlenebilir. Ayrıca bu yöntem, farklı zamanlarda yapılan değerlendirmeler arasında karşılaştırma yapma imkânı da sunarak sürekli iyileştirme süreçlerine katkı sağlar.

Uygulama Süreci:

- Değerlendirme yapılacak işyeri ya da faaliyet alanı belirlenir.
- Tehlikeler sistematik olarak tanımlanır.
- Her tehlike için olasılık ve şiddet puanları belirlenir.
- Risk skoru hesaplanır (Olasılık × Şiddet).
- Skor, 5x5 matris üzerinde uygun alana yerleştirilir.
- Elde edilen risk derecesine göre aksiyon planı oluşturulur.

Risk Seviyesi Değerlendirmesi

- 1-5: Düşük risk (kabul edilebilir)
- 6-10: Orta risk (önlem alınmalı)
- 11-15: Yüksek risk (öncelik verilmeli)
- 16-25: Çok yüksek risk (acil müdahale gerekir)

Bu yöntem sayesinde, bir riskin öncelikli olarak ele alınıp alınmaması gerektiği kolayca anlaşılabilir. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerde bu yöntem sıkça tercih edilir çünkü hem anlaşılır hem de uygulaması hızlıdır (<https://gudek.net/08-risk-analiz-yontemi/08-risk-analiz-yontemi.html>, E.T.: 10.03.2025).

5*5 L matris olasılık ve şiddet kriterleri değerlendirme tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: 5*5 L Tipi Matris Değerlendirme Kriterleri Puan Aralıkları Tablosu

FATİH ÖRNEK HOLDİNG			RİSK MATRİSİ				
OLASILIK x ETKİ			ETKİ				
			Çok Yüksek	Yüksek	Orta	Düşük	Çok Düşük
			5	4	3	2	1
OLASILIK	Çok Yüksek	5	25	20	15	10	5
	Yüksek	4	20	16	12	8	4
	Orta	3	15	12	9	6	3
	Düşük	2	10	8	6	4	2
	Çok Düşük	1	5	4	3	2	1

Kaynak: <https://ishayativedenetim.com/2021/03/26/risk-matrиси-ne->

dir/, E.T. 01.23.2025

4.3. Hata Türleri ve Etkileri Analiz Yöntemi

Hata Türleri ve Etkileri Analizi (FMEA – Failure Modes and Effects Analysis), ürün ya da süreç geliştirme aşamalarında karşılaşılabilecek olası hataları, daha ortaya çıkmadan önce belirlemeye yönelik proaktif bir risk değerlendirme tekniğidir. Bu yöntem, özellikle tasarım ve üretim süreçlerinin ilk safhalarında devreye alınarak, hataların oluşumunu önlemeyi veya bu hataların etkilerini en aza indirmeyi hedefler. FMEA'nın temel amacı, ileride ciddi sonuçlara yol açabilecek potansiyel riskleri erkenden tanımlayarak, kabul edilebilir seviyelere indirmeye yönelik sistematik bir yaklaşım sunmaktır.

Uygulaması görece kolay olan bu analiz yöntemi, aynı zamanda uygulayıcıların sürece ilişkin yeterli teknik bilgi ve deneyime sahip olmalarını da gerektirir. Çünkü risklerin doğru şekilde tespit edilmesi, hataların etkilerinin ve ortaya çıkma olasılıklarının sağlıklı biçimde değerlendirilmesi büyük oranda analiz yapan kişilerin uzmanlığına bağlıdır.

FMEA, başta otomotiv, savunma, havacılık ve üretim sanayi olmak üzere mühendislik, kalite kontrol ve süreç iyileştirme gibi birçok alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemin en belirgin özelliği, hataların sistem üzerinde etkili olmaya başlamasından önce fark edilmesine olanak tanımasıdır. Bu yönüyle reaktif (sorun olduktan sonra çözüm arayan) yöntemlerin aksine, proaktif bir risk yönetim yaklaşımı sunar. Erken tespit sayesinde, zaman ve maliyet açısından ciddi tasarruflar sağlanabilir; aynı zamanda müşteri memnuniyeti ve güvenliği artırılmış olur.

FMEA'nın Temel Adımları

1. Sürecin veya sistemin analizi: İncelenecek alan detaylı bir şekilde tanımlanır.
2. Potansiyel hata türlerinin belirlenmesi: Sistemin hangi noktalarında hata olabileceği düşünülür.
3. Bu hataların olası etkileri değerlendirilir: Hatanın oluşması halinde sistem üzerinde yaratacağı sonuçlar analiz edilir.
4. Risk öncelik sayısı (RÖS) hesaplanır: Her hata için üç faktör puanlanarak çarpılır:

Olasılık (O): Belirli bir hatanın meydana gelme ihtimalini ifade eder.

Şiddet (S): Hatanın gerçekleşmesi durumunda yaratabileceği olumsuz etkinin büyüklüğünü tanımlar.

Farkedilebilirlik (F): Hatanın oluşmadan önce tespit edilme ihtimalini değerlendirir.

Bu üç kriter 1 ile 10 arasında puanlanır. Olasılık ve şiddet arttıkça, fark edilebilirlik azaldıkça risk seviyesi yükselir. Bu değerlerin çarpımıyla elde edilen sonuç, Risk Öncelik Sayısı (RÖS – Risk Priority Number) olarak adlandırılır:

$$RÖS = \text{Olasılık} \times \text{Şiddet} \times \text{Farkedilebilirlik}$$

Elde edilen RÖS değeri, riskin ciddiyetini belirlemede bir referans noktası sağlar. Yüksek RÖS değerleri, acil müdahale edilmesi gereken riskleri temsil ederken; düşük skorlar daha az öncelikli risklere işaret eder.

- $RÖS < 60$ ise kabul edilebilir seviyedir. önleme gerek yoktur.
- $60 \leq RÖS \leq 100$ ise önlem alınması gerekir.
- $RÖS > 100$ ise iş durdurulmalı ve acil olarak önlem alınması gerekir (Özkılıç, 2014: 120).

FMEA, yalnızca mevcut sistemlerin değerlendirilmesinde değil, aynı zamanda yeni ürün ve süreç tasarımlarında da proaktif bir güvenlik ve kalite planlaması aracı olarak kullanılabilir. Ayrıca bu yöntem, sürekli iyileştirme döngüsü içinde düzenli olarak gözden geçirilerek güncellenebilir. Böylece hem ürün güvenliği hem de süreç verimliliği sürekli olarak geliştirilmiş olur.

4.4. Hata Ağacı Analizi (FTA)

Hata Ağacı Analizi (FTA), bir sistemde meydana gelmesi muhtemel istenmeyen bir olayın (tepe olay) nedenlerini tümdengelimsel bir yaklaşımla araştıran, sistematik ve görsel temelli bir analiz yöntemidir. Henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşmesi durumunda ciddi sonuçlara yol açabilecek olayların önceden tespiti ve bu olaylara sebep olabilecek tüm potansiyel etkenlerin değerlendirilmesi bu tekniğin temel amaçları arasında yer alır.

Yöntem, adından da anlaşılacağı gibi ağaç yapısına benzer bir diyagram üzerinden ilerler. En üst kutuda, analiz konusu olan istenmeyen ana olay yer alır. Bu olayın altında, onu tetikleyebilecek doğrudan veya dolaylı nedenler katmanlar halinde sıralanır. Her bir neden, daha alt düzeydeki alt nedenlere ayrılarak neden-sonuç ilişkileri görsel ola-

rak ortaya konur.

Hata ağacı analiz sürecinde kullanılan bazı semboller bulunmaktadır. Bu semboller aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: 5*5 L Tipi Matris Değerlendirme Kriterleri Puan Aralıkları Tablosu

Sembol	İşaret edilen	İşlev
	Temel olay	Temel olay veya hata
	Gelişmemiş olay	Gelişmemiş durum
	Olay	Daha temel olaylardan oluşan olay
	Durumsal olay	Normal şekilde oluşabilecek olay
	VE kapısı	C çıktı olayı eğer bütün girdi olayları (A ve B) aynı anda oluşuyorsa oluşur.
	VEYA kapısı	C çıktı olayı eğer herhangi bir girdi olayı oluşursa meydana gelir.
	Transfer sembolü	Ağacın başka bir yerde daha ileri noktaya geliştiğini gösterir.

Kaynak: https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/musa.sahin/127335/isg101_sunump_unite7.pdf, E.T.: 27.03.2025

unite7.pdf, E.T.: 27.03.2025

Bu mantıksal yapı, FTA'nın güçlü yanlarından biridir çünkü olayların neden zincirini hem niteliksel hem de niceliksel olarak analiz etmeye olanak sağlar. Özellikle riskin hangi noktada yoğunlaştığını, sistemin zayıf halkalarını ve güvenlik açıklarını tespit etmek için etkili bir yöntem sunar.

FTA'nın Temel Özellikleri

- Tümdengelsel yaklaşım benimsenir. Analiz, istenmeyen olaydan başlanarak geriye doğru ilerler ve olası nedenler araştırılır.
- Sistemik yapı sayesinde olası tüm hata kombinasyonları göz önünde bulundurulur.
- Mantıksal modelleme yapısı. AND ve OR kapıları ile olaylar arasındaki ilişkiler açık şekilde ifade edilir.
- Karmaşık sistemlere uygulanabilir bir yöntemdir. Endüstriyel tesisler, nükleer santraller, havacılık ve otomotiv sektörü gibi yüksek

riskli alanlarda sıkça kullanılır.

- Uzmanlık gerektirir. FTA'nın doğru ve etkin uygulanabilmesi için analizi yapan kişinin sistem hakkında kapsamlı bilgi sahibi olması gerekir.

Uygulama Süreci

1. Analiz edilmek istenen sistem veya süreç belirlenir.
2. Gerçekleşmesi istenmeyen ana olay tanımlanır.
3. Ana olaya yol açabilecek alt nedenler belirlenir ve diyagram üzerinde gösterilir.
4. Mantık kapıları kullanılarak nedenler arasındaki ilişkiler modellenir.
5. Gerekli görüldüğü takdirde, olayların gerçekleşme olasılıkları nicel olarak hesaplanabilir.
6. Elde edilen veriler doğrultusunda sistemdeki riskli noktalar belirlenir ve iyileştirici önlemler geliştirilir.

FTA'nın Sağladığı Faydalar

- Hataların temel sebeplerine odaklanarak köklü çözümler geliştirir.
- Karmaşık sistemlerin anlaşılmasını kolaylaştırır.
- Görsel anlatım sayesinde farklı disiplinlerden uzmanlar arası iletişimi artırır.
- Önleyici bakım ve tasarım iyileştirmeleri için değerli bilgiler sunar.

Sonuç olarak:

Hata Ağacı Analizi (FTA), güvenlik açısından kritik sistemlerde karşılaşılabilecek sorunların önceden öngörülmesine ve bu sorunlara neden olabilecek tüm etkenlerin mantıksal bir düzen içinde analiz edilmesine olanak tanıyan güçlü bir yöntemdir. Görsel temelli yapısı, mantıksal ilişkileri net şekilde ortaya koyması ve önleyici tedbirlerin alınmasına zemin hazırlaması, bu yöntemi risk analizi alanında vazgeçilmez kılmaktadır. Bununla birlikte, etkin bir analiz için konuya hâkim uzmanlar tarafından uygulanması büyük önem taşır.

4.5. Olursa Ne Olur Analizi (What if?)

“Olursa ne olur? (What if?),” analizi basit yapısına rağmen oldukça işlevsel bir yöntemdir. Özellikle yeni kurulan sistemlerde, değişkenliği yüksek iş ortamlarında veya yeterli teknik verinin bulunmadığı durumlarda hızlıca uygulanabilir. Bu yöntem, saha ziyaretlerinde gözden kaçabilecek detayların tespiti açısından son derece faydalıdır. Tehlikeli olabilecek durumlar belirlenip bu durumların gerçekleşmesi halinde doğabilecek sonuçlar analiz edilir; ardından, bu etkileri azaltmaya yönelik düzeltici veya önleyici faaliyetler planlanır.

Yöntemin bir avantajı da, teknik detaylara hâkim olmayan ancak sahadaki risklere dair gözlem yapabilecek deneyimli çalışanların sürece aktif olarak katılabilmesidir. Ancak bazı sınırlılıkları da vardır. Özellikle karmaşık sistemlerde yeterli derinlikte analiz yapılması zorlaşabilir. Ayrıca, analiz yapan kişinin tecrübe eksikliği varsa, yalnızca belirli bir probleme odaklanabilir ve sistemdeki diğer risk faktörlerini göz ardı edebilir.

Uygulama Alanları ve Yöntemin Özellikleri

“Olursa ne olur?” analizi, basit yapısına rağmen oldukça işlevsel bir yöntemdir. Özellikle yeni kurulan sistemlerde, değişkenliği yüksek iş ortamlarında veya yeterli teknik verinin bulunmadığı durumlarda hızlıca uygulanabilir. Bu yöntem, saha ziyaretlerinde gözden kaçabilecek detayların tespiti açısından son derece faydalıdır. Tehlikeli olabilecek durumlar belirlenip bu durumların gerçekleşmesi halinde doğabilecek sonuçlar analiz edilir; ardından, bu etkileri azaltmaya yönelik düzeltici veya önleyici faaliyetler planlanır.

Yöntemin bir avantajı da, teknik detaylara hâkim olmayan ancak sahadaki risklere dair gözlem yapabilecek deneyimli çalışanların sürece aktif olarak katılabilmesidir. Ancak bazı sınırlılıkları da vardır. Özellikle karmaşık sistemlerde yeterli derinlikte analiz yapılması zorlaşabilir. Ayrıca, analiz yapan kişinin tecrübe eksikliği varsa, yalnızca belirli bir probleme odaklanabilir ve sistemdeki diğer risk faktörlerini göz ardı edebilir.

Analiz Sürecinin Temel Aşamaları

“Olursa ne olur?” analizinin uygulanması genellikle aşağıdaki adımları takip eder:

1. Sistemin Tanımlanması: Analize konu olan ekipman, proses veya iş adımı net olarak belirlenir.
2. Soru Oluşturma: Her bir aşama için “Eğer şu olursa ne olur?”

şeklinde olası senaryolar geliştirilir.

3. Etkilerin Belirlenmesi: Oluşturulan her senaryoya karşılık gelebilecek muhtemel etkiler (kazalar, duruşlar, zararlar vb.) listelenir.

4. Mevcut Önlemlerin Değerlendirilmesi: Sistemde hali hazırda bulunan koruyucu tedbirlerin yeterliliği analiz edilir.

5. Tavsiyelerin Geliştirilmesi: Riskleri azaltmaya yönelik yeni kontrol önlemleri veya iyileştirici faaliyetler önerilir.

6. Dokümantasyon ve İzleme: Analiz sonuçları kayıt altına alınır ve önerilen önlemlerin uygulanabilirliği periyodik olarak izlenir.

Yöntemin Avantajları

- Uygulaması kolaydır ve teknik bilgi seviyesi düşük ekiplerde bile etkili sonuçlar alınabilir.
- Yaratıcılığı teşvik eder, çünkü önceden yaşanmamış durumlar da değerlendirilebilir.
- Dokümantasyonu basittir, tablolar veya soru-cevap listeleri yeterli olur.
- Mevcut sistemler üzerinde uygulanabildiği gibi tasarım aşamasında da kullanılabilir.

Bazı Sınırlamaları

- Tamamen katılımcıların bilgi ve tecrübesine bağlıdır. Eksik bilgi, riskin gözden kaçmasına neden olabilir.
- Sayısal bir önceliklendirme yapılmadığı için hangi riskin daha kritik olduğu net belirlenmeyebilir.

Sonuç

“What if?” analizi, pratikliği, düşük maliyeti ve hızlı uygulanabilirliği sayesinde özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerde sıkça tercih edilmektedir. Ancak bu yöntemin güvenilirliği, uygulayıcıların konuya olan hâkimiyeti ve senaryo üretme yetkinliğine doğrudan bağlıdır. Deneyimli personelin katkısı, analizin kapsamlı ve gerçekçi olmasını sağlar. Bu yönüyle “What if?” analizi, iş güvenliği kültürünün geliştirilmesinde önemli bir yer tutar.

5. BULGULAR

Bu çalışmaya 5 farklı risk analiz tekniği uygulanmış olup sonuçları aşağıdaki gibidir:

1. Finne Kinney risk analizi tekniğiyle 3 adet tehlike önemli risk seviyesine, 10 adet tehlike esas risk seviyesine, 17 adet tehlikenin de çok yüksek yani kabul edilemez risk seviyesine sahip olduğu gözlemlenmiştir. Risk seviyelerine göre alınması gerek düzeltici ve önleyici faaliyetler ana çalışmadaki tabloda belirtilmiş olup Finne Kinney risk analiz tekniği tamamlanmıştır.

2. 5*5 L tipi matris tekniğiyle 5 adet tehlikenin "orta düzey risk" seviyesine, 17 adet tehlikenin "önemli risk" seviyesine, 8 adet tehlikenin de "kabul edilemez risk" seviyesine sahip olduğu gözlemlenmiştir. Risk seviyelerine göre alınması gerek düzeltici ve önleyici faaliyetler ana tabloda belirtilmiş olup 5*5 L tipi matris risk analiz tekniği tamamlanmıştır.

3. Hata türleri ve etkileri analiz yönteminde (FMEA) diğer risk analiz tekniklerindeki değerlendirme kriterlerinden farklı olan fark edilebilirlik değerlendirme kriterinin, olasılık kriteriyle ters orantılı olacak şekilde risk değerlendirmesi yapılmıştır. Değerlendirme sonucunda 24 adet tehlikenin "çok yüksek risk seviyesine", 6 adet tehlikenin "önemli risk seviyesine" sahip olduğu gözlemlenmiştir. Değerlendirmede "kabul edilebilir" risk seviyesine sahip tehlike saptanmamıştır. Risk seviyelerine göre alınması gereken düzeltici ve önleyici faaliyetler belirtilmiş olup Hata türleri ve etkileri analiz yöntemi (FMEA) tamamlanmıştır.

4. Hata ağacı analiz (FTA) tekniğinde tepe olayın gerçekleşmesine neden olabilecek kökler belirlenmiş olup şema üzerinde gösterilmiştir. Böylelikle Hata ağacı analizi (FTA) tamamlanmıştır.

5. Çalışma ortamındaki mevcut tehlikeler gözlemlenerek gerçekleşme olasılık dereceleri belirlendi. Gerçekleşmeleri halinde alınması gereken düzeltici ve önleyici faaliyetler aksaklıkların olduğu alanlardaki sorumlu kişilerle birlikte belirlenmiş olup olursa ne olur analiz (what if) yöntemi tamamlanmıştır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, büyük ölçekli endüstriyel depolama tesislerinin (antrepo) inşaatında, iş sağlığı ve güvenliği (İSG) açısından risk analizlerinin önemini vurgulamaktadır. Farklı risk analiz tekniklerinin uygulanarak, antrepo inşaatındaki 30 tehlike kaynağı üzerinde yapılan değerlendirmeler sonucunda, her analiz tekniğinin aynı tehlike için farklı sonuçlar (öncelikler) verdiği gözlemlenmiştir. Yapılan analizler arasında, en yüksek öncelikli risklerin belirlenmesinde en hassas yöntemin

Hata Türleri ve Etkileri Analizi (FMEA) olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, FMEA'nın, inşaat sektöründeki yüksek riskli projelerde iş sağlığı ve güvenliği açısından daha güvenilir ve etkili bir risk analiz tekniği olduğunu göstermektedir. Buna bağlı olarak, inşaat projelerinde çalışan sağlığı ve güvenliği konusunda alınacak önlemlerin daha etkin olabilmesi için FMEA tekniği önerilmektedir. Ayrıca, risk analizlerinin sadece inşaat projeleriyle sınırlı kalmayıp, farklı endüstriyel alanlarda da uygulanabileceği, bu yöntemlerin genel iş sağlığı ve güvenliği standartlarını iyileştirmede önemli bir rol oynayacağı vurgulanmaktadır. Gelecekte, bu tekniklerin daha fazla sektörde uygulanarak, iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önlenmesi ve çalışma ortamlarının güvenli hale gelmesi konusunda daha etkin stratejiler geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

<https://isgrehberi.org/2018/08/07/fine-kinney-yontemi-ile-risk-degerlendirmesi/> E.T.: 01.03.2025

<https://gudek.net/08-risk-analiz-yontemi/08-risk-analiz-yontemi.html>, E.T.: 10.03.2025

<https://www.isguvenligi.net/iskollari-ve-is-guvenligi/insaat-sektorunde-is-sagligi-ve-guvenligi/>, (E.T. 20.01.2025)

<https://www.csgeb.gov.tr/sgum/hizli-erisim/%C4%B1sg-dokumanlari/> E.T. 20.06.2025

Birgören, B. (2017). Fine Kinney Risk Analizi Yönteminde Risk Analizi Yönteminde Risk Faktörlerinin Hesaplama Zorlukları ve Çözüm Önerileri. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 9(1), 10-20

Özkılıç, Ö., Risk Değerlendirmesi, *ATEX Direktifleri-Patlayıcı Ortamlar, Büyük Endüstriyel Kazaların Önlenmesi ve Etkilerinin Azaltılması, Kantitatif Risk Değerlendirme, Seveso II ve Seveso III Direktifi (COMAH Direktifi)*, TİSK, Yayın No:338, 2014: 120

Fine, W. T. (1971). *Mathematical evaluations for controlling hazards*. *Journal of Safety Research*, 3(4), 157-166.

<https://ishayativedenetim.com/2021/03/26/risk-matrisi-nedir/>, E.T. 23.01.2025

<https://konev.org.tr>, E.T.: 23.02.2025

https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/musa.sahin/127335/iscg101_sunump_unite7.pdf, E.T.: 27.03.2025

https://boenstitu.com/blog/risk-analizi-nedir?utm_source, E.T.: 25.02.2025

https://mmoizmir.org/wp-content/uploads/2018/11/risk.pdf?utm_source, E.T.: 15.09.2025

ULUSLARARASI HUKUKTA MEŞRU MÜDAFAA VE ÖNLEYİCİ MEŞRU MÜDAFAA

Yusuf MENGÜÇ¹

Özet

Doğal hukuka göre, insan doğası gereği içgüdüsel olarak kendisine yönelik yapılan saldırıyı ortadan kaldırmaya çalışır. Bu eylem, pozitif hukuk açısından da meşru müdafaa hakkı kapsamında hukuka uygun bir davranış olarak kabul edilir ve hukuk tarafından korunur. Bu hak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesinin 2. fıkrasında da düzenlenmiştir. İlgili fıkra göre, yaşam hakkına istisna olarak "başkalarının yaşamını korumak için zorunlu güç kullanımı" meşru sayılmaktadır. Bireylere tanınan bu kendini koruma hakkı, zamanla devletler açısından da uygulanmaya başlanmıştır. Devletlere yönelik meşru müdafaa hakkı ilk kez açık bir şekilde 1951 tarihli Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesinde tanınmıştır. Bu maddeyle birlikte, silahlı saldırıya uğrayan bir devletin, saldırıya karşı derhal ve orantılı biçimde karşılık vermesi öngörülmüştür. Zamanla devletlere tanınan bu meşru müdafaa hakkı, farklı yorumlamalarla genişletilmiştir. Bu yorumlamalardan biri de "önleyici meşru müdafaa"dır. Bu görüşe göre, klasik meşru müdafaaadan farklı olarak bir saldırının fiilen gerçekleşmiş olması şartı aranmamakta saldırı ihtimalinin(tehdidin) yeterli bir koşul olduğu belirtilmektedir. Bu ihtimalin(tehdidin) önüne geçmek için kendisine yönelik bir saldırı olmasa da karşı tarafa saldırıda bulunulabileceği savunulmaktadır. Bu bildiride, literatür taraması yöntemiyle uluslararası hukukta meşru müdafaa ve önleyici meşru müdafaa kavramları, tarihsel ve hukuki açıdan ele alınacaktır. Güncel tartışmalara da yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Meşru Müdafaa, Önleyici Meşru Müdafaa, Ege Adalarının Silahlandırılması, Rusya-Ukranya Savaşı, İsrail'in Filistin Müdahalesi

1 Lisans Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Bölümü, 0009-0005-7470-4910, yusuf.menguc7@gmail.com

LEGITIMATE DEFENCE AND PREVENTIVE SELF-DEFENCE IN INTERNATIONAL LAW

ABSTRACT

According to natural law theory, human beings have an instinctive tendency to defend themselves against unjust attacks. This reaction is also accepted in positive law as lawful behavior under the right to self-defense and is protected by legal systems. Article 2, paragraph 2 of the European Convention on Human Rights recognizes this right, allowing the use of force that is strictly necessary to protect someone from unlawful violence, as an exception to the right to life. Initially applied to individuals, the concept has gradually been extended to states. The right of states to self-defense was formally recognized in Article 51 of the 1951 United Nations Charter, which permits an immediate and proportionate response to an armed attack. Over time, broader interpretations have emerged. One is the concept of “preemptive self-defense,” which suggests that an actual attack is not required. Rather, the anticipation of an imminent threat may be sufficient to justify preventive force. This paper examines the doctrines of self-defense and preemptive self-defense in international law from historical and legal perspectives, using a literature review method to analyze the evolution and application of these concepts in state practice. The study will also address contemporary debates.

Keywords: Self-Defense, Preemptive Self-Defense, Militarization of the Aegean Islands, Russia-Ukraine War, Israel’s Intervention in Palestine

1. Giriş

Bireylerin temel hak ve özgürlüklerle donatılmış hukuk sükeleri olarak kabul edildiği modern hukuk sistemlerinde başkalarının yaşam hakkına, beden bütünlüğüne veya malvarlığına yönelmiş saldırılar hukuk düzeni tarafından yasaklanmaktadır. Ancak bu yasak, belirli koşullarda istisnalara tabi olmaktadır. Bu bağlamda meşru müdafaa hakkı, bireylerin kendilerine yönelmiş haksız saldırıları ortadan kaldırmak amacıyla hukuk düzeni tarafından tanınan istisnai bir savunma, kuvvet kullanma yetkisini ifade etmektedir. Hukuk düzeni, bireyin yalnızca kendisine yönelen saldırıyı ortadan kaldıracak ölçüde kuvvet kullanmasına izin vermektedir; bu sınır, meşru müdafaa hakkının kapsamını belirlemektedir (Cassese, 2005, s. 147).

Meşru müdafaa, yalnızca bireylerin ceza hukuku kapsamında kendilerini hukuka uygun şekilde savunmalarına olanak tanıyan bir hak değil, aynı zamanda devletlerin uluslararası hukuk düzleminde kuvvet kullanabilmesine izin veren sınırlı istisnalardan biri olmaktadır. Uluslararası hukukta genel kural, kuvvet kullanımının yasaklanmasıdır. Bu yasak, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 2/4. maddesinde açık biçimde düzenlenmiştir. İlgili hükme göre, devletler diğer devletlerin egemenliğine, toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı güç kullanmaktan veya tehdit etmekten kaçınmakla yükümlüdür (Birleşmiş Milletler Antlaşması, 1945, md. 2/4).

Bununla birlikte, kuvvet yasağının mutlak bir yasak olmadığı; belirli istisnai durumlarda sınırlı bir şekilde kullanılabileceği kabul edilmektedir. Bu istisnalardan birini BM Antlaşması'nın 51. maddesi uyarınca tanınan meşru müdafaa hakkı oluşturmaktadır. Bu maddeye göre, kendisine yönelik silahlı bir saldırıya maruz kalan devlet, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi gerekli tedbirleri alana kadar bireysel veya kolektif olarak kendini savunma amacıyla belirli ölçüde kuvvet kullanabilmektedir. Ancak zamanla, meşru müdafaa hakkının kapsamına ilişkin çeşitli doktrinsel tartışmalar gündeme gelmiş ve özellikle saldırının henüz gerçekleşmediği durumlarda da kuvvet kullanımının mümkün olup olmayacağı konusu uluslararası hukukta tartışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, doktrinde ve bazı devlet uygulamalarında önleyici meşru müdafaa (preemptive self-defence) kavramı ortaya çıkmış ve ciddi hukuki tartışmalara yol açmıştır (Shaw, 2017, s. 114). Klasik meşru müdafaa anlayışında, bu hakkın kullanılabilmesi için bir devlete karşı fiilen gerçekleşmiş silahlı bir saldırı şartı aranırken; önleyici meşru müdafaa yaklaşımı, henüz gerçekleşmemiş ancak yakın ve kaçınılmaz bir tehdidin varlığı hâlinde kuvvet kullanımının hukuken meşru olabileceğini savunmaktadır. Bu görüş, klasik meşru müdafaa anlayışını genişletmekte ve bu genişletilmiş yorumun uluslararası hukuk düzleminde meşru kabul edilmesini amaçlamaktadır

2. Yöntem

Bu çalışma, uluslararası hukukta meşru müdafaa ve önleyici meşru müdafaa kavramlarını normatif, doktrinel ve vaka temelli çözümleme yöntemiyle ele almaktadır. Araştırmada öncelikle, Birleşmiş Milletler Antlaşması başta olmak üzere ilgili uluslararası sözleşmeler, içtihatlar (örneğin Nikaragua Davası, Caroline Olayı) ve uluslararası örf ve âdet hukuku normları incelenerek kuramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu bağlamda çalışmada hem pozitif hukuk normlarının yorumuna

hem de devlet uygulamalarına dayalı olarak uluslararası hukuk sisteminin meşru müdafaa doktrini karşısındaki tepkisel dönüşümü değerlendirmektedir.

Çalışma sürecinde ayrıca, konuya ilişkin nitel literatür taraması yöntemi uygulanmış; önleyici meşru müdafaa tartışmaları uluslararası hukuk yazını, devletlerin resmi söylemleri ve akademik görüşler ışığında analiz edilmiştir. Güncel gelişmelere ilişkin olarak ise örnek olay analizine başvurulmuş; Yunanistan'ın Ege Adaları'nı silahlandırması, Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesi ve İsrail'in Filistin'e yönelik operasyonları, meşru müdafaa doktrini bağlamında çok yönlü olarak ele alınmıştır.

Bu yöntemsel yaklaşım, uluslararası hukukun hem normatif tutarlılığını hem de pratik uygulamalarla yaşadığı kırılmaları değerlendirmeye imkânı sunmaktadır. Böylece, çalışmanın amacı yalnızca pozitif hukuki normları aktarmak değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler bağlamında bu normların nasıl araçsallaştırıldığına ve meşruiyet sorunlarının nasıl ortaya çıktığına ışık tutmaktır.

3. Meşru Müdafaa Kavramı ve Hukuki Niteliği

Meşru müdafaa, bireylerin veya devletlerin, kendilerine yönelmiş haksız ve devam etmekte olan bir saldırıyı, zorunlu ve orantılı bir müdahaleyle ortadan kaldırma hakkını ifade etmektedir. Bu hak, hukuken yasaklanmış bazı fiillerin belirli koşullar altında hukuka uygun sayılmasına olanak tanıyan istisnai bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Saldırının kaçınılmaz olması, başka bir savunma imkânının bulunmaması ve müdahalenin ölçülülük ilkesine uygun olması meşru müdafaayı hukuken geçerli kılan temel unsurlar arasında yer almaktadır (Değdaş, 2018).

Tarihsel olarak meşru müdafaa, insanın doğuştan sahip olduğu kendini koruma güdüsüne dayanmaktadır. Roma hukukunda “vim vi repellere licet” (şiddet, şiddetle savunulabilir) ilkesiyle ifade edilen bu anlayış, bireyin yaşam hakkını koruyan temel bir ilke olarak benimsenmiştir. Orta Çağ'da Katolik kilisesi, bireyin haksız saldırılara karşı kendini savunma amacıyla kuvvet kullanmasını günah saymamış; böylece meşru müdafaa hakkı hem hukuki hem ahlaki bir meşruiyet kazanmıştır. Yeniçağ düşünürlerinden John Locke ise bu hakkı, bireyin devredilemez ve devlete karşı ileri sürülebilir temel haklarından biri olarak değerlendirmiştir (Locke, 1689/2003, s. 117).

Modern hukuk sistemlerinde, kişilerin başkalarının yaşamına, be-

den bütünlüğüne veya mülkiyetine yönelik müdahaleleri genel olarak yasaklanmaktadır. Ancak meşru müdafaa, bu genel yasağa belirli şartlar altında istisna oluşturan bir hukuki kurum niteliği taşımaktadır. Meşru müdafaanın hukukî kabul edilebilmesi için saldırının hukuka aykırı, gerçekleşmekte olan ve başka şekilde önlenemez nitelikte olması; savunma fiilinin ise zorunlu, saldırıya karşı orantılı(ölçülü) şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir.

Meşru müdafaa kavramı, yalnızca bireyler açısından değil, devletler bakımından da uluslararası hukukta hayati bir önem taşımaktadır. Nitekim Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesi, bir devletin silahlı bir saldırıya maruz kalması durumunda, saldırıya uğrayan devletin bireysel veya kolektif olarak meşru müdafaa hakkını kullanabileceğini açıkça düzenlemektedir (Birleşmiş Milletler Antlaşması, 1945, md. 51). Bu hüküm, kuvvet kullanma yasağının istisnası olarak kabul edilmekte ve uluslararası hukukta sınırlı bazı koşullar altında güç kullanımına izin vermektedir.

Devletlerin meşru müdafaa hakkı, uluslararası hukuk sisteminde egemenlik, toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlık gibi temel ilkelerle doğrudan ilişkilidir. Şayet bir devletin, başka bir devlet veya devlet dışı bir aktör tarafından silahlı saldırıya uğraması halinde bu saldırıya karşı kuvvet kullanma hakkı haizdir. Bu durum, saldırıya uğrayan devletin uluslararası hukuk çerçevesinde kendini savunma yetkisini hukukî olarak tanıtır hale getirmektedir.

Özünde bireylere tanınan bir hak olan meşru müdafaa, tarihsel süreç içerisinde devletlere de tanınmış ve bu bağlamda uluslararası ilişkilerde meşru kuvvet kullanımının temel dayanaklarından biri haline gelmiştir. Böylece bireyin yaşam hakkını korumaya yönelik doğan meşru müdafaa anlayışı, zamanla devletlerin uluslararası düzlemde egemenliklerini koruma aracı olarak da işlev kazanmıştır.

3.1. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı Sırasında Meşru Müdafaa

Birinci Dünya Savaşı, tarihte eşi benzeri görülmemiş ölçüde can kayıplarına ve yıkımlara yol açmıştır. Bu durum uluslararası toplumun barışı sağlamak amacıyla yeni kurumlar ve kurallar oluşturma ihtiyacını doğurmuştur. Bu doğrultuda, savaşları önlemek, uluslararası uyuşmazlıkları barışçıl yollarla çözmek ve kalıcı barışı temin etme amacıyla 1919 yılında Milletler Cemiyeti (League of Nations) kurulmuştur. Cemiyet, üye devletlerin kuvvet kullanmasını sınırlandırmaya yönelik çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Ancak bu düzenlemeler, ne yazık ki etkili bir şekilde uygulanamamış; Cemiyet'in yaptırım gücü-

nün zayıflığı ve üye devletler arasında bağlayıcılığın yetersizliği nedeniyle, istenilen barış ortamı sağlanamamıştır.

Bu başarısızlığın en somut örneği, 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle başlayan İkinci Dünya Savaşı olmuştur. Bu saldırı, Milletler Cemiyeti'nin güç kullanımını engelleme konusundaki yetersizliğini açıkça ortaya koymuş ve kurumun işlevsizliğini gözler önüne sermiştir. Savaşın ardından uluslararası toplum, daha etkili ve bağlayıcı bir yapıya ihtiyaç duymuş ve bu amaçla 1945 yılında Birleşmiş Milletler (BM) kurulmuştur.

Birleşmiş Milletler Antlaşması, özellikle güç kullanımına ilişkin daha açık ve kesin hükümler içermekte olup, bu yönüyle selefî olan Milletler Cemiyeti'nden ayrılmaktadır. Antlaşma'nın 2/4. maddesinde üye devletlerin kuvvet kullanmaları açıkça yasaklanmış ve şu şekilde ifade edilmiştir:

“Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde, herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı ya da Birleşmiş Milletler'in amaçlarıyla bağdaşmayacak herhangi bir şekilde tehdit veya güç kullanımından kaçınırlar.” (BM Antlaşması, 1945, md. 2/4)

Bu hüküm, zamanla uluslararası hukukun temel taşlarından biri haline gelmiş ve jus cogens (emredici norm) niteliği kazanmıştır. Uluslararası Hukuk Komisyonu (ILC) Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi tasarısının 1966 tarihli şerhinde, BM Antlaşması'nın kuvvet kullanma yasağı içeren 2/4. maddesinin, yalnızca Antlaşma'ya taraf olan devletleri değil, tüm uluslararası toplumun uymakla yükümlü olduğu emredici nitelikte bir norm olduğu belirtilmiştir (Uluslararası Hukuk Komisyonu, 1966; Aksoy, 2016, s. 4). Jus cogens niteliği kazandığından bu hükme aykırı düşen uluslararası anlaşmalarda hükümsüz kabul edilmekte ve tüm devletlerin bu yasağa uymakla yükümlü olduğu kabul edilmektedir.

Bununla birlikte, bu katı yasaklamanın bir istisnası bulunmaktadır: meşru müdafaa hakkı. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesi uyarınca, bir devlet silahlı bir saldırıya maruz kaldığında, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliği sağlamak için gerekli önlemleri alana kadar, saldırıya uğrayan devlet bireysel veya kolektif meşru müdafaa hakkını kullanabilir. Bu istisna, kuvvet kullanımının tamamen yasaklanmadığını, ancak yalnızca belirli şartlar altında ve savunma amacıyla mümkün olabileceğini göstermektedir.

3.2. Birleşmiş Milletler Antlaşması madde 51 Işığında Meşru

Müdafaa Şartları

Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesi, devletlere yalnızca silahlı saldırıya maruz kalmaları hâlinde meşru müdafaa hakkı tanımaktadır. Ancak bu hakkın kullanılabilmesi birtakım sıkı koşullara bağlanmıştır. Meşru müdafaa kapsamında kuvvet kullanımının hukuka uygun sayılabilmesi için saldırının niteliği, müdahalenin gerekliliği ve kullanılan kuvvetin ölçülülüğü gibi unsurların sağlanması gerekir. Aşağıda, uluslararası yargı içtihatları ve doktrinel görüşler ışığında bu şartlar ayrı başlıklar altında incelenmektedir.

3.2.1. Haksız Saldırı (Silahlı Saldırı)

Meşru müdafaa hakkı, bir devletin hukuka aykırı silahlı bir saldırıya maruz kalması durumunda ortaya çıkacaktır. Silahlı saldırı; uluslararası hukuka aykırı bir şekilde, bir devletin egemenliğine, toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı doğrudan kuvvet kullanımını ifade eder (BM Antlaşması, md. 51).

Uluslararası Adalet Divanı, Nikaragua Davası kararında, silahlı saldırının açık, doğrudan ve önemli bir eylem olması gerektiğini vurgulamıştır. Örneğin, sadece silah temini veya dolaylı destek, silahlı saldırı olarak kabul edilmemiştir (Uluslararası Adalet Divanı, 1986, para. 191; ayrıca Open University, 2000).

Doktrindeki yaygın görüşe göre, silahlı saldırının fiilen gerçekleşmiş olması gerekir. Henüz gerçekleşmemiş bir tehdit (önleyici meşru müdafaa), 51. madde kapsamında tartışmalıdır ve genellikle kabul edilmez.

3.2.2. Zorunluluk (Gereklilik – Aciliyet)

Meşru müdafaa eylemi, saldırıyı engellemek için gerçekten gerekli olmalıdır. Bu, saldırının mevcut ve yakın bir tehdit oluşturma anlamına gelir. Ayrıca, saldırıyı önleyecek başka barışçıl yollar (diplomasi, müzakere, BM Güvenlik Konseyi'ne başvuru) bulunmamalı veya bu yollar etkisiz kalmalıdır. Bu “en son çare” (last resort) kriteri, hem sözleşmesel hem uluslararası teamül hukukunda güçlü kabul görür. Nikaragua kararı bu gereksinimi “necessity” kavramıyla vurgulamıştır (UAD, 1986, parag. 237).

3.2.3. Orantılılık ve Anında Müdahale

Meşru müdafaa eylemi, haksız saldırının kapsamı ve şiddetiyle orantılı olmalıdır. Örneğin, küçük çaplı bir sınır ihlali ya da terör eylemine karşılık olarak bir ülkenin tamamını işgal etmek, sağlık merkez-

lerini bombalamak veya sivillere işkence uygulamak orantılılık ilkesine aykırıdır ve bu tür eylemler uluslararası insancıl hukukun ihlali niteliğindedir.

Ayrıca, meşru müdafaa eyleminin saldırının hemen ardından ve doğrudan yanıt niteliğinde olması gerekir. Zamanında müdahale koşulu karşılanmadığı takdirde, yapılan eylemler artık “meşru müdafaa” değil, “misilleme” veya “retorsiyon” olarak değerlendirilir. Misilleme niteliğindeki eylemler, uluslararası hukukta hukuka uygunluk kazandırıcı bir gerekçe olarak kabul edilmemektedir.

Uluslararası Adalet Divanı’nın Nikaragua Davası’nda belirttiği üzere, meşru müdafaa, yalnızca saldırıyı püskürtmek için gerekli olan ölçüde güç kullanımını içermelidir.

4. Nikaragua Davası

1984 yılında Nikaragua, Amerika Birleşik Devletleri’ni ülkesindeki askeri ve paramiliter faaliyetleri nedeniyle Uluslararası Adalet Divanına şikâyet etmiştir. Bu şikâyet yalnızca iki devlet arasındaki uyuşmazlıktan ibaret olmayıp, Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın 51. maddesi çerçevesinde meşru müdafaa hakkının kapsamına ve devlet dışı aktörlere dolaylı müdahale durumlarına yönelik hukuki sınırların belirlenmesinde dönüm noktası niteliği taşımaktadır (Modabber, 1988, s. 360).

Sürecin başlangıcı 1979 yılına uzanır. Bu tarihte, sol eğilimli bir devrimci hareket olan Sandinista Ulusal Kurtuluş Cephesi (FSLN), uzun süredir ülkeyi yöneten ve diktatör olarak tanımlanan Anastasio Somoza Debayle’yi devirerek iktidara gelmiştir. Sandinista rejiminin sosyalist politikaları ve ABD karşıtı söylemleri, Washington yönetimi tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Bu bağlamda ABD, yeni yönetime karşı savaştan “kontra” adı verilen muhalif gerilla gruplarına maddi ve askeri destek sağlamaya başlamıştır (UAD, 1986, para. 108–110).

Bu müdahale, Nikaragua’da bir iç savaşın patlak vermesine neden olmuş; ülke derin bir istikrarsızlık sarmalına sürüklenmiştir. Nikaragua hükümeti, ABD’nin bu eylemlerinin kendi iç işlerine açık bir şekilde müdahale olduğunu belirterek, Uluslararası Adalet Divanı’na başvurmuştur. ABD, savunmasında Nikaragua’nın El Salvador’a yönelik saldırı hazırlıkları yaptığını ve bu nedenle ABD’nin müdahalesinin kollektif meşru müdafaa kapsamında değerlendirilebileceğini ileri sürmüştür (Modabber, 1988, s. 361).

UAD, 1986 yılında verdiği kararında ABD’nin ileri sürmüş olduğu savunmasını reddetmiş ve şu sonuca ulaşmıştır: Silah ve mali yar-

dım sağlamak, doğrudan bir silahlı saldırı anlamına gelmez ve bu tür bir yardım, meşru müdafaa hakkının doğması için yeterli bir gerekçe oluşturmaz. UAD, kararın 195. paragrafında şu ifadeye yer vererek devlet dışı aktörlere sağlanan desteğin doğrudan saldırı sayılmayacağını vurgulamıştır:

“Her devlet, başka bir devletin toprakları içinde yürütülen iç savaş veya terörist hareketleri organize edemez, teşvik edemez, yardım edemez ya da bu tür hareketlere katılamaz. Aynı şekilde, bu tür faaliyetlerin kendi toprakları üzerinden yürütülmesine de izin veremez. Eğer söz konusu hareketler güç kullanımı ya da güç tehdidi içeriyorsa, bu eylemler açıkça uluslararası hukukun ihlalidir.” (UAD, 1986, para. 195)

Divan ayrıca, meşru müdafaa hakkına başvurulabilmesi için silahlı saldırının doğrudan ve açık biçimde gerçekleşmiş olması gerektiğini vurgulamış; dolaylı müdahale ile meşru müdafaa arasında ayırım yapmıştır (UAD, 1986, para. 211–212)

Uluslararası Adalet Divanı, Amerika Birleşik Devletleri’nin eylemlerini uluslararası hukuka aykırı bulmuş ve ABD’nin verdiği zararları tazmin etmesi gerektiğine hükmederek Nikaragua lehine karar vermiştir. Her ne kadar Divan, ABD’yi uluslararası hukuk kurallarını ihlal etmekle sorumlu tutarak tazminata mahkûm etmişse de ABD bu kararı tanımamış ve Divan’ın yargı yetkisini reddederek herhangi bir tazminat ödememiştir. Bu durum, uluslararası yargı kararlarının bağlayıcılığı ve uygulanabilirliği üzerine ayrıca tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Özetle, Nikaragua Davası, devletlerin başka ülkelerdeki silahlı gruplara dolaylı destek sağlamalarını meşru müdafaa hakkı olarak değerlendirilemeyeceğini ve bu tür desteklerin uluslararası hukuka aykırılık teşkil edebileceğini açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca karar, uluslararası hukukta kuvvet kullanımının yalnızca açık ve doğrudan bir saldırıya yanıt olarak mümkün olabileceğini vurgulayarak, meşru müdafaa hakkının sınırlarını daraltan bir içtihat oluşturmuştur.

5. Önleyici Meşru Müdafaa

Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın 2/4. maddesi uyarınca, uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanımı esas itibarıyla yasaklanmış bulunmaktadır. Ancak bu yasağın iki önemli istisnası mevcuttur: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin yetkilendirmesiyle kuvvet kullanımı ve Antlaşma’nın 51. maddesinde düzenlenen meşru müdafaa hakkı

(Birleşmiş Milletler Antlaşması, 1945, md. 2/4, md. 51). BM antlaşması m.51'e göre, bir devletin silahlı saldırıya uğraması halinde, saldırıya maruz kalan devletin bireysel veya kolektif olarak meşru müdafaa hakkını kullanabileceği kabul edilmektedir.

Ancak soğuk savaş sonrası dönemde uluslararası güvenlik ortamında çeşitli dönüşümler yaşanmış; tehditlerin doğasının değişmiş özellikle nükleer silahlanma ve terör tehdidi gibi hızlı ve önleyici tepki gerektiren durumlar ortaya çıkmıştır. Bu değişim sonucunda da meşru müdafaa hakkının sınırlarını tartışmaya açmıştır. Bu durum, "önleyici meşru müdafaa" (preemptive self-defence) kavramının uluslararası hukuk literatüründe tartışmaya açılmasına neden olmuştur (Dinstein, 2017, s. 210–215; Ruys, 2010, s. 89–94).

Önleyici meşru müdafaa, bir saldırının yakın ve kaçınılmaz olduğu durumlarda, saldırının gerçekleşmesinden hemen önce yapılan savunma amaçlı kuvvet kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Buna karşın önalıcı müdahale, uzak gelecekte gerçekleşme ihtimali olan, somut dayanağı zayıf tehditlere karşı gerçekleştirilen bir güç kullanımını ifade etmektedir. Uluslararası hukuk açısından bu ikisi arasında önemli bir ayırım yapılmaktadır. Önleyici meşru müdafaa, bazı yazarlarca hukuki meşruiyete sahip olarak değerlendirilirken, önalıcı müdahale genellikle hukuka aykırı kabul edilmektedir (Gray, 2018, s. 120–190).

Bu konuda görüş ayrılıkları mevcuttur. Bazı hukukçular, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesinin yalnızca mevcut silahlı saldırı durumlarını kapsadığını ve bu nedenle önleyici meşru müdafaa hakkının mevcut olmadığını savunmaktadır. Diğer yandan, Caroline olayı, Nikaragua Davası ve özellikle Bush Doktrini gibi örnekler üzerinden hareket eden bazı yazarlar ise, belirli şartlar altında önleyici meşru müdafaa hakkının varlığını kabul etmektedir. Caroline olayında öne çıkan yaklaşım, meşru müdafaa için tehdidin "açık, yakın ve başka bir seçenek bırakmayacak şekilde zorlayıcı" olması gerektiği yönündedir (Webster, 1841; Arend & Beck, 1993, s. 73).

Bu kriterler, uluslararası hukukta önleyici meşru müdafaanın çerçevesini çizmeye yönelik ilk somut adımlar olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda, önleyici meşru müdafaanın meşru kabul edilebilmesi için birtakım kriterlerin sağlanması gerekmektedir. Öncelikle tehdidin gerçek, ciddi ve yakın olması gerekmektedir. Ayrıca, kullanılacak kuvvetin orantılı olması ve başka çözüm yollarının mevcut olmaması gerekir. Aksi halde yapılan müdahale, hukuki meşruiyetten yoksun

sayılmaktadır.

Önleyici meşru müdafaa'nın teorik boyutları kadar pratik yansımaları da önemli tartışmalara konu olmuştur. Örneğin, Walzer, bu tür bir müdahaleyi, bireyin refleks olarak kolunu savurmasına benzetmiştir (Walzer, 2006, s. 81). Ancak bu benzetme eleştirilmektedir; zira refleks, karşı tarafın hareketine istemsiz bir tepki olarak ortaya çıkarken, önleyici meşru müdafaa ise karşı taraf henüz fiili bir saldırıda bulunmadan önce kasıtlı olarak gerçekleştirilen bir eylemi ifade etmektedir. Ayrıca Walzer'in bir başka değerlendirmesinde, bir devletin yalnızca komşu ülkesinin güçlenmesini istememesi nedeniyle önleyici saldırı gerçekleştirmesinin mümkün olabileceğini savunması, meşru müdafaa anlayışıyla bağdaşmayan bir yaklaşımdır.

Günümüzde ise nükleer silahların yayılması ve asimetrik tehditlerin artması, önleyici meşru müdafaa hakkının yeniden değerlendirilmesine yol açmaktadır. Ancak uluslararası toplumda bu konuda henüz oydaşmaya varılmış değildir. Mevcut durumda, önleyici meşru müdafaa'nın hukuken kabul edilip edilmeyeceği hususu, her somut olay özelinde değerlendirilmekte ve farklı yorumlara açık kalmaktadır. Dolayısıyla bu alandaki belirsizlik varlığını sürdürmektedir.

5.1. Caroline Olayı

Uluslararası hukukta önleyici meşru müdafaa kavramı ilk kez 19. yüzyılda yaşanan Caroline olayı ile gündeme gelmiştir. Bu olay, 1837 yılında Kanada'nın İngiltere'ye karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesi sırasında meydana gelmiştir. Kanada'daki isyancılar, zaman zaman ABD topraklarına sığınarak yardım arayışında bulunmuşlar ve ABD-Kanada sınırındaki Niagara Nehri üzerindeki Navy Adası'ndan İngiliz kuvvetlerine saldırılar düzenlemişlerdir. Bu süreçte, saldırganlara silah ve lojistik destek sağlayan Caroline adlı Amerikan bayraklı gemi, önemli bir araç olarak kullanılmıştır.

İngiltere, bu faaliyetleri kendi güvenliği açısından tehdit olarak görmüş ve 1837 yılında, ABD'nin Schlosser limanında demirli olan Caroline gemisine müdahale etmiştir. İngiliz birlikleri gemiyi ele geçirerek Niagara Şelalesi'nden aşağıya atmış, olay sırasında bazı Amerikan vatandaşları hayatını kaybetmiştir. Bu gelişmeler, ABD ve İngiltere arasında ciddi bir diplomatik krize yol açmıştır. İngiltere, söz konusu müdahaleyi meşru müdafaa hakkı çerçevesinde gerçekleştirdiğini iddia etmiş ve Caroline gemisinin bir tür korsan faaliyet yürüttüğünü savunmuştur. Buna karşılık ABD, İngiltere'nin sınır ötesi güç kullanımını egemenlik ihlali olarak değerlendirmiş ve meselenin ulus-

lararası hukuk bağlamında ele alınmasını talep etmiştir.

Olayın ardından, dönemin Amerikan Dışişleri Bakanı Daniel Webster, meşru müdafaa hakkının ancak belirli koşullar altında kullanılabilceğini belirterek, bu koşulları şu şekilde formüle etmiştir: “Başka bir seçeneğe ve düşünme fırsatına yer bırakmayan, ani ve kaçınılmaz bir zorunluluk durumunda; müdahalenin ise orantılı ve gerekli olması şartıyla.” Bu yaklaşım, önleyici meşru müdafaa kavramının uluslararası hukukta meşrulaştırılabileceği çerçeveyi oluşturmuş bulunmaktadır (Taşdemir, 2006, s. 80).

Webster’ın bu formülasyonu, daha sonraki yıllarda uluslararası hukuk doktrininde geniş kabul görmüş ve özellikle Caroline kriterleri olarak anılmaya başlanmıştır. Bu kriterler, bir devletin henüz gerçekleşmemiş ancak yakın ve kaçınılmaz bir tehdit karşısında önceden harekete geçerek kuvvet kullanmasını meşru kılacak şartları tanımlamaktadır. Bu şartlar, zorunluluk, aciliyet ve orantılılık unsurlarına dayanmaktadır.

Caroline olayının ardından İngiltere de Webster’ın yaklaşımını benimsemiş ve bu doğrultuda meşru müdafaa hakkının sınırları konusunda daha temkinli bir yaklaşım geliştirmiştir. Uluslararası hukukta bu olay, bir devletin güvenliğini tehdit eden acil durumlarda, silahlı saldırı henüz gerçekleşmeden önce sınırlı şekilde kuvvet kullanmasının istisnai olarak mümkün olabileceğine dair ilk örneklerden biri olarak kabul edilmektedir.

Bununla birlikte, Caroline olayı her ne kadar önleyici meşru müdafaaya dayanak oluştursa da bu müdahalenin sınırlarının oldukça dar tutulması gerektiği uluslararası hukukta genel kabul görmektedir. Zira aksi bir yorum, devletlerin öznel güvenlik algılarına dayanarak kuvvet kullanımına başvurmalarını meşrulaştırabilir ve bu durum uluslararası barış ve güvenlik için ciddi tehditler doğurabilir.

5.2. Bush Doktrini

Uluslararası hukuk, devletlerarası ilişkilerde kuvvet kullanımını önemli ölçüde sınırlamayı amaçlamakta ve bu yasağın temel dayanağını Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın 2/4. maddesi oluşturmaktadır. Bu madde uyarınca, devletlerin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına karşı kuvvet kullanımı ya da tehdidi kesin biçimde yasaklanmış bulunmaktadır. Ancak 21. yüzyılın başında yaşanan gelişmeler, özellikle devlet dışı aktörlerin oluşturduğu tehditler karşısında, bu klasik anlayışın yetersiz kalabildiğini ortaya koymuştur.

Bu durumun en belirgin örneği, 11 Eylül 2001 tarihinde El-Kaide terör örgütü tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı gerçekleştirilen saldırılarla ortaya çıkmıştır. Dört yolcu uçağından ikisi New York'taki Dünya Ticaret Merkezi kulelerine, biri Pentagon'a çarpmış; dördüncü uçak ise düşürülmüştür. Bu saldırılar neticesinde binlerce sivil yaşamını yitirmiş, uluslararası toplum büyük bir şok yaşamıştır. Yaşanan bu olay, uluslararası hukuk sisteminin asimetrik ve konvansiyonel olmayan tehditlere karşı ne denli hazırlıksız olduğunu gözler önüne sermiştir (Öztürk, 2010, s. 20).

11 Eylül saldırılarının ardından ABD, ulusal güvenlik doktrininde köklü bir değişikliğe gitmiş ve tehditlere karşı sadece savunmaya dayalı değil, ön alıcı bir strateji benimsemiştir. Bu kapsamda, Ekim 2001'de El-Kaide'ye ev sahipliği yaptığı gerekçesiyle Afganistan'a askeri müdahalede bulunulmuştur. Bu müdahale, klasik meşru müdafaa ilkesi çerçevesinde değerlendirilmiş ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından dolaylı biçimde desteklenmiştir. Ancak 2003 yılında, kitle imha silahlarına sahip olduğu iddiasıyla Irak'a gerçekleştirilen müdahale, çok daha tartışmalı bir nitelik taşımaktadır. Zira daha sonra yapılan denetimlerde Irak'ta söz konusu silahların bulunmadığı anlaşılmış ve bu müdahalenin temelsiz gerekçelere dayandığı ortaya çıkmıştır.

Dönemin ABD Başkanı George W. Bush'un geliştirdiği ve kamuoyunda "Bush Doktrini" olarak bilinen yaklaşım, tehditlerin henüz ortaya çıkmadan bertaraf edilmesini öngören bir güvenlik stratejisini yansıtmaktadır. Bush, İran, Irak ve Kuzey Kore'yi "şer eksenini" olarak tanımlamış; bu ülkeleri ABD için potansiyel tehdit olarak görmüş ve onları açıkça düşman ilan etmiştir. Doktrinin temel söylemlerinden biri, "Savaşı düşmanımızın kapısına taşımalıyız. Onun planlarını bozmalı ve en büyük tehlikelerle onlar ortaya çıkmadan yüzleşmeliyiz." şeklindedir. Bu ifade, klasik meşru müdafaa anlayışının ötesine geçen bir stratejik yaklaşımı temsil etmektedir.

Bush Doktrini, iki temel kavrama dayanmaktadır: Önleyici saldırı (preemptive strike): Yakın ve kaçınılmaz bir tehdit karşısında, tehdidin gerçekleşmesinden hemen önce güç kullanımıdır. Ön alıcı müdahale (preventive strike): Somut bir saldırı belirtisi olmaksızın, gelecekte ortaya çıkması muhtemel bir tehdidi bertaraf etmek amacıyla kuvvet kullanımıdır.

Bu yaklaşım, uluslararası hukukta meşru müdafaa hakkının sınırlarını zorlamakta ve Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesiyle çelişmektedir. Zira 51. madde, meşru müdafaa hakkının yalnızca si-

lahlı bir saldırının gerçekleşmesi halinde kullanılabileceğini düzenlemektedir. Buna ek olarak, uluslararası örf ve adet hukukuna göre de meşru müdafaa ancak “yakın, somut ve kaçınılmaz bir tehdit” karşısında hukuken mümkün görülmektedir.

Bush yönetimi ise, bu sınırların ötesine geçerek, özellikle nükleer silahların yayılması tehdidi gerekçesiyle önleyici müdahaleleri meşru göstermeye çalışmıştır. Bu çerçevede, saldırı tehdidinin gerçekleşmesini beklemeden, potansiyel tehditlerin ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuş ve uluslararası toplumdan bu yaklaşıma destek aramıştır.

Sonuç olarak, Bush Doktrini, özellikle önleyici ve önalıcı müdahale anlayışı bakımından, uluslararası hukukta kabul edilen meşru müdafaa ilkeleriyle önemli ölçüde çatışmaktadır. Bu yaklaşımın meşruluğu halen tartışmalı olmakla birlikte, devletlerin güvenlik politikalarında “koruyucu kuvvet kullanımı” fikrinin giderek daha fazla yer bulduğu görülmektedir. Ancak bu tür müdahalelerin, uluslararası hukuk düzeninin sürdürülebilirliği açısından ciddi riskler barındırdığı da göz ardı edilmemelidir.

6. Güncel Uygulamalarda Meşru Müdafaa Tartışmalar

6.1. Ege Adalarının Silahlandırılması Sorunu

Uluslararası hukukta meşru müdafaa'nın sınırları sadece tarihsel süreç ve teorik yaklaşımlarla değil aynı zamanda güncel krizlerle de sürekli olarak yeniden şekillenmektedir. Bu bağlamda Doğu Ege Adalarının Yunanistan tarafından silahlandırılması kuvvet kullanma yasağı ve meşru müdafaa hakkı açısından çeşitli tartışmalara sebebiyet vermektedir.

Bu durumu değerlendirmek için ilk önce Ege Adalarının hukuki statüsüne bakmak gerekir bunun içinde tarihsel süreç içinde yapılan çeşitli antlaşmalar değerlendirilmelidir. 1923 yılında yapılan Lozan Barış Antlaşmasının 12. ve 13. maddeleri ile 1947 yılında yapılan Paris Barış Antlaşmasının 14. maddesinde bu adaların silahlandırılmayacağı belirtilmektedir (Lozan Barış Antlaşması, 1923, md. 12-13; Paris Barış Antlaşması, 1947, md. 14).

Ancak 1960'lı yıllardan itibaren Yunanistan, Rodos, İstanköy, Limni ve Semadirek gibi askerî açıdan stratejik öneme sahip Doğu Ege Adalarını silahlandırmaya başlamıştır. Yunanistan adaları silahlandırma faaliyetlerine gerekçe olarak; Türkiye'yi tehdit olarak nitelemiştir, bu tehdide karşı ulusal güvenliği sağlamak için de adaları silahlandığını belirtmiş ve bu durumu meşru bir zemine oturtmaya

çalışmıştır (Oran, 2009, s. 760).

Yunanistan'ın temel argümanları iki eksen çerçevesinde şekillenmektedir bu argümanlardan ilki "Rebus sic stantibus" ilkesi bağlamında andlaşma koşullarının köklü şekilde değiştiği iddiasıdır ikincisi ise Türkiye'nin Ege Ordusu gibi askeri hamlelerinin, Birleşmiş Milletler Şartı madde 51 gereği Yunanistan'a meşru müdafaa hakkı doğurduğu iddiasıdır (Oran, 2009, s. 761).

"Rebus sic stantibus" ilkesi Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi madde 62 de sıkı şartlara bağlanmıştır. Andlaşma hükümlerinin geçersiz sayılabilmesi için köklü değişikliğin öngörülemeyen, esaslı ve tarafın yükümlülüklerini temelden sarsıcı nitelikte olması gerekmektedir (Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, 1969, md. 62).

Bu bağlamda Yunanistan'ın ileri sürdüğü bu iddia (NATO üyeliği, BM üyeliği, Türkiye-Yunanistan dostluğu gibi) hem öngörülebilir nitelikte hem de adaların silahsızlandırılmasına dair yükümlülükleri esaslı şekilde ortadan kaldıracak güçte değildir. Nitekim Uluslararası Adalet Divanı (1997 Gabcikovo-Nagymaros Davası) da siyasi koşulların değişimini, antlaşmaları geçersiz kılacak denli esaslı bir değişiklik olarak görmemiştir. Dolayısıyla, rebus sic stantibus ilkesi Yunanistan'ın Doğu Ege Adaları'nı silahlandırmasını meşru hale getirecek bir dayanak sunmamaktadır.

Yunanistan, özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Türkiye'nin Ege'de 4. Ordu'yu kurması gibi gelişmeleri bir "tehdit" unsuru olarak göstererek, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 51. maddesi kapsamında "meşru savunma" hakkını kullanma iddiasındadır. Ancak yukarıda ilgili bölümlerde değindiğimiz gibi uluslararası hukukta meşru müdafaa için bazı ön koşullar vardır:

- Gerçek ve gerçekleşmiş bir silahlı saldırı olmalıdır (anticipatory self-defense sınırlı durumlar için tartışmalıdır).
- Müdafaa orantılı ve derhal olmalıdır.
- Müdahale BM Güvenlik Konseyi'ne bildirilmeli ve konseyin karar almasına kadar geçici bir tedbir niteliğinde kalmalıdır.

Ancak Yunanistan doğrudan bir saldırı olmadığı halde Türkiye'nin savunma amaçlı askeri varlığını meşru müdafaa hakkı kapsamında adaları silahlandırmak için gerekçe olarak göstermiştir. Halbuki bu durum meşru müdafaa kapsamının genişletilmiş bir yorumu olan önleyici meşru müdafaa kavramına bile girmemektedir. Ege ordusu

gibi askeri yapılanmalar savunma amaçlı oluşturulmuştur. Nitekim Uluslararası Adalet Divanı, Nikaragua Kararı'nda potansiyel tehditlerin meşru müdafaa hakkı doğurmayacağını açıkça belirtmiştir (Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua, 1986).

Ayrıca, Yunanistan, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni gerekçe göstererek, Limni ve Semadirek adalarının gayri askeri statüsünün sona erdiğini iddia etmektedir. Ancak bu yorum, uluslararası hukukun "sözleşmenin bütünlük içinde yorumlanması" ilkesine aykırıdır. Montrö yalnızca Türkiye'ye ait Boğaz-önü adalarının (İmroz, Bozcaada ve Tavşan) yeniden askerileştirilmesini mümkün kılmıştır. Yunanistan'a bırakılan Limni ve Semadirek için böyle bir düzenleme yapılmamıştır. Nitekim bu adaların gayri askeri statüsü Lozan'ın 12. maddesine dayandığı için Montrö ile ilgisizdir.

Yunanistan buna ek dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Montrö Sözleşmesi yorumu gibi siyasi beyanlara dayanarak, bazı Adalar üzerindeki gayri askeri statünün kalktığını öne sürmüştür. Ancak bu tür tek taraflı ve bağlayıcılığı olmayan açıklamalar, anlaşmaların resmi yorumu yerine geçemez. Uluslararası hukukta resmi yorum ancak karşılıklı rızayla oluşabilir.

Dolayısıyla Yunanistan'ın Doğu Ege Adalarını silahlandırması hem ilgili anlaşma hükümlerine aykırıdır hem de meşru müdafaa veya önleyici meşru müdafaa kapsamında değildir. Aksine bu durum uluslararası hukukta "demilitarize bölgelerin statüsüne saygı" ilkesi açısından ciddi bir ihlal teşkil etmektedir.

Bu yönüyle doğu Ege Adaları'nın silahlandırılması uluslararası hukukta meşru müdafaa hakkının istismar edilmesi ihtimaline dair bir uyarı işlemi görmekte kuvvet kullanma yasağında sadece silahın saldırı anlarında değil barış dönemlerinde de sıkı biçimde gözetilmesi gerektiğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

6.2. Rusya'nın Ukrayna'ya Yönelik Müdahalesi

Yukarıda belirttiğimiz gibi uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağı, devletler arası ilişkilerde barışın korunması adına temel bir ilkedir. Bu ilkenin istisnası Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesinde düzenlenmiş olan meşru müdafaa hakkıdır bu hak yalnızca bir devletin haksız bir saldırıya uğraması halinde kullanılmaktadır. Meşru müdafaa hakkı 21. yüzyılda bazı devletler tarafından esnetilmeye çalışılmaktadır böylelikle meşru müdafaa hakkının dar yorumu halinde hukuka uygun sayılmayan eylemlerde genişletilmiş halinde

hukuka uygun sayılacaktır. Özellikle “önleyici meşru müdafaa” doktrini ile genişletilmeye çalışılmaktadır.

Rusya’nın 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna’ya yönelik başlattığı askerî müdahale yukarıda açıkladığımız duruma örnek teşkil eden somut bir olaydır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, askeri müdahalenin gerekçesi olarak Ukrayna’nın NATO üyeliği girişimleriyle ülkesine tehdit oluşturduğunu, Donetsk ve Luhansk bölgelerinde “soykırım” yaşandığını ve Rusya’nın “savunma hakkı”nı kullandığını öne sürmüştür (Putin, 2022). Bu kapsamda Rusya, BM Antlaşması’nın 51. maddesine dayanarak eylemlerini “önleyici meşru müdafaa” kapsamında sunmaya çalışmıştır (Dabanlioğlu Alanur, 2023a).

Rusya’nın arkasına sığınmaya çalıştığı bu savunma hem uluslararası hukukta kabul gören meşru müdafaa şartlarını hem de tarihsel içtihatları karşılamaktan uzaktır. Uluslararası hukuk bağlamında önleyici meşru müdafaa doktrini kabul edilse dahi bu doktrinin dayandığı Caroline Olayı bağlamında saldırının (tehdidin) henüz gerçekleşmemiş, yakın ve kaçınılmaz nitelikte olması gerekir (Caroline Olayı, 1837).

Rusya’nın iddialarını bu kriterler çerçevesinde incelediğimizde, ciddi eksiklikler ortaya çıkmaktadır. Şayet Rusya tarafından ileri sürülen tehdit unsurları -örneğin Ukrayna’nın olası NATO üyeliği veya biyolojik silah geliştirme iddiaları- ne nesnel olarak kanıtlanmış ne de yakın bir tehdit algısı yaratacak niteliktedir (Dabanlioğlu Alanur, 2023a, s. 533). Nitekim BM Güvenlik Konseyi, Rusya’nın sunduğu bu gerekçeleri tatmin edici bulmamış; 2 Mart 2022 tarihinde toplanan BM Genel Kurulu, ezici bir çoğunlukla Rusya’nın Ukrayna’ya saldırısını kınamıştır (BM Genel Kurulu, 2022).

Uluslararası Adalet Divanı’nın (UAD) Nikaragua v. ABD kararında da açıkça belirttiği gibi, meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için fiilen başlamış bir silahlı saldırının varlığı gerekir; olası veya gelecekteki tehditler bu hakkı doğurmamaktadır (UAD, 1986). Dolayısıyla Rusya’nın Ukrayna’ya yönelik askerî müdahalesi, BM Şartı’nda düzenlenen dar yorumlanması gereken meşru müdafaa hakkının kapsamına girmemektedir. Tüm bunlara ek olarak orantılılık ve gereklilik ilkeleri de yapılan müdahale ile ihlal edilmiştir, çünkü yapılan askeri müdahale kapsam, şiddet ve hedefler bakımından aşırı ve orantısızdır.

Putin yönetimi, bu müdahaleyi yalnızca önleyici meşru müdafaa kapsamında değil, aynı zamanda davetle müdahale bağlamında kolektif meşru müdafaa ilkelerine dayandırmaya çalışmıştır. Donetsk ve

Luhansk adlı bölgelerden gelen “yardım çağrılarını” gerekçe göstererek, bölge halkını koruma amacıyla askeri müdahalede bulunduğunu beyan etmiştir (Dabanlıoğlu Alanur, 2023b, s. 529-530). Ancak bu savunma da hukuka yetersizdir. Zira bu bölgeler, uluslararası hukuk nezdinde tanınmış devletler değildir; bu sebeple diğer devletlere yönelik yardım çağrısı yapma ehliyetinde sahip değildirler. Ayrıca bu bölgelerde yaşayan halkın “kendi kaderini tayin hakkı (self determinasyon) bağlamında ayrılma talepleri de, uluslararası teamül hukukunda kabul gören şartları karşılamamaktadır (BM, 1970).

Kendi kaderini tayin hakkı, sömürgeleşmiş bölge halklarına veya baskıcı, ayrımcı uygulamalara maruz kalan halklara tanınmış bir haktır. Donetsk ve Luhansk bölgelerindeki halk için böyle bir durumun varlığına yönelik objektif bir delil bulunamamıştır.

Rusya’nın ileri sürdüğü “soykırım” iddiaları, BM ya da diğer bağımsız gözlemci kuruluşlarca doğrulanamamıştır, aksine bu iddiaların spekülasyon ve propaganda amaçlı olduğu değerlendirilmiştir (Nakamitsu, 2022).

Bu nedenle Rusya’nın müdahalesi; meşru müdafaa hakkı, kolektif meşru müdafaa, insani müdahale ve kendi kaderini tayin gibi çeşitli hukuki gerekçeler açısından da geçersizdir. Bu durum, meşru müdafaa hakkının yorumunun siyasi saiklerle araçsallaştırılmasına yönelik tehlikeyi ortaya koymaktadır. Tıpkı Yunanistan’ın Ege Adaları’nı silahlandırmasında meşru bir zemin oluşturulmaya çalışıldığı gibi, burada da hukuka meşru olmayan bir güç kullanımı, sözde güvenlik gerekçeleriyle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

Yukarıdaki değerlendirmelerimiz itibarıyla Rusya’nın Ukrayna’ya yönelik saldırısı, uluslararası hukukun kuvvet kullanma yasağını ihlal eden bir eylem niteliği taşımakla birlikte önleyici meşru müdafaa iddiası hem teamül hukuku hem de uluslararası yargı içtihatları bakımından yetersiz kalmaktadır. Bu olay, önleyici meşru müdafaa doktrininin sınırlarının çizilmemesi halinde güçlü devletler tarafından kötüye kullanılabileceğini ve bu durumun uluslararası barışı tehdit edeceğini açıkça gösteren bir örnektir. Dolayısıyla Rusya-Ukrayna savaşı, meşru müdafaa hakkının sınırlarının tam anlamıyla tanımlanmasını ve uluslararası hukukta kuvvet kullanımına dair denetim mekanizmalarının güçlendirilmesinin gerekliliğini gözler önüne sermiştir.

6.3. İsrail’in Filistin’e Yönelik Müdahalesi

7 Ekim 2023 tarihinde Hamas adlı paramiliter örgüt tarafından İsrail

topraklarına yönelik başlatılan saldırılar, İsrail'in Gazze Şeridi'ne yönelik kapsamlı bir askerî müdahalede bulunmasıyla sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler, uluslararası kamuoyunda meşru müdafaa hakkının kapsamı üzerine tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir. İsrail, Hamas'ın saldırılarını Birleşmiş Milletler Şartı'nın 51. maddesi kapsamında bir "silahlı saldırı" olarak değerlendirmiş ve bu maddeye dayanarak meşru müdafaa hakkını kullandığını iddia etmiştir.

Yukarıda ilgili bölümde değindiğimiz Nikaragua davasının kararında Uluslararası Adalet Divanı, meşru müdafaa hakkının yalnızca bir devlet tarafından gerçekleştirilen silahlı saldırılar için öngörüldüğünü açıkça ifade etmiştir. Bu doğrultuda, klasik uluslararası hukuk anlayışına göre meşru müdafaa hakkı, sadece devletlerden kaynaklanan saldırılara karşı kullanılabilir bir hak olmaktadır (Kaya & Kayar, 2024).

Ancak 11 Eylül sonrası gelişen güvenlik paradigması Bush Doktrini ve devlet dışı aktörlerin yükselişi, bu yorumu genişleten yeni doktrinel tartışmaları beraberinde getirmiştir. İsrail'in savunması da bu genişletilmiş yorum bağlamında şekillenmiştir. Her ne kadar Filistin, Montevideo Sözleşmesi'nde belirtilen unsurları (nüfus, toprak, hükümet, diğer devletlerle ilişki kurma kapasitesi) büyük ölçüde taşısa da Hamas bu devleti temsil eden organ konumunda değildir. Dolayısıyla İsrail'in müdahalesi, doğrudan bir devlete değil, devlet dışı silahlı bir örgüte yöneliktir. Bu durum, tıpkı ABD'nin 2001'de El Kaide'ye karşı yürüttüğü müdahaleye benzer şekilde, yeni nesil meşru müdafaa tartışmalarıyla ilişkilendirilebilir (Montevideo Sözleşmesi, 1933).

Bununla birlikte, daha önce makalede vurguladığımız gibi, meşru müdafaa hakkının geçerli sayılabilmesi için sadece saldırının varlığı değil, aynı zamanda orantılılık ve gereklilik ilkelerine uygunluğu da gerekli bir şarttır (Uluslararası Adalet Divanı [UAD], 1986, parag. 237; UAD, 1996, parag. 41). Uluslararası gözlemci kuruluşların raporlarına göre, İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarında sivil yerleşim yerlerinin, hastane ve okul gibi altyapı unsurlarının hedef alınması, Filistinlinin abluka altında olması ve sivillerin sürekli bombalanması orantılılık ve gereklilik şartlarını hiçbir şekilde sağlamamakla birlikte insancıl hukuk kurallarına da aykırılık teşkil etmektedir (Human Rights Watch, 2023). Saldırıların ölçeği ve hedef seçimi dikkate alındığında, meşru müdafaa hakkının aşırına kaçan bir güvenlik doktriniyle genişletilerek kullanıldığı görülmektedir.

Bu müdahale aynı zamanda önleyici meşru müdafaa tartışmalarını

da beraberinde getirmiştir. İsrail makamları, Hamas'ın ilerleyen günlerde yeni saldırılar gerçekleştireceği yönündeki istihbarat raporlarına dayanarak, kendilerine yönelik bir saldırı olmadan Filistine yönelik operasyonlar düzenlemiş, böylece potansiyel tehditleri ortadan kaldırmayı amaçladığını beyan etmiştir. Ancak Caroline Olayı'ndan itibaren önleyici meşru müdafaanın geçerlilik şartları olan "tehditten kaçınılmazlık, başka çare bulunmaması ve orantılılık" ilkelerinin somut bir şekilde karşılanmadığı görülmektedir (Webster, 1837).

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Gazze'deki gelişmeleri soruşturma kararı, İsrailin askeri müdahalelerinin hukuki meşruiyetine ilişkin endişeleri daha da arttırmıştır (Uluslararası Ceza Mahkemesi [UCM], 2023). İsrail'in kuvvet kullanımının bir noktadan sonra kolektif cezalandırma niteliğine büründüğü, bu yönüyle insancıl hukuk normlarını da ihlal ettiği gözlemlenmektedir. İsrailin askeri müdahaleleri yalnızca klasik kuvvet kullanma yasağı çerçevesinde değil, uluslararası ceza hukuku kapsamında da değerlendirilmelidir nitekim Güney Afrika, İsraili Uluslararası Adalet Divanına soykırım suçlamasıyla şikâyet etmiş ve bu şikâyete karşı da Uluslararası Adalet Divanı geçici tedbir kararı vermiştir (UAD, 2024).

Sonuç itibarıyla İsrail'in Filistin'e yönelik müdahalesi başlangıçta meşru müdafaa hakkı zemininde gerekçelendirilebilecek nitelikte görünse de müdahalenin kapsamı, süresi ve yoğunluğu göz önüne alındığında bu hakkın sınırlarını aştığı ve giderek keyfi kuvvet kullanımına dönüştüğü görülmektedir. Bu örnek, Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik müdahalesiyle birlikte değerlendirildiğinde, güçlü devletlerin güvenlik argümanlarıyla hukuki sınırları aşabildiği ve böylece uluslararası hukukun meşruiyet zeminini zayıflattığı gerçeğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

7. Sonuç

Günümüzde kalıcı ve savaşırsız bir barış düzeninin henüz sağlanamamış olması, uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağının ne derece hayati bir ilkeye dayandığını gözler önüne sermektedir. Birleşmiş Milletler Antlaşması, devletler arasında çatışmaların önlenmesi, barışçıl çözüm yollarının teşviki ve küresel istikrarın temini amacıyla yapılandırılmıştır. Ancak normatif düzen ile siyasi gerçeklik arasındaki uyumsuzluk, kuvvet kullanma yasağının pratikte ne denli kırılğan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Kuvvet kullanma yasağının istisnaları olan meşru müdafaa hakkı ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin zorlayıcı tedbirleri, bu

yaşadığının mutlak olmadığını ve belirli koşullar altında esnetilebildiğini göstermektedir. Nikaragua v. ABD davası ve Caroline Olayı gibi örnekler, meşru müdafaa'nın kapsamı ve sınırları konusunda hem hukuki hem de siyasi yorumlara açık alanlar yaratmıştır. Bu durum, kuvvet kullanma yasasının keyfi uygulamalara açık hale gelmesine neden olmaktadır.

Uluslararası hukuk düzeni, kural koyma ve bu kuralları uygulama açısından ciddi bir meşruiyet sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Devletlerin gönüllü rızasına dayalı bu sistemde, güçlü devletlerin çıkarlarına aykırı normlara uymamayı tercih ettiği, buna karşılık zayıf devletlerin kurallara sıkı sıkıya bağlı kalmak zorunda bırakıldığı gözlemlenmektedir. Bu eşitsizlik, hukukun evrenselliğini zedelemekte ve normların araçsallaştırılmasına zemin hazırlamaktadır.

Sonuç olarak, uluslararası hukuk yalnızca bir normlar bütünü değil, aynı zamanda ahlaki ve felsefi bir sorumluluğun da taşıyıcısı olmak durumundadır. Barış yalnızca çatışmasızlık hali olarak değil, adaletin tesisiyle birlikte anlam kazanmaktadır. Ancak mevcut düzen, "hukukun üstünlüğü" ile "güçlü olanın hukuku" arasında sıkışıp kalmış bir görünüm arz etmektedir. Bu bağlamda, kalıcı barışın ve adaletin sağlanabilmesi için yalnızca hukuki kuralların varlığı değil, bu kurallara evrensel düzeyde riayet edilmesi belirleyici olmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde meşruiyetin, yalnızca askeri ve siyasi güçle değil, etik ilkeler ve kolektif sorumlulukla da inşa edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde uluslararası hukuk, güçlülerin şekillendirdiği; zayıfların ise uymak zorunda bırakıldığı bir düzen olmaktan öteye geçememektedir. Bu gerçekliği Prof. Dr. Kutluhan Bozkurt'un şu benzetmesi çarpıcı biçimde özetlemektedir: "Uluslararası ilişkiler, sosis üretimine benzer; dışarıdan bakıldığında iştah açıcı ve lezzetli bir görüntü sunar, ancak mutfakta ne tür süreçlerle meydana getirildiğini bilmek rahatsız edebilir."

KAYNAKÇA

Aksoy, M. (2016). *Önleyici meşru müdafaa hakkı bağlamında Bush Doktrini ve ABD'nin Irak'ı işgali*. İstanbul: İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.

Birleşmiş Milletler (BM). (1945). *Birleşmiş Milletler Antlaşması*. San Francisco.

- Birleşmiş Milletler (BM). (1970). *Dostane İlişkiler Bildirgesi* (A/RES/2625(XXV)).
- Birleşmiş Milletler Genel Kurulu. (2022). A/RES/ES-11/1 kararı. <https://digitallibrary.un.org/record/3965299> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- Caroline Olayı. (1837). Daniel Webster'ın "kaçınılmazlık, ani ve açık tehdit, başka çare olmaması" ilkeleri.
- Cassese, A. (2005). *Uluslararası hukuk* (G. Özbek, Çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Dabanlıoğlu Alanur, N. (2023a). Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik silahlı saldırıları için ileri sürdüğü gerekçelerin uluslararası hukuk bağlamında değerlendirmesi. *Sakarya Hukuk Dergisi*, 11(1), 528–535.
- Dabanlıoğlu Alanur, N. (2023b). age, 529–530.
- Değdaş, U. C. (2018). Uluslararası hukukta önleyici meşru müdafaa hakkı [The right of preventive self-defence in international law]. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(6), 21–36. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1282326>
- Dinstein, Y. (2017). *War, aggression and self-defence* (6th ed.). Cambridge University Press.
- Gray, C. (2018). *International law and the use of force* (4th ed.). Oxford University Press.
- Human Rights Watch. (2023). İsrail/Filistin: Gazze'de görünürdeki savaş suçları [Rapor]. <https://www.hrw.org/tr/news/2023/10/30/israilfilistin-gazgede-gorunurdeki-savas-suclari> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- Kaya, Y. Ç., & Kayar, A. (2024). Uluslararası hukuk çerçevesinde İsrail-Filistin çatışması: Devlet dışı aktörler ve meşru müdafaa. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 10(2), 209–222. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ueyd/issue/87252/1469204> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- Locke, J. (2003). *Yönetim üzerine iki inceleme* (M. Özdoğan, Çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser 1689)
- Lozan Barış Antlaşması. (1923). *Türkiye Cumhuriyeti ile Müttelik Devletler arasında imzalanan antlaşma*.

- Modabber, Z. (1988). Collective self-defense: Nicaragua v. United States. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, 10(2), 359–372. <https://digitalcommons.lmu.edu/ilr/vol10/iss2/5> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- Montevideo Sözleşmesi. (1933). *Devletlerin Hak ve Yükümlülükleri Hakkında Sözleşme*, 26 Aralık 1933, Montevideo.
- Nakamitsu, I. (2022). BM Silahsızlanma Temsilcisi Açıklaması. <https://media.un.org/en/asset/k1n/k1nwy2r7os> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- Oran, B. (2009). Türk dış politikası: *Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne* (Cilt 1, 15. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, M. (2010). I. Körfez Savaşı'ndan (1990–91) 11 Eylül sürecine ABD'nin Irak politikası ve bunun Türk-Amerikan ilişkilerine etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, (19), 20–38.
- Paris Barış Antlaşması. (1947). II. Dünya Savaşı sonrası İtalya ile Müttefik Devletler arasında imzalanan antlaşma.
- Putin, V. (2022, 24 Şubat). Ukrayna'da özel askerî operasyon konuşması. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- Taşdemir, F. (2006). Uluslararası anarşiye giden yol: Uluslararası hukuk açısından önleyici meşru müdafaa hakkı. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(5), 75–89.
- Uluslararası Adalet Divanı (UAD). (1986). *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits. ICJ Reports. <https://www.icj-cij.org/case/70> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- Uluslararası Adalet Divanı (UAD). (1996). *Legality of the threat or use of nuclear weapons, Advisory Opinion*. ICJ Reports. <https://www.icj-cij.org/case/95>
- Uluslararası Adalet Divanı (UAD). (2024). *South Africa v. Israel*, Geçici Tedbir Kararı, 26 Ocak 2024. <https://www.icj-cij.org/case/192> (E.T. 10 Ağustos 2025).
- Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM). (2023). Gazze'deki durum hakkında ön soruşturma başlatıldığına dair açıklama. <https://www.icc-cpi.int/news/2023-palestine-investigation> (E.T. 10 Ağustos 2025).

2025).

Uluslararası Hukuk Komisyonu. (1966). *Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Tasarısı'na ilişkin şerh raporu*. Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu Raporu.

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi. (1969). *Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen uluslararası antlaşmalar hukuku metni*.

Walzer, M. (2006). *Just and unjust wars: A moral argument with historical illustrations* (4th ed.). Basic Books.

Webster, D. (1837). *The Caroline Correspondence*. *American Foreign Relations Series*

ÖĞRETMEN ADAYLARININ “YAPAY ZEKÂ” ALGILARI¹

Zehra İŞİYOK²

Rabia KAV³

Muhammet Emin MISIR⁴

ÖZET

Geleceğin öğretmenleri olan şimdinin öğretmen adaylarının yapay zekaya yönelik mevcut algıları, gelecekteki öğrencileri üzerindeki etkileri açısından oldukça önem taşır. Bu araştırmanın temel amacı, öğretmen adaylarının yapay zekaya ve eğitimde yapay zekaya yönelik mevcut algılarını belirlemek ve bu algıların öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri bölümlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmektir. Bu araştırmanın çalışma grubunu ise Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi bünyesinde bulunan Fen Bilgisi, Matematik, Sınıf, Okul Öncesi, Özel Eğitim, Türkçe, Sosyal Bilgiler öğretmenlikleri ve Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık programı gibi farklı bölümlerinde öğrenim gören 557 gönüllü öğretmen adayı oluşturmuştur. Araştırma tasarımı olarak mevcut durumu ortaya koyabilmek amacıyla nitel olarak tasarlanmıştır. Veri toplama aracı olarak Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak analiz edilmektedir. Böylelikle, araştırmadan elde edilen bulgularla yeni araştırmalara kaynak sağlamış olmanın yanı sıra bölüm bazlı olarak öğretmen adaylarına, eğitim fakültesi akademisyenlerine ve öğretmen yetiştirme programları hazırlayıcılarına ışık tutması bulunması açısından değerlidir.

Anahtar kelimeler: Yapay zekâ, Eğitimde yapay zekâ, Öğretmen adayları, Kelime ilişkilendirme testi (KİT)

1 Bu çalışma, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında 1919B012425913 numarası ile desteklenmektedir.

2 Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, 0009-0008-6448-5795, zehra.isiyok@ogr.sakarya.edu.tr.

3 Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, 0009-0007-3248-5574

4 Doktor Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, 0000-0002-4689-6856, muhammetemin@sakarya.edu.tr

TEACHER CANDIDATES' PERCEPTIONS OF "ARTIFICIAL INTELLIGENCE"

ABSTRACT

The current perceptions of teacher candidates, who are the teachers of the future, regarding artificial intelligence are quite important in terms of their effects on future students. The main purpose of this study is to determine the current perceptions of teacher candidates regarding artificial intelligence and artificial intelligence in education and to identify whether these perceptions differ according to the departments in which teacher candidates study. The study group consisted of 557 volunteer teacher candidates studying in different departments at Sakarya University Faculty of Education, including Science, Mathematics, Classroom, Preschool, Special Education, Turkish, Social Studies, and Guidance and Psychological Counseling programs. The research design was qualitative in order to reveal the current situation. The Word Association Test (WAT) was used as the data collection tool. The data obtained from the research are analyzed through content analysis. Thus, the findings of this study are valuable in that they provide a source for new research and shed light on teacher candidates, education faculty academics, and teacher training program developers on a departmental basis.

Keywords: Artificial intelligence; Artificial intelligence in education; Prospective teachers; Word association test (WAT)

1.GİRİŞ

Günümüzde yapay zekâ (YZ), eğitimden sağlığa, sanayiden günlük yaşama kadar pek çok alanda etkisini giderek artırmaktadır. Eğitim alanında yapay zekâ destekli sistemler, öğretim süreçlerini bireyselleştirme, değerlendirme süreçlerini kolaylaştırma ve öğretmenlerin karar verme mekanizmalarını destekleme gibi işlevlerle öne çıkmaktadır. Bu hızlı dönüşüm, geleceğin eğitimcileri olan öğretmen adaylarının yapay zekâ kavramına yönelik algılarının anlaşılmasını önemli hâle getirmektedir. Çünkü öğretmen adaylarının bu konudaki farkındalıkları ve tutumları, gelecekte YZ uygulamalarının sınıf ortamına entegrasyonu üzerinde belirleyici olacaktır.

Yapay zekânın getirdiği değişimlere ve yeniliklere ayak uydurabilmek bu sistemlerin etkilerini toplum ve bilim açısından faydalı hale getirebilmek için eğitim sisteminin bu dönüşüme uygun olarak geliştiril-

mesi gerekmektedir (Coşkun ve Gülleroğlu, 2021). YZ yalnızca eğitimde öğrenmeyi desteklemek amacıyla değil, öğrenciyi değerlendirme, sınıf yönetimi, okulun idari yönetimi, öğretim ve öğretmenin görevleri gibi farklı alanlarda da etkin olarak yer almaktadır (İşler ve Kılıç, 2021). Bu alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde ise; Burtgil (2024)'in çalışmasında, yapay zekâ kullanımına yönelik çeşitli demografik değişkenler içererek değerlendirilmiştir ve eğitimciler arasında yapay zekânın kullanımına yönelik olumlu tutumun varlığı ve genel bir kabul görülmektedir, görüşleri incelenen bu farklı demografik gruplar ve profesyonel kategoriler içerisinde YZ' ye yönelik görüşlerinde anlamlı farklılıkların bulunmaması, eğitimcilerin bu teknolojiyi kapsamlı olarak benimsediğini ve eğitime yönelik entegrasyonunun artık geniş yelpazede bir standart haline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yürütülen bu araştırmanın amacı, farklı branşlardaki öğretmen adaylarının “yapay zekâ” ve “eğitimde yapay zekâ” kavramlarına ilişkin algılarını tespit etmektir.

2. YAPAY ZEKÂ

2.1 Yapay Zekâ Nedir?

Yapay zekâ tanımlanacak olursa; bir bilgisayarın genelleme yapma, anlam çıkarma, akıl yürütme, problem çözme becerileri gibi insana özgü davranışlar sergilemesi yani üst düzey bilişsel becerileri kullanması olarak ifade edilebilir (Arslan, 2020). Fakat, yapay zekâ kavramının görece yeni olması ve birbirinden farklı birçok alana konu olması nedeniyle birçok tanımı yapılmaktadır. Örneğin Slage, yapay zekâ kavramını “sezgisel programlama” olarak betimlemişken Axe, yapay zekâ kavramını; sadece önceden belirlenen sorunları değil yeni bir durum karşısında da tepkiler oluşturabilen ve karmaşık problemleri çözebilen akıllı programlar olarak belirtmiştir (Arslan, 2020). Yapay zekâ uygulamalarında başlangıçta belirli teknikler üzerine yoğunlaşılırken, kullanım alanları genişledikçe farklı yaklaşımlar da geliştirilmektedir (Akdeniz ve Özdiñç, 2020). Yapay zekâ, geniş bir yelpazede çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Çünkü yapay zekânın sağlamış olduğu en büyük katkılardan birisi öğrendiği en doğru yolu çok hızlı bir biçimde uygulamasıdır (Öztürk ve Şahin, 2018). Yapay zekâ, bilimsel bir bakış açısı ile tecrübelerden öğrenebilen, öğrendiklerini muhakeme edebilen; karmaşık problemlere çözümler üretebilen, şekilleri, görüntü ve örüntüleri tanıyabilen, dili anlamlandırarak kelimelerle işlem yapabilen ve bilişim dünyasına farklı bakış açısı kazandıran, gerçekçi bir bilim dalıdır, temelde bilgiyi işleyebilme üzerine kurulmuş bir teknoloji.

loji olduğu için tüm gelişmeler doğal olarak yapay zekânın ekseninde şekillenmektedir (Öztemel, 2020). Bununla birlikte de yapay zekânın her geçen gün kullanım alanları genişlemektedir. Bu kullanım alanları: sağlık, eğitim, finans, otomotiv, tarım, eğlence, güvenlik ve müşteri hizmetleri gibi alanlar olarak sıralanabilir (Güzey vd., 2023). Her alana etki eden yapay zekâ teknolojisinin gün geçtikçe daha da hızlı gelişmesi artık kaçınılmaz olmuştur.

2.2 Eğitimde Yapay Zekâ

Yapay zekâ eğitim alanını da önemli derecede etkilemiştir (Kozacıoğlu, 2022). Yapay zekâ bu alana büyük pratiklik sağlayacak ve çok önemli gelişmeleri beraberinde getirecektir. Yapay zekânın getirdiği değişimlere ve yeniliklere ayak uydurabilmek bu sistemlerin etkilerini toplum ve bilim açısından faydalı hale getirebilmek için eğitim sisteminin bu dönüşüme uygun olarak geliştirilmesi gerekmektedir (Coşkun ve Gülleroğlu, 2021). Yapay zekâ yalnızca eğitimde öğrenmeyi desteklemek amacıyla değil, öğrenciyi değerlendirme, sınıf yönetimi, okulun idari yönetimi, öğretim ve öğretmenin görevleri gibi farklı alanlarda da etkindir (İşler ve Kılıç, 2021).

Eğitimde yapay zekâ çalışmalarına detaylı olarak bakıldığında, yalnız bilgi içerikli değil, veri ve mantık içerikli yapay zekâ çalışmalarının hemen hemen her alanda yer aldığı farklı çalışmalar görülebilir ve bunlar arasında, kişiselleştirilmiş eğitim yada diyalog eğitim sistemleri, keşfedici eğitim, eğitimde veri madenciliği, öğrencilerin makale analizleri, akıllı ajanlar, chatbots, özel gereksinimli çocuklar için eğitim, çocuk-robot etkileşimi, yapay zekâyâ dayalı değerlendirme sistemleri, otomatik test oluşturma sistemleri bulunmaktadır, daha detaylı olarak incelenirse bu alanlar çoğunlukla öğrenmeyi desteklemekle ilgilidir fakat eğitimde yapay zekâ ayrıca okulları ve üniversiteleri yönetsel olarak da desteklemektedir (Arslan, 2020). Bu alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde ise; Burtgil'e göre (2024) alınan verilerin sonuçlarında, yapay zekâ kullanımına yönelik çeşitli demografik değişkenler içererek değerlendirilmiştir ve eğitimciler arasında yapay zekânın kullanımına yönelik olumlu tutumun varlığı ve genel bir kabul görülmektedir. Yine Burtgil'e göre (2024) görüşleri incelenen bu farklı demografik gruplar ve profesyonel kategoriler içerisinde yapay zekâyâ yönelik görüşlerinde anlamlı farklılıkların bulunmaması, eğitimcilerin bu teknolojiyi kapsamlı olarak benimsediğini ve eğitime yönelik entegrasyonunun artık geniş yelpazede bir standart haline geldiğini ortaya koymaktadır. Yapılan farklı bir çalışmada ise "eğitimde yapay

zekâya yönelik araştırmaların eğilimleri” üzerinde durulmuştur, bu çalışmada Güzey, Çakır vd. (2023)’e göre eğitimde bilgisayar teknolojisinin yanında yapay zekâ teknolojisinin de kullanılması eğitimin kalitesini artırabileceği söylenebilir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın temel hedefi öğretmen adaylarının “yapay zekâ” ve “eğitimde yapay zekâ” ile ilgili algılarını araştırmaktır. Başka bir deyişle, Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) kullanarak, “yapay zekâ” ve “eğitimde yapay zekâ” kavramlarının öğretmen adaylarının zihninde ne tür çağrışımlara sahip olduğuna karar vermek amaçlanmıştır. Ayrıca, bu çağrışımlar tarafından oluşturulan diğer kavramsal yapıları incelemek amaçlanmıştır. Bunun yanında, öğretmen adaylarının yapay zekâ ve eğitimde yapay zekâ algılarının bölümlere göre farklılaşma olup olmadığını araştırmak ve öğretmenlik program hazırlayıcılarına, bu alanda araştırma yapan araştırmacılara yapay zekâ konusu hakkında öğretmen adaylarının algıları ile ilgili bilgi ve kaynak oluşturmak amaç edilmiştir. Bu araştırmadaki diğer hedefler ise, uygulamayı gerçekleştirecek olan ve lisans eğitimleri sonrasında eğitim araştırmalarında bulunmak ve bu alanda ilerlemek isteyen proje yürütücüsü ve araştırmacı öğrenciler için; bir araştırma sürecinin farkındalığını sağlamak, veri toplama süreçlerini gerçekleştirmek, danışman öğretim elemanı rehberliğinde veri analiz yöntemlerini uygulamak, verileri yorumlamak, sonuç raporları yazmak, araştırma sonuçları bildiri ve makale olarak sunabilmek, grup olarak çalışma dinamiklerini öğrenmek ve iş paylaşımı yapabilmek, gibi bir araştırmada temel olan kazanımları edinmek olarak sıralanabilir.

4. YÖNTEM

Öğretmen adaylarının yapay zekâ algılarının araştırılması için Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) kullanıldı. KİT, dil ve zihin arasındaki bağlantıları incelemek için kullanılan psikolojik bir testtir. Bu test, bir bireyin belirli kelimelere nasıl tepki verdiğini analiz ederek bilinçaltı düşünce kalıplarını ve dilsel ilişkilerini ortaya çıkarmayı amaçlar (Bahar vd., 1999). Bu çalışmada anahtar kavram olarak “yapay zekâ” ve “eğitimde yapay zekâ” belirlenmiştir. Anahtar kavramı vermeden önce, zincirleme yanıt riskini önlemek amacıyla “yoğunluk” kelimesi örnek olarak verilecek ve öğrencilere olası hatanın “yoğunluk-hacim-uzay-gezegen-dünya-ay” şeklinde olabileceği söylenmiştir. Daha sonra, anahtar kavramı içeren formlar dağıtılmış ve öğrencilere cevaplamaları için 1 dakika süre verilmiştir. Bu çalışmanın amacı öğretmen

adaylarının “yapay zekâ” ve “eğitimde yapay zekâ” kavramlarına yönelik algılarını araştırmaktır. Bu nedenle bu çalışma betimsel bir araştırma tasarımı olarak tasarlanmıştır. Betimsel çalışma, nitel analizde yer alan sözcükler, ifadeler, kullanılan dil, diyalogların ve sembolik ifadelerin yapısı ve özelliklerine dayalı betimsel bir analiz çalışması olarak da tanımlanabilir (Kümbetoğlu, 2005).

4.1. Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu 2024-2025 eğitim öğretim yılının bahar döneminde Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesinde bulunan Fen Bilgisi, Matematik, Sınıf, Okul Öncesi, Özel Eğitim, Türkçe, Sosyal Bilgiler öğretmenlikleri ve Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümlerinde öğrenim gören ve çalışmaya katılmaya gönüllü olan öğretmen adayları oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin büyük çoğunluğuna ulaşmak için gerekli önlemler alınmıştır. Uygulamanın yapılabilmesi için önce Sakarya Üniversitesi Etik Kurulu Komisyonuna başvuru yapılmıştır. Katılımın gönüllülük esasına uygun olarak ve sağlıklı yapılabilmesi için KİT uygulanması yüz yüze (kâğıt çıktısı olarak) olarak yapılmıştır. Daha sonra alınan etik kurul komisyon onayı ile birlikte Eğitim Fakültesi Dekanlığından derslerde anketin uygulanması için izin süreçlerine başvurulmuştur. Böylelikle, mevcut durumun tespiti için daha fazla katılımcıya ulaşılabilmektedir.

Tablo1: Bölüm bazlı katılım sağlayan öğrenci sayıları

Özel Eğitim Öğretmenliği	110
Sınıf Öğretmenliği	92
Fen Bilgisi Öğretmenliği	77
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	76
İlköğretim Matematik Öğretmenliği	65
Okul Öncesi Öğretmenliği	58
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	49
Türkçe Öğretmenliği	35

4.2. Veri Toplama Araçları

Öğrencilerin yapay zekâ algılarına ilişkin verileri toplamak için veri toplama aracı olarak Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) kullanıldı. Anahtar kavram olarak “yapay zekâ” ve “eğitimde yapay zekâ” seçilmiştir. Anahtar kavramlar bir sütunda sayfaya sığacak kadar yazılarak

bir tablo oluşturulmuştur. Örneğin,

Yapay Zekâ

Yapay Zekâ

Yapay Zekâ

Yapay Zekâ..... gibi.

4.3. Veri Toplama Süreci

Veri toplamadan önce katılımcılara tekniğin uygulanması hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ana anahtar kavramın yer aldığı formlar dağıtılıp, öğrencilere cevaplamaları için 1 dakika süre verilmiştir.

4.4. Veri Analizi

Bu çalışmada, veri toplama, katılımcıların branşlarına göre analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, en çok tekrar edilen kelimeler temelinde analiz edilerek, katılımcıların zihinsel temsilleri ve kavramsal çağrışımları ortaya konulmuştur.

5. BULGULAR

Elde edilen bulgular, disiplinler arası karşılaştırma yapma imkânı sunarak, yapay zekâyâ yönelik algının öğretmen yetiştirme süreçlerinde nasıl şekillendiğine dair önemli ipuçları sağlamaktadır.

5.1. Genel Bulgular

Tablo 2 'de verilen bulgular çalışmaya katılan gönüllü öğretmen adaylarının “yapay zekâ” kavramına yönelik çağrıştırdıkları kelimeleri vermektedir. Tablo 3 ise “eğitimde yapay zekâ” için en çok çağrışan kelimeleri vermektedir.

Tablo 2: Yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolay	257
Teknoloji	166
Chat GPT	127
Bilgi	103
Yardım	100
Ödev	86
Robot	78
Hız	63
Tehlike	49
Bilgisayar	37
Gelecek	29
Pratik	27
Akıl	21
İnternet	20
Üretken	20

Tablo 3: Eğitimde yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolaylık	294
Ödev	138
Yardımcı	123
Hız / Zaman Kazancı	100
Bilgi	67
Teknoloji (Genel)	30
Gelişim	25
Öğretici	24
Chat GPT	20
Fikir	17
Akıllı Tahta	10

5.1.1. Özel Eğitim Öğretmenliği

Özel Eğitim Öğretmenliği bölümünden katılan 110 öğretmen adayının “yapay zekâ” kavramına ilişkin yanıtlarında en sık tekrar eden kelime “kolay” (n=50) olmuştur. Bu durum, yapay zekânın katılımcılar tarafından öğrenme ve öğretme süreçlerini basitleştiren,

erişimi kolaylaştıran bir araç olarak algılandığını göstermektedir.

“Teknoloji”, “Chat GPT” ve “ödev” gibi ifadeler, öğretmen adaylarının yapay zekâ araçlarını eğitim bağlamında aktif biçimde kullandıklarını ve bu teknolojilere aşina olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca “yardım”, “pratik” ve “üretken” gibi kelimeler, yapay zekânın zamandan tasarruf sağlayan, işlevsel ve çıktılar üretebilen bir yardımcı araç olarak değerlendirildiğini düşündürmektedir. “Akıl” ifadesi ise, bazı katılımcıların yapay zekânın bilişsel kapasitesine yönelik bir farkındalık geliştirdiğini göstermektedir.

Bununla birlikte “tembellik” gibi eleştirel bir çağrışım, bazı öğretmen adaylarının yapay zekânın öğrenci sorumluluğunu azaltabileceği yönünde bir kaygıya sahip olduğunu da göstermektedir. Buna rağmen “gelişim” kelimesinin çağrıştırılması, özel gereksinimli bireylerle çalışmada yapay zekânın sunduğu fırsatların da farkında olduğunu göstermektedir.

Genel olarak, özel eğitim öğretmen adayları yapay zekâyı pratik, üretken ve destekleyici bir teknoloji olarak görmekte; ancak bu katkının sınırlarına ilişkin eleştirel bir farkındalık da taşımaktadır.

Tablo 4: Yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolay	50
Teknoloji	30
Chat GPT	29
Ödev	23
Üretken	20
Yardım	20
Pratik	18
Bilgi	14
Hız	13
Akıl	10

Tablo 5: Eğitimde yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolaylık	36
Ödev	16
Tembellik	10
Hız	8
Kullanışlı	7
Bilgi	6
Gelişim	6

5.1.2. Sınıf Öğretmenliği

Sınıf Öğretmenliği programından katılan 92 öğretmen adayının “yapay zekâ” kavramına ilişkin yanıtlarında en sık tekrar eden kelimelerin “kolay” (n=38) olduğu belirlenmiştir. Bu durum, yapay zekânın katılımcılar tarafından eğitim sürecini kolaylaştıran ve pratiklik sağlayan bir araç olarak algılandığını göstermektedir.

“Teknoloji”, “bilgisayar”, “bilgi” ve “robot” gibi ifadeler, yapay zekânın teknik yönüyle ilişkilendirildiğini ortaya koyarken; “yardım”, “hız” ve “Chat GPT” gibi çağrışımlar, teknolojinin zaman kazandırıcı ve destekleyici işlevine işaret etmektedir. “Gelişim”, “ödev” ve “zaman” gibi kelimeler, yapay zekânın eğitsel katkılarına vurgu yaparken; “akıl” ve “beyin zorlama” gibi ifadeler, katılımcıların bir kısmının yapay zekânın bilişsel etkilerine dair farkındalık geliştirdiğini düşündürmektedir.

Sınıf öğretmeni adayları yapay zekâyı derslere yardımcı olan bir araç olarak görmekte; ancak sınırlı da olsa, bu teknolojinin olası olumsuz etkilerine karşı temkinli bir yaklaşım da sergilemektedir.

Tablo 6: Yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolay	38
Teknoloji	35
Robot	26
Bilgi	23
Yardım	20
Bilgisayar	19
Chat GPT	13
Hız	12
Akıl	11

Tablo 7: Eğitimde yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolay	52
Ödev	22
Hız	16
Yardım	16
Teknoloji	14
Beyni zorlama	13
Zaman	13
Chat GPT	12
Gelişim	12

5.1.3. Fen Bilgisi Öğretmenliği

Araştırmaya katılan 77 Fen Bilgisi öğretmen adayının “yapay zekâ” kavramına ilişkin verdikleri yanıtlar incelendiğinde, en sık belirtilen kelimenin “kolaylık” (n=50) olduğu görülmüştür. Bu ifade, öğretmen adaylarının yapay zekâyı işleri basitleştiren ve pratiklik sağlayan bir araç olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Bunun yanı sıra “teknoloji”, “Chat GPT” ve “bilgisayar” gibi ifadeler, yapay zekânın teknik ve dijital yönüyle ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Katılımcıların yapay zekâyı “hız”, “yardımcı” ve “bilgi” gibi kavramlarla eşleştirmeleri ise, bu teknolojiyi öğrenme süreçlerini destekleyen ve bilgiye erişimi kolaylaştıran bir araç olarak gördüklerine işaret etmektedir. Ayrıca “ödev” ve “internet” gibi kelimeler, yapay zekânın eğitim sürecine olan doğrudan etkisine vurgu yapmaktadır. Bu bulgular genel olarak,

öğretmen adaylarının yapay zekâyı hem teknolojik bir gelişme hem de eğitsel süreçleri destekleyici bir unsur olarak algıladıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 8: Yapay zekâ

KELİME	KİŞİ
Kolaylık	50
Teknoloji	40
Chat GPT	26
Hız	23
Bilgi	18
Yardımcı	17
Bilgisayar	16
Robot	12
Ödev	12
İnternet	11
Gemini	10

Tablo 9: Eğitimde yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolay	46
Yardım	24
Ödev	23
Hız	16
Beceri	15
Öğretmen	12
Chat GPT	11

5.1.4. Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünden katılan (n=76) öğretmen adaylarının “yapay zekâ” kavramına yönelik en sık ifade ettikleri kelime “kolaylık” (n=33) olmuştur. Bu durum, yapay zekânın katılımcılar tarafından işleri pratikleştiren ve sürece destek sunan bir araç olarak algılandığını göstermektedir. “Chat GPT”, “ödev” ve “yardımcı” gibi ifadelerin yaygınlığı, yapay zekânın eğitim ve akademik çalışmalarda aktif biçimde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca “öğretici”, “görsel”, “fikir” ve “araştırma” gibi çağrışımlar, öğretmen adaylarının yapay zekâyı yalnızca teknik bir yardımcı değil, aynı zamanda pedagojik açıdan katkı sağlayan çok yönlü bir kaynak

olarak değerlendirdiklerine işaret etmektedir. Öte yandan “tehlike”, “gelecek” ve “gelişim” gibi kavramlar, katılımcıların teknolojinin hem fırsat hem de risk taşıyan boyutlarına ilişkin farkındalık geliştirdiklerini göstermektedir. Genel olarak, PDR öğretmen adaylarının yapay zekâyı analitik, pedagojik ve çok boyutlu bir perspektifle ele aldıkları söylenebilir.

Tablo 10: Yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolaylık	33
Chat GPT	25
Ödev	21
Yardımcı	20
Robot	14
Teknoloji	13
Hızlı	10
Tehlike	9
Gelişim	9
Gelecek	9
Bilgi	9

Tablo 11: Eğitimde yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Ödev	31
Kolaylık	27
Bilgi	23
Yardım	21
Zaman tasarrufu	17
Öğretici	16
Teknoloji	10
Fikir	10
Görsel	9
Araştırma	8

5.1.5. İlköğretim Matematik Öğretmenliği

Matematik Öğretmenliği bölümünden katılan 65 öğretmen adayının “yapay zekâ” kavramına ilişkin yanıtlarında en sık kullanılan kelime “kolay” (n=28) olmuştur. Bu durum, yapay zekânın katılımcılar tarafından pratiklik sağlayan, işleri basitleştiren işlevsel bir araç olarak

değerlendirildiğini göstermektedir. “Yardım”, “ödev” ve “bilgi” gibi ifadelerin sıkça yer alması, yapay zekânın akademik süreçlerde destekleyici bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca “teknoloji”, “Chat GPT” ve “robot” gibi kelimeler, yapay zekânın dijital araçlarla ve somut teknolojik uygulamalarla ilişkilendirildiğini göstermektedir. “Gelecek” ifadesi ise, katılımcıların bu teknolojiye uzun vadeli bir perspektifle yaklaştıklarını düşündürmektedir. Öğrenme, öğretim ve öğrenci odaklılık bağlamında sıkça kullanılan “öğrenme”, “öğrenci” ve “akıllı tahta” gibi ifadeler, öğretmen adaylarının yapay zekâyı hem bireysel hem de sınıf içi öğrenme süreçlerine entegre edilebilir, etkili bir eğitim teknolojisi olarak gördüklerine işaret etmektedir. Genel olarak, matematik öğretmen adayları yapay zekâyı işlevsel, yardımcı ve geleceğe yönelik bir eğitim ve öğretime yardımcı araç olarak değerlendirmektedir.

Tablo 12: Yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolay	28
Yardım	21
Ödev	18
Bilgi	17
Teknoloji	15
Chat GPT	14
Gelecek	9
Robot	9

Tablo 13: Eğitimde yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolaylık	36
Öğrenme	20
Yardımcı	16
Hızlı	12
Bilgi	11
Akıllı tahta	10
Teknoloji	10
Öğrenci	10
Eğitici	8
Chat GPT	8

5.1.6. Okul Öncesi Öğretmenliği

Okul Öncesi Öğretmenliği bölümünden katılan 58 öğretmen adayının “yapay zekâ” kavramına yönelik verdikleri yanıtlara bakıldığında, en çok tekrar eden kelimenin “kolay” (n=36) olduğu görülmüştür. Bu sonuç, öğretmen adaylarının yapay zekâyı hem günlük hayatta hem de mesleki uygulamalarda işleri kolaylaştıran bir teknoloji olarak algıladıklarını göstermektedir. Katılımcıların yanıtlarında yer alan “teknoloji”, “robot” ve “Chat GPT” gibi ifadeler, yapay zekânın daha çok dijital ve somut teknolojik araçlarla ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, “pratik”, “planlama” ve “zaman” gibi kelimelerin kullanılması, yapay zekânın öğretim sürecinde zaman yönetimini kolaylaştıran, planlama ve organizasyon süreçlerine destek sunan bir araç olarak değerlendirildiğine işaret etmektedir. Dikkat çeken bir diğer unsur ise bazı katılımcılar tarafından dile getirilen “tehlike” kelimesidir. Bu ifade, öğretmen adaylarının bir kısmının yapay zekâya yönelik olumlu tutumlarının yanı sıra, bu teknolojinin potansiyel risklerinin de farkında olduklarını göstermektedir. Genel olarak çıkan sonuçlara bakıldığında, okul öncesi öğretmen adaylarının yapay zekâyı öğretim süreçlerini destekleyen, kolaylaştırıcı ve planlamaya yardımcı bir araç olarak gördükleri; ancak sınırlı da olsa olumsuz etkilerine dair bir farkındalık taşıdıkları sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 14: Yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolay	36
Teknoloji	13
Robot	12
Bilgi	9
Pratik	9
Planlama	9
Chat GPT	8
Tehlike	8
Zaman	7
Ödev	7

Tablo 15: Eğitimde yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolaylık	40
Yardımcı	10
Üretici	9
Ödev	9
Pratik	8
Çeşitlilik	8
Bilgi	7
Gelişim	7
Kullanılabilir	7

5.1.7. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümünden katılan 49 öğretmen adayının “yapay zekâ” kavramına ilişkin yanıtlarında en çok tekrar eden kelime “korkunç” (n=16) olmuştur. Bu durum, bazı katılımcıların yapay zekâyı tehdit edici veya riskli bir teknoloji olarak algıladığını göstermektedir. “Bilgi”, “teknoloji” ve “Chat GPT” gibi ifadeler, yapay zekânın dijital yönleriyle ilişkilendirildiğini ortaya koyarken; “gelecek”, “gelişim” ve “bilim” gibi olumlu çağrışımlar ise bu teknolojinin potansiyeline dair farkındalık olduğunu göstermektedir. Öte yandan, “tembellik” ve “internet” gibi kelimeler, yapay zekânın olası olumsuz etkilerine işaret etmektedir. “Yardımcı” ve “kolay” gibi ifadelerin sınırlı sayıda katılımcı tarafından dile getirilmesi ise, öğretmen adaylarının yapay zekâyı mesafeli ya da temkinli yaklaştığını düşündürmektedir. Genel olarak, bu grupta yapay zekâyı ilişkin algıların hem olumlu hem de olumsuz unsurlar içerdiği görülmektedir.

Tablo 16: Yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Korkunç	16
Bilgi	8
Teknoloji	8
Gelişim	8
Chat GPT	7
İnternet	7
Gelecek	6
Bilim	6
Hız	5
Tembellik	5

Tablo 17: Eğitimde yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolaylık	45
Ödev	27
Yardımcı	22
Bilgi	12
Sınav	11
Kullanışlı	10
Hızlı	10
Chat GPT	9
Sunu	8
Zaman Tasarrufu	8

5.1.8. Türkçe Öğretmenliği

Türkçe Öğretmenliği bölümünden katılan (n=35) öğretmen adaylarının “yapay zekâ” kavramına yönelik verdikleri yanıtlar içerisinde en fazla tekrar eden kelime “kolaylık” (n=20) olmuştur. Bu, yapay zekânın katılımcılar tarafından iş süreçlerini kolaylaştıran ve hızlı çözümler sunan bir araç olarak değerlendirildiğini göstermektedir. “Teknoloji”, “yararlı” ve “Chat GPT” gibi ifadeler, katılımcıların yapay zekâyı eğitim süreçlerinde destekleyici ve faydalı bir araç olarak konumlandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca “gelecek”, “ödev” ve “yenilik” gibi kelimeler, teknolojinin eğitimdeki potansiyelini ve yenilikçi yönlerini öne çıkaran bir bakış açısına işaret etmektedir. “Robot” kelimesinin de kullanılması, bazı katılımcıların yapay zekâyı somut ve fiziksel

bir teknoloji olarak algıladığını düşündürmektedir. Türkçe öğretmen adaylarının eğitimde yapay zekâya ilişkin algıları, özellikle kolaylık, yararlılık ve teknolojik yenilik temaları etrafında şekillenmektedir. “Kolaylık” ifadesinin yüksek oranda tekrarlanması, yapay zekânın öğrenme süreçlerini destekleyen ve hızlandırıcı çözümler sunan bir araç olarak görüldüğünü göstermektedir. “Teknoloji”, “yararlı”, “yenilik” ve “gelecek” gibi kavramlar, bu teknolojinin çağın gerektirdiği bir eğitim unsuru olarak değerlendirildiğini ve geleceğe dönük bir yatırım olarak görüldüğünü yansıtmaktadır. “Chat GPT” ve “ödev” gibi çağrışımlar, yapay zekânın eğitimde içerik üretimi, bilgiye erişim ve akademik destek sağlama işlevselliğini vurgulamaktadır.

Tablo 18: Yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolaylık	20
Teknoloji	10
Yararlı	9
Bilgi	5
Chat GPT	5
Gelecek	5
Ödev	5
Robot	5
Yenilik	5

Tablo 19: Eğitimde yapay zekâ

KELİME	KİŞİ SAYISI
Kolaylık	21
Yardım	11
Ödev	10
Bilgi	7
Fikirler	7
Bilgiye ulaşım	6

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. Sonuç

“Kolaylık” kelimesi, katılımcıların büyük çoğunluğunda, özellikle Fen Bilgisi (50), Özel Eğitim (50) ve Sınıf Öğretmenliği (38) bölümlerinde en çok tercih edilen kelime olmuştur. Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünde de kolaylık (33) öne çıkmaktadır. Bu, yapay

zekânın işleri kolaylaştıran ve pratik çözümler ortaya koyan bir teknoloji olarak genel bir algıya sahip olduğunu göstermektedir.

Çoğu bölümde «teknoloji» kelimesi sıkça yer almıştır, özellikle Fen Bilgisi (40), Sınıf Öğretmenliği (35), Özel Eğitim (30), Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık (13) ve Matematik (15) bölümlerinde görülmüştür. Bu, öğretmen adaylarının yapay zekâyı büyük ölçüde teknolojik araçlar ve dijital yeniliklerle ilişkilendirdiğini göstermektedir.

“Yardımcı” kelimesi, Fen Bilgisi (17), Matematik (21), Özel Eğitim (20) ve Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık (20) gibi bölümlerde sıkça görülmüştür. Bu, katılımcıların yapay zekâyı destekleyici ve rehberlik sağlayan bir araç olarak değerlendirdiklerini, özellikle eğitim süreçlerinde önemli bir yardımcı olarak gördüklerini göstermektedir.

“Korkunç” (Sosyal Bilgiler, 16) ve “tehlike” (Okul Öncesi, 8; Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, 9) gibi kelimeler, bazı bölümlerde yapay zekâyı risk taşıyan ve olumsuz etkiler olabilecek bir teknoloji olarak algılayan katılımcılara işaret etmektedir. Sosyal Bilgiler ve Okul Öncesi bölümlerinde, bu tür olumsuz algılar daha belirgindir. Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümündeki “tehlike” ifadesi bu bölümdeki katılımcıların teknolojinin potansiyel zararlara dair bir farkındalık taşıdığını göstermektedir.

“Gelecek” kelimesi, özellikle Sosyal Bilgiler (6), Matematik (9), Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık (9) gibi bölümlerde yer almaktadır. Bu, öğretmen adaylarının yapay zekâya dair uzun vadeli etkiler ve gelecekteki rolü üzerine düşündüklerini ve bu teknolojinin gelişimine dair olumlu beklentilere sahip olduklarını göstermektedir.

“Ödev” ve “Chat GPT” gibi terimler, özellikle Fen Bilgisi (12), Matematik (18) ve Özel Eğitim (23) gibi bölümlerde sıkça kullanılmıştır. Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünde Chat GPT (25) öne çıkmaktadır. Bu, katılımcıların yapay zekâyı öğrenme süreçlerinde ve ödev destekleme işlevlerinde kullanabileceklerini düşündüklerini göstermektedir.

Bütün bölümlerde, kolaylık ve teknoloji kelimelerinin ön planda olması, öğretmen adaylarının yapay zekâyı genellikle destekleyici ve zaman kazandırıcı bir araç olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu sonuçlar Coşkun (2024) ve Oruç vd. (2024) çalışmalarıyla uyumludur. Bununla birlikte, bazı bölümlerde olumsuz algılar (özellikle Sosyal Bilgiler ve Okul Öncesi) ve riskler üzerinde de durulmuştur. Benzer riskler Ağmaz ve Ergüleç (2024) ve Coşkun (2024) tarafından da dile

getirilmiştir. Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümü, potansiyel riskler ve bireysel gelişim üzerindeki etkiler hakkında dikkatli bir değerlendirme yapmaktadır. Genel olarak, yapay zekâ, eğitimde çağdaş ve pratiklik sağlayan bir araç olarak, aynı zamanda gelecek için potansiyel taşıyan bir teknoloji olarak düşünülmektedir.

6.2.Öneriler

Eğitimde yapay zekânın doğru ve yetkin kullanımı için ulusal politikalar geliştirilmesi, eğitim paydaşlarına yapay zekâ eğitimi verilmesi ve öğretim programlarına yapay zekâ modüllerinin eklenmesi önerilmektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin bireylere yönelik ve etik normlara uygun tasarlanması, her öğrencinin öğrenme deneyimini ve öğretmenlerin yeteneklerini geliştirmesi açısından kritik görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağmaz, RF ve Ergülec, F. (2024). Öğretmen adaylarının eğitiminde yapay zeka algıları: bir metafor analizi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 589-605.
- Akdeniz, M., Özdiñç, F., (2020). Eğitimde yapay zeka konusunda Türkiye adresli çalışmaların incelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*,18(1), 918-932.
- Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zeka ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*,11(1), 71-88.
- Bahar, M., Alex H. Johnstone ve Sutcliffe, R. (1999). Investigation of students' cognitive structure in elementary genetics through word association tests. *Journal of Biological Education*, 33(134).
- Bahar, M.; Johnstone, A.H., & Sutcliffe, R.G. (1999). Investigation of students' cognitive structure in elementary genetics through word association tests. *Journal of Biological Education*, 33(3),134-141.
- Burtgil, S. M. (2024). *Eğitimde yapay zeka kullanımına yönelik öğretmenlerin görüşleri* 8Tez Numarası: 870100) [Yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi]. Yükseköğretim kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Coşkun, B. (2024). Aday öğretmenlerin yapay zekâ algıları ve eğitimde yapay zekâ kullanımına ilişkin düşünceleri. *Kapadokya Eğitim Dergisi*, 5(2), 439-456.
- Coşkun, F. ve Güleroglu, H. D. (2021). Yapay zekanın tarih içindeki

- gelişimi ve eğitimde kullanılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 54(3), 947-966. DOI: 0.30964.
- Güzey, C., Çakır, O., Athar, M. H., & Yurdaöz, E. (2023). Eğitimde yapay zeka üzerine gerçekleştirilmiş araştırmadaki eğilimlerin incelenmesi. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi*, 5(1), 67-78.
- İşler, B. ve Kılıç, M. (2021). Eğitimde yapay zeka kullanımı ve gelişimi. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 5(1), 1-11.
- Kozacıoğlu, S., (2022). *Toplum 5.0 ve yapay zeka bağlamında gerçekleşen toplumsal dönüşümü sosyolojik analizi* (Tez Numarası: 733237) [Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Oruç, T., Yeşilyurt, M. ve Kurt, M. (2024). Eğitimde yapay zekâ konulu çalışmaların betimsel analizi. *Temel Eğitim*, 6(24), 44-60.
- Öztemel, E. (2020). Yapay zekâ ve insanlığın geleceği. *Bilişim teknolojileri ve iletişim: Birey ve toplum güvenliği*, 95-112.
- Öztürk, K., Şahin, M.E., (2018). Yapay sinir ağları ve yapay zekaya genel bir bakış. *Takvim-i Vekayi*, 6(2), 25- 36.

RİYAD'DA MODERNLEŞME VE GENÇLİK: KİMLİK KRİZİ Mİ KÜLTÜREL DEVİRİM Mİ?

Zehra SAVSAL¹

Özet

Suudi Arabistan, 2030 Vizyonu çerçevesinde derin bir dönüşüm sürecinden geçerken, genç nüfus bu değişimin hem aktörü hem de muhatabı konumundadır. Riyad, ülkenin ekonomik ve kültürel merkezi olarak modernleşme hamlelerinin en belirgin yaşandığı şehirlerden biridir. Bu çalışma, Riyad'daki gençlerin kimlik inşası sürecini modernleşme dinamikleri bağlamında incelemekte ve bu sürecin bir kimlik krizine mi yoksa bir kültürel devrime mi işaret ettiğini sorgulamaktadır. Makale, gençlerin kimlik oluşumunu etkileyen sosyal, ekonomik ve kültürel faktörleri ele almakta; aile yapısındaki dönüşümler, küreselleşme algıları, dijital kimlik stratejileri ve işgücü piyasasındaki değişimler gibi unsurları irdelemektedir. Ayrıca, Suudi modernizasyon sürecinin taşıdığı stratejik dinamikler ve bu sürecin gençlerin aidiyet duygusu üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Riyad'daki gençlerin gelenek ve modernite arasında yeni bir denge kurmaya çalıştıkları, bu sürecin bazı yönleriyle kimlik krizine yol açma potansiyeli taşıırken, bazı yönleriyle de benzersiz bir kültürel devrimi beslediği ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Suudi Arabistan, Riyad, Modernleşme, Gençlik, Kimlik

Abstract

As Saudi Arabia undergoes a profound transformation within the framework of Vision 2030, the youth are both the drivers and the subjects of this change. Riyadh, as the country's economic and cultural hub, is one of the cities where modernization efforts are most evident.

¹ Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, zehrasavsal9@gmail.com

This study examines the identity construction process of young people in Riyadh within the context of modernization dynamics and questions whether this process signifies an identity crisis or a cultural revolution. The article explores the social, economic, and cultural factors influencing youth identity formation, addressing aspects such as transformations in family structure, perceptions of globalization, digital identity strategies, and changes in the labor market. Additionally, it evaluates the strategic dynamics of the Saudi modernization process and its impact on young people's sense of belonging. The study concludes that while Riyadh's youth are striving to establish a new balance between tradition and modernity, this process both leads to an identity crisis in some respects and fosters a unique cultural revolution in others.

Keywords: Saudi Arabia, Riyadh, Modernization, Youth, Identity

1. Giriş

Suudi Arabistan, uzun yıllar boyunca muhafazakâr bir toplumsal yapı ile karakterize edilmiş, ancak özellikle son on yılda derin ekonomik ve kültürel reformlarla büyük bir dönüşüm sürecine girmiştir. 2030 Vizyonu çerçevesinde kültürel ve ekonomik alanlarda başlatılan reformlar, Suudi toplumunun geleneksel yapısını kökten değiştirirken, genç nüfus üzerinde güçlü bir etki yaratmıştır. Çoğu ülke yaşlanan nüfusla boğuşurken, Suudi Arabistan büyüyen genç demografisiyle öne çıkıyor. Genel İstatistik Kurumu'nun 2023 yılı rakamlarına göre, Krallık nüfusunun yüzde 63'ü 30 yaşın altında.² Gençlik enerjisi ülkenin geleceğini inşa etmede hayati önem taşıyor ve hükümet iddialı planlarının arkasındaki itici güç olarak onlara güveniyor. Riyad, Krallıktaki bu dönüşümün merkezinde yer almakta ve gençler, modernleşmenin en yoğun hissedildiği sosyal kesim olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu dönüşüm, yalnızca yeni fırsatları değil, aynı zamanda kimliksel ve kültürel gerilimleri de beraberinde getirmektedir.

Bu makale, Riyad'daki gençlerin modernleşme sürecine nasıl adapte olduklarını ve bu sürecin kimlik oluşumlarına nasıl yansıdığını incelemektedir. Literatür taramaları göstermektedir ki Suudi gençleri, küreselleşme, sosyal medya, eğitim reformları ve işgücü piyasasındaki değişimler gibi faktörlerin etkisiyle yeni kimlik stratejileri geliştirmektedir. Bazı çalışmalar, bu değişimi "kimlik krizi" olarak yorumlarken,

2 Nadin Hasan, "Saudi Arabia Leads with Youth as It Drives Talent Development to Support Vision 2030," Arab News, January 24, 2025

bazıları ise gençlerin geleneksel değerlerle modern unsurları sentezleyerek yeni bir kimlik inşa ettiğini savunmaktadır. Farklı görüşlerin olduğu modernleşmenin gençler üzerindeki etkisi ile ilgili oldukça fazla soru işaretini barındıran bir konudur. 2030 Vizyonu, Suudi gençlerinin kimliklerini ve gelecek beklentilerini nasıl yönlendiriyor? Dijitalleşme, eğitim reformları, kültürel etkinlikler (sanat, spor, eğlence, mega etkinlikler) Riyad'daki gençlerin kimlik inşası sürecini nasıl etkiliyor? Aile yapısındaki değişimler, gençlerin değerler sistemi ve kimlik oluşumları üzerinde nasıl bir etkiye sahip? Riyad'daki gençler, modernleşmeyi kimlik krizi olarak mı yoksa bir kültürel devrim olarak mı deneyimliyor?

Bu kapsamda çalışmada yeni topluluklarda kimlik oluşturma süreçleri, sosyal aile değişimleri, gençlerin politik ilişkileri ve küreselleşme algıları gibi konular üzerinden Riyad'daki gençlerin kimlik inşasını detaylı bir şekilde ele alacaktır.

1.1 Araştırma yöntemi

Makale iki hipotez etrafında şekillendirilmiştir. Her ne kadar iki zıt hipotez olarak düşünülse de Kültürel bir devrim ile kimlik krizi, birbirine tamamen zıt olgular olarak görülmemeli; aksine, birbirini besleyen ve tetikleyen iki süreç olabilir.

Hipotez 1: Kültürel devrim ve kimlik krizi birbirine zıt değil; aksine, bir dönüşüm sürecinin doğal sonuçları olabilir. Riyad, tarihsel olarak İslam temelli bir siyasal meşruiyete sahipken, Suudi Vizyon 2030 ile başlayan reformlar bu temeli ciddi biçimde sarsmakta ve yerini yeni bir toplumsal yapı arayışına bırakmaktadır. Bu, yalnızca bir modernleşme değil, aynı zamanda bir kültürel devrimdir. Ancak bu devrim özellikle gençler için bir kimlik krizini de beraberinde getirmektedir. Geleneksel dini-kültürel değerlerle şekillenen yapılar ile modernleşmenin sunduğu küresel kimlik seçenekleri arasında kalan gençler, bu iki uç arasında denge kurmakta zorlanmaktadır. Modern eğitim, sosyal medya ve artan bireysel özgürlük talepleri, onları geleneksel normlara karşı sorgulayıcı hale getirmektedir.

Kadınlar bu krizin en görünür örneklerinden biridir. Reformlarla birlikte kamusal alanda daha fazla yer bulan kadınlar, bir yandan modernleşmenin fırsatlarıyla tanışırken, diğer yandan geleneksel rollerin baskısıyla karşı karşıyadır. Bu durum, bireysel ve toplumsal düzeyde bir gerilim yaratmaktadır.

Sonuç olarak, Riyad'daki modernleşme süreci bir kültürel devrim

niteliği taşımakla birlikte, genç nesil açısından çözüm değil, derinleşen bir kimlik bunalımı anlamına gelebilir. Rejimin İslam'ın yerini ulusal kimlikle doldurma çabası, kısa vadede etkili olsa da, uzun vadede kimliğin din kadar güçlü bir aidiyet üretilip üretemeyeceği, özellikle rejim gücünü kaybettiğinde ciddi biçimde sorgulanacaktır.

Hipotez 2: Riyad'daki gençler, modernleşme süreci sayesinde kültürel bir devrim yaşıyorlar, çünkü bu dönüşüm onlara toplumsal ve politik katılım fırsatları, kadın hakları ve kişisel özgürlüklerde daha büyük bir alan sunuyor.

Bu hipotez, Riyad'daki gençlerin, Suudi hükümetinin başlattığı reformlarla birlikte (özellikle kadın hakları ve sosyal katılım alanındaki iyileştirmelerle) toplumsal normlar üzerinde önemli bir değişim yaşadıklarını öne sürer. Gençler, kültürel değerlerin hızla evrimleşmesiyle, bir kimlik krizinden çok, kendilerini daha özgür ifade edebildikleri ve daha fazla fırsat bulabildikleri bir dönemin başlangıcında olduklarını hissediyorlar. Genç Suudilerin % 76'sı hükümeti olumlu bir değişim sürücüsü olarak görüyor. Suudi Arabistan'ın Z Kuşağı geneliği reddetmiyor. Bunun yerine, onu bir rehber olarak kullanıyorlar ve kültürel miraslarına duydukları gururu modern özelemlerle harmanlıyorlar. 2024 Arap Gençlik Anketi, Suudi gençlerinin %83'ünün miraslarıyla gurur duyarken aynı zamanda ülkelerinin geleceğini şekillendirmek için güçlü bir sorumluluk duygusu hissettiğini ortaya koyuyor.³ Bu durum, bir kültürel devrim olarak görülebilir, çünkü gençlerin geçmişle bağlarını yeniden tanımlamaları, toplumsal yapıyı dönüştürmeye yönelik büyük bir adım anlamına gelir.

2. Modernleşme ve Kimlik Teorileri ile Bağlantı

Kimlik, bireylerin kendilerini tanımladıkları, anlamlandırdıkları ve toplumsal bağlamda konumlandıkları bir süreçtir. Modernleşme kuramları, geleneksel toplumların modern toplumlara geçişindeki sosyal, kültürel ve ekonomik değişimleri analiz eder.⁴ Suudi Arabistan, Vizyon 2030 kapsamında ilerlerken hassas bir denge eylemiyle karşı karşıyadır: değer verilen gelenekleri korurken modernleşmenin hızlı akımlarına uyum sağlamak. Suudi Arabistan'daki modernleşme süreci bağlamında, kimlik teorileri, gençlerin hem geleneksel Suudi kimlikleriyle hem de küresel modern kimliklerle nasıl etkileşimde bulunduğu anlamada kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda makele-

3 Hasan, "Saudi Arabia Leads with Youth."

4 Wojciech Grabowski, "Beyond Tradition and Modernity: Challenges of Transformation in Saudi Arabia," *Rocznik Orientalistyczny* 74, no. 2 (2021): 82–97.

nin teorik çerçevesi, Erik Erikson'un kimlik gelişimi teorisi, post-modern kimlik teorisi, sosyal kimlik teorisi (Tajfel ve Turner) ve son olarak da feminist kimlik teorisi bağlamında hazırlanmıştır.

2.1 Erik Erikson'un Kimlik Gelişimi Teorisi

Erik Erikson (1902-1994), psikososyal gelişim teorisini geliştiren önemli psikologlardan biridir. Bu teori, bireyin yaşam boyu gelişimini sekiz aşamada ele alır ve her aşamada belirli bir psikososyal krizin çözüme ulaştırılması gerektiğini savunur. Özellikle erikson'un kimlik gelişimi teorisi, bireyin ergenlik döneminde yaşadığı kimlik krizi ve bu sürecin yetişkinlikteki etkileri üzerine yoğunlaşır. Ancak kimlik gelişimi açısından en kritik dönem beşinci aşama olan kimliğe karşı kimlik bocalaması (Identity vs. Role Confusion) aşamasıdır.

Bu dönemde gençler, "Ben kimim?" sorusuna yanıt arar. Ona göre, bireyler bu dönemde kendi kimliklerini oluşturmak ve toplumsal rolleriyle uyum içinde olmak için çeşitli deneyimler yaşarlar. Eğer genç, kendi kimliğini oluşturmada başarılı olursa kimlik başarmış olur. Ancak kimlik gelişimi tamamlanmazsa birey, kimlik karmaşası yaşayabilir.

Suudi gençlerinin modernleşme sürecinde, özellikle aile yapısındaki değişiklikler, eğitimdeki yenilikler ve küresel kültürle etkileşim, kimlik gelişimlerinin temel itici güçleridir. Suudi gençleri, geleneksel kimlikleri ve modern kültürel normlar arasında bir denge kurarak kimliklerini şekillendirirler. Erikson'un teorisi, gençlerin kimliklerini oluştururken karşılaştıkları iki temel soruyu ele alır: kim olduğum ve hangi sosyal gruba aitim? Suudi gençleri, bu sorulara yanıt ararken, geleneksel Suudi kimliği ile küreselleşen dünyanın etkilerini bir arada değerlendirirler. Dolayısıyla, bu dönemde yaşanan kimlik buhranı ya da kimlik sentezi, Suudi gençlerinin bu teorik süreç içinde geçirdikleri evreyi yansıtmaktadır.

Erikson'a göre, bireyler kimliklerini oluştururken toplumsal bağlantılara ihtiyaç duyarlar ve bu bağlar genellikle aile, arkadaşlar ve toplumla kurdukları ilişkilerle şekillenir. Riyad'da modernleşme ile birlikte, gençler daha bireysel bir kimlik inşası yaparken, bu toplumsal bağlar da yeniden şekillenir. Özellikle sosyal medya ve küresel kültürün etkisiyle, gençler geleneksel aile bağlarının ötesinde, küresel bir kimlik oluşturma yoluna gidebilirler. Riyad'daki gençler, kültürel dönüşüm ve modernleşme ile birlikte, batılı yaşam tarzlarını içselleştirirken geleneksel kimlikleri ile bir denge kuramadığı takdirde geleneksel Suudi kimlikleriyle çatışma yaşayabilirler. Bu durum, bir kimlik krizine yol

açabilir ve bireyler, kendilerini hem modernleşmiş bir dünya hem de geleneksel Suudi kimliği arasında sıkışmış hissedebilirler.

2.2 Postmodern Kimlik Teorisi

Postmodernizm, modernizmin aksine kimliklerin sabit ve katı değil, değişken ve çok boyutlu olduğunu savunur. Suudi Arabistan'daki gençler, modernleşme süreciyle birlikte kendi kimliklerini çok katmanlı ve dinamik bir şekilde inşa etmektedirler. Bu bağlamda, küreselleşmenin etkisiyle Batılı kültürler ve dijital kimlikleri taşırken, ulusal kimliği korumak için hem devlet düzeyinde hem de toplum düzeyinde dikkat edilmeye çalışılmaktadır

Postmodern kimlik teorisi, bireylerin kimliklerinin sürekli olarak yeniden yapılandırıldığını ve toplumsal normlar ile bireysel tercihler arasında bir denge kurma çabası içinde olduklarını vurgular. Bireylerin sabit olmayan, parçalı kimliklere sahip olduğunu kabul eder ve bu teori bağlamında Riyad'daki gençler, hem Suudi hem de küresel kimliklere ait olma durumunu deneyimler.

Postmodernizmin bir diğer önemli özelliği, kimliklerin tüketim aracılığıyla inşa edilmesidir. Riyad'daki modernleşme, özellikle ekonomik kalkınma ve şehirleşme ile birlikte, tüketim kültürünün güçlenmesine yol açmıştır. Gençler, tükettikleri moda, teknoloji, sosyal medya ve diğer kültürel ürünlerle kimliklerini ifade etmektedir. Riyad'daki gençler, giyim tarzları, markalar ve yaşam biçimleri aracılığıyla kendi kimliklerini yeniden tanımlarlar.

2.3 Sosyal Kimlik Teorisi (Tajfel ve Turner)

Sosyal Kimlik Teorisi, Henri Tajfel ve John Turner tarafından 1970'lerin sonlarında geliştirilmiş bir teoridir. Bireylerin kendilerini toplumsal gruplarla özdeşleştirerek kimliklerini inşa ettiklerini öne sürer. Sosyal kimlik, bireylerin ait oldukları gruplara (örneğin, etnik, kültürel, dini, cinsiyet grupları) göre şekillenir. Suudi Arabistan'da, özellikle Riyad'da gençler, Suudi kimliğini hem bireysel hem de toplumsal düzeyde tanımlarlar. Küreselleşme ve modernleşme süreci, bu kimlik algılarını etkileyerek, global toplumla özdeşleşme ya da yerel toplulukları savunma arasında bir denge kurmalarına neden olur.

Gençler, küresel kimliklerle yerel kimlikler arasında gidip gelirken, bir yandan Suudi Arabistan'a ait olmanın gururunu yaşarken, diğer yandan küresel dünyada kendilerine bir yer edinmeye çalışırlar.

2.4 Feminist Kimlik Teorisi

Kadınların toplumsal rolleri ve kimlik inşaları da Suudi Arabistan'daki modernleşme sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Feminist kimlik teorisi, özellikle toplumsal cinsiyetin kimlik inşasındaki rolünü vurgular. Suudi Arabistan'da kadınların modernleşme sürecindeki artan rolü, bu bağlamda önemli bir dönüşüm yaratmaktadır. Riyad'da genç kadınlar, hem geleneksel cinsiyet rollerinden hem de modern feminist düşüncelerden etkilenecek kimliklerini oluştururlar.

Kadınların güçlendirilmesi, eğitimdeki fırsat eşitliği ve iş gücüne katılım gibi faktörler, Suudi kadınlarının toplumsal kimliklerinin yeniden şekillendirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Feminist kimlik teorisi, kadınların hem yerel toplumsal cinsiyet rollerini hem de küresel kadın hareketlerinin etkilerini nasıl içselleştirdiklerini inceleyerek, Suudi kadınlarının modernleşme sürecindeki kimlik dönüşümünü açıklamaktadır.

Kimlik krizi, genellikle toplumda hızlı değişimler yaşandığında ortaya çıkan bir durumdur. Modernleşme süreci, Suudi Arabistan'daki gençler için büyük oranda olumlu tepki verilen bir süreç olarak devam etmektedir.

Gençler, geleneksel Suudi kimliği ile küresel kültürlerin etkisi arasında bir denge kurmaya çalışırken, bazen kendilerini bir kimlik buhranı içinde bulabilmektedirler. Riyad'da gençler, Batılı yaşam biçimlerinin cazibesine kapılmakta, ancak aynı zamanda Suudi kimliğine duydukları bağlılıkla bu kimliği savunmaktadırlar. Bu durum, geleneksel ve modern değerler arasındaki çatışma nedeniyle kimliklerinde bir belirsizlik yaratabilme potansiyeli taşımaktadır.

3. Suudi Arabistan'da Modernleşme Dinamikleri

Bu bölümde, Suudi Arabistan'da modernleşme sürecini yönlendiren temel dinamikler ele alınacak ve özellikle Riyad'daki gençler üzerindeki etkileri incelenecektir. Suudi Arabistan, 2016'da duyurulan 2030 Vizyonu çerçevesinde kapsamlı reformlarla hızlı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu reformlar, ekonomik çeşitlendirme, kültürel açılım, kadın hakları, dijitalleşme ve sosyal yapıdaki değişiklikler gibi birçok farklı boyutu içermektedir.

Özellikle gençler, bu dönüşüm sürecinin hem öznesi hem de nesnesi olarak modernleşme dinamiklerini doğrudan deneyimlemektedirler.

4. 2030 Vizyonu Bağlamında Reformlar

Riyad, geleneksel Suudi değerleri ile modern yaşam tarzını harmanlayan bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. Kültürel Açılım ve Eğlence Sektöründeki Değişimler

Suudi Arabistan'ın 2030 Vizyonu, yalnızca ekonomik çeşitlendirmeyi değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel reformları da içeren kapsamlı bir dönüşüm programıdır. Kültürel reformlar kapsamında, gençlerin sosyo-kültürel deneyimlerini derinden etkileyen birçok değişiklik yaşanmıştır. Daha önce sıkı kısıtlamalara tabi olan eğlence sektörü, 2030 Vizyonu çerçevesinde yeniden yapılandırılmış ve birçok etkinlik halka açılmıştır.⁵ Riyad'da konserler, sinema salonlarının yeniden açılması, uluslararası spor etkinlikleri ve festivaller, gençlerin kamusal alandaki deneyimlerini değiştirmiştir. Miss Global Asya Güzellik yarışması, Riyad'da düzenlenen defileler, MDL Beast Festivali gibi büyük müzik festivalleri, Formula 1 yarışları, E-spor ve dijital kültürel etkinlikler aracılığıyla yaşanan dönüşüm, Suudi gençleri için yeni bir sosyal deneyim sunarken, geleneksel değerlerle modern kimlik arasında gerilimler ve uyum süreçleri yaratmaktadır. Suudi Arabistan'ın küresel sahnede nasıl bir imaj inşa ettiğinin bir göstergesidir.

Gençlerin giyim tarzları, geleneksel kıyafetler giyenler gibi daha modern ve küresel stiller de tercih edilmekte. Özellikle markalı kıyafetler ve Batı modasına öykünen stiller, yeni bir kimlik unsuru haline gelmektedir.⁶ Ancak buna rağmen konserlerde, spor etkinlikleri gibi eğlence etkinliklerinde gençler ulusal kıyafetleri ile de katılmakta. Modernleşme ve geleneksel tarzı bir arada götürmeye çalışmaktadırlar. 'Ben geleneklerimle de bunları yaşayabilirim' mesajı veriliyor.

Müzik ve eğlence olarak, küresel pop kültürü, özellikle Amerikan ve Kore müziği (K-pop) gibi akımlar gençler arasında yaygınlaşmaktadır. Amerikan hayranlığı yerel gelenekleri terk etme anlamında değil ancak özenme anlamında gençlerde yaygın. Ayrıca sportif etkinlikler artmakta ve gençlerin ilgi odağı haline gelmektedir.

Her ne kadar kültürel pratiklerde büyük bir dönüşüm yaşansa da, düğünler, cenazeler ve dini günler gibi ritüel temelli geleneksel uygulamalarda ciddi bir kopuş gözlemlenmemektedir. Bu alanlar hâlâ kolektif hafızanın ve toplumsal sürekliliğin taşıyıcılarıdır.

5 Jane Kinninmont, Vision 2030 and Saudi Arabia's Social Contract, s. 26-30.

6 Grabowski, Beyond Tradition and Modernity, 86.

6. Eğitimde Dönüşüm

Suudi Arabistan'daki geleneksel eğitim sistemi, daha merkeziyetçi ve katı bir yapıya dayanıyordu. Eğitim genellikle temel dini bilgiler, Arap dili, matematik ve fen bilimleri gibi klasik derslerle sınırlıydı. Öğrenciler, genellikle ezbere dayalı bir eğitim alır ve teorik bilgi aktarımı ön planda tutulurdu. Bu dönemde, modern teknoloji ve bilimsel gelişmelerin eğitime entegrasyonu sınırlıydı ve teknik beceriler ile pratik eğitim fırsatları yetersizdi. Eğitim sistemi, öğrencilere genellikle pasif bir şekilde bilgi sunar, aktif katılım ve yaratıcılık gibi beceriler geliştirmeye yönelik imkanlar sınırlıydı. Ancak modernleşme süreci ile birlikte eğitimde de dönüşümler yaşanmaktadır.

Eğitim, Suudi Arabistan'ın hükümet bütçesindeki en büyük sektördür. Ülke, eğitime çoğu Arap ülkesinden daha fazla harcama yapmaktadır. Suudi gençliğinin bilgi temelli bir ekonomide “ geleceğin işleri için donanımlı “ olmasını sağlamak için hükümet, eleştirel düşünceyi vurgulayan modern okul müfredatlarının uygulanması, öğretmenlerin yeniden eğitilmesi ve yeni okulların inşa edilmesi ve Suudi Arabistan'ın katı, merkezi olarak yönetilen okul sisteminin ademi merkeziyetçi hale getirilmesi de dahil olmak üzere kapsamlı eğitim reformları yürütmektedir.

Suudi hükümetinin isteği üzerine Tatweer Educational Technologies (TETCO) şirketi tarafından uygulanan Future Gate girişimi , Suudi Arabistan genelinde akıllı sınıflar ve dijital eğitim yönetim sistemleri başlatıyor: “‘Ders kitapları, gerçek zamanlı olarak güncel içerik sağlayan mobil cihazlarla değiştiriliyor. Basılı sınavlar çevrimiçi değerlendirmelere dönüşüyor.”

Ayrıca, Riyad'ın küresel bir metropol olarak konumlandırılması sürecinde, Riyad Şehri Kraliyet Komisyonu (RCRC) tarafından hayata geçirilen Okul Cazibe Programı, özellikle yerli nüfusun küresel standartlara uygun eğitim imkanlarına erişimini artırmayı hedeflemektedir. Program, Suudi ailelerin çocuklarını uluslararası düzeyde tanınan ve akademik açıdan yüksek nitelikli okullarda eğitime talebine yanıt vermekte; böylece genç neslin hem ulusal kimliğini koruyarak hem de küresel becerilerle donanmış bireyler olarak yetişmesine katkı sunmaktadır. Seçilen okullar; akademik başarı düzeyleri, yenilikçi yaklaşımları ve uluslararası itibara sahip olmaları gibi kriterlere göre belirlenmekte, bu yönüyle eğitim sistemi içinde modernleşmenin önemli bir parçası haline gelmektedir. Bu girişim, yalnızca Riyad'ın yaşam kalitesini yükseltmekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal dönüşümün

temel taşlarından biri olarak yerli gençliğin küresel dünyaya entegrasyonunu da hızlandırmaktadır.

Suudi Arabistan, üniversite düzeyinde ciddi yapısal ve içeriksel dönüşümler yaşamaktadır. Geleceğin iş gücü ihtiyaçlarını karşılamak üzere mühendislik, yapay zeka, biyoteknoloji ve siber güvenlik gibi alanlarda yeni bölümler açılmakta, STEM odaklı eğitim teşvik edilmektedir. Kadınların yükseköğretime erişimi artmakta; birçok üniversitede kadınlar artık erkeklerle eşit koşullarda eğitim almakta ve kadın akademisyen sayısı yükselmektedir. Üniversiteler ile özel sektör arasındaki işbirliği güçlendirilmekte; Kral Abdullah Bilim ve Teknoloji Üniversitesi (KAUST) gibi kurumlar teknoloji, inovasyon ve uluslararası projelerle öne çıkmaktadır.

Kral Suud Üniversitesi, 1957'de kurulmuş olup ülkenin ilk üniversitesi. Vizyon 2030 kapsamında kampüsünde Riyad Teknoloji Vadisi inşa edildi. Kimya, biyoteknoloji, çevre teknolojileri, bilgi ve iletişim gibi alanlarda araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemektedir. Suudi üniversiteleri, ABD ve Avrupa'daki üniversitelerle ortak programlar geliştirerek uluslararasılaşma sürecini hızlandırmakta, çift diploma imkanları sunmaktadır. Akademik kadrolarda yabancı öğretim üyelerinin sayısı da artmaktadır. Dijitalleşme kapsamında üniversitelerde uzaktan eğitim sistemleri yaygınlaşmakta, dijital kütüphaneler ve çevrim içi öğrenme platformları kullanılmaktadır. Ayrıca, üniversiteler uluslararası kalite akreditasyonlarına uyum sağlamak ve dünya sıralamalarında yer alma hedefi doğrultusunda yapılandırılmaktadır. Bu dönüşüm, Suudi gençliğin küresel düzeyde rekabetçi bireyler olarak yetişmesini hedeflemektedir.

Suudi Arabistan'da eğitim sistemindeki değişiklikler de, gençlerin kimlik oluşturma süreçlerini şekillendirmektedir. Eğitimde fırsat eşitliği sağlandıkça, gençler daha geniş bir perspektif kazanmakta ve küresel düşünme becerisi kazanmaktadırlar.

Bunun yanında, Krallık her ne kadar ülke içinde gençlerin eğitim alması için yoğun çaba sarf etse de gençlerin yurtdışında eğitim görme idealleri yüksek. Modernleşme sürecinin yoğunlaşmasından önce yurtdışında okuyup ülkeye dönme fikri daha az iken şuanda ülkede bilhassa Riyad'da yaşanan gelişim sayesinde ülkelerine dönüp hizmet etme duyguları da oluşmuş durumda.

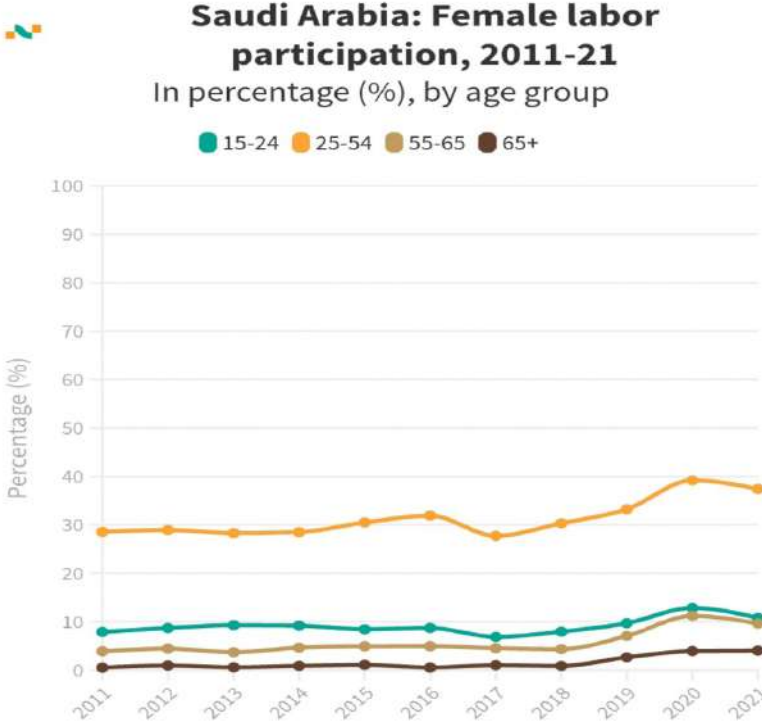
7. Kadın Hakları ve Sosyal Değişimler

Suudi Arabistan'da 34 milyon nüfuslu ülkenin %42.3'ünü kadın-

lar teşkil ediyor; bu da, en büyük sosyal değişimlerden birinin kadın haklarının genişletilmesi olmasına yol açmıştır. Kadınların, sürücü ehliyeti olarak araç kullanabilmeleri, iş gücüne daha fazla katılım göstermeleri, kültürel ve akademik alanda daha görünür olmaları, genç kadınların toplumsal kimliklerini ve bireysel özgürlüklerini yeniden şekillendirmelerine neden olmuştur. Kadın istihdamı 2009-2012 yılları arasında dört kat artarak yaklaşık 48.000'den 200.000'in üzerine çıkmıştır; buna rağmen 2014 yılında kadınların işsizlik oranı %32.8 iken erkeklerde yalnızca %5.9'dur.⁷ 2016'da ilan edilen Vision 2030 reformları, kadınların ekonomik ve sosyal hayata entegrasyonunu teşvik etmiş; 2011-2014 arasında kadınların işgücüne katılım oranı %14'ten %18'e yükselmiştir. 2016'da ise %17,7 iken 2020'de %33,2'ye yükseldi. Kadınların siyasette ve kamu yönetiminde daha fazla yer alması sağlandı. Eğitim ve sanat gibi alanlarda kadınların aktif rol oynaması teşvik edildi. Suudi Arabistan Milli İstatistik Kurumu'nun 2020 verilerine göre, üniversite mezunları arasında kadınların sayısında büyük bir artış yaşanarak erkeklerde %46.8 olan üniversite mezunu oranını dahi aşarak %53.2'lik bir orana ulaştı. MBS'nin 2019'da açıklanan reform paketiyle kadınlara veli izni olmadan seyahat etme, boşanma ve evlilik başvurusu yapabilme, çocuğu için kimlik çıkartabilme, diploması ve devletin yönetim kademelerinde aktif rol alma hakkı tanındı.

7 Najia Saqib, Priyanka Aggarwal, and Saima Rashid, "Women Empowerment and Economic Growth: Empirical Evidence from Saudi Arabia," *Advances in Management & Applied Economics* 6, no. 5 (2016): 81-83.

Şekil 1.1: Suudi Arabistan: Kadınların işgücüne katılımı, 2011-21

Source: [International Labour Organization](#) • Collated by: Amwaj.media**Kaynak: International Labour Organization**

Suudi Arabistan'da kadınların iş gücüne katılım oranları 2011–2021 döneminde özellikle 25-54 yaş arası grupta dikkat çekici bir artış göstermiştir. Bu yaş grubundaki kadınların iş gücüne katılımı 2011'de %28 civarındayken, 2020'de %40'a kadar yükselmiş, 2021'de ise %37 seviyesinde kalmıştır. Bu artış, Vision 2030 reformlarıyla kadınların ekonomik yaşama entegrasyonunun güçlendiğini ortaya koymaktadır. 15-24 yaş grubundaki kadınların iş gücüne katılımı da özellikle 2019 sonrası yükselişe geçmiş, bu durum kadınların eğitim ve mesleki hayata geçiş süreçlerindeki etkinliklerinin arttığını göstermektedir. Daha ileri yaş gruplarında, yani 55-65 ve 65 yaş üstü kadınlarda iş gücüne katılım oranları genel olarak düşük olmakla birlikte, reformlarla birlikte bu gruplarda da hafif ama istikrarlı bir artış yaşanmıştır. Bu durum, kadınların iş yaşamında daha uzun süre aktif kaldıklarına işaret etmektedir. Genel olarak bakıldığında, 2016 yılında %17,7 olan kadın

istihdam oranı 2020 yılında %33,2'ye yükselmiştir. Bu veriler, Suudi Arabistan'da kadınların toplumsal görünürlüğüne ve ekonomik rolünün güçlendiğine dair somut göstergeler sunmaktadır.⁸

Ancak Suudi Arabistan'ın dini ve siyasi yapısı kadınların toplumsal rolünü geleneksel olarak sınırladı. Sağlanan yeni haklar devletin çizdiği sınırlar içinde kaldı. (state-led feminism).⁹ Suudi Arabistan'ın önemli düşünce kuruluşlarından El-Raya'nın eski koordinatörü ve uzun yıllar boyunca Suudi Arabistan'da yaşamış Dr. Leyla Ahmet el Ahdap'a göre de, Suudi Arabistan'daki kadın hakları ile ilgili sınırlar ülkenin sosyal karakterini oluşturan örf ve adetlerle ilgili. Giderek daha fazla sayıda Suudi kadın yüksek öğrenime ve iş gücüne katıldıkça geleneksel erkeklik kavramları sorgulanmaktadır.¹⁰ Bu da beraberinde kimi toplumsal sınırlara yol açmıştır. Geleneksel ve modern değerler arasında kalan kadınlar, hem toplum içinde hem de kişisel kimliklerinde bir dönüşüm sürecine girdi. Bu nedenle, Suudi kadınları özellikle genç kadınlar hem modernleşmenin getirdiği fırsatlarla karşı karşıya hem de geleneksel kimliklerini koruma isteğiyle davranmaktadır.

Geleneksel Suudi toplumunda, aile en önemli sosyal yapı taşıdır ve gençlerin kimlik oluşumunda merkezi bir rol oynar. Ancak, son yıllarda:

- Nükleer aile yapısı güçlenmiş, geniş ailelerden daha bağımsız bireyler yetişmeye başlamıştır.
- Suudi Arabistan'da gelenekselleşen çok eşlilik kültürü azalmaktadır. Yabancılarla evlenme giderek artmakta.
- Kadınların eğitim ve iş hayatına daha fazla katılımı, aile dinamiklerini değiştirmiştir.

Hızlı modernleşme de değişim sürecine orta yaş grubunun ve ailelerin tepkileri var. Bu konuda endişeleri olsa da dışarıya bunu yansıtmamaktadırlar. Aksine milli günlerde katılım göstererek destek veriyor gibi gösteriyorlar. Eski toplum aile yapısındaki değişimler onları endişelendiriyor ki bu dünyanın birçok yerinde de yaşanan bir durum.

8. Dijitalleşme ve Sosyal Medyanın Rolü

8 Sumaiya Al-Wahaibi, "Saudi Women at Work: Progress and Obstacles," Amwaj Media, 8 Kasım 2024.

9 Grabowski, Beyond Tradition and Modernity

10 Mark C. Thompson, Being Young, Male and Saudi: Identity and Politics in a Globalized Kingdom (Washington, DC: Arab Gulf States Institute, March 3, 2020)

Modernleşme sürecinde, gençlerin kimlik algısını şekillendiren en önemli unsurlardan biri dijitalleşme ve sosyal medyanın yaygın kullanımıdır. Suudi gençleri, sosyal medya platformları aracılığıyla küresel kültüre maruz kalmakta, dijital kimlikler oluşturarak bireysel özgürlüklerini ifade etme imkânı bulmakta. Ancak bir taraftan da sosyal medya, bireylerin kimliklerini yeniden gözden geçirmelerine neden olabilir. Gerçek hayattan bağımsız olarak, kullanıcılar sosyal medya platformlarında kendilerini istedikleri gibi sunabilir ve belirli bir kimlik hikayesi yaratabilirler. Bu, kimlik kontrolü yanılışmasını besleyerek bireylerin çevrimdışı kimliklerinden uzaklaşmalarına yol açabilir.

2023 yılında Suudi Arabistan, yaklaşık 29,1 milyon kişiyi kapsayan %79,3'lük önemli bir sosyal medya kullanım oranı kaydetti. Genç Suudiler, giderek daha fazla İnternet'in egemen olduğu bir dünyada büyüdüler. Instagram, X ve TikTok gibi platformlar, gençlerin geleneksel kimlik anlayışlarını yeniden müzakere etmelerine ve toplumsal normlara meydan okumalarına olanak sağlamaktadır. X'in Suudiler üzerinde özellikle yaygın bir etkisi olduğu görülüyor. Bir araştırmaya göre, Suudi Arabistan çevrimiçi kullanıcıların yüzdesi olarak en fazla X kullanıcısına sahip (yüzde 83). Başka bir araştırma, Suudilerin üçte birinden fazlasının X'i aktif olarak kullandığını tahmin ediyor.

Suudi sosyal hayatının atan kalbi olan ve arkadaşların, ailenin siyasetten kişisel meselelere kadar her şeyi tartışmak için bir araya geldiği bir alan olan Meclis veya divaniyede, geleneksel olarak, bu toplantı ana yaşam alanlarından ayrı, özel bir odada gerçekleşirdi. Dijital iletişim araçlarının genç Suudiler arasında yaygınlaşması ile meclis evrim geçiriyor. Zoom aramaları ve WhatsApp gruplarının olduğu bir çağda, genç Suudiler sanal olarak bu toplantıları gerçekleştiriyor. Ancak orta yaş grubu, fiziksel bir meclisle gelen atmosferin kaybindan yakınıyor. Bir meclis sadece sohbetle ilgili değildir; paylaşılan kahveyle, beden diliyle ilgilidir. Bunu bir ekran üzerinden kopyalanamaz diyerek.

Sosyal medya, geleneksel Arap kimliği ile küreselleşen bireysel kimlikler arasında bir çatışma yaratabilir. Sosyal medyanın sunduğu farklı yaşam tarzları, toplumsal cinsiyet rolleri ve aile dinamikleri, Arap toplumundaki geleneksel normları sorgulatabilir. Özellikle ergenlik ve genç yetişkinlik dönemindeki bireyler için bu değişimler, sosyal medya ile Batılı değerlerin yayılması arasında bir gerilim yaratabilir.

Suudi Arabistan'da Cidde'de, Mekke ve Medine'de yaşamış Pakistan asıllı Suud vatandaşlığı olan bir gençle yaptığım mülakatta, sadece Riyad'da değil, yaşadığı şehirlerde dahi dijitalleşmenin arttığına ve

bunun şeffaf bir sistem oluşturmaya katkı sunduğuna şu sözleriyle değindi:

“Dijitalleşme ve küreselleşmenin etkisiyle hem vatandaşlar hem de yabancı sakinler, dijital hizmetlere erişim konusunda son yıllarda daha fazla imkana sahip oldu. Özellikle devlet hizmetlerinde büyük bir dönüşüm yaşandı. Artık çoğu resmi işlem, ilgili devlet uygulamaları aracılığıyla çevrimiçi olarak yapılabiliyor ve takip edilebiliyor. Bu durum, sadece işlemleri hızlandırmakla kalmayıp aynı zamanda geçmişte daha yaygın olan rüşvet ve ayrımcılığı da azaltmış gibi görünüyor. Eskiden devlet dairelerinde yabancı sakinler ve bazı vatandaşlar, yüz yüze temas sırasında belirli zorluklarla karşılaşabiliyordu. Ancak dijitalleşme sayesinde, bu tür durumlar büyük ölçüde azaldı ve daha şeffaf bir sistem oluşturuldu.”

Özellikle rüşvet ve ayrımcılığın azalması, hukukun üstünlüğü ve bireysel haklar konusunda daha adil bir sistem yaratarak gençlerin devletle kurduğu ilişkiyi dönüştürebilmektedir. Daha şeffaf bir sistemin varlığı genç nesil ile devlet arasında güvenin artmasına olanak sağlayabilir. Bu durum, geleneksel bürokratik hiyerarşiye ve geçmişten gelen kayırmacılığa meydan okuyan bir “yeni vatandaşlık” bilincini ortaya çıkarabilir. Bu da kimliksel açıdan bir kültürel devrim niteliği taşımaktadır.

9. Sonuç

Riyad’daki modernleşme süreci, Suudi Arabistan’ın Vizyon 2030 hedeflerinin merkezinde yer alarak sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal dönüşümlere de öncülük etmektedir. Bu dönüşüm süreci özellikle gençler üzerinde derin etkiler yaratmakta, onların kimliklerini, değerlerini ve yaşam tarzlarını yeniden şekillendirmektedir. Araştırmada elde edilen bulgular göstermektedir ki, Riyad’da yaşayan gençler hem geleneksel normlara hem de modern yaşamın sunduğu yeniliklere karşı ikili bir aidiyet duygusu geliştirmektedirler.

Genç bireyler, modernleşmenin sunduğu özgürlük, bireyselleşme ve tüketim odaklı yaşam tarzına yönelirken; aile, din ve kültürel gelenekler gibi sabit değerlerden de bütünüyle kopmamaktadır. Bu durum, gençlerin kimliğinde hibrit bir yapı ortaya çıkarmakta; bir yandan Batılı yaşam biçimlerini benimseyen, diğer yandan toplumsal meşruiyetlerini korumak isteyen bir gençlik profili doğurmaktadır.

Vizyon 2030’un Riyad gençliği üzerinde yarattığı en temel etki,

kültürel normların yeniden tanımlanması ve bireysel tercihlerin toplumsal alanda daha fazla kabul görmesidir. Kadınların sosyal yaşama katılımı, sanat ve eğlence alanlarının yaygınlaşması, genç girişimciliğin teşviki gibi unsurlar gençler arasında olumlu karşılık bulmaktadır. Kültürel bir devrim ile kimlik krizi, birbirine tamamen zıt olgular olarak görülmemeli; aksine, birbirini besleyebilen süreçler olabilir. Riyad, tarihsel olarak İslam'la – daha doğrusu belirli bir İslam anlayışıyla – varlık göstermiş ve bu temelde kendini meşrulaştırmıştır. Bu bağlamda yaşanan dönüşüm, elbette ki bir tür devrimdir. Ancak bu devrimin olumlu mu olumsuz mu olduğu, tıpkı diğer devrimlerde olduğu gibi, bakış açısına göre değişir; destekçileri kadar eleştirmenleri de olacaktır. Bu süreci bir kültürel devrim olarak adlandırmak mümkün olmakla birlikte, bu dönüşüm kimlik krizini çözmeyecek, aksine daha da derinleştirebilir. Zira bugüne dek İslami bir anlayışla meşrulaştırılmış olan siyasi sistemin yerini, bir anda başka bir şeyle doldurmak kolay değildir. Bu noktada ulusal kimlik, bir ikame aracı olarak devreye girebilir. Suudi Arabistan rejimi güçlü olduğu sürece bu kimlik, devlet eliyle dayatılarak bir ölçüde tutunabilir. Ancak rejim gücünü kaybettiğinde, bu yeni kimliğin din kadar etkili ve kapsayıcı olup olmayacağı ciddi bir soru işaretidir.¹¹

Araştırma sonuçları, Riyad'daki modernleşme sürecinin gençlerin kimlik inşasında merkezi bir rol oynadığını ve bu kimliğin sabit değil, sürekli yeniden üretilen dinamik bir yapı taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla, Suudi gençliğinin geleceği, yalnızca ekonomik reformlarla değil; kültürel aidiyetlerin, dinamik değer sistemlerinin ve bireysel özgürlüklerin nasıl harmanlanacağıyla şekillenecektir.

KAYNAKÇA

- Grabowski, W. (2021). Beyond tradition and modernity: Challenges of transformation in Saudi Arabia. *Rocznik Orientalistyczny*, 74(2), 82–97. <https://doi.org/10.24425/ro.2021.139547> Erişim Tarihi : 27 Şubat 2025
- Rahman, M. M., & Al-Azm, A. (Eds.). (2023). *Social change in the Gulf region: Multidisciplinary perspectives* (Gulf Studies Series). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-19-7796-1> Erişim Tarihi : 27 Şubat 2025
- Saqib, N., Aggarwal, P., & Rashid, S. (2016). *Women empowerment*

11 Asst. Prof. Dr. H. Baycar, Karadeniz Teknik Üniversitesi, kişisel görüşme, 1 Mart 2025.

and economic growth: Empirical evidence from Saudi Arabia. *Advances in Management & Applied Economics*, 6(5), 79–92. Scienpress Ltd. Erişim Tarihi : 27 Şubat 2025

Thompson, M. C. (2020, March 3). Being young, male and Saudi: Identity and politics in a globalized kingdom. Arab Gulf States Institute in Washington. <https://agsi.org/analysis/being-young-male-and-saudi-identity-and-politics-in-a-globalized-kingdom/> Erişim Tarihi : 27 Şubat 2025

Hasan, N. (2025, January 24). Saudi Arabia leads with youth as it drives talent development to support Vision 2030. Arab News. https://www-arabnews-com.cdn.ampproject.org/v/s/www.arabnews.com/node/2587643/amp?amp_gsa=1&amp_js_v=a9&usqp=mq331AQIUAKwASCAAG-M%3D#amp_tf=%251%24s%20ad1%C4%B1%20kaynak-tan&aoh=17510157758607&referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com&ampshare=https%3A%2F%2Fwww.arabnews.com%2Fnode%2F2587643%2Fbusiness-economy Erişim Tarihi: 27 Şubat 2025

Kinninmont, J. (2017, July). Vision 2030 and Saudi Arabia's social contract: Austerity and transformation. Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2017-07-20-vision-2030-saudi-kinninmont.pdf> Erişim Tarihi: 27 Şubat 2025

Al-Wahaibi, S. (2024, 8 Kasım). Saudi women at work: Progress and obstacles. Amwaj.media. <https://amwaj.media/en/article/saudi-women-at-work-progress-and-obstacles> Erişim Tarihi : 27 Şubat 2025

BİST100'DE YER ALAN ŞİRKETLERİN İK SÖYLEMLERİ ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

Zeynep ÖZDEMİR¹

Melisa YILDIRIM²

Senem GÜNDOĞDU³

Özet

BİST100'de yer alan şirketlerin İK söylemleri, kurumsal iletişimdeki açıklık ve sorumluluk düzeyleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, BİST100 endeksinde yer alan şirketlerin web sitelerinde, insan kaynakları politikaları ve uygulamalarıyla ilgili kamuya açık beyanlarını içerik analizi yöntemiyle inceleyerek, İK söylemlerinin ortak temalarını ve kurumsal yaklaşımlarını ortaya koymaktır. Bu sayede, Türkiye'deki büyük ölçekli şirketlerin İK yönetimi konusundaki eğilimleri ve kurumsal şeffaflık düzeyleri değerlendirilecektir. Araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. BİST100 endeksine dahil 100 şirketin resmî web siteleri sistematik biçimde taranmış ve İK söylemleri analiz edilmiştir. Elde edilen veriler tematik kodlamayla sınıflandırılmış analiz edilmiştir. Çalışma, Nisan 2025 verilerine göre gerçekleştirilmiştir. BİST100 şirketlerinin İK politikaları dört ana tema çerçevesinde benzer düzeylerde ele alınmış olup, ortalama skorlar Adillik (%78,5), Şeffaflık (%79), Hesap Verilebilirlik (%79,3) ve Sorumluluk (%78) şeklindedir. En yüksek beyan oranları "Eşit Fırsatların Sunulması" (%90), "İnsan Haklarına Saygı" (%89) ve Çalışan Gelişimi ve Eğitimi" (%89) alt temalarında görülmüştür. Buna karşın, "İşten Ayrılma Sürecinin Yönetimi" (%56), İş-Yaşam Dengesi" (%64) ve "Şikâyet Mekanizmaları" (%68) gibi çalışan deneyimiyle ilgili konular daha düşük oranlarda ifade edilmiştir. Bu sonuçlar, şirketlerin dışa dönük ve stratejik konulara öncelik verdiğini ancak çalışan odaklı

1 Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Gelendost Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İnsan Kaynakları Yönetimi Programı, z54541693@gmail.com

2 Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Gelendost Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İnsan Kaynakları Yönetimi Programı, melisayildirim081@icloud.com

3 Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Gelendost Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İnsan Kaynakları Yönetimi Programı, senemgundogdu7@gmail.com

iç süreçlerde gelişim alanlarının bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları, BİST100, İnsan Kaynakları Politikaları

A CONTENT ANALYSIS OF HR DISCOURSES OF COMPANIES LISTED IN THE BIST100 INDEX

Abstract

The HR discourses of companies listed in the BIST100 index provide significant insights into their levels of transparency and accountability in corporate communication. This study aims to examine the publicly available statements regarding human resources policies and practices on the websites of BIST100 companies through content analysis, identifying common themes and institutional approaches within their HR discourse. In doing so, the research evaluates the HR management trends and corporate transparency levels of large-scale companies in Turkey. The study employed content analysis methodology. Official websites of all 100 companies in the BIST100 index were systematically reviewed, and their HR discourses were analyzed. The collected data were classified and analyzed using thematic coding. Conducted based on data from April 2025, the HR policies of BIST100 companies were addressed under four main themes, with average scores as follows: Fairness (78.5%), Transparency (79%), Accountability (79.3%), and Responsibility (78%). The highest declaration rates were observed in the sub-themes of "Providing Equal Opportunities" (90%), "Respect for Human Rights" (89%), and "Employee Development and Training" (89%). In contrast, aspects related to employee experience such as "Management of the Termination Process" (56%), "Work-Life Balance" (64%), and "Grievance Mechanisms" (68%) were expressed at lower rates. These findings indicate that companies prioritize outward-facing and strategic matters, while internal employee-centered processes still present areas for improvement.

Keywords: Human Resources, BIST100, Human Resources Policies

1.GİRİŞ

Kurumsal yönetim, son dönemde hem akademik çevrelerde hem de iş dünyasında önem kazanan ve üzerinde yoğun olarak durulan bir alan haline gelmiştir. Özellikle 2000'li yılların başlarında Enron

ve Worldcom gibi büyük ölçekli şirketlerde yaşanan yolsuzluklar ve bu firmaların iflas etmesi, yatırımcılar ile diğer çıkar gruplarının ciddi kayıplar yaşamasına yol açmıştır. Bu gelişmeler, kurumsal yönetimin yalnızca gelişmekte olan ülkeler için değil, tüm dünyada dikkate alınması gereken bir konu olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Öte yandan, küresel ölçekte şirketlerde yönetim süreçlerinin profesyonelleşmesi ile birlikte mülkiyet ve yöneticilik rolleri birbirinden ayrılmış, bu durum ise çıkar çatışmalarını beraberinde getirmiştir. Akademik yazında “vekalet sorunu” olarak tanımlanan bu durumun çözümüne yönelik arayışlar, kurumsal yönetim anlayışının ve temel ilkelerinin gelişimini desteklemiştir (Zengin ve Altıok Yılmaz, 2017: 684).

Kurumsal yönetim anlayışının temelini oluşturan kavram ve uygulamaların 19. yüzyıldan bu yana Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya gibi ülkelerde kullanıldığı belirtilse de, günümüzdeki modern anlamıyla «kurumsal yönetim» terimi 1980’li yıllardan itibaren literatürde yer almaya başlamıştır. 1990’lı yıllarda ise bu kavram, bireylerin, kurumların, yatırımcıların, hissedarların ve finansal konulara duyarlı çevrelerin gündeminde önemli bir yer edinmiştir. Özellikle 1997’de meydana gelen Güneydoğu Asya Krizi sonrasında, birçok uluslararası kuruluş bu alanda çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiş ve şirketlerde uygulanabilecek evrensel ilkeleri belirlemeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bu çabalar kapsamında Dünya Bankası, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ile her iki kurumun özel sektör temsilcilerinin katkısıyla oluşturulan Küresel Kurumsal Yönetim Forumu (Global Corporate Governance Forum-GCGF), alandaki öncü yapılar arasında yer almaktadır. Kurumsal yönetim; sorumluluk, hesap verebilirlik, şeffaflık ve adalet gibi etik ilkelere dayanan bir yönetim yaklaşımıdır. Paydaşlara eşit davranılması, tüm bilgilerin ortaklara ve hissedarlara eşit şekilde iletilmesi, yapılan işlemlerin açıklanabilir ve denetlenebilir olması ile toplumsal değerlere uygun hareket edilmesi, bu yönetim anlayışının temel ilkeleri arasında yer almaktadır. Bu yönleriyle kurumsal yönetim; şirketlerin sermaye maliyetlerinin azalmasına, finansman kaynaklarına erişimlerinin kolaylaşmasına ve likidite durumlarının iyileşmesine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda şirketlerin ve finansal piyasaların yeniden yapılandırılmasında, gelişim süreçlerinde ve denetim mekanizmalarının işlevliğinde önemli bir rol üstlenmektedir. Günümüzde ise uluslararası yatırım fonu yöneticileri, gelişmekte olan ülkelere ya da bu ülkelerde faaliyet gösteren şirketlere yatırım yaparken yalnızca finansal performansını değil, aynı zamanda bu şirketlerin kurumsal yönetim uygulama-

malarını ve bu uygulamaların kalitesini de dikkate almaktadır (Öztürk ve Demirgüneş, 2008: 396-397).

Kurumsal Yönetim Uyum İlkeleri, bir şirketin (özellikle halka açık şirketlerin) şeffaf, adil, sorumlu ve hesap verebilir bir şekilde yönetilmesini sağlamak amacıyla oluşturulan ilkelerdir. Bu ilkeler, şirketlerin yatırımcı güvenini artırması, finansal piyasaların sağlıklı işlemesi ve şirket değerinin sürdürülebilir şekilde artması için büyük önem taşımaktadır.

Kurumsal yönetim ilkeleri yalnızca finansal karar süreçlerini değil, aynı zamanda insan kaynakları yönetimini de doğrudan etkilemektedir. Çalışanlara eşit davranmak, adil işe alım süreçleri yürütmek ve şeffaf performans değerlendirmeleri yapmak bu ilkelerin bir parçasıdır. Bu nedenle, iyi bir insan kaynakları yönetimi, kurumsal yönetimin temel taşlarından biridir.

2. KURUMSAL YÖNETİM UYUM İLKELERİ

Toplumun kaynaklarını kullanarak kâr elde eden, bireylere istihdam sağlayan ve toplum için ürün ve hizmet üreten işletmelerin, faaliyetleri hakkında kamuoyunu bilgilendirmeleri çağdaş dünyada artık olağan bir beklenti haline gelmiştir. İşletmeler büyüyüp küresel pazarlara açıldıkça, geleneksel aile ya da patron şirketlerinden farklı olarak, daha şeffaf ve çok paydaşlı bir yapıya bürünmekte ve çeşitli toplumlara karşı hesap verebilirlik sorumluluğu üstlenmektedirler. Bu durum, işletmelerin en azından faaliyet gösterdikleri topluma karşı aşağıdaki ilkeleri gözetmelerini zorunlu kılmaktadır (Aysan, 2017: 18):

1. Şeffaflık (açıklık ve bilgiye erişilebilirlik),
2. Hesap verebilirlik,
3. Adalet (paydaşlar arasında eşit ve hakkaniyetli davranma),
4. Dürüstlük (etik değerlere bağlılık).

OECD'nin, G20/OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri belgesinde, kurumsal yönetim çerçevesi; şeffaflık (transparency), hesap verebilirlik (accountability), adillik (fairness) ve sorumluluk (responsibility) ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. Bu ilkeler, şirketlerin uzun vadeli yatırımları teşvik eden, finansal istikrarı destekleyen ve iş etiğini gözetten bir güven ortamı oluşturmaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır (G20/OECD, 2015).

Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği (TKYD) ise özel sektör, akade-

mi ve sivil toplum iş birliğiyle kurumsal yönetim kültürünü yaygınlaştırmak için faaliyet gösterir. TKYD, eğitimler, yayınlar ve ödüller aracılığıyla iyi uygulamaların teşvik edilmesini sağlar. Hem OECD hem de TKYD, şirketlerin sürdürülebilirlik, yatırımcı güveni ve etik yönetim ilkelerine uygun hareket etmelerini hedefler. Bu nedenle kurumsal yönetim ilkeleri, ulusal ve uluslararası düzeyde sürekli gelişen, çok boyutlu bir yapı sergilemektedir (TKYD, <https://www.tkyd.org/tkyd-turkiye-kurumsal-yonetim-dernegi/hakkimizda/>).

Kurumsal yönetim uyum ilkeleri, sadece üst düzey yöneticiler ya da finansal kararlarla sınırlı değildir; insan kaynakları yönetimi (İK) açısından da doğrudan etkili ve yönlendirici bir çerçeve sunmaktadır.

3.AMAÇ

Bu çalışmanın amacı;

BİST100 endeksinde yer alan şirketlerin web sitelerinde, insan kaynakları politikaları ve uygulamalarıyla ilgili kamuya açık beyanlarını içerik analizi yöntemiyle inceleyerek, İK söylemlerinin ortak temalarını ve kurumsal yaklaşımlarını ortaya koymaktır. Bu sayede, Türkiye'deki büyük ölçekli şirketlerin İK yönetimi konusundaki eğilimleri ve kurumsal şeffaflık düzeyleri değerlendirilecektir.

4.YÖNTEM

Araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. BİST100 endeksinde dahil 100 şirketin resmi web siteleri sistematik biçimde taranmış ve İK söylemleri analiz edilmiştir. Elde edilen veriler tematik kodlamayla sınıflandırılmış analiz edilmiştir. Çalışma, Nisan 2025 verilerine göre gerçekleştirilmiştir.

5.BULGULAR

BİST100 endeksinde yer alan şirketlerin kurumsal web sitelerinde yayımladıkları insan kaynakları ve insan hakları politikaları, Kurumsal Yönetim Uyum İlkeleri doğrultusunda belirlenen dört ana tema kapsamında incelenmiş ve her bir tema altında yer alan alt temalara ilişkin söylemler “var”, “yok” ve “kısmen” biçimindeki ifadeler üzerinden istatistiksel olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 1 BİST100’de Yer Alan Şirketlerin İK Söylemlerinin Kurumsal Yönetim Uyum İlkeleri Açısından Analizi

TEMALAR	ALT TEMALAR	VAR	YOK	KISMEN	WEB SİTESİNDE YOK
Adillik	Eşit Fırsatların Sunulması	90	3	2	5
	Çeşitlilik ve Kapsayıcılık	80	10	5	5
	Performans Değerlendirmesinde Tarafsızlık	80	12	3	5
	İş-Yaşam Dengesi	64	24	7	5
Şeffaflık	Politikaların Açıkça Paylaşılması	81	10	4	5
	İletişim Kanallarının Açıklığı	79	9	7	5
	İşe Alım ve Terfi Süreçlerinde Şeffaflık	82	11	2	5
	Etik Kuralların Belirlenmesi ve Uygulanması	74	13	8	5
Hesap Verilebilirlik	Şikayet ve Bildirim Mekanizmalarının İşlenmesi	68	19	8	5
	İş Sağlığı ve Güvenliği Performansının İşlenmesi	81	10	4	5
	İnsan Haklarına Saygı	89	5	1	5
Sorumluluk	Çalışan Gelişme ve Eğitimi	89	3	3	5
	Yetenek Yönetimi ve Kariyer Planlama	89	3	3	5
	İşten Ayrılma Sürecinin Düzenli Yönetilmesi	57	30	8	5

Tablo 1 incelendiğinde, BİST100 bünyesindeki şirketlerin insan kaynakları söylemleri, “Adillik” teması altında değerlendirildiğinde, en yüksek oranlı uygulamanın %90 ile “Eşit Fırsatlar Sunulması” olduğu görülmektedir. Bunu %80 oranla “Çeşitlilik ve Kapsayıcılık” ile “Performans Değerlendirmesinde Tarafsızlık” alt temaları izlemektedir. Bu bulgular, şirketlerin çalışanlara eşit haklar sağlama ve adil değerlendirme süreçlerine ilişkin kurumsal söylemleri yaygın biçimde benimsediğini ortaya koymaktadır. Ancak “İş-Yaşam Dengesi” yalnızca %64 oranında yer almakta; %24 oranındaki şirketin ise bu alt temaya İK politikalarında hiç yer vermediği görülmektedir. Ayrıca, bu başlıkta %7 oranında “kısmen” ifadesine yer verilmiş olması, bazı şirketlerin konuya sınırlı düzeyde değindiğini ancak kapsamlı bir politika geliştirmede göstermektedir.

“Şeffaflık” teması kapsamında ise en yüksek oran %82 ile “İşe Alım ve Terfi Süreçlerinde Şeffaflık” alt temasında gözlenmiştir. “Politikaların Açıkça Paylaşılması” (%81) ve “İletişim Kanallarının Açıklığı” (%79) gibi diğer başlıklarda da yüksek oranlar kaydedilmiştir. Ancak “Etik Kuralların Belirlenmesi ve Uygulanması” yalnızca %74 oranında şirket politikalarında yer almakta; %13 oranındaki şirketin bu başlığa hiçbir şekilde değinmediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, şirketlerin genel olarak şeffaflık ilkelerini benimsediğini ancak etik değerler konusunda bazı şirketlerin kurumsal bir tutum geliştirmede ortaya koymaktadır. Tüm alt temalar için ortalama %2–8 civarında “kısmen” oranları bulunmakta olup, bu oranlar şirketlerin bazı konulara yüzeysel biçimde değindiğini ancak detaylı ve açık bir politika oluşturmadığını

göstermektedir.

“Hesap Verebilirlik” temasında, “İnsan Haklarına Saygı” ifadesi %89 oranında kurumsal belgelerde yer almakta ve bu konuda şirketlerin yüksek bir hassasiyet gösterdiği görülmektedir. “İş Sağlığı ve Güvenliği Performansının İşlenmesi” alt teması %81 oranında şirket politikalarında yer almakta olup bu alanda kurumsal söylemlerin genel olarak güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık “Şikâyet ve Bildirim Mekanizmalarının İşlenmesi” yalnızca %68 oranında belirtilmiş, %19 oranında şirketlerin bu konuyu hiç ele almadığı tespit edilmiştir. Bu durum bazı şirketlerin çalışanların geri bildirim süreçlerine yönelik yapılandırılmış bir sistem sunmadığını göstermektedir.

“Sorumluluk” teması altında en yaygın olarak yer verilen alt temalar “Çalışan Gelişimi ve Eğitimi” (%89) ile “Yetenek Yönetimi ve Kariyer Planlama” (%89) olmuştur. Buna karşılık, “İşten Ayrılma Sürecinin Düzgün Yönetilmesi” yalnızca %57 oranında şirket söylemlerinde yer almakta; %30 oranındaki şirketin ise bu sürece hiç değinmediği gözlemlenmektedir. Ayrıca bu başlıkta %8 oranında “kısmen” ifadesi yer almakta olup, bu durum bazı şirketlerin işten ayrılma süreçlerine sınırlı düzeyde yer verdiğini ancak kapsamlı bir politika oluşturmadığını göstermektedir.

Tüm temalar özelinde değerlendirildiğinde, her bir alt tema için ortalama 5 şirketin ilgili konulara dair web sitelerinde hiçbir bilgi sunmadığı görülmekte; bu da kurumsal şeffaflık ve dış paydaşlara bilgi aktarımı açısından önemli bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

BİST100 şirketlerinin İK politikaları dört ana tema çerçevesinde benzer düzeylerde ele alınmış olup, ortalama skorlar Adillik (%78,5), Şeffaflık (%79), Hesap Verilebilirlik (%79,3) ve Sorumluluk (%78) şeklindedir. En yüksek beyan oranları “Eşit Fırsatların Sunulması” (%90), “İnsan Haklarına Saygı” (%89) ve Çalışan Gelişimi ve Eğitimi” (%89) alt temalarında görülmüştür. Buna karşın, “İşten Ayrılma Sürecinin Yönetimi” (%56), İş-Yaşam Dengesi” (%64) ve “Şikâyet Mekanizmaları” (%68) gibi çalışan deneyimiyle ilgili konular daha düşük oranlarda ifade edilmiştir.

BİST100 şirketlerinin insan kaynakları politikalarını kurumsal yönetim ilkeleri çerçevesinde değerlendiren bulgular, şirketlerin büyük ölçüde temel ilkelere uyum sağladığını göstermektedir. Bu sonuçlar, şirketlerin dışa dönük ve stratejik konulara öncelik verdiğini ancak çalışan

odaklı iç süreçlerde gelişim alanlarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Şirketler, çalışan deneyimini doğrudan etkileyen işten ayrılma süreci, iş-yaşam dengesi ve şikâyet mekanizmaları gibi konularda daha somut ve erişilebilir politikalar geliştirmelidir. Bu alanlarda yapılacak iyileştirmeler, kurumsal yönetim ilkelerinin içselleştirilmesine ve çalışan bağlılığının artırılmasına katkı sağlayacaktır. İşten ayrılma süreci, iş-yaşam dengesi ve şikâyet mekanizmaları ile önerileri oluşturulan tablodan çıkarmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aysan, M. A. (2007). Muhasebe ve Kurumsal Yönetim. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (35), 17-24.
- G20/OECD. (2015). G20/OECD KURUMSAL YÖNETİM İLKELERİ: OECD'nin G20 Bakanlar ve Merkez Bankası Başkanlarına Raporu <https://web-archive.oecd.org/2015-09-05/370988-Corporate-Governance-Principles-TUR.pdf> (E.T. 25.04.2025)
- Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği. <https://www.tkyd.org/tkyd-turkiye-kurumsal-yonetim-dernegi/hakkimizda/> (E.T. 28.04.2025)
- Öztürk, M. B., & Demirgüneş, K. (2008). Kurumsal Yönetim Bakış açısıyla Entellektüel Sermaye. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (19), 395-411.
- Zengin, A. N., & Altıok Yılmaz, A. (2017). Kurumsal Yönetim İlkeleri Ve Standartları. Journal of International Social Research, 10(48).

T.C.
İSTANBUL GEDİK ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

İSTANBUL GEDİK ÜNİVERSİTESİ -
REKTÖRLÜK
Tarih: 26/03/2025 15:49
Sayı: E-71457743-903.07-2025 2.350

Sayı : E-71457743-903.07-2025.2.350
Konu : Görevlendirme

26.03.2025

Sayın Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZCAN

Üniversitemiz ile TESAM, İLSAM, Lider Sancak Akademi, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi ve Ahmet Yesevi Üniversitesi iş birliğinde Üniversitemiz merkezinde 8 - 9 Mayıs 2025 tarihlerinde düzenlenecek olan "TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi"nde Üniversitemizi temsilen düzenleme koordinatörü olarak görevlendirilmeniz uygun görülmüştür.

Gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Ahmet KESİK
Rektör

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu:

4ADB2D78-AE4D-4886-BF17-C19BF7F54173

Belge Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/istanbul-gedik-universitesi-ebys>

Adres: T.C Gedik Üniversitesi Cumhuriyet Mah. İlkbahar

Sok. No:1 Yakacık 34876 Kartal İstanbul

Telefon No: 444 5 438 / 1121

Faks No: 0216 452 87 17

e-Posta: info@gedik.edu.tr

KEP Adresi: gedikuniversitesi@hs01.kep.tr

Ayrıntılı bilgi için: Yağmur KARACA

Uzman

Telefon No: 444 5 438 / 1121

GENÇ TESAM
III. ULUSLARARASI
SOSYAL BİLİMLER ÖĞRENCİ KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ KİTABI

Genç TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı, farklı disiplinlerden genç araştırmacıların özgün çalışmalarını bir araya getirerek sosyal bilimlerin güncel tartışma alanlarına kapsamlı bir bakış sunmaktadır.

İstanbul Gedik Üniversitesi ve TESAM iş birliğiyle düzenlenen kongrede sunulan bildiriler; hukuk, siyaset bilimi, iktisat, sosyoloji, psikoloji, felsefe ve iletişim gibi alanlarda çok yönlü analizler içermekte, disiplinler arası bir akademik zenginlik ortaya koymaktadır. Bu eser, öğrencilerin akademik üretim süreçlerine aktif katılımını teşvik etmekle birlikte, araştırmacılar ve ilgililer için güncel ve nitelikli bir başvuru kaynağı özelliğindedir.

